

MAGYAR ALKOTMÁNY- ÉS JOGTÖRTÉNET

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
A NYUGAT-EURÓPAI
JOGFEJLŐDÉSRE.

IRTA
KIRÁLY JÁNOS.

I. KÖTET.

I. BEVEZETŐ RÉSZ :

A NYUGATI ALKOTMÁNY- ÉS JOGFEJLŐDÉS A KEZDŐ KÖZÉPKORBAN.

II. MAGYAR ALKOTMÁNYTÖRTÉNET A KÖZÉPKORBAN.



1908

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV. VERES PÁLNÉ-UTCZA 16.

HUNGARIA KÖNYVNYOMDA BUDAPEST.

ELŐSZÓ.

Egyetemünkön az Európai- és a Magyar alkotmány- és jogtörténet az 1905—1906. tanév végéig mint két külön tanszak adott elő. A hallgatóság nagy száma tette szükséggké, hogy ez a két szaktanár között megoszolják. Ezen körülmény volt egyik oka annak, hogy a két tanszagnak *egyesítése* tervbe vétetett. Több évi tanácskozás után a jog- és államtudományi karnak kiküldött bizottsága javasolta az egyesítést, de olyképpen, hogy a Magyar alkotmány- és jogtörténet bevezetéseként tárgyalassék az európai alkotmány- és jogtörténet az 1000-ik évig — tehát körülbelül a Magyarok itteni honfoglalásáig — a Magyar alkotmány- és jogtörténet pedig tárgyalassék folytatólag az európai intézményekre való tekintettel. A jog- és államtudományi kar a tanszabadságot tartván szem előtt, nem kívánta az egyesítésnél a most érintett kereteket a tanárok részére megszabni, de kívánta, hogy a két szaktanár az egyesített két alkotmány- és jogtörténeten kívül a vezető európai nemzetek alkotmány- és jogtörténetét és a főbb európai ide vágó intézményeket speciál collegiumokban tárgyalja. A tanács a kiküldött bizottság majoritásának álláspontját fogadta el. Kivánta, hogy a keretek, a melyek között a két egyesített tanszak tárgyalatik — meg legyenek határozva. Lukács vallás- és közoktatási miniszter úr 1906. évi február 13-án kelt rendeletével azonban a jog- és államtudományi kar javaslatát tette magáévá. A két tanszak *egyesített* «Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugateurópai jogfejlődésre» czim alatt. Az egyesített két tanszagnak belső berendezése a tanszabadság alapján a szaktanárookra bízott. Köteleztettek a tanárok a főcollegiumon kívül az európai alkotmány- és jogtörténetből speciál collegiumokat tartani.

A jog- és államtudományi kar bizottságának majoritását és az egyetemi tanácsot, akkor a midőn az egyesített két tanszagnak kereteit kívánta meghatározni, mindenesetre azon czél vezérelte, hogy az *egyesített* tanszakban az *egyesítés után annak előbbi alkotó elemeit képezett két tudománynak mindegyike maradandólag a jövőre nézve is biztosítva legyen.*

Mínthogy az egyesítés a tanszabadság alapján a szaktanárookra bízott, szükségesnek tartottam a hallgatók kezére előadási vezérfonalat és tankönyvet bocsájtani — annál is inkább, mert a ma-

gam részéről az egyesítés kérdésében a keretek meghatározásának álláspontját foglaltam el és előadásaimat a tanszabadság alapján szintén ezen keretek között tartom meg. Ez volt tehát főoka jelen munka kiadásának. A rendszert illetőleg a munka a jog- és államtudományi kar kiküldött bizottsága majoritásának és az egyetemi tanácsnak álláspontján áll. Ezért tárgyalatik a bevezető részben az európai alkotmány- és jogtörténet az 1000-ik évig külön. A munkának egy része az egyetemi előadások szövegéből indul. Itt természetesen az irodalom szolgált egyrészt alapul, más részek közvetlenül a forrásokból vannak feldolgozva.

A könyv keletkezésének módja, annak célja, terjedelme is okozták azt, hogy a források a szöveg alatt egyes részeiben nem idéztettek. Itt azonban a szövegben van hivatkozás az irodalomra — a mely különben, legalább nagyjában az irodalmi fejezetben is fel van említve. A nyugati jogfejlődésre nézve a többiek között utalok ezen helyen is különösen *Schröderre*, *Amirára*, *Girkére*, *Brunnerre* (a «Bevezető rész» jogtörténetében) és *Gneistra*. A magyar írók közül kegyelettel emlékezem meg ezen helyen *Wenczel Gusztáv*-ról és különösen *Hajnik* Imréről, kik alapvető buvárkodásaik és sok jeles szakmunkáik folytán a jogtörténeti irodalom alapjait vetették meg. Az utóbbinak számos monografiáit kellőképpen használtam fel ezen munka megírásánál. Minthogy a rendszer tekintetében Timon Ákos igen tisztelt collegám felfogásától eltérek — annak munkáját fel nem használtam s így azt mint jogtörténelmi irodalmunk felette örvendetes jelenségét ezen helyen emelem ki. De felhasználtam a régiebbek közül a *Kovachichok*, *Krajner*, *Bartal*, *Ladányi* munkáit, az újabbak közül *Kossutányi* «Magyar alkotmány- és jogtörténetét» és *Zsindelynek* «Alkotmánytörténetét az Anjouk és Zsigmond alatt», továbbá *Knauz*, *Fraknoi*, *Pesty*, *Pauler*, *Kollányi*, *Thallóczy*, *Fehérpathaky*, *Békefi*, *Marczali*, *Szádeczky*, *Karácsonyi*, *Csánki* stb. szakbavágó alapvető munkáit — a fiatalabbak közül pedig figyelemmel voltam Illés és Schiller (az utóbbinak «Az örökös főrendiség eredete» című) monografiáira is. A munka nagyobb terjedelemre növekedett feldolgozás közben, mint arra eleinte számítottam. Ezért a jelen kötet I-ső kötetként szerepel. A középkori harmadik korszakból hiányzik még ebből a «Pénzügyi szervezet», az «Egyház», «A melléktartományok» alkotmánytörténeti fejlődése. Hiányzik még az «Ujkor alkotmánytörténete» és általában a «Jogtörténeti» rész. Ezek esetleg egy második — ámbár előreláthatólag csekélyebb terjedelmű kötetben fognak megjelenni.

Budapest, 1908. évi augusztus hóban.

Király János.

TARTALOMJEGYZÉK.

BEVEZETŐ RÉSZ.

I. FEJEZET.

Bevezető tanok.

	Lap
1. §. Általános jellemzés	1—9
2. §. Az alkotmány- és jogtörténet fogalma.	
a) Tudomány	9—10
b) A társadalom, állam és a jog fogalma	10—12
c) Történelem	12—14
3. §. A forrástan.	
A) A jogkeletkezési források.	
1. A szokásjog	14
2. A privilegium	15
3. A törvényi jog	16
4. Rendeleti jog	16—18
B) A megismerési források.	
1. Jogi szabványok, egyszerű feljegyzések, jogkönyvek, jogi közmondások	18—19
2. Formulák, földkönyvek és okmányok	19—21
4. §. Segédeszközök és segédtudományok.	
1. Az okmánytan, pecséttan, czimertan. Az okmánytan keletkezése	21—28
5. §. A Diplomatika és jogtörténelem irodalma	28—31
6. §. A jogtörténet módszere	31—32
7. §. Korszaki beosztás	33—35

II. FEJEZET.

A keleti jogfejlődés.

1. §. A Theokratia	35—36
2. §. A kasztrendszer	36—37
3. §. Az ó-zsidó állam	37—38
4. §. A theokratia hatása és főjellemvonása	39—41

III. FEJEZET.

A hellén és római államélet rövid jellemzése.

	Lap
1. §. A hellén államélet	41—43
2. §. A római állam- és jogélet	44

ELSŐ KÖNYV.

A nyugat-európai alkotmány- és jogfejlődés a kezdő középkorban.

ELSŐ RÉSZ.

A kezdő középkor alkotmányfejlődése.

I. FEJEZET.

Az államok kialakulása.

1. §. Általában	47—48
2. §. A volt római birodalom területén keletkezett és abba beolvadt államok	48—50
3. §. A Frank birodalom kialakulása. Az Angolszász uralom keletkezése	50—58
4. §. A Frank birodalom továbbfejlődése.	
A) A Frank birodalom Nagy Károlyig. Az egyházi állam kialakulása és az állam és egyház közötti viszony	58—63
B) A Frank birodalom Nagy Károly alatt. Papi királyság	64—68
C) A Frank birodalom Nagy Károly után. Az állam és egyház különválásának korszaka	68—74
D) A Frank birodalom széteszlása. Az Isten-állam és a Hyerokratia kifejlődése	74—79

II. FEJEZET.

A nyugati államokról a tulajdonképpeni középkor elején.

1. §. Franciaország	79—80
2. §. Németország	80—81
3. §. A két Burgundia. Olaszország és Hispánia. Anglia meg- alapítása	81—82

III. FEJEZET.

Európa északi részei	82—83
----------------------------	-------

IV. FEJEZET.

Európa keleti részén kialakult államokról.

	Lap
1. §. A Byzanczi császárság	83
2. §. A Hunok. Bolgárok. Kozárok és Avarok	84
3. §. A Szlávok. Az Oroszok. A Magyarok	85

V. FEJEZET.

A nyugati államok alkotmányfejlődése.

1. §. Általában	86
2. §. A hűbériség keletkezése és alkotmánytani jelentősége...	86—89
3. §. A törzsszervezet kora általában	89—90
4. §. A germánok és alkotmánya.	
A) Általános jellegzés, gazdasági és műveltségi viszonyok	90—91
B) A törzsszervezet, törzsi gyűlések	91—95
C) A század. A papok. A fűrst. A herceg	95—99
D) A népkirályság	99—104
E) A rendi szervezet	104—109
F) A merő törzsszervezet földviszonyai	109—114
G) A hadi szervezet az összerendezet korában	114
5. §. Az alkotmány fejlődése a frank korszakban.	
A) A királyság	115—123
B) A központi közigazgatás szervei	123—125
C) A vidéki közigazgatás szervei	125—128
D) A Gráf	128—129
E) A missusok. A Pfalzgráf. A Markgráf	129—131
F) A vidéki bíráskodás és annak szervei	131
G) Igazgatás és igazságszolgáltatás immunis területeken	131—133
H) A királyi kormányzat egyes ágai	133—137
I) A törvényhozás a frank korszakban	137—139
K) A rendi szervezet átalakulása	140—145
6. §. Az Angolszász alkotmány fejlődése (általában)	145—146
A) Az Angolszász központi királyi hatalom	146—150
B) A vidéki közigazgatási szervezet az Angolszász korszakban	151—154
C) A rendi szervezet az Angolszász korszakban	155—156
7. §. A Szláv ősalkotmány	157

MÁSODIK RÉSZ.

A kezdő középkor jogtörténete.

I. FEJEZET.

A nyugat-európai jogélet jellemzése, forrásai.

1. §. Bevezetés	158—162
-----------------	---------

I. A római jog csoportja.

	Lap
2. §. Leges Romanae	162—163

II. A germán jog vidéke.

3. §. A népjog és a királyi jog	163—164
4. §. Az írott jogok keletkezése	165—166
5. §. A népjogi körök.	
a) A Frank népjog köre	166—167
b) A Swév népjogok köre	167
c) A Swévogóth népjogok köre	167—168
d) A Szász népjogok köre	168—170
6. §. A királyi jog	171—172
7. §. Okmányok, formula-gyűjtemények. Privilegiumok	172—174

III-ik jogkör. Az egyházjog.

8. §. Az egyházjog kifejlődése	175—177
9. §. Az egyháznak befolyása a nyugat-európai jogéletre	177—180

II. FEJEZET.

A keleti jogforrások	181—183
----------------------	---------

III. FEJEZET.

A jogtörténet tárgyalása.

I. Magánjog.

1. §. A jogképesség	183—187
---------------------	---------

A) Családi jog.

1. §. Bevezetés	187—189
2-3. §. Házassági jog. Az egyház befolyása a házasságkötésre	189—197
4. §. A házassági vagyoni jog	197—200
5. §. Az atyai mundium	200—202
6. §. A házasságon kívül született gyermekek jogállása	202
7. §. A gyámi mundium	203—206
8. §. A rokonság	206—208

B) A dologi jog.

1. §. A Gewere általában	209—211
2. §. A dologbeli jogok egyes fajtái	211—216
3. §. A bérviszonyok. A hűbéri viszony	217—223
4. §. A zálogjog	223—227

C) Az örökjog.

Lap

- | | |
|---|---------|
| 1. §. Az örökjog alapja. Halotti rész. A hagyaték birtokba vétele. Örökösödési rend | 227—229 |
| 2. §. A várományosi jog és a halálra szóló rendelkezések | 230—233 |

D) A kötelmi jog.

- | | |
|--|---------|
| 1. §. Általában | 233—234 |
| 2. §. A fizetés | 234—235 |
| 3. §. A rendeletre és bemutatóra szóló papírok keletkezése | 235—238 |
| 4. §. Szavatosság, kezesség, adóssági fogság. Járadékvásár | 238—242 |

II. A perjog.

- | | |
|---|---------|
| 1. §. A bírósági szervezet | 242—248 |
| 2. §. A per általános jellegzése. A magánhaszon és ennek meggátlása. A per alakisége. Az ebben bekövetkezett átalakulások | 248—250 |
| 3. §. Idézés. Mannitio. Bannitio | 250—251 |
| 4. §. Makacssági eljárás. Igazolás | 252 |
| 5. §. A per lefolyása az idézés után. A bizonyítás. Bizonyítási eszközök | 252—253 |
| 6. §. Az eskü | 253—256 |
| 7. §. A bajvívás | 256—259 |
| 8. §. Az istenítéletek | 259—261 |
| 9. §. Tanukkal való bizonyítás | 261—262 |
| 10. §. Az okmányok általi bizonyítás | 262—263 |
| 11. §. A végrehajtás | 263—264 |

III. Büntető jog.

Anyagi jog.

I. Általános tanok.

- | | |
|--|---------|
| 1. §. Általános jellegzés. A béke és annak elvesztése | 265—266 |
| 2. §. A magánharcz és a Compositio | 267—268 |
| 3. §. A halálos büntetés kiszabása és a menedékjog — Asylum | 268—270 |
| 4. §. A büntetendő cselekmények és azok beszámítása. Kísérlet, kísérleti büntett | 270—271 |

II. Az egyes büntetendő cselekmények és büntetéseik.

- | | |
|--|---------|
| 5. §. Az ember élete és testi épsége ellen elkövetett bűncselekmények. | |
| a) A gyilkosság és emberölés | 273 |
| b) A testi épség ellen elkövetett büntetendő cselekmények | 274—275 |

	Lap
6. §. A vagyon ellen elkövetett büntetendő cselekmények	275—276
7. §. Erőszakos kiadások	276—277
8. §. A gyújtogatás	277—278
9. §. A házasságtörés	278
10. §. A nőrablás	278
11. §. A becsületsértés	279
12. §. A bűbájosság. A magzatelhajtás	279—280
13. §. A hamis eskü	280
14. §. A politikai büntettek	280—281

Alaki jog.

A büntető eljárás	281—285
-------------------	---------

MÁSODIK KÖNYV.

Magyar alkotmány- és jogtörténet.

Alkotmánytörténelmi rész.

BEVEZETÉS.

Korszaki beosztás	289—293
-------------------	---------

I. Az őszállamszervezet kora.

1. §. Források	293—294
2. §. A merő törzsszervezet Lebédiában és Atelközben. A vérszerződés és a honalapítás okai	294—297
3. §. A honfoglalás	298—299
4. §. Az ősmagyar műveltségi állapotok	299—302
5. §. A hadügy	303—304
6. §. Az ősi államszervezet	304—306
7. §. A vezér, a fejedelem, a tiszttviselők	306—307
8. §. Az ősi állami birtokrend	309—312
9. §. A rendi szervezet	313—314
10. §. A bírósági szervezet. Büntetendő cselekmények. Magán- jogi perek	314—116
11. §. A szövetezett és alávetett népek	316—320
12. §. A törzsszervezet felbomlása	320—323
13. §. A Szt.-István-féle államszervezet előzményei	323—325
14. §. A királyi hatalom	323—325

II. A Szt.-István-féle államszervezet kora.

I. FEJEZET.

Bevezető rész.

	Lap
1. §. Általános jellemzés	326—327
2. §. Jogforrások	327—337

II. FEJEZET.

A királyi hatalom.

1. §. A királyi hatalom tartalma	337—340
2. §. A királyi hatalom jellege	340—341
3. §. A királyi szék betöltése, a koronázás	341—351
4. §. A királyi hatalom korlátozása, a királyi hercegség, az ifjabb királyság intézménye	351—358
5. §. A királyi hatalomnak alkotmányszerű korlátozása	358—361

III. FEJEZET.

A végrehajtó hatalom és a bíraskodás.

A) A központi igazgatás, a központi és innen a vidékre kiágazó igazságszolgáltatás.

1. §. A királyi udvar, a központi kormányzás	362—365
2. §. A központi igazságszolgáltatás	365—368
3. §. A királyi kancellária	368—371
4. §. A tárnokmester	372
5. §. Királyi személyes bíraskodás a vidéken. Királyi utazó bíróság. Székesfehérvári napok. A nádor mint missus. Synodális bíróság	372—377
6. §. A nádori Curia, az alnádor	377—378
7. §. A nádor jogállása egyébként	378—379

B) A vidéki kormányzat és az ezzel kapcsolatos igazságszolgáltatás.

1. §. A várszervezet és a vármegyéről általában	379—384
2. §. A várszolgálat és a várföldek	385—387
3. §. A vidéki kormányzat közegei	387—394
4. §. A várszervezet megszűnte és az autonom vármegye	395—399

	Lap
5. §. A városok keletkezése. Városi szervezet...	399—411
6. §. A földesuri hatóság...	411—414
7. §. A kiváltságolt nemzetiségek	414—416

IV. FEJEZET.

A törvényhozó hatalom kialakulása.

1. §. A törvényhozási hatalom megoszlása és a székesfehérvári törvényt napok	416—421
--	---------

V. FEJEZET.

A rendi szervezet.

1. §. A rendi szervezet és a földviszonyok. A nemesi rend	421—427
2. §. A közjogilag nem szabadok	427—431
3. §. A szolgáltszótály	431—436
4. §. A rendi viszonyok átváltozása	436—439
5. §. A magánjogilag szabadok osztályának átalakulása	439—440
6. §. A zsidókról és izmaelitákról	440—443

VI. FEJEZET.

A hadügy	444—446
----------	---------

VII. FEJEZET.

A pénzügy	447—452
-----------	---------

VIII. FEJEZET.

Az egyház	452—464
-----------	---------

IX. FEJEZET.

A melléktartományok.

1. §. Erdély	465—468
2. §. Horvát-Tótország, Dalmátia	468—472
3. §. A hűbéres tartományok és a végvidéki bánságok	472

III. A szent korona közjogi jelentőségéhez fűződő állami szervezet kora.

Általános jellemzés. Alkorszakok	473—476
----------------------------------	---------

ELSŐ ALKORSZAK.

**A középkor utolsó szaka. A XIV. és XV. század.
A XXVI-ik századnak a mohácsi vészig terjedő szaka.**

**A szt. korona közjogi fogalmának és az ehhez fűződő alkotmányjogi
intézmények kifejlődésének korszaka.**

I. FEJEZET.

	Lap
1. §. A nyugati alkotmány- és közviszonyoknak általános jellemzése	477—482
2. §. A források	482—488

II. FEJEZET.

A királyi hatalom.

1. §. A királyi hatalom tartalma	489—490
2. §. A királyi hatalom jellege	491—499
3. §. A királyi szék betöltése és a koronázás	499—506
4. §. A koronázási szertartás	507—511
5. §. A királyi eskü és a királyi hitlevél	511—514
6. §. A koronázási cselekmény egyéb mozzanatai	514
7. §. A királyné megkoronázása	515
8. §. A koronázási jelvények és a korona őrzése	515—518

III. FEJEZET.

A végrehajtási hatalom és a bíraskodás.

A) A központi kormányzat és a központi és innen a vidékre kiterjedő királyi igazságszolgáltatás.

1. §. A királyi udvar, a központi kormányzás	518—529
2. §. A királyi kancellária	529—532
3. §. A királyi legszemélyesebb igazságszolgáltatás a központban és az ebből keletkezett további bíraskodási szervek	533—539
4. §. A központi királyi bíróságok szervezete. A királyi tábla kifejlődése. Szervezete és hatásköre. Fellebbviteli bíróságok. Az egyes nagybírák. Személynői szék	539—546
5. §. A királyi és nádori bíraskodás a vidéken	546—548
6. §. Felsőbb központi bíróságok	548—552

B) A vidéki igazgatás és biráskodás.

	Lap
1. §. A vármegyék	552—559
2. §. A városok	559—563
3. §. A földesúri immunitások	564—567
4. §. A kiváltságolt nemzetiségek	568—572

IV. FEJEZET.**A törvényhozó hatalom.**

1. §. A nemességnek az országgyűlésen való megjelenési módja. A királyi meghívók	572—278
2. §. A törvények megalkotása, különböző fajtái, a kihirdetés, szentesítés és külső alakjuk	578—580
3. §. Az országgyűlés elemei, az országgyűlés helye, a tárgya- lások módja	580—583

V. FEJEZET.**A rendi szervezet.**

1. §. A nemesi rend	583—610
2. §. A magánjogilag szabadok általában. A városi polgárok ...	610—612
3. §. Az alsóbb néposztályok	612—622
4. §. A zsidók	622—627

VI. FEJEZET.**A hadügy.**

1. §. Általában	627—637
2. §. A királyi hadseregnek viszonya a derékhadhoz. A királyi sereg banderialis részei. A banderiumok alkotó elemei ...	637—639
3. §. A banderiumok vezetésének joga. A hadsereg fölötti királyi fővezérlet. A hadbahívás joga. A végvidékek meg- erősítése mint királyi kötelesség	639—643
4. §. A királyi hadsereg banderialis részeiről különösen.	
A) A király és királyné banderiuma	643—647
B) A főtiszti banderiumok	647—660
C) A királyi és a főtiszti banderiumok kiegészítésének egyéb módja. A castellanatusok. A királyi és főtiszti banderiumok eltartása	660—667
D) Fegyvernemek	667—680
E) A praelatusok banderiumai	681—685

	Lap
<i>F)</i> A városok	685—687
<i>G)</i> A szepesi tiz lándzsások. A szepesi szászok	687—693
<i>H)</i> Az erdélyi szászok és a székelyek	693—697
<i>I)</i> A Jászok és a Kunok	697
5. §. A derékhad	697—713
6. §. A vízi haderő.	
<i>A)</i> A dunai haderő	713—717
<i>B)</i> A tengeri haderő	718—722

BEVEZETŐ RÉSZ.

I. FEJEZET.

Bevezető tanok.

1. §. *Általános jellemzés.*

Ha a jogtörténetet általános szempontból vizsgáljuk, olyan nagy vonások és változások fognak feltűnni, melyek alapját képezték azon állapotoknak és viszonyoknak, a melyek a középkorból kiindulva az egész európai társadalom fejlődésének adtak határozott irányt.

Midőn a kezdő középkor fejlődésének egyes mozzanataira figyelünk, azok kellő átértése végett vissza kell térnünk azon európai állapotok vizsgálódására, melyek ezen korszakot megelőzték. A mérvadó irányoknak alapjait kutatva megakad szemünk a világparancsoló Rómán. Ennek romjain épült fel lassú fejlődéssel, különböző társadalmi és erkölcsi tényezőknek együttes befolyásával, az új, — középkori európai társadalom.

Rómának sorsa tette lehetővé azt, hogy Európának társadalma megújuljon. Midőn a régi Rómában lábrakapott despotismus már nem volt alkalmas arra, hogy az akkoriban ismert világot vas-karjaival átölelje és bekövetkezett a lankadás és elsatnyulás korszaka: egy új nép szerepel a nyugaton, mely képes volt arra, hogy a mindenható Rómával, saját előnyére sikeresen szembeszálljon. Csakis azért volt ez lehetséges, mert az államnak belső szervezete már korhadt volt akkor, a midőn Róma még külső látszatra Nyugat-Európának parancsoló hatalma lehetett. Ezen hatalom

azonban csak a belső gyöngeséget takargatta. Már ekkor behatoltak az ókor mindenhatónak képzelt óriási államtestébe idegen elemek, a melyek lassan erjesztve előkészítették a hatalmas nyugati birodalomnak bukását.

Egyes népek, leginkább a Germánok, eleinte csak mint „foederati ac hospites” jutottak Rómával kapcsolatba. Rómának sikerült ezeket a birodalomhoz saját céljainak felhasználásával — csatolni. A belső viszonyok korhadtsága folytán azonban bekövetkezik, hogy ezen „foederati ac hospites” mindinkább elválnak az államtól.

Végre is csak egy, magában véve kisebb jelentőségűnek látszó politikai mozgalom kellett ahhoz, hogy 476-ban a Nyugat-Római birodalom megszűnjék.

Ezen most említett évtől kezdve számítjuk a középkort. A következményeiben nagyjelentőségű említett esemény okozta tulajdonképen a nyugat-európai társadalomnak újonnan való keletkezését.

Rómának bukása után az életerős, a Rómaiak szemében barbár népnek tartott Germánok bomlasztották szét Rómának államtestét. Egy részét a provinciáknak meghódították. Sajátlagos individualistikus felfogásukkal államokat alkottak, melyek azonban nem voltak egységesek, hanem egyes kisebb-nagyobb csoportokból, törzsekből alakultak törzsi államokká. Ezek egymás mellett éltek kezdetleges állami életüket. Természetes, hogy eleinte, a vándorlás idejében, pusztán mint mozgó államok szerepelhettek. Ezen törzsi államoknak állandó letelepedési helyük még nem volt. A családokból és a hadrendi beosztásból kiindulva keletkezik a törzseknek politikai egyesülése, mely az állami életnek sajátlagos szervezetét, a törzsi szervezetet alakítja ki. Ezen törzsi szervezet az egész kezdő középkornak adja meg a maga felismerhető sajátlagos jellegét.

A törzsi szervezet a maga jellegzetes felfogásával, gondolkodásával, — mely a legszorosabb kapcsolatban van az individualismussal, — az önuralomra való törekvéssel kapcsolatban érvényesül. Az individualismus, az egyéni erőt véve támaszul, azon törekvést képviseli, hogy egyéni uralom keletkezzék. Természetes, hogy ezen törekvés ellentétbe jutott az állami életnek közjogi irányával, mely az egyes törzsi államokban érvényesült. Az individualistikus

irány az egyes törzsi államoknak egyesítését is megakadályozta, sőt gátját képezi az új nyugati társadalom kialakulásának akkor, ha Róma nem lépett volna fel másodszor a világtörténelem sorompóin.

Az állami életet szétválasztó és az egységet veszélyeztető individualizmussal szemben szükség volt olyan irányra, mely evvel ellentétes — olyan hatalom, mely egyuttal erkölcsi támasz is és ezen tulajdonságainál fogva képes a széthúzódnó törekvéseket összetartani és mint szellemi hatalom óvja meg a nyugati társadalmat a teljes szétmálástól és ennek következményeitől.

Mindezt nyújtotta a veszélyeztetett nyugatnak a keresztény Róma. Rómából indult ki a keresztény vallás, a római püspökök azon törekvéssel kapcsolatban, hogy a primátust a többi püspökök fölött megszerezze, hogy a többi püspökségeknek aristokratikus separatismust megszüntesse és a nyugati egyháznak vezetőjévé legyen. Róma tehát katholizált, egyesített a szellem-erkölcsi téren.

De ezen egyesítési törekvéseknek hatása érezhető volt az európai politika terén is. Midőn a római püspök a barbár Germán államoknak katholizálásával világi támaszt nyert, egyuttal alapját vetette meg a későbbi pápai hatalomnak és a nyugati társadalom egyesítésének, katholizálásának. A Róma által nyújtott ezen szellemi kapocs nélkül nem jött volna létre a nyugati társadalom. Ezen szellemi egyesítés nélkül szétbomlott volna a barbár világ és nem lehetett volna bástyájává a nyugati műveltségnek és az egységes nyugat-európai államalkotásnak. Róma volt kiinduló pontja azon világtörténelmi eseményeknek, hogy a szétmálladozó új európai alakulások a szellemi és politikai téren egyesülhettek.

Rómának a nyugattal való egyesülése tehát megvetette alapját azon társadalmi viszonyoknak, melyek az egész középkoron át irányadók voltak és azon viszonyoknak, a melyek alapjait képezik a nyugati művelődés fejlődésének.

Amint ezen rövid vázlatból is látható, a nyugati barbár hatalom és Róma eleinte céljaik elérése tekintetében teljesen egyetértettek. A pápai hatalom a világi hatalomra szorult; ebben találta céljainak elérésére a maga támaszát. A világi hatalomnak pedig szüksége volt azon szellem-erkölcsi támaszra, amelyet az egyház nyújtott.

Ezen okból a két hatalom között, egymás fölötti előnyök elérésére célzó versengés sem létezett. Midőn azonban az egyházi

hatalom a maga céljait elérte, arra törekedett, hogy függetlenítse magát a világi hatalomtól. Ezen függetlenítésre való törekvés az egész középkornak igen nevezetes mozgalma. Kifejlődik az állami és egyházi hatalom közötti azon viszony, mely a jelzett versenytörekvésnek következménye és a mely eleinte az egyházi hatalomnak a világi hatalomtól való teljes függetlenítését, majd az egyházi hatalomnak a világi hatalom fölé való kerekedését eredményezte.

Ezen törekvésekkel a két hatalom között keletkezett éles ellentétek jártak, mely ellentéteknek csak egyes mozzanataiként szerepel az investiturai — majd később a Guelfek és Ghibellinek közötti harc.

Az állam és egyház közötti ellentéteknek állandóbb nyugvópontjává lett a reformáció, — annak befejezése után.

Ezen, ugyyszólván az egész középkort betöltő mozgalom mellett már a kezdő középkor végén indul meg egy, hatásában talán még fontosabb — az individualismussal kapcsolatos irány, mely hatalmas erővel töltötte be az egész középkor gondolkodását. Hatásai pedig az egész középkori társadalomban voltak észrevehetők.

Kiindul ez a Frank birodalomból; innét terjed el egész Európába. Hatásai azonban nem mindenütt egyenlők. A nyugati közfelfogást jellemző ezen új irány a *hűbériség*. A hűbériség a maga alakiasságával, intézményeivel, áthatotta az egész álladalmi, jogi és társadalmi életet. Vasbékói közé szorította az összes életviszonyokat. A társadalmi, rendi felfogást átalakította, különös gondolkodást, közfelfogást eredményezett ép úgy, mint a hogy a hűbériséget megelőző törzsszervezet is átalakította volt a maga sajátosságával az emberiség gondolkozását.

A hűbériség legszorosabb kapcsolatban van a hadiszervezettel. A hűbériség a törzsi hadiszervezet átalakításának szükségéből keletkezett. Midőn a hadiszervezet a szükséghez képest megváltozott, keletkezett a hűbériség. A hűbériségnek is akkor szakadt vége, midőn az annak alapját képező és általa megteremtett hadi szervezet megszűnt. Evvel kapcsolatban megszűntek mindazon viszonyok is, melyekhez a hűbériség simult. A midőn ez bekövetkezett, ismét más társadalmi felfogások keletkeznek, melyek ismét egy új iránynak adtak életet.

Amint az ó-korban a szabadság csakis az államban volt elképzelhető, a miért is ezen korszakot az álladalmi szabadság kor-

szakának nevezik, a középkorban pedig a szabadság fogalma szorosan az egyénnel van kapcsolatban, a miért is a középkor az egyéni szabadság korszaka, ez pedig az individualismussal jut érvényre: úgy a hűbériség megszűnésével ismét az előbbeniektől különböző, új felfogás talál utat s mivel a szabadságot a társadalomban érvényesíti — a korszakot magát is a társadalmi szabadság korszakának mondjuk.

A hűbériségnek megszűnése kapcsolatos a szabadok társulásával, a *testületi szervezkedéssel*. Az egyén ezúttal a társadalomban érvényesülhet, szabad útja van tehát a hűbériség megszűnése után a társadalmi szabadság fejlődésének.

A *renaissance* is a legszorosabban függ össze a szabadságnak jelzett kialakulásával. A szellemi életnek ezen megújhodása túlja Rómának jelentőségét harmadizben előtérbe. Azon Róma azonban, a melyből most terjednek a felfrissült eszmék, már nem volt azon Róma, a melyből a nyugati, széthuzódó államoknak egyesítése kiindult, nem volt az a keresztény Róma, hanem a régi classicus örök város a maga szellemi traditióival.

A régi classicus műveltségnek a tudomány, művészet és egyúttal a társadalom terén való felelédeése, ismét kapcsolatban volt egy nagy európai jelentőségű mozgalommal. Ezen mozgalmat idézték elő a *keresztes háborúk*. A keresztes háborúk olyan időben indultak meg, midőn a keresztény Róma a maga hatásait minden irányban a legnagyobb mérvben éreztette, akkor a midőn a vallásos szemlélődés az emberi gondolat- és kedélyvilágot minden egyébnek kizárásával teljesen lefoglalta, midőn ennek folytán a nyugati emberiség teljességgel az ascetismus hatása alatt volt.

Ebből, a kedélyeket teljesen lefoglaló vallásos gondolkodásból indult ki az összes európai nemzeteket átható azon tevékeny buzgalom, mely a keletre irányította a közfigyelmet és a szentföld visszahódítására ösztökelte az összes keresztény művelt nyugati Európát.

A mozgalom kezdete a tulajdonképeni középkor első századába esik. A hűbériség a maga teljességében ki volt fejlődve már, de meg voltak még a Frank korszakbeli traditiók is.

Az egyéni gondolkodást azonban a törzsi szervezet gondolatköre is befolyásolta még.

Az egyén mögött támaszként ott állott volt még a család, a «Sippe», a törzs.

Az egyénnek minden gazdasági és jogi ténykedése ezekkel volt kapcsolatos. A családi, jogi és politikai élet, a társadalmi funkciók egész sora, mind ezen kapcsolatokkal függnek össze.

Az egyén azonban ezen kötelékből kénytelen volt kilépni akkor, a midőn elhagyta az őt környező törzsek közvetlen kötelékeit, a midőn a vállalkozó szellem az egyeseket kivitte szűk othonos körükből és a szent buzgalom a keresztes hadakhoz készítette őket csatlakozni.

A keletre induló csapatok Európa különböző nemzeteiből állván össze, hadrendi beosztásuk már nem lehetett a régi családi beosztáson alapuló. Az egyesek már nem legközelebbi hozzátartozóiknak sorában harczoltak. A hadi beosztás már nem volt egyenlő a politikai beosztással sem, a mely azon környezetet alkotta, a melyben az egyén élt. Természetes, hogy az egyeseknek politikai, társadalmi és jogi megszokott környezetükből való ki-zökkentése más közfelfogást, más gondolkozást is eredményezett. A régi kötelékek alól történt felszabadulás folytán bekövetkezett a szellemi emancipációnak is bizonyos foka.

Ezek voltak azon befolyások, a melyek megváltoztatták a közfelfogást. Ilyen értelemben hatottak a keresztes háborúk az európai közhangulatban bekövetkezett szellemi és lelkiismeretbeli hullámozásra. Midőn az egyesek felbuzdulásuknak engedve elhagyták szoros kötelékeiket, a melyekben eddig éltek és belekerültek az idegenek csoportjába, már nem a régi kötelékek fűzték őket egymáshoz, — a családbeliek, a törzsbeliek, — hanem az együvé tartozás, — eltekintve a vallásos buzgalomtól, — a tágabb fogalmat alkotó nemzeti tudatból indult már ki. Kiindul tehát ezen mozgalmából a nemzeti, az állami öntudat, a nemzet-állam iránti felfogás.

Eltételezve ettől, az eszmeköröknek ilyen irányban való kitágulása mellett a szentföldre való útközben és még inkább ott — a nyugat-európai ember előtt egészen új világ tárult fel.

A szentföldön az európai viszonyoktól egészen elütő viszonyok voltak. Mindezeknek tapasztalása úgy a vallás, mint a tudomány, a művészet, a kereskedelem, a harczászat terén Európaszerte óriásilag hatottak. A szentföldről visszatérők teljesen új, sokkal szabadabb felfogással, bővült eszmekörrel jöttek vissza. Ezen tágult eszmekör a renaissanceval éppen sem volt ellenkező, sőt azt a haladás révén és az ottani közvetlen, a classicus világból fenmaradt adatokkal

kapcsolatban elő is segítette. A renaissance kialakulására tehát egyrészt Róma, másrészt a keresztes háborúk nyújtotta új eszmékör gyakorolt befolyást.

A renaissance ujjaszületést jelent a közfelfogás egész vonalán, a mely közfelfogás érvényesült mindenütt, a szellemi téren ép úgy s az összes közviszonyokban. A renaissancenak ilyképpen nagy volt a befolyása a merev hűbéri felfogásnak megmástitására is. A hűbéri felfogás lassanként elmosódott az elmékben, a midőn a szellemi ujjaszületés bekövetkezett.

A hatás igen természetesen Európa egyes országaiban különböző volt. Egyéb körülmények is belejátszottak ebbe. A római jognak felélesztése, mely szintén a renaissancenak egy időbe esett, politikailag kedvezett az egyes európai államokban lábra kapott imperialistikus felfogásnak. A római jognak receptiója, befogadása, rendesen a vonatkozó nemzeti jogoknak kiszorításával járt. A közjogi felfogást nem másította ugyan meg a receptió. Sőt pl. Franciaországban az abszolút királyi hatalomnak kialakulására tetemes és kedvező befolyást gyakorolt. A római közjog imperialistikus irányával a királyi hatalom Franciaországban elérhette azt, a mit erőszakkal soha sem érhetett volna el. Itt a példaképpen elfogadott római imperialismus segítséget nyújtott a királyi hatalomnak, a decompontált közviszonyok helyreállítását célzó törekvéseknek.

A hűbériség ugyanis Franciaországban keletkezett és itt rombolta szét a közjogi kötelékeket majdnem teljesen. Itt hatotta át a hűbériség a közviszonyokat gyökerestől. Itt következett be a hűbéri individualistikus felfogásnak gyakorlati befogadása által az állami közfelfogásnak teljes csődje. A központi hatalom teljesen szétmállott. Az egyes seigneurök uralkodói jogokat gyakoroltak saját területükön. Magának a királynak is csak annyi hatalma volt, mint a mennyit mint herceg, mint seigneur érvényesíthetett hercegi területén. A királyi suprema potestas, a királyi souverainitás Franciaország egész területére éppenséggel sem ismertetett el a többi seigneurök által. Mindama tanok tehát, melyek a római közjogban a caesar imperialistikus hatalmát hirdették, a francia király által recipiálva, a szétzüllött közjogi felfogás megerősítésére szolgáltak. Segítségére voltak ezek a királyi hatalomnak abban, hogy lassan az egész francia területre vonatkozó suprema potestast

magához vonja. Ezen törekvések tehát a hűbéri világ közepette szintén kapcsolatosak a római jognak receptiójával.

Egyrészt tehát a renaissance, másrészt pedig a római jognak receptiója a szellemi világban oly nagyfontosságú európai mozgalmak, melyek befolyást gyakoroltak az összes közviszonyok átalakulására.

Azon európai államokban, a melyekben a hűbériség nem hódított volt ilyen behatóan, természetsszerűleg a közjogi kapcsolatok helyreállítására célzó harcz nem is volt szükséges. Ezen államokban az alkotmány fejlődése a hűbériség közbeesése nélkül ott folytatódott, a hol a törzsi felfogás az egyes intézményekben véget ért, a hol a törzsi felfogás csak a királyság intézményével jutván ellentétbe, ezen ellentétek elsimulásával a monarchikus elv jutott győzelemre.

A törzsi felfogásnak átmenetele sok helyen a királyságnak alkotmányos korlátozását eredményezte, a miként ezt különösen Angliában, Magyarországon és későbben Lengyelországban látjuk. Ilykép fejlődhetett volna közép Európa is, ha a nagy Frank birodalom hűbéreileg nem alakult volna át.

Ezek fővonásokban azon európai mozgalmak, melyek a politikai és alkotmánytörténeti változásokat idézték elő. Az alkotmányjognak változásai mellett a jognak fejlődésére is kiterjesztjük figyelmünket. Mert amint a hadsereg az államot és annak nemzeti jellegét kifelé védi, úgy védi a jog azt befelé. A kultúrának minden törekvése csupán a jog védelme alatt fejlődhetik. Ezért a jog a műveltségnek legnevezetesebb tényezője. Azon tudomány pedig, mely a jognak ilyen szempontból való fejlődését kutatja — a jogtörténelem — a jog tudományos műveléséhez elkerülhetetlenül szükséges.

A jog független külső befolyásoktól, a véletlen esélyeitől s az emberi társadalom tevékenységének többi, igen nagyfontosságú jelenségeitől. A jog fejlődésében tükröződik vissza az emberi műveltségnek kialakulása leginkább. A gazdasági és ethikai szükségletek is csak a jognak védőszárnyai alatt fejlődhetnek.

A társadalmi mozzanatok egymásutánjában meg kell ítélnünk úgy azok keletkezésének, mint visszahatásainak okait is. Ezen okok megítélésénél önállóságra kell törekednünk. Minél önállóbb az ítélet, annál függetlenebb. Az önálló és független ítélet helyes-

sége attól függ, hogy milyen mérvben sajátítottuk el azon alapokat, melyektől ítéletünknek helyessége kiindul. Ezen alapok pedig műveltségünk fokával vannak kapcsolatban. A műveltségnek foka szabja meg az ítélet függetlenségének mértékét. Minél műveltebb valaki, annál függetlenebbül ítél. Minél többet kell ítéletünk megalkotása végett máshoz fordulnunk, annál többet kell pótolnunk tudásunk körében.

Tapasztalatok vezetnek a tudáshoz. A tudás mérve szabja meg ítéletünk önállóságának mérvét is. Hogy a köz- és jogviszonyoknak lényegét helyesen ítéljük meg, az ehhez szükséges tapasztalatoknak megszerzése céljából a történelemhez kell fordulnunk. A történeti mozzanatok egymásutánja visszatükrözteti azoknak mélyebben fekvő okait. A jelenleg érvényben lévő köz- és jogviszonyokat is csak azok kialakulásának okainak megismerésével érthetjük meg.

Az okok felkutatására, — a változást előidéző, és a multban fekvő mozzanatok felismerésére pedig — csak a történet tanít. A jelent is tehát csak a multnak kellő megismerésével bírálhatjuk el és érthetjük át.

2. §. *Az alkotmány és jogtörténet fogalma.*

Az alkotmány és jogtörténet fogalmának meghatározásánál az elemzési módszert alkalmazzuk.

Az alkotmány és jogtörténelem azon tudomány, a mely az állami és társadalmi szervezetnek korszakonkénti változását adja elő.

a) *Tudomány.*

A fenti meghatározásban legelőször is a tudományra hivatkozunk. Meg kell ismerkednünk tehát ennek fogalmával. A tudomány a jelenségek viszonyait kutatja. A jelenségek törvényeit állapítja meg. A jelenségek, ha öntudatunkra jutnak — ismeretek. Ismereteket tapasztalat útján lehet szerezni. Az ismeret alapja tehát a tapasztalat. Ha a tapasztalatok mibenlétét mérlegeljük, arra kell súlyt vetnünk, vajjon mikép szerezhetők a tapasztalatok. Tapasztalatok érzékeink közvetítésével öntudatunkra jutó külvilági mozzanatok. Tapasztalataink vagy egyéniek és ekkor közvetlenek, vagy átszármazottak, azaz mások által közvetítettek. Lehetnek vegyesek

is, akkor t. i. ha elkülönítve, összefüggés nélkül jutnak mint ismeretek tudomásunkra. Ezen ismeretek esetlegesek, nincs bennök semmi rendszer. Ha tapasztalataink körül megfigyelhetjük azt, hogy egyes tünetények azonos változásokat idéznek elő, arra az eredményre jutunk, hogy vannak bizonyos örökös törvények, a melyek alapján tapasztalataink tudomásunkra jutnak. Ezen törvények alapján ismerjük tapasztalatainknak egymáshoz való viszonyát.

Ha ezen viszonyokat szándékkal idézzük elé, akkor rendszerbe öntjük tapasztalatainkat, illetőleg azoknak eredményét az ismeretet, a tudást.

Ismereteinknek rendszerbeöntésével már megkapjuk a tudomány fogalmát, amely tulajdonképpen röviden nem más, mint a jelenségeknek magyarázata, rendszerbe öntött ismeret.

A tapasztalat és ismeret eredménye a tudat és akarat. A tudat vagy egyéni, vagy a közakaratban érvényesülő tudat. Ez utóbbi esetben mint köztudat szerepel. Ha a jelenségek viszonyait a köztudatban kutatjuk, a társadalmi tudományokkal foglalkozunk, azaz olyanokkal, a melyeknek alapja a társadalmi élet, a társadalmi együttlét. A köztudat alapján való kutatás eredményével foglalkozik a Sociologia, a maga legtágabb értelmében. A társadalmi tudományokhoz különböző tudományszakokat sorolnak, u. m.: az erkölcs-tant, a közgazdaságot, a jog- és állambölcsészetet, a politikát stb. Vannak jogbölcsesek, a kik úgy a tételes jogot, mint annak történetét a tulajdonképi tudományok közé nem sorozzák. Ez pedig főleg annyiban téves, a mennyiben a törvényismerettel a jogtudomány és annak rendszerrel mivelt története tévesztetik össze.

b) A társadalom, álladalom és a jog fogalma.

Régen felismert igazság az, hogy az ember társas lény. Az ember egyedül, embertársak nélkül nem élhet. A társas együttlét szükségességének okát kétféle alpra lehet visszavezetni. Az egyik az, hogy a szükség utalja az embereket egymásra, tehát a szükség-szerűség; kölcsönös támogatásra szorulunk. Ez tehát az együttlét szükségességének anyagi oka, amely többé-kevésbé önző is, és minden egyesnél meg van.

A társas együttlétnek másik alapja azonban ethikai jellegű. Kiindul a családi kötelékekből, a kölcsönös vonzalomból, az áldozat-

készségből, mely kötelekek szintén okai a kölcsönös védelemnek. A család nyújtja minden egyes egyénnek a szükséges első támaszt. A családi — tehát etikai alapokon nyugvó kötelekek, ha tágulnak is, — még mindig fentartják a közös származás és a kölcsönös egymásra utalás tudatát. Ezek a kötelekek ilyenformán a tágabb értelmű családban, az ágakban, a nemzetségekben, a törzsekben képviselik alapjait a társadalmi és álladalmi rendnek is.

A családi szervezeten nyugszik a törzsszervezet, a patriarchalis szervezet, mely mindenütt, a hol társadalmi együttlét kifejlődött, ennek szilárd váaraként évszázadokon át megfigyelhető és mint megmaradt államfentartó intézmény a jelenben is megállapítható.

Az embereket az együttlésben bizonyos cél vezeti. Létezhetik azonban, különösen primitív viszonyok között olyan együttlét is, melynél ezen cél öntudatra még nem jut, mert erre a külső viszonyok nem kényszerítenek. Az együttlét kisebb csoportjaiban esetleg az együttlét célja nem domborodik ki.

Ha az embereknek együttléte a jelzett feltételek mellett nincs bizonyos cél szerint szabályozva, akkor nyerjük a társaság fogalmát. Ha pedig az emberek együttlétét bizonyos öntudatos cél szabályozza, akkor a társaság a társadalom fogalmába megy át. A szerint, a mint a szervezkedés különböző célok szerint történik, megkülönböztetünk különböző társadalmakat is.

A legfőbb, legnevezetesebb célok szerint szervezkedett társadalom az állam. Az állam olyan feltételek mellett legfőbb társadalom, amennyiben önmagát szervezi, tartja fen, s létének alapjait és céljait önmaga állapítja meg.

Azon szabályok, melyek a társadalmi együttlét rendjét biztosítják, alkotják a jogot tárgyi értelemben. Megfelel ezeknek azon lehetőség, azon szabadság, hogy szerintük az egyén azoknak keretein belül cselekedjék; a cselekvésnek ezen szabadsága, annak a lehetősége, hogy a tárgyi jog keretén belül cselekedjünk, ez a jog alanyi értelemben. A jog tehát a társas együttlét rendje és ezen rendnek megfelelő cselekvési szabadság.

Mínthogy azonban az államban minden személynek megvan a maga cselekvési köre, ezek egymással találkozhatnak, egymással összeütközhetnek. Ennek kikerülése teszi szükségessé a cselekvési körök szabályozását. Ez pedig a magánjog által történik. Magánjog

alatt azon szabályok összeséget értjük, melyek az emberek egymás-közi viszonyait szabályozzák.

De az államban nem pusztán olyan viszonyok kívánják a szabályozást, a melyek az egyének egymás közötti cselekvései vonatkoznak, hanem olyanok is, melyek az egyént a társadalommal, az állammal juttatják kapcsolatba. Ezen kívül azon cselekvési szabadság is veendő figyelembe, a mely az egyént az összességgel szemben megilleti, nehogy összeütközések keletkezzenek az állami életben. Mert hiszen ez van legelső sorban hivatva arra, hogy az államtörvényt rendjét létesítse, nehogy az állami rend veszélyeztetve legyen.

Szóval a közhöz való viszonyból kifolyólag is szükségesek szabályok, a melyek megállapítják az egyénnek a közhöz való viszonyát és meghatározzák az ezen szabályoknak megfelelő cselekvési szabadságot. Mindezek alkotják a közjogot tárgyi és alanyi értelemben. A közjog szabály a közhöz viszonyítva, és szabadság, mely az egyént ezen szabályok keretén belül a közszel szemben megilleti.

c) *Történelem.*

A történelem bizonyos meghatározott korszakokban megnyilvánuló és meghatározott viszonyok fejlődésére döntőleg fontos mozzanatoknak okozatos összefüggésben való előadása.

Nem minden mozzanat alkalmas a megrögzítésre, az okozatos összekapcsolásra oly célból, hogy ezekből az életviszonyok változására következtessünk és a társadalom nevezetes változásait fejlődési menetként ezekből levonjuk. Ha a társadalmi élet változásait akarjuk leírni, a változásoknak csupán főmozzanataira lehetünk figyelemmel, azokra t. i. a melyek határozólag folytak be a társadalom kialakulására. Minden az emberi élettel kapcsolatos intézménynek, mindennek a mi az élettel kapcsolatban van, van története azért, mert az élet, legyen ez akár az egyéné, akár valamely szerves közületé, változásoknak van alávetve. Ezen okból az emberi együttlétet szabályozó intézményeknek, az emberiség fejlődésével kapcsolatos államnak és szervezetének, az alkotmánynak legtágabb értelemben és a jognak is van története, a mely a különböző fejlődési mozzanatok okozatos kapcsolatának előadásából áll.

Az alkotmány- és jogtörténetben is csak azon főváltozásokat figyeljük meg, a melyek a felvett korszak alkotmányi és jogi sajátosságait jellemzőleg tükröztetik vissza és főleg azon eszméket, a

melyek jellemzőleg adják a korszak felfogását. Vannak tehát bizonyos általános jelentőségű mozzanatok, a melyekben kifejezésre jut valamely korszaknak iránya, közfelfogása. Ezen általános jellegű nagy jelentőségű társadalmi mozzanatok, melyek az egyes európai államokban mutatkoznak hatásukban, képviselik legelső sorban az európai jogtörténet tárgyát. Az európai jogtörténet különösen módszer dolgában az összehasonlító jogtudománynyal áll a leg-szorosabb kapcsolatban.

A midőn a jognak ilyen általánosabb, magasabb európai szempontból való történetét tárgyaljuk, az egyes európai államok jogfejlődésének története különös jogtörténetként fog feltűnni. Ezen különös jogtörténettel szemben az európai jogtörténet egyetemes.

Fontos az európai alkotmány- és jogtörténetnek tanulmányozása azért is, mert az általános jellegű európai intézmények megismerése nélkülözhetetlen. Vannak államok, melyekben egyes fontosabb, de különben tudni való intézmények ki nem fejlődtek és így azoknak alkotmány- és jogtörténetének keretén belül nem is tárgyalhatók.

Ismernünk kell azonban ezen hiányzó intézményeket nem csak a jogi műveltség általános kiegészítése végett, de azért is, mert igen sokszor ilyen intézmények, ha nem is keletkeztek egyes államok jogéletében, mégis mélyre ható hatásukat mintegy hullámszerűleg terjesztették át azokra is. Ha nem ismerjük az intézményt, annak hatását sem bírálhatjuk el. Így például a hűbériség hatását érezte egész Európa, de egyes országokban, így Magyarországon és Angliában csak nagyon csekély mértékben hódított és intézménynyé itt sohasem lett. Vagy például a testületi szervezkedés, mely Európá-szerte éreztette hatását, még sem szerepelt Európa keleti és nyugati részein egyenlő mérvben. A római jogi recepció szintén különböző-képpen hatott az egyes európai államokban.

Wenzel Gusztáv és *Hajnik Imre* hazai jogtörténetünk alapvető, valódi tudós művelői, ismerték fel leginkább az európai alkotmány- és jogtörténet tudományos művelésének fontosságát. Az európai jogviszonyok ismerete nélkül a különös jogtörténetek művelése alig lehetséges. A fent említett tudósok is ezen tudománynak alapos és kimerítő művelése során voltak csak képesek a hazai jogtörténet terén alapvető és e mellett a hazai források önálló felhasználásával maradandó értékű munkásságot kifejteni. Ők végezték ezen

tudományág mivelése körül az oroszánrészt. Övéké a hervadhatlan babér, melyet az utókor már az igazság kedvéért sem vitathat el tőlük.

A magyar alkotmány- és jogtörténet a fentieket szem előtt tartva, épügy mint a többi európai államok jogtörténete is az Európaihoz képest viszonylagos. Az európai jogtörténet pedig viszonylagos az általános világ alkotmány- és jogtörténetéhez viszonyítva. A magyar alkotmány- és jogtörténet azon tudomány, mely a hazai társadalmi és jogviszonyoknak koronkénti változásait és fejlődését adja elő.

3. §. *A forrástan.*

A jogforrásokból ismerhetjük meg a jog keletkezését és szerezhethünk tudomást a meglévő jogról. E szerint vannak jogkeletkezési és jog-megismerési források. Ha azon szempontból vizsgáljuk a forrásokat, vajjon miképen keletkezett a jog, akkor a jog-keletkezési forrásokkal foglalkozunk. Ha pedig azon külső eszközöket figyeljük meg, a melyekből jogi tételeket leolvashatunk, akkor a jog-megismerési forrásokról beszélünk. Ha a forrásokat, a jog keletkezése szempontjából vizsgáljuk, azon tényezőket figyeljük meg, melyekből a jog fejlődik.

A) A jogkeletkezési források.

A középkornak főforrásai — jogkeletkezési szempontból — a szokás és a privilegium.

1. A szokásjog.

A szokásjog bizonyos jogi tétel iránti meggyőződésnek hosszú időn át, még pedig egyező cselekmények által való kifejezése. A szokásjog lehet írásba foglalva. A legkezdetlegesebb időben, a törzsi szervezet korában jó sok ideig nem írott jog a szokásjog. A törzsi szokásjog nem jegyeztetett fel, a népnek meggyőződésében élt, alkalmaztatott a bíróságoknál, a nemzetgyűlések alkalmával elszavalták, hogy emlékezetben maradjon. *Lögsagáknak* nevezték azon törvénytudó törzsi tagokat, a kik a jogot bizonyos összejövetel alkalmával a néppel megismertették. Valamely jogi tétel iránti meggyőződés a jognak alkalmazásakor is juthat kifejezésre. Így a törvénykezés és a közigazgatás terén. A szokásjognak

létesítő tényezője vagy maga a nép a maga összességében midőn köztevékenységben van, vagy a népnek valamely köztevékenységű szerve, mint a bíróság a végrehajtó hatalom szerve, vagy egyeseknek jogot létesítő tevékenysége.

2. A *privilegium*.

A középkorban különös jelentőségű a *privilegium*. A középkori *privilegium* különbözik a mostani *privilegium*tól. Azon szerv, mely a középkorban jogosítva volt *privilegium* útján jogot létesíteni, a jog rendszerében hiányzó új jogot létesíthetett.

Ettől eltérőleg a mostani *privilegium* egyeseket csak olyan joggal ruházhat fel, mely a jog rendszerében már megvan. A nemesség pl.: az állami életben mint intézmény él. Az állami főhatalom viselője (nálunk a király mint annak személyesítője) a nemességet olyannak adományozhatja, a ki még nem nemes. A nemesség adományozása által tehát nem jött létre új jog, a nemesség csak arra nézve teremtetett új jogállapotot, a ki eddig nem tartozott a nemesek sorába.

A középkorban a *privilegium* a legelső jogforrás, írásba foglalták, bizonyos ünnepélyes formához kötötték. A *privilegium* fogalma is tágabb volt akkor mint most, mert ez alatt tulajdonképpen minden írott jogot értettek, bármely czimen keletkezett is az. Így midőn a törvényhozási jog fejlődött volt ki, a törvényhozási jogot és a törvényt is *privilegium*nak nevezték el.

A *privilegium* fontosságának emléke még most is megvan. A mi törvényeink külső alakja még mindig a régi *privilegium*ok alakja. Ezen külső forma mai napig emlékeztet arra, hogy a czimre való tekintet nélkül azt tekintették írott jognak, a mi *privilegium*ban foglaltatik. A jogot *privilegium*-levéllel lehetett legjobban igazolni (*Verbrieftes Recht*). Innen van, hogy a középkorban mindenki igyekezett arra, hogy jogainak igazolása végett ilyen levelek birtokába jusson.

A *privilegium*nak létesítő tényezője rendszeren a főhatalom birtokosa, vagy az, a ki a főhatalom akaratából, vagy a jogszokás alapján *privilegium*nak kiadására fel van jogosítva. A középkorban a területiséggel kapcsolatban a terület urai alantosaik javára, birodalmi városok, vagy úgy mint nálunk is, egyes földesurak adhattak *privilegium*ot. Az utóbbiak által kiadott *privilegium*ok azonban az állami

főhatalom megerősítésére szorultak. Franciaországban egyes Seigneurök, kiket saját területükön a souverainitás megilletett, városoknak is adtak privilegiumokat. A városok azután arra igyekeztek, hogy privilegiumaikat a lassankint központi hatalommá fejlődő királyi hatalom által is megerősíttessék. A privilegiumot alkotó tényező tehát egyes (természetes vagy jogi) személy. Kapcsolatos a privilegialis jogalkotás az államfő abszolút hatalmával is.

Innen magyarázható, hogy mindenki igyekezett arra, hogy megszerzett privilegiumát, az államfő személyében történt változás esetén, az új államfő által megerősíttesse. Gyakran történt meg ugyanis, hogy az új államfő elődjének privilegiumát visszavonta.

3. Törvényi jog.

A törzsi szervezet idejében a jogot a törzs alkotja. Hiszen ennél van az állami főhatalom. A monarchiák kifejlődésével a főhatalom alaki változásával vagy ezt, vagy a főhatalom viselőjét illeti meg a törvényalkotás joga. A törzsi, a nemzeti souverainitás háttérbe szorulásával megszűnik ugyan ennek jogalkotási kizárólagossága, de nem szűnik meg teljesen. Csak az abszolút királyságokban szorul a nemzetnek törvényalkotási joga teljesen háttérbe. Az alkotmányos monarchiákban a jogalkotás súlypontja a nemzethez kerül vissza és a nemzet a királyi hatalommal egyenrangú joglétesítő tényezővé lesz. Nálunk Zsigmond király idejében állapítják meg azon tételt, hogy Magyarországon csak az törvény, a mit az országgyűlés határoz és a mit a király szentesít.

A mint tehát látható, a törvényeket létesítő tényezők az alkotmányok egyes formáihoz képest különbözők lehetnek. Németországban pl. a birodalmi gyűlés és a tartománygyűlések hozhatnak törvényeket. Magyarország törvényhozó organuma a király és a nemzet, képviselve az országgyűlés által.

4. Rendeleti jog.

Mikor a privilegiálási jog elavult és lényege bizonyos tekintetben megváltozott, keletkezett egy hozzá hasonló, quasi folytatását képező jogforrás, a rendeleti jog. Jog létesülhet a végrehajtó hatalom elhatározásából, intézkedéséből, rendeletéből is. A jogot létesítő testület (birodalmi-, ország-, tartománygyűlés) ugyanis

rendszerint csak a törvényhozás funkcióját végzi. A törvények végrehajtása más szervekre van bízva. Ezen szervek hajtják végre az állami akaratot. Kell, hogy az állami akaratot végrehajtó szerveknek bizonyos korlátok között saját tevékenységük keretein belül is legyen jogalkotásra hatalmuk. Itt van az érintkezés a privilegium és a rendeleti jog között. A kettő nem egyenlő, csak hasonló.

A privilegium kiadását a középkorban, legalább addig, a míg teljesen önálló jogforrás volt, nem korlátozta egyéb jogszabály, a «salvo iure alieno» elve is csak lassan emelkedett kötelező jogszabálylá.

A rendeleti jog, ha létrejöttét vesszük figyelembe, eltekintve attól, hogy a törvényi jog miként keletkezik s vajjon annak külső formája és létrejöttének módja talán maga is a rendeleti jogon alapszik, a tárgy tekintetében mégis általánosabb, továbbá különösen ha a törvényhozási jog mint nálunk, alkotmányilag korlátozva van, éppenséggel sem korlátlan, hanem egyéb erősebb jogszabályok által nagyon is korlátozva van.

A rendeleti jog csak úgy és csak ott nyilatkozik meg, a hol erejét véve figyelembe a rendeletnél hatásosabb jogszabály, mint pl. a törvény, létrejöttét megengedi, vagy a midőn a törvény maga szükségesnek látja annak kibocsátását, vagy a hol az állami akarat nem nyilatkozik meg és mégis intézkedni kell, vagy a midőn a fennálló egyéb jogszabály alkalmazása (életbeléptetése) iránt kell gondoskodni.

A rendeleti jog tehát nem első rendű jog, hanem csak az erősebb jogszabály mellett, — melyben a tulajdonképpeni államakarat megnyilatkozik, — fennálló, kiegészítő jog. A miből folyik, hogy rendelet által nem szabad elintézni olyan kérdést, a mely az erősebb jogban pl. a törvényben már elintézést nyert. Nem szabad a rendeleti jognak a törvényi joggal ellenkeznie. Ezen korlátok között a rendelet pótolhatja a törvényt (törvénytótló rendeletek), kiegészítheti azt. Rendelet alatt tehát a végrehajtó hatalom szervei által létesített jogot kell érteni. Ahányféle a végrehajtó hatalom szerve, annyiféle lehet a rendeleti jog is. A király is gyakorolja a végrehajtást, ezért van királyi rendelet is. A kormányzati szervek rendeletei a kormányrendeletek. A privilegium már alakilag is különbözik a rendelettől. A privilegiumnak megvannak a maga

formái, alaki kellékei, melyek nélkül privilegiumot a középkorban képzelni sem lehet.

A rendeleti jog — utalva a fentiekre — különösen az abszolút monarchiákban volt nagyjelentőségű. Így Franciaországban az Etablissements (Stabilimenta.)

A jogkeletkezési források tárgyalásánál a jogot létesítő organumokat vizsgáltuk. Lássuk már most azt, vajjon miképen jut kifejezésre a jog külsőleg. A jogot külsőleg fel kell ismerni, hallani, látni kell. Meg kell ismernünk külső jelek által, hogy mi a jog.

B) A jogmegismerési források.

A jog külső megjelenésének alakjai adják a jogfelismerési forrásokat. A jog külső megjelenésének a megismerésnek közvetítő eszközei nagyon különbözők. Ahhoz képest, ahogy ezek milyen módon alkalmasak a jog felismerésére, felosztják őket fő- és mellékforrásokra.

Főforrások alatt azokat értjük, a melyekből a jogot közvetlenül fel lehet ismerni. Mellékforrások pedig azok, a melyekből csak közvetve lehet a jogra következtetni. A mellékforrások nem a jogtételek megrögzítése végett jegyeztettek fel, hanem más célból, más viszonyok megvilágítására szolgáltak és így csak távolabbi kapcsolatban vannak magával a joggal. Alkalmasak állapotoknak, viszonyoknak megértésére és a közvetlen források helyes módon való megmagyarázására.

A jogmegismerési források külső megjelenésének alakja legtöbbször a feljegyzés. A feljegyzések vagy terjedelmesebbek, vagy rövidebbek. Egyenesen arra szánva, hogy a jogi tételt megörökítsék, vagy arra, hogy jogviszonyokat szabályozzanak, vagy, hogy a feljegyzés bizonyíték is legyen, vagy arra, hogy a jogot nem szabványilag, hanem feldolgozásképpen örökítsék meg.

1. *Jogi szabványok, egyszerű feljegyzések, jogkönyvek, jogi közmondások.*

A feljegyzések vagy nagyobb jelentőségű s terjedelmű jogi tételeket foglalnak magukban, s akkor jogi szabványok, vagy rövid jogi tételeket tartalmaznak, s ekkor egyszerű jogi feljegyzések.

Ha valaki a középkori, vagy általában régebbi jogot a források alapján bizonyos rendszerben irodalmilag dolgozza fel, akkor jogkönyvet ír. A fogalomhoz rendesen megkívántatik, hogy a szerző a munka forrásainak korához közel álljon, maga is a régi jog által szabályozott viszonyok között éljen, felfogása is körülbelül egykorú legyen. Így lesz azután lehetséges, hogy a jogkönyv visszatükrözteti az illető korszaknak jogi felfogását, a módszert, a melynek segítségével feldolgozták a forrásokat.

Európaszerte elkezdtek jogkönyvek. Nálunk ismeretesek Werbőczy Hármaskönyve, Buda, Selmecz, Pozsony városok jogkönyvei, a melyek az akkori országos illetve városi jogokat tudományos rendszerbe foglalták. Megszerkesztésüknél szerzőik előtt az országos vagy városi jognak tekintélye és kötelezőszerű minősége lebegett.

A Hármaskönyvnél azon czélt, hogy tartalma általánosan kötelező jogszabályjá legyen, formai okoknál fogva nem lehetett elérni. A városi jogkönyveknél ezen czél a város területére nézve el volt érve. A *ius statuendi* az autonómián belül érvényt szerzett a királyi privilegiumból, a városi statutumból, a törvénykezési és végrehajtási szokásjogból összeállott és feldolgozott városi jognak.

A megismerési forrásokhoz tartoznak még a jogi közmondások is.

Hosszadalmas magyarázatokra szoruló jogi tételeket rövid, lapidaris közmondásokba foglaltak, hogy könnyebb legyen a jogtételt emlékezetben tartani. Ilyen pld.: «Wo du deinen Glauben gelassen hast, dort musst du ihn suchen». «Blutige Hand nimmt kein Erbe». «A ki vet az arat» stb.

2. A formulák, földkönyvek és okmányok.

Jogügyletek megkötésénél, vagy az ügylet megörökítése, vagy a bizonyítás okából okmányokat állítottak ki. Az okmányok kiállításának külső alakjait írásba foglalva össze is gyűjtötték. A középkori, rendszerbe gyűjtött s adott esetekben alkalmazandó formulákat tartalmazzák a formula-gyűjtemények. A közjogi cselekvényeknél alkalmazandó formulák a közjogi formulák. Meg van pl. állapítva a magyar király koronázásakor a kérdés és a felelet az esztergomi primás és a kalocsai érsek között. A

magánjogban alkalmazandó formulák, a magánjogi formulák. A jog beosztása szerint lehetnek perjogi stb. formulák is.

A formuláriáknak fontos szerepe volt a középkorban. Ezek után állították ki az okmányokat a jogügyletek feljegyzéseiből. a mint az ingatlanok átruházására, az ingatlanra szerzendő zálogjog megállapítására vonatkozó ügyleteknek lényege, mely az ügyleti cselekményekben nyilvánult meg, elhalaványodott és a feljegyzés ténye pótolta a kézzel foghatóbb ügyleti cselekményt, keletkeztek a földkönyvek, a melyekből indultak ki a mai hitellekkönyvek. A földkönyvek magukban foglalták ugyanis az ingatlan hű leírását, a határok pontos megjelölését, feljegyeztettek a birtokváltozások és idővel az ezeket terhelő zálogjog is. Különösen a városi jogokban látják a Gewerere vonatkozó ezen változásokat.

A legnevezetesebb megismerési források, az okmányok. Ezek — legrovidebben és legtágabban meghatározva — jogi tárgyra vonatkozó feljegyzések. Ezen feljegyzés vagy valamely jogügylet megőrkötését czélozza s ekkor az okmány *memoratorium*, *testamentum*, vagy azért készült, hogy adott esetben a jogügylet létrejöttének bizonyítéka is legyen.

Az okmány vagy *köz-* vagy *magánokmány*. Az előbbeni bizonyító erejét önmagában bírja, az utóbbi megtámadtatás esetén birtokosának, vagy felmutatójának bizonyítására szorul.

A középkorban az írás és olvasás ismerete leginkább az egyházbeliéknél volt elterjedve. Ezért fordultak az okmányok kiállítására végett leginkább az egyházi személyekhez. A klastromok, conventek lettek ilyenformán legelső sorban okmánykiállítási helyekké. De a conventek saját gazdasági beléletük révén is szerkesztettek okmányokat.

A belgazdaságra vonatkozó okmányok felszaporodtával, chronologikus sorrendben készített kivonatok keletkeztek. Ezeket *Regestrumoknak* nevezték. A conventek által a felek kérésére készített okmányok feljegyzéseiből a Chartulariák, (Kopialbücher) keletkeztek.

A várbirtokra vonatkozó feljegyzésekből keletkeztek nálunk a *Registrumok*. A Szt. István által létesített államszervezet politikai, közigazgatási és hadi szervezetének vidéki központjai voltak a királyi várak. A királyi várakhoz bizonyos területek tartoztak. Tudni kellett tehát, hogy mi tartozik a várhoz, meddig terjed az

oda tartozó ingatlan. Ezen célból irták fel a várterület nagyságát, annak tartozékát a Registrumokba. Ezen feljegyzések az utolsó Árpádházi királyok alatt még megvoltak; napjainkig azonban csak egy-kettő maradt fenn, pld. a lipitói registrum.

4. §. *Segédeszközök és segédtudományok.*

Az alkotmány- és jogtörténet tudományos művelését a segédeszközök és segédtudományok támogatják, mozdítják elő. A segédeszközök feltárják és magyarázzák az egyes adatokat, ilyen pl. a középkori latin és egyéb középkori nyelveknek ismertetése és az ezekkel foglalkozó szótárak. A középkori latinságnak legfontosabb szótára: Du Cange-é.*) Nálunk is van ilyen; az Akadémia által kiadott Bartal-féle, a középkori latinságra vonatkozó szótár.**)

A középkori német nyelvre vonatkozólag Haltausnak «Glossarium Germanicum medii aevi» című munkája említendő fel. Továbbá Grimm Jakabnak munkája: «Deutsche Rechtsalterthümer.»

A segédtudományok már szélesebb eszközökkel világítanak meg nemcsak forrásadatokat, hanem egyes a rendszerbetartozó viszonyokat is. Egyes tudományszakok magukban véve segítik kiépíteni az elmúlt századok adatkereteit. Ilyen az állam- és jogbölcselet, a történelem, az exact jogtudomány, a politika, a nemzetgazdaságtan, a diplomatica, a pecséttan, az éremtan, a régészettan, stb.

1. Az okmánytan, pecséttan, czimerlan. Az okmánylan keletkezése.

A források anyagadatainak kimagyarázása körül nagyfontosságú az okmánytan, a *diplomatica*. Ennek célja az okmányok értékének hitelesség szempontjából való megállapítása. Elősegíti annak eldöntését, vajjon mennyiben használhatók fel a vonatkozó okmányok a kérdésben forgó tények megállapítására. A *diplomatica* dönti el azon kérdést, vajjon tényleg azon korból való-e az okmány, a mely kort a rajta lévő keltezés igazolna? a külső alak,

*) Du Cange Károly: *Glossarium medie et infimae latinitatis*.

**) Bartal Antal: *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*.

az anyag beleillik-e ebbe a korba? az írás jellege megfelel-e a többi, abból a korszakból már hitelesnek elfogadott okmányok írásjellegének? stb. Ezen kérdésekkel foglalkozik a diplomaticának első része, a diplomaticai írástan, a mely tehát az okmányok anyagával, a betűk jellegével, a használt rövidítésekkel, az egyes írásjelek korszerű meghatározásával, az írásjelek fejlődésével stb. foglalkozik. Az írásjelek, pl. Egyiptomban a Hieroglifák, úgy fejlődtek, hogy bizonyos fogalmat valamely tárgyhoz, illetve annak képes ábrázolatához fűztek. Pl. a Lotosz virág ábrája jelentette a zöld színt. Ha tehát Lotosz virágot ábrázoltak, mert ennek a színe zöld — evvel fejezték ki a zöld szín fogalmát.

A diplomaticának másik fontos része, a diplomaticai kortan, a mely az okmányok korának, kiállításuk idejének meghatározásával foglalkozik. Ezen kor meghatározásának alapja az általános kortan, mely az időméreteknek a föld és hold mozgása szerinti meghatározásával foglalkozik, A kortan foglalkozik továbbá a naptárak készítésével. Ismeretes dolog, hogy a föld napkörüli mozgásának idejét figyelembe véve, a szerint, a hogy ezen idő kevésbbé pontosan, vagy pontosabban számittatott, különböző naptárak készültek. Ilyen a Julius Caesar-, a Julián-, a Gergely pápa után elnevezett naptárak. Ezek mindegyikében az időmeghatározás más, a mint ezen különbség egyes naptárak szerint még most is Európa különböző vidékein divik. Így tehát az okmányoknak keltezése ezen szempontból sem nyújt mindig biztos támpontot.

De másrészt a középkorban az okmányok datálása sem történt olyképen mint ma, t. i. az év, a hónap és a napok számszerinti kitételével, hanem úgy, hogy a kiállítás idejét mozgó egyházi ünnep vagy szentek emlékének szánt napoktól számították. Így pl. Krisztus mennybemenetele után 10-ed nap, husvét első ünnepnapja utáni nyolczadnapja, reminiscere, laetare vasárnapja utáni ötöd-napjával határozták meg. A diplomaticai kortan segélyével lehet azután kiszámítani, vajjon a kérdéses évben Krisztus mennybemenetele vagy az egyéb megjelölt ünnep vagy emléknapi milyen hónapnak hányadik napjára esnek.

Megjegyzendő, hogy a középkorban az actum és datum között sokszor időbeli különbség volt. Az actum azon időt jelenti, a mikor az okmány alapját képező jogügylet létre jött. A datum pedig

azon napot jelentette, a melyen az elidegenítő által az okmány a jogszerző félnek átadatott (*dare chartam*), a jogszerző azt átvette (*levare chartam*). Az actum és datum egyidőbe eshetett, de sokszor különbözött is időben a kettő. Megtörtént pl. hogy a datálás Áchenből történt, pedig a király Speyerben időzött. Ebből azután azt következtették, hogy az okmány hamis, pedig itt csak időbeli különbség van az actum és datum között.

A középkorban az okmánynak nevezetes alkotórésze a pecsét. Az írástudás nem igen lévén elterjedve, az aláírást egy jelvény pótolta: a pecsét, melyet az okmányra illesztettek. A pecsét adja meg az okmányok hitelességét, illetőleg a pecsétnek odaillesztésével fejeződött be az okmány kiállítása. A középkori okmányok nagyrészen hiányzik a monogrammmal vagy aláírás és így a pecsét azt is pótolja. Az okmány hitelességének kérdésénél tehát a pecsétet is kell vizsgálni. Evvel foglalkozik a *diplomatica* harmadik része, a *pecséttan*.

A pecséteken rendszeresen jelvényeket, czimereket alkalmaztak. A czimerekkel foglalkozik a *czimertan*. Ilyen jelvényt az egyes, vagy az egész család melyhez valaki tartozott, mint őt megillető jelvényt, használt. Ilyen jelvényre szükség volt, mikor zárt sisakkal felvértezve indultak a csatába, végezték lovagjátékaikat, mert ekkor az egyeseket csupán a sisakdisznak színei és jelvényei után lehetett egymástól megkülönböztetni. Eleinte mindenki szabadon választotta jelvényét. Azt eladhatta, másra ruházhatta stb. Később azonban csak a privilegium adta meg a czimer használhatóságának jogát. Ez idővel csak egyes testületeknek és a nemességnek lett kiváltságává, habár a középkorban egyes városok polgárai is használhattak czimert.

A *diplomatica* foglalkozik még az okmányok alakjával, a mint azok mint privilegiumok, vagy pátensek jelennek meg külsőleg. A privilegiumok rendesen állandó jogot állapítottak meg, a pátensek, *«litterae patentes»* kisebb ünnepélyességgel kiadott levelek, a melyek inkább csak ideiglenes jogot adtak.

A *diplomatica* keletkezése a legszorosabb kapcsolatban van a Szt. Benedek-rend egyik ágazatának, a Maurinusok tudományos működésével. Tariffe György, XVIII. századbéli rendfőnök buzditotta a rend tagjait, hogy vallásos gyakorlataik mellett tudományos munkálkodást is fejtsenek ki. Széles, tudományos munkál-

kodással tünt ki a rend tagjai közül D'Achery Lukács. Terve az volt, hogy a Szt. Benedek-rendnek, továbbá a szorosabb congregatiót alkotó Maurinusoknak történetét az idevonatkozó forrásokkal együtt kiadja. Betegeskedvén nem érezte magát eléggé erősnek, hogy ezen nagy feladatnak megfeleljen; maga mellé hívta tehát segitőtársul, a «Saint Germain des Pres»-féle kolostorba, *Mabillon János* maurinusi rendtársát. A jelzett rendházba összegyűjtötték a francia kolostorokból a tervbe vett munkák megírásához szükséges forrásanyagot. Ebből meritett *Mabillon*. Ezen bő forrásanyagnak felhasználásával írta meg ő azon munkákat, amelyek a diplomaticának alapját vetették meg.

1667-ben látott napvilágot az «*Opera sancti Bernardi*» című munka. 1668-ban pedig az «*Acta sanctorum sancti Benedicti*» című munkának első kötete. Ez különösen a VI. század viszonyaival foglalkozik. 1675-ig követte ezt még két kötet, amely a VII. és VIII. században élt rendbeli szenteknek életét tárgyalja. Ezen munkák és *Mabillon*nak «*Vetera Analecta*» című további munkája forrásait képezik a VI., VII. és VIII. század politikai, egyházi, közigazgatási stb. viszonyoknak.

Sokan kétségbevonták az ezen munkákban idézett okmányoknak valódiságát. Az ellenvetések zöme egy tudós jezsuitának, *Papebroch Dániel*nek 1675-ben kiadott, «*Propyleum*» című munkájából áradt. *Papebroch* sokat foglalkozott az okmányok hitelességének kérdésével. Nagy munkája: «*Acta sanctorum*» adott neki erre alkalmat.

Németországban már előbb is hivatkoztak okmányokra perekben; a tudósoknak is volt alkalmuk felkérdezés folytán bizonyos okmányok hitelessége iránt nyilatkozni. Pl. *Lindau* birodalmi város és az itt letelepedett Szt. Ágoston-rendű apácák között lefolyt perben *Conring Hermann* jogtudós mondott véleményt egy okmányról, vajjon az Jámbor vagy Német Lajostól származik-e?

Papebroch, *Mabillon* ellenfele nemcsak az okmányok külső alakját, de azoknak irányát is figyelembe vette ítéletének megalkotása alkalmával. Vizsgálatai révén megállapította, hogy a *Mero-wingok* idejéből kevés igazi okmány maradt fen. Támadásában kijelenti, hogy *Mabillon* megállapított elvei nem érdemelnek hitelt.

*Mabillon*nak rendtársai elvárták ettől, hogy a támadásokra feleljen. *Mabillon* azonban előbb még bővebb kutatásoknak látta

szükségét. Csak ezek elvégzése után szólalt fel újra és pedig egy újabb munkában, melyben már a *diplomatica* alapelvei le voltak fektetve. Az okmányok összehasonlításával állapította meg ő az írás korszaki jellegeit, a rövidítéseket, ezeket bizonyos rendszerbe foglalta, a melyeknek szem előtt tartásával az okmányokat megfejteni és azok valódiságára következtetni lehet. Mabillon tudományos tevékenysége közben vette észre, hogy egészen új tudománynak vetette meg az alapját. Ezen új tudományág tehát a gyakorlatnak eredménye. 1681-ben jelent meg a *«De re diplomatica»* című munkája Mabillonnak, mely Európaszerte feltűnést keltett. XIV. Lajos király magához kérte Mabillont azon czélból, hogy benne megismerje korszakának legtudósabb férfiát.

Mabillon a maga okmánykutatásait ezen első fényes eredménye után folytatta. Nemsokára azonban újabb támadásban volt része. *Germon Bertalan* jezsuita ugyanis azt állította: *«De veteribus regum Francorum diplomatibus dissertatio»* című munkájában, hogy oly régi okmányok, mint a melyekre Mabillon hivatkozott — egyszerűen nem maradhattak fenn, a felhasznált okmányok java-része hamis és így azon következtetések sem valódiak, a melyeket Mabillon ezen anyagból levont. Mindezen állításokra czáfolólag volt tekintettel Mabillon: *«Supplementum librorum de re diplomatica»* című munkájában, a melyet 1704-ben adott ki.

A Maurinusok *diplomaticai* munkálkodása innentől is tovább folyt és ámbár maga Mabillon nem volt már azon helyzetben, hogy munkájának újabbi kiadását közrebocsássa, *Ruinart* *Dittrich* szerzetestársa támogatta őt ebben, sőt Mabillon utolsó művének második kiadását 1709-ben szintén *Ruinart* *Dittrich* adta ki. Mabillon 1707-ben halt meg.

Germon támadásával nem fejeződött be a támadásoknak sora. Most Angliából következett be ilyen *Hickes* oxfordi jogtudós részéről, ki 1705-ben szállott síkra az új tudomány ellen. Sőt egy addig ismeretlen fegyverrel szállt a küzdőtérré, azt állítván *Mabillon*-ról, hogy ő célzatosan azért eszelte ki új tudományát, hogy a szerzetesek által gyakorolt okmányhamisításokat elősegitse. Ezen támadás ellen *Ruinart* szólalt fel védőleg és meggyőzte még *Hickest* is állításainak helytelenségéről és a *Mabillon*-féle következtetések helyességéről. *Hickes* egyes kifogásainak helyességét el kellett ugyan ismernie *Ruinart*nak, pld. azt, hogy *Mabillon* tételei sokszor nem

eléggé szabatosak, tág magyarázatokra adnak alkalmat és ezért itt-ott hiányosak is felállított tételei. Ruinart ezeket figyelembe véve igyekezett is arra, hogy a hiányokat pótolja.

A Maurinusok innen túl is folytatták tevékenységüket. Ezen tevékenységnek volt az eredménye egy hat kötetben 1750—65 között megjelent munka: a *«Nouveau traité de diplomatique»*, mely tulajdonképpen a Mabillon-féle munka alapján áll. Összefoglalta ez a XVIII. század összes diplomaticai tudását. Érdeme inkább csak hatásában keresendő és abban, hogy fényes tanujele a Maurinusok hagyományszerű diplomaticai tevékenységének. Újat a *«Nouveau traité»* csak a pápai oklevelek körül hoz.

Foglalkoztak még ezután is egyesek a diplomaticával. Keletkeztek is ennek folytán munkák, de ezek mindjára a *«Nouveau traité de diplomatique»* alapján áll.

A *«Nouveau traité»* és a vele járó munkálkodásnak hatása alatt, keletkezett Franciaországban azon intézet is, a mely hivatva volt a történeti kutatást minden irányban elősegíteni. A Maurinusok diplomaticai tevékenységéből kiindulva keletkezett először a *«Cabinet des Chartes»*, később az *«Ecole royal des Chartes»*, a melyet azután röviden *«Ecole des Chartes»* névvel jelölték meg. Ezek egy és ugyanazon intézetnek csupán különböző elnevezései, a melyek annak csupán különböző fejlődési szakait jelzik.

Ezen intézet feladata volt történeti jellegű kutatások számára anyagot gyűjteni; eredeti okmányokat, esetleg másolatokat a politikusok, a jogtudósok, historikusok munkálkodásainak rendelkezésére bocsájtani. 1762-ben keletkezett a *Cabinet des Chartes*. Ezt Bertin létesítette; vezetője Maureau volt. Tulajdonképpen tudományos célokra szervezett levéltár volt ez, melynek létesítése körül kifejtett munkában ismét a Maurinusoknak jutott az oroszlánrész. A Maurinusok gyűjtöttek, másoltak, okmánykivonatokat készítettek, melyeket Regestrumokba foglaltak össze. 1764—89-ig 40 ezer okmánymásolatot gyűjtöttek össze, melyek közel 300 kötetben vannak összefoglalva.

Az intézet 1790-ben a nagy forradalomnak lett áldozatává. A Maurinusok azonban ezentúl is folytatják munkálkodásukat; a tudós rend munkálkodásához fűződő tradíciók tovább is éltek. És midőn az állami hatalom békés időben foglalkozik azon gondolattal, hogy az eltűnt intézetet a tudomány érdekében ismét

feléleszsze, rögtön ismét csak a Maurinusokra gondolnak. Úgy, hogy midőn 1807-ben Napoleon foglalkozik ilyen intézetnek újbóli felállításával, olykép adott kifejezést ezen tervének, hogy «civilis Benedictinusokat» kellene a kitűzött cél megvalósítása végett megnyerni.

Nem sikerült azonnal a tervet megvalósítani. Csak 1821-ben keletkezik ismét egy ilyenféle intézet Simeon minisztersége alatt: «Ecole royal des Chartes» elnevezéssel. Ez 1823-ban szűnt meg és csak 1829-ben éledt fel ismét. Az «Ecole royal des Chartes» a XIX. század második felében érte el virágzásának tetőpontját, midőn *Delisle Lipót* 1850—70 között volt annak élén.

A Mabillon által létesített alapelvek folyton hatottak akkor is, midőn már az «Ecole royal des Chartes» mint állami intézmény az okmányok körüli tevékenységnek középpontjává lön és midőn már állami hivatalnokok voltak azok, a kik a beszerzett adatok körül munkálkodtak.

A diplomatica hazája volt és maradt tehát Franciaország. Az «Ecole des Chartes» hatása a külföldre is kiterjedt. Így *Németországban* a Mabillon-féle munkáknak hatása alatt írta meg *Hertius Miklós* 1699-ben «*Dissertatio de fide diplomatica Germaniae*» című munkáját, *Eckhard jénai* és *Joachim hallei* tanárok pedig «*Introductio in rem diplomaticum*» illetve az utóbbi német nyelven az «*Einleitung zur deutschen Diplomatik*» című munkát.

Ausztriában a Mabillon-féle «*Annales ordinis Sancti Benedicti*» című munkának előképe után *Götweihbenben* 1732-ben *Bessels Gottfried* és *Haan József* szent-Benedekrendű szerzetesek megírták «*Chronicon Gottwicense*» című munkájukat. Ennek negyedik kötete a frank korszakbeli Gauszervezetre vet világot.

Heumann János: «*Commentarii*» című munkájában különösen az okmányok beltartalmára volt tekintettel és az okmányok jogi oldalait vizsgálja.

Németországban említendő még *Gatterer*, *Schönemann* és különösen *Böhmer* munkálkodása. Ez utóbbi 1831-ben adta ki a császári Regestrumokat. *Böhmer* és utána *Stumpf Frigyes* az actum és datum egységét vitatta. Ezen tan ellen lépett fel először *Sickel Tivadar* és *Fikker Gyula*, kik az actum és datum közti különbséget kellőképpen megmagyarázták.

Az «Ecole des Chartes» mintájára keletkezett Ausztriában

az «*Institut für österreichische Geschichtsforschung*» mint történeti és diplomaticai intézet. Itt is a Mabillon-féle iskola gyakorolta volt az alapvető hatást. Az «*Institut für österreichische Geschichtsforschung*» akkor emelkedett magas színvonalra, midőn 1865-ben ennek élére *Sickel Tivadar* került. Sickel thüringiai ember volt. Berlinbe került, innen Párizsba, ahol térvbe vett munkáihoz gyűjtött adatokat. Ezen munkálkodása közben jutott az «*Ecole des Chartes*» tudósaival összeköttetésbe. Mint külföldit ugyan nem vették fel az intézet gyakorlati osztályába, de az egyetemi előadások és a tanárokkal való érintkezése révén mégis elsajátíthatta az ottani kutatási módszert. Innen került Bécsbe, majd pedig az «*Institut für österreichische Geschichtsforschung*» élére. Különösen az «*Acta Regum*» című munka I. kötetében foglalkozott diplomaticai kérdésekkel.

Felemlítendő még *Brunner Henrik* most Berlinben működő jogtörténész, ki a diplomaticával szorosan egybefüggő, egyes okmánytani kérdéseknek felderítésével, korszakot alkotott. Így a charta, a bemutatóra és rendeletre szóló papírok történeti fejlődését ő mutatta ki.

A diplomatica terén Európaszerte keletkezett szellemi mozgalomnak hullámai hozzánk is eljutottak 1791-ben. *Kovachich Márton György* a «*Cabinet des Chartes*» mintájára nálunk is tervezett ilyen intézetet. «*Institutum diplomatico-historicum Regni Hungariae*» című munkájában szállott sikra ezen eszme mellett. *Kovachich Márton György* és fia *Kovachich József Miklós* együtt dolgoztak. Kiadták levéltárainkban feltalált, de a «*Corpus iuris Hungarici*»-ban benne nem foglalt régi törvényeket és egyéb okmányokat. A *Kovachichok*, kiknek működése a németországi *Grimm* testvérekével körülbelül egy időbe esik, alapították meg nálunk tulajdonképpen a jogtörténetet, mint tudományt. *Hajnik Imre* legnagyobb újkori jogtörténészünk is mindig csak a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott *Kovachichék* működéséről.

5. §. *A Diplomatica és jogtörténelem irodalma.*

Megemlítendők nálunk *Schwandtner*-nek 1802-ben megjelent munkája: «*Introductio in rem Diplomaticam (hungaricam)*». *Horváth Árpád*, volt egyetemi tanárnak három füzete, melyek előadásai

alapján adattak ki és pedig: 1. «Bevezetés a magyar oklevéltanba», 2. «A diplomaticai irástan» és 3. «A diplomaticai kortan». A kortanra vonatkozólag elsőrendű munka Knausz Nándor, pozsonyi volt prépostnak «Kortana», ki mint történész nevezetes helyet foglal el irodalmunkban. Azután említendő Bárczay Oszkár-nak: «Cimertan» czimű munkája is.

A külföldiek közül felemlítendő: Wattenbach: «Einleitung zur lateinischen Paleographie». «Einleitung zur griechischen Paleographie». Olaszországi munka: Andrea Gloria: «Compendium»-a. Francia, igen használható kézikönyv Prou-nak Manuel-je (kézikönyve). A legújabb latin paleographiai mű Stephens-é: «Lateinische Paleographie». Megjelent Freiburgban.

Németországban a jogtörténeti irodalomnak kezdete összefügg a római jog receptiójával. Ezen receptió kétféle. Theoretikus és praktikus. A theoretikus receptió a római jog tudományos művelésből indul ki. Az olasz egyetemeken különösen Bolognában művelték a classicus római jogot. Oda sereglettek a világ összes tájairól a tanulni vágyók. Innen terjedt el a római jognak oktatása a francia egyetemekre, Németországba és Európa egyéb államainak főiskoláira. Mindenütt tanították és művelték a római jogot. Természetes, hogy a tanult jogászok, ha mint közhivatalnokok működtek, önkénytelenül jutottak azon helyzetbe, hogy tudásuk szerint határozzanak, ítéljenek. Így mentek át a római jognak elvei a gyakorlatba. Németországban befejezettnek tekintendő a római jognak receptiója akkor, a midőn a bírói alkalmazásnak feltételéül azt mondták ki, hogy a kinevezendőnek kimivelt római jogásznak kell lennie. Ez pedig akkor következett be, midőn a birodalmi udvari bíróságnak (Reichshofgericht), kamarai osztályához (Kammergericht) a XV. század második felében a 1450—56 körül, csupán olyanokat alkalmaztak, a kik a római jogban jártasak voltak.

A római jognak bekövetkezett receptiója, — mely a nemzeti magánjogot szorította ki a gyakorlatból — igen természetes, hogy bizonyos foku reactiót is szült. Ezen reactionnak eredménye az volt, hogy a nemzeti jogok irodalmi művelésével foglalkoztak. Így Sichard János Bâselben 1530-ban népjogokat adott ki. Követte őt ezen téren Herold János 1557-ben. Majd 1613-ban Lindenbruch Frigyes adta ki a «Codex legum antiquarum» czimű munkát. Az

első rendszeres munka azonban *Conring Hermann*-é: «*De origine iuris Germanici*» cím alatt, mely 1643-ban jelent meg. *Hugó Grotius* ezután a hollandi magán- és büntetőjogot dolgozta fel.

A XVII. és XVIII. század jogi irodalmában kétféle irányt lehet megkülönböztetni. A római jog receptiója következtében a nemzeti jognak csak magánjogi része szorított ki a gyakorlatból; közjogi része azonban nem. Ezen két szempontot véve figyelembe, a jogtudomány foglalkozott a *praktikus* joggal, ha alapul a közjogot fogadta el: és követte a *theoretikus* vagy *antiquariatusi* irányt, ha foglalkozott a nemzeti jogok magánjogi részével. Elméleti volt ezen irány azért, mert a gyakorlati élet szempontjából a magánjog nem volt praktikus, hanem elavult. Az első irányt a *praktikus*, *publicistikus* vagy *történeti* iránynak, a másikat a *theoretikus*, vagy másképp, mert az elavult joggal foglalkozott, az *antiquariatusi* iránynak nevezték. A *praktikus* vagy történeti iránynak egyik nevezetes képviselője *Pütler János*, az *antiquariatusi* iránynak pedig *Heineccius*.

A német jogtörténet rendszeres művelését *Eichhorn Frigyes* indította meg 1808—23 között megjelent «*Német alkotmány és jogtörténet*»-ével (*Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*). *Eichhorn* tudományos működését *Grimm Jakab* egészítette ki germanisticus kutatásaival.

A jogtörténet művelői: A *németeknél*: *Walter*, *Philips*, *Schulte*, *Sigel*. Újabban *Schröder*: «*Rechtsgeschichte*» és *Brunner*: «*Rechtsgeschichte*» című munkáival. A *franciák* közl: *La Ferrière*: «*Historie du droit français*» (1845), *Warnkönig* és *Stein*: «*Französische Staats- und Rechtsgeschichte*» (1846), *Schäffner*: «*Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs*» (1849). Újabbak: *Viолlet* két munkája, egyik a közjogra (*Historie des institutions politiques*), a másik a magánjogra (*Historie du droit civil français*) vonatkozik. Továbbá *Brissaud*nak «*Manuel du droit français*» című munkája. Az angol alkotmányról *Gneist*nek munkái említendők.

Nálunk a jogtörténetnek művelése tulajdonképpen *Jony Jánossal* indult meg «*Commentatio Historico-Juridica... Juris... Hungarici*» című munkájával, amely 1727-ben jelent meg. Ezután felemlítendő *Kollár Adámnak* «*Historiae iuris publici Regni Hungariae Amoenitates*» című munkája 1785-ből, majd *Fleischhakernek* 1792-ben megjelent «*Institutiones iuris Hungarici*»-féle munkájának beveze-

tésében foglalt jogtörténeti része, azután pedig *Cziráky Antal* Mózes grófnak «*Ordo Historiae iuris civilis*»-féle munkája 1794-ből.

Ezek után következik *Kovachich Márton* György és *József Miklósnak* alapvető munkálkodása. Mindketten, különösen azonban az apa számos munkájukkal valóságos tudományyá avatták a jogtörténetet. A Kovachichok a magyar jogtörténeti kutatás Grimmjei, a kiknek működésével az ő működésük körülbelül egyidőbe is esik. Következik ezután *Hajnik Pál* «*Historia juris Hungarici a temp. Sti Stephani... ad Franciscum primum*» című munkája; mely Budán 1807-ben jelent meg. Hajnik Pál, — ki nagyatyja volt Hajnik Imrének — tabellaris módszerben tárgyalja az alkotmány és jogfejlődést. Ezek után *Kelemen Imrének* működése említendő, a ki terjedelmes munkát irt «*Historiae Juris Hungarici privati*» cím alatt 1818-ban. Végül meg kell emlékeznünk *Szlemenics Pálnak* «Törvényeinktörténete az Árpádok és a vegyes házakbeli királyok alatt» című munkájáról.

Ezek vezették be a jogtörténetnek mívelését nálunk. Ujabban valóságos tudományos színvonalra emelték ezen tudományszakot *Wenczel Gusztáv* és *Hajnik Imre*, a kik az igazi tudás szellemétől áthatva nem hűnytak szemet a külföldi kutatások előtt sem és át voltak hatva azon meggyőződéstől, hogy az európai jogfejlődésnek külön tanulmányozása nélkül a hazai jogfejlődést kellőképpen átértetni nem lehet.

6. §. *A jogtörténet módszere.*

Módszer alatt értjük azon irányt, melyet követünk akkor, midőn ismereteinket rendszerbe foglaljuk.

Tudományos módszer alatt értjük azon szellemi utat, amelyet követünk, hogy szakbeli ismereteinket rendszerbe öntjük. Ezen célra két kiindulási pont kínálkozik; az egyik a jog, a másik a történet.

Ha a jogot fogadjuk el a jogtörténet rendszerezésének kiindulási pontjaként, akkor nem kapjuk meg a történeti egymásutánra vonatkozó minden korszakbeli adatot, a mely a jogfejlődés egyik vagy másik részének kiépítésére szükséges, a melyeknek segítségével majd az egész fejlődésnek összképét nyerjük. Ezért nem indulunk a jognak dogmatikáján, hanem a történetet fogadjuk

el tárgyalási módszerünk kiinduló pontjaként. Ezen alapon meghatározhatjuk majd, vajjon a jognak egyes tételei mikor és milyen kapcsolatban tűnnek fel, mikor válnak el egymástól, meddig élnek? stb. Példaképen felemlíthetjük, hogy a jogtörténeti beosztásnak első korszakában a közjog az uralkodó, ez minden egyéb jogot magába szíví jog. Ebből a magán- és büntetőjog ezen korszakban még csak kibontakozó félben van. Később a már ekkor kifejlődött perjogban a bűnvádi per a magánjogi pertől még nem vállott le. Jó időbe kerül, míg ezen két alaki jognak egymástól való elválása bekövetkezik. Ezek és hasonlóak — anachronismusok kikerülésével — csupán a történeti módszer alapján mutathatók ki. Itt a dogmatikai szempont tévuttra vezethetne.

A történeti módszer alapján figyelhetjük meg, miként fejlődnek csirájukból és miként terebélyesednek az egyes jogi intézmények korszakonként.

Evvel szemben áll a systematikus módszer. — Ennek kiindulása a jognak rendszere. Téves volna azonban azt hinni, hogy akkor a midőn a történeti módszert választjuk a jogtörténelem előadásának kiindulásaként, teljesen eltekinthetnénk a jognak systematizálásától. A kijelölt historikus korszakokon belül ezt ki nem kerülhetjük.

Ha a társadalomnak, alkotmánynak, jognak fejlődését általánosabb szempontból figyeljük meg, akkor ezen fejlődés kereteit, gerinceit igyekezzünk megállapítani. Ezek bizonyos alapvető eszmékben, vezérlő iránnyokban fognak az egyes korszakokban érvényesülni. Tény, hogy a társadalmi fejlődésnek egyik főmozgató ereje a szabadság és jogegyenlőség. A társadalmi, álladalmi és jogi fejlődésben ugyanis az egyének miként való érvényesülése képezi tulajdonképpen a legelső és legfontosabb kérdések egyikét. Hiszen az egyéni szabadság biztonsága, velünk született jogainknak érvényesíthetése és az együttélés lehetőségének okából keletkezik a társadalom és az álladalom. A társadalomban mozgató erőként működő szabadság és jogegyenlőség kérdése mellett azonban figyelembe veendőek mindazon további kérdések is, a melyek az egyes korszakok keretein belül a szabadság és egyenlőség mértékének kialakulására befolyást gyakorolnak.

7. §. *Korszaki beosztás.*

Az előbbi szakaszban jelzett szempontot elfogadva, foglal-
kozunk majd bevezetőleg a keleti társadalmi fejlődéssel, a mely a
maga hatásait Európában is éreztette. Itt szintén a szabadság
kérdése fog felmerülni; a szabadság azonban a keleten inkább
nemlegesen szerepel. A szabadság és egyenlőség szempontjából
kiindulva tárgyaljuk ezután az ókori európai társadalmat nagy
vonásokban. Ugyancsak a szabadság szempontjából vizsgáljuk
ennek utána a középkort is. A középkor fejlődése során különösen
a kezdő középkorra vetünk súlyt, arra az átmeneti korszakra
tehát, a mely összekapcsolja a régi klasszikus világ jogfejlődéséről
szerzett ismereteinket a mostani jogállapotokról szerzett tudásunkkal.
A középkor alkotmány- és jogtörténete tehát közbeeső kapocs a
modern jog felé.

Foglalkozunk behatóbban ezen korszakkal ezeken kívül azért
is, mert különösen a kezdő középkor volt az, a mely előkészítette
azon európai szellemi világot, a melylyel kapcsolatba jutottak a
mi őseink, a midőn hazánkat megalapították. Ezen akkori szellemi
világot kapcsolta össze első szent királyunk szervezetünkkel,
ezen kapcsolat pedig biztosította számunkra a nyugati műveltséget
és 1000 éves fennlétezésünket. Mi is azon európai szellem árja alá
tartozunk, a mely a nyugatról indult. Ezért főfontosságu reánk
nézve először is a nyugati alkotmány- és jogfejlődésnek azon
korszakával megismerkednünk, a mely korszakban a ránk nézve
is mérvadó alkotmányi jogi és társadalmi műveltségi viszonyok
kialakultak.

Ezen európai előkészítő alakulás korszaka 476-tól a IX—X.
századig terjed. Főjellemvonása ezen korszaknak az európai törzs-
szervezet, mely az akkori társadalmi kialakulásnak alapvonása. A
középkornak kezdő korszakába esik az európai álladalmnak
kialakulása is. Ezekért a kezdő középkort a törzsi szervezet, vagy
az európai államok kialakulása korszakának nevezhetjük.

A X. század után az európai államok nagyrésznének (déli és
közép Európának) úgy hazánknak is társadalmi kialakult már. És
pedig nálunk közvetlenül a törzsi szervezetből. A nyugat-európai
államokban pedig, különösen a XIV. századig terjedőleg a közép-
kornak legjellegzetesebb intézménye, a hűbériség uralkodik. A

hűbériség a jelzett időben teljesen uralja a Nyugat-Európai viszonyokat és ezért ez a hűbériség korszakának is nevezhető. Voltak tudósok, kik azért, mert a hűbériség, mint az európai középkornak legsajátosabb intézménye, egyes európai államokban hiányzott, vagy legalább nem lépett volt fel a közviszonyokat teljesen elváltóztató hatással, pl. Angliában: azt mondták ilyen államokról, hogy nincs is középkoruk. A hűbériség a VIII. században kezdődik, a XI—XII. században virágzik, a XIV—XV. században hanyatlik.

A XIV—XVI. század a bomlásnak korszaka. A középkori intézményeknek felbomlása azonban nem mindenütt történt meg egyszerre.

A felbomlás után következik az újkor. A nagy francia forradalom már a legújabb társadalmi törekvéseket juttatja kifejezésre.

Ezen Nyugat-Európai fejlődés keretén belül — és pedig figyelembe véve azt, hogy nálunk a fejlődés a törzsi szervezetből közvetlenül ment át a monarchiába, hazai alkotmány- és jogtörténetünket a törzsi szervezettel együtt, négy főkorszakra oszthatjuk fel.

A legelső a törzsszervezet kora, mely 1000-ig tart, következik ezután a Szent-István által létesített államszervezetnek korszaka, a melyben a közintézmények a várszervezettel fügtek össze; tart 1301-ig. Azután következik a szent korona eszméjéhez fűződő államszervezetnek korszaka, mely tulajdonképpen napjainkig tart. Jellege, a közhatalomról alkotott felfogásnak átalakulásában kerekendő. Ezen átalakulással függ össze a rendi szervezettel kapcsolatos átalakulása és törvényileg való megállapítása a rendi országgyűléseknek, mi 1608-ban következett be. A miért is a szent korona féle államszervezet 1608-tól fogva egy újabb korszakra — a rendi országgyűlések korszakára oszlik.

A szabadság az ókorban, mint álladalmi szabadság érvényesül. Ennek jelentősége az, hogy az egyénnek csak annyiban volt szabadsága, a mennyiben ez az álladalomnak tagja volt. Senki sem érvényesíthette szabadságát egyénileg azért, mert egyénisége az állam szabadságában teljesen elmerült.

476 után következik be az egyéni szabadságnak korszaka, mely az egész középkoron át tart. A középkor utolsó évszázadában (hol előbb, hol utóbb) a nemzetállam eszméjének föltünésével, a társadalmi szabadság korszakával találkozunk.

Van tehát álladalmi szabadság, egyéni szabadság és társadalmi szabadság.

A középkor maga az egyéni szabadságnak korszaka. Legjellegzetesebben domborodik ki az egyéni szabadság Európa azon államaiban, a melyekben a hűbériség uralkodott. Az egyéni szabadság tehát a hűbériséggel van a legszorosabb kapcsolatban. A hűbériség oly magánjogi kötelékeken nyugodott, a melyek az egyes egyéneket fűzik egymáshoz, fokozatosan felfelé, egészen az államfőig.

II. FEJEZET.

A keleti jogfejlődés.

1. §. *A Theokratia.*

A midőn a keleti jogfejlődést tárgyaljuk, a keleti népek különserü jellegét kell figyelembe vennünk. Az emberi jellegek mikénti fejlődése azon környezettől függ, melyben az ember él. Ezen hatás az emberi társadalomban is kifejezésre jut. Különböző az állami és társadalmi élet a természet behatása folytán keleten és délen, nyugaton és északon. A keleti és déli vidékeken az egyénre a természet közvetlenül hat. A természetnek meg nem értett erőit egy felsőbb rendelkező, fenntartó és változhatatlan hatalomban pontosítja össze. A természet feletti erőknek eredetét és mindazt, a mi ezen erőtől ered, magát az embert, ennek együttlétének rendjét, közvetlenül Istenre vezeti vissza. Ennek a tudatnak a következménye azután az, hogy az állam keletkezését és fentartását is közvetlen magával az Istennel hozzák kapcsolatba. Ez a Theokratia.

Jellege a Theokrátiának, hogy az államfő maga az Istenség, az állam az Istenségnek éppen olyan műve, mint a természetnek bármely más külső jelensége. Az állami és társadalmi élet is tehát közvetlenül az Istenség fogalmával jut kapcsolatba. Maga az Istenség kormányoz; következésképpen bizonyos közegekre van szüksége, hogy az állami életre vonatkozó akaratát érvényesítse. Ezért a keleti államokban Isten szolgáinak, a papoknak, igen nagy befolyásuk van az állami élet intézésében. Az Isten szolgálai az Isten állami akaratának végrehajtói.

Vannak azután olyan keleti államok is, a melyekben emberi királyok uralkodnak ugyan, de a közfelfogás ezeket is isteniti. A keleti államokban tehát az isteni hatalom nyilatkozik meg. Mivel pedig az isteni hatalom megnyilatkozása változhatatlan, az állami és társadalmi rend is az.

A keleti állami életben rendesen zsarnokság fejlődik ki. A zsarnokság keletkezése összefügg avval, hogy az isteni akarat, mely egyuttal állami akarat is, feltétlenül végrehajtandó. Isten akaratától függ az emberi társadalom és az isteni akaratba bele kell nyugodni. Azon szervek pedig, melyek a földön az állami életet igazgatják, Isten által vannak erre kiválasztva. A despotiának fejlődése a patriarchális szervezettel is kapcsolatba hozható. A patriarchális szervezet: szélesebb körökre kiterjesztett családi hatalom. A családi kötelékek azonban mindinkább lazulnak s így az ethikai kötelékek is háttérbe szorulnak, melyek a családfői hatalom szigorát enyhítik. Midőn mindinkább tágulnak a rokonsági kötelékek, elvégre teljesen elmaradhatnak az ethikai kapcsok és megmarad a pusztá hatalom.

A Theokrácia leginkább Ázsiában és Észak-Afrikában fejlődött ki.

2. §. *A kasztrendszer.*

Jellemzi a keleti államéletet a kasztrendszer. Az ó-egyiptomi államban a kormányzás rendje a legmagasabb kasztból indult ki. Az ó-Ind államban — kapcsolatban a kasztszervezettel — a királyi hatalom, — ugymint Egyiptomban is — inkább emberi alapokon nyugodott. A kasztszervezet a vallási kinyilatkozáson alapszik. Ez társadalmi rend, mely az állami rendben benne foglaltatik és a valláson alapszik.

A kasztrendszer typusa az ó-Ind államban található. Itt, meg Egyiptomban is találkozunk a lakosok négyes beosztásával. Ezekbe tartoznak fokozatosan a papok, harcosok, földmivesek és a szolgák.

Ha az államlakosokat, a politikai életben való részesedés mérvéhez képest csoportosítjuk, akkor a rendiség fogalmához jutunk. Ha pedig azokat foglalkozásuk szerint osztjuk be, akkor az osztályok fogalmát állapítjuk meg.

A kasztrendszer mindkét beosztástól különbözik, de mindkettővel érintkezik. A kasztrendszerbeli beosztás fogalmilag nincs ellentétben a rendi és osztály szervezettel. A magasabb kasztokba tartozók azok, kik a politikai jogokat gyakorolják. Például a Brahminok és a főpapok korlátozó hatalma az ó-Ind és egyiptomi királyi hatalommal szemben. Itt érintkezik fogalmilag a kasztrendszer a rendi szervezettel. Az alsóbb kasztokban pedig a foglalkozás szerinti beosztás és a politikai élet hiánya szembeötlő, a honnan az osztályszervezettel való hasonlóság szembeötlő. De ezen hasonlóság mellett a rendi és osztályszervezet és a kasztrendszer között lényeges a különbség.

A rendi és osztályszervezetnek keletkezése történeti és szerves. Ebben van mozgás. Az egyik csoportból a másikba át lehet lépni, az előkelőbb csoportba való bejutás nincsen kizárva. A kaszt-szervezetnél ellenben ezen szabad mozgás nincsen meg. Ez ki van zárva, mert a kasztrendszer vallási kinyilatkoztatáson alapszik, ezen pedig változtatni nem lehet. Ezért az átmenet az egyik kasztból a másikba teljesen ki volt zárva. Természetes azonban, hogy a kasztszervezet eredetileg szintén csakis történelmi fejlődésnek lehetett az eredménye. A vallási kinyilatkoztatás és annak változhatatlansága azonban a további történeti, szerves fejlődést kizárta. Az ó-Ind társadalmi szervezetben eredetileg a harcosok voltak az elsők. Azon befolyás folytán, a melyet Isten szolgálai a jóslatok és egyéb szent cselekmények végzése által szereztek, lassanként a papi kaszt elébe kerül a harcosok kasztjának és ezen időben sikerül a Brahminoknak a vallási kinyilatkoztatás eszközével a további fejlődést megakasztani.

Az ó-Ind kasztszervezetnek a lényege a következő. A budha vallás azt tartja, hogy a *Brahminok*, a papok az Isten (Brahma) szájából eredtek. Ezért ők alkotják a legelső kasztot. A *Ksahatriják* Istennek karjából lettek, a miért ezek adják a második, a harcosok kasztját. A *Vajszják*, az iparosok és földmivelők Isten czombjából eredtek, ők tehát fokozatosan a kevésbé előkelők. A *Sudrák*, szolga népek, kik még a szent könyvek olvasásától is el vannak tiltva.

Az egyiptomi kasztrendszerben szintén a papok voltak a legelőkelőbbek, ők mivelték a tudományt, a művészetet. Éppugy mint az ó-Ind államban. A második kaszt itt is a harcosoké, azután következnek a földmivesek és iparosok.

3. §. Az ó-Zsidó állam.

A régi theokratikus államok közül kiválik az ó-Zsidó állam. Különbözik a többi theokratikus államoktól abban, hogy az itteni theokratizmusnak alapja, a zsidó vallás, az ókori többi vallások között a legtisztább. Jehova tisztelete és az egy Istenben való hit és meggyőződés nem egy kasztnak kiváltsága úgy mint az Egyiptomiaknál, hanem általános, olyképpen, hogy a hitet az államnak minden egyes tagja egyenlőképpen vallhatja.

Azért typusa ez a theokrátiának, mert az államnak függősége az isteni hatalomtól itt van leginkább kifejezésre juttatva.

Jehova teremtette az embert és az államot. Ő tartja azokat fenn, ő az álladalom ura. Az államnak feje maga az Isten, közege a főpap, a ki által Jehova akarata megnyilatkozik. A törvényhozó is maga az Isten. Tudtára adja törvényét Mózes —, később a kiválasztott főpap által. A zsidó nép Jehovának kiválasztott népe.

Kaszttrendszer nincs. A törzsek, — bár van közöttük bizonyos sorrend s így az egyik előbbre való törzsből való származás bizonyos tekintélyt ad, — mégis egyenlők.

A legfőbb bíró maga az Isten. A törzsek élén álló bírák Isten nevében szolgáltatják az igazságot. Az ítélet tehát Istené. Azon közege, a mely Jehova akaratát érvényesítette, többé-kevésbé nem volt ellenőrizhető. Ebben hasonló a zsidó theokratia más theokratikus államokhoz, ahol az isteni akaratnak magyarázása szintén papok, táltosok által történik, jelekkel, jóslatokkal stb.

A zsidó államban minden intézmény Jehovával van összefüggésben. Övé az államnak területe. Ennek egyes részei egyes családoknak csak időleges használatra adatnak ki. Azoknak, a kik az istentiszteletet végzik, Isten akaratából a föld termékének tized-része jár. Itt az eredete a középkori tizedjognak.

A vallási könyvek egyúttal az állam törvénykönyvei is. Vallás és jog nincs elválasztva egymástól. Minden hetedik nap a nyugalomé. Minden hétszer hetedik év után következik a földnek új felosztása. T. i. ha egyes családok meggazdagodtak, a vagyonkülönbséget ki kellett egyenliteni.

Szolgaság a zsidó törzsek keretén belül nem volt. Csak idegen lehetett rabszolga.

Idővel ez a tiszta theokratia átalakul emberi monarchiává.

Az állam láthatatlan feje, kit a főpap képvisel, nem szűnik meg ugyan teljesen államfőnek lenni, de változik mégis a szervezet, az államfői hatalom közvetlenebbül a király kezébe kerül. A nép kívánja ezt. Ezen kívánságát a népnek, a főpap terjeszti Jehova elé, a ki ugyan ezt nem helyesli, de mégis[?] belenyugszik, hogy emberkirály kerüljön a zsidó állam élére. A középkori mohamedán államokban a theokratia bizonyos mérvben megismétlődik, de ez nem egyenlő a mozaikus theokrátiával. A mohamedán theokrátiában nem maga az Isten az államnak a feje, hanem Isten kirendel valakit államfőnek, a ki az ő helytartója. Ennél van a hatalom, de ezt csak Isten megbízásából gyakorolja.

4. §. *A theokratia hatása és fő jellemvonásai.*

A theokratikus felfogás hatott a hellén és római államszervezetre is. A theokratikus felfogás Európában a pápai souverainitás és az egyházi állam keletkezésekor mutatkozott. A középkori germán «ex Dei gratia»-féle királyság és a felújított nyugat-római császárság is kapcsolatban van a theokrátiával. Ezek azonban a theokrátiának Európában csakis hatásai, az ókori theokratia itt talajra nem talált.

A keleti theokrátiának vannak bizonyos általános jellemvonásai. Így ezen államokban a vallás és jog nincs elkülönítve egymástól, de a vallási elvek mégis előtérbe jutnak és a jogszabályok többé-kevésbé a vallási elvekbe belemerülnek. Az állami főhatalom, mely képviseli az állami auktoritást, emberileg elérhetetlen magasságra van emelve. Az állami akarat abszolút. Az állam feje és az állam tagjai között semmiféle emberi kapcsolat nincs. Az alattvalók eltávolodnak az államfőtől, mert ennél mindig a vallási elv és nem az emberi hatalom van előtérben. Ez is egyik oka annak, hogy a keleti államokban a despotismus kifejlődhetett. A kasztszervezetben jut kifejezésre a társadalmi fejlődésnek azon megállapodottsága, a mely a továbbfejlődését meggátolja. Nem fejlődhetett tovább a jog sem, mert az is a megállapodott és tovább nem terjeszkedő vallási elvekkel van kapcsolatban. Vallási kinyilvánításon változtatni egyáltalán nem lehet.

Az állami hatalmat bizonyos szervek gyakorolják és ezek is állandóak. Ezeknek minősége a legszorosabban függ össze a

theokratia sajátlagosságával is, a társadalmi renddel. A papok igazgatják az állami életet. Ők foglalkoznak az ifjak nevelésével. Minden tudomány és művészet a vallás szolgálatában áll.

Tudomány és művészet csak annyiban létezik, a mennyiben a templomot szolgálja.

A büntető jog nagyon szigorú, mert azt tartották, hogy a földi igazságszolgáltatás köteles Istennek haragját kiengesztelni.

Mindezek daczára egyes keleti államok a műveltségnek igen nagy fokán voltak. A társadalmi rendet a legszigorubbán szabályozták.

Az ó-egyiptomi kultúra eléggé ismeretes. Innen terjedt el a műveltség *Nubiába*, *Aethiopiába*, a hol a theokratikus államok között a legsötétebb despotismus uralkodott. A papok maguk közül választanak egyet. Ezen választásban az isteni akarat nyilvánul meg. Daczára ennek a papok az államnak látható fejét teljesen kezükben tartják. Ők magyarázzák a sorsvetéseket és ha ezeknek tartalma olyan, hogy bennük az Istenség a megválasztott államfő ellen nyilatkozik, akkor ennek önválasztotta halállal ki kell múlnia.

Az egyiptomiaknál a papoknak befolyása csak a király halála utáni időre szól. Ők döntenek el azt, hogy része lesz-e a túlvilági örömeikben, vagy elkárhozik-e? Ezek voltak a halotti ítéletek.

Hogy a kultúra mily régi volt Ázsiában, különösen Kis-Ázsiában, azt az utóbbi időben történt babyloniai ásatások bizonyítják, melyek kimutatják, hogy az *Assyr* és *Babyloniai* műveltség volt tulajdonképpen kiindulója a további keleti műveltségnek. Ezen kultúra megelőzi az emberiség által eddig legrégibbnek tartott majdnem összes kulturákat. Ránk maradt *Hamurabi* királynak törvénykönyve Kr. e. 2250-ből. Ezen törvénykönyv mutatja, hogy a jog a legrészletesebb kérdéseket a legbehatóbban szabályozta volt és így ezen törvénykönyvet a társasélet szabályozásának ókori mintaképének tekinthetjük. Egyéb leletek meg a vallási életéről nyújtanak érdekes felvilágosításokat. Egyes képes ábrázolatokból és feljegyzésekből egyesek arra következtettek, hogy az ó-Zsidó vallás alaptételei tulajdonképpen a régi Assyr és Babylon vallásból vették át. (Jave, Jehova, a vizözön ábrázolása, a napisten nyújtja át Hamurabinak a törvénykönyvet, Isten megjelenése a tüzes bokorban, a tiz parancsolat és Mózes stb.) Ezekből az állításokból azután egész iro-

dalmi harcz keletkezett, a mely még most is folyik. Tagadhatatlan azonban, hogy az ezer és ezer éves Assyri és Babylooni kulturának volt befolyása a későbbi Semita kulturára és Zsidó vallásra is. Nagyon sok a hasonlóság a két vallás egyes — igaz csak inkább történeti — tételei között. De vajjon a kapcsolat a Jave-féle Istenség és Jehova között tényleg meg van-e és ha igen, milyen úton haladt, azt történetileg megállapítani bajos. Különösen a németországi zsidó theologusok foglaltak ezen feltevés ellen állást.

III. FEJEZET.

A hellén és római államélet rövid jellemzése.

1. §. *A hellén államélet.*

A Hellének és Rómaiak alkotják a nagy Árja népcsalád nyugati főcsoportjának első ágát. Az Árijaiak eredetére nézve alkotott felfogáshoz az ethnologusok és nyelvészek táborában nagy az eltérés. Egyik csoport bölcsőjüknek a keletet, Ázsiát, a másik Európa nyugati és északnyugati részét, Svéd- és Norvégországot tartja. Az utóbbi nézetet sok régészeti lelet látszik igazolni, a melyeknek lelhelyeit követve az Árijaiak legalább egyik csoportjának útját kelet, illetve délkelet felé lehet követni addig, míg Kelet-Indiát el nem érte.

A másik előbb említett nézet az, hogy az Árijaiak eredete nyugati Ázsiában keresendő. Innen vándorolt volna egyik részük nyugatra (az európai Áriják), míg a másik rész a keletre, Perzsia, Afgmán és India felé vándorolt volna. Mi ezen utóbbi álláspontot fogadván el, első sorban a legelőször Európába került Árja kulturnéppel, a Hellénekkel, ezek szellemi életének sajátágaival fogunk foglalkozni.

A theokratikus felfogásnak a hellén államtanban is volt bizonyos szerepe. A theokratikus felfogás azonban itt mégis másként alakult ki, mint a keleten. Itt is meg van ugyan a nyoma annak, hogy a királyt kapcsolatba hozták az Istenség fogalmával, eredetét visszavezették az istenekre, leginkább Zeusra.

Legősibb felfogás szerint a Hellén államokban hajdan Istenek uralkodtak, a Démonok.

Hellasz természeti fekvésénél fogva azonban, az ottani viszonyok a keleti viszonyoktól tetemesen különböztek. Hellaszban már munkával és fáradsággal kellett az embernek a természet erőivel megküzdenie, mert fáradság nélkül már nem kínálkoztak a természet adományai. Ennek következtében akkor, a midőn a népnek öntudatába átment azon meggyőződés, hogy a természet erőivel való küzdelem csakis a rendezett társadalomban vezethet sikerre: a társadalmi rendnek alapját nem valamely túlvilági erővel hozták kapcsolatba, hanem magával az emberrel. Az embernek pedig, hogy a társas együttélés rendje létrejőjjön, a természeti erőkkel, magával a természettel kellett harmoniába jutnia a görög felfogás szerint. Ezen harmoniából kell az álladalmi és társadalmi rendnek kiindulnia, hogy az egyén önmagát érvényesíthesse. Minden emberi, ethikai, tudományos, ipari, kereskedelmi stb. törekvés, sőt maga az emberi boldogság is, csupán a társadalomban és annak ilyképpen létrejött rendjében érhető el. Az állam tehát nem más, mint maga az erkölcsi világrend. A görög bölcselőknek is ez volt a felfogása. Plátó szerint annál tökéletesebb az állam, minél közelebb jut az emberi természethez. Aristoteles felfogása szerint az államot maga az emberi élet alapítja meg, az tartja fenn.

Az álladalom görög felfogás szerint mindenható, az ember csak annyiban élvez szabadságot, amennyiben ezt az állam maga is elismeri. Az állam mindent megtehet, oly hatalmas, hogy feltétlenül maga alá rendeli az állampolgárok minden tehetségét. Azok érvényesülhetnek ugyan, de csakis ott, a hol az állam azt legjobbnak tartja. Az állam rendelkezik az állampolgárok fizikai ereje, vagyona fölött stb., felhasználhatja ezeket az állam védelmére. Rendelkezik az állam polgárainak szellemi ereje, szellemi tehetsége fölött is. Ezeket is mindenhatóan kihasználja ott, a hol az állam érdeke ezt megkívánja.

Az állampolgároknak ezen viszonya azonban az álladalomhoz, nem tévesztendő össze a zsarnoksággal. Mert az állami hatalomnak jelzett túltengése daczára is volt Görögországban szellemi szabadság. Ez azonban csakis az álladalmi szabadságban jutott kifejezésre. Voltak bizonyos korlátok, a melyek az egyéni szabadságnak teljes megsemmisítését meggátolták. Ilyen, az egyéni szabadság teljes megsemmisítését gátló körülmény, hogy a nép maga

intézte az államügyeit. Ilyen gátló körülménynek tekinthető még az is, hogy a Hellén államok aránylag kisebb államok voltak, a melyekben minden állampolgárnak állampolgári tevékenysége sokkal közvetlenebbül juthatott érvényre, mint ha az államok nagyobbak lettek volna. A köz érdekében való közvetlen részvétel, a köz iránti érdeklődést, a magánérdeknek és magánakaratnak, a közérdeknek és közakaratnak való alárendelését vonta maga után és mindennapi, tehát megszokott áldozatkészséget teremtett meg, mely a köztudatba átmenve az individualismusnak nem áldozatképpen, de áldozatkészségesen való háttérbe szorítását eredményezte.

Az ilyen értelmű álladalmi szabadság a Hellén államok mindegyikében jutott kifejezésre. A demokratikus államokban éppugy, mint az aristokratikus jellegűekben. Athénben inkább a demokratikus, Spártában pedig inkább az aristokratikus felfogás jutott felszínre. Spártában a népgyűlés mellett szerepel a *Gerúsia*, mint aristokratikus jellegű szervezet, a mely az államügyeket intézi. Az állami akarat *Spártában* is feltétlenül rendelkezett az állam polgárainak sorsa felett. Ha az állam érdeke úgy követelte, még a családi kötelékek összefüggését is megbonthatta az állami akarat. Beavatkozhatott a vagyoni és nevelési kérdésekbe is. Az állampolgárok teljes egyenlősége alapján állott a Lykurgusi alkotmány. Az egyes kiosztott földrészek a vagyonegyenlőség érdekében el nem idegeníthetők. Hogy az ingó vagyonban se keletkezzék különbség, még az aranynak és ezüstnek használata is ki volt zárva. A közös étkezések, a fiatalság nevelése stb. mind közérdekből nyilvánosan, a családi, belső intézkedéseknek ugyszólván teljes kizárásával történtek.

Hogy a Hellén államok nem jutottak olyan szerepre, mint a későbbi római állam, — amely expansiv törekvéseivel az akkori-ban ismert egész civilisált világot magában foglalta, — annak oka főleg azon körülményben keresendő, hogy a Hellén állami élet hatásai, a hódítások stb. nem voltak egy egységes államnak erőmegnyilatkozásai, hanem egyes kisebb államok törekvései, hogy területüket kiterjesszék. Ezen törekvéseknek eredményei voltak ugyan Magna Graecia, Kisgörögország stb. keletkezése, de természetes, hogy ezek nem vezethettek állandó értékű Hegemoniára, midőn a görög államok egymás között is versenyeztek és szították az egyenetlenkedést, mint a közös nagy célok elérésének gátját.

2. §. *A római állam- és jogélet.*

A római államélet kialakulásának alapgondolata szerint a társadalom megalakulásának középpontja maga az ember. A theokratikus befolyás, mely a Hellén államban még módjával kifejezésre jut, itt még kevésbé érvényesül.

Eleinte Rómának mondaszerű dicsfénnyel övezett alapítóját, Romulust istenítették ugyan, de a messze mult homályában eltűnő királyi hatalom még a mondakörben sem jut oly szoros kapcsolatba a földöntúli hatalmakkal, mint a hogy ez a Helléneknél tapasztalható.

A római államfelfogás különben szintén az emberből indult ki, de az együttélésnek célja már nem az etikai világrend, melyet az államban elérni lehet, sőt el is kell érni, — hanem a jogrend.

A államról való felfogás a közös jogrenden alapszik. Ennek következménye az, hogy a római államban sok intézmény, mely a Hellén államban az államnak ügye, a polgároknak tevékenységére van bízva. A római államban tehát sokkal szabadabb a mozgás és így nagyobb az egyénnek szabadsága is. Ámbár itt is áll azon elv, hogy az első érdek az államnak érdeke. «*Salus rei publicae suprema lex esto*»; azért az állam az állam érdekében mégsem avatkozik be a családi és magánéletbe.

Mig a Helléneknél főleg a közjogi felfogás uralkodott, addig a Rómaiaknál a mondott okoknál fogva a magánjog kifejlődése is a legnagyobb mértékben biztosítva volt.

A Rómaiaknak ezen szabadabb felfogása vezetett a római nagyhatalom kifejlődésére. A népakarat érvényesülése folytán alakult ki a *Respublica*. A római hatalom fejlődése a maga tetőpontját a császárságban nyerte el. A császárság pedig dicsfényének tetőpontján a barbár világnak esett áldozatul. Rómának fénye, melylyel a császárság idejében az akkor ismert egész világot elárasszotta, lassan letűnt. A szabadság megszűnésével a kényuralom és az erkölcsök romlása okozta ezen nagy horderejű változást.

Megkezdődött a bomlás. Ezzel együtt pedig egyrészt azon népek jutnak önállóságra, melyek mint a Rómaiak szövetségei előbb a hatalmas világhatalom egységét támogatták, másrészt kezdődik az idegen barbár elemeknek beözönlése, melyek elvégre szétmállasztják az egységes római államtestet.

ELSŐ KÖNYV.

**A nyugat-európai alkotmány- és jogfejlődés
a kezdő-középkorban.**

ELSŐ RÉSZ.

A kezdő-középkor alkotmányfejlődése.

I. FEJEZET.

Az államok kialakulása.

1. §. *Általában.*

Tárgyaljuk a kezdő középkort, a Római birodalom bukásától 476—1000-ig, vagyis a törzsszervezet korát, a mely korszakban megy végbe az európai államok kialakulása is. Vizsgáljuk ezen korszakban először azt, vajjon a népvándorlásnak milyen befolyása volt ezen államok kialakulására és pedig történelmi szempontból. Áttérünk azután a korszakok alkotmányjogi tárgyalására, végre pedig foglalkozunk a jog történeti kialakulásával. Az alkotmánytörténeti rész az 1000-dik évvel végződik. A jogtörténeti részben azonban az 1000-dik esztendőt nem lehet szoros határnak elfogadni, mert a régi törzsi jog a hűbéri jogba nyulik bele, melyet szintén legalább nagyobb vonásaiban meg kell ismernünk, majd pedig a római jognak receptiója európai jelentőségű tény, mely szintén figyelmet érdemel. A jelzett mozgalmak azok, a melyek a jogfejlődés terén megakasztják a nyugaton a törzsi alapokon nyugvó jognak továbbfejlődését.

Midőn az államoknak kialakulásával foglalkozunk, figyelemmel leszünk arra, vajjon milyen népek azok, melyek Európában

a Római birodalom bukása után szerepelnek és viszonyba hozzuk ezeket a Római birodalommal. Keletkeztek ugyanis Európában államok a volt Római birodalom későbbi területén, de a Római birodalomba beleolvadtak. Keletkeztek viszont olyanok is, melyek nem voltak állami egységben a Római birodalommal és olyan területeken helyezkedtek el, a melyek csak később váltak Római provinciákká. Végül keletkeztek olyan államok is, melyek sem az egyik, sem a másik tekintetben a Római birodalommal összefüggésben nem voltak.

Az Indogermán vagy Árja népcsalád keleti csoportjához tartoznak az Indusok, a Perzsák, az Afgbánok. A nyugati csoporthoz tartoznak: a Hellének, a Rómaiak, a Kelták, a Thrákok, a Germánok és a Szlávok.

2. §. *A volt Római birodalom területén keletkezett és abba beleolvadt államok.*

Nevezetes államalkotó nép, mely azonban sajátos jelleménél fogva az államalkotás maradandóságát nem vivhatta ki magának, volt a Kelta. A Kelták tulajdonképpen elnevezését nem ismerjük. Nem Kelta volt a nemzet neve, így csak a Rómaiak nevezték el őket, ki akarván evvel fejezni magas növésüket (celsus = magas). Eredeti hazájuk Gallia-Transalpina (a későbbi Franciaország) és Brittánia volt. Ezen vidékekről terjeszkedtek Európa déli és keleti részei felé. Nyomaikat Skandináviában is találjuk, majd a Spanyol félsziget déli részén Iberiában szerepelnek s ezért Kelt-Ibereknek is nevezték őket. Kr. e. 600 körül a később Olaszország felé vándorolnak, különösen Gallia Cisalpina volt vándorlásuk célja. A Rómaiak tartottak a Kelták beözönlésétől és közülök azokat, kik a későbbi Lombardia felé kerültek, legyőzik (220 körül Kr. e.). A Kelták elárasztották még a mai Karinthiát, Krajnát, Stajerszágot is sőt a későbbi Szlavóniába, Horvátországba, Szerbiába és Boszniába is behatoltak. Azután elfoglalták Pannoniát, Illyriát, elkerülnek Macedóniába, Thessáliába és Thraciába is.

Mindezekből látható, hogy a Kelta hatalmas nép volt. Állami szervezetük a törzsi szervezet volt. Nagyon is ki volt náluk fejlődve az individualismus, az egyeseknek önálló uralomra való

törekvése. Szülő oka volt ez annak, hogy náluk sem fejlődhetett ki a maradandó állami élet. Szétbomlott birodalmuk s különösen Britanniában, Hispaniában és Galliában kerültek a Rómaiak fenhatósága alá. A Kelta tehát olyan Árja törzs, mely a Római birodalommal oly módon került viszonyba, hogy római főhatalom alá került a provinciákban és népessége teljesen elmerült a római államtestbe.

Az Árja nyelvcsaládhoz tartoznak a *Thrákok* is, kik szintén törzsszervezetben éltek. Kulturájuk éppugy mint a Keltáké, magasfoku volt.

A mostani Törökország helyén tartózkodtak.

Thracia Kr. e. IV. században Perzsia főhatalma alá került.

Kr. e. a VI. században felszabadult, s ekkor Macedonia fenhatósága terjedt ki reá. Végre Kr. u. 47-ben, Caligula halála után római provinciává lesz, de provinciális szervezetét csak Vespasianus alatt nyeri el.

A Római birodalommal kapcsolatban voltak még a *Germánok* is. Ezek különösen a Rajna és Duna mentén szerepelnek a Római birodalommal szemben. A Germánok egy része később római provinciákban telepedett le.

A Germán tehát olyan Árja nép, mely a római provinciákban csupán letelepedett, de bele nem olvadt a római államtestbe.

A *Sarmaták* zöme turáni eredetű. A Sarmaták a nagy Orosz síkságon laktak; birodalmuknak a Góthok vetettek véget.

Ezen nép tehát nem jutott a római birodalom fenhatósága alá. A Sarmaták közé kerültek a szláv eredetű *Vendek* vagy *Venétek* és a Germán eredetű *Basztárnok*.

Az Árja népcsalád nevezetes ágát alkották a *Szlávok*. Ezek először szakadtak el Ázsiában az östörzstől és Európában ők fejezték be a népvándorlást. A felső Don és Dnjeper vidékén találjuk őket, honnét a Balti tenger és a Visztula felé vándoroltak. A Szlávok patriarchalis szervezetben éltek. A család legöregebb tagja vezette a család ügyeit. A patriarchalis elv tágabb közületekre is kiterjedt. Több család együttesen nemzetséget, vagy ágat (Rod) alkotott, melyek törzsekbe (Lehekbe) egyesültek. A Szlávok közt először a *Szerbek* vagy *Spórok* és a *Venétek* szerepelnek. Ezek a Fekete és Keleti tenger vidékén tartózkodtak. A keleti Szlávokat *Antoknak*, a nyugatiakat *Szlovéneknek* nevezték.

A Szlávok bizonyos csoportokra váltak vándorlás közben és ezen csoportok vetették alapjait a későbbi európai Szláv birodalomnak.

Egyik csoport délfelé, a későbbi Karinthia felé, Noricumba vette útját. Egy másik csoport Pannoniától északra, hazánk északi vidékeit foglalta el. A Szlávok egy része a Kárpátok nyugati lejtőin telepedett le, honnét délfelé vándoroltak. Ezek a *Horvátok*. Más része Pannoniától délre a Dunán ment át: ezek a *Szerbek*.

Egy nagy csoport a későbbi Csehországba, Morvaországba vándorolt; ezek alkotják utóbb a nagy Morva birodalmat, Szvatoptluk alatt. Egy része fenmaradt a Kárpátok északi lejtőin; ezek a későbbi *Lengyelek*.

Ezen vándorlások a VII-ik században már be voltak fejezve.

A felsorolt népek közül különösen a *Germánok* voltak arra hivatva, hogy a nyugati társadalmat újonnan megalapítsák.

Foglalkozunk most azon korszakkal, melyben a Germánok kialakítják a Frank birodalmat.

3. §. *A Frank birodalom kialakulása.*

A Frank birodalom kialakulásánál kétféle letelepedési módot kell megkülönböztetnünk. Római provincián és nem római provincián történt letelepedést. Ennek annyiban van fontossága, mert ezen kétféle letelepedési mód volt alapja azon különbségnek, a mely a későbbi Francziaország és Németország között beállott, a melyben a volt római provinciális területeken fejlődtek ki az u. n. latin nemzetek és így Francziaország is.

A Germán törzseknek azon letelepedési helyein, a melyek nem voltak római provinciák, alakult ki a Frank birodalom felbomlása után Németország.

A Frank birodalom megalakulásának korszakát bevezeti a népvándorlás.

A legelső-nép, a mely a nyugatra vándorló Árja népcsaládból levált, volt a Szláv. A Szlávok a Germánokat követték és rendszeren olyan helyeket foglaltak el, a melyeket az egyes Germán törzsek elhagytak.

A népvándorlás kezdődik Kr. u. a II. században, s megkezdik azt a *Góth-Vándál* népek. Ezek eljutnak Európába. Hogy dél-

nyugat felé tovább vándoroltak, oka az volt, hogy a Szlávok tolták őket előre és kényszerítették a tovaerjeszkedésre. A Vándalok Spanyolországba, sőt Afrika északi részeibe is eljutottak.

A népvándorlás második korszaka 375-ben kezdődik, a Hunok megjelenésével.

A harmadik korszak a Nyugat-Római birodalom bukásával, 476. kezdődik, mikor Európa azon területei, melyek eddig római provinciák voltak, a római uralom alól felszabadultak. Így Brittanía, Gallia, Spanyolország és Itália.

Európa ezen részeibe kerültek a Germánok. De olyan területeket is elfoglaltak ezek, a melyek azelőtt nem voltak római provinciák.

A Nyugat-Római birodalomnak teljes bukását aránylag csekélynek látszó külső ok idézte elő. *Orestes* hadvezér a maga fiát, *Romulus Augustulust*, császárrá tette. A Germánokból álló segédc csapatok *Odoaker* a Herulok törzséből származó vezér alatt, *Orestestől* az összes Itáliai földek harmadát követelték. De ezt *Orestes* megtagadta. Ez volt azon esemény, a mely közvetlenül maga után vonta a Nyugat-Római birodalomnak bukását.

Ugyanis *Odoaker* a segédc csapatokkal *Orestest* megtámadta, *Romulus Augustulus* császárt trónjától megfosztotta s a későbbi *Campagnében* adott neki területrészt és kegydíjat. Így ért véget a Nyugat-Római birodalom 476-ban. Ekkor kezdődik a bevándorlás Itáliába.

489-ben *Theodorik* alatt a keleti Góthok jutnak oda. Helytelen az a nézet, hogy a keleti Góthok pusztították volna el Rómát, annak épületeit, szobrait stb. A keleti Góthok uralma épen nem idézte elő a nekik tulajdonított pusztítást. Ellenkezőleg *Theodorik* nagyon is becsben tartotta a római műveltséget. Utódjai is arra törekedtek, hogy a Góth nép hozzásimuljon a régi római kultúrához és ezért ezen kultúrát becsben is tartották és a maguk részéről annak további fennmaradása érdekében mindent el is követtek.

A Nyugat-Római birodalom bukása után a Kelet-Római császárság elvben továbbra is megtartotta a maga fenhatóságát Itália felett. Ilyen módon fenn is maradt ez addig, a meddig a pápai hatalom a későbbi frank királyokkal nem szövetséget kötött. Mindazon népek, a melyek Olaszországot elfoglalták, számoltak is a

Kelet-Római császársággal, nem helyezkedtek vele szemben teljes ellentétbe, hanem igyekeztek a császársággal olyan megállapodásra jutni, a mely bizonyos mérvű uralmat biztosított nekik az Itáliai félszigeten. Később tényleg sikerült is *Justinianus* császárnak (526—565) *Belizár* és *Narzes* hadvezérek útján Itáliának legalább is egyik részét közvetlen fenhatósága alá visszahódítani. De ezen uralom nem tartott sokáig.

568-ban a *Longobardok* kerültek Itáliába. A Longobardok először északi Olaszországot foglalták el, de lassanként délfele terjeszkedtek. Már ekkor a pápa, a római püspök, a nyugati népekkel igyekezett érintkezésbe lépni. Belátta a szentszék ekkor azt, hogy a Kelet-Római császárságnak vele való viszonya meg nem felelő. Azon főnhatóság, a melyet a Kelet-Római császárság már a római püspökséggel szemben gyakorolt, igen laza és a belső tartalomnak majdnem teljes híjjával volt. Közvetítette ezen majdnem csak alakinak mondható főhatalmat a Ravennai Exarchatus. De ezen kirendeltsége a Kelet-Római birodalomnak igen sokszor nem volt azon helyzetben, hogy feladatának megfelelhessen. Úgy, hogy Byzancnak jogait Róma ugyan kénytelen volt elismerni, de ezen jogok tényleg igen ritkán érvényesülhettek.

Azon időbe, a melyben a Frank törzsnak kiterjeszkedése megindul, esik azon törekvés is, hogy a római pápa önállóságának megóvása mellett arra igyekszik, hogy az érintkezést a nyugattal megindítsa. Az érintkezést a Frank törzsnél indította meg azért, mert ez volt az összes Germán törzsek közül az egyedüli katolikus törzs. Azon körülmény, hogy a Kelet-Római császárság a maga főhatóságát az u. n. barbár népeknek Itáliába történt beözönlése folytán ugyanott nem érvényesíthette, a pápai, illetőleg római püspöki hatalom terjeszkedésének igen nagy előnyére szolgált.

A Kelet-Római császárságnak idővel Rómában alig volt már valami hatalmi szerve. A katonaság, mely Rómát a barbár betörések ellen megvédelmezhetne volna, idővel már alig számított. A keleti Góthok ezért el is foglalták Rómát. Másrészt a római egyház igen nagyszámu, volt római polgárnak kegyesczélú hagyományai folytán telemes vagyonra is tett már szert. A római nép, a Kelet-Római császárságtól való függőségét nem igen érezte, mert annak ott semmi képviselője nem volt már. A Ravennai Exarchatus pedig a maga gyöngeségénél fogva alig volt képes a római néppel a kelettől

való függőségét éreztetni. Ennek következtében ugyan érthető, hogy a római nép közjogi irányzata azon hatalom felé húzódott, a melynek kifejlődését a maga közvetlen környezetében láthatta, megfigyelhette, és a melynek tekintélyét a vallás-erkölcsi téren úgyszólván mint legelsőt ismerte már. Ilyen módon a Kelet-Római császári hatalmat, a mely jogilag ugyan még fennállott, de tényleg mégis már megszűnt, pótolta Rómában a püspöki hatalom, a mely már ebben az időben is olyan nagy volt, hogy a primátust a többi püspökségek, még az észak-olaszországiak felett is sikerült kivívnia.

568-ban kezdődik Olaszországban a Longobardoknak északról dél felé való terjeszkedése. Ezen terjeszkedés Rómára igen veszélyes volt. Ezért hívták a római pápák a Longobardok ellen segítségül a Frankokat. Ebből fejlődött ki a nyugati, tehát a Germán népek között egyrészt, — másrészt a római pápa között azon szövetség, a mely a világi hatalom részére a Nyugat-Római birodalomnak, illetve a Nyugat-Római császárságnak újra felélesztésével, — az egyházi hatalom részére pedig annak világi souverain hatalmának kifejlődésével végződött. De ezért a byzanci főhatalom sem szűnt meg teljesen. Itália egyes déli részei, le egészen Calabriáig, a Kelet-Római császárság főnhatósága alatt még most is megmaradtak.

A Vandalokon, keleti Góthokon, Longobardokon, Frankokon stb. kívül még fel kell említenünk az ugyancsak a Germán főtörzshöz tartozó *Allemannokat*, az u. n. Svábokat vagy Svébeket is. Ezeket a Szlávok készítették az előre nyomulásra. A thüringiai erdőn áthaladva a Majna mellett törték át a limeseket és a későbbi Elsassban telepedtek le. 496-ban a Frank törzs főhatama alá kerültek. Az utóbbi Germán törzsnél volt meg azon nagy terjeszkedési erő, a mely lassanként az összes Germán törzseket magához csatolta.

A *Burgundok* szintén Germánok voltak. Ezeket 437-ben Attila semmisítette meg. Egy részük 443-ban a későbbi Szavojában telepedett le. Ezen törzs meg 534-ben került Frank uralom alá.

Nevezetes Germán nép volt a nyugati *Visigóthok* törzse is. Ezekkel eleinte Róma — melynek az volt a taktikája, hogy harcra képes nemzeteket, mint szövetségeseket magához fűzzön — szövetségre lépett azon meghagyással, hogy ők a Hunnok által veszélyeztetett római provinciákat, különösen Thráciát — megvédjék. A nyugati

Góthok később Alarich vezérlete alatt Itáliába indultak, majd a későbbi Galliába vonultak, megalapítva a *Regnum Tulusanumot*.

Galliából, a későbbi Franciaországból Chlodovéch üzi ki őket, a midőn is a Pyreneusokon át, a volt római provinciába, az iberiai félszigetre vonulnak s ott telepednek meg állandóan. Fővárosuk Toledo volt.

Uralmuknak 711-ben a *Xerxes de la Frontera* melletti csata, a *Mórok*, a Saracénok győzelme vetett véget. A középkori jog szempontjából is nevezetes a nyugati Góthok törzse, mert az ő jogukból lett egy részben a későbbi Spanyol jog és ezen népnek a volt latinokkal és Keltákkal való egyesülése folytán keletkezett a Spanyol és Portugall nép.

A Germán törzsek között legerősebb volt a mint már említettük, a Frank törzs. Ez alkotta a középkori nagy Frank birodalmat, a mely azért fontos ránk nézve, mert törvényhozása, intézményei mintaképül szolgáltak Szent Istvánnak. A Frankok több kisebb törzsből állottak össze. Már Kr. e. száz évvel találkozunk egyes ilyen törzsekkel. Kr. u. a III-ik század elején már a Rajna jobb partján laktak. Ők maguk nevezték el magukat Frankoknak, a mi nem jelent mást, mint szabad embert. Jelezni akarták evvel azt, hogy az ő területükön lakó emberek szabadok, viszonyítva a tulsó parton lakóknak nem szabad állapotához. Főtörzsük, tulajdonképpen i östörzsük volt a *Kattoknak* törzse, a mely a későbbi Hessen tartomány területén lakott. A Rajnától egészen a Majnáig terjeszkedtek, felfelé egészen a Móselig, Metzsig.

A Frank törzsek közül a második csoportot alkotják a *Ripuári Frankok*, kik különböző apró törzsekből állottak össze és a melyeknek egyesülése csak az V. és VI-ik században következik be. Hozzájuk tartoztak a *Chamawok*.

Harmadik csoportját a Frankoknak a *Batávok* alkották.

Az összes Frank törzsek között vezető szerepre jutott a *Sáliai Frankok*-nak törzse *Chlodovéch* (Chlodvig) király alatt, a ki a Frank birodalomnak megalapítója. A Frank birodalomnak alapítása a legszorosabb kapcsolatban van egyrészt a Rómaiak és a Frank vezetők között fennállott viszonynak felbomlásával, másrészt az egyes Germán törzsek közötti viszonynak megváltozásával. Különösen a Soisson melletti csata (486.) vetett véget a Római-Germán szövetségnek. *Chlodovéch* megverte *Syagrius* római helytartót.

Majd *Sigbert* Ripuari Frank király szövetekezett Chlodovéchhel az Alemannok támadása ellen s a 496. évi Zülpichi csata vált döntővé a Frank birodalom keletkezésére. Chlodovéch t. i. fogadalmat tett, hogy azon esetre ha megnyeri a csalát, összes Frankjaival együtt a katolikus vallásra térend át. A csatának rá nézve szerencsésen történt eldölése után Chlodovéch fogadalmához hűen Rheimsban Frankjaival együtt tényleg megkereszteltette magát. Ezen egymagában véve csekélynek látszó tény a nyugati viszonyok kialakulására nézve döntő, világtörténeti eseménynyé lett. Mert a Frank törzs vette fel a katolikus vallást, ez lett alkalmassá arra, hogy Róma vele kösse meg védelmi szövetségét és innen indítsa meg a szellemi egyesítés munkáját. Másrészt a politikai egyesítés is ezen törzsből indult ki. Az idők során bekövetkezett, hogy Chlodovéch hatalma alá kerültek a Burgundok és a nyugati Góthok is.

511-ben halt meg Chlodovéch; fiai pedig folytatták az egyesítő politikát. Alattuk került a birodalomhoz az u. n. Provincia, a későbbi Franciaországnek déli partvidéke a Garonne és a Pyreneusok között, azonkívül az Alemannok területe, mely a későbbi Svájc területének egyik részét tette ki, továbbá a Bajorok. Végre a Thüringiek, a Burgundok pedig 531-ben. Ilyenképpen alapították meg a Merowingok a Frank birodalmat.

A hódítások I. Dagobert király után érnek véget. Ezután a családi osztások és más körülmények gyengítették a dynastiának hatalmát, mely hatalmat a *Seneschallok*, a major domusok, háznagyok ragadtak magukhoz. A Karolingok voltak ezen major domusok, akikből a tényleges hatalomnak megszerzése után királyok lesznek. Maga a Karoling család tulajdonképpen nem is tartozott a Germán ősnemességhez. A Merowingok azonban tagjai voltak az ősnemességnek. A Karolingok mint háznagyok csak a hivatali nemességnek voltak tagjai. Avval tehát, hogy a hivatali nemességből kerülhetett ki a király, szakítottak már azon tradícióval is, mely a törzsi királyságok idejében megállapította volt azon szabályt, hogy csakis az ősnemesség sorából kerülhet ki a király.

A fennállott Római birodalom területén telepedett le a fellemlített Germán törzseken kívül még az *Angolszászok* törzse is. Az *Angolszászok* a Szászok főtörzsének azon ágazatát alkotják, mely a *Transalbingi* Szászok neve alatt ismeretes. Ezek az európai szárazföldről nem egységesen szervezett hódítási tény által jutottak

a volt Britt szigeteknek birtokába, hanem midőn 410-ben a római légiók elhagyták volt Britanniát, egyes kisebb csoportokban lassanként egyik a másikat előre tolva foglalták el a jelzett területet. Ezen kisebb csoportok a Germán hadi és politikai beosztásnak megfelelőleg, törzsfők, Herzogok vezetése alatt kerültek át Britanniába s küzdöttek meg a bennlakókkal; a Piktek, a Skótok, a Kelták voltak ezek. Természetes, hogy kisebb csoportok csak kisebb területet foglalhattak el, ékelődhettek be az ottani lakosság közé. Utánuk megint egy új kisebb csoport indult útnak, mely azután a már előbb letelepedett csoportot maga előtt továbbra tolta előre. A foglalásnak ezen módja minden egyes csoport tevékenységének bizonyos önállóságot kölcsönzött, a miből azután könnyű szerrel érdeköszeütközések és egyenetlenségek támadtak közöttük. Az egyes csoportoknak különállása — dacára annak, hogy egy és ugyanazon szász törzsből kerültek ki — megmaradt akkor is, midőn a sziget területének legnagyobb részét elfoglalták volt. Ezen módon keletkezett a Heptarchia.

Midőn a hódítás befejeződött, hét kisebb királysággal találkozunk. Ezek csak idővel egyesültek. Ez pedig olyképpen történt, hogy a hét királyság közül az egyik mint vezető királyság szerepel. A többieknek királyai pedig idővel *Subregulusokká*, alkirályokká, majd pedig Ealdormanekké lettek.

Az egyes királyságoknak politikai egyesítése csak Nagy Alfréd alatt fejeződik be. Egbert alatt azonban bekövetkezik a tényleges egyesítés.

Gergely pápa a VI-ik század végén hittérítőket küldött az Angolszászok közé, kiknek tevékenysége folytán a keresztény vallás is elterjedvén közöttük, ezen körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy az Angolszász nép mint hódító megtarthatta kivívott helyzetét.

A romanizáló hatás tulajdonképpen csak a Normannok bevándorlásával kezdődik itt. Az Angolszász törzsek, melyek a római provinciák helyén telepedtek le, összeolvadtak a később bevándorolt Normannokkal s lett belőlük az Angol nemzet. A romanizáló hatás különösen a nyelv tekintetében Európa többi latin nemzeteinél sokkal belterjesebb volt, a mint ezt a Francia, Spanyol, Portugal, Olasz nemzeteknél és különösen azok nyelvénél láthatni.

De voltak, — a mint már említettük — olyan Germánok is a kik nem kerültek a volt római államtestbe, hanem azon kívül

maradtak. Ezeknek területe a tiszta Germán vidék. Ilyen törzsek voltak az északi Germánok, mint a Skandinávok, a Svédok, Norvégok. Tiszta Germán terület Európának azon része is, melyet maguk a Rómaiak Germania Magnának neveztek el. Tehát a Gallián túl északra, illetve északkeletre fekvő területek.

Germán és Német között különbséget kell tenni. A Német szintén Germán eredetű, éppúgy mint az Angol, Francia, Spanyol, Olasz. Csakhogy ezen Germánok, a későbbi Németek latin befolyás nélkül fejlődtek, míg az utóbbiak a fennállott volt római provinciákban telepedvén le, ezen környezetnek befolyása folytán alakultak át u. n. latin nemzetekké. A Németek pedig a tiszta Germánoknak utódai, latin befolyás nélkül.

A tiszta Germán csoportba tartoztak: a *Thüringiek*. Ezek magvát képezték a Hermondurok, azaz a Durok utódai. A Harz hegység körül laktak. Ide tartoztak a Varrinok és az Angelek egy része.

A tiszta Germán vidék csoportjához tartoztak a *Szászok*. A nagy szász csoportba négy kisebb csoport tartozik.

1. Az északi szászok csoportja. Ezek közül voltak azok, kiknek egy része átvándorolt a Britt szigetekre. Ezek az u. n. Transalbingi szászok.

2. A Westfálok.

3. Az Engerek.

4. Az Ostfálok.

Tiszta Germán csoport a *Frizek* csoportja is, mely három részre oszlik. A nyugati, a közép és a keleti Frizekre. A Frizek területe a Schelde és a Weser torkolata közt volt. A nyugati és közép Frizek területe volt a mai Hollandia. A keleti Frizeké: Oldenburg.

A Szász és a Friz csoport a legkonzervatívabb csoport volt. Területüket elfoglalván, megmaradtak helyükön, nem igen vándoroltak. Másrészt a jogéletben is szívesen ragaszkodnak sajátosságok, ósdi felfogásukhoz és legkevésbé sem engednek az idegen befolyásnak. Ezen törzsek között a kereszténység is aránylag későn terjedt el és így ennek hatása is csak később érvényesülhetett. Különösen a Frizek között Nagy Károly csak a legerélyesebb eszközökkel terjeszthette a kereszténységet. A Szászoknál és a Frizeknél maradt meg a pogányság legtovább.

Tiszta Germán törzs volt a *Bajorok* törzse is. Eleinte nem

igy hívták őket. Ezek is, éppugy mint a Frankok különböző apróbb törzsekből állottak össze. A Bajorok törzséhez tartoztak a Markomannok és a Quádok. A Markomannok előrenyomulásuk közben kénytelenek voltak a délnyugatról jövő Keltákkal megküzdeni. A Kelták Noricumból felfelé terjeszkedtek. A Kelták egyik csoportját Bójoknak hívták, azokat t. i. a kik azon területen laktak, a hol a Markomannok összetűztek velük. Legyőzték ezeket és innen nevezték el őket, — a Bojok neve után — Bajuváriiknak. Nagy Theodorik bizonyos függésbe hozta a Bajorokat a keleti Góthokkal. Később a Frank birodalommal jutottak kapcsolatba.

4. §. *A Frank birodalom továbbfejlődése.*

A) A Frank birodalom Nagy Károlyig. Az egyházi állam kialakulása és az állam és egyház közötti viszony.

Érintettük, hogy miként indult meg a Frank birodalom fejlődése. A Merowingek kihalása után a birodalom élére a Karoling dynastia kerül, melylyel Róma szövetkezik. Bekövetkezik a római püspökségnek a Kelet-Római császártól való függetlenítése és a védelmi viszony létesítése olyképp, hogy a védő a Frank birodalomnak fejedelme. A keleti védőséget az egyház a nyugati védőséggel cserélte fel.

Az egyház szövetkezése a Karolingokkal akkor következik be, a midőn a Merowing dynastia erélytelenségénél fogva a szentszék előtt is elveszítette azon bizalmát, a melyre mint szövetségesre szükség volt azon czélok elérése okából, melyeket a szentszék maga elé tűzött.

A Frank birodalom fejlődésében az első korszak a megalakulás korszaka, mely azon idővel kezdődik, midőn a Germán törzsek elfoglalták a volt római provinciákat — és tart Nagy Károly trónralépteig. A Germán törzsek külön államokat alkottak és egymástól függetlenek voltak. Csupán a Frank törzsből indult ki azon törekvés, hogy a többi különálló törzseket egy nagy birodalomba egyesítse. Ezen gondolat, mely Chlodovéchban fogamzott meg, összhangban volt a katolikus egyház törekvéseivel. A kath. vallásnak a Nyugat-Római birodalomban is már nagy volt a szerepe, el volt terjedve a provinciákban is. Sőt már ezen átmeneti kor-

szakban alakult ki a római püspöknek a többi püspökkel szemben bizonyos hierarchikus fölénye. Másrészt a római keresztény egyház létezésének kérdése kapcsolatba jutott a hatalmi kérdéssel, mivel világi támogatás nélkül kérdésessé válhatott volna, hogy elérheti-e azon czélokat, a melyeket maga elé tűzött. Midőn tehát a római püspök megkötötte Chlodovéckhal az első frigyet, megvetette a keresztény eszmék terjedésének alapját és a többi püspökkel szemben való fölényét. Ezen hatalmi kérdés mellett még más egyéb körülmény is indíthatta a pápát ezen frigy megkötésére. Így a római püspökségnek számolnia kellett az új barbár elemmel, a mely mint hatalmi tényező a római birodalom helyébe lépett. Másrészt a vallási viszonyokkal is, azzal t. i., hogy a Germán törzseknél az Arianismus volt elterjedve; a miért is az egyház a Frank törzsre volt utalva. Az egyháznak számolnia kellett a egyház egységét veszélyeztető azon külön törekvésekkel, a melyek a keleti egyházból indultak ki. Az elszakadásnak kérdése már ezen korszakban merült fel. Ezen körülmények készítették a római püspököt első sorban arra, hogy megteremtse azon alapot, melyből kiindulva a maga álláspontját megvédje és vallás-erkölcsi fölényét minél inkább érvényesíthesse. Ezen törekvésében világi támaszként a frank fejedelem kínálkozott legalkalmasabbnak. Számolnia kellett azonban Rómának a birodalom belső politikai viszonyainak változásaiival is. Ismeretes, hogy I. Dagobert után a tényleges hatalom a major domusok kezébe került. A major domusok között Heristali Pippin volt az, ki a Testri mellett vívott csata után (678), mint az Austrásiai Frankok major domusa, a Neustrásiai és Aquitániai major domusi hatalmat saját kezében egyesítette. Ennek utánna vette fel ő a «major domus princeps et dux Francorum» féle czímet.

Igyekezete ennek utánna az volt, hogy a központi hatalomtól függetlenített területeket a központi hatalommal ismét szorosabb kapcsolatba hozza. Ezen törekvésnek lett az eredménye, hogy a nyugati Frizeket 689-ben a Frank főhatalom alá juttatta. Heristali Pippinnek ezen hódító és egyesítő politikáját folytatta ennek fia Martell Károly, a ki az Aquitánoknak legyőzése után Aquitániát a birodalomhoz csatolta, a Mórokat a Poitier melletti csatában leverte és Galliából kiűzte. Septimániát pedig a nyugati Góthoktól szerezte meg.

A major domusok azon törekvése, hogy a hatalmat a maguk kezébe kerítsék, Martell Károly után is folytatódott és ennek fia, Kis Pippin alatt is érvényesült. Sőt Kis Pippin a tényleges viszonyokkal egyeztetette meg a már csak színleges főhatalmat akkor, a midőn a Merowing dynastiát megfosztotta trónjától és felvette a «rex Francorum» czimét (751). Ez a pápának beleegyezésével történt. A középkori Germán «ex Dei gratia»-féle királyságnak ez vetette meg alapját. Pontionban egyezett meg Pippin és II. István pápa (754) a közöttük létesítendő viszony tartalma iránt. Védelmi szövetség jött létre közöttük, melyet a Quierci országgyűlés is helyben hagyott. Ebből a védelmi viszonyból hárult a Karolingokra azon kötelezettség, hogy midőn a Longobardok megtámadták a pápát, védelmére keljenek.

Ezen megállapodás alkalmával az «ex Dei gratia»-féle királyság akképp magyaráztatott a pápaság részéről, hogy a hatalom átruházásának eredete Szent Pétertől ered és a pápa a királyi hatalom ajándékozásánál csak mint Szent Péter akaratának közvetítője szerepel. A király hűséget is ígért, mely hűségi ígélet azonban a Szent Apostoloknak szól. A védelem, melyet a király megfogadott, szintén Szent Péter apostolt illeti meg. A király ezáltal a Szent Apostoloknak lesz védőjévé, a pápa pedig csak az egyháznak főpásztorává. A viszony közöttük és a világi hatalom között a kölcsönös védelemre van fektetve. A pápák kezébe jutott világi területek tulajdona szintén Szent Péter apostolnak tulajdonított.

A Frank birodalom kialakulásának első korszakában történik tehát az első megállapodás az állam és egyház közötti viszonyra nézve. Hogy Róma felszabadult a byzanci főhatalom alól, annak oka egyrészt a Longobardok támadásában, másrészt azon viszonyban keresendő, mely a keleti császárság és Itália egyéb részei között jött létre. A Kelet-Római császár ugyanis egyuttal védője is volt az egyháznak, az intéző hatalom egyházi és világi ügyekben a császári hatalomban összpontosult. Ezért avatkozott bele a Kelet-Római császár igen sokszor dogmatikus kérdésekbe is, s ezen tradíciókhoz hiven következett be azon kijelentés is a császári trónról, a melyet a képromboló harc volt maga után.

A római felfogás ugyanis a szent képek tiszteletét illetőleg ellenkezett a Kelet-Római császár felfogásával. II. Gergely pápa, Izauri, vagy III. Leónak ki is fejtette, hogy mi a tulajdonképpeni

jelentősége a szentképek tiszteletének. S mikor a császári hatalom azzal fenyegetődött, hogy Szent Péternek, a Szent Péter templomban még ma is meglévő szobrát lerombolja és a pápát is Byzanczba hozatja, akkor a pápa szükségesnek tartotta, hogy saját álláspontját a császárral szemben kifejtse. Ezen alkalomból emliti legelőször a pápai hatalom azon álláspontot, a mely az egész középkoron át végig húzódik. Ez pedig nem más mint az, hogy kettős hatalom van a pápa kezébe letéve, a mely később, különösen VIII. Bonifác pápa idejében a két fegyverről szóló tan alakjában hirdettetett. II. Gergely pápa a most jelzett alkalommal az egyházi és világi hatalom között párhuzamot is vont. A császári hatalom, a palota hatalma, mely abból áll, hogy a császár ítéletet mondhat fegyverével az emberi test felett. Börtönnel, akár az élet kioltásával is büntethet. A pápának hatalma pedig az, hogy szellemi fegyverrel, kiközösítéssel, nem olyképp büntessen, hogy a bűnös megsemmisüljön, hanem azon célzattal, hogy a vétkeست a jó útra terelje vissza. A képrombolással a 730. évi római zsinat is foglalkozott. Innentől fogva számítható, hogy a római egyház a Kelet-Római császárság védősége alól kikerül.

Ezen 726-tól 729-ig lezajló események vezették be ama későbbi fejleményeket, melyek a Longobard támadásokkal kapcsolatban az egyháznak a Kelet-Római birodalomtól való teljes elszakadását vonták maguk után. A Longobardok támadásai ellen ugyanis a római pápa a Frank birodalomhoz fordult, segítséget kérve Pippintől. A pápának érdeke itt ismét találkozott a világi hatalom tényleges birtokosának érdekével, névszerint a Karolingok érdekével. Pippin ugyanis a Merowingokat királyi hatalmuktól megfosztván, arra törekedett, hogy saját dynastiáját a világ előtt legitimálja. Ezt pedig avval szándékozott elérni, hogy a pápának elismerését eszközölje ki a maga családja részére. Ezért Zachariás pápához követséget is küldött, hogy a pápának álláspontját ezen kérdésben megtudja. Pippin törekvései eredményre vezettek. A pápai hatalom elismerte Pippin dynastiáját. A szent szék ennek külső jelét is adta, a midőn követe, szent Bonifác által Pippint királylyá felkente és ilyképen a 751-ben bekövetkezett koronázásnál közbenjárt.

Pippinnek megkoronáztatása, az időközben elhalt Zachariás pápát a szent széken követő pápa, II. István által ismételtetett meg akkor, a mikor ezen pápa a Longobárd támadások, különösen Aistulf

királynak Rómát veszélyeztető hadjáratai következtében maga ment el Frankoniába, hogy ott segítséget biztosítson a pápai hatalomnak.

A Quierci országgyűlés, illetőleg a Pontioni egyezség volt az eredménye ezen találkozásnak. Itt állapították meg újra azon viszonyt, mely az egyházi és világi hatalom között a jövőre nézve mérvadóvá lett. Időközben azonban a viszonyok Rómában és a Ravennai Exarchátusban, mely a Kelet-Római hatalomnak expositurája volt, teljesen megváltoztak. Aistulf ugyanis véget vetett volt a Ravennai Exarchátusnak. A byzanci császár ezen hír hallatára érintkezésbe lépett a pápával, sőt, még a frank királyt is fel akarta használni arra, hogy elvesztett hatalmát az itáliai félszigeten ismét helyre állítsa. De ez már nem sikerült neki.

A mikor a római pápa átment az Alpeseiken Frankoniába, távozása a római nép hozzájárulásával történt. A védőt a duxot, a mely a byzanci főhatom egyedüli szerve volt már Rómában, nem a byzanci császár nevezte ki, hanem a római nép maga választotta meg. Ezáltal tehát Róma a maga függetlenségét juttatta kifejezésre Byzanczczal szemben. A pápával, sok bibornokon, püspökön, tehát egyházi főméltóságon kívül, a római nép előkelői közül is sokan keltek át Frankoniába. Mindezek jelen voltak a Pontioni (751) egyezség megkötésénél. Ezen egyezség volt az alapja az állam és az egyház közötti viszony kialakulásának. A pápa kérte a frank király segítségét a Longobard támadás ellen. A frank király megígérte ezen segítségét. Ezen frigynek külsőleg felismerhető sanctiója volt, hogy a pápa 754-ben Párisban a frank királyt újólagon felkenté és megkoronázta. Ugyanekkor állapították meg a kölcsönös védelmi viszonyt is. A védő, — patricius, — védelmi jogát magától Szent Pétertől kapta, tehát közvetve az Istentől. A felruházó hatalom tehát nem a pápa. Kifejezését nyeri ezen tétel az «ex Dei gratia»-féle királyság elnevezésben is. A római patriciusi méltóságnak nem volt politikai minősége. Eleinte inkább csak czim volt, melynek belső tartalma még nem alakult ki. Csak későbbben fejlődött ezen állásnak belső tartalma és mutatkoztak a benne lévő egyes jogosítványok.

Annyi bizonyos, hogy a jelzett alkalommal szerződés jött létre, a mely a védői minőségnek tulajdonképpeni alapjait meghatározta volt. Annyi ismeretes, hogy védői tiszténél fogva a patricius frank király önálló, souverain jogokkal kapcsolatos ingatlanokat

adott volt a pápának. Innentől fogva kezdődik tehát a pápának világi souverainitása. Az is bizonyos, hogy a szerződés létrejöttével a byzanczi főhatalom, — mint olyan, mely souverain jogokat gyakorolhatott volna a pápai területeken — megszűnt. A souverain jogokat Itáliában már a Frank királyok gyakorolták. Azon ingatlanokkal, a melyeket a római pápa a byzanczi császártól kapott s a melyekre nézve a souverainitást a byzanczi császár gyakorolta, már szintén a Frank király főnhatósága alá kerültek.

Ezen ingatlanokat a Frank király a római pápának a byzanczi császárra való tekintet nélkül adományozta. A *«Patrimonium sancti Petri»* elevenedett fel olyképpen, hogy a pápa kezére jutó ingatlanok és javak tulajdonképpen Szent Péter patrimoniumához tartoznak és így a pápa ezeket Szent Péter nevében bírja. Ezért nevezték el ezen ingatlanokat *«Patrimonium sancti Petri»*-nek. A pápa mint Szent Péter helytartója az ingatlanok igazgatásában souverainitási jogokat gyakorolt. Ezek voltak a *«Pentapolis»*, azaz öt város, a melyek régebben is a pápai patrimoniumhoz tartoztak. Név szerint: *Pesaro, Fano, Rimini, Signigaglia, Ancona*.

Pápai souverain terület volt továbbá Róma és legközelebbi környéke. A távolabbi környékre pl. Nápolyra, a pápa hatalma az adományozási levél kiadása után sem terjedt ki. Az adománylevél eredetije nincsen ugyan meg. Tartalmát azonban későbbi adatokból ismerjük. A pápai és a világi hatalom között a védői minőségnél fogva bizonyos kapcsolat jött létre, a mely a világi hatalomnak a szentszék ügyeibe való beavatkozási jogát bizonyos mértékig biztosította.

A Frank királynak védői minősége külsőleg azon hűbéri fogadalomban jutott kifejezésre, melyet Pipin a pápa részére letett. Gyakorlatilag ezt úgy értelmezték, hogy veszély idejében fegyverrel köteles a világi hatalom az egyházat megvédelmezni.

Róma polgárai pedig, a források szerint «hűségesei» a frank királynak, de alattvalói esküt nem tettek. Nem is voltak ezek olyan értelemben alattvalók, mint a frank birodalom többi polgárai királyukkal szemben. A védői minőségben benne foglaltatott, hogy a védő a pápának megválasztására bizonyos mérvben befolyást gyakorol. A consecrációhoz kellett — legalább eleinte — a védő urnak hozzájárulása. Később azonban, mikor t. i. II. István pápa 756-ban meghalt, I. Pál és II. Constantinus egyszerűen értesítették a frank királyt a bekövetkezett változásról.

B) A Frank birodalom Nagy Károly alatt. Papi királyság.

Pippin halála után Nagy Károly foglalta el a trónt. Ő 768-tól 814-ig uralkodott. Vele kezdődik a Frank birodalom kialakulásának II-ik korszaka. Nagy Károly ideje a Frank birodalom virágzásának kora. A királyi hatalom az egyházi hatalommal szemben megerősödik. A világi hatalom uralkodik az egyházi felett. A Pontioni egyezség (754) nem állapította meg, hogy a védő vagy a védelmezett áll-e feljebb. A történelmi fejlődés során a világi hatalom volt túlsúlyban legalább addig, míg N. Károly élt. N. Károly védősége politikai védőséggé alakult át és folytatásává lesz azon állapotoknak, a melyek az állam és egyház közti viszonyt illetőleg a régi Római birodalomban, majd a Kelet-Római birodalomban is, a hol a császári hatalom papi hatalom is volt, fenlétezett. A kialakulás akkor következett be, a midőn Nagy Károly birodalma területileg megnagyobbodott, közjogilag megerősödött. Kifejlődött a központi közjogi hatalom. Hatalma alá hajtotta 774-ben a Longobardokat. A Longobard birodalom a Frank birodalommal personális unióba jutott olyképpen, hogy N. Károly egyszerre birta a Longobard birodalom s a Frank birodalom koronáját is. Ez a körülmény közelebbi kapcsolatba hozza N. Károlyt a szentszékkal. Ugyanis szomszédjává lett a kifejlődött egyházi államnak.

Nagy Károly szervezte az úgynevezett Spanyol Markot is. Mark alatt olyan határterületeket értünk ezen időben, a mely a védelem szempontjából a birodalom többi területeitől elütőleg volt szervezve. A Spanyol Markot N. Károly különösen a Saracénok terjeszkedése ellen szervezte. A Markok megfeleltek nálunk a végvidéki hátságoknak, a melyek katonailag a birodalom többi területeitől elütőleg voltak szervezve.

Külön hivatalnokok állottak egy terület közigazgatásának élén, a kik közül az egyik hivatalnok egyuttal katonai parancsnok is volt ezen külön közigazgatási területnek.

N. Károly birodalma igen nagy terjedelmű volt. Birodalmához tartozott az Istria-i félsziget, továbbá Austrásia, Neustrásia, mint a Frank birodalom magva, továbbá Aquitánia, Burgundia, a Provincia, a későbbi Provence, azután a későbbi Svájc területén

Alemannia, azonkívül Bajorország, Szászország és a Friz területek egészen az északi tengerig.

A N. Károly alatti Frank birodalomnak zöme a későbbi Franciaország területére esik: Austrásia, Neustrásia, Burgundia, Aquitánia és a Provincia. A többi területrészt: Alemánia, Szászország, Bajorország és a Friz területek a későbbi Svájci illetve Németországnak területén voltak. A Frank birodalmat később is keleti és nyugati Frankoniának nevezték. Nyugati Frankonia volt a későbbi Németország területe. Még akkor is ilyképpen nevezték el ezen területeket, a midőn a verduni szerződés következtében 843-ban tényleg felosztott két részre az egész birodalom.

N. Károly világi feje volt az összes nyugati kereszténységnek. Ő saját birodalmában tényleg papi király is volt. Az egyházhoz való viszonya a maga fejlődésében folytatódott azon alapokon, a melyeken ezek megindultak volt a Pontioni szerződés és azon tényleges jogi állapotok folytán, a melyek akkor létesültek, midőn Pippin az egyház védőjévé lett s midőn a Longobardoktól visszafoglalta azon területeket, a melyek előbb a szentszéket illették meg, mint pld. a «Patrimonium sancti Petri.» Nagy Károly 773—4-ben meghódította a Longobard területet teljesen. Ezután pedig 774-ben t. i. megújította azon adományozást, a melyet Pippin a szentszék részére tett. Elismerte az egyházi államot, úgy a hogy az a Pontioni egyezség alapján létrejött volt. Elismerte Nagy Károly a pápának bizonyos souverainitását is azon korlátok között, a melyeket a védőség állított volt fel. De a teljes politikai szabadságát s souverainitását a pápának el nem ismerte. Róma ezen viszony következtében tulajdonképpen a Frank birodalomhoz tartozott. Kiegészítő részét nem képezte ugyan úgy mint az egyes provinciák, nem is volt olyan közjogi viszonyban a király személyével, mint a Longobard terület a hódítások és azon tény folytán, hogy N. Károly Longobard király is volt, — de azért a Frank király mint védő nemcsak a pápával és az egyházzal került közelebbi viszonyba, hanem Rómának polgárai is hűségeseivé lettek a királynak. A király védője volt az egyháznak, a pápa pedig az egyháznak elismert főpásztora. A király ezen védői tiszténél fogva az államot épp úgy vezeti, mint az egyházat is. A pápa Szent Péter helyetteseként szerepel, az ő nevében bírja az egyházi területet.

A pápának jelzett állása azonban lassanként módosul; mindinkább kiválik a pápának fizikai személye, mint a sancta Romana ecclesia feje, a ki gyakorolja a jogokat az egyházi területen. Daczára ezen változásnak azonban a király még mindig «a Deo institutus.»

Itáliában, a királynak védői minősége vezetett bizonyos tekintetben arra, hogy a római pápának fizikai személye, mint államfő lép előtérbe, a ki souverain jogokat is gyakorol.

A birodalom északi részeiben a királynál maradt meg az egységes hatalom, ott a király vezette az egyházat is. A Frank birodalom területén maguk a püspökök is elismerték a királynak egyházi vezetői minőségét és N. Károlynak papi királyságát, a mely abban állott, hogy ő az álladalomban egyuttal az egyháznak ügyeire is felügyel.

Egyes iratokban ezen felfogás vissza is tükröződik. Így Chatnulf szerzetesnek 775-ben megjelent munkája a királyi hatalmat Dávid és Salamon királyok hatalmával hasonlítja össze. Daczára ennek már N. Károly idejében tűnnek fel egyes jelenségek, a melyek mutatják azt, hogy az egyház körében a királyi hatalomról szóló nézetek az egyházi ügyek vezetését illetőleg — megváltoztak. Feltűnnek ugyanis egyes tanok, ámbár csak csirájukban, a melyek előkészítik az egyháznak az állammal szemben tanusított későbbi felfogását.

Említettük, hogy már II. Gergely pápa Izauri Leónak fejezte ki véleményét a két hatalom feladatáról és hatásköréről. Burkoltan benne volt már ebben a két fegyverről szóló tan. A Kelet-Római császár nyugati hatalmának megszűnése után igyekeztek a pápák ugyanezen felfogást a nyugattal szemben is érvényesíteni. Az egyházi írók, ezek közül pl. Alkuin 793-ban említi már az egyházi és világi hatalom közötti különbséget, a melyet a papi-királyság fogalmára vonatkoztatott. Megkülönböztetendő Alkuin szerint a secularis és spiritualis hatalom.

N. Károly erős, központi és közjogi jellegű királyságával szemben azonban ezen tanoknak nem volt semmiféle gyakorlati jelentőségük és csak elméletileg adtak kifejezést az egyháznak a hatalmi körökre vonatkozó felfogásáról.

N. Károlynak erős individualitása zárta ki ugyanis annak lehetőségét, hogy a hatalmi körök szétoszlására vonatkozó tanok szélesebb mederbe tereltesse. Idővel azonban, — N. Károly

halála után, — mikor gyenge uralkodók kerültek a trónra, a helyzet megváltozott. Ekkor a hatalmi körök szétoszlása, illetve azok mindegyikének a pápa kezében való egyesítése és a világi hatalomnak csak átruházott természete a gyakorlatban is kezdett érvényesülni. Alkuin állította, — de nem olyképpen, mint a hogy az később történt, — hogy a két fegyver két különböző kézben volna. Ő mindkét fegyvert a királynak tulajdonítja. Az egyik fegyver a világi ügyek elintézésére való, a másik pedig megilleti a királyt, mint papi-királyt. A két fegyverről szóló felfogás itt is érvényesül. Csakhogy a hatalmi kérdés a papi-király javára van eldöntve, a ki vezeti az egyháznak ügyeit is.

Még inkább jutott kifejezésre a Frank királyság fejének viszonya a szentszékekkel szemben akkor, midőn 800-ban, karácsony napján III. Leó pápa Rómában megkoronázta N. Károlyt római császárrá. Ezen koronázás által a császár az összes nyugati keresztényeknek látható világi fejévé lett.

N. Károly maga is nagy súlyt fektetett császárrá történt megkoronáztatására, mert tudatában volt annak, hogy ezen koronázás folytán el van ismerve uralmának általánossága.

A Kelet-Római császárság csak későbbben ismerte el a Nyugat-Római császárságnak Nagy Károly császárrá való megkoronáztatása által történt felélesztését.

N. Károly császárrá koronáztatása után, 802-ben megújította alattvalóival az alattvalói esküt, a *Leodesamiót*, mely azonban tartalmilag változott.

Az állampolgárok a Leodesamio által a királynak hűségesei lettek. Az alattvalói eskü, Leodesamio, közjogi minőségű eskü volt, az egyes törzsbeli tagokat hűségre kötelezte az államfővel szemben. A hűségi eskü által létesített kötelék közjogi minőségű kötelék. Az alattvalói eskünek ezen jellege megvolt N. Károly birodalmában is, de császárrá való megkoronáztatása következtében a hűségi kötelékbe még más elemek is kerültek. Nem pusztán az alattvalóknak az államfőhöz való viszonya határozott meg a hűségi eskü által, hanem mert N. Károly az összes nyugati keresztényeknek fejévé lett, az alattvalók ezen minőségére való tekintettel is jutottak kapcsolatba az államfővel szemben. Az alattvalók mint keresztények, az alázatosság, az engedelkenység, az engedelmisség és a hűségre is voltak kötelezve. Ezen keresztényi

jelleggel bővült meg tehát a pusztán alattvalói eskü. Az állampolgárok mint hívő keresztények jutottak kapcsolatba az államfővel, a ki nem pusztán az államfőnek közjogi minőségét képviseli, hanem a ki egyuttal a nyugati keresztényeknek is vezetője, feje.

Nagy Károly azáltal, hogy a pápa őt Rómában császárrá megkoronázta, védői minőségét a császári méltóságba is átvitte.

Közvetlenül megkoronáztatása előtt Nagy Károly védői tiszteiben tényleg el is járt mint békebíró, bizonyos ellentéteket simított el, melyek egy Rómában keletkezett párt és a pápa között felmerültek volt. Nagy Károly idejében még az álladalmi hatalom az egyházi hatalom fölött állott.

Bekövetkezett azonban az, hogy a pusztá főpásztorból souverain lett és így bomlott meg a Frank birodalom déli részein az állam és egyház közötti egység. Éjszakon még a püspöki kar is szigoruan ragaszkodott a papi-királyság felfogásában kifejezett elvhez. Megfigyelhető az is, hogy egyes tanok kerültek felszínre, melyek alkalmasak voltak arra, hogy az állam és az egyház közötti egységet megbomlaszszák.

Olyan tételeket hirdettek, melyek a még fennállott egység megbomlasztásának előhírnökeivé váltak.

De Nagy Károly személyi minősége, erélye és tekintélye még gátját vetette az ilyenemű törekvések érvényre jutásának.

C) A Frank birodalom Nagy Károly után. Az állam és egyház különválásának korszaka.

Nagy Károly halála után 814-től következett be az állam és egyház közötti egységnek felbomlása. Ezen korszak *Jámbor Lajos* és fiainak korszaka volt.

Jámbor Lajos halála után a birodalomnak felosztásával a nyugati frank területen, a későbbi Franciaországban az egyházi hatalom a világi hatalom fölé kerekedett. Annak, hogy az állam és egyház szétválása bekövetkezett, éppen Jámbor Lajosnak személyisége volt az oka. Gyenge, következtelen uralkodó volt. Eleinte ugyan üdvös rendszabályokat is érvényesített az egyházpolitika terén, de könnyen befolyásolható egyénisége és ingadozó politikája következtében a Nagy Károly által megteremtett egység az állam és egyház között felbomlott.

A királyság felosztása körül érvényesített patrimonális elvet a Merowingek is elfogadták és érvényesítették, de a viszonyok különszerűsége folytán az osztályok nem bomlasztották meg a birodalom egységét. Az első Karolingok alatt foganatosított egyes osztályok után legvégső sorban Nagy Károly egyedül maradt életben; így az osztályoknak a birodalom egységére nem volt káros hatásuk. A királyi hatalom szintúgy annak központi közjogi minősége is megmaradt a maga egységében.

A dynastiában máris alkalmazott patrimoniális elvnek megfelelően Jámbor Lajos szintén felosztotta birodalmát egyes részekre fiaai között. Ezen osztály eleinte csak a jövőre való hatálylyal, Jámbor Lajos halálának esetére foganatosított.

Az első osztály három fia között 817-ben, Aachenben történt meg.

Lothárnak, mint legöregebbnek jutott volna jövőre a császári korona is.

Midőn Jámbor Lajosnak második feleségétől egy negyedik fia született, Lajos, — részben felesége befolyása folytán — 829-ben megismételte a már egyszer megejtett osztást.

Ezen osztásnak másodszori foganatosítása a belviszonyokban nagymérvű zavarokat okozott, a melyek elintézésébe a papság is beavatkozott, érvényesíteni akarván az egyes főpapok által nyíltan hirdetett tanokat a hatalomról és annak megosztásáról. De még az osztás következtében a papság is különböző pártokra szakadt. Nyugati Frankonia papsága Lothárnak, a leendő császárnak pártjára állott. A keleti papság azonban Jámbor Lajos mellett maradt meg. Ugyanezen időbe esik Agobard Lyoni érseknek működése is, a ki irodalmi téren fogott hozzá érvényesíteni az állam és egyház elválasztására vezető tanokat.

Felmerült már ezen korszakban a germánjogi saját egyház kérdése is. Általános római egyházjogi felfogás szerint az egyházi vagyon tulajdona a püspöki egyházat illette meg. Ezen felfogással ellenkezett a germán *«Eigenkirche»*, a *«saját egyház»* felfogása, a melyből a patronatusi jog fejlődött ki. A *«saját egyház»* fele felfogás szerint az egyházi vagyon, mert az egyes földtulajdonosok ajándékozásából indul ki, tulajdonképpen ezeké és a földesúr az által, hogy az egyház szolgájának ingatlant adományoz, a mely annak eltartására szolgál, egyúttal a vagyonnak haszonélvezője irányában

is bizonyos tekintetben jogokat gyakorol. Így tehát az egyházi javadalmak betöltése is a római egyház felfogásával ellentétben, a földesurat illeti meg. E tekintetben nem volt különbség a kisebb rangú földesurak és a király között. Így keletkeztek az úgynevezett királyi, vagy birodalmi egyházak. A püspöki javadalmakba való investálás is ezen alapokon történt. Ennek az volt azután a következménye, hogy nem szabad emberek — a személy fölötti szabad rendelkezés folytán — szintén belekerültek egyházi javadalmakba. Az *Eigenkirche* elve átjutott hozzánk is. Az egyházi javadalmak betöltését nálunk már Szent István királyi jognak tekintette. A patronátusi jog nálunk is ugyanezen alapokon indult. Az egyházi célokra szánt ingatlanok Frankoniában eleinte nem szolgáltak állandóan ezen célnak. A germánjogi célajándékféle felfogás szerint az ingatlan az egyik vagy másik javadalmas elhúnytával, mert az ajándékozásnak célja véget ért, visszaszállott az adományozóra, a ki azt nem volt kénytelen újra egyházi javadalomként eladományozni. Az ingatlan tehát nem tekintetett végleg egyházi ingatlannak. Új egyházi céloktól teljesen független adományozásnak lehetett tárgya. Természetes, hogy a földesúr ismét egyházi javadalmasnak is adhatta, újra nevezhetett ki reá plébánost, de világi célokra is használhatta.

Martell Károly, úgy Pippin idejében, akkor a midőn a Senioratus intézménye keletkezett, a mely a hűbériséget készítette elő, a Seniorok részére szükséges ingatlanokat majdnem az összes egyházi javadalomnak ilyen értelmű secularisálásával szereztek meg. Az egyház igen természetesen az egyházi vagyonnak ilyen változékony-ságát nem tekintette helyesnek. Arra törekedett tehát, hogy az egyházi célokra adott javadalmakat, a beneficiumokat állandóan ilyenekké tegye és az egyes javadalmasok személyében bekövetkezett változások ne adjanak alkalmat arra, hogy a beneficiumok esetleg világi célokra használtassanak fel. A beneficiumok kialakulása tehát kapcsolatban van az egyházi vagyon fölötti főtulajdonnal és az állandósított javadalmasi haszontulajdonnal, tehát az osztott tulajdonnal épűgy, a mint ez a későbbi hűbéri, vagy adománybirtoknál kifejlődött volt. A beneficiumok ilyen módon való kifejlődése kapcsolatba jutott azután az «*Eigenkirche*» féle felfogással. A beneficiális vagyon kifejlesztésére vonatkozó kérdések foglalkoztatták természetesen a főpapokat is.

Egyes főpapok tollából, különösen I. Lajos idejében kerültek a nyilvánosságra iratok, melyeknek czélja az volt, hogy az egyházi vagyon körül az egyház szempontjából visszaszár állapotoknak véget vessenek, a világi hatalom pedig ismerje el, hogy egyházi javadalmakat elidegeníteni nem lehet. Mindezek összefüggtek a külön egyház kérdésével is. A külön egyház kérdéséhez hozzászólt *Agobard* Lyoni érsek s különösen *Valla*, Corbii apát, a ki hirdette, hogy egyházi vagyont elidegeníteni nem lehet.

Evvel kapcsolatban tárgyalták az egyházi javadalmak kinevezése és az egyházi javadalmak adományzása körüli kérdéseket, valamint a püspöki electiót is.

Lyoni Flórus foglalkozott először tudományosan a püspöki electióval. Mindezek, különösen a *cannonica electio* kérdése, később az u. n. investiturai harc alakjában századokon át foglalkoztatták az elméket. Az állam és egyház közötti egység a most tárgyalás alatt lévő alkorszakban lassanként bomlásnak indult. A szentszékek elfoglalt álláspontja kifejezésre jutott a római pápának a császár iránti magatartásából is. III. Leó pápa nem hódoltatta a Rómaiakat a király előtt. IV. Gergely ugyan megújította a hűségi hódolatot, de nem kérte ki a consecrációhoz a királynak jóváhagyását.

A királylyá koronázás különben olyképp történt, hogy vagy a király maga tette fejére a koronát s azután történt a felkenetés, vagy pedig az apa koronázta meg fiát, de akkor is szükségesnek tartották azt, — mert az állami hatalom az egyházzal szoros kapcsolatban lévőnek tekintetett, — hogy az egyház is kifejezést adjon annak, hogy a koronázás tényéhez a maga részéről hozzájárul.

Jámbor Lajost először apja, Nagy Károly koronázta meg, azután pedig a pápa. Lajos koronázta meg Lothárt, de később, — 823-ban t. i. — a pápa is megkoronázta őt. A koronázáshoz tehát a felkenetés szüksége továbbra is el volt ismervé.

A Jámbor Lajos és fiai között bekövetkezett ellentétek folytán különösen a Frank püspökök állottak azon kérdés előtt, vajjon ki az ő uruk, kinek tartoznak engedelmeskedni, a pápának-e, vagy a császárnak? *Agobard*, *Valla* és azok, a kik ezeknek tanait helyeselték, a pápa mellé állottak. De egy másik csoportja a püspököknek ezen tanokat nem fogadták el és megmaradtak a régi papi királyság hagyományai mellett. Ezek az állam és egyház egységét elismerték, minek folytán továbbra is arra igyekeztek, hogy ezen eszmét a

gyakorlatban érvényesítsék, vagy legalább ennek gátat ne vessenek. A pápi királyság eszméjéhez hűen megmaradt papságnak 825-ben nyílt alkalm a pápai felfogással szemben — a párizsi zsinat alkalmából — álláspontját kifejteni. Ezen párizsi zsinat a byzanci képrombolással is foglalkozott. A király álláspontját elfogadott püspökök ezen zsinat folytán át is irtak a pápához. Átiratukban a pápát testvérüknek czimezték, nem pedig pápának. Kimagyarázták a pápa előtt azt, vajjon minő körülmények indították őket arra, hogy a császár pártjára álljanak. Utaltak arra, hogy ők a zsinaton egyenesen a császárnak parancsa szerint jártak el. Ezen levél adta meg az alkalmat a pápának is, hogy saját álláspontját kifejtse.

IV. Gergely kifogásolta mindenek előtt azt, hogy a püspökök őt testvérnek czimezték. Ezen megszólítást nem tartotta összeegyezhetőnek a már is elismert primátusával. Szerinte őt pápának és atyjuknak kellett volna czimezniök.

Mivel a püspökök eljárásuk indokolásaképpen a császár parancsára hivatkoztak, jelezte a két, — a világi és egyházi — hatalomnak különszerűségét. Utalt tehát rá, hogy két hatalom van. Ezen két hatalom közül az egyik szellemi, a másik pedig világi. Ezek közül az egyházi hatalom a világinál előbbre való. *«Non enim illa (imperialis) praevenit potestas, sed nostra, id est pontificalis»*. Ezen kijelentésben tehát már kifejezésre jut az állam és egyház közötti egységnek szétválása egyrészt, másrészt leplezetlenül ki van fejezve a két hatalom közötti elsőség is, mely Rómának elfoglalt álláspontját kétségben nem hagyja. A pápai hatalomnak a világi hatalom elé való helyezése világosan ki van fejezve. A pápa ezen alkalommal arra is tanítja még a püspököket, hogy a lelkiekben való igazgatás előbbre való, mint a világiakban való intézkedés. *«Neque ignorare debueratis, maius esse regimen animorum quod est pontificale, quam imperiale, quod est temporale»*.

Azon egyházi személyek, a kik ezen nyilatkozattétel lehetőségét elősegítették, továbbra is ezen iránynak maradtak hívei. Így különösen Agobard, abban az iratban, melyben igazolja, hogy miért nem jelent meg Wormsban a birodalmi gyűlésen Jámbor Lajos előtt, — vitatja a pápa primatusát, hivatkozik a kánoni iratokra és igyekszik azon körülményt beigazolni, hogy a császár az apostoli szék tekintélye előtt köteles meghajolni. Hogy tehát az apostoli szék, a szentszék auctoritása a császárnak auctoritása felett áll.

Az egyházra mint szervezetre nézve 833-ban nyilatkozik Agobard. Nyilatkozatában az egész egyházat mint felsőbb, magasabb szervezetet jelöli meg, melynek feladata nem pusztán a lelkiekben való igazgatás, hanem mert az egyház már külön hierarchikus szervezet, mint ilyen a szent apostolok helyettesei által kormányoztatik. Itt is az Isten-állam jut kifejezésre.

Azon ellentétek, melyek Jámbor Lajos és fiai között felmerültek, mindinkább kiélesedtek. 833-ban bekövetkezett a végleges szakadás és Lothár hívására a pápa bejött Frankoniába. A testvérek és királyi apjuk között a fegyver döntötte volna már el a felszínre került kérdéseket. A csapatok is már szemben állottak, a midőn a pápa ki akarta békíteni az ellenfeleket. Ezen közbelépésnek azonban nem volt sikere. Lajos, bár elkésve, visszautasított minden beavatkozást. A pápát nem is fogadta és ki is jelentette, hogy miért mulasztja el azon megszokott udvariassági cselekményt, hogy nem megy elébe. Elődei, úgymond, mindig kellő tisztelettel fogadták a pápákat, ennek oka azonban az volt, hogy azok nem érkeztek hivatlanul, úgy mint ő. Mindezeknek azután az volt a következménye, hogy Lajosnak fiai tőlük telhetőleg eltántorították Lajostól annak híveit, őt magát fogságba ejtették, sőt bekövetkezett azon példátlan esemény, hogy Lajost császári méltóságától megfosztották.

Soissonban nyilvánosan vezekeltették a császárt és az ottani Mária templomban foganatosították rajta a fegyverfosztás szomorú szertartását. Ennek lefolyása körülbelül olyan volt, mint a papi minőségtől való megfosztás. A közbenjáró püspökök erről azután a tények és okainak megörökítése végett okmányokat is vettek fel, «Relatio»-kat. «Relationes episcoporum de exauctoracione Hludovici imperatoris.»

Agobardnak ezen Relációja maradt meg. Ebből tudjuk a fegyverfosztási cselekménynek mikénti lefolyását is. Bizonyos jogczimre vezették vissza az egész szomorú eljárást és evvel igyekeztek a püspökök azt megindokolni. E szerint a császár esküjét szegte volna meg, Istent megsértette volna és az egyházat megbotránykoztatta.

Ezen eseménnyel nyíltan be volt fejezve az egyházi hatalomnak és az államnak egymástól való elválása. Innentől fogva folytatódik az egyháznak az állami hatalommal való küzdelme

az elsőségért, bekövetkezik az Isten-állam egységének nyílt hirdetése.

Ezek mellett voltak azonban olyanok is, a kik a régi felfogás, az állam és egyház egysége mellett szállottak síkra. Ilyen volt a tudós *Hrabanus Maurus*, a ki a papi királyságot továbbra is védte. Nem restelte nyíltan kimondani azt, hogy a püspököknek a császári méltóság elleni eljárása jogtalan és helytelen volt. Kimondotta azt, hogy a király nincsen alávetve semmiféle zsinatnak, nincsen alávetve senkinek, csakis az Istennek. Ezen kijelentésben az «ex Dei gratia»-féle királyságnak felfogása tükröződik ismét vissza.

Egy másik iratában meg a királyi hatalom iránti tiszteletet követeli és utal rá, hogy az államnak minden polgára köteles a királyi akarat előtt meghajolni és neki engedelmeskedni.

Tényleg volt is hatása és eredménye ezen tudós védelmének. 834-ben bekövetkezett Lajosnak császári méltóságába való visszahelyezése. Sőt még a püspökök is kénytelenek voltak határozottan beismerni, hogy eljárásuk helytelen és jogtalan volt. Az «exauctoratio» nem történt «nec juste nec canonice».

Ha Lajos felhasználta volna ezen, hatalmának visszaállítására kínálkozó alkalmat, akkor esetleg bekövetkezik a megkezdett áramlatban az irányváltoztatás. De nem így fejlődtek tovább az események.

Lajos 836-ban hivatott össze Aachenbe egy zsinatot, melyen a császár maga is elismerte a pontificalis és imperialis hatalom különválását.

D) A Frank birodalom széteszlása. Az Isten-állam és a Hierokratia kifejlődése.

Jámbor Lajos halála után, 840-ben a Frank birodalom belügyeiben teljes zavar következett be. A három testvérnek, Károlynak, Lajosnak és Lothárnak viszálykodása egyrészt, másrészt polgárháború dúlt az egész országban. Ezenkívül a birodalom déli részeit megtámadták a Saracénok. Barri 841-ben el is veszett, Rouen pedig a Normannok kezébe került.

A tervezett és 817-ben megkezdett osztást, Jámbor Lajos halála után a testvérek tényleg foganatosították. 843-ban a

Verdunben kötött szerződéssel osztották fel a birodalmat. A nyugati részt, mely a Rajnán túl esik, kapta *Károly*, — kivéve a mainzi, wormsi és speyeri püspökségeket, — melyek a keleti részhez csatoltattak. Ez utóbbiak tehát, a Friz területtel és a birodalom keleti részével *Német Lajosnak* jutottak. Lothár, a legidősebb, a Schelde és Maas, a Saôn és Rhone közötti vidéket kapta, mely az ő neve után *Lotharingiának* neveztetett el. Kiterjedt az északi tengerig és délre az Alpokig. *Lothárnak* jutott a császári méltóság is, valamint a Longobard birodalom. Ezen verduni osztás lett alapja a Frank birodalom állandó széteszlésének, a melynek következtében keletkezett Franciaország, Itália, Németország és a két Burgundia.

A Frank birodalom keleti részén levő területet azonban csak a XI. századtól fogva nevezik Németországnak (*Deutschland*, *thiuda*, *thiudisca lingua*) a német nyelv után. A felosztás nem vetett véget az állam és egyház közötti viszálynak. Sőt a verduni szerződéstől fogva számítható az egyház felülkerekedésének korszaka az állam fölé. A Hrabanus Maurus által még Jámbor Lajos idejében hangoztatott felfogás azonban a későbbi német területen továbbra is megmaradt. Az állami is egyházi hatalomnak szétválása a volt Frank birodalom nyugati részén tényleg érvényesült. A keleti Frank területen Német Lajossal az élén a régi Germán egyházi felfogás maradt meg. Német Lajost keleti Frankoniában a papság támogatta, ugyanőt Hrabanus Maurus is pártolta. A mainzi zsinaton is védte Német Lajos érdekeit, a mennyiben a király tekintélyére hivatkozott és arra, hogy a felség jogai Isten rendeltetésén alapulnak. Ezen elvek keleti Frankoniában később is elismertettek. Így *Vastag Károly* alatt, a kinek sikerült a két birodalomrészt még egyszer egyesíteni, továbbá *Arnulf* alatt is még mindig az állam és egyház egységének elve volt elfogadva.

Nyugati Frankoniában azonban másképp alakultak a viszonyok. Itt az egyháznak az államtól való elkülönítését hangoztatták és ennek folyományát, az Istenállam egységét, épp úgy mint az egyházi hatalomnak egységét is. Az egyháznak egysége azonban a politikai viszonyok következtében nem volt mindjárt elérhető. Egyrészt azért, mert az egyháznak a verduni szerződés következtében négy birodalomrészszel kellett számolnia, a mely felosztás

folytán az egyes területeken levő püspökségek beosztásának egy-sége is meg volt zavarva, másrészt pedig azért, mert ezen időben a francia területen már ki volt fejlődve a hűbériség, melynek első korszaka a fejtelenségnek volt a korszaka, melyben az egyes püspöki megyéknek kialakulása is nehézségekbe ütközött. Az egyháznak, hogy céljait elérje, ezen célok elérésére alkalmas eszközökről is kellett gondoskodnia. Ezen okból keletkeztek bizonyos célzatu ál-gyűjtemények. Az ál-decretáliák gyűjteményét előkészítették a *Capituli Angilramni, Benedictus Levitának* a Capitulárei. Ezek után következett az *ál-izidori* decretaliák gyűjteménye, a mely költött pápai határozatokat tartalmazott. Ezen hamisított gyűjteményeknek, melyek 845—52 közt keletkeztek, az volt a célja, hogy az egyház az államtól függetleníttessék. Nem azon értelemben hamisítványok ezek, hogy teljesen költött dolgokat tartalmaznának, hanem olyképpen azok, hogy a tekintély emelése okából az egyház meggyőződésében máris élő tételeknek eredetét meghatározott személyekre vezették vissza és régibb időkbe helyezték.

Tartalmazták mindazon irányelveket, melyeket egyházi írók már régebben megpenditettek. Ilyenek voltak a kánoni választás, tehát a püspökök kinevezése helyett azoknak electiója, továbbá az egyházi vagyonnak függetlenítése. Ez utóbbira vonatkozó felfogás szerint a javadalom, a mely egyszer egyházi javadalmas kezébe kerül, jövőre is csupán egyházi célokra szolgáljon, akkor is tehát, ha a javadalomban a javadalmas személye változik. Ezen felfogás szerint ki van zárva, hogy a javadalmas halála után a javadalom nem az egyházi célokra fordíthatnák.

Mint nagyon fontos követelmény benne foglaltatott ezen gyűjteményekben azon törekvés, hogy az u. n. *«privilegium fori»*, tehát az egyházi rendhez tartozó egyéneknek a világi birói hatalom alól való mentessége és az egyházi bíróság illetékessége alá való tartozása elismertessék.

A Frank-birodalom feloszlása után az állam és az egyház közötti viszony fejlődésének harmadik korszaka következik. Ezen korszakban gyenge uralkodók alatt az egyház az állam fölé került. Ezen cél elérésére szolgáltak a már említett ál-decretáliák is.

A *privilegium fori*-ra vonatkozólag *Pseudo-Isidorus* azt hirdette, hogy a püspökök legfőbb birája csak a római pápa lehet,

a kié a püspökök között a primátus is. A cél egyáltalában az volt, hogy az egyházat szellem-erkölcsi alapokon álló, önálló, magasabb, jobb, általános jellegű szervezetté tegyék, mely az államtól teljesen független.

A királyi párthoz tartozó írók pedig azon voltak, hogy a provinciális zsinatoknak eredeti jelentősége fenmaradjon, míg a pápai hatalmat propagálók ugyanezeket gyengíteni óhajtották. Az általános egyetemes zsinatnak jelentőségét helyezték kizárólagosan előtérbe, míg a provinciális zsinatoknak általános jellegű és érvényű kérdésekre való kiterjeszkedését nem helyeselték. Ez volt egyike azon kérdéseknek, a melyekkel a később kifejlődött *Gallicanismus* a külön Gallicán egyház függött össze. A Gallicán egyház külön törekvéseinek főszószólója és előmunkása *Hincmár* rheimsi érsek volt, a ki nagy tudással segítette elő ezen irányt.

A politikai viszonyok nyugati Frankoniában igen ziláltak voltak. A hűbériség elterjedése folytán igen sokszor az erőszak, foglalások, jogok bitorlása és az ezekből származó tényleges hatalom döntött és nem a jog. Így érvényesült lassanként a rész-souverainitás és a központi királyi hatalomnak tekintélye pedig egyre apadt. A királyi hatalom tudatában volt a jelzett állapotok veszélyes voltának és igyekezett is azoknak elejét venni. Ezen jelenségeknek tulajdonítandó azután azon tény, hogy az állam az egyházzal szövetkezik. Szövetkezett pedig a királyi hatalom az egyházzal a particularismus ellen. Arra birta az egyházat, hogy a maga törvénykezési, törvényhozási, kánoni szabályalkotási kereteibe vonja bele a közállapotok szomorú voltának orvoslását. Egyes zsinatok foglalkoztak ennek folytán a közügyekkel, alkottak is azokon határozatokat.

Az egyház ilyen módon lekötölte a királyi hatalmat és bizonyos tekintetben szövetségesévé is vált. Kölcsönös érdek fűzte az egyházat és államot egymáshoz. A 875. évi *Quierci* zsinat, mely legelőször hivatkozott a rheimsi *Hincmár* által el nem ismert *Ál-Izidori* gyűjteményre, mint forrásra, foglalkozott ilyen kérdésekkel és a hűbériség örve alatt keletkezett vagyonbiztonság ellen elkövetett cselekményeket egyházi és világi büntetésekkel sújtotta. Ez példa arra, hogy az állami hatalom az egyházzal szövetkezett. Különösen az Aquitánok voltak elégedetlenek nyugati Frankonia viszonyaival. Azt akarták, hogy Német Lajos uralma

terjesztessék ki nyugati Frankoniára is, hogy nyugati Frankonia egyesítették újra a birodalom keleti részével. Német Lajos össze is hívott 858-ban egy synodust s birodalmi gyűlést. A Gall püspökök a meghívást azonban nem fogadták el. Külön gyülekeztek és *Quierciben* tartottak egy zsinatot, a melyen keleti Frankonia ellen foglaltak állást. Itt rheimsi Hincmár egy nagy manifestumot adott ki, a mely visszatükrözteti a Gall püspöki karnak felfogását a császári és királyi hatalomról. Kijelenti Hincmár, hogy a beneficiumok nem a királynak adományai, hanem, hogy ezek az egyház céljaira kijelölve egyenesen Istentől származnak. Ezért a király a beneficiumokat nem is adományozhatja tetszése szerint. Kijelenti Hincmár továbbá azt is, hogy a püspökök nem tartják magukat a király vasallusainak, hűbéreseinek, alattvalóinak és pedig azért nem, mert ők az Istennek vannak szentelve. Ők azért nem is tartoznak esküt tenni a királynak, mert egyházi minőségüknél fogva nem kötelezhetik magukat világi jellegű esküvel. Mindezekkel a püspökök az egyháznak függetlenségét czélozták. A hűbéri esküben ugyanis az egyház függőségének veszélyét látták. Ha a püspökök személye a köteles hűség által a hűbérur részére le van kötve, akkor féltő, hogy ezen személynek egyházi irányú tevékenysége is rövid idő múlva függőségbe jut. Ezért irányozták törekvéseiket a püspökök arra, hogy az esküt teljesen kiküszöböljék, hogy így a királyhoz való viszonyuk sehogys legyen megállapítva, hogy csupán az egyháznak, a pápának legyenek alávetve.

A fentemlített manifestumban még azt is állítják a püspökök, hogy ők a keresztény királynak vezetői, tehát hogy felette állanak a királynak. Továbbá, hogy azért nem ismerik el a nyugati Frankoniába behívott Német Lajost, mert ők csupán a felkent királyhoz szítanak. Ezen kijelentés szerint tehát a felkenés ténye az, a mi a püspököket az államfővel kapcsolatba hozza. A nép akarata már most szóba sem kerül. A királyi hatalomnak alapja tehát pusztán a felkenetés és ennek a szentszék által való elismerése. Evvel a nyugati, a Gall területekben fennálló Isten-államnak eszméje van kifejezve. Továbbá mivel az egyházi hatalom vezeti a keresztény fejedelmet, egyúttal kifejeztetik az egyháznak azon felfogása, hogy az egyházi hatalom a világi hatalom felett áll. A Gall terület püspöki karának ezen nyilatkozatai azáltal

nyertek még nagyobb súlyt, hogy Német Lajos tanácsosait kiközösítette és Lajosnak is kötelességévé tette, hogy a kiközösített tanácsosokkal való közösséget szüntesse meg. Ha pedig ezt meg nem tenné, őt is kiközösítik.

A jelzett irányú felfogásban a tiszta Hierokratia van kifejezve, mely a nyugati Frank részeken ezekkel nyíltan ki lett hirdetve. Német Lajos azonban az egyház és az állam egysége ellen irányuló ezen támadást a maga részéről el nem ismerte, hanem azt visszautasította.

A középső birodalomban a pápai hatalom épp úgy mint a nyugatiban az állam fölé kerekedett. A keleti részeken, a későbbi Németország területén azonban még tovább is tartott a papi-királyság féle felfogás, a pápai hatalom még nem helyezkedett volt a királyi hatalom fölé.

II. FEJEZET.

A nyugati államokról a tulajdonképpeni középkor elején.

1. §. *Franciaország.*

A Verduni szerződéstől kezdve (843) lehet csak tulajdonképpen Franciaországról szó. Az itt uralkodó Karoling dynastiának sok baja volt a belviszonyokkal, a hűbériség okozta rész-souverainitással. Ezen viszonyok között bekövetkezett, hogy II. Lajos egyedüli fiát, Károlyt mellőzték és Odó párisi grófot tették meg királynak. De ez nem tartott sokáig. Németországban bekövetkezett az egyesítés *Vastag Károly* alatt, kinek halála után III. Károly saját jogait Odó ellenében érvényesítette és kieszközölte azt, hogy a Szajna és a Maas közötti terület neki átadassék.

Odónak 898-ban bekövetkezett halála után III. *Károly* lett a király Franciaországban. Ezen időbe esik Normandiának keletkezése is. Franciaországnak észak-nyugati részén lévő félszigetszerű kinyúlásán, melyet a La-Manche csatorna választ el Angliától, keletkezett a Normann herczegség. A Normannok kalandor természetű, tengeri rablással foglalkozó Germán nép voltak. Skandinávia partjairól lehúzódva telepedtek le Normandiában. Egy rajuk

délfelé Calábriába ment, innen Szicziába, a hol a Szicziail Normann királyságot alapították.

A XI. században Hódító Vilmos alatt Normandiából a tengeren átkelve, az Angolszász uralomnak vetettek véget. A Normannok a nyugati Frank közviszonyokhoz alkalmazkodtak és Francziákká lettek. *Rolló* vezérlete alatt foglalták el nyugati Frankonia nyugati részét. Rollót a nyugati Frank király elismerte Normandia herczegének, olyan lett mint a többi herczeg, a ki rész-souverainitást gyakorolt nyugati Frankoniában. Rolló meg is keresztelkedett s Róbert nevet vett fel.

A Francia viszonyok ziláltságát mutatja azon körülmény is, hogy 922-ben fellázadtak a Francziák királyuk ellen és burgundiai Rudolfot tették meg királyukká. De ez sem volt önálló fejedelem. Következett III. Károly fia, IV. Lajos, III. Lothár és V. (Lusta) Lajos, a kik már csak névleg voltak királyok. Mikor III. Lothár meghalt, már csak fivére, Károly volt a Karolingok közül életben. Ez azonban mint Lotharingia hercege, Németország fénhatósága alá tartozott. Ekkor érkezettnek látták a Capetek az időt arra, hogy a Francia trónt maguk részére biztosítsák. 987-ben *Capet Hugó* foglalta el a Francia trónt. A Capetek a XIV. század elejéig uralkodtak, a mikor a *Valois*-ház vette át az uralmat.

2. §. Németország.

Németországban, a Karolingoknak 901-ben történt kihalta után az Ál-Karolingok: Arnulf, Gyermek Lajos és Frank Konrád következtek. Utánuk uralkodott a Szász dynastia, melynek megalapítója I. Henrik volt (919—969). Ez alapította meg tulajdonképpen *Németországot*, uralma alá hajtva az öt német törzset: a *Bajorok*, a *Szászok*, a *Lotharingiak*, a *Svábok* és a *Frankok* törzsét. A Frankok két külön törzsré szakadtak. Ezen öt törzs alkotta meg a tulajdonképpeni Németországot.

Nevezetes uralkodó a Szász dynastiából *Madarász Henrik*, a ki alatt 929-ben Csehország jutott Németországgal kapcsolatba.

Azután *Nagy Ottó*, a ki 962-ben koronáztatta meg magát Német-Római császárrá. Ő alapította tehát a Római-Német-Szent birodalmat, a mely egészen a XIX. század elejéig fennállott és csak az Osztrák császári czim felvételével szűnt meg. A Római-Német-

Szent birodalmi császárság és Franciaország voltak hivatva arra, hogy a tulajdonképpeni középkorban kifejlődött keresztény hűbéri társadalomban mint vezetők szerepeljenek.

A Római-Német-Szent birodalmi császárság nem lehetett egyforma a Nagy Károly idejében újólág felélesztett Nyugat-Római császársággal. Ugyanis a Nagy Károly-féle császárságnak éppen egyik jellemző vonása az volt, hogy a császár feje volt a nyugati összes keresztény társadalomnak. Időközben azonban az állam és egyház közötti viszony átalakult, az egységes Frank birodalom ketté szakadt és így az újonnan keletkezett Római-Német-Szent birodalom feje, már nem volt egyuttal feje az összes nyugati keresztényeknek, hanem a császárság csak a szellemi kapcsot fejezte ki, mely a császári hatalom és a keresztény Róma között fennállott.

A jelzett hűbéri társadalom pedig azt fejezi ki, hogy a tulajdonképpeni középkor végén úgy Franciaországban, mint Németországban a hűbéri kapcsolatok voltak az uralkodók. Ezek a hűbéri kapcsolatok adták meg jellegét az egész közjogi fejlődésnek. A tiszta központi, közhatalmi királyság szünetező félben volt és keletkezett a hűbéri királyság, melynek főjellemvonása az, hogy a király *primus inter pares*, első az egyenlők között. A souverainitási jogokat a királyi hatalom nem egyesíti magában, hanem ezek egy része átmegy Franciaországban a Seniorokra, Németországban pedig az egyes birodalmi területi urakra. Kifejlődik a territorialismus. A közjogi egység helyett a particularismus. A magánjellegű kapcsok pedig felbomlasztják a közjogi kapcsolatokat.

3. §. *A két Burgundia. Olaszország és Hispánia. Anglia megalapítása.*

Az előző szakaszban említett vezető birodalmakon kívül a Verduni szerződés folytán keletkezett a két *Burgundia*. Alsó-Burgundia, a Júrán inneni rész, melyet fővárosáról Arelat-nak neveztek el és Felső-Burgundia, a Júrán túli rész. A két Burgundia 930-ban II. Rudolf által egyesítették. Később Németországgal II. Konrád alatt jutottak kapcsolatba, a ki 1034-ben, Genfben megkoronáztatta magát burgundi királynak.

A hűbériség illetve a particularismusnak befolyása alatt állott *Olaszország* is. Herczegségek keletkeztek, a városok pedig szintén

önállóságra törekedtek. Olaszország szívében pedig az egyházi állam volt.

Hispaniában a Mórok támadása folytán az itt letelepedett Nyugati Góthok Gótiába húzódtak vissza. A Mórok uralma után pedig lassanként önálló kisebb-nagyobb királyságok keletkeztek. A területek egyesítése Asturiából indult ki. Mint királyság a Leoni terület alakult meg legelőször és mint ilyen, Castiliával jutott kapcsolatba. 1037-ben keletkezett a Castiliai királyság. A spanyol Markot, mely a Frank birodalomnak megvédése okából létesített, 781-ben a Mórok foglalták el. 811-ben azonban Jámbor Lajos által visszakapcsoltatott a birodalomhoz és Barcelona lett a fővárosa. Innen indul ki a Barceloniai területnek önállósítása és ezzel jut 1137-ben kapcsolatba Aragonia. Még inkább megnagyobodik a terület Navarrának és Cataloniának ide csatolásával.

Brittániában mint tudjuk a Heptarchiából lett az Angolszász királyság. Ide a hűbéri befolyások Normandiából jutottak át. Hódító Vilmos alatt 1066-ban lőrnék be a Normannok. Az Angolszász lakosság és a hódító Normannok közötti ellentétek kiegyenlítése után keletkezett Angolország és ezen népnek összevegyüléséből az Angol nemzet.

III. FEJEZET.

Európa északi részei.

A Skandináv területen fejlődött ki Norvégia és Svédország.

Norvégia északi részein Finn-Lappok laktak, de a Germánok itt is foglaltak területeket, különösen partvidékeket. Mikor a népesség ezen vidéken túlságosan megsaporodott, a megélhetési viszonyok nagyon is alábbra szálltak és ez volt oka annak, hogy az itt lakó Norrörök vagy Normannok délfelé vonultak. Északról indulnak tehát Európa déli részei felé és mint tengeri rablók tartják rettegésben a közel és távol fekvő partvidékeket. Skandinávia északi részein szintén hódítottak a Normannok. A széthuzódó apróbb északi törzseket, melyeknek élén a Jarlok voltak mint törzsfők, éppúgy mint a Germánoknál a Herzogok, a X. században *Olaf Stratelgja* és ennek utóda *Harald Halfalgar* egyesítette. A kereszténység I. Hakon és I. Olaf alatt terjedt itt el.

Svédországban Finn-Lapp volt az ős lakosság. Dél felől ide a Góth törzshöz tartozó Germánok vándoroltak be. Azok a kik az északi partokon telepedtek meg, a Swea törzshöz tartoztak. A VII. században Szigur egyesítette az egyes törzseket. Ezek mint egyáltalán a Germán törzsek, egymással állami életet éltek. A kereszténység a IX. században terjedt el Svédországban.

Island szigete Norvégiából kapta népességét, társadalmi és állami életét. A IX. században mentek át oda Norvég törzsek. A törzsi élet itt is Germán jellegű volt. Évi nemzetgyűléseket (Tingeket, Alttingeket) tartottak. A jogot elszavalás útján tartották meg emlékezetükben.

IV. FEJEZET.

Európa keleti részén kialakult államokról.

1. §. *A Byzanci császárság.*

A Kelet-Római, vagy Byzanci császárság a XV. századig állott meg Európában. Azon belső viszonyok, a melyek a Nyugat-Római császárság bukását okozták, keleten is megvoltak, sőt fokozottabb mértékben. De olyan közvetlen külső veszély, mint a milyen nyugaton a barbár törzseknek betörése volt, keleten nem fenyegetődzött és így a birodalom csak a török hódításnak esett áldozatául. Az illyr lakosság volt az, a mely a Kelet-Római császárságnak megadta a maga különleges jellegét. A despotismus uralma alatt különféle körülmények szerepeltek az udvar körében, mint például a pártharczok, az udvari theologia, a testőrök kegyére bízott császári hatalom, melyek e birodalom belső elgyengülését elősegítették. Ezek mellett a zabolátlan élvhajhászó népből a szabadság iránti érzék idővel teljesen kipusztult. Mindezen körülmények eredményezték azt, hogy a közviszonyok mindinkább elszűnyultak és a gazdasági viszonyok is a tönk szélére jutottak. Az Illyr-Görög befolyásnak eredménye a közviszonyokban okozta azután azon sajátlagos irányt, melyet *«Graecismus»*-nak neveztek el. Maga a keresztény vallás sem gyakorolhatta hatását itt olyképpen, mint a nyugaton, de meg a jog sem volt képes a roska-
dozó államot végenyészetétől megmenteni.

2. §. *A Hunok, Bolgárok, Kozárok és Avarok.*

A keleten szereplő államalkotó népek között szerepelnek a *Hunok* is.

A fehér Hunok vagy *Euthaliták* az Aral tó tájékán laktak. A fekete Hunok pedig az alsó Volga tájékán. Az utóbbiak legyőzik az Alánokat, átlépik a Dont és a keleti Góth birodalommal tűznek össze. Hermanrich volt a keleti Góthoknak vezére. De csak Vinitár vezérlete alatt tarthatta fenn a Góthoknak egy része önállóságát. A nyugati Góthoknak egyik csoportja a Hunok elől Erdélybe vonul, másik része pedig római területre került.

A Hunok apróbb törzsekre szakadtak. Ezeket egyesítette Attila 445-ben. A Catalauni ütközet alkalmával Valentinian császár vezére Aetius és a nyugati Góthok királya Theodorich illetve ennek fia Thorismund 451-ben győzik le Attilát. Attila ezután Róma előtt temetett. 453-ban pedig meghalt. Fiai alatt a Hun birodalom szétoszlott.

A Volga mentén keletkezett a Bolgárok birodalma: *Nagy-Bolgárország*, melybe Szláv elemek hatoltak. A *Kozárok* birodalmában különböző eredetű és vallású népek laktak. Az V. századtól fogva a Fekete tenger partján vannak a Kozárok. A X. század elején pedig eltűnnek.

Az *Avar* tatár eredetű nép volt. Eleinte a Don és az Azovi tenger partján laktak, de a törökök előrenyomulása következtében a Kaukázusba költöztek át. Justinianus a Byzanci birodalom szolgálatába fogadta őket. Byzanci rendelkezés folytán hadakoztak a dunai Szláv népekkel és a Bolgárokkal. Ezután bejöttek Pannoniába és innen terjesztették ki hatalmukat a Duna-Tisza közé, majdnem a Fekete tengerig. Egy törzsfő, a Chagán volt a fővezérük.

Politikailag birodalmuk fel volt osztva hét Hagánra. Ezek mindegyikének élén egy Trachán volt.

Nagy Károly vetett véget ez Avar birodalomnak, illetve ennek fia Pippin, a ki megküzdött velük és az Avar birodalomnak a Lajta folyó táján fekvő részéből külön Mark-grófságot alkotott. Ez volt az *Ostmark*, a melyből később Alsó-Austria lett.

827 után már nincs említés az Avarokról.

3. §. *A Szlávok. Az Oroszok. A Magyarok.*

A Szlávok különböző ágakra szakadtak. A főágakat alkották : az *Antok*, a *Szlovének* és a *Vendek*. A legutóbb említettek Avar hatalom alatt szerepelnek, míg a Frank származású *Samo* fel nem szabadítja őket ezen főhatalom alól.

Oroszországban az ős lakosság Finn-Lapp eredetű volt. Skandináviából és Svédországból kerültek ide, a *Russzok*, az evezősök, vagy a mint őket másképp nevezték a *Varjengok*, a kísérek. A benlakó, széthuzódó Finn-Lapp és Szláv törzseket a Norrörök törzséhez tartozó ezen jövevények vezérei egyesítették. *Rjurik*, *Sineus* és *Truwor* testvérek voltak azok, a kik a kisebb törzseknek egyesítése folytán alapították meg a tulajdonképpeni Oroszországot.

Sineus és Truwornak halála után *Rjurik* egyesítette az összes törzseket 862-ben. Innen számíthatni Oroszország keletkezését. A kereszténység *Olga* fejedelemasszony, majd később *Szent Wladimir* alatt terjedt itt el.

Oroszországról megemlítenő, hogy terjeszkedési iránya a kelet. Minek folytán Oroszország a Byzanci birodalommal jutott bizonyos fokig érdeköszeütközésbe, majd pedig egy időben közelebbi kapcsolatba is.

Byzanczból indult ki Oroszországnak kulturája, onnan vette útját a kereszténység is.

Oroszországban a patrimoniális elv szerint szintén dívtak az osztzkodások. Szvatoszláv után következett ilyen. Szvatoszláv után többen maradtak testvérek. Ezek között Szent Wladimir hódította meg a Krimi területen levő byzanci városokat. Ezek után igyekezett a békét maradandóvá tenni. A Krimi győzelmes háború után, azon fogadalmához hiven, ha győzni fog, megkeresztelkedik, tényleg megkeresztelkedett és terjesztette a keresztény vallást. Byzanczhoz való viszonyát megszilárdította házassága által. Nőül vette a Byzanci császár nővérét 1015-ben. Szt. Wladimir halála után a Byzanci műveltség, vallás, kultura áterjedtek Oroszországba.

Európa keletére érkeznek Nagymagyarországból, Lebediából a *Magyarok* és hosszú vándorlás után, Atelközt is elhagyva 896-ban alapítják meg hazájukat a mai Magyarország területén. Őseink honalapítása az európai államok kialakulásának tanában a

teljesség kedvéért a korszaki beosztás szerint ezen helyen említendő fel. Minthogy azonban a Magyar alkotmány és jogtörténetet ezen bevezető, — az európai alkotmány és jogviszonyokat tárgyaló — rész után külön főrészből tárgyalandjuk, a korszaki beosztás szerint ide tartozó szervezetet az alkotmányfejlődés további részeivel való összefüggés kedvéért azokkal kapcsolatban fogjuk bővebben tárgyalni.

V. FEJEZET.

A nyugati államok alkotmányfejlődése.

1. §. *Általában.*

A történelem segítségével ismertük meg az Európában kialakult államokat. Vizsgáljuk meg most azok alkotmányának és jogának fejlődését.

Kutatásunk középpontja a Frank birodalomnak alkotmánya, mert a Frank birodalomból keletkeztek a Verduni szerződés után Európának mai napig is számot tevő nyugati államai. Foglalkozunk a Frank alkotmányt előkészítő ősgermán alkotmánnyal, annak köztársasági és monarchikus szervezeteivel, a törzsszervezettel, mint az alkotmányfejlődésnek kezdő alakulásával, az individualizmussal, mely a korszak végén a Frank birodalom központi, közjogi kapcsait meglazította, a hűbériséggel, a mely tulajdonképpen folytatása az individualis iránynak. A hűbériség a középkornak legjellegzetesebb iránya, mert ez adja meg a középkori alkotmány és jogi élet fejlődésének a maga sajátlagos jellegét.

2. §. *A hűbériség keletkezése és alkotmánytani jelentősége.*

Közjogilag a hűbériség a közjogi kapcsolatoknak átalakulása magánjogi kapcsolattá. Hadszervezetileg pedig nem más mint birodalmi zsoldosviszony kapcsolatban a földterülettel. A hűbéri viszony lényege pedig nem más mint kölcsönös megállapodás két egyén között hadi jellegű szolgálatra, a melynek ellenében ingatlan jár. Már az előkelő Kelták is alkalmaztak fegyveres szolgálatra megbízható, nem szabad, hatalmuk alatt álló alantos állású egyéneket. A viszony itt az, hogy a két személy közül az egyik sza-

bad ember, ez az úr; a másik nem szabad, tulajdonképpen szolgálja az úrnak. Az úr nem szerződik szolgálójával, mert ez nem szabad ember; egyszerűen rendelkezik felette, alkalmazza *fegyveres* szolgálatra. A Gall (Kelta) korszakban a két egyén között létező fölé- és alárendeltségi viszonynak alapja nem a szerződés, csak a rendelkezési jog. A rendelkezés az, hogy fegyveres szolgálattal megbízott szolgálai állású egyénnek az úr ingatlant ad, melynek jövedelméből az megélhet. Ezen ily minőségű szolgálattal megbízott egyének voltak az u. n. Vassi, Gasindi (innen ered a Gesinde szó) — amici. A régi Gall értelemben vett vasallítás lényege tehát a nem szabad állásúnak fegyveres szolgálata, ingatlan ellenében.

A Germán — és később a Frank korszakban is volt ilyesféle intézmény, mert szükség volt a fegyveres szolgáltnak egy bizonyos nemére, egy fegyvernemre, a melyet a jelzett módhoz hasonlóan teremtetek meg. A Frankoknál azonban már nem rendelkezés, hanem szerződés volt a viszonynak alapja. Mindkét fél szabadon rendelkezhetett. Egyiknek szüksége volt fegyveres szolgálatra, a mit a másik bizonyos, — megélhetését biztosító feltételek — mellett hajlandó volt teljesíteni. A viszonynak alapja tehát a honvédelem. Azon előkelő egyén, a ki fegyveres szolgálat ellenében egy másik szabad egyénnel szerződésre lépett, amannak az ő saját házában állandó ellátást adott. Adott neki a szerződés céljához képest fegyvert, lovat, szóval teljes hadi felszerelést.

Az elszerződött szabad egyén békében és háborúban ura környezetében tartózkodott. Békében állandó kíséretéhez tartozott, háborúban pedig mindezek uruk környezetében a lovasságnak törzsét alkották.

A viszony szerződés alapján jött létre, mely bizonyos alakiságokhoz volt kötve. Az úr a szolgálatba lépő egyénnek fegyvert nyújtott át, a ki azt elfogadta és hűségi ígéretet tett kézzel és esküvel. A fegyvernynyújtást és a kézzel és esküvel járó hűségi ígéretet *commendation*nak hívták. A commendatiót alkalmazták a középkorban mindannyiszor, a hányszor valaki bizonyos különös hűségi és védelmi viszonyba került más szabad egyénnel szemben. Előfordult a commendatio idegenek részéről is, a kik különben jogtalanok és csak az által nyertek valamely törzs kebelén belül védelmet, ha valamely törzsbeli őket védelmébe fogadta. A védelembe fogadás is commendatióval járt.

A commendatio útján hadi szolgálatra vállalkozó egyén hűséges emberévé lett urának. A mit ő szerzett, a háborúban ejtett zsákmányt stb. urának szerezte meg.

Eleinte nem volt semmiféle korlátja a kíséret tartásának. Ilyennek tartása különben nem mindenkinek állott módjában. Lassankint azonban már csak a legelőkelőbbek voltak azon helyzetben, hogy *kiséretet* (*Trustis* vagy *Trausto*) tarthattak. A nélkül, hogy erre nézve valamely korlátozó intézkedés történt volna, idővel csak a Fürstök és királyok tartottak udvarukban kíséretet.

A Mórok elleni háborúk folyamán bekövetkezett csatavesztések után a hadiszervezetnek átalakítása vált szükségessé. A *Trustis* nem nyújtott elég lovasságot. A lovasság újjá szervezésénél azonban az annak keretében már meglévő intézményt használták fel. Bekövetkezett ilyenformán, hogy a Gall időben fennlétezett Vasallítás sajátosságait összekapcsolták a Germán időben létező kíséretbeli viszony sajátágaival. A kétféle intézményt összekapcsolták egymással. Az ujonnan létesített hűbéri viszonyra alkalmazták a régi elnevezést. A Vasallusok alatt már nem szolgasorsú, hanem olyan szabad egyéneket értettek, a kik hadi szolgálatra vállalkoztak. Ezek pedig javarészt a *Trustis*beliek közül kerültek ki, a kik a *commendatio* alakjában szerződtek. Innentől azután ezeknek már nem ellátást adtak, hanem ingatlant épűgy, mint a Gall időben a nem szabad állású Vasallusoknak is ingatlant adtak. Későbbi időben azonban a Frank korszakban is megesett az, hogy nem szabad egyéneknek adtak ingatlanokat fegyveres szolgálat ellenében, de ezen ilyképpen keletkezett viszonyt már nem tekintették valódi hűbéri viszónynak. A *Trustis* tehát egyrészt, másrészt a Gall Vasallítás egyesítettén, ezen elemekből keletkezett a hűbériség. Eleinte csak a legelőkelőbb *trustis*beliek kaptak ingatlanokat, hogy nagyobb számú katonaságot állítsanak. Ezen legelőkelőbb egyéneket, kik közvetlenül a királytól kapták ingatlanjaikat, hogy katonai kötelezettségüknek eleget tegyenek, *Senioroknak*, fővasallusoknak nevezték. Ezek magukat közvetlenül a királynak commendálták, ki később a legfőbb *Senior* (Franciaországban *Monseigneur*).

A fő- vagy korona-vasallusok a kapott nagyobb ingatlanokat feldarabolva hűbéri kötelezettséggel megint tovább adták az alvasallusoknak. Így keletkezett a fővasallítás és az alvasallítás. Idővel, midőn a hűbériség már nagyon elterjedt volt s a szabad ember

azon okból alig kapott már hűbért, mert a hűbérekben való örökösödés folytán a hűbéri ingatlanok hosszú időn át meg voltak kötve, az előkelők előszeretettel ismét a nem szabad egyének sorából választották azokat, kiket hadi szolgálatra alkalmaztak. Tették ezt már azért is, nehogy ingatlanjuk egy részén túl kelljen adniok. Másrészt meg azért adták inkább ingatlanjaikat nem szabadoknak, mert ezek személyükre nézve teljesen rendelkezésük alatt voltak. Az ilyen nem szabadok voltak az u. n. Ministeriálisok. Ezen Ministeriálisok sorából felülemelkedett egy bizonyos csoport. Az t. i. a mely nemesi jogairól lemondott és magukat nem, szabadokként hadi szolgálatra felajánlott nemesekből alakult ki. Ezekből lett idővel az alsóbb nemesség.

A hűbériség a Frank korszak végén fejlődött ki. A Verduni szerződés után kialakult Európai államok közül legelső sorban Franciaország területén vert gyökeret, onnan nagyobb intensivitással átment Németországba, Itáliába, majd kevesebb intensivitással a Spanyol területre s a Normannok által átvive és az ottani különleges viszonyokkal kapcsolatba hozva, Angliába is.

3. §. *A törzsszervezet kora általában.*

A törzs nem más, mint a családi kötelékből kiinduló olyan tágabb közület, mely állami életet él. A törzs maga egy állam. Az állam tagjának azt tekintették, a ki tagja volt a törzsnek és az alsóbb rendű kötelekekkel a családhoz, ennek útján a tágabb rokoni körhöz a Sippéhez, és ez által az összeséghez volt fűzve. Az egyes törzseken belül meglévő közjogi élet törzsi jellegű, a jog pedig, a mely az egyes törzsi tagokat egymáshoz és az egészhez fűzte, törzsi jog, ez pedig jellegére nézve leginkább közjog.

A törzsszervezet fejlődésénél kétféle szakot lehet megkülönböztetni. 1. A merő törzsszervezet szakát, mely a népvándorlás idejébe esik és a melyben a törzs állandó területhez még kötve nincs. A terület még nem állandó, hanem változó; az állam népessége mozgó. Ekkor a törzsi gondolkodás és felfogás csupán a mozgó államhoz fűződik. 2. A népvándorlás lezajlása után lassanként bekövetkezett az állandó letelepedésnek korszaka. A közjogi jellegű törzsi felfogás bizonyos tekintetben békóban tartja az egyéni uralomra való törekvést, az individualismust, mely az egész közép-

kornak jellegzetes vonása. A törzsi szervezetnek teljes kifejlődése után az individualistikus felfogás ismét kifejlődik a beneficiummal kapcsolatban és érvényesül a hűbériségben. A törzsi, tehát közjogi, az individualistikus-hűbéri, tehát magánjogi felfogás bizonyos tekintetben ellentétben van egymással, küzdelem támad köztük. A kornak végén a küzdelemnek eredménye az, hogy a területiség, a territorialismussal kapcsolatos hűbériség alakjában ismét győzelemre jut az individualismus, a mely a közjogi kapcsolatoknak szétmállasztását és a separatismus kifejlődését jelenti.

4. §. *A Germánok őssalkotmánya.*

A) Általános jellegzés, gazdasági és műveltségi viszonyok.

A Germánok az Indogermán nagy népcsaládhoz tartoznak. Említettük már, mikor jöttek be Európába, milyen helyet foglaltak el, mikor s hol telepedtek le. Részben a Római birodalom területén, részben a Rómaiak által el nem foglalt területeken alkottak államokat.

A Germánoknak azon csoportja, melylyel először találkozunk, a Markomannok voltak, kik a Kelta Bojerekkel tűztek össze. Ezek azután felvették a Bajuvárii-féle elnevezést. Ezek a Bajorok elődei. Egy másik csoportja a Germánoknak a Kelta Menáppokkal küzdött meg, kiket Westfáliából a Rajnán át szorítottak. Így hatoltak a Germánok előre a Duna felé. Csak a Rajna és Duna szöge volt római. Itt voltak az agri decumates, melyek a Germánok ellen a limesek által voltak megvédve.

A Germánok gazdasági viszonyait illetőleg megjegyzendő, hogy a midőn azok Európában megkezdik szereplésüket, már túl voltak a vadászat és halászat gazdasági és fejlődési szakán. De még a pásztoréleten is túl voltak már; földműveléssel foglalkoztak. Az u. n. ősfoglalkozások korszakát tehát már elhagyták volt.

Az éveket a telek után, a napokat napnyugtától számították. Kereskedéssel is foglalkoztak, ez pedig a csereszerződések alapján állott. Voltak azonban bizonyos javak, a melyek általános érték-mérőkként szerepeltek. Gazdasági viszonyaikhoz képest a barom, az állatfej (mint nálunk Szt. István idejében a tinó) volt az általános érték-mérő. Ismerték a pénzt is, az ezüst dénárt, különösen a római

provinciák szomszédságában levő törzsek ismerkedtek meg a pénzzel. Fizetéseket azonban arannyal is teljesítettek, ennek fontját 350 grammal számították. Az aranyat ékszer (kar és lábperecz) alakjában hordozták magukkal. Szükség esetén ékszerekkel fizettek, letördeltek egyes darabot az ékszerből. Általános értékmérőként azonban az állatfej szerepelt, állatpénz (Viehgeld), mint a források mondják. Ezen értékmérő általában egész Európában divik a népek fejlődésének kezdő korszakában. Az állatfejnek, baromnak értéke viszonyítva volt bizonyos pénzösszeghez pl. a dénárok bizonyos számához. Meghatározták, hogy az állat, a mely egységgé lett, mennyit ért dénárokbán. Így lett ez általános csereeszközzé. Az állatfej tehát helyettesítette a pénzt. A Szlováknál a nyestbőrt használták ezen célra. Nálunk a régi Szlavóniában divott nyestbőr-adó is emlékeztet erre. A nyestbőrnek bizonyos értéke volt pénzben kifejezve. De mivel elég vert pénz nem volt, ezen értékhez viszonyítottan használták a nyestbőrt fizetési eszközként. Azon népek, melyeknél a viszonyítás ismert pénzértékhez nem volt lehetséges, mint a Római provinciáktól távolabb levő egyes Germán törzseknél, ezek egyéb általános kelendőségű tárgyakat tekintettek pénznek, pl. szövött árukat. A szövés a háznál történt, de még nem volt nagyon elterjedve, a miért is a szövött árúnak állandóan magasabb értéke volt.

Ismerték a Germánok az írásnak bizonyos nemét is. A Rúnák (írásjelek) használata volt elterjedve. A Rúnák, mint írásjelek eleinte csupán a vallás körébe tartozó szent jelvényekként szerepeltek.

Bármilyen primitív is legyen valamely állami élet, nem lehet el jog nélkül. A germán törzsek is ismerték a jogot, a melyet általában a békével és a rendnek fogalmával hoztak kapcsolatba. Részben az *ehe*, *evva*, részben a *lag* szóval fejezték ki a jog fogalmát. A jog szokásjog volt.

B) A törzsszervezet, törzsi gyűlések.

A törzsek keletkezése rendesen szerves. A törzs alapja a család, illetve a nemzetség, az ág. Az is megtörtént, hogy különböző kisebb államok állottak össze s alkottak együttvéve államot illetve törzset. Ilyenkor a törzs keletkezése historikus ugyan, de nem teljesen organikus. Jellemző, hogy mikor egyes kisebb törzsek egyesültek,

ezek még továbbra is régi elnevezésük alatt éltek tovább a nagy törzsben. Így a Frank törzsben három fő törzset különböztettek meg. A Kattokat, a Ripuari Frankokat és a Batávokat, vagy másképp Sáliai Frankokat. Ezen három fő törzsben azután ismét voltak kisebb törzsek, a melyek arra emlékeztetnek, hogy a vándorlás ideje előtt ezek is önállók voltak és csak a vándorlás idején egyesültek egymással és lett a kisebb törzsekből egy nagyobb törzs.

Előfordul, hogy egyes törzseknek létszáma aránylag csekély és mégis olyan törzsszel van dolgunk, mely teljesen önálló, külön neve is van pl. a Frizek, a Thüringiek törzse.

Szabály szerint minden egyes törzs képvisel egy államot. Ez Tacitusnak civítása. A törzsek állandó letelepedése körülbelül Tacitus idejében tekintendő befejezettnek.

Azon területet, a mely a törzs népességével kapcsolatba jutott, *Marknak* vagy *Landnak* nevezik. A Mark alatt a területnek határát is értették, — de meg nem határozott határt. A Markkal egyenlő a *Gau* elnevezés. Eleinte a Gau — pagus — egy nagyobb területet jelent, a későbbi időkben alatta kisebb területet értenek, a mely egy része az előbbeni Landnak.

A népek életében bizonyos számoknak volt jelentőségük. Pl. az ó-zsidó államban a hetes számnak. Ilyen jelentőséggel bír a nyugati alkotmányfejlődésben a 10, illetve a 12-es szám. Tízszor tíz, vagy tízszer tizenkettő család alkotta a századot, a «Hundert-schaftot». Ilyen századba osztott csapatokban vándorolt a törzs. A százaz beosztás szerepel a hadi, a politikai és a területi beosztásban is. Mikor a nép állandóan letelepedett, a Hunderschaft, a század alkotta az egész álladalmi élet közigazgatási alapját. Idővel, midőn a gentilicus kapcsok megtágultak, az egyes családokból falvak keletkeztek és száz illetve százhusz faluból alakult egy politikai század a törzsben. Egy kisebb századbeli közületnek éppen olyan politikai, állami önállósága lehet, mint több századnak, a mely egyesült. Ha több századból áll össze valamely nagyobb törzs, akkor sokszor megesik, hogy egyes század területek éppúgy mint a falvak egymásközött gazdasági közösségbe jutnak. Ezek az u. n. *Mark-szövetkezők* vagy *Centene-szövetkezők* (Markgenossenschaftok). Az egyesülés a közös gazdasági érdekek előmozdítása céljából történik.

Az állami élet a törzshöz tartozó egyének összeségének politikai élete. Az állami ügyeket a törzs összes szabad tagjai együtt intézik el a gyülekezetben. Ezek kétfélék: törzsi gyűlések és a századok gyűlései. A gyűlések a szerint alakulnak ilyenekké, a mint az állami érdekek különbözősége folytán vagy nagyobb, vagy szűkebb körű tanácskozásra van szükség. A törzsi gyűlés az egész állami életet tükrözteti vissza. A törzsi gyűléseken intézik el az egész törzsnek állami érdekű ügyeit. A gyülekezet helyének elnevezése *Mallus*, vagy *Thingstätte*; a gyülekezeteket ugyanis általában *Thingnek* nevezték. Különböző törzseknél más az elnevezés. A frizeknél pl. *Warf*, az angolszászoknál *Gemot* a gyülekezet neve. Azon gyűléseket, a melyeken általános érdekű ügyeket intéztek el, a melyeken a nemzet összessége vett részt: *Landesthingnek* nevezik. Tacitusnál: *consilium*.

A törzsi életben a Thingeket vagy bizonyos meghatározott időben visszatérően tartják, vagy külön-külön hívják össze. A rendes gyűlések neve *ungebothenes Thing*, a rendkívüli gyűléseké, — a melyeket külön össze kell hívni, — *gebothenes Thing*. A rendes gyűléseket a hold járása szerint meghatározva tartják. Az is meg van szabva, hogy hányszor tartsanak rendes gyűlést egy esztendőben. A *gebothenes Thingre* vonatkozólag ellenben külön rendelkezés szükséges. Az *ungebothenes Thingen*, vagy a *Landesthing*en, magyarul nemzetgyűlésen, intézik el a magasabb rendű, fontosabb állami ügyeket. Pereket is elintéznek itt, politikai jellegű bűneseteket tárgyalnak, de csak a nagyobb jelentőségűeket, olyanokat, a melyek a közérdeket érintik.

A gyülekezésnek katonai jellege is van, mert a nemzetnek a hadviselésre alkalmas tagjai teljesen felfegyverkezve jelennek meg a *Landesthing*eken. Ez tehát ezen szempontból nem más, mint a nép fegyverben. A *Landesthing*ek ősi jellege az, hogy ott fegyverszemlét tartottak.

A Frank birodalom kifejlődése után is megmaradt a törzsi gyűléseknek ezen jellege. Ekkor a nép az összes provinciákból fegyveresen gyűlt össze. Ezen fegyveres gyülekezetekből keletkeztek egyrészt a birodalmi gyűlések. A törzsi gyűlésekre a törzsnek egyes tagjai fiaikat is magukkal vitték, hogy a fegyvernyújtás által megadják nekik a fegyverképességet (*Wehrhaftmachung*).

A fegyvernyújtás folytán az ifjú nemcsak a hadseregnek lett

tagjává, hanem egyúttal a politikai gyűlésnek is. A felavatás folytán a nemzet politikailag jogosított tagjai közé soroltattak. Mindezek teszik katonai jellegűvé a törzsi gyűléseket.

Politikai jellegük is volt a törzsi gyűléseknek, mert ott ejtették meg a választásokat. A törzsi életben vezető egyéneknek megválasztása adja meg a gyülekezetnek politikai jellegét.

Voltak köztársasági és monarchikus jellegű törzsek. Az utóbbiaknál a királyság fejlődött ki. A törzsi gyűléseken választották meg a királyt. A köztársasági jellegű törzseknél pedig ugyanott választották meg a háború idejére a hadvezért, a *Herzogot*, kinek megbízása háború végével megszűnt. Itt választották meg a Fürstök is.

A gyűléseknek pénzügyi jelentősége is volt. Az ősidőkben ugyan rendezett pénzügyi igazgatásról, adórendszeréről még nem lehet szó, az állami szükségletek aránylag csekélyek és ezeket maguk az álladalom tagjai fedezik. Állami szükségletre, közszükségletre való adózás nem igen létezik, hanem a gyülekezeten adnak önkéntes adományokat a Fürstöknek, a királyoknak. A törzsi gyűlések voltak tehát hivatva a legfontosabb államügyeket elintézni és pedig mindazokat, a melyeknek katonai, politikai vagy gazdasági jelentőségük volt.

A Centene, a század élén egy hivatalnok áll: a Fürst, kinek főhivatása az igazságszolgáltatás. Ezt is a törzsgyűlésen választják meg.

A törzsgyűlésen a törzsnek összes politikailag jogosított tagjai jelentek meg. A mikor ezek együtt voltak, megállapították a gyűlés határozatképességét. Ha a gyűlés határozatképes, a gyűlést Istennek, névszerint a hadi istenségnek Tiunak védelmébe ajánlották. Ilyképpen jutott a nemzetgyűlés az Istennek oltalma alá. Az Istenség védelmébe való ajánlás kapcsolatban volt egy parancscsal, a mely a békére és a nyugalomra vonatkozott. Ezen egész eljárást *Hegen*-nek nevezték (gehegt). A mint említve volt, a gyűlés a nemzet hadképes tagjainak összességéből állott, a kik fegyveresen jelentek meg. Ebből is láthatni a szoros összefüggést a gyűlés és a hadi szervezet között. A mint a fegyverben álló nép a táborban, ellenség elé vonulva a hadi istennek védelme alatt állott, úgy az ugyanazon tagokból álló nemzetgyűlés is a hadi istenségnek védelme alá volt rendelve. Ezen ilyforma védelem jelképiesen is

kifejezésre jutott azáltal, hogy az istennek, nevezetesen a hadi Istenségnek *Ciu*-nak vagy *Tiu*-nak jelvényét, a *Bannert* tüzték ki. És mivel ezen Bannernek kitűzése összefügg a kiadott békeparancscsal, a béke *Bann*-nal, azért az egész gyülekezet is *Bann* alatt volt. A *Bann* tehát egyenlő a békeparancscsal, a melynek következménye az, hogy a gyülekezetnek tartama alatti békenek és rendnek kell uralkodnia. A *Bann* pedig jelképiesen Istennek jelvényével a Bannerrel, a zászlóval volt kifejezve. Innen magyarázhatjuk a hadi jelvényeknek, a zászlóknak tekintélyét, azoknak megbecsülését. Innen magyarázható a csapatoknak esküje a zászlóra, azoknak a zászlóhoz való köteles hűsége, a hűtlenségnek a zászló iránti hűtlenség fogalmával való egyazonosítása. A hadból való szökésnek a zászló hűtlen elhagyásával való összekapcsolása (*Fahnenflüchtig*).

A *Bann*, a mely a törzsi gyűlésnek *Bannja* és a melynek büntetőjogi sanctiója is van, a királyi hatalom megerősödése után, a midőn a népkirályság átváltozik személyuralmi királysággá, átfelőlódik királyi *Banná*. A királyi *bannhatalom* azután az egész középkoron át a királynak igen nevezetes joga. Az igazgatás egyes ágaiban mint külön *Bann* jelentkezik. (*Heerbaun*, *Gerichtsbann*).

Mert a törzsi gyűléseken a törzs tagjai voltak hivatva határozni, a határozathozatal körül kifejlődtek idővel bizonyos szabályok. A gyűléseken csupán a leghivatottabb törzsi tagok vettek részt az eszmecserében, csak ezek szólaltak fel, míg a szabadoknak a zöme csakis hozzájárulásukat vagy ellenkezésüket fejezték ki és pedig meghatározott külső jelek útján. A nemtetszést morajjal, *frenitussal*, a tetszést pedig a lándzsák összeütésével (*wapnatak*) jelentették ki.

C) A Század. A papok. A Fürst. A Herzog.

A Centennének feje volt a *Fürst*. Ez annak idejében még nem volt rendi állás. A törzs egyes századainak *Fürstjei* készítették elő a törzsgyűlés tárgysorozatát. A gyűlésnek tárgyait előre meghányták, megvetették. A gyűlés alkalmával a tárgyhoz ezek szóltak csupán hozzá, ezek vezették a gyűlés menetét. A mint említettük, a gyűlés a hadi istenség védelme a *Bann* alatt állott. Minthogy a

békebann-nak sanctiója az istenség haragjával volt kapcsolatban, a békének kezelését, a megszegés következményének alkalmazását is az istenség szolgáira bízta. A papoknak ilyformán fontos szerepük volt a nemzetgyűlésen. Ugyancsak a papok voltak megbízva avval, hogy a törzs tagjai hadba állottak, a hadban álló nép között a békét és rendet fentartsák. Vallási felfogás szerint a papok, midőn ezen feladatot teljesítették, tulajdonképpen csak eszközei voltak az istenség akaratának.

A századok, Centennék gyűlésein főleg az igazságszolgáltatással foglalkoztak. Előfordultak azonban gazdasági kérdések is. A mint említettük, száz illetve százhusz falu együttevén gazdasági kapcsolatban volt egymással. Közös gazdasági érdekek fűzték ezeket egymáshoz.

A falvak voltak alapjai az egész letelepedési rendszernek. Ezeken belül perdült le az egész gazdasági élet. A községi előjárók, a bírák (Dorfgeräffa) voltak hivatva arra, hogy a gazdasági jelentőségű kérdésekben ítéletet mondjanak.

A falvak lakói gazdaságilag nem voltak önállóak. A kiosztott föld nem volt az egyeseknek tulajdona, hanem köztulajdon volt. Idővel azonban a családoknak gentilicus kötelékei, — melyeken a tulajdonnak közössége is felépül — tágulnak. A rokonsági kötelékeknek tágulásával indul meg a köztulajdonnak magántulajdonná való átféjlődése. A legszűkebb rokonsági körben és annak legszűkebb lakóhelyén azonban még mindig megmaradt a tulajdonnak közössége. Az egyéni tulajdon tehát nem egyszerre, hanem csak fokozatosan fejlődik ki. Ha a törzs több Centennéből áll, akkor mindegyik századnak élén van egy Fürst, a ki vezető hivatalnok a saját századjának.

Megeshetett azonban az is, hogy egy tágabb közület élvezett nagyobb politikai önállóságot. Ennek következménye természetesen csakis az lehetett, hogy az ilyen tágabb közületnek esetleg egy törzsnek élén álló Fürst már azért is, mert tevékenységi köre nagyobb volt, nagyobb tekintélynek örvendett, mint az olyan Fürst, a ki rendes körülmények között egy századnak volt az élén. Rendes körülmények között is elég nagy volt a Fürstnek tekintélye. A Fürstöt egyáltalában igen előkelő egyénnek tartották. A törzsnek legtekintélyesebb tagjai közül választották meg, és pedig azok közül, a kik egyéni tulajdonságuknál fogva leginkább ráter-

mettek ezen állásra (*Ex virtute*). A Fürst épp úgy mint a király nyújthatta a nemzetgyűlésen az ifjúnak a fegyvert. Ezen fegyvernyújtás által az ifjú a Fürstnek (királynak), kíséretébe vétetett fel.

A törzsszervezet korában fontos szerepe volt a kíséretnek. Eleinte ugyan nem volt meghatározva, hogy ki tarthat kíséretet, mégis mert ennek tartása tetemes áldozatokba került, idővel csakis a királyok és Fürstök tarthattak ilyent. Igaz ugyan, hogy a kíséretbeliek szereztek is uruknak, mert a mit ők szereztek, azt kizárólagosan az úr javára szerezték, így a hadizsákmányt is, de a fegyverek beszerzése, a kíséretbeliek lovasítása sok anyagi áldozatba került.

A Fürstök állása nem volt kapcsolatos a nemesi származással. Midőn a Fürsti állás megszűnik, a Frankoknál a Fürst helyébe kerül a *Graf*. A Longobardoknál az állandó *Herzog*. Az Angol-szászoknál az *Ealdorman*, a Svédeknél a *Jarl*.

A Herzognak feladata a törzsszervezet idejében a hadvezetés (*Heer és ziehen*). Demokratikus, köztársasági szervezetű államokban a háború idejére választották meg a Herzogot és pedig sokszor egyet a Fürstök közül. A többi, Herzoggá meg nem választott Fürst a hadiszervezetben csupán az egyes alosztályoknak volt a parancsnoka.

A Herzognak választása paizsra emeléssel történt. A paizsra emelés általában a hadvezetésre való választás tényét fejezte be. Ha a törzsekben több volt a Hundertschaft, úgy ezek mindegyikének élére a Fürstöket *egy* választási ténnyel választják meg a népgyűlésen. Lehetséges ezen esetben, hogy az egyes Hundertschaftok élére választás útján kerülő Fürstök egymás között rokonok is, sőt több testvérnek együttes megválasztása sincsen kizárva. De ebből még nem következik az, hogy a Fürstnek állása valamely nemzetséggel volna kapcsolatban. Csak a királyi méltóság állott egy bizonyos meghatározott családdal összefüggésben. A királyi méltóság egy bizonyos családhoz fűződött. A Fürst megválasztásánál csakis a személyes alkalmatosság döntött. Ha a megválasztás után, a Fürstnek hivatalos működése közben kiderült, hogy a megválasztott a Fürsti állásra nem alkalmas, a megbízást meg is szüntették. A főméltóságokat bizonyos külső jelvényekkel hozták kapcsolatba. Így, mert a Fürstnek főteendője a bírói tevékenység, az ő méltóságának külső jelvénye a bírói pálcza, a Herzognak jelvénye a lándzsa, mert az ő teendője a hadvezetés.

Visszatérve a Fürsti állásra, meg lehet figyelni, hogy általában a jobbmódúak közül választották meg őket. A tekintély, a melyben a Fürst részesült, különböző volt, a szerint, hogy milyen közületnek, — nagyobbnek, kisebbnek, — állott-e az élén. Ha a Fürst egy egész törzsnek az élére jutott, hatásköre, tekintélye nagyobb volt. Azon Fürstöknek pedig, a kik csupán a Hundertschaftnak voltak hivatalnokai, csekélyebb volt a hatáskörük és így tekintélyük is. A Fürstök képviselték az államot kifelé. De azért a souverainitás nem volt náluk, hanem magánál a törzsnél. A Fürst csakis a nemzetgyűlés hozzájárulásával végezhetette az államnak fontosabb ügyeit.

Gazdasági teendőkben is volt részük a Fürstöknek. Az ingatlanokat használatra évenként ők osztották ki.

A Fürst járt el egyes vallásos cselekményeknél is, t. i. azoknál, a melyeknek az állami életre kihatásuk volt. Ilyen vallásos cselekmények voltak a jóslatok eredményének megállapítása. A kedvező jóslattól függött sokszor a háború, a béke stb. A Fürstök részt vettek a vallásos cselekményekben is, de nem mint az Istenségnek szolgálói, nem mint papok, hanem mint az állami akaratnak képviselői és végrehajtói. Mint főhivatalnokok ők állapították meg azon tényeket, a melyekből a papok mint jelekből jósoltak. A jóslások különböző jelekből történtek. Így a felkantározott szent lovaknak nyerítéséből is vontak le következtetéseket. Ilyenkor is jelen kellett lennie a Fürstnek.

A papok, ott a hol a papi állás a királyi hatalommal nem volt kapcsolatos, az állami életben nem igen vettek részt. Ők voltak az őszállam szervezetében az isteni akaratnak végrehajtói. Ők kezelték a bann-jognak sanctióját. Különben, kivéve a jóslatokat, az állami ügyek elintézésére nem volt befolyásuk. Mégis egyes törzseknél, pl. éjszaton a Skandinávoknál a papi állás a királyi, a törzsfői állással lévén kapcsolatban, az állami ügyek kezelése szorosabb kapcsolatba jutott a vallási élettel. Persze a vallásos cselekmények végzésénél ezen főpapok segédekre szorultak. A segédek, a kik a sajátlagos vallási cselekvényeket végezték, *Gódok*-nak nevezték. A világi tekintélylyel együtt járó papi minőség nemcsak a legmagasabb állami hivataloknál volt meg, hanem meg volt ezen kapcsolat fokozatosan lefelé a Jarloknál, a családok fejénél is.

A déli törzseknél, azoknál jórészt, melyek később a Német törzsek neve alatt ismeretesek, a papi és a törzsfői állás között nincsen kapcsolat. Ezeknél az államfő mellett az u. n. sacerdos civitatis külön működött.

D) A népkirályság.

A hol Fürst vagy Fürstök szerepelnek a törzsben, ott a törzsi szervezet demokratikus. Voltak azonban az összerendezet idejében, — addig tehát míg a nagy Frank birodalom az egyes törzsek egyesüléséből ki nem fejlődött volt, — monarchikus szervezetek is. Ezek voltak a népkirályságok.

Azt tartották, hogy a királyságnak nagyobb a tekintélye mint a köztársaság alapján álló törzsnek. Megesett, hogy egyes köztársasági szervezetek átfejlődtek a monarchikus szervezetbe, vagy megfordítva monarchikus szervezetek átidomultak köztársasági szervezetekké. A népkirályság keletkezésének oka lehet egyes törzseknek az egyesülése, a vándorlás és az ennek folyamán bekövetkezett szükség, a háború, a hódítás, a védelem. A Herzogok, a Fürstök és a király állásának keletkezése közt lehet bizonyos kapcsolatot megállapítani. A vándorlás, mert az mindig foglalással is járt, rendszeren hadakozással, harczczal volt egybekötve. A vándorlás ideje alatt a törzsnek esetleges megtámadtatások ellen mindig résen kellett lennie, azért a vándorlás fegyveresen történt. A vándorlás idejére Herzogokat választottak, azok vezetése alatt vándoroltak. Képzeltető, hogy a Herzogok állása megállandósul ; lehet, hogy egyes kisebb törzsek egy közös vezetőt választanak és ezeknek tekintélye állandóvá lesz. A mint a hadvezetői minőség tekintélyével együtt maradandóvá lesz, ez a királyi méltósághoz nagyon közel jut. Annál is inkább, mert a királyság tulajdonképpen nem más mint a vezérségnek állandósága. A született hadvezéri minőség különbözteti meg különösen a királyi méltóságot a Herzognak állásától.]

Lehetett egy és ugyanazon törzsnél több király is. Az is megesett, hogy több különböző törzs összeállott és közösen választott meg magának egy királyt. Odoaker pl. különböző törzsbelieknek volt a királya. A források szerint jobbnak, előkelőbbnek tartották azon állami életet, a melyet egy király vezet.

Főjellemvonása a királyi méltóságnak az, hogy a királynak állása állandóan egy és ugyanazon nemzetséghez van kötve. Azaz, hogy a királyt mindig ugyanazon egy nemzetségből kell választani. A választás itt is paizsra emeléssel történt. Legalább a dynastiának első megválasztott tagját emelik pajzsra, ha utódait már nem is.

A trónnak betöltése már nem öröklés, hanem örökléssel korlátozott választás útján történik. Van azonban arra is példa, hogy királyok életükben ajánlják utódjukat királyként a nemzetnek; a nemzet pedig azt királyként elfogadja.

A választási elv sem maradt meg a maga tisztaságában mindegyik törzsnél.

Egyeseknél az örökösödés domborodott ki inkább, a választási elvnek hátrányára. A Vandáloknál pld. már majdnem tisztán az örökösödés volt elfogadva. De azért az sem volt állandó. Az öröklés elvétől sokszor ismét visszatértek a választásra.

Magyarországon az Árpád dynastia érdekében a vérszerződés az öröklésbe oltott választás elvét állapította meg. Mégis látjuk, hogy egyes századokban az öröklés lép előtérbe, hogy a királynak fia vagy testvére még a király életében koronáztatott meg. A királyok ezzel legközelebbi rokonaik, főleg a lemenők számára akarták biztosítani a successiót. Az is megesett, hogy az új király az előbbinek halála után csak pár nappal koronáztatott meg. Ebből látható, hogy választásról nem lehetett szó, mert a királyválasztó országgyűlést a királynak halála után pár nappal lehetetlen lett volna egybehívni. Ha a nemzet a koronázással a trónöröklést helyben is hagyta, a trónutódlásnak közvetlen, kézzel fogható czime ilyen esetben tényleg inkább az örökösödés mint a választás volt. A fiági örökösödésnek a Habsburg dynastia javára való kimondása előtt is voltak már olyan törekvések, hogy a választás helyébe az örökösödés fogadtassék el a nemzet részéről. Ezen törekvések azonban nem sikerültek rögtön. Csak hosszú küzdelem után fogadta el a nemzet 1687-ben a Habsburg-család fiági és 1722-ben a nőági örökösödés jogát.

A Frank korszakban már a Merowingek idejében dívott a patrimonialis felfogáson alapuló osztozkodásnak elve. Több testvér a királyságon megosztott. Daczára ennek azonban a királyság egységét rendszeren azáltal igyekeztek megmenteni, hogy az

osztzkodó testvérek közül az egyik társkirály a többi fölé jutott tekintélyben.

Ennél volt azután a főhatalom is. Megtörtént, hogy a királyi állás állandóságának daczára a király még is egyes esetben kénytelen volt állásától megválni. Ennek oka rendesen valamely külső esemény volt, a melynek bekövetkeztét az istenség haragjával hozták kapcsolatba. Egyes külső és az állami életre befolyással bíró eseményekről azt tartották, hogy ezek az isteni akaratnak, az Isten haragjának megnyilatkozásai. Az Istent pedig, mert a külső tényben haragjának adott kifejezést, ki kell engesztelni. A kiengesztelés pedig olyképpen történt, hogy a királyt vagy megfosztották méltóságától, vagy pedig a megbántott Istenségnek kiengesztelése okából őt áldozati halállal feláldozták.

A Skandinávoknál pld. csatavesztés esetén áldozták fel a királyt. A Burgundoknál rossz termés esetén fosztották meg a királyt méltóságától.

Ha a királyi felségjogoknak fejlődését figyeljük meg, azt tapasztalhatjuk, hogy a királynak legelőször csupán bizonyos tiszteletbeli előjogai keletkeztek. Csak ezután lehet megkülönböztetni azon jogosítványokat, melyek a királyi felségjogokba anyagilag mint ilyenek bele kerülnek.

A tiszteletbeli előjogokból és azon jogosítványokból, melyek a nép souverainitásából kiindulva kerülnek a királyi hatalomba, fejlődnek ki a királynak souverain jogai. A souverainitás ezen korszakban eredetileg a törzsnél volt. Lassú fejlődés kellett ahhoz, hogy ezen jogok a nemzet összességéről mindinkább a királyra szálljanak át. Lassanként a király mindinkább több és több jogot kapcsol királyi méltóságához. A felségjogok közül a hadi felségjog az, a mely a királyi hatalommal legelőször kerül állandóan kapcsolatba. A király rendelkezik a háborúban a hadsereg felett, ő annak parancsnoka. De ezen parancsnoki hatalom csak akkor kezdődik, midőn a nemzetgyűlés a háborút elhatározta és a hadsereg mozgósítva van.

A királyi hatalommal kapcsolatba jut a bírói hatalom is. Azon jogokat, melyeket előbb a Fürst gyakorolt, idővel a király gyakorolja. Nála van a bírói Bann (a Gerichtsbann).

A királynak állása állandó. Nem «ex virtute» történik megválasztása, hanem ezen választás csupán egy bizonyos családhoz

fűződik. A királyi méltóságnak elnevezése «Kunig», a mi éppen azt fejezi ki, hogy a királyság bizonyos meghatározott nemzetséghez van fűzve. A Kunig elnevezésből lesz a «König» szó, a melylyel a királyi állást jelzik. Összefügg a királyság a nemességgel is, a mennyiben a királyt csakis nemesi családból lehet megválasztani.

Minthogy a birói működésnek nem más a célja, mint a megbontott rendet helyreállítani, ez pedig nem más mint a béke, ezen korszakban a souverain jogoknak kifejlődésével a király lesz a békének őrévé. A nép-béke után következik a királyi béke. A védelmi jog a nemzetről átmegy a királyra. A mint előbb a nemzetgyűlés gyakorolta a Bannt, úgy ezt, — mert hiszen ennek célja nem más, mint a békének fentartása és a védelemnek biztosítása, — már most a király kezeli. A király mindenkinek, különösen pedig azoknak védője, a kik erre sajátlagos viszonyaiknál fogva rászorulnak. Rászorulnak pedig ezen védelemre különösen azok, kiknek egyéb védelmük nincs. A kik tehát nem tartoznak olyan közösségbe, a mely védelmet nyújt. Nem tartozik pl. a törzsi mint védelmi közösségbe az idegen. Ha valaki nem tartozik a törzshöz, nincs is védelme, nem is részese a békének. Védelem hiányában ezért a királyhoz fordulhat és ha a király elfogadja a védelmet, akkor az királyi védelemben és a királyi békében részesül.

Ezen védelem a «*Mundium*», a «*Mundeburdium regis*». «*In verbum regis*», védelembé fogadtatik az, a ki erre rászorúl. Tehát a kiskorúak, árvák, kiknek nincs nemzetségük, azon özvegyek, kik nem kerülnek vissza özvegyységük esetére előbbeni nemzetségük védelmébe, az ilyenek részesülhetnek a királyi *mundeburdiumban*. Némely törzsnél az özvegy visszakerül előbbeni nemzetségéhez és így ez veszi őt újra védelmébe.

A királyi jogkör az előadottak szerint külsőleg tágult és anyagiilag is bővült. Ezen bővülés különösen a Bannjoggal van kapcsolatban. A mint a királyi jogok gyarapodnak, a királyi állás tekintélye is emelkedik. Emelkedik azután mindazoknak tekintélye is, kik a királylyal bármiképpen kapcsolatba jutnak. Így tekintélyesebbek azok, a kik a király kíséretéhez tartoznak. Ezen tekintély különösen abban nyilvánul meg, hogy az ilyeneknek vérdíja magasabb. A ki a király által szabadittatik fel, előkelőbb állású mint az, a ki csak közönséges módon kapja szabadságát.

A király rendelkezési jogot nyer az állami akarat végrehajtása és az állami hivatalok betöltése körül. Minthogy a király mint legfőbb bíró az összes pereket el nem végezheti, szükség volt bírakra.

A Fürstnek utódja bírói ténykedésben a *«Tunginus»*, ennek végrehajtó közege a *«Sacebáró»*. Ezek után következik a *Graf*, mint bíró, kit a király nevez ki.

Ezen korszakba esik a királyi *Curiának*, a *Pfalz*-nak közjogi kialakulása is. A királyi Pfalz alatt a királynak lakóhelyét kell érteni. Bizonyos háztartási rendszer volt minden háznál, különösen pedig az előkelők házaibanál. Ezen háztartási rendszernél fogva gondoskodni kellett a háztartás egyes ágazatainak szervezéséről is. A királyi háztartást legáltalánosabban vezette a *Seneschal*. A kincstárra, a királynak ingó vagyonára ügyelt a *kincstartó* (thesaurarius), a királyi istállókra a *Marschall*, a királyi pinczékre a *pohárnok* (pincerna). Idővel a királyi háztartásnak magánhivatalnokaiából lesznek a királyi udvarnak állandó jellegű hivatalnokai, később a birodalmi főméltóságok.

A király jövedelmeihez tartoztak egyrészt a kapott ajándékok, melyeket a gyűlések alkalmával ajánlottak fel neki, másrészt pedig a királyi ingatlanoknak jövedelmei. A király a nemesség sorából került ki, a nemeseknek pedig általában nagyobb volt a vagyonuk, mint a közsabadoké, mert a rendi állás szerint történtek a földkiosztások. Így tehát a királynak saját föld jövedelme is nagyobb volt. Azonkívül a király mint a bírói hatalomnak birtokosa a birságoknak egy részét is kapta.

A területi főtulajdonjog eleinte magát a törzset illette meg. Azon területek, a melyek egyeseknek kezében nem voltak, közös tulajdonként fejlődtek. A kiosztott területekre is csak idővel nyerik el a törzsnek tagjai az egyéni tulajdonjogot. Midőn a törzsről a souverainitás fokozatosan átmegy a királyra, akkor az el nem foglalt területekre vonatkozó rendelkezési jog a törzsről szintén a királyra megy át. Keletkezik tehát a területi felségjog, a királyi rendelkezési jog a területek felett.

Ennek folytán akkor, midőn a népkirályságból a souverain jogoknak a királyra történt teljes átszármazása következtében kifejlődött volt a személyuralmi királyság, azon felfogás terjedt el, hogy a király ezen területekből, melyek az ő rendelkezése alá

kerültek, adományozhat is, azokat el is idegenítheti. Ezért nevezték ezen területeket, a melyekből a király adományozhat, királyi területeknek (Königsland vagy Briefland, az Angolszászoknál Volksland, Vokland).

Nálunk is voltak ilyenek a királyság idejében. Azon területek fölött, a melyek nem lettek várföldekké és a melyek a törzsek letelepedése után nem váltak szállásbirtokokká, a királyi hatalom rendelkezhetett. Ezen ingatlanok voltak kiinduló alapjai a királyi adományrendszernek.

A királyi jövedelmekhez tartoztak azon ingatlanok jövedelmei is, a melyek akár eredeti foglalás, vagy adomány czimén más kézbe nem kerültek volt. A királyi hatalom ezen korszakban *népkirályság* (Volkskönigtum). Mint népkirályság a királyi hatalom korlátozva van a nép souverainitása által. A nép hozzájárulása nélkül a király nem intézkedhetik. De azért ő képviseli a törzset kifelé, ő köt békét, nemzetközi szerződéseket ő köt, de mindig a népnek hozzájárulásával.

A germán királyság intézményével nem volt ellentétben, ha a királyság esetleg egy másik királyi hatalomtól függött.

Ha egy és ugyanazon egy törzsnél több király volt, háború esetén a királyok egyike vezetett. A királyok közül egyet választottak meg vezérnek. Ha a hadjárat befejeződött, akkor a választott király ismét társkirálylyá lesz. De előfordul, hogy a király állandó függőségi viszonyba kerül egy hatalmasabb uralkodóval. Így pl. a Hunok hatalma alá kerültek a keleti Góthok és Herulok. A kapcsolatot a királyi hatalom és a törzsbeliek között a hűség, nem pedig a vak engedelmesség tartotta fen.

E) A rendi szervezet.

A rendi szervezet alatt értjük az állampolgároknak politikai jogosítványaik szerinti csoportosítását. Ezen csoportosítás igen fontos, mert ebből kiindulólág van szabályozva azon mérték, a mely szerint az egyesek döntő befolyást gyakorolhatnak az állami életben. Szembeötlő külső fontos körülmény az, hogy ezen befolyás mértéke a szabadság fokával is összefügg. A szabadság egyes fokozataihoz fűződnek azon jogosítványok, melyek a politikai életben érvényesülnek. A törzsi szervezet kezdő idejében az állampolgárok zömét a *szabadok* alkotják.

A szabadok felett van egy csoport, melynek szabadságköre bizonyos tekintetben nagyobb mint az egyszerűen *félszabadoké*. Ezen csoportot alkotják a *nemesek*.

A szabadok csoportja alatt vannak azután olyanok, kiknek szabadsága kisebb emezekénél. Ezekhez tartoznak a *félszabadok* és *rabszolgák*.

A szabadokból áll a törzs lakosságának legnagyobb része. Legrégibb elnevezése ezeknek a *Báró*-féle elnevezés, mely ezen korokban nem jelent valami rendi fokozatot, hanem ez egyáltalában csak a szabad embernek megjelölése. Ilyen értelemben belenyúlik ezen elnevezés még a későbbi időkbe is. Különösen Angliában, London városának polgárai sokáig Báróknak nevezték magukat. Ők is evvel nem rendi állást akartak jelezni, hanem csak azt, hogy ők szabad emberek.

A szabad állapot elnevezése a különböző törzseknél különböző volt. Így a Frankoknál a *Karl*, *Kerl* szóval jelentik a szabad embert. A Szászoknál ugyanazt jelenti a *Friling* szó, a mely összefügg a *frei* (szabad) féle kifejezéssel. Az Angolszászoknál a *Ceorl* jelenti ugyanazt. A keleti Góthoknál a szabadokat ezen állásukkal járó külső jelzés után, a hosszú haj viselésének joga után *«Capilati»*-knak nevezik.

A szabadság eredete rendszerint a szabad szülőktől való származásra vezethető vissza. A szabadság azonkívül kapcsolatban van a szabad ingatlannal is. Nem kell, hogy minden szabadnak legyen saját ingatlanja, de minden szabadnak legalább is olyan Sippéhez (családhoz) kellett tartoznia, mely családnak szabad ingatlanja van. Az ingatlannak nagysága a rendi állás után indul. A szabad ember ingatlanja az egység. Ezen egységet a szabad ember kapja a föld kiosztásánál. A nemesek és az előkelők, így a Fürstök is kétszer akkora kapnak mint a közsabadok.

A rendi szervezettel van kapcsolatban a vérdíj is (homagium). A vérdíj az ember értékének pénzben való kifejezése. A szabad ember vérdíja az egység, ennek kétszerese a nemeseké, míg a félszabad emberek értéke pénzben kifejezve az egységnek fele.

Szabad ember volt az is, a ki nem szabad állapotból szabadon bocsáttatott. A szabadon bocsátott ember nem kapta meg rendesen a népszabadságot (Volksfreiheit). Ezen szabadságnak tartalma egyenlő avval, hogy a szabadon bocsátott politikailag

tagjává lesz a törzsnek. A szabadon bocsátott azonban rendesen csakis olyféle szabadságot nyert, hogy magánjogait érvényesíthesse. Ezt a Hundertschaft gyűlésen volt alkalma megtenni.

Ahhoz, hogy a szabadon bocsájtandó politikai szabadságot is kapjon, szükséges volt, hogy a szabadon bocsájtás bizonyos alakiságok között menjen végbe. Ez fegyvernyújtással történt a népgyűlésen. De ez még nem volt elég. Ezen korszakban az egyén támaszát csupán a család körében találta meg. Ha fel volt véve egy család kötelékébe, akkor a családi kötelék közvetítésével a században, a törzsben is érvényesíthette jogait. Avval, hogy a szabadon bocsájtott tagjává lett a családnak, kapcsolatba jutott ezen családnak ingatlanjával is és így elnyerte a képességet arra, hogy a társadalmi és jogi életben is részt vegyen.

Az ingatlan birtoka tényleg alapja volt a társadalmi, állami és jogi életben való részesedésnek. Ott, a hol az ingatlan vagyon csökken, a politikai jogokban való részesedés is alábbra száll. Azok, kik előbb az ingatlan vagyonnal kapcsolatban politikailag teljesen szabadok voltak, ha vagyonuk csökken, politikai jogaikat sem gyakorolhatják már teljes mérvben. Példa van erre az angol-szász alkotmányban. A Ceorlok, a legutolsók voltak az ottani rendi szervezetben, kik mint szabadok szerepeltek. Midőn ezen közszabadok vagyonukat elvesztik, szabadságuk csak annyiban marad meg, hogy a Hundertschaft gyűléseken még résztvehetnek és megmarad előbbeni vérdijuk. Ők ilyen módon már csak magánjogilag szabadok. Politikailag megszűnnek szerepelni.

Nálunkis így volt ez, midőn a nemes ember elvesztette ingatlanjának legnagyobb részét és igen csekély volt már az ingatlanja, csak bizonyos tekintetben volt még nemes, mert nemesi kötelességeinek alig tudott már megfelelni. Ezek voltak az egy telkes nemesek (*nobiles unius sessionis*). Ezek már nem gyakorolhatták olyan mértékben politikai jogaikat mint a «bene sessionati nobiles», nem voltak képesek a közterheket viselni, a katonaszolgálatot teljesíteni, az országgyűlésre sem mehettek el, mert az evvel járó költségeket fedezni nem tudták, az egy telkes nemesek azért az adót maguk voltak kénytelenek fizetni, mert nem volt jobbágyuk, a kire ezt átháríthatták volna. Katonáskodásra embert maguk nem állíthattak. Látható tehát, hogy a középkorban mindenütt kapcsolatban van az ingatlan vagyonak nagysága a politikai jogok gyakorlásának mérvével.

A teljes jogra való szabadon bocsájtásnak hatálya főleg abban áll, hogy a szabadon bocsájtott szabadon költözködhettek. Nálunk Szent István és az Árpádok korában a teljes jogra történt szabadon bocsájtást úgy fejezték ki, hogy a szabadon bocsájtott «mehet a hova akar».

Ha nem így történt a szabadon bocsájtás, akkor a szabadon bocsájtott szabadsága legalább a mundiumi hatalom bizonyos foka által volt korlátozva. Azok, a kik a nyugaton ilyen szabadságban éltek, voltak a *félszabadok* (liti, lazzi, aldiones). A *Litusok* alatt eredetileg azon félszabadokat kell érteni, a kiknek szabadsága már a foglalás idejétől kezdve volt bizonyos tekintetben korlátozva. Ezek a hódítás idejében a hódítóknak nem állottak ellen fegyveresen, hanem meghódoltak. A félszabadoknak nem volt saját ingatlanjuk; azonkívül bizonyos függőségi viszonyba kerültek egy úrral szemben. Mundium alatt állottak, vagy hiányzott szabad költözködési joguk. A félszabadok nem köthettek házasságot szabad egyénnel, a népgyűlésnek tagjai nem lehettek; magánjogaikat azonban a törvénykezési gyűléseken érvényesíthették. De önálló fegyverjoguk nem volt, csak uruk mellett harcolhattak.

A nem szabad állapot ki van fejezve a «*Schalk*» szó által. A szabadokat pedig a mint említettük, *Bárok*-nak nevezték. A félszabadokat, kik ezen két csoport között állottak, azután a fenti két szó összetételével *Barschalkok*-nak nevezték.

A nem szabadok vagy rabszolgák nem is személyek. Jogügyleteket nem köthetnek, jogoknak alanyai nem lehetnek. A nem szabad állapot eredetileg onnan származik, hogy a meghódított tartományok lakosainak egy része fegyveres kézzel védekezett a hódítók ellen. Ezek azonban legyőzték őket és szabadságuktól is megfosztották. A nem szabad állapotnak czime egyrészt a hadifogság, másrészt a születés, azonkívül a szabadságnak elvesztése. Pl. elveszíthette valaki a szabadságát házasságkötés által, ha nem szabad egyénnel kötött házasságot. Az ő államszervezetben el volt fogadva, hogy csakis szabad ember köthet házasságot. Ha valamely szabad ember nem szabaddal kötött házasságot, akkor a szabad egyén is elveszítette szabadságát. Valamely büntény elkövetése, az adóssági fogság is elegendő volt arra, hogy valaki szabadságát elveszítse.

Meg volt ugyan engedve, hogy az adós szabadságát is lekösse azon esetre, ha kötelezettségének meg nem felelne. Ha tényleg

bekövetkezett, hogy az adós fizetni nem képes, a hitelezőnek fogságába került. A hitelező ilyen esetben az adós személye fölött teljesen rendelkezett. Kockajátékon is el lehet veszíteni a szabadságot.

A nem szabad egyénnek nem lehetett ingatlan vagyona, vérdíja, fegyverjoga nem volt. Még annyit sem engedtek meg neki, hogy ura mellett harcolhasson.

Társadalmi állásuk azonban a nem szabadoknak eléggé tűrhető volt. Hasonlított ez némileg a félszabadok társadalmi állásához, azon különbséggel, hogy míg a félszabadokat csakis az ingatlannal együtt lehetett eladni, addig a nem szabadokat enélkül is eladhatták. A nem szabadoknak száma aránylag csekély volt. A mezőgazdasági munkákat ilyformán nemcsak ilyenekkel végeztették, hanem a szabad egyének családtagjai is résztvettek a föld és gazdasági munkák végzésében.

A szabadság a rendi szervezetben tehát lefelé csökken: I. Szabadság. II. Félszabadság. III. A szabadság teljes hiánya. Mindezek felett állanak a nemesek, kikből a királyokat választották. Ha a nemzetközi érintkezések alkalmával túszoikat kellett állítani, úgy azok a nemesek sorából kerültek ki. A nemeseket: *Adaling*, *Ede-ling*, *Adal*, *Edel* névvel jelölték.

A nemesség eredete kapcsolatban van avval, hogy egyes törzseknél egyesek, — kik a vándorlás közben vezetők, esetleg Herzogok voltak — ezen állásnak előkelőségét akkor is megtartották, a midőn a kisebb törzsek egyesültek. Ezen előkelőség azután nemcsak a volt törzsfőt illeti meg, hanem kapcsolatba jut annak egész családjával. Ezen ilyképpen állandósult előkelőség az állandó letelepedés után érvényben marad az egész egyesített törzs előtt. Így keletkezett az ősnemesség. Minthogy egy-egy nagyobb törzsben az egyesített kisebb törzsek csekélyebb számban vannak, a nemes családok száma is csekély volt. Így pl. a Bajoroknál öt ősnemes család volt csupán.

A nemesek a szabadoktól annyiban különböztek, hogy a túszo a nemesek soraiból kerültek ki, vérdíjuk és ingatlanjuk kétszer akkora volt mint a többi szabadoké. Közülök választották meg a királyt, foglalkozásuk pedig főleg a katonáskodás volt.

Az *idegenek* jogtalanok voltak, de nem azon értelemben mint a nem szabadok. Az idegent nem tekintették feltétlenül jogi tárgynak.

Az idegen másképp jut a jogképességhez mint a nem szabad. Mert míg a nem szabad ember jogképességének alapja a szabadon bocsájtás; addig az idegen jogképességének alapja a védelem. Ezen védelemnek legősibb formája a vendégjog. Ha valaki valamely törzs területére barátságos szándékkal jött, akkor azt elsősorban a vendégjog védte. A védelem fokozott mérve a *commendatio* által érvényesül. Védelembe ajánlás és védelembe fogadás. A *commendatio* esetleg az adoptióval is kapcsolatba juthatott.

A kit a törzsnek valamely tagja örökbe fogad, az teljesen belekerül a törzsi kötelékbe. A törzs által nyújtott vendégjog és védelem a királyság intézményének fejlődésével a királyra száll át. Az ilyen a király védelme alatt áll, ha más valaki védelmébe nem fogadja.

A ki a király védelme alatt álló idegent megsérti, az a Bann-jog ellen cselekszik és a királyi békét szegi meg. A királyi védelem a Mundiummal van kapcsolatban. Ha valamely idegen védelemben nem részesül, akkor oly elbánás alá esik, mint a rabszolga. Így látjuk ezt az u. n. partjognál. Ha a tenger valakit partra vetett, a királynak mint a tengerpart főtulajdonosának rendelkezése alá került. Az idegent el lehetett fogni.

A védelemben nem részesülő idegeneket Wildfang útján lehetett letartóztatni. Franciaországban a területi uraknak jogukban állott a területükre jött idegeneket letartóztatni. Ezeket *mainmortableok*-nak nevezték. Ha a seigneur le nem tartóztatta az idegent egy év és egy nap alatt, akkor ilyen idegen a király rendelkezése alá került.

F) A merő törzsszervezet korának földviszonyai.

A földviszonyok befolyást gyakoroltak nemcsak a gazdasági életre, hanem általában a közviszonyokra is. Közgazdaságilag ezen korszak már a terménygazdaságnak a korszaka. Az ősgazdasági foglalkozások, a vadászat stb. már tért engednek a földmívelésnek, a mely a bevándorlás ideje előtt az állattenyésztés mellett háttérbe szorult. Most a gazdasági élet már az ingatlanra fordított munkához és ennek eredményéhez fűződik. A terménygazdaság sokáig uralja a gazdasági viszonyokat, aránylag későn kerül a pénzgazdaság ezen gazdasági rendszer mellé. Jelen korszakunkon messze túl, midőn a városi élet fejlődik ki, indult meg a pénzgazdaság rendszere.

A mi a területnek a törzshöz való viszonyát illeti, a fejlődés első korszakában az csak ideiglenesen kerül a törzs uralma alá. Idővel a Mark határozatlan határaival állandó Landdá lett. Mivel a terület eleinte nem volt állandó, nem is lehet szó állandó földmívelésről sem, mert a földet nem lehetett belterjesen kihasználni. Másrészt a vándorlás idejében a közkötelékek olyan erősek, hogy gondolni sem lehetett ekkor arra, hogy az ingatlan egyesek által külön értékesíttessék. Az egyes területeknek megművelése közösen a nemzetségi kötelékeken belül történik. A vándorlás idejében a föld megművelése még mindig mellékes foglalkozás. Az ideiglenesen elfoglalt föld csak egyrészben kerül közös nemzetségi megművelés alá, egy nagyrésze meghagyatik legelőnek, erdőnek. Ha a művelés alatti rész már nem termőképes, egy más terület kerül megművelés alá. Mikor a törzs megállapodott és helyhez kötődött, a gazdasági viszonyok eleinte még mindig a régiek maradtak, nem igen változnak még meg. A földközösség alapján voltak még mindig. A föld közössége következtében a föld gyümölcse is közös. A földközösségből fejlődik ki a földnek külön művelése és annak külön hasznosítása. A külön művelésből indul ki végre az egyeseknek külön egyéni földtulajdona. Ezen fejlődési menet az egyes törzseknél különböző időben ment végbe, úgy, hogy a mikor némely törzsnél a birtokcommunismus uralkodik, már más Germán törzseknél ismerték a külön gazdaságot. Forrásaink ezekre nézve Caesárnak és Tacitusnak adatai.

Caesar a Kattokról szól, a kiket ő Sváboknak vagy Svébeknek nevez. Caesar idejében a Kattoknál a birtokcommunismus divott; külön gazdaság még nem volt. A többi germánoknál azonban Caesar idejében már külön gazdaság volt.

Caesar idejében a földterületek, vagy földmarkok, a civitas alsó beosztását képező háznak, vagyis a nemzetségeknek osztatnak ki. És mert a leírt művelési rendszer mellett aránylag nagy területek kerültek felosztás alá, a földterületnek újonnan, évenként történt kiosztása után a lakóházak is évenként változnak. A lakóházat, a kunyhót, — melyet szükség esetén lebontottak és magukkal vittek, — a megművelés alá kerülő földterületnek közelében állították fel újra.

A földkiosztás a hatóság közbenjárása mellett történt. Tacitus idejében, kinek adatai körülbelül egy századdal későbbiek Caesar

adatainál, már állandó letelepedési helyekről, falvakról szólhatunk, mert ilyenekké tágultak a nemzeti (házi, családi) kötelékek. Ezeknél azután már állandó lakóházak vannak.

A családszerű letelepedés helyébe kerül a faluszerű letelepedés. A falu a hadi beosztással is kapcsolatban van, *«trust»*-tal jelzik, a mi egyenlő a sereg fogalmával. *Vicusnak* is hívták a falut. Azon terület, a melyen a lakóház, kert, udvar vagyis a szoros értelemben vett házhely volt, — ment át legelőször egyéni tulajdonba. Az évi földkiosztások azonban még folyton tartanak. A különbség csak az, hogy ezen időben már a faluszerű közösségnek területe állandó. Ezt illeti meg a területnek tulajdona, a melyből a megmivelés alá kerülő területek évenként változó helyeken hatóságilag kiosztatnak. Egy része a falusi Marknak ugarnak maradt. Ez tehát földközösség volt, változó tagrendszerben. A kiosztás mérő zsineggel *«Seil»*-lel, sors útján történt, azért a kiosztott részeket *«Seil»*-nek hívták.

A falusi Mark keretén belül a földterületet három részre osztották: 1. Az udvarhely (*curtis*), a melyhez tartozott a lakóház: *Sala*. Különösen a nemesi lakóházat nevezték így el. Az udvarhoz tartoztak: a cselédházak s a kert. Ezen területrészek be voltak kerithetők, ott a tulajdonos kénye-kedve szerint intézhető.

A falusi Marknak 2-ik része a megmivelendő terület, az eke és kasza alá való föld. Ezen területre vonatkozólag fejlődött ki még ezen korban a külön tulajdon is. A faluban a megmivelendő föld a házcsoporthoz körül több részben volt elhelyezve (Kamp, Zelge, Feldung). Ezen részekben és pedig az egyes földek (Kamp) mindegyikében egy-egy falusi lakó részére történt az évi kiosztás. Hogy egy-egy falusi lakó a határnak mindegyik részében kapott földet sors útján, avval van indokolva, hogy ez által a földnek jóság szerinti különbözősége kiegyenlített.

A kapott részt *«Huffe»* névvel jelölték. Azt akarták, hogy lehetőleg különböző minőségű föld jusson mindenkinek, nehogy, ha az egyik területrészt silányabb, valaki csupán abból kapjon és így hátrányt szenvedjen.

A népvándorlás után az eke és kasza alá való földek már magántulajdonba mennek át. A változó földkiosztás állandóvá lesz.

A falusi Mark 3-ik része volt a közös terület, az u. n.

Almende. Ehhez tartoztak a közutak, közlegelők, közerdők, a különböző bányák (agyag- és homokbányák), stb. Ezen területeken a közös használati jog maradt meg. A közczélokra szolgáló Almendéből történtek az irtások, ebből hasítottak ki egy-egy új házhelyhez szükséges területet is. Az irtásokat felhasználták szántóföldekre, házhelyekre. A közös területeken gyakorolták közös joggal a halászatot és a vadászatot is. A közerdőkből vághattak épület- és tüzelőfát. A sertésfelhajtási és makkoltatási jog is az Almendével volt kapcsolatban. A falu keletkezésének idejében a közösből való használati jog még nem volt szigorúan korlátozva. Ha valaki a Markból egy területrészt fel akart használni, megtehetette, maga kérhette, hogy ezen területen irtást végezzen. Az erdőből vehetett magának annyi fát, a mennyire szüksége volt. Később azonban már megszabták azt, hogy ki-ki mennyi fát, milyen mennyiségűt és minőségűt vihet építési és tüzelési célokra.

A szántóföldeket mérőrsineggel jelölték ki. Az erdőben a fejszedobás volt a mérték. A mennyire el lehetett dobni egy fejszét, az volt az egység, az alapmérték. Magyarországon a nyíllövés volt az egység a földkiosztásnál. Ennek maradványa sokáig meg volt. Osztályos területeket pl. 1848-ig nyíllövessel jelöltek meg. (Ez azonban akkor már csak papiroson szerepelt.)

A váltakozó évi kiosztások népvándorlás idejében szűntek meg. A népvándorlás befejezése után a három részből a második rész, t. i. az eke és kasza alá való föld is átment már egyéni tulajdonba. De megmaradt még továbbra is azon elv, hogy a közösségnek beleszólása van a területnek miként való hasznosításába, a mennyiben a községtől függött az eke és kasza alá való területrész megmivelésének módja, fennmaradt tehát még a mivelési kényszer. Az előljáróság, a markbeli összes tagok, határozták meg azt, hogy melyik részen milyen mivelés foganatosítandó s melyik rész maradjon ugarnak stb. Ez a birtokcommunismusnak volt a maradványa.

A faluszerű letelepedések mellett voltak egyes letelepedések is. A Markszerű egységes elv szerinti letelepedés olyan területeken ment végbe, melyek nem voltak római provinciák, tehát a későbbi Németország területén. Másként állott a dolog ott, a hol már előbb is volt foglalás, tehát a volt római provinciákban. A római

provinciákban természetesen voltak szabályozott földviszonyok. A római területekbe a Germánok mint «foederati ac hospites» ékelődtek bele. Azon körülmény, hogy a Germánok legnagyobb részt nem mint hódítók, hanem mint szövetségesek kerültek ezen területekre, volt akadálya annak, hogy kikerekített területeket foglaljanak el.

Igy állott a dolog a nyugati Góthok, a Burgundok foglalásaival, mert ezek nem mint hódítók, hanem mint «foederati ac hospites» kerültek római területre. A Heruloknak, a keleti Góthoknak számolniuk kellett az ottani lakosok szabadságával és az előtalált földviszonyokkal is. A foglalások alkalmával első kérdés illetőleg az általános elv az volt, hogy a volt provinciálisok megtartották személyes szabadságukat. A Germán törzsek úgy bántak velük, mint más szomszédos törzsbeliekkel. Ezen elv a jog alkalmazása körül domborodik ki leginkább. A mint az egyik törzs a másik törzsbelinek törzsi jogát elismerte, úgy elismerték a Germán törzsek a római vulgár jogot is. A jogalkalmazásban döntött az eredet, az origo. A második kérdést illetőleg a Germánoknak a volt provinciálisokkal szemben számolniuk kellett az előtalált földviszonyokkal is.

A földviszonyokra nézve a beszállásolási törvényt fogadták el mérvadóként. A Honoriusféle 398-ik évi beszállásolási törvény alapelveit, melyek a beszállásolt katonának igényeit a ház tulajdonosával szemben állapítják meg, kiterjesztették a házhoz tartozó egész ingatlanra. Az említett beszállásolási törvény szerint a tulajdonosnak megmarad a háznak nagyobb része és csak a kisebbik rész jut a beszállásolt katonának. Ezen tételt kitágították a Germánok a házhoz tartozó többi ingatlanokra. Ilyképpen keletkezett egy bizonyos földjutalék, sors, sortes, mely kiosztás után a foglalónak a kezére jutott. Ezen földjutaléknak nagysága a különböző törzseknél különböző volt.

A keleti Góthoknál és a Heruloknál teljesen a római törvény szerint történt a kiosztás. A rómaiak $\frac{2}{3}$ részt tartottak meg, $\frac{1}{3}$ rész pedig a Germánoknak jutott. A nyugati Góthok már $\frac{2}{3}$ részt vettek és $\frac{1}{3}$ részt hagytak a terület tulajdonosának. A Burgundok felezéssel osztozkodtak a kertekben, legelőkben és az erdőkben. Később azonban ők is $\frac{2}{3}$ részt foglaltak el és csak $\frac{1}{3}$ részt hagytak a volt római alattvalóknak. A

római provinciák területein tehát nem kikerekített egységes területek szerint történt a foglalás, hanem a római beszállásosi törvény szerint beékelődtek a Germán törzsek a volt római provinciálisok közé. Ezen módja a foglalásnak közvetlenebbé tette az érintkezést a Germánok és a volt provinciálisok között, a minnek az volt a következménye, hogy a Germán törzsek elrómaiiasodtak. Végso eredménye pedig az volt, hogy az u. n. latin nemzetek keletkeztek. A latin nemzetek keletkezésére és kialakulására nagy befolyással volt tehát a most tárgyalt letelepedési rendszer. Az agrár viszonyok különbözősége tehát ezek szerint egész nemzetek viszonyaira hatottak átalakítólag.

G) A hadi szervezet az összerendezet korában.

A hadi szervezet szoros kapcsolatban van a politikai szervezettel. A politikai szervezet a hadi szervezetből indul ki. A század, a falu, az egész letelepedés mind kapcsolatban van a hadi szervezettel. A hadi kötelezettség *általános* hadi kötelesség volt. A törzsnek minden fegyverfogásra képes tagja, a hadseregnek is egyuttal tagja. A hadseregnek minden egyes tagja köteles magát sajátjából fentartani és felfegyverkezni. A trustisbelieknek a fegyvert, lovat a trustisbeli úr adja. A hadsereg fegyvernemei a *gyalogság* és a *lovasság*. Az utóbbit a trustis és század képviseli. A század összetett csapattest, 50 gyalogos és 50 lovashól áll. Egy lovas és egy gyalogos alkot egy-egy tagpárt. A gyalogság zömét képezi az u. n. *ék*, *cuneus*. Ékalakban felvonulva szoktak a Germánok harcolni.

E hadi szervezetnek typusát a politikai szervezet adja meg. Eleinte együtt harcolnak a családnak összes tagjai. Majd letelepednek; a nemzeti kötelek tágultával keletkezik a falu, a mely egységét alkotja a csapatos beosztásnak. Ekkor a század szerepel mint felsőbbrendű hadi beosztás, később a *pagus*, a Gau szerepel mint ilyen, a mely után *compagnenses* a neve azoknak, a kik egy és ugyanazon Gau területén belül alkotnak egy-egy csapattestet. A csapatok élén vitték a zászlókat, melyek az Istenségnek jelvényei.

A Germánok ismerték az erődítéseket is. Egy széles terület-szalag által volt körülveve a Land. A földszalag belül földsánczokkal, földerődítvényekkel, sövényekkel, garádokkal volt körülveve. Ezekkel erősítették meg letelepedési helyüket.

5. §. *Az alkotmány fejlődése a frank korszakban.*

A frank korszakban — melybe az előbbeni korszak intézményeinek átmenetét pontos elhatárolással meghatározni nem lehet — külön tárgyaljuk a királyságot, a hadszervezetet, a központi és vidéki kormányzatot, a bírói szervezetet, a törvényhozást.

A) A királyság.

Ezen korszakban a népkirályság személyuralmi királysággá változott át. Ez nem egyenlőképp történt a különböző törzseknél. Némely törzsnél még akkor történt meg ezen fejlődés, midőn a Frank birodalom egységesen még nem fejlődött volt ki. A monarchikus szervezet a keleti Germánoknál előbb fejlődik, mint a nyugati Germánoknál. A keleti Germánok azon törzsek, a melyek a legészakibb területeket foglalták el. Ide tartoznak még a Vandálok, a nyugati Góthok és Burgundok is. A nyugati Germánokhoz számítjuk azokat, melyek később a Németek neve alatt ismeretesek, továbbá a Hollandokat és a Longobardokat is. Az északi, tehát a Svéd, Norvég és Dán törzseknél a királyi hatalom erősebb azért, mert ott a főpapi állás volt kapcsolatban a királysággal. A személyuralmi királyság leginkább a népvándorlás után fejlődött ki, a midőn a csapatvezéreknek tekintélye megállandósult, és pedig leginkább azon törzseknél, melyeknél a királyi hatalom megállapítása valamely hódítási ténynyel volt kapcsolatban. Így volt ez az Angolszászoknál, a sáiai Frankoknál.

A bannjog és a békejog, az *in verbum regis*be való fogadás, meg a hűségi eskü (*leodesamio*), mind arra utalnak, hogy a királyság már más jellegű, mint az előző korszakban.

A személyuralmi királyság lényege az, hogy ennél a királynak van népe; a népkirályságnál pedig a népnek van királya. Az előbbinél a *souverain* jogok javarészt átmentek a királyra, az utóbbinál a népnél vannak még. A patrimoniális elv ezen korszakban is uralkodott, de nem ártott, mert eleinte nem kikerekített területek kerültek osztály alá, s így nem volt lehetséges, hogy kikerekített provinciális területen kifejlődjék a területi uralom. A trónutódlás az örökösödésre oltott választás szerint történt. Királylyá lett az, a kit az uralkodó dynastiából királylyá megválasztottak. Nemcsak a törvényes házasságból származott fiutó-

doknak, hanem a törvénytelen gyermekeknek is volt jogigényük a trónra. Az egynejűség ugyanis még nem igen régén fejlődött volt ki. Az egynejűség mellett ismertek még olyan viszonyt, a mely nagyon közel állott a házassághoz. Ez a nyilvános ágyasság volt. Az ilyen viszonyból származó fiutódokat szintén jogosítottak tekintették a trónutódlásra. Ezeket is meg lehetett királylyá választani. Chlodovéch után az örökösödési elv uralkodik, a választási elv mindinkább háttérbe szorúl.

Megtörtént, hogy egyes nagyobb törzseknek kisebb törzsbeli alkotó részei önálló királyt követeltek. Ilyenkor az uralkodó király kijelölt nekikilyent. Így keletkezett ugyanazon királyság területén belül több királyság. A souverain jogok kifejlődésével a tiszteletbeli előjogoknak volt nagy szerepük.

Ha a király kiskorú volt, akkor vagy az anyakirályné vagy pedig egy külön kijelölt kormányzó gyakorolta a királyi jogokat. A major domus hatalmának megerősödésével a királyi jogokat ez gyakorolta.

A királyi hatalom külső jelvényei voltak: 1. Egyes törzsek-nél a hosszú hajviselet, mely egyuttal a nemességnek is külső jelvénye volt. 2. A birói pálcza, sceptrum. 3. Pippin óta a korona.

A kiskorú király a királyi hatalmat a fegyverképesítés idejétől, tehát 15—18 éves korától fogva gyakorolhatta.

A király székhelyét *Pfalznak* nevezték. A király lakhelye ugyanaz, a mit nálunk a *curia* elnevezés alatt értettek. Más előkelőknek, pl. püspököknek lakhelyét is Pfalznak nevezték. Nem csak egy királyi Pfalz volt, hanem különböző provinciák területén különböző Pfalzok is lehettek. Összefügg ez avval, hogy midőn a király a provinciába, tehát egy volt törzsterületre megy, nem tekintetett az összbirodalom fejének, hanem csak a provincia, a törzs fejének. A király ott a provinciális gyűléseken is elnőkölt. Chlodovéchnak lakóhelye Párisban, majd Soissonban, majd a Saône melletti Chalonsban volt. Rheims, Metz a legnevezetesebb királyi Pfalzok.

A Pfalzban volt a királyi kincstár, itt pontosultak össze a királyi kormányzat szálai, itt folyt le a királyi központi igazságszolgáltatás. Itt laktak a királyi főhivatalnokok, a kik a királyi ház hivatalnokaiból országos hivatalnokokká, majd birodalmi főméltóságokká lettek.

A királyi Pfalz élén áll a *Pfalzgróf*, a ki a Pfalz ügyeit intézi. Később a királyi igazságszolgáltatás élére kerül.

Azt, hogy a királyság lényege ezen korszakban megváltozott, mutatják a következő körülmények:

A frank korszakban a királynak vérdíja sokkal nagyobb. Kifejlődik a «*crimen laesae maiestatis*», a felségsértés fogalma. A király elleni merényletet az állam elleni merényletnek tekintik. Kifejlődik a királynak közjogi minősége. Ő lesz a legelső közjogi személy, ő áll a kormányzatnak és az állami életnek élén. Nagy befolyása van az egyházi életre is. (L. papi királyság.) Azon idő, a midőn a papi királyság kialakulására befolyással levő körülmények még nem voltak meg, a midőn a pápai hatalom a byzancezi császár főhatalma alatt állott, volt első előkészítője azon fejlődésnek, a mely felé haladt az állami felfogás az állam és egyház közötti viszonyt illetőleg. Előkészül azon talaj, a melyen áll a papi királyság. Azon felfogás t. i., hogy a királyt illeti meg az egyházi javadalmaknak adományozása, egyházi állásoknak creálása, általában egyházi ügyekben a szabályalkotási jog körüli vezető szerep, tehát mindazon tevékenység, a mely az egyháznak nemzeti jelleget ad. Mutatkozik ezen előkészítő korszak lényege abban is, hogy a királynak beleegyezésétől függött a papi rendbe való belépés. Onnan származik ezen beavatkozási jog, hogy a Heerfolgebán az egyházi személyek részt venni nem tartoztak.

A király gyakorolta a büntető jogot is. A mint a népkirályság idejében a népbéke fogalma, úgy most a királyi béke és a királyi védelemnek gondolata fejlődik tovább.

A királyi hatalomnak ártalmára voltak a *provinciális herczegségek*. A frank korszakban ugyanis a herczegségeknek egy másik neme keletkezett, a kiknek állása az szervezet korában hadvezérekként szereplő Herczegeknek állásától eltért. Ezek a provinciális Herczegek, a kik a provinciák, az egyes törzsi területeknek élén állottak, a mely törzsek Chlodovéch és fiainak politikája folytán lassanként az egységes Frank birodalom testéhez kapcsolódtak.

Akkor, midőn a Herczegek a provinciák élére kerülnek, ők közvetítik az igazgatást a központi kormány és a vidék között. Mint a provinciák fejei, egyrészt a királyi központi, másrészt a grafi, a vidéki közigazgatási ügykör közé voltak helyezve és így

a vidéken, a Grafokkal szemben a központi végrehajtói hatalmat közvetítették. A Herczegek vezették a provinciális gyűléseket, hadvezetői voltak a provinciának. Tetemes nagyságú vérdíj védte magas állásukat. Igazságszolgáltatási teendőket is végeztek.

Ezen széles hatáskör a provinciális Herczegeknek tekintélyét nagyra emelte. Következménye ennek az volt, hogy a herczegségek centrifugális erővel váltak el a központi hatalomtól. Egyeseknél a központi hatalommal őket összekötő szálak teljesen elszakadtak és az ilyen Herczeg azután teljesen önállóvá lett. Ő nevezte ki a hivatalnokokat, szolgáltatta az igazságot, szedte be a jövedelmeket és a birságokat. Természetes, hogy a központi hatalom a birodalom egységét veszélyeztető ezen törekvésekkel szemben állást foglalt és azon igyekezett, hogy az elszakadt provinciákat ismét a birodalom testéhez visszakapcsolja. Ezen kitűzött feladatnak a Pippinek meg is feleltek. Ők a provinciákat tényleg ismét belső kapcsolatba hozták a központi hatalommal, de a herczegség hatáskörét meg is szüntették.

A herczegségi intézmény megszűnésével a végrehajtó hatalom gyakorlásának egy közbeneső kapcsa is megszűnt. Ezen hiányt a *missusi* intézmény létesítésével pótolták. A herczegségek természetesen a királyságra magára is károsan hatottak. Egyik előkészítője volt ez a területiségnek és a korszak végén kialakult hűbéri királyságnak. Voltak azonban más tényezők is, a melyek a fejlődést a jelzett irányba terelték. Voltak ugyanis a királyi hatalomban *magánjogi* elemek, melyek mint bomlasztó csírák hatottak arra, hogy a közjogi hatalom szétbomoljék és a hűbériség kialakuljon. Ilyenek voltak a következők.

A *trustis*-féle intézmény magánjogi alapokon indult. A királynak kíséretébe lépők vele szemben tulajdonképpen magánjogi viszonyba jutottak. A király nem mint az államnak feje jutott viszonyba a kíséretbelivel, hanem mint annak magánjogi jellegű szerződéses ura. Azért a viszony nem alakult eredményében olyanná, mint a munkaadó és a magát munkára elszegődő munkás között, (munkabérszerződés) vagy a gazda és a cseléd közötti viszony; hanem a kíséretbeli a kíséreti úrnak mintegy családtagjává lett. A szerződés családi viszonyt létesített; az úr mint családapa szerepel, a kíséretbelieket *teknon* névvel illették, a mi annyit jelent, mint a családnak gyermeke. Eredményében, de a

szerződés megkötésének külső alakjában is (fegyvernyújtás), legközelebb jár ez az örökbefogadáshoz.

A *Mundeburdium* regis is tulajdonképpen eredetileg magánjellegű hatalom. A király valakit szerződés alapján fogad védelmébe. A király védelmi joga azonban idővel megváltozik. Midőn a király az összes állampolgároknak védőjévé lett, nem pedig csak az özvegyeknek, árváknak, kiskorúaknak s idegeneknek, akkor a királyi védői jog veszít eredeti magánjogi jellegéből és közjogivá változik át. A Bann-jog és a védői jog segítette elő a Frank korszakban és különösen a Karolingok idejében a királyi hatalomnak megerősödését és annak közjogivá való átváltozását.

Magánjogi elemeként szerepel a királyi hatalomban az említettekén kívül még azon felfogás is, a mely a *közwagyon*t illetőleg el volt terjedve. Éles megkülönböztetés fiskális és szoros értelemben vett királyi patrimoniális vagyon között nem volt. Nem voltak figyelemmel arra, vajjon a vagyon a királyt saját személyénél fogva illette-e meg, vagy pedig vajjon [az korona javadalom-e? Nem tekintették azt, vajjon ezen vagyonok fölött a király pusztán mint államfő rendelkezhetik, vagy pedig mint a patrimoniális vagyonnak a tulajdonosa, A vagyonnak ilyféle megkülönböztetése nem volt tisztázva. A kétféle fogalom összezavarása, a vagyon fölötti rendelkezésre vonatkozó hatásköröknek egybeolvadása megnyilatkozott az állami s királyi javaknak kezelésében. Ezen kezelésbe magánjogi jellegű felfogások is kerültek bele. Sokszor a királyi magánjavadalmakat éppúgy, mint az államiakat közhivatalnokok kezelték. Később mindazon ingatlanok, melyeken közhivatalnokok működtek, a Gráfok kezelése alá jutottak. A Gráfok pedig, mint a vidéki közigazgatásnak fejei, már ekkor is intézték a pénzügyi végrehajtó hatalmat, a kincstári igazgatást. A vagyon minőségének egybeolvadása a végrehajtás terén okozta azt, hogy a gráfi területeknek lakosai sokszor nem tudták azt sem, vajjon mi czimen és hova fizetnek.

A közjogi királyi hatalomnak bomlására még a következők gyakoroltak befolyást.

Midőn a királyság fejlődésében bekövetkezett a személyi uralmi királyságnak korszaka, a király nemcsak a jövedelmek behajtására érezte magát feljogosítva, hanem arra is, hogy az állami vagyon állaga fölött rendelkezze. A király a közérdemnek jutai-

mazására eladományozott ingatlanokat; de a «közérdem» fogalmának tartalma nem igen volt meghatározva. A további lépés ezen fejlődés menetén az volt, hogy a király olyan fiskális javaikat is eladományozott, a melyek vagyoniilag szorosan véve a királyi hatalomnak alapját képezték.

A tömeges birtokajándékozások okozták, hogy a királyi hatalom a Merowingek idejében gyengült. A gyengülést még jobban elősegítette: 1. a királyi udvarban megerősödött, kifejlődött Maior domusi állás, 2. a féktelen birtokaristokratia, a melynek keletkezése szoros kapcsolatban van az állami javak helytelen kezelésével, az ingatlanok szertelen adományozásával. A Maior domus eleinte udvari hivatalnok, a *Seneschall*, kit a király nevezett ki. Később az udvari főméltóságok és az aristokratia választotta meg őt, azok t. i., a kiből az oligarchia fejlődött ki.

A Maior domus hatalma nagy volt, ő gyakorolta a királynak bírói és a Bann-jogát. Ő fogadta a követeket és a kérelmezőket. Ő intézte a külügyeket és döntött a királyi központi bírósághoz tartozó perekben. Ő gyakorolta a kegyelmi jogot, intézkedett a Mundeburdium Regishez tartozó ügyekben, szóval a Maior domus az összes királyi jogokat gyakorolta, annyira, hogy a királyi hatalom immár semmilyen jogkörrel sem rendelkezett. A Maior domus pedig a maga kezébe foglalta össze a szétmállott királyi jogokat úgy, hogy lassanként a Maior domusi hatalom a királyi hatalmat teljesen háttérbe szorította.

Annak oka, hogy ez bekövetkezhetett, kétféle volt. 1. hogy a Maior domus a királyi jogokat lassanként tényleg magához ragadta, 2. hogy a birodalomban a mérvadó tényezők ezen állapotokat tényleg el is ismerték.

Eleinte ugyan tartottak az országnagyok, az aristokraták és oligarchák a Maior domusi hatalomnak ilyen szerfeletti megerősödésétől, ezért igyekeztek is arra, hogy ezen állást megszüntessék. A Maior domusoknak azonban sikerült ezen rájuk nézve veszélyes mozgalmat megakasztani. Az oligarchákkal egyezsége léptek olyképpen, hogy ezek elismerték a Maior domusnak, a legnagyobb oligarchának hatalmi állását: viszont ez is elismerte a többi oligarcháknak tényleg elbitorolt hatalmi állását.

Ezen compromissum végre is arra vezetett, hogy az árnykirályok látszólagos külső hatalmuktól tényleg megfosztattak és

a Maior Domusok — a Karolingok — lettek tényleg is királyokká.

A központi királyság átalakulásához hozzájárultak még a felemlítetteken kívül 1. a hadi szervezet körében bekövetkezett változások, 2. az immunitások szertelen fejlődése és a vidéki hivatali területek átváltozása.

Immunitásos terület az, a mely a közhatóság alól mentes, a hova közhivatalnok hivatalos functiók végzése céljából be nem léphet. Az Immunitás már a római császárság idejében ismeretes volt. A császári birtokokon lakó telepesek adót nem fizettek s azért nem is volt szükséges, hogy oda az adószedők belépjenek.

Hasonló viszonyok fejlődtek ki a Frank korszakban is. A királynak voltak ingatlanai, melyeken olyan nem szabadok voltak letelepitve, a kik különösen «in verbum regis» voltak fogadva. Ezek adót nem fizettek. Így a fiskális területekkel jut legelőször kapcsolatba az immunitásnak fogalma. Az immunitásos előjogokat megszerezte csakhamar privilegiumok útján az egyház is. Ezeknél tehát a privilegium pótolta azt, a mi a királyi fiskális javadalmakon a dolog természetéhez képest fejlődött volt ki. Ezen módon keletkeznek a királyi immunitások mintájára az egyházi immunitások, majd pedig ezek példájára a világi urak immunitásos területei is.

Kapcsolatban van az immunitások fejlődésével a grófsági hivatali területeknek átváltozása is. A mint a hercegségi és a provinciális területek különállásra tesznek szert és az ott létesült provinciális szervezetnél fogva lehetséges volt az, hogy a központi közjogi királyi hatalom alól kiszabaduljanak: úgy a grófsági területek, melyek az állami közigazgatásnak vidéki góczpontjai voltak, most lazítják meg lassanként a központi hatalommal összefüggő kapcsolatokat és területi uralomra tesznek szert.

A gróf, grófságának területén vidéki állami közigazgatási hivatalnok volt, a ki ott az állami közigazgatást gyakorolta. Mint hivatalnok az adókat az állam, a fiskus részére szedte be. A bírságpénzekből van ugyan része, de csak azért, mert a közhatalom intézésében közreműködött. Mindezek azonban megváltoztak akkor, a midőn a grófi méltóság egy-egy családban örökletessé vált. A gróf azonkívül lassanként immunitásra is tett szert területét illetőleg.

Az immunitásos úr eleinte csupán a saját területén lakóknak egymásközötti ügyeiben ítelt. Saját alantosainak harmadik személyekkel szemben keletkezett pőrei, a rendes bíróságokhoz tartoztak. Úgy ezeknek nagyobb jelentőségű pőrei is. Idővel ezen összes perek az immunitásos úrnak birói ellátása alá kerültek. Midőn ezen eset bekövetkezik, akkor a gróf már mint az immunitásnak ura, nem pedig mint hivatalnok bíraskodik és gyakorolja többi jogait. A jövedelmeket a maga részére szedi be, a birságpénzeket egészen lefoglalja. Ilyen módon bizonyos területek kikerülnek a közjogi királyság hatásköre alól, a területek lassanként magánjogi területekké lesznek, *keletkezik a személyuralmi királyságból a hűbéri királyság, melynek lényege az, hogy a király, hatalom tekintetében egyenlő a többiekkel, csakhogy első az egyenlők között: primus inter pares.*

Mindez kapcsolatba jut a most kifejlődő hűbéri intézménnyel. A mint említettük már a személyuralmi királyságban voltak bizonyos elemek, melyek előkészítették azon bomlasztó fejlődési folyamatot, melynek végeredménye a hűbéri királyság, a territorialismus és a souverain jogoknak a területi urakra való átháramlása. Ezek voltak a trustis-féle intézmény, a királyi Mundeburdium, a Bannjog, az Immunitás és a kincstári vagyon kezelésében követett patrimonialis elv. Ezekből kiindulva és ezeknek befolyása alatt vesztett a királyi hatalom souverain jogaiból a királyi vidéki hivatalnokok javára, a kik a souverainitás tekintetében a királynak társaivá lesznek és a hűbéri és immunis állami területeken a központi királyi hatalom rovására *Seniorokként* (seigneur) szerepelnek.

A fejlődésnek menete egyes részleteiben különböző gyorsaságú. Függött ez az egyes uralkodóknak erélyétől, egyéni minőségétől. Függött ez attól, vajjon milyen mérvben volt képes a király ezen fejlődést menetében megakasztani, királyi önállóságát megvédeni.

A királyi hatalomnak szétmállása sokkal előbb következett volna be, — ha az erélytelen — utolsó Merowing király uralkodásának vége felé az elgyengült királyi hatalomba bele nem lépnek a Karolingok.

A Testri melletti csata után (687) ugyanis Austrasia, Neustrasia és Burgundia háznagyi hivatalát Heristali Pippin egyesítette.

Bekövetkezik ekkor III. Chilperichnek és vele a Merowing családnak a Frank tróntól való megfosztása s a Karoling családnak uralkodó családként való elismerése. A Karolingok mindent elkövettek, hogy a központi királyi hatalomtól eltávozott hercegségeket ismét a központi hatalomhoz fűzzék. Az erre következetesen irányított politika folytán Kis Pippin alatt a hercegségek külön törekvései meg is szűntek úgy, hogy a Frank birodalom a Karolingok virágzása idejében egységes közjogi királysággá lesz, a magánjogi elemek pedig csak Nagy Károly uralkodása után érvényesültek. Ekkor fejlődik ki a hűbéri királyság a Senioratusokkal.

Azon korszak, a mely a Frank birodalom idejében előkészíti a hűbériséget, összehasonlítható nálunk a XII. század végével és a XIII. század elejével, a midőn mihozzánk is eljutottak a hűbériségnek hatásai, a melyek ellen a közjogi királyi hatalom érdekében jött létre az Aranybulla. Ennek tulajdonképpen az volt a végső célja, hogy az állami közjogi hatalmat szétmállasztó folyamatot, mely a királyi hatalomból és az oligarchákból indult ki, mindkét hatalomnak korlátozásával és a már kialakuló félben levő separatismussal szemben megakadályozza.

B) A központi közigazgatás szervei.

Az állami igazgatást a központban, a királyi udvarban végezték. Innen indult ki a vidéki igazgatás. A végrehajtó hatalmat a királyi udvarban bizonyos szervek által gyakorolták, melyeknek mintájára szervezték a vidéki szerveket is. A központi és vidéki közigazgatási szervek között bizonyos kapcsolat volt. Midőn a vidéki szervek önállósították magukat, akkor megszűnt a királyi központi hatalom és ekkor következett be a separatismus.

A központi igazgatásnak központi szerve legelső sorban a *királyi tanács*, mely ezen korszakban nem volt még szervezett intézmény. Ilyenné csak később lett. A tanács tagjai a királyi udvarban alkalmilag tartózkodó előkelők voltak (proceres), kikhez a király állami ügyekben tanácsért folyamodott.

Fontos központi igazgatási szerv volt még a királyi *Kancellária*. A Merowingok alatt leginkább a volt római provinciálisok képviselői a műveltségnek. A Kancelláriának szervezete tehát római

előképek után indult. A Karolingok alatt az Austrasiai elem volt túlsúlyban. A papok voltak az írástudás mesterei, a kulturának terjesztői s így ezek látták el a királyt tanácsaikkal, ezek kerültek bele a központi udvar hivatalaiba. A mondott okoknál fogva a Merowingok idejében a királyi Kancellária inkább világi jellegű volt, a Karolingok idejében pedig egyházi jellegű.

A Kancelláriában állították ki az okmányokat. A királyi okmányoknak nagy fontosságánál fogva természetes, hogy nagyon ügyeltek azoknak kiállítására. Eleinte azonban nincs meghatározva, hogy ki legyen az okmányt kiállító személy. A király ad hoc bárkit bízhatott meg az okmány kiállításával, esetleg több személyt is váltakozva egyik-másik esetben. Ezen megbízások megismétléséből fejlődik ki azon gyakorlat, hogy az okmányok kiadását ehhez értő egyénekre bizzák, római-byzánczi előkép után. A Kancelláriában ekkor *Referendáriusok* működnek, számszerint 2—5-en, kiknek mindegyike jogosítva volt az okmánynak aláírására, megpecsételésére, szóval megvolt minden egyes Referendáriusnál az u. n. *Recognitió*nak joga.

A Kancellária Pippin alatt *egyházi* jellegű lesz. Nagy Károly alatt a *Recognitió* joga magasrangú egyházi személyre száll át, a kit már Kancellárnak, neveznek el. A Kancellár már most egységes vezetője a hivatalnak; hivatalbeli alárendeltjei a *Notáriusok*, kik az okmányokat elkészítették. A Kancellár akadályoztatása esetén annak helyettese (in vicem) kapta meg a *Recognitió* jogát.

Ezen helyettesítésből származott a *Vicekancellár* tisztsége.

A Kancellária a királyi udvarral szerves kapcsolatban volt. Ezért ez nem is állandó, hanem mozgó hivatal; a Kancelláriának székhelye változik a királynak székhelyével. Csak Nagy Károly állandósítja némileg akként, hogy az okmányoknak ősiratai összegyűjtetnek és egy helyen őriztetnek, a mely körülmény már az országos levéltár kezdetére vall. A Kancellárra vonatkozó terminológia pl. a Vicekancellár elnevezése alakjában már Szent István idejében került át hozzánk, a nélkül azonban, hogy ekkor már nálunk szervezett Kancellária létezett volna; ez csak Szent László, II. és III. Béla idejében fejlődik ki.

A központi királyi udvarnak második hivatala a *comes palatii* hivatala, melynek élén a palotagróf, a *Pfalzgróf* áll, a ki szintén a királyi udvarban tartózkodott. Feladata volt ügyelni a királynak

birói határozataira (placita), azon irányban, vajjon azok megfelelnek-e a bíróság tényleges határozatának.

A Palotagróf aláírásával bizonyította, hogy a placitum helyesen állítottatott ki. Ez volt az u. n. *testimoniatio*. Idővel a királyi igazságszolgáltatás egy része e palotagrófra ruházott át. Bizonyos perekben már ő maga ítelt. Külön pecsétet kapott, s ezzel a recognitio jogát is elnyerte.

A királyi udvarban a harmadik hivatal az udvari papság szervezkedéséből keletkezett. A királyi udvarban tartózkodó papságnak a Karoling korszakban történt egyesülését, *királyi kápolnának* nevezzük. A szervezett papságnak élén a *Capellanus sacri palatii* áll. Ez Jámbor Lajos ideje óta az udvari papságnak peres ügyeit is elintézte, azonkívül vezette a kápolnával kapcsolatos felsőbb papi iskolát is, hol az udvari papokat kiképezték.

Ezen korszakban a királyi házi hivatalokból már kifejlődött volt a négy u. n. udvari törzshivatal (Erzamt), melyekből a legelső birodalmi hivatalok, majd a legelső országos főméltóságok fejlődnek ki. Ezen négy törzshivatal: az *asztalnok*, a *főlovászmester*, a *főkamarás* és a *főpohárnok*.

A főasztalnok, *Seneschall*, a ki a királyi udvar ellátásáról gondoskodott, feje volt az udvarban tartózkodó összes személyzetnek. Ezen állásból fejlődött ki a Maior domus, ebből pedig később a király. A Seneschallnak nagy a befolyása; ő volt az előkelő ifjakkak és a királyi Herczegeknek nevelője.

A *főlovászmesternek* hatásköre a királyi istállókra terjedt ki. A főlovászi állásból fejlődött ki egy magas katonai állás; a lovasági főparancsnoké, majd a főszállásmesternek állása. Az utóbbi háború esetén az elszállásolásról gondoskodott.

A főkamarás különösen a királyi ingó vagyon felett örködött; a ruhatárt kezelte; később országos kincstárnokká lesz.

A *főpohárnok* hatásköre kiterjedt a királyi szőlőkre és pinczékre.

Ezen négy királyi törzshivatal fölé emelkedett idővel a Pfalzgraf, mint az egész királyi udvarnak vezetője. Ennek megfelelő nálunk a nádori méltóság (comes curialis maior).

C) A vidéki közigazgatás szervei.

Vidéki közigazgatási területek voltak: 1. a *provinciák*; 2. a *Gauok*; 3. a *Hundertschaftok*; és 4. a *falvak*.

A nagy Frank birodalomban szükséges volt, hogy a királyi központi hivatalokon kívül a vidéken is legyenek egyes közigazgatási góczpontok. Ezeknek feladata a helyi közigazgatás végzése, kapcsolatban a központi királyi végrehajtó hatalom rendelkezéseinek foganatosításával. A vidéki közigazgatási szervezet kapcsolatban van a birodalom területi felosztásával.

Az egész Frank birodalom provinciákra oszlott fel. A területi beosztásban a régi törzsi területek szerepeltek mint provinciák. Ezeken belül a törzsi élet eleinte megmaradt úgy, hogy pl. a jogalkotásnál a provinciális nép, a törzsi jogok feljegyzésénél az egyes területek mint külön területek szerepeltek, oly értelemben, hogy midőn a Frank király az egyes törzsekkel együtt megállapította a jogot, nem mint a Frank birodalomnak uralkodója járt el, hanem mint az egyes provinciáknak a feje. Ezen közigazgatási különállása a provinciáknak a Merowing korszaknak vége felé a ducatusi intézményben domborodott ki.

De az erélyes Karolingok megszüntették a ducatusokat és a provinciák mint vidéki közigazgatási szervezetek megszűntek. A területeknek provinciákra való felosztása azon régi organikus történelmi fejlődésen alapult, hogy a Frank birodalom tulajdonképpen sok apróbb törzsből állott össze, melyek közül a Frank törzs volt az, a melynek sikerült a hegemoniát a többi törzsek fölé kiterjeszteni és azok területeit egy birodalomná egyesíteni. A Frank birodalom alapbeosztása tehát közigazgatásilag a régi törzsi szervezeten alapuló provinciális szervezet volt. A duxi állások megszüntetésével a kieső hercegi hatóságot helyettesítették a *missusi* intézménnyel, a mely azonban nem volt állandó, mert a Missusok az évnek csak egy részében működtek, mikor külön-szerű missusi megbízással a központból kiküldettek.

A provinciák feloszlottak *Gauokra*. Az előbbi korszakban a Gau egyenlő volt a törzs letelepedési helyével, a *Landdal*, a *Markkal*. Ezen korszakban a Gau egy kisebb közigazgatási terület (*comitatus*), melynek élén áll a *comes*, a *Gaugraf*.

Valószínű, hogy a Gau, a *comitatus* mintájára alakult ki

nálunk a Szent István-féle államszervezet idejében a királyi vármegye, a várterület, a vár. A Gau megfelel körülbelül egy megyének.

A Gauok közül csak azoknak volt jelentőségük, a melyeket nemcsak geografiailag neveztek el így, hanem azoknak, a melyek a közigazgatás terén is szerepeltek, élükön a comessel.

A közigazgatás még alsóbb rendű közülete a *Hundertschaft*, a század, mely az egyes törzseknél különböző elnevezés alatt fordul elő. A Frankoknál a *Centene*, az Alemanoknál a *Huntári*, a Szászoknál a *Go* (a *gauból*), a nyugati Frankoknál pedig a *Vicaria*-féle elnevezés dívott. Ez utóbbi, a hivatalnoki szervezettel van kapcsolatban, a mennyiben a nyugati Frank területen a grófnak rendes helyettesét Vicáriusnak hívták.

A Gall területen, a hol a római provinciák voltak, kapcsolatba jut a Gau szervezet a volt római Civitás fogalmával. Míg a Gaunak feladata a közigazgatás, a bírói functió, a gazdasági kezelés, addig a Hundertschaftnak feladata az igazságszolgáltatás a Thingen, a Frankoknál pedig egyúttal a rendőri teendők végzése is.

Ebben eltér az Angolszászok Hundertschaft szervezete, mert itt a rendőri felségjog különbözőképpen fejlődött és pedig mint a királyi felségjogoknak egyik különszerű megnyilatkozása.

Az Angolszászoknál a praeventiv intézkedéseknek foganatositása a rendőri felségjog gyakorlásában nyilvánul meg.

A Frank birodalomban a Hundertschaft mint közigazgatási közület köteles eljárni bűnesetekben; köteles megelőzni a bűnesetek elkövetését és ha ilyenek előfordulnak, kötelességében áll oda hatni, hogy a tettes kézre kerítettessék. Ha ez nem sikerül, akkor a kárért az egész közület felelős. Ha sikerül a tettest elfogni, akkor a *Compositio* fele a Hundertschaftot illeti meg.

Mint legalsó közigazgatási közületek szerepelnek a *falvak*, a községek, tehát a *falusi Mark*. A falusi Marknak főjelentősége gazdasági feladatok teljesítésében nyilatkozik meg. Másik feladatát teljesíti a béke fenntartásában. Az igazságszolgáltatás már hatáskörén kívül esik; legfeljebb mezőrendőri ügyekben jár el. Eltekintve mezőgazdasági jelentőségétől a községi szervezetnek, ez még azért is fontos, mert belőle indul ki egyrészt 1. azon lakosság, mely később a városi elemet alkotja, a melynek gazdasági jelentősége az ipari és kereskedelmi életben nyilvánul meg, 2. ezen későbbi városi fejlődésből fejlődik ki utóbb a testületi szervezkedés is: a

Czéhek, a Hanzák és a Gildéknek rendszere, mely testületi szervezettel maga a városi szervezet is a legszorosabb kapcsolatban van.

A testületi szervezkedésnek azért is nagy a jelentősége, mert egyik oka volt a hűbériség megszűnésének, másrészt a nemzetállam fogalmának kialakulása is kapcsolatban van vele.

A községi élet továbbfejlődésére nézve megjegyzendő, hogy az egyes falusi Markok most is három alkotó részből 1. a *Sálából*, 2. a három földben és ezek mindegyikének három tagjában kiosztott *szántókból* és 3. a közös területből, az *Almendéből* állottak. De ezen korszakban egyes Markokban beleékelődtek a nemesek, a miből a Markkötéléken belül az udvari vagy *Hofmarkok* keletkeztek. Ezeknek jellemző vonása az, hogy az ingatlan tulajdonosa egy nemes, előkelő, a ki az egyéni tulajdonba átmenő ingatlanra nézve teljesen külön áll, csupán az Almende, a közösterület közös a falusiakéval.

A *mansio* (Echtwort) szempontjából azon jogok, a melyek illették a szabad parasztokat, a Dorfmarkbelieket, illették a nemes földtulajdonost is. A falusi Mark érdeke találkozott a Hofmark érdekével a közös területen, a közös haszon élvezetében.

D) A Gráf.

Nézzük most, kik voltak a vidéki közigazgatásnak hivatalnokai.

A Frank korszakban a legfontosabb vidéki közigazgatási hivatalnok a Gaugróf. Tevékenységi köre eleinte nem terjedt ki a közigazgatásra, csupán a hadi teendőkre. Ezek mellé kerülnek lassanként a közigazgatási és birói teendők is.

A Gráfnak hadügyi teendőit figyelve meg, látható, hogy ezen tevékenységi kör a szükségből keletkezett. Kellett ugyanis egy vidéki csapatvezér, a ki a Hundertschaftok által szolgáltatott katonaságot egyesítse. A kisebb területek ugyanis már elvesztették önállóságukat. Herczeget, vezért sem lehetett választani, mert volt király. A hadsereg alosztályainak vezetése, a helyi szükségletek szerint mutatkozó katonai közigazgatási teendőknek végzése volt azon két tevékenységi kör, a melyből a Gráfnak állása kifejlődött. Nálunk a várispánnak volt ilyen hatásköre.

A Gráfi állással gazdasági teendők is voltak kapcsolatban. A Gráf mint a comitatus élén álló hivatalnok annak jövedelmeiből is kapott részt. Így volt ez nálunk is. A Gau jövedelmének egy harmadrésze a Gráfot illette meg.

A Gráfok mellett a dominiumokban, értve alattuk azon földterületeket, melyek királyi magántulajdonba tartoztak, szerepeltek a birtokkezelők, *domestici*.

Daczára annak, hogy a Gráfot a király nevezte ki, minek folytán ő királyi hivatalnok, mégis hivatalos működésében a Gráf a népjog, nem pedig a királyi jog alapján áll.

Hivatali állásánál fogva nagy volt a vérdíja; háromszorosa annak, a mennyi öt rendi állásánál fogva megilletné. Néha a nem szabadok, — a servi regis, vagy a pueri regis — sorából nevezték ki a Gráfot.

Idővel II. Lothár idejében t. i., a párizsi egyezményben arra nézve történt kötelező ígéret, hogy pusztán a nagybirtokosok közül történnek Gráfi kinevezések. A mikép a hercegi állás megszűntével a központból küldtek ki Missusokat azon célból, hogy ezen a vidéken a központi igazgatást végezzék, úgy az igazgatásnak vidéki góczpontjaiból a Gráf is küldött ki missusokat azon célból, hogy ezek őt saját területén helyettesítsék. Ezek voltak a Missi comitis. Egyes konkrét esetek elintézésére küldötték ki ezeket eleinte, a miért is csupán mint *«missi ad hoc»* szerepelnek. Idővel a helyettesek kiküldetése állandóvá lesz; másrészt mindig ugyanazokat küldi ki a Gráf, ha arra szükség van. Így lettek az *«ad hoc»* Missusokból a Vice-comesek. A Gráfot a bíraskodásban is helyettesítették ezek. Ezeknek állása a tulajdonképpeni középkorban, Franciaországban tovább fejlődván, Vicomtokká lettek, kik éppen oly módon szereznek hűbéri-területi jogokat, mint a comesek. Területi urakká lesznek ők is és belekerülnek a főnemeselek sorába.

E) A missusok. A Pfalzgráf. A Markgráf.

A Missusi intézmény a Frank korszakban kapcsolatos azon kérdéssel, hogy miként lehet a központi hatalmat a vidéken érvényesíteni akkor, ha a vidéken rendszeresített hivatalos közeg nincs. A központi kormányzat azon esetben, ha szükség volt arra, hogy intézkedései a vidéken foganatosíttassanak, kiküldöttek által

foganatosíttatta azokat. A midőn a hercegi intézmény megszűnt, eleinte még ezen kiküldetéseket nem mint rendszert alkalmazzák, hanem a szükséghez képest esetről-esetre küldik ki, tehát «ad hoc», a Missusokat.

Midőn a Missusok kiküldetése már állandó, mert folytonosan tartó szükségét pótol, keletkeztek a *Missi dominici*, kik a vidéki közigazgatást a központival összekapcsolták. Ekkor tehát már nem volt szükség az «ad hoc» Missusra, mert az intézmény rendszerezése után a tavaszi országgyűlésen kapják meg az állandó kiküldötték megbízatásukat és ugyanekkor látják el őket utasításokkal. A Missusi tevékenység szempontjából az egész birodalmat négy kerületre osztották fel, úgy, hogy minden két-két Missusnak, egy világinak meg egy egyháznak jutott egy terület, az u. n. Missaticum.

A Missusoknak az volt a teendőjük, hogy a vidéki közigazgatás minden egyes ágát ellenőrizzék. Ha hiányokat észleltek, ezeket a központban megjelentik. A fejlődési menetet illetőleg tehát legelőször az ad hoc Missusok tűnnek fel. Ez az első fejlődési szak. A Missusi intézmény akkor lesz legjelentősebb, a midőn a törzsi Herczegek működését pótolja. Ez a második fejlődési szak. A harmadik fejlődési szakban már a hűbériségnek befolyását lehet megfigyelni. A hűbériség befolyása ezen esetben a Missaticus területekre irányul. A Missaticus területek ugyanis állandóan ugyanazon Missusokkal, majd azok örököseivel jutnak kapcsolatba. Ezek azután épugy, mint a többi területi urak, pld. a Gráfok, kik megszűntek hivatalnokoknak lenni, a központi hatalom rovására saját maguk érdekében gyakorolnak hatósági ténykedéseket, a mi által itt is az u. n. territórializmus keletkezik. Ezen változás, tehát a fejlődésnek harmadik szaka azonban csak a következő korszakban következik be. Különösen a bírói önálló tevékenység válik ki ezeknél a többi állami teendők közül és lettek az előbbi Missi dominicikból a vidéki *Pfalzgráfok*.

Ezen Pfalzgráfok tehát megkülönböztetendők a királyi udvarhoz tartozó palota-grófoktól, a kik már a Frank korszakban léteztek.

A Missusokból kifejlődött Pfalzgráfok egyike volt a Rajna-melléki Pfalzgráf. A Missaticumok négyes felosztásához képest összesen négy volt a Pfalzgráfoknak száma is.

A Frank korszaknak nevezetes hivatalnoka a *Markgráf* is,

a ki a határgrófságok élén állt. E határ- vagy örgrófok, a Markgráfok, *Duces limitis* állása a Herczegi állással van kapcsolatban. A Markgráf annyiban különbözik a Gráftól, hogy az ő területete nagyobb, de nem terjed ki hatósága az egész területnek összes közigazgatási ágazataira, hanem csak a katonaira. O egyúttai katonai parancsnoka is a Markgráfschaftnak. Hatásköre tehát ezen szempontból nagyobb mint a többi Gráfoké. Az örgrófsághoz tehát katonailag több grófság tartozik, mely összes grófságoknak katonai főparancsnoka és katonai közigazgatási vezetője a Markgráf. A többi grófságok, melyek tehát katonailag a Markgráf alá tartoznak, különösen közigazgatásilag függetlenek. De ezen grófságok közül az egyiket közigazgatásilag szintén a Markgráf vezeti, épúgy mint a többi katonailag alája tartozó gróf.

Nálunk ehhez hasonlóan fejlődtek ki a határvidéki bánságok. Többször a bánság területi beosztásába egyes anyaországi megyék is bele kerültek és így a bánnak katonai rendelkezése alá jutottak. Igen sokszor azonban ezen megyék egyikének főispánja is volt a bán. A török veszély elleni védekezés okából keletkeztek különösen ilyen végvidéki bánságok.

A határgrófságok tehát tulajdonképpen a határ megvédése okából egyesített grófságok voltak.

F) A vidéki biráskodás és annak szervei.

A birói állás fejlődését megfigyelve feltűnik mint bíró legelőször a Hundertschaftok élén álló *Fürst*. A fürsti állás megszűnésével annak helyébe kerül a *Thunginus*. Ennek helyettese volt a *Sacebáró*, a ki az ítéletet végrehajtotta. Idővel a *Gráf* végzi a birói teendőket, a kit vagy a *vicarius* (in vicem comitis) vagy a *Schultheiss* helyettesít. A Gráf és a Schultheiss közötti viszony hasonló a Thunginus és Sacebáró közötti viszonyhoz. A Schultheiss a Gráfnak volt eleinte végrehajtó közege. A korszak végén azonban a Schultheiss a Gráf mellett önálló biróként működik.

G) Igazgatás és igazságszolgáltatás immunitásos területeken.

A birodalom többi részeitől egészen elütő volt a közigazgatás és az igazságszolgáltatás az immunitásos területeken. Itt az immunitásos úr lépett a közhivatalnokok helyébe. Ez vezette a helyi

igazgatást, ez gyakorolta az igazságszolgáltatást is. Az igazságszolgáltatás egyházi immunitásos területeken külön fejlődött. Az egyházi immunitások rendszeren, (nálunk is) megelőzik a világi immunitásokat. A világi immunitásokról pld. nálunk csak a XIII. század vége felé vannak biztos adataink.

Az igazságszolgáltatást illetőleg az egyházjog bizonyos korlátokat szab. Egyháziak ugyanis nem vehetnek részt olyan bírói határozatokban, melyeknek végrehajtása vérontással jár. Midőn az immunitásos bíróság a pallosjogot (*ius spatiae et sanguinis*) gyakorolta, halálos büntetéseket is szabhatott ki. Ilyen esetekben az egyháziak bírák nem lehettek. Helyettesítésükről kellett tehát gondoskodni. Az egyházi főuraknak bírói helyettesei voltak az *«Advocati ecclesiae»*. Ezen megjelölés mellett a *«Vogt»*-féle elnevezés is dívott. Vogt általában olyan megbízott, a kinek megbízása bizonyos hivatali körrel van kapcsolatban. Pld. a várnagyok, *Burgvogte*.

Azon esetben, ha az egyházi immunitásos úr nem gondoskodott volna helyettesítéséről és ez okon az igazságszolgáltatás megakadt volna, el is veszíthette bíráskodási jogát.

Az Immunitások akkor érik el jelentőségüknek tetőpontját, a mikor a hűbériséggel jutottak kapcsolatba. Midőn tehát az immunitásos területek souverain jogokat gyakorló hűbérurak kezébe kerülnek, a kik a területiségnek alapját vetik meg. A fejlődésnek ezen iránya nem az egész birodalom területén vezetett egyenlő gyorsasággal az érintett eredményhez. Az immunitásos uraknál ugyan általános volt a törekvés arra, hogy hatalmukat kiterjeszszék és hogy saját területükhöz eleddig más független területeket csatoljanak.

A hol ez sikerült, ott a tényleges állapotoknak alapja nem volt a jogrend, hanem az erőszak. Az immunitásos területek keletkezése után, leginkább tehát a következő korszakban, ezek között maradtak szabad területek is, melyekre erőszakkal vagy esetleg megalkuvás után még nem terjesztette ki egy hatalmasabb hűbérúr a kezét. Ezen, ilyképpen az erőszakos foglalástól menten maradt immunitásos terület azután igen sokszor a többi hatalmas hűbérúr területei által szigetszerűleg körül volt már véve, körül volt zárva *«Inclusum»*. Ezért nevezték ezen területeket *«Enclávék»*-nak.

Azon területek, melyek a birodalmi kapcsolatok közvetlen ségét fenn tudták tartani, melyek tehát csupán a birodalmi köz-

ponti hatalommal maradtak kapcsolatban, *báróságnak* neveztettek el (*Freiherrschaften*). Ezeknek urai pedig voltak a *Bárok* (*Freiherren*).

Ezek csak a birodalomtól függtek. Ebben állott ezen elnevezésnek lényege. Ezen fejlődésnek alapjai már ezen korszakból indulnak ki. Összefügg ez a rendi szervezetben bekövetkezett változásokkal. Azon közsabadok ugyanis, a kik ezen korszakban a rendi szervezetben bekövetkezett változások alkalmával képesek voltak önállóságukat megtartani, azokból mint szabad urakból lesznek a következő korszakban — a tulajdonképpeni középkorban — a bárók.

6. §. *A királyi kormányzat egyes ágai.*

A Frank korszakban a pénzügynek és a hadügynek már voltak külön igazgatási szervei.

I. A pénzügyi igazgatás a korszaknak közgazdasági jellegéhez simul. Az állami szükségleteknek fedezése szűk körben mozog. Azok, az állami gépezet egyszerűségéhez képest aránylagosan csekélyek is. Az állami szükségleteknek legnagyobb része nem az összes közjövedelemből fedeztetik, hanem egyes különszerű jövedelmi ágakból.

A mit az adózásról a mult korszakra nézve elmondottunk, többé-kevésbbé áll ezen korszakra nézve is.

Az előbbi korszakban az adó még csak önkényt nyújtott ajándék volt.

A Frank korszakban az adórendszer:

1. vagy római jogi, tehát a volt római provinciákból átvett adórendszeren nyugodott,

2. vagy germánjogi.

Az első csoportba azon adók tartoznak, a melyek a régi római rendszerből maradtak meg. Ilyenek a *«capitatio plebeia»*, a fejadó és a *«capitatio terrena»*, a földadó. A *capitatio terrena* lassanként dologi teherré (Reallast) változik át és állandó kapcsolatba jut a telekkel, a mely után ezen adót fizetik. Ha esedékes hátralékos részletek volnának, ezekért — ha a telek tulajdonosának személye változik, — nem az előbbi tulajdonos felel, hanem mert az ingatlannal jutnak szoros kapcsolatba — az új tulajdonos.

A germánjogi adórendszer az általános gazdasági felfogáshoz simul. Az általános gazdasági rendszer pedig a termény-gazdasági.

Nem pénzt fizetnek tehát adó gyanánt a föld után, mint a római provinciális területeken, hanem terményekben fizetnek. Az adó tehát a terménynek valahányad része. Ezért «*campi pars*»-nak, «*mehdem*»-nek nevezik. A «*Terragium*»-féle elnevezés is divik.

Ilyen adók a Szent István-féle államszervezet korában nálunk is ismeretesek.

Nyugaton a «*campi pars*» a termény ötöd vagy heted részéből állott.

A *campi parstól*, célját és jogi természetét illetőleg megkülönböztetendő a nem állami adó jellegével bíró *egyházi tized* (decima). A termény tizedrésze az egyháznak járt, az egyház szolgáinak.

A germánjogi alapon fejlődött adónemekhez tartoznak az u. n. *pascuariák* is, a legeltetési díjak. A *pascuariák* kapcsolatban vannak a király főterületi jogával, ennél fogva a király bizonyos korlátok között az ingatlanokkal rendelkezhetett. Mikor a terület még *Allmende* volt, az ezen való legeltetésért a kincstár bizonyos díjak szedésére volt feljogosítva. Később mikor az *Allmende* már adomány útján magántulajdonba ment át, a velük szoros kapcsolatba jutott legeltetési díjaknak terhe is rajtuk maradt, úgy, hogy azok az ingatlan után továbbra is fizetendőek voltak.

A királyi jövedelmekhez tartozott a királyi vadászati jog is. A király Bannhatalmánál fogva fel volt jogosítva arra, hogy az erdőt vadászat céljából lefoglalhassa. «*Forrestare silvam*», «*Forestis venatio*». Ezen jogát a király az idők során különbözőképpen gyakorolta. Rendesen az u. n. *magas vadászatra*, a nagyobb vadra tartotta fenn a király saját vadászati jogát. Az alsóbbrendű vadászat némely helyen megmaradt a földtulajdonosoknál. Idővel azonban ez is kikerült a szabadok kezéből. A parasztok pedig teljesen kizárattak a vadászati jogból. Ártalmas vadakra azonban korlátlanul meg volt engedve a vadászat.

A királyi vadászati jog a vadra vonatkozó eredeti szerzési módot a foglalást (*occupatio*) is korlátozta.

A vadászatra vonatkozó szabályok érvényesek voltak a *halászatra* is. A halászat szintén regáljog volt. A király a folyókat halászati tilalom alá vehette. A király rendelkezett a halászáttal, azt el is adományozhatta.

További jövedelmi forrása volt a királynak a *partjog*, a *foglalás* és a *bányászat*.

A *partjog* a királynak azon joga, hogy a partra vetett ingóságokat, sőt idegeneket is lefoglalhatott és azokat tulajdonaként visszatarthatta. A tenger partját bizonyosszélességig királyi területnek és a tengerből oda jutott dolgokat uratlan dolgoknak tekintették. A király pedig ezen uratlan dolgokat lefoglalhatta. A partra vetett idegenek, ha a király vendégjogot nem adott nekik, vagy nem részesítette őket Mundeburdiumban, szintén a király tulajdonának tekintettek. Ezekkel mint rabszolgákkal tetszése szerint járhatott el. A partjogot később alkalmazták a birodalmi közutakra is pl. a Rajnára, melyet birodalmi útnak tekintettek. Ha valamely birodalmi úton (Reichsstrasse) valamely kocsirakománynyal baj történt és az a kocsiról leesve érintette a földet, a rakomány a királyé lett, feltéve, hogy valamely közhatósági hivatalnoknak alkalmja volt ezen tényt megállapítani. Később ezen jog is a területi urakra szállott át. A partjog átvive a közlekedési útakra az u. n. *Ruhr-recht*, mely szerint, ha csak a kocsitengelye is érintette az országot, lefoglalható volt a kocsinak rakománya.

A nemes érczekre és a sóra való bányászat is regáljog volt, de még sem tiszta regáljog, az át volt törve. Az eredeti területi foglалások és későbbi adományozások folytán ugyanis a földesurak és olyanok is, kik erre privilegiumot nyertek, gyakorolhatták a bányászati jogot.

Csökkentek a királyi jövedelmek akkor, midőn a hűbériség kifejlődésével a királyi hatalom rovására a hasznos királyi jogok legnagyobb része a területi urak kezébe került, még a pénzverési és a partjog is. Elvben még akkor is el volt ismerve, hogy a király képviselője a föld főtulajdonjogának és hogy ő élvezője az összes birodalmi jövedelmeknek, — gyakorlatilag azonban ezen elv a tulajdonképpeni középkorban csakis akkor érvényesült, ha a király utazás közben valamely hűbér úrnak területén utazva ott udvart tartott. Ezen esetben ezen területnek jövedelmei, a melyek különben a területiségnek kifejlődése után a területi urat illették meg, a királynak ott tartózkodása idejére a királyra szállottak. Kapcsolatban van ez a descensus jogával.

A birodalmak decentralisátioja folytán bekövetkezett az állami jövedelmeknek decentralisátioja is.

II. A hadi szervezetben ezen korszakban szintén mutatkoznak bizonyos változások. Változott az általános hadi kötelezettség;

megengedték a helyettesítést; viszont mások elmaradhattak a hadból. A főváltozás azonban az, hogy a hadi kötelezettség mérve a vagyon nagyságával jut kapcsolatba. Arányba jut a vagyon nagyságával. A Frank korszakban a hadi kötelezettség, azonban daczára ezeknek, elvben általános, mert mindenkire kiterjed.

A hadi kötelezettség teljesítése a *Hehrfarth* által történik; ez azt jelenti, hogy a nemzet szabad tagjai a király által kiadott parancs folytán hadba tartoznak állani. A *Hehrfarth* általános jellegű hadi szolgálatot vont maga után. De azért volt kivétel is. Nem mindenki tartozott eleget tenni ezen parancsnak, pl. az *egyháziakra*, az *idegenekre* és a zsidókra nézve kivétel volt. Fontos a királynak rendelkezési joga azokkal szemben, a kik az egyházi rendbe szándékoztak belépni. A papi rendbe való belépés ugyanis a király engedélyétől függött. Ennek oka pedig az volt, hogy a hadi kötelezettség teljesítése alattvalói kötelesség volt. És mert a *Hehrfarth*nál az egyházi rendbeliek kimenthették magukat, ezen oknál fogva is természetes, hogy az egyházi rendbe való belépés a király elhatározásától függött. A *Hehrfarth*ot a királyi parancssal (*Heerbann*) hirdették ki.

Ha nem a király adta ki a hadi Bannt, hanem egy veszélyeztetett területnek katonai parancsnoka, akkor ezen részleges mozgósítás *Landfolge* névvel jelöltetik. A birodalom veszélyeztetett területén lakó polgárok ilyenkor, mindannyian kötelesek hadba állani. Ekkor nem volt kivétel, mindenki tartozott hadi kötelezettségének eleget tenni. A mozgósítási parancsot, a *Hehrfolgéra* nézve a király adta ki, a katonai adminisztrációval megbízott Gráfhoz. Ez 60 *Solidus* büntetésnek terhe mellett köteles volt a parancsot tovább adni a *Hundertschaftok*hoz. Hiszen a *Hundertschaftok* mint katonai szervezetek, a Gráf vezetése alatt álló alosztyályok voltak.

Ha általános mozgósítási parancs adatott ki, akkor inkább a gazdagokra hárult a hadi kötelezettségnek teljesítése, mint a szegényekre. A birodalom veszélyeztetett területéhez közelebb fekvő részekén sűrűbben vettek részt a hadkötelesek a felkelésben, mint a távolabb eső provinciákban. Az utóbbi a rossz közlekedési viszonyokban, az előbbi pedig abban leli magyarázatát, hogy mindenki köteles volt maga magát fegyverrel ellátni, ez pedig drága dolog volt.

Az általános hadi kötelezettség a Merowingok idejében annyiban változik, hogy az egyháziak telkeik után csak bizonyos számban állítanak ki katonákat. Az is előfordul, hogy kellő igazolás mellett fontos oknál fogva egyik családtag helyettesítheti a hadban a másikat. A helyettesítést, a mit kezdetben csak kivételes esetben engedtek meg, idővel az egyházi ingatlanok tulajdonosai jogként követeltek maguknak.

A Karolingok idejében figyelhető meg a második változás. *Az ingó és ingatlan vagyon nagysága lesz a hadi kötelezettség mérvének alapjává. Még pedig a Schelde és a Maas közötti vidéken, Austrásiában határozó volt az ingatlan, Lombardiában és Neustrásiában, a Loire és a Schelde vidéke között pedig az ingó vagyon.*

A vagyoni viszonyok alapján a IX. században Jámbor Lajos alatt bizonyos jegyzékekbe kezdik összeírni a hadkötelezetteket. Vagyonegységet állapítanak meg, a mely után mindenki tartozik a hadi kötelezettségnek megfelelni. Ha egyesek a vagyonegységet el nem érik, akkor többen együttvéve alkotják meg azon egységet, a melynek alapján állítanak ki egy harczost. Ennek hadi költségeit azután közösen fedezik mindazok, a kik az említett egységet megalkotják. Később ezek a Gráfnak fizettek bizonyos összegeket, «*Stipendium*»-okat. A Gráf azután a Stipendiumokra állított ki helyettük katonát.

Változott a hadsereg belszervezete is. A lovasságnak a gyalogsággal összekötött csapatja már megszűnt. A *Cuneus*, az ék még megmaradt ugyan a VII. század utáni időkig, ekkor azonban a Saracenok elleni csatákban a gyalogságnak működése nem mutatkozván eléggé hatásosnak, a hadseregnek átalakítása a trustis, a lovasság alapjából indult ki. Ezen körülmény okozta, hogy a hadsereg szervezete a hűbérisséggel jutott kapcsolatba. Ingatlanokat adományoztak ugyanis lovas hadi szolgálat fejében a Senioroknak, a kik élére állottak a csapatoknak. Ezeknek nagysága pedig arányban volt a kapott ingatlan nagyságával épügy, mint a hogy ezt nálunk a XIV. század elejétől fogva kifejlődött banderialis hadszervezetnél láthatjuk.

7. §. *A törvényhozás a Frank korszakban.*

A törvényhozás, azaz a nemzet öntudatában élő jogszabályoknak feljegyzése, a területi gyűlésekben történt. Így Svéd- és Norvég-

ország a területi *Landschaft* gyűlések, Dániában az *Alding*. Lombardiában az ági gyűlések foglalkoznak a törvényhozással.

Az Angolszászoknál az egyes királyságok területén maradtak ugyan a gyűlések, mégis a törvényhozással csak az előkelő földbirtokosoknak a Thaneknek gyűlekezete (*Gemotja*) a *Witenagemot*, a királynak udvari tanácsa foglalkozott.

A Frank birodalom területén a régi, általános nemzetgyűlések maradtak meg. Ezen gyűléseknek katonai jellege volt. Itt tartották meg a fegyverszemlét, itt vizsgálták vajjon el van-e látva minden hadköteles a szükséges fegyverzettel. Chlodovéch alatt márcziusban (*campus marcius*), Pippin alatt májusban (*campus madius*) tartották meg ezen gyűléseket.

A *lex Salica*, a saliai népjog ilyen gyűlésen jegyeztetett fel. Mivel ezen feljegyzés a király jelenlétében történt, *leges dominicae*-nek nevezték el.

Mikor a birodalom megnagyobbodott, az előbbi törzsi gyűlések már nem voltak alkalmasak a törvényhozásra. A különös jogalkotás ugyan az egyes provinciák gyűlésén folyt le, de az összbirodalomra vonatkozó jogszabályokat már nem lehetett a partikuláris gyűlekezeten megalkotni.

Keletkeztek tehát az egész birodalmat érdeklő gyűlések, a melyek a Karolingok idejében különböző név alatt szerepelnek. Így előfordul a *conventus regalis*, a *placitum*, *synodus*, a *synodulis conventus*-féle elnevezés. A provinciális gyűléseken nem a király, hanem inkább a nép akarata érvényesült. Ha az egész birodalom érdekét kellett szem előtt tartani és birodalmi ügyekben intézkedni, akkor nem a provinciális szervezet, hanem inkább a királyi hatalom és rendelkezési jog jutott kifejezésre. A királyi hatalom azonban itt sem működhetett abszolút módon. Itt is a tanácskozás és az együtt elintézésnek elve döntött. Ezen célra pedig olyan gyűléseket kellett kiszemelni, a melyeken a király tanácsosaival amúgy is összekerül tanácskozás okából. Ilyenek voltak az egyházi jellegű zsinatok.

Ezen szűkebb körű kevesebbek által látogatott gyűlekezet alkalmasnak bizonyult arra, hogy itt a fontosabb érdekű államügyekről tanácskozzanak. Jelen volt a zsinaton a király, a ki elnökölt. Az egyházat érdeklő határozatok csakis a királynak jóváhagyása után váltak jogérvényesekké. A zsinatok alkalmával

a király udvarával jelent meg. Így tehát alkalma nyílt a királynak, úgy a zsinat érdekében megjelent egyházi, mint a vele lévő világi előkelőkkel is együtt véve állami ügyekről is tanácskozni.

Megesett, hogy ezen zsinatokat tavasszal, közvetlenül a szokásos fegyveres szemlék előtt tartották meg. Későbbi időben elválasztották őket egymástól. A zsinatokat megtartották ősszel. Ezek voltak tehát a tulajdonképpeni államtanácsok. Itt készítették elő az ügyeket a tavaszi fegyverszemlékre.

Látni való tehát ezekből, hogy a birodalmi gyűlés — Reichstag — egyrészt a fegyveres gyűlésekből, a szemlékből, másrészt pedig zsinatokból keletkezett.

A birodalmi gyűlések eleinte még nem voltak szervezve. Nem volt meghatározva, hogy ki lehet ezen gyűlekezetnek tagja, nem volt meghatározva, hogy kit kell ezekre meghívni. A király meghívta azokat, kiknek meghívását jónak látta. A királyi bannjog volt azon jog, melynek alapján a gyűlés össze volt hívható.

A birodalmi gyűlésen meghozott határozatokat írásba foglalták és ki is hirdették. A királyra nézve ezen határozatok nem voltak kötelezők, ő azonban politikai okokból igen természetesen nem helyezkedett ezekkel ellentétbe. A birodalmi gyűlés tárgyai sem voltak meghatározva.

Csak Jámbor Lajos mondotta ki azt, hogy a fontosabb ügyekben a király egymaga nem intézkedik, hanem azokat a birodalmi gyűlés elé viszi. Hogy melyek legyenek ezen fontos ügyek és vajjon mi tartozzék a birodalmi gyűlés hatáskörébe, azt a király határozta meg.

Midőn a területiség érvényesül, akkor az egész birodalom kisebb részekre oszlott s ennek folytán a birodalmi gyűlésnek hatásköre mindinkább szűkült.

Területi gyűlekezetek keletkeztek. Az egyes hűbérurak saját területükön alvasallusaikkal tartottak tanácskozásokat. Ezek mellett Németországban a birodalmi gyűlés az egész birodalomra kiható gyűlekezetként megmaradt.

Franciaországban az általános gyűlések teljesen eltűntek. Csak a XIII. század végén és a XIV. század elején, midőn a rendi gyűlések keletkeznek, újulnak ismét fel az általános jellegű gyűlések.

8. §. *A rendi szervezet átalakulása.*

A rendi szervezetnek alapja az előző korszakban a szabadság volt. A most tárgyalt korszakban a rendi szervezet fejlődésében döntőleg szerepel az ingatlanok nagysága és valamely hivatalnak viselése. Ezen kétféle befolyás folytán keletkezik egyrészt a birtokaristokratia, másrészt a hivatali aristokratia. A hivatal folytán annál előkelőbb valaki, minél nagyobb része van a közhatalomban. A most érintett aristokrácián kívül szerepel még ezen korszakban az ősnemesség is. Az ősnemeseknek utódai tudniillik. Mindezek együttvéve alkotják ezen korszakban a nemességet.

Egyáltalában három rendi csoportot lehet megkülönböztetni a Frank korszakban.

1. *Hochfreiok* csoportjába tartoztak a legszabadabbak, a legelőkelőbbek. Ilyenek voltak a *herczegek, grófok, birtokaristokraták és hivatali aristokraták.*

A hivatali nemességhez nemcsak a világi főhivatalnokok, hanem egyházi főurak is tartoztak. A *püspökök, apátok.* A hűbériség fejlődésével kerülnek ide a *királyi Vasallusok, a Seniorok,* a volt trustisbeli urak.

2. A *Mittelfrei, boni homines,* vagy *liberi, ingenui, mediocres* csoportjába tartoztak mindazon előbbi korszakbeli szabadok, a kik megtartották birtokukat és szabadságukat is.

3. A szabadok csoportjában azonban bizonyos változások következtek be. Voltak ugyanis olyanok, kik függőségi viszonyba kerültek. A függőséget okozhatta a hűbériség és a földesúri hatalom. Azok, a kik földesúri hatalom alá kerültek, voltak a korlátoltan szabadok, *Minderfrei, minores.*

Azok, kik sem hűbéri függőségbe, sem földesúri hatalom alá nem kerültek és így eredeti szabadságukat megtartották és közvetlenül a birodalomhoz tartoztak, voltak az u. n. *liberi barones* (szabad bárók), *Freiherren.*

A *liberi barones* csupán a birodalommal vannak közvetlen kapcsolatban. Ők képviselik azon elemet, mely a későbbi közép-korban, a birodalmi közvetlenek — a *Reichsunmittelbare-k* neve alatt ismeretes. A szabad bárók a nyugaton tehát nem a hivatali szervezetből kerültek ki, mint nálunk, hanem azoknak állása a birodalmi közvetlenséggel van kapcsolatban. Hasonló ez minálunk

a *szabad ispánok* állásához, a kik szintén közvetlenül a királyi hatalom alá tartoztak. A grófi állás a nyugaton azonban a hivatali szervezettel van kapcsolatban. A hivatalnok Gráfból lesz a született gróf.

A szabad ispánság nálunk a királyi hatalommal való közvetlenségénél fogva hasonló a nyugati liber-bárósághoz. A bárók ellenben nálunk főhivatalnokok voltak, a kik tagjai a királyi tanácsnak. Ilyen a nádor, az országbíró, kik ezen állásuknál fogva tagjai a királyi tanácsnak. Ezek a valódi bárók, *veri barones*. Voltak ezeken kívül olyan bárók is, kik nem hivatalos állásuknál fogva, hanem csak meghívás alapján tagjai a királyi tanácsnak. (Barones solo nomine).

A nyugaton a fent említetteken kívül voltak olyan szabadok is, kiknek rendi állása lényegében nem változott meg. Egyrészt megtartották ezek szabadságukat, másrészt ingatlanjukat is. Foglalkozásuk sem változott meg. Ezek voltak a *szabad parasztok*, a falusi Markok lakói.

A szabadok csoportján alul vannak ezen korszakban is a *félszabadok* és a *nem szabadok*. A félszabadság eredete visszavezethető a hódítás tényére. Olyanokat, kik fegyveresen nem állottak ellen, szabadságuktól nem fosztottak meg, csak korlátozták őket ebben. Nem kaptak ingatlant; fegyverjoguk nem volt teljes; vérdíjuk nem volt egész. Földhöz voltak kötve; nem lehetett őket eladni az ingatlan nélkül, mint az alattuk álló nem szabadokat.

A nem szabadokhoz tartoztak a *Mansuarii*, *Cassati*, a kiket azonban szintén nem lehetett az ingatlan nélkül eladni. Azon nem szabadok, kiket az ingatlan nélkül is el lehetett adni, voltak a *Mancipia*.

A nem szabad állapotból a félszabad állapotba, innen pedig a teljes szabadság állapotába is el lehetett jutni a *szabadon bocsájtás által*.

A rabszolga rendszeren előbb félszabaddá lett. Csak azután jutott ő, vagy utódja ünnepélyes szabadon bocsájtási cselekmény útján a szabadok sorába. Azoknak szabadon bocsájtása, kik a rabszolga állapotból bocsájtattak szabadon, nem volt közjogi hatályú, ezek csupán félszabadokká lettek. *Barsalkoknak* nevezték őket. A «Báró» szabad és «Schalk» nem szabad szó, összetételéből származott ezen elnevezés.

Felszabadítani lehetett valakit teljes szabadságra is; ez ünnepélyes módon történt és eredményezte a közjogi, a népszabadságot. Az ünnepélyes szabadonbocsátásnak három fajtát lehet megkülönböztetni. Ha ez a legünnepélyesebb módon történt, akkor korlátlan szabadságot eredményezett, ha kevésbé ünnepélyes volt a cselekmény, akkor bizonyos korlátozások érték a szabadon bocsátottat. Ezen korlátozások a Mundiummal függtek össze. Nálunk is volt teljes és nem teljes jogra való szabadon bocsájtás. A teljes jogra való szabadon bocsájtást úgy fejezték ki, hogy a szabadon bocsájtott «mehet a hová akar»; ha azonban nem így történt a szabadon bocsájtás, akkor szabadsága bizonyos meghagyások, teljesítések által volt korlátozva. Ezen korlátozás felel meg a nyugaton a szabadság azon korlátozásának, mely a Mundium által történt.

A szabadon bocsájtás teljes jogra a Frank korszakban ünnepélyes cselekménnyel történt a király jelenlétében. Az őszállamszervezet korában a «*per gairethinæ*»-féle szabadon bocsájtás eredményezte a teljes szabadságot. Most a király auctoritása lép a nemzetgyűlés auctoritása helyébe.

A királyi szabadonbocsájtásnak egyik neme «*iactante denario*» történt. A dénárnak kézből való kiütése által. Ezen alakiságnak alapja az, hogy a nem szabad ember ura részére bizonyos tartozásokat teljesít; ezen tartozások jelképiesen a dénárnak átnyújtása által vannak kifejezve. Ha a nem szabad, tehát teljesítésekre köteles egyén urát megkínálja a dénárral, mint a teljesítések symbolumával, és az úr a dénárt nem fogadja el, ami a dénárnak kézből való kiütése által jut jelképiesen érvényre, akkor ez annak a jele, hogy az úr a nem szabad embert innentől fogva szabadnak tekinti. A megkínálást és visszautasítást bizonyos formához kötötték. Egy harmadik személynek közbenjárásával a király jelenlétében kellett ennek megtörténnie. Később a király lett a közbenjáró, a mi által a szabadonbocsájtás közjogi jellegű cselekménnyé vált. A király által szabadon bocsájtottakat *homines denariales*-eknek nevezték.

Egy másik ünnepélyes szabadonbocsájtási cselekmény kéznyújtással és esküvel történt. Az esküt tevő fél megfogja az eskütársak kezeit és a kéznyújtás ideje alatt elmondott eskü képezi a szabadonbocsájtásnak alapját. Ebben a lényeges az, hogy a szabadonbocsájtó esküvel biztosítja a szabadon bocsájtottnak szabad-

ságát. A kézadás (Hand) után nevezik ezt «*per Handradam*»-féle szabadon bocsájtásnak.

A Longobardoknál a nemzetgyűlésen «*per gairethinx*», fegyvernyújtással történt a szabadon bocsájtás. Szerepeltek itt is közbenjárók, kik közül a harmadik a szabadonbocsájtandót keresztúthoz vezette, a mivel azt fejezték ki, hogy a szabadonbocsájtott innentől fogva mehet, a hova akar, azaz teljesen szabad.

A teljes jogra való szabadonbocsájtás okmány által «*per chartam*» is történhetett. Az ilyen módon szabadon bocsájtottakat az okmány, a «*tabula*» után «*tabularii*» vagy «*chartularii*»-knak is nevezték. Ezen szabadonbocsájtás bár teljes jogra történt, még sem eredményezett teljes szabadságot. A szabadonbocsájtott ugyanis rendszeren a királynak vagy az egyháznak mundiumi hatalma alá került. A «*per chartam*»-féle módon szabadon bocsájtott vagy a királynak vagy az egyháznak vedelme, «*patronátusa*» alá került.

A királynak tekintélye mellett «*per chartam*» felszabadítottak voltak a «*homines regii*», az egyháziak által szabadon bocsájtottak pedig a «*homines ecclesiastici*». Eleinte az egyház által «*per chartam*» szabadon bocsájtottak is a királynak mundiumi hatalma alá kerültek. A VII. századtól fogva azonban az egyháziak a szabadonbocsájtottak fölötti mundiumi hatalmat maguk a szabadon bocsájtó egyháziak tartották meg. Az egyháziak által gyakorolt «*mundium*» abból állott, hogy a szabadonbocsájtott egyes ünnepeken az egyháznak vagy a püspöki Pfalznak valamely teljesítéssel szolgált, pld. viaszkkal («*cerarii*»), vagy a püspöki asztalnál való fel szolgálással, bizonyos munkák teljesítésével stb.

Ha *per chartam* világi főurak bocsájtottak szabadon, a szabadon bocsájtottakat szintén a király védelmébe ajánlhatták. Ha ilyen felajánlás nem történt, akkor a szabadonbocsájtottnak szabadsága olyan volt, mint a római provinciálisok szabadsága.

A szabadonbocsájtás azon jogi hatálylyal birt, hogy a szabadon bocsájtott egyén előbbi rokonsági kötelékei megszakadtak, mert a szabadnak nem lehettek nem szabad állásu rokonai.

A nem szabadok közt is voltak bizonyos megkülönböztetések. A legalsó helyen voltak a «*mancipii*», akik a földhöz voltak kötve, de el lehetett őket adni az ingatlan nélkül is. Bizonyos

tekintetben ezek fölött voltak a «mansuarii» vagy «cassati» akik foglalkozásuknál fogva szoros kapcsolatba kerültek az ingatlannal a mely nélkül őket eladni nem lehetett.

A nem szabad ember állására egyáltalában befolyással van 1. az úrnak állása, 2. a szolgálat minősége.

Ezeknek figyelembe vételével legelőkelőbbek voltak: a/ A király szolgálói «*servi regii*», b/ az egyháziak szolgálói «*servi ecclesiastici*». A servi regii közül legelőkelőbbek voltak azok, kik a király személye körül teljesítettek szolgálatot. Ezek voltak a «*pueri regii*». Ezek közül gyakran még Gráfokat is neveztek ki. Ilyenkor vérdíjuk is volt. Előkelő nem szabadok voltak még a «*vassi*», a kikből a «*Ministeriálisok*» lesznek. Ezek fegyveres szolgálatot is teljesítettek.

A «*fiscalinusok*» a királyi ingatlanokon voltak letelepítve s leginkább gazdasági teendőket végeztek. A «*fiscalinusok*»-nak tartózkodása a királyi ingatlanokon, a kevésbbé szabadoknak előnyére vált. A fiscalinusok állását meg az emelte, hogy velük keverten, szabad parasztok is tartózkodtak a királyi ingatlanokon. Ebből keletkezik egy különös szabadság, a «*fiscalinusok*» szabadsága, a mely majdnem teljes szabadság volt. Az következett ugyanis be, hogy a királyi ingatlanokon földműveléssel foglalkozó szabadok jogállása a «*fiscalinusok*»-ra is áterjedt. Úgy, hogy a korszak végén az összes, eredetükre nézve bárminő szabadsággal bíró egyéneket, kik királyi vagy állami ingatlanokon tartózkodtak, fiscalinusoknak neveztek.

Európaszerte történt meg az, hogy olyan esetben, ha a szabadság tekintetében magasabb jogállású elem beleolvadt egy kevésbbé szabad csoportba, az alantabb állóknak jogállása emelkedett. A következő korszakban pl. a Ministeriálisok csoportjába beleolvadnak a nemesi jogukról lemondott hűbérképes nemesek. Keletkezik a középnemesség.

Nálunk a földesuri hatalom fejlődésénél figyelhető meg azon körülmény, hogy a rabszolgák csoportjába a földműveléssel foglalkozó magánjogilag szabadok egy része «*castrenses*» olvadnak bele és keletkezik a nem szabad és magánjogilag szabadok csoportjából a XIII. század vége felé az egységes jobbágyi osztály. Ezen beleolvadás által a rabszolgák csak nyertek.

A zsidók jogállása e korszakban egész türhető volt. Élet-

viszonyaik kedvezők voltak, földeket szerezhettek, egymás között saját jogaikkal élhettek.

Mint idegenek, a király védelmét vehették igénybe. A *mundeburdium* regis kiterjedt rájuk.

9. §. *Az Angolszász alkotmány fejlődése.*

Az Angolszászok kisebb csoportokban kerültek a Britt szigetekre. Törzsfőnökeik hatalma lassanként állandó lett; a hadvezetésen kívül az általános főhatalom is az ő kezükbe került. Az, hogy a törzsfői állás egy-egy családban örökletessé vált, vezetett a királyság kifejlődésére.

A királyságok törzsi királyságok voltak, mint a szárazföldön a Frank korszak kezdetén kifejlődött népkirályságok. A bevándorolt törzsek és a benszülöttek között gyakran fegyveres összetűzések keletkeztek. Az egyes királyságok között is volt bizonyos versengés. A benszülöttek ellen egységesen küzdöttek, de ez nem történt egy meghatározott, előre megállapított terv szerint. A szükség kényszerítette az egyes törzseket, hogy egységesen járjanak el. A közös hadi vállalatok közepette egyik-másik királyság vezetett; ezt a vezető szerepet *«Bredwaldá»*-nak nevezték. Ezen praeponderálása egyik-másik királyságnak a szükség okozta fejlődésnek eredménye volt. A politikai túlsúly, a Bredwalda nem állandó, hanem változó, időleges volt. A királyok közötti vezető szerep a királyságok között változott.

Sussexben Ailla alatt a VI. században, majd *Nordhumberlandban* s legutoljára *Wessexben*, *Egbert* alatt (800—836-ig) tapasztalhatni ezen vezető szerepet.

Egbert Wessexi királynak sikerült 827-ben a főlényt a maga részére biztosítani, a minek folytán a heptarchia másik hat területe: *Kent, Essex, Sussex, Castanglia* és *Bernicia* Wessex-el egy egységes királyságba egyesült.

Egbert alatt indult meg az állami consolidatio. Egbert hosszabb ideig tartózkodott Nagy Károly udvarában s megismerkedett a Frank államszervezettel. Hazájába visszatérve, igyekezett tapasztalatait érvényesíteni. Bekövetkezik a Dánok, Norvégek ellenséges becsapása.

N. Alfréd (871—901) és *Elhestán* alatt foglalták vissza az Angolszászok a Britt szigeteknek a Dánok által elhódított részeit.

N. Alfréd-től Edgárig (871—975) terjedő időre esik az állami konsolidációnak befejezése, a királyságnak vidéki közigazgatási területekre, grófságokra és Hundertschaftokra való beosztása.

Alfréd utódai alatt a Dánok támadásai megújultak. *N. Kanut* Dán király az Angolszászokat legyőzte és majdnem az egész Angolszász területet elfoglalta (1016—1035). 1042-ben felszabadult az ország a Dán iga alól.

Hítvalló Eduárd Angolszász királynak halála után belviszályok keletkeztek, melyeknek hírére Hódító Vilmos vezetése alatt a Normannok a Britt szigeteket elfoglalták (1066).

Innen számítjuk az *Angol* korszakot. A Normannok megkezdik az egységesítést, a mely arra vezet, hogy az Angolszász területből az Angol királyság és a régi Angolszász népből és a Normann hódítókból idővel az egységes Angol nemzet keletkezik. Ez természetesen csak akkor következett be, a midőn a hódító Normannok s a meghódított Angolszászok között a természet-szerűleg fennállott ellentétek elsimultak.

Az Angolszász jog is küzdött eleinte a Normann joggal. A két jog összeolvadásából keletkezett az Angol jog. A Britt szigetek tulajdonképpen középkora tehát a Normann betöréssel kezdődik. — De a középkort a maga sajátlagos intézményei alapján értve — alig van Angliának középkora, mert ott a hűbériség, a középkor legsajátosabb intézménye alig hódított. Angliában a királyi hatalom mindig megmaradt központi hatalomnak. Ez volt minden hűbéresre nézve a közvetlen hűbéri felettes hatalom is. Közbeeső hűbéri láncolat nem volt. A király nemcsak főhűbérúr, hanem közvetlen főhűbérúr. A területi viszonyok sem kedveztek a hűbériségnek. Az egyes immunitásos hűbéri területek kisebbek voltak, mint a szárazföldön; nem egyes kikerekített grófságokként szerepeltek ezek, hanem különböző grófságokban voltak szétosztva. Nem volt meg tehát a területi alap sem arra, hogy a hűbériség kifejlődhessék.

A) Az Angolszász központi királyi hatalom.

Az Angolszász királyi felségjogok közül legelőször a tiszteletbeli, formai előjogok fejlődtek ki. Ezek külsőleg azon tekintély-nél fogva voltak megállapíthatók, melyben a király részesült. Meg-

nyilvánultak ezek még a magas vérdíjban is és abban, hogy a király udvara a többi előkelők udvarai között legelsőnek tekintett. Kifejlődtek az udvari méltóságok, épúgy, mint a szárazföldön. Megvolt a négy törzshivatal, melynek képviselői alkották meg a királyi tanácsot. A király személye a legelőkelőbbnek tekintetett. A ki a király udvarával kapcsolatban volt, előkelőség tekintetében előbbre jutott. Annak a tekintélye is megnagyobbodott, a ki a király vendége volt, a királyi udvarban tartózkodott.

Ezen tiszteletbeli felségjogok mellett lassanként kifejlődnek az anyagi felségjogok, melyek a souverainitás kérdésével még szorosabb kapcsolatban vannak.

A souverain jogok keletkeznek : 1. a főhatalom *«Hlafort»*, 2. a védelmi jog *«Mundbora»* összeolvadásából.

Az anyagi felségjogok keretén belül megkülönböztetendők : 1. a *hadi-*, 2. a *birói-*, 3. a *rendőri-* vagy *béke-felsőjogok* és 4. az *egyházi felségjog*.

A rendőri- s a békefelsőjog az Angolszász alkotmányoknak különzerű fejlődése. Ezen két felségjog volt oka annak, hogy a központi királyi hatalom megmaradt, mert ezen két felségjog akadályozta meg a hűbéri területiségnek (a territorialismusnak) kifejlődését. Ezen két felségjog által tartotta fenn a király a közvetlen kapcsolatot a központi hatalom és a hűbéresek között.

a/ A *hadi felségjog*nak alapja a régi hercegi hatalom. A király született hercege, hadvezére a népnek. Alatta vannak az *Eldormenek*, alparancsnokok, kik azon régi előkelő hercegektől származnak, a kiknek sikerült állásukat állandóvá tenni. A király hadi felségjogai körül bizonyos korlátok észlelhetők. Így a hadi jutaléknak megállapítása mindig a népgyűlést illette meg. A népgyűlések megszűntével a grófsági gyűlések határoztak ezen kérdésekben.

b/ A *birói felségjog* a király fővédő jogával van kapcsolatban. A király köteles jogi védelemben részesíteni alattvalóit. Ott, ahol zavar keletkezett a jogrendben és ki kellett nyilvánítani, hogy kinek van igaza, a király gyakorolta a védelmi jogot, mint a birói felségjogot. A király élet és halál ura; szabadon rendelkezik a vagyon felett.

A király vezeti a tárgyalásokat, de ítéletet a népnek tagjai, a bírótársak mondanak. Az ítélet kihirdetése után a király gon-

doskodik az ítélet végrehajtásáról. A király nevezi ki a birákat, az «Eldormenek»-et, és ezek helyetteseit, a «Schirgereffák»-at. Az Eldormenek és a Schirgereffák a néppel együtt megfelelő gyűlekezetekben alkotják a bíróságot s ezért a király legszemélyesebb igazságszolgáltatása az egyes területeken, a grófsági és a századkerületeken belül már nem érvényesülhet. Nem mondhatja a király, hogy valamely ügyben, a mely az Eldormen hatáskörébe tartozik, maga lesz a bíró. A király nem concurrálhat a vidéki igazságszolgáltatással.

Két kivétel van, a mikor itt is a király szolgáltat igazságot:

1. Oly személyek felett, kik előkelőség dolgában vetekedtek a Schirgereffával, az Eldormennel, ezek a király legszemélyesebb bírósága alá tartoznak. Attól kellett ugyanis tartani, hogy azon esetben, ha valamely nagyon előkelő úr ügye kerülne a vidéki bíróság elé, a vidéki bíró esetleg nem ítélné minden befolyás nélkül. Ezért a legelőkelőbb *Thanek* a király személyes bírósága elé tartoznak.

2. Ha a vidéki bíró bármi oknál fogva megtagadná az igazságszolgáltatást, a jogkereső fél a királyhoz fordulhatott. Ez a középkorban gyakran megtörtént. A bíró kijelentette, hogy nem érzi magát elég erősnek az ügy elintézésére. Ilyen eset nálunk is előfordult, pld. a XV. században, a kún bírói szervezetben, a székbíróságnál.

A vidéken kétféle bíróságot kell e korszakban megkülönböztetni. Ugymint a rendes bíróságot, a *Schirgemótot*, a grófságok gyűlekezését, a mely megfelel a Germán ungebothenes Thingnek és a századok bíróságát a *Hundertgemótot*.

A *Schirgemóton* a perek a nép jelenlétében tárgyaltnak; részt vehet ott a grófságnak minden jogosított tagja, azért ez a gyűlekezet *Vollgericht*, teljes bíróság. Elbirálása alá különösen a fontos fenytő ügyek tartoznak.

Rendkívüli bíróságok a grófságok alkerületeinek a *Hunderteknek* bíróságai, a *Hundertgemótok*. Ezeket a szükség fejlesztette ki. Ugyanis a Schirgemótokat évente csak kétszer tartották meg s akkor is rendesen a grófság székhelyén, a hova — tekintve a kezdetleges közlekedési viszonyokat — nehezen lehetett eljutni. Ezért a grófság területén belül kisebb közületeket is fel kellett ruházni az igazságszolgáltatásnak jogával. Így keletkeztek a *Hundertgemótok*, melyek megfeleltek a Germán «gebothenes Thingnek».

A földesurak, a királyi tisztviselők területein is keletkeztek bíróságok, a melyek szintén az igazságszolgáltatás alsóbb keretein belül mozognak. Itt a *Than* szolgáltatja az igazságot, a földbirtokos, a ki egyszersmind királyi hivatalnok is, ezen minőségben ő a királyi központi hatalommal is szoros kapcsolatban van. A *Than* mikor mint bíró jár el, királyi hivatalnokként működik. Ez is egyik akadálya volt annak, hogy az igazságszolgáltatás Angliában magánjogi jellegűvé ne váljék és hogy a hűbériség és területiség gyökeret ne verjen.

c/ Az Angolszász királyi hatalomban egyrészt a rendőri s a béke-felségjog, másrészt a hadi és bírói felségjog érintkezik egymással. Az Angolszász király a *békének* főőre. A királyi hatalomból indul ki a *béke*. A *béke-felségjog* egyrészt folyománya a hadi felségjognak, a melynek végczélja a béke fentartása, másrészt a bírói felségjognak, melynek végczélja a béke helyreállítása. A végczélt tekintve, a két felségjog tehát egy és ugyanaz. Különbség csak az eszközök megválasztásában van.

A békefelségjognál fogva a király általános, vagy egyes területre érvényes békeparancsot adhat ki, vagy különös védelmébe fogadhat bizonyos személyeket. A királyi békejognak alapja a nép-béke. A mikor a népkirályságból személyuralmi királyság fejlődött, a népgyűléstől a királyra szállt át a békejog. Azon összefüggésnél fogva, mely fennáll a hadi felségjog és a bírói felségjog között, jogosítva van a király a béke fentartása céljából különböző eszközöket alkalmazni. A militia, a katonaság, mely az ország védelmére szolgál, alkalmazható a béke fentartására és a praeventiv intézkedések megtételére. A praeventiv intézkedések képezik a békejog folyományát. Hogy a praeventiv intézkedések minél hatásosabbak legyenek, meg van engedve a rendőri közegeknek bizonyos korlátok között bírói functiókat is teljesíteni, a mennyiben a rendőri hatalom a béke fentartása érdekében büntetéseket is szabhat ki.

A praeventiv intézkedésekkel van kapcsolatban a rendőrségi testületi szervezkedés. Ugyanis, a kinek köztisztességéhez kétség fért, köteles volt kifogás alá nem eső egyénnel kapcsolatot keresni, a mely kapcsolatban állók összesége kezességet vállalt a hozzájuk csatlakozottnak tisztességeért.

Azon magánjogilag szabadok, kiknek nem volt birtokuk, valamely Thannak védnökségét fogadták el. Ilyenkor a *Than*

major domusa, vagy a birtokán lévő falusi birák gyakorolták a védelembe ajánlkozó felett a közvetlen felügyeleti jogot. A kinek ingatlanja nem volt, az valamely község védelmébe is ajánlhatta magát. Ilyenkor a község vállalt szavatosságot. A birtoktalan szabadok csatlakozása különösen a tized testületekbe történt. Ezeknek rendőri céljuk volt. A tizedtestületekből később a *«Franca plégiák»* keletkeztek. 10—10 egyén egybeállott és ezek együttvéve alkottak egy olyan testületet, a melynek minden egyes tagjáért a többiek szavatoltak.

Büntetőjogi szempontból ez igen fontos volt. A büntetőjog a *compositio* alapján állott. Az előbb szabad egyezkedésen alapuló *compositio*, idővel kényszer *compositio*vá fejlődött. A jog kimondta, hogy ezen vagy azon bűncselekményt csak bizonyos módon lehet és kell is megváltani. A jog keretébe tartozó vagyoni kérdésekről, illetve a birságok behajthatóságáról az egyéni felelősség szempontjából intézkedni kellett. Így keletkeztek azon *praeventiv* intézkedések, melyek ilyen alakban az Európai continensen nem fejlődtek ki.

d/ A király felségjogai közé tartozott még az *egyházi felségjog* is. Az angolszász egyház világi feje a király volt. Ez gyakorolta a főpatronátusi jogokat, nevezte ki a püspököket stb. Az egyházi személyek állása az állami élettel szoros kapcsolatban van. A püspökök a legelső Thának. A püspökök, plébánosok állami hivatalnokok. Állandó tagjai a *Gemótoknak*. A legfőbb birói testületben, a királyi udvarban működő Thanek Gemótjában a püspökök és érsekek a legelső helyet foglalják el. Általában az egyházi főfunctionáriusok nemzetiek is egyszersmind.

Megtörtént, hogy a világi törvényhozás gyakran beavatkozott egyházi ügyekbe is.

Igy volt ez nálunk is. Szt. László és Kálmán törvényei pl. kimondják, hogy minő körülmények között van megengedve a papoknak a nősülés, szólanak a papi nőtlenségről stb.

A Schirgemótok ugy a büntető, mint a civilis jog terén eljártak egyháziak és világiak ügyeiben. Csak a legsajátlagosabb, a kánonokkal összefüggő perekben nem járhattak el világiak. Ilyen értelemben szólhatunk egyházi bíróságról is. Az állam és egyház közötti kapcsolatot mutatja az is, hogy a Schirgereffák sok esetben egyházi személyek is voltak.

10. §. A vidéki közigazgatási szervezet az Angolszász korszakban.

A központi végrehajtó hatalmon kívül vidéki közigazgatási szervezetek is voltak. Ezek a Grófságok. A Grófsági szervezet megalapítása kapcsolatban van az előbbeni 7 királyság szervezetével.

A Grófsági szervezet fejlődésében kétféle alap létezett: 1. a *historikus* és 2. az *administratív* alap.

A *historikus* fejlődés abból állott, hogy a kisebb királyságokat amia kiterjedésükben használták fel grófságoknak, a milyenek ezek voltak; itt tehát egyszerű szerves átmenet van a királyságból a grófságba. A nagyobb területek azonban ilyenképpen nem voltak alkalmasak a beillesztésre, azokat szét kellett osztani s így ezeknél történelmi alapokból kiinduló fejlődésről nem lehet szó. Ez volt tehát az *administratív* fejlődésnek kiindulása. Ezen kétféle fejlődésnél meg kell figyelni azon hivataloknak fejlődését is, melyek ezen területeken voltak. A *historikus* fejlődésnél a királyság szervezete egyszerűen át volt alakítható, míg az *administratív* fejlődésnél a hivatalokat szervezni kellett.

A kisebb területű királyságokból keletkezett grófságoknak élére a volt királyokból lett subregulusok a királyi helytartók kerültek. Ezek idővel a legelőkelőbb nemesekből az *Athalingek*-ből kerültek ki. A hol a területeket felosztották, ott a hivatalokat újra kellett szervezni.

Alfréd és Edgár uralkodási ideje között történik a grófsági beosztás. A Dán hódításokkal szemben végbement hadügyi szervezkedések jelzik a grófsági szervezet fejlődésének befejezését.

A geográfiai fekvést illetőleg az *administratív* beosztás Mericiában, míg a *historikus* alapon történt fejlődés inkább a déli és nyugati részekben lép előtérbe.

A történelmi alapon keletkezett közigazgatási területek régi nevei maradtak meg; míg az *administratív* uton keletkezett területeket a főváros neve után nevezték el. Ezen egész szervezet Germán eredetű és miként ott, úgy itt is a hadi beosztás képezi alapját az alsóbb közületek keletkezésének. Itt is szerepel a század beosztás. A Dán hódítások idejében bekövetkezett zavaros viszonyok akadályozták meg azt, hogy a hadi beosztás idejekorán beillesztessék a grófsági szervezetbe.

Nagy Alfréd alatt szerepel a *Hundertschaft*, mely most már nem hadi beosztás. Midőn a monarchia a fejlődés tetőpontját éri el, a Hundertschaftok már kisebb részei a grófságoknak.

A *tizedbeosztások* is összekapcsolódnak a területekkel. A tizedek célja tulajdonképpen a rendőri ellenőrzés, a békejog érvényesítése. Ha azonban az uradalmi területeken keletkezett tizes csapatok ott megtalálják a szükséges védelmet, akkor a területtel jutnak szoros kapcsolatba.

A tizedek mellett még megkülönböztetendők más területek is, melyek magánjellegűek voltak, mivel a földesuri jogokkal állanak kapcsolatban. Egyes földesuraknak u. i. megvolt azon joguk, hogy igazságot szolgáltatassanak, ez a jog az úgynevezett: *sacca* és *socca*. Másrészt egyes szabadok önként is alávetették magukat a Thanek hatalmának, ezek voltak a *«Socmani»*.

Megemlítendők ezenkívül azon Gereffák alá tartozó területek is, melyeknél a földesúr maga a király. A várak igazgatásával megbízott Gereffa felügyelete alatt álló csoport alkotta együttvéve ezen koordinált administratív közületet a *«Burhgemótot»*. Ez is a hadrendi beosztással van kapcsolatban. Ezen testület a Hundertschaft mellett működik, annak nincsen subordinálva.

Az *«Eldormen»* eleinte királyi helytartó, majd előkelő hivatalnok. Területe eleinte megfelel a régi királyság területének. Hivatali hatáskörében megvannak a királyi felségjogoknak ágazatai.

Ő a vezetője a grófsági gyűlekezetnek, a mi a birói jog gyakorlásával kapcsolatos. Ő áll a grófsági kerületből kikerülő hadsereg élén, sőt a király megbízása alapján lehet önálló hadvezér is. Ő rendezi a hadjuttalékot. Birói működése is van, a mennyiben ő a Schirgemótok vezetője.

A királyi békeparancs hozzá intéztetik. Köteles ellenőrizni a béke és biztonsági viszonyokat, önállóan is adhat ki békeparancsot.

Vérdíja egyenlő a püspök vérdijával, tehát négyszer akkora mint a Thaneké. A királyi tanácsban övé az első hely. A mikor az Eldormenre szállt át a hivatalos hatalom, azon tradíciók, a melyek a közös területre nézve fennállottak, áthárultak az Eldormenre is; csakhogy míg a Landesalmendéből idővel az u. n. királyi terület, Königsland, Briefland lett, addig Angliában a közös terület megtartotta elnevezését: népterület, Volkland. Volkland

tehát olyan terület, mely a népközösséggel van kapcsolatban. Az Eldormen a Volklandból jövedelmet húz; a Volkland jövedelmének $\frac{1}{3}$ -a az övé épügy, mint nálunk a várispáné a várföldek jövedelmének egyharmad része.

Változást idézett elő az Eldormen jogállásában a Dán hódítás. A Dánoknál és Norvégeknél a legelölkelőbbek a törzsfők voltak, a *Jarlok*, a kik különösen mint hadvezetők szerepeltek. Az Eldormenek és Jarlok hatásköre egybeolvadt és ezen állás viselőjét *Eorl* névvel jelölték meg. Ezek voltak a rendi szervezetben a legelső helyen. Az Eldormenek állása beleolvadt a Jarlok állásába, úgy hogy Eldormen alatt a Dán hódítás idejében a legmagasabb rangú királyi helytartót kell érteni.

Az egész ország területe felosztatott négy részre s mindegyik élére került az *Eorl*. Az Eldormen elnevezés előfordul Alderman név alatt még később is, de ez már alsóbb rangú hivatalnok volt.

Az Eldormen állása a Grófsági szervezetben a historikus fejlődéssel, a Schirgereffa állása pedig az adminisztratív fejlődéssel van kapcsolatban.

A Schirgereffa eleinte egyes grófsági területekben párhuzamosan működött az Eldormennel mint másodrangú hivatalnok. Belőle lesz idővel a *Scheriff*.

Gereffa általában olyan hivatalnok, a ki gazdasági teendőket végez. Nemcsak a királynak, hanem az *egyes Thaneknek is voltak Gereffái*.

A Gereffa elnevezés egyenlő a comes névvel. A comes fogalma sem fűződik eleinte közjogi álláshoz.

Nálunk is vannak magánjogi jellegű comesek. Több volt a comes nálunk is. Ilyen a *Comes curialis*, ki az udvarnokok felett intézkedik; ezen állásból lesz a *nádor*.

A *comes castri* gazdasági teendőket is végez. A Szt. István-féle államszervezetben egyes kamarák, pld. a pénzverdék élén comesek állanak. Az ipari mansiókat, mint az esztergályosok, ácsok, kocsigyártók telepeit a XI. században comesek, vagy majorok vezették. A források «comes eorum»-ról szólnak.

Az Angolszászoknál a Gereffa, azaz a comes functiói a következők voltak. Beszedte a földbéreket, a földesuri tartozásokat, a hadi illetékeket, a hadi kötelezettség elmulasztásából eredő pénz-

büntetéseket, közreműködött a hadjutalékok beosztásánál, vagyis katonai administratív teendőket végzett. Ezért sürgősebb esetekben kisebb csapatok élére állott mint vezér. Idővel, mikor az Eldormen magasabb állásba került s megszűnt a vidéki közületeknek feje lenni, a Gereffa kezeibe jutottak az összes közigazgatási teendők.

A Gereffa a rendőri teendőket is végzi. Eljár a béke fentartása érdekében. Eleinte mint az Eldormenek végrehajtó közege szerepel csupán. Különösen olyan teendőket végzett, melyeket az Eldormen magasabb állásánál fogva nem végezhetett. Így rendezavarások helyreállítása körül mint a katonaság parancsnoka szerepelt.

A bírói felségjog gyakorlása körül is eljár a Gereffa. Beszede az ítéletekben kiszabott bírságokat, gondoskodott az ítéletek végrehajtásáról, szerepelt az Eldormen mellett a bírósági tárgyalásokon, a Gemótokon, a melyeken az Eldormen és a püspök elnökölt. Az első világi, a második egyházi ügyekben járt el. Ha az Eldormen nem teljesítette pontosan kötelességét, a bírságot a püspök szedi be.

A mikor az Eldormen magasabb állásba kerül, a Schirgereffa annak helyébe lép; elnökévé lesz a gyűlésnek, ő vezeti a tárgyalásokat. Nálunk is a collegiális bíróságoknál szereplő *iurati assessores* végrehajtási közegekből fejlődtek ki.

Mint a Frank korszakban a Thunginus mellett a Sacebáro, a Gráf mellett a Schultheis, végre a Schultheis mellett a Büttel szerepelt, úgy szerepelt az Eldormen mellett a Schirgereffa, míg az Eldormen meg nem vált állásától és functióit át nem vette a Schirgereffa.

Voltak speciális administratív körök, melyekben szintén szerepelnek a Gereffák. Pl. a királyi erdőket kezelte az erdőgondnok, *Svengereffa*; a királyi kikötők körül végzett teendőket a *Portgereffa* kisebb királyi uradalmak administratióját végezte a *Weicgereffa*. A Thaneknél is voltak megbízott hivatalnokok, a kik az ügyeket vitték. Ezen a Thani állással kapcsolatban lévő hivatalnokokat *Thungereffáknak* nevezték. Nagyobb jelentősége volt azon Thungereffának, a kinek Thanja a Saccát és Soccát, a bíráskodás jogát is gyakorolta.

11. §. *A rendi szervezet az Angolszász korszakban.*

A rendi szervezet alapját képezi egyrészt az állami functiók teljesítése, másrészt az ingatlanok nagysága.

Az állami hivatali teendők lehetnek: 1. hadi-, 2. birói-, 3. rendőri teendők: bizonyos értelemben az egyházi functiók is állami functióknak vétetnek.

Azok, kik megtartották ingatlanjukat, függetlenségüket is megtartották. Függetlenségükön csorba esik, ha ingatlanjukból vesztenek. A mikor az egyes földtulajdonosok elvesztették ingatlanjukat, rendi állásukban is változás következett be. Megtartják ugyan szabadságukat, sőt még előbbi állásuknak megfelelő vérdíjjuk is megmarad, csak hogy már most nem a *Schirgemótokon*, hanem a *Hundertgemótokon* szerepelnek. De itt sem mint politikailag jogosított tagjai a gyülekezetnek, hanem pusztán esetlegesen mint peres felek. Ez nem volt jogfosztás, épp oly kevésbé, mint a hogy nem volt jogfosztás nálunk azon változás, hogy későbbben a nemesek nem jelentek meg személyesen az országgyűlésen.

A kik ingatlanjukat elvesztették, bizonyos függőségi viszonyba kerültek azokkal, a kik ingatlanjukat megtartották.

A függőségi viszony eleinte inkább csak magánjogi jellegű volt és a tényleges állapotból indul ki. A függőségi viszony állami elismerésben nem részesült. Ez csak akkor következik be, a mikor a magánjogi szempontból megítélendő függőségi viszony törvényessé lesz és a királyi hatalom is elismeri ezt. Az előbb családi jellegű függőségi viszony közjogi jellegű függőségi viszonyná lesz. Alapja ezen függőségi viszonynak a kölcsönös hűség. Ha azon személy, ki hűséges viszonyban van, urán árulást követ el, közbéke vesztetté lesz épúgy, mintha a király ellen követett volna el árulást.

Másik alapja a rendi szervezetnek a hivatali állás. Az előkelőség kérdésében határoz legelőször a királyi szolgálat. Más előkelők körül is csoportosulnak egyes vagyonosabbak, a kik *azoknak* kíséretét alkotják. A kik kíséretbe állottak, azoknak a fegyverzetet, lovat stb. maguknak kellett beszerezniök. Azok közé, a kik ilyféle anyagi áldozatot hozhattak, tartoztak a Thanek is. De a Thanek eredete szintén a kíséreti viszonyra vezethető vissza. Ők voltak a legelőkelőbbek a király kíséretében.

A Thaneknek nagyobb vérdijuk is volt, mint a többi szabadoknak. A szabad vérdija 200 Solidus, a Thannek vérdija hatszor akkora, tehát 1200 Solidus. Az előkelőség általában kifejezésre jutott a *Compositio* nagyságában is.

Eleinte még nem voltak határozottan megállapítva azon elvek, a melyek szerint megítélték, vajjon valaki előkelősége szerint milyen csoportba tartozik. N. Alfréd alatt állapítják meg, hogy milyen vagyon kell ahhoz, hogy valaki a Thanek csoportjába tartozzék és megállapítják azon vagyonegységet is, mely rendileg a Thaneket egymástól különbözteti meg. A Thanség mint rendi állás a föld tulajdonosának nagyságához fűződik, az ekealjához, illetve ennek számához. A kinek öt ekealja van, az Than. Ez volt a minimum. A politikai jogosultak közé tartoznak a nagy Thanek, a grófsági Thanek és a kisbirtokosok. Kinek 40 mansioja, azaz ennyi ekealja volt, az *nagy Than*. A nagy Thanekből kerültek ki a legmagasabb állami hivatalnokok, így az Eldormenek, a kik a püspökökkel egyenlő rangban voltak.

A püspökök vérdija négyszer akkora mint a Thaneké, tehát 4800 Solidus.

A grófsági Thanek csoportjába tartoztak azok, kiknek legalább 5 ekealjnyi területük volt. A kiknek ennyijük sem volt, azok a kisbirtokosok csoportjához tartoztak. Ha elvesztette valaki ingatlanját, akkor mint birtoktalan — rendőri szempontból — kénytelen valamely tizedtestületbe belépni. Ilyenek régi jogállásuknak megfelelőleg megtartják vérdijukat (200 Solidus), de politikailag nem szerepelnek és pusztán magánjogilag tekintetnek szabadoknak. Ezek a *Ceorlok* vagy *Twihandmanek*, kik a többi szabadoktól különböznek. Függségi viszonyba kerülnek ugyanis a hatalmas földesurakkal szemben.

De jellegzetes, hogy ezen függőségi viszony az Angolszászoknál egyáltalán nem a Senioratussal, mint a szárazföldön, hanem a béke és rendőri hatalommal van kapcsolatban. Ez közvetíti az alsóbbfokúak és a központi hatalom közötti érintkezést. Ezen kapcsolat külsőleg különösen a bírságok kiszabásának jogában nyilvánul. A bírságolási jog alapja azon sajátlagos fejlődésnek, melylyel Angliában későbbben találkozunk, a mely megakasztotta a hűbériség kialakulását.

12. §. A Szláv ősalkotmány.

A törzs, *Lech* vagy *Zsupa* képviseli a Szlávoknál is a politikai beosztás gerinczét. A törzsek ágakra (Rod) oszlanak. Némely Szláv törzs csak az ágakat nevezi Zsupánságoknak. Az ágak családokra oszlanak. Mikor a törzsszervezet az ingatlannal jut kapcsolatba, akkor a Lechek bizonyos területekhez fűződtek, ezek a *Sedlák*.

Lengyel és Csehországban a törzsek székhelyei, a «székek» központi erődtvények voltak s belőlük lettek később a városok.

Az Oroszok községszerű letelepedésekben éltek, gyűrű forma erődtvényekben (Grad, Gorod) laktak. Jellemzi a szláv állami szervezetet a házközösség (Vicinia, Zadruga) intézménye. Házközösség jelenti a legöregebb házbelinek vezető joga alatt álló közösséget a családbeli tagoknak. A családbelieknek külön tulajdona nincs, a mit szereznek, az a Viciniáé. A házfőt Starostának nevezték. Több házközösségből keletkezik a Zsupánság. A Zsupánságok felett áll a fejedelem /*Knez*/, kinek hatalma korlátoltva van a nép előkelőinek, a *Kmetek* tanácsa és a népgyűlés /*Snem*/ által.

MÁSODIK RÉSZ.

A kezdő-középkor jogtörténete.

I. FEJEZET.

A nyugat-európai jogélet jellemzése, forrásai.

1. §. *Bevezetés.*

A jogról való felfogás Nyugat-Európában a béke eszméjéből indul. Jog alatt értették a békének örök rendjét. Ha e béke megzavartatik, akkor a jogrend zavartatik meg. A jog tehát a békének örök rendje. A békének ezen örök rendjét — nyugati felfogás szerint — az élet maga eredményezte s így nem is lehet szó arról, hogy a békének örök rendjét valamelyes törvényhozás hozta volna létre.

A jogot az élet jelenségeiből bizonyíthatjuk, mert a jog élt a nemzet meggyőződésében, megnyilvánult jogi közmondásokban, bírói ítéletekben, továbbá tapasztalt, öregebb egyének nyilatkozataiban, kiket felkérdeznek és a kik adott esetben nyilatkoznak is a jogról. Az ilyen módon létrejött jogi tartalmú nyilatkozatok az u. n. *Weisthümer*.

Hogy a jog létezett, mutatják egyes régi kifejezések, melyek a jognak tárgyi szempontból való értelmére vonatkoznak. Ilyen kifejezések: Witott, Ewwa, Ehe, melyek mindannyian a jogot jelentik, a Góthoknál meg az aivs szó jelzi a jognak fogalmát. A lag (lex) féle kifejezés is a jog fogalmával van összefüggésben. A törzsszer-

vezet idejében a törzs keretén belül csupán a törzsi jog létezett. A jog alkalmazásának alapja bizonyos személyre nézve mindig az volt, hogy az a törzshöz tartozott-e vagy sem? Ennek következtében a jognak sajátossága az, hogy személyi jog, a származáshoz volt fűzve, nem pedig a területhez. Mivel a jog szokáson alapszik, szokásjog.

A jogalkotás egységes s így köz- és magánjog között éles különbség nincs. Azon oknál fogva, hogy a jog személyhez s nem a területhez van fűzve, a jogalkalmazást uralja a *lex originis*, a származásnak elve. Ha vitás jogi kérdést kellett eldönteni, nem azt nézték, hogy az illető területen milyen jogot szoktak alkalmazni, hanem azt, vajjon a felek milyen származásuak. Mindenki a maga származásának joga szerint ítéltetett meg, vagyis a jogalkalmazásnak alapja a *lex originis*.

Római provinciálissal szemben a római provinciális — tehát szintén a származás szerinti jogot alkalmazták. A nyugaton tehát ezen időben a jog személyiségének elve uralkodott.

A törzsek nem egy határozottan elzárt területen telepedtek le, hanem egy és ugyanazon területen többféle származású egyén is lakott együtt. S mivel mindenki csak saját joga szerint volt megítélhető, egy-egy területen a «törvényeknek», «*lexek*»-nek nagy különbözősége (*diversitas legum*) keletkezett. Mert ha pl. a Burgundiai ember Alemániában tartózkodott, nem az Alemaniai, hanem a Burgundi jogot alkalmazták rája. Ezért mondja *Agobard* lyoni püspök, ha egy házban négy-öt személy van együtt, mindegyik különböző joggal él, mert származására nézve különböző.

A törvényes gyermek apja jogát követte (*lex paterna*), a törvénytelen gyermek anyja jogát (*lex materna*). A feleség férjének jogával él. Némely törzsnél, ha a férj meghalt, az özvegy megtartotta férjének jogát. Más törzseknél az özvegy visszakerült előbbi *Muntwaltjához*, rá nézve ennek tehát származásának joga volt ismét mérvadó.

A jog alkalmazása terén bizonyos különös intézkedések fejlődtek ki az egyházra nézve. Róma volt az egyháznak alapja. A Római birodalomban ismerték el a keresztény vallást állami vallásnak. Innen eredt a kapcsolat az egyház és a római jog között. Az egyház maga mint szervezet római joggal élt: «*ecclesia vivit lege Romana*».

Ezen elv alól voltak kivételek is. 1. Az adomány útján más valakire szállott területen lakók az adományozó, a donátor jogával éltek.

Mivel gyakran történtek adományozások az egyház javára, keletkeztek a birodalmi egyházak s rendházak, a melyekre nézve leggyakrabban alkalmaztatott azon elv, hogy a donator jogával kell élniök.

Az adományok rendesen a királytól származtak. A király a Frank birodalom területén mindig Frank, a Longobard területén mindig Longobard volt. Ezért a Longobard részen történő királyi adományozások területén a Longobard joggal, a Frank birodalom területén történő ajándékozások területén az egyházak a Frank joggal éltek.

2. A hol az egyház mint szervezet a római joggal élt, az egyes egyházbeliek, a papok származásuk szerinti joggal éltek. Ezen elv általános lett volna, ha Lombardia kolostoraiban a papok Longobard joggal élnek. De ott az egyházbeliek római joggal éltek. A Longobardok között ugyanis nagyon el volt terjedve az Arianismus. Katholikus Longobard igen kevés volt a rendházakban. Inkább a Római területekről kerültek Lombardia kolostoraiba az egyháziak. Ezek azután mivel Rómaiak voltak, római joggal is éltek.

Mivel az egyes egyénekre a *lex originis* és nem a *lex loci alkalmaztatott*, gondoskodni kellett annak megállapításáról, hogy ki milyen joggal él. A megállapítás per esetén a bíróság előtt felkérdezés és bevallás (fateor) alapján történt. A mikor a jogügylet megkötöttet s erről okmányt vettek fel, felkérdezték a feleket: *«qua lege vivis»*? Erre a felkérdezett fél kijelentette, hogy sáliai vagy bajor jog szerint él: *«professus est, se lege vivere Salican»*. Ezt nevezték *jog bevallásnak*, *«professio iuris»*-nak. A bizonyítás befejezése után a bevallott jog szerint mondták ki az ítéletet. A *professio iuris*-féle műszó nem egykorú, az csak később keletkezett.

Az *idegen* jogtalan volt, ha csak nem védte őt a vendégjog, esetleg a királynak védőjoga. Az idegen tehát vagy védelem alatt áll, vagy pedig védelemben nem részesül. A védelem alatt álló idegen *(Warigangus)* jogok alanya lehetett. A védelemben nem fogadott idegen elnevezése *«Alilantus»*, *«Albanus»*, *«Peregrinus»*, a mi

azt jelenti, hogy az idegen nyomorult, mert jogvédelemben nem részesül. Ezt bárki minden következmény nélkül megölhette. Egyes törzsek területén a specialis jogszabályokat, melyek az idegenekre vonatkoztak, «*ius albinagii*»-nek (később: *droit d'aubaine*) nevezték.

A védelemben fogadott egyénnek ügye védő urának joga szerint ítélendő meg. Legtöbb esetben a védő maga a király. A védelem alá kerülő egyén vagy Frank vagy Longobard joggal élt.

Európaszerte el volt fogadva, hogy a védelemért bizonyos díjak fizetendők. Pl. a zsidók is fizettek bizonyos díjakat a nekik nyújtott védelemért a királynak. Ezért nevezték őket a következő korszakban kamaraszolgáknak, «*Kammerknechte*».

Nálunk a *liberi denarii* jártak a védelemért.

Ha a védelemben fogadott egyén meghalt s törvényes örökösei voltak is, a Frank birodalom területén a király lefoglalhatta a hagyatékot. A Longobard területen nem foglalhatta le. E szerint a király védőjoga erősebb a Frank birodalomban, mint Lombardiában.

A zsidók joga csak türt jog volt. Velük szemben nem alkalmazták a «*lex loci*». Egymásközötti ügyeikben a választott bíróság a zsidó jogot használta. Keresztény és zsidó között felmerült ügyben a «*lex loci*» alkalmazták. A Karolingok idejében kifejlődött egy bizonyos zsidó védőjog, a miért a zsidók a királynak díjakat fizetnek.

A Frank birodalom területén nem fejlődött ki a jognak egysége, hanem uralkodik a *jogi particularismus*.

A Germánjogon és a Római provinciálisok jogán, — az u. n. *római vulgár jogon kívül*, — az egyház keretén belül is keletkeztek bizonyos jogszabályok, melyek az egyházi hierarchiára vonatkozó egységes, mindenütt elfogadott elvek alapján indultak. Az egyházi hierarchiában a fölé és alárendeltségi viszonyt megállapító, az egyházat mint szervezetet rendező jogszabályok, a római pápának kifejlődött primátusa, az egyetemes zsinatok, a pápák által kiadott decretáliák stb. szolgáltatták az alapot arra, hogy a jogélet harmadik csoportja, a *kánonjog*, majd az *egyházjog* kifejlődjék.

Ezek szerint tehát a középkori jog keretén belül megkülönböztethető: 1. a Római jog, 2. a Germán jog és 3-szor az egyházi jog csoportja. Lássuk ezeket egyenként.

I. A római jog csoportja.

2. §. *Leges Romanae*.

A Római jog, mint a volt provinciális római polgárok joga tovább élt azon provinciákban, melyeket a Germánok elfoglaltak. A jogalkalmazást illetőleg a *lex originis* elve volt elfogadva itt is.

a/ A Wisigóth területen a volt római polgárok joga a *Lex Romana Wisigothorum* volt. 506-ban II. Alarich király idejében jegyezték fel. E feljegyzést «*Breviarium Alaricianum*»-nak is nevezték, különösen a X. század óta. Rendszer nincsen benne, nagyrészt csupán a Római jogforrásoknak egymás mellé helyezése; Főbecse abban áll, hogy a Római jogi eredeti interpretációk is hozzá vannak csatolva.

Rekkeswinht király alatt hatályon kívül helyezték, de csak az akkoriban sajátlagos nyugati Góth területre nézve. Az előbbeni Wisigóth területeken és a Gall részekén, tehát Burgundiában és a Provance-ban befogadtatott, recipiáltatott ez a jog és tovább élt.

b/ A Burgund jogterületen érvényben volt a *Lex Romana Burgundiorum*, melyet 516-ban jegyezték fel a Burgundiai volt római alattvalók számára. 534-ig volt érvényben. Ekkor szorította ki a Wisigóth római jog. *Papián* név alatt is ismerik.

A jog feljegyzésének idejét a *Lex Burgundiorum*ból, a Burgundiak népjogának feljegyzéséből tudjuk, melyet *Gundobad* király adott ki. Ekkor említi a király, hogy a volt Római provinciálisok részére is ki fog adni jogot. A *Lex Romana Burgundiorum* sokkal rendszeresebb munka, mint a Wisigóth római jog.

c/ A későbbi Swájc területén kétféle római jogi feljegyzés volt és pedig:

1. A *Capitula Remedii* és 2. A *Lex Romana Curiensis*. Az első 800—806 között *Remedius* churi püspök jegyeztette fel; ez egy Gau törvény, mely 12 büntetőjogi határozatból áll. A másik a *Lex Romana Wisigothorum* alapján jegyeztetett fel. Istriában és Lombardiában is el volt terjedve.

d/ Nevezetes római jogi feljegyzés még az *Edictum Theodorici regis Ostrogothorum*, különösen azért is, mert úgy a volt Római provinciálisokra nézve, kik a keleti Góth területen laktak, mint magukra a keleti Góthokra nézve is érvényes volt ezen jog; 500-ban adatott ki.

N. Theodorik unokája, *Athalarich* is adott ki ilyen római jogi edictumot.

Mindezen római Vulgárjogi feljegyzések a Justinianusi törvényhozás által szorítottak ki.

II. A germán jog vidéke.

3. §. *A népjog és a királyi jog.*

Ezen két jog eredetére nézve ugyan különböző, de azért mégis kiegészíti egymást. A népjognak alapja nemcsak a népnek, de egyuttal a királynak akarata is lehet. Valamely jogtétel vagy a jogéletben való egyszerű alkalmazása, vagy annak kifejezett kinyilvánítása által jön létre, hogy az innentől fogva hatályos legyen. (Satzung.)

A jog él, azt alkalmazza a nép, alkalmazza a birói eljárás. De a királyi akarat is hozhat létre jogot és azt szintén alkalmazhatja.

Mindkét esetben azonban csak akkor lesz ilyen jogi tétel joggá, ha hosszú időn át alkalmaztatik. (Szokásjog.) A jog megállapítása kinyilvánítás «Satzung» által történik. A nép akarata által nyilvánított ki a jogtétel azon célból, hogy az a jövőben alkalmazandó jog legyen.

A népjog leginkább szokásjog, azonban a mint említettük, a királyi hatalom is lehet tényező a népjog megállapításánál. A kezdeményezés esetleg magától a királytól is származhatik, épugy, mint a néptől.

A midőn a királyi hatalom megerősödik és a királyra mennek át a népsouverainitás jogai, a királyi hatalomban a jognak egy új forrása nyílik meg és ez a sajátlagos értelemben vett *királyi jog*, a melynek alapja a Bann-jog és a királyi hivatali jog.

A Bann-jog közigazgatási parancsjog, sanctióval ellátva. Midőn a király birákat nevez ki, parancsadási joga pedig tágul, egyuttal olyan esetekre nézve is alkothat jogot, melyekre nézve a népjog formalismusa folytán ki nem terjedhet. A királyi jog a népjogtól tehát egyrészt abban különbözik, hogy ennek a *népakarat*, annak pedig a *királyi akarat* az alapja, másrészt meg abban, hogy a

jog alkalmazását lehetővé teszik olyan esetben, a midőn ezt a népjog kizárja.

A királyi jog a méltányossági jog, a *ius aequum*, a rideg, merev formaságokhoz kötött népjoggal, *ius strictum*-mal szemben.

A népjog eredetét illetőleg törzsi jog. A *királyi jog* azért mert pótol, kiegészít, utat nyit a lex loci fejlődésének, a *jog territorialismusát*, területiségét *készíti elő*.

Mindenütt, a hol a birodalomban a különös jog nem intézkedik, intézkedik rendesen a királyi jog.

Keletkezésére nézve a népjog a régibb, a királyi jog az újabb jog.

Minőségük különbsége folytán a királyi és a népjog egymással küzdelembe kerülnek. Látjuk ezt nálunk az Árpádok korában. A királyi igazságszolgáltatás a régi népbírák (törzsbírák) igazságszolgáltatásával még küzd; ezen «hamis»-bíráknak kijelentett igazságszolgáltatási közegekkel szemben igyekszik a király a maga fölényét biztosítani, tehát a királyi jogot a népjog fölé helyezni.

Franciaországban a királyi hatalom, nagy küzdelmek árán a hűbériséget a harmadik renddel, a városokkal szövetkezve töri meg és birtokába jut lassu haladással a központi hatalomnak. Itt az igazságszolgáltatás terén szintén lassan kellett érvényesíteni a királyi jogot az udvari bíróságokkal szemben. Először az u. n. királyi esetek nyitották meg erre az utat. Tehát a subsidiarius királyi bíróságok döntenek.

Középkori felfogás szerint a jogi tétel auctoritása voltaképpen nem azon nyugodott, hogy azt kinyilvánították, hanem azon a meggyőződésen, hogy azt mindenki kötelezőnek elfogadja és elismeri.

A törvényhozással is így áll kezdetben a dolog. A magyar királyok decretumai is ilyen értelemben törvények, itt is a consuetudo, a szokás a kötelező erőnek alapja, a mely a tanács hozzájárulására királyi tekintély mellett nyilvánított ki. Az aranybullának ereje például nem decretumi minőségében keresendő, hanem ama benső meggyőződésben, hogy a benne foglalt tételek alkotmányunknak alapjai. Azért erősítik azt meg a királyi hitlevelek még mai napig is, ámbár részleges rendelkezései az aranybullának már régen elavultak. Mindezek daczára, az aranybulla alkotmány biztosítéknak tekintetik.

4. §. Az írott jogok keletkezése.

A germán népjogok feljegyzésének ideje az V. és IX. század közé esik.

A IX. század után, különösen Németországban, a jogok feljegyzése megszűnik. Németországban csakis a XIII. század első felében kezdődik meg ismét a jogoknak feljegyzése és pedig leginkább mint országos és hűbéri jogokat jegyzik fel azokat.

Franciaországban előbb kezdődik a jogfeljegyzés, de itt inkább a szokáson alapuló jogok feljegyzésével a *« Coutumök »*-kel találkozunk. A *Coutumök* keletkezésének ideje különböző, a mennyiben a municipális Coutumök megelőzték a területi Coutumöket. Franciaországban a hűbéri jog feljegyzését nem tartották szükségesnek, mert hisz ebben az időben élt és virágzott a hűbériség és így azt mindenki ismerte. Csak később következik be a hűbéri jognak feljegyzése.

Visszatérve a népjogokra, megjegyzendő, hogy a kereszténységgel terjedt el a műveltség s ez segítette elő a népjogok feljegyzését is. Másrészt pedig a Római befolyás is határozó volt.

Minél közelebb esett valamely törzsnek lakóhelye dél, illetve nyugat felé, tehát minél közelebb lakott valamely törzs a volt Római culturához, annál hamarabb történt ennél a jogoknak írásba foglalása. Így pl. a Longobardoknál és a nyugati Góthoknál alig 50—70 évvel letelepedésük után következik ez be.

A Germán népjogokat szemben a *Leges Romanae*kkal, *« Leges Barbarorum »* névvel jelölték meg.

A Germán népjogok keletkezésénél, a megállapításnál *« Satzung »* szerepelhetett a felkérdezés is. Valamely a jogban járatos egyénhez intézett felkérdezésre adott felelet útján is meg volt állapítható a jog.

Az ily módon keletkezett joghoz azonban szintén hozzá kellett járulnia a nép akaratának. A nép akaratának ezen hozzájárulása külsőleg szerződészerű módon nyilvánul meg. Ezért egyes törzsek az ilyképpen keletkezett népjogokat *« Pactus »*-oknak is nevezik. Pl. *« Pactus Alemannorum »*.

A népjogok feljegyzése rendesen a tapasztaltabbaknak, idősebbeknek (*Legislatores, Sapientes, Iudices*) felkérdezése, illetőleg indítványtetele után történik.

A népjogok feljegyzése után azoknak szövege azonban rendesen nem maradt meg állandónak, hanem azt igen sokszor kibővítették. Ez vagy a szövegnek bizonyos átdolgozása *«Redactio»*-ja, vagy pedig függelékeknek, *«Novellák»*-nak hozzáfűzése által történhetett.

Ilyen *«Redactio»* minden népjognál fordult elő, kivéve az Angolszászok és a Longobardok népjogát.

A feljegyzett jogoknak minőségét vizsgálva azt tapasztalhatni, hogy ezek leginkább perjogi és büntetőjogi tételeket tartalmaznak. Magánjogiak és közjogiak kevésbbé foglaltatnak bennük.

5. §. *Népjogi körök.*

A rokon törzseknél a jogfeljegyzések terén bizonyos rokonságot lehet megállapítani, a miből keletkeznek a népjogi körök.

Ilyen népjogi kör először a Frankoké. Ide tartozik a/ a Saliai, a Ribuari és Chamavi Frankok joga.

A második jogkör a Svév jogkör, a hova b/ az Alemannok és Bajorok törzsi joga tartozik.

A harmadik jogkör, a Svévogóth jogkör; ide tartoznak c/ a Burgund és Wisigóth törzsi jogok.

A negyedik jogkört alkotja a nagy Szász csoport, ide tartoznak d/ a sajátlagos Szászok, azután a Frizek, a Thuringiek, Angolszászok és a Longobardok törzsi jogai.

a) *A Frank népjog köre.*

1. *A Sáli Frankok törzsjoga, a Lex Salica.* Ezen népjog feljegyzése 496 után történt; vajjon pontosan mikor? — azt nem tudni, de 507-ben okvetlen meg volt a feljegyzés.

A szöveg 65 czimre oszlik, a későbbi feljegyzésekben találkozzunk a 70 és 90 czimre való felosztással. A szöveg előtt van egy előbeszéd (praefatio), a mely azonban nem egyidejű a szöveg feljegyzésével.

A sali népjog azért is fontos, mert ebből tudjuk meg a népjogok feljegyzésének módját. A népgyűlés ugyanis négy *«Rectort»*, jobban mondva *«Redactort»* választott, a kik meg voltak bízva a jog feljegyzésével. A megállapított szöveget azután három egymásra következő törzsi gyűlésen felolvasták, a nép pedig a feljegyzésben foglaltakhoz hozzájárult.

A Saliái népjog is «*Redactió*»-kon ment keresztül. Ilyen *Redactió* történt még Chlodowéch korában. A későbbi szöveghez hozzátartozó feljegyzések, *Novellák*, *Capitula ad legem Salicam* név alatt ismeretesek.

Ilyen nemű toldásokat még Chilbert és I. Chlotár alatt is fűztek a szöveghez. Az utolsó toldás «*Capitulum*» névvel *Jámbor Lajos* alatt 819-ben történt.

A *Lex Salica* nyelvezele latin, de vannak a szövegben régi Frank nyelven írt részek is. Ezen részek az u. n. *Malbergi glossa* elnevezése alatt ismeretesek. Azért nevezték el így, mert a Frank nyelven írt részek «*malb*» szótaggal vannak bevezetve. A «*malb*» szótag pedig a *Mallussal*, a törvénykezési hely elnevezésével kapcsolatos.

A Sali Frankok joga kiterjedt a *Chatti Frankokra* is.

2. A Ribuári vagy keleti Frankok joga a «*Lex Ribuaria*»-nak szövege nem egyszerre íródott. Első része a VI. században, második része pedig a VII. században keletkezett. Ez utóbbi rész I. Dagobert királynak kezdeményezésére került a szövegbe. A legutolsó szövegtoldalék N. Károly idejében történt, 800 körül.

3. A Ribuári jog a Chamavi Frankokra nem terjedt ki. A *Chamavi* népjog aránylag későn, az Aacheni birodalmi gyűlésen, 802 körül jegyeztetett fel. Maguk a Chamavok kérik a revisiót.

b) A *Swév népjogok köre.*

1. Az *Alemann jog* két részből áll. Az első az, a mely 600-ból való és a melyet — mintegy jelezve, hogy a nemzet egyes tagjainak megállapodásából, szerződészerűen alkottatott — «*Pactus Alemanorum*»-nak nevezték el. A második rész *Landfried* herceg alatt csatoltatott az elsőhöz. Ezen terjedelmes jogkönyv a Sváb jognak képezi alapját.

2. A Bajor jog *Lex Baiuvariorum* feljegyzése 749 előtt történt. Mint királyi jogot népjogi jóváhagyással látták el.

c) A *Swevógóth népjogok köre.*

1. A *Burgundi jog*, *Lex Burgundiorum* szerkesztése Gundobad király alatt történt az V. században. *Lex Gundobada*-nak is neve-

zik. Ezen királynak *Zsigmond* nevű fia alatt megtoldják a szöveget novellákkal.

Ezen jogkönyv alapja a Francia Sweic jogfejlődésének.

2. A *Lex Wisigothorum* szövege ismeretlen volt, a míg a XIX. század közepén egy francia Palimpsest kéziratban feltaláltatott az u. n. *Antiqua*, a mely bizonyítja, hogy ezen népjognak feljegyzése *Eurich* király alatt az V. század második felében történt és hogy eredeti elnevezése «*Edictum*» volt.

Ezen népjog is több redaction ment keresztül. *Rekkesuinth* király volt az, ki a VII. században az első redactiont rendelte el. Majd *Erwig* király dolgoztatta át ismét és a zsidó jogot is belevette. *Egika* alatt történt a harmadik redaction és ezen utolsó átdolgozás következtében keletkezett a «*Lex Wisigothorum Vulgata*»-ja, a mely a Spanyol jognak képezi alapját. Ezen *Vulgata* az Arabs hódítás után is megmaradt a Góthoknál, tehát akkor is, a mikor a Góthokat Spanyolországból kiszorították.

Később, a mikor az Arabok kitakarodtak Spanyolországból és a Góthok előbbi helyükre visszakerültek, a Vulgátát Spanyol nyelvre fordították le és továbbra is alkalmazták. A Vulgátában foglalt jogi tételeket a «*forumoknál*» az igazságszolgáltatás körül is alkalmazták. Ezért nevezik azon jogi szabályokat, a melyek a Wisigoth népjog alapján a törvénykezés alkalmával kifejlődtek. «*Fuero*»-knak, törvényszéki szokásjognak, *Fuero Juzgónak* (*Fuero* a forum szóból, *Juzgo* az iusból származik).

Ezen *Fuero*kat keletkezésük helyei után nevezték el. Így pl. a «*Fuero di Cordova*», mely Cordovában keletkezett.

d) A Szász népjogok köre.

1. A Szász népjognál háromféle feljegyzés különböztethető meg.

a) A tulajdonképpeni Szász népjog, az u. n. *Lex Saxonum*, a mely 66 czimre van felosztva. A *Lex Saxonum* és a *Lex Ribuarie* között egyrészt, másrészt az előbbeni és a Longobard — között bizonyos hasonlatosság van.

A *Lex Ribuarie* keletkezési idejét ismervén, a *Lex Saxonum* keletkezését a 802—803. évre teszik. Hogy a Longobard joghoz hasonló, azt ama körülményt mutatja, hogy a Longobardok az Elba táján, a későbbi Szász vidékeken laktak.

b/ A 782-ben feljegyzett *Capitulatio de partibus Saxonii*, a mely inkább egyoldalú rendelet, királyi jog.

c/ 797-ben való a *Capitulare Saxonicum*, mely már valóságos népjog.

2. A *Friz népjog*, *Lex Frisionum* eredetileg a Frizek középső ágának joga; feljegyzése 734—785 között történt. N. Károly Revisiót rendelt el s 785-ben a *Lex Frisionum*ot a keleti és nyugati Frizekre is kiterjesztette. A revisio folytán novellák, additíók és emendatíók, javítások keletkeztek.

Wulemar és Saxmund jogtudósok készítették az *Additio sapientum*ot; ezek hivatalból végezték a revisiót, a mely a *Lex Frisionum*ot megváltoztatta.

Jellegét illetőleg a *Lex Frisionum* nagyon conservatív. A Friz és Szász nép állott legtovább ellent a keresztény vallás befogadásának. A régi pogány felfogás a törzsi jog keretén belül még akkor is érvényesült, a mikor a többi törzseknél a kereszténység a népjog szigorú intézkedéseit enyhítette. A *Lex Frisionum* 5. és 10. czimei, melyek csecsemőgyilkosság esetén az anya büntetéséről és a templomrablásról szólnak, mutatják, hogy a büntető-jogban még mindig a régi pogány szellem érvényesült.

3. A *Thüringiek joga* *Lex Thuringorum*. A Thüringiek szomszédságában laktak az Angelek és Werinok, a kiknek joga közös volt; leginkább a Thüringiek jogával éltek, a mit az elnevezés is bizonyít. «*Lex Thuringorum, hoc est lex Anglorum et Werinorum.*»

Az Angelek északi Thüringiában, a Warinok pedig a Saalétól keletre, a mai Lipcse tájékán laktak. A *Lex Thuringorum*ot 803-ban Aachenben jegyezték fel a birodalmi gyűlésen.

4. Az *Angolszász jog*, *Leges Anglo-saxonum*. A feljegyzés nem latin, hanem a nép nyelvén történt. Itt két nagy csoportot lehet megkülönböztetni. A *Kenti* és a *Wessexi* csoportot, a szerint, a mint majd a Wessexi csoportban indították meg az egyes királyok a népjogok feljegyzését. A *Kenti* csoportban Aethelbriht, Chlothár, Eadric és Wichtred, a *Wessexi* csoportban Ine és N. Elfréd idejéből vannak feljegyzések. Az utolsó Angolszász király, *Hitvalló Eduárd*, az ő törvényeit mind latin nyelven adatta ki.

5. A *Longobard jog* belső értékénél fogva a népjogok között legelső helyen áll. Két alkotó eleme van. Az *Edictum* és a *Notitia*.

Az Edictumokat egy külön könyvbe, a liber edictusba, mintegy hatósági auctoritás mellett jegyezték fel. Azon jogi tételek, melyeket a liber edictusba nem foglaltak bele, azok a Notitiák.

Mielőtt a Longobard birodalom a Frank birodalomhoz került volna, Rothari király alatt 643-ban keletkeztek az első feljegyzések, melyekhez a Liutprand (713—735), Grimowald, Raschis és Aistulf-tól eredő feljegyzések járultak.

A népjogokat magyarázták is, leginkább a királyi Pfalzokban. Jogi iskolák keletkeztek a királyi székhelyeken, pl. Páviában. Itt egy edictumgyűjtemény is keletkezett, a *liber Papiensis*, a mely chronologikus rendben tartalmazza az edictumokat. Az egyes helyekhez oda van kapcsolva a glossa, az úgynevezett expositió.

Egy másik, a XI. században keletkezett gyűjtemény a *Lombarda*. Ez három kötetből álló rendszeres törvénygyűjtemény, a melyet a XII. században glossákkal, commentárokkal láttak el. Valószínű, hogy a Lombarda glossálása szintén Páviában, a jogi iskolában történt. A Lombard jogból Bolognában is tartottak előadásokat.

A népjog mint ilyen a XIII. századig tartotta magát, a mikor helyét átengedi a hűbéri jognak. A hűbéri jog keretén belül megkülönböztetendő: 1. a Francia hűbéri jog (Anglo-Normannjog), 2. a Német hűbéri jog és 3. a Longobard hűbéri jog.

A Wisigóth népjogból lett a Spanyol jog. A Leges Anglo-saxonum képezik alapját a kifejlődött Angol jognak, míg a Longobard jogból az Olasz jog fejlődött ki.

A többi népjog a szerint, a mint keleti vagy nyugati Frankoniában fejlődött, a Francia vagy német jog kifejlődéséhez járult hozzá.

A nemzeti jog továbbfejlődését megakasztotta: 1. a hűbéri jog, 2. a Római jog Receptiója, a mely pl. Németországban teljesen kiszorította a hűbéri nemzeti és magánjogot és létesítette a pandectális jogot, az életviszonyokra alkalmazott Római jogot.

A fejlődés menete szerint a magánjog terén tehát először a népjog, majd a hűbéri jog és végre a Római jog következik.

Magyarországon a nemzeti jogot fejlődésében nem akasztotta meg sem a hűbériség befolyása, sem pedig a Római jognak Receptiója, bár tagadhatatlan, hogy a hűbériség a gyakorlatban a közjog és magánjog terén, a Római jog pedig elméleti úton hatott bizonyos mérvben a jogéletre.

6. §. A királyi jog.

Hogy a királyi jog hogyan tudott érvényesülni a népjoggal szemben, az attól függött, hogy a király milyen auctoritást volt képes érvényesíteni és hogy a hivatali jogot milyen mérvben tudta érvényre juttatni.

Ha erélyes hivatali rendszer volt, akkor a népjogokkal párhuzamosan fejlődhetett a királyi jog is.

Minél függetlenebbek voltak a vidéki hivatalnokok, a kik a személyi uralmi királyság idejében ugyan kinevezés útján kerültek hivatalukhoz, de a jog gyakorlatának szempontjából a népjog alapján állottak, annál kevésbbé jutott a királyi jog érvényre.

Geografiai elterjedését véve figyelembe a királyi jognak, megállapítható, hogy a legészakibb törzsek voltak a legkonzervatívabbak, a törzsi szervezet is ott tartotta fenn magát legtovább. A Svéd- és Norvégországi népjog volt a leghosszabb életű.

A királyi jog különböző néven fordul elő. Edictum, Decretum, Praescriptio, majd a korszak vége felé a *Capitulare*-féle megjelöléssel illetik.

Nálunk a Decretum szó tartotta fenn magát. A *Capitulare*-féle elnevezés legelőször 779-ben, N. Károly alatt fordul elő. *Capitulare*-nak nevezték a királyi jogokat azért, mert caputokra, fejezetekre osztották fel az Edictumokat, Praescriptiókat.

A *Capitularék* összeállításába bizonyos rendszert öntöttek. A szerint, a mint a *Capitularék* egyházi vagy világi ügyekre vonatkoznak, felosztják őket egyházi és világi *Capitularékra* (*Ecclesiastica et mundana*).

A világi *Capitularékat* I. vagy Jámbor Lajos alatt 819 körül osztották fel bizonyos csoportokra.

Vannak olyan *Capitularék*, a melyek kiegészítik a népjogokat, ezek; 1. a *Capitula legibus addenda*, melyeknek megalkotásában a nép is részt vesz és melyeket a bíraskodásnál alkalmaznak. Érvényességük az összbirodalomra terjed ki, jellegük tehát territorialis.

A *Capitularék* 2. csoportját a *Capitula per se scribenda* alkotják. Ezeket a nép hozzájárulása nélkül, a király a királyi tanács-csal együtt állapítja meg. Ezek készítik elő a területi jogot, a *Lex loci*-t.

3. A *Capitula missorum* a Missusok Capitularéi, azon utasítások, melyeket a Missusok rendszerint a tavaszi országgyűlésen kaptak, hogy kiküldve a Missaticumokba ellenőrizzék a vidéki közigazgatást.

A Capitularék első két faja különösen olyan ügyekkel foglalkozik, a melyek az összbirodalmat érintik. Ezek tehát közjogi természetűek. A végrehajtó hatalom gyakorlásának körébe tartozó intézkedésekről szólnak.

Míg a népjogok inkább a magán- és büntető-jogot tárgyalják, addig a Capitularék a hadszervezettel, a végrehajtó-hatalom általános gyakorlásával és a birói'szervezetet érdeklő ügyekkel foglalkoznak.

A mikor a Capitularék megszaporodtak, *Capitulare-gyűjtemények* keletkeztek. Ezek közül megemlítendő *Anseghisus fontanellai apát* gyűjteménye, a mely 824-ben jelent meg és magában foglalja a *N. Károly, Jámbor Lajos és Lothár* alatt kiadott Capitularékat. Négy könyvből és három additióból áll. Anseghisus nagy tekintélynek örvendett; gyakran idézték.

Utánozta ezen gyűjteményt *Benedictus Levita* Mainzi diakonus, de ez hamisítvány.

7. §. *Okmányok, formula-gyűjtemények. Privilegiumok.*

A mikor a Germánok a Római provinciákat elfoglalták, különösen Italiában kész irnoki intézménynyel találkoztak. Voltak ugyanis helyek, a hol okmányokat állítottak ki. A Rómaiaknál fennálló *gesta publicák* azonban más jellegűek voltak, mint a középkori nyilvános okmánykiállításra szánt helyek. Nem volt ugyanis senkisé is kényszeríthető arra, hogy okmányát a nyilvános irnoki helyen állíttassa ki, de a kiállított okmányok nem is voltak közhitelűek.

A Germánok hódításai után a Frank birodalomban, majd Német és Franciaországban a bírósági irnokok és papok foglalkoznak okmányok kiállításával. Keletkeznek hiteles helyek, a hol közhitelű okmányokat állítottak ki.

Az okmány lehet *köz- és magánokmány*.

a/ A *közokmány*. A közokmány jellege a kezdő-középkorban az, hogy meg nem támadható; ha az okmány anyagilag megtámadtatik, ez súlyos következményt, esetleg halálos büntetést von-

hat maga után. Elv volt ugyanis, hogy a királyi okmányt anyagi oldaláról megtámadni nem lehet, mert a király nem adhat ki hamis okmányt (*Der König lügt nie*). Azt lehet azonban a közokmányról állítani, hogy a rajta lévő királyi aláírás, vagy a pecsét nem valódi. Az okmánynak alaki okokból való megtámadása tehát nincsen kizárva.

Az Angolszászoknál ilyen értelemben nem voltak közokmányok. Lombardiában a király, majd a Fürstök és bíróságok is adhattak ki közokmányokat.

A Frank királyság területén az okmányokat Diplomáknak (*praecepta, diplomata*) nevezték; ezek el vannak látva a királynak sajátkezü aláírásával (monogrammjával), pecsétjével és a kancellár *Recognitió*jával. A királyi okmányokat tehát ünnepélyes alakban állították ki.

A *placiták*-nak, a bírói ítéleteknek kiadása kevesebb ünnepélyességgel járt, csak pecsét és a *Recognitió* van rajtuk, kézalírás nincs.

A peres eljárás során még kevesebb ünnepélyességgel adtak ki okmányokat. Ezek a *breviák*, a melyeken sem aláírás, sem pecsét nincs. Ezekről megkülönböztetendők a brévék.

b/ A *magánokmány* kétféle.

A *Charta, Testamentum, Epistola* azért állittatik ki, hogy ezáltal a jogügylet befejeztessék (perficiáltassék). Ennek tehát lényeges kelléke az okmánynak kiállítása és annak az elidegenítő fél által a jogszerzőnek való átadása. Az átadás folytán nyert tehát csak befejezést az ügylet. A Chartát a jogszerző félnek át kell venni és ez a *datálás*, mely rendesen az ügyletet befejezi. Az átadás (*datum, dare*) úgy történt, hogy a Chartát a földre tették és a jogszerző fél azt onnan felvette (*Chartam levare*).

2. A *Notitiák, Brevék, Memoratoriumok*, olyan magánokmányok, a melyek nem praeficiálják az ügyletet és csak a különben is érvényes jogügyletnek bizonyítása végett vétetnek fel. Ezek már kevesebb formasághoz vannak kötve. A Chartánál szükséges a kézzel való érintés, *manu firmare*. Innen: aláírni, *firmare, aláírás, firma*. A Notitiánál ez nem szükséges. A Chartánál szerepelnek a testes rogati, felhívott tanúk. Az ügylet megkötését megelőzi egy másik ügylet, a mely arra vonatkozik, hogy a tanúk kötelezik magukat, hogy szükség esetén a bíróság előtt igazolni fogják az

ügylet megkötését (Beweisgedinge). A Bajoroknál előfordult, hogy fülüknél fogva húzták a bíróság elé a tanukat, *testes auribus tracti*.

A *brevét* a jogszerző teszi közzé. Ügyleti tanuk itt is kellenek, de ezek nem manufirmálnak. A peres eljárásnál is vettek fel okmányokat; ezek voltak a *Notitia iudicati*, a tárgyalásról szóló jegyzőkönyvek, melyek eleinte valószínűleg csak az ítéleteket tartalmazták.

Ha valaki egy fontos okmányt elvesztett, ezt a bíróságnál bejelentette, a minek célja az, hogy az elvesztett okmány megsemmisíttessék. Az erről felvett jegyzőkönyv neve *appennis*. Ha ezen eljárás a király előtt indítatik meg, a miről a Karolingok idejében van tudomásunk, akkor a király által az okmány elvesztéséről kiadott okmányt «*Pancharta*»-nak nevezték.

A birtokviszonyokra vonatkozó feljegyzések vetik meg a telekkönyvek alapját. Feljegyzik az ingatlan terjedelmét, járulékát. A *cassati*, *mancipia* stb. terménybeli vagy egyéb szolgáltatásait. Az ilyen jegyzőkönyveket (leltárakat, Inventariumokat) *Urbarium-nak*, vagy *Polyptichonnak* nevezték. Ezek még nincsenek vonatkozásban a késő időkben keletkezett u. n. hitellekkönyvekkel, melyek a tulajdonképpeni középkorban a városi jogból fejlődtek ki.

Az okmányok közt felemlítendők a *Formulariák*, írásminták, melyek arra valók, hogy a kiadandó okmányok formailag és tartalmilag is megfeleljenek a jogi követelményeknek. Formulák keletkezhetek mindenütt, tehát privát helyeken is, a hol gyakrabban adtak ki okmányokat. A formulákat össze is gyűjtötték.

Már a VII. században keletkeztek a Saliak jog területén a *Formulae Andecavenses*. 700 körül *Markulf* szerzetes gyűjtött össze formulákat. *Pipin* idejében keletkeztek a *Formulae Avernenses*, a későbbi *Auvergne* területén.

N. Károly alatt keletkeznek a *Formulae Senonenses*, vagy *Lindenbroggi formulák*, a melyek a Salzburgi szt. Amand-féle kolostorban állíttattak össze. Ezen kolostornak főnöke Salzburgi Arnó, N. Károly barátja és korának nevezetes államférfia volt.

Fontosak még a királyi kancelláriának formulái is, a *Formulae imperialis*, melyek Jámbor Lajos idejéből valók. Az egyes területeken a *Bajor*, *Burgund*, *Alemanniai* és *Nyugati Góth* Formulák keletkeztek.

A *Privilegiumok* ünnepélyes formában kiadott közokmányok.

III. Jogkör. Az egyházjog.

8. §. Az egyházjog kifejlődése.

Az egyházi szervezet a régi Római provinciális szervezethez simult. A püspöki megye központja a *Civitas*, melynek élén áll a püspök, kinek székhelye a Gaunak fővárosa.

Azon püspökök, kik a Provinciális városokban laktak s felügyeletet gyakoroltak a többiek felett, *Metropolitáknak* neveztettek.

Vajjon az egyház, mint önállóságra törekvő közület milyen szabályoknak legyen alávetve, egyrészt az egyház és állam közötti viszonytól, másrészt azon szabályoktól függött, melyek ebben a közületben már el voltak fogadva. Ezen két tényezéből fejlődött a *kánonjog* s később az *egyházjog*, azaz mindazon szabályok összessége, a melyek ezen közület életét szabályozták. Így a melyekben a hierarchiai alá- és fölérendeltségre az egyházbelieknek hatáskörére és jogkörére, majd az egyházi hivatalok betöltésére vonatkoznak. Tartalmazza az egyházjog ezeken kívül azon általános kötelezettségek szabályait is, melyek minden laikus hívő által is elismertetnek. Ezen korszakban még csak fejlődésében van az egyházi szervezet s a határ vonalak, melyek az állam és egyház jogkörét elválasztják, még nem voltak határozottan körülvonalazva. Az állam és egyház közötti viszonyinak kérdése sem állapodott volt még meg. Voltak törekvések mindkét oldalról, melyek a függetlenítés kérdésével függtek össze.

Az egyházjognak kétféle forrásai vannak: Szent és profán forrásai. Az elsőkhöz tartozik a legrégibb forrás, a szentírás, az ó- és új-szövetség. A másodikhoz tartozik először a Római jog, mint a mely a Római egyházzal volt szoros kapcsolatban és másodsor azon fegyelmi szabályok, melyek a régi zsidó zsinagógákban divtak.

A szt. írás maga is tartalmaz tételeket, melyek az eljárásra vonatkoznak. Így *«unus testis nullus testis»* (szt. János evangéliuma VIII. fejr. 17. vers: *«Et in lege vestra scriptum est quia duorum hominum testimonium verum est»*).

A római jog azért lett egyik alapja az egyházjognak, mert ez volt az akkor uralkodó egyetlen nagyszabású jogrendszer, a keresztény vallásnak államvallássá való elfogadása pedig még

szorosabban kapcsolta egymáshoz a két szervezetet. A római jog az egyháznak mint szervezetnek jogává lesz. *Ecclesia vivit lege Romana*.

Az egyházjog fejlődésében három fejlődési szakot különböztethetünk meg.

Az első a római császári korszak egyházjoga. Az egyház akkor jut szoros kapcsolatba a Római birodalommal.

A második korszak az, a melyben az egyház a középkorban függetlenné lesz. Ekkor alakul ki a kánonjog. Ekkor az egyház szervezetébe germán jogi elemek jutnak, már a papi királyság elvénél fogva is. A világi hatalom befolyást gyakorol az egyházi jog szabályozásába.

A harmadik korszak a tulajdonképpeni egyházjog kialakulásának korszaka a tridenti zsinat után, midőn az egyházi életnek központja végleg Rómában állandósult meg.

Ezen fejlődési szakoknak megfelelőleg bizonyos forrásokat kell megkülönböztetnünk, melyek az egyházjog kifejlődésében szerepelnek.

Ilyenek elsősorban a *zsinatok*, synodusok, melyeken az egyházat érdeklő kérdéseket döntötték el. A legelső zsinatok a keleten voltak. (Nicea, Konstantinápoly, Ephezus, Chalcedon.) Ezeknek határozatai általánosaknak ismertettek el. A szabályalkotás azonban a világi törvényekben is érvényesül.

A zsinatok határozmányai közül eleinte csak a Niceai és Sardikai zsinatoké voltak a nyugaton elterjedve. Később azonban a többiek is átkerültek a nyugatra. Ezen zsinatok határozatai két gyűjteményben a *Prisca translatióban* és a *Versio Isidorianában* foglaltatnak.

Ezenkívül még két gyűjteménye volt a kánonjogi tételeknek, melyek keletkezésük idejében tekintélynek örvendtek. Ezek közül az egyik a *Constitutiones apostolorum*, erkölcsi, jogi és liturgiai tartalommal a III. és IV. századból. A másik a *Canones apostolorum*, melyben rövid jogi mondások állítottak össze.

Az első a nyugaton elismertetett, a 692-iki trullai zsinat azonban visszautasította. A második a IV. század végéből való. Leginkább az Antochiai zsinat határozataiból készült.

A *Canones apostolorum* nevezetese azért is, mert *Dionysius Exiguus* scythia eredetű szerzetesnek munkájába és innen a Gra-

tian-féle gyűjteménybe került bele. Dionysius gyűjteményében az első 50 canones apostolorum, továbbá több keleti zsinat határozata és egyszersmind az egyházjognak második nagy fontosságú forrásai közül a V-ik századon túl való időből származó pápai levelek is benne foglaltattak. Címe: *Collectio Dionysio Hadriana*, a mely 498-tól 514-ig terjedő időben jött létre.

Hadrián pápa, ámbár hivatalosan nem ismerte el ezen gyűjteményt, mégis elküldötte azt N. Károlynak ajándékba. Innen az elnevezés. Pápai decretáliák ekkor jelentek meg először össze-
gyűjtve.

Spanyol területen is voltak gyűjtemények. Ilyen 1. a *Codex canonum*, (mely már a VI. században létezett) zsinati határozmányokat foglalt magában. 2. a *Collectio Hispana* vagy *Isidoriana* (VIII. század), mely synodusi és decretalis részekből állt össze.

Megkülönböztetendő ettől az *Álízidori gyűjtemény*, mely ennél később, a IX-ik században keletkezett. Ezen utóbbi gyűjteménynek célja volt forrásokat megjelölni azon törekvéseknek támogatására, melyeknek segítségével az egyház magát az államtól függetleníteni igyekezett. Daczára annak, hogy hamisítvány volt ezen gyűjtemény, egy időben nagy tekintélynek örvendett.

Nevezetes még egy 883—897 között létrejött gyűjtemény is, a «*Corpus canonum*», *Anselmus* milánói érsektől. *Collectio Anselmo dedicata* név alatt ismeretes. Ez az Álízidori gyűjteményből és a római jogból merített.

Ezen gyűjtemények előzték meg a későbbi korszakban keletkezett *Corpus iuris canonici*t. A pápai decretáliák összegyűjtése csak 1198—1216 között, III. Ince pápa alatt foganato sítatott.

9. §. Az egyháznak befolyása a nyugat-európai jogéletre.

Az egyháznak a középkorban az állami és a világi jogéletre is volt befolyása. Ezen befolyás az állam és az egyházi hatalom közötti kapcsolatnak kialakulásával van összefüggésben.

Általában megjegyzendő, hogy az egyház valláserkölcsei feladatát teljesítve, a jog terén is mitigálólag, szelidítőleg hatott. A szigorú jogszabályoknak humánusabb alkalmazását segítette elő.

Befolyást gyakorolt az egyház a rabszolgák sorsának enyhítésére, a családi élet viszonyaira, kapcsolatba jutott a házassági

és örökösödési jog rendezésével és különösen a büntetőjog terén enyhített.

Ezen befolyás arra vezethető vissza, hogy az egyház maga az állami élettel jutott szerves kapcsolatba. A püspökök, érsekek az állami életben is tevékeny munkálkodással szerepeltek és ennek számos ágazataira jelentékeny befolyást gyakoroltak. Ugy a Frank, mint az Angolszász alkotmányban, ha az állami életben olyan elemekre volt szükség, a kikre a királyi hatalom támaszkodhatik, a papság volt az, melyben a királyi hatalom megbízhatott.

Már a római államszervezetben is találkozunk azon ténnyel, hogy a papság az elítéltek sorsán igyekszik enyhíteni. Ezt a beavatkozást az állam részéről nem is vették szívesen. A IV. századból való forrásokban olvassuk, hogy a papság ilyen beavatkozást *«per vim ac usurpationem»* gyakorolja. Ezért irányul az állami hatalomnak törekvése arra, hogy ezen túlságos befolyás korlátoztassék. Az állami hatalom mérsékelte is a püspököknek befolyását annyiban, hogy megengedte nekik, hogy az elítéltek érdekében kérvényt nyújthassanak be. A két ellentétes felfogás tehát a kegyelmi jog terén találkozott.

Az egyháznak a világi hatalom jogkörébe való beavatkozása a Frank birodalom idejében is megvolt. Ez vezetett arra, hogy az egyház annak megvizsgálásába bocsájtkozott, vajjon a világi hatalom által gyakorolt büntető hatalom meddig terjed? Vajjon a keresztény vallás parancsai megengedik-e, hogy világi bíró büntettesek fölött ítéljen? Vajjon egyáltalán szabhat-e ki halálos büntetést? A háborúban elkövetett ölés jogos-e? stb. Végeredménye ezen kérdések felvetésének az lett, hogy az egyháziak, a kik az elítéltek lelki üdvéről, azok megjavításáról gondoskodtak és azok vigasztalói voltak, ezentúl már egyúttal tényleges felügyeletet is gyakorolnak az elítéltek felett.

A püspökök egyáltalán védtek a gyengéknek, az özvegyeknek, az árváknak ügyét. A területi hatóságok, a grófságok a püspököknek jogkörével találkoztak s a hatalom kérdése némelykor a püspökök javára dőlt el. Sőt egy 698-ban kiadott rendelkezés alapján a Graf, a püspöknek és a népnek hozzájárulásával nevezetik ki.

Fontosabb azon szerepe az egyháznak, a mely az igazságszolgáltatás körül jutott neki. Az egyház az igazságszolgáltatás

terén többféle irányban működik. Az egyházi igazságszolgáltatásnak alapja a *lelki ügyekben való bíráskodás*.

Megkülönböztetendő azután az egyháznak bíráskodása *világi ügyekben világiak felett*, továbbá *világi ügyekben egyháziak felett*, végül *egyháziak és világiak között támadt ügyeknek eldöntése*.

Ahhoz sohasem fért kétség, hogy az egyház bírói jogot gyakorol lelkiismereti dolgokban; azon ügyekben tehát, melyek a *forum internum* elé tartoznak. Az egyház ezen bíráskodási jogánál fogva a javítás okából büntetéseket szabhat ki, vezeklést rendelhet el. A legsúlyosabb büntetés, melyet az egyház [kiszab, a hívők köréből való *kiközösítés*, az *excommunicatio* volt. A világi igazságszolgáltatás terén is előfordult ehhez hasonló büntetés. Megfelel ennek a közbékéből való kizárás, a *közbékevesztés*. A későbbi korban a közbékevesztés mint a birodalmi, vagy egyéb «*Acht*» szerepel.

A középkorban az egyházi és világi békevesztés, a kiközösítés és világi Acht kiszabása között kölcsönösség is volt. Továbbá a *forum internum* elé tartozó esetek, mint a világi tilalmak alá is tartozó cselekmények, sokszor azonosak is voltak. Ilyen tilalmak pl. mint ne ölj stb., úgy az egyházi, mint a világi hatalom által egyképpen hirdettettek.

Az egyháznak alkalma nyílt idővel olyan intézmények körében is eljárni, melyek eredetileg a világi hatalom rendelkezése alá tartoztak. Midőn a házasságkötés az egyház színe elé került, annak érvényessége felett és a vele kapcsolatban levő egyéb kérdésekben is, mint pld. a házassági vagyon, a nőtartás, a gyermektartás stb., az egyház bíráskodott.

Még egy másik alkalma is volt az egyháznak, hogy világiak felett szerezzen bíráskodási jogot. Ezen alkalma az egyháznak a végrendelezések körüli eljárásából indult ki. Innen származott idővel az egyházi bíróságoknak azon joga, hogy a *végrendeletek érvényessége* felett ítéljenek. Eleinte csak törvényes öröklés volt; a vagyon felett halál esetére rendelkezni nem lehetett. A végrendelezési jog csak lassan fejlődik ki. Eleinte pusztán a lelki üdvösség céljából tett ajándékozások, az u. n. *donationes post obitum* fordulnak elő. Tehát csak ilyen alakban létezett rendelkezés halál esetére. Minthogy ilyen vagyoni hováfordítások körül a haldoklóhoz hívott egyházi személyek jártak el, a végrendelezési jog az

egyházzal jutott kapcsolatba. Az egyháziak kezdetben ilyen rendelkezéseknél csak mint felkért megbizottak jártak el, végső fejlődésben pedig itt-ott bíraskodnak a végrendelet külső alakja és így annak érvényessége felett is. Mindezek azonban ezen korszakon túl eső fejlemények.

Világi ügyekben, világiak felett való igazságszolgáltatása az egyháznak onnan származott, hogy sok hívő keresztény ha bajba esett, természetesen legelső sorban a püspökhöz fordult tanácsért. Viszály esetén a püspök az ellenfelet megidézte és a felek meg egyeztek abban, hogy a püspök döntését elfogadják. A püspök tehát választott bíróként szerepelt. Minthogy a püspök ítélete nem volt közhatalósági döntés, annak végrehajtása végett a rendes bíróságot kellett megkeresni.

Egyháziak felett való bíraskodás. Ez egyháznak célja az volt, hogy a világi bíróságok egyháziak felett ne bíraskodjanak. A püspökök már a római császárok idejében bűnügyekben a püspök bíraskodása alá tartoztak. Ezen elvet elfogadta a Lex Romana Wisigothorum is. Nyugaton oly bűnügyekben, melyekre számkivetés vagy halálbüntetés volt kimondható, a papok felett egyházi bíróság ítélt, s ha bűnösnek találta vádlottat, papi méltóságától megfosztva, átadta a világi bíróságnak. A plébánosok a VII. század elejéig a világi bíróság elé tartoztak. Csak később kerültek az egyházi bíróság illetékessége alá. A VIII–IX. században a papok bűnügyeiben általában a püspökök bíraskodtak és súlyt is fektettek rá, hogy világi bírák: «extra conscientiam pontificis» egyházi személyek ellen el ne járjanak.

Polgári ügyekben is az volt a törekvés, hogy az egyházi bíróság magához vonja a bíraskodást. A világi hatalom azonban az ingatlanok, a tartozások és a Státus iránti perekben a világi bíraskodást feltétlenül fentartotta.

Az egyháziak és világiak közötti perekre nézve el volt fogadva, hogy a világi alperes világi, egyházi alperes pedig egyházi bíróság elé idézendő. Később a püspök határozott az illetékesség kérdésében, de felebbezni lehetett a világi bírósághoz. A korszak vége felé vegyes bíróság elé tartoztak ilyen ügyek. A későbbi középkorban megint alperes személyének minősége döntött.

II. FEJEZET.

A keleti jogforrások.

Első sorban kiemelendő azon kiváló fontos működés, mely egész Európában hatott a jogélet terén. Ez *Justinianus* törvényhozási tevékenysége. A római jognak ismeretét legnagyobb részt *Justinianus* törvény- és gyűjteményes könyveiből merítjük. A *Justinianus*-féle gyűjtemények alakjában jutott át a recipiált római jog egész Európába. Ebből áll alaki főfontossága *Justinianus* működésének. Anyagilag fontos pedig azért, mert a régi *ius* megállapított és mert *Justinianus* a saját korabeli római jogot is codifikálta.

II. Theodosius és III. Valentinianus újításai után még alig mult el egy évszázad és máris kiderült, hogy a jogegység meg van bontva és a joggyakorlat már nem felel meg többé az irott jognak.

Justinianus a megzavart jogegységet akarta helyreállítani. Ez pedig olyképp történt, hogy a jog azon megkülönböztetés szerint codifikáltatott, hogy a *Ius* (a jogászok iratai) és a *Leges* (császári constitutiók) szétválasztattak.

Legelőször a császári *Constitutio*-kat három Codex helyett egy Codexbe gyűjtötték össze. Az így létrejött *Codex Justinianus* 529-ben lépett életbe. Fontosabb és nehezebb munka volt a *Ius*-nak megállapítása. Ezt először előkészítették, irányelveket állítottak fel, kiegyenlítették az ellentéteket és ezen előmunkálatokból keletkeztek a *quinquaginta decisiones*. Így folytak le a Digestákhoz szükséges előmunkálatok.

A bizottság, mely *Tribonianus* elnöklete alatt működött, 39 jogásznak munkáit nézte át és három év alatt fejezte be művét, mely (codex) «*in quinquaginta libros digestus*» lévén, *Digesta* vagy *Pandecta* név alatt ismeretes. Az 50 könyvre osztott mű 533-ban hirdettetett ki és ezen év december 30-án lépett életbe.

Tribonianus, *Theophilus* és *Dorotheus* később iskolai, oktatási célokból megírták az «*Institutiokat*» *Gaius* beosztása alapján. Ezen tan- és törvénykönyv szintén 533 december 30-án lépett életbe.

A törvénykönyvek a jogi oktatásnál is alkalmaztattak.

Elismert jogi iskolák voltak Constantinápolyban, Rómában és Berytusban. Az Alexandriai és Cesaräai iskolák mint zugiskolák, nem ismertettek el.

A gyakorlat deríti ki mindig azon hiányokat, melyek a codifikált törvényekben előfordulnak. Ezen oknál fogva dolgoztattak át a császári Constitutiók is. Ennek eredménye volt a 12 könyvből álló *Codex repetitatae praelectionis*, mely 534-ben lépett hatályba. Az újabb 165 novella (535–565-ig) «*Novellae Constitutiones*» cím alatt jelent meg. Az említett összes művek egyesítése alkotja a «*Corpus iuris civilis*»-t.

A ius és constitutióknak ilyen összeállítása azonban nehézkes volt, nehezen lehetett ezen törvénykönyvekkel elbánni. A Byzanciak ezen oknál fogva a könyveknek kivonatolásához fogtak, de nemcsak az oktatás okából, hanem a gyakorlati élet érdekében is.

De a törvényhozáshoz való kedv sem szűnt meg. *Izauri Leo* a Justiniani törvényeknek alkalmazhatóságát kizártnak tekintette nagy terjedelmüknél fogva. Másrészt viszont a kivonatolt részt nem tartotta elegendőnek. Kidolgoztatott tehát egy törvénykönyvet, mely egyrészt a Justiniani jogon indult, az életben alkalmazott jogszabályokat vette ki ebből, másrészt a Justinianus óta keletkezett és az életben is alkalmazott jognak codificatióját is foglalta magában. Ezen két elemből keletkezett az: «ἐγγλογή τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη» mely 740 körül készült el és 18 címre oszlott. Nem rendszeres munka ez, inkább csak esetleges, mert *Leo* tetszése szerint vett fel és hagyott ki jogi tételeket.

Ezen bajon akart segíteni *Basilius Macedo*, midőn a 40 címre osztott «Προχέιρος νόμος» című munkát adta ki. Az *Εκλογή*-kből kivette azt, a mi hatályos volt, másrészt saját, a *Basilius*-féle novellákból vette ki a hatályos tételeket. Műve 878 körül keletkezett.

Figyelembe kell még vennünk a jogalkotás szempontjából Byzancban azon szoros összefüggést, mely az állam és egyház között fennáll, a mennyiben az egyiknek törvényhozási hatásköre belenyúlt a másikéba. Így volt ez később a Frank királyi Capitulárékban, nálunk pedig Szt. István és Szt. László törvényeiben. A Kelet-Római birodalomban a világi hatalom foglalkozik az egyházi ügyekkel is, viszont a zsinatokon hozott kánonok igen sok eset-

ben világi ügyekbe nyúlnak bele. Így a 696-iki konstantinápolyi zsinaton hozott *«Constitutiones canonum»* világi ügyekre is vonatkoznak.

De viszont a világi törvények is foglaltak magukban egyházi jellegű határozatokat. A Justinianusi novellákban található ilyen szabványokat 557-ben *Joannes Scholasticus* foglalta egybe. Az így kivonatolt határozmányok, vagyis azon világi törvények, melyek egyházi ügyekben is intézkedtek és megfordítva, voltak a *nomokanonok*.

III. FEJEZET.

A jogtörténet tárgyalása.

I. A magánjog.

1. §. A jogképesség.

A jogképesség az embernek azon tulajdonsága, hogy jogok és kötelezettségek alanya lehet. A jogképességet tehát a jogalanyiság adja meg.

A középkorban a jogképesség bizonyos feltételekhez volt kötve. Megkivántatott: 1. a szabadság, 2. a *népközösséghez való tartozás*, 3. a *közbékében való részesedés*, 4. az *általános közbecsülésben való részesedés*, végre befolyásolta a jogképességet 5. az *egyenrendűség kérdése* is.

Ad 1. Szabad az, ki szabad szülöktől származik. Az atyától függött, vajjon befogadta-e újszülött gyermekét családjába. Ha valakit nem vettek fel a családba, jogképessége sem volt.

Némely törzsnél a születés utáni 9-ik év volt azon határidő, a meddig az apának határozni kellett a fölött, vajjon befogadja-e gyermekét házába, vagy sem? A meddig ezen elhatározás nem történt meg, az apa gyermekét kitehette, eladhatta.

A családi körbe való felvétel a névadással és viz alá merítéssel történt. A névadás tehát a pogány időkben is a viz alá merítéssel volt kapcsolatban.

A szülésnél jelen volt nő a gyermeket letette a földre, honnan az apa azt felvette. Innen ered a német nyelvben a szülésznőnek elnevezése: *Hebamme* (hebentől).

A családba való felvételnél fogva a gyermek a háznak részévé «pars domussá» lesz, a ki után már most vérdíj jár s megilletik őt azon jogok, a melyek a családi állással kapcsolatban vannak. Joga van a házközösségi örökjogra, örökösi minősége ezen időtől fogva kezdődik.

Az örökösödési jog szempontjából fontos kérdés volt, vajjon a gyermek élve született-e, vagy halva. Az élve születést (vitalitást) bizonyítani kellett. Bizonyítás általában csak férfiak által történhetett. Mivel a szülésnél férfiak nem lehettek tanúk, tipikus bizonyítási módok fejlődtek ki, melyekkel az élveszületést bizonyítani lehetett. Kifejlődött a szem- és fültanúság, a mennyiben a férfiak azon körülményt már igazolhatták, vajjon az újonnan született gyermek a négy falat bekiáltotta-e, vagy ha kivitték a ház elé, szemeit kinyitotta s a házat betekintette-e, vagy hogy a gyermek táplálékot vett-e magához? stb.

Nem voltak szabadok a *szolgák*, *félszabadok* és a *jobbágyok*, a *Hörig*-ek csoportjába tartozó egyének.

A szolgák eleinte teljesen jogtalanok voltak, nélkülözték a szabadságot s jogilag tárgyaknak tekintettek. Idővel teljes jogképtelenségük megváltozott, a mennyiben bizonyos vonatkozásokban személyiségüket elismerték.

A szolgaság megszűnése bizonyos területen hosszabb időn át való tartózkodással jutott kapcsolatba. Így szabadságot eredményezett az, ha valaki egy évig és egy napig valamely városban tartózkodott, a mit ezen jogi közmondással fejeztek ki: «*Die Luft macht frei*».

Idővel a tulajdonképpeni középkorban, a *Ministeriálisok* is szabadokká lesznek és kifejlődik ezekből az alsóbb nemesség.

Lassanként a *Mansuariik* is olyan állapotba kerültek, mint a *Litusok* voltak.

A szolgálai állapot kétféle irányban mutatkozott. Belső és külső irányban. Belsőleg nyilatkozik meg azon viszonyban, a mely a szolga és úr között fennállott. Külsőleg érvényesül a viszony a szolga és valamely harmadik személy között.

A szolga a maga szerzeménye felett nem rendelkezhetett; a mit szerzett, az az úré volt. Harmadik személyekkel szemben is érvényesült az úr és szolga közötti viszonynak belső tartalma. A szolga cselekményeiért t. i. az úr volt felelős.

Idővel a felelősség csak azon esetekre szorítkozott, a melyeket a szolga az úr beleegyezésével követett el. Később az úr a rabszolga cselekményeinek következményei alól kivonhatta magát azáltal, ha a bűnös rabszolgát kiadta.

A szolgaság megszüntetésére hatással volt az egyház és az állami akaratnak mindinkább megerősödő megnyilatkozása. Így az egyház a rabszolgák személyiségét elismerte, a mennyiben a rabszolgák ok nélküli megölését tiltotta és büntetendő cselekménynek minősítette. Eltiltotta a kegyetlen bánásmódot, a súlyos testi sértéseket s azt, hogy az urak vásár- és ünnepnapon a rabszolgákat munkára kényszerítsék.

Az egyház elismerte a rabszolgák közötti házasságot is. Eleinte csak úgy, ha mindkét rabszolgának ura a házassághoz beleegyezését adja. Később az egyház már nem törődött avval, vajjon meg volt-e az engedély, vagy sem? mert szerződő feleknek, jogalanyoknak tekinti a rabszolgákat.

Lassanként az állami hatalom is olyan intézkedésekkel nyúl bele ezen kérdésekbe, melyek azt igazolják, hogy a rabszolgák alanyiségát elismeri. Így pld. tiltja az állami hatalom a rabszolgáknak külföldre való eladását.

A szolgaságnak jogcímei a következők: *a/ a hadi fogság, b/ a nem szabadoktól való születés, c/ nem szabaddal való házasságkötés, d/ büntetés, e/ a szabadságnak zálogképpen való lekötése.*

A középkorban ugyanis szabadságot, becsületet, lelki üdvösséget le lehetett kötni zálogul. Ha a kiváltás nem történt meg, az adós a hitelező rabszolgájává lett.

f/ A szabad embernek, szolgasorsú emberek között, bizonyos időn át nem szabadként való tartózkodása. g/ A koczkajátékon való vesztes, melynek lekötött tétele a szabadság. («Életét, szabadságát koczkáztatni».)

A *félszabadok* bizonyos szolgáltatásokkal tartoznak, de a maguk részére vagyont szerezhetnek. Ezeknek hagyatékából az úr igényelhet egy részt, kiválaszthatja a *legjobb darabot* (*Besthaupt*), a *legértékesebb ruhát* (*Gewandfall*), *ökröt* (*Sterbeochs*), *ludat* (*Sterbgans*).

Házasságkötés esetén a félszabadok az úrnak bizonyos összeget adnak (*Maritagium*). A félszabadok később ingatlanra is szert tesznek és ebben örökösödnek.

Ad 2. A jogképeség második feltétele a népközösségbe való tartozás, illetve valamely törzshöz való tartozás. A ki a népközösségbe nem tartozott, az mint idegen jogképes nem volt.

A *vendégjogból* fejlődik ki a királyi védőjog. Ezen királyi védőjog a tulajdonképpen középkorban különösen az utasokra alkalmaztatik. Leginkább vásárok alkalmával. A vásárokra jövő idegenek utaztukban és a vásár helyén királyi védőjogban részesülnek. Ebből fejlődött ki a biztos kíséret, *Salva guardia, Salvus conductus*.

*Ad 3. A jogképeségnek harmadik lényeges feltétele az, hogy valaki a népbékének is részese legyen. A ki a népbékéből kizáratik, később az, a ki «Acht»-ba kerül, annak jogképesége megszűnik. Az «Acht», a népközösségből való kizárás, az egész birodalomra is kiterjedhet, ez volt a *birodalmi Acht*. A birodalmi Acht a tulajdonképpen középkorban a pápai kiközösítéssel volt szoros kapcsolatban.*

A két hatalom úgy egyezett meg, hogy ha az egyik kimondta valakire a kiközösítést, ez maga után vonta a másik hatalom által való kiközösítést is. Később azonban az egyház nem vette figyelembe az Achtnak ilyeszerű viszonyosságát.

Az, a ki Achtba került, polgári halott volt. Az ilyennek jogilag nincsen felesége, nincsenek gyermekei, családi kötelékei megszűnnek, elveszti vagyonát, valamint azon jogot is, hogy vélt jogait bíróság előtt érvényesítse. Perjogi képességét is elvesztette tehát.

A vagyonvesztésnek következménye az volt, hogy az Achtba került vagyonának delációja, még annak életében következik be. A rokonok elfoglalhatták vagyonát, de csak azon feltétel mellett, ha esküvel megígérik, hogy az Achtba kerülteknek semmit sem fognak abból juttatni.

Ad 4. A jogképeség függ még attól is, vajjon része van-e az egyénnek a közbecsülésben.

A közbecsülés hiányos lehet : a/ születésnél fogva, b/ bizonyos foglalkozás következtében és c/ valamely büntetendő cselekménynek elkövetése folytán.

Meg kell különböztetni a közbecsülésben nem részesülőket azoktól, kik egyáltalán nem voltak személyek. A közbecsülésben nem részesülőknél ugyanis jogalanyisága el volt ismervé, jog-

képességük csupán korlátozva volt bizonyos tekintetben. *Jogtalanoknak* nevezik őket.

Ezeknek vérdíjuk nincs. És mert a vérdíjjal kapcsolatos a *Compositiō*, compositionális bírságok sem szabhatók ki rájuk.

De azért a közbékének részesei voltak, a jogtalanok felperesek is lehettek. Azonban hűbérképesek nem voltak. Hivatalnokok nem lehettek.

Az pedig, a ki valamely büntetendő cselekmény folytán lett jogtalan, pl. az, a ki hamisan esküdött, vagy a ki hamis tanúságot tett, — az tanúságot vagy esküt többé nem tehetett.

Foglalkozásuknál fogva nem részesültek közbecsülésben a komédiások (*Fahrende Leute*), fürdősök, borbélyok, bakók, pribékek stb.

A jogképességgel kapcsolatos az egyenrangúság kérdése is. Ha nem egyenrangúak kötöttek házasságot, ilyen házasságokból bizonyos hátrányok származhattak.

A perjog terén szintén érvényesül az egyenrangúság. Általános elv volt a középkorban, hogy a bírónak a peres felekkel egyenrangúnak kellett lennie. Tehát nemes felett alacsonyabb rendű bíró nem ítéltethet. Ezen elvnek gyakorlati alkalmazásából lesz később a *Peer bíróság*.

Tanu is csak egyenrangú egyén lehetett.

Nálunk is előfordul, hogy egyes városok polgárai csak bizonyos városok polgárainak tanuskodását voltak kötelesek elfogadni.

a) *A családi jog.*

1. §. *Bevezetés.*

A családi jognak alapja egy hatalom, a *Munt* vagy *Mundium*. Jellege ezen hatalomnak az, hogy csakis jogalanyok, tehát szabadok és félszabadok felett gyakorolható. A *Mundium* csakis személyekre terjed ki.

A tárgyakra, tehát a rabszolgákra is kiterjedő hatalom az a *Gewere*.

Általában véve a *Mundium*nak tágabb értelme van. Eleinte nemcsak hatalmat jelentett az, hanem *védelmet*, *képviselést* (*Vertretung*) is.

A Munt-féle megjelölés a *manus*, *Hand* szóval van kapcsolatban. A védelem legáltalánosabban kiterjed olyan egyénekre is, a kik nincsenek családi kötelékben. Ilyen Mundium pl. a királyi védelem olyanok érdekében, a kik ezen védelemre különösen reászorulnak. Ezek az idegenek, az özvegyek és árvák.

Van *gyámi Mundium* is. Ez abból áll, hogy a gyám védeni köteles gyámoltját, de annak cselekedeteiért felelős. Viseli az ezekből folyó következményeket, fizeti a birságokat stb.

Az egyházi és földesúri területeken élő Hőrigek és Fiskalinusokkal szemben is van bizonyos védelem, a melyet a földesúr a maga hivatalnoka — *Vogtja* — által gyakorol. Azon védelmet, a melyet a *Vogtok* gyakorolnak *Vogtei*-nak (*Schirmvogtei*) nevezik.

A Mundiumnak eleinte általános közjogi jellege van (Patrocinium). Idővel azonban a Mundiumnak általános közjogi jellege háttérbe szorul és a magánjognak a közjogból való leszűrődése után leginkább csak mint családi Mundium szerepel. Közjogi minősége megmarad a királyi fővédőjogban és a gyámi Mundiumban, a midőn az mint a hivatali és nevezett gyámság intézménye ismét közjogi természetűvé lesz. Ezekről eltekintve a Mundium mint a családi kötelékeken nyugvó hatalom fejlődik tovább.

Ilyen a férji Mundium, a melyből a gyermekek feletti Mundium indul. Megkülönböztetjük még a kor Mundiumot, mely bizonyos korban levő személyekkel szemben érvényesül, a nemi Mundiumot a nőkkel szemben. A nők ugyanis egész életükön át állanak hatalom és védelem alatt. Végül szerepel még a lelki fogatkozásban szenvedők felett gyakorolt mundiumi hatalom is.

A családi Mundium a jogi értelemben vett *házzal* van kapcsolatban. A *ház*, germán jog szerint azon közösség, a melyben a háznak tagjai a közös házfőnek hatalma és védelme alatt élnek. A ház ilyen értelemben kapcsolatban van bizonyos jogokkal és kötelezettségekkel, melyek a ház fejének kezében csoportosulnak össze. A ház fejének tágabb értelemben vett hatalmi körébe tartozik a *védelem kifelé* és a *hatalom befelé*.

A házhoz tartozók ellen elkövetett jogsérelmek miatt a háznak feje jár el és pedig vagy mint védő vagy mint megtorló.

A háznak feje másrészt felelős a házhoz tartozóknak cselekményeiért. Ha a házhoz tartozó követ el büntetendő cselekményt, nem ezt perlik, hanem a ház ura ellen fordulnak.

A ház urának befelé való mundiumi hatalmának alapját a házasság képezi; a germán házközösség családi jogának alapja tehát a férj mundiumi hatalma.

2. §. Házassági jog.

A házasság mai alakjához hosszú fejlődési menet kellett. A házasság első alakja volt a *közös házasság*; *Promiscuitas* vagy *Heterismus*. Ennek jellege az, hogy egy törzs keretén belül minden férfi férje az összes nőknek és minden nő neje az összes férfiaknak. Már ezen házassági viszony idejében ismerték a házasságtörés fogalmát. El volt ez követhető más törzsbelivel.

A közös házasság: *csoportházasság*, *Endogam*, vagy törzsi házasság, a mely csupán egy és ugyanazon törzs keretén belül volt megköthető. A mikor a nagyobb törzsek szétválnak, keletkezik az *Exogam* házasság, a melynél a férjnek és a nőnek idegen törzsbelinek kellett lennie. A közös házasságból származó gyermekekre nézve csak az *anyajog* alkalmazható.

A mikor az atya gyermekét sajátjának elismeri, akkor kezdődik a fejlődés a Monogamia felé.

Vannak rá adatok, hogy a Heterismus korszakában a gyermekeket időnkint összeszedték és a hasonlóság alapján igyekeztek megállapítani az atyát.

Endogam házasság egyes, a civilizáció által nem érintett törzseknél még mai napig is létezik. Régi Görög írók utalnak arra, hogy Afrikának egyes partvidékein és az Alduna mentén, továbbá a Balkánon lakó népeknél az *Endogam* házasság divott.

Más törzseknél meg az időleges, bizonyos időre kötött házasságokat ismerték. Maga a Heterismus, mely Görögországban is divott, utal erre. A szüzek templomi szolgálatában is ezen alapszeme fejeződik ki. A Mohamedánok egyes Sectái, a *Siiták* Perzsiában, ismerték az időleges házasságot. Sőt a Mohamedán uralom alatt az Iberiai félszigeten, a későbbi Spanyolországban is voltak időleges házasságok (*Cassado del media carta*).

A *ius primae noctis* is maradványa az általános női közösségnek. Mert az arisztokratia egyáltalában a legszívósabban ragaszkodik a tradíciókhoz, a *ius primae noctis* is a legfőbb ranguaknál maradt meg legtovább és mintegy kiváltsággéppen divott a közép-

kor végéig. A *ius primae noctis* meg lehetett váltani. *Maritagium*-nak hívták a megváltásért fizetett díjat.

A házasságkötés a hűbérúr beleegyezéséhez volt kötve. Ezen beleegyezést meg lehetett váltani pénzen.

Dívott a nőknek kicserélése, továbbá az u. n. vendégjog is, melyet a vendég a vendéglátó feleségével szemben gyakorolt. Ez még a XV—XVI. században is meg volt, a mint erről egy egykorú Bécsi feljegyzés tanuskodik.

A Frank korszakbeli *nyilvános ágyasságra* (*Kebsche*) már utaltunk. Az ágyasnőtől (*Kebsweib* vagy *Kebsfrau*) származó gyermekek örökölhettek is. A Frank korszak elején esetleg még trónörökösök is lehettek.

Csoportházasságok még a legszűkebb körben is meg voltak köthetők. A Perzsák szent könyvei, a Zend-Avesta bizonyítja, hogy a Perzsáknál a testvérek közötti házasság is meg volt engedve. Ezek voltak a legszűkebb körű Endogam házasságok.

Az Exogam házasság összefügg az u. n. *Totemmel* a *Totemismussal*. Az Északamerikai rézbőrűeknél vannak bizonyos jelek, a kigyó, a sas stb. melyek egyes kisebb csoportokat egymástól megkülönböztetnek. A megkülönböztetés a vallással függ össze. Azon állat, melyet egyes kisebb törzs jelvényként elfogad, az szent állat, szent jelvény, mert az elhaltak lelke abba költözik. Ilyen szent állatot megölni sem szabad, tiszteletük pedig idővel bálványimádássá fajul. A Totemnek a nyugaton a szent írásjelek a Rúnák felelnek meg. A bibliában is találunk ezen kérdéssel összefüggő adatokat. Mózes III. könyv 19. és 28. fejezetében megtiltja, hogy a zsidók más jelvényeket, jeleket imádjanak, mert egy az Isten.

A Totemismus az egyéni jogokat bontotta ki a törzsi jogból. Általában a Totemismus jelzi, hogy a törzs egy része elválik, önállóvá lesz. A fejlődés utolsó foka a családi élet az egynejűség alapján. A Totemismus nem szüntette meg a Heterismust; ez tovább élt, de már nem egyáltalános többé, hanem csak részleges, csoport Heterismus. Az egy Totem alá tartozó férfiak és nők egymással házasságot nem köthetnek. A Heterismus itt különösen a rokonsági fokok megjelölésénél mutatkozik. A férjnek pl. csak sógora van (a sógornó neki szintén a felesége, tehát csak «nő»-nek mondatik).

A Totemismus már Exogam (külső) házasság, a férfi csak kívülről, más Totemből hozhatta feleségét. A Totem vezetett az egynejeséghez (Monogamia). Hogy a Totemismus milyen mérvben volt elterjedve, egész határozottsággal be nem bizonyíthatjuk, de nyomai vannak. Különösen Európa északi részén lakó egyes népeknél akadunk ilyen nyomokra.

Ezen kérdésekkel szorosan függ össze az anya- és apajognak lényege is. Az anyajog uralma alatt a gyermeknek nincsen más rokonsága, mint a mely anyja által közvetítették. A hol már az apajog is el van ismerve, ott az apa révén is van a gyermeknek törvényes rokonsága. A Heterismus idejében az egész törzs gyakorolja a hatalmat a gyermek felett. Rendesen az anyai nagybátya van megbízva a törzs nevében a gyermek feletti hatalom gyakorlására.

A házasságkötés alakjai között legelső a *nőrablás*; ez még azon korban divott, midőn a törzsek ellenségeskedtek egymással s az erőszak, a hatalom uralkodott s nem a jog. Előfordulhat a nőrablás a Heterismus idejében is, a csoportházasságnál is. Eredete igen régi. Az Egyptomiaknál, Zsidóknál, sőt a régi Rómaiaknál is divott (A Sabini nők elrablása). A történet előtti időkben a nyugaton, a Germánoknál is megvolt a házasságkötésnek ezen módja.

Tacitus említ egy *Arminius* nevű Germánt, ki Segestes leányát rabolta el. Ez már előbb másnak volt eljegyezve és mégis a rablás alapján Arminius feleségévé lett. De akkor is láthatni még a nőrablásnak nyomát, midőn a gazdasági viszonyok megszilárdulnak, a gazdagság és szegénység fogalma ismeretessé válik és a házasságkötésnek alakja átmegy az adásvételbe. Különösen hőskölteményekben írnak le ilyen jeleneteket, melyekből a házasságkötésnek ezen módjára következtetni lehet. A kérő ugyan szépszerével jön a leány apjának házához, de azért bizonyos feszültség mutatkozik köztük, az apának félelme is kifejeződik azon esetre, i. e., ha a kérő nem kapná meg a leányt feleségül, mert ilyen esetben erőszakkal vinné azt el. Az erőszak tehát mint házasságkötési forma még mindig él a nép öntudatában.

A házasságkötésnek második módja, mely az előbbiből fejlődött, az *adás-vétel*. A házasságnak adás-vétel formájában való megkötése azonban már békésebb és fejlettebb viszonyokat tételez

fel, a midőn a gazdagság és szegénység fogalma is *ki van már* fejlődve.

A házasságkötésnek ezen módja nem egy időben honosul meg Európa egyes népeinél. Sok idő tellett, míg Európa egyes népeinél a házasságkötésnek ezen alakja kifejlődött. De viszont voltak olyan népek is, a melyeknél aránylag igen soká maradt fenn a házasságkötésnek ezen módja. Az Albánoknál, Szerbeknél még a XIX. században divott az adás-vétel mint házasságkötési forma, úgy hogy a menyasszonyok árát egy aranyra kellett limitálni, mert a házasságok a vételár magassága folytán tetemesen megritkultak volt. A nyugaton, a Germán kötelmi jog természetéhez képest mint reál szerződés kötöttet meg a házasság (*do ut des*). Egyszerre (*Zug um Zug*) történik az ígélet és teljesítés mindkét részről. A menyasszony itt tényleg vételnek a tárgya, eladja apja, vagy más valaki, a ki fölötte a mundiumi hatalmat gyakorolja (*Muntwalt*). A menyasszony beleegyezése nem szükséges a jogügyletkez.

Idővel az adás-vétel megkötése és a teljesítés időben elválík egymástól. Az előbbi az eljegyzés, az utóbbi pedig az átadás (*traditio puellae*), a házasságnak tényleges megkötése. A fejlődésnek előrehaladtával az eljegyzéskor már nem fizetik ki az egész vételárt, hanem annak csak csekélyebb részét (*Arha*, foglaló). A többi *vadiatio*, egy tárgynak zálogképpen való lekötése által biztosítottat.

A vételár eleinte a *Muntwalté*, később a *Muntwalt* ezt a nőnek adta át, özvegyége esetére leendő eltartása céljából. Ez a hitbér *Wittthum*, *dos*. A hitbér tehát a vételárból fejlődött ki. Ígyképpen lesz a *puella emptae*-ből *puella dotata*.

Következése ennek az, hogy most már nem a nő maga tárgya az adás-vételnek, hanem a nő feletti hatalom — a *Mundium*.

A *vadiatio* alatt egyáltalában valamely kötelemnek biztosítása értendő. Ha a kötelem nem teljesítettik, a *vadium*, a zálog a másik fél javára esik.

A *dost*, a házassági jog további fejlődése menetén, egyenesen a menyasszony részére is le lehetett kötni. Ezen körülmény és az, hogy az *Arha* már csak a *Mundium*-ért járt, jelzi, hogy most már a házasság megkötésénél a másik szerződő fél személyében változás következik be, a mennyiben a *Muntwalt* mint szerződő fél helyébe a menyasszony kerül.

Vadium lehet minden, a minnek értéke van, tehát tárgy is, személy is. A mikor valamely személy köttetett le vadium gyanánt, keletkezett a kezesség. Kezes által biztosították a kötelezettség teljesítését. A házasságkötésnél a dos biztosítása kezes által, festuca (pálcza) átnyújtásával történt. A Muntwalt a festucát átadta a völegénynek, az pedig átnyújtotta a kezességet vállaló harmadik személynek. Ezen kétszeres átadás által lett a szerződésbe belelépett harmadik személy kezessé.

A völegény biztosította a Muntwaltot arról, hogy a hátralékos vételárt, illetve a dost le fogja fizetni. A dos tehát a férjtől ered; ebben különbözik a Germán dos a Rómaítól.

A vadiatiót követte a *nőnek szinleges átadása* Germánjogi formák mellett; fegyverrel, köpenynyel, keztyűvel. A keztyű a régi Manusnak a maradványa. A Manus vestita, a védett kéz, a kéz általi fizikai védelemet jelenti azon időből, a mikor még a Mundium és a Gewere együtt volt. A keztyű a jogügyleteknél általános Germánjogi jelvény, éppúgy mint a Festuca.

Az átadás után a völegény a nőt a jelzett módon visszaadta a Muntwaltnak; ezért volt ezen átadás csak szinleges.

Vadiatióval biztosította a Muntwalt az átadást és a völegény az átvételt. Ez volt tehát az eljegyzés. A házasságkötés pedig időben is különbözött az eljegyzéstől. Annak idejében a Muntwalt mindkét fél rokonainak jelenlétében átadta a menyasszonyt a völegénynek, (traditio per manum dexteram), a ki azt átvette (tollere, accipere). Ezután a völegénynek teljesítenie kellett a dosra vonatkozó kötelezettségét, vagy kifizette a dost, vagy pedig a fejlődésnek későbbi menetében Chartával biztosította azt. Ez egy külön jogügylet volt, melynek lényeges alkatrésze a Chartának kiállítása, átadása és átvétele.

A házasságkötésnek leglényegesebb alkatrésze az eljegyzés volt. Ekkor keletkezett ugyanis a Muntwaltnak kötelezettsége az iránt, hogy a nő feletti hatalmat átadja a férjnek. A jogviszony véglegesítették a «traditio puellae»-vel. A mig ez meg nem történik, a nő ellen elkövetett tiltott cselekményekből kifolyó bírságok nem a völegényt, hanem a Muntwaltot illetik meg.

Az olyan házasságot, melyet nem előzött meg eljegyzés, nem tekintették ugyan ágyasságnak, de nem is minden irányban házasságnak. A nő eljegyzés nélküli házasság esetén nem volt megvéd-

hető férje által a Muntwaltnak beavatkozása ellen; a volt Muntwalt jogköre megmaradt. Az ilyen házasságból származó gyermekek bizonyos feltételek mellett örökölhettek ugyan apjuk után, de a nőnek nem volt igénye a hitbérrre. Reggeli ajándékot (*Morgengabe*, *moring*) kaphatott, hozománya is lehetett. Az eljegyzés nélkül kötött házasság Spanyolországban, *Barragagnianak* nevezetett. Ezen házasságnál szintén csak reggeli ajándékot kaphat a feleség.

Ez utóbb nevezettek voltak előzményei az u. n. *balkézre kötött*, a *Morganatikus házasságnak*. A nő ezen házasság esetén szintén csak Morgengabe-t kap. A Morganatikus házasság csak akkor fejlődött ki, a mikor az egyenrendűség kérdése befolyással volt a házasságkötésre. A hol a felek rendi különbségek miatt bizonyos jogszokások és később «házi törvények» következtében «jobb kézre» való házasságot nem köthettek, de mégis törvényes házasságra akartak lépni, ott alkalmazták a balkézre kötött házasságot.

A balkézre kötött házasságnak hatása az, hogy a házasságból származó gyermekek nem az apának, hanem az anyának nevé, rangját, rendi állását, czimét, czimerét öröklik. A nőnek nincs igénye dosra, hanem csak Morgengabera. A Morganatikus házasság következményei körülbelül ugyanazok, mint a régi eljegyzés nélkül kötött házasságoké. A balkézre kötött házasság ma csak az uralkodó vagy mediatizált családoknál divik.

A midőn a házasságkötés fejlődésében bekövetkezik azon körülmény, hogy a dos a vőlegény leköti a menyasszony részére, a menyasszony pedig már maga is szerződő fél és a vőlegény vele köti meg a házasságot: megváltozott a házasságkötésnek formája is. A vételár lefizetése a Muntwalt részére azonban nem esik teljesen el. A vőlegény a mundiumi hatalomért a Muntwaltnak még akkor is fizetett bizonyos díjat. Ez volt *Launegild*. A Launegild még akkor is szerepel, mikor a vételár mint dos adatik át a menyasszonynak. Idővel a Launegild egy részét a Muntwalt visszaadta a vőlegénynek, ez a *Gemahlschatz*, vagy *Mahlschatz*. A Launegildnak másik részét a nő kapta meg gyűrű alakjában. Ezen két ajándékból lett a XIII-ik századtól fogva a két gyűrű, mely még most is divik.

Kezdetben a házasságkötés nyilvánosan végbement jogügylet — adásvétel volt. Megkötésénél tanúk is, kezesek is voltak jelen.

Ilyenformán mindenki tudhatta, hogy a két félnek együttélése a megkötött jogügyletnek következménye. A mikor a házasságkötés formája megváltozott s a vőlegény és a menyasszony közötti *consensus* képezte a házasság létrejöttének alapját (*consensus facit nuptias*), nem volt meg azon külső forma, a melyből kétségtelenül következtetni lehetett arra, hogy a férfi és nőnek együttélése tényleg *házas* együttlét-e? Ezért kellett gondoskodni arról, hogy nyilvános cselekménnyel juttassák kifejezésre a házasságnak fennlétezését. Ez volt egyik oka annak, hogy az egyház a házasságkötésre befolyást nyert. De egy másik körülmény is adott erre alkalmat. Midőn ugyanis a nőnek házasságba adása a Muntwalt által nem volt eszközölhető, mert ilyen vagy azért nem volt, mert a rokonság hiányzott, vagy azért nem, mert egyes törzsek-nél a nő özvegysége esetén nem tért vissza előbbeni Muntwalt-jának hatalmába: a hiányzó Muntwaltot a plébános, tehát egyházi képviselő helyettesítette. Ez adta házasságba a nőt.

Az egyház a házasságkötés formájának kialakulására azonban más alapon is nyert befolyást.

A mikor ugyanis már azon elv volt elfogadva, hogy «*consensus facit nuptias*», az egyháznak alkalma nyílt az ügyletnek változása folytán hiányzó nyilvánosságot pótolni.

Az adás-vétel formájának eltűnésével, a pusztá *consensus* alapján megkötött házasság az u. n. «*önházasság*» *Selbsttrauung* volt. A házasságkötés ezen módjánál a felek pusztán egymásnak jelentették ki, hogy házasságban fognak élni.

Hogy a házasságkötés a *Consensus* mellett külsőleg is felismerhető legyen, a házasuló felek a *Consensus* kinyilvánítását olyan alkalomra tették, midőn sok nép gyűlt össze. Ez pedig leginkább az Istentisztelet alkalmával történt. Így esett meg, hogy a házasságok nyilvánosan kötettek olyképpen, hogy a házasulandó felek Istentisztelet alkalmával a *templom előtt*, a nép jelenlétében jelentették ki házasságba lépésükre vonatkozó szándékukat. Ezen kinyilvánítás az Istentisztelet megkezdése és a templom ajtaja előtt (*ante portas ecclesiae*) történt.

Innen azután már csak egy lépés kellett ahhoz, hogy a házasságkötés bevitessék a templomba is. Eleinte házassági misék alkalmával történt a kölcsönös házasságba ígérés, a *Consensus*nak kijelentése. Az egyház megkövetelte, hogy a frigy egyházi áldásban

részesíttessék, továbbá hogy az ügyletnek megtörténte bebizonyítható is legyen, tehát tanuk is legyenek jelen. Így került lassanként a házasságkötés az egyház színe elé.

Eleddig azonban még nem volt kimondva az, hogy az olyan házasság, melyet nem az egyház színe előtt kötnek meg, nem volna tényleg érvényes házasság.

Ezen az állásponton van Kálmán király törvényhozása is. Ez megkívánta, hogy a házasságot az illetékes lelkész előtt, tanúk jelenlétében kell megkötöni. A nem ilyen módon kötött házassághoz kétely fér, hogy az nem házasság, hanem hogy az — a mint Kálmán király törvénye mondja — opus fornicationis, bordélyosság.

Az egyház színe előtt kötött házassággal azon vélelem járt, hogy az tényleg házasság. A pusztá Consensuson alapuló házassággal szemben felmerült kétely esetén a házaselekeknek kellett bizonyítaniuk azt, hogy együttélésük tényleg házasság.

A házasságkötésre vonatkozó egyházi szabályok csak a tridenti zsinat (1545—1563) határozatai folytán lettek általánosakká.

Azon házasságoknál, melyeket nem az egyház színe előtt kötöttek meg, állott azon elv, hogy *Consensus facit nuptias*.

A házasság felbontását illetőleg a következők jegyzendők meg. Régi jog szerint, ha akár a férj, akár a feleség lesz békevesztetté, felbomlik a házasság. Megszűnik minden rokonság a békevesztett és családja közt. Felbontható továbbá a házasság kölcsönös megegyezéssel, ha a férj ilyen szerződést kötött a nő Sippjével.

A férj felbonthatja a házasságot egyoldalúlag, saját akaratából is. Ezt teheti először is jogos alapon, *ex justa causa*. Ennek esetei meg vannak állapítva. Felbontható pl. *meddőség* esetén, ha nem született gyermek a házasságból, továbbá ha a nő *házasságtörést* követ el, a mikor a férjnek joga van házatól a nőt elkergetni, sőt meg is ölni. Ez maradt meg a férj Mundium korlátlan-ságából.

Jogos alap nélkül, *nec iusta*, vagy iniusta causa is felbontható a házasság a férj által egyoldalúlag. Ha a férj ok nélkül bontja fel a házasságot, akkor kiteszi magát a nő rokonsága vérbosszújának, magánharczának, vagy esetleg annak, hogy birságot fizet.

A Frank korszak végén súlyosabb esetekben «*ex iusta causa*» a feleség is kezdeményezhette az elválást.

N. Károly alatt az egyház nyer befolyást a házasság felbontására. A X-ik században már teljesen az egyház illetékessége alá tartoznak a válóperek.

4. §. *A házassági vagyoni jog.*

A házassági vagyoni jog körében a Frank korszakban a *kezelesi közösség* elve áll.

A házasságkötés által a nő a férj Mundiuma alá kerül, ezért a férj a nő vagyona felett Geweret szerez, melynek alapja a férj Mundium. A Gewere hatálya az volt, hogy a férj a házasság tartama alatt a vagyont kezelhette, szükség esetén az ingóságot el is adhatta. Ingatlan vagyoni eladásához azonban a nő hozzájárulása volt szükséges.

A házassági vagyoni alkatrészei közt megkülönböztethető: 1. a férj hatalma alá jutó *hozomány*, (*allatura*, *ornamenta muliebria*), a mely egy harmadik személytől, rendszeren a nő szüleitől származik, 2. a hitbér, a dos, 3. a *reggeli ajándék*, melyet a férj ad a nőnek egybekelésük utáni első reggelen, mint *pretium virginitatis*.

A hitbér kezdetben kizárólag ingóságokból, férfi használatra szánt tárgyakból: fegyverzetből, harci menékből stb. áll. Ez pedig azért volt így, mert a mikor a dos még *pretium*, a vőlegény adja azt a Muntwaltnak, a ki a maga használatára alkalmas tárgyakat köt ki vételárként.

Idővel, a mikor a dos már nem vételár, nem csupán férfi-, hanem női használatra szánt ingókból, hanem pénzből, csereeszközökből, tehát értékes ingókból, majd ingatlan vagyonból is áll. Női használatra való dolgok azért szerepelnek, mert a vételár egy részét a Muntwalt adja át a nőnek dosként; később már a vőlegény biztosítja a doszt a nő részére. A dos célja az, hogy a nő özvegyisége esetén ebből húzzon hasznot, ebből esetleg tartsa el magát vagy használja azt el.

A férj nem adhatott korlátlanul hitbért. A Longobardoknál a férj vagyonának csak $\frac{1}{4}$ része (*quarta*) köthető le hitbér gyanánt. Egyes törzseknél, ha a férj nem adna önszántából hitbért, törvény által kötelezhető, hogy az özvegy eltartása czimén bizonyos vagyonrészt kihasítson felesége javára. Ez a törvényes hitbér, szemben a szerződéses, írott hitbérrel.

A törvényes hitbér *subsidiarius* természetű; akkor jár, ha nincs szerződéses hitbér. (A hitbérnek ezen két faja nálunk is meg volt.) A hitbér idővel változásokon ment keresztül, melyek nem szolgáltak a nő előnyére. Némely törzsnél ugyanis azon házasságoknál, a melyekből gyermek született, a hitbér mint ilyen megszűnt, a hitbérré szánt vagyon a gyermekekre szállott. Evvel kezdődik a házassági vagyonjog fejlődésében a második szak t. i. a *vagyonközösségnek* rendszere, a mely egy különös házassági vagyon, a közszerzemény alakjában még a kezelési közösségi rendszer fennállásának idejében indul fejlődésnek.

Azon törzseknél, a melyeknél az özvegy a házasságból származott gyermekeknek öröklési joga folytán elesett a hitbértől, az özveget kárpótolja a közszerzemény.

A *közszerzemény* újabb házassági vagyon; jellege az, hogy a házasság tartama alatt szerzett vagyon részben a férj, részben a feleség tulajdonát képezi. A szerzett vagyon a szerzés pillanatában oszlik meg.

A közszerzemény a Frank korszakban a Westfáloknál és Frankoknál kezdődik. A Westfáloknál a közszerzemény fele, a Frank törzseknél pedig egyharmada illeti meg a feleséget. A későbbi századokban, különösen a városi polgároknál, a közszerzeménynek fele illeti meg a feleséget.

A közszerzeményi jog számos Európai jogrendszerben terjedt el. Nálunk még most is fennáll. A közszerzeményben nálunk még ma is különbség van polgár és nemes között. A nemeseknél közszerzemény csak bizonyos feltételek mellett keletkezik, azaz csak ezen feltételeknek bekövetkezése után tekintik a nemes ember feleségét közszerzőnek. Így pl. ha a szerző levélben a feleségnek neve befoglaltatik. Ebből látható, hogy a rendiség bizonyos esetekben a magánjog terén még érvényesül.

A *kezelési közösség* jellege az, hogy a férj rendelkezik a vagyonnal, szükség esetén még annak állaga fölött is. A kezelési közösségnek elve különösen kifelé, harmadik személyekkel szemben érvényesül. Befelé a vagyonrészek megtartják önállóságukat, különállásukat. A házasság felbomlása esetén, a házassági vagyon alkotó részeire bomlik szét.

A vagyon szétbomlásának megérthetése céljából két körülmény veendő figyelembe: 1. az, hogy a nyugati jog rendszerében

fontos szerepe volt a czélajándéknak; 2. hogy azon esetben, ha a házasság az egyik házastársnak halála folytán bomlik fel, az ezen házasságból származó gyermeknek élve születése befolyással bír a vagyonban miként való öröklésre.

Ha a *férj hal meg*, az özvegy átveszi az egész vagyont; a hozományt, a reggeli ajándékot s a hitbért. Az utóbbin az özvegynek csak haszonélvezeti joga van azon esetben, ha a házasságból gyermekek születtek, mert ekkor a hitbér a gyermekeket illeti meg.

Ha gyermek nincs, az özvegy halála után a dos a czélajándék természetere szerint visszakérül oda, a honnan eredt, a férj rokonaira. A czél t. i. a melyet elérni akartak, hogy a hitvestárs özvegysége esetére eltartassék, el van érve.

Ha a *nő hal meg* előbb s a férj jut özvegységre, akkor a reggeli ajándék visszaszáll a férjre, mert az tőle származott czélajándék. A hitbér, ha gyermekek vannak, ezeké lesz. Ha nincsenek, akkor a férjre száll, mert a hitbér is czélajándék. Ha gyermekek nincsenek, a hozomány, mely szintén czélajándék, arra száll, a ki adta. Ha gyermekek maradtak, a hozomány ezekre száll, de a férjnek haszonélvezeti joga van a hozományon. A Longobardoknál a férj mint Muntwalt, ki Geweret szerzett a nő vagyonára, a nő összes vagyonát öröklí. A Longobardoknál legtágasabb volt a férj öröklési joga.

A Frank korszakban a házassági vagyonban a vagyonkezelési közösség elve domborodik ki. A vagyonközösség a házassági vagyonjog keretében csak a fejlődésnek kezdetén van meg. A Frank korszak után a vagyonközösség elve jut előtérbe, akkor t. i., ha a házasságból gyermek születik. Ha a házasság gyermektelen, akkor a kezelési közösség marad meg. De már a vagyonkezelési közösség idejében a vagyonnak egyes fajaiban megfigyelhetjük a vagyonközösséget is. Mutatkozik ez különösen a Westpháli és Frank törzseknél, a közszerzemény alakjában.

Viszont bizonyos törzseknél a vagyonközösség korszakában is megmaradt a vagyonkezelési közösségnek nyoma.

A vagyonközösség abban áll, hogy a házastársak vagyona közös vagyonnak tekintetik; ez azonban bizonyos feltételekhez van kötve és nem érvényesül minden törzsnél egyenlőképpen. A legtöbb törzsnél a vagyonközösség attól függött, vajjon a házasságból születik-e élő gyermek, vagy sem? Más törzsnél a vagyon-

közösség a házasságnak elhálásával kezdődik. Egyes törzseknél az élő gyermek születésével egyenlőnek veszik azt, ha a házastársak legalább egy évig együtt vannak.

Ha ezen feltételeknek egyike sincsen meg, akkor ezen korszakban is csak a vagyonkezelési közösség elve van elfogadva.

A vagyonközösség a vagyon minőségét illetőleg kifejezésre jut vagy a közszerzeményben, vagy az ingóságokban. Gyakorlatilag mutatkozik a vagyon közössége akkor: 1. ha a házasság felbomlik, a midőn a vagyon a házastársak közt megosztatik és 2. a vagyoni felelősség kérdésében, a midőn a házastársak bármelyikének büncselekményéből eredő kötelelem az egész vagyonra hárul.

Az Ostphál és Szász jogban, bár a Frank korszakban általában a vagyonközösség van elismerve, még fennmaradt a vagyonkezelési közösségnek elve.

A Szász jog, mint conservativ jog elüt a többitől, különösen az egyes házassági vagyoni jogi köröknek más szempontból való megítélésében. Jelesül a *Gerade* a Szászoknál ugyanazon vagyon, mint a többi törzseknél a hozomány. Az özvegy a Szászoknál ugyanolyan minőségű vagyont örököl, mint a milyent vihet saját tulajdonaként más törzsbeli özvegy azon czimen, hogy ő azt a vagyont a házhoz hozta. A Szász özvegynak ilyen jogczimre nincsen szüksége, ha a háznál női használatra szánt tárgyak vannak; akár ő hozta azokat a házhoz, akár nem, azok az övéi.

A Szászoknál az özvegy nőt megilleti még a *köteles* rész, *Musstheil*. Ez az udvarban, a házban a férj halálának idejében meglévő élelmiszereknek feléből áll. Ez megfelel a többi törzseknél a *Morgengabe*-nak. A Szász jog szerint joga van az özvegynak olyan vagyonrészre is, mely megfelel a többi törzsnél a dosnak, a hitbérenek. Ez az *Ursal*, mely abból áll, hogy az özvegy a férj ingatlanaira, vagy azok egy részére haszonélvezeti jogot nyer, vagy esetleg a férj ingatlanjaiból részt kap.

5. §. *Az atyai Mundium.*

Az atyai Mundium szorosan összefügg a férji Mundiummal. Az apa a gyermek feletti hatalmat nem a nemzés ténye által szerzi meg, hanem azon hatalomnál fogva, mely őt a gyermekek anyja felett, mint férjet megilleti. A hol a férji Mundium hiány-

zik, ott az apai Mundium is csak bizonyos megszorítások mellett érvényesül. Látni ezt a Barragagninánál és ott, a hol házassággal van ugyan dolgunk, de ennek megkötésénél az ügylet egyes alkotó részei elhagyattak és így a gyermekeknek jogállása korlátozott.

Az apai Mundium alatt álló gyermek addig, a míg az apa házában megmarad, *«Pars domus»*, a mi annyit jelent, hogy a gyermeknek vagyona az apa kezelése alá tartozik. A gyermek cselekményeiért, melyeknek jogi következményük van, az apa felelős.

Megszűnik az apa hatalma a gyermek felett, ha az apa elhal, ha a gyermek a házközösségből kilép, vagy pedig oly jogi cselekmény által, melynek célja ezen jogviszonynak megszüntetése.

A gyermek az apai házból rendszeren a *házasságkötés által válik ki*. A nők, házasságkötés által apjuk, Muntwaltjuk hatalma alól kikerülnek. A fiugyermekeknel a gazdasági önállósítás rendszeren szintén a házasság megkötése folytán következik be. A míg a gyermek a házközösségben van, addig akár nagykorú, akár kiskorú *«Pars domus»* marad.

Jogi cselekmény által is megszűnhetik az apai Mundium. A későbbi Frank jogban ismertek ilyen cselekményt, mely bíróság előtt ment végbe s különösen a városi jogban divott. Ez a *«foris familiare»*. Ennek jogi hatálya az, hogyha ezután a fiu vissza is tér atyjai házába, az apának Mundiuma újra reá ki nem terjed.

A kezdő Frank korszakban, de még a törzsi életben is bekövetkezik ilyen állapot a fegyvernyújtás cselekvénye által, midőn az ifjú valamely úrnak kíséretébe lép. A kíséreti úr utánzott családi kötelékben van a kísérelbeliekkel és ezeket gyermekeinek, *teknon*-nak szolítja.

De el lehetett érni az apai hatalom alóli felszabadulást adoptió, örökbefogadás által is. Ez azonban rendszeren csak elcserélése volt az apai Mundiumnak, mert ha az örökbefogadott előbbi, apai Mundiuma alól fel is szabadult, az örökbefogadó apa Mundiuma alá került. Az adoptió symbolikus cselekvénnyel, traditio útján történik. A természetes és törvényes apa jelvényekkel átadta az örökbefogadónak a fiut, mire ez evvel nyomban olyan cselekvényt vitt végbe, mely jog szerint csak az apát illeti meg. Így *megnyitotta a fiú haját, ölébe ültette*. A hajlenyírás jelezte azt, hogy

az örökbefogadó az örökbefogadottnak új apja, mert a fiú haját, mint a szabadság ismervét, csak az apának volt joga büntetlenül lenyírni.

Az ölbeültetés szintén symbolikusan jelzi a törvényes rokonságnak létrejöttét. Az egyes rokonsági fokok ugyanis az egyes testrészekkel jelöltettek meg. A legközelebbi rokonsági fokot a kebel, a Sinus, Fadem jelzi. Az ölbeültetés tehát mutatja, hogy az új apa az örökbefogadott fiút legközelebbi rokonának ismeri el. A hajlenyírás vagy ölbeültetés befejeztével a fiú az örökbefogadó apa hatalma alá jutott. Ha azt akarták, hogy a fiú az örökbefogadás folytán ne jusson semmiféle Mundiumi hatalom alá, akkor az örökbefogadó apának történt átadása után egy harmadik személynek, tehát kétszer adták őt át, a mi által az örökbefogadott a házközösségből teljesen kijutott.

6. §. A házasságon kívül született gyermekeknek jogállása.

A régi állapotnak, a soknejűségnek maradványai azt eredményezték, hogy a házasságon kívüli gyermekeknek jogállása eleinte nem igen különbözött a házasságból származó gyermekektől; de csak bizonyos feltételek fennforgása esetén. A *«Kebsehe»*-ből származó gyermekeknek jogállása eléggé kedvező volt, feltéve, hogy az anya szabadállású nő, a szülők közötti viszony állandó (tartós ágyasság) és ha a gyermeket az apja sajátjának el is ismeri. Ilyen esetben a gyermekeknek volt bizonyos subsidiárius örökjoguk is, t. i. azon esetre, ha apjuknak törvényes gyermeke nincsen. A házasságon kívüli gyermekeknek ezen tűrhető helyzete azonban csak addig tartott, a meddig az egyház a házasságkötésre befolyást nem nyert.

Ezen befolyás következtében szorult háttérbe az ágyasság is, mint a közerkölcsiséggel meg nem egyező viszony. Ennek folytán még alább szállott a házasságon kívül született gyermekeknek jogállása. A Merowing-korszak elején a házasságon kívül született gyermekek még a trónra is tarthattak igényt.

Az egyháznak ezen irányú befolyása előtt, ha a fentemlített feltételek, melyek a házasságon kívüli gyermekek jogállását kedvezővé tették, nem voltak meg, -- pl. ha az anya nem volt szabad

állású, — akkor a házasságon kívül született gyermek születésétől fogva jogtalan, a kit «Bastard»-nak, fattyúnak neveznek.

A Bastardok jogtalanságát kiterjesztették idővel azon házasságon kívül született gyermekekre is, a kik előbb bizonyos jogokban részesültek. Sorsuk és jogállásuk általában rosszabbodott.

Ennek daczára bizonyos törzseknél lehetett ezen gyermekek részére bizonyos vagyoni előnyöket biztosítani. Ezen vagyoni juttatásoknak a neve: *Hornungs-* vagy *Horningsgabe*. Ezenféle juttatások az apától eredtek. A házasságon kívüli gyermekeknek tartásdíja ezen Hornungsgabéra vezethető vissza.

7. §. *A gyámi Mundium.*

A férji és apai Mundiumon kívül ismerték még a gyámi Mundiumot is. Ez kiterjed olyan személyekre, kik különös viszonyaiknál fogva védelemre szorultak. Ilyenek a kiskorúak, éveiken aluliak, árvák és nők. A gyámság lehet *korgyámság*, ha a gyámság alattinak korától függ és *nemi gyámság*, ha a gyámságnak alapját a nőnemhez való tartozás képezi. A nő sok törzsnél ugyanis egész életén át gyámság alatt van. A korgyámságra szorulnak a nem törvényes korúak, ha természetes vagy fogadó apjuk nincsen.

A gyámság eredetileg megilleti a *Sippét*, a nemzetséget, mely nemcsak politikai, hanem egyszersmind védelmi és békekötélék is. Védelmet nyújt az erre reászorult kötelékbelieknek. A kezdő középkorban és a tulajdonképpeni középkor elején a Sippe, a nemzetség olyan védelmi háttér, melyre még az önjogú egyén is bármikor támaszkodhatik. A Sippe háttére, támasza és biztositéka az egyéni jogoknak és a szabadságnak.

A gyámsági jog fejlődésének első szakában az apa halála után a kiskorú felett a Sippe gyakorolja a gyámságot. Ez a *családi gyámság*. A vagyon kezelése céljából a Sippe rendesen a legidősebb fiági firokont jelöli ki. Ez idővel a kiskorú személye, neveltetése, gondozása körüli teendőket is teljesíti. S minthogy ezen megbízás állandóvá lett, mindig ugyanazon rokont jelölték ki a vagyonkezelés és a kiskorúak gondozása végett, — a *legidősebb fiági firokont* idővel *született gyámnak* tekintették. A *főgyámságot* azonban *ekkor is a Sippe gyakorolja*. Ebből kifolyólag a *Sippe* felügyeleti jogot gyakorol a gyám ténykedése felett és bizonyos

intézkedéseknél, pl. a kiskorú vagyonának, különösen ingatlanjának elidegenítésénél, a házasságkötésnél a Sippenek beleegyezése volt szükséges. Felügyeleti jogánál fogva a Sippe elmozdíthatja a gyámot s helyette mást rendelhet ki. Ez az első nyoma a nevezett gyámság intézményének.

A Sippének befolyása a gyámság terén addig maradt meg, a míg jelentősége egyébként is fennállott. A mikor azonban a családi köteléknek jelentősége egyáltalán megcsappan s az állami hatalom minden téren előtérbe lép, akkor a gyámsági ügyeket is, melyeket eddig a Sippe látott el, a hatóság veszi át. Kezdetben, különösen akkor, a mikor a kiskorúnak rokonsága nincsen, a dolog természetéhez képest a hatóság helyettesíti ezt. A nemlétező nemzetség intézkedési kötelezettségeit a hatóság végzi. Így áll a dolog a nemzetségi gyámság idejében is. Később a hatóság olyan esetekben is intézkedik gyámsági ügyekben, a midőn a családi gyámság korszakában van nemzetség, volna született gyám is, a ki a Sippe főgyámsága mellett a gyámsági teendőket elvégezhetné. A hatóság ugyanis magához ragadja a főgyámságot a Sippe kezéből. A született gyám felett felügyeleti jogot gyakorol és szükség esetén kinevez gyámot.

A hatóság így mintegy mediatizálta a Sippe jogkörét és annak gyámi jogait a családi tanács hatáskörébe szorította. A családi tanács azonban nem döntő, hanem csak tanácsadó testület. A döntésnek és intézkedésnek joga már a hatóság kezébe került.

Legelőször a városokban fejlődött ki ezen hatósági főgyámság. Ezekben a szorosabb kötelékeken nyugvó, szűkebb helyhez kötött, egységes közületekben a gyámi functiók gyorsabban és közvetlenebbül mehettek át a hatóság kezébe, mint a vidéki közigazgatási közületekben. A városokban tovább szerepel ugyan a született gyámság intézménye, de már csak a hatóság megerősítésétől függőleg.

A nevezett gyámság intézményének keletkezésébe nagyon is belejátszott a *Mundeburdium regis*. A király mindenki fölött gyakorolt védelmi jogot. Különösen áll ez olyanokra, a kik ezen védelemre reászorulnak. Ilyenek a kiskorúak, a gyámoltalanok, az özvegyek, kiknek tényleges legközelebbi védőjük a király. Később a királyi hatalom tágultával maga a király már nem lehet a közvetlenül eljáró védő. A király ennek folytán már csak a főgyámságot gyakorolja tényleg. A királyi kormányzásnak ezen közvetett minősége bekövet-

kezik az állami igazgatás más ágaiban is. A gyámság terén ekkor a gyámi teendők végzését a hatóságok veszik át. Ezek rendelkeznek ki eljáró gyámot, ha született gyám nincsen. Megjegyzendő, hogy egyes törzseknél előfordul az anyának gyámsága is. Ez akkor fordul elő, ha az özvegy nem kerül vissza előbbi Sippjéhez.

Korgyámságra szorultak a kiskorúak. A nem törvényes, nem törvényeskor (Unjährligkeit) különböző életkorral ér véget. Különböző törzseknél a 10, 12, 15, 18-ik életévvel végződik. Eleinte csak a 10-ik és 12-ik életévszerepel, később hozzáadták ezen éveknek felét ($10 + 5 = 15$, $12 + 6 = 18$), a mi által a 15-ik és 18-ik életév is szerepel mint törvényes kor. Ezen megfelezéssel való megtoldása az életkornak eleinte csupán az előkelőknél, a nemeseknél divott. Később a vonatkozó törzseknél egyáltalánossá lett. Ha valaki a jelzett életkort betölti, eléri a törvényes kort. Ezt a nyugaton úgy fejezték ki, hogy a gyermek *«elérte éveit»*. Nálunk a *«törvényes kor»* féle megjelölés fejezi ki ugyanezt. Jogügyleteket az évei alatt lévő, ugyan már ezen kor elérése előtt is köthet, de a hogy eléri éveit, a jogügyletekből származható kötelezettségeit visszavonhatja. Az évei alatt lévő ellen büntetendő ügyekből kifolyólag csupán a gyámot lehetett perbe fogni. A keresetőség ilyen nemének alapgondolata az, hogy az évein alatti rendszerint Pars domus, kinek bünteteteiért a gyám mint a háznak feje felelős. Polgári perek azonban addig, a míg az évei alatt lévő a törvényes kort el nem éri, folytatva nem tehetők, a civilis perek a törvényes kor eléréseig nyugsznak. Vajjon a gyámi hatalom milyen jogokat és kötelezettségeket tartalmaz, azt a különböző törzseknél különbözőképpen bírálják el. Általában véve kétféle szempontból indulnak ki a különböző törzsek. A gyám ugyanis vagy csupán kezeli a gyámoltnak vagyonát és így a bevételekről és kiadásokról számolni tartozik, vagy pedig szabály az, hogy a gyámoltnak vagyona sem nem szaporodik, sem nem apad. Ilyen esetben ugyanis a gyám csak az eredeti vagyonról tartozik számot adni és bírja a *tutela usufructuariát*, a mi annyit jelent, hogy a vagyonnak haszna a gyámság idején őt illeti meg.

A ki már elérte éveit, de még nem 21 éves, arról azt mondják, hogy *napjai alatt van*; a 21-ik életév elértéig tart tehát a kiskorúság. (Unter seinen Tagen.)

A ki pedig a 60-ik életévet éri el, az *napjai felett van*. Az ilyen, éppúgy mint a napjai alatt lévő, kívánhat magának perbeli

megbizottat. A perbeli megbizottnak (Fürsprecher) kirendelése előnyszámba megy, mert a perben a formalizmus veszélyét lehetett ezzel kikerülni. Az anyagi igazság ugyanis a perben csak annyiban érvényesülhetett, a mennyiben azt a formaságok szigora megengedte. A perbeli megbizott, a Fürsprecher, a peres fél helyett járt el ugyan, de az ő összes perbeli cselekményei a helyettesített félnek megerősítésére szorulnak. Ezen oknál fogva, ha a perben helyettesített fél a perbeli megbizottnak eljárását visszavonja, akkor ez a helyettes által esetleg ejtett hibák következményeitől megszabadul. Ezért vált előnyére mindenkinek, a ki ilyen megbizottat vallhatott. Ilyen perbeli megbizottat jelölhet ki magának a napjai alatt lévő is.

A nők apai, vagy legidősebb fítestvérük, vagy lírokonuk gyámsága alatt vannak. Innen kerültek férji Mundium alá. A férji Mundium megszűntével vagy előbbi Muntwaltjuk gyámsága alá kerültek vissza, vagy pedig a volt férj Schwertmagenje gyakorolja a Mundiumi hatalmat fölöttük.

8. §. *A rokonság.*

A legközelebbi rokonság a férji, illetőleg apai Mundiummal van kapcsolatban; jeleztetik a *Sinussal*, kebellet (*Fadem*). Ez alatt értjük azon személyeknek körét, kik a családfőnek közvetlen hatalma alatt állanak és vele a legközelebbi vérségi kapcsolatban vannak. A további felosztás izek szerint történik. A Sinus, mint-hogy legközelebb van a családfőhöz, az első iz. Az unokák, a lemenő második izet, — vagy a parentilla számítás szerint — az első lemenő *Parentillát* alkotják. A Sinus tehát a Parentilla számításnál a 0-át képviseli. A második iz az első Parentillát stb. A Parentilla azon rokonoknak összessége, a kik közvetlenül egy felmenő által vannak összekapcsolva. Ezen csoportok vagy felmenő, vagy lemenő irányban számíttatnak. A rokonsági fok izek szerint határoztatik meg. Ezen számítás az emberi test egyes részeivel hozatik kapcsolatba. E szerint a legszűkebb rokonságot képezi a kebel, a további rokonságfokokat a térdel, *Geniculussal* jelzik. A Parentillák viszont a nemzések száma szerint számíttódnak. Ha két személy közt a rokonsági fokot meg akarjuk állapítani, először is a közös felmenőt keressük. Ha ezt megtaláljuk, akkor anyyadi izben rokon ez a két személy, a hány nemzés van köztük, leszá-

mitva a közös felmenőt. Így van ez az egyenes ágon való rokonsági fok meghatározásánál. Így van a számítás az oldalági rokonsági fok megállapításánál is. Csakhogy itt a távolabbi ágon kell a nemzéseket számítani, t. i. ha a két rokon nem egy Parentillában találkozódik, hanem pl. az egyik unoka, a másik dédunoka, akkor a dédunoka ágán levő nemzések száma a döntő. A rokonsági foknak oldalági meghatározásánál azt is vizsgálják, vajjon a rokonok vízszintes vonalban számítva, hányadik Parentillában találkoznak illetve érintkeznek.

A most előadott iz-számítás Germán. Ezt átvette az egyház is (*Computatio canonica*). Ennél az oldalági rokonsági foknak meghatározásánál csupán az egyenes ágon való nemzéseket veszik számba. Ha a másik ágon lévő nemzéseknek számát is figyelembe veszik, akkor ez a római *Computatio*.

Az izek számítása (a mely megegyezik a Parentilla számítás-sal) nem történik a végtelenbe, hanem bizonyos határt jelöltek meg, melyen túl a rokonság nem jön számba. Ezen határ a hetedik iz. Addig tart jogilag a rokonság és ezzel annak jogi következményei is. Ha a hetedik izen belül örökös nincsen, a hagyaték a Fiscusra száll. A házasságkötésnél is volt a rokonságnak jelentősége. Különösen akkor, a mikor az egyház veszi kezébe a házasságkötés ügyét. Ekkor keletkeznek a házassági akadályok a rokonság és sógorság czimén. Ezek is a hetedik izen belül állanak meg. Felmentések azonban gyakran történnek, a rokonság mint házassági akadály alól.

A rokonsági viszonyt a középkorban különbözőképpen nevezik. *Magen*, *Holdc*, *Getlinge*, *Gesippe* féle elnevezések fordulnak elő. A fiági rokonokat *Schwertmagen*, a nőágiakat *Kunkel* vagy *Spindelmagen* névvel jelölték. A szorosabb értelemben vett család az a *Sinus*.

A mint a rokonsági kapcsolat tágul és a rokonok már nem tartoznak mindnyájan egy és ugyanazon házközösségbe, akkor már nem családdal, hanem nemzetséggel van dolgunk; ez a *Sippe*.

A Sippének részben jogi, részben társadalmi jelentősége van. A Sippének jogi jelentősége abban nyilvánul, hogy az, a kinek Sippéje nincs, jogi támasz nélkül áll és jogait sokszor nem is érvényesítheti. A Sippének második jelentősége pedig abból áll, hogy ez képezi a társadalmi rendnek alapját. A rokonok, t. i. a kik egy és ugyanazon Sippének tagjai, egy és ugyanazon béke és védelmi

közösségben is vannak. Ilyenek pedig *Fehde*-ben, magánharczban nem lehetnek, a mi annyit jelent, hogy közöttünk a vérbosszú ki van zárva.

A Sippének ezen kívül *gazdasági* jelentősége is volt. A letelepedés ugyanis nemzetségek szerint történt. A gentilikus kötelékek tágulásával keletkeznek a falvak, a falusi Markok, melyek gazdasági kötelékek. A családok, — a propinquitates szerint történik a hadi beosztás is.

Az egy és ugyanazon Sippéhez tartozók egymást támogatni kötelesek. Áll ez úgy a phisikai megtámadás esetére, mint azon esetre is, ha a támadás a bíróság előtt történik. Ha valakit vérbosszúból támadnak meg, akkor őt minden családbeli támogatni tartozik. Viszont ha valakit megsértettek és vérbosszúbeli megtorlásról van szó, akkor a rokonok kötelesek a vérbosszút elősegíteni, a maguk részéről is támadást intézni, esetleg sértettet támogatni. A Compositionális rendszer idejében pedig, midőn a két fél pénzben egyezkedik ki, a rokonság egyrészt felel a Compositióért, másrészt a Compositióból egy rész a Sippének is kijár. Ez a rész a *Magsühne*.

A védelem nemcsak phisikai védelemből és ennek következményeiből a vérbosszúból, a Compositióból állhat, hanem bírói védelemből is. Ennek folytán a büntetőjog terén is érvényesül a kapocs az egyén és családja között. Ha ismeretlen tettes ellen hivatalból való eljárásnak szüksége forog fenn, vagy azon esetben, ha a sértett félnek halála folytán nem volna a ki őt megbosszúlná, akkor helyette a rokonság — az elhalt nemzetségének négy tagja — indítja meg a büntető eljárást.

A perjogban máskülönben is mutatkozik a rokonságnak fontossága. A per folyamán a kezesek és a segédesküvők is a rokonok köréből kerülnek ki. A segédesküvők nem az anyagi igazság kiderítésére adnak felvilágosítást, hanem csak megerősítik az esküttevő félnek szavahihetőségét. Ha az eskü hamis, — úgy vannak meggyőződve — azon tárgy, a melyre az esküt letették az esküt tevő fél ellen fordul. Ezen meggyőződést még a pogány világban hozták kapcsolatba az istenségnek bosszújával, a ki a hamisan esküvő ellen fordul. A fegyver érintésével letett hamis eskü esetén a fegyvert fordítja az istenség a hamis esküt tevő ellen.

A nemzetség tagjainak esküje egyetemleges; úgy az eskünek felajánlása, mint az eskünek következménye is ilyen.

B) A dologi jog.

1. §. A Gewere általában.

A dologi jognak alapja a *Manus*. Ebből indul ki a személyek fölötti hatalom, *Mundium* és a tárgyak feletti hatalom is, a *Gewere*. Ez pedig *nem más, mint a vestitura eredménye*. Azon állapot t. i., a mely a személy és tárgy közötti viszonyból fogva az átruházás megtörténtével bekövetkezett. A Gewere fogalmát kapcsolatba hozzák még a védett kézzel is (*gewerte Hand*). Azon állapottal t. i., a melybe jut valaki az investitura folytán, hogy megvédheti magát a támadások ellen. Védni annyit tesz, mint *wehren*.

A Gewere fogalma tehát kapcsolatban áll az ingatlanok átruházásával. Az ingatlan átruházása Investitúrával történt. Ennek az eredménye volt a Gewere. Az ingatlanokra való átruházás eredményének fogalmát később átvitték az ingókra is; így keletkezett az ingó dolgokra vonatkozó Gewere. A származtatott szerzési módon keletkezett Gewere fogalmát idővel átvitték az eredeti módon szerzett Gewere fogalmára is.

Az átruházás kezdetben magán az ingatlanon foganatosított, később az ingatlanon kívül is megtörténhetett. Ekkor már az átruházás jelképiessé lesz, mert az átadás nem történt meg *corporaliter*, hanem az átadás és átvételnek lényegévé a *consensus* válik. Ezen módon lesz a *corporalis vestiturából incorporalis vestitura*. A *corporalis vestituránál* a fődolog a tényleges átadás, a mely magában foglalja az akaratelhatározást is. Ellenben az *incorporalis vestituránál* a fődolog a *consensus*, a melyhez hozzájárul a jelképies átadás.

A ki valamely ingatlan felett Gewerét szerzett, az az ingatlant használhatja. A *Gewerének jellege* tehát a *használat*. Ez meg is lehet osztva, mert egy ingatlanon különböző Gewere lehetséges. Így pld. az, a ki a Gewerét valamely dolog felett bírja és ezt használja is, másnak bizonyos bért, tartozást, *campi pars-t*, vagy tizedet köteles fizetni, úgy, hogy egy és ugyanazon ingatlannak hasznát többen huzzák. Ilyen megoszlása a használatnak eredményezi az egy és ugyanazon ingatlanon képzelhető két vagy többféle Gewerét.

A Gewere kiterjed az ingatlan állagára és annak tartozékaira, mert a ki a földolog felett bírja a Gewerét, az bírja rendesen a dolog tartozékai felett is. De a Gewere ilyen módon lehet meg is osztva.

Az ingó dolgok feletti Gewerének alapja a birtok. Az animus domini nem okvetlenül szükséges. A Gewere tartós jogot teremt, a Geweret el lehet örökíteni, másra át lehet ruházni. Ekkor az örökös, vagy az, kinek javára az átruházás történik, a Gewerébe lép. A Gewere jogcíme lehet: a tulajdonjog, hasznélvezeti jog, zálogjog, hűbéri jog, általában a bérviszony, a melynek természete különböző lehet.

Legtartalmasabb Gewere a *tulajdoni Gewere*.

A Gewere-féle viszony leginkább megfelel a birtok, a possessio fogalmának. Lényege, a mint említve volt, a használatban kere-sendő. Vajjon birtokkal vagy birlalással van-e dolgunk, az nem döntő.

Nemcsak testi dolgokon, hanem jogokon is képzelhető a Gewere.

A Gewere tartósságánál és jogi minőségénél fogva jogot ad az önvédelemre, de arra is, hogy a bíróság előtt keressen védel-met az, a ki a Gewerében benne van. Idegen Gewerét nem sza-bad megtámadni, a ki ezt teszi, megbüntettetik. A Gewere meg-zavarásából keletkezett ingatlanok iránti pereknél felperes azt állítja, hogy a Gewerét jogtalanul elvonták tőle, vagy hogy jogtalanul kizárták az ingatlan Geweréjéből, használatából.

Ingó dolgok iránti pereknél azt állítja felperes, hogy az ingó dolog jogtalanul került ki az ő Geweréjéből. Azaz annak oka, hogy az ingó dolog kezéből kikerült, valamely tiltott cselekmény.

A legáltalánosabb értelemben vett tulajdon védelmére vonatkozó perek nem léteznek. A Gewere csak attól követelhető jog-csan vissza, a kinek átadatott. (Hand muss Hand wahren.) Ha harmadik személytől követeljük az ingó dolgot, akkor azt állit-juk, hogy delictum alapján került ki Gewerénkből. Az önállóbb jellegű tulajdoni perek csak későbbben, a XIII-ik század végén, a XIV-ik század elején keletkeztek. Az, a ki a Gewerében benne van, ha megtámadják, előnyösebb helyzetben lesz, mint az, a ki a Gewerén kívül áll. Az előnyösebb helyzet abban nyilvánul, hogy az, a ki a Gewerében van, lesz az alperes, a kinek helyzete

a perben mindig előnyösebb. Ő védekezik, míg felperesen áll a bizonyításnak terhe.

A ki a Gewerében benne van, egyszerű esküvel tisztíthatja magát. Ha felperes ezt nem tudja megakadályozni, akkor a pert elveszti. Alperes esküjét felperes megakadályozhatja avval, hogy beigazolja azt, hogy alperes köteles neki a Gewerét átadni. Felperesnek tehát a Gewere átadására való kötelezettséget kell bebizonyítania a felajánlott eskü ellenében. A Gewerében levő egyénről a jogi vélelem az, hogy Geweréje jogos.

A *corporalis investitura corporalis Gewerét* eredményez. De lehet az *investitura incorporalis* és így ennek eredményeképpen van *incorporalis* Gewere is. Annak, a ki nincs a tárgy birtokában, virtualis joga van arra, hogy neki *corporalis* Geweréje legyen. A Gewerét megszerzik egy átruházási szerződéssel. Ha ez megkötetik, de a birtokba helyezés be nem következik, a be nem helyezettnek *incorporalis* Geweréje van. Ha valaki erőszakosan megfoszt valakit a Gewerétől, a megfosztottnak virtualis joga van a *corporalis* Gewerére. Ha valaki örökség czimén nyer jogot Gewerére, *incorporalis* Geweréje van, ha másvalaki foglalta el az örökséget. Követelheti, hogy helyezzessék bele a Gewerébe. Vagy ha bírói ítélet mondja ki valakinek javára, hogy neki joga van a Gewerére, ekkor a pernyertes félnek virtualis joga, vagyis *incorporalis* Geweréje van a tárgyra.

A virtualis jog, vagyis az *incorporalis* Gewere szintén részesül védelemben. Ezen Gewere mellett szintén az a vélelem, hogy az egyszerű. Az *incorporalis* Gewere csak azon személy ellen érvényesíthető, a kinek *corporalis* Geweréjével szemben az *incorporalis* Gewere fennáll. Azonban olyan egyén ellen, a ki egy év, hat hét, három napig benne van a *corporalis* Gewerében, annak az *incorporalis* Gewere keveset használ, a *restitutio* rövid úton nem eszközölhető.

2. §. A dologbeli jogok egyes fajai.

A Gewere a dolgok átruházásából keletkezett, mint az átruházásnak tartós eredménye. A tulajdon (*Eigenthum*) fogalma a Geweréhez simult, ámbár ilyeszerű elnevezése csak a XIII-ik században keletkezett a városi jogokban. Nálunk is eleinte a

tulajdonra a possessió kifejezést használták s csak később jött szokásba a dominium-féle elnevezés.

Az átruházási jogügyletet *Sala*-nak nevezték. *Sal-birtok* annyi mint szabad ingatlan; olyan, a melylyel terhek kapcsolatban nincsenek.

Az ingatlanok átruházásánál megkivánták: 1. a *Salat*, a szerződésnek azon részét, mely az elidegenítési ügyletet foglalta magában, 2. a tulajdonképpeni átruházást, a vestitúrát, melynek lényeges része a corporalis, vagyis a tényleges átadás.

A *Salat* és a *vestitúrát* az ingatlanon kellett végrehajtani. Az átruházás corporalis átruházási cselekmény volt, a melynél pars pro toto, ágat (ramus), pázsitdarabot vagy göröngyöt adtak át.

Az átadás után ment végbe corporaliter, ugyancsak a helyszínen, a felhagyási cselekmény. Az átruházó elhagyja az ingatlant az új tulajdonos javára.

A felhagyási cselekmény jelképiesen egy ároknak átlépésével, vagy sövénynek átugrásával foganatosított. A Frankoknál a felhagyási cselekménnyel, az «*exitus*»-sal, a festucának átadása és nyilatkozattétel volt kapcsolatban. Ezért nevezték el ezen cselekményt «*exfestucationak*» «se exitum dicere per festucam». Az *exfestucatio* a Szászoknál nyilatkozattal, meggörbitett ujjakkal «*curvatis digitis*» történt.

A szorosabb értelemben vett és corporaliter végbement átadáson kívül keletkezett a Frank korszakban egy másik átruházási módja is a tulajdoni Gewerének, a midőn t. i. az exitust vagy tényleges felhagyást pótolták egy okmánynak átadásával. Ennek az átruházási módnak az eredete a római vulgárjogban keresendő. A chartával kapcsolatos átadási módot összekapcsolták a régi Germánjogi jelvényekkel, a keztyűvel, a késsel, a fegyverrel.

A hűbériség virágzása korában az egyes hivataloknak hűbéri átadásánál, továbbá a birodalmi egyházjog körében alkalmazták ezen átruházási módot.

Az átruházási cselekmény idővel a helyszínéről eltávozik. A vestitura pl. a hűbériség virágzása korszakában a hűbérúr udvarában megy végbe. Az *exfestucatio* vagy tényleges átadás a helyszínen gyakran akadályokba ütközhetett s így a birtokon kívül végezték azt.

Általánosabb alkalmazást nyert a helyszínen kívüli átruházás először a királyi bíróságok előtt, később a népbíróságok előtt is. Ennek eredete az, hogy a perben ítéletileg mondták ki azt, hogy az átruházandó birtokba felperes, illetve a jogszerző fél belehelyeztetik.

Mint a Római az «in iure cessio»-nál álper szerepel, úgy itt is az átruházó és a jogszerző szinlegesen szerepelnek mint peres felek. Az, a ki magát a birtokba belehelyeztetni kívánja, az elidegenítő ellenében, a ki a birtokban benne van, azt állítja, hogy ő neki van az ingatlanra Geweréje. Ezért kéri magát a birtokba belehelyeztetni. Ezen állítás ellen az elidegenítő, a kinek tehát corporalis Geweréje van, kifogást nem tesz, a miért is a bíró kimondja, hogy felperes alperes birtokába belehelyezendő. Idővel a jelzett átruházási módból megtartották azt, hogy a bíróság előtt kellett az átruházásnak megtörténnie, a melynél még alkalmaztak bizonyos alakosságokat, de nem a per formalitásait. Már nem nyilatkozattal és festucával, hanem nyilatkozattal és kézadással (mit Hand und Mund) történt az átadás. A bíróság közbenjárása arra szorítkozott, hogy a midőn a nyilatkozat a felek részéről mit Hand und Mund megtörtént, a bíró kijelentette, hogy az átruházásnak nincs akadálya, de egyuttal felhívást tett közzé, hogy azon esetben, ha valakinek igénye volna az ingatlanra, úgy jelentkezék. Ha nem jelentkezett senki, a társbírák (Schöffenen) kimondották a békebannt. Tehát békés birtoklást biztosítottak az átvevőnek.

A fejlődés menete tehát a következő: valódi per, — álper a bíróság előtti átruházási cselekménnyel, a mely azonban már nem a festucával történik, — bírói határozat, mely nem ítélet, hanem felhívás alapján kihirdetett békebann.

Az incorporalis Gewere megszerzésére szolgáló külső alakiságnak átfejlődésében a harmadik phasis az, a midőn az *ügylet* már nem a bíróság előtt, hanem a *hatóság előtt megy végbe*. Egyik átruházási mód sem szorította ki egyszerre a másikat. A bírói átadás mellett a corporalis, az álper általi átruházási mód mellett a per chartam féle átadás divott s csak lassan fejlődik át a vestitura hatóság előtti cselekménnyé.

A városi jogokban fejlődik ki a vestiturának azon módja, hogy a bíróság helyett a városi hatóság szerepel az átruházásnál.

Itt a lényeges változás abban áll, hogy olyan esetekben, a melyeknél a városi hatóság szerepel, maga a felhagyási cselekmény háttérbe szorul, lassanként elenyésczik s mindinkább előtérbe lép a felhagyási cselekménynek végeredménye, az t. i., hogy a bíróság által hozott határozat, mely már nem is volt ítélet, a mely magában foglalta a békebannt, — a *városi könyvekbe*, a *Notitiákba* bevezetett.

A bevezetés eleinte csak következménye volt az előző eljárásnak, el is maradhatott, de jó volt, ha megtörtént, mert bizonyítási eszközül szolgált. Így a városi jogokban az átruházásnak lényege a feleknek megegyezése és a megegyezés eredményének — már incorporaliter történik az átruházás — bevezetése a városi Notitiákba. Ez készíti elő a telekkönyvi átadást.

A tulajdonjogi Gewerét meg lehetett szerezni a városi Notitiákba, a földkönyvekbe való bejegyzéssel. A mikor bevezették azt, hogy valakinek ingatlanjára nézve megtörtént az átruházási szerződés, le kellett írni magát az ingatlant is. Ez volt a sokkal később kifejlődött hitellekkönyvek A) lapjának a kezdete. Később a birtokváltozást is bevezették. Innen ered a B) lap. Majd bírói ítélet alapján a zálogjogot is bevezették a földkönyvben leírt ingatlanra, a mi a hitellekkönyvek C) lapjának, a teherlapnak későbbi kifejlődésére vezetett.

A Gewere ellen intézett támadás esetén legjobb védelem a Gewerének jogszerűsége. A jogszerűség kérdése a Gewerének incorporaliter való megszerzésének módjával függ össze. Ha a jogátruházó már nyilatkozott s a bíróság már kimondotta, hogy a Gewerét át lehet ruházni, de a felhívási idő még nem járt le, a jogszerzőnek állapota más, mint akkor, ha a felhívási idő már lejárt s a bíróság kimondotta a békebannt. Ennek a kettőnek a különbségére vezethető vissza a Gewere jogszerűtlensége és jogszerűsége. A kire nézve a bíró kimondta a Gewere jogszerűségét, az megtámadtatás ellen biztosítva van.

Ugyanezen hatálya van a Gewerének akkor is, ha valaki 1 év, 6 hét és 3 napig a Gewerében benne van. A ki ennyi ideig van már benne a Gewerében, annak az állapota előnyösebb avval szemben, a ki még nincs ennyi ideig benne a Gewerében. Ennek eredete a magánvégrehajtás mellett idővel kifejlődött bírói végrehajtás kezdő formáin belül az u. n. *Frohnung*-féle eljárás-

ban keresendő. A végrehajtás eleinte magánvégrehajtás; csak fogatosítja a bíróság az ítéletet a pernyertes fél részére.

Eltekintve az u. n. sürgető eljárástól, a mely vegyes, magán és hivatalbeli eljárás volt, a magánvégrehajtás korszakában a hatóság csupán kincstári követelések behajtása körül jár el, a midőn a királyi Bannnt mondják ki a végrehajtást szenvedőnek ingatlanjára. Ha a kincstári követelést az adós felhívás daczára sem fizeti ki, akkor a kincstár a királyi Bannjog alapján magamagát beutalja az adós ingatlanjába (*missio in bannum*) s megtartja még annak értéktöbbletét is. A birtokba vétel után egy év hat, hét és három napnak leforgása alatt azonban az adós magához válthatja az ingatlant, kifizetheti a tartozást. Később azonban már nem. A végrehajtás tehát 1 év, 6 hét és 3 napig biztosítási végrehajtás. Ezen kiváltási határidő elmulasztása esetén az adós már nem támadhatja meg a kincstárt, mert per esetén egyszerűen arra hivatkozhatik, hogy az ingatlan visszaváltásának határideje elmult.

Hasonlóan áll a dolog a jogszerű Gewerénél is. Innen van véve az, hogy ha valaki 1 év, 6 hét és 3 nap benne van az ingatlanban, annak Geweréje jogszerű, azaz ha megtámadják felperest, visszautesithatja a támadást, hivatkozással Geweréjének jogszerűségére. A Frankoknál volt ez így. A Szászoknál a Gewere jogszerűségének az volt az előnye, hogy csak a rendes bíróság előtt volt köteles szóba állani a jogszerű Gewerében lévő egyén a felperessel. Ezen kívül nem volt köteles szavatosra hivatkozni. De viszont azon körülményt, hogy Geweréje jogszerű, esküvel tartozott igazolni.

Az ingatlanra nézve van olyan jogállapot is, midőn át nem ruházható jogot szerez a jogszerző fél, de nem örök időre, hanem csak időlegesen szerzi azt meg. Ezen jogállapot mint eredmény a jogügyletnek formájával függ össze. Ebben az esetben t. i. az elidegenítő nem tesz felhagyási nyilatkozatot, nem végzi az exitust. Az átruházási jogügyletnek ezen lényeges alkotó része tehát hiányzik, mely ha meg volna, tulajdoni Gewerét eredményezne. Az ingatlanra vonatkozó ezen jogállapot összefügg a Germán célajándék intézményével is. Az ajándéknak azon célja van, hogy a megajándékozott s nem egy harmadik személy gazdagodjék meg. Ha azon cél, a mely miatt az ajándékozás történt, el nem érhető

vagy megszűnik, akkor megszűnik az ajándékból származó Gewere megszerzésének hatálya is.

A Frank korszakban az ingatlanok megszerzésénél voltak bizonyos korlátok, a melyek a tulajdoni Gewere létrejöttét megakadályozták. Különösen az ingatlanok ajándékozásánál, a Precariumnál, a Beneficiumnál az egyházi javadalmakat illetőleg megvolt azon cél, hogy a javadalmas élvezze az ingatlant. Ha a javadalmas meghalt, a cél is megszűnt. Általában, ha a cél-ajándéknál megszűnt az ajándékosnak célja, akkor az ajándékozás tárgya visszakerült oda, a honnan származott. Ebből fejlődött ki az ajándéktárgynak elidegeníthetetlenlensége és a visszaháramlási jog, a «droit de retour».

Evvel találkozhatni a szülők ajándékozásánál lemenőik részére, továbbá a *Hornungsgaben*ál, t. i. a törvénytelen gyermekek részére történt ajándéknál és a házassági vagyonjogban is vannak bizonyos vagyonrészek, melyeknél a célajándék domborodik ki. A tulajdonképpiközépkorban a visszaháramlási jog főtulajdonjoggá fejlődik ki s az előbbeni megajándékozott csupán haszonélvező, tehát a tulajdonjog oszlik meg. Főtulajdonos az ajándékozó, haszonélvező tulajdonos a megajándékozott.

Igy áll a dolog a hűbérnél is. Eleinte a hűbéri ajándékozás pusztán célajándék volt. A cél az, hogy a ki az ingatlant kapja, hadi szolgálatot teljesítsen. Ha elhalt, a cél már nem volt elérhető és így az ingatlan visszaszáll a hűbérurra. Így fejlődött ki a hűbéri főtulajdon és a hűbéri haszonélvezeti tulajdon. Idővel a célajándékot bizonyos feltételek mellett kiterjesztették a megadományozott utódaira is, így fejlődik ki a hűbéri örökjog is. De azért a droit de retour nem szűnik meg; mert visszaszáll az ingatlan akkor, ha a megajándékozott családja is kihal, vagy büntetendő cselekmény követtetik el.

A jelzett esetekben tehát a fennállott volt visszaháramlási jog megsűrűsödik s lesz belőle főtulajdonjog az ajándékozóra nézve. Más téren a visszaháramlási jog megritkul, intenzivitása tekintében gyengébb lesz; így különösen a szülők ajándékozásánál a gyermekek részére, a mely esetben a tiszta visszaháramlási jog ha a cél megszűnt: nem főtulajdonjoggá lesz, hanem a felmenőknek törvényes örökjogává.

3. §. *A bérviszonyok. A hűbéri viszony.*

Azon alapon, hogy felhagyási nyilatkozat és exitus nincs, de átruházás mégis van, az ingatlanra vonatkozólag kifejlődött jogok keretébe tartoznak a bérviszonyok, melyek között a leg-sajátlagosabb a hűbéri viszony.

A hűbérek valódiak és nem valódiak. Vannak *birodalmi és nem birodalmi hűbérek.*

Valódi hűbér az, mely a homagium letételével jön létre. Homagiumot pedig csak a hűbérképes egyén, a szabad ember, vagy az, a ki az általános hűbéri jog szerint erre engedélyt kap — tehet le. Kezdetben minden szabad ember — eltekintve származásától — ha fegyverhordásra alkalmas volt és hűbéri kötelezettségeinek megfeleltetett: hűbérképes volt.

Idővel csak nemes ember lehetett hűbéres s ekkor a parasztok csak bizonyos feltételek mellett juthattak hűbéri viszonyba. Francia jog szerint például csak akkor, ha a főhűbérúr abba beleegyezett. A hűbéri viszony tehát szabad emberek között jön létre.

Valódi hűbérnek nem tekinthető ennél fogva azon viszony, melynél a kötelezettségben lévő másik fél nem szabad ember. Ilyesvalaki Homagiumot sem tehet le, birodalmi ingatlant nem kaphat. A hűbérúr, ki nem szabadnak ad ingatlant, ezt csak magáningatlanjából adhatja neki.

A nem valódi hűbért alhűbérbe sem lehet adni. A birodalmi és valódi hűbérnek jellege tehát az, hogy a hűbéres azt alhűbérbe adhatja. Idővel a tulajdonképeni középkorban t. i. a nem szabad hűbéresekből, a kik tehát csupán a hadi foglalkozásnál és az érte kapott ingatlannál fogva hasonlatosak a valódi hűbéresekhez, a ministeriálisokból t. i. kifejlődik Németországban az alsóbb nemesség. Ezeknek összességéből lesz azután az *Ordo equestris minor*.

A többi bérviszonyok a hűbéri viszonytól abban különböznek, hogy az, a ki bizonyos szolgálatok fejében kap ingatlant, személyére nézve nincs lekötve úgy, a hogy a hűbéri viszonynál ez bekövetkezik. A hűbéri viszonynál a hűbérúr és a hűbéres között bizonyos fölé és alárendeltségi viszony keletkezik, a mely azonban nem szolgai jellegű, hanem nemes emberhez illő. A többi bérviszonynál ezen eset nem következik be. A jogositott (hérló, örök-

bérlő) csupán az ingatlannal jut kapcsolatba, de az ingatlan tulajdonosa az ő személye felett semmiféle irányban sem rendelkezik.

A hűbéri viszonymnál megkülönböztetendő a *személyi* és *dologi elem*. A személyi elem a hűségi viszony következménye, a mely a *Homagium*, a «*Hulde*» által keletkezik. Ez eredményezi a személyes függőségi viszonyt a hűbérúr és a hűbéres között. A *dologi elem* a vestitura által átruházott *ingatlan*, melynek ellenében fegyveres szolgálat teljesítendő.

A Frank korszakon túl a hűbéri jognak fővonásai a következők. Kezdetben a kapott ingatlan csak a hűbérest illette, örököseit nem; idővel azonban kifejlődik az örökösödés a hűbéri ingatlanon. Ha az örökös évei alatt van és még nem fegyverképes, akkor helyén van az u. n. hűbéri gyámság. A hűbérúr ugyanis gyámja az évein alatti hűbéresnek. Vagy a hűbérúr nevez ki számára gyámot. Ez gondoskodik a kiskorú neveléséről s köteles teljesíteni a hűbéri ingatlannal kapcsolatban levő hadi szolgálatot is.

A hűbéri viszony megszűnik a hűbérúr (*Herrnfall*) és a hűbéres halálával (*Mannsfall*). Ekkor a hűbéri viszonyt egy év alatt meg kellett újítani. Az örökösnek egy év alatt kellett jelentkeznie, hogy a hűségi esküt letegye.

Abból, hogy csak egy személy kaphatta az ingatlant, következett az, hogy azon esetben ha *több az örökös*, közülök *csak az egyik teszi le a hűségi esküt*. Ebből származott a primogeniturának örökjogi rendszere a hűbéri ingatlanban. Több örökös közül ugyanis mindig csak az egyik, a legöregebb testvér volt a tulajdonképeni örökös (Francia, Anglo-Normann jog).

Európában három hűbéri örökösödési rendszer különböztethető meg.

1. A *Német hűbéri örökösödési jog* szerint csak a lemenők örökölhettek, oldalágiak nem. A ki örökösödés czimén be akart lépni az ingatlanba, az köteles volt igazolni, hogy ő az utolsó birtokosnak leszármazója. Az oldalági rokonok kizárása sok visszásságra adott okot. Ezen a német hűbéri jogban segíteni igyekeztek, még pedig úgy, hogyha több rokon volt, ezek coinvestiturát kértek, azaz nemcsak egy, hanem többen és pedig egymás közötti rokonok investáltattak egy és ugyanazon hűbéri ingatlanba.

Ennek hatálya az, hogyha a coinvestiáltak közül az egyik elhalt, a többiek beléphettek helyette az ingatlanba. A belépés azonban nem történt *mortis causa successio* alapján, hanem a *coinvestitura* címén.

Az oldalági rokonok örökjogának hiányát még pótolták az u. n. *esetleges hűbér* által is. Az *eventuális* joggal investált hűbéres dologi jogot nyert az ingatlanra. De ezen jog csakis abban az esetben érvényesült, ha az a ki benne volt az ingatlanban, elhalt.

Az esetleges hűbértől meg kell különböztetni a *hűbéri várandóságot*. Ennél a hűbérúr azt ígérte, hogyha a hűbér élvezetében lévő család kihal, következik be az investitura.

A Német hűbéri örökösödési rendszer Európa-szerte terjedt el és pedig ott is, a hol a hűbér mint rendszer nem volt érvényben. Pl. Kálmán idejében, a mi ági örökösödési rendszerünk is ilyen alapokon indul. Itt is a leszármazók örökölnék. De Kálmán törvénye liberálisabb a Németnél, a mennyiben leszármazók hiányában a testvérré és ennek gyermekeire is kiterjeszti az öröklést.

2. Az *Anglo-Normann* hűbéri örökösödési rendszer szerint mindig csak a legöregebb testvér örököl (*Droit d'ainesse*). Ha több az örökös, a legöregebbik kapja az ingatlan legnagyobb részét. A kisebb részt testvéreinek adja alhűbérbe. Ez volt a *freragium*, *frerage*. Megegett az is, hogy a legöregebb, a ki az ingatlant kapta, állandó pénzsegélyben egyezett ki testvéreivel *(apanagium, apanage)*.

3. A *Lombard örökösödési* rendszer szerint örökölnék az oldalágiak is, tehát az egész család. A ki igényt tartott a hűbéri ingatlanra, köteles volt igazolni, hogy leszármazója az első szerzőnek.

Ugyanezen elv van elfogadva nálunk *Nagy Lajos* királynak 1351 évi *ösiségi* törvényében. E szerint az összes oldalágiak, tehát a család összes tagjai örökölnék a családi ingatlanban.

A személyes függőségi viszony, a mely a hűbériségben a hűbérúr és a hűbéres személye között keletkezik, lényegileg a köteles hűségben domborodik ki. Ha valaki a hűbéri viszonyban lévők között megsérti ezen viszonyt, úgy büntetendő cselekményt követ el. Ez az u. n. *Felonia*, hűtlenség (származik fillenből).

Meg lehet különböztetni nagyobb és kisebb Feloniát a szerint, a mint a legelemibb hűbéri kötelességek sértetnek meg, vagy pedig kevésbé lényeges kötelességek ellen irányul a cselekmény. A

nagyobb Feloniának büntetése, ha azt a hűbéres követi el, a hűbéri birtoknak elvesztése.

*Kisebb Feloniát az ingatlan jövedelmeinek elvonásával büntetnek. Ez tehát tulajdonképpen nem más mint zárlat, sequestrum. Összefügg pl. a kisebb Felonia azon kötelességekkel, a melyek az investitura után foganatosítandók a hűbéres részéről. Így a Francia hűbéri jog szerint az investált a hűbérúrnak a hűbéri ingatlan állagáról jelentést köteles tenni. Ez eleinte olyképpen történik, hogy a hűbéres meghívta a hűbérurat az ingatlan területére, egy napot tűzvé ki, hogy tekintse meg azt. Ez volt a *dies ostiensis* (ostendere). Később beérték avval, hogy a hűbérileg megajándékozott írásban tett jelentést az ingatlan állagáról. Ez az *enumeratio*, a felsorolás (*denombrement*). Ennek elmulasztása kisebb Felonia volt.*

A hűbérúr köteles a hűbérest védelemben részesíteni, mely nemcsak phisikai, hanem bírói védelemből is áll. Ezen kötelességnek elmulasztása Felonia volt a hűbérúr részéről.

Vannak a hűbéri jogban más kötelességek is, de mindezek a melyek nem érintik a hadi kötelezettséget, a legpontosabban vannak felsorolva. Áll ez különösen a pénzbeli segélyekre nézve. Segélyek követelhetők akkor, ha a hűbérúr ellenséges fogságba kerül. Ekkor követelheti a hűbérúr, hogy hűbéresei őt kiváltsák és ha ezt valamelyike meg nem teszi, hűtlenséget követ el. Vagy követelhet a hűbérúr pénzbeli segélyt, ha fiát lovaggá ütik, vagy ha leányát férjhez adja.

Kötelessége a hűbéresnek a hűbéri ingatlanon lakni. Ennek értelme az, hogy a hűbérúr a hűbérest mindig készen találja, hogy őt szükség esetén hadba hívhassa. Ha a hűbéres megszegné e parancsot, hűtlenséget követne el.

A legszorosabb hűségi viszony keletkezik a *Homagium ligium* által, melynek eredete a keresztes háborúk idejében a Szentföldön keletkezett hűbéri, jeruzsálemi királyságban keresendő. Bouilloné Gottfried volt az első jeruzsálemi király. A *ligium* a legszorosabb dacz- és védszövetség, a mely a legbensőbb védelemre kötelezi a hűbérurat és a hűbérest. A *Homagium ligium*mal szemben áll a *Homagium planum*. Ez tágabb kötelezettséget létesít. Ennek értelme az, hogy a *Homagium planum*ot letett hűbéres csak semlegességet vállal oly értelemben, hogy hűbérura ellen semmi ellenséges cselekvényt elkövetni nem fog.

A hűbériségen kívül, melynek jellege az, hogy a jogosított egyuttal a kötelezett személy felett bizonyos rendelkezési jogot is nyer, még a közönséges jog szerinti bérviszonyokat kell figyelembe vennünk. Ilyenek az időleges bér, örökbér stb.

A bérviszonyokkal függ össze azon kérdés is, vajjon a szolgáltatások az ingatlannal milyen kapcsolatba jutnak. Megesik ugyanis, hogy az időleges szolgáltatások vagy bérek bizonyos meghatározott időközökben visszatérvén, az ingatlannal olyan szoros, elválaszthatatlan kapcsolatba jutnak, hogy állandókká lesznek. Az időleges szolgáltatásokból keletkeznek ilyen formán az ingatlannal kapcsolatban levő *dologi terhek* (*Reallasten*). A dologi teher nem a tulajdonost, hanem az ingatlant terheli. Ha az ingatlan tulajdonosa a már lejárt teljesítéseket nem fizeti meg s az ingatlan új tulajdonos kezére jut, a még hátralevő esedékes szolgáltatásokért nem a régi, hanem az új tulajdonos felelős, mert a teher az ingatlant terheli.

A dologi terheket vestiturával lehet megszerezni. Nem minden szolgáltatás lesz idővel állandóvá. Vannak ugyanis olyan bérviszonyok is, melyek csak bizonyos időre szólnak. Vannak olyan szolgáltatások, a melyek a tulajdonos élete fogytáig járnak. Ilyen esetben annak, a ki fizetni köteles, az ingatlant átadják ugyan, de az átadás felhagyási nyilatkozat, *exitus nélkül* történik. Az átadó az átadott ingatlanra nézve a főtulajdonjogot megtartja s a ki a birtokot így időleges vestiturával átveszi, tartozik az ingatlanért járulékot fizetni. Az ilyen ingatlanokat *Precariumnak* nevezik. Ezen Precarium különbözik a római Precariumtól, mert itt ingatlan dolgot és nem ingyen adnak át használatul, hanem bizonyos fizetés teljesítése ellenében meghatározott időre, vagy az éveknek meghatározott számára, vagy a haszonélvező élete fogytáig.

Az is megesik, hogy a ki tulajdonul bírja az ingatlant, olyképp adja azt másnak át, hogy ezentúl saját ingatlanát csak mint Precariumot akarja birni (*Constitutum possessorium*). Ilyenkor exitussal történik a vestitura és az új tulajdonos visszaadja a dolgot a régi tulajdonosnak exitus nélkül. Ez a *Precarium oblatum*.

Hasonlóképpen lehet saját ingatlanján hűbért is a maga részére megállapítani. Ez a *Feudum oblatum*. A teljes tulajdon helyébe kerül itt a használati tulajdon.

A Precarium a hűbértől abban különbözik, hogy ennél a főtulajdonos, tehát a hűbérúr hadi szolgáltatokat, a Precariumnál pedig pénzbeli vagy terménybeli járulékokat követelhet.

Az *ingó* dolgokra vonatkozó *tulajdoni Gewere* megszerezhető átruházási szerződéssel és a dolog átadásával. Ez vonatkozik olyan dolgokra, a melyeknél a szerzési mód nem eredeti, hanem származtatott. Eredeti szerzés van a középkori jog szerint is, azonban csak bizonyos feltételek mellett. Egyes tárgyakra nézve u. i. léteznek bizonyos gátló körülmények, a melyek az eredeti szerzésnek akadályul szolgálnak. Ez áll különösen a vadászatra és halászátra nézve. Gátló körülmény itt a vadászati regáljog.

A királynak ugyanis jogában állott az erdőket vadászati Bann alá venni, az u. n. felső vadászatra nézve, ez az u. n. *forestis venatio*. Az előkelőbbek gyakorolhatták a középső vadászatot, a szabad parasztok idővel csak a kártékony vadra vadászhattak. Még később a vadászati jog területivé lesz, a mikor csak a terület ura gyakorolja a vadászati jogot. A király az erdők módjára a vizeket is Bann alá vehette. Ezen módon a halászat is regáljoggá lett.

A *gyümölcsre* vonatkozó *Gewerének* elve abban a jogi közmondásban van kifejezve, hogy *«a ki vet, az arat»*. A gyümölcs az elválasztás után azé, a ki a gyümölcs létesítéseért a munkát végzi. Ha tehát időközben az ingatlanra vonatkozó *Gewere* meg is változik, azé a gyümölcs, a ki a földet megmunkálta és a magot elvetette.

Az *ingó* dolgokra vonatkozó visszakövetelési jogról már volt említés. Tulajdonképpen *tulajdoni kereset*, *rei vindicatio* nem létezett. Csakis attól lehetett visszakövetelni az *ingó* dolgot, a kinek azt átadtuk. A jogi kimondás szerint: *«Wo du deinen Glauben gelassen hast, dort musst du ihn suchen»* és *«Hand muss Hand wahren»*. Harmadik személytől csak azon esetben lehetett visszakövetelni a dolgot, ha az *delictum* alapján került ki jogszerű *Gewerénkből*. A *delictum* alapján jogos *Gewerénkből* kikerült dolog visszaszerzésére szolgáló per az u. n. *Anefangsklage*, a mely vétségi kereset (*Deliktsklage*).

Ha valaki észreveszi, hogy *delictum* alapján került ki valamely dolog jogszerű *Gweréjéből*, az jogosítva van keresni a dolgot. Ha nyomra akad, a nyomot követheti egészen a házba, a

lakásba, az udvarba. Ha az, a kinek lakásába, udvarába esetleg istállójába vezetnek a nyomok, a további kutatást nem engedi meg, akkor ezen ellenkezése miatt a lopásra szabott bírságba esik. Azon esetben, ha a kutatás akadályokba nem ütközik és a kárvallott elveszett tárgyát tényleg meglesi, akkor bekövetkezik a kezdeményezési eljárás. Kárvallott kezét ráteszi a tárgyra (Anefang) és esküt tesz arra, hogy az a tárgy az ő jogszerű Gewerjéből tiltott módon került el. A kinek birtokában találták az ingó dolgot, hivatkozhatik az ő előzőjére, kimutathatja, kitől került az ingó dolog az ő birtokába. Ez az u. n. *«Zug auf seine Geweren»*. Egyik előző a másikra hivatkozhatik. Ha az előző elfogadja a tárgyat, valószínűleg megint tud egy előzőt megnevezni. Azok a kik elfogadták a tárgyat és így tovább tudtak előzőt megnevezni, menekülnek a felelősség alól, kilépnek a perből. De a lopásra szabott bírságot fizeti az, a ki el nem fogadja a tárgyat vagy ha elfogadta, de előzőt nem tud megnevezni, vagy ha meg is nevezett ilyen, ez vonakodik a perbe belépni. A kinél megakad a perjogi továbbítás, az a lopás bírságát fizeti. Azonban ez is szabadulhat a bírság alól, ha sikerül neki bebizonyítania azt, hogy a tárgyat nyílt vásáron vette. Ha kiderül, hogy felperes alap nélkül indította meg keresetét, akkor ő az Anefangnak jogtalan megindítása miatt bírságot fizet. Így van megvédve minden birtokos az esetleges perbeli zaklatások ellen.

4. §. A zálogjog.

Zálogot valamely követelés biztosítására adnak. A középkori zálogjog különbözőképen fejlődik. Ingatlanra nézve az elzálogosítás investitúrával történt; zálogjogi Gewerét nyer a zálogtartó hitelező. A középkori ingatlanra vonatkozó zálog használati zálog. A zálog tárgyát a használat jogával adják át a hitelezőnek. Később a zálogjog már nem a zálogtárgy átadásával jön létre. Átadás nélkül is lehet zálogot szerezni. Ingó zálog a zálog átvétele által szereztetik. Ez a kézi zálog.

Ingatlanra *tulajdoni zálogot lehet szerezni*: 1. *felbontó feltétellel*, azaz oly kikötéssel, hogy a tartozás kifizetése megszünteti a zálogtartónak tulajdonjogát. Ezen zálog megszerzésénél az investitúra teljes, az ingatlan átadása az adós részéről a hitelező javaira

felhagyási nyilatkozattal illetve exitussal történik, a záloghitelező tehát az investitura következtében tulajdonjogi Gewerét nyer. De a záloghitelező a zálogtárgyat oly feltétellel kapja meg, hogy ha az adós fizet, akkor a záloghitelező köteles a zálogtárgyat az adósnak ismét visszaadni. Ezen jogügylet hasonlít a visszavásárlás jogával kötött adásvételhez, a kölcsönösszeg tulajdonképpen a vételár. A zálogtartó tulajdonos egyuttal jogot kap arra is, hogy az ingatlant, a zálogtárgyat használhassa.

Szerezhető *tulajdoni zálog*: 2. *felfüggesztő feltétellel*. Olyképp t. i., hogy a tulajdonjogot csak akkor kapja meg a zálogtartó hitelező, ha a kölcsön visszafizetése bizonyos határnapig nem történik meg. Ha az adós a kikötött időben fizet, a záloghitelező nem szerez tulajdoni Gewerét. Ha nem fizet az adós, akkor megycsak át a zálog tárgya a hitelező tulajdoni Geweréjébe.

A felfüggesztő feltétellel kötött zálogszerződésnél nem okvetlenül szükséges az, hogy a hitelező birtokába vegye az ingatlant. Az elzálogosítás úgy is megtörténhetik, hogy az adós a hitelezőnek átruházási okmányt ad, a mely csak akkor lesz hatályossá, ha az adós nem fizet. Viszont az adóst is biztosítani kellett valami okmánynyal arról, hogy a zálogtartó hitelező az adós által neki adott felhagyási okmánynyal vissza ne éljen, vagyis, hogy azon esetben, ha az adós fizet, a hitelező az okmányt ne használhassa az ingatlan átruházására. Hogy ez elkerültessek, a zálogtartó hitelező egy térítvényt ad az adósnek, melyben biztosítja őt arról, hogy ha a szerződésben kikötött időben fizet, a hitelező visszaadja az adósnek az átruházási okmányt. Így biztosítják egymást adós és hitelező.

Annak kikerülése végett, nehogy a hitelező birtokba lépjen, a városi jogokban az u. n. *elzálogosító házi levelek* (*Hausbriefe*) adattak ki. Ha városi ingatlant zálogosítottak el, az elzálogosítás egy okmány által történhetett. Ezen okmányban az adós házát tulajdonul igéri a hitelezőnek azon esetre, ha nem fizetne.

Nálunk a zálog szintén használati zálog volt. Bizonyos idő lefolyása után kiváltás végett meg kellett kínálni a zálogtartót a zálogösszeggel. Ismerte jogunk a kisebb és nagyobb összeggel való megkínálást.

A nyugati jogban a haszonvételi zálognál ki volt köthető az, hogy az ingatlan haszna a tőke törlesztésére, vagy kamatnak

számíttassék. Így keletkezik az *Amortisáció*, t. i. hogy bizonyos idő múlva visszafizetődik a tartozás, de nem egy, az adós által megkínált összeggel, hanem tulajdonképpen az ingatlan, annak jövedelme fizeti le a tartozást. Az Amortisációt a német források *Todtsatzungnak* nevezik. Egy másféle *Todtsatzung* is van, ez akkor szerepel, a midőn az adóssági fogság olyképp változik meg, hogy az, ki adóssági fogságba jut, munkája által ledolgozhatja tartozását.

A Notitiákba való bevezetésnél említettük, hogy zálogjogi Gewerét is lehet szerezni bejegyzés által. Ennek alapja az, hogy zálogjogot ítélet által is lehet szerezni. Ha az ítélet arra szól, hogy a pernyertes fél kielégítheti magát másnak ingatlanjából, a pernyertes kérheti a beutalást. Ez áll a *Frohnung*-nál. Bizonyos kedvezményben részesült a fiscus saját követelésének érvényesítése tekintetében, a mennyiben ha az adós nem fizetett, a kincstár jogosítva volt magát beleutalni az adós ingatlanjába. Ez volt a *Frohnung*, a mely tulajdonképpen nem más, mint a békevesztésnek vagyonioldala. A békevesztésnek hatása ugyanis a személyre és a vagyonra vonatkozik. A békevesztésnek a személyre vonatkozó hatása az, hogy a békevesztettet meg lehetett büntetlenül ölni. Vagyoni jogi következménye pedig az, hogy a polgári halál bekövetkezésének idejében a békevesztett vagyonát is elveszti. Nem szabad neki a vagyonából juttatni, csak bizonyos feltételek mellett. A midőn a kincstár beleutaltatja magát az adós ingatlanjába, az adós a vagyontól megfosztatik, de egy éven belül jogosítva van magához visszaváltani ingatlanját. Ha ezen idő eltelése után nem fizet, úgy az ingatlant, még ha többet is ér tartozásánál, elveszti.

A Notitiákba való bevezetés által a hitelező nem nyerte el a tulajdonjogi vagy használati zálogjogi Gewerét, de az elzálogosításnak a Notitiákba való bevezetésével olyan jogot nyert, mint azon hitelező, a ki egy végrehajtható ítéletet kapott az adós ellen, a melynek alapján vagyoni végrehajtást eszközölhetett ki a maga javára.

Ha a kikötött határidőben nem történt meg a tartozásnak kifizetése, akkor a zálogjogi megállapítás alapján a hitelező az adós ingatlanját lefoglalhatja, annak átadását követelheti, az ingatlant értékesítheti, eladhatja és magát így kielégítheti. Ez az u. n.

«Versilberung». Itt tehát nem háramlási zálogról van szó, hanem csak azon jogáról a hitelezőnek, hogy érvényesítse követelését a lekötött ingatlanból. Az ügyletet, mely által ezen zálogjog megállapított, a városi könyvekbe jegyezték be. Az adósnak egy meghatározott ingatlanját jelölték ki ezen czélból s midőn a tulajdonjogi Gewerében történt változások bejegyzésére nyitottak lapot, ugyanezt megtették a zálogjogi feljegyzésekre is. Így ezen ingatlanra nézve foganatosítható a Notitiák alapján a tulajdoni átruházás és az elzálogosítás. Ez vezetett a hitellekkönyvek kifejlődésére.

Az ingókra vonatkozó zálogjogi Gewerével a kötelem függ össze. A középkorban egy dolgot zálogképpen le lehetett kötni olyképpen, hogy maga a kötelem, melynek biztosítására szolgál a tárgy, háttérbe szorult, megszűnt.

Ezért, ha a zálogtárgy a záloghitelező kezében véletlenül megsemmisül, a záloghitelező nem felel a zálogba adónak azon többletért, a mely mutatkozik a követelés eredeti nagysága és a zálogtárgy értéke közt. Másrészt a zálogtartó hitelező a zálogtárgy megsemmisítése esetén követelését újra nem érvényesítheti, mert a kötelem annyira azonosult a zálogtárggyal, hogy annak megsemmisülése esetén egyuttal a kötelem is megszűnt. Ha azonban az elzálogosító adós Vadiatióval vagy hűségi ígérettel adta át a zálogtárgyat, vagyis ha a kötelem egy másik külső cselekmény által külön kimutattatott, felel a zálogba adó a zálogtárgy kevesebb értékéért és felel a zálogtárgy véletlen megsemmisülése esetén a felmerült kárért.

Meg lehet különböztetni: 1. *adott zálogot*, a melyet az adós maga nyújt a hitelezőnek, 2. *vett zálogot*, a melyet a zálogba vevő egyoldalú cselekmény által szerez magának. A vett zálognak egyik faja a hatósági zálog.

A vett zálog keletkezése a kezdetlegesebb életviszonyokkal függ össze. Ha valakinek földjén, kertjén idegen állat kárt okoz, a kárvallott legprimitívabb emberi érzése szerint bosszút állhat és a kártevő állatot megölheti. Ezen jog később csak a kárt okozó apróbb állatok (ludak, kacsák, csirkék stb.) irányában maradt meg. A nagyobb állatok a Frank korszak végén az okozott kár okából csak vissza voltak tarthatók. Ez a behajtás (Schüttung). A behajtott állatokat a tulajdonos az okozott kár ellenében kiválthatta, ha ez meg nem történt, úgy ezeken is bosszút állhat

a behajtó. Később a zálogtartó a behajtott állatot bizonyos ideig tartotta s ha ezalatt a behajtott állatokat nem váltották ki, azok a zálogoló tulajdonává lettek, illetve ezekből kielégítette magát. A marhabehajtás nálunk is megvolt. A Schüttungnál a kötelem alapja a delictum, melyet az állattulajdonos követ el az által, hogy nem vigyáz kellőleg barmaira.

Ingó dologra vonatkozó zálogjogi Gewerét csak a dolog átadásával lehet szerezni. Ez tehát kézi zálog; ha az adós nem fizetett, a zálogtárgy a záloghitelező tulajdonává lett. Később ezt eladhatta. Ez a jog az ingatlan zálogolásánál is kifejlődött, Versilberung. Ha nem valamely állat, hanem ember okozott kárt, az köteles volt zálogot adni. Eleinte a zálogolás magáneljárásnak volt a tárgya. Idővel azonban ezen zálogolás is formákhoz fűződött. Magánzálogolást gyakorolhatott: 1. a bérbeadó a bérlő ellen a lejárt bérösszeg erejéig, 2. a járadékra jogosított egyén a lejárt járadék erejéig.

A területiség kifejlődésével az országos béketörvények (Landfriedengesetze), melyek a közbéke állandósítására törekednek, a béke érdekében hatottak arra, hogy a magánzálogolás megszűnjék és a zálogoláshoz bírói felhatalmazás eszközöltessék ki. Idővel a magánzálogolás csak akkor volt már megengedve, ha az adós és a hitelező a zálogolás ezen módjára nézve már eleve megegyeztet.

C) Az örökjog.

1. §. *Az örökjog alapja. Halotti rész. A hagyatékok birtokbavétele. Örökösödési rend.*

Az örökjognak alapját a nyugaton a vérségi kapcsolatok képezték. *Vannak törvényes, azaz született örökösök, de nincsenek végrendeleti örökösök.* Az örökbefogadás útján szerzett örökjog, mivel az örökbefogadás utánozza a vérségi rokonságot, nem végrendeleti intézkedésen, hanem utánozott vérségi kapcsolatokon nyugszik.

Az első örökös maga az örökhagyó, a neki jutó rész az u. n. *halotti rész*, mely férfiaknál férfihasználatra szánt tárgyakból áll. Ilyenek voltak az elhaltak kedvencz paripája, vértje, fegyverze stb. Ezeket eltemetik az örökhagyóval.

Idővel a temetkezéshez szükséges vagyonrészt is halotti résznek tekintették. A halotti részhez különböző tárgyak tartoznak;

jelképiesen pl. egy pár sarut adnak a sirba, hogy az elhalt eltalálja az utat az örökkévalóságba. Később már a halotti részhez tartozó dolgoknak hányadát, quótáját nem temették ugyan el az örökhagyóval, hanem elégették a sir felett, hogy másnak ne jusson. Ezen rész lehetett a hagyatéknak fele, harmada stb. Utóbb már ezen hányadnak elégetését is csak symbolizálták. Egy butor darabot, leginkább egy széket égetnek el a sir felett, a mi az egész hányad megsemmisítését jelképezte.

A kereszténység elterjedésével a halotti részből kifejlődik a lelki üdvösségre, kegyes czélok elérésére szánt rész, az u. n. *Seelgeräthe*.

Az örökjogban a hereditas iacens fogalma nem volt ismeretes. Az örökös a halál pillanatában szerezte meg az örökséget. Ezt fejezte ki a «Der Tote erbt den Lebendigen» s a franczia jogban a «le mort saisit le vif»-féle közmondás.

A halál bekövetkezésétől számított harmincz nap a gyásznak ideje. Ezalatt az örökösödési jognak érvényesítése nyugszik. Ezen idő alatt a háztartás együtt marad, úgy, a mint azt az örökhagyó visszahagyta; az özvegyet ezen idő alatt olyan jogok illették, mintha az örökhagyó életben volna. A gyászidő alatt a hagyaték ellen követeléseket a hitelező nem érvényesíthet. A gyászidő eltelte után következett be az osztzkodás. Az öregebb osztott, a fiatalabb választott. «Der Ältere theilt, der Jüngere kiest».

Az örökösödés rendjének kiindulási alapját a házközösség képezi. A házközösségbe tartozó elhaltak része a többiek részéhez hozzánövekszik. Legelső csoportját az örökösöknek képezik a lemenők, de csupán a gyermekek, az unokáknak kizárásával. Idővel az unokák is belépnek saját ágaik szerint az örökösök csoportjába. Innen van az unokáknak belépési joga, «Eintrittsrecht». Az örökösök második csoportját képezik a felmenők, a szülők, ilyenek nemlétében a testvérek, a Parentillák szerint. A távolabbi örökösödési jogot az izék, illetve Parentillák szerint számították. A közelebbi izbeliek az örökségből a távolabbiakat kizárták. Létezett az unokatestvérek oldalági csoportosítása is, «Niftelschaft»-ok szerint.

Az örökjogban a fi- és nőrokonok között különbség volt. A *fiutódok* előnyben részesültek az örökösödésnél. A *fiági rokonok* a nőági rokonokat megelőzik.

Némely törzsnél a nők ki voltak zárva az örökösödésből. Ennek kiindulási oka az, hogy ők örökrészüket már férjhezmenetelükkor megkapják (Allatura, ornamenta muliebria). Más törzsek-nél a nők az ingókból örökölhettek, az ingatlanokból nem. Ezen elv legtovább fennállott a nemesek örökjogában. A nem nemesi, paraszt ingatlanokban nők is örökölnek. Ismét másoknál, pl. a Frizeknél fele annyit kapnak a nők az ingókból, mint a mennyire nekik az egyenlő örökjog szerint joguk lett volna. (Die Frisen fassen mit halber Hand).

Az örökjogban a *rendi állás szerint is van különbség*. A hűbériség is gyakorolt az örökjogra befolyást. A hűbériség elterjedésével az ingatlanok hűbéri ingatlanokká lettek, melyek hadi szolgálattal jutottak kapcsolatba. A hadi szolgálatot csak fiutódok teljesítették. A mikor kifejlődik a női hűbérek rendszere (Weiberlehen), az ingatlannal kapcsolatban lévő hadi terheket helyettes-sel pótolták. Ekkor a hűbérúr a hűbéresnő házasságkötésére nagy befolyást gyakorolt, mert az köteles volt bizonyos idő múlva férjhez menni. A hűbérúr három lovagot mutatott be neki, a kik közül a hűbéri ingatlanban lévő nőörökös köteles volt választani.

Nálunk, ha az adománybirtokban nőutódok is örököltek, ezt az adománylevelek záradéka külön kiemeli; az ilyen adomány mindkét nembeli utódokra (utriusque sexus) fi- és nőági örökösökre száll. Ez kivétel volt. A *pragmatica sanctio* szerint is előbb a fiutódok és csak azután örökölnek a nőutódok ugyanezen ágba; az öröklési rend tehát vegyes és elsőszülöttségi. Az adománybirtokban az örökösödés az adománylevél szerint rendesen a fiágot illette meg. A magyar jog szerint kivétel történhetett a nőági öröklési rendben az utolsó nőutódot illetőleg a fiúsítás által. Ekkor az utolsó nőutódtól származott fiutódra, ki házasság következtében már más családhoz tartozott, is kiterjesztetett az örökösödés joga.

Bizonyos vagyonkörökben különös utódlás van. Ilyen a *Gerade*, mely az özvegynek jut olyképpen, mint a hozomány, *Allatura*. A *Gerade* a jogosított özvegy halála után a nőági rokonokra száll (*Niftelgerade*). Ellenben a *Schwertmagenek* örökjoga különösen a férfiak hadi felszerelésére vonatkozik. A czélajándéknál az utódlást a czél határozza meg. A családi kastély stb. leginkább a legöregebb fiúnak jut.

2. §. *A várományosi jog és a halálra szóló rendelkezések.*

A vérségi kötelék a leendő örökösöknek is biztosít jogokat. A fiági örökösödés elve oly erős gyökeret vert a nép meggyőződésében, hogy még akkor is, a midőn a nőutódok már az örökösödés körül bizonyos jogokat nyertek, az örökösödés szempontjából bizonyos intézkedések által a fiágnak biztosították az ingatlant. Utánozták a régi házközösségi elvet (Ganerbenschaft) szerződések által.

A leendő örökösöknek van befolyásuk a leendő hagyatékra. *A várományosi jogban egy régibb és egy újabb fejlődési szak különböztethető meg.*

A *régibb* várományosi jog abban nyilvánul, hogy a leendő örökhagyó vagyonáról *sem élők között, sem halál esetére nem intézkedhetik.* Ez a házközösség következménye, mert a kik a házközösségbe tartoznak, részesednek a házközösségi vagyonban. Mindamellett *megengedi a jogrend,* hogy a leendő örökhagyó élők közt *rendelkezék* a leendő hagyatéka bizonyos hányadáról, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{10}$ részről, vagy egy fejrésről, a mi azt jelenti, ha az örökösök pl. öten volnának, a hatodik részről rendelkezhetik.

A *későbbi várományosi jogban* a rokonoknak *beavatkozási joguk volt.* A leendő örökhagyó a leendő hagyatékról csupán a leendő örökösök *beleegyezésével intézkedhetik,* s ha e nélkül rendelkezett, a leendő örökösöknek joguk van a jogügyletet megtámadni, megsemmisíttetni s így az osztatlan örökösödési jogot (Ganerbenrecht) megmenteni.

A leendő örökhagyó ingók felett rendelkezhetett, de csupán élők között és teljesen egészséges állapotban, betegség esetén nem. Innen ered az a formula, mely a középkoron át és még ma is fenmaradt a végrendelezéseknél, mely szerint a végrendelező kijelenti, hogy «teljes egészségben, ép testtel és ép lélekkel intézkedik». Hogy a rendelkező egészséges-e akkor, midőn ingóságairól élők között rendelkezik, azt bizonyos próbákkal kellett igazolnia; pl. lóra kellett szállnia, vagy dárdát kellett bizonyos távolságra elhajítania stb. Ha a próbát kiállotta, megengedték neki az intézkedést.

Ezen szabályok átmentek a XIII. században a szász tükörbe, melyet 1235-ben Repgaui Eike, Schöffe irt. Mert a szász tükör

ezen intézkedése a rendelkezési jogot korlátozza, ez pedig az esetleges vallásos célokra szánt hováfordításokat is korlátozhatta, az egyház nem látta szívesen a jogkönyvnek ezen intézkedését. Ennek következménye az volt, hogy a szóban forgó cím az Indexre került. Az egyház igen természetesen a *donationes post obitum* és a kegyes célú rendelkezéseket nem kívánta korlátozni.

A fentjelzett intézkedési korlátozások és a Ganerbschaft képezték az u. n. *fidei comissumoknak* alapját, melyeknek rendszere még most is fennáll. Ezek a családi vagyonnak fentartását célozzák. A senioratusoknál pl. a legöregebb fiági firokon örökli a vagyont, a ki a többi családtagnak apanaget ad.

Ott, a hol a középkorban a várományosi jog az ingatlanok feletti rendelkezést korlátozta, bizonyos esetekben ezen korlátozás alól tettek kivételeket. Annak, ki végszükségbe jutott, elszegényedett, a jogrend még az ingatlanra is megengedte a rendelkezést, de csak azon feltétellel, ha az elidegenítés előtt az ingatlannak megvételével az örökségre jogosított legközelebbi rokont megkínálta. Ha ezt elmulasztotta, a legközelebbi örökösök az ügyletet megsemmisíthették. Az eladott ingatlant a szerzőtől magukhoz vonhatták (*ius retractus*). Ezen jog a hűbéri jogban is megvolt (*Lehensretract*). A jogosított fél, esetleg örökös, a tudta és beleegyezése nélkül elidegenített hűbért visszaválthatta. Ezen *ius retractus*ból fejlődött ki az elővásárlási jog. Ha valaki a családi ingatlant el akarta adni, azt, ha a leendő örökösök ugyanazon árt kínálták, a leendő örökösöknek volt köteles átengedni. A célajándék s a hűbér természete miatt volt szükség az elidegenítési tilalomra.

A hűbérnél az elidegenítés két érdeket sérthetett: 1. a hűbérúrét, a kinél meg volt a visszaháramlási és újra adományozási jog, de sérthette 2. a hűbérben való örökösödés kifejlődésével a család érdekét is. Ezért az elidegenítéshez a hűbérúr és a család beleegyezését ki kellett kérni; e nélkül az elidegenítés érvénytelen.

Az elidegenítés a családbeliek közül sérthette 1. a legközelebbi érdekeltet, a közvetlen, legközelebbi leendő örököst és 2. a tágabb rokonság érdekét. A tágabb családi örökösödési jog különösen a Lombard örökösödési jogban domborodik ki.

Nálunk is csak úgy lehetett elidegeníteni az adománybirtokot, ha az elidegenítésbe a korona és a rokonok beleegyeztek.

Ha ezek nélkül történtek elidegenítések, ha akár a korona, akár valamely távolabbi rokon érdeke feléled, a rendelkezés hatályát veszti. A szerzett vagyonra az elidegenítési tilalmak kivált a nyugaton nem állottak.

Idővel szokásba jött, hogy a leendő örökhagyó életében leendő örököseinek átadta vagyonát azon kikötéssel, hogy a maga részére élete fogytáig lakás, ellátás s ezen kívül a temetkezési költségek is biztosítottassanak. A hajlottabb korban leendő ellátás szempontjából engedték meg az ilyen rendelkezéseket (Ewelgang). Ilyféle intézkedések nálunk különösen a földmivelő népnél még ma is szokásban vannak. Az aggkorra való ellátás telekkönyvi teherként szerepel az ingatlanon, ennek ellenében a leendő örökösöknek már eltűk idejében átadják az ingatlant.

A vagyon feletti rendelkezés hatályával birt az *örökbe fogadás*, adoptio, melynek súlypontja eleinte nem a vagyon feletti rendelkezésen, hanem a személyes, a gyermeki viszonyoknak létesítésén nyugodott. Az intézkedés tehát főleg családjogi és csak idővel lesz vagyonjogivá. Ezen különbség kidomborodik az ügylet megkötésénél; a Longobardoknál Gairethinxnek hívják, a Frankoknál Adfatimusnak. A közbenjáró eleinte a Speerbürge, később a Salmann, kinek kezébe időlegesen átadják az ingatlant, melyet ő bizonyos meghatározott idő múlva köteles átadni az örökbefogadottnak. A Ripuári jogban az örökbefogadást per chartam végezték.

Léteznek ezenkívül rendelkezések, a melyekre nem állanak fenn az általános korlátozások. Ilyen pl. a *halálesetre szóló ajándékozások* (donationes post obitum), melyeknek célja az, hogy az ajándékozott vagyon tulajdonjoga megmaradjon az ajándékozónál élete fogytáig, a jogügylet hatálya csak a bekövetkezett halál után éled fel. A halál után azé az ajándék tárgya, a kinek javára történt a halál esetére való ajándékozás.

A vagyonról halál esetére *örökösödési szerződések* útján is lehetett rendelkezni olyképp, hogy a leendő örökhagyó a vagyon fölötti élők közti intézkedésnek jogát fenntartotta, de a vagyonban való örökjogot a túlélőnek biztosította.

A rendelkezési jog fejlődésével függ össze, hogy a haldoklóhoz hívott egyházi személyek ezeknek utolsó kívánságaiak érvényesítése körül segédkezet nyújtottak. A haldoklók különösen lelki üdvösségük elérése végett a vagyonjog körébe eső rendelkezésekről

nyilatkoztak, melyeknek érvényesítését a jelen levő egyházi személy közvetítette. Ezen kívánságoknak kezdetben nem volt jogi hatályuk ; az örökösök azoknak teljesítésére nem jogilag, hanem csak a kegyelet czimén voltak kötelezve.

Lassanként terjedt el azon meggyőződés, hogy a haldokló kívánságát, tehát a halálra szóló intézkedést okvetlenül teljesíteni kell. S minthogy ezen rendelkezéseknél legelsőbbben csupán az egyházi személyek szerepeltek mint közvetítő tanúk, különösen a városi jogok, statutumok, a végrendekezéshez a plébánosnak mint tanúnak jelenlétét kívánták meg. Az egyházi személyeknek jelzett szerepével függ össze az, hogy ők voltak elsősorban végrehajtói a haldoklók utolsó kívánalmainak. (Erogatores). Ezekből lesznek a végrendeleti végrehajtók.

Látható tehát mindezekből, hogy a nyugati végrendeleti örökjog nem az universalis successio, hanem a singularis successio, a hagyományok alapján áll.

D) A kötelmi jog.

1. §. Általában.

A kötelmi jog fejlődése hátrább áll, mint a többi jogvidékek fejlődése. Ennek okát a középkori gazdasági viszonyokban kell keresnünk. A terménygazdaság korszaka kevésbé alkalmas a kötelmi jog fejlődésére. A pénzgazdaság s a hitelügy csak később fejlődik és evvel jár azután a kötelmi jognak részletes kialakulása is.

A nyugati kezdő középkori kötelmi jogban megkülönböztették a *tartozást* és a *szavatosságot*. A tartozás nem más, mint a teljesítésre való kötelezettség. Tartozás külön megkötött tartozási szerződés alapján jöhet létre. A tartozási szerződés létrejöttéhez bizonyos külső alakítások szükségesek. *Vadiumnak* és a *festucának* átadása, bizonyos alakhoz kötött nyilatkozatok és a kézadás. A későbbi jogban a *fastucát* helyettesíti a *chartha*. Ezen külső formaságok betartása nélkül kötelelem nem jöhetett létre. Ezért idővel szükségessé vált a formaságokon könnyíteni.

Kötelelem jött létre akkor is, ha az ígélet és a teljesítés kölcsönösen egy időben történt. A kölcsön megállapításakor az egyik szerződő fél egészben vagy részben teljesített, így a szerződés idővel reálissá lett. A kötelmi jog *vadiatio* nélkül a reálszerződések

alapján áll. Az, hogy a kötelezettek közül az egyik csak részben teljesít, a kötelemnek csak quasi reálitását idézte elő. A részfizetést (arrha) különböző célokra fordították; ha a templom javára adták, akkor «Istenfillér»-nek nevezték. Megesett az is, hogy az Arrhát, mint ez néha mai nap is szokásos, áldomásképpen itták meg.

A bíróság előtt is lehetett szerződést kötni. Ezen szerződéskötés előnyösebb, mert ekkor okmányt állítanak ki, a minek alapján közvetlen kielégítés követelhető; másrészt ezen okmány által a végrehajtási jog is biztosítva volt.

2. §. A fizetés.

A követelés behajtása a népjogok idejében a hitelező által az adós lakásán történt. A hitelező felkereste az adóst az ő lakásán s ott felszólította fizetésre. Ha az adós nem fizetett, akkor késedelembe (*mora debitoris*) esett. Ennek következménye az volt, hogy a késedelem okozta kár megtérítendő. A kár különböző lehetett, azért a *mora* következményei az egyes követeléseknél nem egyenlők, mert a hitelezők érdekei (interesse) különbözők lehettek. Azonban nehéz volt megállapítani, mi a hitelező kára, mi a *mora debitoris* következménye.

A kezdő középkorban a kárnak okozását közelebb hozták a vétség, a magánjogi bántalom fogalmához, úgy fogva fel a dolgot, hogy a mikor az adós nem fizet, rosszhiszemű cselekményt követ el, melynek vétségi minősége lévén, ezért ő felelős.

A kezdő középkorban tehát a *mora debitoris*-nak következményét bírság által egyenlítették ki. Hasonlóképpen a perjogban is vannak ilyen bírságok, melyeket akkor fizet a fél, ha a bírói felszólítás után nem fizet (pld. a sürgetőeljárásban kiszabott bírságok). Úgy volt ez itt is, mielőtt a végrehajtás megtörténik, az adós fizetési késedelme miatt bírságot kellett fizetnie.

A középkori jog későbbi fejlődésében a hitelező már nem fárad az adóshoz, hanem az adós kötelessége a hitelezőt felkeresni és tartozását kifizetni. Így változik a fizetési kötelesség minőségével maga a tartozás is és lesz a XIII. sz.-ban a «Holschuld»-ból «Bringschuld». («Hozom-veszem» tartozás.)

Ekkor már a *mora* fogalma is megváltozott, megszűnt a *morának* a jogrendben megállapított következménye. Ezért tehát

a kérdést másként kellett szabályozni. A hitelezőnek be kellett volna bizonyítania azt, hogy tulajdonképpen mi a kára? Ennek a bizonyítása azonban körülmények között nehéz lett volna. Ezért az adós és a hitelező rendszeren már a szerződés megkötésekor megállapodtak abban, mi lesz a teendő akkor, ha a mora bekövetkezik. Rendszeren az volt a megállapodás, hogy a mora következményeit a hitelező majdan egyoldalulag állapítja meg. Ha az adós nem fizetett, a hitelező egyszerű bemondására (Se credere in verbum creditoris) állapittatik meg a kár. Ez ellen az adós kifogást nem tehetett, mert ebbe már a szerződés megkötésekor beleegyezett.

A kölcsönszerződésekről okmányt állítottak ki. Ezen okmány (cautio) a kötelező, az adóslevél, mely a szerződésről szól. Az okmánynak a teljesítés körül is volt szerepe. Ha valaki cautiót állított ki, fizetés esetén követelhetette, hogy a hitelező a cautiót adja neki vissza, nehogy, ha ez meg nem történik, ebből reá nézve hátrány keletkezzék. Ha a hitelező az adósnak a fizetéskor nem tudta visszaadni a cautiót, mert pl. elvesztette, akkor ő adott neki egy okmányt arról, hogy a fizetés következtében a kötelelem megszűnt. Ezáltal abból, hogy a hitelező fizetéskor az adós cautióját vissza nem adta, az adósra semmi joghátrány sem következhetik be. A hitelező által az adósnak a cautió helyett adott ezen okmányt *epistola evacuatoriának* nevezték. Ha a hitelező a fizetéskor vissza tudta adni a cautiót, akkor ezt megsemmisítették (cassatio) eltép-ték vagy átlukasztották.

A mikor a Holschuldból Bringschuld lett («hozom-veszem» tartozás), megesett, hogy a fizetést a cautió felmutatásához, tehát ilyképpen bizonyos határidőhöz kötötték. Így daczára annak, hogy a «Holschuld» már «Bringschulddá» változott át — a hitelezőnek kellett az adóshoz fáradni, hogy a cautió felmutatásával a kötelelem esedékességét előidézze. Ilyenkor a mora akkor következett be, a mikor a hitelező a cautiót fizetés végett bemutatta, de az adós ennek daczára nem fizetett.

3. §. *A rendeletre és bemutatóra szóló papírok keletkezése.*

A fizetésről még a következőket kell megjegyezni. A közép-kori jog szerint kezdetben csak a hitelezőnek lehet fizetni. Ha az adós esetleg másnak fizetett, a hitelező ezen fizetésnek kötelelem meg-

szüntető hatályát jogában volt el nem ismerni, ez ellen kifogást tehetett. Azon körülmény, hogy az adós csakis a hitelezőnek fizethetett, nagyon megnehezítette a hitelforgalmat. Ezért segítettek is ezen a bajon. Ez legelső sorban olyképpen történt, hogy az adós a hitelezővel újra megállapodott abban, hogy a fizetés nemcsak a hitelező javára, hanem más részére is jogérvényesen eszközölhető. Így tehát az adós már nemcsak az eredeti hitelezőnek fizethetett, hanem egy harmadik személynek is, a kit az eredeti hitelező kijelölt és az adós is elfogadott. Érthető, hogy a főszerződés megkötése után nehéz volt már az adóst egy új, ámbár mellékszerződés megkötésére reábirni és egy harmadik személyt is belevonni az eredeti kötelembé. Ezen bajon azután akképpen igyekeztek segíteni, hogy a hitelező annak, a kire cedálta volna a követelést, illetve a kinek az adós ő helyette fizetett volna, perbeli meghatalmazást adott, a melylyel ez az ő nevében az adóst beperelje. Ily módon tehát a követelésnek átruházása a perbeli meghatalmazás alakjában történt. Ha ezen per a meghatalmazott felperessége alatt a maga rendjén végig lefolyt, úgy evvel a felek célzt is érhetek. De ha a per lefolyásának ideje alatt a meghatalmazó elhalt, akkor már nem érték el a kívánt célzt. Látszik tehát, hogy a meghatalmazási szerződés nem nyújtott elegendő biztosítékot arra, hogy az engedményt pótolja, a miért is arra igyekeztek, hogy ezen hiányon a szerződés megkötése idején segítsenek.

Már a Frank korszakban találkozunk avval, hogy a szerződő felek a szerződés megkötése alkalmával belevonták a szerződésbe azon harmadik személyt, a kinek jogérvényesen fizetni lehessen olyképp, hogy az adós nemcsak az eredeti hitelezőnek fizethessen, de egy harmadik személynek is, a kit így, csak általánosan lehetett kijelölni. A midőn az eredeti ügylet már ilyképpen kötött meg, akkor ezen harmadik személy (a destinarius) saját nevében is érvényesíthette a követelést. A destinarius saját nevében járhatott el azon esetben, ha bizonyos körülmények — a destinarius és az eredeti hitelező közötti jogviszony — ezt megkívánta. Esetleg az eredeti hitelező volt adósa a destinariusnak és azáltal, hogy a destinarius hajtotta be a követelést, az eredeti hitelező ilyképpen elégitette ki őt.

Ebből, hogy az eredeti szerződés alkalmával nem kellett okvetlen megnevezni azon harmadik személyt, kinek fizetni lehessen

hanem általában ki lehetett kötni azt, hogy az adós vagy az eredeti hitelezőnek, vagy egy harmadik személynek fizet, fejlődtek ki a *rendeletre szóló papírok* (*Ordre Papiere*), legvégső sorban pedig a *bemutatóra szóló papírok* (*Inhaber Papiere*).

Ezen papírok nagyon megkönnyítették a hitelforgalmat, innen fejlődtek ki az *utalványok*, a *váltók*, a *cheque*k, legvégső-sorban pedig a mai *papírpénz*.

A kezdő középkorban tehát a megállapodás eredetileg olyképpen történik, hogy az adós egy harmadik személynek is fizethet. Hogy ez így volt, ezt az egykorú és ránk maradt formulákból tudjuk.

Már a VII. században vannak ilyen formulák, melyek szerint az adós kötelezi magát, hogy nem pusztán az eredeti hitelezőnek fog fizetni, hanem egy másik kijelölendő személynek, *kinek a hitelező az adóslevelet át fogja adni behajtás céljából* (tibi aut cui dederis hanc cautionem ad exigendum).

A IX. században Olaszországban olyan formulák fordulnak elő, melyek szerint az adós annak fizet, *kinek a hitelező kezébe adja* (cui in manum miseris) a *Cautiót*.

Már a VII. században Olaszországban fordul elő olyan formula is, mely szerint az adós fizet az eredeti hitelezőnek, vagy annak *cui ordinaueris*, azaz a kinek részére a fizetés a hitelező részéről el fog rendeltetni. Ezen formulában tehát az *ordre* papírt jellemző terminológia is előfordul már.

A német okmányokból kiolvasható olyan formula is, hogy az adós fizet az eredeti hitelezőnek vagy annak, a ki a *Cautiót* a hitelező akaratából kezében fogja tartani.

A *rendeletre szóló* papírnak hatálya az volt, hogy az adós a *Cautió* bemutatójának jogérvényesen fizethet, de egy feltétellel, ha a bemutató az okmánynak jogszerű birtokát igazolni tudja. Ha ezt nem igazolja, akkor az eredeti adós megtagadhatja a fizetést. A tényleges birtoknak jogszerűsége bizonyítható volt az összes per-jogi bizonyítéki eszközökkel. Ez azonban igen nehézkes dolog volt. Könnyíteni kellett rajta. Hiszen a *rendeletre szóló* papírosok egész rendszerének célja az volt, hogy a hitelforgalmat, a fizetést megkönnyítse, hogy lehetővé tegye azt, hogy több személy között fennálló hitelviszony egy cselekmény által rendezhető legyen.

Ezért a *rendeletre szóló* papír jóhiszemű birtokának bizonyítását egyöntetűvé kellett tenni, a mi az által történt, hogy a

sokféle lehető bizonyíték között egyet egyáltalánossá tettek. Ez volt az okmány általi bizonyítás, mely okmányt — a hitelező által kiállítva — «Willebrief» névvel jelölték meg. Evvel beigazolta a bemutató azt, hogy a kezében lévő Cautió jogos úton került hozzá, ennek ellenében az adós jogi hatálylyal — veszély nélkül — fizethet. A rendeletre szóló papiroknál tehát a Willebrieffel kellett igazolni a Cautió jogszerű birtokát. Ha a destinarius, a Cautió bemutatásakor ezen okmányt felmutatta, a fizetés akadály nélkül megtörténhetett. Ha az adós nem ügyelt a Willebriefnek helyes kiállítására, úgy esetleg még egyszer fizethetett.

Mig a rendeletre szóló papiroknál a Cautiónak jogszerű birtokát igazolni kellett, addig a bemutatóra szóló papiroknál ennek igazolása nem volt szükséges. Ez a hitelforgalmat természet-szerűleg méginkább megkönnyebbitette. Hogy milyen volt a hatálya a bemutatóra szóló papirnak a fizetésre, az benne volt a fizetésre vonatkozó záradékban, a melyet a papirra annak kiállításakor maga az adós vezetett rá. Ezen záradék mint fizetési ígéret lehetett vagy vagylagos, vagy tiszta. Vagylagos a fizetési ígéret, ha az adós megígéri, hogy ezen Cautió ellenében fog fizetni a hitelezőnek, vagy annak, ki a záradékban meg van jelölve. Természetesen Willebrief nélkül. Ha a záradék azon ígéretet foglalja magában, hogy a fizetés vagy a hitelező javára történik, vagy *bárki* részére, a ki e Cautiót bemutatja, ezen záradék már a tiszta bemutatóra szóló papirost jellemzi.

A IX. majd a X. században fordulnak elő ilyen bemutatási papirosra vonatkozó záradékok. A vagylagos formulák a IX. században, a tiszták a X. században mutatkoznak. Ha az adós és a hitelező nem egy és ugyanazon, hanem különböző helyen lakott, a hitelező pedig maga is tartozott egy harmadik személynek, a ki az eredeti adós lakóhelyén tartózkodott, akkor az eredeti adós nem az eredeti hitelezőnek, hanem ezen harmadik személynek fizethetett. Ezáltal a kölcsönösszegnek egyik helyről a másikra való elküldése vált szükségtelenné.

4. §. Szavatosság, kezesség, adóssági fogság.

... A kötelmet biztosítani lehetett szavatolással is. Ez nem más, mint a kötelelem következményeinek elvállalása. A szavatolás nem

volt mindig személyhez kötve, tárgy is le volt köthető. (L. a zálogjogban). A zálogtárgy magában foglalhatja a kötelemért való szavatosságot, a kötelem belesűrűsödik a zálogba, a mi által a szavatolás csak a zálogtárgyban van meg.

A kötelmi viszonyban levő adósért a felelősséget elvállaló szavatós a kezes. A nemzetközi érintkezésből kifolyólag keletkeznek a *túszok* (Geisel). Ezeket a biztosítékot nyert fél a másik állam legelőkelőbbjeiből szokta kiválasztani. Ha a nemzet vagy törzs nem teljesitené az elvállalt kötelezettséget, ezáltal veszélyeztetné túszainak személyes biztonságát. A visszaváltásra vonatkozó garancia annál nagyobb, minél nagyobb a valószínűség a visszaváltás mellett. Ez pedig a nemzet tagjainak legjavára nézve a legnagyobb.

A magánjogban a kezes a kötelem biztosítására szolgál. A kezes a kötelem következményeit magára vállalja a hitelezővel szemben. A kezesség szerződés által jön létre. Az adós átadja a festucát a hitelezőnek, a ki azt tovább adja a leendő kezesnek. Ezáltal legelső sorban nem az adós, hanem a kezes vállalja el a kötelemből eredő felelősséget. A hitelező közvetlenül nem az adós, hanem a kezes ellen fordul. A kezes viszont kártalaníthatja magát az adós vagyonából. (Ma úgy mondjuk, hogy visszkeresete van az adós ellen.)

A kezes az adós személye ellen is fordulhat, ha nem fizet. Ilyen esetben a kezes az adóst letartóztathatja. Így keletkezik az adóssági fogság. Ennek célja az, hogy az adós által elvállalt, de a kezes által teljesített kötelem az adós részéről a kezes részére teljesíttessék. Az adós személye biztosítja tehát a követelést, mert vele a kezes tetszése szerint bánhat el; eladhatja, munkára szoríthatja, boszut állhat rajta, megölheti stb. A kezességi szerződés eredetére nézve tulajdonképpen nem más, mint a *Vadiatio*-nak egyik neme. A Vadiationál tárgyat köt le az adós, itt pedig a kezes személyét köti le. Ha a hitelező a követelés biztosítására kíván kezest, de az adós nem talál ilyent, akkor az adós magamagát köti le kezesnek. (Önkezesség, sajátkezesség.) Ennek az a formája, hogy az adós egyik kezéből a másikba teszi át a festucát és átadja a hitelezőnek. Az önkezesség eredete az, hogy Vádium lehetett minden tárgy, a minek értéke van, tehát rabszolga is, a ki személy, de személyisége nincsen elismerve. Miután Vádiumként rabszolgát kötöttek le, a rabszolgának személyisége pedig

a jogrendben szintén lassan elismerésben részesült, idővel szabad ember is leköthette magát Vádiumként, azaz mint kezest. A fejlődés tehát a következő: Vádium, mely lehet rabszolga és még később pedig szabad ember, a ki tehát már nem Vádium, hanem kezes. Ha pedig az adós kezest nem talál, önmaga lesz önmagának a keze. Az önkezes pedig nem más, mint az *adós*.

A Vadiatió kivül volt még a kezesség keletkezésének egy másik alapja is. Nem a Vadiatióból, tehát szerződésből keletkezik a szavatosság leginkább olyan kötelmeknél, melyeknek alapja a delictum, a vétség. Bekövetkezhetik ez akkor is, ha a cselekmény magában véve ugyan nem is vétség, de azzá fokozódik. Így pld. ha az adós kötelezve van a fizetésre és rosszhiszeműleg, szándékosan nem teljesít, akkor eljárása delictummá fokozódhatik, a melynek következménye az adóssági fogság.

Az adóssági fogságnak eredeti formája az, hogy olyan esetben, ha a kötelező nem teljesít, ő a hitelezőnek *teljesen* szabad rendelkezése alá jut.

Idővel enyhül az adóssági fogságnak szigorú hatálya. A hitelező nem rendelkezhetett teljesen szabadon, kénye-kedve szerint fogságában levő adósával. A hitelező ugyan őrizheti őt, fogságában tarthatja, de csak egészségének veszélyeztetése nélkül. Egyes törzseknél nem teljesítés esetén a bíróság mondja ki az adós ellen a személyi végrehajtást. Némely törzs azonban a személyi végrehajtást egyáltalában nem ismeri.

Az adós személye ellen vezethető végrehajtás hatályában nem más, mint a békevesztésnek (Friedlosigkeit) a személy ellen irányuló következménye. A *Longobardok ismerték a bírói határozat alapján* keletkező *adóssági fogságot*, a Frank jog nem ismerte. A Frankoknál ismerték az adóssági fogságot azon említett esetben, ha a kezes nem fizet és az adós ezáltal jut a kezesnek rendelkezése alá.

Ismeretes volt az adóssági fogság olyan esetben is, ha az adós és a hitelező között erre vonatkozólag már a kötelelem keletkezésekor jött létre megállapodás. Ez utóbbi tehát az *adóssági fogságnak önkéntes elvállalása* azon esetre, ha az adós nem fizet.

Az adóssági fogság hatályának fejlődésére nagy befolyást gyakorolt az egyház. Előbb a hitelező az adóssági fogságba került adós személye fölött teljes rendelkezési joggal birt. Utóbb a hitelező az adóst csak egészségének megóvása mellett tartóztathatja

le, de az adós nem volt még kiváltható. A hitelező nem volt arra kényszeríthető, hogy a kiváltásba beleegyezzék. Az egyház befolyása következtében utóbb a hitelező fogva tarthatja ugyan az adóst, de csak addig, a meddig azt vagy egy harmadik személy, vagy maga az adós önmagát ki nem váltja. A fogva tartott adós pld. időközben öröklés, vagy ajándékozás útján juthatott saját vagyonhoz és így önmaga válthatta ki magát.

Munkára kényszeríthette a hitelező fogságban lévő adósát. Eleinte ezen munka értéke korlátlanul illette meg a hitelezőt. Az egyház befolyása folytán azonban az adós munkájának értékével kiválthatta magát, ledolgozhatta tartozását. Munkájának értékét a tőke törlesztésére számítják (*Amortisatio, Totsatzung*).

Az adóssági fogság további fejlődésében az előkelő személyeket — kikkel szemben nehezen lehetett volna érvényesíteni az adóssági fogságot — eleve arra kötelezték, hogy nem fizetés esetében hosszabb ideig teljes udvartartásukkal egy vendéglőben tartózkodjanak. Itt abból indultak ki, hogy az adós inkább kifizeti adósságát, sem-hogy ilyen sok költséget okozó helyen költskezzenek.

Záloggal is lehetett biztosítani a kötelmet. Zálogul leköthető a már említetteken kívül a becsület. Ha az adós nem fizet, a hitelező gúnyképeket terjeszthet róla; leköthető még a lelkiüdvösség is.

Az örökös az örökhagyó adósságaiért nem szavatol. De ez alól volt kivétel. Az örökhagyó adósságaiért a hitelező az örököstől csak az örökhagyótól ráháramlott ingóságok erejéig követelhet kielégítést. A szász-tükör rendelkezése szerint az örökös az örökhagyó adósságaiért csak akkor szavatol, ha a hitelező igazolja, hogy az örökhagyó a szóban forgó kölcsön által meggazdagodott s hogy azon rész, a melyből a gazdagodás áll, az örököse szállott.

Az örökös a legtöbb esetben tagadta a gazdagodást, esetleg jóhiszeműleg is, mert nem értesült az örökhagyó minden vagyoni viszonyáról. Az örökösnek az örökhagyó adósságaiért való szavatossága ezek szerint igen ritkán érvényesült, a mi a hitelügyet nagy mérvben bénította.

Egy másik körülmény is gátolta a kölcsönügyleteknek tovább fejlődését. A kölcsönadók a kölcsönért kamatot kívántak. A kamat a tőke forgalmából származó haszon egyenértéke. Az egyház azon-

ban a kamatszedést tiltotta. (Usurarum pravitas.) Keresztények között tehát nem jöhetett létre kamatkölcsön-szerződés. Ezért a zsidók, — mivel rájuk a tilalom nem terjedt ki s mivel más foglalkozásból ki voltak zárva — meg aztán a Longobardok, az u. n. Kawercok, foglalkoztak a kamat kölcsönökkel.

A kamatszedési tilalmak folytán keletkezett az u. n. *járadék vásárüzlet* (Rentenkaufgeschäft), melynél valaki (kölcsönszerződésnél a hitelező) egy bizonyos összeget (kölcsönnél kölcsönösszeg, tőke) más valaki részére leköt (kölcsönnél adós), a ki arra kötelezi magát, hogy a másiknak, tehát a járadék-jogosítottnak (hitelező) évenként bizonyos meghatározott összeget fizet. A tőkét a járadékra jogosított, a kötelezettnek (adósnak) egyszersmindenkorra a visszafizetés kötelezettsége nélkül adja s ennek ellenében köteles a járadékkal terhelt a jogosítottnak visszatérő időben előre meghatározott összeget fizetni.

Hogy a jogosított biztosítva legyen, a tőkét, mint dologi terhet, a terhelt ingatlanába incorporálták s az ügyletet az ingatlanra szerzendő Gewerének módjára, tehát exitussal kötötték meg.

Ekkor tehát nem az adós, hanem az ingatlan van a járadékkal megterhelve, a járadékjuttalékot az ingatlannak mindenkori tulajdonosa köteles kifizetni. Az esetleges hátralékok a terhelt ingatlan tulajdonában történt változások esetén, nem a régi, hanem az új tulajdonost terhelik.

A járadékszerződésnek jellege az, hogy fel nem mondható; következik ez abból, hogy a tőke dolgiasítva van, dologi teherként szerepel. Idővel megváltozik a járadékszerződés. Az incorporatióból zálog lesz, a mindenkoron visszatérő évi, vagy bizonyos időhöz kötött járadékokból pedig kamat.

E) A perjog.

1. §. A bírósági szervezet.

A birói szervezetről már megemlékeztünk. A birói szervezet fejlődésének első korszakában szerepel a Hundertschaft keretén belül mint bíró a *Fürst*, később a *Thunginus*, kinek segédje a *Sacebáró*. A Thunginus mellett szerepel annak hét bírótársa (Rachinburge), a kik az ítéletet indítványozzák és a Thunginussal együtt hozzák meg.

A *Graf* eleinte csak a büntető ítéleteket hajtja végre és csak a Frank korszak elején, a VI. században lesz rendes bírónak. A mikor a Graf kerül a Gau élére mint bíró, ez a bírósági szervezet fejlődésének második korszaka. Minthogy a Graf alatt több Hundertschaft van, helyettesre szorult. A Grafnak helyettese a *Viccomes*, eleinte csak mint *«Missus comitis» ad hoc*. Ebből az egyes esetekre szóló helyettesítésből fejlődik ki a *Centenarius* és a *Vicarius*, a német részeken pedig a *Schultheis*, a kikből idővel szintén önálló bíró lesz.

A Karolingok, nevezetesen N. Károly idejében mutatkozik a bírói szervezetben a harmadik fejlődési szak. Ekkor meg lehet különböztetni alsóbb és felsőbb bíróságokat. A *felsőbb* bíróságok az országos bíróságok, *Landgerichte*, a melyek rendes bíróságok (ungebotenes Thing). Az *alsóbb* bíróság a hivatali bíróság (Amtsgericht), a mely rendkívüli bíróság (gebotenes Thing).

A két bíróság között a különbség az, hogy 1. az országos bíróságnál a Graf, a hivatalnál a Schultheis a bíró; 2. míg a grafi bíróság teljes bíróság, a bíróság vezetőjén s a Rachinburgokon kívül szerepel maga a nép összesége is (adstantes), a mi a régi törzsi gyülekezetre emlékeztet, addig a Schultheis bíróságoknál a nép nincs jelen. Az ítéleti indítványt a Rachinburgok helyébe került *Scabini*, *Schöffenen* teszik meg. Ezen ítéleti indítványt a nép vagy helyben hagyja, vagy elveti.

A Schultheis bírósága áll: a Schultheisből és a Scabinikból, a Rachinburgok utódaiból (*Schöffenen*). Ezeknek segédje egy külön bírói végrehajtó, *Buttel* vagy Büttel. 3. Hatáskör tekintetében is van a két bíróság közt különbség. A nagyobb bűnügyek a felsőbb, a közönséges bűnperek és a magánjogiak az alsóbb bírósághoz tartoznak.

Ezenkívül a két bíróság közt bizonyos fölé- és alárendeltségi viszony fejlődik ki, a mi már a felebbezés nyomaira vezet. 4. A bíraskodás idejében is különbözik a két bíróság. A felsőbb bíróságot évenként háromszor, mindig három napon át, az alsóbbat 14 naponként tartják meg. Az utóbbinak az volt célja, hogy kisebb ügyek hamarabb intéztessenek el. Ha három nap alatt a felsőbb bíróság nem végez, a Graf jogosítva van pótbíróságot (*Afterting*) tartani.

A *Schöffenen* (bíróársak) alkalmazása a Rachinburgokkal szemben azon előnnyel jár, hogy nem kell minden Hundert-

schafta külön Scabiniket választani, mert ezek a különböző Hundertschaftok Amtsgerichtjein a Schultheis mellett és a rendes bíróságokon is szerepelhettek. Megválasztják őket életfogytiglan. A Schöffenek előkészítik a szakbírósgot, a jogtudó bíróságot.

A Karolingok bírói szervezete mindenütt elterjedt, kivéve a Friseknél. A XIII. században a bíróságok vezetője a Frizeknél az u. n. Asega, (a kinek indítványa felett dönt a nép). A Skandináviáknál a Lagman, a Sváboknál a Iudex.

A Landgerichten és Amtsgerichten kívül szerepeltek még a kir. bíróságok, melyeket a királyi Pfalzban tartottak meg. Ezek külsőleg abban különböztek a többi bíróságoktól, hogy ezeket fedett helyen is meg lehetett tartani. Gyakrabban is tartották meg, mint a népbíróságokat. A Merowingek idejében ezen bíróságok rendszeren minden hónap kezdetén, a Karolingok alatt minden tizen-nég nap kezdetén ültek össze a királyi palota oszlopos előcsarnokában, a Pfalzgraf közbenjárásával. *Staffelgericht*-nek is nevezték ezen királyi törvényszéket. A király elnökölt. Birótársak voltak — szám szerint legalább is heten — kiket a király meghívott. A Pfalzgrafnak ezen törvényszéknél megkülönböztetett szerepe volt. Ő mondta tollba a jegyzőkönyveket. A Karolingok idejében már külön jegyzőkönyvvezető szerepel. A Pfalzgraf akkor már csak megerősíti ezen okmányt, megpecsételi. A Pfalzgraf ezenkívül kevésbé fontos ügyekben maga elnököl. Ő hozzá kerülnek először a panaszok. Ő válogatja külön ezeket, mint a királyi személyes bíróság és az ő bíróságához tartozókat.

A királynak bírói illetékessége megmaradt az összes ügyek felett.

A király minden jogérvényesen ítéletileg még be nem fejezett ügyet magához vonhat. Ezen királyi jog azonban sok kelletlenségnek volt az okozója. Nagy Károly alatt meghatározták az ügyeket, melyek a királyi bíróság illetékessége alá tartoznak. Ezek voltak az ország nagyjai elleni perek, a királyi ingatlanokra, a *ius reclamandi* folytán idetartozó perek. Ezek voltak a királyi ingatlanokon lévő földmivesek perei. Továbbá azon perek, a melyekben a rendes bírák el nem jártak. Pippin óta a felebbezésnek homályos jelei mutatkoznak. A királyi bíróság a méltányosság alapján ítél. Már befejezett ügyeket is tárgyaltak a királyi bíróság előtt. Ezen elv megmaradt Németországban a tulajdonképpeni középkorban is az

u. n. udvari birodalmi bíróságnál (Reichshofgericht), melynek illetékessége a territorialismus kifejlődése folytán mindinkább szűkebbre szorult. Ezen változás tehát a territorialismussal és a hűbériség terjedésével függ össze.

A királynak azon joga, hogy a függő (pendens) pereket magához vonhatja, a mit *ius evocandi*-nak nevezték el, a területiség kifejlődésével csökkent, mert sok területi úr privilegiumot eszközölt ki magának az iránt, hogy a király az ő területükről az ügyeket magához vonni nem fogja. Ezen privilegiumok a *privilegia de non evocando*, a melyek azt célozzák, hogy a területiség elve a bírói szervezetben is érvényesüljön. A hol a király nem adott ki ilyen *de non evocando*-féle privilegiumot, ott az udvari birodalmi bíróság illetékessége megmaradt.

Eljárhatott a birodalmi udvari bíróság azon esetekben is, melyeket eléje vittek akkor, ha a király valamely területen udvart tartott, hosszabb ideig ott tartózkodott. Ez áll még olyan helyekre nézve is, a melyekre a király privilegium *de non evocando*-t adott ki. A király itt tartózkodása idejében magához vonhatta az összes pereket.

Ugyanezen elv áll a territoriális jövedelmekre is. Ezek a királynak ott tartózkodása idejében szintén a királyt illették, mint regáljogok. Összefügg ez a régi *descensus* joggal.

A *descensus*-nál fogva a király azon földesúrtól, kinek területén megtelepedett, ellátást igényelhetett, éppúgy mint a középkorban később a hűbérúr, ha beutazta a hűbéri területet, melynek ura az ő vazallusa volt. Ez is a jövedelmeket részben a maga számára vételezhette be. A jövedelmek különösen az ellátásra vonatkoztak. Így függ össze az ellátás a regáljogokkal.

Idővel szabályozták az ellátás jogát. Nálunk az aranybulla szabályozza a *descensus* jogát. Nyugaton pl. a hűbériség idejében mondták ki azt, hogy a hűbérúr évenként csak egyszer követelhet ellátást (*Prandium annuale*). A király, ha az egyes Provinciákban utazott, ott tartózkodása ideje alatt mint legfőbb hűbérúr gyakorolta a hűbérúri jogokat. Joga van a királynak arra is, hogy bíróságot tarthasson.

A tulajdonképpi középkorban a Reichshofgerichtnek illetékessége kiterjedt a felebbezett ügyekre. Minden, a rendes bíróság által hozott ítélet felebbezhető a jelzett bírósághoz, ha csak a királynak privilegiuma, hogy az ügyek egy bizonyos területről

nem felelbezzhetők a birodalmi udvari bírósághoz, — ezt meg nem akadályozta (*Privilegia de non appellando*).

Ezen privilegiumok is a provinciális területi birói hatalom megerősítésére szolgáltak, arra t. i. hogy az igazságszolgáltatás a Provinciában összpontosíttassék és hogy a Provinciában a területi bíróság mint legfőbb bíróság szerepelhessen.

Illetékes maradt a birodalmi udvari bíróság a birodalmi közvetlenek (Reichsunmittelbare) ügyeiben. Birodalmi közvetlenek azok, kik felett pusztán a királyi hatalom áll, kiket más szempontból mint hűbéreseket, korona vazallusoknak nevezünk.

A birodalmi közvetlenekre nézve a birodalmi udvari bíróság nem mint felelbezzési, hanem mint elsőfolyamodású bíróság szerepelt. A tulajdonképpeni középkorban ennek illetékessége vonatkozik különösen a legelső birodalmi méltóságokra, a Fürstökre, kik a birodalmi gyűlésen a legelső szavazattal birtak és kikre idővel a királyválasztási jog is átment. Csupán a Fürstök választották meg a királyt, kik a választás eredményét a nép elé terjesztették.

A Fürstök előválasztási jogából keletkezett a hét választó fejedelemség intézménye, melyet 1335-ben a birodalmi gyűlés az u. n. aranybullában erősített meg,

A birodalmi udvari bíróság illetékessége alá tartoznak továbbá a birodalmi ingatlanokra vonatkozó perek, továbbá azok, a melyekre a felek már előre megállapították, hogy mint választott bíróság az udvari bírósághoz tartoznak. Ezt csak a legelőkelőbbek teheték. A birodalmi udvari bíróság volt illetékes a birodalmi átok (Reichsacht) kimondására. Így állottak ezen dolgok a XIII. századig. A XIV. században a Reichshofgerichtből kiágazik a kamara bíróság, Reichskammergericht, a melynél 1445-től bírákként hivatalból alkalmaztak legelőször római jogászokat.

Felsőbb bíróságokká lettek a privilegium de non appellando és non evocando következtében a egyes hercegi, fürsti területeken levő központi bíróságok, mert a birodalmi bíróság elé tartozó ügyeket az érintett privilegium folytán a Provinciákban intézték el. Így fejlődtek a hercegi udvari bíróságok.

A Frank korszakban is szerepeltek a törzsi hercegségek idejében a Hercegi udvari bíróságok. De ezen korban ezek csak rövid életűek voltak.

A Frank korszakban, a már említett bíróságokon kívül szerepelnek még a következők:

Felemlitendők a *királyi kiküldöttek*, a *Missusok* bíróságai. *Alakilag* ezen bíróság országos bíróság volt, a mennyiben a Graf adta át az elnökséget a királyi Missusnak. A Missus azonban ezen alakilag országos bíróságon a hivatali jog alapján ítélhetett, a mit a Graf nem tehetett meg, mert ő csak a népjog alapján oszthatott igazságot.

Azon időn át, a midőn a Missus a Missaticumban nem tartózkodik, ezen Missaticumnak legelőkelőbbjei tartottak *országos békebíróságot* — *Landfriedensgericht*, melynek elnökéből lesz a *Landgraf*. A midőn a hűbériség fejlődésével a Missus a Missaticum területéhez állandóan fűződik, ő elnököl a *Landfriedensgericht*eken, a miből a négy területi Pfalzgraf lesz, kik közül a Rajna melléki, mint egyik választó fejedelem különös jelentőségre jutott.

Szerepelnek a Frank korszakban már a *földesúri* bíróságok is. A földesúri függőségi viszonyban lévő egyének (Hörig, nálunk jobbágy) egymás közötti ügyeiben a földesúr, vagy helyette a gazdasági vezető — *Mayer* — ítelt. Ha a függőségi viszonyban lévőknek harmadik személylyel volt perük, úgy ezek a nyilvános bíróságok hatáskörébe tartoztak — a jobbágyakat pedig az uradalmi intéző képviselte.

A midőn az *Immunitások* keletkeztek, úgy ezeknek területén az immunitásos urak gyakorolták alantosaik fölött a birói hatalmat. A biráskodási jog azonban különösen az adózások iránti kérdésekből fejlődött ki. A rendes birói hatalom azonban csakis a kisebb ügyekre vonatkozott. Ez már Nagy Károly idejében volt így. Nagyobb ügyekben a Graf ítelt fölöttük. Az immunitásos urat a biráskodásban a *Vogt* helyettesítette.

A *koronajavadalmakon* a gazdasági intéző gyakorolta a birói hatalmat a koronajavadalom alantosai fölött. Nagyobb ügyekben ezek a *ius reclamandi*-val élhettek. A király azonban ezen ügyekben is az intézőt bízta meg. Így tehát az intéző kisebb ügyekben az immunitás jogán, nagyobbakban pedig királyi megbízás alapján járt el.

Szerepelnek még az *egyházi bíróságok* is, a melyeknek szerepe a világiak feletti biráskodás terén azon befolyással volt kapcsolatban, melyet az egyház a világi ügyekre gyakorolt. Elvként az

állott, hogy az egyház a világiak felett csak az egyházi fegyelem szempontjából ítélhetett.

Az egyháziakkal szemben is az egyháznak csak a hivatali és egyházi közigazgatás szempontjából lett volna bírói joga. Bűnügyekben az egyház a bírói jogot egyháziak felett magáénak tartotta a püspökök felett már régebben, kisebb ügyekben a plébánosok felett csak a VII. század óta járt el a püspök. (II. Chlotár 614. évi párisi edictuma.) A világi bíróság ilyenkor csak akkor járt el, ha az egyházi személy egyházi jellegét megfosztás által elvesztette. A püspökök beutazták püspöki megyéjüket és a plébániák székhelyein tartották meg *missaticus synodális* bíróságukat. Ezeknél a Graf is jelen volt. Ingatlanok és az állás (status) iránti perekben a Graf ítél.

2. §. A per általános jellegzése. A magánharcz és ennek meggátlása. A per alakísága. Az ebben bekövetkezett átalakulások.

A per a kezdő-középkor joga szerint nem más, mint *Rixa*, szóváltás, veszekedés.

Két fél nem ért egyet valamely jogi kérdés iránt, ezt el akarják dönteni, ellentét van tehát köztük, ezért peres felek. A ki igazságát keresi, az a *felperes*, a kin keresi, az *alperes*. A fejlődésnek első szakában csak ezen két személy szerepel a perben, a bíróság háttérbe szorul. A peres felek igyekeznek egymást igazságukról meggyőzni. A per tehát tényleges harc, mely szabályozva van. A szabályozott szóharcz ez a per. A peres eljárás nem öleli fel a jogi eljárást. Ebbe bele tartozik a magánharcz is.

Az eljárás szigorú formákhoz van kötve, ez biztosítéka annak, hogy a peres eljárás bizonyos mederbe tereltesék és hogy az ellentétek el ne fajuljanak. Legrégibb időben a legtágabb értelemben vett jogi eljárás (Rechtsgang) a legszorosabb kapcsolatban van az önvédelemmel, melynek maradványai részben a tovább élő magánharcz, másrészt a vett zálog.

Nálunk például az 1848 előtti végrehajtásban divott repulsió is még erre emlékeztet. Ide tartozik például a birtokháborítás esetén megengedett visszaüzés stb. stb.

A szóharcz, hogy megfeleljen azon feladatnak, hogy a peres

felek között a vitás jogi kérdést eldöntse — garantiákra szorult, hogy el ne fajuljon. Ezen garantiákat eleinte ép úgy mint a bizonyítékokat, maguk a felek állapították meg. Később a szokás-jog állandósította ezeket. A pernek érintett garantiái a pernek kifejlődött formalismusában jutnak kifejezésre, a melyek azon hiányt is pótolták, hogy a peres felek egymást igyekeznek meggyőzni és nem a bírót.

A perjognak, ámbár csak formális kifejlődése daczára, a magánharcz még sokáig megmaradt és azt a közszokásból, a jogrendszerből eltörölni egyszerre nem is lehetett. A XV. század végéig maradt meg a jogrendszerében. Különböző intézkedésekkel igyekeztek a tulajdonképpen középkorban a magánharczot megszüntetni vagy legalább korlátozni. Ilyen volt pl. a *treuga Dei*, az Isten békéje. A hét bizonyos napjain, melyek Krisztus kinszenvedésének napjaival azonosak, nem volt szabad magánharczot vívni.

A *treuga Dei*t felváltja a királyi béke, *treuga regis*. Ez Franciaországban a 40 napi béke volt (*quarentain le roi*), melynek ideje alatt nem volt szabad sem magánharczot vívni, sem fegyvert fogni.

Az *Assuramentumok* (*assurement*) által pedig arra igyekeztek a feleket bírni, hogy a magánharcz abbahagyásával a mindkettőjükre nézve illetékes udvari bíróság előtt keressék igazukat. Az *Assuramentumok*at tehát csak akkor lehetett alkalmazni, ha felperesnek is, alperesnek is volt közös *souverain* hűbérura, a kinek udvara mint udvari bíróság mindkét félre nézve illetékes volt. Ebből az következik, hogy minél több a hűbéri lánczolat, annál több a valószínűség arra, hogy a felek perüket nem magánharcz útján, hanem bírói ítélettel fogják elintézni.

A magánharcz meggátlására szolgáltak Franciaországban még külön ezen célból keletkezett egyesülések is (*confreri*), a melyeknek tagjai azt határozták el, hogy a magánharcz kizárásával intézik el ügyeiket, vagy pedig hogy támadás esetén a harcztot harczzal fogják viszonzni (*guerre a la guerre*).

A kezdő korszakban a per a bíróság elé csak akkor kerül, ha a peres felek különben egymást meggyőzni nem bírták és a per dolgában döntésre volt szükség.

A perbeli formalismus a XIII. századig növekszik, innentől fogva apad, idővel a formalismus háttérbe szorul és a felek az anyagi igazság kiderítésére törekszenek. A peres eljárás fejlő-

désében forduló pontot jelent, a midőn az alaki bizonyítás az anyagi bizonyítás rendszerébe megy át. Ezen átmenet, mely a Frank korszakban megy végbe, megfigyelhető az egyes bizonyítéki eszközöknél (pl. az eskünél, de különösen a tanuvallomás általi bizonyítéknál), mutatkozik továbbá abban, hogy a mint a perjog első fejlődési szakában a peres felek egymásnak szolgáltatták a bizonyítéki eszközöket, felperes igyekszik alperest meggyőzni a perjogban megállapított formák alapján, úgy később a felek a bizonyítékokat a bíró részére szolgáltatják, felperesnek a bírót kell meggyőzni arról, hogy igaza van, vagy alperesnek arról, hogy felperesnek nincs igaza.

A bizonyítási eljárásnak közvetlen célja tehát előbb a nép-jogban megállapított bizonyítéki formáknak betöltése, később pedig az *anyagi* igazságnak kiderítése.

Ennek folytán a bírónak perbeli működése is megváltozik, a mi kapcsolatban áll avval, hogy a bizonyítás az egész per structuráját változtatja meg akkor, midőn a formalismus mellőzésével az anyagi igazság kiderítésére törekednek. Erre vezetett a nyomozó, az u. n. inquisitorius rendszer, a mely az egész per-jogot a maga lényegében megváltoztatta. A fejlődés első szakában a pert a peres felek perbeli egyezség (Sühnvertrag) által végzik be, a bírói ítélet is a Sühnvertrag alkotó részét képezi. Ekkor a peres feleknek működése a per sorsát illetőleg intensivebb, mint később. Kezdetben a pernek sorsa majdnem kizárólag a peres felek kezében van olyannyira, hogy még a bizonyítékokat is maguk a peres felek állapítják meg, megegyezvén ha ezen, vagy azon eredmény bekövetkezik, pervesztesnek ismeri el magát az egyik vagy a másik fél. Itt tehát a per eredményét egy külső cselekmény bekövetkezésétől teszik függővé. A peres felek megállapításai idővel a nép öntudatába mennek át s a concludens cselekmények által szokásjogilag fejlődik ki a perbeli formalismus. Később a peres feleknek működése már nem olyan teljesen kizárólagos, mint előbb. Több cselekmény végzése átmegy a bíróra.

3. §. *Idézés. Munnitio. Bannitio.*

A per idézéssel kezdődik. Felperes bizonyos formasághoz kötött cselekmény által adja tudtára alperesnek, hogy követel tőle valamit. Az idézést a fejlődés első szakában maga a felperes végzi

bizonyos formaságok között. Ezen formaságokban rejlik biztosítéka annak, hogy az ellenfél tényleg teljesíteni fogja felperesnek azon kinyilvánított kívánságát, hogy bizonyos határnapon jelenjék meg és feleljen neki. Ugyanis csak a formális idézés érvényes, csak ezzel kapcsolatos azon sanctio, hogy ha alperes nem jelenik meg az idézés folytán, úgy annak megismételt eredménytelensége esetén ellene a makacssági eljárás foganatosíttatik.

Az idézésnek alakiságai a következők. Felperes elmegy alperes házába és ott tanúk előtt adja elő azon kívánságát, hogy alperes bizonyos határnapon alperes előtt jelenjék meg, a midőn perbeli követelését elmondja.

Az idézésnek első neme a *Mannitio*. Következménye az, hogy alperes köteles felperes idézésének megfelelni, ha nem felel meg, bizonyos körülmények beállta esetén elvesztheti perét, mert esetleg az ő jelenléte nélkül is kimondja már most a bíró a marasztaló ítéletet.

A mikor a Normanni hódítások következtében sok törzsbelinek lakóházát lerombolták, sokan hajléktalanokká lettek. Ha ezek közül került alperes, a *Mannitio* formalismusából hiányzott annak a lehetősége, hogy felperes az idézést alperes házában végezze. Ennek alapján ezen alakai hiba miatt tettek is kifogást. Így törölték el azon kötelező alakiságot, hogy az idézésnek alperes házában kell végbe mennie. Innen túl tehát ha az idézés tanúk jelenlétében történt, érvényes, foganatosíttassék az bárhol, az idézést tehát már nem kötötték szigorúan alperes lakásához.

Az idézés a per lényegének változtával, a mely a Frank korokban következik be, szintén megváltozott. A bíróság működése a perben már az idézéssel kezdődik. Az idézést már nem a peres fél, hanem a bíróság végzi. Az átmenet valószínűleg összefügg a kincstári követelések érvényesítésének kérdésével, továbbá a Bannjoggal és a királyi joggal. A Frankoknál fordul elő legelőször, hogy nem a peres fél, hanem a bírói kiküldött végzi az idézést, gyakorolja a Bannjogot, végez tehát bírói idézést. Neve *Bannitio*. A *Bannitio*t eleinte a *Mannitio*val együtt alkalmazzák úgy, hogy a *Bannitio* a *Mannitionak* folytatása akkor, ha ez utóbbi nem használt. A *Bannitio* tehát eleinte fokozatos eljárás, az eredménytelen *Mannitio* után következik. Később, amint a királyi hivatali jog önállósul, a *Mannitio*t teljesen kizárja.

4. §. *Makacssági eljárás. Igazolás.*

A Mannitióval alperesként megidézettre azon kötelesség járul, hogy bizonyos határnapon jelenjék meg.

Sokszor megtörtént, hogy alperes felperes idézésének nem felelt meg, nem jelent meg a bíróság előtt. Ekkor a Mannitiót megismételték. Különböző törzseknél különböző számban (3-tól 7-ig) ismételték meg a Mannitiót. Ennek eredménytelensége esetén következik be az u. n. Solsadia-féle eljárás. Ez nem más, mint a makacssági eljárás.

Ha alperes felperes idézésének nem felel meg, felperes köteles volt alperest a kitűzött napon napnyugtáig bevárni (Solsadire) s ha alperes addig sem jelent meg, el volt marasztalható meghallgatása nélkül. Az idézésnek első alkalommal való elmulasztása még nem vonta maga után a makacsságot. Itt van a kapcsolat a Mannitio és Bannitio közt. A Bannitio fokozatos, nagyobb hatályú idézési móddá fejlődött ki a Mannitióval szemben (pl. a Frohnungnál). Ha a Mannitio nem használt, alkalmazták a Bannitiót s ha evvel sem érték el czélt, csak akkor használták a makacsságot, itélték el felperest alperes javára, annak különbeni meghallgatása nélkül.

Alperesnek lehetett különben alapos oka, hogy miért nem jelent meg az idézésre. A jogrend is elfogadott ilyen igazolási okokat. Ilyenek voltak: betegség, királyi vagy közérdekből teljesített szolgálat. Ezekkel igazolhatta alperes a maga távolmaradását /*Sunnis*/.

5. §. *A per lefolyása az idézés után. A bizonyítás. Bizonyítási eszközök.*

Ha az idézés megtörtént, alperes vagy megjelenik, vagy nem jelenik meg a bíróság előtt.

1. Ha nem jelenik meg, bekövetkezik az ismételt idézés, Mannitio, esetleg bizonyos számú eredménytelen ismétlések után a Solsadia vagy a Bannitio és azután a Solsadia. Ennek ellenében foglalhat helyet a *Sunnis*, melynek eredményéhez képest esetleg belemehettek az érdemleges tárgyalásba.

2. Ha alperes felperesi idézésnek eleget tett és mindkét fél megjelent a bíróság előtt, azonnal hozzáfoghattak a tárgyaláshoz. Felperes megállapított formaságok mellett, ünnepélyes szavakkal, az őskorban az Istenségek segítségül hívásával előadja alperes ellen

fennálló perbeli követelését. Ez rendszeren egy botnak, pálczának érintésével történik, ezért nevezik e keresetbeli kíváncsalom előadását *Stabsagen*-nek. Felperes közvetlenül alperes ellen intézi keresetét.

Erre alperes felperesnek szintén meghatározott ünnepélyes alakban felel. Ha alperes nem ismeri el felperes állítását, akkor nem elég annak kijelentése, hogy felperes előadása valótlan, hanem tagadását bizonyos formához kötve, felperes állítását nemlegesen ismételve teszi meg kijelentését. Ha alperes felperes állítását valónak elismerte, természetes, hogy a tárgyalás befejeződött. Következhetett a végítélet és ezután a végrehajtás.

Ha azonban alperes felperesnek ünnepélyes szavakban előadott keresetét a kellő alakban tagadta, akkor a bíró meghagyja alperesnek, hogy igérje meg, hogy *vagy tisztázza magát* (excusare, se idoneare), *vagy teljesítsen* (solvere).

Ezen ítélet a *bizonyítási ítélet* (*Beweisurtheil*), mely a felek által kötendő békeszerződésnek alkotó része és a mely vagylagos (excusare vagy solvere, *Zweizünsiges Urtheil*).

Ha alperes meghagyásnak, hogy fogadja meg a bizonyítást vagy teljesítsen, nem tett volna eleget, úgy békevesztetté lett. Ha a peres felek megkötik ezen bíróilag meghagyott békeszerződést, úgy az ítélet a szerződésnek alkotó része. Némelyek szerint a «solvere»-ben benne van a bírságra való kötelezés is azon esetre, ha alperes nem teljesítene. A bizonyítási eljárás során a Frank korszakig csak a bizonyításra vonatkozó ígéret történik a bíróság színe előtt.

A bizonyítási eszközök a Germán ősalkotmány idejében a népjogból vannak véve és formaiak. A perjog második fejlődési szakában más a bizonyítás lényege. Az anyagi igazság kiderítésére céloz.

Bizonyítéki eszközök voltak: 1. az eskü, 2. a bajvivás, 3. az istenítéletek (ezek közé ékelve ismét a bajvivás a IX. században). A bajvivás kapcsolatban áll ugyanis az eskü általi bizonyítással. Később a bajvivást csak akkor alkalmazták, ha a többi bizonyítéki eszköz nem volt elegendő, 4. a tanubizonyítás, majd a műveltség haladásával, 5. az okmány általi bizonyítás.

6. §. Az eskü.

Az eskü mint bizonyítási eszköz, kezdetben nem függ össze okvetlenül az Istenre való hivatkozással. Legprimitívabb formájában az eskü nem más, mint fogadásszerű felajánlása valamely

érdeknek, értéknek, javnak, jószágnak, annak biztosítására, hogy annak a kijelentése, — a ki azt a dolgot felajánlva kockára teszi — igaz. Ha nem valódi dologra történik az eskü, a kockára tett dolog, — mely értékkel kell hogy birjon — elvész. Ebben áll az esküből származó biztosíték.

Az eskü ezen formájában az Istenre való hivatkozás csak akkor lényeges, ha a peres feleknél él azon meggyőződés, hogy a hamis eskü következménye az istenségtől származik. Az Isten a hamisan esküt tevő fél ellen fordul. Ilyen formában az eskü különböző dologra tehető le, pl. az esküttevő fegyverére, hajójára, lovára stb.

Az esküt *corporaliter* teszik le, annak a tárgynak érintésével t. i. a melyre az esküt leteszik. A tulajdonos érinti fegyverét, rálép hajójára, lovának kengyelvasába teszi lábát. Ha az eskü hamis, a tárgy, melyre az esküt letették, az Isten akaratából fordul az esküttevő ellen. Vesszen el a hajó, forduljon saját fegyvere ő ellene, vagy lova okozza halálát.

Más értéket is felajánlhat az esküttevő fél; egészségét, kezét, lábát. Ennek értelme az, hogy vesszen el az egészsége, kezének, lábának épsége, ha nem esküszik igazra. Ez volt az értelme a szakállra, fogra letett eskünek is. Fel lehet még ajánlani a becsületet, a szabadságot, szóval erkölcsi javakat is. Ma is szokásos: a becsületre való hivatkozással valamit megerősíteni. Értelme ennek az, ha nem mond igazat, ne tartsák becsületes embernek. Szerepel továbbá a házi állatokra letett eskü is (l. Anfangsklage).

Az esküformáknál bizonyos állandóság állapítható meg. Pl. a nők, széken ülve keblükre tett kézzel vagy hajfonatukra esküsznek. Különösen a városi jogokban fordul ez elő. A formalismus olyan szigorú, hogy ha pld. a szék egy kissé elmozdult az eskü megkezdésekor elfoglalt helyéről, már pervesztessé lett az esküttevő fél.

Később az eskü letételét a lelki üdvösséggel hozták kapcsolatba. A felfogás a kereszténység elterjedésével az volt, hogy az esküttevő lelki üdvösségét teszi kockára. Itt is *corporalis* volt az eskü. Az esküttevő fél vagy a feszületet, vagy az evangéliumot, vagy a szentek ereklyéit érintette az oltár előtt, az eskü letétele alkalmával.

A kereszténység elterjedésével Istennek mindentudó és mindenható tulajdonságaival jutott az eskü kapcsolatba. Isten mindent

tud, azt is, ha valaki hamisan esküszik. A pogány világban az istenség mindentudó minőségében nem hittek. Ebben is különbözik a későbbi eskü a régebbitől.

Az eskü symbolikus cselekménynyel volt kapcsolatban. Ez különösen ünnepélyes szavak elmondásával jut kifejezésre, *«ritu conceptis, patrio verbis»* esküdtek.

A pogány világban is szokásban volt az esküt az istentiszteletre szánt helyen letenni: szent berkekben, áldozat közben olyképp, hogy gyűrűt mártottak az áldozati állat vérébe és ezen gyűrűre tettek le az esküt. Később a földre rajzolt kör jelezte az áldozati állat vérébe mártott gyűrűt, a melybe beleállva tették le az esküt. A gyűrűre letett eskü szerepelt a zsidóknál is, a kik ugyan a Thorára esküdtek, néha azonban elegendő volt, ha csak a templom ajtajának gyűrűs fogantyújára tétetett le az eskü *(in armillam ianuæ)*.

A keresztény világban a templomban tétetik le az eskü. Az esküt leteszi a bizonyító, a magát tisztító fél. A mint a bizonyítékok eleinte az ellenfél részére szolgáltatnak, úgy kezdetben az ellenfél részére történik az eskületétel is. Csak később a per lényegének változtatásával veszi ki a bíró az esküt. Az eskü régi formája megmarad, egy botnak érintésével történik. Ezt az esküt nevezték *«iuramentum escariatum»*-nak, *«iuramentum fractum»*-nak. Az angol-szászok *Rimádnak*, *Reimeidnek* nevezték, mert az esküforma mintegy rimekbe volt foglalva. Ez volt az *ünnepélyes formája* az eskünek.

Később a *«iuramentum fractum»* mellé került a *«iuramentum planum»*. Ennél az esküttevő fél nem volt köteles ugyanazon szavakat elmondani, melyek az ünnepélyes formulában benne vannak, hanem egyszerűen kijelenthette, hogy felperes állítása nem igaz. Az esküt, mint tisztító esküt szokták letenni. A kit megtámadtak, köteles volt magát tisztítani. Alperesnek kell a reáfogott, vagy róla állított dolgokat megerősítenie.

A tisztító esküt letehetette alperes vagy egymagában, (egyes eskü) vagy eskütársakkal. Az eskütársak, a segédesküvők, az esküttevő fél szavahihetőségét bizonyítják. A segédesküvők esküjével az egyes eskü hatályosabb lesz. A rokonság tagjai kötelesek rokonjuk mellett segédesküvökként szerepelni. A segédesküvők megkivánt száma a rendi állástól függött. Minél magasabb volt valakinek rendi állása, annál kevesebb segédesküvőre volt szüksége.

A mi főrendeinknél megvolt a *ius decem personarum*, egy főrendnek esküje annyit ér, mint 10 köznemes esküje.

Az eskü letételének módozatai már a Frank korszakban fejlődtek ki. A főesküt letévő fél rendesen előre esküszik meg. Utána egyszerre esküsznek a segédesküvők, egymásnak kezét nyújtva. Azért nevezték ezt *per Handradam*-féle eskünek.

Az egyik peres fél rendesen arra törekedett, hogy a másikat az eskü letetésében megakadályozza. Ez jogorvoslat számba megy (Schelten). A megakadályozás többféle módon történhetett. Meg volt engedve pl. az esküttevő kezének elvonása attól a tárgytól, a melyre rátette kezét. A mikor a kereszténység elterjedésével az eskü a templomban tételre le, a Frank jog szerint az által lehetett meggátolni az esküt, hogy az ellenfél a templom ajtaja elé fegyvert tett. Ez jelezte az előbbeni erőszakos, de megengedett megakadályozást. A Francia hűbérjogban az udvari bíróság előtt az esküt térdenállva kellett letenni. Ezen eskü letétele olyképp gátoltatott meg, hogy az ellenfél az esküttevő felet kezénél fogva térdenálló helyzetéből felemelte. Megkülönböztetendő a félnek és a tanúnak esküje.

7. §. *A bajvívás.*

A perben a tényleges harcz helyébe került a szóharcz; ekkor főleg a formalismus garantálja a peres eljárás helyességét. Az önsegély a bajvívásnak, mint bizonyítéki eszköznek intézményében élt tovább a tágabb értelemben vett jog ieljárás keretében és így a bajvívás mint bizonyítéki eszköz is azt jelenti, hogy a régi peres formák még élnek a nép meggyőződésében.

A bajvívás mint bizonyítéki eszköz arra szolgált, hogy valakinek személyes kiválósága meghatározott formaságok mellett beigazolható legyen. A ki személyes kiválóságát, fizikai erejét beigazolja, az előbbre való mint a másik fél, a ki ilyen kiválósággal nem bír. A kivel szemben valaki ilyen módon kiválóságát bebizonyította, azt silányabbnak, gyengébbnek és a jog tekintetében is legyőzöttnek tekintették. A ki ilyen kihívásnak eleget nem tett, az önmaga megnyugodott abban, hogy silányabb mint a másik fél. A ki pedig silányabb, az a jog tekintetében is az, mert a jog és az erő mint a személyes kiválóságnak külső jele egymással karöltve jár.

Hogy ilyen értelemben az előbbrevalóságot ki lehessen mutatni, a bajvivásnak, viaskodásnak bizonyos szabályai fejlődtek ki. S így fejlődött az erővitából a jogvita. Szabályok állapították meg azon külső tényeket, melyek mellett az erő vagy ügyesség kimutatható volt, hogy meghatározzák, ki a nyertes. Ezért a jogrend még az ellenfél megölését is megengedte. Itt abból indultak ki, hogy a vita — bár az erők mérkőzése, — mégis jogvita. Ezen szempontból kell felfogni a bajvivás formáit, kimenetelét, az ahhoz fűzött következményeket, melyek a középkorból fennmaradva tradíciók folytán a társadalomban most is megvannak.

A bajvivás eredetileg nem volt bizonyítéki eszköz, az a bizonyítási eljáráson kívül esett, a megengedett önszegélylyel függött össze, tehát ha úgy akarjuk magából a perből indult ki, avval eredetileg egyenlő volt. Idővel a per mint szabályozott szóharcz a magánharcztól elválik ugyan, de azért a magánharcz a jogi eljárásnak egyik része. Ezen tulajdonsága a magánharcznak megmaradt az egész középkoron át divó Fehde intézményében.

Magánharcz, *Fehde*, *faida* eredetileg azt jelenti, hogy két fél ellenséges, de nem tényleges ellenséges viszonyban él. A tényleges magánharcz ezen ellenséges viszonynak következménye. A bajvivás mint a vitás jogviszonynak folyománya, eredetileg ugyanazon alaphól indul ki. A bajvivás, mely eredetileg maga a per volt, — a midőn a szóbeli pertől elválik a magánharcz — idővel a perben mint bizonyítéki eszköz szerepel. Egyik része tehát a jogvita physikai úton való eldöntésének még mindig tovább él — kapcsolatban marad a perrel — de már csak mint bizonyítéki eszköz. A Fehde ekkor mint ugyanazon alaphól kiindult intézmény a bajvivás mellett már, vagy még önállóság a sajátlagos peren kívül eső eljárás és csupán a jogi eljárás (Rechtsgang) keretébe tartozik.

A bajt eleinte személyesen kellett megvívni, helyettesítés nem volt megengedve. A bajvivás később rendszeren a bajvivásra vonatkozó szerződésen alapszik és mint bizonyítéki eszköz rendszeren kapcsolatban áll az esküvel. A mikor az esküt nem lehetett letenni, vagy a két félnek egy és ugyanazon ténykörülményre vonatkozó pozitív és negatív esküje áll egymással szemben, minek folytán az eskü általi bizonyítás ki volt zárva: a két ellentét csak bajvivással volt kiegyenlíthető.

Ha a felek mint bizonyítéki eszközt előzetesen kikötötték a bajvivást, vagy ha az e nélkül is szerepelt mint ilyen, az eljárás esküvel kezdődött. A két fél saját ellentétes állítására esküszik meg. Alkalmazták akkor is a bajvivást, ha az eskü nem mint egyes eskü volt leteendő, hanem eskütársakkal, de az esküttevő félnek nem voltak segédesküvői.

A két fél esküje után következett a Franczia hűbérjogban a fegyvernek megvizsgálása és annak meghatározása, hogy mily fegyverzettel vivandó meg a bajvívás. A fegyverzet csakis egyenranguaknál volt egyenlő. Ha valamely alsóbb állású nem egyenrangut hívott volna ki ellenfélként, már avval is bűnhődött, hogy neki nem adtak olyan fegyvert, mint a másik félnek, ő neki csak bottal volt szabad viaskodnia.

A küzdőtér határait nem volt szabad átlépni, mert különben az illető pervesztessé lett. A bajvivást nappal kellett végezni, segédek jelenlétében. A jogrend megengedte, hogy a per az ellenfél teljes legyőzésével, megsemmisítésével végződhessek; jogában állt az egyik félnek a másikat megölni. Idővel a legyőzött fél pénzzel kiválthatta magát. Az Angolszász felfogás szerint a legyőzött félnek vagyona, vagy ennek egy része a győztesé lett, vagy legalább joga volt a fegyverzetre, a lóra, a melyet a küzdelem alatt használ. Angliában az ítélő bíró kapta a fegyverzetet, a lovat.

A bajvivásra mint bizonyításra a tulajdonképpeni középkorban fel lehetett hívni az ellenfelet már a per megkezdése alkalmával. Ha valaki a kihívást nem fogadta el, úgy pervesztessé lett.

Eleinte a bajvivást személyesen kellett végezni. Idővel a felek helyett megbízott bajvivók *«pugil»*-ok is vivhattak. A pugil a bajvívás összes következményeit vállalta magára. Nyugaton nem is tekintették ezt valami tisztességes foglalkozásnak. A bajvivókat nem részesítették a közbecsülésben, sőt a jogtalan személyek közé sorozták őket. Nálunk Magyarországon nem tekintették becsületcsorbitó foglalkozásnak a hivatásszerű bajviaskodást, sőt királyaink nemesitenek is ilyen pugilokat.

Nálunk mint bizonyító eszköz a bajvívás legtovább maradt meg a *curia militaris*-nál a katonai becsületbiróságnál, mely az Anjouk idejében szerveztetett. Eleinte csak az udvarban élő nemesek, a lovagok részére volt illetékes. Olyanforma bíróság volt ez, mint

a nyugaton a lovagi bíróság, a Ritterbank. A curia militarisnál Mátyás királyig maradt meg a bajvívás mint bizonyítási eszköz. Idővel a curia militaris illetékessége kiterjesztetett az összes nemesekre olyan perekben, melyekben az ügyletnek alapja a becsület szóval való lekötés volt.

8. §. *Az istenitéletek.*

A perbeli bizonyítási eszközökhöz tartoznak az istenitéletek. Az istenitéletek már a régi pogány Germán világban ismeretesek voltak. Eredetük a per formalismusában keresendő és abban, hogy eleinte a jogrend a bizonyítéki eszközöket teljes mértékben nem szabályozta, hanem azokat a peres felek állapíthatták meg, még pedig igen sokszor fogadásszerűleg, úgy hogy a véletlenre bízta azt, vajjon kinek részére dönt majd az ilyképpen közösen megállapított bizonyíték.

A bizonyítéki eszközöknek ilyen fogadásszerű megállapításához közel állhatott azon meggyőződés, hogy a véletlent egy felsőbb hatalom intézi. A mikor tehát a felek ilyképpen a véletlenre bízta ügyüknek eldöntését, akkor a vitás kérdés egy túlvilági hatalom döntése alá került. Az istenitéletek tehát ilyképpen a vallásos meggyőződéssel, sőt vallásos cselekményekkel is kapcsolatban vannak. Kezdetben *Ordaliáknak*, jóslatoknak nevezik.

A mikor azon meggyőződés keletkezett, hogy a véletlen döntésében valamely magasabb hatalom nyilatkozik meg, akkor a bizonyítéki eszköz már csak külsőleg volt formai, a döntés maga az anyagi igazságot derítette ki, az istenség döntése által. Az Ordaliákat akkor alkalmazták, ha valamely titokban elkövetett büntetendő cselekmény tettesét keresték és több gyanúsított személy közül a tettest másképp nem lehetett kideríteni. Az Ordaliákhoz tartozott a *tetemre hívás*, a *sorsvetés*. Az Ordaliák mellett előfordul a kinvallatás is, melyet azonban csak nem szabadok ellen alkalmaztak.

A kereszténységnek befolyása az Ordaliáknál is észlelhető. A pogány világban az Ordaliáknak azon oldala, hogy az Isten az igazságot diadalra hozza, nem domborodott ki annyira, mint a keresztény világban. A pogány istenségnek ugyanis nem volt meg azon tulajdonsága, hogy mindentudó és mindenható és így minden körülmény közt meg is nyilatkozhatik az igazság mellett. A

keresztény hitben az Istenről szóló tan volt oka annak a változásnak, mely az istenítéletek lényegében bekövetkezik.

Az istenítéletek lehetnek : 1. valódiak, 2. nem valódiak. Azután 3. egyoldalu, 4. kétoldalu istenítéletek.

1. Valódiak azok, melyek véghezvitelénél az akkori felfogás szerinti elemeket, a vizet, a tüzet használták. Ezek egyuttal egyoldaluak is, másrészt ezeknél az egyház is közbenjár. 2. Nem valódiak azok, melyeknél az egyház nem működik közre és a melyek egyuttal kétoldaluak is. (Ilyen pl. a bajvivás, a sorsvetés.)

3. Egyoldalu azon istenítélet, a melynél csak az egyik fél, 4. kétoldalu, melynél mindkét fél működik közre.

Vannak azután régibb és újabb istenítéletek. Újabb kétoldalu istenítéletek azok, melyek pótolni akarták az egyház által tiltott bajvivást, ilyen pl. a keresztpróba. Itt az ellenfelek kereszt alá vonultak kiterjesztett kézzel és a kinek keze ellankadt, az elvesztette a pert. Az elemiek is valódi istenítéletek, mint a forró vízpróba, a hideg vízpróba, a forró vaspróba.

Az egyháznak közbenjárására az istenítéleteknél abból áll, hogy bizonyos liturgiával veszi körül az istenítéleti cselekményt. Ezen liturgia különböző két részből áll.

Az első az *adiuratio hominis*. Ez abból áll, hogy az egyházi személy ünnepélyesen felhívja a bizonyító felet, hogy ha vétkesnek érzi magát, vallja be bűnét, ha pedig nem, akkor hivatkozzék ártatlanságára. Az istenítéleti cselekményt ezért gyónás és áldozás előzte meg. A második az *exorcismus*. Az egyház szolgálja az istenítéletnél alkalmazott elemekből, az előírt ritus szerint kiűzi a gonosz szellemeket. Azután következik a *benedictio*, az elemeknek megáldása.

A *forró vízpróba* (*iudicium aquae ferventis*) abból áll, hogy alperesnek, ki magát tisztította, forró vízbe vetett követ kellett kivennie. Ha kihuzta a vízből a kezét, azt bekötötték, a kötést lepecsételték, harmadnapra e kötést felnyitották s ha a seb jól hegedt, ha hegedésnek indult, akkor tisztázta magát a fél. Épp úgy a tüzes vaspróbánál (*iudicium ferri candetis*). Ennél vagy kézzel kellett a tüzes vasat megfogni, vagy 9 lábnyi távolságra kellett végigjárni mezitláb a megtüzesített vason.

A *hideg vízpróba* (*examen aquae frigidae*). Ennél a próbáttevő vízbe merítettett; ha alámerült, akkor ártatlan volt, ha fennmaradt, vagyis a tiszta elem nem fogadta be, akkor bűnös.

A *hullapróba* azon meggyőződésen alapult, hogy a lélek a halál után is képes az emberi testben megnyilatkozni. Ha a bizonyító fél a hullát megérintvén a sebekből vér ömlött, akkor bűnös.

A *próbafalat*, *iudicium panae et casei*. Megszomjuhoztatták a bizonyító felet és kinek garatján megakadt a száraz kenyér és a sajt, az bűnös volt. A *sorsvetés* a szolgák és zsidók elleni kinzással volt kapcsolatos.

Az istenítéleteknél az alapgondolat az volt, hogy az istenség megnyilatkozik külső jelek által és így azon bizonyítási eszköz közel járt az anyagi igazság kiderítésének gondolatához.

9. §. *Tanukkal való bizonyítás.*

A tanuk lehetnek: 1. ügyleti vagy felhívott tanuk, 2. szomszédságbeli tanuk. Az előbbieket az ügylet megkötéséhez maguk a felek hívták meg, a miért is ezek kötelesek voltak a perben tanuskodni. Ők ugyanis az ügylet megkötése alkalmával előre beleegyeztek abba, hogy per esetén tanuskodni fognak. Másrészt az ügyfelek is megnyugodtak ezeknek jövődöbeli tanukkénti minőségében. Így jött tehát létre az ügylet megkötése alkalmával a tanubizonytság iránti előleges egyezség, a *Beweisgedinge*.

A szomszédságbeli tanuk nem jogi kérdések eldöntésére szóló *tényeket* igazolnak, hanem inkább *állapotokat*, viszonyokat. A szomszédokat, kik egy *Gau*-ban, illetve még közelebben egy faluban laknak, fel lehetett hívni annak igazolására, hogy bizonyos viszonyok, — melyek a per eldöntésére fontossággal bírnak — tényleg fennléteznek. A *status* kérdéseket illetőleg pld. az állás, a rang, a szabadságra nézve a ténylegesen fennforgó viszonyoknak megállapítása bírnak fontossággal.

A mai értelemben vett tanuskodási jog és köteleesség nem létezett a középkorban. Ha valamely esetről valaki véletlenségből jelen volt, őt a tapasztalt tényeknek igazolására kényszeríteni nem lehetett, már azért sem, mert az egész bizonyítás formai volt. Kényszeríteni csak azt lehetett a tanuskodásra, a ki a *Beweisgedinge* alkalmával erre kötelezte magát. Nem tanuskodhattak a nők, a kiskorúak és a kik büntetendő cselekményt követtek el.

A Karoling korszakban már bizonyos változásokat lehet

megfigyelni a tanuskodás lényegében. Előfordulnak rendeletek a tanuskodásra nézve, a melyek szerint a tanukat vallatás előtt a bíró megkérdezi, tudnak-e valamit az ügyről? Ezen felkérdezés, vagy *discussio testium* az inquisitorius eljárásra vezetett. Ezen eljárásnak czélja, az anyagi igazság kiderítése. A *discussio testium* jogával élhet a királyi bíróság, az udvari bíróság s mindazon bíróság, mely eredetileg gyökereiben a királyi bíróságból indul ki, így a missusi bíróság is. Idővel az egyházi bíróságok is elnyerték az inquisitorius jogot. Majd a grófi bíróságok is éltek vele. Ebből fejlődött ki az esküdtszéki bíróság.

10. §. Az okmányok általi bizonyítás.

Az okmány általi bizonyítás aránylag későn fejlődik ki. Az okmányokkal való bizonyításnál megkülönböztetjük a *közokmányokat* a *magánokmányoktól*. A közokmány bizonyító erejét önmagában bírja. A Frank korszakban a királyi okmány csak alakilag, de sohasem anyagilag megtámadható. «Der König lügt nie» féle alapelv szerint. Ha egy és ugyanazon jogra vonatkozólag két királyi okmány van, az előbbi jog felfogása szerint az új okmány birtokosa is nyer bizonyos részt. A régi okmány tulajdonosa $\frac{2}{3}$, az új okmány tulajdonosa $\frac{1}{3}$ -ad részt kap. Későbbben az kapta meg a jogot, a ki a régebbi okmányt felmutatta, mivel feltételezték, hogy az újabb okmány nem helyes úton került az új tulajdonos birtokába; tévedés történhetett a királyi kancelláriában is.

A magánokmány nem bír önálló bizonyítéki erővel, meg volt támadható, de e támadás ellen védekezni lehetett, vagyis az okmány valódiságát igazolhatta — *verire, idoneare* — annak birtokosa. A magánokmányt kétféle módon lehet megtámadni. Egyszerűen és alakisággal. Az egyszerű okmánytámadás abból áll, ha a perbeli ellenfél egyszerűen kinyilvánítja, hogy az okmány nem valódi.

Ezen támadás ellen az okmány felmutatója védekezik 10 eskütárssal. Ha az ellenfél ezen bizonyítást eltűri, akkor az okmány valódinak tekintetett. De a támadó megakadályozhatja a 10 eskütárssal való védekezést az *alakszerű okmánytámadással*. Átdőfi (transforare) az okmányt. Ez ellen is lehet védekezni. A birtokos

a ki igazolni akarja a megtámadott okmánynak valódiságát, ilyenkor köteles az ügylet tanuit megidézni. Ezen tanuk mindegyike ellenében a támadó 7—7 segédesküvőt állít, a kik igazolják, hogy a támadó joggal transforálta az okmányt. Legvégső sorban az okmány valódisága felett a bajvívás dönt.

11. §. *A végrehajtás.*

A bizonyító eljárás után következik annak megállapítása, vajjon a fél megfelelt-e a bizonyítási ítéletnek vagy sem. Ha az ítéletnek alkotó részét képező békeszerződés értelmében alperes bizonyított, felperes perének elvesztésével, ha alperes nem bizonyított és a magát nem tisztított fél teljesít, akkor ezen teljesítéssel a per végleg befejeződött. Ha azonban nem teljesít a magát nem tisztázott alperes, akkor következik a végrehajtás.

Ha tehát a pernek bizonyítási szaka véget ér, annak a megállapítása következett be, mennyiben felelt meg a bizonyítást ígérő fél, a kit a bíró erre kötelezett, ezen kötelességnek, a mely kötelesség a békeszerződésen alapszik. A bizonyítás befejezése után tehát megállapítandó az, hogy a bizonyítéknak miként való eldőlése alapján a per a békeszerződésnek megfelelőleg mikép dőlt el és mikép tegyen eleget a pervesztes a pernyertesnek.

Akkor a mikor a bizonyítási eszközöket a peres felek állapították meg, azt kellett megállapítani, hogy az eredmény, melytől a felek a per megnyerését vagy elvesztését függővé tették, bekövetkezett-e. Mivel a pervesztesnek teljesítése hűségi ígéreten alapszik, a nyertes ennek alapján követelheti foganatosítását az ítéletnek, az ítéletet maga a pernyertes fél hajtja végre, ha pervesztes önként nem teljesít. Ez tehát az alapja a magánvégrehajtásnak, bírói közbenjárás nélkül. Ilyen volt a Szász, a Burgund, a Keleti Góth és az Angolszász törzseknél. Bírói végrehajtást ismertek már eleinte a Nyugati Góthok. A magánjellegű végrehajtásnak alapja tehát a perbeli ígéret, melynek beváltása az, hogy a vesztes a nyertesnek végrehajtást enged.

A magánvégrehajtás azonban sokszor nem kielégítő, mert az ellenfél sokszor ígéretének daczára nem teljesít és így újból és pedig erőszakkal kellene ellene fellépni. Az ebből származó kellemtlenségek elhárítása végett szerepel később a végrehajtásnál az

állami hatalom is. Ezen változás nem minden törzsnél történt egyenletesen. Ezen irányban a jogrendnek sokszor akadályokkal kellett megküzdenie.

A Sáliai törzsjogban divott eljárás középhelyen áll a magán és hivatali végrehajtás között. Ez a *sürgető eljárás* (*Betreibungsverfahren*). E szerint a pernyertes fél megint a pervesztést, hogy teljesítsen. Ha nem teljesít, perbirságba esik. Együttal Mannitióval a Thunginus bírósága elé idézik, a ki kimondja a zárlatot akképpen, hogy a pervesztes egyedül a pernyertesnek fizethet. Ha ennek sincsen fogamatja, akkor háromszori intés következik egy-egy heti időközben. Minden megismételt, de eredménytelen intés után a kisebb birsággal növekszik a perbeli birság. Ha ez sem használ, akkor vagy magán-, vagy a Graf által eszközölt zálogolás következik be, azaz a pernyertes a pervesztes vagyonából kielégítést nyer.

A népjogi zálogolás csak az ingóságokra terjeszthető ki, de jogában állott végrehajtást szenvedőnek lefoglalt vagyonát bizonyos időn belül kiváltani.

Az ingatlanokra vezetett végrehajtást eleinte csak a Longobard jog ismerte, később pedig a hivatali jogból indult ki. Alapja a *Missio in bannum*, melynek jelentősége az, hogy a békevesztésnek vagyonjogi oldala, t. i. a vagyonvesztés bekövetkezik. A *Missio in bannum*nak ezen következménye a *Frohnung*, mely az összes, tehát az ingatlan vagyonra is kiterjed. Eleinte csak a kincstári követelések kielégítésére, később a makacsságból való eljárás esetén is alkalmazták. Az ingatlanra rátételek a kereszt, a szalmazsup, a kesztyű, a minek folytán az ingatlan másnak rendelkezése alól kivéttetik. Egy év alatt a lefoglalt vagyon visszaváltható, ha ez be nem következik, akkor először az ingókból s ha ezekből a követelés ki nem kerül, az ingatlanokból következik be a kielégítés olyképp, hogy az esetleges értéktöbblet szintén a királyi kincstárra száll.

Ha a pervesztes félnek vagyona nem fedezte a követelést, eleinte bekövetkezett reá nézve az általános békevesztés, később a Graf kimondja reá a *Vorbannt* (előleges bannt) később a hitelező kezébe kerül, a mi egyenlő az adóssági fogsággal.

F) Büntető jog.

I. Általános tanok.

1. §. Általános jellegzés. A béke és annak elvesztése.

A középkori büntető jog a közbékén és annak megszegésén alapszik. Békebann alatt áll a népgyűlés, békebann alatt vonul a sereg hadba. A ki ezen békebannt megsérti, túrni köteles tettének következményeit, azaz a békeszegéssel kapcsolatos sanctiókat, a büntetést.

A büntető jog alanyi értelemben nem más, mint a jog a büntetésre (ius puniendi). Azon szabályok, melyeket be kell tartani, hogy a közbéke meg ne szegessék és azon sanctiók, melyeket a békeszegés maga után von, alkotják a büntetőjogot tárgyi értelemben.

A büntető hatalom gyakorlása eleinte magánjellegű, azaz a büntető jogot eleinte nem kizárólag az államhatalom kezelte. Az államhatalom csak oly büntetendő cselekmények megtorlásáról gondoskodott, a melyek a közkötelék és közvetlenül a közérdek ellen irányultak. Később az állami hatalom megerősödésével a büntetőjog gyakorlása mindinkább a közhatalom hatáskörébe jut.

A békeparancs eredetileg a népgyűlésen az istenség jelvényének védelme alatt adatik ki, a megzavart közbéke helyreállításáról ezen időben nem is a bírák, hanem az Isten szolgái, a papok gondoskodnak. Ezen felfogás szerint tehát az, a ki a békét megsérti, tulajdonképpen az istenség akaratával helyezkedik ellentétbe. A büntettről való fogalom tehát bizonyos *sacralis* jellegű parancsok áthágásával van kapcsolatban.

A büntetendő cselekmények feloszlának súlyosabb beszámítás alá eső u. n. *flagitiákra* és *vetségekre*, *leviora delicta*. Előbbiek a köz-, utóbbiak a magánérdeket sértik.

A közbéke megsértésének következménye az *általános békevesztés*, azaz az összességnek minden tagja jogosítva van arra, hogy a közbéke elleni merényletet meghoszulja. A tettes a közületből kizáratik, mivel magát a közbékével ellentétbe helyezte. A ki pedig a közületen kívül áll, nem részesül annak védelmében, azt bárki megölheti, vagyonát elkobozhatja, ő vele szemben minden rokoni kapocs megszűnik, *erdőbarangolóvá* (*varegangus*) lesz, a kit senki

be nem fogadhat és táplálékkal el nem láthat. Ha ezt mégis megtenné valaki, ő maga is békevesztetté lesz.

A közbéke vesztettnek örökjoga nincs. Hozzá tartozói pedig csak azon feltétel alatt kaphatják meg vagyonát, ha megígérik, hogy neki abból semmit sem juttatnak. Ez tehát nem más, mint polgári halál. Idővel az általános békevesztésnek személyi oldala, hogy t. i. a büntettes személyisége teljesen megsemmisíttessék, átváltozott az illető területről való kiközösítéssé és a békevesztésnek inkább csak magánjogi következményei maradtak meg. Összefügg evvel a birodalmi, a területi és a városi *Acht*.

Ha valaki nem a közbékét sérti meg, hanem csak egyeseknek békéjét, akkor nem is általános, hanem *viszonylagos békevesztésben* részesül, melyet nem is mindenki, hanem csakis a sértett fél torolhat meg. Mivel azonban a középkorban az egyén és a család, a Sippe között szoros volt a kapcsolat, ezért a család megadja tagjának a szükséges védelmet. Viszonylagos békevesztés esetén csak a sértett fél és családja lépett fel a sértő ellen, de jogában áll őt megölni is. Ennek, az u. n. jogos ölésnek vannak azonban bizonyos előfeltételei. Ugyanis az állami hatalom még legkezdetlegesebb idejében sem bizhatja polgárainak életét a másíknak kényére kedvére, hanem ha már a legszigorubb büntető eljárást rábizza, legalább bizonyos külső körülményeket kell megállapítania, a melyek biztosítottak róla, hogy itt tényleg a reábizott büntető hatalom gyakoroltatik és nem történik evvel visszaélés. Ilyen biztosíték a nyilvánosság úgy, mint a perben az alakiség.

A jogos ölésnek feltétele az, hogy az ölési cselekmény nyilvános legyen, vagy ha ez nem volt teljes mértékben kivihető, akkor legalább jelét kellett adni annak, hogy a szándék nem volt az, hogy a nyilvánosság elkerültessék. A nyilvánosságot ilyen esetben tipikusan állapították meg. Így a holttestet a ház előtt kellett nyilvánosan kiteríteni, vagy egy fára felfüggeszteni, vagy legalább a fejet nyilvánosan lándzsára kitűzni. Minden nem nyilvánossággal végrehajtott ölés nem tekintetett jogosnak.

Akkor sem volt jogos az ölés, ha a nyilvánosság tipikus jeleit valaki elmulasztotta, vagy ha ezekkel ellenkezőt mivel: pl. a holttestet elrejtette, vízbe dobta, elásta. Ebből azt következtették, hogy az elrejtő a nyilvánosságot elkerülvén, nem jogos, hanem jogtalan cselekményt mivelt. Az ilyen ölés tehát büntetendő cselekmény volt.

2. §. *A magánharcz és a Compositio.*

A sértett félnek azon joga, hogy magát megboszulja, ellenséges viszonyt tételez fel: ez a *Fehde*. A ki a megengedett boszúnak áldozatául esik, az a *Faidiosus*.

De a jogrend idővel megengedi azt is, hogy a sértett fél a boszú helyett más nemét választhatja a büntetendő cselekmény megtorlásaként. Azon tételből indulva ki, hogy az, a kinek jogában áll boszút állani, arra is fel van jogosítva, hogy az ellenféllel pénzben kiegyezkedjék, az ellenfél tehát a sértést pénzzel megválthassa: keletkezett az u. n. *Compositionális* rendszer. A Compositionális büntetőjogi rendszer a középkorban igen sokáig maradt meg.

Minthogy a Compositionának az volt a célja, hogy annak kifizetésével a jogsérelem *végleg* nyerjen elintézést, ezen cél elérése végtel garantíát kellett szerezni arra, hogy az érték átadásával a konkrét eset be legyen fejezve, hogy tehát az a fél, a ki az ügyből kifolyólag már fizetett, újabb zaklatásnak kitéve ne legyen. A garancia erre nézve az u. n. *Sühne-Eid*, a *kiegyezési eskü* volt, melyet a sértett fél tesz le és a mely végleg befejezi az ügyet.

A mikor az állami hatalom a Compositionális rendszert elfogadta, akkor egyuttal azon törekvésének is adott kifejezést, hogy a tényleges ellenségeskedés, a magánharcz minél szűkebb keretek közé szoríttassék.

Eleinte maguk a felek állapították meg a kiegyenlítési összegeket és a békének feltételeit is ők szabták meg. De később az állami hatalom befolyást gyakorol azon irányban, hogy 1. megszabja a kiegyezési összegek nagyságát és 2. meghatározva azon eseteket, a melyekben a feleknek már nem szabad pusztán saját elhatározásuk alapján a kiegyenlítés terére lépni, hanem erre őket az állami hatalom reá kényszeríti.

A mikor a Compositionális rendszer idejében az állami hatalom a büntetőjogra befolyást gyakorol, akkor a Compositionóban már két részt lehet megkülönböztetni.

Az egyik a *Busse*, vagyis az a *bírság*, a mely a sértett félnek járt, a másik a *Fredus*, azaz azon büntetéspénz, mely a megzavart béke helyreállításáért az állami hatalom képviselőjét, a bírót illette meg. Nevezhetjük ezt ezért *békepénznek*.

Megjegyzendő, hogy a kisebb bűncselekményeket már a Fehde virágzása korában is büntették, akkor is már, a mikor a nagyobb bűncselekményeket még magánharcz útján egyenlítették ki.

A birságpénz a vérdíjnak valahányad része volt (így $\frac{1}{5}$ vagy $\frac{1}{15}$ része).

3. §. *A halálos büntetés kiszabása és a menedékjog — Asylum.*

A súlyos büntettek büntetésére nézve idővel bizonyos változás állott be. Eleinte, a mint tudjuk, a sacralis jellegű halálos büntetéseket alkalmazták, az lévén a felfogás, hogy a békeparancs az istenséggel van kapcsolatban. Ennek megszegése pedig az istenségnek megsértése, a mit szigoruan meg kell torolni. Azután, a mint kifejtettük, a köznek minden tagja jogos ölést követhetett el azon, a ki a közösséget sértette meg, majd a sértett fél és családja azon is követhetett el jogos ölést, a ki őt vagy családját megsértette. A kereszténység azon változást idézte elő, hogy a régi sacralis halálos büntetés, melyet a régi bíró, t. i. a pap, a ki a büntető jogot kezelte, szabott ki, megszűnik.

Ezután már csak olyan büntetendő cselekményeknél maradt meg a bíróilag kiszabott halálos büntetés, a melyeknél olyan békevezetés esete forgott fenn, hogy az magánmegállapodás által kiegyenlíthető nem volt. Ez pedig a tettenérés esetében fordult elő; ekkor a halálos büntetést azonnal kellett végrehajtani a rögtönítélő bíróságok által. A halálos ítélet nemének megválasztása a közre volt bízva, mely a közhatalmat képviselte.

A halálos büntetésnek nemei voltak; kötél általi halál, vízbe fullasztás, tűzhalál, kerékbetörés, agyonkövezés a nép által. A büntetésnek végrehajtása céljából a bűnöst saját nemzetségének is szokás volt kiadni. Az egyház általában azt tanította, hogy a halálos büntetés nem jogos, mivel az embernek nincs joga embertársát az élettől megfosztani és nincs is olyan gonosztevő, a kit az igaz útra nem lehetne visszaterelni.

Az egyháznál volt az *Asylumjog*, a menedékjog is, melyet a pogány világból vett át az egyház, de saját felfogása szerint átalakítva. Midőn az egyház később belátta azt, hogy a túlságos enyhe eljárás az állami életre nézve káros, szigorubbá válik ugyan

felfogása a büntetések tekintetében, de azért azon alapelv, hogy a büntetés célja a javítás, tovább is fennmaradt. Mivel pedig ezen cél a halálos büntetéssel el nem érhető, a társadalomnak nincsen joga arra, hogy egyik tagjának életét kioltsa.

Az egyház büntetőjogi theoriájához hű maradt, a gyakorlat szigorúságának daczára is. Ezen felfogást az egyház kifejezésre is juttatta, nem ugyan tilalmakkal, gátló intézkedésekkel, mert így czélt nem ért volna, ép oly kevésbé, mint a magánharcz megszüntetése okából az állami hatalom sem léphetett fel egyenesen tiltólag: hanem az intézkedések itt is csak közvetítettek voltak és nem közvetlenek. Ilyen volt a fegyveres támadásnak fegyverrel való megtorlása, a *guerre à la guerre*, vagy az istenbékének, a királyi békének hirdetése vagy az *Assuramentumok* stb.

Az egyház még kevésbé ért volna el sikert az állami életbe való beavatkozással. Azért e helyett elfogadott egy olyan intézményt, mely legalább enyhített a büntettek sorsán. Ez volt az Asylumoknak rendszere. Ezeknek eredete, a mint említettük, a pogány időkbe nyulik vissza és összefügg már ott is a vallásos meggyőződéssel. Az istentiszteletre szánt helyek szentek voltak, ott mindenki békét élvezett. A ki pedig a békét megszegi, az isteneket sérti meg. A gonosztevő, ki ide menekült, biztosítva volt úgy a magánharcz, mint az állami üldözés ellen. Ezen helyekre fegyveres kézzel sem volt szabad lépni.

Midőn a keresztény vallás állami vallássá lett, a római jog is elismerte a menedékjogot. Az Asylumban vérnek nem szabad folynia, ha ez mégis megtörtént, újból kellett az istentiszteletre szánt helyet az Istennek felajánlani. Az Asyl jogát a Germánok is elismerték és kiterjesztették azt nemcsak a templomra, hanem az avval kapcsolatos helyekre is. A püspök lakóháza, a Conventek épületei, a temető, stb. menedékhelyek voltak. Sőt a Frank Capitulárék szerint a Karolingok alatt a templomban és udvarában bírósági gyűléseket sem szabad tartani, mert a büntetések kiszabása is sérti a helynek szentségét.

Mivel az Asylum békéje mindenkire kiterjed, kiterjed az odamenekült gonosztevőkre is. A *Faidiosus* ép oly kevésbé üldözhető, mint a rabszolga, a kit az egyház emberi mivoltánál fogva szintén pártfogásába fogadott. A rabszolgákra nézve is kifejlődött azon felfogás, hogy az Asylumba menekültön nem hajtható végre halálos

büntetés. A Faidiosust ellenfelének, a rabszolgát urának csak úgy adták ki, ha ez megesküdt, hogy az Asylumba menekültet nem öli meg, tehát csak eskü ellenében, *«excusatus»* adja ki. Ha pedig az eskü le nem tétetik, akkor az egyház nem felelős a következményekért.

A szabad egyéneket illetőleg az egyház nem ért el olyan sikert, mint a rabszolgák érdekében, mert az Asyljog csak enyhíthette a kiszabandó büntetést. Pl. halálbüntetés helyett száműzetést mondtak ki. Közbéke vesztésnél pedig arra kényszerítették a sértett felet és pedig már akkor is, a mikor a kényszer-compositio még nem fejlődött volt ki, hogy compositióval egyenlítse ki a sértést.

A Karolingok alatt megkülönböztették az Asyljog hatását az elítéltekkel és az el nem ítélttel szemben. Az el nem ítéltnek Asylum joga elismertetett. Az elítéltekkel szemben Nagy Károly tesz ugyan engedményt, de ez csak formai, t. i. elismeri Asylum-jogukat, de azon kikötéssel, hogy őket az Asylumban élelmezni tilos. Az egyes törzsi jogokban különbözőképen érvényesült a menedékjog.

A Friz és Szász törzsnél sokáig nem gyakorolhatott befolyást az egyházi felfogás az ott uralkodó conservativismus folytán. A Szászoknál a templomból való kiadatás követeltetett meg. Az Angolszász jogban korlátozva volt a menedékjog, az állami hatalom nem ismeri el teljesen a menedékjog hatását. A Szász jog eltiltotta a menekültnek élelmezését és csak rövid időre, három hét vagy kilencz napra engedte meg a menedékjogot.

Magyarországon a világi és egyházi hatalmak küzdelme a menedékjog körül Szt. László és Kálmán idejében mutatkozik különösen. Az egyháznak befolyása enyhítette a halálos büntetést, testcsonkító büntetésre változtatva azt át. A küzdelem pihen Róbert Károly alatt. Az Asyljog különben az egész középkoron át megmaradt.

4. §. *A büntetendő cselekmények és azok beszámítása.* *Kísérlet. Kísérleti büntet.*

A büntetendő cselekmény jogtalan és káros eredményt idéző elő. A kezdetlegesebb társadalomban a sértett félnek, fejlettebb társadalomban pedig az államnak feladata a büntetendő cselek-

ményt megtorolni. A *ius puniendi* az egyesről a társadalomra, erről az államra megy át. Az egyes büntetőjogának maradványa pedig most is meg van az önvédelemben, az önvédelemben elkövetett büntetendő cselekmények beszámíthatatlanságában és a magánfél indítványára üldözendő büntetendő cselekményekben.

A büntetendő cselekmény fogalmához megkívántatik, hogy szándékos legyen vagy gondatlanságból eredjen. Másrészt megkívántatik, hogy az elhatározás összefüggjön a cselekménnyel és ennek eredménye a szándékkal. Abból, hogy a káros eredmény bizonyos egyén cselekményével kapcsolatos, a mely visszavezethető annak gonosz elhatározására, következik, hogy a tettes megbüntethető. Így van ez a modern büntetőjog felfogása szerint.

A középkori büntetőjogban is meg volt a büntetendő cselekmény fogalmában az alanyi és tárgyi tényálladék, de azért a büntetendő cselekmény fogalma mégis a modern büntetőjogi felfogástól eltérőleg volt megszerkesztve. A középkori büntetőjog ugyanis a fogalom meghatározásánál a fősúlyt a külső eredményre vetette. Ezen külső eredményből következtek a fogalom másik elemére, az alanyi elhatározásra, oly annyira, hogy sokszor a gonosz szándék hiányát a külső eredménnyel szemben bizonyítani sem lehetett.

Éppen a külső eredménynek ezen döntő szerepe alkotja a középkori büntetőjognak fő jellemvonását; másik sajátossága az, hogy büntetendőeknek tekintik egyáltalában az *aljas* cselekményeket. Ilyennek minősítik a titokban elkövetett, a nyilvános megítélést elkerülő tettet is. A titokzatosság általában súlyosbítja az elkövetett bűncselekményt. Így pl. súlyosabb beszámítás alá esnek azon büntettek, melyek éjnek idején követtetnek el. A büntetnek éjjel való véghezvitele tipikussá teszi az illető büntetendő cselekményt. Így súlyosabb beszámítás alá esik, az ember élete ellen titkon, éjjel elkövetett merénylet. Enyhébb minősítés alá esik az életnek nyíltan, nappal való kioltása. A lopást is kevésbé súlyosnak tekintették, ha nappal, nyíltan, mintha az éjjel, titokban követtetett el.

A büntetendő cselekménynek fokát, nagyságát, a külső eredmény határozza meg. Annál nagyobb valamely büntett, minél súlyosabb az eredmény, melyet a büntetendő cselekmény előidézett. Így a lopásnál a külső eredményhez, t. i. a kár nagyságához képest nagy és kis lopásokat különböztettek meg. A testi sértés súlyos vagy kevésbé súlyos beszámítása attól függött, vajjon a testi

sértés, a megcsonkítás milyen mérvű következményekkel jár. A kiszabandó büntetés is ezen külső eredmény után indul. (Pl. a jobb kéz, vagy a mutatóujjnak elvesztése súlyosabb, mint a bal kéznek, vagy más ujjnak az elvesztése, különösen a hadi, művészi vagy ipari foglalkozásnál.)

Mivel a középkori büntetőjog a szándékkal alig törődött, ezért ha valamely büntetendő cselekménynek külső eredménye csekély, — a cselekménynek kézzelfogható eredménye a külvilágban alig volt, — akkor ezt mint bűnkisérletet nem is igen büntették. Szóval a *bűnkisérlet* más szempont alá esett, mint a modern büntetőjogban. A bűnkisérlet nem más, mint egy megkezdett büntetendő cselekmény, melynek a tettes által szándékolt eredménye be nem következett. A modern büntetőjogokban a bűnkisérlethez is megkiváncsoltatik a szándék és a szándék szerint igazodik a külső eredménynek elbírálása. Pl. ha valaki másnak életét akarja kioltani, de csak könnyű testi sértést ejtett rajta, mégis gyilkosság kísérleteért fogják perbe. Nem így a középkori büntetőjogban. Itt a legáltalánosabb felfogás szerint a bűnkisérlet tulajdonképp nem büntetendő. A fentebbi esetben a bűnkisérlet elkövetője csak az okozott könnyű testi sértésért volt perbe fogható, mert a szándék a minősítésnél nem döntött. Később a bűnkisérletet is szigorubban ítélik meg. Ilyen a *conatus proximus*. Kísérleti cselekmény, mely már nagyon közel áll a büntető cselekményhez és alkalmas lehet arra, hogy azt előidézzé. Így valakinek vizbedobása, gyújtogatás stb.

A középkori büntetőjog azonban ismeri a *kísérleti büntett fogalmát*. Ha bizonyos eredmény bekövetkezett, bizonyos előre meghatározott forma a cselekménnyel mintegy betöltetik, akkor ezen formát beillesztik a büntetőjogi határozmányok keretébe, büntetés szabható ki reá, egyszóval büntetendő cselekménnyé lesz. Ez a középkori büntetőjog tipikus minősége.

Az alanyi tényálladék annyiban jön számba, a mennyiben a külső eredményből következtettek a gonosz szándéokra és ennek mérlegelésénél nem igen vetettek súlyt arra, vajjon véletlen eset okozta-e a külső eredményt, vagy tényleg gonosz szándék esete forog-e fenn. A külső eredmény tehát szintén mint typus büntetendő. Alapja ennek is az, hogy a középkori büntetőjogban a bűntény megítélésénél a külső eredmény a döntő.

II. Az egyes büntetendő cselekmények és büntetéseik.

5. §. *Az ember élete és testi épsége ellen elkövetett bűncselekmények.*

a) *A gyilkosság és emberölés.*

Gyilkosság követtetik el, ha az ölés titkon történik. A titokzatossággal egyenlő, ha a tettes viselkedéséből, pl. a hullának elásásából következtethető, hogy öneki a cselekmény súlyos voltánál fogva oka van a cselekményt eltitkolni.

A gyilkosságnak büntetése bírság, mely vagy a meggyilkoltnak vérdíja, rendi állása szerint igazodik (háromszorosa, négyszerese is), vagy pedig egy meghatározott összeg, mint pl. a Longobardoknál 900 Solidus.

Az *emberölésnél* hiányzik a cselekménynek titokzatossága. Elkövetetik az emberi életnek nyíltan történt kioltásával. Ha a szándék emberölésre irányul, de nem sikerül, csak a külső eredményt büntetik, míg ha a testi sértés halálos kimenetelű és a szándék csak a testisértésre irányul, a cselekmény emberölésnek minősül. Mindamellett a források a belső szándék szerint is tesznek bizonyos megkülönböztetéseket. Súlyosabbnak tekintik ugyanis a minden ok nélküli emberölést, mint azt, a melyet bizonyos okkal eselleg mégis indokolni lehet. Különösen a Frank korszakban vannak arra tekintettel, vajjon *ausu*, *temerario*, vagy *ex levi causa*, vagy önvédelemből, *se defendendo*, vagy *ex aliqua causa*, kényszerítő okból, *ex causa cogente* követtetett-e el az ölés. Vizsgálják a megöltnek viselkedését a tettessel szemben, már mérlegelik a cselekménynek indító okait, figyelembe veszik tehát az alanyi tényálladékokat is. A büntetés ezen esetben a viszonylagos békevesztés.

A Compositionális rendszer idejében a felemlített körülmények befolyással vannak a Compositionális összegnek nagyobb vagy kisebb voltára. Döntők arra nézve vajjon könnyebben vagy nehezebben határozzák-e el magukat a megöltnek hozzátartozói az Uhrfehdere, az örök békeesküre. A kényszercompositionális rendszernél pedig befolyással vannak a fenti körülmények a bírság megállapítására. A Capitulárékban az emberölésre vérdíj vagy számkivetés van megállapítva. A Remedius-féle Capitulare azt a

ki először követi el az emberölést, megvakítással, a visszaesőt pedig halállal sújtja. A korszak végén elismerik az önvédelem jogosságát: kivételt tesznek azon elv alól is, hogy a pusztá külső eredmény szabályozza a büntethetőséget. Súlyosabb a büntetés, ha az emberöléssel a sértettet megillető békén kívül más különös békét is megzavarnak.

Igy az istentiszteletre szánt helyen elkövetett emberölés büntetése a Frank korszakbeli törvények szerint is halálos büntetés.

Van olyan cselekmény is, a mely a külső eredmény daczára sem minősítetik emberölésnek; így a férjnek, mint a ház urának joga van kellő oknál fogva felesége ellen eljárni, meg is ölni, különösen a kezdő középkor első századaiban. De ha igaz okot nem bizonyít, akkor cselekménye emberölés. A férj kiteszi magát annak, hogy felesége hozzátartozói rajta bosszút állanak. Ha a feleség megöli férjét, élete és vagyona a férj rokonaira bízatik, a mikor természetesen a magánbosszú sincsen kizárva.

b) A *testi épség ellen* elkövetett büntetendő cselekmények közé tartoznak a testi sértések, melyek a külső eredmény szerint a) súlyosabbak, vagy b) kevésbbé súlyosak lehetnek.

a) Az első csoportba tartozók ismét a külső eredményt véve tekintetbe lehetnek 1. testcsonkítást, tehát a sértett félre nézve maradandó káros, külső eredményt előidéző cselekmények, és 2. vérömlést okozók.

A legsúlyosabb testi sértésnek tekintették különösen a Saliai népjog meghatározásai szerint a *testcsonkítást*. A testcsonkításnak súlyos, vagy kevésbbé súlyos voltát a sértett fél egyéni minősége szerint itélik meg. Így pl. súlyosabb beszámítás alá esik félszeműn elkövetett olyan sértés, mely által ép szemét is elvesziti. A testcsonkítást általában a vérdíj valamely hányadával büntették.

Ha súlyos volt a sértés (*Mutillatio*) pl. a szemnek, kéznek, lábnak stb. elvesztése esetén, vagy egyáltalában olyan esetekben, midőn eltorzítás következett be és gyógyulás nem volt várható; a sértést a vérdíjnak felével büntették.

A *vérömléssel* járó sértéseknek súlyosabb volta attól függött, vajjon a sérülés az egész testen hatott-e át, vagy szükséges volt-e a vérömlés csillapítására alkalmasnak tartott sebégetés, vagy sem? Döntött az is, vajjon az életfunkciókra nézve fontos testrész sérült-e meg? Pl. a koponyatörés. Ezeket rendesen birsággal büntették.

b) A test biztonsága ellen elkövetett kevésbé súlyos sértések azok, melyeket *«száraz ütések»*, azaz vérvesztést nem okozó cselekmények okoztak. Ezek folytonossághiánnyal nem jártak, bár külső nyomot hagytak maguk után. Külső eredmény ezeknél is volt. Pl. daganat, véraláfutás stb. Az ilyen testi sértéseket nem is bírálták el szigoruan.

6. §. *A vagyon ellen elkövetett büntetendő cselekmények.*

Igen súlyos beszámítás alá esett a lopás büntette (furtum). Lopást követ el, a ki ingó dolgot másnak birtokából vagy birtalatából titkon elvisz. Az eltulajdonítási cselekvényt már akkor tekintik befejezettnak, ha a tettest tetten érik, tehát nem szükséges, hogy a tettes a tárgyat teljesen birtokába kerítette.

A tettenéréssel párosult lopási cselekvény egyuttal a leg-súlyosabb beszámítás alá esik. Lényeges a lopás bünteténél, hogy a cselekvény titokban történjék.

Nyilvánosan véghezvitt eltulajdonítást lopásnak nem minősítettek. Nem lopás az erdőben tilos favágás, ha a baltaütések hangja kihallatszik az erdőből.

A lopás tényálladéka-hoz szükséges az is, hogy a dolog másnak birtokából vitessék el. A vadállatokon és halakon elkövetett lopás külön büntetendő cselekmény, mivel a lopás fogalmához szükséges idegen dolog minősége (esetleg uratlan dolog) ezen esetben tisztán körvonala-za nincs.

A külső eredménytől, tehát jelen esetben a kár nagyságától függ, vajjon nagy vagy kis lopással állunk-e szemben. A súlyos természetű lopásokra halálos büntetés van szabva, a kisebbekre csekélyebb büntetés. A *tárgy minősége* is döntő arra nézve, vajjon *nagy lopás* vagy *kis lopás*-e az, eltekintve a tárgy értékétől. Így pl. rabszolgán, háziállaton elkövetett lopás mindig nagy lopás számba megy. A lopás minősítése különben a lopott dolog értékétől függ. Így pl. a Saliai népjog szerint, ha a lopott tárgynak értéke 40 dénárt meghalad, akkor az nagy lopás. Lopási cselekménynek nem minősítik csekély értékű dolgoknak, különösen élelmiszereknek eltulajdonítását. (Mundraub.) A tettenért tolvaj halállal bünhődik. A legtöbb törzsi jog szerint a tettenért tolvaj a teljes békevesztésbe esik, más törzsi jogok szerint pedig csak

akkor következik be ez, ha a tettes ellenszegül, mások szerint meg csak akkor, ha az ellenszegülés fegyverrel történik. Rothari király alatt a halálbüntetést már meg lehetett váltani (80 solidussal). N. Károly azon elvet fogadja el, hogy a tettesre mért első büntetés ne legyen túlszigoru, hanem alkalom adassék arra, hogy a tettes megjavuljon. De ha visszaesik, akkor súlyosabban büntetessék. Az első büntetés a testcsonkítás, a második szintén ez, de súlyosabb, ezután következik a halálbüntetés.

A tetten nem ért tolvajra birságot és pedig az érték szerint fokozatosan súlyos birságot szabtak. A kár nagyságát a károsult becsló esküjével állapították meg.

Súlyos beszámítás alá esett a *betöréses lopás*. A titokzatosság típusát éppen ez adta meg. Az éjjel elkövetett lopást nem mindig minősítették nagy lopásnak. A visszaesés büntetésénél a testcsonkítás büntetése avval függött össze, hogy a tettest mint visszaesőt felismerhessék.

Ha idegen dolog vitetik el másnak birtokából, de nyíltan és nem titokban, ez a rablás büntetendő cselekménye.

A rablás fogalmához tehát az akkori felfogás szerint sem erőszak, sem fenyegetés nem volt szükséges, nem voltak tehát szükségesek azon ismérvek sem, a melyek mostani felfogás szerint a rablás fogalmához szükségesek. Holtakon is el lehet követni rablást, sőt saját ingóságán is, ha ez a tulajdonos birlalásából kikerül, elmulasztotta az «Anefangsklaget» megindítani és önhatalmulag viszi el ingóságát. Ámbár — a mint említettük — erőszak nem kellett a rablás büntetőjogi fogalmához, azért mégis, ha ez is hozzájárult a cselekményhez, ezen rablás «súlyos rablás»-nak (*«Sachraub»*) minősítették.

Előfordul a *halottrablás* is. A rablás, mely emberöléssel van kapcsolatban, rablógyilkosság. Tiltva van a jogos ölésnél a kifosztás és ezért a halottrablás mint külön büntetendő cselekmény fordul elő, melyet birsággal büntettek.

7. §. *Erőszakoskodások.*

Ezen korban ismerik az erőszakot, mint külön büntetendő cselekményt, melynek fogalma alá több cselekmény, pl. a házbékének megzavarása is tartozik. Ez a *«Heimsuche»*, azaz a lakó-

háznak fegyveres megtámadása. A különböző jogok szerint ezen cselekmény tényálladákhöz nem egyenlő számú tettestárs kívánatik. A bajor jog 42 társat kíván a súlyos házbéke zavaráshoz. Ez a *«Heerfahrt» «Hariraita»*. Különben ha nincsen annyi tettestárs, a cselekmény csak *«Heimsuche»*. A Burgund jog szerint 5, a Dán jog szerint 6 társ kell.

A támadásra nézve a különböző jogok szintén különbözőképpen határoztak. A Svéd népjog szerint elég, ha egy ember támad, sőt elég, ha a házat csak körül is veszik. Egyes jogok megkivánták ilyenkor, hogy a cselekmény külsőleg pl. kődobással vagy lándzsavetéssel fejeztessék ki. Egyszóval a népjogok nem egyeznek meg abban, hogy mikor tekintessék a büntetendő cselekmény befejezettnek. Ezért ebből is bizonyos típusok fejlődnek ki, a melyek kísérleti büntett számba mennek.

A *«Heimsuche»* büntetése is különböző volt. Longobard jog szerint a vezető életét veszti. Az Angolszász jog szerint vérdíjat fizet, de a király kimondhatta reá a halálos büntetést is. A Frank korszakbeli jogoknál kisebb foku büntetést, leginkább bírságot figyelhetünk meg.

8. §. *A gyújtogatás.*

A *gyújtogatás* büntetőjogi beszámításánál a cselekménynek titokban való elkövetése esetén súlyosbító volt. Némely törzsnél, ha a gyújtogatás nyíltan történt, azt a *Heimsuche* fogalma alá vették. Külön minősített büntetendő cselekmény volt, ha a gyújtogatással együtt más erőszakos cselekmény is járt, a mikor is a gyújtogatást külön minősítették és *Heerbrandnak* nevezték.

Minősített büntetendő cselekmény a tűzvész okozása, ha lakott ház gyújtatott fel. Ez a legsúlyosabb eset és ha rajta érték, békevesztés volt a következménye. Az északi törzsek jogai szigorubbak akkor, ha titokban elkövetett gyújtogatásról volt szó. A tettenérésnél ezek is halálos büntetést szabtak a gyújtogatóra, sőt minősített halálos büntetés is fordul elő kerékbetörés alakjában.

Ha a cselekményt nem minősítették ilyen súlyosnak, ha nem érték tetten a bűnöst, ha *nyíltan történt a gyújtogatás*, ezt a *vagyonrongálás* fogalma alá vették; erre a tulajdon ellen elkövetett bűncselekményekre némely jog szerint a lopásra szabott

büntetést mondták ki. A Sáliai népjog szerint ilyen esetben háromszoros birság, a Longobard jog szerint pedig egy meghatározott összeg, 300 Solidus volt fizetendő.

A tűzvész okozását akkor is büntették, ha nem gyújtogatással követtetett el, hanem a *tűznek szándékos elhanyagolása* következtében következett be a tüzeset. Ezen esetben tehát nem pozitív cselekményről, hanem *mulasztásról* van szó. Itt a szándékot kellett igazolni, mert a gondatlanság igazolása nem elegendő.

9. §. *A házasságtörés.*

A mi a *házasságtörést* illeti, ezt csakis a nő követhette el a férj ellen, míg a férj neje ellen nem követhette azt el. Ezen tény is összefügg avval, hogy a Frank korszakot megelőzőleg igen nagy valószínűséggel a többnejűség, a Frank korszakban pedig kétségen kívül az ágyasság is mint intézmény el volt fogadva.

Ha a nő követ el házasságtörést, a férj házi hatalmánál fogva a nőt a házból kizárhatja, a házasságtörőt megölheti, de csak akkor, ha tetten éri, mert ha nem éri tetten és mégis megöli, akkor a nő rokonai ellene magánharczra léphetnek. Longobard jog szerint birói úton is czélt érhet a sértett férj: a házasságtörő halállal lakolt.

Más törzseknél csekélyebb jellegű volt a büntetés; egyeseknél a nő vérdíját, másoknál saját vérdíját kellett a házasságtörőnek fizetnie.

10. §. *A nőrablás.*

A *nőrablás* büntetőjogi fogalma csak az újabbi házasságkötési formák elfogadása, különösen pedig a kereszténységnek a házasságkötésre való befolyása után fejlődött ki. Ezen cselekmény akkor követtetik el, ha valaki valamely nőt házasságkötés céljából a Muntwalt beleegyezése nélkül vitt el. Büntetése eleinte birság. A Merowingek alatt azonban halálos büntetés. Ezen cselekményre szabott büntetésnek fokozatosan való szigorítása is arra vall, hogy a nőrablás eleinte elismert házasságkötési forma.

11. §. *A becsületsértés.*

A *becsületsértés* szóval volt elkövethető. A büntetőjog a valódiság bizonyítását ismerte bírói rendelkezés alapján. Ha sikerült a bizonyítás, büntetlen maradt a sértő, ha nem, — mint rágalmazót büntették. A tagadás tehát a minősítést súlyosabbra változtatja. Ha valaki valakiről becsületbe vágó dolgot állított, de meggyőződött, hogy nem helyesen járt el, a bíróság előtt erre nézve nyilatkozatot tehetett, a mi a büntetés elengedését eredményezhette. Súlyosabb becsületsértés esetén azonban ilyen egyszerű nyilatkozat nem volt elég, hanem ez formákhoz volt kötve. Ha a becsületsértés annak állításából állott, hogy valaki gyáva vagy bűbajos, ekkor a sértőnek 12 eskütárrsal nyilatkozatot kellett tenni olyképpen, hogy állítását nem tényekre alapította, hanem hirtelen haragtól indítatva, «per furorem» beszélt. Ilyen módon a sértett fél elégtételt nyert s a sértő nem bűnhődött.

A tetteges becsületsértést, mint büntetőjogi fogalmat nem ismerték. Ha szóval elkövetett becsületsértés tettegességgel járt, akkor a becsületsértést súlyosabban büntették. A pusztá tettegeségek, esetleg a «száraz ütések» tényálladékát állították helyre.

12. §. *A bűbájosság. A magzatelhajtás.*

A kereszténység elterjedése előtt bűbájosságnak csak azon cselekményt minősítették, a mely által valamely ember élete veszélyeztetett. Ide tartozik a mérgezés is.

A boszorkányok követték el a bűbájosságot. Ezek képesek növényekből ártalmas italokat készíteni. Ezért «*Herbáriák*»-nak nevezik őket, de előfordul a «*Striga*», «*Stria*» féle kifejezés is.

A Longobard és Frank jog szerint a mérgezés a vérdíj felével büntetetik, de előfordul a tűzhalál is. A Szász, Svéd, Góth jog halálbüntetést szab. A Longobard és Szász jogban az a meggyőződés, hogy a boszorkányok az emberi életet veszélyeztetik, sőt hogy azok emberevők.

Rothari alatt rendeletet adtak ki, mely a boszorkányok megölését tiltja, mert emberevő boszorkány nincs. Nagy Károly halálbüntetést szab a boszorkányégetésre. Kálmán király boszorkány tilalma evvel egyértelmű és valószínű, hogy a nyugatról való.

A bűbájosság, mely az életet nem veszélyezteti a vérdíj felével büntettetett.

A *magzatelhajtás* is a bűbájossághoz számítottatott. A boszorkányok a termésnek is árthatnak és ha valakire ilyet ráfogtak, bűbájossággal és kártérítéssel büntették, vagy a károsult tetszésére bízták a büntetést. Az egyház befolyása folytán a bűbájosság és a jóslás is az egyházi bíróság elé került és hivatalból üldözendőnek mondatott ki. A Longobardoknál a hivatalnokokra bízták az ilyen cselekménynek büntetését. Ilyenkor az üldözendő külföldre volt eladandó, a vételár pedig a bíróé. Nagy Károly a bűbájosokat és jóslókat szabadságvesztésre ítéli és kiadja őket az egyházi személynek. A Frank korban vannak rendelkezések a boszorkányok kiirtására. Boszorkány perek nálunk még a XVIII. században is vannak. A büntetés tűzhalál.

13. §. *A hamis eskü.*

A hamis esküt, mint büntetendő cselekményt a Longobard és Frank jogok nem ismerték, mert az eskütevésnél várták a hamis eskü következményeit. Csak az egyház befolyása folytán büntetik szigorúan a hamis esküt. Először a Longobard és Burgund jogban, azután a Frank jogban találunk ilyenekre, a jobb kéz megcsonkítása van a hamis esküre büntetésként kiszabva. A Chamavi jog szerint megválthatja magát a tettes vérdíjának negyed részével.

14. §. *A politikai büntettek.*

Politikai büntettek: a *hűtlenség* és a *felségsértés*. A hűtlenség azon felfogáson alapszik, hogy az állami élet biztosítandó minden megtámadás ellen. Mindazon cselekmények, amelyek a köz ellen irányultak, büntetőjogi beszámítás alá estek; így ha valaki idegen hadsereget oly célzattal hoz be, hogy ezt a közbéke megsértésére felhasználja, ha elősegíti ennek törekvéseit, ha állami titkot elad, ha kémeknek kedvez, hűtlenségbe esett. A hűtlenség büntetése, meg nem váltható békevesztés. A Frizeknél tengerbe fullasztás, a Longobard és Frankoknál halál és vagyonbüntetés.

A hűtlenség büntetőjogi fogalma alá esett, ha valaki a törzs területéről kiszökött királyi engedély nélkül; az akkori felfogás

szerint az ország elhagyása a hadból való szökéssel egyenlőnek vételett.

A midőn a királyi hatalom megerősödik, a személyuralmi királyság kifejlődik, a királyi méltóságot is megvédi büntetőjogi szabályok által. A *király iránti köteles hűség megszegése, felségsértés*. A király s a királyi család ellen elkövetett merénylet súlyos politikai bűntett. Mint az állami életnek feje és az állami élet tényezője védve van a király. Ezért a királyi hatalom elleni lázadást politikai bűntettnek minősítették.

G) A büntető eljárás.

A büntető eljárás elve szerint a büntetteket ezen korszakban nem üldözték hivatalból; ez csak később fejlődött ki. Maga a sértett fél indítja meg az eljárást. Tehát csupán a magánvád alapján van üldözésnek helye. Ezen eljárásnak jellege az, hogy nem a közérdek, hanem csupán a magánérdek szempontjából fogják fel a büntetendő cselekmény büntetésének szükségességét. A magánvád esetén kívül még a tettenéréskor is van helye az eljárásnak.

Ha a tettesnél bűnjelet találtak, akkor úgy vették, mintha tettenérték volna, ekkor tehát helye volt a tettenérési eljárásnak is. Ha valakit tettenértek, vagy oly jeleket találtak nála, melyekből a tett elkövetésére következtetni lehetett, hangos kiáltással, hívással (Gerüfte) kellett a szomszédokat figyelmeztetni. Mindenki a ki a hívást meghallotta, köteles volt ennek engedni. Az egybegyűltek a hívóval együtt végezték azután az eljárást a tettes ellen, a ki cselekménye folytán közbéke vesztetté lett és a kit mindenki megölhetett. A tettenérési eljárás tulajdonképpen a békevesztésnek végrehajtása volt.

Az idők során ez a forma megváltozott; a tettenérési eljárás bírói eljárássá lesz, megszűnik a rögtönítés és keletkezik a hatósági eljárás. A régeből keletkezett új alakzat a letartóztatásból, megkötötzetésből állott. De bizonyos büntetteknel még mindig megmarad az eljárásnak régi jellege, főleg tolvajok és gyújtogatók ellen lehetett még a régi módon eljárni. Azonkívül megmarad a férjnek fegyelmi hatalma, mely házasságtörés esetén a halálos büntetésig terjedhet. Más büntetteknel a büntetés már nem terjed a tettes megöléséig, hanem helyébe lép az új eljárás és csak akkor

lehet a tettest megölni, ha ellenszegül. Ilyen esetben az ölésnek nyilvánvalónak kellett lennie s épp ezért kívántatott meg az idők során, hogy az a ki a büntetést végrehajtja, eljárásának jogosságát a bíró előtt 12 segéd esküvővel bizonyítsa. A letartóztatás és megkötözés mindenki által volt végrehajtható azon esetben, ha olyan cselekményről volt szó, mely békevesztést vont maga után. Azonban ha valakit ok nélkül letartóztattak, úgy erre súlyos bírság volt kiszabva. A tettest átadták a bírónak, a ki köteles volt megőrzéséről gondoskodni. Ha nem gondoskodhatott róla, egy harmadik személyre bízta, ki bírság terhe mellett volt érte felelős. Az eljárás egyébként ilyen esetben nem volt egyforma, hanem különböző volt.

A tettenérési eljárásnak ezen újabb neménél sem kívánták meg a szigorú alakiságokat, hanem elég volt, ha *szükségbeli bírság* (*Nothgericht*) járt el. Nem kellett formaszerű keresetet előterjeszteni, nem kellett bizonyos alakszerűséghez kötve felelni, sőt az ártatlanság bizonyítása is nehezebb volt, mert nem bocsájtották tisztító eskükhöz, hanem az egész per lényege a körül forgott, vajjon jogos volt-e a letartóztatás vagy sem. Ezért, ha a letartóztatás és megkötözés jogosultnak bizonyult, bizonyítva volt a bűnösség is.

De azért az alakiságok magára a letartóztatásra illetve megkötözésre nézve szigorúan voltak betartandók. A letartóztatáshoz megelőző *hangos hívás* (*Gerüfte*) volt szükséges és ha ez nem volt meg, hiányozván a szükséges nyilvánosság, nem lehetett szó tettenérésről. A tettenérőnek a letartóztatást *személyesen* kellett végeznie; ha egy harmadik végezte azt, az eljárás megváltozott. A letartóztatott igazolhatta magát. Ilyen esetben a legközelebbi férfirokon hét segédesküvővel bizonyíthatja a letartóztatottnak ártatlanságát, illetve azt, hogy a letartóztatás nem volt jogos. Egy Szász Capitulare elrendelte, hogy a kinél bűnjel nem találtatott, bajvivással és kereszt próbával igazolhatja magát.

Ha a tettenérésnél a formákat betartották, ha a tettenért kifogásokat nem tett, vagy ezek valótlannak bizonyultak, akkor helye van a tettenérési eljárásnak, melynek lényege az, hogy halálos büntetés alkalmazható olyan cselekményekre is, melyekre különben a büntetésnek ezen neme nem volt kiszabható. A bíró mint a békevesztés következményét egymaga mondja ki a halálos büntetést, melynek *compositio* útján való megváltása ki van zárva.

Ha a bíró tudomást szerez a hangos hívásról (Gerüftéról), köteles megjelenni és a tetten ért egyént letartóztatni. Ha a bíró maga jár el, úgy nem szükséges a letartóztatás jogosultságát bizonyítani. Ezen eljárás hasonló a modern eljárásban ismeretes statariumhoz, melynek célja, hogy olyan helyen és időben, hol súlyos büntetendő cselekmények gyakran fordulnak elő, szigorúbb eljárással ezeknek véget vessenek. A statariális eljárásnak is előfeltétele, hogy kellő formások között kihirdessék. Ha a kihirdetésre vonatkozó formák be nem tartatnak, a statariális eljárás maga is semmis.

Ha tettenérés esete forog fenn, vagy a sértett maga jár el vagy pedig megteszi a feljelentést, akkor az igazságszolgáltatás általános követelményeinek elég van téve. De sok esetben az ilyen eljárás nem lehetséges, mert az a ki hivatva volt a feljelentésre, ezt nem tette meg, avagy pedig a tettest nem érték tetten és ezért nem indított meg az eljárás. A mint tehát láthatni, igen sok esetben a bűneset nem került eljárás alá. Más esetben pedig a meggyilkoltnak nem voltak hozzátartozói, tehát a feljelentés megtétele már ezen okból sem volt lehetséges. A mindinkább megerősödő állami hatalom szükségesnek tartotta tehát, hogy a büntető igazságszolgáltatás ilyenkor is folyamatba tétesse.

A Merowing korban tűnnek fel a *hivatalból való eljárásnak* első nyomai. Így ha nem volt a meggyilkoltnak hozzátartozója, a Graf hivatalból köteles eljárni. Összehívta azon község lakóit törvéynapra, melynek területén a hullát feltalálták. Ezek a meghívottak kötelesek voltak magukat tisztázni azáltal, hogy tisztító esküt tettek le eskütársakkal arra, hogy ők nem okozták a halált és nem ismerik a tettest, nem tudnak róla. Ha valakinek tudomása lett volna a tettes személyéről, úgy legalább feltehető, hogy nem teszi le az esküt és megteszi a feljelentést. Ilyen közvetett úton járt el az állami hatalom eleinte a tettesek felderítése körül.

Ismeretes a hivatalból való eljárásnak még egy másik neme is. Ha t. i. bizonyos számú egyén valakit gyanuba vesz és tolvajnak kiáltják ki, akkor ilyen esetben minden alakiség nélkül lehetett eljárni és a tolvajnak kikiáltott egyénre halálos büntetést is lehetett kiszabni.

Gyanus emberek ellen idővel hivatalból lehetett eljárni, ez volt a *feddő eljárás* (*Rügeverfahren*).

Ezen eljárás avval kezdődik, hogy a bíró a legtekintélyesebb férfiakat azon területről, amelyen a cselekmény elkövetetett, megidézi és esküt vesz ki tőlük arra nézve, hogy ők bizonyos előre jelzett büntetendő cselekményeket, ha azok elkövetéséről tudomást szereznek, fel fognak deríteni. Ha tehát azon a területen előfordul ilyen cselekmény, akkor a feddőtanuk (*Rügezeugen*) az esetet feljelentik. Feddőtanunak lenni közkötelesség volt. Mindenki köteles volt ha felszólították, ezen szerepet elvállalni. Idővel kijelölés esetén elegendő volt hivatkozni az alattvalói hűségi esküre, a mely hivatkozás pótolta a feddő eskü letételét.

A feddő eljárás felkérdezésen alapszik, ez az *Inquisitio*. Ezért az eljárás inquisitorius eljárás. A közhivatalnok intéz kérdéseket a feddőtanukhoz. Ilyen eljárás alá esett a lopás, a rablás, a bűbájosság, a királynak, vagy később az idegenek érdekében történt pusztítás és az emberölés. Ezen esetekben tehát már hivatalból jártak el. Ha valamely esküdt (így nevezték a korszak végével már a feddőtanut) ráfogott valakire valamely büntetendő cselekményt, úgy vették, mintha ellene vád emeltetett volna és ezért ilyen esetben vádlott köteles volt magát tisztázni. A tisztázás különböző volt. A tiszta előéletű szabad ember egyszerű erdei károk esetén egyes esküvel, súlyosabb vád ellen pedig eskütársakkal tisztázhatta magát. Bűbájosságnál istenítéletet alkalmaztak a tiszta előéletűek ellenében is, míg más esetekben istenítéletet csak rosvott multuak-kal szemben alkalmaztak, vagy olyan esetben, ha a tiszta előéletűnek nem voltak segédesküvői, vagy ha a gyanúsított nem volt szabad ember és ura nem nyújtott neki perbeli segílyt. Bajvivást különben azért nem alkalmaztak, mert tulajdonképpen vádló, mint érdekelt fél nem létezett.

Ha a feddőtanu nem járt el lelkiismeretesen, úgy jártak el ellene, mintha hamis esküt tett volna. Hivatalból indult meg ellene az eljárás. De tisztázhatta magát istenítélettel.

Az inquisitorius jog nem jár a bírónak rendes hatalmával, hanem erre külön megbízást kell kapnia a királytól. A királyi Missusoknak és a Longobardoknál a Grafnak megvolt az inquisitorius hatalma.

A mint a hűbériség terjed és ezzel kapcsolatban a tartományúri jog, úgy az inquisitorius jog is tartományúri joggá lesz. Az inquisitorius jog az egyház által is alkalmaztatott. Ennek

eredete arra vezethető vissza, hogy a missusi bíróságnál egyházi és világi bíró együtt járt el. És midőn a püspök mint kiküldött bíró szerepel és képviseli az egyházi küldöttségi bíróságot, a «Sendgericht»-et, a püspök mellett szintén szerepel a Graf. Mivel pedig a királyi Missus alkalmazta az inquisitorius eljárást — és ekkor a püspök is mindig vele volt — idővel a püspök is, tehát az egyházi bíróság is alkalmazta az inquisitorius eljárást.

Az egyház inquisitorius jogának eredete tehát az említett együttműködésben keresendő. Az egyházi bíróságok a IX. századtól fogva alkalmazták az inquisitorius eljárást. Az inquisitorius eljárás elterjedt idővel Normandiában, innen pedig Angliába is átszármazott. A tanuk eleinte csak mint ilyenek szerepelnek, ők a nyilvános bíró rendelkezése alatt állanak. Idővel a tanukból bírák lesznek. Eleinte a tanuk bizonyítéki juryt alkotnak, a miből csak később fejlődött ki az ítélkező jury. A XVII. században, 1620-ban van befejezve ezen átalakulás és ebből keletkezett az *esküdtbíró*ság.

MÁSODIK KÖNYV.

Magyar alkotmány és jogtörténet.

Alkotmánytörténelmi rész.

Bevezetés. Korszaki beosztás.

Az emberi társadalom, mint bizonyos czél szerint szabályozott együttléte az egyéneknek, a maga összességében változásoknak van alávetve, mely változások a véges természet örök törvényei szerint igazodnak. A társadalomnak ezen változása, az ezt megalkotó elemek fejlődésével áll szoros kapcsolatban. Az egyéni fejlődésnek iránya nem csak az egyes egyénekben, de az összességben is jut kifejezésre. Ezen törvényeknek igaz volta az álladalomban mint a legfőbb jogalkotó és jogfenntartó társadalomban is észlelhető. Mutatkoznak ezen törvények az egyes állami és jogi intézményekben, de az általános mivelődési viszonyokban is.

Úgy a mint egyetlen egy emberi intézmény sem állandó, hanem az élet viszonyai által van létezésében feltételezve és az élet maga jelenti éppen a változást, úgy ezen változások megfigyelése a változások jelenségeinek megállapítása, azoknak egymáshoz oknyomozólag való kapcsolása fogja a megfigyelt intézményeknek történelmét adni. Az állam, annak alkotmánya és joga, ezer és ezer más társadalmi viszonyokkal függ össze. Összefügg valamely népnek vallásával, erkölcsével, gazdaságával, műveltségével. Összefügg az államot megalkotó nép gondolkodásával, fizikai és erkölcsi erejével.

Jegyzet. Az alkotmány és jogtörténetnek a bevezető első részben felemlített irodalmából kimaradtak : *Bartal György*: „Com. Hist. Status Jurisque Politici Hungariae Aevi Medii. Libri XV.” és *Krajner Imre*: „Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns“ czimű közismert munkái, melyek pótlólag itt említetnek fel.

Valamely népnek erkölcsi és fizikai ereje, általános műveltsége és gondolkodása szabja meg a feltételeket arra nézve, vajjon képes-e államként szervezkedni, képes-e az idők során a többi nemzetek között jogalkotó és fentartó szerepét fentartani vagy sem?

Létfeltételeit valamely állam önmagából meríti, de azért külső befolyásoktól sem lehet mentes, azoktól elszigetelten nem élhet. Ezen külbefolyások lehetnek olyanok, melyek az állami létet megerősítik, — ha ugyan rendelkezik a nemzet ama szükséges öserővel, hogy ezen befolyásokat saját egyéniségének épségbentartásával engedi hatni, — de lehetnek a külbefolyások olyanok is, a melyek a nemzetnek önállóságát veszélyeztetik, sőt azt más társadalomba bele is olvasztják. A fizikai és morális erő, a vezető elemeknek rátermettsége határoz az államnak létkérdése fölött.

A létkérdés a fizikai erő, edzettség, életrevalóság mellett, a társadalom külső rendjével is összefügg. A társadalmi rendet itt a legtágabb értelemben vesszük. Értjük alatta nemcsak a tárgyilag vett jogrendet, de általában a közművelődés és a gazdaság rendjét is. Hozzá vesszük még azon képességet, hogy a nemzetre ható külbefolyások hasznosíthatók legyenek, a nemzeti jelleg pedig a belső életerő egészséges fejlődésével fentartassék.

Mint minden nemzet, mint minden állam, úgy a mi ezredéves nemzeti létünk is sok változáson ment át. Hazánk alkotmánya és joga sem zárközhatott el a történet örök törvényei elől, változásoknak volt alávetve az is. Ezen változásoknak előadása, okadatolása, az egyes állami és jogi intézmények szerves változásának megfigyelése képezi a magyar alkotmány és jogtörténetnek tárgyát.

A magyar nemzet alkotmánya és joga ezredéves fenállásának hosszú ideje alatt nem maradhatott elszigeteltségben. Érvényesültek külbefolyások is, melyek mint az általános európai fejlődésnek hullámai átsaptak mihozzánk. Ezen külbefolyások előtt szemet hunyni nem lehetett. Azokat okos politikával a nemzeti életbe be kellett fogadni és a nemzeti élettel össze kellett kapcsolni. A nemzeti életet ezen külbefolyások nem temették hullámsirba, hanem a nemzeti erő hasznosan tudta azokat saját előnyére felhasználni.

A magyar alkotmány és jog fejlődésének előadásánál főszólyt fektetünk azon gyökeres változásokra, a melyek bizonyos korszakokban feltűnnek és így ezen korszakot sajátlagosan jellegzik

Ilyenformán jellemzi a magyar ősalkotmány korszakát, a mely 1000-ig tart, a törzsi szervezet.

A törzsi szervezet a rokonsági kötelékekben, illetve ezeknek tágabb körű közületeiben megnyilvánuló állami szervezet. Ezen szervezetben a törzsfők a vajdák és a nemzetségeknek, az ágaknak fejei, az alhadnagyok, bizonyos parancsadási jogokat gyakorolnak, imperiumot, a melynek hadi jelentősége is van. A suverenitás azonban a nemzet összességénél marad. A törzsi szervezetnek kora még az ősi műveltségnek a korszaka.

Az augsburgi ütközet (955) után, a X-ik század második felében, a törzsi szervezetnek vezető hadi jellege mulik és annak inkább politikai jelentősége lép előtérbe. Ugyanekkor a törzsek szállásaikban állandóan telepednek le és ezért a törzsnek földhöz-kötöttsége folytán a gazdasági viszonyok is változnak. Az előkelőség nem pusztán a harcban tanusított vitézségnek felbecsülésén, hanem egyuttal az egyéni vagyon nagyságán is alapszik. A társadalomban a vezető elemek a közviszonyok körében bekövetkezett változások folytán szintén megváltoznak. Az ősi hitben való csalódás pedig tért enged egy másik vallás befogadásának.

Mindezek okai voltak annak, hogy a törzsi kötelékek meglazultak és bekövetkezett az ősalkotmánynak válsága.

Ugyanekkor, a midőn a törzsi kötelékek meglazulnak és az ősi alkotmánynak épülete alapjaiban megrázkódik, jut Géza vezér, Szt. Istvánnak apja, a keresztény nyugattal kapcsolathba.

Politikai éleslátással ismeri fel az alkotmány rozoga állapotát és annak szükségét, hogy a nemzet tagjai közötti kapcsot csak úgy erősítheti meg ujonnan, ha az országot magát is a nyugattal és pedig a keresztény-nyugattal köti össze.

A nyugati kereszténység egyrészt, melynek középpontja Róma, másrészt az individualismus közvetlen veszélyétől éppen a nyugati egyház által legalább egy időre megmentett új Németország, illetve annak egyik herczegsége a Bajor, voltak azon támaszok, a melyek olyan intézményeknek szolgáltak forrásaikép, a melyek a keresztény monarchiában nyerik el fejlődésüknek tetőpontját. Németországnak műveltsége, közfelfogása még a Frank birodalom tradíciói alapult.

Ezen, a nyugati kapcsok által létesült változásnak gyökereit Géza ültette, az életerős fát pedig ennek fia, Szt. István nevelte lef.

Szt. Istvánnal, az 1000-dik évvel, a magyar alkotmány és jogtörténetben új korszak következik be. Ezen év a közviszonyok terén forduló pontot és korszakváltozást jelent:

Az ősalkotmány, a törzsi szervezet ekkor a maga összes alkotmányi, jogi és gazdasági intézményeivel megváltozik, de azért alkotmányunk nemzeti önállósága és nemzeti jellege továbbra is megmarad. Géza politikai éleslátása, Szt. István bölcsesége és személyének nyugati műveltsége mentette meg a nemzetet azon veszélytől, mely vele szemben a nyugati műveltség és fölény alakjában fenyegetődött. Át kellett vennie hazánk társadalmába magát a keresztény szellemet, a nyugati műveltséget azon célból, hogy Magyarországnak az európai társadalomban helyet biztosítson.

Ezen cél pedig csupán a keresztény monarchikus királyságnak révén lehetett elérni, de nem csak ennek formai megalapításával, hanem a keresztény királyság jellegének teljes átvételével. Ezen változás azonban nem volt minden nehézség nélkül, teljesen simán végrehajtható. Igaz, hogy Gézának és Istvánnak tevékenységét megkönnyítette a X-ik század második felében mutatkozó azon homlási folyamat, mely közviszonyainkat jellemzi és a mely az alkotmányt veszélyeztette. A törzsi kötelékek ugyanis meglazulnak, a törzsi összetartozandóságnak tudata lassanként elhalványodott. Másrészt azonban megnehezítette Szt. István apostoli hittérítői működését ama helylyel-közzel fenmaradt szivósság, mely a régi ősi pogány valláshoz való ragaszkodásban nyilvánult meg. Megnehezítették a politikai reformok keresztülvitelét a törzsek, illetve inkább az ágak keretén belül még begyökeresedett egyes intézmények is, a melyek a királyi hatalom érvényesülése és a törzsi felfogáshoz való ragaszkodás közötti harcot okozták, a mely tusa elvégre is csak a királyi hatalomnak teljes győzelmével, a monarchikus elvnek érvényre emelésével végződött.

A Szent István-féle államszervezetnek korszaka az Árpád-ház kihalásának bekövetkezteig tart.

A nyugati társadalmi felfogásoknak befogadásával és a nemzeti elvnek evvel való összekapcsolásával olyan egységes és életképes társadalomba olvadt át a régi roskadozó állam, a mely két évszázadon keresztül tisztán tartotta meg a maga sajátlagos nemzeti jellegét. A XIII-ik században azonban újra mutatkoznak

a nemzeti élet körében idegen jelenségek, melyek a Szt. István által alapított közviszonyok bomlását segítik elő, a mi által a talaj új változások létesítésére megint elő van készítve. Ismét a nyugatról csapnak be hozzánk az ottan bekövetkezett társadalmi nagy mozgalmaknak hullámai. Szilárd alapokra épített alkotmányunkkal azonban képesek voltunk a hódító árnak ellentállni. Befogadtuk azt, a mi az általános európai fejlődésnél fogva teljesen visszatudasítható nem volt, de nemzetivé tettük azon idegen intézményeket is és nem áldoztuk fel nemzeti közfelfogásunkat, ősi alkotmányunkat az akkori európai közfelfogásnak. Sőt ellenkezőleg, ezen második bomlás veszélyének idejében megalkotta magának a magyar közfelfogás azon teret, mely Szent István koronájához, mint az önálló magyar királyság symbolumához fűződik, mely még most is alapját képezi alkotmányos felfogásunknak és egész közjogunknak.

Következik tehát 1300 után a szent korona elméletéhez fűződő államszervezetnek a korszaka.

A mohácsi vész utáni időben, az alkotmányban azonban még egy nevezetes változás következik be. Ez pedig a rendi szervezetben mutatkozik, a mennyiben a közjogilag egységes nemesség jogilag a főrendekre és a köznemességre oszlik, a minek jelentősége különösen az országgyűlésen való részvételben nyilvánlik meg. A főrendiek megtartják születésük vagy főméltóságuk czimén az országgyűlésen személyesen való megjelenési jogukat, míg a köznemesség és ezeken kívül a szab. kir. városok is, melyek területileg tekintetnek nemesnek, meg azután a kiváltságos területek követeik által jelennek meg az országgyűléseken. Kifejlődnek tehát a rendi országgyűlések, melyek törvényileg 1608-ban szabályoztatnak. Ezen évtől fogva számítjuk tehát az alkotmány fejlődésnek negyedik, a rendi alkotmány korszakát.

I. Az őállamszervezet kora.

1. §. *Források.*

Az őállamszervezetre vonatkozólag a források már most rendszeresen összegyűjtve, ki is vannak adva.

„A Magyar Honfoglalás Kútfoi» czimű munkában, melyet a Tud. Akadémia megbízásából többeknek, ezek között Kún Géza

grófnak megbízásából, Pauler Gyula és Szilágyi Sándor szerkesztettek. Ezen gyűjteményben közölve vannak a *byzanci* kútfők s ezek között különösen *Bölcs Leó* hadi taktikájának egyik fejezete és *Konstantinus porphyrogeneta* «De administrando Imperio» című munkájának a magyar ősvíszonyokra vonatkozó része.

Továbbá közölve vannak az eddig még ismeretlen *keleti kútfők* is Kún Géza gróf által. Ezek között fontossággal bírnak különösen *Ibn Rosteh*, *Gurdezi*, *Ibn Fadhlán* munkái.

Az őszállamszervezetre nézve fontossággal bír *Béla király névtelen jegyzőjének* munkája is, továbbá egyes krónikák melyek szintén itt vannak közzé téve. Ez utóbbiakról még később is megemlékezünk.

2. §. *A merő törzsszervezet Lebediában és Atelközben. A vérszerződés és a honalapítás okai.*

884-ben hagyta el a Magyaroknak egyik része Nagymagyarországot, melynek fekvése a Volga körül keresendő. Ekkor a nemzet, mely a népvándorlás mozgalmas áradata folytán kényszerült lakóhelyét változtatni, hét törzssre oszlott. A törzseket hadaknak is hívják. Konstantinus Porphyrogeneta, «De administrando Imperio» című munkájában ránk hagyta a törzsek neveit is. Nyék, Megyer, Kürt, Tarján, Jenő, Kara és Kaza voltak ezek. A 7 magyar törzs ezen időben semmiféle közös hatalom alatt nem állott, egymástól teljesen függetlenek voltak, csak a közös nyelv, a közös származás tudata tartotta őket össze, meg a hadi jó és balszerencse. A törzseknek ezen összefüggése tehát éppen olyan volt, mint ezt az egyes Germán törzseknél megfigyelhetni.

A törzsek ágakra oszlottak; összesen 108-ra. A törzsek élén állottak a *törzsfők*, a *hadnagyok*. A törzs legtekintélyesebb tagjaiból választották ezeket. A törzsfők fejedelmi személyek voltak; *vajdák-nak* is hívják őket. Legalább Konstantinus császár emlékezik meg róluk ily néven.

Az ágak élén voltak az alhadnagyok. A hadnagyok, a törzsfők voltak a törzsnek hadvezérei. A törzsi ügyeknek elintézése azonban a törzsi gyűlésekre tartozott.

A törzsfők, a hadnagyok és az ágak élén álló alhadnagyokon kívül szerepelnek még a birák, mint külön állami funkcióval bíró szervek.

Ez volt a magyar nemzetnek tiszta, úgynevezett merő törzsszervezete. Ebben maradt meg a nemzet vándorlása ideje alatt is, sőt ebben maradt a Dneper melletti *Lebediában* és még 887-ben is, midőn a folyamközi tartományba vándorolt. Az Etel, vagy folyamközi tartomány a Dneper, Búg, Dnyeszter, Prúth és Szereth folyamok között terült el.

Valószínű, hogy hadi okok vezették a merő törzsszervezetben élő hét magyar törzset ama elhatározásra, hogy szorosabban egyesüljenek.

A Bessenyők támadásai védelmi harcra kényszerítették a magyar törzseket. A közös veszély érzete s annak biztosabb elhárítása készítette őket a szorosabb egyesülésre. Vajjon akkor a magyar nemzet máris új hon alapítására gondolt-e, azt elhatározni bajos volna. Az Attila-féle hagyomány a nemzetben esetleg tényleg meg volt és így kizártnak nem tekinthető, hogy a hódítás eszméje is megfogamzott a nép tudatában. Egyszóval itt, az Atelközben történt a hét törzsnek összeköttetése egy közös vezér főhatalósága által. Eme vezér Árpád volt, a *Magyar* törzsből való *Turul* nemből, kit a törzsek a Kazár Khán és Előd vajda tanácsára emeltek a vezéri tisztre.

A közös főhatalom azonban a törzsek önállóságát meg nem szüntette, a nemzet suverenitása ezentúl is biztosítva maradt. Az Etelköz-i, vagyis vérszerződés volt azon külsőleg jelentkező ünnepélyes tény, mely nemcsak hogy egybefűzte a törzseket, de egyuttal a vezéri hatalmat és ezzel szemben a nemzet jogkörét is szabályozta. Alapkövévé lett eme szerződés a későbbi alkotmányos fejlődésnek.

A véreskü így szólott:

1. Mig a megválasztott Árpád és maradéka él, a nemzet mindig Árpád véréből választ vezért.

2. A mit közös erővel szerezhetnek, abban mindenki közösen részesüljön.

3. Azok az *előkelő személyek*, a kik Árpádot szabad akaratukból vezérükké választották, soha, se maguk, se maradékaik a vezér tanácsából és az országlás tisztéből ki ne zárassanak.

4. Ha valaki maradékaik közül hűtlenné lenne a vezér személye ellen és viszálykodást támasztana a vezér s rokonai között, a vétkesek vére akként omoljék, mint ők az eskü közben vérüket ontották.

5. Hogy ha valaki Árpád és maradékai, vagy a nemzetségfők közül az eskü pontjait meg akarná szegni, átok alatt legyen mindörökké.

6. A ki a nemzeti gyűlésekre, vagy a hirnökök hadba szólítására a táborban meg nem jelenik és elmaradásának okát nem adhatja, ketté hasíttassék, vagy szolgál sorsra adassék.

Ezen utolsó pont, a Csiki székely krónikából, az előzők, a névtelen jegyzőből valók.

A hét törzs hadnagyai, a kik Árpáddal eme szerződést megkötötték, Előd, Kund, Ond, Tas, Huba, Töhötöm valának, felmetsették ereiket, vérüket egy edénybe hullatták és eközben esküdtek meg a szerződési pontokra. Az eskünek illetén való letétele Scytha szokáson alapult.

A vérszerződés a nemzetségek, a törzsek laza összefüggését megszüntette és őket jogilag egyesíté.

Ezen nemzetségi összefüzés a nemzeti szervezkedésnek lett alapjává. Tovább élt ennek tudata akkor is, a midőn az így egyesített törzsek végleg megszűntek mozgó államokká lenni, a midőn az álladalmi léthez szükséges földterületet végleg szerzik meg. Ezt pedig a közös vezéri főhatalom alá egyesített törzsek, tehát a magyar nemzet: a honfoglalás tényével eszközölték.

A honfoglalás tényét egy merőben belső elhatározásra visszavezetni és azt olybá tüntetni fel, mint egy minden külső kényszerítő körülmények nélkül beállott eseményt, annyi volna, mint a rendes emberi viszonyokat félreismerni és a poezis nemezével a népvándorlás rideg valóságát és az abból fejlődött rendes következményeket félreismerni. A honfoglalás azért vált szükségessé, mert a magyar nemzetnek az Atelközben már nem volt maradása.

Egy része a Bolgároknak a hetedik század vége felé (678-ban) átkelt a Dunán, az egykori Moeziában foglalt helyet, az ott lakó Alánokat hatalmuk alá kerítvén, a Duna és a Balkán hegység között Bolgárországot alapította. A Bolgár királyok azonban a Kelet-Római birodalomnak nem voltak békés szomszédai, hanem egyre zaklatták azt támadásaikkal. 894-ben Simon Bolgár király azért mert Bolgár kereskedőkön ejtett sérelmekért a keleti császárságtól elégtételt nem kapott, betört a birodalomba és VI. vagyis böles Leónak ellene küldött hadait szétverte, a kazár testőröknek orrait levágatta és úgy küldötte őket vissza Konstantinápolyba.

Erre a császár Niketász Szkleroszt küldötte az Aldunára és innen tovább a Magyarokhoz, kikkel a Bolgárok ellen szövetséget kötött. Ennek értelmében a Magyarok, — kiknek élén akkor már Árpád állott — a támadó Görög császárt támogatták. A Bolgárok azonban a Görögöktől csakhamar békéért könyörögtek, mit el is nyervén, a Magyarok ellen fordultak. Szövetkeztek a Magyarok régi ellenségeivel a Bessenyőkkel. Ezek midőn tudták, hogy a Magyarok másfelé vannak elfoglalva, rátámadtak az Atelközben maradt Magyarokra és rajtuk irtózatot pusztítást vittek véghez. Árpád seregével haza érven, a pusztítást meglátva, bosszúra gondolt. De a kettős ellenség túlhaladta erejét. A biztonság érzete a nemzetben már nem volt meg, — ezért más vidékre kellett húzódnia — új hont alapítania. Ezen külső, majdnem kényszerítő körülmény volt tehát az Atelközi haza elhagyásának és a honalapításnak közvetlen indítója. Nem egy elvont elhatározásnak volt az eredménye, hanem a vállalatnak alapja ilyen természetszerű és praktikus volt. A honalapítás, melyhez a Magyar nemzet fogott, a midőn az Atelköz elhagyta, nem volt új dolog, mint vállalat.

A Bolgárok és Bessenyők okozta vereségek és a bizonytalanság érzete készítette a Magyarokat új hont keresni. Hiszen ők, mint az akkori sajátos gazdasági viszonyok megkívánták s ezen gazdasági viszonyokhoz képest Atelközben is rendelkeztek földterülettel, meg voltak ők itt is szállva, — de nem állandóan. Ha bekövetkezett volna Atelközben azon eset, mely később az új honban tényleg bekövetkezett, hogy t. i. a megváltozott nyugati viszonyoknál fogva a további kalandos csapongásoknak a viszonyok véget vetettek — úgy a törzsi kapcsolathoz szükséges dologi elem az államalkotást illetőleg itt is bekövetkezik. Azonban hullámozott akkor még a népvándorlás árja. Ha az előrevetett elemek állandó letelepedés folytán már helyhez fűződtek, a Magyar nemzet az utolsó áramlathoz tartozván, az új honnak elfoglalása nem egy előleges önkéntes elhatározásban, hanem egy külső láncolatnak kényszerítő következményében keresendő, mely legvégsőbb sorban a népvándorlásra vezethető vissza, első sorban pedig a veszély tudatára és a biztonság felkeresésének vágyára és óhajára.

3. §. *A honfoglalás.*

Midőn a Magyar nép Atelközből kiszorult, Árpád vezetése alatt a Dnyeszter folyó mentén északnyugati irányban haladt tovább. Az Aldunán az ellenséges Bolgárok, Erdélyen keresztül meg a rengeteg erdőségek és hegyek állották volna útját a hont kereső népnek. A Szan vizénél délre fordultak, így értek az erdős Kárpátok aljához. Itt a vereczkei szoros volt ama hely, a hol a Kárpátokon átkelve az új haza földjére léptek. Az ország, midőn a Magyarok bejöttek, gyér lakosságú volt. A Tiszán túl és Erdélyben Traján római császárnak Dáciája a népvándorlás által el volt söpörve. Az egykori római Pannoniában a Dunántúl, a Frank keresztény műveltségnek már csak nyomai voltak. A Dráva-Száva köze és Erdély sűrű erdőkkel volt borítva, a Duna és Tisza vidékét mocsarak lepték el. Ezeken a vidékeken igen gyér lakosság volt. Túl a Dunán az Avarok; Túl a Tiszán a Gepidák maradványai voltak helylyel-közzel. Az északnyugati részeken és a Duna-Száva közén Szlávok laktak. Az elfoglalandó ország területe tehát egységes nemzetnek birtokában nem volt, majdnem azt lehet mondani, hogy gazdátlan területként kínálkozott a hont kereső Magyaroknak. A honfoglalás részleteit Anonymusból tudjuk. Hitelességük ezen forrás hitelességének kérdésével van szoros összefüggésben.

A honfoglalást a Magyar nép a Kúnokkal együtt végezte. Kievnél találkoztak a Magyarok a Kúnokkal, jobban a Kabárokkal, a kik a kievi ostrom után a magyar nemzethez csatlakoztak és a vérszerződés alapján mint 8-ik törzs fogadtattak be a Magyar nemzet testébe. Konstantinusz Porphyrogeneta mondja a Kúnokat a Magyarok nyolczadik törzsének.

A Csiki székely krónika szerint még a Székelyek is a Magyar nemzet vándorlása közben, a Magyar földre lépés előtt, a Kárpátoktól északra fekvő úgynevezett Ruthén földön csatlakoztak volna a Magyarokhoz, a mennyiben követség által ajánlották fel itt szövetségüket, — beléptek a vérszerződésbe, melynek hat pontját köre vésvén, ezen köszérrel tértek haza a Küküllő partjához, Budvárba, — hol azokat ünnepélyes áldozatok között a Székelység elfogadta.

Evvel ellenkezőleg azonban olyan vélemény is van, hogy a Székelyek a honfoglaló Magyar nép kebeléből szakadtak el és pedig röviddel a honfoglalás után oly célzattal, hogy az elfoglalt országnak védelmére legyenek kelet felől. Ezen nézet nem fogadja el a Székelyeket a régi Húnok ivadékaiknak, hanem olyan Magyarok ivadékaiknak állítja azokat, kik mint határőrök telepedvén le, náluk az eredeti törzsszervezet Erdélynek természetes fekvéséből kifolyó geográfiai elszigeteltségnél fogva tartotta fenn magát továbbra és még a későbbi századokban is határozottabban jutott kifejezésre.

A honfoglalás nem valamely egységes hódítási ténynek az eredménye, hanem hét évi kisebb-nagyobb csatározásnak, a mely után az ország területe a hódító Magyar népnek birtokába jutott. Befejezést ezen vállalkozás 896-ban nyert, a midőn az egész föld a Kárpátoktól és a Morva vizétől délféle a Duna, Száva és Adriáig, nyugatfelé a karnióli és juli havasokig, sőt az Ennsen túlra, keleten pedig Moldváig a Magyarok tulajdonába jutott.

Anonymus szerint Árpád az összes törzsekkel a Zalán fölötti győzelem után, midőn tehát az egész honnak megszerzése csak idő kérdésének volt tekinthető, a Körtvély tó melletti Gyümölcsény erdő közelében (Csongrád vármegyében), nemzetgyűlést tartott, melyen az elfoglalt «ország minden szokásos törvényeit és minden igazait, miképpen szolgáljanak a vezérnek és előkelőinek, vagy miképpen tegyenek törvényt minden elkövetett vétek fölött», megállapították. Anonymus elmondja itt azt is (XL), hogy ezen alkalommal a vezér a vele jött nemeseinek különböző helyeket adományozott, lakosaival «együtt». Ez a pusztaszeri gyűlés, melyből tehát, ha Anonymusnak hitelt adni akarunk, a törzsszervezethez a dologi elem — a földnek birtokba vétele indult ki, a mely időtől fogva tehát a Magyarok álladalmi szervezetéről szólhatunk.

4. §. Ősmagyar műveltségi állapotok.

A Magyar nemzet az ural-altai nyelvcsaládhoz tartozik. Eredetére nézve azonban török. Az arab és görög írók török fajnak mondják a magyart. Leó császár és Konstantinusz törököknek mondják a magyarokat, sőt a szt. koronának alsó részén — mely körülbelül 1075-ben került el Konstantinápolyból mihozzánk,

Géza király arczképe körül «*Turkia hű királya*» felirat olvasható. Sok magyar szó határozottan török eredetű.

A török törzstől való elszakadása a Magyar nemzetnek már igen régen történhetett. A magyar nyelv alkata azonban finn-ugor jellegű. A török keleti ág elszakadván a közös törzstől, nyugat felé vándorolván, Ugor törzsekkel jutott érintkezésbe s legvalószínűbb, hogy a Turk törzs volt az, a mely a Kazárok közelében huzamosabb ideig tartózkodván, olvadt bele egy túlnyomó Ugor törzsbe. A Turk és Kozár vagy Ugor nyelv összeolvadásából származik a magyar nyelv, mely még a X-ik században keverék nyelvnek tartatott.

A régi Magyarok ismerték az írást. Fabotokra véstek írásjegyeket, a melyeket rovásoknak neveztek. A rovás, Runa úgy látszik egy gyökből származik. Az orosz sikságokon lakó népeknél, a Tatároknál, Votjákoknál ilyféle rovás írás szintén el volt terjedve. A Votjákok között még a mult század elején minden családnak volt ilyenféle Runa jele, mely apáról fiúra származott át. A Székelyekről Goliel Vitus I. Ferdinánd erdélyi hadseregének titkárja 1550-ben azt írja, hogy írásként külön jeleket használnak, a melyek közül némelyek egész mondatot vagy szót jelentenek. Oláh Miklós szintén írja a Székelyekről, hogy fapálczákra jegyeznek jeleket, melyeknek együttvéve van jelentőségük. Valószínű, hogy ezen rovások a pogány jóslásokkal, a Táltosok papi működésével vannak összefüggésben.

Ibn Rosteh arabs geográfus a X. század elejéről értesít bennünket az ős Magyarok gazdasági viszonyairól. Ő a Magyarok élén már egy vezető törzsfőt említ, kit ő *kendeh*-nek nevez. Ebből azt következtethetni, hogy az ő tudósítása azon időre tehető, a midőn a vérszerződés már meg volt kötve, tehát az ősmagyaroknak Etelközben való tartózkodásának idejére. A gazdasági viszonyokat illetőleg Ibn Rosteh tudósításából kivehető, hogy a Magyarok Etelközben főleg a pásztorkodással foglalkoztak. Tesz ő azonban említést nagy mennyiségű szántóföldekről is. Ő már ezen időben szállásoknak mondja a Magyarok telepeit. Ezen szállások azonban ekkor még nem állandóak, hanem mert a pásztoreletből még ki nem bontakozott a magyar nemzet és ez a főfoglalkozás, — a szállás maga változó helyeken van és a kezdetleges földművelés is természetszerűleg csak a tartózkodás idejéig van helyhez kötve. Az ősmagyarok Etelközben Ibn Rosteh szerint sátrakban laknak,

melyeket magukkal hordanak, a midőn a legelő bősége után helyről-helyre költöznek. Minthogy a Magyarok telepein Ibn Rosteh szerint sok a szántóföld: világos, hogy a Magyarok már földműveléssel is foglalkoznak — ámbár nem állandó helyen, — hanem a pásztoréletből kifolyólag csak ott, a hol nyájaikkal, gulyáikkal tartózkodnak. Télen a Magyarok a közel levő folyókhoz húzódnak és ott halászáttal foglalkoznak.

A földnek megművelése, a mint ez a legtöbb népnél, kiknek főfoglalkozása a fegyverforgatás úgy szokott lenni, a legnagyobb valószínűség szerint a nők és hadi foglyok vagy alávetett népek által történt. Ibn Rosteh említi, hogy a szomszéd Szlávokon uralkodnak a Magyarok és azokra súlyos adókat is vetnek. Emez időnek gazdasági viszonyai azonban olyanok, hogy más mint természetbeni adóról szó sem lehet. Ők művelik a földet és a terményeket átadják az uralkodó Magyaroknak.

Az ősmagyarok kereskedése a csereszerződés alapján állott. Különösen hadi foglyok, rabszolgák voltak azon áruk, a melyeket ők cserébe adtak. A Fekete tenger egyik kikötője — melyet Ibn Rosteh Karchnak nevez, mely esetleg a Dneper torkolatánál levő Chersonnal azonos, — volt az ősmagyaroknak vásár és kereskedelmi helye. Ide jöttek a Görögök, hoztak görög kelméket, szőnyegeket, melyeket a Magyarok hadi foglyaikkal cseréltek be.

Hogy az ősmagyarok az Etelközben is már ismerték a jog fogalmát, arról elegendőkép bizonyít a vérszerződés. Szigoruan bűnhődik az, a ki a törzsfők közül a vezér személye iránt köteles hűséget megszegi, úgy az a ki a fejedelmi család békéjét megzavarja. Büntetés alá esik az, a ki a vérszerződésben megállapított törzsi köteleességeket megszegi.

Hogy az ősmagyarok a jog fogalmával igenis tisztában voltak, igazolja azon körülmény is, hogy a nemzeti tagok vitás ügyeinek elintézésére külön bírák voltak, a kik a hadnagyokkal, a törzsfőkkel és a vezérrel előkelőségben vetekedtek. A vezér mellett volt a Gyula, a nagy Gyula mint nemzeti bíró — a törzsek élén meg a Karkhász volt — a törzsbíró. Konstantinusz Porphyrogeneta nevezi meg ezeket Gúlasz és Karkhász névvel.

Említi ezen bírói tiszteket a Csiki székelj krónika is. A Székelyeknél a Rabonbán mellett a nagy Gyulák, a törzsfők mellett a Gyulák, a kis Rabonbánok mellett a kis Gyulák voltak. A Karkhász

állása a Magyaroknál igen előkelő volt. Rendesen valamely nemzetiséghez volt kötve. Konstantinusz Porphyrogeneta 950-ben, tehát ép akkor, midőn «De administrando imperii» című munkáját írta, említi fel, hogy császári udvarában vendégbarátokként időztek Árpád unokája Termatszusz és Bultusz Karkhász. Már ezen körülmény is igazolja a nemzetbirák előkelőségét.

Már Ibn Rostehnek fenti helyéből látható, hogy az ősmagyarok cserekereskedés alapján leginkább drága szöveteket és szőnyegeket cseréltek be maguknak. Ebből pompakedvelésre és arra lehet következtetni, hogy a Magyarok a külső fényre és ruházatra is fektettek súlyt. Már a Húnok is ismerték a vásznat, a szövést. A vászonruha fölött — Gurdézi arabs író tudósítása szerint — kinek munkáját Kún gróf közölte az Oxfordban levő egyedüli kéziratból — az előkelők gazdag selyem ruhát viseltek. Ugyanezen író előadásából tudjuk, hogy az ősmagyarok különös becsben tartották a különböző prémeket. A menyét, nyest, evet, czoboly, rókaprémek sokasága az öltözet kiegészítő részét képezték, a mellett hogy igen becses és nagy értékű ingóságoknak is tartották azokat. A házasságkötésnél ez volt a vételár.

A mi az ősmagyarok vallását illeti, erről Ibn Rosteh ad némi felvilágosítást. Szerinte az ősmagyarok tűzimádók voltak. Bizonyosnak lehet elfogadni, hogy a Magyarok az Ural-Altaj népnek Samanismusát, a természeti erők imádását követték s hogy eme vallás a bűvöléssel és jóslással volt kapcsolatban. Papjaik a táltosok voltak, a kik a jóslásokat végezték. Theophilaktus mondja: «Habentque sacerdotes in quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur.» Igen valószínű, hogy különösen háboruk előtt jövendőlték a táltosok a jó vagy balszerencsét. Legalább Turóczy említ ily dolgot a Húnokról.

A magyar vallás a Dualismus hite volt. A magyar vallásnak nemcsak Istene, hanem *urdungja* ördöge is van. Imádták a vizet, a fákat, voltak kőbálványaik. A papok, a táltosok a táborban is jelen voltak. A Hadisten jelvénye a véres kard. Ezt hordották körül még évszázadok után is mint a hadba hívás jelét. Valószínű, hogy a véres kard az istenek bosszúját akarta kifejezni, mely azon nemzetségi tagot éri, ki a hadba hívásnak meg nem felel. Ez a vérszerződés 6-ik pontjából is kivehető, mely szerint az, ki a hadba szolításnak meg nem felel, ketté hasíttassék.

5. §. *A hadügy.*

A hadi szervezet általános védkötelezettségen alapult. Állandó hadsereg tehát nem volt, minden harczképes tagja a nemzetnek a harczosok sorába tartozott. Az ősmagyarok katonai szolgálata kiválóan lovas szolgálat volt. Bölcs Leo byzanci császár hadi taktikájában foglaltak adnak felvilágosítást az ős Magyarok harci módjáról.

A nemzetségek és törzsek csak a háború idejéig vannak együtt. Letelepedésük tehát béke idejében törzsek és nemzetségek szerint volt. A mint a háború bekövetkezett, nem kötik magukat a harci felállásban ezen tagozathoz.

Előőrsökkel tudakolják ki az ellenség állását, ezek adnak hirt az ellenséges mozdulatokról, ezek fogják fel az első támadást. Az előőrsök egymással való összeköttetése nem laza, meglehetősen szoros. Jó messzire küldik őket előre.

A csapatok felállítása egy harczvonalban történik és pedig különböző számú hadosztályokban, melyek között egymás mellett igen csekély köz létezik, úgy hogy egy egész vonalnak látszik.

A felállítás rendje nem egyenlő mélységű, inkább az első arcvonal egyenességére és tömörségére fektetnek súlyt.

Tartalék csapatjuk van, mely vagy az ellenség elleni cselvetésre, vagy pedig egy veszélyben levő csapatnak támogatására használtatik. Podgyászuk a harczvonal mögött van elhelyezve, vagy attól jobbra, vagy balra 1—2000 lépésnyire.

Távolról kezdik a támadást, lessel, cselvetéssel igyekeznek az ellenséget mozdulataik iránt tévedésbe ejteni, színleg hátrálnak, azután visszafordulva hirtelen támadnak.

A megfutatás után szétszórt hadrendben harczolnak, az ellenséget üldözik addig, mig tönkre tették. Ha az ellenség megerősített helyre menekül, azt megszállják és ily módon igyekeznek az ellenséget megadásra kényszeríteni.

Az egész hadat igen sok ló és barom követi. Ezek adják az élelmet, mely kiválólag tejből áll, azonkívül tévedésbe ejtik az ellenséget a csapat száma iránt is. Lóhátról harczolnak, onnan nyilaznak az ellenségre. Ebben való kiképzésükre igen nagy gondot fordítanak. Fegyverük a kard, dárda, nyíl. Védelmükre szolgál a vért. A legtöbb közülök a harczban két fegyvert használ. Vállán

a dárda, kezében ij, azokat szükség szerint használva. Ha üldözőbe veszik, a nyilhoz fordulnak, ez a legfőbb fegyverük. A magyar harczos vértézve van, az előkelők lova elől szintén vas vérttel van védve. Az előkelők és közvitézek különböznek egymástól. A közvitét bőrpánczél fedi. Villáni szerint a közvitéz sisakot nem hord. A mint Gurdézi előadja, a közvitéz felszerelése egész pusztai, valószínűleg a család és törzs látja el az egész felszereléssel. Az előkelők azonban talpig vasban harcolnak, fegyverzetük az ezüستől fénylik. Ezeknek fején nincsen puha bőrsüveg, hanem fényes sisak csillogó forgóval. A táborban szigorú a fegyelem. A kemény büntetéstől való félelem tartja őket össze. Ebben különböznek az ős Germánoktól, a kikenél a fegyelmet inkább a Herczog tekintélye tartja fenn. A harczban a büntető jogot az előljárók gyakorolják. A hadból való szökést szigorúan büntetik. Ez többször és gyakrabban fordulhatott elő, mert ez időben a Magyar nemzetnek a különböző törzsekből való egybeforrása még teljesen be nem következett volt. A táltosoknak a hadi fegyelem dolgában részük nem volt. Ők csak a csata előtti jóvendülés és jóslásra szorítkoztak.

A hadi jelvény az ős időben a lófark volt. Állítólag minden lovas század el volt látva ilyen jelvénynyel, miből később száz-ló, zászló lett. Kézai szerint Árpád vezérré emelése után a zászlókon a Turul madarat használták.

6. §. Az ősi államszervezet.

Az ősmagyarok tehát ilyféle műveltségi állapotokkal, ilyféle hadiszervezettel lépték át a vereczkei szorost és foglalták el az új hont. A letelepedés ténye a merő törzsszervezetben élő ősmagyarokat egy hatalmas kapocscsal hozta egymással közelebb, az állandó földterülettel és ezen időtől fogva kezdődik a Magyaroknak tulajdonképpeni állami élete. Újnak ezen kapesot azért nem lehet tekinteni, mert hiszen a mint láttuk a földművelést az ősmagyarok az Atelközben is ismerték már, de a földterület, melyet akkor elfoglaltak, nem jutott még állandóan a törzsekkel kapcsolatba. Ezt már a túlsúlyban űzött ősfoglalkozások, a vadászat, a halászat és a pásztorélet zárta volt ki. A mely földet a Magyarok akkor megműveltek, az csak annyiban birt értékkel, a mennyiben a föld megműveléséből származó haszonra nyertek tulajdont. Az előbbeni hazákban való

letelepedés azért sem volt állandó, mert a törzsek még laza összeköttetésben voltak egymással, a közérdek tudata béke idejében csak lassan fejlődött, inkább csak a harc és az ahhoz szükséges egységes vezérlés és a háború fegyelme tartotta a különböző törzseket egymással össze. Midőn az új honban a Magyarság megállapodott, a harcon kívül a békés foglalkozásokra és az állami szervezkedésre is kellett gondolnia. A továbbvándorlás és a továbbterjeszkedésnek gátat vetett a lassan-lassan hatalmát éreztető nyugat. A német-római császárság, a hatalmas Szász dinasztia véget vetett a sokszor ismétlődő rabló becsapásoknak. A Magyarok árja nyugat felé megtorlaszkodott s ha az új hont meg akarta a Magyarság tartani, ha a lét veszélyeztetésének nem akarta magát továbbra kitenni, akkor a magával hozott összerendezet az új viszonyokhoz, a földterülethez kellett alkalmaznia, egyszóval államszervezetet kellett létesítenie.

Az őállamszervezet súlypontja a nemzetgyűlésnél volt. Az egyes egyének jogait a törzshöz tartozás határozta meg.

A nemzetgyűlés háromféle jelleggel bír.

1. Hadi, 2. Politikai, 3. Birói jelleggel.

1. Hadi jellegű a nemzetgyűlés, mert itt határoztak a béke és háború fölött, választották a vezért, egyáltalán a nemzetgyűlés a népet fegyverben képviselte, mert a hadbahirás Kézai szerint nem csak az Isten, hanem a nép nevében is történt.

2. Politikai volt a nemzetgyűlés, mert választógyűlés volt. Itt választották a vezért, a hadnagyokat, a Gúlaszt és a Karkhászt vagy Kádárt, a nemzet- és törzsbírákat, egyszóval a fő tisztviselőket. A pusztaszeri gyűlés pedig határozottan utal arra, hogy a gyűléseken a szokásjog szerint jártak el.

3. Birói jellege volt a nemzetgyűlésnek, mert Kézai szerint az igazságtalan birói ítélet itt lett megsemmisítve, a bírák elleni panasz itt volt elintézendő, a vétkes bírák hivatalos állásuktól itt fosztattak meg.

Az állami felségjogok tehát a nemzetgyűlésnél voltak, itt volt az állami souverenitás. A törzsgyűlések jelentősége a honfoglalás idejében csökkent. Valószínűleg a törzsek a vérszerződés által történt tömörülése előtt, a souverenitást ezek gyakorolták a törzsön belül. Hadi ügyekben azonban, melyek nem érdekelték az egész nemzetet, még mindig lehetett jelentősége. Az egyes törzsek

által véghez vitt ama kisebb portyázások, melyeket a Magyarok már az új honból indítottak, mindenesetre csupán a törzsgyűlésen határozottak el. A törzseknek jelentősége azonban a honfoglalás után különösen három irányban tartotta fenn magát: a törzs 1. alapja volt a birtokrendnek, 2. külön bíróval birt a Karkhász vagy Kádár személyében, tehát külön bírósági tagozatot alkotott és 3. a hadi beosztásnak is alapja lett.

Hogy a nemzet- vagy törzsgyűléseknek sacrál jellegük lett volna, arra nézve határozott adatunk nincs. A vezérnek főpapi minőségéről a források nem emlékeznek meg, úgy arról sem, hogy a gyűlések áldozatokkal lettek volna egybekötve. Csak a Csiki Székely Krónika 6-ik pontja hozná kapcsolatba a Rabonbánt az áldozatokkal. Belein át hasíttassék az, ki a Rabonbán áldozataira meg nem jelenik. Ha feltételezzük, hogy a Rabonbánhoz való meghívás egyenlő a népgyűléshez való meghívással és a Rabonbán állását a magyar vezér állásával azonosítjuk, úgy el lehet fogadni azt is, hogy a nemzetgyűlésnek sacrál jellege volt és hogy a népgyűlések áldozatokkal vezettettek be. A nemzet- és törzsgyűléseknek jelentősége tehát főképp közjogi. A törzsi kötelék mint közjogi kötelék itt ezeken a gyűléseken nyer kiválóan kifejezést.

7. §. *A vezér, a fejedelem és a tisztviselők.*

A vérszerződés a vezér személyében egy központi hatalmat létesített. Eme központi hatalom súlypontja a hadvezéri minőségben van. Ily hadvezéri és tán egyéb személyes erények és tulajdonságok emelték még a régi Lebediában az első vajda állására Lebediást, a kiról Konstantinusz Porphyrogeneta emlékezik meg. Megemlíti Konstantinusz azt, hogy a magyarok hét törzse sem maguk közül való, sem idegen fejedelmet nem ismertek, vajdák kormányozták őket, kik között Lebediás volt az első. A Kazár Khán Lebediást akarná a Magyarok fejedelmévé tenni, de ott van az ő utána való vajda Salmützes és ennek fia Árpád. A Kazár Khán azután azt izente a Magyaroknak, hogy legyen tehát vezérük, illetve fejedelmök Álmos, vagy fia Árpád. Konstantinusz ezen előadásánál okvetlenül felhívja figyelmünket két körülmény. Az első az, hogy Konstantinusz Lebediást *első* vajdának mondja. Ezen elsőséget lehet úgy érteni, hogy ez a törzsnek egymásutánjára vonat-

kozik, vagy pedig a mire Konstantinusznak előadásának súlypontja fektetve van, Lebediásnak kiváló vitézségére, kitűnő személyes tulajdonaira. Lehet azonban ez oly kiválóság is, a melynek értelmében a vajdát a többi törzsek fölé helyezte, értendő leginkább háború esetére. Erre látszik utalni Konstantinus adta válasza Lebediásnak, a ki a fejedelmi méltóságot maga elfogadni nem akarván, az „*utána való*“ vajdát ajánlotta, a miből mindenesetre bizonyos sorrendre és pedig a vajdai minőségben való sorrendre kell következtetni.

Ilyen esetben tehát feltehetjük azt, hogy azon időben, midőn a törzsnek egyesítése a vérszerződés által még meg nem történt volt, a hadviselés esetére egyes törzsek esetről-esetre választottak maguknak egy vezért és hogy a vajdák között előkelőség dolgában már akkor különbséget tettek, midőn a vérszerződés által a vezér szerepe nem csak ideiglenes volt, hanem állása állandóvá lett, hadvezéri és kormányzási teendői képezték állásának súlypontját. Az államfelségi jogokat ő nem gyakorolta, ezek a mint láttuk, a nemzetgyűlésnél voltak.

A vérszerződéssel azonban az imperium az egy fejedelem személyében pontosult össze. A fejedelem megjelölése az egyes forrásokból különbözőkép jutott át hozzánk. Konstantinus *archonnak*, μέγας Τουρχίας ἄρχων-nak, azaz Turkia nagy fejedelmének nevezi. Ibn Rosteh *Kendé*-nek nevezi a fejedelmet. Fiók Károlynak magyarázata szerint a Kende szó megfelel az osztyák *kandá*-nak, a mi nem jelent mást, mint királyi embert. Ibn Rosteh szerint a Kende, azaz a fejedelem csak tekintélyben az első, a tényleges uralmi hatalmat szerinte a Magyarok fölött a *dsila* gyakorolja. Minden Magyar a dsila szavára hallgat és engedelmeskedik, a támadást és védelmet vagy más ügyeket illető parancsainak. E szerint tehát a tulajdonképpeni uralkodó a Gulas volna. Vámbéry ebből azt következteti, hogy a fejedelem ezen okból csak névleges uralmat gyakorolt, s az igazi katonai uralkodó a Gulas volt.

Konstantinus az archon, tehát a vajda vagy fejedelem mellett ismeri a Gulast és a Karkhászt. Ezeknek határozottan bírói teendőket tulajdonit. Megemlíti, hogy a Gulas magasabban áll, mint a Karkhász.

Ha egybe vetjük eme két tudósítást és még szem előtt tartjuk azt, hogy Ibn Rosteh mégis távolabb állott a Magyarokhoz, mint

Konstantinus, a következőket lehet ezekből levonni. A Gúlasz mindenesetre közelebb állott a fejedelemhez, mint a Karkhász. Hatásköre nagyobb, terjedtebb. Munkássága és teendője leginkább a bíráskodásra terjed ki. Ha a törzsgyűlés nincs együtt, valószínű, hogy a törzsfők, a hadnagyok tanácsadási jogának hatásköre is rá száll, egyszóval támogatja a fejedelmet kormányzói jogában. Birói tisztében azonban teljesen önállóan a fejedelemtől is függetlenül jár el. Eme tisztében támogatja őt a tekintélyben alább álló Karkhász, a ki a törzseknél gyakorolja az igazságszolgáltatást.

Kézai Simon krónikája *kádár* nevű birói tisztről tesz említést. Parancsolónak — Rectornak — nevezi ezt, a ki a hadsereg fölött ítelt, a viszálykodók pereit elintézte, a gonosztevőket, rablókat, tolvajokat elítélte. Azt mondja Kézai, hogy eme birói személyt és a kapitányt, ha tisztüknek meg nem felelnek, a Communitás, azaz a nemzetgyűlés tegye le. Eme szembeállításból arra lehet következtetni, hogy eme Rector vagy Kádár, melynek török értelme annyi mint tiltó, a törzsek élén álló Karkhászszal egy és ugyanaz, a ki mint karchas még Szt. László törvényeiben is előfordul.

A törzsszervezeti fejedelemség nem volt korlátlan autokratia. A monarchikus fejedelmi hatalom korlátozva volt. Korlátozva a törzsfők, a hadnagyok, majd a nemzetgyűlés által. A vezér, később fejedelem nem volt souverén, az államfenségi jogok, mint ki lett emelve, a nemzetgyűlésnél vannak.

A vérszerződés harmadik pontja biztosítja a törzsfőknek részvétét a kormányhatalmi cselekményekben, a melyekből ők soha ki ne zárassanak. A későbbi alkotmányos korlátozásnak ez a kiindulása.

A fejedelmi hatalom megszereztetik választás által. A választás azonban nem szabad, hanem korlátozva van, a mennyiben a család ivadékaihoz van kötve. A vérszerződés első pontja szerződést létesített a nemzet és az Árpád nemzetség között. A fejedelmi méltóság eme elnyerési módja nem más, mint az örökösödésbe oltott választás. Az idők folyamán azonban ama jelenséget látjuk, hogy a választási elv az örökösödési elvvel ellentétbe jutott olyképpen, hogy az örökösödés jut fölényre. Már Géza fejedelem a nemzetgyűlés hozzájárulása nélkül teszi meg fiát Istvánt a nemzet fejévé. Az elv ki volt mondva ugyan, de a gyakorlatban az örökösnek kinevezése is érvényesült, de a nemzet hozzájárulásával

8. §. *Az ősi állami birtokrend.*

Láttuk azt, hogy az ősmagyarok már az Atelközben foglalkoztak földműveléssel. Nemcsak Ibn Rosteh tudósításai utalnak erre, hanem a nyelvtudományi vizsgálatok is. Egyes szavak, melyek a földműveléssel szoros kapcsolatban vannak, török eredetűek. Bizonyos tehát, hogy még ama időben, midőn az ugor és török nyelv egybeolvadása befejezve nem volt, már ismeretes volt a magyarok előtt a földművelés. Az ősi birtokrend alapjául szolgáló földviszonyokról megemlítettük, hogy egyéni földtulajdonról Atelközben szó sem lehetett. Itt csak a bőviben létező földnek a rabszolgák, különösen szlávok általi évenként változó helyen való megmunkálásáról, tehát csak a termésre való jogról lehet szó. Hogy a szántóknak helye változó volt, a magyar törzseknek gazdasági okokból is kényszerült vándorlásából kell következtetni. Ezen okok pedig gazdagságokat kitevő gulyáikban, marháikban, lovaikban, teheneikben keresendő, mely állatoknak kellett a legelő, s ennek változásával változott a lakhely, — változott a szántónak is évi álláspontja.

A honfoglalás után a gazdasági viszonyok is megállandósultak. A földművelés eszmeköréhez tartozó kifejezések szaporodnak. Oly szavak járnak már, a melyek az új hazában talált szlávoktól vannak kölcsönözve.

Mutatják ezek, hogy a földművelés dolgában a honalapító magyarok a szlávokkal is érintkeztek, s hogy már most azt belterjesebben is üzték. A földviszonyok azonban az új hazában a letelepedés tényével vannak szoros összefüggésben. Bármilyen szétágazók is a letelepedésre vonatkozó tudósításaink, abban minden esetre tisztában lehetünk, hogy a letelepedés törzsenként történt. Márk krónikája a haza földjének törzsek szerinti birtokba vételének módjára nézve mindenesetre hitelesebb mint Anonymus. Azt mondja Márk krónikája, hogy «A többi nemre egyenlő nemzetség szintén kénye kedve szerint foglalt helyet és tanyát». Tehát a nemek vagy törzsek szabad akaratuk szerint szállják meg a törzsi területet. Anonymus azon relációjára, melyet a pusztaszeri gyűléssel kapcsolatban hoz fel, hogy t. i. ezen tanácskozás alkalmával Árpád a földeket a nemzetségeknek *kiosztotta* volna: ellenkezik a törzsi szervezetben észlelhető törzsi szabadsággal,

ellenkezik a fejedelemnek akkori közjogi állásával, ki leginkább hadvezér volt, kinek nem volt souverenitása, csak kormányzási joga. Anonymus a terület kiosztást az ő korából viszi át a honfoglalás idejére. Leginkább mutatja ezt, hogy a fejedelem Bors által várat építtet, és hogy ezen vár ispánjává Borsot teszi.

Hogy vajjon a törzsek közül a honfoglaláskor melyik, az országnak mely részén telepedett meg, azt az ellentétes forrásokból megállapítani bajos. Az elfoglalt ország természeti és éghajlati viszonyai, melyek a pásztorkodásból még teljesen ki nem bontakozott magyar népnek leginkább megfeleltek, voltak mindenesetre döntők arra nézve, vajjon a magyar törzsek hol telepedtek le. Konstantinusz Porphyrogeneta midőn Magyarország fekvését írja le, az országnak határait Byzancztól számítva Belgrádnál, Traján hidjánál és Syrmiumnál találja. Szerinte ezen felül van az egész «*Turkia szállása*». Konstantinusz szerint tehát a Magyarság zöme a Tiszán túl volt. Konstantinusz a terület megszállásáról ép úgy szól mint Márk krónikája. Ugyancsak Konstantinusztól tudjuk, hogy a Magyarok laktak még a Dunán túl a Duna és Száva között s a Dunán innen is Svatopluk országában. Anonymus szerint a tulajdonképpeni törzsfők közül Előd fia Szabolcsban épített várat. Tas a Szamosig terjeszkedett. Egyik magyar hadnagy vagy törzsfő Zarádon, Ond Csongrádon, Tas nem csak Szatmárban, de Bodroghban is foglalt, Huba a Zsitva környékén, Kund és Előd a Dunán túl Sz.-Fehérvártól északra a Vértes tájékán telepedett meg. Maga Árpád pedig a Dunai nagy szigeten és Fejérvár közelében foglalt helyet. Világos ezekből az, hogy a Magyarság a pásztori foglalkozásnak megfelelő területeken telepedett le, s hogy eme letelepedés törzsenként történt, és pedig nem föld és területnek *kiosztásával*, hanem letelepedéssel, leszállással. Igen természetes, hogy minekutána a törzs ágakra, az ág családokra szakadt, ági és családi letelepedésről is lehet szólni. A törzs által megszállott terület a törzs tulajdonát képezte. Midőn a törzskötelék magához csatolta a földterületet, az a ki a törzsön kívül volt — tehát az idegen — a törzsi földterületnek saját maga részére való használatából is ki volt zárva. A törzstagok azonban a földet használják.

A megváltozott nyugati viszonyok a harci szellemet is bénították. A hadi zsákmány gazdagsága lassan-lassan tűnedezett, a

szükségeket tehát onnan fedezni nem lehetett. Ezek mindmennyi okai voltak annak, hogy a magyar a pásztorkodás mellett a földművelést belterjesebben űzte. A közös földből többet tudott megmunkálni, és állandóan termékenyítve hasznosítani.

A gazdagság ingókból áll. Nyájakból, lovakból, marhából, mely elnevezés később az összes ingókra mint elnevezés ragadt. Mely marha áll arany-ezüstből és pénzből, drágaságokból, melyeket a magyar harcos a külföldi kalandokról hozott magával. A kinek sok ilyen marhája volt, az tudott magának több rabszolgát tartani, az ilyen több mennyiségű földet birt megművelni mint a szegényebb.

Az állatok sokasága, a megtelepülés tényével már közvetlen a letelepedés után vesztett értékéből, mert hiszen ama legelőbőség, mely előbb kínálkozott, most már nem volt meg.

Értéke van a baromnak, de az ingókon kívül értékes dologgá lesz az ingatlan — a szántóföld is. Sűrűbben űzik immár a földművelést, és mert a megszállott terület a törzs természetes területi kiterjedése által határolva van, s a pásztorkodás okából szükséges volt továbbvonulás szintén megszűnt, a szántóföld helye nem is változik, hanem lassan-lassan állandóvá lesz.

A hol azután ilyen állandóan művelt föld van, ott az illető család állandóan meg is telepszik. Ez a *szállásbirtok* — *descensus*. Az állandó megszállással kezdődik azután a szántókon való állandó használati jog. Ezen *descensuson* alapuló egyéni használati jog, mert a közös erővel véghez vitt honfoglaláson alapszik, a legősibb, legeredetibb, s legerősebb birtokjog. A nép *souverenitásán* alapszik, külön kiosztás nélkül, — merőben a foglalás és művelés czimén.

A magyar szállásbirtoknak nem volt faluszerű jellege, inkább az egyes település jellegét viselte magán — *tanyaszerű volt*. Lakhelyül sátrak szolgáltak, midőn azután a földművelés álláspontja állandóbb lett és az ugyanazon helyen hosszabb időre van biztosítva, a sátort felváltja a sár, vagy nád, esetleg fakunyhó — igen ritkán a köépület. Az épület részeinek nyelvünkön való elnevezései is szláv eredetűek. Világos ebből, hogy csak később, a szláv telepekkel való érintkezés folytán szivárogtak át nyelvünkbe. Az egyes telepedés mellett szól azon körülmény, hogy ott, hol a letelepedés nem történt egyenesen valamely szláv telepre — a szállás azon nemzetség neve után neveztetett el, a mely azt megszállotta.

Mert csak a gazdag tudta rabszolgáival a földet kellőképp művelni, a rabszolga értéke, megbecsülése is növekedett, azért immár nem úgy mint az őshazában a rabszolga, a hadi fogoly képezi a kereskedelem tárgyát az új honban — hanem leginkább a ló. A szegényebb sorsú magyarnak terhére volt csak a föld — nem tudott vele mit tenni — lehet tehát, hogy a gazdagokhoz munkásnak is elszegődött. A törzsben a földbirtok, a descensus, a *szállásbirtok* volt azon intézmény, mely legtovább tartotta fenn magát. De a földbirtok egyenletlensége egyuttal oka is volt a törzsszervezet gyengülésének, a dologi elem harcza a törzsi kötelékkel. A földbirtok egyenlőtlensége, a törzsbeliek összetartózkodását lazította, mely körülmény szintén gyorsította a törzsszervezet kimúltát — megszűnését.

9. §. *A rendi szervezet.*

Rendi szervezetről tulajdonképpen az őállamban szólni alig lehet. Az egyedüli közjogi rendet azok képezték, kik a törzsszervezetben belül voltak, a honfoglaló szabad magyarok. Ezen egyedüli jogosított renden belül azonban voltak bizonyos árnyalatok, a melyek az előkelőség dolgában időszerint keletkeztek. A merő törzsszervezet idejében olvasunk különösen a vérszerződésben is előkelő nemesekről, azokról, kik Árpádot vezérükké választották, olvasunk olyanokról, a kik a vezérnek tanácsát alkották. Ezen árnyalat tehát az egyes szabadok közül azokat tünteti föl, a kik eszélyességük, politikai befolyásuk folytán fölényre tettek szert. Ide sorolhatjuk a Gülast és Karkhászt. Mert ámbár ezen birói hivatalok örökösek nem voltak, mégis azon irányt láthatjuk, hogy ezen hivatalt apáról fiúra igyezték átszármaztatni. Bulus Karkhásznak apja is Karkhász volt. Bizonyos fölényben és tekintélyben részesültek a hadnagyok és alhadnagyok, a családoknak, a nemzetségeknek fejei is. Ibn Rosteh a harcosok leírásánál határozottan megkülönbözteti az előkelőket a többi vitézektől, a kik már fegyverzetben és hadi felszerelésben is különböznek egymástól. A hadi ügyesség és annak folytán a parancsnoki minőség ily harcias nemzetenél minden esetre határozó volt a tekintélyre és a befolyás mérvére. A mint Árpád, mint vezér, és azon család, a melyből örökösen a vezérek, később a fejedelmek

kikerültek, nagyobb tekintélynek örvend, úgy a törzsfők, és azon családok, a melyekből ezek kikerültek, okvetlenül tekintélyesebbek voltak.

A honfoglalás után, a midőn a magántulajdon, a szállásbirtok keletkezik, és felveti magát a gazdagság és szegénység közötti különbség, igen természetes, hogy a gazdagok egyúttal tekintélyesebbek is voltak mint a szegények, kik teljes elszegényedésük esetén lassan ki is szorultak a törzsi kötelékből, a nélkül, hogy szabadságukat azért elvesztették volna. Sokan ezek közül később — a további korszakban a magánjogilag szabadok között foglaltak helyet.

A politikailag számottevő nemzet tagja az volt, a ki valamely nemzetségből származott, a mely a törzshöz tartozott. Innen a későbbi «nemes» elnevezés.

Voltak ezen kívül az őállamszervezetben nem szabadok is, a kik a törzsen kívül állván, ép úgy, mint az idegenek — ha ugyan ez utóbbiak a hadi szervezetbe és így a törzsbe be nem fogadtattak, a mi megesett, — jogtalanok voltak. A nemszabadok kiválóan rabszolgák voltak, kik hadi fogság czimén kerültek a szabadok hatalma alá. A rabszolgák szerepét a gazdasági életben már fennebb adtuk elő. Szolgaságra vagy születés útján juthatni, vagy hadifogság czimén, vagy pedig büntetésből. A Csiki székeley krónika a törzsi kötelékek megsértését szolgasággal fenyíti.

10. §. *A bírósági szervezet. Büntetendő cselekmények. Magán perek.*

A bírósági szervezetről annyit tudunk, hogy a fejedelem mellett volt a nemzetbíró, a Gúlas, a ki hatalomban legalább Ibn Rosteh szerint a fejedelemmel vetekedett, alatta állottak a hadnagyok mellett a törzsek élén a Karkhász — a Kádár — a törzsbíró. A biráskodási felségjog a nemzetgyűlésnél volt; ez ruházta át birói hatalmát az általa választott bírákra. A mint említettett, ezen bírák által elkövetett sérelmek és a birói tisztról való megfosztás szintén a nemzetgyűlés hatáskörébe tartozott. Az Erdélyben lakó Székelyeknél, kik legvalószínűbben nem a Hunok ivadéakai valának, hanem az oda korán letelepült magyar törzsből származtak, a nemzetbírák a nagy *Gyulák* voltak és pedig számra

nézve hárman. A mint a Székely krónika mondja, ezen három nagy Gyula legidősebbje a Küküllő mellékén lakott. A törzsek élén állottak mint bírák a Gyulák, az ágak élén a Karkhászok, mint kis Gyulák. A nagy Gyulák legidősebbje, a Küküllő partján ült törvényt. Mintegy felsőbb bíróságot képviselt, a mennyiben oly ügyek kerültek elébe, melyek a kis Gyulák által már el lettek intézve. Nem merőben bírói, hanem intézkedő hatalmuk is volt a törzsi bíráknak, a mennyiben parancsadási joguk is volt, s azok, a kik eme parancsokat nem teljesítették, kerültek a legidősebb nagy Gyula bírósága elé, hol az ellenük hozott ítéletek végrehajtottak. Vajjon ki hozta eme ítéleteket, s merőben bűnügyiek voltak-e ezek, a krónikákból kiolvasni nem igen lehet.

A törzsi szervezet közkötelék lévén, igen természetes, hogy leginkább csak azon cselekmények tekintetnek büntetendőeknek, a melyek ezen közköteléket és az azzal járó közköteleki kötelezettségeket sértik.

A büntetendő cselekmények közül gyakran fordul elő a hadból való szökés. Leo császár Taktikájának 67. pontjában említi, hogy mennyire bántja a Magyarokat az, hogy ha valaki közülük a Rómaiakhoz (bizantinusokhoz) átpártol. Utal arra, hogy a törzskötelék laza, s így ha többen közülük jól fogadtatnának, attól tartanak, hogy sűrűbben történnék az átpártolás.

A vérszerződés is foglal magában büntetőjogi intézkedéseket. A 4-ik pont szerint a vezér iránti hűtlenség és a fejedelmi családban való viszály okozása halállal büntetetik. A Csiki székely krónika 6-ik pontja még a hadbaszólítás és a törzsgyűlésre hívás elleni engedetlenséget, tehát a törzsi közkötelmek megsértését torolja meg halálos büntetéssel, vagy szolgasággal. A halálos büntetés minősített, azaz belein való áthatással hajtatik végre. A magánjogi perek, melyek előfordultak, leginkább a gazdasági foglalkozásból indulhattak ki. A zsákmány felosztásából, a marhaállomány és lábas jószág iránti igényekből. Adatok erre nézve ránk nem maradtak.

11. §. A szövetkezett és alávetett népek.

Anonymus Kúnjai, kik a honfoglalást a Magyarokkal együtt foganatosították és kik nyolczadik törzsként csatlakoztak a Magyarokhoz, tulajdonképpen a Kazároknak voltak egyik töredéke. Kon-

stantinusz őket *Kabaroknak* nevezi. Ugyanezen forrás szerint nyelvük különbözött a Magyarokétól. Az újabb kutatások szerint a Kabar török törzs volt és közelebb állott a Besenyőkhöz, mint a Magyarokhoz. A X-ik században beszélték már a Kabarok a magyar nyelvet és nem megfordítva, a Magyarok a Kabar nyelvet. Később egészen elmagyarosodtak.

A honfoglaláskor Kabar telepedés történt a mai Hegyalján, Uj-hely, Tarczal és Szerencs vidékén. A Kabar három fővezér Kétel, Ed és Edumén itt szálltak meg. Bungor a borsodi síkságon a Sajó és Tapoleza között, fia Borsod ettől északra a Bodva völgyében, Osád délre a Nyárad mentén, innét nyugatra a Mátra tövéén ismét Ed és Eduménnek voltak a szállásai. A mai Zemplén délnyugati, Borsod keleti és Heves északi részeit szállták meg a Kabarok felhold alakjában. A honfoglaló magyar seregnek mintegy jobb szárnyát képezték a hegyek felé, midőn az a Tisza mentén dél felé haladt. Van azonban ezen tömör főtelepen kívül még két másik is. Az egyik, melynek feje Bátha az alsó Tisza mellett és Torontálban Torhus nevű földön telepedett le. Ezenkívül Bátha és Ete a Dunán túlra is terjeszkedtek Baranyában. A Kabarok tehát három különböző helyen szálltak meg, a miből esetleg Konstantinus azt következtette, hogy a Kabaroknak egy fejedelmük, de három nemzetiségük van.

A Kabarok utódjainak tartják a *Palóczokat*. Ily néven azonban oklevelekben sehol sem fordulnak elő. Palócz annyi, mint vadász. Alkotmányilag vajjon lehetett-e különbség a Kabarok és Magyarok között az őrállamszervezetben vagy sem, arról semmiféle adatunk sincs. Valószínű azonban, hogy különbség nem volt, s hogy a mint nyelvileg egybeolvadtak a Magyarokkal, úgy jogilag sem különböztek a magyar törzsektől.

A *Székelgek* egy Erdélyben letelepedett magyar törzset alkotnak. Ezek tartották meg leginkább a törzsszervezetet. A Csiki székelgy krónika szerint az egész nemzet hat törzsre oszlott. Ezek nevei voltak: Halom, Jenő, Adorján, Medgyes, Orlec és Abrán.

A törzsek úgy mint a Magyarok ágakra oszlottak. A nemzet élén állott a *Főrabonbán*, kit az *Apolt* nemzetségből választottak. Ennek hadvezéri, kormányzói és főpapi tisztje volt. Mind a hármat a maga személyében egyesítette. Székhelye Budvárban volt, melynek romjai Udvarhely mellett még most is láthatók. A nemzet-

gyűlések a Székelyeknél sacrál jellegűek. A Főrabonbán áldozatai vezették be azokat. A nemzetgyűlés törvényhozó gyűlés. A gyűlésen való meg nem jelenés halálbüntetést von maga után. A nemzetgyűlésen meghozott törvény iránti engedetlenséget kettéhasítással büntették.

A Főrabonbánon kívül, kinek állása tehát a vezér állásának felel meg, voltak még a nagy Rabonbánok a törzsnek élén és a kis Rabonbánok az ágak élén. Ezek végezték a politikai és katonai igazgatást. A birói tiszt, a mint említettük, a három nagy Gyula, továbbá a Gyulák és Karkhászok kezén van. A birói tiszt tehát a Főrabonbán mellett működő három nagy Gyula és nagy Rabonbán mellett a Gyulák és a kis Rabonbán (alhadnagyok, ágfők) mellett a Karkhászok által gyakoroltatik. Látszik tehát ebből, hogy a székely szervezet képe még sokkal élesebben domborodik ki a hivatalnoki tagozatban, mint a szorosabb értelemben vett magyar szervezeté. A magyar szervezetben nem tudjuk, vajjon a főpapi tiszt kinek a kezében volt, létezett-e általában ilyen, nem tudjuk az ági birák fenlétezését külön igazolni, mert a székely Karkhásznak megfelel a magyar törzsi biró ugyancsak Karkhász elnevezéssel, míg a székely törzsi biró a Gyula megfelel elnevezésben a magyar Gyulának, azaz a nemzetbirónak.

Azon nézet, hogy az *Oláhok* a Traján császár-féle dárcziai római telepéseknek volnának utódai, ujabban el lett ejtve. Az Oláhok Thrátiából származtak Erdélybe és pedig nem a most tárgyalt korszakban, hanem csak a XI–XII. században.

12. §. *A törzsszervezet felbomlása.*

A szerencsétlen 955. évi augsburgi ütközet szolgáltatta leginkább az okot arra, hogy a Magyarok további nagynyobbszerű és sűrűn ismétlődő külföldi portyázásoktól tartózkodtak. Ennek természetes következménye volt azután azon önkénytelenül fejlődő tudat, hogy a harczi foglalatosság mellett békés élethivatást kell állandósítani.

A letelepülés tényével a törzsi szervezetben idegenszerű irányok is keveredtek bele. Mert bizonyára azok, kik gazdagabbak voltak, kik nagyobb, esetleg jobb földek birtokába jutottak, ezen gazdagságuknál fogva lettek tekintélyesebbek és ezek sokszor nem voltak

azonosak azokkal, a kik a törzsszervezetben a letelepedés előtt esetleg harczy erényeik folytán vívtak ki maguknak nagyobb tekintélyt.

Ámbár feltehető, hogy az előkelőbb vitézek a hadizsákmányban is előnyben részesültek és hogy a törzsfők már ezen állásbeli kiválóságuknál fogva nagyobb szállásban részesültek mint a közvitézek, még sincs kizárva az, hogy új elemek jutottak a fölszínre, a kik a régi törzsszervezet körében az erjedésnek első csiráit képviselték. Ez tehát annyit jelent, hogy a régi törzsszervezetben új elemeknek felülemelkedése folytán változás következett be.

De a letelepedés által tágultak is a közkötélékek. Leginkább a törzsi kötelékre áll ez. Már a tanyáknak egymástól való távol-sága folytán lazul a szorosabb összevalóságnak tudata. A letelepült helyhez szokik, közelebb érdekli őt a szorosabb értelemben vett tanyája, mint a törzsi ügy, mely ezáltal szemhatárától messzebb is esik.

Midőn a Magyarság harczy vállalataiban bénulás állott be, az összetartozandóság érzése is veszíti éltető táplálékát, múltak a közös veszélynek, a hadi szerencsének emlékei. Ezen körülmények is belejátszottak tehát a törzskötélékek lazulásának menetébe.

De megcsökkent az ősi vallás iránti bizalom is. Az ős pogányvallás szerint is hittek a Magyarok az Istenben. De mint harczias nép meg voltak győződve arról, hogy az Isten szereti a vitéz embert, hittek abban, hogy a megölt ellenség a túlvilágon őket fogja szolgálni. Midőn a hadi szerencse elhagyta őket, elhagyta őket az Isten, veszített tehát az ősvallás a benne vetett bizalomban is. Könnyen következhetett be eme változás, mert legalább a magyar törzseknél közös főpapi intézményt kimutatni nem birunk.

Nem tudunk kimutatni közös istentiszteleteket, közös szentélyt, a hová a szétszórt törzsek ismétlő időben egybegyűltek és ott legalább a vallási gyakorlatok révén a tágabb kötelékek összetartozandóságát ápolták volna. Ha az ági és nemzetségi kötelékek továbbra fenn is tartották némileg az állami szervezetet, a törzsi kötelék lazultával hanyatlott a fejedelem hatalma és tekintélye is. Láthatni ebből a harczias szellem múlásának visszhatását a törzsi szellemre, a mennyiben ennek hanyatlása a közkötélékek tágulására és lazulására vezetett. Az Árpád után következő fejedelmeket külföldön alig ismerték. Tekintélyük akkor, midőn a hadviselés hátterbe szorult és midőn már nem ez képezte a nemzet kizárólagos

foglalkozását, már nem volt olyan nagy, mint előbb. A törzsi kötelékek lazultával a törzsfők már nem képviselték olyan mérvben a közvetlenül érezhető felsőbbiséget, mint azelőtt.

Hiányzott tehát az összekötő kapocs, mely az ágakat a fejedelmi hatalommal összekötötte. A fejedelem, ha csak egyénisége, tette-reje, erélyessége által nem szerzett magának érvényt, — tekintve hogy a szuverenitást, az állami fenségi jogokat sem gyakorolta maga — egymagában a szétmálló államszervezetet már össze nem tarthatta.

Másrészt a törzsi elemek kötelékeinek lazulása folytán a nemzetgyűlés sem teljesítette már régi hivatását — ez is elgyengült — életképessége meg volt bénítva.

Mindezen szétmállasztó okokhoz járult még azon körülmény is, hogy a mikor az ősi vallás tekintélye elvész, új vallások kerültek a nemzetségek közé. A Kazaroktól származhatott át a zsidó vallás, a Bolgároktól a Mohamedanizmus. Ezeknek azonban kevés tere nyílt. A nyugaton való kalandozás, Szvatopluk Szlávjai, a keresztény hadi foglyok mindannyi tényezői voltak a kereszténységgel való megismerkedésnek és okai ezen vallás elterjedésének a Magyarság között.

Hogy az új vallás, mely a régi szervezetre szintén bomlasztólag hatott, felváltotta az ősi pogány vallást, mely a harczy szellemmel volt szoros összefüggésben, leginkább Géza fejedelem, Taksony utóda, (972) és annak neje erélyességének és eszélyességének tulajdonítható.

Géza ismét betölti a lesorvadó fejedelmi tekintélyt erélylyel, tetterővel.

Politikai éleslátással felismeri azon veszélyt, melybe az alapján megingott államszervezet jutott. A törzsszervezet meglazulva, a nemzetgyűlés elgyengülve, a fejedelmi hatalom lazán kezelve, hadi tekintélyének alábbszállása mellett politikai jelentősége is már kérdéssé vált. Arról kellett tehát gondoskodnia, hogy eme bomladozó állami test megerősíttessék és európai léte biztosíttassék. Eleddig a magyar nép csak erővel és harczy ügyességgel volt képes létét Európában biztosítani. A szerencsétlen augsburgi ütközet csorbát ejtett a külföldi hadi vállalkozásokon.

Nagy Károly utódai alatt szétmállásnak indult volt a nagy Frank birodalom, melynek keleti részéből lett Németország. Nyugati Frankóniának ezen része I. Ottó alatt megizmosodott. A Magyarok

harczi ereje immár nem volt a régi félelmetes, a megerősödött Németország határt szabott a kizárólagos harczi életmódnak, a mely egymagában már nem volt alkalmas arra, hogy a Magyaroknak újonnan szerzett hazájokban való létét biztosítsa. A béke munkájára kellett gondolni és arra, hogy majd a béke áldása alatt terjesztendő kereszténységgel új irányok, új eszmekörök nyiljanak meg, melyek fölfrissítsék az elhaló állami szervezetet s változtattassák meg azt olyanná, hogy a nyugati eszmekörökhöz csatlakozva, önállóan és bizton állja meg Magyarország maga helyét.

973-ban megkötötte Géza fejedelem a békét I. Ottóval, a német kereszténységnek, a német hittérítőknek szabad útja nyílt. A hazánkhoz legközelebben fekvő püspökség a Passaui volt. Pilgrim püspök volt annak az élén. Pilgrim törekvéseinek sikere azonban nem volt nagy. Sikeresebb volt a szláv papoknak működése, különösen a Prágai püspökségé.

Géza fejedelem 974 körül vette fel nejével, az erélyes és fejedelmi urát törekvéseiben támogató Saroltával, az erdélyi vajdának Gyulának leányával együtt a kereszténységet.

Gézának megkeresztelése korszakot alkotó fontos mozzanat a magyar alkotmánytörténetben. Épp oly nevezetes volt ez hazánk fejlődésére nézve, mint a hogy annak idején Chlodowéch Frank királynak megkereszteltetése a Frank birodalom kialakulására volt döntő befolyással. És a mint a Frank birodalomnak meg lett a maga Nagy Károlyja, úgy következett nálunk Szt. István, a ki Géza nyomdokain haladt. Géza fejedelem erélyesen, néha kiméretlen módon fogott hozzá a kereszténység terjesztéséhez, mert ezt megfogadta volt, ép úgy mint a Frank birodalom megalapítója Chlodowéch. Géza uralomra termett fejedelem volt. A fejedelmi imperiumot a legteljesebben érvényesítette, a meglazult törzskötelékek szorosabb összefűzésére és arra törekedett, hogy azokat olyanokká tegye, hogy azok az újonnan, a nyugattal összekapcsolandó állami szervezetben helyüket megállják. Egyik hatalmas tényezője ezen törekvéseknek a keresztény vallás és az evvel kapcsolatos nyugati keresztény műveltség. Gézának és nejének Saroltának működésének azonban még nem volt teljes sikere. A nehéz munkának ezek csak alapköveit rakták volt le.

Prágai Szt. Adalbertnek hittérítői Magyarországon még a pogánysággal vegyes, erőtlén kereszténységre találtak.

Az alapvető munkák után a megkezdett úton tovább haladni, Magyarországot a nyugati műveltséggel összekapcsolni, Magyarországot kereszténynyé tenni és evvel kapcsolatban a Magyar királyságot megalapítani csak Géza fiának, Istvánnak sikerült. Géza politikai éleslátással igyekezett arra, hogy népét a nyugati kereszténységgel kapcsolatba hozza. A Magyar fejedelemség akkor, a midőn a törzsi szervezet szétbomlott, létveszélyének küszöbén állott. Az akkori Németország erejében a szász dinastiából származó Henrik és Ottó alatt megizmosodott volt és hatalmas és veszélyes szomszédná lett. Géza felismerte a veszélyt kívülről és a válságos helyzetet a belviszonyokban és ezért csak a szükség követelményeinek felelt meg, a midőn kiméletlenül azon helyre állott, mely őt mint fejedelmet és annak jogkörét megillette.

Ha ezt Géza meg nem teszi és a megkezdett művet fia István ritka eszélyességgel, buzgósággal és rendkívüli tehetségével nem folytatja, ki tudja vajjon mivé lesz a fiatal Magyar állam s vajjon meg birta-e volna állani a maga helyét és nem-e söpörte volna el azt a hatalmas nyugat ép úgy, mint a hogy ez azelőtt a hatalmas Hun birodalommal megtörtént.

13. §. A Szt. István-féle államszervezet előzményei.

István egyénisége a magyar alkotmány és jogtörténelemben a legkiválóbb alak. Nevéhez, ritka egyéniségéhez fűződik a Magyar fejedelemségnek királysággá való átváltozása, a monarchikus államszervezet megalapítása, a Magyar államnak a művelt nyugattal való állandó összekapcsolása. A nyugaton akkor már a keresztény egyesülés hosszú pályafutást végezett volt. Kis Pippin 751-ben a római pápa hozzájárulásával az Isten kegyelméből való Germán királyságot alapította meg. Az egyház a maga támaszát a Merovingokat követő Karolingokban elnyerte volt. A Frank fejedelmek segítségével erősítette meg a római püspök a kereszténység fölötti főpásztorságot és a püspökök aristocraticus separatismusával szemben az elsőséget — a primátust — és nemsokára reá a világi souverenitást is.

A pápa pedig az által, hogy Pippint megkoronázta, kifejezésre juttatta az ex Dei gratia féle elvet a Germán királyságban, megadta a királyi hatalomnak a védői jelleget, a mely tekintélyét és kívá-

lóságát emelte egyrészt, másrészt pedig a megkoronáztatás által a Karolingok dynastiáját ismerte el, legitimálván mintegy a nép előtt a Major Domusok királyi hatalmát a detronizált Merovingokkal szemben. A koronázásnak ezen jelentősége még inkább emelkedett Nagy Károlynak 800-ban római császárrá való megkoronáztatása által. Ezen koronázás a nyugati caesarismust élesztette fel, a nyugat-római császárságot, de keresztyén jelleggel. Nagy Károly császársága egyesítette az összes nyugati keresztyén népeket és ezzel gátat vetett a germán individualismus veszélyének, evvel szemben korlátozólag hatott és a Frank birodalom közjogi kapcsainak megerősítésére is szolgált. A keresztyén egyház egyesített központi hatalmat létesítván a pápaság által, felélesztette a Nyugat-Római császárságot, összekapcsolta az egyház-védői tiszttel, a mi által szintén az egyesítés műve mozdított elő. A Német-Római szent birodalmi császárság I. Ottónak 962-ben történt megkoronáztatásával az egyház, a világi hatalom közötti érintkezésnek egy újabb mozzanatát tünteti fel, a mely a felélesztett római császárságnak az időközben megváltozott politikai viszonyok folytán keletkezett Németországgal való összekapcsolását jelenti. Ezen császárság már nem egyesítette magában az összes keresztyén népeket, hanem csak kapcsa volt a nyugati műveltségben élő keresztyén népeknek.

Individualismusról olyan értelemben, mint a hogy ez a nyugati Germánságnál kifejezésre jutott, nálunk szó nem lehet. Az Árpád után következő fejedelmek idejében csak a közkötelékek szorossága lazult. A majdnem rögtönösen történt átmenetel a merő harczy foglalkozásból a békességes életmódba, csupán tágitotta a törzsi kötelékeket, a nélkül, hogy azokat magánkötelékek váltották volna fel.

A nyugaton azonban ezen változás bekövetkezett. Ez volt a hűbériségnek hatása. A Magyar királyság keletkezése idejében Franciaországban ezen hatás már be van fejezve, Németországban pedig közel áll a befejezéshez.

István, ki 977 körül született, kora műveltségének magaslatán állott. Már gyermekkorában elvégezte a gramaticát, azaz elsajátította az írás és olvasás ügyességét, a latin egyházi s világi irodalom olvasásának és megértésének képességét. Atyja Géza a külfölddel érintkezett. Ottó császár udvarán megfordultak a magyar követek.

István előtt a nyugati mozgalmak, a nyugati kereszténység eszmeköre, a kereszténységnek mint a humanizmus terjesztőjének hatalma, ismeretlenek nem voltak. Ismerte a Nyugatnak eszmekörét s tudta azt is, hogy népének a Nyugattal való kapcsolatra szüksége van. Szüksége van rá, de saját egyéni tulajdonságaihoz mérten, önállóságának megtartásával.

Nem csekély mérvben segíthette elő a Nyugatnak ismeretét Istvánnál azon családi kapocs, mely őt személyileg is a Nyugattal fűzte össze. Felesége Gizella ugyanis a Szász dynasziából származó IV. Henrik bajor hercegnek a lánya volt. A császári méltóságot akkor III. Ottó viselte. Ottó anyai részről görög származású, ábrándos lelkületű uralkodó volt, a ki egyrészt a római császárságnak, mint a világ uralmának helyreállításáról és annak görög pompával való körülvezéséről, tehát világi fényről és hatalomról gondolkozott és ennek megfelelőleg az Aventin hegyen pompás keleti fénynyel berendezett palotában lakott: másrészt azonban a keresztény alázatosságnak az ascetaszerű egyszerűségnek volt a hive, ki remeteként huzta meg magát sokszor barlangokban és a szent sirokhöz meztláb zarándokolt. A császár IV. Henrik bajor herczeggel jó viszonyban volt s így akadályokat nem gördített az ellen, hogy Gizella a fiatal Istvánhoz menjen feleségül és ily módon maga is részt vehessen egy, még a kereszténységgel csak felületesen megismerkedett nép teljes megtérítésének munkájában. Gizellának bátyja, Bruno pap volt, nővére Brigitta meg apácza. Már ebből is látható, hogy István felesége a kereszténységtől kellően át lehetett hatva, ismerte annak humanistikus civilizáló hatását.

Gézának hatalmas egyénisége töltötte be a fejedelmi méltóságot, melynek körvonalai Árpád kimulása óta a törzsek lazulásával lassan-lassan elhomályosodtak volt. A lazult közkötelékeknek szorosabbban való egymáshoz fűzése, egy az alkotmány keretein belül elismert és tekintélynek örvendő közhatalomnak létesítése, ezeknek alapfeltételeit képező békés együttlétnek az állandósítása, ilyen alapokon nyugvó kormányzati közhatalomnak megteremtése és mindezeknek a kereszténység szellemével való szoros összekapcsolása — ezek voltak azon feladatok, melyek előtt István állott és mely feladatoknak teljesítésére István kiváló személyes tulajdonságainál fogva hivatva is volt, a mint ezt a következő fejlemények fényesen igazolják.

Géza fejedelem 997-ben halt meg. 25 évi uralkodásának mély nyomait hagyta maga után. Fiát Istvánt, a nemzetgyűlés előleges megkérdezése nélkül, tehát kinevezés útján tette fejedelemmé — a nemzetgyűlés csak utólagosan járult ehhez hozzá.

Összeköttetései a művelt nyugattal és felismerése annak, hogy milyen fontos feladatok várnak reá, megadták az irányt, a melyben haladnia kellett. A feladatnak nagysága, melyet István állásánál fogva teljesítendő volt, emelte a fejedelemségnek tekintélyét is. Ő neki és népének azonban többre volt szüksége. Magyarországot európai hatalomként külsőleg is el kellett ismertetnie, súlyt kellett helyeznie arra, hogy ezen elismerés az államfőnek külső fényt is biztosítson, a mely rendező tevékenységében befelé való hatalmának is támasza legyen. Egy új hatalomra volt tehát szükség, a mely külsőleg elismerve, befelé szervezőleg, rendszeresítőleg, fejlesztőleg hasson, újítsa meg az ősi, alapjában megingott államszervezetet. Mindezt István a királyság intézményével reménylette elérhetni és ebbeli meggyőződésében nem is csalódott.

14. §. *A királyi hatalom.*

A királyság létesítésénél István a magyar nép sajátlagos tulajdonságait számon kívül nem hagyhatta. Idegenszerű hatalmat a szabadságához szívéből ragaszkodó népre erőszakolnia nem lehetett. Számolnia kellett a fennlévő viszonyokkal. A monarchikus elv a fejedelemség intézményében is meg volt már, legalább bizonyos mértékben. A törzsek fölött állott a fejedelem mint a központi végrehajtó hatalomnak szerve. A mint a törzsi kötelek megglazultak, a törzsfők tevékenységi köre is megcsökkent. Igen természetes, hogy azon jogok, a melyeket előbb a törzsfők gyakoroltak, az azok élén álló fejedelemre szállottak át, ha ugyan eléggé erős volt a fejedelem, hogy azokat saját hatáskörébe belevonja. A fejedelmi hatalomnak, a kiválóan vezéri parancsadoi hatalom mellett központi végrehajtó hatalommá való átfeljesztésére már Géza fejedelem gyakorolt nagy befolyást. Erélyes természeténél fogva a fejedelmi állás jogosítványait nem csekély mérvben bővítette meg, a mit a törzsi köteleknek megglazulása és a törzsfői jogok csökkenése folytán meg is tehetett. István tehát ezen irányban már előkészített talajra talált s így, midőn a

souverenitásból lassanként kivetközött törzsszervezetet beltartalmilag Monarchiává tette és ezáltal állandósította és az államfő személyével kötötte össze az előbb a törzseknél, illetve a nemzet összességénél lévő souverenitási jogokat: teljesen ismeretlen szervezetet nem létesített.

Az állami szervezetnek átváltozása csak lassu léptekben haladhat. Olyan változtatások a nemzeti életben nem igen sikerülnek, melyekre nézve a talaj előkészítve nincs. Teljesen idegent bajos egy nemzetre reáerőszakolni. Változtatásoknál a meglevő alapokra kell fektetni a súlyt. István politikai éleslátása, a törzsi szervezetben meglevő fejedelemségre épített, midőn a királyságot létesítette.

A nyugaton a mint említettük, ezen időtájtban a hűbériség fejlődött volt már ki. A magyar viszonyok nem voltak olyanok, hogy itt is kifejlődhetett volna ezen intézmény. Nálunk a közjogi kapcsolatok ha meg is lazultak, mégis ellentállottak ilyenemű befolyásoknak. Másrészt a hadi szervezet megállott érintetlenül, nem volt szükség arra, hogy lovas szolgálat külön létesíttessék. A hűbériség hullámai sem értek még oly erővel mihozzánk, hogy önkéntelenül meg kellett volna hajolni ezen európai áramlat előtt. Ezen okoknál fogva fejlődött át a törzsi szervezet közvetlenül monarchikus szervezetté. Figyelembe veendő még azon körülmény is, hogy Géza és István erősebb központi hatalmat létesítettek, a mely célját tévesztette volna, ha a közjogi kapcsolatok helyett magánjogiakat fogadnak el a hatalom megújítására. Hűbéri királyságot tehát István nem alapíthatott. Összeköttetései a nyugattal azonban a monarchikus elvvel és a fennállott volt Frank királysággal ismertették meg Istvánt. Törvényei Istvánnak a Frank királyi kapitulárékkal való rokonságot vagy legalább is azoknak ismeretét igazolják. A Frank királyság intézményeinek alapos ismerete tűnik ki az István által létesített államszervezetből és az ő törvényeiből. Királyságra pedig Istvánnak és népének két okból volt szüksége.

A királyság által ugyanis Magyarország Európai hatalommá lett, a melynek legitimitása elismerést nyert. A királyság másrészt befelé tekintélyt adott, könnyítette a szétmálló társadalomnak egyesítését. Európai szempontból azonban a királyságnak a nyugattal állandó kapcsolatot kellett keresnie, a mely pusztán annak keresztény jellegével volt elérhető. A kereszténység volt ugyanis azon egyedüli szellemi kapocs, a mely a nyugati népeket egymáshoz fűzte.

Az akkori kornak felfogása szerint valamely birodalmat önállónak elismerni két hatalomnak állott jogában. A pápának és a Német-Római szent birodalom császárijának. Országának függetlenségét tartotta István szem előtt, midőn a királyi címet és a koronát nem a hűbéri szervezetnek indult császárságtól, hanem a római pápától kérte. III. Ottó eme törekvésnek nem volt ellene. II. Silvester volt a pápa, a franczia származása Gerbert, a kit III. Ottó helyezett a pápai trónra. Korának legnagyobb tudósa volt. István lankadatlan hévvel maga terjesztette a kereszténységet, külföldi hittérítők segédkeztek neki ezen törekvésében. Köztük volt a német Astrich, kit kalocsai püspöknek tett meg. Ezt küldötte István Rómába a pápához. Meg is hozta a koronát és az apostoli keresztet, jeléül annak, hogy a pápa nemcsak elismeri Istvánnak működését a kereszténység terjesztése körül, de azt apostolinak is tartja. Ezen koronával István 1001-ben koronáztatta meg magát Esztergomban. Az egyház megadta az egyházi felkenetést, a nép kikiáltotta magyar királynak. Így létesült természetes, organikus átalakulások révén és a kínálkozó lehetőségek felhasználásával egy új állami szervezet: a Magyar királyság. Eszélyesség és politikai előrelátás, nem különben a nyugati viszonyoknak teljes felismerését mutatja ama tény, hogy István nem a hűbéri eszmékkel túl tellett császárságtól kérte a királyi címet. Az akkori felfogások szerint ez hűbéri függőségre vezethetett volna. A hűbériség virágzása korában ugyan a szentszék hasonló igényekkel lépett fel Magyarországgal szemben. Ezek az igények azonban itt minálunk sehogy sem találtak viszhangra és így a pápák később mégis kénytelenek voltak a Magyar királyságnak a szentszéktől való teljes függetlenségét elismerni.

István tehát az egyházi felkenetéssel kapcsolatos királyságot a nyugati művelődés eszméivel és a kereszténységgel hozta kapcsolatba.

II. A Szent István-féle államszervezet kora.

I. FEJEZET.

Bevezető rész.

1. §. *Általános jellemzés.*

A Szt. István-féle államszervezetet jellemzi a monarchikus, keresztény, korlátlan és közhatalmi királyság. A királysággal kapcsolatos, eleinte többé-kevésbbé magánjellegű hivataloknak közjogi jellegű hivatalokká, majd országos méltóságokká való átfejlődése után kialakult a királyi tanács, mely azonban a korlátlan királyságnak jellegét megváltoztatja, a mennyiben a XIII. század végén az alkotmányszerű korlátozás elve jut a királyság intézményében kifejezésre. Jellemzi a Szt. István-féle királyságot a nyugati mintáról átvett várszervezet, mint a királyi hatalomnak vidéki kormányzati szervezete, melynek hadi, birói és gazdasági jellege van. Jellemzi a Szt. István-féle királyságot a hadi felségjognak megfelelő átváltozása, a mennyiben keletkezik a királyi hadsereg a továbbra is megmaradó nemzeti haddal szemben, továbbá a közvagyon kezelésének patrimonialis jellege, mely egyrészt a királyi főtulajdon felfogásával áll kapcsolatban, másrészt — Szt. István megkülönböztetői intézkedései daczára — a királyi magán- és állami vagyon között élesen meg nem különböztet.

A XIII-ik század II-ik felében nevezetes változás észlelhető. A királyi hatalom korlátlansága előidézi annak gyengülését és a gyengüléssel karöltve jár a királyi hatalomnak alkotmányos korlátozása. A királyi hatalomnak korlátlansága kapcsolatban az államháztartásnak patrimonialis jellegével idézte elő azt, hogy a királyi jövedelmeknek alapját képező királyi várföldek szerfölött eladományoztattak, a mi a királyi jövedelmek apadását, a királyi haderőnek elgyengülését és a királyi hatalomnak alább szállását idézte elő, a mi által rése is nyílott a hűbéri jellegű befolyásoknak, a mihez az ifjabb királyság intézménye is tartozik.

A királyi hercegi és az ifjabb királyság intézménye is a királyi hatalomnak patrimonialis jellegével függ össze.

A királyi hatalomnak korlátlansága és a szertelen adományozások továbbá a királyi hatalom gyengesége folytán lábra kapott

olygarchia ellen küzdött a nemzet már az aranybulla idejében is, a mely a maga határozmányaival a királyságnak a nemzet érdekében való korlátozását czélozta. A korlátlanág szülte tehát a reactiót.

A királyi hatalomnak korlátozására úgy a nemzet jogainak, mint a királyi hatalom tekintélyének megóvása okából volt szükség. Ez volt az alkotmányos korlátozás, mely a XIII. század végén következett be, előkészítőjeként azon fejlődési folyamatnak, mely a III-ik korszakban forr ki, a midőn a nemzet jogainak a királyi hatalommal való egyenlősítése az Anjouk korlátlan királysága után már nemcsak a közfelfogásban, hanem a hatalom tényleges gyakorlásában (a törvényhozás terén) is kifejezésre jut.

Bekövetkezett alkotmányfejlődésünknek III-ik korszaka, a szt. korona közjogi fogalmához füződő korszak, a mely 1300-ban kezdődik.

2. §. *Jogforrások.*

Azon írásbeli feljegyzéseket, melyekből a jogra következtetünk, egyáltalában jogfelismerési forrásoknak nevezzük.

Ezen forrásokat két csoportba osztjuk: 1. főforrásokra, 2. mellékforrásokra a szerint, a mint azok közvetlenül jogviszonyokra vonatkoznak, vagy pedig csupán ily viszonyokat távolabbról világítanak meg.

1. A *főforrásokhoz* tartoznak:

I. *Jogi szabványok* feljegyzései. Ezekhez tartoznak:

A) a *törvények*. A törvényeket nálunk éppugy mint a nyugaton is, Decretumoknak nevezik. A nyugaton ezen elnevezés mellett a Praeceptum, később Capitulare-féle megjelölés is divott. A Decretum szó tulajdonképpen a királyi elhatározásra utal. A nyugaton ezen megjelölésekkel olyan jogforrást fejeztek ki, mely ellentétben a népjoggal a királyi elhatározásra vezethető vissza. Nálunk is így volt ez.

A *Decretum* — különösen a királyság kezdő korára nézve ismeretett korlátlan jellegéhez viszonyítva — királyi elhatározást jelent. A királyi hatalomnak korlátozásakor, tehát a midőn a törvényhozás a tanácscsal vagy később a nemzettel megosztatott, a Decretum-féle elnevezés megmaradt. A király természetsszerűleg ezen korszakban leginkább a tanácscsal együtt hozta a törvényt — alkotott Decretumot.

A törvények közül a következők maradtak reánk :

1. *Szt. István törvényeinek két könyve.* Ezek a Corpus Iuris Hungariciban benne foglaltatnak. Az I-ső könyv tulajdonképpen nem törvény. Szt. István fiához intézett erkölcsi oktatást foglal magában. Morum institutio, vagy Adminitiónak is nevezik röviden.

Mátyás Flórián igyekezett beigazolni, hogy a Morum institutio nem Szt. Istvántól származik, hanem hogy az a XI-ik század végéről való. Igen nyomós érvek szólnak ezen nézet mellett. Ugyanis Imre idejében nem volt még olyan eretnekség, mely a szentháromságot tagadta volna. Ilyenek csak a XI-ik század végén és a XII. században keletkeztek. Továbbá az egyházi személyeknek privilégiumai, melyek az iratban említettnek nem korszerűek, mert ezekről nálunk csak későbbi időben, nevezetesen Kálmán idejétől fogva lehet szó. Későbbi korra vall azon körülmény is, hogy István ezen Admonitióban az előbbeni királyok példájára utal. Mátyás Flórián még ethymológiai és más okokat is hoz fel véleménye mellett.

Szt. István Decretumának II-ik része azonban tényleg Szt. Istvántól való. Rendszer ezen törvényben nincs. A legkülönbözőbb jogvidékekre terjed ki. Közjogi, egyházi, büntető, magánjogi intézkedéseket foglal magában, melyek közül a büntetőjogiak a legbecsebbek. A könyvek caputokra vannak osztva.

Az egyes caputok közül több a frank Capitulárékból való. Több fejezet pedig a 847 évi mainzi zsinat Cănonjaiból szószerint van átvéve, de még a Germán népjogok pl. a Lex Bajuvariorum, a Lex-Wisigothorum is szolgáltak forrásul.

Szövege, ezen Szt. István-féle törvények II-ik könyvének, a Stajerországban fekvő Admonti kolostor egyik XI. századbeli pergament Codexében van meg. Ez Wattenbach német tudós által fedeztetett fel. Endlicher István «Die Gesetze des hlg. Stefan» és «Rerum Hungaricarum Monumenta Árpádiana» című munkáiban tette közzé. Endlicher az Admonti kézirat után készített szövegmásolatot a M. Tud. Akadémiának adta. Ezen másolat után tette közzé a Decretumot Wenzel Gusztáv az Árpádkori új okmánytár I-ső kötetében. Feltalálható Szt. István törvényeinek szövegei még a bécsi Túróczi és Ilosvai-féle később említendő Codexekben is.

2. *Szt. László törvényeinek három könyve.* A Corpus Iurisban benne foglaltatnak. Az I-ső könyv Szabolcson hozatott 1092-ben az

előkelők és nemesek jelenlétében. A mint mondja a törvény Synoduson, a mi nagyon hasonló a Nagy Károly-féle törvényhozáshoz. Ezen első könyv különösen arról nevezetes, hogy a papok nőtlenségével foglalkozik. Ezen kérdés tehát hozzánk csak akkor került. Tudni való, hogy az investiturai harcokkal kapcsolatban volt a Simonia és a papok nőtlenségének kérdése is. VII. Gergely, a híres Hildebrand, kinek IV. Henrik császárral való küzdelmei indították meg tényleg az egész középkoron át tartó harcot, már 1074-ben szabályozta volt a papi nőtlenséget. A Clugni szerzetesek voltak tulajdonképpen a nők papok elleni iránynak megindítói és ezek igyekeztek a délfraancia és olasz városokban a nők papok ellen hangulatot teremteni. A nők papok azonban nem egykönnyen engedtek, sőt midőn a mainzi érsek Erfurtban ki akarta hirdetni a nőtlenségre vonatkozó pápai rendeletet: vele szemben leghatározottabban ellentétes álláspontra helyezkedtek.

Szt. László törvényeinek II-ik könyve a Panonnhalmi gyűlésen keletkezett. Leginkább büntetőjogi, a lopás elleni intézkedéseket tartalmaz.

Szt. László törvényeinek III. könyve szintén kiválóan büntetőjogi intézkedéseket tartalmaz. Búdiger (Ein Buch ungarischer Geschichte) nem Szt. Lászlónak, hanem Salamonnak tulajdonítja. Állítása szerint 1065-ben hozatott meg ezen törvény, a midőn Salamon I. Béla fiával kibékült.

Szt. László törvényeiben is meglátszik a nyugati kapcsolat. A törvényekben foglalt egyes határozmányok részben zsinati határozmányokból, részben szintén egyes Capitulárékból vannak merítve. Kéziratai a bécsi udvari könyvtárnak XV. századbeli Túróczi és XVI. századbeli Ilosvai-féle Codexekben vannak meg.

3. *Kálmán király* törvényeinek két könyve benne foglaltatik a magyar törvénytárban. A Kálmán-féle törvényeknek egyik szövege a bécsi udvari könyvtár XV. századbeli Codexében maradt ránk. A bevezetéséből láthatni, hogy itt nem a törvény eredeti szövegével van dolgunk. Az I. könyvet valamely Alberik nevezetű egyházi személy foglalta össze és küldötte meg Szerafin esztergomi érseknek. A papi nőtlenségnek kérdése ezen törvényben nyert megoldást. A királyi utazó bíróság, a papok privilegium forija, a zsidó viszonyok, a boszorkánykérdés, az egyházi házasságkötés, ezek alkotják Kálmán király törvényhozásának legnevezetesebb mozzanatait.

Kálmán király törvényeiben szintén érvényesül a nyugattal való kapcsolat. Egyes határozmányok a nyugati zsinatok határozányaival, Nagy Károly törvényhozásával, Germán népjogokkal, sőt még a Vulgár római joggal is összefüggnek. Kéziratai szintén a Turóczi és Ilosvay Codexekben találhatók.

4. *II. András királynak* törvényei közül a) nevezetes II. Andrásnak 1222. évi aranybullája, a magyar nemzetnek Magna Chartája. Eredetileg hét példányban adatott ki. A pápa, a Szt. János vitézrend, a templomos vitézrend, a király, az esztergomi és kalocsai káptalan és a nádor kapott egy-egy példányt. Ilyen eredeti példány ránk nem maradt. Egy 1318. évi átirat a kalocsai zsinaton készült és ezt az esztergomi káptalan őrzi.

b) II. Andrásnak 1231. évi végzése nincs benne a Corpus Iurisban. Kiadta Kollár Ádám 1764-ben, ezután Kovachich Márton György a Vestigia comitiorumban 1790-ben. Legújabb: Theiner Ágost, «Vetera Monumenta Historica, Hungariam sacram illustrantia» című munkájában.

II. András királytól fogva a törvényhozásban már kevésbé nyilatkozik meg a nyugatnak befolyása. Tény, hogy ezen nyugati befolyás leginkább az egyházi törvényhozás terén maradt meg legtovább, míg a világi ügyekre vonatkozó törvényes intézkedésekben mindinkább az önálló fejlődés érvényesül. Elszigeteltség azonban itt sem volt. Utalunk pl. ezen tekintetben az Angol Magna chartára, mely a Magyar aranybullát kevés idővel megelőzte, a magánjog terén pedig a német hűbérjogi örökösödésre, mely alap típusává lett a Kálmán király-féle ágiságnak.

5. *IV. Béla királynak* 1267. évi végzése. Nem foglaltatik benne a Corpus Iurisban. Eredetileg a primási levéltárban volt. 1791-ben áttételezt az országos levéltárba. Kiadta Kovachich Márton György a Vestigia Comitiorumban. Nevezetes ezen Decretum arról, hogy egyedül ez maradt meg ránk eredetiben. Nevezetes arról is, hogy a törvényt IV. Béla fiával Istvánnal, mint ifjabb királylyal együttadja ki.

A Decretum az összes nemeseknek, még Szt. Istvántól kapott előjogait erősíti meg.

6. *III. András királynak* két végzése 1291 és 1298-ból.

Az 1291. évi a gyulafehérvári káptalan átiratából Kovachich József Miklós közölte «Monumenta vetera legislationis Hungariae» című munkájában.

Az 1298. évi Decretumot Kovachich Márton György adta ki, «Supplementum ad Vestigia Comitiorum» című munkájában és pedig I. Ulászlónak 1440. évi végzeményéből, melyben a király az 1298. évi András-féle végzeményt megerősíti.

A jogi szabványokhoz tartoznak

B) a *jogkönyvek* és a *statutárius jogfeljegyzések*.

A jogkönyvek és a statutárius jogfeljegyzések a következők: 1. a *városi jogkönyvek*, 2. a *városi könyvek*, 3. a *területi feljegyzések* és 4. a *vármegyei statutumok*.

1. A városi jogkönyvek eredetileg azon királyi privilégiumokból indulnak ki, a melyeket a királyoktól kaptak. A többi tartalom ki van egészítve az autonómián belül megállapított jogszabályokból, a bíróságon kívüli és a bíróságoknál keletkezett szokásjoggal.

Városi jogkönyvek közül ránk maradt:

a/ a budai jogkönyv, melynek némelyik része IV. Béla idejére vezethető vissza. Eredetije a pozsonyi evangélikus Lyceumban őriztetik. Kiadták Lichner és Michnai 1845-ben. Német nyelven van megírva.

b/ A selmeczi jogkönyv. Kiadta Wenzel Gusztáv 1839-ben a «Jahrbücher der Litteratur» című folyóiratban, azután az Árpád-házi okmánytár III. kötetében. Németül van megírva. Szól a halálra szóló vagyoni intézkedésekről, a bucsujárások megengedhetőségéről, a mértékekről, az immunitásról, a városi előljárásságról, a birói tisztról, a kölcsönből származó perekről, az adásvételekről, a peres eljárásról, a bizonyítéki eszközökről és foglal magában büntetőjogi intézkedéseket is. Megiratott 1270 körül, IV. Béla idejében.

2. *Városi könyvek*. Ezek perkönyvek, földkönyvek, végrendeleti könyvek, számadási, jogügyletekről felvett jegyzőkönyvek. Ilyenek azonban az Árpád-korszakból ránk nem maradtak.

3. A *területi jogfeljegyzések* közül felemlitendők. a/ Az 1273. évi Szlavon tartományi gyűlésnek statutumai. Ezen gyűlés Máte szlavon bán által hivatott össze. A gyűlésnek határozatait Endlicher adta ki a «Monumenta Árpádiana» című munkában.

b/ *Vinodol horvátországi vidéknek* 1280. évi *statutuma*. A terület összes városaiból a legöregebbeket és legtapasztaltabbakat választották, kik a helyi területi szokásjogot megállapították és összeírták. A statutum igen érdekes, különösen a bűnügyekre és a per-

jogra nézve tartalmaz bőséges intézkedéseket. Az eljárásban a nyugati peres intézményekre támaszkodik sok esetben. Ki van adva az Árpádkori uj okmánytár IV. kötetében.

4. *Megyei statutumok.* Ezek közül ezen időből csak egy maradt ránk. A Zalamegyei nemeseknek 1232. évi bizonyáglevelé. Eredetije az országos levéltárban van.

II. *Okmányok.* Okmány alatt értünk bizonyos meghatározott alakban jogviszonyokról kiállított írásbeli feljegyzést. Az okmányok a levéltárakban őriztetvén, mindenki nem férhet hozzájuk. Ezen oknál fogva hozzáláttak az okmányoknak nyomtatás útján való kiadásához. Eltekintve azon okmányközlésektől, melyek a régebbi történetiróknál pl. Katonánál (*Historia Critica Regum Hungarie* stb.) találhatók, van már nálunk számos okmánytár is. A főbbek Fejér *Codex Diplomaticusa*, a Venczel által kiadott Árpádkori uj okmánytár, az Anjoukori, a Hazai, a Zichy, a Teleky okmánytár, a Károlyi, a Hazai, a Sztáray oklevéltár, Theiner: *Vetera Momumenta Historica*, Endlicher *Monumenta Árpádiana*, Knauz *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* című okmányközlései stb.

Az okmánytan tudományos művelése nálunk visszanyúlik még a XVIII-ik századba, a midőn egyetemünkön 1777—1780-ig adta elő *Pray György* az oklevéltant. 'Prayt követte ezen cathedrán *Cornides Dávid*, a ki 1785-ig volt tanára ezen tanszakra. 1787-ben Schwantner Márton kerül ezen tanszékre, a ki «*Introductio in Rem Diplomaticam*» című munkájával irodalmilag alapította meg ezen tanszakot nálunk. Ugyancsak Schwantner munkájának alapján áll *Perger János*, a ki 1821-ben adta ki magyar nyelven: «Bevezetés az okmánytanba» című munkáját. Ujabbán az okmánytan körül érdemeket szerzett *Fejérpataky László*.

Egyes káptalanok mint hiteles helyek eljárásukról jegyzékeket vettek fel. Ezeket nálunk éppugy mint a jegyzékekben foglalt okmánykivonatokat *Regestrumoknak* nevezték, mint pl. az Istenítéletekre vonatkozó Váradi *Regestrum*. Vezettek ilyen *Regestrumokat* még a pécsváradi apátságnál, a székesfehérvári, esztergomi, veszprémi káptalanoknál is. A várföldek leírását magukban foglalt jegyzékek pedig voltak a *Registrumok* mint a Liptói, Turóczi *Registrum*. A *Registrumok* az úgynevezett «*Legenda Scti Stephani*»-ban voltak összeírva.

Jogügyletekről felvett jegyzőkönyvek, melyekben az egész okmányok eredeti szövege benne foglaltatik s a melyekről az ünnepeles okmány is kiadatni szokott, a — Cartulariák t. i. — nálunk különösen a hiteles helyeken fordulnak elő.

Az okmányoknak kiadása nálunk olyan régi, mint a királyság maga. Természetes, hogy a közokmányok kiadása fontosabb mint a magánokmányoké. A közokmányok bizonyítéki erejüket magukban foglalják, míg a magánokmányok valódisága bizonyításra szorul. A közokmányok közül a legfontosabbak a királyi okmányok, privilegiumok.

Leginkább királyi adományokat foglalnak magukban, ingatlanokról és egyéb az ingatlannal kapcsolatos jogokról. Az ingatlanok megszerzése nálunk is a tulajdonképpen átadással történt. De korán képződött ama meggyőződés, hogy a pusztá átadás nem elegendő, megkivántatik hozzá az okmány, mely a birtokra való jogczimet igazolja.

Az adománylevelek kiadását megelőző jelenségekről különösen Fejérpatakynak erre vonatkozó összefoglaló felderítései adnak felvilágosítást. Az, a ki valamit a királytól kér, kérelmét vagy személyesen, vagy pedig megbízott által terjeszti a király elé. Eme kérelem az Árpád-korszakban előszóval történik s nem írásban. III. Béla ugyan rendszerezítette az írásbeliséget és szabályként szabta meg, de ez nem vonatkozik a felkérésre. A kérelmezés: a *petitio*. Meg kell különböztetni a kérelmezőket és ezek megbízottjait a közbenjáróktól, a kik rendesen tekintélyesebb egyének voltak. A kérelmezés vagy a királyi udvarban történt, vagy pedig a kérelmező bevárta az alkalmat, a mikor a király azon vidékre jő, a hol lakik.

Vannak azonban olyan királyi okmányok is, melyek előleges kérelem nélkül a király által *proprio motu* állittatnak ki. Ezek különösen egyházi adományokra vonatkoznak. A *petitio* előadása után, a király előbb megvizsgálja, vajjon a kérelmezett adománynyal teljesítés esetén másoknak jogai nem szenvednek-e sérelmet. Esetleg ha tényleg másnak sérelmével járna az adományozás, ennek a hozzájárulását eszközlik ki.

Az adományozásra vonatkozó királyi jóváhagyás, ez a *consensus*.

A *consensus*nak szüksége az Árpád-házi királyok korszakának második felében, a királyi hatalom korlátozása idejében a királyi tanácsra is értendő. Ilyenkor a privilegium *«ex consensu praelatorum*

et baronum» adatik csak ki. Csak ezen előzmények után következik a királynak az okmány kiadására vonatkozó parancsa.

Az okmányoknál meg kell különböztetni az actumot a datumtól. Az actum, azon jogi cselekmény, melynek alapján az okmány kiadatott. A datum pedig a kiadásnak, azaz az okmány átadásának idejét jelezi. Az okmány kiadására vonatkozó parancs, a *praeceptum*. Ezen *praeceptum* folytán állítja ki a királyi kancellária az okmányt.

Van rá eset, hogy magánokmányok közokmányokká változnak át. Ilyen okmányok, különösen magánjellegű adományokról szólnak. Ezen okmányokat a király egyszerűen azáltal változtatja át közokmányokká, azaz királyi okmányokká, hogy a királyi pecséttel láttatja el azokat. Ilyenek III. Béla király idejéig fordulnak elő.

Az okmányoknak legfontosabb része a királyi pecsét, melyet a Sigillator alkalmaz az okmányra. Nagyfontosságú okmányok megpecsételését, melyek aranybullás pecséttel láttatnak el, maga a király is végzi. Az okmányokat a Scriptor — a Notarius készíti el — írja meg. Ez a XII. században rendszeren elvégzi a megpecsételést is; belőle lesz a Cancellár. Két pecséttel való megpecsételés is fordul elő. 1156-ból van ilyen okmány, a mely az aranybullával és a viaszpecséttel van ellátva. Ez az első aranybulla. Az aranybulla használata III. Béla óta állandó. Az ólombullának egyetlen példányát ismerjük 1157-ből. Az arany- és ólombullák, kettős pecsétek és selyem zsinóron fügnek. A viasz kettős pecsétek 1217-től fogva gyakoribbak.

III. Formula gyűjtemények. A kir. kancelláriában, ott a hol a közokmányokat készítették, idővel mindenesetre bizonyos gyakorlati egyöntetűség keletkezett, mely az okmányok kiadásának egymásutánjában, azok styláris külalakját illetőleg megismétlődött. Már a XII-ik század végén figyelhető meg, hogy az okmányok szövegezése egyforma. Idővel az okmányok kiállítására formulák keletkeztek s azok ezek szerint állítottak ki, csak a tény elbeszélése és az okmányban foglalt dispositio változott. Erre nézve külföldi, különösen a pápai kancelláriának formulái voltak befolyással. Fejérpataky szerint a kir. kancelláriában kétségtelenül kész formula-gyűjtemény állott rendelkezésre, és ezen mintákról másolta le a Notárius az új oklevelet.

Sajnos, ilyen kancelláriai formulagyűjtemény ránk nem maradt. Regestákat a kir. kancelláriákban nem vezettek.

A közjogi formulákhoz számítandó azon felkérdezés is, a melyet a koronázást eszközző főpap a tulajdonképpeni koronázási cselekmény előtt a jelenlevő néphez intézett. A felkérdezés t. i. vajjon a nép akarja-e a megkoronázandót királynak.

A levéltárakat a káptalanoknál Camerának, Armeriumnak hívták.

2. *Mellékforrások* a tulajdonképpeni történeti források. Ide tartoznak:

A/ *A krónikák.* Ezek időszerű történelmi feljegyzések, a középkori történelmi irodalom termékei. A mint Marczali Henrik «A Magyar történet kútfoi az Árpád-korszakban» című munkájában kimutatta, krónikáink legnagyobb része egyetlenegy eredetiben fenlétezett, de az idők során veszendőbe ment krónikára vezethetők vissza. Ezen krónika az úgynevezett *Nemzeti krónika*.

Erre vezethetők vissza:

a/ *Kézai Simon* mester *Gesta Hungarorum* című munkája. Két kéziratban volt meg. A kismartoni, és Kósa Jenőé. Az előbbinek másolata megvan az egyetemi könyvtárban. A bécsi császári könyvtárban lévő Zsámboki-féle XV. századbéli Codexben a krónika nem teljes. Kiadta Hoványi a Kósa-féle kéziratból 1782-ben Bécsben és Budán. Kiadta Endlicher is «*Monumenta Árpádiana*» című munkájában és lefordította Szabó Károly 1862-ben. Ismételt kiadta Mátyás Florianus.

Ez az egyedüli krónika, melynek szerzőjét tudjuk. Terjedelmre a legrövidebb. Kún László utolsó éveiben íratott, tehát 1290 felé, 1282 után. Jogtörténelmileg igen becses az appendix, a hol a 108 nemzetségről, a bevándorolt nemesekről és udvarnokokról van szó.

b/ *A budai és dubniczi krónika.* Ezek a budai minorita krónikából indulnak. Ez azonban nem maradt ránk. A budai krónika 1473-ban adatott ki Budán. 1838-ban Podraczky által tétetett közzé.

c/ *A képes krónika és az ennek alapján álló Turóczi krónika.* Eredetije a bécsi császári levéltárban van meg, 1385-ből való. Igen szép miniatur festményekkel van ellátva. Toldy Ferencz adta ki *Marcikrónika* név alatt 1867-ben.

d/ A *pozsonyi krónika*. A pozsonyi káptalannak egy XV-ik századbeli Codex tartalmazza ezen krónikát. Toldi adta ki 1852-ben és 1861-ben. Legújabbban pedig Mátyás Flórián.

Ezen utóbbi krónika az úgynevezett kisebb krónikák közül való, melyek közül még egynehányat adott ki M. Flórián, a «Magyar történet hazai forrásai» című munkájában.

Külön áll *Béla király névtelen jegyzőjének «Gesta Hungarorum» című műve*. Eredetije nincs meg, 1300-ból való a bécsi cs. könyvtárban levő másolat. Kiadta Endlicher a Monumentákban. Szabó Károly és Fejérpataky fordították. Typikus kiadása is van. Az Akadémia adta ki. Flórián Mátyás már említett munkájának II. kötetében újólga adta ki. Anonymus hitelességéről, kilétéről, koráról egész irodalom keletkezett. A legújabbak közül Marczali IV. Béla (1235—1270), Pauler III. Béla (1173—1196) jegyzőjének mondják. Szerzőjének nagy volt az olvasottsága. Sok szereplő személynek leírásánál Dares Phrygiusnak *Historia Trojanáját* használta. Használta továbbá Regino *Kronikáját*, Justinusnak *Philippi történetét*, Solinus *földrajzát*. A csaták leírását a Nagy Sándor-féle mondakörből vette. A népmondától távol tartotta magát Anonymus, de használta az addig felsorolt krónikákat, illetve azok törzsét a nemzeti krónikát.

B/ *Monografiák*. Ezek közül a vármegyei szervezetre fontossággal bír Rogerius váradi kanonoknak «Carmen miseralibe»-je — a tatárjárásról.

C/ *Legendák*. Az egész középkori magyar társadalom a kereszténységgel állott szoros kapcsolatban. Ezért a népélettel vannak kapcsolatban azon szenteknek életleírásai, a kik egyuttal a magyar nemzetnek királyi véréből származtak. Egy ilyen egyénnek életleírása történeti alakot rajzol és ezért történeti becsel bír:

Ilyen legendák:

1. *Szt. István legendái*. A *kisebb, a nagyobb* és *Hartwik legendája*. Kiadták Schwandtner és Podhraczký. A kis és nagy legenda Hartwik legendájából indul ki.

2. *Szt. Imre legendája*. Kiadta Endlicher. Fordította Szabó Károly. Látszik rajta a kor hatása. Imre szüzességének ünneplése vonatkozásban áll a papi nőtlenséggel, melyről tudjuk, hogy nálunk szintén nagy ellentállásra talált.

Ezen legendákat kiadta Mátyás Flórián a Hazai történeti kútfők I-ső kötetében.

3. *Szt. Gellért legendája*, kiadta Endlicher.

4. *Szt. László legendája*. Endlicher adta ki.

A mellékforrásokhoz tartoznak még *D/* az egyéb történeti források is. Ilyenek, de még a jogtörténettel is összefüggő források a Marczali Henrik által legújabbán szerkesztett «A magyar történeti kútfők kézikönyve» cím alatt kiadott gyűjteményes munkában is feltalálhatók.

E/ a pecsétek, pénzek, régiségek.

Egyetemünkön a címer-, pecsét- és régiségtant már a XVIII. század végétől fogva adták elő.

Wagner Károly a *címer- és pecséttanról*, *Schönwisner István* pedig a régiség- és czímertanról tartottak előadásokat. A pecsét-tannal irodalmilag már Schwartner Márton és Perger János is foglalkoztak okmánytani munkáikban, éppúgy a kortannal is.

II. FEJEZET.

A királyi hatalom.

1. §. *A királyi hatalom tartalma.*

Említettük, hogy a törzsszervezetnek bomlása folytán vált lehetségessé, hogy a nemzet által gyakorolt souverenitás a fejedelem hatáskörébe menjen át. Ezen átmenet azonban nem volt olyan hirtelen, hogy a régi törzseknek alkotmányjogi jellege egy egységes ténnyel — a monarchikus keresztény királyság létesítésével teljesen megszűnjék.

A régi törzsszervezetnek jellemző vonásai és életének tevékenysége az államéletben még továbbra is megmaradtak. A mint annak idejében küzdött az állandó letelepedés ténye folytán keletkezett új rend, új felfogás a merő törzsszervezet egyes irányaival és a mint a merő törzsszervezet csak lassanként lett áldozatává a szállás-rendszernek, a melylyel úgy látszik a területi letelepedés, a törzsi hadba vonulás és hadbeosztás is kapcsolatba jutott: úgy most ezen törzsszerű területi letelepedéssel kapcsolatos szervezettel kellett a monarchikus királyság elvének megküzdenie, a mely küzdelem

nem volt könnyű, de végre is csak a királyságnak teljes diadalával végződött.

A midőn ezen küzdelem a királyi hatalom javára eldőlt, fejlődött ki a korlátlan jellegű, ha nem is abszolút királyság. Azonban az abszolút jellegű királyság sem volt hosszú életű. A jog annyi mint az élet, az élet pedig harcz. A korlátlan királyságból keletkezett a XIII-ik században, az aranybullánál később, a tanács-törvénytől az alkotmányosan korlátolt királyság.

Felváltotta ezen királyságot a hűbéri eszméknek hazánkba való bejutása, majd a koronázás közjogi jelentőségének és a birtokadomány rendszernek ehhez való simulása után a szent korona közjogi felfogásán alapuló királyság. A királyság ezen jellemvonásának tárgyalása a maga helyén következik. Most csak főbb vonásokban volt szándékunk a királyi méltóság körül bekövetkezett változásokat jelezni.

A régi törzsszervezet idejében a nemzetenél volt felségjogok a királyra származnak át. Ezen felségjogok voltak: 1. a *hadi*, 2. a *birói*, 3. a *törvényhozói* és 4. a *legfőbb területi felségjog*, melylyel a királynak *pénzügyi* és *gazdasági* jogai vannak kapcsolatban. Daczára ennek azonban megmaradt a törzseknek jelentősége 1. a *hadügyi*, 2. a *birói* téren és végre 3. a *gazdasági* téren.

ad 1. Hadügyileg számba mentek továbbra is a törzsek, mert a hadi tagozatban még jó ideig megmaradt a törzsi beosztás. A törzsek továbbra is saját zászlóik alatt szerepelnek a hadban.

ad 2. A nemzet szabad tagjai a Szt. István király-féle várszerkezet keretébe be nem lépven, igazoltan még Szt. László idejében is a Karkhásznál, azaz a törzsi bíránál keresték igazságukat.

ad 3. Gazdasági téren fennmaradt a törzseknek jelentősége, mert a szállásbirtok eredeti jellege is megmaradt. A törzsszervezetnek gazdasági téren jelentkező eme jellemvonása a legtovább tartotta fenn magát. A király legfőbb területi felségjogának keletkezésével, — mely később a szt. koronára szállott át — függ szorosan össze azon tusa és harcz, mely a nemzeti szállásbirtok és a birtoknak új neme, az adománybirtok között támadt.

A királyt illető felségjogok közül:

ad 1. a *hadi felségjognál* fogva a királyt illeti a hadüzenet és békekötés joga. Ő hívja háboruba az ország haderejét, rendelkezik a királyi hadsereg fölött, parancsol a néphadnak, ha ez

köteles felkelni. A királynál van a hadi czélokra való megerősítéseknek a joga is.

ad 2. A király gyakorolja a legfőbb *birói jogot*. Ő az igazságszolgáltatásnak forrása. Az ő Curiája (lakháza) központja az igazságszolgáltatásnak. Minden nemes, nemzetségbeli tag az ő birói széke elé, az ő Curiájába idézhető. Az ő Curiájából indul ki a vidéki igazságszolgáltatás is. A királynak hivatalnokai a nádor, az országbíró, a tárnokmester, a kik tőle átruházottan gyakorolják a birói hatalmat. Nála van a bíróküldési jog. Ő adja meg egyeseknek a kiváltságos bíraskodási jogot is. Tőle indul ki a papok privilegium forija és az immunitásos bíróság.

ad 3. A törvényhozási jog a nemzetgyűlésről száll át a királyra. Szt. István mondja: *«Decrevimus Regali nostra potentia.»* A törvények királyi decretumok alakjában adatnak ki. A törvényhozás jogának megoszlása a király és tanácsa között folyamánya a vérszerződés harmadik pontjának. A törvényhozás jogának a király és a nemzet közötti megoszlása a törvénykezési gyűlésekből indult ki, melyeknek évenkénti megtartását az 1222. évi aranybulla is igazolja. Ezen gyűléseknek jellege eleinte nem szabályalkotási, csak birói, a mennyiben a nép a király vagy a nádor bíraskodásánál jelen van.

ad 4. A *területi felségjog* onnan származik, hogy eleinte az országnak összes területe, mely a törzsek által el nem foglaltatott, a királynak, mint a közhatalom képviselőjének rendelkezése alá kerül, a miből a királynak területi főtulajdona keletkezik.

Meg kell különböztetni ezen királyi főtulajdontól a király magántulajdonát képező területeket. Minthogy azonban a királyi köztulajdont annak magántulajdonától ezen korszakban meg nem különböztetik és a kir. köztulajdon jövedelmei is a királynak, nem pedig az ország jövedelmeinek tekintetnek, a királyi főtulajdonnak és a kir. kincstárnak kezelése a magángazdálkodás jellegét viselik magukon, a miből azután a közjavaknak domaniális jellege is folyik.

A kir. főtulajdonjog a királyi hatalomnak külsőleg formátlan, korlátlan jellegéhez simul. Ez volt alapja azon ténynek, hogy Szt. István a vidéki kormányzatnak és hadi hatalomnak alapját képező várszervezetet alapította — felosztva a szállásbirtokon kívül megmaradt területet megyékre.

A királyi fötulajdonból indul ki az egyes kir. haszonvételeknek a földbirtoktól különállóan való adományozása, a mint ez pld. a halászatnak, a rév- és vámjogoknak adományozásával történik.

A kir. fötulajdon alapja a birtok eladományozásának, ez az alapja továbbá a *ius regiumnak*. Innen indul ki kizárólagos tulajdona a királynak a sóbányákra és az érczbányáknak eladományozására, meg a bányászati haszonra, az urburára vonatkozó joga is.

Összefügg a területi fötulajdonnal, illetve inkább a területi souverenitással a pénzverés joga melyet már Szt. István gyakorolt.

Megjegyzendő, hogy a királyt az általános megadóztatásnak joga nem illette meg. A nemességnek személyük és birtokaik utáni adómentessége a nemzeti szervezeten souverenitásával függ össze. A nemzeti szervezetben a vezér az első a törzsfők között. A vérszerződésben csak a közös erővel szerettekben való egyenlő részesedésről van szó, nem teherről. Állami terhekről, állami kiadásokról akkor még nem igen lehetett szó, mert az állam mint olyan közület, mely közkiadásokat igényel, még nem fejlődött volt ki.

Az állami jövedelmek a Szt. István-féle államszervezet idejében domaniális jellegűek lévén, az állami kiadások is ezen domaniális jövedelmekből fedeztettek.

2. §. *A királyi hatalom jellege.*

A mint láttuk, a király az állami souverenitásnak nem csak személyesítője és képviselője, hanem azért, hogy a souverenitás rászállott, tényleg maga gyakorolja is a souverén jogokat. Jellegére nézve a királyi hatalom eleinte korlátlan és csak a nemzeti közszellem által van korlátozva. E mellett a királyi hatalom nem magán-, hanem közhatalmi jellegű. A királyi hatalom azért is közhatalmi jellegű, mert az nem magánjellegű vállalkozáson (csupán a vezérnek javára eső hódítási tényen stb.) alapszik, hanem közjogi alapokon, a nemzet közakarátán nyugszik. Ha Géza fejedelem a nemzetgyűlés nélkül is birta fiát fejedelemmé tenni, ha István a fejedelemséget monarchikus királysággá önmaga kezdeményezéséből is képes volt megváltoztatni, azért ezen tényeknek háttere mégis csak a nemzetnek közakarata volt, mely a vérszerződés 1-ső pontjában jut kifejezésre. Szt. Istvánnak megkoro-

náztatása pedig a népnek részvételével és hozzájárulásával történt. A Szt. István-féle királyság tehát közhatalmi jellegű.

Ezen jellege a királyságnak megnyilatkozott még abban is, hogy a királyság hatalma kiterjed az országnak egész területére, annak minden rendű lakójára. Ha a később említendő királyi hercegek, vagy az ifjabb királyok az ország egyes területei fölött bizonyos jogokat gyakoroltak is és így az államszervezetbe patrimonialis (lásd a Merovingok és Karolingok osztozkodását) magánjogi vonások bele is kerültek, ha a királyi hatalom ezáltal meg is oszlott, azért jogilag az ifjabb királynak hatásköre csupán az általa birt országrésznek közigazgatására, közjövödelmeire és a birói hatalom gyakorlására vonatkozott, a mint ez az aranybullából, az 1222. évi 18. czikkből is látható. A királyságnak közhatalmi jellege az ifjabb királyság intézménye által azért sem csorbult, mert az országnak területi egysége jogilag mégis mindig megmaradt és a királyi hercegek, az ifjabb királyok, hatalmi körének egyéb tágitása a királyok részéről mindig visszautasított és jogtalan állapotnak minősített. A területi egység pedig abban nyilvánult, hogy az ország daczára az ifjabb királyságnak, soha két önálló részre szét nem szakadt.

3. §. *A királyi szék betöltése, a koronázás.*

A vérszerződés első pontja szerint, míg Árpád nemzetsége él, a nemzet vezérét mindig ezen nemzetségből szabadon választja. A vezéri méltóság tehát örökösödésbe oltott választás alapján kapcsolatot a jogosított személyével össze.

Kiemeltük, hogy a törzsszervezet felbomlása idejében a szabad választás elvét az örökösödés elve, illetve a kinevezés elve szorította háttérbe. Géza fiát, Istvánt a nemzetgyűlés mellőzésével tette utódjává. A fejedelmi hatalomnak a királyságba való átfejlődése a nép előleges megkérdezése nélkül történt ugyan, de Szt. István megkoronáztatása a népnek jelenlétében és annak hozzájárulásával eszközöltetett.

A trónutódlást illetőleg a királyság miféle változást sem idézett elő.

Elvként ki kell emelni, hogy az egész korszakon át a nemzetnek az uralkodó család közül való választási joga sohasem szűnt

meg, csakhogy észrevehető azon törekvés, hogy a nemzetnek ezen joga mindinkább háttérbe szoríttassék és az örökösödés, illetve az örökös kinevezésének elve jusson érvényre. A szabad választásnak a joga hogy élt, igazolja azon körülmény, hogy királyokat letesznek és másokat választanak meg. Másrészt azonban el kell ismernünk, hogy sem a XII-ik, sem a XIII-ik századból nem birjuk egyetlen egy emlékét sem annak, hogy a király megkoronáztatása előtt meg lett volna választva. Hogy Szt. István a nemzet ezen jogának tudatában volt, ahhoz ugyan kétség nem fér, de hogy ugyanő a nemzetnek ezen jogára nézve II. Sylvester pápa előtt akkor — a midőn Astri kálcsai érseket Rómába küldötte és tőle a királyi méltóságot és a koronát kérte, — említést tett volna, legalább is nagyon kétséges, mert ezen megemlékezés, melyre az úgynevezett Sylvester-féle bullából következtetnek, a bulla hamiságának beigazolásával szintén kétséssé válik. A Sylvester-bulla ugyanis a következő részt foglalja a magában: «Qui quidem heredes Successores tui quique, posteaquam per Optimates legitime electi fuerint» stb. Ezen részből azt következtették, hogy Szt. István, tudatában a nemzet jogainak, ilyen értelemben irt volna a pápának.

Karácsonyi János «Szt. István oklevelei» című munkájában kimutatta azt, hogy az u. n. Sylvester-féle bulla nem származik Sylvester pápától, hanem hogy ez egy 1576 után készített hamisítvány. Így elesik tehát annak valódisága is, hogy Szt. István maga hivatkozott volna a nemzetnek szabad királyválasztási jogára.

Azon körülmény, hogy a királyság alkotmányszerűleg korlátozva nem volt, azon korlátozás pedig, a melyről szó lehet, csakis egy szűkebb testület által gyakoroltatott, a tanács által t. i., a mely a XIII. század végéig szervezve nem is volt: adta meg a királyoknak annak a lehetőségét, hogy a királyi székben való utódlást saját jogosított családjukon belül utódnevezés által biztosítsák. Ehhez azután csak egy további lépés kellett, hogy az utódnevezésből örökösödés fejlődjék. Már azon körülmény is, hogy egyes királyoknak halála után pár nap múlva koronázták meg azok fiait, zárja ki azt, hogy akár királyválasztás előzte volna meg ezen koronázást akár, hogy a koronázáson a legfőbb udvari méltóságokon kívül a nemzetnek összessége is jelen lett volna. Így II. Béla meghalt (1141) február 13-án, fia II. Géza február 16-án már meg volt koronázva,

III. István, apjának II. Gézának (1161) halála utáni napon koronáztatott meg.

Pray említi, hogy a királyi hercegek olyanféle pecsétet használtak, melyen ők magukat az illető királyok fiainak mondták. Így «Béla, Isten kegyelméből Géza király fia» stb. Már ezen «Isten kegyelméből» való vonatkoztatás a királyi apára, foglalja magában annak kifejezését is, hogy a királynak fia magát ezen minőségénél fogva a jövődöbéli királynak tartotta és pedig a választástól függetlenül, csakis az örökösödés czimén. De maguk a királyok is hivatkoznak az örökösödés jogczimére. Így II. Endre az aranybullában «Magyarország örökös királyának» nevezi magát. IV. Béla meg, apja halálával a születés jogánál fogva reá szállott koronáról beszél. V. István szintén a születés jogánál fogva mondja reászallottnak a magyar királyságot.

Ugyanezen törekvés jut kifejezésre azon tényben is, hogy a királyok fiaikat életükben megkoronáztatják. Ez ugyan valószínűleg legalább is az országnagyok előleges beleegyezésével történt, de másrészt ezen körülmény mégis csak azt mutatja, hogy a királynak az alkotmányos korlátokon túl terjedő hatatma volt, a mikor a tanács tagjait irányithatta, befolyásolhatta és a trónt a választástól függetlenül fia számára biztosithatta. Közvetlenül Szt. István után pedig még az uralkodó dinastiának mellözése is bekövetkezett. Aba Samu és Péter kerülnek ugyanis a trónra, a kik nem tartoztak az Árpád-családhoz. Az elsőnek trónra jutásával szintén az élő királynak befolyását láthatni az utódnak kijelölésénél. A másik eset pedig azt mutatja, hogy maga a nemzet sem tekintette magát a vérszerződés által feltétlenül lekötve. Ezeken kívül azonban úgy a király mint a nemzet visszatértek az ősidőben megalkotott jogi álláspont-hoz és a felsoroltakhoz hasonló eset, t. i. a dynastiának mellözése nem ismétlődött már az Árpádház kihalásáig.

Felemlitendő, hogy a XIII. században az elsőszülöttség elve látszik felszínre emelkedni. A XI-ik században pedig, midőn pl. I. Endre után Béla, I. Géza után pedig Szt. László következik, a királyok fiainak mellözésével, azok fivérei jutnak a trónra.

III. Andrásnak 1291. évi törvényének bevezetése így hangzik. «Miután az 1290. esztendőben országunk tisztelendő atyáinak az érsekeknek, püspököknek, továbbá báróinak, főembereinek és nemesinek megegyezésével megkoronáztattunk Fehérváron és a szüle-

tési rendnél fogva az ország kormányára léptünk volna, ezen mostani (1291. évi) országgyűlésen . . . stb. . . .»

Vajjon III. András ezen bevezetésben a nemzetnek szabad királyválasztói jogát elismeri-e és nem-e hivatkozik tisztán az örökösödés jogczimére és csupán arra, hogy pusztán megkoronáztatása történt az országnagyok beleegyezésével, bajos eldönteni. 1291-ből, tehát ugyanezen évből birjuk ugyanis III. Andrásnak már fent említett oklevelét, melyben ő kizárólag az öröklés jogára hivatkozik, a mikor mondja *«Jure successionis et Ordine Geniturae pro adeptione Coronae nostrae Diadematis seu Solio Regiminis Regni Hungariae iter arripuissemus veniendi»* stb. Ugyanezen évi október havában kelt oklevelében meg így szól *«qui eidem D. Regi Ladislao sablato de medio, in Solium Regalis culminis Divino munere successimus e vicino Jure et Ordine Geniturae»*. Mindenesetre azonban ezen oklevelekkel szemben is nevezetes kijelentés az, a melyet III. András a koronázásra nézve tesz. Másrészt pedig III. András mintán előde IV. László utódok és egyéb a trónra jogosított rokonok hátrahagyása nélkül halt el, tényleg joggal beszélhetett az örökösödési jogcziméről, melynél fogva őt a magyar trón megilleti. Kivüle ugyanis már más jogosított Árpád-nembeli ivadék nem volt. Mint egyedül életben lévő jogosított, ő már tulajdonképpen a vérszerződés alkalmával lett megválasztva, mert egyéb Árpád-ivadék már nem élt, a nemzet pedig most más valakit nem is választhatott volna meg. Nyíltan elismeri ezt az 1298. évi I-ső törvenyczikk, mely így szól *«Ut dominum Andream ex Regali stirpe descendentem revereamur tamquam Dominum regni naturalem.»*

Kovachich szerint is csodálatos és egyedül álló dolog az, hogy a magyar törvényhozás törvényes utódlás czimén nevez valakit királynak. Ennek magyarázata azonban abban keresendő, hogy a nemzetnek választói joga III. Endrével szemben nyugodott azért, mert a mint említettük, a nemzet az ő személyével mint már egyedül életben lévő Árpád-ivadékkal szemben már is választott volt, a választásnak megismétlése tehát merő alakiség lett volna, melynek semmiféle más hatálya nem lehetett mint III. Andrásnak és senkinek másnak a megválasztása. Ezeknél fogva tehát III. András király joggal hivatkozhatott a törvényes öröklésre, mint a királyi trón birtokának jogczimére.

Mindezekből látható, hogy ámbár a nemzet az Árpád-iva-

dékok közül való szabad királyválasztási jogának tudatában volt ezen jog tényleg létezett is, ezen jognak létezését a királyok el is ismerték, azért mégis a trón birtokosának egyenes ágbeli leszármazói, illetve a trón birtokosának egyéb legközelebbi firokonai előnyben részesültek és a mi különösen az előbbieneket illeti, a kedvezés a melyben ezek részesültek, a nemzet jogainak háttérbe szorítása mellett a trón birtokosainak befolyásából indult ki és lehetővé tette az elsőszülöttségi örökösödési elvnek érvényesülését. Hogy ezen elv a gyakorlatban érvényesülhetett, ehhez igen nagy mérvben járult hozzá az ifjabb királyságnak intézménye is.

A királyi szék betöltésénél a koronázásnak van főfontosságu jelentősége.

Az egyes királyok által használt czim is utal a királyi hatalom eredetére vonatkozó felfogásra, mely a koronázással is kapcsolatban van.

Kálmán «Isten kegyelméből» nevezi magát királynak, Imre és III. András királyok «Istentől megkoronázott» királyoknak nevezik magukat. Mindezek a koronázással függenek össze.

A koronázás ünnepélyes közjogi cselekmény, mely által a királyi hatalomnak elfoglalása, illetve megszerzése tétetett nyilvánvalóvá. A koronázás cselekménye a középkorban a nyugaton a római egyházzal jutott kapcsolatba olyképpen, hogy a koronázást tulajdonképpen az egyház végezte. Összefügg ez azon nézetekkel, a melyek a királyi hatalom eredetére vonatkozólag fejlődtek ki. A koronázás csak a római egyháznak politikai faktorrá való kifejlődése után jutott szoros összefüggésbe az egyházzal. A római imperátorok, illetve a keleti császárok saját maguk helyezték a koronát a fejükre. De sőt még azután is, a midőn a pápa koronázta volt meg Nagy Károlyt császárrá, fordult elő, hogy a Frank királyok fiaikat maguk koronázták meg királyokká. A Frank királyok védőségével, melyet a pápával szemben elvállaltak a kelet római császárok helyett jutott kapcsolatba a királyi hatalom az egyházzal. Még nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a Karolingok a pápa által való megkoronáztatásnak, mert ezáltal legitimálták dynastiájukat a detronisált Merowingekkel szemben. Ismeretes, hogy Pippint a pápa a Quierci gyűlés egyezményes határozmányai folytán koronázta meg Germán királylyá. És a mint a Patrimorium Sti Petri tulajdonosát fictio alapján állapították

meg Szt. Péter, illetve Isten személyében, úgy megállapították a királyi hatalomnak az alapját is Isten akaratában. Így lett a Germán királyság «ex Dei Gratia»-féle királysággá. Így került a királyság isteni eredetének megjelölése a királyi címekbe. Pippint a pápa királylyá, Nagy Károlyt a pápa császárrá, éppúgy Ottót is császárrá maga a pápa koronázta meg. A királylyá koronázás tehát tulajdonképpen pápai jognak tekintetett, mert hiszen ő az egyháznak legelső főpásztora, tehát az isteni akaratnak végrehajtója, később pedig az egyház souverain főhatalmának képviselője. Ezért nála is van azon jog, hogy királyi koronát, királyi címet adjon.

A királyságoknak megszorodtával a pápa már nem járhat el személyesen minden koronázásnál. Ezért szokássá vált, hogy ott a hol a koronázást nem maga a pápa végezte, végezte azt az országnak legelső főpapja. Így lett a koronázás egyházi cselekménynyé is. A vele járó felkenetés volt azon része a koronázásnak, mely egyházi cselekménynyé tette. Így volt ez nálunk is. A felsoroltaknál fogva adományozta a pápa a koronát Szt. Istvánnak, ezért járt el az országnak főpapja a koronázásnál, ezért történt a koronázás az egyházban, ezért járt ez egyházi jellegű cselekménnyel, ezért vezették vissza a királyi címet Isten kegyelmére. Rómanak hatása a királyság lényegére nézve tehát nálunk is épp olyan közvetlen volt, mint a milyen közvetlen volt az annak idejében a nyugaton.

A koronát a XII. század végéig rendesen az esztergomi érsek tette a király fejére. A XII-ik század folyamán azonban az esztergomi és a kalocsai érsek között a koronázási cselekmény végzése körül versengés keletkezett. A viszályt III. Inczre pápa avval intézte el, hogy a koronázási cselekmény véghezvitelére nézve az esztergomi érsek mellett döntött. Indokolja ezen döntést a pápa avval, hogy azon esetben, ha a koronázás iránti jog különböző egyházaknál volna és nem egynél, akkor ebből az országra nézve nagy veszély származhatnék, mert a mint mondja a pápa, a magyar királyság «örökös társai» (*coheredes*) között a királyi korona megszerzése körül botrány keletkezett. III. Béla király 1209-ben szintén az esztergomi érseknek adott elsőséget, a midőn kijelentette, hogy a koronát ugyan a kalocsai érsektől vette, de nem az esztergomi érsek jogainak csorbitásával (*sed non in praeiudicium Strigoniensis*

ecclesiae) és határozottan elrendeli, hogy ezentúl a koronázást az esztergomi érsek végezze.

A király a koronázáskor esküt tesz. Ezen eskü eleinte csupán a koronázásnak egyházi jellegével és a koronázást végző érseknek azon intelmével függ össze, hogy «a mint az egyház lelki pásztora a hívők lelki ügyeit és üdvösségét igazgatják, úgy legyen a király az Istennek igaz tisztelője és Krisztus egyházának mindenki ellen buzgó védője». Ez az úgynevezett *«iuramentum de justicia et pace»*, melynek csakis egyházi, de nem egyuttal közjogi jelentősége van.

Közjogi jellege a koronázásnak ezen korszakban még az által sem domborodott ki, hogy a koronázás cselekményénél az ország főzászlóai közjogilag szerepeltek volna, a mikép ez később bekövetkezett. A korona és a koronázási jelvények, melyek a székesfehérvári székesegyház sekrestyéjében őriztettek, a nevezett egyháznak főbb papjai által vitettek a koronázás alkalmával a főoltárhoz. A koronázási jelvényeknek beszentelése után egyike a káptalani tagoknak adta rá a királyra a koronázási öltözetet, a palástot, a kardot stb. A koronázási cselekményt, melyet t. i. a néphez intézett azon kérdés előzött meg, vajjon királynak akarja-e a jelenlevő koronázandó felséges személyt? a koronának a megkoronázandó királynak fejére való tételét az egész korszakon át az esztergomi érsek egyedül teljesítette.

Az ország nagyjai, a mint ez IV. Lászlónak 1277. évi okleveléből kitűnik, a koronázási cselekménynél csak jelen voltak. A koronázási szertartásnak legrégebb alkotó részei közé tartozott, hogy a király bírói hatalmát azonnal gyakorolta. A király a koronázás alkalmával bírói széket ült és pedig vagy magában a boldogságos szűz Bazilikájában, vagy pedig a szomszédos Szt. Péter templomban, később pedig a korszak vége felé a városban tartotta meg ezen törvényszéket. IV. Béla király maga emlékezik meg okleveleiben István fiának megkoronáztatása alkalmával megtartott bírói székről. Idővel a király a régi szokás fentartása végett csupán egy pert intézett el, egy ügyben mondott ítéletet megkoronáztatása alkalmával. Így többé-kevésbé ezen királyi felségjognak tényleges gyakorlása idővel csak symbolikussá vált, de olyannyira alkotó része volt a koronázási cselekménynek, hogy csecsemőnek királylyá való megkoronáztatása esetén is legalább symbolice juttatták a koronázási cselekménynek ezen részét kifejezésre. Így a későbbi kor-

szakból Posthumus László megkoronáztatásáról tudjuk ezt. Daczára azonban azon körülménynek, hogy a felsoroltak a koronázási cselekménynek egyházi jellegét igazolják, melynek súlypontja tulajdonképpen a felkenetésben volt, ezekből nem következik az, hogy a koronázás merőben egyházi cselekmény lett volna, hanem a koronázás ekkor is közjogi cselekmény volt.

A keresztény egyháznak középkori, nemcsak vallás-erkölcsi, hanem igen nagy részt politikai szerepe is okozta ezen jellegét a koronázásnak.

A keresztény egyház beleékelődik világi intézményekbe, mert politikai vezérszerepre törekszik, illetve tényleg vezet is és így természetes, hogy oda a hol a maga részéről politikai jellegű cselekményekben részt vesz, beleviszi saját auctoritásával az egyházi jellegű intézkedéseket is, a melyek politikai jelentőségű cselekményeknek azután elválaszthatatlan alkotó részeivé is lesznek. Nemcsak a koronázással volt ez így, de más intézményekkel is. Például az egyház az Istenítéleteket bizonyos lythurgiával vette körül, mert azok véghezvitelénél a maga részéről közreműködött. Ezért az Istenítélet mégis csak perbeli bizonyíték és nem vallásos cselekmény. Mert az egyház világi ügyekben ítelt, azért ezen functió még sem lett egyházi functióvá, hanem megmaradt világi jellegű functionak. Azért, hogy a koronázásnál lényegileg az egyház működik is közre, azért az mégis politikai, közjogi jellegű cselekmény. Idővel ezen jellege a koronázási cselekménynek külsőleg is mindjobban kifejezésre jut.

A koronázásnak közjogi jelentőségét emelte ugyanis azon változás, mely a koronázási eskü lényegében következett be. II. András idejében szükségesnek tartja már a nemzet, hogy jogai és szabadságai a koronázás alkalmával királyi eskü által biztosítottasnak. IX. Gergely pápának Béla ifjabb királyhoz intézett leveléből tudjuk meg azt, hogy II. András király nemcsak az egyház békéjére és annak igazainak védelmére, hanem a nemzet jogainak megtartására is tett esküt. Az esküről és annak tartalmáról csak ilyen általános módon van tudomásunk. A pápa csak mellékesen említi ezen esküt, midőn értesíti Bélát, hogy Andrásnak is tudomására juttatta, hogy a birtokadományokra külön letett esküjének daczára, ezen adományokat visszavonhatja, mert ezen külön eskü az ország szabadságára letett esküvel szemben érvénytelen.

Ezen eskü azonban úgy látszik csak általában — az országos nemesek előjogainak épségben tartására vonatkozott. Igazolja azt IV. Kún Lászlónak esküje is, a melyről ő az 1279. évi oklevelében emlékezik meg.

A nemesség jogainak a koronázás alkalmával történt biztosítása tekintetében nevezetes változás következik be III. András alatt. Ezen időből maradt ránk legrégebb emléke annak, hogy a király megkoronáztatása alkalmával a nemzet jogait írásban is biztosította a szóval elmondott eskü mellett. A nemzet jogainak a koronázás alkalmával írásban való biztosítása az úgynevezett koronázási hitlevéllel történt. Az 1298. évi 41-ik törvenyzikk határozottan megkívánja, hogy a király koronáztatása alkalmával levélben biztosítsa a nemzet jogait. III. András ilyen hitlevelet tényleg ki is adott.

A változás nemcsak abban áll, hogy az eskü tartalma írásban megörökítették, hanem abban is, hogy a nemzetnek megtartandó szabadságai tüzetesen fel is soroltattak.

Megkoronázták a királynékat is. Hartwic emliti Szt. István legendájában, hogy Gizella királyné a szent chrysmával felkenetvén, a korona viselésével a birodalom királynéjává (socia regni) lett. Vajjon mikor történt meg ezen koronázás, nem tudjuk. Tudjuk azonban, hogy II. Endrének második feleségét 1215-ben, harmadik feleségét 1234-ben, menyét: IV. Béla ifjabb király nejét 1218-ban koronázták meg. Megkoronáztatott továbbá V. Istvánnak neje Erzsébet.

A királynét nem az esztergomi érsek, hanem Honorius pápának 1220. évi leveléből kivehetőleg, már akkor is a veszprémi püspök koronázta meg. A veszprémi püspökség fölötti fővédőjogot IV. Béla királynak 1269. évi oklevele szerint, a királynék gyakorolták. A XIII. századból van adatunk rá, hogy már akkor is a királynét nem a szent koronával, hanem a királynénak más koronájával koronázták meg.

A királyné koronázása alkalmával a koronázási cselekmény csupán az egyházi felkenetésből és a koronának a királyné fejére való ráhelyezésből állott. Királyi felségi jogokat a királyné megkoronáztatása folytán nem szerzett. Arra nézve, hogy a királyné megkoronáztatásakor esküt tett volna, csak elvétele vannak adataink. V. István feleségéről (1270–72) Erzsébetről tudjuk, hogy

megkoronáztatásakor megesküdött a nemesek megsértett jogainak helyreállítására és az elfoglalt javaknak visszaadására.

Ezen eskünek első része alkotmányos jellegű, a második úgylátszik avval van összefüggésben, hogy léteztek a királynéktól származó adományozások is.

A királyné jogai közül a veszprémi egyház fölötti fővédő jogon kívül még a királynőnek hitbér iránti jogát is ismerjük. A királynő hitbéreére vonatkozó jogánál szintén visszatükröződik az államgazdaság körében érvényesülő patrimonialis elv. Éppúgy a mint a királyi hercegek részére a birodalom egyes részei hasítottak ki, hogy az ott befolyó jövedelmek azok eltartására szolgáljanak — úgy a királyné jövedelmét is akkép teremtették meg, hogy részére a birodalom egyes részeit — ha nem is összefüggő területeket úgy mint a királyi hercegeknél — hanem leginkább egyes városoknak az államkinestárt megillető jövedelmeit adták a királyok a királynőknek, illetve ezen javadalmakat hitbérképpen kötötték le a királyné javára. Már István királyról tudjuk, hogy Gizella királynénak hitbér czimén Pozsonyt, Sopront, Szombathelyt jelölte ki. Kálmán király hitvese Buzilla, Rogerius Siciliei grófnak lánya, bizonyos városoknak és vármegyéknek jövedelmeit kapta hitbérül. Az ilyen hitbéreknek kijelölése mindig a királyi tanács hozzájárulásával történt.

A mi a koronázás helyét illeti, megjegyzendő, hogy Szt. Istvánon kívül, ki Esztergomban koronáztatott meg, Székesfehérvárott történtek a koronázások és pedig a Szt. István által épített Bazilikában.

A koronázási jelvények a korona, a kard, a kettős kereszt stb. ezek mind eleinte a székesfehérvári Bazilika sekrestyében őriztettek és pedig a káptalan örkanonoka által. Ebből is kiviláglik a koronázásnak egyházi jellege, hogy t. i. a királyi hatalomnak jelvényeit éppúgy mint egyéb a templomhoz tartozó felszereléseket is, az egyház sekrestyében őrizték. A székesfehérvári káptalan prépostja nevezte ki ezen örkanonokot. A prépost azonban a koronának ilyen módon való őrzésére nézve nem volt megnyugtatta és kérte is a pápát, hogy a korona megőrzésére vonatkozó jogát annak terhével együtt egy másik, de világi egyénre bízassa. Ez 1198-ban történt. Úgylátszik, hogy a pápa eme kérésre ráállott. De nem tudjuk, vajjon kire és mely viszonyok és feltételek között történt eme őrizetnek átruházása. Kovachich szerint azonban egy

dolog bizonyára áll, az t. i. hogy a székesfehérvári örkanonoki stallum azért láttatott el olyan bőséges és a többi örkanonokságtól eltérő nagyságú jövedelemmel, hogy abból a korona megőrzésére szükséges őrség fenntartassék. Ezen őrségnek tartását azonban az örkanonok elmulasztotta és ez volt az oka annak, hogy a székesfehérvári prépost a korona megőrzését az örkanonoki teendőktől elkülönítette, vagy legalább is elkülöníteni szándékozott.

Az Anjouk kora idejében a korona a visegrádi várba került, hol az I. Károly óta világi főurak és az erre rendelt katonaság által őriztetett.

A királylyá való megkoronázás egységes cselekmény volt. Az által, hogy a király Magyarország királyává koronáztatott meg, egyúttal a melléktartományok és a magyar királyságtól függési viszonyba jutott országok fölötti királyi hatalmat is elnyerte.

Csak Kálmánról ismeretes, hogy magát annak idejében Dalmátország királyává is megkoronáztatta.

A királyoknak czime ezen korszakban «Serenissimus, Illustrissimus rex» volt. A «Majestas» czim még ritkán fordul elő. A magyar királyi czim mellé László a Horvátországi, Kálmán a Dalmáciai és Rámai, Imre a Szerbiai és Bulgáriai, III. Endre a Galicziai és Lodomériai királyi címet veszik fel.

Megemlítendő még, hogy a királyi tisztségek, az udvarnak szervezete a Frank királyi udvar előképei után létesültek. Az udvari, tehát házi főhivatalnokokból lettek idővel a központi kormányzásnak közegei, ezek együttléve esetleg ezeknek egyik része a királynak esetről-esetre való intézkedése szerint alkotják meg a kir. tanácsot, mely csak idővel szerveztetik. Egyes udvari hivatalnokok a királyi ingatlanokon lakó alattvalók fölött bíraskodnak, a miből a központi rendes bíróságok fejlődnek ki. Idővel ezen hivatalnokokból lesznek az országok főméltóságok.

4. §. A királyi hatalom korlátozása, a királyi hercegség, az ifjabb királyság intézménye.

A Szt. István-féle királyságot jellemzi tehát annak keresztény, közhatalmi és korlátlan minősége. Keresztény jellege a királyságnak kifejezve van a koronázásnak túlnyomóan egyházi természetű szertartásában, az egyházi jellegű királyi esküben.

Közhatalmi jellege a királyságnak abban nyilvánul, hogy a királyi hatalom az országnak egész területére, a területen lévő minden személyre, minden tárgyra terjed ki.

Korlátlan természete a királyságnak pedig abban mutatkozik, hogy a királyi akaratnak megnyilvánulása az alkotmányban semmiféle tényező által, legföljebb csak a nemzet alkotmányos gondolkodása és az evvel kapcsolatos közirány által van gátolva.

A Szt. István-féle királyságnak ezen érintett jellege Kálmán király idejéig, tehát a XII-ik század elejéig marad meg. Innen túl a királyságnak korlátlan minősége lassan szűnik és az aranybullával korlátozottá lesz. A királyságnak alkotmányszerű korlátlan-sága idézte elő annak alkotmányszerű korlátozását.

Magából az aranybullából, úgy IV. Béla és fiának, V. István ifjabb királynak és ifj. Béla Szlavonia hercegének 1267. évi törvényéből ki lehet olvasni azon jelenségeket, melyek a királyságnak alkotmányos korlátlanságánál fogva mutatkoztak. A királyi hatalomnak és a túlerőssé vált birtokaristokrátiának túlkapásait óhajtották megfékezni a nemesek, a midőn az aranybullát kieszközölték. Az aranybulla rendelkezéseinek súlypontja tehát a királyi hatalom korlátozásában keresendő.

Maga a király mondja el ezt az aranybullának bevezetésében, hogy a nemességnek jogai egyes királyok elhatalmaskodása folytán megcsorbultak.

Az elhatalmaskodott országnagyok, különösen a püspökök egyházi tized czimén a nemesek birtokain adót szedtek, nem csak maga a király, de a nádorispán, a királyi vadászok, a solymárok gyakorolták a megszállás jogát a nemesek jószágain.

A királyok a nemzeti hadsereget támadó háboruba külföldre készítették, a hűbéri eszmék behatása folytán az ingatlanok adományozása szertelen és veszélyessé lett, a mennyiben az olygarchia, sőt a területi uralom létesülésének veszélyével egész vármegyék adományoztattak el.

Az 1267. évi törvényből pedig kivehető, hogy a nemesek az eljárásnak minden alakiséga nélkül tartóztattak le, az ellenük lefolytatott eljárás pedig az igazságszolgáltatásnak kevés garantiáját nyújtotta. A király nemesi ingatlanokat elhalálozások esetén erőszakkal foglalt le. Panasz tárgyát képezte az is, hogy a nemesek pereit

csak írásbeli beadvány alapján intéztetnek el. III. Béla ez iránti intézkedései lehat rokonszenves visszhangra nem találtak.

Egyszóval olyanok voltak a közviszonyok, hogy a nemzet, melyben a Szt. István-féle korszaknak boldog állapotjai még élénk emlékezetben éltek és a mely a jelen viszonyokkal nem volt megelégedve, a királyságnak hatalomkörébe Szt. István után belejutott korlátlanyságot megszüntetni és a maga részére — a mint ezt az aranybulla és az 1267. évi törvény bevezetése igazolja — a Szt. István-féle boldog állapotnak visszaállítását kívánta.

Ezen kívánság a király előtt nem volt titkolható, sőt ismételtelen kifejezésre is jutott. Ezen sürgetésnek volt azután az eredménye az aranybulla, az 1231. évi, az 1267. évi törvényeknek kiadása, melyeknek célja volt a nemzet szabadságának megóvása, a Szt. István-féle szabadságnak visszaállítása, a korlátlan királyi hatalomnak korlátozása és a nemzet befolyásának a közügyek terén való biztosítása.

A királyi hatalom korlátlanága mellett is elgyengült. Egyik oka volt ennek a királyi hercegség és az ifjabb királyság intézménye, továbbá ennek alap gondolatával összefüggésben egyes főurak iránti szertelen kedvezés, nagymérvű királyi magán-, de a királyi hatalom alapját is képező várbirtokoknak eladományozása. Mindezek gyengítették a királyi hatalmat. A királyi hatalomnak ezen elgyengülése annak korlátozása után sem igen fordul már jobbra. Megmarad az Árpádházi királyok egész korszakában és a dinastia kihalása idejében a királyi hatalomnak elgyengülése be van tetézve.

A királyi hatalom körében beállott ezen hanyatlásnak szülő okai különbözők lehettek ugyan, mindenesetre azonban két főkörményre vezethetők vissza. 1. A királyi hatalom egységének megbomlására, melyet a királyi hercegség és az ifjabb királyság intézménye idézett elő és 2. a hűbériség terjedésére.

Minden hatalom ha megoszlik, gyengül is. A korlátlan királyság idejében az ország felosztása még nem volt olyan jellegű, mint a milyenné a II. Endre utáni időkben átfelődik. II. Endre előtt a felosztás nincsen a trónutódlás kérdésével kapcsolatban, hanem pusztán a királyhoz legközelebb álló kir. hercegek ellátásának kérdésével. Az országnak leginkább közjogilag megkülönböztetett, vagy természetileg elhatárolt területének kormányzása adatott át a kir. hercegnek, mely területen csak a királyi végrehajtó hatalmat képviselte, de államfelségi jogokat a pénzverésen

kivül nem gyakorolt. Leginkább az erdélyi és szlapon részekben fordulnak elő ilyen hercezségek. A végrehajtó hatalom körüli eljárás ellenében a királyi hercegnek az általa kormányzott részekből jövedelem jutott, mely az ő ellátására volt szánva.

II. Endre idején túl azonban a területeknek átengedése a trónutódlással jutott kapcsolatba. Azáltal, t. i. hogy a már megkoronázott királyi herceg, tehát az ifjabb király került ilyen területnek az élére, igen közelfekvő dolog volt az, hogy az ifjabb király ezen területen idővel felségjogokat is gyakorolt. A királyi hercegek, illetve ifjabb királyok ilyen területi átengedésekre a XIII. század vége felé már jogigényeket támasztottak. Ezen jogigényeket azután egyenesen *ius ducatusnak* nevezik. A ducatusokat azután már nem is hercezségeknek, ducatusoknak nevezik, hanem *Regnumnak*. Ennek az lett a következménye, hogy az országnak lakói a két király hiveinek külön csoportjaira oszoltak, az egység az aranybulla XVIII. czikke értelmében csak annyiban tartatott fenn, hogy bármely nemes egyik területről a másikra átmehet, csupán peres ügyeik végzendők be azon bíróság előtt, melynél megkezdettek.

Már a hercezségekben van nyoma annak, hogy a hercegnek külön hivatalnokai és udvari kápolna intézményével kapcsolatos káplánjai is vannak. Ez is egy bizonyítékkal több arra, hogy az udvari tisztségek legeleinte a legszorosabb értelemben vett királyi családnak házi hivatalnokai voltak. Kálmán király (1100) elrendeli, hogy a hercegek hivatalnokai és káplánjai (tehát az udvari kápolna) a synodális bíróság illetékessége alá tartoznak. Ezen hivatalnokok később, az ifjabb királyság kifejlődésével valóságos udvari hivatalnokokká lesznek. István saját nádoráról, erdélyi vajdájáról, udvari ispánjáról, tárnokáról emlékezik meg. Fordul elő eset, hogy az ifjabb király idegen fejedelemmel szövetséget is köt. Gyakorolja az ifjabb király saját területén a birtokadományozási jogot, a bírói és pénzverési jogot.

Már a királyi hercegeknek «ducatusa» olyan jelenség, mely az akkori Nyugat-Európában virágzó hűbériség befolyására vezendő vissza. A hűbériség a személyi alá- és fölérendeltségi viszonyon kívül a területi immunitáson és így a territorialis szakadozottságon alapszik. A mint a hűbériségnek másféle behatásai sem voltak képesek nálunk a királyság közjogi kapcsait szétbontani, a mely

kapcsok a magyar nemzetnek minden egyes tagját közvetlenül a központi hatalomhoz fűzték: úgy az ifjabb királyságnak területi separatismusa sem lett alapjává a hűbéri tagozatnak. De tény, hogy az ifjabb királyság által az országnak bizonyos része a királyi hatalom hatásköre alól kikerült. Keletkezett olyan rész, a melyen a király nem biráskodott, pénzt nem veretett, a kincstár jövedelmeit nem huzta, a végrehajtó hatalmat nem gyakorolta. Ennyiben tehát a királyságnak közhatósági jellegén is esett csorba, a királyi hatalom egysége ezek mellett mégis a törvényhozás egységével tartatott fenn. Legalább arra, hogy az ifjabb királyok a törvényhozási jogot külön gyakorolták és kizárólag saját maguk decretumokat adtak volna ki, példa eddig nincs. A törvényhozási jognak csak az ifjabb királylyal, sőt még a kir. herczeggel is együtt való gyakorlásáról lehet szó. Az 1267. évi Béla-féle törvény ugyanis együttesen a király, az ifjabb király és az ifjabb királyi herczeg által van kiadva. A törvényhozás ezen egységének daczára el nem tagadható, hogy a ducatus és az ifjabb királyság intézménye folytán az országnak egyes részeiben a királyság közhatalmi jellegének rovására bizonyos separatismus keletkezett, mely ha nem is volt közvetlenül hűbéri intézmény, de eredményéhez képest mégis csak érinti a hűbéri viszonyokat. És minthogy a nemzet ezen separatizmus hatását okvetlenül érezte, ez is egyik oka lehetett annak, hogy a királyság korlátlan irányát megváltoztassa és a királyságot korlátozottá tegye. Másrészt a királyság megosztásában kifejezésre jutott elv példaként továbbra is hatott a királyság különböző részein. A királyok különböző okokból, néha talán csupán hűveknek szerzése okából is idegenítettek el területeket. Ezen elidegenítések azután példaként elősegítették a szükséges előfeltételek nélküli birtokadományozásokat és azokat állandó szokássá tették.

Hogy a hűbériség hullámai, melyek a X. századtól fogva egész nyugat-Európát mozgalomban tartották és az összes állami és magánjogi viszonyokat hatották át, hazánkba is eljutottak: már korábbi időkből is vannak adataink. Szt. István törvényei nevezik el a jutalom ellenében hadi szolgálatra vállalkozó vitézloket «miles»-eknek. Eredetileg a francia alsóbb nemességhez tartozókat jelölik meg az equites, milites, cavallerii, chevalier-féle kifejezéssel. Még jobban mutatja egy másik törvényhely a hűbéri

befolyást, midőn a Dominus, úr helyett egyenesen a hűbéri fogalomnak megfelelő *Senior*-féle megjelölés használtatik. Felvetették azon kérdést, vajjon a miles egyenlő-e a *serviens* regissel. Tény, hogy a királynak is lehet milese, sőt volt is éppúgy, mint más előkelőnek. Megjegyzendő, hogy Szt.-István kora az átmenetek korszaka, azon korszak, a melyben külföldi, nyugati intézmények a régi magyar törzsi viszonyokba kerültek bele. Ezen korszakban a nemesség nem volt még egy teljesen elszigetelt rend, nem voltak a határok szigorúan megvonva, a melyek a nemességet a többi országlakosoktól — a szabadoktól t. i. — áthidalhatlanul elválasztották. A milesnek is hadi volt a foglalkozása éppúgy, mint a nemesnek és így, ha a gazdasági viszonyok változtával esetleg valamely törzsbeli, tehát nemes, másvalakihez jutalom, zsold, földnek a jövedelme ellenében hadi szolgálatra vállalkozott, nem tekintetett olyannak, a ki nemesi jogairól lemond. Ezen oknál fogva nincsen kizárva, hogy a milesek nagy része az esetleg szegényebb nemesek köréből, esetleg külföldi vitézekből kerültek ki és foglalkozásuk előkelőségénél fogva nemeseknek is tekintettek. A külföldi vitézek hozták be ide a «Senior» és «miles» fogalmát és magát a viszonyt is. Számszerint azonban ezek túlsókan nem voltak és így a tiszta hűbéri rendszer a fogalom mellett tenyleg nem is hódított.

Van olyan nézet is, hogy a milesek nem egyenlők a nemesekkel, azaz a *serviens* regisekkel, hanem hogy a milesek olyan vitézek voltak, a kik egyes hatalmasabbaknak fegyveres szolgálatába szegődvén, a kettő közötti viszony inkább az úr és a fegyveres szolga közötti viszonynak felelne meg. Mi különösen a «Senior»-féle megjelölés és ennek megfelelő fogalomból következően, az előbbi felfogást valljuk.

Hűbéri jellegű befolyásnak, — természetesen nem hűbéri intézménynek — veendő az idővel megerősödött birtokadományi rendszer is, a hadi szolgálatnak a nemesi ingatlannal való összekapcsolása, különösen akkor, a midőn az ingatlannal a királynak visszaháramlási joga kapcsoltatott össze — midőn kifejlődött az *ius regium*.

A törzsi nemesség szállásbirtokaival a hadi szolgálat mint nemesi személyes kötelesség ugyis kapcsolatban volt. Ehhez, mint a nemzeti hadi szolgálathoz, kétség nem fért. A királyok azonban

a «bőséges adományokat» már nagyon korán hozták kapcsolatba a királyi hadi szolgálattal és az adománybirtokok után éppúgy járt a hadi szolgálat, mint a szállásbirtokok után. Egyrészt ezen hűbéries jellegű irányzatnak felel meg a királyi hatalomnak azon törekvése, hogy a királyi háramlási jogot a szállásbirtokokra is kiterjessze.

A nemesnek nálunk a hadi szolgálat épp olyan kötelessége volt, mint a hűbéresnek a nyugaton. Az, hogy a földbirtok meghatározott nagysága *állandóan* lett a hadi szolgálat mérvének alapjává, csak a későbbi korszak fejlődésének eredménye.

Még közvetlenebben mutatkozik a hűbéri befolyás a várjobbágyok ingatlanjai után járó hadi szolgálatnak intézményében.

Addig, a meddig a királyi hatalom azon királyi sereggel rendelkezett, a mely a királyi várszervezettel összefüggött, megvolt a királyi hatalomnak a maga kellő támasza. A mint a királyok az ifjabb királyokkal való harcban kénytelenek voltak azért, hogy maguknak híveket szerezzenek, a várbirtokokból tetemes részeket eladományozni, csakis hatalmuknak alapját ingatták meg, a mely ezáltal igen természetes, meg is csökkent. Viszont pedig hatalmuknak ezen csökkenésével megerősödött a nemességnek ereje a királlyal szemben.

Midőn azután a pénzbeváltók belépési tilalmával az egyházi főurak, a szabad királyi városok, majd a világi főurak területein kifejlődtek az immunitások, majd pedig evvel kapcsolatban a földesuri hatóságok, a melyeknek lényege az, hogy az ország lakóinak egy része csak közvetett kapcsolatban van a főhatalommal: a nyugati hűbériségnek olyan hatásaival állunk szemben, melyek a királyi hatalomnak csökkenésére vezettek. Tény, hogy a királyi vármegyének átalakulása autonóm vármegyévé, szintén elvont bizonyos, különösen bíráskodási jogokat a központi hatalomtól.

A királyi vármegye a nemesek számos ügyeiben bírói hatáskört kapott, a melyet előbb a király gyakorolt. A városok szintén külön bírósági területekként szerepelnek. Ha ezen utóbbi jelenségek nem is okozták a királyi hatalom gyengítését, de mindenestre annak jogkörét bizonyos tekintetben szűkítették.

A nemzet a királyi hatalom korlátlanúsága folytán, a mint ez az aranybullának és IV. Béla 1267. évi decretumának egyes intézkedéseiből kivehető, sokat szenvedett úgy a királyi önkény

folytán, mint a széles terjedelmű ingatlannal ellátott birtokaristokratia túlkapásai folytán is.

Különösen az annyi ingatlannal el nem látott, tehát annyi politikai befolyással sem rendelkező többi nemesség, a melynek előjogai és régi biztosított szabadságai voltak veszélyeztetve, meg volt védendő a hűbériségnek ezen hatásai ellen.

5. §. *A királyi hatalomnak alkotmányyszerű korlátozása.*

Veszélyeztetve volt a nemességnek még önállósága is, a mint ezt az aranybulla igazolja. Ez ugyanis intézkedéseket tartalmaz az ellen, hogy egész vármegyék és köztisztviségek örökletesen el ne adományoztassanak. Ha a vármegyéknek ilyen örökletes eladományozása tényleg bekövetkezik, akkor a kisebb nemesi ingatlanoknak királyi közvetlensége nemsokára megszűnt volna. A közállapotoknak ilyszerű fejlődését még II. András királynak a szent földre való távozása is elősegítette.

II. András ugyanis a szt. földről haza jövén, itt a legnagyobb rendetlenséget találta. A főurak kiméretlenül minden jogczim nélkül foglalták el a korona- és várjavadalmakat. Az egyháziak készpénzbeli adóra változtatták át az egyházi tizedet és fegyveres erővel hajtották azt be. Még nyílt erőszakoskodások is fordultak elő.

A király abbéli parancsa, hogy a várföldeket és erőszakkal lefoglalt többi királyi javakat adják vissza, foganat nélkül maradt. Sőt Béla herczeg maga állott az elégedetlenek élére és azoknak védelmére kelt, a kik a királyi önkény folytán szenvedtek jogaikban és szabadságukban.

Ezek voltak az aranybullának közvetlen előzményei. A király megígérte, hogy a nemzetnek jogait érvényben és épségben tartja. Legfontosabb része pedig az aranybullának a törvény záradékában foglalt *ius resistendi*, mely szerint azon esetben, ha a király vagy utódai ezen törvényt megszegnék, a nemzetnek összesége és minden egyes tagja jogosítva legyen, a nélkül hogy hűtlenséget követne el, ellentmondani és ellentállani.

Ez volt az első alkotmányos korlátozása az előbb korlátlan királyságnak, mely korlátozás éppen a korlátlanságnak volt következménye.

A királyságnak az aranybulla ellentállási záradékában foglalt korlátozása daczára nagyjában még sem változtak meg a közviszonyok. Ujra kezdődik a koronajavaknak elidegenítése. András ugyan fiára Bélára bizta ezeknek visszavételét, ő maga azonban ennek daczára újra hozzáfogott az ingatlanok osztogatásához. A nemesség sürgette az aranybulla végrehajtását, a főurak azonban ennek gátját vetették. Ilyen viszonyok között 1231-ben megint adott ki a király egy decretumot, mely nagyjában az aranybullával azonos, de befolyást enged a nemességnek a nádori tisztség iránti intézkedésére. A befolyás azonban csak a királyhoz intézhető kérelem alapján áll.

Nevezetes, hogy az 1231. évi decretumban a királyság alkotmányos korlátozásának sanctiója immár nem az ellentállás, hanem az esztergomi érsek kiközösítésének jogában van kifejezve. IV. Béla nem igen érezte magát kötve az előző törvények által. Stayerország meghódítását célzó támadó háborúba vitte a nemesség nagy részét az aranybullában foglaltak daczára, Béla király az ilyen viszonyok között keletkezett elégedetlenségek kiegyenlítése végett adott ki 1267-ben egy törvényt, mely a nemesség jogait legnagyobb részt olyan módon, a mikép ez az aranybullában megtörtént, megerősítette. Az alkotmányyszerű biztosítéknak sanctiója itt is az egyházi átok. Felhatalmazza ugyanis a decretum záradéka az esztergomi érseket, hogy azon esetben, ha a király a törvényt megsértené, közösítse ki.

Az egyházi kiközösítésnek a középkorban nagy volt a hordereje. IV. Henrik császári hatalmát veszítette a VII. Gergely-féle kiközösítés folytán. Az egyházi átok azonban nem igen volt alkotmánybiztosíték azért, mert azon esetben, ha a király és a szentszék között jó volt a viszony, könnyűszerrel lehetett élet venni a jelzett törvényes intézkedésnek.

Igy sikerült II. Andrásnak kieszközölni IX. Gergely pápánál, hogy ő csak a pápának különös engedélye mellett közösíthető ki. IV. Béla ugyanazt IV. Incze pápától eszközölte ki.

IV. Béla ezen irányban még többet ért el, mert IV. Incze pápa felhatalmazta a királyi kápolna grófját arra, hogy a királyt azon esetben, ha rá az egyházi átok kimondatnék, ez alól őt felmentheti.

Láthatni ezekből, hogy a korlátozásnak mikénti módja nem

volt még megállapodott dolog, s hogy ennek eszközei nem voltak még kellőképpen tisztázva.

Az bizonyos, hogy a fegyveres ellentállási jog olyan alkotmánybiztosíték, mely csakis a már bekövetkezett alkotmány-sértés után alkalmaztatik, tehát az alkotmány-sértés megelőzésére kevésbé alkalmas. A királyi hatalom csak egy bekövetke-zhető, ránézve veszélyes következménytől tarthat. Ha a tilalomnak sanctiója alkalmaztatik, akkor az alkotmányos szabadság már meg van sértve, az ellentállásnak alkalmazása pedig forradalmi jelle-génél fogva az állami rendnek felforgatására alkalmas. Érthető tehát, hogy ugyancsak András és utána Béla királyok röviddel a ius resistendinek törvénybe iktatása után más módon igyekeztek a nemzet szabadságát biztosítani. Ezért került az egyházi átok az ellentállási jog helyébe. Ezen alkotmánybiztosítéknak értékét már fentebb érintettük. Ámbár az egyházi átok még III. András király 1298. évi törvényében is előfordul, ennek fontossága már tetemesen alábbszállott.

III. András idejében a királyságnak korlátozása már alkotmányos módon van szabályozva. A korlátozásnak ezen módja már egészen más jellegű, mint az ellentállási és a kiközösítési jog. Ennek jellege már praeventiv; nem is vonja maga után a közviszo-nyok megrázkódtatását. Ezen alkotmánybiztosítás az 1298. évi 23-ik törvénycikkben foglaltatik, a mely a királyi tanácsnak szerve-zéséről szól. A királyi tanács, melynek összeállítása esetről-esetre teljesen a király kényére-kedvére volt bízva, most szervezett testü-letté lesz, mely alkotmányos garantiát nyújt a királyi jogoknak a nemzet érdekében való korlátozása tárgyában.

A királyi tanács olyképpen van szervezve, hogy a király nevez ki két püspököt, egyet az esztergomi, a másikat a kalocsai érsekség területéről, az országgyűlés pedig választ két nemest, mintegy az összes nemesség képviselőjében. A király által kinevezett két püspöknek megbízása azonban csak három hónapig tart. Ezután újakat kell kineveznie. Az így szervezett tanácsnak meghallgatása immár nem függ a király tetszésétől, hanem az kötelező. Oly annyira, hogy minden nagyobb ingatlannak vagy országos méltóságnak adományozása vagy pedig országos érdekű ügynek eldöntése előtt a király *köteles* a tanácsot meghallgatni, mert ha a király ezt meg nem tenné, úgy a tanács hozzájárulása nélkül tett *intézkedése*

érvénytelen. Kovachich Márton György kételkedik ezen törvénynek hatályosságában. Kételyeit arra alapítja, hogy nincsenek ilyféle törvénynek nyomai Hunyadi János kormányzó idejéig. Tény, hogy a tanács szervezésére nézve Zsigmond idejéből van csak intézkedés. Az Anjouk erős individualitása ilyen tanácstörvénytylet esetleg nem fért volna össze.

A királyi hatalom alkotmányos korlátozásának kérdésével van kapcsolatban a nemességet az 1231. évi 3. t.-cz. alapján megillető azon jog, hogy azon esetben, ha a nádor rosszul látná el tisztét, úgy a nemesség kérelmet intézhet a királyhoz a nádor elmozdítása és helyébe másnak ezen hivatalba való behelyezése iránt. Ezen intézkedésnek mintegy kiegészítését képezi az 1291. évi 9-ik t.-czikk, mely szerint a király megígéri, hogy a nádort, a tárnokmestert, az országbírókat a tanács meghallgatásával nevezi ki, míg az 1291. évi 31. t.-cz. az 1231. évi 3. t.-czikknak kiterjesztését foglalja magában, a mennyiben már most nemcsak a nádornak esetleges elmozdításáról van szó ha ez nem teljesíti kötelességét, hanem a nádor mellett a tárnokmester, a kancellár, az országbíró is felelősségre vonható, ha tisztjüket nem látják el jól. Ilyen esetben ugyanis a székesfehérvári évi gyűlésen a tanácsosok ítélete alá kerülnek és büntetnek meg. Ezek szerint tehát a királyi tanácson kívül a nemességnek is jut már intéző és döntő befolyása a király jogkörébe eső ügyek körül, különösen a székesfehérvári törvénynapokon.

A királyi hatalomnak alkotmányos kialakulása azonban az Árpádházi királyok korszakának vége felé különösen két intézményben jut kifejezésre, a melyek az alkotmánynak elsődrendű biztosítékai is. Ezek a királynak az alkotmányra letett esküje és a királyi hitlevél. A királynak az alkotmányra letett esküje és az erről kiadott hitlevél a koronázással van kapcsolatban, a miért is úgy az egyik, mint a másik alkotmánybiztosíték emeli a koronázásnak közjogi jelentőségét és így magának a koronának tekintélyét is. A szt. korona a nemzet tiszteletében folyton emelkedik és idővel nemcsak a királyi jogoknak személyesítőjévé lesz, de a nemzet jogainak alapjává is, melyekből a koronázás ténye által szállanak át a királyra a felségjogok. Ilyképpen tehát a szt. korona az alkotmányos közhatalomnak forrása, a mennyiben egyesítve vannak benne a királynak és a nemzetnek jogai.

III. FEJEZET.

A végrehajtási hatalom és a bíráskodás.

A) A központi igazgatás, a központi és innen a vidékre kiágazó igazságszolgáltatás.

1. §. A királyi udvar, a központi kormányzat.

A királyi udvar, Curia regia a királynak székhelye. A királyok székhelye IV. Béla idejéig Esztergom, azontúl Buda. A királyi Curiával, mely szó alatt a későbbi időben már kizárólag a királyi udvart mint a törvénykezésnek színhelyét értették, összefügg a központi kormányzat és a központi igazságszolgáltatás.

Az állam souverenitása Szt. István óta a királyra szállván, a kormányzat középpontjává a királyi Curia lett. A királyi udvarban lévő hivatalnokok eleinte csak udvari, házi hivatalnokok, kiknek közjogi jellege a közügyekben való állandó eljárása folytán fejlődik ki, míg végre országos főméltóságokká lesznek.

Igy a nádor eleinte a királyi szolganépek fölött ítél, idővel a nemesek rendes bírójává, majd országos első főméltósággá lesz, tág hivatali hatáskörrel. A Cancellári állás, a királyi okmányoknak állandó közeg által való kiadásából indul ki. Az országbíró, mint a királyi Curiának kisebb bírója, a királyi legszemélyesebb bírászkodásnak helyettesítéséből lesz országos főméltósággá — országbíróvá stb.

A királyi Curiában tartózkodó udvari tisztek alkalmaztatnak országos ügyek ellátására, a tanácsban való részvételle és ezáltal lesznek közhivatalnokokká. A midőn ezen hivatalnokok hivatali működésének nemcsak ellenőrzése, hanem helytelen ügykezelésük következményeképp hivatalban maradásuk kérdése is a XIII. században a nemzet befolyása alá került, az udvari hivataloknak közjogi főhivatalokká való átfejlődése már befejezett dolog és a mint láttuk, a jelzett körülmények a királyi hatalom alkotmányos korlátozásával is szoros kapcsolatban vannak.

A mint a gazdasági kezelés magánjellegű, a mint a királyi kincstár a magánkincstártól elkülönítve nincs, a mint a királyi területi felségjogból indul ki azon felfogás, hogy a királynak főtulajdonjoga van az ország területén, hogy ő abból adományozhat, a mint a jövedelmek nem állami, hanem egyáltalán királyi jöve-

delmeknek tekintetnek, úgy azon hivatalnokok is, kiknek a királyi ingatlanokon az a feladatuk, hogy igazságot szolgáltatassanak, a kik a királyi kincstárt őrzik, a kik egyszóval a királyi háztartásnak közegei, idővel hivatalos teendőiknek közjogi kidomborodásával és azoknak szabályozásával és ezen functióknak a király részéről történt átruházása alapján is, az állami igazságszolgáltatás, a végrehajtó hatalom közegeivé lesznek, egyszóval királyi, illetve közigazgatási, tehát közjogi természetű hivatalnokokká fejlődnek át.

Lássuk a központi udvari főhivatalokat egyenként.

1. Az udvari központi igazgatás, majd a központi igazságszolgáltatás élén áll a Comes curialis major, Palatinus comes, Comes palatii, a nádorispán. Magyar elnevezése a «dvor»-szláv szóval, a mely udvart jelent, függ össze. Megfelel a nádor hivatali állásának a frank korszakbeli Pfalzgraf, a palotagróf állása, a ki eleinte szintén a királyi palotának magánjellegű hivatalnoka volt. A nádor, a ki eleinte a királyi udvarnokok felett áll, tehát a királyi udvarnak hivatalnoka, idővel főfontosságú bírói és közigazgatási teendőknek reátruházása folytán legfőbb királyi hivatalnokká lesz, még később pedig országos főméltósággá.

2. A comes curialis *minor*, comes curialis, az udvarbíró, a iudex curiae, később országbíró, a királyi legszemélyesebb bíraskodásnak reá történt átruházása folytán a királyi jelenlét bíróságát képviselte.

3. A tárnokmester, tavernicorum regalium magister, a főkamrás, ki eleinte a királyi kincstár, ruhatár felügyeletével volt megbízva, a királyi tárnoknépbeliek főnöke és bírása is egyuttal, a pénzügyi központi igazgatással, az adóügygyel jut kapcsolatba, majd a szabad királyi tárnoki városok adózási ügyeiből kifolyólag a városi bíraskodással kerül összefüggésbe.

4. A kancellár a királyi okmányoknak kiadását végezte; helyettese az alkancellár. Mindkét hivatal a királyi kápolnából indult ki. A királyi kápolna az udvari papságnak testülete, melynek feje a Capellae regiae magister.

A papság képviselte ezen korszakban a képzettséget, a miért is igen közelfekvő dolog volt, hogy a király eleinte esetről-esetre bízott meg valakit az udvarban tartózkodó egyháziak közül avval, hogy a királyi okmányokat állítsa ki. Idővel ilyen megbízások egy és ugyanazonszemélylyei állandóan jutottak kapcsolatba, a ki ezután

állandó notáriussá, kancellárrá lett. III. Bélától fogva állandóan szerepel az *Aulae regiae cancellarius*. Helyettese az alkancellár, a ki mindig pap. Előbb notáriusnak hívják. Ezek voltak a központi kormányzásnak és az igazságszolgáltatásnak közegei.

A többi udvari tisztségek közjogi jelentőségre nem jutottak; megmaradtak udvari hivatalnokoknak, majd udvari méltóságok lesznek belőlük. A királyi udvarhoz tartoztak ugyanis még más szolgálatot végző egyének is.

Igy a/ a *főasztalnok*, *dapiferorum magister*, ki a tihanyi apátság alapító levelében említetik először. Ennek a királyi asztal körüli felügyelet volt a teendője.

b/ A *főlovászmester*, *agasonum regalium magister*, a ki a királyi istállók körüli felügyelettel volt megbízva. Alája tartoztak a lovászok, *agasók*, a kik a királyi ménestelepeken végezték szolgálatjukat.

c/ A *főkamarás*, *cubiculum regalium magister*, a királyi kincs felügyelője, a kire szükség volt, miután a tárnokmester eredeti hatásköre tágult.

d/ A *főpohárnok*, *pincernarum regalium magister*, a királyi szőlők és pinczék felügyelője,

e/ a királyi *hírnökök*, *praeconum*,

f/ a *kardhordók*, *ensiferorum* — mesterei.

Ezeknek állása nem domborodott ki közjogilag, de azért az ország előkelői közül kerülén ki, mint a királyi udvarnak tagjai, a királyi tanácsba is meg voltak hívhatók.

A királyi Curiába tartoztak még olyanok, a kiknek azon jellege, hogy ők a királyi háznak hivatalnokai, esetleg szolgálai, foglalkozásuk minőségénél fogva állandóan maradt meg. Ilyenek

g/ a királyi *solymárok*, *falconarii*, kik a vadászatra idomított solymokat gondozták.

h/ A vadászkutyák felügyelője a *Canifer*.

i/ A királyi kocsisszolgák felügyelője a *Curifer*. Ez volt főnöke a királyi élelem, podgyász vagy pedig a király személyének és kíséretéhez tartozók továbbítása körül eljáró szolgáltnak.

A királynőnek is volt *udvara*.

Legelső helyen áll a királynőnek udvarbírája, *comes curialis reginae*, a ki a királyné udvarnokai fölött itélt, azután volt a *tavernicorum magister*, a királyné tárnokmestere, majd a királyné

Cancellárja. A királyné azonban mint idegen, rendesen külföldiekkel töltötte be curiájában a hivatalokat.

Ennek elejét veendő, az 1298. évi 24. t.-cz. elrendelte, hogy csupán belföldi előkelők alkalmaztassanak a királyné udvarában mint hivatalnokok.

A mi a *központi királyi kormányzást* illeti, megjegyzendő, hogy a király ezen korszakban nemcsak képviselője a kormánynak, hanem tényleg ő kormányoz is. Segítségére vannak az előkelők sorából azok, a kiket ezen célból maga köré gyűjt. Ezekből áll a királyi tanács. A királyi tanács tagjainak száma, sem a tanácsosok egyébkénti minősége meghatározva nincs. Merőben a királytól függ, vajjon kit akar a tanácsba bevenni. A király eleinte nincs is a tanács határozatához kötve, a tanácsnak csak véleményezési joga van. A király tehát, a mi a legtermészetesebb, királyi udvarának hivatalnokaiból és egyéb előkelőkből állítja össze a tanácsot. A tanács egybeállítása és alkotmányjogi természete a XIII. században megváltozott, a mint ezt már fentebb érintettük. Csak a XIII. században folyik be tehát a nemesség a tanácsnak mikénti alakulásába és nyeri el azon alkotmányyszerű biztosítékot, hogy a királyi tanácsból merő önkényből határozatok ne kerüljenek ki. Midőn az 1291. 9. t.-cz. szerint a nádor, a tárnokmester és országbíró a tanács meghallgatásával nevezendő ki, és az 1298. 23. t.-cz. a tanácsot magát is szervezte és a tanács összeállítására nézve a nemzetnek engedett befolyást, a királyi központi kormányzat is alkotmányos befolyás alá került. A királyi tanácsnak alkotmányos működésének biztositéka különösen a tanácstörvény azon sanctiójában van kifejezve, hogy a törvény érvénytelennek mondja ki mindazon nagyobb és fontosabb ügyekben való döntést, a melyekben a tanács előbb meg nem hallgatott.

Ezzel a királyi tanács alkotmányyszerű biztositékká lett a királyi önkény ellen, olyan testületté, melynek szervezete immár nem a király magánelhatózásától függ, hanem a melynek szervezete közjogi jellegű.

2. §. *A központi igazságszolgáltatás.*

Az igazságszolgáltatás élén áll a király. A törzsszervezettől elütően, a melyben a fejedelmeknek az igazságszolgáltatással mi dolguk sincs. Az igazságszolgáltatás a királyság idejében a királyi

Curiában folyik le, vagy innen indul ki a vidékre. A király az igazságszolgáltatásnak főforrása és ő a ténylegesen működő első bírója az országnak. Látni ezt abból, hogy a király megkoronázataskor legelső sorban igazságot szolgáltat. A királyi igazságszolgáltatást a királyi Curiában a nádor veszi át, a ki eleinte csak a királyi udvarnokok fölött ítél. A nemesség igazságszolgáltatás dolgában eleinte kizárólag (kivéve a tized és pénzbeváltásból folyó ügyeket) a király személyes ítélőszéke alá tartozott és midőn idővel a nádor lesz a nemesek rendes bírójává, azért mindig maradtak ügyek, melyeket a király személyesen intézett el.

A királyi központi személyes bíróság elé tartoztak mindazon ügyek is, a melyeket a király vagy maga elé vont, vagy a melyek végeldöntés végett «ad regis deffinitivam sententiam» kerülnek fel hozzá. A király a birói teendők személyes végzéséhez természetesen kötve nincs, ezen személyes birói teendőket másra is átruházhatja. Átruházza a birói jog gyakorlását előbb a nádorra s midőn ennek külön Curiája keletkezik, tehát kikerül a királyi Curiából, — ámbár csak ideiglenesen és a vidéken a vármegye nemesinek négy tagjával végzi az igazságszolgáltatást, — akkor a király a személyes igazságszolgáltatást rá bizza a curialis comes minorra, a iudex curiae, az országbíróra. Az 1222. 9. és 1231. 29. t.-cz. szerint azonban ha a nádor a Curiában van, mindenki felett ítélhet. A Curiában megkezdett pert a királyi vidéken befejezheti. Birtokán és a királyi Curián kívül azonban királyi személyes bíraskodást nem végezhet.

A királyi Curiában az állandó királyi bíraskodást az országbíró végezte tehát. II. Endre szerint: «Azon ügyeket, melyek netán felmerülnének, saját személyünk vagy udvarbíránk fogja elintézni». Az udvarbírónak, vagy a mint 1234 óta nevezik, «iudex curiae»-nek, az országbírónak volt helyettese is, a viceiudex curiae. Ilyen helyettesre szükség volt, mert hiszen az országbíró sem tartózkodhatott mindig a királyi Curiában. Eltávozott saját birtokaira, vagy pedig egyes esetekben a király által kiküldetett a vidékre is. Ha az országbíró nem tartózkodott a kir. Curiában és nem volt hivatalosan kiküldve, hanem otthon tartózkodott, akkor hivatalos működése, mely a kir. Curiával azért volt szoros kapcsolatban, mert birói ügyködése a királyi személyes bíraskodás helyettesítésén nyugodott, megszűnt, mert akkor ő magánszemély-

nek tekintetett. Így magyarázandó az 1222. 9. t.-cz. és 1231. 20. t.-cz. ama tartalma, hogy: «Udvarbiránk míg a Curiában marad, mindenkit ítélhessen és a Curiában megkezdett ügyet bárhol fejezhesse be, de ha szállásán marad, pristaldust ne küldhessen, sem pedig feleket ne idézhessen». Az országbíró tehát csakis a királyi Curiában idézhet meg feleket, kezdheti meg a pert, de ha a per már meg volt kezdve, akkor azt be is fejezhette. A végrehajtást azonban, a mely a pristaldus küldésével van jelezve, szintén csak a királyi Curiából rendelheti el.

Ezek szerint az országbírónak bírósága alkotja a király valóságos királyi személyi jelenlét-bíróságát, mely minőség a Vice Iudexre is átszármazott, a ki III. Endre alatt már szintén «*praesentia regia*»-nak nevezi el magát. A iudex curiae saját birói pecsétjével élt, melyet a Vice-Iudex is használt. A praesentia regiát képviseli tehát az országbíró és ennek bírósága szervezett bírósággá lesz.

A iudex curiae hatásköréhez tartoznak természetsszerűleg azon ügyek, a melyekben különben rendes körülmények között a király személyesen járt volna el. Rendes körülmények között azért, mert voltak kivételek, a midőn bizonyos kiváltságos személyek vagy egyes ügyek is a királynak merő personális bíraskodása alá tartoztak és ilyen esetek mindig maradtak.

A főpapok, főhivatalnokok, nagybirtokosok ügyei voltak, tehát azok amelyeket ezek a kir. Curiába vittek.

A mi az ügyek minőségét illeti, ide tartoztak különösen a birtokpercek, továbbá, a mit a váradi regestumból ismerünk meg, nagyobb bűnügyek, mint lopások, gyilkosságok, hatalmaskodási esetek. Az országbíró, iudex curiae, tehát már határozottan mint az országnak egyik rendes bírása szerepel.

Az idők folyamán a királyi Curiában már csak a nemesek főben járó ügyeiben, királyi jogokat vagy adományokat érintő birtokügyekben ítéltek. Voltak olyan nemesek is, kiknek speciális privilegiumuk volt arra, hogy önekik az igazságot csupán a királyi Curiában szolgáltatják és pedig vagy a király maga, vagy az országbíró, vagy azon előkelő tanácsbeli, a kit a király ezzel megbiz. A felek előkelősége, a király elfoglaltsága döntött a fölött, vajjon a király személyesen gyakorolja-e az igazságszolgáltatást, vagy pedig akkor midőn a nádor már a vidéki bíraskodást képviselte, az udvarbíró, curialis comes gyakorolja-e azt.

Léteztek a középkorban olyan privilegiumok is, a melyek alapján bizonyos személyek kizárólag a király személyes bírósága alá tartoztak. Ilyen van az Árpád-korszakból is és ez a Frangepánoké 1260-ból. Az erről szóló okmány hitelességéhez azonban kétely fér. A *királyi személyes* biráskodás tehát, mely szerint a király a kir. Curiában személyesen biráskodik, létezett az Árpád-korszakban. De ezen külön személyes biráskodásból csak idővel alakul ki külön szervezett bíróság. A királynak birói működése egyéb kormányzási teendőitől még teljesen elválasztva nincs. Az ítéletek épp úgy, mint a kir. adománylevelek, a kettős kir. pecsét alatt adatnak ki. A kir. Cancellária mint administratív szerv működik, mely leginkább adománylevelek kiadásával és az ezek körül felmerülő teendőkkel van elfoglalva, de az ítéletleveleknek kiadása is rá volt bízva. A Cancellár, mint a királyi tanácsnak tagja, az ítéletlevelek szerkesztésébe is beleszólhat, mert az ítéletek az ő jelenlétében hozták meg.

Az eljárás a kir. Curiában szóbeli volt. III. Béla azonban 1181-ben elrendelte, nehogy az ő jelenlétében meghozott ítélet foganatlan legyen, hogy minden ügy, mely az ő jelenlétében tárgyalatik, írásba foglaltassék. Nemcsak a tárgyalás volt azonban írásbeli, hanem egyuttal a keresetet is írásban kellett beadni.

Ez tartott IV. Béla idejéig. A tatárpusztítás után még kevesebb írástudó ember lehetett az országban, mint előbb. IV. Béla az 1267. évi 10. t.-cz. az írásbeliséget ismét eltörölte.

3. §. *A királyi Cancellária.*

A királyi Cancellária áll a Cancellárból, a Vicecancellárból és a Notáriusból. A XI. században rendszeresen szervezett királyi Cancelláriáról még szó nem lehet.

Szt. István 1001. évbéli oklevelében előfordul ugyan egy vice-Cancellárius, de ebből a Cancelláriának szervezett állapotára következtetni nem lehet. Külföldön, Németországban ekkor léteztek az Archi-Capellanusok, Archi-Cancellárok, azután a Capellanusok vagy Notariusok, kik *in vicem* jegyezték magukat Cancellároknak. Ezen két szónak összehúzásából keletkezett a Szt. István-féle okmányban a Vicecancellárius-féle elnevezés. A mint ezen oklevél

egyéb része, úgy a hivatalnak megjelölése is III. Ottó okleveleinek utánzása volt.

I. Endre idejében (1055) ilyenféle állandó hivatalról még nincs adatunk. Legvalószínűbb az, hogy a király azon legalkalmasabb személyre bízta az okleveleknek kiállítását, a ki éppen a királyi udvarban tartózkodott.

Szt. László idejében a királyi kápolnával és annak Capellanus-aival találkozunk, a kik együttvéve a *capella regiát* alkotják. Ebből indultak ki a Scriptorok, kik egyuttal Notariusok is és a Sigillatorok, kik a királyi kápolnának főnökei — továbbá a Comes vagy Magister capellae.

Egyszóval Szt. László alatt az okleveleknek kiállítása a Capellanusokra volt bízva és a Capella regiából fejlődött ki a királyi Cancellária.

A XII. században látható a királyi Cancelláriának egységebb szervezete. Eddig nem létezett olyan hivatal, melynek kizárólagos feladata az okleveleknek kiállítása lett volna. A király megbíz rendesen valamely főpapot avval, hogy az oklevelet állítsa ki. De azért ezen főpapot semmiféle különös cím, sem a Notarius sem a Cancellarius féle elnevezés nem illeti meg. Csakis az döntött azon okmány kiállítása körül, vajjon kit biz meg a király ezzel. Lehet tehát állítani, hogy azon hivatal, mely ilyen megbízással járt, eddig csupán királyi udvari hivatal volt és csak a XII-ik század legvégétől fogva találkozunk olyan hivatallal, melynek főnöke közjogi jellegű állást tölt be. Hogy egy és ugyanazon személy végzi a Cancellária teendőit, csak II. Béla óta (1135) állítható, a miből azután már a hivatalnak bizonyos szervezetére lehet következtetni. Állandóvá lesz, hogy a Notarius írja az okleveleket, a Comes Capellae pedig megpecsételi azokat. Tehát a királyi Capella és a Cancellária az egész XII. században egy hivatal, a Comes Capellae a főnöke, a ki alatt a Notariusok állanak.

III. Béla idejétől (1173—1196), tehát a XII. század végétől fogva új szervezete alakul ki a Cancelláriának. Innentől fogva azokat, a kik a Cancellária élén állanak, már rendesen a Cancellarius cím illeti meg. Ezentúl, különösen 1183-tól fogva a Cancellária a királyi kápolnától függetleníti magát. A Capella főnökénél már csak a királynak gyűrűs pecsétje marad meg.

1190-től fogva a Cancelláriának csupán az okmányok szellemi részéhez volt köze. Az új Cancellári állás magasabb politikai működéssel jött kapcsolatba. Az oklevelek kiállítása a Cancellária alsóbb rangú Notáriusaira van bízva, magának a Cancellárnak állása pedig folyton emelkedik.

II. Endréig a Cancelláriát a Cancellár és a notáriusok egyedül alkotják. De miután a Cancellári állás egyre magasabb politikai színezetet nyer, ő közé és a notáriusok közé új hivatalt ékelnek be a Vicecancellár személyével. Evvel II. Endre idejében, 1209-ben találkozunk legelőször.

De azért a főcancellár még sokáig nemcsak névszerint, de tényleg is kizárólagos és valóságos feje a Cancelláriának. A Vicecancellár csak kivételesen bizatik meg az oklevelek kiállításával. IV. Bélától fogva azonban (1235—1270) a főcancellárnak állása mit egyre fényesebb, kiválóbb lesz, annak címét egyre az ország első főpapjai viselik. Ezek már csak névleges fejei voltak a Cancelláriának, csak kivételesen, igen fontos okleveleket adnak ki személyesen. A Cancelláriának tényleges vezetése a Vicecancellárra száll át.

IV. Bélától fogva a Cancellári állást az esztergomi érsek, majd püspökök töltik be, míg az alcancellárok rendesen a prépostok sorából kerültek ki. IV. Béla király idejében a székesfehérvári káptalan már igényt tart a Vicecancellári állásra. 1243 óta a székesfehérvári káptalan egyik tagja, leginkább annak prépostja volt a Vicecancellár. Az 1231. 9. t.-cz., mely a nádor, tárnokmester és országbirónak a királyi tanács meghallgatásával való kineveztetéséről szól, már csak a Vicecancelláról emlékszik meg. Megerősíti, hogy a székesfehérvári egyháznak ezen állásra való joga sértetlen marad az 1291. évi 28. t.-cz. is, midőn a Cancelláriának az okmányok kiadásáról szóló díjait állapítja meg. Ezen törvényhely szintén csak a Vicecancellárt és Notariust említi, jeléül annak, hogy ezen időben a főcancellári állás már merőben méltóság. Minthogy a királynők is éltek a birtokadományozás jogával, ezeknek udvarában is találkozunk Cancellárokkal. IV. Béla idejétől fogva a veszprémi püspöknek volt joga ezen Cancellári álláshoz.

Alcancellárok a királynő udvarában eleinte nem voltak, a Cancellárnak teendői sokkal szűkebb körben mozogtak sem hogy ilyen hivatalnokra szükség lett volna. Az Árpádházi királyok korszakának végén azonban a királynénak Vicecancellárjával találkozunk.

A XIII. században a királyi hercegek nejeinek is voltak Cancellárijai.

A birodalom egyes részeire (pl. Dalmatia) vonatkozólag külön Cancellárok nem voltak.

A Cancellárnak rendes czíme *«Magister N. aulae regiae cancellarius»*. Néha summus vagy supremus Cancellariusnak is nevezik. A Notariusokból állott a Cancelláriának személyzete, ők irták az okleveleket. Ezen kívül iktatásoknál, osztályoknál mint királyi kiküldöttek is szerepelnek. Legtöbbször azonban követségekben is vesznek részt. A Notariusok közül a Notarius specialis, a Secretarius és Apocrisarius egyet jelent. Ez volt azon Notarius, a kinek őrizetére a királyi gyűrűs pecsét volt bízva. A Notariusok mindig előkelő családból származtak. Még inkább áll ez a Cancellárokról és azok helyetteseiről. Arra is lehet következtetni, hogy előkelő ifjakat a királyi udvarban neveltek, hogy őket a kir. Cancellári állásra előkészítsék.

Ugy látszik, hogy a Cancellária személyzetében fokozatos előléptetés is volt. A Notariusokból lettek a Vicecancellárok. Ezen kinevezéshez az egyházi hivatalban való előléptetés is járult. Evvel és gazdag birtokadományokkal jutalmazta a király a Cancellária tagjainak működését. Az Alcancellárnak évi 500 márka fizetése volt. A Cancellár tekintélye idővel oly magas fokot ért el, hogy majdnem minden fontosabb ügyben meghallgatták. Ugyanő IV. Béla óta (1251) a zsidóknak főbirája. A Notariusok is járnak követségben, a Vicecancellárok pedig szintén mint királyi emberek szerepelnek iktatásoknál, határjárásoknál stb. A pecsét őrizete a XII. századtól kezdve majd a kir. kápolna fejére, majd egyik Notariusra volt bízva. Midőn a notariusi intézmény Cancelláriává fejlődik, a Cancellár őrizte az aranybullát és a többi királyi pecsétet. Midőn az alcancellár állandóan végzi a kir. Cancellária teendőit, a királyi kettős pecsét nála van, az aranybulla pedig a Cancellárnál. A gyűrűs pecsét a Notarius specialis, vagy Secretariusnál van, a ki egyuttal a kir. kápolnának feje.

A Cancelláriát illették az okmányok kiadása, után járó díjak. Valószínű, hogy az ezek körül előfordult visszaélések birták III. Endrét arra, hogy a díjokat törvényileg megszabja. Ez az 1291. 28. t.-cikkkel történt.

4. §. *A tárnokmester.*

A mint már említettük, a tárnokmesteri állás a király személye körül és a kir. udvarban a kir. kincstár, ruhatár és a kir. vagyonhoz tartozott ingóságok feletti felügyeletből és ezeknek kezeléséből keletkezett. A főkamrás lett a tavernicus. A tárnokmester elnevezését illetőleg különböző nézetek voltak. Némelyek a szláv eredetű «tábor»-ból, tehát «táborknik» szóból akarták a tárnok-féle elnevezés keletkezését kimagyarázni. Bél Károly András «De Archiofficiis Regni Hungariae» című munkájában azonban már magyar eredetére utalt ezen udvari tiszt elnevezésének, a meny-nyiben ezt a «tár» szóval hozta összeköttetésbe.

A kamarás és a tavernicorum magister-féle megjelölés egyértelműleg használtatik a XII. századig. A XIII. században a tárnokmesteri állás már megszűnik merő udvari tisztnek lenni. Összefügg ezen változás a szabad kir. városok keletkezésével, melyek fölé a tárnokmester helyeztetett. A szabad királyi városok, melyek a király naturalis birtokában levőknek tartattak, a királyi kincstárba bizonyos évi összegeket fizettek. A királyi kincstárnak felügyelője pedig a tárnokmester volt. Így magyarázható azon szorosabb kapocs, a mely a szabad királyi városok között egyrészt, másrészt pedig a tárnokmester között keletkezett. Idővel a tárnokmester a szabad királyi városok egyrészének, a tárnoki városok felsőbb biróságának, a tárnoki székek fejevé lesz.

5. §. *Királyi személyes bíraskodás a vidéken. Királyi utazó-bíróság. Székesfehérvári napok. A nádor mint missus. Synodális bíróság.*

A király nemcsak a kir. Curiában tartott birói széket a nemesek fölött, hanem megtartotta azt a vidéken is, és pedig ott, a hol épen tartózkodott. De itt sem nélkülözhetette birói működésében a birótársakat úgy, mint az udvarban a királyi tanácsot, hanem ezekkel közösen látta el a kir. birói tisztet. Egy 1173—75. évi okmány erről a következőket mondja: «Quando rex ista fieri precipit in die dominico in domo Scene Comitis sub quadam quercu sedebat et cum eo: Dionisius Comes Baciensis, Gal'us Comes Albensis ultrasylvanus etc.» Tehát a király a szabadban egy tölgyfa

alatt ülve tartott törvényt éppúgy, mint a Frank királyoknál szokásos volt. Nagy Károlyról is meg van írva, hogy utközben nyílt országuton tartott törvényszéket és várta be a Solsadiat reggeltől d. u. 3-ig. A királyi törvényszék tehát nyilvános volt és pedig a nyilvánosság legnagyobb mérvben alkalmaztatott itt.

Ezen, a király által a vidéken tartott utazó bíróságról szól Kálmán kir. I. k. 37. fejezete is. A király mellé a királyi megye adjon két bírót és ezekkel együtt ül törvényt. Ezen vidéki kir. bíróság megtartása időhöz kötve nincs.

Van azonban egy bizonyos visszatérő időhöz és helyhez kötött, a király által személyesen ellátott bíróság is. Ezen bíróság Székesfehérvárott, a legnagyobb nyilvánosság mellett, az összes nép jelenlétében tartandó meg. Itt nemcsak a nemesség, hanem más állásuak is nyerhettek igazságot. Ezek az ugynevezett *Székesfehérvári törvénynapok*, melyek azért is nevezetesek, mert ezekből indultak ki a szabályt alkotó gyűlések, a későbbi országgyűlések. Céljuk ezen törvényszékeknek különösen az volt, hogy a népnek a közhivatalnokok, hatalmasok elnyomásai (ld. oppressi) ellen alkalma nyíljk panaszt emelni. A székesfehérvári törvénynapokról tudjuk, hogy már régi időktől fogva dívtak, esetleg már Szt. István óta. Legelső okmányyszerű adatunk 1024-ből való. Ekkor Nagyboldogasszony napján tartották meg.

A zalavári apátság 1024-ből való alapító levelének ide vonatkozó része így szól: «Anno domini M. vicesimo quarto, in crastino festi Assumptionis beati virginis cum essemus in Alba» stb. Ezen adat azonban nem hiteles. Karácsonyi, «Szt.-István oklevelei» című munkájában ugyanis kimutatta, hogy ezen Szt. Istvánnak tulajdonított oklevél hamisítvány, 1350-ben már készen volt és akkor írja át Giletfi Miklós nádor.

Az első hiteles adat azonban 1175-ből való. III. Béla írja 1175. évi oklevelében: «Quum Albae S. Regis Stefani solennes agerem dies», a melyből látszik, hogy XII. században megtartották a székesfehérvári törvénynapokat és pedig ekkor már István napján tartották azokat meg.

Az 1222. évi aranybulla is megemlékezik róluk. A decretum bevezető része kötelezi a királyt, hacsak rendkívüli fontos ügyek, vagy egészségi állapota nem akadályozza, hogy évenként Szt.-István napján törvényt üljön Székesfehérvárott, a hol az elnyomottak,

az igazságtalanságot szenvedők minden félelem nélkül előadhatják panaszait. Ha a király személyes megjelenésében akadályozva volna, úgy a nádor helyettesíti őt. Ezen törvéynapon úgy a nemesség mint bárki más emelhet panaszt királya előtt.

Ismétli ezen rendelkezést az 1231. évi 1-ső t.-cikk.

IV. Béla király ideje alatt sem változott az állapot. Az 1267. évi 8. t.-cikkben csak a nádor nincs említve mint a király helyettese, hanem a királyt ezen törvénycikk szerint a vidéken annak fiai közül az egyik, tehát vagy az ifjabb király (István) vagy a Szlavon herceg (Béla) helyettesítheti.

Nevezetes ezen törvény arról is, hogy a törvénykezési gyűléseknek az országgyűlésbe való átmenetét mutatja.

Az 1298. évi 1-ső t.-cikk ismétli az aranybulla határozmányait és szintén a Nádorispánt mondja a király helyettesének, ha ő személyesen a törvénykezést nem végezhetné.

A nádor tehát a királynak helyettese az igazságszolgáltatásban. Helyettese volt a Curiában, helyettesének van megnevezve a vidéki személyes biráskodásnál is, a székesfehérvári törvéynapokon. A nádor kíséri a királyt az utazó bíróságok alkalmával is, hol a király két megyei nemessel ül törvényt ott, a hol megszállott.

Ezen esetleges helyettesítésből és ezen szoros összefüggésből, mely a nádori méltóság és a királynak birói működése között van, már csak egy lépés vezet ahhoz, hogy a nádor állandóan, önállólag működjék a vidéken, mint királyi bíró. A nádor tehát idővel a királyi igazságszolgáltatásnak külön állandó vidéki közegévé lesz.

Minthogy a nádornak ezen vidéki és különálló működését tartották szem előtt némelyek, így Bartal és Fraknoi is («Comentariorum ad Historiam Status Iurisque publici aevi medi. Hungariae Libri XV.» és Frankl «A Nádor és az Országbírói hivatal» című munkáikban) azon véleményben voltak, hogy a nádori tiszt tulajdonképp a régi nemzetbirónak Szt. István által történt monarchikus átalakítása.

A királyi utazó bíróságoknál a nádor a király mellett van és mellettük két megyebeli nemes. Hogy a nádor a királyi Curiában helyettese a királynak, kitűnik Szt. László III. Decr. 3. cikkéből. E szerint, ha a nádor a királyi Curiából eltávozik és haza menne, a király és a Curia pecsétjét annak hagyja, a ki helyébe marad, mert valamint *egy* a királynak Curiája, úgy legyen *egy* pecsét is.

És míg a nádor hon tartózkodik, pecsétjét senkinek se küldje, kivéve a kik önként jönnek hozzá és az udvarnokokat.

Ebből az világlik ki, hogy a nádor, még a XI. században, csak a Curiában volt helyettese a királynak és hogy ha otthon volt, magánszemélynek s nem országos főbirónak volt tekintendő.

Itt ugyan eljárhatott ő szintén birói minőségben, de csak az udvarnokok, tehát nem szabadok és az önkénytelen magukat az ő birói hatásköre alá rendelők ügyeiben, tehát mintegy választott békebiróként. Ez onnan derül ki, hogy a nádor az ő Curiájából pecsétet nem küldhetett, tehát nem idézhetett. Hogy a nádor a vidéken, mint önálló királyi bíró is eljár, III. Bélának 1190-beli, a pécsi püspökség kiváltságait megörökítő okmányából olvashatjuk ki. Ezen okmány szerint a püspökség immunitása megerősítettén, a nádor birói hatásköre alól kivéttetik. A nádornak ezen küldött birói működése azonban ezen időben még nem kizárólagos, mert ugyanezen okmányból kivehetőleg a király nemcsak a nádort, de más főhivatalnokokat is küldött ki birói missusként. Ilyen volt pld. a Cancellár is. Idővel azonban a nádor, ki időközben az összes nemesség fölötti biráskodással lett megbízva, egyedül szerepel mint királyi missus. 1275-ből van adatunk rá, hogy Máté nádor különösen a gonosztevők elítélésére küldetett ki. 1278-ból és 1286-ból is van ilyen adatunk.

Valamint a király a székesfehérvári törvényt napokon kívül vidéki congregatiókon synodusokon is ítelt s valószínű, hogy a királyi utazó bíróság evvel volt összefüggésben, úgy a nádor is legtöbb esetben, ha mint kiküldött bíró szerepelt, ezen birói működését a proclamata congregatió teljesítette. És ezek voltak a *Congregationes generales*, vagy *Congregationes Palatinales*. Ezen Congregatiókból azután a nádor némely tekintélyesebb nemest vett maga mellé, kiknek véleménye alapján ítelt. A nemeseknek száma eleinte meghatározva nem volt; így tudjuk, hogy Sümegen Lőrincz nádor öt ilyen nemest vett maga mellé. Idővel azonban a nádori missusi bíróságban meghatározott számú nemes említettik. Az 1291. évi 14. t.-cz. négy nemest és egy megyei ispánt ad a kiküldött nádorispán mellé, kiknek már most nem csak tanácsadói, hanem ellenőrzési joguk is van, a mennyiben, ha észreveszik, hogy a nádor igazságtalanul járna el, erről a királynak jelentést tesznek.

A nádor, ha vidéken bíraskodott, bírói székét a szabadban volt köteles megtartani: mezőkön, nyílt tereken, nem pedig helységekben és városokban. A bíróság megtartása tavaszra, nyárra és őszre tétetett, nem pedig a téli időre, a mint ezt az 1291. évi 29. t.-cz. előírja. Ezen Congregatió az illető megyének valamennyi lakossága jelenhet meg, különösen pedig a nemesek. Segédei voltak a nádornak a iudices nobilium és a iurati assessores. Ezeknek véleményét a nádor meghallgatni tartozott. Ez tehát a vidéki királyi missus bíróság, mely nagyon hasonlított a frank korszakbeli missaticus bíróságokhoz, a melyen a királyi missus a Graf jelenlétében elnökölt. Ezen bíróság is teljes bíróság volt épp úgy, mint a nyugati missusi bíróság. Nálunk is a vármegye nemesinek jelenlétében, Congregatióban ítélte a nádor.

Még egy vidéki bíróságról kell megemlékeznünk s ez az úgynevezett *synodalis bíróság*. Ez abból indult ki, hogy a közlekedési nehézségeknél fogva nem mehetett mindenki a királyi Curiába olyan gyakran, hogy igazát törvény előtt keresse. Ámbár általában el van fogadva az, hogy a székesfehérvári törvénynapok Szt. István királyig vezetendők vissza s így ezeken volt alkalma a népnek panaszait előadni, de azért ezen törvénynapok megtartásának helye is csak egy volt, tehát az ország messzebb fekvő részeiről nehezen volt elérhető. Ha nem is fogadandó el Kovachich Márton Györgynek azon nézete, hogy a synodalis bíróságok megtartásával a székesfehérvári törvénynapokat szüntették volna meg és hogy ezek csak az aranybullával elevenítették volna ismét fel, — mert hiszen a székesfehérvári törvénynapok folytonosságára az 1175. évi III. Béla-féle okmányból következtethetni, — a lehetőség nincsen kizárva, hogy a synodalis bíróságok életbeléptetésének célja az lehetett, hogy a törvénynapokat helyettesítsék, azokat idővel pótolják s hogy létrejöttüknek oka esetleg avval függött össze, hogy egyes királyok a székesfehérvári napokat tán nem igen pontosan tartották meg.

Kálmán király I. k. 2-ik fejezetében elrendeli, hogy miután az út fáradalmas és költséges volta miatt minden jogkereső fél a királyi udvarba nem jöhet el mindig, évenként kétszer, Fülöp és Jakab apostolok napján és Szt. Mihály nap 8-ad napján minden püspökségi megyében a püspök előtt gyűlés tartassék, melyen a megyei ispánok, a grófok és tisztviselők és előkelők megjelenjenek. Az eljárás itt kevésbbé szigorú alakiséghez van

kötve, mert ha valaki az egyszerű idézésre nem jelenik meg, perét veszti. Nem kell pecsét általi idézés. A synodalis bíróság csak Kálmán ezen törvényében említették; bizonyos hogy rövid életű volt. 1175-ben, a mint említettük, már ismét a székesfehérvári törvényt napok vannak gyakorlatban.

6. §. *A nádori Curia, az alnádor.*

Egy 1190. évi, III. Béla korabeli okmányból vehető ki az, hogy a nádornak birói illetékessége alá már akkor az egész országnak lakói tartoztak. Ez által a nádornak teendői annyira felszaporodtak, hogy a XII-ik század végén, legfeljebb a XIII. század elején már nádori helyettesre volt szükség.

De nemcsak egy nádori helyettesről van tudomásunk, hanem rendszeren többen voltak ilyenek, a kik az ország különböző részeiben laktak. Valószínű, hogy ilyen helyettesítés nem történt egy és mindenkorra, hanem a helyettesítés egyes esetekre szólt. Az aranybulla, t. i. az 1222. évi 8. t.-cz., az 1231. évi 19-ik t.-cz. ezen helyettesítést módosították, a mennyiben kimondatott, hogy a nádornak csupán egy helyettese lehet, ennek pedig a nádori Curiában kell laknia. Ez a vicepalatinus.

Összefügg ez avval, hogy van külön nádori Curia, külön állandó bíróság, a mely már nem azonos a királynak Curiájával. Nem is volt ez azonos a nádornak missusi vagy congregationalis bíróságával, hanem ettől különböző, központi királyi bíróság volt.

Az 1222. évi 8-ik t.-czikk már törvényileg is kimondja azt, hogy a nádor az ország minden lakosa fölött ítél.

Minden ügy a nádor birói hatáskörébe tartozik. Egy kivétel azonban mégis van és ez az, hogy a nemesek főbenjáró és birtokpereit a királynak tudta nélkül be nem fejezheti. Itt tehát végítéletet nem hoz. Hogy különben a nádori bíróság teljesen különálló bíróság volt, igazolja azon körülmény is, hogy a nádornak ítéletei mintegy felülvizsgálat végett terjesztettek a király elé, a ki azokat vagy megerősíti, vagy megváltoztatja. Ezekben az ügyekben a nádor tehát egészen külön járt el, a pert saját bírósága előtt befejezte és csak felülvizsgálatra került az ügy a király elé. Az aranybulla idején túl gyakran fordul elő, hogy a nádor bűnügyeket megerősítés végett a királyhoz felterjeszt. 1244-ből van az

első példa erre. Az 1231. évi XVII. t.-cikk a nádor illetékességét annyiban szorítja meg, hogy az egyházi személyeket, a papokat, a házassági, hozományi és az egyházi ügyeket hatásköre alól kiveszi és ezeket az egyházi bíróságok alá tartozóknak nyilvánítja.

Különben a nádori hatáskörhöz tartoznak a birtok- és a bűnperek.

Minthogy a nádori bíróság külön bíróság, volt a nádornak külön pecsétje is és pedig kettős pecsétje. Minden nádor hivatalba léptekor ujat kapott. Segédei voltak a nádori Curiának 1. a nádori főjegyző, protonotarius regni Palatini, 2. a nádori jegyző. A főjegyző inkább a vidéken, míg a jegyző a Curiában végezte az ügyeket. Azután 3. a nádori Cancellár, 4. a végrehajtó (exactor), 5. a nádori udvarbíró (curialis comes palatini) és 6. a nádori ifjak.

7. §. *A nádor jogállása egyébként.*

A comes curialis maior elnevezés mellett már a legrégebb időben találkozunk a Comes Palatii elnevezéssel is, a mi a Karolingok Pfalzgráfnak felel meg. Aba Samu egyideig Istvánnak, majd Péternek volt Comes Palatii-ja, a mint azt a Szt. Gellért-féle legendában olvassuk.

Hogy a nádorispán, vagy Palatinusnak az Árpád-korszakban fő teendője a vidéki királyi bíraskodás volt, azzal már megismertünk. Van nyoma, hogy a nádor a Bessenyőknek volt főbírája. Főbírája volt a nádor 1270-től igazolhatólag a Kúnoknak is.

A nádornak ezen minősége III. László alatt 1279-ben lett megállapítva, hogy t. i. a nádor a Kúnok nemzetségbíráival együtt ül törvényt. A Kúnok minden ügye a nádor illetékessége alá tartozik, kivéve az emberölési pert, melyben a nemzetbíró első fokban, felelbezés esetében pedig a király ítél. A bíraskodási tevékenységen kívül azonban még a következő ügyek tartoznak a nádor hatáskörébe.

1. A birtok határainak törvényes megjelölése. A határjárásokat ő külön közegekkel végeztette.
2. Az adománybirtokba való iktatást is sokszor ő végezte.
3. A kegyúri és közigazgatási ügyekben járt el.
4. Rendkívüli megbízatásokat teljesített. Így IV. Béla a túlmennyiségben eladományozott vár- és királyi birtokoknak vissza-

vételét reá bízta. Az 1298. 9. t.-cz. szerint az engedély nélkül épült váraknak leromboltatása is hozzátartozott.

5. Diplomatikai megbízatásokat teljesített, béke előterjesztéseket tett.

6. A hadügyhöz szintén bizonyos viszonyban állott, kisebb hadjáratokban csapatvezér volt, vagy a királynak segédje.

Ezek voltak a nádori teendők az igazságszolgáltatáson kívül. A mi a nádor jövedelmeit illeti, erről a következőket jegyezzük meg. Először is volt a nádornak descensusa ha vidékre ment, épp úgy mint a királynak. Azután voltak pénzbeli jövedelmei is. Ezek leginkább az illetékessége alá tartozó s általa eldöntött perekből befolyt birságpénzekből kerültek ki. Ezen birságpénzeknek egy harmadrésze a nádort illette meg.

Azután a főbenjáró perekben halálra ítélt nemesek birtokai előbb egészben, később kétharmadrészben a nádorra szállottak. Végre a királyi vár birtokainak erdeiben legeltetett sertések után mindenki tizedet fizet, melynek fele része a várispáné, másik fele pedig a nádoré.

B) A vidéki kormányzat és az evvel kapcsolatos igazságszolgáltatás.

1. §. A várszervezet és a vármegyékről általában.

Vita tárgya vajjon a várszervezet mint a kormányzatnak vidéki és bizonyos területtel összekapcsolt szerve csupán katonai és közgazdasági jellegű volt-e és csupán ezen érdekeket szolgálta-e és létezett-e ezen kívül ettől különálló közigazgatási területi felosztás is, vagy pedig összeesett-e ez a kettő és a honvédelmi vidéki, tehát katonai szervezetről, melyben a közigazgatásnak igen fejlett rendszeres szervezetét látjuk, lett-e a tisztán megyei közigazgatási szervezet akkor, a midőn a honvédelmi tagozat eredeti céljának már meg nem felelt, tehát kizárólagos honvédelmi feladata megszűnt.

Nem lehet eltagadni, hogy sok érv szól az első nézet mellett, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a nemesség mily kevés pozitív szálakkal volt eleinte a decretumok rendelkezései szerint a várrendszerhez fűzve.

Bizonyos, hogy a honvédelmi célokat szolgáló vidéki közigazgatási tagozat a várszervezet volt. A kérdés tehát az, vajjon létezett-e e mellett külön megyei szervezet, vagy pedig a kettő

ugyanazonos szervezet volt-e és ebből fejlődtek ki az autonóm vármegyék.

A várterületeknek és a külön vármegyéknek, tehát a *vármegyék dualismusának* főképviselője: Pesty Frigyes, a ki «*A várispánságok története*» című igen nagybecsű munkájában a rendelkezésre álló anyagból kifejteni és behizonyítani igyekezett, hogy a várispánság a vármegyétől külön állott. Mig *Pauler Gyula* «*Szt. István alkotmánya*» és «*Magyarország története az Árpádok alatt*» című munkájában a vármegyék egységét állítja.

Az adatok hézagossága a középkori diplomatica terminológiájának határozatlansága, továbbá azon körülmény, hogy a középkori intézmények fejlődése nem valamely előre megállapított elvi elhatározásnak, pld. törvényes intézkedésnek, hanem sokszor esetlegességeknek kifolyásai, okozzák azt, hogy ezen kérdés körül még mindig bizonyos homály kering.

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a várszervezetnek alapcélja a honvédelem, és azon alapeszme, hogy a királynak támadó háborúban is elegendő, mindig rendelkezésre álló, rendszeresen kiépezett hadserege legyen.

Az is bizonyos, hogy a nemesség a várrendszerhez eleinte igen csekély mérvben volt hozzákapcsolva.

Az ország területének hadi célból való felosztása és ezen területi részeknek a katonai igazgatás szempontjából vidéki központosítása, továbbá a vidéki közigazgatás többi ágazatainak, ezekkel való összekapcsolása Frank és Szláv minták után történt. Ott voltak a Frank Gauok, a Szláv Zsupák. A Frank Gauszervezet keletkezésénél szintén annak katonai oldala volt kiinduló pontja a többi ehhez hozzájáruló vidéki közigazgatási functióknak. A Graf először vidéki katonai parancsnok volt, idővel ítéleteket hajt végre, még később átveszi a vidéki birónak, a thunginusnak tevékenységét, végre pedig egy comitatus — Gau — élére kerül mint vidéki központi bíró és mint a vidéki adminisztrációnak közege.

Ez volt a mintakép, meg azután a szláv Zsupánság, a mely a nagy Szláv, a Szvatopluk-féle birodalom reminiscenciáiból élhetett még emlékezetben, a mely után indulhatott Szt. István, midőn az ország területét a honvédelem szempontjából vidéki várközpontokkal, várterületekre osztotta fel. Ott volt a királynak területi főtulajdonjoga, melynél fogva mindama területek, a melyek

a törzsek által megszállva nem voltak, a királyi kincstárnak, illetve az akkori államgazdasági felfogások szerint a királynak rendelkezése alá jutottak. Minthogy a nemzet tagjai által elfoglalt szállásoknak területei az ország különböző részein, különböző nagyságban terültek el, azon területek, melyek a honvédelem szempontjából érintett módon fel voltak használhatók, amazok között mintegy szigetszerű, enclavék módjára lehettek az ország különböző részeiben elosztva, mint olyan területrészek, melyek a törzsek által megszállva nem lévén, a királynak rendelkezésére állottak. Ezen területek tehát közczélnak szolgáltak és így meg voltak különböztetendők a királynak magán családi birtokaitól, melyek azonban gazdaságilag az akkori viszonyokhoz képest domaniális szempont alá estek.

Ezen szigetszerűleg eloszlott enclavéken, melyek tehát az ország különböző részein voltak, keletkeztek a királyi hatalomnak fegyveres telepei. Hogy ezen várterületeken kívül a vidéki közigazgatásnak még más területei is lettek volna — elkülönítve a várszervezetnek szolgáló területektől — nem tartható valószínűnek. A királynak érdekében állott bizonyos területeket kiválóan a hadi szervezetnek alapjává tenni, érdekében volt ezen hadi szervezet, mely területhez volt kötve, közigazgatásilag is szabályozni és minthogy a gazdasági felfogás szerint, ilyen területeknek jövedelmei a királynak voltak jövedelmei, azokat kellőképpen biztosítani kellett. Ezen intézkedéseknél és azon oknál fogva, mert ezen területek nem voltak a királynak magántulajdonában, a szervezet közjogivá és nem magánjogi jellegűvé lett. Kiváltak ezen területek közigazgatásuk, szervezetük folytán más magánbirtokokon levő hasonszervezetektől, kiemelkedtek mint tipikus formák, a melyekből akkor, midőn tulajdonképpen alapczéljuk, a honvédelem t. i., megszűnik, csupán a velük már előbb is kapcsolatban volt megyei közigazgatási szervezet, az autonóm megye alakjában válik ki. Tény, hogy a várszervezettel kapcsolatban levő vármegyének beléletéről, feladatáról és külön szervezetéről nincs tudomásuk. Ezen vármegyék közigazgatása a királyi várszervezet közigazgatásával érintkezett, közigazgatási területe a sajátlagos vár területén túl terjedhetett, de a vármegyében más várnak területei is benne foglaltathattak. Hogy a vármegyének a királyi várterületen kívül eső és evvel inkább csak a végrehajtóhatalom gyakorlásában érint-

kező vármegyének belső életéről alig van tudomásunk, arra vezethető vissza, hogy a megye eredetileg főképpen hadi feladatokat teljesített és az evvel kapcsolatos közigazgatást végezte, az állami életben ezen kívül úgyszólván akkor alig működött, határozott külön szervezete nem volt azért, mert a megye lakossága, a nemesség t. i., közvetlenül a király alá tartozik: a hadviselés és a bíráskodás kérdéseiben más közegektől nem függött, adózás dolgában pedig csak a püspökkel volt összeköttetésben, ennek fizetvén az egyházi tizedet. Persze idővel éppen a pénzbeváltás és tized ügye hozta közelebbi kapcsolatba a nemességet a vármegyével. (1222.)

Ugy hiszszük, hogy a vármegyének a királyi várszervezettől esetleg elütő közigazgatási szervezetéről azért nem tudunk, mert az egyszerűségénél fogva alig hagyott nyomot. A vidéki közigazgatásnak szükségességét nem a közvetlenül a király hatósága alá tartozó nemesség, hanem a nem nemes lakosság teremtetten meg. Minthogy ezen szervezet volt alapja a királyi seregnek, a királyi kincstár bevételeinek ez volt főfontosságú tényezője, ennek szervezése volt legelső rendű szükséglet, a mely csak akkor jutott az egész megyével szorosabb kapcsolatba, a midőn erre szükség volt, ez pedig akkor következett be, midőn a várszervezet honvédelmi alapjai meginganak és avval a megye maga is csupán közigazgatási szervezetté lesz. Nem kell tehát nézetünk szerint a megye rendszer dualismusát olyképpen felfogni, hogy a várszervezet a megyétől teljesen külön állott volna, de a megyei szervezet teljes egységét sem szükséges feltétlenül elfogadni, mert mindkét vidéki szervezet szorosan egymás mellett is elképzelhető, olyképpen, hogy az egyik, a várszervezet, pregnansabban emelkedett ki a megyei szervezet mellett, annak administratív szervezete megállapodott részletességig ki volt domborítva a megyében, mert a vár és a várföldek közvetlenül a királynak rendelkezése alatt voltak és alapjaivá lettek a királyi hatalomnak. A várszervezet a király által kinevezett hivatalnok keze alatt közvetlenül működött, a királyi hatalom itt közvetlenül érvényesült, míg a megyei nemesség fölött a királynak hatalma még a korlátlan királyság idejében is csak a nemzet alkotmányos jogai és alkotmányos szabadságai által befolyásolva érvényesülhetett. Ugyanis a nemesség más hatóságot, mint közvetlenül a királyét, más bírót, mint magát a királyt, más katonai kötelezettséget, mint a szó szoros értelmében vett

honvédelmet nem ismert, mely utóbbi kötelezettségnek mikénti gyakorlása nem függött tisztán a királyi akaratától, hanem a nemesség hozzájáruló beleegyező akaratától is. Hisz éppen abban nyilvánult meg a királyi hatalom korlátlanúsága, hogy a nemesség előjogait hagyta figyelmen kívül és a királyi hatalom korlátozása éppen abban nyilvánult, hogy a nemességnek jogai a királyéval szemben szabályoztattak. Mindezeknél fogva a királyi enklávészerű várbirtokon kívül nem is igen volt mit szervezni a várszervezet virágzásának korszakán belül, a miért is a vármegye a várszervezet mellett nem is domborítja ki szervezetének részleteit, melyeket részleges tökéletességgel a várszervezetnél látunk kifejlődni.

A vármegyének elnevezése *parochia*, *provincia*, a váré *castrum*. A *parochia*, a *provincia*-féle elnevezésen kívül még a *comitatus*, magyarul *megye*, régi magyar nyelven *mega* (megyei = megalis) elnevezés is dívott. Ezen utóbbi elnevezést Kálmán király 1. K. 37. fejezetében, mely a kir. utazó bíróságról szól, fordul elő.

A *parochia*, a *comitatus*-féle elnevezés a megyei közigazgatással általában van kapcsolatban. Ez azon terület, a mely comes közigazgatása alatt áll. A comes, az ispán, a comes *parochialis* a megyeispán. Éppúgy, mint a Frank szervezetben a Graf a Gaunak, itt az ispán a megyének élén áll. A megye pedig a várral van összeköttetésben, a miért is a *comes* a *castrum*-nak *comese* is, comes castri, *várispán*. S midőn a megyei közigazgatás a honvédelmi területi tagozatot képező várszervezetből leválik, még mindig megmarad a vidéki tagozat kétféle működésének emléke az elnevezésben is, mert a «*vármegye*»-féle megjelölés a vidéki adminisztratív szervezetnek mindkét alkotó eleméből, a *várból* is meg a *megyéből* is tartalmaz magában megjelölést.

A vármegyei administratio természetesen csak ott érintkezett a várispánság igazgatásával, a hol volt vármegye is, meg várterület is. Ez a kettő azonban nem mindenütt volt együtt, azért nem minden megye volt várterület is.

Az országnak egyik helyén előbb alakul a várterület mint a megye, más helyen meg a megye mutatkozik előbb és azután kerül bele a várszervezet.

Igy megfigyelhetni, hogy a várterületek mint hadászati okokból létrejött szervezetek, a törzsek által meg nem szállott és a királynak főtulajdonába átment, de az ott levő erdők és a járat-

lan utak miatt gazdaságilag sem igen értékesített északi részeken (Pesty szerint a király vadászterületein) előbb fejlődtek mint a megye. Árva, Liptó, Turócz, Ugocsa, Szepes, Sáros előbb voltak várterületek mint vármegyék.

Patak, Kemény, Mármaros, Torontál, Küküllő, ezek előbb voltak megyék, de nem is lettek soha várispánságokká.

Bolondócz, Gerzencze, Sempete, Locsmán, Karako, Szolgagyőr várispánságok voltak, de nem lettek vármegyékké.

Nevezetes dolog az és éppen abban nyilvánul a várispánságok fontos hadi feladata, hogy a várispánságoknak zöme az ország határa felé tömörül. A legszámosabb és legerősebb várispánságok az ország nyugati és déli határán vannak. Kevés van a Tiszától keletre, Erdélyben csak a dobokai, kolozsvári, gyulai, fehérvári és tordai volt, míg az ország közepén, Pest környékén, a Jász-Kúnságban, továbbá Mármarosban, Torontálban éppenséggel nem volt várispánság. Már ebből is nyilvánvaló, hogy a várispánságok mint területi tagozatok nem merítették ki az ország területét. Nevezetes még az is, hogy az egyes várispánságokhoz tartozó területek nem mindig feküdtek egy és ugyanazon vármegyében, hanem hogy egyes várföldek különböző vármegye területén voltak szétszórva.

A legkevesebb várispánság az, a melynek területe egy és ugyanazon vármegyében pontosul össze. A legtöbbnek várföldje három-négy megyében volt szétszórva. Így, hogy csak példaképp egy-kettőt említsünk, a *mosonyi* várispánságnak területe Moson, Győr, Pozsony és Veszprém megyében, a *nógrádié* Nógrád, Heves, Hont megyékben volt szétszórva. A várkerületek tehát az ország nemesi, egyházi és egyéb királyi birtokai között a vármegyében foglaltak helyet és pedig legtöbbször egy és ugyanazon várterületekhez tartozó várföldek különböző vármegyékben voltak szétszórva.

A vidéki kormányzat központjai a vármegyék és a velük kapcsolatos várispánságok voltak, melyek azonban eredetük, eredeti feladatuk és a területükön levő lakosság minőségéhez képest, különböző hatáskörben mozogtak, idővel azonban, a nemességnek a vármegyébe való teljes beolvadása után, a midőn a várszervezet a várispánság eredeti honvédelmi jellegéből veszített, főleg közigazgatási területi tagozattá, nemesi autonóm vármegyékké lesznek.

2. §. *A várszolgálat és a várföldek.*

A várszervezetnek jogi alapját a hűbériséghez nagyon közel álló viszony képezi. A király saját királyi hadseregének létesítése és biztosítása végett a királyi várhoz, annak területéhez állandó jellegű katonai szolgálatot fűz. Ezen katonai, vagy evvel szoros kapcsolatban levő szolgálat ellenében az ilyen szolgálatban lévő egyén, a várhoz tartozó földet kap.

Jellemző, hogy a várföldet élvezők azon köteleket, mely őket a várhoz fűzi, egyoldalulag fel nem bonthatják, hanem hogy a várral és pedig mindig egy és ugyanavval állandó kapcsolatban maradnak. Jellemző azonkívül, hogy a midőn a várterület lakosságának bizonyos osztályába tartozik valaki, ebből önként más osztályba át nem léphet.

A mint a várterületen levő lakosság bizonyos szolgálmányokkal a várhoz van kötve, úgy az egyes várakhoz tartozó terjedelmes földek szintén állandóan a várhoz voltak kapcsolva. Ezekre nézve már Szt. István rendeli el, hogy azokat a váraktól elszakítani nem szabad, a mi tehát nem más, mint a várföldre vonatkozó elidegenítési tilalom.

A várterületen levő lakosságnak viszonya a várhoz katonai jellegű. Ezen katonai kötelezettség élethossziglan tart és örökös. Olyanforma volt ez, mint a határőrvidéki katonai szolgálat, mely a legujabb időkig fennállott. Minden ilyen várszolgálati kötelezettségben álló egyén bizonyos meghatározott várhoz tartozott s tekintve a várföldeknek sokszor különböző megyékben való elszórtságát, gyakran saját várától messze esett a várszolgálati viszonyban állónak földje és tartózkodási helye. Minthogy azonban katonai kötelezettsége őt az ő saját várához fűzte, szükség esetén katonai szolgálatját nem a hozzá legközelebb fekvő várban, hanem mindig az ő saját beosztása szerinti várban teljesítette.

Miután a várak közvetlenül a királynak rendelkezése alatt állottak, méltán lehet állítani, hogy ezen várkatonai szolgálat volt alapja a királyi hatalom kifejlődésének és ez tette lehetővé azon nagy átalakításokat is, a melyeken a magyar államszervezet a XI. század folyamán átment, a királyság intézményének kialakulását és végleges megerősödését.

A vár területéhez tartoztak tehát maga a vár és a várföldek. A vár közvetlen környezete volt az úgynevezett Suburbium, a mely területen igen sok helyen keletkeztek községek, városok.

A várföldek voltak a várnak legfontosabb gazdasági tartozékai.

A várföldekről voltak hiteles feljegyzések is, melyeket forrásaink *«Legenda St. Stefani»* név alatt emlitenek. Registrumoknak is hívják ezen feljegyzéseket.

Ezeknek könyvalakjuk volt. Bennük foglaltattak az összes várak, az azokhoz tartozó minden javak, földek és népek, a várterület lakossága a maga osztályozása szerint. Világos, hogy ezen könyv az egész várispánsági szervezetnek tüzetes leírását foglalván magában, annak hű képét is adta. A könyv a székesfehérvári káptalan levéltárában őriztetett Róbert Károlyig, ki azt a Visegrádi várba vitette. Innen azonban nyomtalanul eltűnt és már Nagy Lajos 1349-ben eredménytelenül kerestette.*) A *«Legenda St. Stefani»* másként Registrum bejegyzéseinek tekintélye igen nagy volt. Tudjuk, hogy még a XIII. században is ezen bejegyzések alapján kapcsolták vissza a várakhoz az onnan elkerült területeket és hogy ennek alapján határozták meg a várföldeknek vitás határait. Felette fontos volt eme Registrum annyival is inkább, mert a mint említettük Szt. István II. K. 6. czíme szerint a várföldek nem voltak elidegeníthetők. Daczára ennek azonban igen sokszor megtörtént, hogy királyaink ezt be nem tartották, úgy hogy azután azoknak visszakapcsolásáról kellett gondoskodni. Ezen visszakapcsolási munkálatokat azután ezen Registrum segítette elő. A várbirtokoknak elidegeníthetlensége igen fontos volt. Hiszen a várföldek voltak alapjai a királyi hadseregnek és így a királyi hatalomnak és tekintélynek is. A mint a későbbi fejlemények mutatják, éppen a mindinkább lábrakapott elidegenítések okozták a királyi hatalomnak gyöngülését, a vidéki kormányzatnak, a királyi kincstár és a hadi szervezetnek átalakulását is.

Daczára annak, hogy a várföldeknek elidegeníthetlenségét az aranybullának 16-ik czikke (egész megyék el nem adományozhatók), úgy az 1231. évi 26. t.-cz. és 1291. 25. t.-czikk is megerősítette, a

*) A Leg. Scti Steph. megközelítő képét adhatja a *Horváth Sándor* által kiadott *Liptói és Túróczi Registrum*, mely *Bubeck Imre* országbíró és *Liptói főispán* által 1391-ben, *János litteratus* hamisításai folytán végzett okmányvizsgálat következtében keletkezett.

királyok ezen tilalmak daczára folytatták az adományozásokat a várföldekből. Ezekben azonban maguk az adományosok sem igen biztak, a miért is az adományokat a királyok által újra meg újra megerősítették. A várbirtokból eredő adományokat a királyok vissza is vették, sőt külön bíróságokat is szerveztek ilyen czélból, különösen a XIII-ik században. Ezeknek feladata az eladományozott várföldeknek a várakhoz való visszacsatolása volt. A várhoz tartozó, katonai kötelezettségben álló egyének a királyi várhoz tartozó, általuk át nem ruházható és a királyok által el nem idegeníthető földeken kívül birhattak *magánjogi czimen is földeket*, melyek vétel, örökség vagy egyéb jogalapon kerültek hozzájuk. Ezeket természetesen el is idegeníthették, de ezen elidegenítéshez is szükséges volt a királynak hozzájárulása. Az eladásba a rokonok is beleszólhattak. Ezeknek beleegyezése is szükséges volt, beavatkozási joguknál fogva. A várföldek csupán a fiutódokra szállottak át.

A várispánságoknak számát is tudjuk. III. Béla idejében Magyarország jövedelmei, midőn ő II. Fülöp francia királynak lányát, Margitot nőül vette, összeirattak. 1184-ben készült ezen jegyzék. Ebből, meg Rogerius váradi kanonoknak «Carmen miserabile» című munkájából a várispánságoknak számát az 1184—1241-ig terjedő időben 72-re lehet tenni.

3. §. *A vidéki kormányzat közegei.*

A királyi kormányzatnak vidéki székhelyei tehát a megyékkel kapcsolatos várispánságok voltak, melyeket ilyen értelemben *királyi megyéknek* lehet elnevezni. A megyei főispán volt a királyi hatalomnak vidéki szerve. Minthogy vannak adatok arra, hogy egy és ugyanazon időben a várnak külön ispánjai, meg ugyanazon megyének más ispánjai voltak, továbbá arra is, hogy egy-egy várterületnek népei két különböző vármegye ispánjának birói hatalma alá tartoztak, végre adatok vannak arra is, hogy az ispánok igen gyakran más országos főhivaltalt viseltek, de másrészt voltak olyan várispánok is, a kik a várjobbágyok, tehát nem nemesek sorából kerültek ki: azon eredményre kellene Pestyvel jutni, hogy a várispán, tehát a várnak ispánja különbözött a főispántól és hogy a várispán a főispán alá tartozott.

Érintettük már többször, hogy a várnak adminisztrációja a vármegyének adminisztrációjával érintkezett s hogy mindkettő együttvéve alkotja a királyi vármegyét. Ezen oknál fogva a főispánnak (*Comes Parochialis*, *Comes Provinciae*) és várispánnak egy személynek kellett lennie. Nem tartjuk azonban kizártnak azt, hogy ezen egyesítés csak idővel fejlődött ki akkor, a midőn a nemesség is többé-kevésbé belekerül a vármegyébe. Lehetőnek tartjuk azt, hogy olyan esetben, ha várjobbágy volt még a várnak ispánja, ilyen esetben ez függött a vármegye ispánjától, a főispántól, ennek saját administrationális területén bírói ügyekben is. Ha nemes ember került a vármegye élére, ez legtöbbször saját személyében egyesítette a főispáni és várispáni állást és nevezték őt akkor is Comesnek. Ha pedig nem egyesült ezen két állás, úgy a nem nemes — várjobbágy — várispán függött a főispántól. Idővel pedig a nem nemes várispánok teljesen kimultak ezen hivatalból és ekkor egyesül állandóan a várispáni és főispáni hatáskör egy személyben, a főispánban. Abból pedig, ha egy főispán administrationális és bírói hatásköre kiterjed egy várispánságnak ott lévő területére, a melynek ispánja a főispántól függ, úgy hogy ugyanazon megyében a sajátlagos várbeli hadi és az ezzel összefüggésben lévő többi teendő a várispán kezében van, még nem következik a vármegye dualismusa, mert ilyen esetben nem két különböző, hanem egy hatáskörrel van szó, mely részben átruházott természetű. Ezen elv akkor sem változott, ha egy idegen várterületnek része egy másik vármegyében feküdt. Ha ugyanis egy IV. Béla király korabeli okmányból le akarjuk vonni a következtetést, úgy a várföldek igazságügyi tekintetben már ekkor azon főispán igazságszolgáltatása alá tartoztak, a kinek megyéjében azok feküdtek.

A királyi vármegye tehát ekkor ezen tekintetben ki van már kerekítve.

Álláspontunk tehát az, hogy a várszervezet mint kiválóan hadi szervezet volt a magva a vármegye szervezetnek. Ez a kettő érintkezett egymással. A várispán függésbe jut a főispánnal különösen ott, ahol a várispánság a megyében benne van. A főispáni állás lassan absorbeálja a várispáni állást, a mennyiben a nem nemes várispánok kimulnak és a vármegye főispánja maga lesz a várispán. Elnevezése ekkor is Comes. Ha nemes ember a főispán,

az ő területén lévő idegen várispáni terület teljesen tőle függ. De maradtak olyan várispánságok is, melyek a megyékbe nem olvadtak bele, mert hadszervezeti főpontjuk a vármegyéken kívül estek. Ezek a várszervezet felbontása után teljesen megszűnnek, területeik egyik vagy másik megyébe administratív és nem szerves uton kerülnek bele a vármegyékbe.

A vármegyei szerevezetnek közegei a következők:

I. A *főispán*. A főispánt illetve várispánt a király nevezi ki. Ez a Comes parochianus vagy provinciae, a ki rendszerint a kialakulás után egyttal, ha nemes ember, a Comes castri is. Alatta állhat a várispán a *Comes castri*. Ez és a többi várispáni tisztviselők, kivéve a billochusokat, kik királyi bírák voltak, a főispán illetve a Comes castri által neveztetnek ki. A főispán szintén a *Comes*-féle megjelöléssel fordul elő, de rendszerint azon megyének elnevezésével összekötve, a melynek főispánja. Annak emléke, hogy egy és ugyanazon vármegyében a főispántól függőleg külön szerepelt a várispán, melynek hatásköre azonban a megye ispánjának hatáskörében benne volt, mutatkozik abban, hogy a midőn ezen két tiszt egy személyben már egyesült, a czímben az egységes tisztnak különállása még mindig kifejezésre jut. Pld. *«Comes Syrmienensis et Comes Castri Syrmienensis.»*

II. A *várispán* a várispáni és főispáni állásnak egyesítésekor a vidéki kormányzásnak hármass feladatát teljesítette. Hatásköre kiterjedt a *hadügyre*, az *igazságszolgáltatásra* és a *gazdasági teendőkre*.

1. A várispánok hadügyi teendői a következők voltak. A várhoz tartozó egyéneket katonailag ő képezte ki, azokat háború esetén a király táborába vezette és csapatjait kísérte. Ő volt a hadi területi tagozatnak a feje, az ő hadügyi felügyelete alatt állott maga a királyi vár, ő volt köteles annak védelmi állapotára és kellő ellentállási képességére felügyelni, az egész ispánságnak hadi és védelmi képességét fentartani, azt kellőképp fejleszteni.

2. A Comes Castri *birói* illetékessége alá tartozott a várispánságnak nem nemes lakossága. Hogy ezen feladata a várispánnak már kezdettől fogva meg volt, igazolja Szt. István II. K. 43. fejezete, mely szerint a király előtt helytelenül megtámadott ítélet után a várispánnak 10 penza fizetendő.

A Comes Castri rendszerint csupán a vár területéhez tartozó saját várnépe fölött ítél. Kivétel van, ha valamely várterületnek

élén várjobbágy származású Comes Castri volna, akkor a főispán saját vármegyéje területén lévő idegen várföldiek fölött gyakorolja a birói hatalmat.

Gyakorolja a birói hatalmat akkor is a saját területén lévő várterület fölött, ha külön, tőle hatáskörileg függő, várispán volna a vármegye élén, mely két terület tehát ilyképpen az egységes királyi vármegyét alkotja. Ha a várispáni és főispáni állás már végleg egyesítve van, akkor már csakis a főispán kerül szóba, mint Comes Castri vel parochialis. A midőn a várispánnak birói teendőit birói helyettese, a Comes curialis castri vagy *Comes curiae parochialis* által gyakorolja, már a törvények is ezt nevezik a nem nemes, tehát a várhoz tartozó várnép birájának, a kinek illetékessége csupán a várnépre terjed ki. Így mondja ezt az Aranybulla 5. cz. 1. §-a és az 1231. évi t.-cz. 13. cz. 1. §-a.

3. A várispán gyakorolta a várispánság területén a *pénzügyi kezelést*. Ő szedte be a várnép által fizetendő adókat, a szabadok denárjait, mely adókból Kálmán kir. I. K. 78. f. szerint neki $\frac{1}{3}$ rész, a királynak $\frac{2}{3}$ rész jár. Ezen jövedelem összegyűjtése századonként, tehát a várispánság területi altagozata szerint történik. A pénzről jegyzék vezetendő és az egész összeg ugyanezen törvény 79-ik fejezete szerint Szt. Mihály napig összegyűjtendő. Ekkor történik a felosztás a várispán és a királynak járó jutalék arányában.

Megjegyzendő, hogy ámbár a várispánok eleinte rendszerint a várterület katonai kötelékéhez tartozó legelőkelőbb szabadok osztályából, az úgynevezett várjobbágyok sorából kerültek ki, azért a Comes Curialis állása igen tekintélyes volt. Később találkozik a várispánok közül nádor, országbíró, tárnokmester, a kik egyuttal főispánok is. Ez azonban csak a várispán és megyeispáni állásnak egy kézben történt egyesítése utáni időkre szól, a midőn a várispán nem várjobbágy, hanem nemes ember.

III. Az *udvarbíró* a vidéki kormánysszervezetnek tekintélyes hivatalnoka. *Comes curialis castri*, vagy *Comes curiae parochialis* névvel jelölik.

Ez a várispánnak birói helyettese. A várjobbágyok, tehát nem a nemesi osztályból került ki. A várhoz tartozó népnek bírāja, a mely a várispán birói hatalma alá tartozik.

Az aranybulla 5. cím 1. §-ban a várispán illetékességi körét határozottan írja elő, mondván, a megyei udvarbírák csakis a

várhoz tartozó népnek ügyeit vizsgálják. Az 1231. t.-cz. 13. czím 1. §-a ugyanazt írja elő.

Az idők folyamán azonban ez megváltozott. Midőn a vármegye és várispánság végleg egyesül és a várispán hatásköre a vármegyével kapcsolatba jutott nemességre is kiterjed és autonóm vármegyévé változik át, — az udvarbiróból lesz az alispán, a ki a Várad Regestrumból is kivehetőleg már nemcsak a várhoz tartozó nép, hanem a nemesek fölött is ítél, tehát maga is a nemesi rendbe tartozik.

Megemlítendő, hogy a lipthói várispánságnál annyiban volt kivételes az állapot, a mennyiben itt IV. Lászlónak 1279. évi privilegiuma szerint az udvarbirói tisztelet maga a várispán gyakorolta. Az udvarbirót a főispán nevezi ki.

IV. A vidéki igazságszolgáltatásnak királyi vidéki közege volt a *Billochus*. Elnevezése a «billog» bélyeg szótól ered, mert a büntetőjogban mint büntetés szerepelt a megbélyegzés, melyet az elítélt térdére való reásütéssel alkalmaztak. A billochus pedig fenyítő jogot gyakorolt a vármegyében, nála volt a büntetés végrehajtására való hivatalos bélyeg is.

A megbélyegzés egyrésztől megszégyenítő büntetés számába megy, másrészt elsőfokú büntetés is volt, mely visszaesés után esetleg szigorúbb lehetett. A nyugaton a testcsontkító büntetéseket is részben ezen szempontból fogták fel. Az aranybulla 5. czíme szintén fenyítő birói hatalmat állapít meg a Billochus számára. A tolvajok (latro) és rablók (fur) azaz a nyilvánosan tolvajlók ellen a Billochus jár el, de nem egyedül, hanem a várispán jelenlétében. Ugyanezen rendelkezést ismétli az 1231. t.-cz. 13. czíme is.

A Billochus tehát nem tartozik a várispánság hivatalos hierarchiájába, csak annyiban függ evvel össze, hogy hivatalos működése a várispánhoz van kötve.

Midőn IV. Béla alatt a megyei autonomia és a megyei bíróságok fejlődnek ki, a Billochus is eltűnik.

V. A várszervezet *hadi szervezet* levén elsősorban, a várispánnak ezen irányú katonai feladatához képest rendelkeznie kellett olyan közegekkel, a melyekre tevékenysége körében támaszkodhatott úgy bent a vár központjában, mint annak szétágazó vidéki tagozatában is. A várszervezet tehát a katonai parancsnokokra, illetve hivatalnokokra szorult, a kik az egész szervezetnek alsóbb

tagozatait vezették. Ilyen kiválóan hadi jelentőségű állása volt a *seregvezérnek*, a *Princeps exercitus*nak és a *Major exercitus*-nak a *«Hadhogio»*-nak vagyis hadnagynak.

Vajjon e kettő, t. i. a *Princeps exercitus* és a *Major exercitus*, tehát a seregvezér és hadnagy között volt-e különbség, vagy egy és ugyanazok voltak-e ezek — eldöntöttnek nem tekinthető. Pesty Frigyes szerint abból kifolyólag, hogy a Váradi Regestrum 254-ik §-a egy és ugyanazon jogügynök letárgyalásánál mindkettőt említi, a kettő között különbség van és a seregvezér megelőzi a hadnagyot. Megjegyzendő azonban, hogy a Pesty által használt szövege a váradi Regestrumnak hibás volt, mert az ott említett Beta *«hadnog»* szó helyett *«varnog»* értendő. Így tehát a Pesty által tett megkülönböztetésnek alapja hiányzik. Tekintve, hogy a Regestrumnak 157-ik §-ában előforduló hadnagynak neve is egyenlő a 254. §-ban előforduló *Princeps exercitus* nevével, nem tartjuk valószínűnek, hogy a felvetett különbség a két katonai parancsnok között tényleg fennállott volna.

A hadnagy tehát parancsnoka a várszervezetbeli katonaságnak. A várbeli csapat *századokra* (*centurionatus*) szakadt, a melyeknek élén a *századosok* *centuriones*, szerepeltek mint parancsnokok. Hogy nálunk a megye lett volna ezen századoknak megfelelőleg századterületekre felosztva — valószínű, mert a bizonyos szolgálatokra alkalmazott embereknek (pl. iparosoknak) csoportokra való beosztása nemcsak a megyében, hol a szolgálat katonai volt — divott, hanem másutt is, pl. a földesúri területeken, a hol a centuriók vezetői egyes iparos csoportoknak, vagy a királyi területeken a hol az udvarnokok századjai szerepelnek. A földesúri és királyi területeken pedig az iparosok és szolgánépek telepeken éltek századbeosztásokban, tehát a századbeosztás bizonyos tekintetben a területtel — tehát a századterülettel jutott kapcsolatba.

Az bizonyos, hogy a várszervezetbeli századosoknak első feladata volt a századokra osztott várkatonaságnak közvetlen katonai vezetése és kiképzése. Ezen kívül azonban az adókat ők szedték be, végre kisebb ügyekben bíraskodtak is — a mint ezt a váradi Regestrum igazolja. Mindezen teendőknek sikeres elvégezhetése feltételezi azt, hogy a századok bizonyos területekhez voltak kötve, melyeket tehát századterületeknek nevezhetünk. A hadrendi beosztás lett tehát alapjává a vármegye későbbi közigazgatási (járási)

felosztásának. A századok és azoknak területei az élükön álló századosok nevei után neveztettek el, pl. centuriatus Sapuri (vár. Reg. 147) Sapur századja.

Megjegyzendő, hogy a várterület lakosai állásbeli csoportok szerint külön-külön csoportosultak századokba. Ennek az eredete is visszavezethető azon tényre, hogy a századbeosztás egyáltalán a foglalkozás szerinti csoportosítás alapján történt, a mint ezt az iparosoknál, a földesúri területeknél, vagy a királyi udvarnokoknál, a királyi ingatlanokon láthatjuk.

Szt. László III. K. 15. fejezete szerint a százados, a ki a törvényt megszegi hivatalától megfosztatik és 55 penza birságpénzt fizet. Látszik tehát ebből, hogy a századosnak állása tekintélyes volt. A hadrendi tagozatban a századosok után következnek a tizedesek *Decuriones*. Szt. László III. K. 1-ső fejezetéből kivehetőleg a várrendszerben egy bizonyos csoportja a várnépeknek *öröknek* neveztettek. Ezen örök *ewrii* ügylátszik a sajátlagos várnak őrségét alkották és mint ilyenek szintén századokba és *tizedekbe* sorakoztak. Ezeknek parancsnoka volt a *várnagy*, Castellanus, major vagy praefectus castri. Ez a szigorúan vett várőrségnek volt a parancsnoka.

Katonai hivatásukon kívül a tizedek közrendőri teendőket is végeztek. Ők voltak kötelesek a királyi küldöttet (nuncius regis) a büntetések kinyomozásában támogatni. A bűnperben a nyomozási, a hivatalból való eljárásnak nyomai ugyanis Szt. László alatt mutatkoznak már és pedig épp oly formában mint a Frank korszakban az inquisitorius eljárásnak kezdő intézményei fejlődtek.

A tizedrendszer nálunk egyáltalában a rendőri, békefelfejtőnek a vidéken, a megyében való kezelésével függ össze épp úgy mint az Angolszász alkotmányban. A falvak lakói tizes csoportokra oszlanak rendészeti szempontból, ilyképp tisztázzák magukat istenítéttel, tüzes vaspróbával a lopás gyanuja ellen.

A *nuncius regis*, a királyi küldött intézménye pedig a büntető és rendészeti eljárással van kapcsolatban a vármegyében. A XIII. században mint említettük a Billochus szerepel mint büntető bíró a vármegyében.

VI. A várszervezetben még más hivatalnokokkal is találkozunk.

Ide tartoznak a *főhirdetők Archipraecones* és a *hirdetők Praecones*.

Ezeknek az volt a teendőjük, hogy a királyi rendeleteket a falvakban, a vidéken közhírré tegyék.

A hirdetőik külön állásbeli csoportot alkottak. A királyi hirdetőik főnökét, *Comes praeconum* névvel jelölték. A megyei főhirdető volt az Archipraeco.

A királyi főhirdetőnek perbe időző pecsétje volt, melyen bivalyfü volt látható. Állása előkelő; tudjuk, hogy az okmányokban az ország előkelői között szerepel.

A megyei Archipraeco adószedéssel, különösen pedig az ököradónak beszédésével foglalkozott. Alája voltak rendelve az ügynevezet *jókergetők*, kik Szt. László III. K. 13. fejezete szerint a bitangmarhákat a megye székhelyén összegyűjtötték, a hol azokat a királyi lovászmester és a főispán által felállított istállóban Szt. Mihály napig őrizték. Azután osztották fel a behajtott bitangmarhákat. $\frac{2}{3}$ részét a királyi végrehajtó, $\frac{1}{3}$ részét pedig a főispán vette át.

Ugyanilyen volt az eljárás a bitangjuhokkal. Történik pedig ezeknek behajtása Szt. Márton napjától — Szt. György napjáig, a midőn az osztás épp úgy történik meg mint fent említettük.

A várispáni hirdetőik a várjobbágyok osztályából kerültek ki.

A király és a királynő hirdetőinek, haszonvétel mellett voltak ingatlanjai, ezek azonban nem a várföldekből kerültek.

Említendő még a *Pristaldus*, kinek nevét a magyar perrel, mások a tót pristal = adstitit szóval hozzák kapcsolatba. Pristaldusaik voltak a királynak, a püspököknek, de a várispánoknak is; a várszervezet keretébe, ez utóbbinak Pristaldusa tartozik. Feladata a bírósági végrehajtás. Szt. László I. 40. czíme emlékezik meg róla, a midőn az egyházi tized-adónak megtagadói ellen az eljárást szabályozza. A Pristaldusok a bírósági idézést és végrehajtást fogatnosították.

A vidéki kormányzatnak legalsó közegeként jelentkeznek a községi előljáró. A községek itt-ott megkapták azon jogot, hogy saját ügyeiket maguk intézzék el. Élükön szerepel a Major villae, a Praefectus urbis, vagy a iudex loci, a bíró. A várispáni községek szintén a várispánság hatósága alatt állottak, közvetlenül pedig a századosnak voltak alávetve.

4. §. *A várszervezet megszűnte és az autonóm vármegye.*

A mint említve volt, az ország területe a várispánságokkal kapcsolatos vármegyékre volt felosztva. A megyék élén volt a főispán, a kitől a megye területén levő várispánok bizonyos tekintetben függtek. A megyei szervezet tehát a várispánsági szervezettel volt kapcsolatban. A várszervezet közvetlenül a várispán hatósága alá tartozott. A nemesség a várszervezeten kívül állott és csak a pénzbevéltás és tized ügyben volt némi kapcsolat közötté és a várszervezet között — a mennyiben a várnak udvarbírája a nemesség területein is ezen ügyekben ítelt. Különben a nemesség közvetlenül a király alá tartozott és így alig volt alkalma a főispánnak a megyei nemesség ügyeiben eljárni. Ezért szorosabb értelemben megyei szervezetről csak akkor lehet szó, a midőn a várszervezetnek katonai, honvédelmi fontossága megszűnik és a várispánságnak közigazgatási szervezete összeolvad a megye adminisztrációjával és kiterjeszkedik a vármegyei nemességre is. Hogy tehát a vármegyének mint vidéki tiszta közigazgatási szervezetnek a keletkezését leirhassuk, szükséges a várispánságok megszüntéről szólni, mert innen indul ki a vármegyei önkormányzati szervezet, mely a vármegyei életben még mai napig is fentartotta magát.

A várispánságok megszűnte a várföldek elfogyásával van legelső sorban szoros összefüggésben. Daczára annak, hogy Szt. István II. K. 6. fejezetében a várföldek elidegeníthetlenségét mondotta ki, az utána következő királyok ezen törvényes intézkedést figyelmen kívül hagyva, mindegyre sűrűbben adományozták el a várföldeket. Nemcsak a királyok, de a királynők, az ifjabb királyok is adtak ilyféle adományokat. Már Kálmán és fia II. István, tehát a XII. század elején csatolnak vissza jogtalanul adományozott várbirtokokat. II. Géza (1141—1161), Imre (1196—1205), még inkább pedig II. András, pazarul adományozták a várföldeket, úgy, hogy a XIII. század közepe felé (1230) a várföldek már majdnem teljesen elfogytak volt és így a várszervezetnek tárgyi alapja, a terület hiányozván, már teljes felbomlásnak indult. A királyok már korán észrevették azt, hogy ezen túlságos birtokadományozások által megingatják saját hatalmukat és aláássák a várszervezetnek kiválóan honvédelmi jelentőségét s ezért, midőn az állapotok tarthatatlanságát belátták, igyekeztek szintén nem valamikép-

pen jól megválasztott eszközzel a további fejleményeknek gátat vetni. Ez az eszköz az eladományozott várföldeknek visszavétele lett volna.

II. András már 1221-ben rendelte el a várföldeknek visszavételét, 1228-ban, tudjuk, hogy András fiát, a későbbi IV. Bélát bízta meg avval, hogy a várjavakat visszaszerezze. 1230-ban a király maga beismeri azt, hogy a várispánságok alapját (Jura comitatum) megtámadta szertelen adományaival. Ezért Béla ifjabb királyt teljhatalommal ruházza fel arra, hogy ez vonja vissza a haszontalan és fölösleges adományozásokat.

A várföldek visszavételére külön bíróságok szerveztettek, és pedig külön-külön az egyes megyékhez. IV. Béla midőn a kormányt átvette, a várföldek visszavétele iránt megkezdett működését eleinte folytatta. Ugy látszik azonban, hogy a visszavételekkel tervbe vett cél már nem igen volt elérhető. Mindenesetre több várszervezeti ingatlan ajándékoztatott el, mint a mennyi visszaszereztetett.

A XIII. század II. felében pedig a hűbériség befolyása folytán már egész várispánságokat adományoztak a királyok egyes egyháznagyoknak és főuraknak. III. Béla pld. a Semptei, a Locsmándi várispánságokat adományozta. Ilyen eljárásnak csakis az lehetett a következménye, hogy a várispánságok területei elvégre elfogyván, maguk a várispánságok is megszűntek. Megszűnt evvel a várispánságnak hadi szervezete is. Közigazgatási szervezetéből a várispánságoknak megmaradtak azonban a várispánságoknak azon közegei, a melyek a viszonyok változtával is alkalmasak voltak arra, hogy a kiválóan közigazgatási megyével kerüljenek szorosabb kapcsolatba.

A mint említettük, a megye és a várispánság között már előbb is volt összefüggés.

Ha az aranybulla 5. czimének azon rendelkezése után, hogy a várispánok a megyebeli nemesek birtokán semmi más ügyben ne ítéljenek, csak a pénz és tized ügyében, a contrario következtetünk, akkor azon eredményre jutunk, hogy a törvénynek ezen rendelkezésére azért volt szükség, mert előfordult, hogy a várispánok a megyei nemeseknek bírósági immunitásos ügyeibe illetéktelenül beleavatkoztak. Az aranybullának tehát az volt a célja, hogy ezen illetéktelen beavatkozás megszűnjék és a beavatkozás csupán a fenti két esetre szoríttassék.

Megfigyelendő, hogy ezen időben a földesuri hatalom, az immunitás még teljesen kifejlődve nem volt. Az immunitási jogok azonban lassan már kifejlődő félben voltak és így oly természetű ügyekben, a melyek még a ki nem fejlődött immunitási jogkörbe bele nem kerültek, a vármegyének hatásköre a nemesi jobbágyokra is kiterjedt volt még. Másrészt a vármegyében tartózkodó szabad parasztokra, kik tehát a megyei és nem a várszervezet keretébe tartoztak, a várispán birói illetékessége terjedt ki. Minthogy pedig a várispán és a főispán igen sokszor egy és ugyanazon személy, a hatáskörök is lassan egybeolvadtak.

A vármegyei szervezetnek elválását a várszervezettől és önálló vidéki közigazgatási szervvé való átalakulását előkészíti az utazó királyi bíróság, melynél a megye adta Kálmán kir. I. 37. fejezete szerint a két megyebelit a király mellé bírakként.

Ezen két nemes, a ki a királyi utazó bíróságnál működött közre, vetette meg alapját a vármegyei bíróságnak akkor, midőn a megyebeli urak már a nádori vidéki bíróságon kívül is, lassan önálló bíróságot alkotnak. Ők előzik meg, állásukból fejlődik ki a quatuor iudices nobilium, a szolgabíráknak állása, kik nyolcz esküdttel együtt, élén az alispánnal, alkották a megyei bíróságot.

A iudices nobilium először IV. Béla alatt, 1254-ben fordultak elő a székesfehérvári püspökség részére kiadott kiváltságlevélben. Ugyancsak IV. Béla idejéből való az 1267. évi 8. t.-cz. mely azt rendeli el, hogy a székesfehérvári törvénynapokon minden megyéből 2—2 nemes köteles megjelenni. Itt is tehát a megyei nemességnek birói ténykedésen való szereplése jut kifejezésre.

A várföldek eladományozása folytán a várhoz mintegy hűbéri kapocscsal fűzött fegyvert viselő nép ezen kötelezettsége alól felszabadult. A mint a rendi szervezet tárgyalásánál látni fogjuk, a várszervezethez tartozó nép első osztálya a Szt. István-féle jobbágyok és a várjobbágyok, kizárólag fegyverszolgálatlalt foglalkoztak, tehát már ezáltal is a nemességhez legközelebb állottak. Midőn a várszervezet felbomlik, ezen osztálya a várhoz tartozó lakosságnak a királyok által tömegesen nemesítettik, a mi által a megyében élő régi nemesség mellé, a mely a várispánnak fölötte való hatóságát el nem ismerte, a nemességnek egy újabb eleme került, mely a megyei hatóságoktól való függőség kérdésében a reá nézve közvetlenül érvényes intézmények folytán, a régi nemesség

felfogásával ellenkezőleg gondolkodott. Ezen újabb eleme a nemességnek előbbeni függőségi állapotánál fogva hajlandóbb volt a királyon kívül maga fölött közvetlenül olyan hatóságot is elismerni, melyet a régi nemesség maga fölött nem igen ismert. Természetes, hogy az új nemességnek ezen a vármegyei hatóságok közvetlen auctoritását elismerő magatartása a régibb nemesség magatartására is befolyt, a minek következtében a vármegyének összes lakossága már nem idegenkedett a vármegyét oly közületnek tekinteni, a mely a vidéki kormányszaknak szerve és a mely szervnek kormányzati el-
látására már maga a megyei nemesség tekintette magát hivatottnak.

Megjelenik a nemesség a provinciális megyei gyűléseken; a megye pedig már most nem Parochia, hanem egyáltalában *Comitatus* vagy *Provincia* névvel jelöltetik.

Megszűnik a Comes Castri-féle elnevezés is; a vár felem-
lítése helyébe kerül a provinciának, a megyének megjelölő Comes Nitriensis. Az udvarispán a főispánnak, a Comesnek helyettese marad, de a Comes curialis Castri-féle elnevezés eleinte váltakozik a Vicecomes-féle megjelöléssel, míg végre a Vicecomes a *viceispán*, *alispán*-féle elnevezés teljesen kiszorítja a Comes curialis castri elnevezését.

A várszervezet megszűnésével megszűntek a hadnagynak, a princeps, major exercitusnak, a Centurioknak és Decurioknak, a századosoknak és tizedeseknek állásai is. A várnagynak állása pedig némely helyen beleolvad a Vicecomes állásába, másutt pedig állása előkelőségének alábbraszállásával megmarad ugyan még, de a vármegyének közigazgatási szervezetében már nem számít. Porkoláb lesz belőle.

A főispán a király által neveztetik ki. Ez nevezi ki 1548-ig az alispánt. A quatuor iudices nobilium azonban a vármegye nemessége által választatnak. Ezek a szolgabírák.

Az esküdtek, a Iurati assessores is választás útján kerülnek a szolgabírák mellé és alkotják az alispánnal és a szolgabírákkal együtt mint Parochiales iudices a megyei bíróságot, melyhek későbbi neve: Sedria.

Említetett, hogy a Comes Castri rendszeren a várhoz tartozó népből, tehát nem a nemesi rendből való volt. Idővel mindinkább sűrűbben találjuk a nemeseket sőt főurakat is a vármegyék élén, olyképpen, hogy ők egyuttal a várnak ispánjai is. Midőn a nemes-

ség a vármegyei hatóságot elismerte, midőn evvel kapcsolatban a vármegyének önkormányzata is kifejlődik, igen természetes, hogy a vármegyének első hivatalnoka csakis a nemesi rendből lehetett. Az 1291. évi 3-ik t.-cz. már ezt törvényileg szabályozza, megkivánja ugyanis, hogy a Comes nemesi származású legyen. Ezen törvényhely még a Comitatus vagy Castrumról beszél, a terminologia az újonnan átalakult szervezetre nézve tehát még nem állandósult meg. Ugyanezt mutatja ugyanazon évi 5. t.-cz. 1. §-a, a mely az alispánt még Comes curialis vel Vicecomesnek nevezi. A vármegyei bíróság azonban ugyanazon t.-cz. 2. §. szerint a fent jelzett összeállításban, hogy t. i. az ispán csakis a négy nemes bíró-társsal együtt ítélhet, már végleg ki volt alakulva.

Valószínű, hogy ezen négy nemes az 1291. 14-ik törvény-cikkben említett négy bizalmi férfiúval is ugyanazonos, a kik a főispánnal együtt az új pénznek a megyében való forgalomba hozatala iránt intézkednek. A négy nemes a nádori vidéki törvényszéken az ispánnal együtt a nádornak bírói működését őrzi ellen és helytelen eljárás esetén erről a királynak tesz jelentést. A nádor, ha vidéki ítélőszéket tart, az ő bírósága elé kerülnek a peres ügyek, párhuzamosan mellette a megyei bíróság nem működik. Azonban ha a nádori bírói szék megtartása végett a megyében nem tartózkodik, akkor az 1298. évi 32. t.-cz. szerint, csupán a megyei bíróság illetékes a nemesek ügyeiben eljárni. Evvel tehát a megyei bíróság mint önálló bíróság el van ismerve és hatásköre végleg meg van állapítva.

5. §. *A városok keletkezése. Városi szervezet.*

A várszervezet felbomlása maga után vont a mint láttuk, az autonóm vármegyéknek keletkezését. A vármegyék keletkezése szorosan függött össze a várhoz hűbér-féle viszony szerint kapcsolt lakosság egy részének a nemesi rendbe való emelésével. Különösen a várjobbágyokból kerültek sokan a nemesi rendbe; de a nem szabadok közül is felmentett a király sokat sajátlagos szolgálatuk alól, pld. az udvarnoki, tárnoki, lovászi szolgálat alól és nemesítette őket. Ámbár ezen nemesítések egyenként történtek, mégis sűrűn kerültek várnépek a nemesi rendbe, a mi által a régi várszervezetnek személyi eleme is megfogyott.

Megfogyott a várszervezet személyi eleme még az által is, hogy az állásukban megmaradtak közül sokan előbbi, királyi várszervezeti domaniális viszonyukból kiléptek és az ipart annak földhöz kötöttségétől felszabadítván, maguk is szabadságra tettek szert. Voltak ugyanis a várhoz tartozók közül olyanok is, kiknek élethivatása nem volt a szó szoros értelmében vett hadi- és várszolgálat, hanem egyéb foglalkozás, a földmivelés, az ipartermelés, a várszervezettel kapcsolatban a várhoz szükséges termékeknek előállítása. Voltak azután a várhoz tartozó szabad parasztok, a kik csupán adót, a szabadok dénárjait fizették, egyéb szolgáltatásra kötelesek nem voltak. Ezen népelemek közül tehát azok, a kik a nemesi rendbe nem kerültek s így a vármegyének közjogilag jogosított rendjébe, a nemesség kebelébe fel nem vétettek, a várszervezet felbomlása és az autonóm vármegye keletkezése után felszabadultak azon kötelékek alól, melyek őket a várszolgálatához fűzték, a minek folytán nyitva állott előttük az út, hogy tömörüljenek és foglalkozás szerint is csoportosuljanak.

Ezen a várral kapcsolatban lévő, tehát odavaló népelemeken kívül a várispánságok és vármegyéknek székhelyei már a legrégebbi idők óta más elemeknek is szolgáltak tartózkodási helyül, mert ezek alkalmas helyek voltak arra, hogy ott idegenek is letelepedjenek. Szabad iparosok is fel szokták keresni a várak közelségét, hogy ott állandóan üzzék mesterségüket.

A vár, mint a várszervezetnek és a megyének központja, a hol sokan együtt laktak, továbbá mint több embernek találkozási helye, önmagában véve elősegítette az ipart annyiban, a mennyiben a várbeli népnek szükségleteiről házilag gondoskodni kellett.

Ezenkívül a vár és annak legközelebbi tájéka, a *Suburbium*, váralja, még a nagyobb biztonság okából is sokat terelt oda különösen az iparosok közül, mert a biztonság a szabadság előmozdítója, az ipar pedig a szabadság felé törekedett már.

Az ipar eleinte szintén domaniális jellegű volt. Hiányzott az ipar fejlődéséhez szükséges szabadság. Ezen szabadságot gátolta nemcsak az ipart űzők nagy részének személyes szabadsághiánya, hanem a várnépnek kikerekített foglalkozási csoportokba való beosztása és tagozata is. Ezen beosztás és tagozat az egyes osztályok keretén belül bizonyos kasztszerű stagnációval járt.

Midőn ezen kötelékek megszűntek a vár területének lakosai

között, bizonyos szabad fluctuáció következett be különösen akkor, midőn a várispán hatósága alól felmentettek. Ilyen hatóság alóli felmentések tömegesen történtek a várszervezetnek felbomlása alkalmával. A várispánságok hatósága alól felmentetett valamely terület és ezen felmentéssel járt az ott lakó népnek szabadsága is.

A szabadsággal jár a szabad érintkezés.

Az iparosok és a szabadságot nyert népelemeknek érintkezése föllendítette a kereskedést. Ha a kereskedés, az ipar és földtermékeknek adás-vétele valamely helyen állandó élénkséggel jár, akkor keletkezik a vásár. A vásár helyének állandó üzleti élénksége tette szükségessé a vásári rendnek szabályozását. A vásárlátogatásnak, a vásár helyének és a vásári ügyletek megkötésének biztonsága kívánták meg a vásárhelyeknek különös békéjét, a melyet a királyok védőleveleikben biztosítanak. Mindezek városlétesítő elemek voltak.

A várispánsági területeknek a várispánság hatósága alól való felmentése igen sokszor telepítéssel volt összekötve. A telepések (hospites teotonici) szívesen fogadták a királyoknak hívását, mert a királyok nekik a letelepedéshez szükséges ingatlanon kívül fontos kiváltságokat is szoktak adományozni. Tehát egyrészt a vásári szabadság és ezen szabadságnak királyi békével való állandó ellátása, másrészt a szabadság biztosításával járó telepítés teremtettek meg olyan területet, a melyen a lakosok részére a szabadság egyáltalában testületileg is biztosítva volt, a miből idővel a városi élet kifejlődhetett.

A várispánságoknak, mint ilyeneknek, városalkotó hatása közvetlenül csak annyiban volt, a mennyiben a városi lakosságnak legnagyobb része innen került ki. A domaniális és a személyes biztonság okából egyre sűrűbben a Suburbiumba seregelt szabad iparosok, a szabad parasztok, majd a nemesi rendbe nem került várispáni néposztályoknak felszabadítása után: ezek voltak azon népességi elemek, a melyekből — a hospeseken kívül — a városi lakosok, a városi polgárok kikerültek. Ezenkívül még van kapcsolat a vár és a város között annyiban, hogy a várak aljaiból, a Suburbiumokból kerültek ki rendszeren a városi területek is.

A várnépek felszabadításával, történt legyen ez akár idegeneknek letelepítésével, akár a nélkül, rendszeren vele járt azon kiváltság, hogy a felszabadultak bizonyos terheknek fizetése alól felmentettek,

azon kívül, hogy a felszabadult helynek lakossága birót, *Villicust*, szabadon választhat. Ezen önválasztotta birótól a felek az udvarbiróhoz, innen pedig a főispánhoz felebbezhettek. A felszabadított elemeknek ilyszerű korlátolt módon való szervezése még nem hozta létre a városi szabadságot, mert ez bővebb, hanem csak a *megye-községi* vagy *várközségi* szervezetet. A községi szervezet városi szervezetté átfejlődhetett.

Ha telepítéssel járt a függetlenítése valamely várterületnek, akkor a hospesek jogviszonyait a külön kiadatni szokott királyi kiváltságlevél többnyire elég részletesen határozta meg.

Rendesen megkapták a telepések a leendő város területének tulajdonát, a biró és plébános szabad választásának jogát, végre bizonyos szolgáltatások alól való mentességet. A terület és lakosság fölött örökődő külön béke, a városi béke (*Stadtfrieden*) avval járt, hogy ezen kivételes jogállásban részesülő közösségek rendszerint a kir. tárnokmesternek, ezáltal tehát közvetlenül a királynak joghatósága alá kerültek. És éppen ezáltal lettek városokká.

A bevándorolt és a királyi privilégium alapján különös védelemben részesülő telepések azonban magukkal hozták jogszokásaikat, magukkal hozták jogukat is, melyet szabadalmukon belül is élveztek, ápoltak, gyakoroltak és tágitottak is.

A telepések által magukkal hozott jog azonban nem volt olyan merev, hogy az új hazának sajátlagos jogával szemben teljes elszigeteltségben maradhatott volna.

Természetes, hogy az idegen jogra az új viszonyok befolyással voltak, s ha évszázadokon keresztül különyszerűleg fejlődött is a városi jog, úgy az ide átszármazott jog még sem volt már teljesen idegen jog, hanem legfeljebb külön jellegű, területi magyar jog.

Tudjuk, hogy a vendégeknek letelepedése Szt. István idejére vezethető vissza. Későbbi időkben, különösen a XIII. században a telepítések és bizonyos területeknek érintett módon való kiváltságolása egymást érik.

Mindezen körülmények, t. i. a telepítés ténye, az idegen jogoknak befogadása a telepítésekkel egyidejűleg, a városoknak, mint közületeknek keletkezését azonban csupán külsőleg állapítják meg.

Valamely embersokaságnak egy helyen való állandó letelepedése, ezen lakóhelynek városfallal való körülvétele, még nem adja meg a városnak jogi jellegét.

A kir. privilégium csak kerete a városi fejlődésnek, de nem adja meg a városi külön jogfejlődésnek szervi magyarázatát. A privilégium írott betű, annak termő talajra kell találnia, hogy abból a szerves városi élet kifejlődjön.

A várost jogilag véve, annak szervezete teszi azzá. A városi szervezet egyenlő azon organumoknak együttműködésével, melyek a város beligazgatási, igazságszolgáltatási teendőinek összegét, saját területükön kizárólag végzik.

Ha azon teendők más, földesuri, kormányhatósági közegek, de nem közvetlenül a király joghatósága által korlátozva van, ha ezen korlátozás a városok által szolgáltatandó vagyoni terhek által külső elismerésre is jut, akkor jogilag véve nem városi, hanem községi szervezettel állunk szemben.

A kettő közötti viszonyt a fejlődés alapjából kiindulva kellend megfigyelnünk, hogy a város minőségét jogilag kimutathassuk. Hogy az Árpádházi királyok korszakában létezett olyan községi szervezet, a mely gerinczét alkothatta a leendő városi szervezetnek, erről számos okmányaink tesznek bizonyosságot. A várjobbágyok, a várszolgák helységekben laktak, melyeket okleveleink *Villáknak* neveznek. Ilyen a Villa Magyar, (Nagy-Magyar) Villa Votha (Vatta) stb.

Ezen villák lakói közül főleg a várnép (castrenses, civiles) foglalkoztak már korán iparral. Így pld. II. Bélának 1138. évbeli adománylevele hosszú sorát tünteti fel az építőknek, szekereseknek, szőlőműveseknek, kerékgyártóknak. Ezeknek és másoknak a király adott kiváltságot, mely a Villákat bizonyos önállóságra emelte és a várispán és annak udvarbirájától függetlenítette.

Megengedettetett nekik, hogy közös akarattal bírót válasszanak s az udvarbíró helyettese ügyeikben ne járhasson el. Gyakran van rá példa, hogy a bíróválasztásnak eme joga a várak közelében levő váralkakra mondatik ki. Ezek voltak azon telepek, hová az iparosok, a szabad jobbágyok, legalább az ott élvezendő biztonság kedvéért telepedtek le.

A községi szervezet, mely a bíró, Villicus, szabad választásában nyer leginkább kifejezést, inkább magánjogi (földes úri) és nem közjogi jellegű közületet teremt. Nyilvánul ez különösen abban, hogy a bírónak megválasztása rendesen még a főispán vagy a várkapitánynak megerősítését kívánja.

A községek a biróválasztás folytán bizonyos ügyekben saját birói hatáskörrel bírnak, de eme hatáskör sok helyen korlátozott, egyes ügyeknek elbírálása a megyéhez tartozik. Kötelesek ezen kívül a községek bizonyos összeget is fizetni a vár hatóságának. Ezek szerint tehát a község bizonyos előjogokban részesül, bizonyos tekintetben önállóságra jut, de a közületnek függetlensége még ezáltal kimondva nincs. Kérdés tehát az, vajjon ezen községi szervezet mikor változik át városivá, azaz mikor lesz a községből város. És ez a vásári, telepítési alapok mellett a városok keletkezésének harmadik esete.

A városi fejlődésnek alapja a szabadság. A függőségi kötelékek alól való felmentés adja meg a szabadságot. Ezen szabadság azonban nem olyan, hogy ezt külön királyi kiváltság alakjában kell a községi fejlődésnek indult hely lakosainak minden egyes esetben bevárnia, hanem ilyen helyen a szabadságot megteremti önmagának a lakosság összessége, már a várszervezet hatalma alóli kikerülés által is. A királyi privilegium leggyakrabban már csak meglevő állapotokkal számol, azoknak megadja létezésüknek sanctióját.

A községi szervezetben lévő helyiségekben is kifejlődik a kölcsönös érintkezés, a közlekedés. Az érintkezés pedig, mint már említettük, teremti meg a kereskedést, a kereskedés a vásárt, a vásár a vásári jogot, a vásárjog a városi szervezetet és a város jogát. Nem kell azonban azt hinni, hogy ezen felállított tétel hazánk minden városára alkalmazandó; ezen fejlődési menetet sokszor pótolja maga a telepítés, midőn a városnak alapítása már eleve célul tűzetett ki és az illető helyre sereglett népnek kiváltsággént adátnak meg azon jogok, melyek máskülönben a lassú természetes fejlődésnek eredményei. Így pld. II. Béla Grech Szlapon város részére kiadott szabadalomlevelében mondja: «Cum nostrae placuisset voluntati in Zágrábia in monte Grech civitatem liberam construere, et ibidem hospites convocare». Ez egyenesen városalapítás. Itt a városi szervezet nem fejlődött ki a községi szervezethől, nem a közlekedés fejlesztette ki a város jogát, hanem a telepések maguk szerkesztették azt meg és a király helyben hagyta. «Conditiones et libertates quas ipsi inter se fecerant». A rendes fejlődés menete azonban az, a melyet fentebb hangsúlyoztunk.

Lássuk most közelebbről a városi *szervezetnek* fejlődését figyelembe véve a községi szervezetet. A községi lakosok legnagyobb része a dolog természeténél fogva földműveléssel foglalkozott. Ezen foglalkozás mellett üzték egyesek az ipart is. Üzték ezt a várbeli vagy földesuri községekben nem szabadok is, szabadok is. E mellett a különböző szükségleteknek beszerzése, lettek legyen ezek nyerstermékek, élelmiszerek vagy az ipar folytatásához szükséges anyagok vagy iparcikkek, egy és ugyanazon helyen nem volt lehetséges. Más helyről kellett tehát igen sokszor azokat beszerezni. Ezen czikkeknak beszerzésére egyes helyek természeti fekvésüknél fogva alkalmasabbak voltak, mint mások. Így képpen váltak ezek kereskedelmi központokká. Ide seregelték a messzebb vagy közelebb fekvő vidékeknek lakosai, továbbá az idegenek is, mert itt nyílt alkalmuk egyrészt, hogy termékeiken túladjanak, másrészt, hogy szükségleteiket beszerezzék. Ilyen helyek azután állandó gócpontjaivá lettek a szükségletek beszerzésének, a fölösleg túladásának, a szükségleteknek kölcsönös kicserélésének, tehát a csere és adásvételi ügyleteknek és ezeknek sűrűen és állandóan való ismétlése folytán a kereskedelemnek. Itt indult a kereskedés nagyobb lendületnek.

Az ilyen helyeknek lakói nagyon különböző elemekből állottak össze. Laktak ott szabadok, jobbágyok, várnépek, de nemesek is. Ezek igen természetesen eleinte mindnyájan saját illetékes bíróságaik alá tartoztak.

De az idegen helyekről ide tömörült nép az egyes ügyletek lebonyolítása alkalmával nem köthette magát a szigorú, lassú menetű és a könnyed forgalomra nem alkalmazható helyi jogszabályokhoz.

Az ügyletek sokasága, azoknak biztos és gyors lebonyolítása tehát úgy kívánta, hogy a helybeli jogtól különböző jog létezzen, mely bármilyen rendű ügyfél részére alkalmazható legyen, de meg külön bíróság is, melyhez a helyben lebonyolított ügyekben szükség esetén az érdekeltek fordulhassanak. A forgalom maga teremtette meg ezen szükségleteket, ez adott létet a vásári bíróságnak és a helyi üzleti élet és a vásárbíróság alkotta meg a városi jogot.

Ezen bíróság és jog mellett a községek lakosai más viszonyaikat illetőleg még megmaradtak saját bíróságuk illetékessége alatt, rájuk egyéb ügyekben saját jogukat alkalmazták. Csak ha vásári ügyletről volt szó, csak ha mint vásárosok szerepeltek otthon,

az idegenek pedig ugyanitt, a vásár alatt kötött ügyleteik tekintetében tartoztak a külön bíróság illetékessége alá és alkalmaztatott rájuk a külön jog.

Ilyen ügyleteknek megkötése, tehát a vásár, csakis biztos utazás mellett képzelhető. A biztos közlekedést pedig a királyi béke tette lehetővé, mely béke kiterjedt a vásárra menőkre, az ottan tartózkodókra és az onnan távozókra, különösen pedig a vásárnak helyére és a vásári népre.

A biztos kíséretet csak a király adhatta meg, éppúgy mint a vásár helyére és a vásáros népre kiterjedő békét is. Mind a kettő eleinte csak a vásár idejére volt biztosítva és csak később terjedt ki állandóan a vásár helyére. Előbb a királyi védelemmel és békével járó szabadság csak a vásárosokat illette meg, később kiterjedt ez állandóan az egész helyre és annak minden lakójára s így a királyi védelem alatt kifejlődött időleges és külön jog a községnek állandó és általános jogává lett. Így volt ez Németországban is, a városok szerves keletkezésének tulajdonképpeni hazájában. Franciaországban a királyi béke alatti helyek az említett fejlődésnek megfelelőleg, szintén jellemzőleg villes de paix, villes franchoknak nevezettek. Nálunk szintén találunk hasonló viszonyokra. A legrégibb ránk maradt vásártartási privilegium, melyet IV. László király Buda városának 1287-ben adott, következő érdekes részt tartalmazza... «Congregationem fori . . . pacifice celebrandam, liberam et exemptam a iurisdictione regni nostri palatini . . . aliorumque omnium nostrorum regni magnatum et baronum, specialiter magistri tavernicorum nostrorum, ac iudicis curiae nostrae imperiora iurisdictione quolibet in eisdem sibi nundinis foro congregatione generali seu feriis prorsus per omnia denegata, ipsius tantum modo Budensis nostri castri iudicis potentiae seu iudicio reservatum.»

Itt határozottan külön vásári bírósággal állunk szemben, mely az összes vásári népre és a vásár idejére kiterjed.

Béla király Budát illetőleg 1244-ben kiadott aranybullájában hivatkozik a «forum quotidianumra», mint régebben fennállott intézményre s ugyanazon okmányban a *maior villae* szabad választásának joga is elismertetik. Tehát a vásártartás már 1244-ben, sőt előbb is létezett, ámbár ezen évben nyer csak tulajdonképp privilegiális elismerést.

Az 1287. évi oklevél pedig a külön birói hatáskörnek elismerése mellett különös súlyt vet a vásárnak békés megtartására.

Grech város részére kiadott privilegiumban pedig meg van említve, hogy azon esetben, ha a város lakói (útközben) meg-raboltatnak, a kárért azon területnek ura szavatol, a kinek területén a rablás történt; ez tehát nem más, mint a vásári béke megszégésének sanctiója. Olyan praeventiv és a terület lakosainak vagyoni szavatosságával járó intézkedés ez, mint a milyen a frank korszakban a Hundertschaftokra hárult.

Látjuk tehát mindezekből, hogy a mi városaink életében a legrégibb időktől fogva biztosítva volt a vásár javára szóló királyi béke.

Ezen vásári béke a vásári biráskodásnak és a városi szervezetnek lett a megteremtőjévé. Azon helységek, a hová a vásáros nép a belterjesebb kereskedelem folytán állandóbban gyülekezett, fontosság tekintetében mindegyre kiemelkedtek, oda mindinkább több ember gyülekezett, minek folytán a máris állandósult királyi béke alatt alkalmazott vásári jog csakhamar túlszárnyalta az országos jogot és a vásár helyén a külön jog lett helyi joggá. A vásári joggal kapcsolatos szabadság pedig, ha nagyobb és fontosabb helyeken fejlődött, ezeknek a többi kormányhatóságoktól való teljes függetlenségét eredményezte, a minek folytán ezen helységek közvetlenül a királynak hatósága alá kerültek, tehát immunitást szereztek és így királyi városokká lettek.

Nincs kizárva, hogy sok helyen, különösen ott, hol német telepések alkották a lakosságnak zömét, már sokkal a királyi privilegium kiadása előtt létezett a városi életnek most említett előfeltétele.

Sok városban ugyanis előfordul a hegymesternek intézménye, mely a községi szervezetben a földmivelés belterjességére utal. Rendesen bortermeléssel foglalkozó községekben találjuk ezen hivatalt. Hatásköre mezei rendőri volt. Eredete mindenesetre olyan időkre vezetendő vissza, midőn a községnek még a közös földterületben volt része, a mely községi felügyeletet igényel.

Előfordul sok városban a vásári bírónak intézménye is és pedig külön a városi biróétól. Ennek az eredete nagyon régi: ugyanis a régi vásári joggal függ szorosan össze. A városi bírónak teendői policialis jellegűek voltak. Kötelessége volt az el-

adandó vásárczikkéket megvizsgálni. Valószínű, hogy eredetileg mindezen teendők a maior villae, a villicus kezében egyesültek. Midőn az idők folyamán a községnek igazgatási teendői megszapordtak, midőn a vásári jog már városi joggá fejlődik, midőn a villicus már esküdttársaival a városi lakosság számosabb különböző jellegű ügyeit végzi, a midőn a városi jog alkalmazása következtében ezen lakosság jogi jellegének különbözősége megszűnt: ekkor a vásárbírónak eredeti hatásköre szűkülván, megszűnt ilyennek lenni, de másrészt hatáskörének tágulása és a vásári jognak állandóvá átfejlődése folytán lesz belőle városi bíró, míg előbbeni policiális teendői már alantasabb közegekre bízottak.

A városok kiváltságleveleiben oly viszonyokra történik hivatkozás, melyek határozottan arra vallanak, hogy a kiváltságlevelek kiadásának ideje előtt is létezett ezeken a helyeken élénk forgalom és vásár.

Van rá adat, hogy a városokban már előbb is, mielőtt még a bíró és a tizenkét esküdttársnak szabad választásának joga számukra biztosított, volt már villicus és hogy ezen volt községekben a tizenkét esküdttárs már evvel együtt működött. Sokszor a váralja és a körülötte fekvő közeli községeknek külön ilyenszerű szervezete egygyé egyesül és a királyi privilegium a már meglévő szervezetet városi szervezetnek ismeri el. A királyi privilegium azután a községi lakosokat a közterhek alól felszabadítja és biztosítja számukra az immunitást.

A városi immunitás függetlenséget jelent a királyi hivatalnoktól, függetlenséget az országos bíróságoktól. Ide utal a szabadságlevelekben foglalt azon rendelkezés, hogy a városokban a királyi pénzverők, illetve pénzbevéltők a városi hatóság képviselőjének kizárásával el nem járhatnak, hogy tehát ezek csakis a városi hatóságok közbenjárásával intézkedhetnek, ki van emelve a városi szabadságlevelekben ezenkívül, hogy a város, illetve ennek polgárai ezentúl «ad regiam coronam specialiter pertineant».

Az immunitás tehát a közhivatalnokoknak eljárását a város területén kizárja és a várost közvetlenül a király hatósága alá tereli. A város ezáltal szabaddá, másrészt királyivá lesz. Ilyen értelmű van a «szabad királyi város»-féle megjelölésnek.

Ezek által természetesen az előbbi községi szervezet is változik. A községi bíró — villicus — városi bíróvá lesz. *Iudex*, néha

iudex et rector civitatis. A *iudex*-féle elnevezés ennek a városi szervezetben végzendő igazságügyi — a *rector*-féle megjelölés pedig annak közigazgatási teendőire utal. A községi szervezetben a *villicus* mellett szereplő régi községi esküdtek testülete átváltozik a városi esküdteknek szervezetévé. A városi esküdtek: a *iurati cives*. A mint a községi esküdtek a *villicussal* együtt jártak el kisebb vásári, mezeti rendőri ügyekben, úgy a városi esküdtek a városi bíróval együtt alkotják azon testületet, mely a városnak igazgatszolgáltatási és közigazgatási ügyeiben eljár.

A városi esküdtek a városi bíróval egy időben tűnnek fel. A német *Rathmannok* a X. században mutatkoznak. A községi előjárók keletkezése a községek függőségi viszonyával van kapcsolatban; a község fölötti hatósággal felruházott egyén vagy testület a község ügyeit maga nem volt képes kezelni. Meghívta magát a községet bizonyos ügyeknek elintézéséhez. Maga a község pedig ezen átruházás folytán nyert hatáskörét társas hatóság által láthatta el. Midőn azután később a község saját felettes hatósága alól felszabadul, immunitást nyer, a városban az érintett hatáskört folytatva a városi tanács tölti be. A községi tanács, ha a község által szabadon is választatik, rendesen a fölötte álló hatóságnak megerősítésére szorul. A városi tanács úgy mint a községi — a bírón kívül tizenkét esküdthől állott.

Választó volt minden teljes jogú polgár. A polgár elnevezése a várszervezet terminológiájából vétetett. *Civiles* — *civis*. Ahhoz azonban, hogy valaki városi polgár legyen, szükséges volt, hogy a város területén ingatlanja legyen. A városi hatóságoknak megválasztása mindenkor Szt. György napján, egy évi időtartamra történt.

A városi hatóságot *városi tanács*-nak hívták. *Richter* und *Rath*. A városi tanácsnak és így a városnak is első tisztviselője a *városi bíró*, a ki a tanácsnak vezetője, elnöke. A bíró az esküdtekkel együtt alkotják a *városi bíróságot*. A városi tanács autonóm testület volt. Saját hatáskörében — ámbár felelősség és ellenőrzés mellett intézkedhetett. Ezen autonómiát a királyok nyíltan vagy hallgatólag elismerik.

A városi tanácsnak valószínűleg már ezen időben is igen jelentős hivatalnoka a *városi irnok* (*Stadtschreiber*). A városi irnok vagy jegyző állása felette fontos volt. Ő volt a városi üléseknek jegyzője. Az ő hivatalos tollával vezették be a jogügyleteket a

városi könyvekbe, ő állította ki az okmányokat, ítéletleveleket. Tevékenységét azonban a bíró és egy-két esküdt ellenőrizte.

A mint említettük, a városi jognak a közönséges jogon való fölülemelkedése változtatta meg a községi lakosoknak eddigi jogállását is. A vásári jog tette a községet várossá, teremtette meg egyuttal a városi szabadságot, a lakosok egyenlőségét és a földesuraktól való függetlenségét. A jobbágyi kötelékek alól való felszabadulás jelenti a városi lakosságnak a törvény előtti egyenlőségét. A szabadság a személyre és az ingatlanra vonatkozik. Ezen szabadság és a bíróság előtti egyenlőség, kapcsolatban a régi községi ingatlan teljes felszabadulásával, megteremtette a szabadságnak egy új nemét — a polgári szabadságot. A polgári szabadságot élvezik az összes polgárok — immár a városnak polgárai.

A városnak egyenjogú polgárainál van a városi uralom. Ezen uralom a mondott oknál fogva demokratikus. Daczára ennek azonban az aristokratizmusnak is van valamelyes nyoma.

A németországi városokban pld. találkozunk az ugynevezett nemzeti uralommal. Ez onnan származott, hogy a régi polgárok és ezeknek ivadékai nagyobb tekintélynek örvendtek s így nagyobb befolyásra is tettek szert, mint a milyen tekintélyük és befolyásuk volt az új jövevény-polgároknak. A bennlakó régi törzsökös családoknak igen természetesen nálunk is kiválóbb volt a szerepe, mint az újabbaknak. Ezen különbségek kialakulása azonban nálunk csak a következő korszakban következik be.

A városokban letelepedhetett mindenki, tehát a jobbágyok is. De ezektől megkövetelték, hogy letelepedésük előtt előbb földesuruknak földbértartozásukat, a terragiumot megfizessék. Királyaink kiváltságleveleikben mondták ki azt, hogy bármely helységnek lakosai minden ingó vagyonukkal együtt elhagyhatják lakóhelyüket és letelepedhetnek a városban, hacsak előbbeni földesuruknak földbérüket lefizetik. Ezen rendelkezésekkel a királyok városaink megszaporodását akarták elérni.

A városban való letelepedés tehát eleinte semmiféle alakszerűséghez sem volt kötve. Később, a rákövetkező korszakban azonban megkivánták azt, hogy a városi kötelékbe felveendő a városban ingatlant szerezzen. Akkor, a midőn a polgári kötelékbe való felvételt bizonyos alakszerűségekhez kötik, a városoknak kereskedelmi és ipari foglalkozása felülemelkedik a terménygazdasági foglal-

kozáson. Az ipari és kereskedelmi foglalkozás a városi lakosságnak jellemző foglalkozása.

A városi lakosok illetékesség tekintetében csakis a városi bíróság alá tartoztak. Az ítélet elleni panasz a király elé tartozott.

Joguk volt a városi polgároknak rendszerint a plébánost is szabadon megválasztani. Ebből származott a városoknak patronatusi joga. Megkapták azonkívül a városi polgárok, mert kiválóan kereskedéssel foglalkoztak, a rév- és vámszabadságot, ha áruikkal az országban utaznak. De maga a város mint földesur szintén kapott rév- és vámszedési jogot.

Közterheket a város mint ilyen szintén tartozott viselnie. Házhelyek után szedték és fizették a kir. kincstárba a földbért, a terragiumot. Az erdők után is fizettek bizonyos tartozásokat. A honvédelemben szintén részt vettek. Bizonyos számú, rendesen nehéz fegyverzetű lovast állítottak, vagy pedig a várost, ha az erőd is volt egyuttal, megvédeni tartoztak. A vásártartásnak joga is rendesen kapcsolatban volt a városi szabadsággal.

6. §. A földesuri hatóság.

A várispánságok idejében az uri hatóság, annak tágabb értelmében a nem szabadok, a királyi szolganépek, tárnokok, lovászok, udvarnokok stb. és rabszolgák fölött gyakoroltatott. A földeket művelő nem szabad sorsuak fölött a földesúr gyakorolta a birói hatalmat is. A királyi uradalmakon levő ilyen népek a királyi udvarnak hivatalnokai alá tartoztak. Említettük, hogy a királyi udvar szervezete eleinte magánjellegű volt, hogy a nádor, az udvarispán, az udvarbíró — később országbíró — a királyi udvarnak eleinte inkább csak magánjellegű hivatalnokai voltak s hogy az udvarispánnak éppen az volt a teendője, hogy a királyi magántulajdont képező és egyéb domaniális jellegű uradalmakon lakó szolganép felett bíraskodjék.

A mint ez így volt a királyi udvarban, úgy volt ez a főurak, a nemesek ingatlanjain is.

A magánföldesuri területeken gyakorolt hatóság azonban idővel tágult. Különösen a főpapok uradalmain már a királyság kezdete óta találkozunk olyan áramlattal, hogy ezen területeknek urai nemcsak a nemszabadok, de a szabad jobbágyság fölött is

uri hatóságot gyakorolnak. Ezen jelenség szorosan összefügg az immunitással. Az immunitás római eredetű. A császári birtokok adómentességéből indult ki. A német császári ingatlanok is élvezték ezen kiváltságot. A Frank korszakban pedig ilyen adómentességek különösen egyházaknak adományoztattak. Magának a királynak ezen mentességi joga másokra is átruháztattatott. Ez által az immunitás más jelleget nyer. A közhivatalnokok azon a területen, a mely az immunitást élvezte, hivatalos működést nem teljesíthettek. Ha mégis teljesítettek volna ilyen functiókat, akkor a tilalomnak sanctiója éri őket. Az immunitási parancs megszegésének büntetése. Ezen büntetés akkor éri a hivatalnokot, ha az uri területbe behatolt. Ezen immunitásból keletkezett a rendes bíróságok alól való kivétel is.

Az immunitást élvező úr ugyanis saját szolgálai fölött a birói hatalmat maga gyakorolta és pedig tekintet nélkül az immunitásra, már csupán uri, magánjogi alapon nyugvó tulajdonjogánál fogva is. Az úrnak rabszolgája fölött eleinte korlátlan hatalma volt, büntetésre való joga is pusztán erkölcsi, vallási érzése által van korlátozva. És ezen hatalom tulajdonképpen eredete a közjogi uri hatalomnak, a földesuri hatósági jogkörnek. Az urnak rabszolgája fölötti hatalmi körébe más elemek is kerülnek bele. Belekerülnek különösen akkor, midőn az úr egyuttal immunitásos hatalomra is tesz szert, a midőn azon területnek lakosai, a mely fölött immunitásos hatalma kiterjed, szintén hatalma alá kerültek. Közelfekvő dolog volt, hogy az immunitásos úr ezen vegyes állású egyének fölött is bizonyos hatalmat gyakorolt, melynek alapszálai a bíraskodásra vezetnek vissza. A szorosabban vett uri hatalom enyhült, mert lassanként a rabszolgaság is kivész. Az ezen állású egyéneknek személyi jogait eleinte csak az egyház, majd az állami hatalom is elismeri. Továbbá az ezeknek csoportjába belekerült félszabad és szabad elemek, a rabszolga állásbeliek sorsán is lendítettek, úgy, hogy a korszak vége felé mindezen elemekből egy egységes, de az immunitásos (földes) úrtól függő népelem keletkezett, t. i. a jobbágyok. Kezdetben az immunitásos úr csak a saját jobbágyai közti ügyekben ítelt, később harmadik személyekkel szemben keletkezett vitás ügyekben is. Ebből következett, hogy idézések és végrehajtások a rendes bíróságok által közvetlenül nem voltak foganatosíthatók az immunitási területen

hanem hogy ezeknek az uri hatóság útján kellett megtörténniök. Ha az immunitásra vonatkozó privilegium birtokosa egyházi személy volt, úgy a birói teendők ellátását világiakra bízta. Ezek voltak az *Officiales* (*Advocati ecclesiae*), a *Curialis Comes*ek. Ennek oka az volt, hogy a papok a halálos ítéletek meghozatalánál közre nem működhettek. Erre a világi főuraknak szükségük nem volt. De volt rá eset, hogy ők is tartottak ilyen *Officiales*eket. Ilyenek voltak tulajdonképpen, de csupán eredetüket illetőleg a királyi udvarban szereplő nádorispán és az udvarbíró is.

Szt. István oklevelei közül a veszprémi püspökséget alapító oklevélben az immunitás csak annyiban említettik, hogy a közhivatalnokok szigorúan eltiltatnak attól, hogy a veszprémi egyházat ennek ingó és ingatlan javaiban bármiképpen megzavarják és nyugtalanítsák. Ezen közhivatalnokok között szerepel a bíró és végrehajtó is. Igen nagy súlyt azonban erre nem fektethetünk, mert ezen okmányokban olyan sora van felemlítve a közhivatalnokoknak, mint a *marchio*, *dux*, *vicecomes*, a kik akkor nálunk nem is léteztek, a miből látszik, hogy az okmány formai tekintetben külföldi előkép után készült. Nagyobb jelentőségű a pécsváradi apátságnak alapító levele. Ezen oklevél 1015-ből való. Polgári perekben alantosai felett a pécsváradi apát kizárólagosan ítél. Bűnügyekben azonban, a melyekben halálos ítélet mondandó ki, az apát birói hatáskörrel nem bír.

Az immunitás tehát az egyházi területekből indul ki. Az igazságszolgáltatásnak helyettes közegeként itt szintén a *Curialis Comes* van megnevezve. A XIII. századból ránk maradt okmányok az immunitást már egészen határozottan formulázzák, mint az összes országos bíróság alól való mentességet és a királyi hivatalnokok, különösen a pénzbevéltóknak hatósága alól való teljes szabadságot.

Midőn a XIII. század közepe táján a várszervezet bomladozni kezd, már világi főurak is gyakorolják az immunitási jogot. Nagy Lajos a földesúrnak jobbágysai fölötti igazságszolgáltatási jogát a nemesség régi szabadságának mondja. A földesurak, hogy a jobbágyok saját területükön mindinkább sűrűbben telepedjenek le, azok részére olyan kiváltságokat igyekeztek a királytól kieszközölni, melyek a jobbágyok gazdasági jólétét mozdították elő. Ilyenek voltak az adó- és vámmentesség, a vásártartási jog. E mellett a földesurak a várkötelekből felszabadult, de saját hatóságuk alá

került jobbágyközségeknek szintén adtak privilegiumokat. Megengedték a villicusnak szabad választását, a ki kisebb ügyekben ítél, engedtek a földbérből, megengedték a plébános megválasztásának jogát, adtak nekik halászati és fajzási jogot, úgy hogy ezen privilegiumnak alapján földesuri kiváltságolt községek keletkeztek, melyek csak a földesuri viszonyból származó kötelekektől függtek, de a városi szabadságot el nem nyerték, mert csak a földesuri hatalom által közvetítve tartoztak a királyi hatalom alá. A földesuri jogok egyrészt az újonnan keletkezett egységes jobbágyi osztály fölötti bíráskodásban, másrészt azoknak földhözkööttsége folytán előbb a királyt, most a földesurat megillető adók, földesuri tartozások, munkák iránti jogokban, majd a hadi hatalom folytán a nemességre háruló hadkötelességnek a jobbágyokra való átruházásában, a rendkívüli adóknak ezekre való áthárításából származó jogokban pontosulnak össze.

Az előbbi domaniális, de közjogi adók a földesuri immunitás keletkezése után földesuri tartozásokká alakulnak át. Ezen adók szedésére vonatkozó jogot a királyok át is ruházták privilegiumok útján a földesurakra.

Megemlítendők még az úgynevezet *Soltészségek*, *Scultætiæ*. A Soltészek falusi telep vállalkozók voltak, különösen Északmagyarországon, hol akkor a vidéket még rengeteg erdők borították. Bizonyos évi bér mellett telepedtek le ilyen vállalkozók, irtották az erdőket, alapítottak falvakat, melyeknek jövedelme őket illette, éppúgy az igazságszolgáltatás joga is. Ezen falubeli ingatlan szabadon előörökíthető és átruházható. Az így keletkezett községekre vonatkozó jog, a Soltészség joga. A Soltész a községek előljárója, ő gyakorolja rendszeren a helyi hatósági jogokat.

7. §. *A kiváltságolt nemzetiségek.*

Midőn a várszervezet kibontakozik a maga elemeire, midőn vármegyék, városok és immunitások keletkeznek, ezen területi tagozatok mellett a vidéki kormányzatnak egyéb területeivel is találkozunk. Ezek a kiváltságolt Kúnok és a szepesi Szászoknak területei.

A Kúnok 1238-ban a tatárok által győzettek le. Ekkor azon kérrrel fordultak IV. Bélához, hogy fogadná be őket országába.

Béla kérésüknek engedett. Tudvalevő dolog, hogy ezen befogadás lett közvetlen okává a tatárjárásnak. A Mongolok ugyanis a Kúnoknak kiadását követelték. Béla azonban ezt megtagadta. IV. Béla király a Kúnokat oly feltétel mellett fogadta be, hogy azok a keresztény vallást felvegyék. Ezen ígéretüket azonban a telepések nem teljesítették. V. István alatt új Kún csapatok vándoroltak be. Telepeik a Duna és Tisza, a Maros és Kőrös között terültek el, úgy a Maros és Temes közötti vidéken is.

A telepítést a IV. vagy Kún László alatt megtartott 1279. évi tétényi országgyűlés előzte meg. Azon időben ugyanis itt járt az országban a pápa megbízásából, mint annak követe, Fülöp fermói püspök. Ennek feltűnt a Kún nép barbársága, hitetlensége és erkölcstelensége. A Kúnoknak akkor állandó telepük sem volt még, zaklatták az ország lakóit, zavarták az egyháziak s világiak birtokait. A legatus követelte a Kúnok megtérítését, a mit a király ünnepélyesen meg is ígért. Erre hivatott össze a mondott országgyűlés. A Kúnok hét nemzetségre oszoltak. Az országgyűlésen ezen hét nemzetségnek megfelelőleg hét Kún nemzetségfő is részt vett, kiket a király kezesekül szemelt volt ki teendő ígéretük betartása végett. Az országgyűlés elrendelte, hogy a Kúnság telepedjék le állandóan, falvakat alapítsanak, lakházakat építsenek és vegyék fel a keresztény vallást. Ugyanott kötelesek letelepedni, hová őket IV. Béla telepítette le. A telephelyeket már fentebb említettük. A Kúnok mindnyájan országos nemeseknek ismertettek el. A telep területén levő várföldek, a királyi kincstárra háramlott összes nemesi birtokok, az udvarnokok és jobbágyok földjei nekik adományoztattak. Megkapták ezeken kívül mindazon nemesi birtokokat is, a melyek a tatárjárás ideje óta elhagyatva, üresen állottak.

Azon nemesek, kiknek ezen üresen álló földekre igényük van, a király által kárpótlandók, vagy pénzben, vagy más ingatlan adományozása által. Azon magyar nemesek pedig, kiknek ingatlanjai a Kún telepek által körül vannak véve, birtokaikat szabadon megtartják és a Kúnok tersvéreinek tekintendők. A Kún terület ezentúl nemesi birtoknak tekintetett, azon királyi descensusnak helye nincs. A Kún nemesség a királynak zászlója alatt harczol, védő háborúban részt vesz, épp úgy mint a többi nemes, ha a király vezényli a hadsereget.

A Kúnoknak bírāja a nádor, mint a nemeseknek bírāja egyáltalán. Ezt már IV. Béla király határozta el. A nádor azonban a Kúnok nemzeti főbírásával ül törvényt és pedig csak olyan ügyekben, melyekben az egyik peres fél Kún, a másik pedig Magyar. Ha mindkét peres fél Kún, akkor a Kúnok bírāja illetékes. Ilyenkor felebbezésnek van helye a királyhoz, a ki személyesen ítél a Kún bíróval együtt. Ha halálra ítéltetik a Kún, a királynál kereshet menedéket. Ez által elkerüli a halálos ítéletet, de a halálos büntetés számkivetéssé változik át, hacsak közbenjárók által nem sikerül a megbékülés.

Mint külön nemzetségi terület szerepel a *szepesti Szászoknak* területe is.

II. Géza telepítette ezeket a Szepességbe (1141—1161). Ezen telepesek között azonban semmiféle összekötő jogi kapocs nem volt. A XII. század vége felé egyházilag egyesítették a szepesti prépostság által. Politikai egyesítésük csak V. István alatt, az 1271. évi kiváltságlevél folytán történt. Hasonló szabadságokat nyertek ezek, mint II. Endrétől az erdélyi szászok. Megszállott földjüket teljes tulajdonul kapták meg, a vadászatnak és a halászatnak jogával együtt. Szabad erdőt irtaniok, az irtást szántófölddé átváltoztatniok. Választhatnak közös bírót, a grófot. Ez a szepesti főispánnal együtt ítéljen felettük Lőcsén, a kerület székhelyén. Saját jogukkal élhettek. A királyi zászló alá 50 lándzsást állítanak. Szt. Márton napkor évenként háromszáz budai márka finom ezüstöt fizetnek. A királynak, a főuraknak megérkezésük és eltávozásukkor egyszer bőséges vendéglátást tartoznak adni. Papjaikat is szabadon választhatják.

IV. FEJEZET.

A törvényhozó hatalom kialakulása.

1. §. *A törvényhozási hatalom megosztása és a székesfehérvári törvénynapok.*

A székesfehérvári törvénykezési napokat azért tárgyaljuk ezen helyen is külön, mert a király souverenitási jogainak egyikéből, a királyi bíraskodásból indulván ki, alapjai voltak azon későbbi fejlődésnek, hogy a törvényhozás hatalma a király és a

nemesség között megoszlott. Említettük a székesfehérvári törvényt napok eredetét és azt, hogy azoknak megtartása Kovachich M. Gy. nézete szerint Szt. Istvánra vezethetők vissza. Foglalkoztunk ezen gyűlésekkel, mint a vidéki királyi bíraskodásnak egyik intézményével. Ezen gyűlések tehát *törvénykezési és nem törvényalkotási* gyűlések voltak.

A törvények, mint királyi Decretumok, a királynak többé-kevésbé korlátlan hatalmánál fogva eleinte *inkább a királynak*, mint a nemzetnek auctoritására vezetendők vissza. A törvényhozásnak súlypontja tehát ezen korszaknak első részében a királyi hatalomban keresendő. Persze nem kizárólag, mert a törvények a királyi tanácsban hozattak meg, tehát egy testülettel együtt, mely mintegy a nemzet helyett gyakorolhatott befolyást a királyi törvényhozásra. Ezen testület nem is volt mindig kizárólag a királyi tanács, a mely ekkor még szervezetlen testület is volt. A törvényhozási testület lehetett tágabb is. Felhasználhatta a király azon alkalmat, a midőn több világi és különösen egyházi főúr együtt volt, ezen alkalom pedig a Synodusok megtartása alkalmából nyílt. Ilyenkor azután a király a Synodus okából összegyűlt egyházi főurakkal, majd vele a Synoduson megjelent főurakkal együtt alkotott világi törvényeket is.

A Synodusok különösen tágabb körű gyűlésekké voltak alakíthatók, midőn az egyházi zsinatokon tényleg résztvevő egyháziakon kívül a királylyal együtt megjelent világi főurakon kívül a nép is meghívatott a gyűlésekre. Így Szt. László törvényeinek I. K. 1. §-ában meg van írva, hogy a király Szabolcsban tartotta meg azon Synodust, melyen a király elnöksége mellett nemcsak az összes püspökök, apátok és világi főurak voltak jelen, de ott volt az összes papság és még a nép is. Az iránt, hogy a gyűlés egyházi zsinat volt-e, a melyen világi törvényeket is hoztak, vagy pedig vajjon a Synodus-féle megjelölés alatt világi jellegű gyűlést kell-e érteni függetlenül az egyházi Synodustól, nézeteltérés volt a régibb egyházi írók között is. *Péterffy Károly* 1742-ben megjelent *«Sacra Concilia Ecclesiae»* című munkájában a Synodus egysége mellett foglalt állást, kiemelve, hogy az egyházi zsinatok alkalmával hozattak világi törvények is. *Batthyányi Károly* gróf pedig *«Leges Ecclesiasticae»* című és 1785-ben megjelent munkájában ennek ellenkezőjét vitatja.

Kiemeli, hogy a Synodus a középkornak általános terminológiája szerint világi gyűlést jelent. És ezen nézetet tényleg Kálmán király 1. K. 2-ik fejezete is látszik igazolni, a hol a Synodus bírói gyűlekezet megjelölésére van felhasználva. Részünkről csupán arra utalunk, hogy minekutána az egyházi zsinatszerű határozatok bőviben találtnak a Szt. István-féle államszervezet-korabeli királyi Decretumokban és mert a király apostoli minőségénél fogva — mely minőség akár követséginek, akár főpatronátusinak nevezetik mindesetre tág hatáskört biztosított a királynak — az egyházzal szemben külön viszonyban volt, ő az egyházat érdeklő kérdésekbe is beleszólhatott, természetes, hogy az egyházi zsinatokban is része volt, éppúgy mint a Frank királyoknak. Hogy a Synodus-féle elnevezés kizárólag egyházi, vagy kizárólag világi gyűlekezetet jelentene, a mondott oknál fogva nem fogadható el. A király egyházi jellegű ügyek megvitatása alkalmával is jelen lévén, felhasználhatta azon alkalmat, mely akkor kínálkozott, midőn egyházi zsinat együtt volt, hogy a gyűlekezetet kiegészítse és így egy és ugyanazon gyűlekezeten nemcsak egyházi, de világi ügyekről is határozhattak. Épp olyan alkotó eleme lehetett nálunk az egyházi gyűlés a világi gyűléseknek, mint a milyen alkotó eleme volt a Synodus ezeknek a nyugaton, a hol a Német *birodalmi gyűlések* kialakulásának egyik alkotó részét éppen az egyházi zsinatok képezték. De ez nem volt szabály. Így Szt. László II. K. 1. czimében már csak az összes főurak (optimates) vannak felemlítve, a kiknek jelenlétében hozatott meg ezen törvény. A nemesekről itt nincsen említés.

Mindezekből látható, hogy a Decretumok megalkotásánál a királyi tanácson kívül más tágabb tanácskozási testületek is vettek részt már ezen korszakban is. Minthogy azonban a királyi tanács szervezve nem volt, minthogy a gyűlések alkotó elemeik szerint szabályozva nem voltak, azon kérdésnek eldöntése, vajjon kik hivassanak meg a törvényalkotásba, mindenkor a királyra volt bízva. Igen természetes tehát, hogy a király az országgyűlések megtartására olyan gyűlekezeteket is felhasznált, a melyek a tanácskozók egyik alkotó elemét már magukban foglalták, a főpapokat t. i. és a mely gyűlekezeteket a királynak csak ki kellett bővitenie. Ezek voltak egyrészt a zsinatok. De voltak más ilyenféle gyűlekezetek is. Ilyen gyűlések voltak a székesfehérvári törvény-

napok, melyek azonban nem szabályalkotásra, hanem törvénykezésre voltak hivatva. Itten még többen voltak jelen mint a zsinatokon. Ezen jelenlevőket is fel lehetett használni tanácskozássokra, csak a tanácskozás tárgyát kellett megváltoztatni.

Ezen gyűlések azonban úgy látszik, elavuló félben voltak, mert az 1222. évi 1. t.-cikk kötelességévé teszi a királynak, hogy a székesfehérvári napokat évenként megtartsa. Bővebben leírja a székesfehérvári törvényt napok feladatát az 1231. évi 1. t.-cz. Kiemeli ezen törvényhely azt, hogy ezen törvényt napon mindenki megjelenhet, a nemesek és a nem nemesek, hogy ott panaszaitat előadhassák. Használja a törvény az *oppressi* kifejezést, említi tehát az elnyomottakat. Ezen kifejezésből is lehet arra következtetni, hogy az itt előadható sérelmek lehettek közjogiak éppúgy mint magánjogiak. Különben nemcsak az «*oppressi*»-féle kifejezésből lehet erre következtetni. A törvények is utalnak erre. Mutatják azt, hogy a törvényt napokon nemcsak magánjogi, hanem közjogi jellegű pereket is intéznek már el. Innen pedig csak egy lépés kellett, hogy a bíráskodásból szabályalkotás váljék. Ilyen közjogi jellegű intézkedések a következők voltak: A nádor (1231 : 3.) panasz folytán letehető és a király által más teendő helyébe. Az 1291. évi 31-ik t.-cz. pedig a gyűlésnek ezen jogát kiterjeszti az országbíróra, a Cancellárra és a tárnokmesterre is.

Már a Szt. László-féle törvényből látható, hogy a törvényalkotáskor az összes nemzet lehetett jelen.

Az 1231-ik évi törvéncikk ugyan nem sorolja fel külön mindazokat, a kik ezen gyűléseken részt vesznek, de említi az *összes nemeseket* «*omnes Servientes Nostri*», a *kik jelen lehetnek*, (1. t.-cz.) de megköveteli (2. t.-cz.) hogy az *érsekek* és *püspökök jelen legyenek*, hogy a szegények (az 1-ső t.-cz.-ben : elnyomottak) ügyeit hallgassák meg.

Más szerepe van már a nemességnek az 1267. évi 8. t.-cikk szerint. Az 1231. évi 1-ső t.-cikk az összes nemeseknek megjelenési jogát biztosítja ugyan, de megjelenése azon joggal áll kapcsolatban, hogy a törvénykezési napokon panaszaitat adhatják elő. Az 1267. évi 8. t.-cikknek rendelkezése azonban már az, hogy a nemesek mint a gyülekezetnek tagjai szerepeljenek, a kiknek *jelenlétében* folyják le az igazságszolgáltatás. Nem is kívántatik meg az összes nemeseknek jelenléte. Elegendő ha vármegyénként 2—3

nemes küldetik ki, a kik az összes vármegyei nemességet képviselik. Ezen 2—3 nemes azonban tartozik megjelenni, a *többiek pedig megjelenhetnek*. Ezek a kiküldött nemesek. Hogy a kiküldött nemesek intézménye az összes nemesek megjelenési jogát nem zárta ki, igazolja az 1291. évi 31-ik törvénycikk, a mely az összes főuraknak és nemeseknek jelenlétét kívánja meg évenként Székesfehérváron. Ezen összejöveteleknek közjogi jellegű gyülekezetekké való átváltoztatása már a gyülekezeteknek elnevezéséből is látható. Az előbbi törvények csak mindig a birói eljárásra és a Székesfehérvárott történendő összejövetelekre utalnak. Az 1291. évi törvény azonban már *Congregatio*-nak nevezi el a gyűlést. A Congregatio-féle elnevezés igaz, a birói gyűlésekre is alkalmaztatik (Palatinális Congregatio) de a Congregatio-féle fogalom tágabb, az a közigazgatási ügyek eldöntésével is kapcsolatban van. Nálunk a vármegyei közgyűlést még most is Congregatióknak hívják sok helyen. És tény, hogy a vármegye kialakulásánál, a városok autonómiájának kialakulásánál is a közfunctióknak gerince szintén a biráskodás. A mint az autonóm vármegyei igazgatás szerveinek működésénél a megyei Sedria jelentőségét látjuk előtérbe lépni, a mint a városi immunitások kifejlődésénél legelső sorban a városi birónak és az esküdteknek tevékenységét figyelhetjük meg mint az egész Autonómiának gerinczét és a mint úgy a vármegyékben, úgy a városokban ezen birósági functiók mellé kerülnek a közigazgatásiak, úgy látjuk ezt az országos Congregatióknál is. A közigazgatási szervek azonban még a birósági functióknak tőlük való elválasztása után sem bírtak teljesen functiójuk alapfeladatától megválni, a mennyiben bizonyos birói tevékenység (praeventiv községi, vásári biráskodás) még most is kapcsolatban van velük. Így áll a dolog az országgyűléssel is. Századokon át állott fenn a kapcsolat a törvényhozás és biráskodás között és nyoma ennek még most is meg van. De nemcsak a Congregatio-féle elnevezéshez fűződő fogalom utal a törvénykezési gyűlések jogi természetének bekövetkezett átalakulására, hanem még azon rendelkezés is, hogy az országnak állapotáról (*de Statu Regni*) történik tanácskozás, hogy a hatalmasoknak a vármegyékben való eljárását nyomozás tárgyává teszik és így az ország jogait óvják meg (Conservaverint, jura Regni) tehát országos ügyekről tanácskoznak. Itt már az országgyűlésnek hatásköre országos ügyekről való tanácskozással és a szabályalkotási

joggal teljesen meg van állapítva. Még inkább juttatja ezt kifejezésre az 1298. évi 42. t.-cz., a mennyiben a jövő 1299. évi országgyűlés napját Szt. György nap után 15-öd napra a Rákosra kitűzván, köteletségévé teszi az összes főuraknak és nemeseknek, hogy ott megjelenjenek. Itt sincsen már a gyűlés céljaként a törvénykezés kiemelve, hanem a királyi propositióban foglaltak fölötti tanácskozás és határozathozatal, tehát a törvényhozás. A XIII-ik század végén mindezeknél fogva a törvénykezési gyűlések már átfejlődtek törvényhozási gyűlésekbe, melyeken a királyon kívül részt vesznek az országnak főhivatalnokai, bárói és az összes nemesség, elvben — esetleg a megyei kiküldöttek.

V. FEJEZET.

A rendi szervezet.

1. §. A rendi szervezet és a földviszonyok. A nemesi rend.

Rendi szervezet alatt, a mint ez eléggé ismeretes, az ország lakóinak közjogaik szerinti csoportosítását értjük, ellentétben az egyenlő élethivatás, foglalkozás, műveltség alapján nyugvó társadalmi csoportosítással. A rendi szervezet a szabadság kérdésével függ össze. Az ősmagyar államszervezetben a szabadságnak kérdése leginkább a törzsi kötelekekhez simult. Az, a ki a törzshöz tartozott, élvezte a törzsi szabadságot, gyakorolta a törzsi jogokat és teljesítette az ezen szabadsággal egybefüggő törzsi kötelekségeket is. Figyelembe veendő azonban, hogy a törzsi jogok élvezetéhez juthatott az idegen is, ha a hadi és; így közvetve a törzsi kötelekekbe felvétellett. A törzsi szabadság minőségileg ugyan nem, de alapjában mégis megváltozott a letelepedés tényével, a mennyiben a kizárólagos harci foglalkozáson kívül az ingatlan vagyon is kapcsolatba jutott a szabadsággal. Mutatkozik ennek hatása különösen abban, hogy már a Szt. István-féle államszervezet korában az ingatlannak minősége is minősítette annak tulajdonosát rendi állása szerint. A nemesi ingatlan nemesített, a városi ingatlan városi polgári jogokat biztosított, a jobbágytelek pedig jobbágyi kötelekeket eredményezett.

Az ingatlanra vonatkozólag a földközösségnek elve állott az ősi államszervezetben. A földközösség az ingatlanoknak évi kiosz-

tásával függ össze. A földközösség maradványai egész az új korba nyulnak bele. A földközösség fennlétezését igazolja a «Fyonwztas» — fűvönosztás-féle műszó, melynek helyes értelmét a földközösség lényegével együtt Tagányi Károly magyarázta meg legelőször «A földközösség története Magyarországon» című jeles munkájában. Ezen műkifejezés a füves barázdákat jelzi, melyek az ideiglenesen kiosztott földeknek természetesen ideiglenes határait mutatják az állandó határjelekkel (határkö stb.) szemben, melyek a földnek örök tulajdonát jelölték meg. A kiosztás mérőrsineggel, kötéllel történt, mely után azonban átvitt értelemben maga a kimért föld értendő a «fűkötél» alatt, éppugy mint a Germánoknál a «Seil» vagy a «Sors» («Sortes» különösen a volt római provinciális területeken), az osztás folytán kijutott területrészt értették. Nálunk ez a «fűkötél». Ugyanezt jelenti a «nyil»-féle megjelölés is, t. i. a sors folytán a közösből kijutott földrészt. A «nyil»-féle kifejezés a nemesi ingatlanokon történt osztályoknál is divott 1848-ig.

Minthogy a földkiosztás eredményét fűkötélnek nevezték, nagyon valószínű, hogy a mérés eszköze maga a kötél is volt. De minthogy a «nyil»-féle kifejezés a sors által a közösből jutott földterületet jelenti, úgy talán nem tévedünk, ha felteszszük, hogy az ős államszervezet idejében, de még a Szt. István-féle államszervezet idejében is, — éppugy mint az ős Germánoknál a közösből jutó részt fejszedobással határozták meg — a földkiosztásnál tényleg a nyíllövés távolsága használtatott fel mértéknek. Később a nyil csak a földből sorsolás után járó részt jelenti. 1848-ig divott a felosztásnak ezen neme «nyilak» szerint a nemesi ingatlanoknál, a midőn papíron, nyíllal jelölték meg az egyes osztályos atyafiaknak sors után kiosztandó földrészeket. (V. ö. fent 112-ik oldal.)

A földközösség a Szt. István-féle államszervezet korában is tovább élt, megmaradt ez tovább is, sőt ott a hol a tagosítás még nincs keresztül vive, emlékből napjainkig is él. A községek különböző részeiben külön fekvő földrészek az évi közösségi fűvönosztásnak eredményei. Földközösségben voltak nemesek éppugy mint községek. Sőt ilyen közösségek még most is vannak. A descensus, a szállásbirtok körében mindenestre a földközösség elve volt a földviszonyoknak alapja. A törzsi szervezetnek ősaгрár viszonyai tehát a földközösséggel vannak kapcsolatban. Ez volt ugyszólván

a typus mindenütt, a hol szorosabb együttlét került az ingatlan-nal kapcsolatba. Mutatja ezt különösen az a körülmény, hogy a földközösség évszázadokon át az egyéni földtulajdon mellett tartotta fenn magát.

Az ingatlan jogi természete, a kizárólagos földközösség azonban a Szt. István-féle államszervezet korában megváltozott, a mennyiben az eredetileg földközösségi szállásbirtokon idővel egyéni tulajdon is keletkezett. Szt. István II. K. 5. fejezetében az egyéni földtulajdont mondja ki. Innentől a szabadság az egyéni *szabad földbirtokkal* is szoros kapcsolatba jutott olyként, hogy az, ki ilyen egyéni szabad ingatlannak tulajdonosa volt, gyakorolhatta szabadságával járó jogait, teljesíthette kötelességeit. Ezen kötelességek most is, úgy mint előbb, különösen hadiak voltak. Ezen szabad földbirtok mint egyéni tulajdon tehát a régi földközösségi szállásbirtokból indul ki és evvel is a régi nemzetségi, tehát közszabadság, nemesi szabadság jár. A nemesi szabadság tehát a nemzetségi szabad, azaz nemesi ingatlannal szoros kapcsolatban van. Szt. István alatt keletkezett a szabad, tehát nemesi ingatlanok egy másik neme is, t. i. az adománybirtok. Valamely ingatlanok adományozása a királynak főtulajdonjogából indult ki. Érdemeket, névszerint a király, illetve a haza körül szerzett, különösen hadi érdemeket jutalmazott meg evvel. A királyi adományon nyugvó szabadbirtok és a szállásbirtok között közjogilag különbség nem volt. Csak Kálmán idejében következik be ezek között bizonyos különbség az örök-, tehát a *magánjog* tekintetében, a mennyiben a királyi adománybirtokra vonatkozólag (kivéven a Szt. Istvántól eredő adományokat) az ági öröklés mondatik ki. A különbség a kétféle ingatlanra vonatkozólag csak a magánjog terén fejlődik tovább. Az adománybirtokkal szintén csak a *közterhek*, névszerint a hadi kötelességek jártak. A királyi adomány által a megadományozott a királylyal szemben semmiféle más kötelezettségi viszonyba nem került, mint a milyenben voltak a többi közszabadok. Az alattvalói hűségén kívül az adományos semmiféle más új kötelességet nem vállalt magára. Ő is csak személyesen köteles hadba szállani. Ingatlanja után a királyi hadseregbe vitézeket állítani csak akkor köteles, ha erre az adomány alkalmával különösen köteleztetik. Csak a királyi hivatalnokok (Comesek) szolgáltatnak az ingatlanjukon lakó szabadok adóképesességéhez képest

lovat, vértés vitézt vagy katonát egyszerű felszerelésben. A közjogokban való részesedés tekintetében a kisebb vagy nagyobb birtokkal rendelkező nemesek között különbség nincs. A szabadság, mely a nemesi ingatlannal kapcsolatban van, egy és ugyanazonos. Rendi különbség a földbirtokon alapuló nemesség sorában nem létezik. A mint Szt. István a szállásbirtokkal a királyi adománybirtokot egyenlővé tette, nem is keletkezhetett a kétféle ingatlan tulajdonosai között a jog tekintetében különbség.

De a későbbi királyok adományozásából származó ingatlan sem teremthetett másféle szabadságot, másféle jogot. Igaz ugyan, hogy a későbbi királyok adományaiban a királyi kegyelem megnyilatkozását látták. A birtoklás jogczimébe tehát evvel olyan újabb elem került, mely az előbbi, a hódítás alapján történt foglalás jogczimével szemben állott, de viszont az adománybirtokot szintén csak közérdekem jutalmazása fejében lehetett megszerezni. Így tehát a kétféle jogczim alapja mégis csak egy volt, a közérdekem jutalmazása, minek folytán a kétféle ingatlan minősége ezen értelemben kiegyenlítődött. El kell tekintenünk ezen helyen természetesen a két ingatlan magánjogi különbségeitől és viszonyától a királyi kincstárhoz, a királyhoz, hogy t. i. a családnak tulajdonjoga az adománybirtokon korlátozott lett, nem is lehetett felette olyképpen intézkedni, mint a szállás czimén szerzett ingatlan fölött. A közjog szempontjából azonban a kétféle ingatlannal kapcsolatos jogokat és kötelességeket illetőleg különbség nem keletkezhetett.

Daczára azonban azon alapelnak, hogy az ingatlanhoz fűzött szabadság egy és ugyanaz, hogy tehát a nemzet szabad tagjai között különbség nincs, hogy a nemesség egy és ugyanaz, hogy tehát *rendi* különbség nem létezik, azért mégis találkozunk a nemesség körében bizonyos árnyalatokkal.

Már Szt. István törvényében előfordulnak a Principes, Barones, Comites, Milites, Nobiles. A Miles és Valenssel szemben áll a Vulgaris. (II. 14, 15). A Miles a Serviussal egy huzamban említettik, a midőn ezeknek egyik urtól a másikhoz való elszerzéséről van szó. (II. 21). A Miles a Comessel hozatik összeköttetésbe olyformán, hogy a Miles biráskodás dolgában a Comes alá tartozik (II. 43). Előfordul a Senior is a Servussal szemben (II. 35). Szt. László II. K. 11. fejezetében pedig a Miles a Nobilissal egyértelműleg van használva.

Mindezekből bizonyos, hogy a *Principes*, a *Nobiles*, a *Barones* egymás között semmiesetre sem rendi, hanem csak tekintély és hivatalos állásbeli megkülönböztetésen szerepeltek, a mely utóbbi körülmény a *Comes*ekre nézve is áll. A *Miles* és *Serviens* a katonai szolgálattal való kapcsolatot jelenti, kiknek előkelőbb volta, a *Valensek* csoportjába való tartozás, de mégis uruktól való függőségük az által van kifejezésre juttatva, hogy uruktól visszakövetelhetők és hogy a *Comes* és nem a király bírósága alá tartoznak. Bizonyos az is, hogy különösen a vagyonosabbak, meg talán a régi törzsszervezet idejében nagyobb tekintélynek örvendő családoknak utódai voltak azok, a kik előkelőség dolgában a többi közszabadok, a nemesek soraiból kitűntek. A királyi tanácsba meghívtak az érsekek, püspökök, apátok, tehát az egyházi főurak, továbbá a bárók, az udvari főhivatalok viselői, a *Comes*ek, tehát a *Comes curialis major*, a *Comes curialis minor*, azaz a nádor, az országbíró, később a Cancellár, a tárnokmester, a *Comes Capellae*, tehát az egyházi és a világi előkelők.

A *Milesek*, a mint már más helyen is említettük, legnagyobb valószínűség szerint hadi szolgálatot teljesítő szabadok voltak, a kik vagy a királynak, vagy más előkelőknek szolgálatába léptek, kik lehettek külföldi, esetleg belföldi szegényebb nemesek is, kiknek előkelőségét a harci foglalkozás adta meg, a katonai szolgálatba való önkéntes, de állandó jellegű elszegődés azonban az ur — a *Senior* — és a *Milesek* között bizonyos szorosabb kapcsolatot létesített, mely a szigorúbb katonai fegyelmi viszonynál fogva is kizárta azt, hogy uruktól elpártolva más ilyenféle szolgálatba szegődjének. Ha azonban ilyesféle mégis előadta volna magát, könnyen érthető, hogy az urnak visszakövetelési jogát biztosítani kellett és a *Milesek* ezen kérdés tekintetében a szolgálkkal helyeztettek egy vonalba. Teljes szabadságuk tehát csupán a szorosabb katonai kötelék folytán volt korlátozva. Később valószínűleg ők is szabad, nemes ingatlant kaptak s midőn a várszervezet megizmosodásával ilyen külön feudális jellegű intézmény fölöslegessé vált, ők a többi nemesekkel teljesen egyenlőkké lettek, régi elnevezésük pedig vegyesen alkalmaztatott egy és ugyanazon rendbelieknek megjelölésére, a *Miles* és *Nobilis* immár egyértelműnek vétetett.

Midőn a keresztény vallás Szt. István intézkedései folytán az

állami élettel oly szoros kapcsolatba jutott, igen természetes, hogy a keresztény egyház vezetői, a kik különben is az akkori műveltségnek színvonalán állottak, az állami életben is nevezetes szerepre szellemeltettek ki. Így kerültek ők éppugy mint a Karolingok alatt a Frank birodalomban, meg az Angolszász alkotmányban is politikai rendi álláshoz és pedig olyképpen, hogy még a világi főurakat is megelőzték. A keresztény vallásnak tekintélye és azon szerep, mely nekik már az első király által az állami ügyek intézése körül jutott, igen természetesen emelte személyes előkelőségüket is. Ehhez járult még, hogy a főpapok voltak a leggazdagabb földbirtokosok, hogy ők nekik sikerült legelőször területeiket a királyi beavatkozástól mentesíteni és ők voltak a műveltség terjesztői. Tudományuk és ismereteiknél fogva a király az ő tanácsában nem is nélkülözhetette őket, a minek folytán ők oda állandó működéssel kerültek bele, az alsóbb papságnak egy része pedig a királyi kápolnának intézménye folytán az udvarral folytonos összeköttetésben lehetett, a miből azután szintén egy közjogi hivatal, a királyi Cancellária fejlődött ki. Mindezek okai voltak annak, hogy a főpapság mint előkelő osztály a nemesség rendjében kitűnt és előkelőség dolgában lassanként előljárt.

A nemesi rendnek alapja tehát a közszabadság volt. Ezen közszabadság fogalma eleinte csak a nemzet jogi meggyőződésén alapult. Közvetve kifejezésre jutott ezen meggyőződés tényleg a közügyekben való részvétel jogában (királyi tanács, országgyűlés), a szabad ingatlan tulajdonában és a közterheknek a nemesi állásnak megfelelő módon való viselésében, a hadi szolgálatban. Ezen hadi szolgálat a honvédelemből állott a királynak személyes parancsnoksága alatt.

A nemesi jogoknak erősebb tekintélyen alapuló meghatározása és biztosítása csak akkor vált szükségessé, a midőn a szokáson és a nép meggyőződésén nyugvó jogai a nemességnek ugy a királyok, mint az előkelő hatalmasok által megsértettek.

Az egységes nemesi rend keretén belől keletkeztek bizonyos árnyalatok. Az előkelők osztálya ugyanis a Szt. István-féle állam-szervezet második felében, különösen a XII. század végén és a XIII. század elején tömörebb lett, saját érdekeit tolta előtérbe a nemesek jogainak veszélyeztetésével és csorbitásával. Ennek módját megadta a terjedelmes ingatlan vagyon és az ennek folytán

bekövetkezett tényleges nagyobb befolyás, mely azonban nem a jog, hanem a tényleges erőre és az evvel való visszaélésre helyeztetett mint alapra. Így történt, hogy ezek a nemességgel ellentétes érdekeket képviseltek. Ez hűbéri befolyás volt. Ilyen viszonyok között tehát a nemességnek arra kellett törekednie, hogy jogai úgy a királysággal, mint ezen birtokaristokrátiával szemben megállapíttassanak. Ezen kérdésnek megoldása az aranybullával kíséreltetett meg.

Az aranybullának célja tehát nem volt más, mint a régi nemesi jogokat a király és a főurak visszaélései ellen megvédeni. Nem volt tehát célja, hogy a nemesség számára új jogok biztosíttassanak, hanem csakis a régi szabadságnak fentartása.

A jogosított nemeseknek szokáson alapuló és a nemzet meggyőződésén nyugvó szabadsága az aranybullával mintegy szerződésszerű alapokra lett fektetve és ezen szerződés írásba lett foglalva.

Az aranybullából a következő sarkalatos nemesi előjogokat lehet kiolvasni :

1. A nemes birtokain semmiféle adó nem szedhető.
2. A nemesi birtokon a descensus nem gyakorolható.
3. A nemesség csak a király, nádor és országbíró birói illetékessége alá tartozik. Jóságvesztés és főbenjáró ügyekben az országos bírák a király hozzájárulása nélkül el nem járhatnak.
4. Adószedők és a kamarának grófjai csak nemesek lehetnek.
5. Támadó háboruba a nemes nem kényszeríthető. Ha azonban ebbe beleegyezik, úgy ez csakis a királynak költségén történhetik meg.
6. Egész vármegyék nem adományozhatók. Ez tehát gátja a területi uralom kifejlődésének.

2. §. *A közjogilag nem szabadok.*

Megemlékeztünk már olyan állásuakról is, a kik a nemességhez nem tartoznak, de azért jogilag mégis szabadoknak tekintendők. A nemesek és ezek között azon különbség van, hogy nem élvezik a közszabadságot. Olyanok voltak ezek, kik a törzsszervezet idejében a törzsön kívül maradván, törzsi ingatlanjuk sem volt. Ezek tehát a közjog szempontjából nem szabadok, de azért magánjogi szabadságuk volt. Egyik csoportja a törzsi kötelékeken

kivül állóknak személyisége elismertetett — magánjogoknak alanyai lehettek. A honfoglaló magyarok a benlakókat, ha fegyveresen ellent nem állottak, szabadságuktól nem fosztották meg. Csak azok lettek rabszolgákká, kik hadifogságba kerültek, kik fegyveres ellentállásuk folytán veszítették el szabadságukat. A magánjogi szabadságot élvezték a bevándorolt idegenek is. Mindazok tehát, a kiknek szabadsága a magánjog szempontjából el volt ismerve, a magánjogilag szabadok csoportjába tartoznak. Ezek közé soroljuk legelső sorban azokat, a kik a *várszervezettel* jutnak szoros kapcsolatba.

Ide tartoznak :

a/ A szent király jobbágysai, Jobbagiones Sancti Regis, Liberi Sancti Regis, Jobbagiones naturales.

Ezek alkották a várszervezet fegyveres népének legelőkelőbb osztályát. Tekintély dolgában ezek állottak legközelebb a nemességhez.

A mint elnevezésük is mutatja, ők már Szt. Istvántól nyerték el szabadságukat, a mely szabadságban a későbbi királyok is meghagyták őket.

A várjobbágyoktól, kik a várhoz tartozó fegyveres népnek zömét alkotják, szintén el voltak különítve. Hadrendileg is külön számba mentek.

Egészen hasonló kiváltságos állást foglaltak el a *szent király jobbágyok fiai*, *proceres filii Stephani regis*. Birtokaikat szabadon előörökíthették. A várnak hivatalnokai ellenük megszállási jogot nem gyakorolhattak.

A várszervezet hadrendi fősúlypontja

b/ a várjobbágyoknál volt. Foglalkozásuk éppugy mint a szent király jobbágysai és a szent király jobbágy fiainak foglalkozása kizárólag a fegyverforgatás. A várakból kikerült királyi hadsereg legnagyobb része ezekből áll. Ezen fegyveres szolgálat ellenében, mintegy eltartás czimén kaptak várföldeket. Birtokosok más czimen is ingatlant. Vétel, örökösödés czimén is. Ezen ingatlanokról szabadon rendelkezhettek, sőt kegyuri jogokat is gyakorolhattak rajtuk. Tekintélyben is volt részük. Ennek bizonyítékaul szolgálhat, hogy családjuk után — de genere — említetnek fel okleveleinkben. Lehettek tulajdon rabszolgáik is, a kiket szabadon eladhattak vagy felszabadíthattak.

A rabszolgák felszabadítása teljes vagy nem teljes joggal történhetett. Azok, a kik nem teljes jogra bocsájtattak szabadon, még bizonyos függőségi viszonyban maradtak. Ilyenek is voltak a várjobbágyok hatalma alatt.

A várjobbágyok családok szerint csoportosultak a várföldeken. A várföld a család kezén megmaradt és apáról fiúra szállt örökösödés útján addig, míg a család ki nem halt. Magszakadás esetén a várföldek újból eladományoztattak. A várjobbágy özvegye magszakadás esetén a várföld egy részének hasznélvezetében megmaradt.

A várjobbágyok és utódjaik szolgálatjukat és a vár iránti jogukat illetőleg mindig egy és ugyanazon várhoz voltak kötve, tehát szabadon nem költözködhettek. De ezen megkötöttség éppoly kevésbé volt befolyással egyébkénti szabadságukra, mint a hűbéreseknél helyben lakási kötelezettsége nem gyakorolt befolyást a vasallusi nemesi szabadságra. Nem is mondhattak ők le javadalmukról, de várszolgálati kötelezettségükről sem. Ebben már különbözött az ő szabadságuk a hűbéresekéétől, kik a hűbéri viszonyt felmondhatták. Ezen megkötöttség tehát hasonló volt a kifejlődött jobbágyi osztálynak földhözkööttségéhez.

Volt rá eset, hogy a várjobbágyok nemesi ingatlan birtokába is jutottak. Ezek alapján ilyenek nemeseknek is tekintettek. Ilyen ingatlanok eladásához a királynak beleegyezése volt szükséges.

Megesett, hogy várjobbágyok királyi adományt nyertek a nélkül, hogy jobbágyi köteleességük alól felmentettek volna.

Arra is van példa, de ez semmi esetben sem fordult elő gyakran, hogy a várjobbágyok várföldjeik eladására is szereznek jogot. Az ilyen várföldeket *patrimonialis* földeknek nevezték.

Az átöröklés által a várjobbágyok földjei csak egy bizonyos minimumig voltak feloszthatók. Ezen további fel nem osztható részekén azután az örökös társak osztatlanul maradtak együtt.

A XIII. században a várjobbágyokat *nobiles* jobbagiones castrifele elnevezéssel illetik azért, mert bizonyos irányban nemeseknek tekintik őket. Megkülönböztették a *nobiles contrensesekeket*, az egyházi nemeseket (*predialisták* vagy *nobiles ecclesiae*) és az országos nemeseket (*nobiles regni, servientes regis*). Ezen megkülönböztetés, mint a várszervezetnek utóhangja, még Mátyás király idejéig tart, a ki az 1467. évi decretumban adófizetés tekintetében külön-

bőzteti meg ezeket egymástól. A várjobbágyok messze túléltek a várszervezetet. Nagy Lajosról is tudjuk, hogy várjobbágyokat nemesített. A várszervezet mint intézmény korábban tűnt le, mint a vele kapcsolatos személyi elem. Ennek pedig oka az, hogy a várszervezet nem egy egységes törvényszerű intézkedéssel töröltetett el, a mely esetben a vele kapcsolatban lévő egyének jogállásáról is intézkedni kellett volna, hanem olyan intézkedések folytán szűnt meg, a melyeknek már közelebb fekvő céljai voltak, érdekeket elégitettek ki, a mely intézkedések megtételénél nem is gondoltak arra, hogy következményük a várszervezetnek felbomlása lesz. A várszervezet megszűnése tehát csak következménye volt más célzatú közhatalmi cselekményeknek. A dologi elemét vonták el a várszervezetek — a személyi elem — ha csak különös esetekben nem történt királyi intézkedés és más organikus fejlődés bele nem sodorta a várjobbágyokat másféle kötelekbe, melyek azután különös jogi kialakulásokkal voltak egybe fűzve (városi alakulás, jobbágyi sors stb.), megmaradt sokáig eredeti jellegében.

A várszervezettel kapcsolatban lévő népekhez tartoztak *c/ a várszolgák* (cartenses, civiles, populi castri, conditionarii).

Ezek leginkább a hadi foglyok sorából kerültek ki és azokból, kiket a hódító magyarok itt találván rabszolga sorsra juttattak.

A várszolgák rendszeren nem teljesítettek katonai szolgálatot. Csak kivételesen, különös veszély esetén, a mint ez a tatárjárás idejében történt. Ilyen esetben a várszolgák nem a királynak zászlója alá sorakoztak, hanem valamely főúr vezetése alá kerültek.

A várnépnek földje szintén örökös volt s a király által csak magszakadás esetén adományoztatott tovább. A főispánok a magszakadt várnép birtokain különböző mérvben örököltek.

A vár hivatalnokainak hivatalos utazások alkalmával szabad descensust voltak kötelesek nyújtani. Tulajdonképpen rendeltetésük az volt, hogy a várélet erősítési és gazdasági szükségleteiről gondoskodjanak.

Kötelesek voltak erősítéseket emelni, sánczokat ásni, fát vágni, fuvarozni, élelmet szállítani, utakat készíteni, a börtönöket őrizni. Voltak közöttük íjkésztők, sütők, halászok, molnárok, szántók, szőlőmivesek, kovácsok, hegedősök, kőfaragók, mosók, kanászok.

A várszolgák századokba voltak beosztva és ezen századokban fizették census vagy pensiónak nevezett szolgálmaányaikat.

Ugy látszik, hogy a várnépek állapota nem volt nagyon kedvező. II. András idejéből tudjuk, hogy szétfutottak, úgy kellett őket összegyűjteni és a várakba visszatérlni. Az is megesett, hogy egyházi uralom alá menekültek.

Kötelesek voltak terményeik után bizonyos részt a királynak, más részt meg a várispánnak beszolgáltatni.

A várszervezettel egybefüggő osztályt alkotnak a magánjogilag szabadok csoportjában

d/ a várhoz tartozó földmivesek, a kik csak pénzbeli, 3—8 márka között mozgó tartozást fizettek a százados kezéhez.

e/ Figyelembe veendőek még a várterületen lakó *idegenek*. Ezek, ha hadi szolgálatot nem teljesítenek, az ugynevezett szabadok dénárjait fizetik. Házhelyek illetve tűzhelyek után is kiróvják ezen adót, akkor *füstpénznek* hívják.

A várnép századokba volt beosztva. De megesett, hogy kiváltsággépp megkapják azon jogot, hogy a századosi beosztás mellőzésével maguknak bírót választhassanak, a midőn a várterületeken községi szervezetek keletkeznek. A városi polgárok a korszak végén a városi szabadságot élvezik, ők tehát szintén magánjogilag szabadok.

3. §. *A szolgálóosztály.*

A rabszolgának szabadsága nincsen. Ő nem személy, hanem tárgy. Eladható, elzálogosítható. Nincsen jogképessége. Ura eredetileg korlátlan hatalmat gyakorol fölötte. Megbüntetheti, megölheti stb. A régi világnak gazdasági élete a rabszolgasággal áll a legszorosabb kapcsolatban. A rabszolgaság mint intézmény alapja volt a gazdasági életnek.

Az ókorból ezen traditio átment a középkorba is. Összefügg a rabszolgaság a népek harci foglalkozásával. A háboru, a hódítás joga, ez tulajdonképpeni alapja a rabszolgaságnak. A műveltség előrehaladtával a hadi fogolyból nem minden esetben lett rabszolga. Éppugy a hogy most a modern kulturnépek hadviselése is csak hadifoglyot ismer, kinek emberi jogait kétségbe nem vonják és a kit nem fosztanak meg jogalanyiségától. A középkor

elején azonban a rabszolgaság még ismeretes intézmény volt. A rabszolgaságot nálunk is ismerték. A rabszolga értékes jószág volt. Gazdasági jelentősége nálunk is nagy volt. Utaltunk már erre az ősi államszervezet korának tárgyalása alkalmával. A rabszolgaság intézménye áterjedt a Szt. István-féle államszervezet korszakába is. Házi és ipari, ugy mezőgazdasági foglalkozásokra alkalmazták.

A középkorban különösen a Germánoknál és Szlávoknál találkozunk rabszolgákkal. Itt a rabszolga rendesen valamely ingatlannal állandó kapcsolatba jutott. A rabszolga tehát az ingatlannal együtt van az úrnak hatalma alatt.

Midőn őseink letelepülésük után a földmiveléssel behatóbban foglalkoztak, az e körül végzendő munkák végzésére leginkább rabszolgákat használtak.

A rabszolgaságnak alapja nálunk is legelső sorban, amint említettük, a *hadifogság*. Azután rabszolga az, ki rabszolgától születik. Ha a szülék egyike is rabszolga, úgy a gyermek szolgasorsú. Végre pedig büntetésből is elveszhet a szabadság.

A szolgának neve: *servus*, *mancipium*. Azon foglalkozás után is elnevezték őket, amelyre uruk által alkalmaztattak. Így voltak az *aratores*, *vinitores* stb. A szolga nálunk is dolog számba megy. Eladható és pedig úgy az ingatlannal, mint a nélkül. Kálmán király azonban a szolgáknak külföldre való eladását megtiltá. A rabszolgát zálogba lehetett adni, elajándékozni, vagy pedig halál esetére fölötté rendelkezni. A rabszolgát szökése, vagy jogtalan elvonása esetén vissza lehetett követelni, ha pedig megkínózzák, azért kártérítést lehetett követelni. Ez már elismerése a rabszolga emberi minőségének. A rabszolgát visszaszerző személy is védve van a törvény által; ha ezt eljárása közben bántalmazza, a bántalmazót megbüntetik.

A rabszolgának tulajdontárgyi minősége kitűnik abból is, hogy midőn a rabszolga más úrnak rabszolgáját megöli, nem a gyilkos szolga ellen irányul az eljárás, hanem annak ura ellen. Ez köteles a rabszolga eljárása által megkárosult úrnak, a meggyilkolt rabszolgának fele árát megtéríteni. Ha pedig ez 40 nap alatt meg nem történik, úgy a tettes rabszolgát adják el, a vételár pedig a két úr között megoszlik. A rabszolga nem lehet tanu. Ez azzal van megindokolva, hogy az urakat a rabszolgák zaklatásaitól megvédjék.

Ura beleegyezése nélkül a szolga házasságra nem léphet, elhalálózása esetén azonban ura keresztény temetkezésről tartozik gondoskodni.

A kereszténységnek a rabszolgaság érdekében érvényesülő befolyása nálunk is mutatkozik. Rendszeresen már azon privilegiumban van a szolgáltnak szolgálati minősége meghatározva, a mely valamely ingatlannak adományozását foglalja magában és a mely ingatlannal kapcsolatban áll a rajta élő szolgáltnak adományozása is. A szolgálat pedig rendszerint szabályozva van, a mennyiben a letelepítés a szolgálat szerinti csoportokban történik. Az egyes szolgálati csoportok pedig előljárók, Majorok, Comesek vezetése alatt állanak. Létezik tehát nálunk is szolgálati jog, a mely a nyugaton Hofrecht elnevezés alatt ismeretes. Vannak ipari, gazdasági foglalkozást űző szolgák, olyanok a kik őrségi szolgálatot teljesítenek (milites ad monasterri custodiam), továbbá a servi ministri, a kik gazdasági teendőket végeznek. Vannak házi szolgák, fürdősök stb. a kik a földesúr lakóházában teljesítenek szolgálatot. Az egyházi és világi főurak és nagyobb földesurak udvaraiban tartózkodtak olyan szolgasorsúak is, a kik magasabb értelmiséget és műveltséget igénylő foglalkozást űztek és ezáltal a többi szolganépektől különböztek. Kiknek ebbeli foglalkozása állandó volt, *udvarnokoknak* hívták. Ezek a Frank korszakbeli ministerialisoknak felelnek meg.

A király udvarában és annak birtokain is voltak ilyen udvarnokok, akik egyéni minőségükhöz képest minden esetre különböző megbízatást kaphattak, főfoglalkozásuk azonban a vidéken a legnagyobb valószínűség szerint gazdasági természetű volt. A királyi udvarnokok tekintélyes elemét alkották a nem szabadoknak és mint udvarnokok a többi, nem királyi udvarnokoktól tekintélyben mindenesetre különböztek. Kézay azt írja, hogy udvarnokokat csak a király és a főpapok tarthattak. Hasonlít tehát az udvarnokoknak állapota a Frank korszakbeli Servi Regis állapotához, a kik daczára annak, hogy nem szabadok voltak, tekintélynek örvendettek. Tény mindenesetre, hogy a kézműiparral foglalkozó udvarnokoknak sorsa idővel tetemesen javult, s hogy azon eredeti különbség közöttük és a szolgák között, hogy t. i. azokat azon ingatlan nélkül is el lehetett adni, melyen le voltak telepedve, az udvarnokokat pedig csak magával az ingatlannal, megváltozott. Mert máskülönben el nem

képzeltető az, hogy pld. a várszervezethez tartozó szabadok közül a várnépbelieket is az udvarnokok közé emelték.

Az udvarnokok a nem szabadok között képviselték az értelmiséget. Szolgálatuk minősége és azon alkalom folytán, hogy magukat kitüntethették ezen szolgálatok teljesítése körül, igen sokszor eredményezte azt, hogy az udvarnokokat királyaink megneemesítették. Mások pedig a magánjogilag szabadok osztályába kerültek.

A szolgasorból lehetett a szabadok közé jutni. Ez a szabadonbocsájtás által történt.

A kereszténységnek befolyása a szabadon bocsájtásoknál is észlelhető. A kereszténységnek azon tanítása, hogy a felebaráti szeretetnek gyakorlása meghozza a maga jutalmát a túlvilágon: indító okává lett annak, hogy a rabszolgákat szabadon bocsájtották a lelki üdvösség elérése okából is.

Már Szt. István (II. 17) hozza a szolgálknak szabadon bocsájtását a könyörületességgel kapcsolatba és oly cselekménynek jelzi, a mely által a bűnös lelke bűneitől megszabadul. Szt. László alatt ugyanazon felfogás uralkodott. Az ő törvényeiben (I. 30. 1. §.) előfordul a szabadon bocsájtás a szabadon bocsájtó lelki üdvének elérése végett.

A szabadon bocsájtás módját már Szt. István II. K. 17. fejezete írja elő.

A törvény azt mondja, hogy a szabadon bocsájtás bizonyosság útján történjék. Ezen bizonyosság nincsen meghatározva. Csak az kívántatik meg, hogy a szolga szabadon bocsájtását be lehessen bizonyítani. Be lehessen bizonyítani az urnak a szabadon bocsájtásra vonatkozó nyilatkozatát. Ez abból is bizonyos, hogy a törvény szerint azon esetben, ha az urat annak bekövetkezett halála megakadályozta a nyilatkozat kinyilvánításában, annak özvegye és fiai is bizonyíthatják az elhaltak szándékát, hogy evvel — mint kegyes cselekménnyel — az elhaltak lelki üdvét megváltsák.

Ha tehát a szabadon bocsájtási cselekmény forma nélküli is volt, ha a szabadon bocsájtásnak ténye utólag behizonyíttatik, a szabadság elérésének mi sem áll útjában.

Ilyen bizonyosság mellett történt szabadon bocsájtás azután teljes hatályú. Szigorúan meg van tiltva, hogy a szabadon bocsájtó halála után a szabadon bocsájtottnak szabadságát valaki megvál-

toztassa. A szabadon bocsájtás tehát teljes jogra is történhetett. A szabadon bocsájtottakat *libertinusoknak*, vagy ha a lelki üdvösség elérése volt a cél, *dusnikoknak* hívták. A libertinusok azonban különösen egyháziak által foganatosított szabadon bocsájtások alkalmával a szabadon bocsájtóval szemben még bizonyos függőségi viszonyban maradtak.

Igy kötelezték ezeket, hogy a püspöki udvarban bizonyos szolgálatokat teljesítsenek, hogy ott bizonyos időben felszolgáljanak, munkát végezzenek. A püspöki udvarhoz visszatérő időben teljesítsenek szolgálatokat stb.

Megesett ugyanis, hogy a szabadon bocsájtás alkalmával szabták meg azon feltételeket, melyek mellett a szabadon bocsájtást foganatosították. A püspökök és Comesek tehát a libertinusokat olyképpen tarthatják, a mint ez nekik tetszik. Szabadságukat azonban el nem vehetik. Csak a korlátozás függ tőlük (Szt. László I. 30). Ha azonban a lelki üdvösség kedvéért lett valaki szabadon bocsájtva, akkor Szt. László törvénye szerint (I. 30) csupán az egyháznak tartoznak szolgálni. Más megszorítás nem érheti őket.

A mint tehát a szolgálásból a teljes szabad állapotba bizonyos átmenet létezett, úgy a valóságos szolgálóállapotú egyéneknek jogtalan uton való szabadságba helyezése szigoruan tiltva volt. Az, a ki valakinek szolgáját áluton helyezi szabadságba, annyi szolgának az árát köteles megtéríteni, a hánynak szabadságát ilyen uton kieszközölte (Szt. István II. 38). Ezen birság kétharmad részben a királyé, egyharmad részben a jogtalanul fel szabadult szolgának uráé. A király a maga részét az ispánnal felezi meg.

A megszökött szolgát birói uton lehetett visszakövetelni. Ezen per a nádor illetékessége alá tartozott. Ez visszaitéli a szökött szolgát, de orrára süttet bélyeget. Ezen határozat a XIII. század legelső évtizedéből való, mely a pannonhalmi apátságtól megszökött szolgák ügyében hozatott. A rabszolga szökése még a fél fej vagy egész fej hajának leborotválásával is büntettetett.

A mint a rabszolga ura érdekében ezen állásában meg volt védve, viszont a szabad embernek jogtalan módon szolgaként való letartóztatása is szigoruan büntettetett. Mindolyan merénylet, melynek célja az volt, hogy valamely szabad ember szabadsága megátadassék, szigoruan büntettetett. Ha valamely szabad embert

jogtalanul hajtának szolgaságba, úgy a vétkes compositióba esett. A bírságpénz a király és a várispán között oszlik meg.

A kit jogtalanul tartottak vissza szolgaságban, a királyi bíróságnál tehetett panaszt. Ha szabadság iránti joga elismerést nyert, úgy az, a ki őt jogtalanul tartotta vissza, semmiféle kárterítést sem követelhet (Szt. István II. 20).

A szolgaság enyhítésére befolyást gyakorolt az egyház a lelkiüdvösség kedvéért való felszabadítások rendszerével, továbbá avval, hogy a rabszolgáknak temetést biztosított, hogy rájuk is kiterjesztette az Asylum jogát, a mit a világi hatalom is elismert. A világi hatalom pedig nemcsak ez által ismerte el a szolgák jogalanyiságát, hanem akkor is, midőn Kálmán király alatt a rabszolgáknak külföldre való eladását megtiltotta. Mindezek és végre a szabadon bocsájtás ténye a rabszolgaság szigorú formáit enyhítette, rést ütött ama felfogásba, hogy a rabszolga nem ember, hanem tárgy. Mindezen körülmények a rabszolgában az embert ismerik el. Hozzájárult ehhez még az, hogy az egyház a rabszolgák házasságát is elismerte. Ezen tényezők voltak azok, a melyek bevezették a rabszolgai állás megszüntetését és azt, hogy a rabszolga lassan, midőn vele egy területen szabadok is laktak, állásában emelkedett és a félszabadok, a jobbágyok osztályába olvadt bele.

4. §. *A rendi viszonyok átváltozása.*

A mint említettük, a közsabadok vagy nemesek rendjében voltak ugyan bizonyos árnyalatok, melyek az egy és ugyanazon nemesi rendhez tartozók között megkülönböztetésekre vezettek, de azért II. Endre idejéig, tehát a XIII. század kezdetéig ezen a tekintély mérvén alapuló megkülönböztetések még nem bontották meg ténylegesen a jogilag ezentúl is egy és ugyanazosnak ismert nemesi rendet. A nemesi ingatlan különbözősége nem változtatta meg a nemesek közjogi állását. Az aranybulla azonban már arról tanuskodik, hogy a hűbériség behatása folytán az egységes nemesi rend keretén belül bizonyos rés keletkezett, mely ugyan most sem eredményezte a nemesi rendnek jogi elkülönödését és szétmállását, de élesebb határvonalakat vont, melyek a nemesség egységének tényleges megbontását mutatják. Az aranybulla igyekezett ezen megindult fejlődési menetet megakasztani. IV. Bélának bizonyos irányú

tevékenysége szintén ugyanezt eredményezte volna, ha a megindult fejlődési menetet sikerül megakasztani. Ezen kísérletek azonban nem vezettek célhoz. Éppen IV. Béla idejével rohamosan halad a jelzett irányú fejlődés, úgy, hogy a XIII. század végével az egy és ugyanazon nemesség keretén belül az egység tényleg meg van bontva és alapjává lesz a nemesség későbbi kettéválásának. Eddig a közszabadok rendjén belül keletkezett megkülönböztetések részint magának az egyháznak mint szervezetnek nagyobb mérvű befolyására, mely a vezetőférfiak által érvénysült, továbbá ugyanezeknek szellemi műveltségére volt visszavezetendő, másrészt pedig egyeseknek hivatalbeli állására, tehát a királyi tanácsban, a központi és vidéki kormányzatban való részvételle, a minek folytán az egységes nemesi rendben csupán hivatali aristokratiáról lehet szó, mely azonban nem örökletes. A XIII-ik század kezdetén azonban ezen árnyalatok már más alapon is indulnak. Tapasztalhatni ugyanis azon törekvést, mely részben eredménynyel is jár, hogy t. i. a hivatali aristokratia örökletes jellegűvé tétessék (várispánságok eladományozása stb.). Továbbá észrevehető az ingatlan nagyságának befolyása a rendi állásra még az egységes nemesség keretén belől is. A bekövetkezett változások a birtokviszonyoknak átalakításával vannak szoros összefüggésben a várszervezet bomlásával, az immunitások keletkezésével és még a hadrendi alapok változásával is.

A mint ismeretes, Szt. István óta háromféle ingatlant kell megkülönböztetni. Az eredeti, ősi jellegű szállásbirtokot, a királyi kegyelmi tényen alapuló adománybirtokot és a várbirtokot.

Kezdetben a szállásbirtok volt a túlnyomó. Az idők folyamán azonban királyainknak ama törekvése, mely különösen Kálmán király I. K. 24. czimében van elvként letéve, hogy a szabad rendelkezés alatt álló szállásbirtok és a Szt. Istvántól származó adománybirtokokon kívül a többi királytól származó adománybirtokot a király részére háramlás útján lekössék és azoknak minél gyorsabban a királyi kincstárba való visszaháramlását biztosítsák, az aranybulla 4. czikke által meghiusult, a mennyiben az aranybulla visszaállította a nemességnek azon eredeti jogát, hogy szállásbirtokáról szabadon rendelkezhessék.

Evvel meg volt hiusítva annak lehetősége, hogy a királyok minél többet, esetleg az összes területet királyi hatalmukkal kap-

csolatba hozzák, meg is volt akadályozva az, hogy a királyok ilyen módon királyi hatalmukat egy tőlük az adományozások folytán teljesen függő, hajlékony nemességet teremtsenek, a mely a királyi teljhatalom és nem az alkotmányos irány védelmére lépett volna sorompóba. Bekövetkezett azután, hogy királyaink azon célból, hogy maguknak mégis különösen lekötöztetett hiveket szerezzenek, azon ingatlanokat adományozták el, a melyek legelső sorban a királyi hatalomnak voltak alapjai és pedig azért, mert a háramlást az aranybulla rendelkezése folytán a szállásbirtokokra nem terjeszthették ki. Ezért adományozták el a királyok a királyi magán- és várbeli ingatlanokat, a mi által az adománybirtokok számszerint nagyon megsaporodtak úgy, hogy ezek mellett a szállásbirtokok száma tetemesen háttérbe szorult. Hozzá járult ezekhez még az is, hogy a szállásbirtokosok birtokcímük megerősítése végett ezen ősi jellegű ingatlanokra nézve királyi adományleveleket kértek és kaptak is.

Továbbá minthogy nemcsak jogszerű adományok adták meg a tényleges birtoknak címét, hanem az erőszakos foglalások is napirenden voltak és a királyi adományok immár nemcsak egyes, aránylag kisebb területekre, hanem egész várbirtokokra, sőt bánságokra is kiterjesztettek, a királyi adományok nemcsak számban gyarapodtak, de egy kézben nagyobb területek is egyesülvén, területük nagysága is túlszárnyalta egyrészt a régi szállásbirtokokat, másrészt az előbbi kisebb adománybirtokokat.

Megsaporodtak az immunitások is. Kezdetben csupán az egyházi ingatlanokon voltak immunitások. Idővel a világi urak is szert tettek ilyenekre. Minthogy ezekkel az igazságszolgáltatás és idővel a hadügy is össze lett kötve, a nagybirtokosoknak tekintélye, befolyása és a királyi hatalommal szemben való függetlensége mindinkább kidomborodott, míg a kisebbségben maradt nemesség a jelzett feltételek hiányánál fogva régi állapotjában a nagybirtokosok mögött visszamaradt.

A hadi hatalomban való részesedés kérdésében is tetemes befolyása jutott a birtokaristokrátiának azáltal, hogy a midőn a tatárpusztítás alkalmával a királyi váraknak elégtelensége megbizonyosodott, IV. Béla óta a királyok magánvárak építésére is adtak engedélyt. Ily várakat igen természetesen csakis olyanok emelhettek, kik elegendő vagyoni erővel rendelkeztek, mert a vár

tartásának jogával annak hadi felszerelésének kötelezettsége is járt. A vár őrzésére szükséges katonaságot is a várnak ura tartozott eltartani. Ilyen várbeli katonai szolgálatra azután nemcsak a volt várjobbágyok és várnépbeliek vállalkoztak, hanem számos köznemes is, a kik a nagybirtokú aristokratia mellett saját ingatlanjuk csekélysége folytán függetlenségüket megtartani képesek nem voltak.

A világi nagybirtokosok mellett szerepeltek a nagybirtokú egyházi főurak is, a kik nemcsak erkölcsi befolyásuk által váltak ki, hanem immunitásos jogaik folytán is. Ezek is tartottak azután katonákat, éppugy mint a világi főurak. Ezeket *Jobbagiones exercitanteseknek* hívták. Ezekből lettek az ugynevezett *egyházi* vagy *praedialis* nemesek — *praedialisták*. Az egyházi főurak éppugy mint a világi immunitásos nagybirtokosok, immunitási területeiken osztogattak vásártartási, vámmentességi és olyan privilegiumokat, melyek által a jobbágyközségek az ő különös védelmük alatt többé-kevésbé függetlenítettén, egyenesen városi fejlődésnek indultak.

Mindezek a körülmények eléggé bizonyítják azt, hogy a korai Árpád-korszakban egy és ugyanazon alapokon nyugvó nemesi rend, melyben előbb csak a hivatalos és át nem örökölhető aristokratizmus árnyalatai látszanak, tényleg — ha nem is jogilag — felbomlik a főpapok, a főurak és nemesek rendjére. Ezen felbomláshoz nagyfentosságú tényezőt szolgáltatott azon körülmény, hogy egyes közhivatalok, mint különösen főispánságok, előrkithetőkkel váltak, a mi által azon előjogok, melyek a nagybirtokkal amugy is jártak, még közjogi állással is összekapcsolódtak. Ezáltal természetesen a különbség a rendi szervezetben még inkább kifejlődhetett, de még meg is állandósult, mert most ezen előjogokat, melyek közjogi természetűek voltak, már nemcsak az egyes hivatalnok élvezte, hanem ennek leszármazója is, az egész család örökösen biztosítva volt azon jogoknak gyakorlásában, melyek a nagybirtokhoz fűződtek.

5. §. *A magánjogilag szabadok osztályának átalakulása.*

Már a várszervezet megszűnésének és az autonóm vármegye kialakulásának tárgyalása alkalmával utaltunk egyes körülményekre, melyekből a várhoz tartozott osztályok állásában történt

változásokra következtetni lehet. Említettük a Szt. István-féle jobbágycsoportokról és a Szt. István jobbágyfiúkról, hogy ezeknek kizárólagos fegyverviselési foglalkozása igen közel hozta őket a nemességhez. Említettük, hogy a várjobbágycsoportok a várszervezet felbomlása után nagy számban nemesítették, a megyei régi nemesség mellett azon új elemet alkották, mely a vidéki közigazgatási várszervezethez régóta szokva lévén, azon kapcsolatot alkotta, mely a nemességnek az autonóm vármegyei szervezethez való alkalmazkodását közvetítette. A várszervezetnek felbomlásával természetesen a várhoz tartozó egyéb népelemek is felszabadultak a várhatalom alól. Ezek a várföldek eladományozása esetén földesúri hatalom alá kerültek, esetleg községeknek lettek lakóivá. A cives, civiles és a jobbágycsoportok közül pedig sokan városokban telepedtek le.

Azoknak, a kik a várak alján laktak, lakóhelyüket sem kellett megváltoztatniuk, ha a suburbiumból város lett. Mindezekből kerültek ki a városi polgárok.

A földesúri jobbágycsoportok a városokban szabadon telepedhettek le. Justo terragio persoluto azon kötelekeket, melyek őket a magánföldbirtokhoz fűzték, szétbonthatták. Annyival is inkább mehettek át a várhoz tartozó jobbágycsoportok a városi területekre.

Az udvarnokok közül sokan a nemesek közé emeltettek, mások meg a meg nem nemesített várjobbágycsoportokkal a városi elembe jutottak.

Más várjobbágycsoportok pedig földesúri hatalom alá kerülve, a szabad parasztokkal és a rabszolgákkal együtt — kiknek jogállása a szabad elemnek befolyása folytán emelkedett — megalkották a jobbágycsoportnak osztályát, a kiknek tevékenysége a terménygazdasági élettel függ legszorosabban össze.

A főpapok, a világi előkelők és a nemesek mellett tehát a polgári és paraszti osztály fejlődik ki. Ezen fejlődés az újonnan kialakult területekkel függ össze a legszorosabban. A nemesség az egységes vármegyével, a városi polgárság a szabad királyi városokkal, a jobbágycsoport pedig a földesúri hatalommal kapcsolatos földesúri, immunis területekkel van szoros összefüggésben.

6. §. *A zsidókról és izmaelitákról.*

A rendi szervezet tárgyalásának befejezése előtt még a zsidókról is meg kell emlékeznünk. Ezeket ugyanis szintén a magánjogiilag szabadokhoz kell számítani. Ezen szabadságuk és a többi

államlakosokhoz való viszonyaik azonban külön voltak törvényekben, később pedig királyi privilegium által szabályozva. Zsidókkal ősünk már a honalapítás idejében találkozottak.

Nagyobb számban Magyarországon akkor terjedtek el, mikor a keresztes háborúk folytán kidomborodott vallási ellentétek őket vándorlásra és menekülésre készítették.

Törvényes intézkedésekkel Szt. László alatt találkozunk. Decretumainak I. Könyve 10-ik fejezete szerint zsidók és keresztények között tilos a házasságkötés, de nemcsak a házaselet közössége van eltiltva, hanem keresztény zsidóhoz szolgálati viszonyba sem szegődhetik; zsidónak keresztény rabszolgája nem lehet.

Ilyféle kérdésekből eredő vitás ügyeknek eldöntése az illetékes püspök elé tartozik. A zsidónál lévő rabszolga szabadon bocsájtható, vagy eladják. A vételár a püspöké.

Kálmán király I. K. 74. és 75. czimei ezen elveket fenn tartják. Itt ki van emelve az, hogy a zsidók saját földjeiket csakis pogány rabszolgák által mivelhetik. Ingatlanokat ugyan szabadon birhatnak, de mivel a püspökök felügyelete alatt állanak, másutt nem, csupán a püspökök székhelyein lakhatnak.

Kálmán király II. K. 1. cziméből kivehetőleg a zsidók rabszolgákkal kereskedtek is. A keresztény rabszolgákkal való kereskedéstől azonban azok értékének elvesztése mellett eltiltattak.

A keresztény és zsidók között kötendő jogügyletek külső érvényességi kellékei is meghatározottak úgy, hogy a szóbanforgó adatok a formál szerződések fejlődési szakára utalnak. Vonatkoznak ezek különösen a kölcsön és adás-vevési szerződésekre.

Zsidók és keresztény közötti kölcsön-szerződések kezesekkel kötendőek meg, azonkívül megkivántatik, hogy az ügyletnél úgy keresztény mint zsidó tanu legyen jelen. Ha a kölcsön összege három rabszolga (persona) értékét túlhaladja, a jogügylet írásban kötendő meg (Charta), melybe a kölcsönösszeg nagysága, a kezesnek és a tanuknak nevei beirandók, az okmány pedig úgy a hitelező, mint az adósnak pecsétjével erősítendő meg.

Kálmán király II. K. 3. fejezete szerint az adás-vételi szerződésről is okmány veendő fel. Legyenek jelen úgy zsidó mint keresztény ügyleti tanuk, ezeknek nevei az okmányba beirandók, mely az eladó és vevőnek pecsétjével erősítendő meg. Az okmányt

őrizze meg a vevő azon okból, ha később a vétel tárgya jogszerűtlen szerzeménynek állíthatnák, ilyféle megtámadás ellen meg legyen védve.

Ámbár ingatlanok szerzése tekintetében a zsidók az ország egyéb lakosaival szemben hátrább nem állottak, azért az országos hivatalok és tisztségek viseléséből ki voltak zárva. Az aranybulla 24. cikke kizárja őket a pénzverdék ispáni tiszteből és az egyéb pénzügyi igazgatással járó tisztségekből is. Az aranybulla idézett helyének értelméből kivethető, hogy királyaink zilált pénzügyi viszonyaik folytán jövedelmeiket elzálogosították és így kerültek volt a zsidók és izmaeliták ilyen tisztségek élére. Az elzálogosítással ugyanis a jövedelmi forrásoknak kezelése is járt. A zálogos tehát szükségszerűleg élére került azon hivatalnak, a melylyel az elzálogosított jövedelmeknek kezelése is össze volt kötve.

A tatárpusztítás után bekövetkezett szomorú közgazdasági viszonyok között azonban a zsidók üzleti tevékenységének ismét nagyobb tere nyílt. A királyi jövedelmeknek bérbeadása ismét divott, a minek folytán ismét szerepelnek a zsidók mint adószedők. Ezen időbe esik, hogy a zsidók közjogi védelemben részesülnek. Nálunk is keletkezett ilyen zsidó védjog mint a külföldön. A zsidók nem részesültek sem törzsi, sem területi jogban és így jogi állásukat privilegium által kellett szabályozni. Ezáltal királyi védelemben részesültek. Ezen királyi védelemért ők a királyi kincstárba bizonyos évi adót fizetnek. Ezáltal a királyi kamara szolgálivá — *servi camerae* — lesznek. Frigyes osztrák herceg 1244-ben adott ki az ő zsidó alattvalói részére ilyen zsidó védőlevelet. Ennek mintáján indul IV. Béla király privilegiuma, melyet 1251-ben adott ki. Ezen privilegiumban a már Kálmán király törvényében lefektetett azon elv, hogy keresztény és zsidók közötti ügyletek megkötésénél zsidótanu vallomása is szükséges, szintén fenn volt tartva. Ha tanu nincs, úgy a zsidónak esküje szintén elfogadandó, éppugy mint a keresztényeké. Csak nagyobb ügyekben kötelesek ők a Rodáléra, Mózes könyvére megesküdni.

A zsidók személyes biztonságáról is gondoskodva volt. Zsidók ellen elkövetett tettelegességek birságpénzzel és fájdalomdíjjal, a zsidók megölése pedig jószágvesztéssel büntetettik.

A zsidók vallásos érzületével is számolt a kiváltságlevél. Halottjaikat saját szertartásuk szerint temethetik, szabadon vihetik

városról városra, községből községbe, a nélkül hogy ilyen alkalommal vámot fizetnek. A zsinagógák elleni tetteges támadások a zsidóbirónak fizetendő pénzbírsággal büntettetnek.

A zsidóbiró keresztény volt, kit a király nevezett ki. A zsidók tehát lakóhelyük szerinti illetékes városi bíróság alá nem tartoztak. Nagyobb ügyekben a kancellár ítelt fölöttük. A zsidóbiró illetékessége csak olyan ügyekre vonatkozott, a melyekben a zsidók ítéletét kérték. Kisebb ügyekben saját külön bírójuk volt. Zálogba vehettek a zsidók mindent, ingót, ingatlant, kiváltságlevelet, csak véres és nedves ruhát nem. Ezekről ugyanis feltehető, hogy bűnjelek.

Egyházi felszereléseket pedig csak akkor vehetnek zálogba, ha az egyház feje az elzálogosító.

A zsidók leginkább városokba tömörültek, a mi üzleti foglalkozásuknál fogva természetes is. Itt azonban bizonyos városrészekre szorítottak és hogy külsőleg is különbözzenek a többi lakosoktól, az ugynevezett zsidó jelvényeket voltak kötelesek viselni. A budai városi jogkönyv szerint vörös köpenyt hordtak sárga folttal, továbbá csúcsos kalapot. Kereskedelmi foglalkozásuk támogatásban részesült, a mennyiben ki lett mondva, hogy áruikkal az országban szabadon járhatnak, kelhetnek és áruik után éppen olyan vámentességet élveznek, mint azon városnak polgárai, a melyben maguk laknak.

Még az *izmaelitákról* is meg kell emlékeznünk.

Ezek nemzetiségre nézve Bolgárok voltak, vallásra nézve pedig Mohamedánok. Ezek is éppúgy mint a zsidók főleg kereskedelemmel foglalkoztak. Szt. László és Kálmán törvényei arra töreksenek, hogy az izmaelitákat mohamedán vallásuk elhagyására és a keresztény vallás felvételére készítsék. Eltekintve attól, hogy saját rituális szabályaik betartásában megakadályoztattak, — megtiltották, hogy leányaikat Izmaelitákhoz adják férjhez, csupán Magyarokhoz volt szabad férjhez menniök. Daczára ezeknek tény az, hogy még 1220 körül a mohamedán vallás közöttük el volt terjedve.

VI. FEJEZET.

A hadügy.

A törzsi szervezet korában a hadügynek alapja az általános védkötelezettség volt. Ezen elv a királyság idejében is tartotta magát. A hadköteleesség azonban már most nem pusztán a törzsi kötelékkel volt kapcsolatban, hanem az ingatlannal is. A Szt. István-féle államszervezet idejében megkülönböztetendő a szállás, az adomány és várbirtok. A hadkötelezettség is ezen különböző ingatlanokhoz simult. A szállásbirtok és az adománybirtok a hadkötelezettségnek egyféle alapját alkotta. Az ezekkel kapcsolatos személyes hadi kötelezettség majdnem kizárólag honvédelmi. A haza védelmére felkelni akkor, ha a véres kardot, mint a hadbahívásnak jelét körülhordozták, az összes birtokos nemességnek kötelessége. A királynak zászlója alá sorakoztak a nemesek, ez alatt szálltak hadba. Azonban csak védelmi háborúra, nem támadó hadjáratra készítette őket a hadbahívás. A királyság kezdő korszakában a nemesség még bizonyos ideig törzsenként sorakozott és törzsi zászlók alatt harcolt. Később valamely királyi főtisztnek vagy magának a királynak zászlaja alatt. Ezen hadköteleesség tehát személyes volt. Terhelte ez úgy a világi mint az egyházi birtokosokat is. Általános volt a védköteleesség, mert minden birtokos nemes köteles akkor ha a haza veszélyben forog, a táborban megjelenni. Csak testi fogyatkozásban szenvedők helyettesíthették magokat. Különben ha valaki a fegyverbehívásnak eleget nem tett, nemesi jogainak és ingatlanjának elvesztésével bűnhődött.

A nemesség alkotta a *nemzeti hadat*.

Ezen nemzeti hadba tartoztak Szt. István korában az úgynevezett milites is, a kik nagyobb fölbirtokosoknak, az úgynevezett Senioroknak szolgálatába szegődtek. A nemzeti hadhoz tartoztak ezenkívül még azon nagyobb földbirtokosok, a kik terjedelmes földbirtokokat kaptak a királytól. Ezek nemcsak védő, de külföldi támadó háborúba is kötelesek voltak vonulni. Ilyen szolgálatra egyébként a nemesek csak akkor voltak kötelesek, ha erre önként reáállottak. Ilyen esetben a király viselte a hadba állás költségeit, melyek különben a nemességet magát terhelték.

Itt láthatni már az átmenetet a nemzeti hadseregből a királyi hadseregbe. És pedig azért, mert a nemességnek hadi kötelezettsége csak honvédelmi volt. A most érintett esetben azonban a nemesség már, — ámbár saját elhatározása folytán — külföldön is, támadó háborúra is felhasználható. Ilyen szerepe volt azon Comeseknek is, a kik magáningatlanjaik után voltak kötelesek katonákat állítani. Kálmán rendeli el, hogy azon esetben, ha 100 pensa jövedelmük van, egy pánczélos vitézt állítsanak, minden 40 pensa jövedelem után pedig egy pánczélnélküli katonát. Tehát a Comes, ki hivatalos állásánál fogva a királyi hadseregnek volt tagja, ezen minőségénél fogva ha magán — azaz nem várbirtokkal rendelkezett — ilyennemű ingatlanja után is támadó háborúban alkalmazott katonaságot állított és pedig már ingatlanjának nagyságához mérten. Itt látjuk a hadi szervezetben nyomát a hűbéri befolyásnak is, (eltekinthetve a Senior-miles és a várszervezet-féle viszonytól) mely később az egész hadi szervezetnek lett alapjává, hogy t. i. a hadkötelességnek mérve az ingatlan nagyságától függ. A Comesnek magáningatlanja utáni hadi kötelezettsége, mely csak honvédelmi lehetne, hivatalos állásánál fogva átváltozik olyanná, a mely a királyi hadsereg javára esik.

Hasonlóképpen áll a dolog mindazon nemesekkel, a kik királyi adományképpen terjedelmes ingatlanokat, egész megyéket kaptak. Ezeknél is meg volt határozva, hogy belföldi és külföldi háború esetére mennyi katonát kötelesek állítani.

Igy a mikor III. Béla Vegliai Bertalannak Modrus megyét adományozza, kötelezi őt, hogy az országon belül 10, az országon kívül 4 pánczélos lovas köteles állítani, mely kötelességét ha elmulasztja, a következő alkalommal kétszeresét állítja. Vannak adománylevelek, melyek különböző számú lovas és gyalogos katonák állítását teszik a megadományozottnak kötelességévé. Mindez tehát hűbéri befolyás. Az adományozás hűbéri jellegű. Ingatlan hadi szolgálat ellenében. Itt azonban a hadi szolgálat nem általános jellegű és a honvédelemre szorítkozó mint a közönséges adományozásnál, hanem a hadi kötelezettség minősége meg van határozva, mert az súlyosabb, mint a rendes hadi kötelezettség. Azonkívül a királyi hadsereg javára szól. A modrusi adománynál a hadi kötelezettség terhe a honvédelmet illetőleg terhesebb, mint a királyi szolgálat, de a hadi kötelezettség egészben véve mégis súlyosabb, mint a rendes

adománybirtok utáni, mert a külföldi hadiszolgálat nem függ az adományos tetszésétől, hanem az adománynyal magával jár.

Ezek tehát az átmenetek a királyi hadi szolgálatba.

A hadseregnek másik része a királyi hadsereg. Ennek alapja a várszervezet. A várterületekhez tartozó Szt. István-féle jobbágyságok, a Szt. István-féle várjobbágyfiúk, a várjobbágyok s kivételesen a várnépbeliek alkotják a vársereget, a melynek parancsnoka hadrakelés esetén a princeps, vagy major exercitus, a szoros értelemben vett várkatonáké pedig, kik a sajátlagos várvédelmi szolgálatot teljesítik a Comes castri. A várszervezeti csapatok századokra és tizedekre oszoltak, melyeknek parancsnokai a századosok és tizedesek voltak. A tizedbeosztásnak azonban nálunk éppúgy mint az Angolszászoknál, rendőri jelentősége is volt. A királyi seregbe tartoztak ezenkívül a királyi és országos főtisztviselők. A nádor, az országbíró, azonkívül mindazok, kik terjedelmes ingatlanokat (amplas donationes) kaptak adományképp. A királyi seregbe állítottak harcosokat még a szepesi szászok is és pedig bármikor 50 lándzsás vitézt. Az erdélyi szászok a birodalom határain belül 500, azonkívül pedig 100 vitézt. Erre azonban csak azon esetben voltak kötelezve, ha a hadsereget maga a király vezényli. Ha nem a király, hanem valamely főúr vezeti a sereget, csak 50 vitézt állítanak. A székelyek évenként 100 lovassal járultak a királyi hadsereghez. A nemzeti hadban a székelyek mindnyájan vettek részt és pedig a vajda zászlaja alatt.

A királyi városoknak is volt részük a királyi hadseregben. Vitézeket állítottak és pedig rendesen meghatározott számú házhely után egy gyalogost. Így például a nagyszombatiak 100 házhely után állítottak egy teljesen felszerelt gyalogost. Más városok ezen kötelezettség alul felmentettek. Így péld. Győr 1271-ben V. István által, köztudomású szegénysége miatt mentetett fel a katonaállítás alól.

A királyi hadhoz tartoztak még a zsoldosok — Stipendiari — a kiket a király a kincstár jövedelméből tartott. A nemzeti és királyi hadsereg tehát külön-külön elemekből állott össze, — de még abban is különbözött egymástól, hogy a nemzeti hadsereg csak a haza védelmére, veszély idején volt köteles hadba szállani és csupán az ország határain belül, — míg a királyi hadsereg a királynak korlátlanul állott rendelkezésére, úgy támadó mint védő háborúban egyenlőképp volt alkalmazható.

VII. FEJEZET.

A pénzügy.

A középkori közgazdaság a terménygazdaság és nem a pénzgazdaság alapján áll. Ez annyit jelent, hogy, a főbb szükségletek közvetlen termeléssel és ezen terményeknek közvetlen felhasználásával és kevésbé azoknak egyéb értékesítésével fedeztetnek.

A királyi kincstár kezelése pedig a magángazdaság jellegét viseli magán, azaz az állam céljaira befolyt jövedelmek a király magán jövedelmeitől szigorúan megkülönböztetve nincsenek. A mint a hadügy személyes védelmi kötelességen alapul, úgy a királyi várbirtokon nyugvó királyi hadsereg, a várszervezet igazgatása, a várjövödelmekből tartatik fenn. Az ezen jövedelmekből jutó egyik rész pedig a királyi kincstárba folyik. A központi királyi kormányzat költségei, különösen eleinte, a király magánpénztárát terhelik; hiszen az országos főtiszték is a királyi háztartásnak magántisztviselői voltak eleinte. Ezen magánpénztár azonban közjellegű is, a mennyiben a királyi területi fölségjogból kiindulólag hasznosított közjavak jövedelmei is ide folynak be.

A jövedelmek legnagyobb részt az ingatlannal és az evvel kapcsolatos jogokkal függenek össze.

A királyi kincstárnak főjövödelmei voltak:

1. a kir. magáningatlanok jövedelmei — a melyek tehát a családiak. Ezek a királyt mint földesurat illették meg.

2. Azon ingatlanok jövedelmei, melyek nem voltak szállásbirtokok és a melyek a királyi területi főtulajdonnál fogva a királyt illették meg, de várterületekké nem lettek.

3. A királyi várak jövedelmeinek azon része, a mely a vidéki kormányzat költségeinek fedezése után fenmaradt. Ezen jövedelmeknek $\frac{1}{3}$ része a várispánt, $\frac{2}{3}$ része pedig a királyt illették meg. (Király ketteje.)

4. A király és a királyi főtisztéknek megszállási joga a *descensus*. A király és az országos főtiszték ugyanis a vidéken tartózkodva teljes ellátást követelhettek. Ezen descensusal fedeztetnek a királyi vidéki igazságszolgáltatásnak költségei.

A descensus azonban a nemességre tetemes terhet rótt, a miért is az aranybulla 3-ik czikke az 1231. 7., 8. és 9-ik

t.-czikkei a királynak és hivatalnokainak ingyenes descensusát a nemesek ellenében megszüntette. Megmaradt azonban ez a descensus a szepesi és az erdélyi szászok a szabad királyi városok ellenében. A descensustól megkülönböztetendő a természetben szedetni szokott szolgálmányok, melyek Procuratió név alatt ismeretesek. A királyi udvarba, annak konyhájába szedtek élelmi szereket, victuáliákat.

Ezeknek szedését az 1231. évi 8-ik t.-czikk azzal tiltotta be, hogy a királyi konyhába élelmiszerek inntől csupán azok teljes értékének megtérítése mellett követelhetők. A Procuratió a descensus alkalmával szokott igénybe vétetni. Beszüntette ezeket az 1267. évi 1-ső t.-cz.

A királyi bevételekhez tartoznak még:

5. az *adók*. Ezek vagy rendesen fizetettek, vagy pedig esetről-esetre. Voltak tehát rendes és rendkívüli adók.

A/ a rendes adókhoz tartoztak:

a/ a *szabadok dénárjai*, a *füstpénz*, melyet minden a várterületen lakó szabad ember fizetett. A füstpénzt minden házhely után fizették. Az aranybulla 3-ik czikke eltörülte.

b/ A nyestadó, *Maturina*, a bán zsolorzmája. Ez Szlavoniában szedetett. Eredete igen régi. Kálmán király idejében szabályoztatott annak szedése.

Az 1222. évi 27-ik t.-cz. pedig elrendeli, hogy a nyestadó Kálmán király idejében szokott módon szedessék. Ezen adó eredetileg természetben járt, később azonban az 1231. évi 33. t.-cz. szerint minden ily adóköteles által évi 4 fonton (Pondus) azaz egy garason azaz 6 dénáron megváltatott. Ebből a földesúré $\frac{1}{3}$ rész, a szlapon rész herczegéé pedig $\frac{2}{3}$ rész.

c/ *Vásári adók*. Tributum fori. A vásárra hozott árúk után előbb természetben, később pénzben szedett adó. Ennek eredete Kálmán király I. 34-ik czíme szerint Szent Istvánra vezetendő vissza. Az 1231. évi 34. t.-cz. rendelkezése szerint ezen tributum a királyt egyedül illeti meg. Ekkor ezen adó már a vám természetét ölti magára.

d/ A boradó és ököradó.

A várföldeken természetett borból, mustból, sörből valahányad rész járt a királynak. Ezt Cibrones, Cubulusok azaz akók szerint szedték be.

A várbirtokon lévő ökorállományból is járt a királynak valahányad rész. Ezen adók eredetileg kizárólag a királyt illeték meg. Idővel azonban a várispánok ezekből is kaptak $\frac{1}{3}$ részt.

e/ A földadó, *terragium*.

Ez mint egyik neme a földadónak, az egész középkoron át divott. Eredetét Franciaországban, Belgiumban a VIII. századig lehet visszavinni. Eleinte terménybeli (*campi pars*) később általános házhely utáni adó volt, — minden *mansio* után fizettetett.

A *terragium* némely szab. kir. városban megmaradt visszaemlékeztetésül annak, hogy a terület főtulajdona a királyt illeti. Házhelyek szerint fizették.

f/ A *huszad*. A termésből $\frac{1}{10}$ rész az egyháznak járt. Ezen 10-edből $\frac{1}{20}$ rész a királyi kincstárnak képezte jövedelmét.

g/ A *vámok*. Ezek az országba hozott áruk után értékük egyharminczával vonattak le mint az u. n. harminczad. Azon kívül mint utadó a szárazföldi tributum, a hidakon mint *Telonium*, a réveken mint *Naulum* szedetett.

A vám és révjog szoros összefüggésben áll a közlekedési utaknak fentartási kötelességével, mely a telektulajdonost illetné legelsősorban. A közutakról azonban a közhatóságnak kell gondoskodnia, tehát ez rendelkezik arról, hogy kire bizza azoknak gondozását. Az utak használatáért, illetve azok jókarban tartásáért díjakat is lehet szedni és minthogy ezek hasznos jövedelmek, a király ezen jövedelmeket, a melyek tehát királyi joggá változnak át, el is adományozhatja. Így keletkezik a vám- és révjognak eladományozása a királyok részéről és pedig az ingatlantól különváltan is.

A hol a vámjog el nem adományoztatott, ott az a maga egészében vagy részben (király ketteje) a király által képviselt kincstáré.

Kálmán I. 78. szerint a megyei vámjövédalom $\frac{1}{3}$ része a várispáné, $\frac{2}{3}$ része a királyé. A vámjogkezelése a tributáriusokra volt bízva, ezek voltak a vámszedők. Ezeknek főnöke a *Comes tributatorum*, a ki az aranybulla és az 1231. évi t.-cz. szerint zsidó vagy izmaelita nem lehetett.

A vám és révjog a szabad kereskedést tetemesen megbénította. Később a királyok — a mint a nemeseket kivették a vámfizetés alól — úgy a kereskedéssel leginkább foglalkozó városi polgárokat is a vámok fizetése alól felmentették. Nem így volt ez a korai Árpádkorban. Kálmán kir. I. t.-cz. 33. fejezete szerint

azon kereskedők, kiknek célja a meggazdagodás, kik tehát a kereskedést nem csak a szükségszerű életfentartása okából üzik, kétszeres adót fizetnek, a többiek pedig csupán az egyszerű adót.

A vámok szándékos kikerülése az áruknak elkobzásával büntetett.

B/ Rendkívüli adók :

Az eddig elősorolt adók rendesek voltak, azaz bizonyos visszatérő időben mindig szedettek és az adószedés semmi előfeltételekhez kötve nem volt.

Voltak azonban ezeken kívül olyan adók is, melyek egyes különös események folytán a királyi kincstárnak rendkívüli, esetről-esetre való bevételi forrását képezték.

Ezeket collectáknak, exactióknak hívták. Ilyen rendkívüli esetek lehettek háborúk, melyeknek költségeit rendkívüli adókkal fedezték, továbbá a királyi család egyes tagjainak kiházásítása, mihez szintén külön költségek voltak szükségesek.

A rendkívüli adókat a nemesek területén levő jobbágyoktól szedték. Sokszor azonban megesett, hogy ezeket nem csak a kivételre szolgált alkalomra szedték, hanem továbbra is.

A nemesség ezek által közvetve szintén sújtva volt s azért arra iparkodott, hogy ezen törvénytelen állapotoknak véget vessenek. A királyok önkényes eljárása fölötti panaszok között a collectáknak szedése fölötti panasz épp oly gyakran szerepelt mint a descensus, a procuratio, a szabad dénároknak szedése. Az aranybullától innen azután a rákövetkező törvények a nemességnek ezen sérelmét is tárgyalták. Az aranybulla 3. cikke az 1231. évi 6-ik, az 1267. évi 1-ső cikk a collectáknak és exactióknak ilyenmő szedését beszüntették.

A királyi kincstárnak további bevételei :

6. a királyi *pénzverési jogból* kerültek ki. A pénzverdék élén állott a Comes monetarum, ez alatt voltak a többi hivatalnokok. Magát a pénzverési jogot ius monetariumnak hívták. A pénzverési jog kizárólag királyi felségjog volt. Az országban csakis a királyok verethetnek pénzt. Csupán a királyi hercezségekben, különösen a Szlavon tartományokban fordul elő, hogy hercegek is verettek saját területükön pénzt.

Jövedelmezősége ezen jognak abból állott, hogy a királyok gyakran, majdnem évenként a régi forgalomban levő pénzeket

külön hivatalnokok, az úgynevezett nommullarii vagy monetarii által beszédették és beltartalomra nézve kevésbbé értékes pénznemmel pótolták. A régi és újonnan forgalomba hozott pénz belértékének különbözete képezte a kamarai hasznot, az u. n. *lucrum camerae*. Minthogy ezen haszon egyrészt bérbeadás által értékesítetteti és a bérlők zsidók és izmaeliták voltak, másrészt pedig a pénzbevéltások minél nagyobb és gyakori haszon elérése végett igen sűrűen járták, királyaink már a XII. század végétől, különösen egyházi területeket mentesítettek attól, hogy a pénzbevéltók az ő területeikre, az ott megtartandó vásárok alkalmával összesereglenek. Megengedték azt, hogy az egyházi főurak új pénz szükségletüket más módon, megyei vásárok alkalmával szerezhessék be. A gyakori pénzbevéltásoknak elejét veendő, az aranybulla 23. czikke elrendelte, hogy a pénz husvétől husvétig legyen mindenkoron forgalomban, — tehát egy évig. Beltartalmára nézve pedig a pénz ezentúl olyan legyen, mint III. Béla idejében volt. Együttal el is határoztatott, hogy a *comites monetarum* csak országos nemesek legyenek, a zsidók és izmaeliták ezen tiszt viseléséből ki legyenek zárva. Az utóbbi intézkedést ismétli az 1231. évi 31. t.-cz.

A kamarai haszonból az esztergomi érseket tized illette meg, és pedig azért, mert ő volt a pénzverésnek főfelügyelője (*supremus pisetarius*). Ezen felügyeletért eleinte az érsek a pénzverésből fennmaradt nemes ércz hulladékát (*pisetum*) kapta meg, idővel azonban e helyett állandóan megállapított jövedelmet.

7. A *bányák*. Úgy az ércz mint a sóbányákra vonatkozó joga a királynak, szintén a királyi területi főtulajdonra vezetendő vissza. Minden fölött, a mi magántulajdonba nem tartozik, a király rendelkezik. A föld belsejébenl évő hasznos ásványok nem illetik meg a telektulajdonost. Joga van a királynak, ha valamely ingatlanon ilyen a bányászat által hasznosítható ásványok találtnak, azt mással becserélni, vagy pedig a bányát egyébként művelni. A kibányászott ércznek $\frac{1}{3}$ -ada az urbura, mely a királyt illeti. Ha királyi területen történik a bányászat, akkor az egész urbura a királyé. Ha pedig más harmadik helyen, $\frac{2}{3}$ rész a királyé, $\frac{1}{3}$ rész a földtulajdonosé.

A sóbányászat szintén királyi jog volt. A sóbányászatot vezették a *Comites Salium*. Az aranybulla szerint ezek sem lehettek zsidók vagy izmaeliták. Úgy a sóbányászat maga, mint a sótermékek is királyi adománynak lehettek tárgyai. Az utóbbiakhoz tartoztak a

sóhajók, a melyek bizonyos egyházaknak jártak. A sórakomány hajókon vámmentesen volt szállítható az illető egyházhoz, a melynek joga volt az ingyen sót az évnek bizonyos részében eladni. Így keletkeztek az állami sólerakodó helyeken kívül más sórakodó és elárusító helyek is.

A királyi jövedelmekhez tartozott még:

8. Az uratlan rabszolgákból, bitangmarhákból és bitangjuhokból, tehát mintegy az uratlan ingóságokból a királynak jutó rész.

Ezeket a jókergetők szedték össze a megyékben és pedig annak székhelyein. Szent Mihály napkor osztották ki a marhákat, Szent Györgykor a juhokat és pedig úgy, hogy ezekből $\frac{2}{3}$ rész a királyé, egy harmad rész a Comesé.

9. A királyi jövedelmeket szaporította az elkobzott ingatlanból jutalékos rész. Hallottuk, hogy a nádor a fejvesztésre ítelt nemesek birtokaiban előbb egészben, később $\frac{2}{3}$ részben részesült. A birtokok $\frac{1}{3}$ része a királyt illette.

Ide tartoznak még:

10. Egyéb kincstári bevételek, mint a birság- és büntetés-pénzeknek részei s pedig azokból, a melyek a közbékének megszégése miatt voltak fizetendőek.

VIII. FEJEZET.

Az egyház.

Az egyháznak befolyása az állami életre a középkorban igen nagy. Az egyháznál van az általános műveltség, mely már magában véve olyan hatalom, mely az egyháznak az állami életben befolyást biztosított. Erkölcs- és műveltségterjesztő törekvése pedig az egyháznak általán elismertetett. E mellett az egyház a most tárgyalt korszakban már európai politikai factorként szerepelt. Szent István ezen hatalom figyelembe vételével alapította a keresztény királyságot, mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy az egyháznak a mi állami életünkben is meg volt a maga jelentősége, befolyása, sőt hogy az állami életnek jellegét, kifejlődését is határozólag befolyásolta. Tagadhatlan, hogy a fiatal magyar állam a nyugati kereszténységben erkölcsi támaszt nyert. Tagadhatlan az is, hogy a kereszténység útján kötötte össze a műveltségnek szálaít a nyugattal. De e mellett tény, hogy a pápaságnak is érdeké-

ben állott Magyarországot a nyugattal kötni össze, mert a konstantinápolyi patriarchatus és a bizanczi császárság közvetlen közelsége alkalmat adhatott volna arra, hogy Magyarország a kereszténység kapcsait nem a nyugaton, hanem a keleten keresse. A katholizálás, az egységesítés szempontjából tehát az egyháznak is érdekében volt, hogy Magyarországnak a nyugat felé való törekvéseit a maga részéről elősegítse.

Szent István a királyi koronát II. Sylvester pápától kapta. Együttal a kereszténység terjesztése körül szerzett érdemeinek elismerésül részese lett azon jogoknak, melyek az egyházak, érsekségek, püspökségek, apátságok alapításával járnak. Ezen jogok az apostoli követséggel járó jogok, melyek Szent István személyéhez fűződtek és a legnagyobb valószínűség szerint királyi utódaira át nem származtak. Ezen legatusi jogok nem voltak codifikálva. Esetről esetre adattak ezek egyes személyeknek. Maga ezen követségi jog mint ilyen, nincs is az egykorú okmányokban felemlítve. Apostoli tekintélynek nevezi Szent István is az ő joghatóságát, melynek alapján ő az érsekségek, püspökségek alapítása körül eljár. Csak a XIII. századbeli oklevelek szólnak az apostoli követség jogáról.

Véleményünk szerint feltehető az, hogy Szent Istvánnal szemben a szentszék maga sem nevezte Szent István felhatalmazási körének tartalmát apostoli követségnek és így a fogalom tartalma csak a későbbi terminológiával jelöltetett meg így.

A Sylvester-féle bulla, mely Szent István apostoli követségét meghatározna, Karácsonyi megállapítása folytán hamisítvány, ezért ennek tartalma mérvadó nem lehet.

Szent István korában az állam és egyház közötti viszony és a fejedelmeknek jogköre a nemzeti egyházakkal szemben nem is forrott ki még teljesen. Még éber emlékezetben lehetett a Nagy Károly-féle papi királyság megjelölésében benne foglalt védői minősége a világi hatalomnak, mely különösen Franciaországban már a Hyerokrátiának engedte át a teret, de mindenesetre olyan esetekben, a midőn a kereszténységnek ujonnan meghódított nemzet egyházi ügyeinek alapvető intézkedéseiről volt szó, alkalmas módként kínálkozott a fejedelem világi hatalmával az egyházi hatalmat is egyesíteni. Tény, hogy a védői jog a Nagy Károly-féle stylusban alkalmazva megfelel Szent István jogkörének, a melyet a szentszéktől kapott és a melyből kifejlődött a királyoknak

patronatusi joga az érsekségek, püspökségek, apátságok betöltésére nézve. Persze a patronatusi jog, mint ilyen Szent István idejében szintén nem volt még codifikálva. De még az elnevezés is csak a XII-ik század végétől fogva fordul elő okleveleinkben. Ennek oka visszavezethető azon körülményre, hogy a patronatusi jog nálunk is éppugy fejlődik, mint a nyugaton. Alapja ennek nálunk is éppugy mint a nyugaton a «saját egyház» fogalma. Az t. i. hogy az egyház az alapító magántulajdonának tekintetű és hogy a nyugaton és nálunk is az egyházalapító földesur az általa kijelölt lelkész fölött is rendelkezett, azt elbocsájtotta, ideiglenesen alkalmazta stb. Másrészt megjegyzendő, hogy a canonica electio körül ezen időben a nyugaton küzdelmek fejlődtek. Hogy a fejedelmek a püspökök kinevezési jogát gyakorolták az egyháziak és a laikusok választásának háttérbe szorításával. Ugy, hogy a magyar püspökségek alapításának idejében Németországban a választások be lettek szüntetve.

Mindezen körülmények az egyházak alapítása körüli jogkörét Szent Istvánnak mintegy önmagukban teremtték meg a helyzetet, melyet szabályozni és az egyház irányzataival, törekvéseivel összhangzásba hozni akkor lehetett, midőn az ujonnan megtért nép már a kereszténységben megerősödött, midőn egy szóval már volt magyar keresztény egyház.

A megtérítési munkát végzett nemzetnek királya igen természetesen legalkalmasabb is volt arra, hogy a magyar egyházat szervezze. Erre megkapta a pápa auctoritását. Meg is tartották utódjai az első királynak apostoli működésének külső jelvényét, az apostoli keresztet. Természetes továbbá, hogy miután Szent Istvánnak védői minősége legközelebb állott a kifejlődő patronatusi joghoz, ezen védői minőség idővel az érsekségek, püspökségek fölötti patronatusi joggá fejlődött, melynek lényege az, hogy a király éppugy mint a nyugaton kinevezte az érseket, püspököt, a pápa pedig azt megerősítette lelki hatalmát illetőleg.

Az investiturai harcznak árja mihozzánk is eljutott. Forgott az a püspököknek kánoni választása és behelyezése körül. Az egyház kifogásolta, hogy az egyháziak javadalmukba egyházi jelvényekkel, pásztorbottal és gyűrűvel investiáltattak. A temporáliákba való behelyezés csak világi jelvényekkel volt eszközölhető az egyháznak felfogása szerint.

Ezen harcz, melyet VII. Gergely pápa indított Németországban, az 1122. évi Wormsi concordátummal ért véget, mely a kánoni választást és az egyháziaknak világi jelvénynyel, a Sceptrummal való behelyezését, investíálását mondotta ki. Franciaországban már 1104-ben intézte el ezen kérdést Fülöp király II. Paschalis pápával olyként, hogy a király ugyan lemondott a gyűrűvel és pásztorbottal való investíálásról, — a regáliákat azonban fenntartotta — a honagiumot és fidelitást. A királyi kinevezési jog ellen az egyház Magyarországon is küzdött. Eredménye ennek már Kálmán idejében 1106-ban volt, a mennyiben a király az elődei által gyakorolt investitúrától elállott. II. István király pedig 1169-ben az esztergomi és kalocsai érsekhez intézett nyilatkozatában a már atyja Géza által Sándor pápának tett azon ígérletét, hogy a szentszék hozzájárulása nélkül (*absque auctoritate et consilio*) püspököket le nem tesz és ilyeneket át nem helyez, — megismétli. Innentől fogva az egész korszakon át a káptalanok választották meg az érsekeket és püspököket. A választás után szükséges volt, hogy ehhez a király hozzájáruljon, azt megerősitse, a királyi jóváhagyást pedig követte az érsekeknél a pápai, a püspököknél az illetékes érseki megerősítés.

A kánonszerű választás azonban nálunk nem volt teljesen szabad. Rendesen a királyi akarat érvényesült a választásoknál. A király jelöltjét a káptalannal tudatta és a káptalan, mert hiszen a jóváhagyás a királynál volt, rendesen azt választotta, a kit a király óhajtott.

A királyok a püspökségek fölötti joghatóságukat tényleg patronatusi jognak tekintették, mert előfordul, hogy a királyok a püspökségek fölötti joghatóságukat — a patronatust — éppugy mint más királyi egyházak fölötti patronatusi jogukat egyes előkelőkre át is ruházzák. A királyok egyéb egyházak feletti patronatusi joga lényegében nem különbözött más földesuraknak patronatusi jogától. Ez pedig egyáltalában a «saját egyház» fel fogásából indult ki.

Szent István idejében 10 falu tartozott egy templomot építeni és a szükséges gazdasági szükséglettel ellátni. Az egyházi felszerelésről és a papról is a püspök gondoskodott. Itt tehát még a «saját egyház» fogalmából kiindult patronatusi jog nincsen ki domborítva. A midőn azonban az egyház alapítása egyesek által

történt, az, a ki saját ingatlanján egyházat épített és a lelkész javadalmazásáról kellőképpen gondoskodott, ezen egyháznak patronusává lett. Az alapító, a fundator, ez a patronus.

Ahhoz, hogy ezen alapítás jogérvényes legyen, a királyi jóváhagyás okvetlenül nem volt szükséges, de az igen sokszor kikéretett. De sokszor megelégedtek az alapítók az alapítás tényének egyéb okmányokban való megörökítésével is.

Az alapítás csak a magánjog és a királyi jog által volt korlátozva. Szállás- vagyis öröklött (hereditas) ingatlanon arokonság beavatkozási jogánál fogva a rokonságnak beleegyezése volt szükséges, adományi ingatlanon pedig a királynak beleegyezése is. Az alapításhoz a püspöki beleegyezést is kívánta az egyház, a mely kellék azonban eleinte nem vétetett mindig figyelembe, de nem vétetett figyelembe az sem, hogy a javadalmasnak behelyezése a kegyur kinevezése után a püspök által történjék. Az egyházak alapítói — tehát a kegyurak — ezek között maga a király is a behelyezett egyházi személyeket, — királyi prépostságokban, a király a prépostokat, — egyszerűen kitették javadalmaikból, a javadalmasokat időlegesen alkalmazták. A szentszék az ebből keletkezett visszasságokon segíteni akarván, legátusa, Fülöp fermói püspök útján igyekezett intézkedni. Az ennek elnöklésével 1279-ben Budán megtartott zsinat az egyháziakat tiltotta el attól, hogy javadalmakat oly módon fogadjanak el, hogy a kánoni szabályok velük szemben meg nem tartatnának. Ugy látszik azonban, hogy ennek nem igen volt foganatja, mert 1309-ben az esztergomi zsinat újól foglalkozott ezen kérdésekkel. Királyi főkegyuri jog abban az értelemben, hogy a királynak a magán kegyuraság mellett és e fölött mintegy külön kegyuri hatásköre lenne, nálunk a középkorban nem volt. Főérdeme ezen kérdés tisztázása körül Kollányi Ferencznek van, a ki legújabban*) igen helyesen oldotta meg a kegyuri jog fejlődését hazánkban. A király gyakorolt kegyuri jogot saját alapításából kiindult egyházai, a királyi apátságok, prépostságok stb. körül, a király gyakorolt kegyuri jogot mindazon egyházak fölött, a melyek háramlás útján magánalapítók ingatlanjaival együtt reá szállottak, tehát maga a kegyuri jog is királyi rendel-

*) „A Magánkegyuri jog Hazánkban a Középkorban” című munkájában.

kezése alá került. A királynak volt kegyuri joga akkor, ha a magánalapító kegyuri jogát a királyra átruházta. A legfőbb kegyuri jog tulajdonképpen csak mint azon általános pártfogás és védelem jelentkezett, a mely a királyra mint keresztény fejedelemre nézve kötelező volt és melyre a király az egyházi jellegű koronási eskü — a *juramentum de justitia et pace* — által is kötelezve volt. A városokban a plébánosválasztási joggal kifejlődött patronatusi jog szintén a király által átengedett királyi területtel kapcsolatos saját egyház elméletével és ennek gyakorlati érvényre jutásával függ össze.

Természetes, hogy akkor a midőn a Nagy Lajos-féle ósiség folytán a szállás- és adománybirtokok a szent koronára való visszaháramlás tekintetében egyenlősítették, a fenti értelemben adott királyi kegyuri jogok szám szerint megszorodtak, mert immár minden ingatlan és az ezekkel esetleg kapcsolatos összes kegyuri jogok mint az ingatlanok tartozékai állandó kapcsolatba jutottak a királyi hatalommal. Ezen tény is azonban csakis a királyi rendelkezés alá kerülő kegyuraságok számát szaporította, de nem állapította meg meg a királyi főkegyuri jogot, a mely csak az ujkor elején fejlődik. A kegyuraság iránti perek a királynak személyes bírósága elé tartoztak.

A miképpen a nyugaton, úgy a saját egyház felfogásából kiindulva az egyház-alapítók nálunk is a javadalom jövedelmét huzzák akkor, ha a javadalomban üresedés állott be. Ez volt az egyházi javadalmakra vonatkozó *regáljog* a nyugaton, ha érsekségek, püspökségek, fejedelmi apátságok stb. megüresedett jövedelmeiről volt szó.

Ezen regáljogot a királyok nálunk a püspöki javadalmakra vonatkozólag szintén gyakorolták. Világi gondnokokat helyeztek a püspöki javadalmakba, a kik azokat a király részére adminisztrálták, a jövedelmeket a királyi kincstárba szállították. A regáljognak a püspöki javadalmakkal szemben való gyakorlása, a királyi «saját egyház» fogalmából és erejéből indult. Barbarossa Frigyes, II. István királynak kortársa, szintén a királyi egyházak körüli jogokból kiindulva, a regáljogot kiterjesztette a birodalmi egyházi főhűbérurak hagyatékára is, a miből az u. n. *ius spoli* keletkezett. Ezen *ius spoli* királyaink a püspöki hagyatékokkal szemben szintén gyakorolták.

Az egyház természetesen arra törekedett, hogy a regáljog és a *ius spoli* a királyok részéről ne gyakoroltassék.

A *sedis vacantia*, tehát a püspökség megüresedésének idejében befolyó jövedelmekre nézve már II. István királyunk intézkedett a már fent idézett 1169-ik évi okmányában. Megigérte a király, hogy a megüresedett püspöki javadalmakat nem világi gondnokok által kezelteti, hanem egyházi személyek által, a kik csak a maguk tisztességes megélhetésükre szükséges jövedelemrészét foglalhatják le, a többi jövedelem a püspöki egyház, lakóház, a kanonokok lakóházainak építésére, továbbá a szegények, özvegyek és árvák részére fordítható. A király nem foglal le semmit ezen jövedelmekből, kivéve ha az ország ellen intézett ellenséges támadás vagy más égető közszükséglet ezt meg nem követeli. És ekkor sem intézkedik a király a püspökök meghallgatása nélkül. Ugy látszik azonban, hogy ezen régi szokáson alapuló joga a királynak ezen intézkedés által nem volt megszüntethető, mert az 1298. évi 22-ik t.-cz. újból eltörli a királyi regáljogot, ugyanezen évi 23-ik t.-cz. pedig a *ius spoli* megszüntetése iránt intézkedik.

A királyi kegyuri jog éppugy mint a káptalani választás a római szentszékek azon intézkedései által lett volna háttérbe szorítandó, melyek a *pápai reservatiók* neve alatt ismeretesek.

A pápák a választást eszközző káptalanokkal tudatták, hogy a közvetlen bekövetkezendő javadalom-üresedés esetén tartózkodjanak a választástól, mert a szentszék ezen javadalom betöltésére nézve saját hatáskörében fog intézkedni. Az alsóbb javadalmaknak ilyszerű reservatióját pedig olyképp gyakorolták, hogy az illetékes egyházi kegyurnak adtak ilyféle utasítást. De előfordultak egyházi javadalmaknak egyenes betöltései is a pápai intézkedések folytán.

Ezen mindkét irányú törekvések a XIII-ik században kezdődnek, sőt Fülöp fermói püspök, pápai legátus még a királyi kegyuraságot sem vette ezen tekintetben figyelembe, a mi ellen a király óvást is tett a szentszéknél. Mindezek mutatják az egyháznak a világi hatalom fölé való törekvéseit, mely törekvések tetőpontjukat VIII. Bonifác idejében érték el. Ezen törekvések természetesen nálunk is éreztették hatásukat.

A pápai reservatiók és kinevezéseknek további fejlődése és politikai jelentőségüknek tárgyalása a következő korszakba tartozik.

Különben az egyháznak nálunk is nagy befolyása volt a világi ügyekre.

Ezen befolyás azonban a magyar egyháznak befolyása, mert a katolikus egyház megalapítása után nemzeti egyházként fejlődött. Szent István II. K. 2-ik fejezetében állapítja meg, hogy az egyházi kormányzásra vonatkozó ügyekben a világiak a püspököknek engedelmeskedni tartoznak. A püspök nálunk is az özvegyek és árváknak, az elnyomottaknak (oppressi) hivatásszerű védője.

Szent István törvényei szerint a főpapoknak az igazságszolgáltatásba is van befolyásuk, a mennyiben a várszervezethez tartozó ispánoknak és bíráknak a püspökök egyetértésével kell eljárniuk. A püspök a világi bíró eljárását ellenőrizte. Ellenőrzi a püspök a felek által nyújtott bizonyítékot, a tanuk vallomásának értékét, az eskü valódiságát vagy hamisságát, a bírának hozzáférhetlenségét és részrehajlatlanságát. Hogy a főpapoknak a királyi tanácsban és így a központi személyes bíráskodásban fontos szerepük volt, a dolog természetéből folyik, mert hiszen ők voltak a királyi tanácsnak és a királyi ítélőszéknek legelőkelőbb és legbefolyásosabb tagjai. A királyi ítéletek maguk is eleinte a királyi kancelláriából adattak ki. A királyi kancelláriáról pedig ismeretes, hogy az a királyi kápolnából, tehát az udvari papságnak testületéből keletkezett. A főkancellár, a ki előkelő egyházi személy volt, őrizte az aranybullát, a királyi gyűrűs-pecsétet pedig a notarius specialis vagy apocrysárius, a királyi kápolnának a feje.

A Kálmán király által létesített zsinati bíróságnál pedig a püspököknek még nagyobb szerepe jutott az igazságszolgáltatás körül. A székesfehérvári törvényt napok megtartásáról szóló törvények a püspököknek, mint az elnyomottak védőinek jelenlétét külön felemlítéssel kívánják meg.

Az Istenítéletek Kálmán király szerint a püspöki egyházakban és a pozsonyi és nyitrai prépostságok egyházaiban voltak megtartathatók. Az egyház a bűnösök ügyét védelembe vette. Célja a büntetésnek egyházi felfogás szerint a javítás. Evvel függ össze a menedékjog, melyet az egyház nálunk is a világi hatalommal való küzdelem után ezen korszakban megállapított.

Másrészt az egyház saját hatáskörében, egyháziak ügyeiben a világi befolyást korlátozni — kizárni igyekezett, minek előzménye

az volt, hogy az ispánoknak és nemeseknek (miles) megtiltatott, hogy az egyház ügyeire bárminő befolyást gyakoroljanak.

A világi hatalomtól való függetlenítés törekvésével áll szoros összefüggésben a *papok nőtlenségének* kérdése is. A papok nőtlensége a Simoniával együtt VII. Gergely pápa által 1074-ben szabályoztatott. Az investitúrának kérdése mellett ezen kérdés is főfontosságúnak tekintetett az egyházi és világi hatalomnak egymástól való elkülönítése szempontjából. A mint az investitúrának hatása nálunk is érvényesült, úgy a papok nőtlensége, mint az egész egyházat érdeklő ügy rendezés tárgyává lett hazánkban is.

A papoknak azon szabadsága, hogy megnősüljenek, régi megszokáson alapuló dolognak tartatott, és ezért azonnal gyökeres hatályú intézkedéssel ezen változtatni nem lehetett. A családi kötelek olyan szorosa és oly fontos érdekköröket érintenek, hogy azok alapját képező intézményt, a házasságkötés szabadságát egy egész osztályra kihatólag azonnal minden átmenet nélkül megszüntetni nem volt volna tanácsos. A törvényhozás tehát nem a meglevő viszonyokat teljesen megszakító egy intézkedéssel lépett fel egyszerre, hanem fokozatosan haladt előre, először csak előkészítőleg s csak később véglegesen döntőleg adván ki rendelkezéseit.

Az első ide vonatkozó törvény Szent László király első könyvében foglaltatik. Ez még csak a másodszori nősülését a papoknak tiltja és azt, hogy valamely pap első házassága alkalmával özvegy vagy elvált nőt vegyen el. A törvény nemcsak tiltja a másodszori házasságot, de elrendeli, hogy olyan papok, kik ilyféle viszonyban élnek, nejeiktől elválasztandók. Kötelességévé teszi azon papoknak, hogy előbb vezekeljenek, s csak azután térjenek vissza papi hivatalukhoz. Ha pedig ilyféle elválásnak a papok ellenszegülnének, akkor büntetésből egyházi rendjüktől fosztassanak meg. Nejeik azonban szüleiknek adandók vissza. És mert az ilyen papokkal kötött házasság úgy is érvénytelen, a papoktól elválasztott nők újra férjhez mehetnek. Szent László törvénye azonban kiemeli, hogy a Szentlélek és a békesség kedvéért meg van engedve az első ízben nősült papoknak házasság együttlélése.

A papokra ezen irányban a megyés püspök ügyel. A felügyeletet szigoruan köteles gyakorolni. Ha ezt meg nem teszi és túri alárendelt papjainak ilyféle viszonyait, ha nekik tanácscsal szolgál, a király és püspöktársainak ítélete alá kerül. Ha pedig az érsek

ily ügyekben megegyeznék alárendelt püspökeivel vagy pedig a törvénytelen házasságban élő papokkal egyetértésben lenne, püspöki ítélet alá jut.

Ugy látszik, hogy a törvényhozás rendelkezéseinek nem igen volt hatásuk, mert Kálmán törvényhozása ismétli a jelzett tilalmakat olyan hozzáadással, hogy az ezek ellen vétő pap az egyházi rendből zárassék ki. De még ennek sem volt meg a kellő hatása, az i. i. hogy a papok a nősüléstől tartózkodjanak. Szent László törvénye ugyanis csak az első ízben nősült papokat hagyta meg házas együttélésben és pedig csak ideiglenesen, míg ezen kérdésben a szentszék dönt. Ebből azt lehet következtetni, hogy a nem nős papok a házasság megkötésétől már ezen időben lettek eltiltva. Ezt azonban a törvény határozottan nem mondja ki. A papok az új viszonyokkal megbarátkozni nem tudtak, sőt arra kell következtetni, hogy sokan inkább el is hagyták szent hivatásukat, csak hogy nős állapotban megmaradhassanak. Erre utal Kálmánnak azon intézkedése, hogy a mely másodszor nősülő pap felesége miatt isteni hivatását elhagyja, minden egyházi méltóságtól fosztassék meg és a világiak közé zárassék ki. A másodszori nősülés az egyházi javadalom elvesztését vonja maga után. A papi nőtlenség kérdésében további lépés történt, midőn az első ízben való nősülés is összeférhetlenségi állapotot teremtett a papi hivatással. Kálmán király decretuma a püspököket tiltja el attól, hogy nős papot Diaconussá szenteljenek vagy még magasabb egyházi rendet adjanak rá. Ezt csak akkor teheti meg a püspök, ha a pap és felesége önmegtagadást ígér. Azon nős pap pedig, a ki ilyféle ígéretet felesége hozzájárulásával nem tesz, az isteni szolgálattól eltiltatik. Az ezen okokból feleségétől elvált pap köteles feleségének külön helyen teljes ellátást adni.

Az egyháziaknak a világi hiuságtól való távoltartására czéloztak Kálmán király idejéből származó azon intézkedések, hogy a papok komoly hivatásuknak megfelelő módon, egyszerűen, minden feltűnést kerülve öltözködjének.

A keresztény egyház alapításakor és ennek példáján haladva később is, királyaink bőségesen gondoskodtak a *javadalmasok ellátásáról*. Az érsekségek, püspökségek, apátságok, conventek nagy terjedelmű ingatlanokkal, királyi haszonvételekkel ajándékoztattak meg. Idővel a káptalanoknak is kijutott a javadalmazásból. Neve-

zetes jövedelemképpen szerepel az *egyházi tized* is. Már Szent István törvényeiben találkozunk az egyházi tizeddel. A tized minden termés után jár. A ki pedig a termésnek tizedrészét eltitkolja, az kilenczedet fizet. A tized az illetékes püspöknek jövedelme. A püspök tisztviselője utján szedi azt be. Első sorban felkérdezéssel állapittatik meg a termésnek mennyisége. Ha a termelő felvilágosítást ad a termés mennyiségéről és a tisztnak oka nincs a bevallásban kételkednie, úgy ennek alapján szedi be a püspök jutalékát. Ha azonban kételyek merülnek fel, akkor jogában áll a tizedszedőnek a termelőt helyes bevallásra esküvel kényszeríteni. Ha ezen eljárás után merülne fel kétség, a megyei ispán és a püspöknek tisztje ujonnan nyomoznak. Ha ezen alkalommal kiderülne, hogy a földesur tényleg hamisan vallotta be a termést, akkor $\frac{9}{19}$ rész jut a püspöknek és csak $\frac{1}{10}$ rész marad meg a tulajdonosnak.

Azon esetben, ha a tized iránt felkérdeztetvén a földbirtokos a választ megtagadja, akkor a püspöki tiszt tanuk jelenlétében saját legjobb belátása szerint bírálja el a tized nagyságát.

A tized karácsonyig szedendő be.

A házközösségben élők a közös termésből fizetnek tizedet; gyermekek és szolgák azonban, kiknek külön háztartásuk van, külön fizetnek.

A tized fizetése alól az alsó papság sem volt kivéve, ha a püspöki megyében ingatlanjuk van. A tized természetben jár. A XIII. század elején azonban a tizednek pénzben való megváltása divott. Az aranybulla 20. cikke ettől eltiltotta a főpapokat. A XIII. század végén azonban a törvény szabályozta a tizednek pénzben való teljesítését.

Az 1291. évi 26. t.-cz. szerint a nemesek és a szászok eke-alja után egy fertót fizetnek. Az említetteknek jobbágyai pedig garmadánként egy fertót.

Ezentúl a beszedés a megyeispán emberének közbenjöttével történt. A bevallás módja is megváltozott. Szabtak bizonyos határidőt, melyen belül a tizedfizetőknek eskü alatti bevallása volt mérvadó. Ezen határidő Szent Márton napjáig tartott. Ezentúl nem a tizedkötelesnek bevallása, hanem a tizedszedőknek esküje döntött.

Az 1231. évi 12. t.-cz. szerint a tized ügyek a megyei ispánok birói hatásköre alá tartoztak. Ezen ügyekben ők a nemesek és egyháziak fölött is illetékesek voltak.

A tized a várak területi jövedelmei után is járt, mely vár-jövedelemből $\frac{2}{3}$ rész a királyt illette meg.

Az esztergomi érseket saját egyházmegyéjének tizedén kívül az ország összes pénzverdék jövedelmének tizede is megillette.

Első királyaink a mellett, hogy a keresztény vallás terjesztése, az egyházak javadalmazása körül a legbuzgóbb tevékenységet fejtették ki, a keresztény hit állandóságát avval is igyekeztek biztosítani, hogy a kezdetben még mindig felbukkanó *pogány istenimádást* betiltották és így az innen eredhető példaadást is lehetlenné tegyék.

Szent László alatt még divtak a pogány áldozatok. Szent László törvénye szünteti be a kutak, fák, források és kövek melletti áldozatokat.

Az érsekségek és püspökségek különös előjogaikra nézve a következők jegyzendők meg röviden. Az érsekek sorából már ezen korszakban magaslík ki az esztergomi érsek.

IV. Béla király 1239-ben emlékezik meg róla először, mint a ki a primási helyet foglalja el. VIII. Bonifác pápának 1295. évi oklevele szerint a kalocsai érsekséghez tartozó apátságok is az ő főérseki hatósága alá tartoznak. V. Istvántól kapja az esztergomi érsek az esztergomi örökös főispánságot. IV. Béla óta az esztergomi érsek ingatlanjain a szabad bányamivelés jogát bírja. Tized joga a királyi bányatermékekre is kiterjed. Meg van azon kiváltsága is, hogy az ország nemesei szabadon, külön királyi jóváhagyás nélkül adományozhatják ingatlanjaikat az esztergomi érseknek.

A veszprémi püspökséggel járt a királynői kancellári tisztt. Az egri püspök csak nemes származású jogtudós egyén lehet. IV. Béla és V. István rendelkezései szerint ez a király negyedik fiának nevelője. Ezen czimen külön jövedeleme is volt. Ez volt a csikótized.

A káptalanoknak a püspökök mellett eleinte csak egyházi jellegük volt. A XIII. században válik külön a káptalani és püspöki vagyon.

Az ugynevezett társas káptalanok nem a püspökségek, hanem királyi kinevezés alá tartozó prépostságok mellett szerepelnek. A káptalanok, továbbá egyes rendházak (conventek), az 1231. évi 21. t.-cz. folytán fontos közjogi szerephez jutottak.

Az irástudás a királlyság kezdő idejében különösen az egyház-

belieknél volt. Ezért egyházi jellegű a királyi udvarban kifejlődött kancellária is.

Az ügyleteket eleinte szóval kötötték meg tanuk jelenlétében, sőt a királyi adományok átadásánál is tanuk voltak jelen. Az átadást (bevezetést) legeleinte maga a király is teljesítette. Az átadást idővel egyéb megbizottak végezték, akik ezen célból kiküldettek. Ezek sokszor előkelő személyek voltak. De megbízták evvel a pristaldusokat is, a kik ilyen átadásoknak hivatalbeli tanui, tehát közhitelű személyek voltak. A magánügyletek írásba foglalását a felek szintén az írástudó egyháziakra bízták, az ügylet szintén tanuk jelenlétében kötötték meg. A leg-hitelesebb tanukként tekintették az okmányt kiállító egyháziakat és a többi egyháziakat, a kik az okmányok kiállításánál jelen voltak.

Különösen a perbeidézések és végrehajtások körül támadt sok visszaélés, a mennyiben hamis pristaldusok jártak el, a pristaldusok működését tehát ellen kellett őrizni. Ezen ellenőrzést már most a közhatalom is azon testületekre bízta, a melyeknek közhitelességét már a közfelfogás is elismerte. Az 1231. évi 21. t.-cz. elrendelte ugyanis, hogy ezentúl a pristaldusok csupán káptalani tanuságtétel mellett járhatnak el. A káptalanoknak és conventeknek közhitelessége ezáltal törvényileg is el volt ismerve. Ők küldték ki az ellenőrző és tanusító szerveket az iktatásokhoz, melyeket már most nem a pristaldus, a ki eltűnik, hanem a királyi ember végzi. Mert ügyködésükről jegyzőkönyvet vettek fel és eljárásuk eredményéről jelentést tettek, ezekről kiadmányokat adtak, terjedelmes levéltárak is keletkeztek ezen hiteles helyek mellett. Ezen levéltárak köz- és saját, tehát magánlevéltárakra oszoltak. Az elsőben a hivatalos eljárásokra vonatkozó iratokat őrizték, az utóbbiakban pedig saját házi vagygonkezelésükre vonatkozó iratokat.

Írástudó embereket, a kik okmányok kiállításához értettek, legbiztosabban találtak a felek a káptalanoknál, conventeknél, a melyek mellett fejlődtek ki az iskolák, a melyekben az Ars Notariálist is tanították.

A közbizalom és a szokás tette már nagyon korán közhitelűvé azon okmányt, a melyet káptalannál, conventnél állítottak ki. Az okmányok kiadásánál, különösen azok megpecsételésénél több káptalanbeli szerepelt mint tanu. Másrészt a pristaldusok, kik a perbe idézést is végezték, elvesztették a bizalmat, állpristaldusok

is kísérték országszerte, úgy hogy a közhatalomnak gondoskodnia kellett arról, hogy az ilyenekből származható károknak elejét vegye.

A püspököknek már Kálmán idejétől fogva volt perbe idéző, tehát hiteles pecsétjük, legalább egyházi állású alperesek elleni perekben. Ezen körülmény is emelhette az egyházi pecséteknek közszokásból elismert hitelességét.

IX. FEJEZET.

A melléktartományok.

1. §. *Erdély.*

Erdély az Árpád-korszakban az anyaországnak kiegészítő része volt. Csak geografiaiilag elkülönített fekvése után jelölték meg ezen anyaországi részt a *Partes Transsylvaniae*, vagy *Ultrasylvaniae*-féle elnevezéssel, a mi tehát egyenlő az erdöntúli részekkel, Erdélylyel. Erdélynek területe két közjogilag megkülönböztetett részre oszlott. A magyarok és székelyek területére.

A magyar terület közigazgatásilag éppúgy volt szervezve, mint az anyaország. Várispánságokra s vármegyékre oszlott. Mint-hogy azonban az erdélyi részek az anyaországtól messze feküdtek, a központi királyi kormányzat nem terjedt ki ezen részekre közvetlenül. Külön központi kormányzati szerv keletkezett tehát a Vajda személyében. A vajdai méltóság az erdélyrészi kormányzókból keletkezett, kiknek nyomát Szent István idejébe követhetjük. Később szerepel a *Princeps Ultrasylvanus* s csak a XII. században találkozunk a vajda elnevezéssel.

Többször mesesik, hogy Erdély királyi hercegeknek kormányzása alatt áll.

A vajdát a király nevezi ki. A XIII. század vége felé van már külön curiája is, éppugy mint a nádornak az anyaországban. A vajdai curiában a vajdának helyettese is van, ez az alvajda. A vajdai méltóság rendesen a szolnoki ispánsággal volt kapcsolatban.

A vajda congregationális törvényszékeket tartott. Curijában a nemeseknek peres ügyei, melyek vagy felebbezés útján kerültek oda, vagy pedig a per természeténél fogva oda tartoztak, kerültek elbírálás alá. A püspökök és apátok a vajda birói illetékessége alá nem tartoztak.

A vajdai curia központja volt a közigazgatásnak is.

A királyi rendeletek végrehajtása, a királyi jövedelmek fölötti felügyelet s a hadügyi igazgatás is innen indult ki. Az erdélyi hadnak fegyverbe hívása is a vajdai curiából történt.

A vajda állása előkelő volt; a nádor, országbíró és a horvát-szlavon bán után sorakozott.

Jövedelméhez tartoztak a várispánságok részbeni jövedelmein kívül a birságok és a Maroson szállított sóvának egy harmada. A vajda hatásköre csupán a magyar földre terjedt. Az Erdélyben letelepedett székelyek ezen korszakban hatósága alá nem tartoztak.

A *székelység* a királyság kezdő korában is megmaradtak az ősi törzsi szervezetben. I. Béla idejében, tehát a XI. század második felében a székelység visszakövetelte ősi pogány vallását s midőn ebbeli törekvéseiben célzt nem ért és legyőzetett, szűnt meg a fő-rabonbán állása és keletkezett egy új kormányzati szerv, a székely-ispán, Comes siculorum elnevezése alatt.

Önállóságát azonban a székely nemzet ez által nem veszíté el, sőt továbbra is megmaradt régi szervezetében. Székekre oszlott, nem pedig megyékre és várispánságokra. Adót és tizedet nem fizettek a székelyek. Az egyedüli adó, mely náluk divott rendkívüli volt, t. i. az u. n. ökörsütés. A király koronázása, házassága alkal-mával vagy ha gyermeke született, minden 10-ik ökörre bélyeget sütöttek. Ez a királyé; az adó tehát ökörtized volt. Szabadság dolgában a székelyek között nem volt semmiféle közjogi különbség. Csak a hadviselés mikénti módja okozott különbséget. A szerint t. i. a hogy lóháton vagy gyalogosan teljesítettek szolgálatot, nevezték el őket lófőeknek vagy darabontoknak.

A királyi hadseregbe a székelység állandóan évi 100 lovast állított. A székely ispán vezetése alatt álló nemzeti hadseregnek mindnyájan tagjai voltak. Az erdélyi vajda zászlaja alá vonultak, a ki az egész erdélyi hadnak volt a vezére. Egyházi tekintetben a székelyek nem a gyula-fehérvári, hanem a milkovi püspökség alá tartoztak.

Az *erdélyi szászok* eleinte nem egy összefüggő területen laktak, hanem különböző telepeken, úgy a mint ők II. Géza idejében 1143-ban Flandriából bevándorolva, egyik vagy másik területet szállták volt meg. Különösen Kolozsvárott, Désen, Tordán, Enyeden és az ugynevezett királyföldön, fundus regiuson telepedtek volt le. A

telepedés egyes apró csoportokban történt. Az általuk így elfoglalt telepeket székeknek nevezték. Ezen székek fekvésük szerint a szászok egységes szervezkedése előtt kormányzati és hadügyi szempontból vagy a vajda, vagy a székely ispán hatósága alá tartoztak. Igazságszolgáltatásra vonatkozó joguk már kezdettől fogva külön volt.

A szászok legnagyobb része Flandriából, egyes csoportok a közép Rajna vidékéről, mások Nürnberg környékéről vándoroltak be. Nem alkottak tehát nemzetiségi egységet.

Első egyesítése a szász telepeknek egyházi tekintetben történt. A plébániák ugyanis a rendes püspöki hatóság alól ki voltak véve és közvetlenül az érseki hatóság alá tartoztak. III. Béla király ezen egyházakat mind egyesítette és 1189-ben a Szebenben alapított prépostság alá helyezte.

Ezáltal a különböző nemzetségbeli németek egy közös központ felé tömörültek. Politikailag a különböző szász törzsek 1224-ben az u. n. Andreanum által egyesítették. II. András ugyanis ezen diplomában kimondotta, hogy azon nép, a melynek telepei Szászvárostól Barothig és Daróczig terjednek, egységes legyen, egy bírónak joghatósága alatt.

A szebeni ispán, a «Comes Cibiensis» képviseli a szászok fölött az igazgatás főszervét. Ezt az Andreanum szerint maguk választják meg, «et ipsum populi eligant».

Ennek tekintélye hasonló volt mint a vajdáé, vagy a székely ispáné.

Az Andreanum szerint az erdélyi szászok teljes adómentességet élveznek. Együttvéve azonban évenként 500 márka ezüstöt fizetnek kamarai haszon címén. A király, ha megjele nik köztük három, az erdélyi vajda két descensust követelhet. A birodalom határain belül 500, azon kívül 100 harczost állítanak ha maga a király vezényli a hadat, ha valamely főúr a főparancsnok, akkor ennek csak felét állítják.

Tisztjeiket, papjaikat szabadon választhatják meg, saját pecsétükkel élhetnek. Évenként 3 ízben, 6—8 hónapig szabadon vihetnek be területükre sót. Ha mint kereskedők járnak az országban, vámmentesek. Területükön más valaki mint szász ember különösen nemes, ingatlant nem szerezhet.

Ezen privilegium azonban csak az eredeti, Géza-féle telepésekre

szólott, a tulajdonképpeni «Siebenbürgen» területére t. i. — Medjes Selyk, Besztercze és a német vitézrend kezén lévő Bárczaság területe külön ispánok alá tartozott. Ezen ispánok azonban a székelyek ispánjától függtek.

A magyar, a székely és szász terület között ezen korszakban jogi kapocs nem volt. A vajdai méltóság tekintélyben ugyan, különösen a királyság hanyatlásakor gyarapodott, de olyan hatalomra nem tett szert, hogy a három nemzetet egyesíthette volna. Erdélyrészi tartományi gyűlésről csak III. Endre korában olvasunk, 1291-ben t. i.

Az *Oláhok* nem utódjai a Traján idejéből való római telepéseknek. Ők Trárcziából származtak ide és mint pásztorkodással foglalkozó nép először az Alduna felé huzódtak. Történeti emlékek a XIII. században emlékeznek meg róluk. Ekkor ők Erdély különböző részében majd a vajda, majd a székely ispán, majd valamely földesur hatósága alatt voltak és községeket alkottak, a melyeket *kenézségeknek* neveztek. Ezen kenézségek bizonyos kiváltságokkal voltak ellátva, élükön áll a kenéz, a ki rendesen örökletesen viseli a birói tisztet. Ilyen kenézségek voltak a magyar, szász és székely földön is. Különösen azonban a Fogaras földön terjedtek el. Radul Nowgorod kenéz az egész Havasalföldet hódította meg az oláhság számára. Bizonyos, hogy az oláhság összefüggő nemzetiséget nem alkotott és mint nemzetiségnek külön privilégiumai nem is voltak.

2. §. *Horvát-Tótország, Dalmátia.*

A régi *Horvátország* mindazon területet foglalta magában, mely a Kulpa folyótól a tengerparti városok felé terült el, mely területhez tartozó városok a tengerparttal együtt a tulajdonképpeni Dalmatiát alkották. Alkatrészeit az ogulini, ottocsaczi, likkai terület, Fiume környéke, Zágráb megyének és Dalmatiának egy része képezték.

A régi Horvátországot Szent László csatolta Magyarországhoz, vagyis jobban mondva visszacsatolta az országhoz.

A magyarok 893-ban Arnulf császár által Szvatopluk ellen segítségül hivatván, a Kulpa folyó és a dalmát tengerparti Zára, Trau, Spalato és Ragusa városok közötti vidéket, tehát Horvátországnak legnagyobb részét elfoglalták. Ezen rész Nagy Károly

alatt a Frank birodalomhoz tartozott. 869-ben ezen tartomány Byzancz felsőbbbsége alá jutott volt, s midőn a magyarok ide érkeztek, már Velence is erre felé igyekezett hatalmát kiterjeszteni. A magyarok által akkor meghódított tartomány a tulajdonképpeni magyar területen kívül esett és valószínűleg a nemzeti fejedelem fenhatósága alatt meghagyatott. Magyarországhoz pedig olyanféle viszonyba juthatott, mint a milyen viszonyban előbb Byzanczczal szemben volt. Függett tehát Magyarországtól és adót fizetett. A tartomány a Lech mezei szerencsétlen ütközet után önállóvá tette magát és 970-ben Dircisláv magát Croatia királyának irta.

1089-ben Zvoimir Horvátország királya meghalt, fia Radován valószínűleg még apja halála előtt mult ki. Ezen viszonyok között Horvátországban pártoskodás keletkezett, a zavar nőttön nőtt, míg végre az özvegy királyné (I. Béla leánya, Szent László nővére) *Ilona*, a magyar királyt Szent Lászlót hívta segítségül. Szent László 1091-ben sereggel kelt át a Dráván, a Száváig, a Kulpáig, sőt a tengeri városokig hatolt előre.

Ekkor a Szávától az Alpeselekig terjedő, a *földközi* horvát terület, az u. n. *Croatia mediterranea* és a Dráva és a Száva között elterülő nyugati, azaz a *vízközi*, *Croatia interamnensis*nek nevezett rész hódított meg.

Horvátország az anyaországgal olyképp jutott kapcsolatba, hogy kormányzójává Álmos, I. Gézának fia neveztetett ki,

Alig hogy László (1095-ben) elhalt, Péter horvát főúr Álmos magyar herczeg ellen fellázadt.

Álmos a lázadást nem bírta elfojtani és Kálmán királyhoz fordult segítségért. Ekkor 1097-ben Kálmán ismét meghódította a tartományt, sőt még ezenkívül Zára, Spalato, Ragusa, Sebenico, Trau, Almissa városokat is.

Szlavonia, a Tót föld alatt ezen korszakban a Dráva és Száva közötti keleti részt kell érteni, a mai Horvátországot, mely a honalapítástól fogva az anyaországnak szigoruan vett kiegészítő részét képezte. Szlavonia I. Béla után csak igen rövid ideig volt Zvoimir Horvátország királyának kormányzására bízva, de midőn Szent László Horvátországot meghódította 1091-ben, akkor a Szlavon földet is visszacsatolta Magyarországhoz. Azágrábi püspökséget is Szent László alapította. Szlavonia, ugymint a többi magyar terület megyékre volt felosztva.

A tengerparti városok a régi római municipiumok maradványai voltak. Lakosai nem is vallották magukat horvátoknak. A régi, itt lakott dalmátok után neveztettek el *Dalmát* városoknak. A dalmát városok a Nyugatrómai birodalom bukása után byzanczi, majd frank, olasz, végre pedig horvát felsőség alá kerültek. De önállóságukat mindenkoron legalább bizonyos mérvben fentartották. A Kálmán-féle hódítás után a közeli szigetekkel együtt *Dalmatiának* tekintették a mondott tartományt.

Dalmatia és Horvátország közjogilag különbözött Szlavóniától. Az előbbi kettő Magyarországnak melléktartománya volt. Azok a királyok czimeiben külön szerepelnek, Szlavonia azonban szigoruan az anyaországnak kiegészítő részét képezte és csupán külön elnevezés alatt szerepel. A *Partes Szlavicae*, *Terra Szlavoniae*-féle névvel jelölték meg közelebbről.

Azért azonban Horvátország és Dalmatia Szent István koronája alá tartozott, ámbár beligazgatás tekintetében már akkor is független volt és önálló. Kálmán király állítólag magát a két melléktartomány királyává külön megkoronáztatta. Az erre vonatkozó okmány azonban valótlannak bizonyult. Tény, hogy a Horvát-Dalmát királyság Magyarország királyi méltóságával együtt jutott mindig a magyar király főhatalma alá.

Horvátország közigazgatásilag u. n. zsupákra oszlott. S ámbár később ezeket szintén parochia névvel jelölték, azért soha sem terjedt ki rájuk a vármegyének vagy várispánságnak szervezete.

Egyházilag is Horvát és Dalmátország nem az esztergomi, hanem a spallatoei érsekség alá tartozott. Egyházi nyelvük nem a latin, hanem a régi szláv glagolit volt. A dalmát városok is fentartották régi municipialis szervezetüket. Meghagyattak Kálmán alatt is már azon szabadságukban, a melyet eddig élveztek. Önválasztotta grófok szerepelnek a városi közigazgatás élén.

Horvátország és Dalmatia régi beligazgatási szabadságuk megtartásával csakis a honvédelem, a királyi jövedelmek és a felsőbb igazságszolgáltatás révén jutottak szorosabb kapcsolatba a központi kormányzással. A központi kormánynak itt működő szerve volt a *bán*. Eredete ezen elnevezésnek szláv. Pán annyi mint ur. A közigazgatási területeket zsupa névvel jelölték meg. E kettőnek összekapcsolása adja a zsupánt, a mi régente a törzsfőket jelenté, a kik a régi törzsi szervezet idejében a törzsek élén voltak. Midőn

az idők folyamán horvát királyságról szólhatunk, akkor a zsupán és pán vagy bán között már különbséget tettek. A zsupánok a területi alsóbb tagozatoknak, a bánok pedig a nagyobb tartományok élén szerepelnek.

A XI. század második felétől azonban már csupán egy bán volt. Így volt ez akkor is, midőn Horvátország Magyarországhoz csatoltatott. Szent László alatt bán nem volt. A királynak fivére, Álmos herczeg kormányozta Horvátországot. Midőn azonban Kálmán ismételtén meghódította Horvátországot és állandóan az anyaországhoz csatolta, akkor az általa kormányzónak kinevezett Ugra ispánnak a báni czimet adta. Ez legalább nagyon valószínű, mert II. Géza a báni méltóságról már mint régebben fennállott intézményről emlékezik meg.

Ugyancsak II. Géza alatt (1141–1161.) találkozunk legelőször a külön szlavoniai bánnal, a horvát-dalmát bánon kívül.

Ezen két báni méltóság azonban állandó nem volt, mert III. Bélától (1177–1196.) fogva csupán egy bánnal — Banus totius Sclavoniae — találkozunk. Ez rendesen királyi herczeg volt. Az aranybulla szerint a bán éppugy mint a nádor és udvarbíró egyszerre két országos méltóságot is viselhetett.

III. Béla alatt a dalmát terület fölött külön hatáskörrel rendelkező kormányzó fordul elő, a kiből később a Banus maritimus lett. Ezen méltóság azonban nem volt állandó, mert a tenger-mellék kormányzását rendesen a Szlavon bán végezte. Csak 1275-től fogva találkozunk a külön Horvát-Dalmát bánnal, a mi által a tenger-melléki bánság állandóvá lett. Ezen bánságot III. Endre 1293-ban a Brebiri grófnak örökösen adományozta. A Szlavon bán külön szerepel továbbra is.

A bánok hatásköre hasonló volt, mint a vajdáké Erdélyben. Tekintélyben és rangsorban azonban ugy látszik, hogy a nádor után sorakoztak.

A bán a király személyét képviselte és báni curiájából végezte a kormányzást. Birói teendőikben helyettese volt az albán. A felsőbb bíraskodást ő teljesítette. A specialis királyi bíraskodás csak nagyon kevés előkelőnek volt királyi kiváltság alapján biztosítva. A bán vezette a közigazgatást, szedte a királyi jövedelmeket, melyek leginkább a tengerparti városok vámjövedelmeinek egyrészéből és a nyestadóból (marturinae) állottak. A bán volt fővezére a Horvát-Dalmát haderőnek.

A báni jövedelem állott birságokból, a vásári adóból, természetbeli és pénzfizetésekéből. Meg volt a bánnak a *ius descensusa* is.

Megesett, hogy a bánok felett néha királyi herczegek állanak, kik azután Szlavonia herczegének czimét is viselik.

A Szlavon terület Zágráb, Varasd, Körös és Zagoria megyékből állott, a melyek belsőszervezetre nézve a magyar megyéktől nem különböztek.

A Horvát zsupánságok a korszak végével egyes családok birtokába jutnak.

Szlavoniában a *túrmezei kerület* 1225-ben keletkezett, IV. Béla király kiváltságlevele folytán. Ez a Száva folyó jobb partján volt s csak vagy öt mértföldnyi területet foglalt el. A zágrábi várhoz tartozó várjobbágyságok nemesi előjogokkal ruháztattak fel és a turupolyai ispán vagy gróf fenhatósága alá helyeztettek. A gróf évenként választatott és Nagy-Goriczán székelt.

3. §. *A hűbéres tartományok és a végvidéki bánságok.*

Szerbia, Ráma, Bulgária, Galiczia, Lodomeria és Románia voltak az u. n. hűbéres tartományok. Ezek az anyaországgal semmiféle szerves összefüggésben nem állottak és csak a magyar királynak felsőségét ismerték el. A király bizonyos felségjogokat gyakorolt felettük és királyi czimébe felvette ezen tartományok királyi czimét is.

Ezen országoknak az anyaországgal való kapcsolata a királyi hatalomnak gyengülésével szintén gyengült s így a királyok azon voltak, hogy a meglazult kötelekeket megszilárdítsák. Ez a végvidéki bánságok által kíséreltetett meg.

Ilyen végvidéki bánságok voltak a bosnyák területen a boszniai, sói és az ozorai, Szerbia és Bulgária területén a bronchi, krusóczi és macsói bánságok. Kumánia (Moldva és Oláhország) területén pedig a szörényi bánság keletkezett. Ezen végvidékek bánjai a végvárok parancsnokai voltak; kötelességük volt, hogy ezeket védőképes állapotban tartsák. A végvidéki bánokat az ország főurai közé sorolták.

III. A szent korona közjogi jelentőségéhez fűződő állami szervezet kora.

Általános jellemzés. Alkorszakok.

Az Árpádházi királyok uralkodásának vége felé változnak hazánkban a közviszonyok. A királyság nem korlátlan jellegű többé, hanem alkotmányosan *korlátolt*. Az 1298. évi 23-ik t.-cz. szerint a királyi tanács törvényes alapon szerveztetik. A királyi tanács tagjainak meghallgatása kivántatik meg olyan esetekben, midőn az ország érdekei ezt megkívánják. A királyi *koronázási eskü* más jelleget ölt az Árpádházi királyok uralkodásának végén. Eleinte egyházi jellegű esküt tett a király; ezen eskü azonban megváltozik. II. Endre esküje már alkotmányos jellegű, mert a nemesség jogainak megvédésére is tesz esküt a király. A nemzet a koronázásban nemcsak egyházi cselekményt lát, hanem államjogi aktust is, melyben a nemzetnek is része van. A koronázás a nemzet jogainak biztosítása. A koronázás által nyer a nemzetnek szabad királyválasztási joga alkotmányszerű végbefejezést. A koronázás alkalmával letett eskü biztosítja a nemzetet alkotmányos szabadságának megtartásában.

A Szt. István-féle államszervezetben, daczára a Szt. István-féle ingatlan beosztásnak a köz- és királyi javak között éles megkülönböztetés nincs. Most azonban már nem a király képviseli a terület főtulajdonjogát, hanem a közhatalomnál van a háramlási és adományozási jog. (Területi felségjog.) Nem is a királyi kincstáré az ingatlan, hanem a közhatalomé. A birtokaristokratia kebelén belül immunitások keletkeznek. Autonóm vármegyék és sz. kir. városok is kezelik az igazságszolgáltatást. Nagy változás következik be a királyi hatalom gyakorlásában. A király bizonyos jogait a nemzettel megosztottan gyakorolja. E megosztott hatalom külső személyesítője a *Szent Korona*.

A magyar nemzet az Árpádházi királyok korának végén mutatja ki különösen azon kegyeletét, melylyel a szent Korona iránt viseltetik. (Tivadar fehérvári préposthoz irt levele II. Endrénak.) Az Anjouk korának kezdetén, 1309-ben a Gentilis-féle decretum, — melyben Gentilis biboros utal arra, hogy a magyar nemzet ragasz-

codik ahhoz, hogy a király csak a szt. Koronával koronázható meg, — bizonyítja a Korona iránti tiszteletet. A Korona a nemzet és a király között megoszlott közhatalomnak a képviselője. A királyi hatalomnak is alapja a szt. Korona. Ezen hatalmat a királyra a nemzet ruházza át, a midőn őt a szt. Koronával megkoronázza. A «*Membrum, sacrae regiae coronae*» azt fejezi ki, hogy a nemzet minden tagja egyuttal a szt. Koronának tagja is. A «*Totum Corpus sanctae regiae coronae*» pedig azt jelzi, hogy a szt. Korona képviseli a közhatalmat, melynek egyik része a királyé, másik része pedig a nemzeté. A «*totum corpus*» akkor van jelen, ha a koronázott király és a nemzet jogosított tagjai együtt jelen vannak.

A háramlás ezentúl nem a királyi kincstárra, hanem a szt. Koronára történik. A Jus regium, azon jog tehát, mely szerint az ingatlan vissza száll a királyra, most átváltozik, mert a szt. Korona «*Radix omnium possessionum.*» A földbirtok a király és a jogosított nemzet kezén van. A háramlás a szt. Koronára történik. A «*Jus regium*» tehát a szt. Korona joga és innen gyökeresedik be az adomány-ingatlanba.

Megváltozik a nemesi ingatlanokban való öröklési rend is. Bekövetkezik az ősiség.

Ősiség alatt értjük valamely család összes tagjainak szükségképi öröklését valamely ingatlanban. Ilyenféle öröklési jog volt már régebben is. Kálmán király I-ső könyv 29-ik fejezetében, midőn az ágiságot teremtette meg, bevezetésképpen kimondja, hogy Szt. István-féle ingatlanokban az egész család örököl. Csak a többi királytól kapott ingatlanokra vonatkozólag mondta ki az ágiságot. Ez szerint ilyen ingatlanokban csak az egyenes ágbeli közvetlen fiutódok örökölnek. Ha ilyenek nincsenek, a testvérek és ezek elhunytá után ezeknek fiai örökölnek; a többi családtagok ki vannak zárva. (Nyugaton: «*Theilung bricht Folge*», azaz a megejtett osztály az egyes ágbeliek egymás közötti örökösödését megszünteti.) Ha az örökhagyónak nincsen testvére, úgy az ingatlan átszáll a királyra. Ezen intézkedésre azért volt szükség, mert az ingatlanok elfogytak, kellett tehát gyakori visszaháramlás által ilyeneket szerezni, hogy azok azután újra eladományozhatók legyenek. Kálmán király I. könyvének 15-ik fejezetében kifejti a háramlás szükségének általános okait. A legjelentősebb ok az,

hogy a királyi udvar fénye ezáltal emelkedjék. Evvel a kérdéssel sokféle függ össze. Ha a királyi javak, a várbirtokok eladományoztatnak, akkor a hadsereg és vele a királyi hatalom gyengül, tehát a királyi hatalmat biztosítani kellett az ágiság által. Az ágiság célja az volt, hogy sűrűbb háramlást idézzon elő. A királyi hatalom azután minden egyes háramlás esetén határozhatott azon kérdés fölött, vajjon ismét eladományozza-e az ingatlant, vagy pedig megtartja-e a királyi kincstár előnyére.

A királyi hatalom idővel a szállásbirtokra is igyekezett kiterjeszteni az ágiságot, illetve a háramlási jogot. Az Aranybulla 4-ik cikke azonban ezen törekvéssel szemben kimondja, hogy a nemes szállásbirtokára vonatkozólag szabad rendelkezési joggal bír. Az 1291. évi 32-ik t.-cz.-ben az ági és szállásbirtokra is kimondatott a szabad rendelkezés joga. Ezen megszüntetése a különbségnek ági és szállásbirtok között ellenkezett úgy a család, mint a király érdekével is. A szabad rendelkezés igen veszélyes volt a királyi hatalomra nézve. Az általános háramlásnak megszüntetése a királyi hatalomnak éppúgy állott érdekében, mint a családnak. A szabad rendelkezésnek meggátlása Nagy Lajos királynak 1351-ben kiadott *ösiségi* törvénye által történt. Az ösiség szerint a birtok feletti szabad rendelkezés meg van tiltva; a családban az összes családtagok szükségbeli örökösök.

Előbb az ági birtokokra nézve a Koronának *volt*, a szállásbirtokra és a Szt. Istvántól adottakra nézve ellenben a Koronának *nem* volt joga. Ezen különbség most kiegyenlítődött és a Korona joga éppúgy tágult, mint a családé. Előbb az ágiság által a család öröklési joga, a szállás- és a Szt. István adományozásából származó birtokokra nézve pedig a Korona joga volt megszorítva, mert ezek nem szálltak a szt. Koronára. Az ösiség, a szt. Korona háramlási jogával van tehát szoros összefüggésben.

A földbirtok nagysága ezentúl a hadi kötelezettség mérvének lett alapjává. Az ingatlan nagysága határozott, hogy egyik-másik telektulajdonos mennyi telekkatonát állítson. Ezért a Koronának érdekében áll, hogy ezen ingatlan lehetőleg egy kézen maradjon és ne daraboltassék szét a hadi kötelezettség rovására. Az ösiség a banderiális hadrendszerrel is szoros összefüggésben van. Az ingatlanok nagysága a hadi szolgálat terhével arányban volt. Ezen aránylagos katonakötelezettség, mely az ingatlannal jár, mint teher

nyugszik azon. Ezen katonai kötelezettség, mely ilyen módon függ össze az ingatlannal — a banderiális hadi szervezet. A banderiális szervezet az 1435-iki törvénnyel szentesített. Ezen szervezetnek törvénybe iktatásával éri el a szt. Korona államszervezetének fejlődése a maga befejezését. A szt. Koronához fűződő mindezen viszonyok évszázadokon át tartották magukat. Az ehhez fűződő birtokrend 1848-ig volt hatályban. A jelzett idő alatt a rendi szervezetben történik nagyobb változás. 1608-ban, t. i. midőn az örökös főrendiség törvénybe iktattatik, válik a jog alapján is rendileg ketté az egy és ugyanazon nemesség. A szerint, a hogy a nemesek az országgyűlésen személyes jogon vagy választás útján kiküldve jelennek meg, válik ketté az országgyűlés a felső és alsó táblára. Ezen oknál fogva, t. i. hogy az eddig a szt. Koronában egyesült nemességnak közjogi egysége megszűnik, szokás a szt. Korona szervezetének korát még egy főkorszakra felosztani, a mely a rendi szervezet korának elnevezése alatt 1608-ban kezdődik. Az 1300-tól 1608-ig terjedő korszak azonban felosztható alkorszakokra. És pedig 1300-tól a középkor végéig terjedő alkorszakra, a melyben a szent Korona közjogi fogalma és az ehhez simuló intézmények kifejlődnek. Ez tehát a kialakulás korszaka. Továbbá az újkor kezdetétől, a mohácsi vésztől, illetve a Habsburg család uralomra jutásától 1526-tól 1608-ig terjedő második alkorszakra. Ezen időben a szent Korona közjogi fogalma egyrészt már teljesen átment volt a köztudatba, másrészt pedig ezen alkorszakban erősödnek meg a rendi alkotmánynak már az előző korszakban fejledező kezdő számai, míg végre 1608-ban bekövetkezik a rendi alkotmánynak törvénybeiktatása is. A szent Korona közjogi felfogásához fűződő korszak azonban 1300-ban indulván meg, tulajdonképpen 1848-ig, sőt napjainkig tart.

Első alkorszak.

A középkor utolsó szaka. A XIV. és XV. század.

A szt. Korona közjogi fogalmának és az ehhez fűződő alkotmányjogi intézmények kifejlődésének korszaka.

I. FEJEZET.

1 §. *A nyugati alkotmány és közviszonyoknak általános jellemzése.*

A mi alatt hazánkban a Szt. István által alapított királyság fejlődése megindult és mint a nyugattal összekapcsolt monarchia nemzeti önállósággal tovább fejlődött, élte virágzásának korszakát a hűbériség mint intézmény Franciaországban és érezte hatását Németországban.

A mint Franciaországban már a XIII-ik században vehetők észre a királyi hatalomnak központosító törekvései, melyek az abszolút királyi hatalom szervezésének előhírnökei voltak, úgy Németországban a hűbériség virágzásának korszakát tovább éli és csak a XIV. század második felében lépnek fel azon tényezők, a melyeknek célja az volt, hogy a hűbériség rendszerét megtörjék és az individualismus féktelenségei helyébe a társadalmi szabadságot megteremtsék.

Franciaországban a társadalmi szabadság létesítése a harmadik rendből indul ki, mindazokból, a kik a «primus inter pares» helyzetébe felküzdött hűbéri királysággal együtt érdekközösségben voltak a hűbérurak ellenében. A királyi hatalom és a városi polgárok tehát mindazokkal együtt, a kik ilyen jogot nyertek, a hűbérurak elleni harcban találták meg azon érintkezési pontot, a mely tevékenységüknek irányát meghatározta.

A városi polgároknak harmadik rendként való elismerését Franciaországban még az állam és az egyház közötti viszony is elősegítette. A harmadik rend ugyanis olyan politikai jogokat gyakorló testület lesz, mely az egyháznak az állam ügyeibe történt beavatkozásának elhárítása okából a királyi auctoritásnak nyomtétát az egyháziakkal és a nemesi renddel együtt hivatva volt a pápa ellen nyilvánossá tenni.

A harmadik rendnek (tiers état) politikai tényezővé való átalakulása, (états généraux) mi a XIV—XV. században megy végbe, a városi és polgári elemnek azon jelentőségével függ össze, mely a testületi szervezkedésben nyilvánul meg. A testületi szervezkedés, mint a társadalmi szabadság felé való fejlődésnek alapja, tulajdonképpen szintén Franciaországban nyeri el legelőször a maga jelentőségét. Mutatkozik ezen testületi szervezkedés különösen a városi életben és egyik alapjává lesz a városi szervezetnek és a városi szabadságnak.

Franciaországnak déli részein ugyanis a *Consulátusi* vagy *Municipális* szervezet keletkezik a városokban.

Megnyilvánult a testületi szervezkedés az u. n. *Commun* szervezetben is. Ebből a lovagok ki voltak zárva. Egyenesen a hűbérurak ellen történt a városi polgároknak szervezkedése. Ezek erőszakkal vívják ki szabadságukat, vagy az erőszak kikerülése okából nyernek Chartákat, melyeket a király erősít meg. A *Commun* szervezet szabadságot enged a polgároknak. Ez a demokratikus szellemnek győzelme a hűbériséggel szemben. A *Commun*be a *Gilde* társak esküvel lépnek be. A *Commun* tehát a *Gilde* társak conföderatiója.

A királyi hatalom azután kiváltságok alapján elvonta lassanként a jobbág্যokat a seigneurök hatalma alól és közvetlen homo regissé, bourgeois de Roy-vá tette azokat, városi polgárokat teremtett. A testületi szervezkedés tehát ilyen keretek között is megtörténhetett. A testületi szervezkedés a németországi városokban is létesítette a szabadságot, mely tehát társadalmi alapokra lett fektetve. A testületi szervezkedés az ipar és kereskedelem előmozdítását is elősegítette. Érvényesül ez az ipari és kereskedelmi Gildékben, céhekben. A *Gilde*-féle szervezkedés, a védelem alapján áll. Nem szabadok közös érdekeik megvédése okából földesuraiktól kapnak védő levelet. A szabad állású iparosok Franciaországban már korán kapnak királyi védelmet. Az első ilyen I. Fülöptől származik 1061-ből. (Szt. Lajos alatt, 1260-ban, a párisi céhek szabályait a prévot adja ki.) Az egyes céheknek szabályai bizonyos egyöntetűséget árulnak el. Kifelé elkülönítés, befelé önálló szervezkedés. A céheknek a legtöbb városban politikai jelentőségük is volt. Némely helyütt a céhszervezet a városi szervezettel egyenlősítették úgy, hogy a választások a céhekből indultak ki. A testületi

szervezkedés áttérjed Németországba is. Alapja itten a városi szervezetnek, a kereskedelmi Hansa és városi szövetségeknek, a mely utóbbiaknak czélja a hűbériségnek megtörése volt.

Ilyen szövetségek voltak a majnai városoknak szövetsége (1254—1256), továbbá a sváb városoké (1376—1389).

A Hansa szövetségnek czélja a kereskedelem szabadságát társas, szövetséges alapon előmozdítani. A Hansa egyértelmű a Gildével, a mi testvérületet jelent. Hansák alatt szűkebb értelemben a német kereskedőknek külföldi társas együttlétre létesített ivóhelyiségeit értették. Ilyen testvérületek voltak Londonban, Nowgorodban, Brüggeben stb. A Hansák körül idővel gazdag árulerakási helyek keletkeznek. Ezek azután testületileg szervezetnek külön társasági birósággal.

Azon városok, a melyekből ilyen Hansák kiindultak, érdek-közösségben voltak. Ha ilyen Hansa meg lett sértve, a sértés kiterjedt az összes szövetségben álló városokra. Így tehát tényleges szövetkezetek léteztek. Csak 1361-ben kötöttet meg jogilag is ezen szövetség Greifswaldeban. Megujtattott Kölnben 1367-ben. Ezóta van *«Hansa szövetség»*.

A Hansa feje *Lübeck*. A szövetség négy csoportra (Quartier) oszlik. A Vend csoportnak feje *Lübeck*. A Szász csoport *Braunschweig* alatt áll. A kölni *Köln* alatt. A porosz-livlandi csoportnak feje *Danczig*.

Általános városi gyűléseket *Lübeck* volt jogosítva összehívni. A Hansa gyűlések határozatai minden Hansa városra voltak kötelezők.

A testületi szervezkedésnek érvényesülése Németországban, különösen a tartományi gyűlésekben (Landtage) érvényesülő tartományi rendek szövetségében mutatkozik. Ezen szervezkedés is a XIV—XV-ik században megy végbe.

Franciaországban a hűbéri királyságból abszolút királyság lesz. A király lassanként a hűbéri jogok birtokába kerül. A hűbéri biráskodásba befolyást szerez a fentartott esetek (cas royaux), a megelőzés, a királyi béke által. Ezekkel és a fellebbezés szabályozásával, a hivatalnoki joggal lépett lassanként a királyi hatalom a hűbéri igazságszolgáltatás helyébe. A hadi hatalom, melyet a király gyakorolt — hűbéri jellegű volt.

A királyi hatalom először a hűbéruraknak azon jogát igyekezett korlátozni, hogy erődítményeket ne tarthassanak. Legelső sor-

ban a meglévő erődítményeknek kijavitása akadályoztatott meg. Másrészt a királyi hivatalnokok az alvasallusokkal kerestek kapcsolatot úgy, hogy idővel a hadba hívást illetőleg is közvetlen kapcsolat támadt a királyi hatalom és az alvasallusok között. Másrészt a XV-ik században a lovasság mellett a gyalogos hadi szolgálat szervezésének szüksége is bekövetkezett. Ezért Európaszerte szervezték a gyalog zsoldos seregeket. Olaszországban a Condottierik, Németországban a Landsknechtek voltak ilyen zsoldos csapatok. Franciaországban VII. Károly a neki engedélyezett hadiadó (taill) segítségével állandó hadsereget létesített 1445-ben.

Mindezekhez járult Európaszerte a tudományos szellemnek újjáébredése, a mely a közfelfogást szűk köreiből kiemelte és a társadalmi szabadságnak útjait szellemi alapokon irányította előre.

A tudományos szellem felébredése kiindul a keresztes háborúk okozta általános felvilágosodásból egyrészt, másrészt pedig a római jognak a bolognai egyetemen való tudományos műveléséből.

A keresztes hadjáratok új eszmekörrel ismertették meg az oda seregülő különböző nemzetiségű vitézeket és egyéb, pl. kereskedelmi érdekből oda özönlő népeket. A keleti irodalom is alkalmul szolgált régi görög íróknak, más mint latin közvetítés útján való megismerésre. Ilyformán tehát a keresztes hadjáratok közvetve a szellemi újjászületésnek is tényezőivé lettek, eltekintve attól, hogy a lyra és az eposz a Troubadourok és Minnesängerek által alapított meg.

Az olaszországi egyetemekből indult ki a római jognak tudományos, majd practicus receptiója és a testületi szervezkedés a tudomány terén.

És éppen a római jognak tudományos működésével függ össze a tudományos módszer, a scolasticismus békóinak megszüntetése és a humanismus megteremtése, mely a szigorú egyházi felfogással szemben az embert és mindazt a mi emberi, tette a szellemi és kedélyvilág központjává. A humanismus a XV. században széthúzódo Itáliában olyan szellemi egységet létesített, mely hatását Európaszerte érezte.

Az ókori szellemnek a keresztény világgal való összekapcsolása és a systematica felszabadítása a gondolkodás korlátjaiból olyan magas jelentőségű tényezők voltak, melyek az európai felfogást elementáris erővel járták át és változtatták meg.

Igaz ugyan, hogy távolabbról, de bizonyos tekintetben, mégis összefügg a területi szervezkedés az állam tulajdonképpeni fogalmának e korszakban történt kifejlődésével is.

A keresztes háborúk tanították a különböző népelemeket származás és a közös haza szerint való csoportosulásra. Itt a külföldön, messze az otthoni megszokott viszonyoktól bontakozott ki az egyén a szűkebb körű, őt különben mindenképp támogató családi kötelékekből. Itt kényszerítette az egyéneket az összetartozandóság kapcsait a távolabbi közös származás, közös ország és főhatalom körében keresni.

Az ezek körül támadt felfogás, a visszatérés után is éber tudattá válván, megszilárdult módon jutott kifejezésre a köz iránti felfogásban, megerősítette a közkötelékek fennállásának állandó elismerését és a megváltozott társadalmi rendben megnyilatkozó szabadságot is ehhez fűzvé, megteremtette a nemzetállam fogalmát.

Az európai államokban Franciaországon kívül még Spanyolországban és a Nápolyi királyságban is alább szállott a hűbéri-ség és mindinkább engedett a központi királyi hatalom többé-kevésbé korlátlan fejlődésének. Németország még megmaradt a hűbéri kötelékek körében — ámbár a mint láttuk, ott is már hódított a társadalmi szabadság felé hajló irány. Angliában pedig, épügy mint nálunk, kifejlődött az alkotmányos állam. Ott a központi hatalom közvetlen kapcsolatban maradt a hűbérurakkal. Ezek területi uralmat ezen okból, de még azért sem létesíthettek, mert a hűbéri területek rendesen különböző grófságokban feküdtek szétszórva. A grófságok hivatalnok-fejei azért nagyterjedelmű immunitásokat nem létesíthettek. Hozzájárult még ehhez az angol nép közszelleme, mely a particularismust felburjánozni nem engedte.

Nápoly hűbéri állam. Hűbérura a pápa volt. A nápolyi és sicíliai királyság, melynek maradványa a nápolyi királyság, II. Roger által alapított, a ki II. Incze pápának főhűbéruraságát elismerte. II. Roger Hautwilli Tankréd Normandiai grófnak utódja. Tankréd tizenkét fia közül tíz jött le Normandiából Olaszországba. Ezek csapatjaikkal a Longobardok, Saracenok és a Kelet-Római birodalom kezén lévő Délolaszországot, tehát Apuliát és Calabriát meghódították. Tankréd negyedik fia Róbert Guiscard az utolsó kelet-római várost, Barit meghódítván, 1060-ban II. Miklós pápától a meghódított részeket hűbérbe kapta. Tankréd legifjabbik fia,

Roger átment Siciliába és a szigetet 1062—1091-ig terjedő időben a Saracenok kezéből meghódította.

Roger Siciliát mint grófságot kapta alhűbérbé bátyjától, Róbert Guiscardtól. Róbert Guiscard fiai, atyjuk birodalmában osztozkodtak, de családjuk kihalt, a minek folytán II. Roger, I. Roger Sicilia meghódítójának fia átmegy Siciliából Calabriába és Apuliába, aláveti az ottani nagyokat és megalapítja a nápolyi és sicíliai királyságot 1139-ben, a pápa főhűbérurasága mellett.

A Rogerek nemzetsége férfiágban II. Vilmossal 1189-ben halt ki. II. Rogernek lánya Constancia azonban élt és felesége volt VI. Henriknek, a Hohenstaufen házból származó német-római császárnak. Constantia császárné czimén került a nápolyi és sicíliai királyság a Hohenstaufok főhatalma alá. Ezt a pápai hatalom nem szívesen látta. II. Frigyes császár alatt élte a királyság fénykorát. Ennek utódja, a szerencsétlenül járt Conradinnak 1268-ban fejét vették, miután a pápa, IV. Kelemen, már 1265-ben Anjou Károlynak, X. Lajos francia király fivérének hűbérbé adta volt a királyságot. Anjou Károly, a királyságnak II. Frigyes alatt adott constitutióját visszavonta, a mi Siciliában forradalomra szolgált okul, a mely az u. n. sicíliai vecsernyével az Anjouknak sicíliai uralmát 1282-ben megszüntette. Itt azután Arragoniai Péter alapította az Arragon uralmat. Nápoly az Anjouk alatt 1442-ig maradt, a midőn V. Alfonz Arragonia királya Nápolyt Siciliával saját uralma alá egyesítette, végleg azonban ez csak 1504-ben sikerült.

A nápolyi Anjou királyi család sarja Károly Róbert 1308-ban a pápa kezdeményezése, de a nemzet önálló elhatározása folytán a magyar királyi trónra jutott. Ezen oknál fogva foglalkoztunk ezen helyen bővebben ezen királyság történetével.

2. §. *A források.*

A *jog keletkezésére* nézve ugy az előző, mint a mostani korszakban is főjelentőségű a szokás, — a *consuetudo*. — A jogtételek szabványozásának alapja is legnagyobbbrészt a szokás.

A *jogmegismerési* források a következők:

1. *A főforrások.*

I. *A jogi szabványok.*

A/ *A törvények.* Az ezen korszakbeli törvényeknek is egyik része benfoglaltatik a Corpus jurisban; másik része pedig hiányzik belőle. A decretumok első csoportjához tartoznak chronologiai sorrendben a következők: Nagy Lajosnak 1351. évi decretuma. Ebben az Aranybulla annak 4-ik pontjának kivételével megerősítettik. Következik Máriának egy decretuma 1384-ből, melyben az Aranybullát és Nagy Lajos decretumát megerősíti. Azután Zsigmondnak hat decretuma, Albertnek 1439-ik évi decretuma, az ország rendeinek két decretuma, V. Lászlónak két, Szilágyi Mihálynak egy decretuma, Mátyás királynak hat decretuma, II. Ulászlónak hét, II. Lajosnak hat decretuma.

A Corpus jurisban benne nem foglalt decretumok, melyeket a Kovachichok adtak ki a Vestigia Comitiorum és különösen a Sylloge decretorum című munkáiban, a következők: *Mária* királynénak 1386. évi decretumának kilencz cikke. *Zsigmond* királynak Knauz Nándor által, a pókateleki Kondé család levéltárában felfedezett és a Magyar Történelmi tár III. kötetében kiadott 1397. évi decretuma, továbbá a Kovachich M. Gy. által a Vestigia Comitiorumban közölt, a jus placetit megállapító 1404. évi decretum, ugyancsak Zsigmondnak 1427. évi decretuma. Az *Albert* király-féle 1439. évi decretumok bevezetése és záradéka, a melyekből kitűnik ezen decretumnak szerződéses minősége. *I-ső Ulászló* királynak II. András, Nagy Lajos és III. András decretumainak átírására és megerősítésére vonatkozó pótlások, I. Ulászlónak 1444-ben kiadott decretuma. Az ország rendeinek 1445, 1446. és 1447. évi Constitutionja, Mátyás királynak 1458, 1459, 1463. évi decretumai, az 1467. évi decretumok töredékei, 1468, 1470, 1472, 1474, 1475. évi decretumai, továbbá II. Ulászlónak fiának II. Lajos helyett kiadott hitlevele 1508-ból, II. Lajosnak 1518. évi decretuma az u. n. tolnai czikkek, továbbá az ezen évi és az 1519. évi bácsi czikkek, az 1521. és 1523. évi budai czikkek, végre az 1526. évi rákosi czikkek.

B/ *A rendeleti jog.* Ezen korszakból a végrehajtó hatalomnak jogalkotó működéséből reánk maradt Róbert Károlynak 1342-ből származó pénzügyi rendelete, továbbá Zsigmond idejéből az u. n. Regestrum exertituationis 1433-ból, a mely megelőzte a banderiális hadszervezetről szóló 1435. évi decretumot. Ide lehet számítani mindazon decretumokat is, melyek nem az országgyűlésen, hanem csupán a tágabb királyi tanácsban hozattak.

C/ A jogkönyvek, melyek országosak és városiak. A városi *statutarius jog feljegyzései*, a városi *könyvek*, t. i. *jegyzőkönyvek*, *földkönyvek*, városi *számadási könyvek*. A tárnoki *czikkek*. *Bánya-jog szabályok*. A területi *jogfeljegyzések*.

1. Országos szokásjogot tartalmazó jogkönyv Werbőczy István Hármaskönyve. Ezen munka a jogi irodalomnak marandó becsű emléke, mely évszázadokon át a magyar jogszolgáltatásnak irányítója volt, sőt még most is annak tekintendő. Teljes czime: «Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum.» Ez tulajdonképpen a magyar jognak codificatiója. A jognak kiváló fontosságú forrása. A cél az volt, hogy Werbőczy Hármaskönyve törvényerőre emeltessék. Mindazonáltal, hogy ezen cél nem sikerült, a jogkönyv mégis évszázadokon át megtartotta a maga tekintélyét.

A XIII-ik század végétől fogva a nemzeti felfogás a külföldről jövő hűbéries eszmékkel folytonos harcban állt. Az egységes nemzetnek közjogilag külön osztályokra való szakadása, a rendszervezet felé haladó közfelfogás, a jog egységére is károsan hatott. A jogfejlődés a szeparatizmus felé hajlik. A XV. században már teljes jogbizonytalanság uralkodik. Ezen állapotok indították a mérvadó köröket arra, hogy a decretumok feljegyzése és a jognak codificatiója által a jogállapotok bizonytalanságának véget vessenek.

Az 1439-ik évi I. t.-cz.-ben meg van ígérve, hogy az országnak régi törvényei és szokásai megújittatnak és visszaállítatnak. Ezen megújítás és visszaállítás egyrészt codificálást tételez fel, másrészt pedig a régi törvényeknek összegyűjtését. 1486-ban Mátyás alatt jelent meg az első codificationális munka. Célja az volt, hogy a jogbizonytalanságnak véget vessen. A renaissance és a humanizmus szelleme hozzánk is eljutott. A római jog azonban ezen munkánál nem vétetett alapúl. Mátyás szem előtt tartotta a magyar nemzet közfelfogását. A munkának eredménye volt a «Decretum maius».

II. Ulászló alatt az 1498. évi országgyűlés elrendeli, hogy a bíróságoknál létező szokásos jog írásba foglaltassék. Ezen munkával két jogtudóst bízta meg. Ezeknek egyike Ádám itélőmester volt, kinek díjait a nemzet fizeti meg. A másikat a király választja és a király is fizeti. Az 1498. évi VI. t.-cz. rendelkezik erről.

A XV. század vége felé, 60—70 között született Beregmegyében Kerepeczen Werbőczy István. A család Ugocsában egy Werbőcz nevű falut vett, innen a Werbőczy név. Werbőczy kiváló jogi műveltségű férfiú volt. Tanulmányait Páduában, Veronában majd Budán végezte. A kánon- és a római jogban teljesen jártas volt. Az 1500. évi X. t.-cz. utasítja a nyolczados törvényszéket, hogy a jogszabályokat, melyek szerint itt itélni szoktak, írják össze és a legközelebbi országgyűlésen mutassák be. Az 1504-ik évi XXXI. és az 1507. évi XX. törvényczikk is sürgeti a statutumok és decretumok kiadását. II. Ulászló idejében jött létre egy döntvénytár, melyet alighanem Ádám itélőmester írt. Ezalatt Werbőczy írta törvénykönyvét. II. Ulászló megbízásából a munkát be is mutatta és az itélőmesterek és a curia át is vizsgálták. Azután az országgyűlésnek kellett bemutatni. 1514-ben készült el az országgyűlés 10 tagú bizottsága az átvizsgálással. A bizottság a munkát jóvá hagyta és a király elé terjesztette megerősítés, szentesítés, megpecsételés és kihirdetés végett. Az aláírás megtörtént, de a többi elmaradt. Nem is lett szétküldve, azaz kihirdetve. Vajjon miért, biztosan nem tudjuk. Valószínű azonban, hogy az udvari párt kerekedett felül és minthogy Werbőczy hármaskönyvében nagyon hangoztatta az «una eademque nobilitas» elvét, azért a munka kihirdetését megakadályozták. Így a munka törvényerőre nem emelkedett. Werbőczy 1515-ben János vajda itélőmestere lesz. II. Lajos idejében királyi személynők Budán. Később diplomatai úton van. 1519-ben Velenczében, majd a pápai udvarban látjuk, 1521-ben a Wormsi gyűlésen, V. Károly császárnál segélyt kérni a törökök ellen. Ezen időben Báthory István volt az udvari párt vezére, a köznemességé Werbőczy. A köznemesség 1525. június 25-ére fegyveres országgyűlést hirdetett Hatvanba. Itt a nádort, Báthory Istvánt letették és helyébe Werbőczyt választották meg. A király ezt helybe is hagyta. Ezen zavaros politikai viszonyok közt 1526-ban a főnemesség hirdet fegyveres országgyűlést. A gyűlésen Báthoryt visszahelyezik, Werbőczyt pedig megfosztják hivatalától és hűtlenség czimén fej- és jószágvesztésre ítélik. Werbőczy Zápolyához menekült. 1541-ben Szoliman elfoglalta Budát; ekkor Werbőczy ismét szerepel, mint a török fenhatóság alatt élő magyaroknak főbírája. 1542-ben halt meg hirtelen halállal. Némelyek azt tartják, hogy megmérgezték.

Werbőczy Tripartituma nem lett országos törvénynyé, mert kihirdetés elmaradt. Minthogy azonban Werbőczy az ő sok évi fáradságos munkáját meg akarta menteni az enyészettől, saját költségén nyomatta ki. Könyvének célja a jogi oktatás is volt, de természetesen első sorban az, hogy törvénykönyv legyen. Megszerkesztése idejében sem a polgári, sem a tárnoki, sem a paraszti jog nem volt kifejlődve, így tehát leginkább nemesi jogot tartalmaz. Ennek keretén belül volt a legnagyobb bizonytalanság. Jobban van benne kidomborítva a magán- és perjog, kevésbé a büntetőjog és a közjog. Egy czim Horvát- és Szlavonországról, egy a Székelyekről szól. Gaius institutioi és Gratianus decretumai szerint osztotta fel könyvét. Minden rész (pars) czimekre (titulus) van osztva. Az I. rész 134, a II. rész 86, a III. rész 36 ilyen titulust foglal magában. A főforrások, melyekből Werbőczy merített, a királyi decretumok és privilegiumok, a törvényszéki gyakorlat, a tudósok nézetei, egyházi írók, hazai krónikák, Justinianus institutioi és egy XIV. századbéli pandekta Summa.

Werbőczy Tripartitumát először a kir. curia használta. 1517-ben történt kinyomtatása után használják a megyei törvényszékeknél is. A bácsi országgyűlés az 1518. évi XLI. t.-czikkben elrendelte, hogy a bíróságoknál ezen könyv szerint ítéljenek, de ez csak ideiglenes volt.

2. *Városi jogkönyvek* közül ezen korszakból ránk maradt:

a/ a *«Budai jogkönyv»*, melynek némely tartalmi része ugyan IV. Béla koráig terjed vissza — feljegyzés azonban ezen korszakban történt — 1413-ban íratott meg.

b/ A *«Pozsonyi jogkönyv»*. Ez két részre oszlik. Az első rész 1376-ból való, ez a *«Zsidó jogkönyv.»* Második része a tulajdonképpeni városi jogkönyv. Körülbelül ugyanazon időben készült, mint a budai; mindenesetre 1426 előtt. Egyes tételei III. Endre pozsonyi kiváltságlevelének idejére vezethetők vissza. Különösen per- és büntetőjogi részei becsesek. Több jogkönyv ezen korszakból nincs.

3. *Városi szabályrendeleti feljegyzések.* Ilyenek Kassa városnak tanácskozási rendje 1404-ből, Bártfa városnak a czéhekre vonatkozó statutumai 1450-ből, Késmárknak az áru megállítási jogra vonatkozó statutumai.

4. *Városi könyvek.* A hivatalos feljegyzések sorába tartoznak a birói jegyzőkönyvek, jogügyleti jegyzőkönyvek, földkönyvek és városi számadási könyvek. Ilyenek ezen századokból már bővebben maradtak ránk. Megjegyzendő, hogy a földkönyvek lettek alapjai a hitellekkönyveknek. A földkönyvekben az ingatlan minősége, a reá vonatkozó birtokváltozások, sőt a rajta lévő terhek is fel vannak jegyezve.

5. *A tárnokjogi cikkek.* A királyi városok bíróságai előtt elintézt perек fellebbezési fórumának kérdése a XIV. században nem volt még teljesen szabályozva. Természetes tehát, hogy a fellebbezés körül még ezen században nem is keletkeztek egyöntetű szabályok. A XV. század legelején azonban bekövetkezik a városoknak a fellebbezés szempontjából való kettéválása személynőkiekre és tárnokiakra. A felsőmagyarországi bányavárosok is a személynőkiekhez soroltattak. A tárnoki városok a következők voltak: Buda, Kassa, Nagy-Szombat, Sopron, Eperjes, Szakolcza és Pozsony. A tárnoki városok az országgyűlésre is külön hívtak meg.

A gyakorlat mindenesetre már nagyon korán hozott létre a tárnoki székhez való fellebbezés körül szabályokat. Ezek azonban nem voltak egyöntetűek. Mátyás király ezért 1486-ban hagyta volt meg laci Thúz János tárnokmesternek, hogy a tárnoki fellebbezés körüli eljárás szabályait írja össze. Ez meg is történt. A tárnokmester munkálatát az egyes tárnoki városokhoz elküldötte. Így keletkeztek Mátyás idejében már tárnokjogi cikkek. Ezeket kiegészítette II. Ulászló 1499-ben. Ezen korszakból tehát *Mátyás és II. Ulászló* korabeli *tárnokjogi cikkek maradtak ránk.*

6. *Bányajogszabályok.* A bányajog ezen korszakban szokáson és statutárius jellegű feljegyzéseken alapszik.

Az utóbbiakhoz tartoznak az *alsó bányavárosokra* nézve *Körmöczbányának* 1492—1512. évből való bányajogszabálya, a *felső bányavárosokra* nézve *Gölniczbányára* vonatkozó és egy 1500. évi feljegyzésből fennmaradt, a bányászati jog adományozását tárgyaló utasítás, továbbá a felsőmagyarországi bányavárosokra egyáltalában vonatkozó bányastatutum, mely *Kassán* állapítottatott meg 1487-ben.

7. *A területi jog feljegyzései.* Ezek közül felemlitendők:

- a) a szepesi szászoknak municipális joga 1370-ből,
- b) a székely nemzeti constitutiók 1451-től 1506-ig,
- c) a szász nemzeti statutumok 1469—1525-ig,

d/ az erdélyi vagy nemzeti statutum 1508-ból.

D/ *Az okmányok.* Az okmányoknak állandó forrásszerű értéke természetesen ezen korszakra is kiterjed. Főjelentőségük van az egész középkoron át a királyi privilegiumoknak. Mutatja ezen körülményt, hogy minden nagyobb jelentőségű jogi szabványnak — még a törvénynek is — külső megjelenési formája a privilegiumnak a külalakja. Az első korszak forrásainak tárgyalása alkalmával felsorolt okmánytárak — azoknak kivételével, a melyek csupán Árpádkori okmányokat tartalmaznak — ezen korszakra nézve is nevezetes forrásgyűjteményt tartalmaznak. Ezekhez járul még különösen az *Anjoukori* okmánytár, továbbá a *Teleki József* «Hunyadiak kora» című munkájához csatolt okmánygyűjtemény, mely a megjelölt munkának X—XII. kötetét alkotja.

E/ *A formulák.*

1. I. Lajos király idejéből az «*Ars notarialis.*»

2. Nyirkálló Tamás által összegyűjtött és Mátyás király idejében használt formulák, a melyek a királyi Cancelláriában divtak, a «*Stylus Cancellariae*» (1476.)

3. Továbbá a szintén Mátyás idejében a királyi Curiában és a Cancelláriában divott formuláknak egy további gyűjteménye. Mindezeket Kovachich Márton György «*Formulae Sollennes Styli*» című munkájában közölte.

2. *Mellékforrások.* A mellékforrások közül ezen korszakban is szerepelnek :

A/ *a krónikák és történeti munkák.* Az előző korszak mellékforrásaiként felemlített krónikák közül ezen korszakra nézve is tartalmaznak adatokat :

a/ a *Pozsonyi*, b/ a *Dubniczi* és c/ a *Bécsi képes krónika*. Felemlitendők még: *Thuróczi János Chronica Hungarorum*, *Ranzani Péter Epitome Rerum Hungaricarum*, *Calimachus Fülöp* I. Ulászló viselt dolgairól irt munkája, mindezek Schwandtner gyűjteményes munkájában találhatók. Végre *Bonfinius* Miklós és Istvánfi Antal történeti egykorú munkái.

B/ Az ezen korszakbeli pecsétek, czimerek, érmek és egyéb régiségek itt is felemlitendők a mellékforrások között.

II. FEJEZET.

A királyi hatalom.

1. §. *A királyi hatalom tartalma.*

A mint a királyság megalapítása után a nemzet az előbb nála volt souverainitásnak a királyra történt átruházása, jobban mondva a királyi főhatalomnak a király által való gyakorlása folytán, a királyi hatalommal szemben bizonyos mérvig ellentétbe jutott és még a királyság idejében is tapasztalhatni, hogy a törzsi szervezetnek jelentősége a birói és hadi hatalom körül és a birtokrendben még bizonyos ideig megmarad: úgy a midőn a Szt. István által létesített államszervezet megerősödik és a királyi hatalom a korlátlanság jeleit mutatja, a nemzet és a királyi hatalom között újolag fejlődnek ki ellentétek, melyek igen természetesen a királyi hatalom tartalmára is visszahatással vannak. A királyi hatalom és a nemzet között a XIII-ik században érvényesülő ellentétek eredményezték a szent koronához fűződő közfelfogást, melynek lényege a közhatalomnak megosztása a király és a nemzet között. Ezen közfelfogásnak alapjai már a múlt korszakban vannak lerakva. Ezen közfelfogásnak alkotmánytétélekké való maradandó kifejeződése ezen korszakba megy át és ezen korszakban fejeződik be véglegesen. Természetes dolog ennél fogva az, hogy a királyi hatalom belső tartalma és a felségjogok iránti felfogás is a szent korona tanához simul. Ezen korszakban nyer kifejezést azon meggyőződés, hogy a királyi felségjogok a *szent koronával* történt megkoronázás által szállanak át a királyra, hogy a felségjogok tehát egyrészt átruháztak, másrészt pedig a felségjogok a nemzet felfogásával ellenkezőleg nem gyakorolhatók és hogy a felségjogok gyakorlása körül a nemzetnek is van része. A felségjogok tehát szintén megosztott jellegűek és így alkotmányosan gyakorlandók. Ezen korszakban az előzőhöz képest a felségjogokra vonatkozó viszonyok a jelzett módon változtak. Most is a királynál van 1. hadi, 2. birói- és 3. a törvényhozói, továbbá 4. a területi fenségjog, csak hogy ezen jogokat immár a király nem kizárólag egyénileg, hanem alkotmányosan gyakorolja.

Tudjuk, hogy a *banderiális hadszervezetnek* alapja a nemesi ingatlan. Az ingatlan nagyságához képest állítja ki katonáit a földesur. Az urak várakat építenek, melyekről maguk gondoskod-

nak. A nemzet a hadügyre azonban leginkább a hadi adók megszavazása által folyt be.

A királynál van a hadüzenés és a békekötésnek a joga, a hatalom többi része megoszlik a király és nemzet között.

A *birói felségjog* gyakorlásának egy része átmegy a nemzetre. A földesurak biráskodási joga a birói hatalom egy részét elvonja a királytól. Ezáltal az ország lakosainak egy osztálya kikerül a királyi igazságszolgáltatás közvetlen hatásköréből. A szabad kir. városokban is önállóvá lesz a birói hatalom. Ott a városi bírák és az esküdtek biráskodnak. A vármegyékben szintén önálló bíróságok keletkeznek. A birói felségjog gyakorlása tehát a keletkezett immunitásos területek folytán egyik részében megoszlik a király és a nemzet között.

A *törvényhozásnak* joga a szent koronából indul ki. A törvényhozás jogát a király az Anjouk korában ugyan még a királyi tanácsccsal együtt gyakorolja, de a vegyesházi királyok korszakában ezen téren már bekövetkezik azon változás, hogy az alkotmányos közhatalom alkotja a törvényt. A királyi decretumnak régi jellege megszűnik és törvény lesz belőle, úgy, hogy Zsigmond óta csak az tekintetik országos törvénynek, melynek meghozásában a nemzet, mint a közhatalomnak tényezője szintén — és pedig a királyi hatalommal egyenjoguan — részt vesz. Most már tehát a királyi decretumnak a királyi privilegiumhoz hasonló ereje, mely leginkább a király tekintélyén alapszik, megszűnik és mint törvény az annak létesítése körül eljár mindkét tényező a nemzet és a király tekintélyének alapján áll és ezekből meríti erejét.

A *királyi fötterületi jog* is a szent korona tanához simul.

Tudjuk, hogy «*Sancta corona est radix omnium possessionum.*» Most ki van mondva a szent korona háramlása és ebből indul ki az ingatlanra való jog. Így tehát a területnek főtulajdonát nem a király, hanem a szent korona képviseli. A ki a szent koronával háramlási viszonyban lévő ingatlant kap, a szent koronának tagjává lesz. Ezen alapon nyugszik az összes társadalmi rend, ebből indul ki a rendi szervezet is. Az ingatlan nagyobb terjedelme több jogot biztosít és ennek nagyobb kötelességeknek is felelnek meg. Minthogy a szent korona nemcsak a király, de a nemzet hatalmát is képviseli, a terület fölötti felségjognak gyakorlása is nem kizárólag a királynál van, hanem a nemzetnek is része van benne. Az általános megadóztatásnak joga ezen korszakban sem illeti meg a királyt.

2. §. *A királyi hatalom jellege.*

Daczára annak, hogy a királyi hatalom fentemlitett belső tartalmához képest a szent korona közjogi jellegének megfelelőleg alakul ki, a mely kialakulás az *alkotmányos* királyság fogalmának felel meg, a nemzet ezen korszakban is igen sokszor kénytelen volt a királyi hatalommal szemben saját, az alkotmány kerekein belől megillető jogkörét küzdelemmel kivívni.

A királyi hatalom jellege daczára ezen harcznak, mely a királyi abszolút törekvések és a nemzet alkotmányos jogai között folyik, egészben véve alkotmányos. Az egyes uralkodók személyes tulajdonságai, erélyük vagy gyengeségük, az olygarchiának, illetve a tágabb királyi tanácsnak befolyása és ezen befolyásnak mérve adják meg okait annak, hogy az alkotmányosság nem érvényesül mindig egyformán. Előfordul ezen korszakban a királyi omnipotentia éppúgy, mint az olygarchiának befolyása olyan mértékben, hogy ez magát a monarchicus elvet, a királyság intézményét is veszélyezteti.

A III. András-féle törvényeket az Anjouk nem erősítették meg. A nemesség fő törekvése az volt, hogy szabadságát fenntartsa és fejlessze. Róbert Károly a nemesség jogaiba nem is nyult bele, mindazonáltal hatalmát korlátlanul gyakorolta. A politikai viszonyok olyanok voltak, hogy ezen irány indokolva volt, mert az országban fejtelenség, pártoskodás uralkodott, mondhatni tíz évi interregnum után. Éppen ezen interregnum mutatta leginkább, hogy a főurak zabolátlanságának véget kellett vetni.

Számithatott a király arra, hogy habár az alkotmányos korlátokon túllép, a köznemesség ennek szükségét be fogja látni és midőn a korlátlan főurak hatalmát megzabolázta, akkor az ő hatalma is állandósítva volt.

Nagy Lajos atyja felfogásában nevelkedett, ő is a királyi korlátlanságot tartotta helyesnek, azonban el kell ismerni azt, hogy Nagy Lajos nézetei mégis mások, mint a milyeneket Róbert Károly érvényesített. Közelebb állott a nemzeti közfelfogáshoz, alaposabban ismerte a viszonyokat. Az ő eljárása és ténykedése nem volt olyan kirívó és olyan ellentétes a nemzet jogaival, mint apjáé. Ha eleintén korlátlan is volt Nagy Lajos uralma, később engedett a nemzet jogos befolyásának.

Mária helyett tulajdonképpen a nádor uralkodott. Uralkodása alatt már mutatkozik az elégtelenség. A főnemesség a hatalmat magához igyekezett hódítani. A nemesség különösen azt hangoztatta, hogy az aranybulla nincs megerősítve. 1384-ben ennek folytán az aranybulla megerősítették, nem ugyan eredeti alakjában, hanem abban, a melyben 1351-ben Nagy Lajos erősítette meg. Ennek daczára a nemzet kíváncsiak nem teljesülnek, a nemesség elpártol Máriától. Az 1385. évi országgyűlés tanácskozása előtt a királynő is beismeri, hogy a nemesség panasza alapos és helyes. Ezen évben Zsigmond Máriának férjévé lett. Már ekkor igyekezett Zsigmond magának a trónt biztosítani. 1386-ból való egy emlék, a mely bizonyítja, hogy ekkor Budán gyűlés tartatott, a melyen ismét a királyi tanács eszméje pendített meg. Tény az, hogy Zsigmond a királyi hatalom gyakorlásában szintén a korlátlan-ság felé hajlott és ezt a szeszélyességig vitte. Sokszor sérti a nemzet jogait, nőtt is az elégtelenség. 1397-ben országgyűlést tartott, melyen formailag az alkotmányosság ösvényére lépett. Megerősítette az aranybullát és Nagy Lajos 1351. évi törvényét.

A viszonyok azonban olyanok voltak, hogy éppenséggel nem elégitették ki a nemzetet, bekövetkezett a reakció, mely 1401-ben állott tetőpontján, midőn Budán a királyt a főnemések elfogják. A királynak 18 hónapi fogsága alatt az országos tanács, tehát a praelatusok és bárók, azok a kik a tágabb királyi tanácsot alkoták vitték a kormányt.

A következő fejlemények mutatják, hogy Zsigmond az alkotmányos irányt tovább sem igen követte. A német császári koronát akarja elérni és e célból szövetséget köt Albert ausztriai herczeggel. 1402-ben szerződésileg oda igéri neki a magyar koronát, 1403-ban a főuri párt egy fractióját is rábirta arra, hogy erre reá álljon. Ekkor az ország nagy része felkel Zsigmond ellen, az esztergomi érsek is a felkelők pártján van. A felkelők behívják és meg is koronázzák Nápolyi Lászlót. Zsigmond amnestiát hirdetett a tőle elpártoltak részére és a felkelés le is csillapult. A király azon helyes gondolatra jutott, hogy öneki a köznemesi osztálylyal kell szövetkeznie, hogy az alkotmányt szélesebb alapra fektesse és ezáltal saját jogait is megerősítse a domináló főuri párttal szemben. A második elem, melylyel szövetkezett, a városi elem volt, mely az ő idejében politikai factorrá lesz.

1405-ben hivatnak meg hivatalosan a városok az országgyűlésekre. Mint tudjuk, Zsigmond a római császári korona után vágyódott, melyet aztán el is ért. A császárság oly factor volt, mely a király tekintélyét emelte és megerősítette. Ezenkívül még egy harmadik körülmény is járult tekintélyének emeléséhez, ez pedig az egyházzal való viszonynak megváltoztatása volt a pápai befolyásnak megszüntetésével. Zsigmond az ország főpapságát szorosabb viszonyba hozta a királysággal.

Fel kell még említeni azt is, hogy a nemesség új elemekkel szaporodott, az armálistákkal t. i. Mindezek olyan tényezők voltak, melyek utalnak rá, hogy Zsigmond az alkotmányosság útja felé halad. A királyi hatalom meg is erősödik. Zsigmond uralkodása vége felé az alkotmányosság egyensulya helyre is áll. Az 1439. évi t.-cz. Albert családja részére biztosította a trónt. Ezen törvény csupán a főnemességnek hozzájárulásával hozatott meg. Ezen «pactum conventum», két példányban adatott ki és arról nevezetes, hogy a bevezetés és a záradék a két példányban más. Ez egy szerződés volt a *nemzet egy része* és a király között. A decretumnak azon tartalma, mely a választás nélküli örökösödést foglalta magában, volt egyrészt oka annak, hogy a nemzet ebben alkotmány sértést látván, Albert után I. Ulászlót választotta meg, Posthumus László mellőzésével, királynak.

Az 1440. évi decretum igen tágra korlátozta a királyi hatalmat. Ezen időben a királyi hatalom gyöngülése mutatkozik ismét. A főurak a király jövedelmeit foglalják le, a patronatus révén egyházi javakra teszik kezüket, rablóvárakat építenek stb. Mindezek leginkább arra vezetendők vissza, hogy tulajdonképpen két király volt; hiszen Posthumus László is meg volt koronázva. A királyi hatalomnak elgyengülését mutatja az 1444. évi decretum. Ebben van említve, hogy a király pártján lévő főurak és a főnemsek külön esküdjenek hűséget. A főhivatalokat a főurak mind tegyék le, hogy a király maga adományozhassa azokat, tehát úgy látszik, hogy a főurak nem a király beleegyezésével foglalták el a hivatalokat.

A királyon kívül másnak nem szabad pénzt veretni és maga a király sem adhatja másnak a pénzverés jogát, mint annak, a kinek már volt pénzverési joga. Az erőszakosan elfoglalt birtokok adassanak vissza jogos tulajdonosaiknak. A király esküt tesz, hogy

mindeme törvényeket végre fogja hajtatni. Másrészt a nemzetnek köteleznie kellett magát arra, hogy ezen törvények végrehajtását támogatni fogja. A törvény Ulászló hirtelenül közbejött halála folytán nem volt végrehajtható, a főurak sem akarták a törvényt érvényesíteni.

Ulászló halála után interregnum áll be. A kormány a királyi tágabb tanács folytatásának tekintendő országos tanácsra szállott át. A főurak arról is tanácskoznak, hogy a királyságot megszüntetik, az országot pedig föderatív részekre osztják. Ez volt a korlátlan királyságnak reakciója. Az alsó nemesség és a városi elem volt az mely ezen terveket megsemmisítette és így a királyság intézményét magát is Posthumus László megválasztása által megmentette. Az országgyűlés a belső rend helyreállítása és az elharapódzott rablókalandok elhárítása végett az ország területét öt részre osztotta fel és ezeket hét kapitányra bízta. Két részben ugyanis két kapitány volt. Ezen rendelkezés az 1445. évi V. t.-cz.-ben foglaltatik. Aeneas Sylvius a kapitányokat az ország vikáriusainak nevezi. Kovachich M. Gy. szerint ezek kerületeikben a végrehajtó hatalmat önállólag gyakorolták volna. A magunk részéről a kapitányságok felállításában leginkább hadi czélt látunk. Annál is inkább tartjuk ezt valószínűnek, mert az állás czíme, a kapitány-féle elnevezés, mely az 1447. évi XXVII. t.-cz.-ben van meghatározva, kiválóan katonai teendőkre vall. Másrészt pedig az 1445. évi V. t.-cz. az előző IV-ik czikkal szerves összefüggésben van és abban, úgy az V. t.-cz. 1-ső szakaszában a rablótörvények lerombolásáról és a kapitányoknak az engedetlenek elleni eljárásról tétetik említés. De még azért sem lehet itt administratív felhatalmazásról szó, mert kivéve Hunyadi János kapitányságát, a további kapitányságokban a kapitányokon kívül még a többi urak, nemesek és városok is fel vannak említve mint olyanok, a kik a kapitányokkal együtt hivatva vannak a törvényes intézkedésekkel ellenkező urak eljárását megtörni. Az országos kormány tehát a «*Praelati Barones Nobiles et Proceres Regni Hungariae Universi*» kezében volt, a mely kormány saját pecséttel is rendelkezett, melynek czimerjelvénye a kettős kereszt, körirása pedig «*Sigillum Universitatis Regni Hungariae*». A pecsét vésését az 1445. évi XV. t.-cz. rendelte el. Posthumus László meg volt ugyan koronázva, de megválasztása azon feltételhez volt kötve, hogy Frigyes őt a nála lévő és Erzsébet által hozzájuttatott koronával kiadja. Frigyes azonban nem adta ki Lászlót, ezért néhányan oda törekedtek, hogy

László megválasztása érvénytelennek mondassék ki és maradjon fenn tovább is a vikariatus. De ezek nem értek czélt.

E közben Hunyadi és Ujlaky között titkos szerződés jött létre a Frigyessel leendő alkudozásokat illetőleg. De ezen szerződésben azt is kimondották, hogy az ő hatalmuk nagyobb legyen, mint a többi kapitányoké, arra is irányult ez, hogy a hivatalok adományozásának joga is az ő javukra rendeztessék. Az 1446. évi országgyűlésen az összes főhivatalnokokat felszólítják, hogy hivatalaikat tegyék le. A főhivatalok betöltése ujonnan történik. Az 1446. évi országgyűlés fenntartja László királyságát és Hunyadi János személyében központi kormányzót választ a király nagykorusításáig. A kormányzó mellett marad az országos tanács, mint egyes esetekben a kormányzóval együtt döntő szerv (hűtlenségi esetekben való biráskodás és felmentés, püspökségek adományozása). Állandóan pedig mellette van a kormányzói tanács, illetve az octavalis bíróság működésére kirendelt tanácsból egy egyházi s világi főúr és két nemes. A kormányzónak helyettese is van azon esetre, ha nincs az országban. A kormányzónak olyan hatalma volt, mint a királynak, de bizonyos tekintetben ezen hatalom korlátoztatott. A telekadományozásra nézve kimondották, hogy a kormányzó csak 32 telket adományozhat, többnek adományozása későbbi királyi megerősítésre szorul. A kormányzó köteles esküt tenni, hogy az ország rendjeinek jogait mindig szem előtt tartja. A kerületi kapitányságok még 1447-ig állottak fenn. A kormányzónak igen nehéz állása volt a főnemességgel szemben, ezért 1447-ben újra megerősítik az első országgyűlések határozatait.

Frigyes végre kiadta Posthumus Lászlót, ki 13 éves korában átvette a kormányt. 1453-ban országgyűlést is tartott, a melyen a király megerősítette Zsigmond és Albert törvényeit és így Nagy Lajos decretumát is, melyben a nemzet ellenállási joga is benne foglaltatik. Az ország rendei hűségi esküt tesznek. Az alkotmány tehát kölcsönösen biztosítottik.

Ezután bekövetkezik Cilley megöletése, Hunyadi László kivégzése, a nemzet állásfoglalása a Hunyadiak mellett, V. László menekülése Csehországba és halála. A nemzet a Hunyadiak mellett foglalt állást, ennek következménye, hogy az ország nemzeti királyt választott Mátyás személyében.

Mátyás uralkodásáról konstatálni kell, hogy eleinte nem volt

alkotmányos, hanem a korlátlanság felé hajlott és ezen irányt érvényesítette is. Az előzmények indokolták Mátyás abszolutizmusát. A főurak hatalmaskodása indította arra, hogy nem az alkotmányosság korlátain belül intézkedett. Mátyás megválasztása a köznemesség győzelmét jelentette. A főnemesség a király uralkodásának kezdetén annak ténykedései és intézkedései elé akadályokat gördített. Mátyás uralkodásának második felében az alkotmányosság terére lép. Mátyás királyi hatalmának támpontját a «fekete sereg»-nek nevezett állandó zsoldos hadseregben találta, a mely függetlenítette őt a főnemesség befolyása alól. Mátyás uralkodása alatt számos törvény hozatott, a melyek nagyrészt mindazon panaszok folytán alkottattak, a melyek a király ellen felmerültek. Uralkodásának második szakában sokszor felmerült a pénzkérdés is. A király igen sokszor nem alkotmányos eszközökhöz nyult, hogy a háborukra szükséges pénzt előteremtse. A köznemesség mindig a királyi hatalom mellett foglalt állást, mert érezte, hogy Mátyás minden alkotmányellenes intézkedései dacára is, a köznemesség jogait védi a főnemesség ellen. Mátyás sohasem támadta meg a nemzet alkotmányos jogait, sőt formailag mindig azokhoz is tartotta magát. Jellemző az 1485. évi IX. t.-czikkben a kegyelem gyakorlására vonatkozó azon hely, mely a királynak abszolút hatalmáról szól. Ilyen hatalmat a magyar alkotmány nem ismer. Midőn tehát a király egy ilyen abszolút hatalomra hivatkozik, ellentétbe jut az alkotmány alapelveivel. Érezte is ezt Mátyás, mert már az 1486. évi decretum bevezetésében határozottan kinyilvánítja, hogy a király inkább jó intézmények szigorával, mint abszolút hatalommal kezelje a kormányt. Hogy Mátyás a királyi hatalom lényege iránt ilyképpen nyilatkozik, valószínűleg azon tervével függ össze, hogy törvénytelen fiát, Corvin Jánost akarta királylyá megválasztatni. Különben Mátyás lángesze, törhetlen jelleme, fényes talentuma és politikai széleslátása, őt királyaink legelsői közé emelik. Halála után ismét bekövetkezik a reakció és pedig közvetlenül II. Ulászló alatt.

A főnemességnek azon törekvése, hogy a királyi hatalmat saját előnyére gyengítse, mindinkább tért hódít. Áll ez különösen II. Lajos uralkodásának idejére. Mátyás halála után a közállapotoknak zavara és ziláltsága következett be. Mindezeknek nem lehetett más következménye, mint a szerencsétlen mohácsi csatavesztés. A

főurak Mátyás halála után nem vették figyelembe sem Beatrix özvegy királynénak, sem Frigyesnek hatalmi aspirációit, de Corvin János törekvéseit sem, hanem olyan királyt óhajtottak, kinek egyéni tulajdonságai az ő befolyásukat a királyi hatalom rovására biztosítja. A királyválasztó országgyűlés olyan sokáig tartott, hogy a köznemesség nem volt képes annak végét kívárni. El is széledt és csak megbízottakat hagyott az országgyűlésen. A főnemesség tehát maga döntött. Megválasztotta Ulászlót, kiről a főurak meg voltak győződve, hogy egyéni tulajdonságai olyanok, mint a milyeneket ők saját előnyükre megkívántak. A királyi hitlevél óvóintézkedéseket tartalmazott arra nézve, hogy a király cseh urakkal ne vegye magát körül, ilyenek a királyi udvarban ne legyenek. Idegeneknek ingatlant ne adományozzon. A főurakra bízott a koronának őrzése. Az országos decretumot csak főurak szerkesztik meg. A főtisztségek csak magyar főuraknak adományozhatók. Az országgyűlésekre a meghívót csak a főurak adják ki.

A királyi hatalom korlátozása tekintetében mindjárt az 1492. évi t.-czikkek tartalmaznak intézkedéseket.

Az 1492. évi decretum feltűnteti azon törekvést, hogy a királyi hatalom korlátoztassék. A király pl. általános felkelést csak akkor rendelhet el, ha a banderiális és zsoldos hadak nem elegendők és nagy veszély fenyegeti az országot. Megszüntette a Mátyás-féle fiscusi adót, melynek helyébe ismét a «lucrum camerae» került. Adót a király nem szedhetett, ennél fogva hadsereget sem tarthatott. Elenyészett tehát a királyi hatalomnak azon támpontja is, melylyel Mátyás a fekete sereg folytán rendelkezett. Az 1492. évi decretum még a kir. hatalom alkotmányos korlátozásán is túl megy, a mennyiben kimondja, hogy a király csak 100 telekig adományozhat korlátlanul, azontúl csak a főpapok és bárók hozzájárulásával. Ennek helytelenségét azonban belátva, 1498-ban a királyi hatalomnak ezen korlátozása meg lett szüntetve. A közállapotok mindinkább rosszabbra fordultak, birtokfoglalások, jogtalan adó behajtások egymást érték. A királyi kincstár a helytelen adókezelés folytán üres volt. A királyi hatalom elgyengült annyira, hogy a közrend érdekében a pápa is igyekezett befolyást gyakorolni. Ugyanis a pápa követet küldött, ki felszólítja a királyt, hogy igyekezzék a zavaroknak véget vetni. Hogy a köz-

állapotok ide fejlődtek, az a köztisztviselők hanyag eljárására vezetendő vissza. A pénzhiány miatt a király törvénytelenül intézkedett. Ugyanis rendeleteket bocsátott ki a megyékhez, melyekben meghagyja, hogy rendkívüli adót fizessenek. Mivel azonban ilyen csak az országgyűlés szavazhatott meg, igen természetes, hogy az idevonatkozó rendeletek visszatetszést szültek. Az 1504. évi I. t.-cz. ennél fogva kimondotta, hogy a rendkívüli adókat csak az országgyűlés szavazhatja meg és a megyék a király részéről történendő adófizetési felszólításoknak nemcsak hogy nem tartoznak eleget tenni, de ettől egyenesen eltiltattak.

Ezen intézkedés tehát szintén az alkotmány biztosítékául szolgált.

Ilyen jelentősége van a királyi tanácsnak újonnan szervezéséről szóló 1507. évi V-ik és VII-ik t.-czikkeknek is. Az V-ik cikk szerint a király országos ügyekben csupán a tanácsból intézkedhetik érvényesen. A tanácson kívül tett királyi intézkedés érvénytelen. De ki van mondva a VII-ik cikkben a tanácsosok felelőssége is. Ha valamely tanácsbeli az ország szabadsága ellen vétene, ezt a legközelebbi országgyűlésen fel kell jelenteni, a hol az ország rendei ellene mint hazaáruló ellen járnak el. 1508-ban II. Ulászló megkoronáztatta fiát Lajost és ő adta ki helyette a koronázási hitlevelet.

II. Lajos idejében a királyi hatalom az olygarchia befolyása folytán mindinkább elgyengült. II. Lajos kiskorúsága alatt a királyi tanács viszi a kormányt. Kormányzó nem választatott. A tágabb királyi tanács a felségi jogokat nem gyakorolta, hanem az országos ügyek a fiatal király tudtával intéztettek el. A II. Ulászló király által kirendelt főgyámságot, melyet a pápa, a német császár és a lengyel király gyakoroltak volna, a nemzet nem fogadta el, hanem a gyermekkirály nevelését Ulászló által kijelölt három főúrra bízta. A királyi tanács II. Lajos idejében továbbra is megtartotta tényleges befolyását. A nemesség törekvése az volt, hogy abban nagyobb számban nemesek is vegyenek részt. A hatalmas főúrak meg saját befolyásukat igyekeztek megtartani. A nemesség vezére Werbőczy István volt, a kinek sikerült a nádori székbe jutni. De csak rövid időre. A főnemességnek azon törekvése, hogy Werbőczy állását lehetetlenné tegye, sikerült. Werbőczynek menekülnie kellett. II. Lajos uralkodása alatt a

főnemesség a királyi hatalom önállóságát megbénította. A nemességnek csak néha sikerült a királylyal érintkeznie.

A pénzügyek teljesen rendezetlenek voltak. Azon törekvés, hogy ezek körül rendezés történjék, kevés sikerrel járt. A nemesség a hazát veszélyeztető török elleni háborúkra áldozott. Készséggel szavazott meg adót. De ezek nem igen folytak be.

Számos törvényes intézkedés történt a honvédelem dolgában is. A belügyek, a viszályok, melyek a főurak túlkapásai folytán lekötötték a nemességet, a közelgő török veszedelem elleni intézkedéseket késleltették. A külföldre küldött követek segítséget onnan nem eszközölhettek ki, csak a szentszéktől érkeztek pénzsegélyek. A banderiumok a véres kard körülhordozása után is késtek s ámbár maga a király állott a csekély hadsereg élére, a hadvezetés hiánya, a döntő csatának elhamarkodott felvétele okozta a török túlsúlynak feltétlen győzelmét, a mohácsi vészt, mely sötét záróköve középkori alkotmányfejlődésünknek. A királyságot ezen korszakban a terjedelmes földbirtokkal kapcsolatos aristokrátiának befolyása jellemzi. A királyi hatalom nagyban véve ezen környezet által van befolyásolva. Ezen birtokaristokratia alkotja a tágabb királyi tanácsot, mely a közügyek intézésében a királylyal egyenlő tényező. A királyság tehát aristokratikus hűbéri jellegű. A tágabb királyi tanács a királyi hatalomnak korlátozó intézménye, de a királyi hatalomnak ezen korlátoltsága, ki felé — a nemességgel szemben igen gyakran korlátlan hatalomként jelentkezik. Ezért küzd a nemesség, a nemzet összessége alkotmányos jogaiért és ezen küzdelem eredménye a szt. Korona tanának érvényre jutása.

3. §. *A királyi szék betöltése és a koronázás.*

Az Árpádházi királyok kihalása után a királyválasztásnak szabad joga visszaszállott a nemzetre. Daczára ennek, voltak bizonyos kívülről ható befolyások. Így különösen a szentszék igyekezett befolyását érvényesíteni. Nem hagyható felemlítés nélkül, hogy a nemzet szabad királyválasztási joga mellett mindig tekintettel volt a vérségi és családi kapcsolatokra. Ilyen tágabb értelemben tehát a vérszerződésben elfogadott örökösödési elv az uralkodó család kihalása után is érvényesült. Így cseh-Venczel, IV. Béla

Kunigunda nevű unokájának fia, Róbert Károly pedig V. István leányának Máriának és Károly nápolyi királynak unokája volt.

Róbert Károly a pápának volt jelöltje. Ezen oknál fogva a nemzet egy része Venczelt óhajtotta királynak. Csak néhányan csatlakoztak eleinte Róbert Károlyhoz, a ki azonban bejövén az országba, magát Gergely esztergomi érsek által Esztergomban — bár nem a szent koronával — megkoronáztatta. Venczel párhívei által 1301-ben Budán koronáztatott meg a szent koronával. Venczel atyja, a cseh királynak sikerült a szent koronát fiával együtt az országból kivinni. Miután Venczel, kit a nemzetnek szintén csak egy része fogadott el királynak, a magyar trónról — Ottó, bajor herceg javára lemondott, Ottó magát 1305-ben Budán a magával hozott szent koronával meg is koronáztatta. Ottó, Apor László erdélyi vajdához, leendő apósához Erdélybe menvén, az utóbbi által fogságba vettetett. A korona ekkor szintén Aporhoz került. Kiszabadulása után Ottó kikerült az országból és 1312-ben halt el.

Róbert Károly hívei 1307-ben tartottak gyűlést, a melyen Károlyt és maradékait királyuknak ismerik el. A főurak ekkor esküt is tettek. A király ügyét Gentilis bíbornok pápai követ igyekezett előmozdítani. A szentszék ugyanis azon időben hatalmának tetőpontján volt. Azon álláspontot foglalta el, hogy a pápa Isten akaratából minden király és ország fölé van rendelve. Ezen elvet VIII. Bonifác már 1301-ben hirdette azon bullában, melyet akkori követéhez, Miklós ostiai püspökhöz intézett, a kinek feladata volt Károly ügyét előmozdítani. Gyakorlatilag is érvényesítette a szentszék ezen elvet, midőn Károly, az ő jelöltje ellenében Venczel és Ottó megkoronáztatván, a koronázást végző főpapokat felelőségre vonta, továbbá midőn Ottó és Róbert ellenkirályok ügyét elbírált és Róbert Károly királyságát ismerte el.

De a szentszék ezen befolyása a magyar királyi szék betöltésére még két más körülményből is indult ki. Az egyike ezeknek az, hogy a pápa a Nápolyi és Siciliai királyságnak főhűbérura volt, hogy tehát Róbert Károly családját vasallusainak tekintette. A másik körülmény pedig, hogy Szent István koronáját a szentszéktől kapta és így az Árpádok kihalta után is a pápát illeti a koronának adományozása. A szentszék tehát ő közötté és a magyar királyság között szintén főhűbéri viszonyt látott, a mit az akkori kornak közfelfogása indokolt volna. Ha a magyar

nemzet ezen felfogás ellen óvást nem emel, — könnyen meg-
 eshetik, hogy Magyarország is a szentszékekkel szemben olyan
 viszonyba kerül, mint a milyen viszonyban volt a Nápolyi és Sicíliai
 királyság.

1307-ben csupán a nemzetnek egy része volt jelen a választás-
 tásnál. A választást a leghatalmasabb olygarchák el nem ismerték.
 Gentilis tehát szükségesnek tartotta, hogy a királyválasztás meg-
 ujjíttassék. Arra törekedett, hogy ezek is elismerjék Róbert Károly
 királyságát. És a midőn igaz, hogy a legátus ezen utóbbi cél
 elérése okából tán legelső sorban a szentszéknek politikáját
 követte és egész eljárásában a szentszék auctoritását érvénye-
 sitette, úgy igaz az is, hogy az olygarchákat egyházi átokkal
 sújtván, őket a király iránti hűségre készítette, egyúttal a széthuzódó
 elemeket egyesíteni és a királyság egységét a territorialismussal
 szemben igyekezett helyre állítani.

Érdekes világot vet ezen választásra és a szentszék befolyására
 azon okmány, mely «instrumentum electionis» elnevezés alatt ismer-
 tetes. Látszik ebből, hogy Gentilis a hűbéri világ eszméivel telített
 légkört hozott ide magával, a mely a királyválasztás formáiban
 gyakorlatilag meg is nyilvánult. Midőn az országgyűlésen Gentilis
 bibornok a szentszéknek a magyar koronára vonatkozó álláspontját
 kifejtette, a főurak és nemesek hangos morajjal adtak kifejezést
 annak, hogy a szentszék álláspontját el nem fogadják, a nemzet
 szabad választási jogát ismerik csak el, úgy hogy a követ is oly-
 képpen volt kénytelen kijelentéseit módosítani, hogy a szentszéknek
 sehogysem volt szándéka királyról gondoskodni (de rege provi-
 dere), hanem hogy az egyház azt, kit a nemzet elismert joga
 szerint királynak választ, elismeri és megkoronázza. A nem-
 zet tehát szabad elhatározással választá meg Róbert Károlyt.
 A többiekben azonban látszik a hűbéri befolyás, a mennyiben
 azon alakiságok tartattak be, a melyek a hűbéri viszony meg-
 állapítására szükségesek. Megvan a hűségi eskü, a kézadás, a
 csók, de megvan azon ígélet is, hogy a nemesek mint «vasallusok
 és hűségesek» fogják a királyt szolgálni. Igen természetes, hogy a
 szentszék másképpen nem is foghatta fel a király és az alatt-
 valók közötti viszonyt, mint úgy, a hogy ez a nyugaton divott
 és csak a hűbéri investálás formái, melyek között a hűségi eskü
 szerepel mint kellék, nyugtathatta meg a legátust arra nézve,

hogy Róbert Károly királysága biztosítva van. Ez azonban az egyedüli eset, hogy királyválasztás a hűbéri formák között történt. További választásoknál ez nem fordul elő. Róbert Károlynak 1307. évi megválasztásakor nem csak ő választatott meg, hanem utódjai is. (*Dominum Nostrum Karolum et Posteritatem ejus.*) Így tehát az Anjouknak trónutódlási joga — természetesen az ezek közötti szabad választással — szintén megállapítható. Ilyen módon került a trónra Nagy Lajos és leánya Mária. Figyelembe vette a nemzet a családi köteléket Kis-Károlynak 1385-ben történt megválasztatása alkalmával is. Ezen király rokonságban volt egyrészt az Árpád családdal, másrészt az Anjoukkal is. Mária után a családi elv annyiban érvényesült, hogy Mária férje Zsigmond választatott meg. Albert szintén a családi kötelék révén jutott a trónra. Ugyanis Zsigmond leányának Erzsébetnek volt a férje. I. Ulászló pedig Nagy Lajos Hedwig nevű leányának és Ulászló lengyel királynak volt a fia. A választás ekkor oly feltételhez köttetett, hogy Ulászló vegye nőül Albert özvegyét Erzsébetet, kinek ha várandó gyermeke fiu lesz, nyerve el a magyar trónt azon esetre, ha Ulászlónak Erzsébettel való házasságából fiugyermeke nem születnék. A házasság azonban létre nem jött. I. Ulászló halála után, Albertnek utószülött fia, V. László került a trónra és pedig a nemzetnek szabad választása útján.

Legtisztábban érvényesült a nemzetnek szabad választási joga a köznemesség közreműködésével, I. Mátyásnak megválasztásánál. II. Ulászló, Albert király Erzsébet nevű leányának és Kázmér lengyel királynak volt a fia. Az 1505. évi rákosi országgyűlés kimondotta, hogy azon esetre, ha II. Ulászló fiutód nélkül halna el, idegen sohase választassék magyar királylyá. Midőn azonban Ulászlónak fia született, a nemzet ezt, II. Lajost meg is választotta királynak. Közvetve tehát a Jagellókra nézve is az örökösödésre oltott választásnak elve fogadtatott el. Megjegyzendő, hogy ezen korszakban, I. Ulászló megválasztásáig, a nemzet királyválasztásának súlypontja az előkelőknél, a *praelati*, *barones* et *procerese*knél volt, tehát a tágabb királyi tanácsnál. A birtokaristokratia képviselte tényleg a nemzet összességét a királyválasztásoknál a jelzett időig. A nemzet összességét illető ezen jog az 1447. évi, XLIV. évi t.-czikkben emeltetett ki ismét. Megköveteli ezen törvény, hogy olyan esetben, ha valamely király elhunytá alkalmával

királyválasztás lenne szükséges, ne legyenek a főurak egymás között egyenetlenek, hanem a királyválasztáshoz hívjanak meg a vármegyékből nemeseket is.

A királyválasztó országgyűléseken ősi szokás szerint — ilyennek nevezi ezen szokást a Mátyás idejében létesült nádori czikkek elseje — a nádort illette az első szavazat. Az 1485. évi I. t.-czikk ezen régi jogot törvénybe iktatta.

A *koronázás*. Kifejtettük, hogy a koronázásnak alkotmányjogi jelentősége az Árpádházi királyok korszakának vége felé mindinkább emelkedik. Az Árpádkorszak után ezen változás még inkább észlelhető. A szt. Korona képviseli a királyt a nemzettel együtt, képviseli a közhatalmat úgy, hogy a királyi hatalomnak eredete és lényege magából a szt. Koronából származik. A királyra pedig a koronázás által ruháztatnak át a felségjogok s ezért csak a koronás király gyakorolhatja azokat. Megkoronázható pedig csak az, kit a nemzet királynak megválaszt. Ezen korszakban ugyan nem volt törvénybe iktatva a királynak azon kötelessége, hogy magát megkoronáztatni tartozik, de azért a nemzet minden királytól megkívánta, hogy magát a szt. Koronával megkoronáztassa. Minthogy a királyi teljhatalom, a királyi jogoknak gyakorolhatása a megkoronázástól függött, de minthogy a koronázás mintegy a királyválasztásnak végbefejező cselekménye volt, a mely által a királyi hatalomnak a nemzettől való átruházása folytán külsőleg is manifestáltatott, minden király igyekezett arra, hogy magát a szt. Koronával mielőbb megkoronáztassa.

Innen magyarázható, hogy az ellenkirályok siettek magukat megkoronáztatni, hogy a bekövetkezett megkoronáztatás czimén a királyi hatalomra való jogukat nyilvánossá tegyék. Innen magyarázható, hogy egyes uralkodók a szt. Koronát királyi hatalmuk megtarthatása végett álúton is magukkal külföldre vitték (mint pld. Cseh Venczel), innen magyarázható, hogy egyesek királyi jogaik biztosítása végett a szt. Koronát elrejtve, maguk álruhába öltöztetve hozták magukkal külföldről (pld. Ottó). Innen érthető, hogy a szt. Koronát egyesek előnyére az őrző tartály pecsétjeinek feltörésével elrabolták (pld. Erzsébet fia V. László érdekében). Innen magyarázható az, hogy egyes királyok (pld. II. Ulászló) fiaikat (II. Lajost) még életükben koronáztatták meg, a mely eset azonban csak megint a következő korszakban fordul elő gyakrabban.

A koronázásban rejlő erő a szent Koronában és nem más koronában rejlik, ezért a koronázásnak a szt. koronával kell végbemennie. A szt. Koronának tulajdonított ezen erőről a nemzet már az Árpádok idejében volt meggyőződve. Ezt kimutathatjuk III. Endrének azon adományleveléből, melyet Tódor fehérvári prépost számára állított ki. Ebben ezt mondja a király: «Midőn a mi uralkodásunk és megkoronáztatásunknak némely ellenségei, előbb titkon, majd nyíltan abban mesterkedtek, hogy trónraléptünkör ne juthassunk a szt. Koronához, hogy ekként uralkodásunk tekintélye, s az országlakosok nyugalma, jóléte kérdéssé tétessék» (ut nostri regiminis auctoritas, et Salutis exordium regnicolarum differretur), miből kétségtelen, hogy a nemzet már ezen időben tekintette a szt. Koronát a királyi jogok forrásának.

Róbert Károly uralkodása idejében a szt. Korona eleinte Venczelnél, majd Ottónál volt, a kitől az Apor László erdélyi vajdához került. Ezen oknál fogva Róbert Károly nem volt azonnal a szt. Koronával megkoronázható. Tudjuk, hogy a szentszék beavatkozását a nemzet visszautasította és kijelentette, hogy Róbert Károlyt nem azért tekinti királynak, mert a szentszék ezt úgy kívánja, hanem csakis a nemzet szabad választásánál fogva. Gentilis bibornok, a szentszék követje ismerte a nemzetnek fel-fogását a szt. Koronáról és ezért arra igyekezett, hogy a szent Koronát Aportól visszaszerezze. Át is irt Aporhoz, hogy a Koronát adja ki. Ezen átiratban utal a bibornok a magyar nemzet azon, «mintegy gyermekded előítéletére», (*hungaricae nempe simplicitatis id esse praejudicium*), hogy csak azt tekinti királynak, a ki a szt. Koronával van megkoronázva. De kijelenti, hogy ha a vajda vissza nem adja a nála lévő szt. Koronát, akkor a szentszék ujat fog készíttetni és azt éppen olyan erővel fogja felruházni, mint a Szt. István-félét. 1308-ban jött létre az u. n. *Gentilis-féle decretum*, melynek három pontja van u. m. 1. A király hatalmáról. 2. A király koronájáról. 3. A király és királyné jószágainak épségbentartásáról, s az elfoglaltak visszaadásáról. A második pontban a legatus kijelenti azt, hogy mivel a Korona ingó dolog, nem lehet, hogy azon erő, mely a Koronában létezik, csak ezen egy Koronához fűződjék, mert ha ez így volna, akkor a királyi hatalmat másnak kezére lehetne játszani. Ezért az Apornál lévő koronát nem szentnek, hanem hatálytalannak nyilvánítja, addig

a míg az Apornál van. Kijelenti a legatus, hogy ő új koronát készített, melyet olyan erővel ruház fel, mint a milyen a szt. Koronában rejlik. Ezt avval indokolta Gentilis bibornok, hogy mivel a Szt. István-féle koronát is a szentszék ruházta fel azon erővel, mely benne rejlik, a szentszék az új koronát is ilyen erővel ruházhatja fel. Az új Korona el is készült és evvel koronáztatott meg Róbert Károly. A nemzet azonban nem győzhette le azon meggyőződését, hogy csupán a szt. Koronával való megkoronáztatás adja meg a királynak hatalmát és midőn végre a Korona Aportól visszakérült, Róbert Károly evvel ismét megkoronáztatta magát 1310. aug. 27-én Székesfehérvárott. Erről a koronázásról maga a király emlékezik meg 1315-ben az esztergomi érsekhez czimzett levelében: «Ámbár ezen ilyen megkoronáztatásunk (az előbbi) teljesen elég volt: mindazonáltal, hogy a magyar nép közvéleményének eleget tehesünk és hogy a nép megbotránkozásának véget vethessünk (ut scandalum de medio vulgi tolleretur) miután az esztergomi érsek fáradhatatlan buzgalma folytán visszaszereztetett a szt. Korona is, Fehérvárra, a hol régi idők óta a magyar királyok megkoronáztatni szoktak, az ország főpapjait, báróit és nemeseit s királyságunk összes hiveit összehíván, az őseink által megállapított szokások és szertartások szerint léptünk királyi székünkbe, s koronáztatunk meg a szt. Koronával.»

1440-ben, midőn Ulászlót választotta meg a nemzet, a király nem volt a szt. Koronával megkoronázható, mert azt Erzsébet Visegrádról elvitetvén, Posthumus Lászlóval együtt Frigyes császárnak adta át és a koronát ennél elzalogosította. Ekkor nem készült új korona, hanem a székesfehérvári királyi sirboltban lévő azon koronával koronázták meg a királyt, a mely szt. István koporsóját ékesítette. A nemzetnek igen nagy tusájába került megnyugodni abban, hogy ámbár nem a szent Koronával koronázták meg a királyt, ezen koronázásnak mégis teljes közjogi hatályt tulajdonítson. Azon manifestumban, melyet a rendek a koronázáskor bocsátottak közre, mintegy önmegnyugtatójukra jelentik ki, hogy «a koronázásnak hatálya az országos rendek beleegyezésétől függ.» De kijelentik azt is, hogy a szt. Korona visszaszerzésére minden lehetőséget el kell követni és a mint visszakérül a korona, a koronázás megismétlendő és utalnak arra, hogy a király megkoronáztatásánál mégis az ősi, többi koronázási jel-

vényeket u. m. Szt. István kardját, a királyi jogart, a Szt. István-féle palástot, az ország almáját és az apostoli kettős keresztet alkalmazták. A Frigyessel való hosszas alkudozások és azon súlyos feltételek, melyeket a nemzet a szt. Korona visszaszerzése ellenében magára vállalt, mutatják a nemzetnek a szt. Korona iránti kegyeletét. Midőn Mátyás választotta meg királylyá, a koronázást addig halasztotta, míg a szt. Korona 1464-ben nagy összegért ki nem váltatott Frigyesztől. Mindezen körülmények fényesen igazolják a nemzetnek ama hitét és meggyőződését, hogy a királylyá koronázás csupán a szt. Koronával történhetik meg olyan hatálylyal, hogy evvel a nemzet a királyi jogokat a királyra átruházza. De kifejezést nyert ezen korszakban azon tétel is, hogy a szt. Koronában rejlő erő tulajdonképpen a nemzet meggyőződésében rejlik. Ezen meggyőződés tette hatályossá ama koronázásokat is, a melyek a nemzet akaratából, nem a szent Koronával — mert az rendelkezésre nem állott — hanem más koronával végeztettek. Ekkor ugyanis a nemzetnek akarata szükségből a koronázásnak hatályát ezen időleges koronához fűzte.

A koronázási cselekménynek alkotmányjogi jelentősége ezen korszakban azon külső alakításokban is jut kifejezésre, melyek szemlátomást mutatják, hogy immár tulajdonképpen a nemzet az, a mely koronáz. A nemzetnek közreműködése a koronázási cselekményben utal arra, hogy a királyi hatalomnak eredete a nemzetnek elhatározásából indul ki és a mint ezt a szentszék Gentilis bibornok által kifejezésre is juttatta, az egyházat csupán a szabad választásnak megerősítése illeti meg, a mi az egyház által végzett részeiben a koronázási cselekménynek érvényesül. Ezen korszakban a nemzetnek jelzett részvéte a koronázásban azonban még nem teljes. Ezen fejlődés csak a következő korszakban éri el a maga tetőpontját akkor, a midőn a koronát az esztergomi érsekkel együtt a nádor teszi a király fejére. De érvényesül a nemzet tagjainak tevékenysége a koronázásnál a világi főurak szereplésével, a koronázási eskünek a szabad ég alatti elmondásával és különösen avval, hogy az egész szertartásnak nevezetes része a templomon kívül megy végbe, továbbá abban is, hogy a korona őrzése világiakra bízatik.

4. §. *A koronázási szertartás.*

A koronázási cselekményt eredetileg az esztergomi érsek végezte. A XII. században a közötté s a kalocsai érsek között támadt vitát III. Incze pápa, az esztergomi érsek javára döntötte el. Azon elv, hogy a koronázó egyházi főúr az esztergomi érsek, a jelen korszakban is érvényesül. Ha kivétel esett, úgy ez rendkívüli körülményekre, ellenkirályságra vezetendő vissza, mint például, hogy Venczelt a kalocsai érsek, Ottót a veszprémi és csanádi püspökök koronázták meg. Zsigmond megkoronáztatását a veszprémi, II. Ulászlóét a zágrábi püspök végezte. A koronázásnak helye ezen korszakban is Székesfehérvár. Csak rendkívüli esetekben történt, hogy a királyt másutt — pld. Róbert Károlyt első ízben Esztergomban koronázták meg. A koronázást Posthumus Lászlóig csak az esztergomi érsek végezte. Az ország báróinak a koronázási cselekményben semmiféle részük nem volt, csak éppen jelen voltak. A koronázási jelvényeket a székesfehérvári káptalan tagjai helyezték az oltárra, mert hiszen az Árpád-ház uralkodásának idejében a szt. Korona is a székesfehérvári káptalannál őriztetett. Mielőtt az esztergomi érsek a miséhez fogott volna, melynél a székesfehérvári és a szentmártoni (pannonhalmi) apátok segédkeztek, az érsek kezében a koronát tartva háromszor magyar nyelven megkérdezte a jelenlévőket, vajjon akarják-e, hogy a jelenlévő királynak megkoronáztassék? mire a nép helyesléssel felelvén következett a megkoronázandónak eskületétele a szt. evangelium érintésével. Ezután az esztergomi érsek a királyt a katechumenek szent olajával mellén, vállán és jobb karján felkenete, a minék végeztével az érsek a misének bemutatásához fogott. A mise epistolájának elolvasása után a megkoronázandó király oldalára az esztergomi érsek kötötte fel Szt. István pallosát, melyet a király hüvelyéből kihuzva, az oltár előtt három kardvágást tett, jeléül annak, hogy az országot minden veszély ellen kész megóvni. Ezután az érsek két püspök segélyével a király fejére tette a koronát ezen szavak kíséretében: «Fogadd a koronát, melyről értsd meg, hogy a dicsőség szentségének, a tiszteletnek és a vitézségnek jelvénye és tudd meg, hogy ez által a mi szolgálatunk elseje lettél úgy, a hogy mi a lelkiekben pásztorok vagyunk,

úgy te a világiakban Istennek igaz tisztelője, a keresztény egyháznak minden ellensége ellen buzgó védőjeként segédkezzél, az Istentől neked adott és az apostolok nevében minden szentek hozzájárulásával és a mi hivatalunk áldásával rád bízott uralkodási tisztednek hasznos végrehajtója légy és eredményekben dús uralkodóvá legyél.» Hasonló intést intéz az esztergomi érsek a megkoronázandó királyhoz a királyi jogar és az ország almájának átnyújtásakor, a midőn mondja: «Állj és tartsd meg ezentúl királyi polczodat, a melyet leginkább a mindenható Isten tekintélye és az összes püspökök és Isten szolgálói mostani közvetítésével nyertél el és minél közelebb látod az egyház szolgálait a szent oltárokhoz, emlékezzél rá, hogy azoknak hasonló helyen minél nagyobb tiszteletet juttassál.» Ezen, Albert király megkoronáztatása alkalmával használatban volt intelmek, a mint látható, nagyon szoros kapcsolatban vannak a régi «*juramentum de justitia et pace*»-val, mely eskü az egyház védelmére vonatkozik. A most érintett intelmek tartalma arra *concludál* tulajdonképpen, hogy a királyi hatalom Isten kegyelmére vezetendő vissza, melyet az egyház közvetít és hogy a király az egyháznak legfőbb védője. Ugyanazon elvek tehát, melyek az «*ex dei gratia*»-féle királyságban és a hierokratia eszméjében annak idején a nyugaton jutottak kifejezésre. A nemzet igen természetesen ezen elveket kellő mértékre szállítja le, a mikor a Gentilis-féle pápai adományozási jog ellen felszólalt és a királyi hatalomnak eredetét a nemzet elhatározására vezette vissza. Még inkább jut kifejezésre a nemzetnek ezen álláspontja azon tény által, hogy a koronázási cselekménybe magába a közjogi elemnek szerez befolyást a világi főuraknak tényleges szereplésével. A XV. századtól fogva az ország báróinak is részük van a koronázásban. Ezen részvételnek legfontosabb része az, hogy idővel a koronát az esztergomi érsekkel együtt a nádor teszi a király fejére. Említettük, hogy ezen fejlődés csak ezen korszakon túl fejeződik be. A szertartásnak ezen része szorosan függ össze azon felkérdezéssel, a melyet a koronázást végző főúr a jelenlévőkhöz intéz, midőn a koronának a király fejére való illesztése előtt háromszori felhívással tudakolja, vajjon: «Akarjátok-e, hogy a jelenlévő N. királylyá megkoronáztassék?» És csak az «Akarjuk» elhangzása után teszi a király fejére a koronát.

A felkérdezés eredete valószínűleg onnan van, hogy voltak

koronázások, a melyeket külön választási országgyűlések nem előztek meg, a midőn tehát a koronázási országgyűlés a választási országgyűlést is helyettesítette, tehát a kettő egybeesett.

Ilyenkor természetes, hogy a választást helyettesítette a jelzett felkérdezésre adott felelet. Természetes az is, hogy ilyen esetekben a felkérdezést az végezte, a ki a koronázási cselekményt végrehajtotta, ez pedig az esztergomi érsek volt. Ezen felkérdezésnek és feleletnek nyomait Kis-Károlynak megkoronáztatása alkalmával találjuk. Thuróczy krónikája emlékszik meg erről. Bartal említi, hogy ezen felkérdezést ez esztergomi érsek még Posthumus László és I. Ulászló megkoronáztatásakor egyedül végezte. Innentől nyoma van annak, hogy azt már a nádor végezte. Legalább Mátyás király násza ünnepségének és Beatrix királyné megkoronáztatásának leírásából (Schwartnernél II.) tudjuk, hogy ekkor a nádor intézte a felkérdezést — de nem a néphez, a mi természetes, — hanem a királyhoz, mert hiszen ennek akarata dönt a királyné megkoronáztatásánál, sőt a koronázást magát is ekkor a nádor végezte. Valószínűnek látszik tehát, hogy ez már magának Mátyásnak megkoronáztatásakor is így volt. Bonfinius II. Ulászló megkoronáztatását ugyan eléggé részletesen adja, de a felkérdezésről nem tesz említést, a koronáztatást magát pedig úgy látszik ezen alkalommal az esztergomi érsek egyedül végezte. Ha azonban az Istvánffy által nyújtott és II. Lajos megkoronáztatására vonatkozó leírásból következtetni akarunk, úgy el kell fogadni, hogy a nádor intézte a felkérdezést.

Mindinkább közjogi jelleget kölcsönöz a koronázásnak, hogy — a mint a király közvetlenül a koronának fejére tétele előtt a koronázó érsektől Szt. István pallosát átvevén, a világ négy tájéka felé kardvágásokat tesz, ez pedig eleddig csak a templomban történt meg, tehát az egyháznak ígért védelmével függ szorosan össze — úgy I. Ulászló megkoronáztatásakor ezen kardvágásokat a nép színe előtt megismételte és pedig a Szt. Péter és Pál templomban szokásos törvénylátás után, a székesfehérvári Szt. Márton templom tornyáról. Ezen jelképies cselekmény most a nép előtt, a szabadban véghezvive már tisztán a királynak alkotmányos esküjével függ össze, hogy t. i. az ország területét épségben tartja és az ellenség ellen megvédi. A templomból kikerül az alkotmányra vonatkozó eskünek letétele is. II. Ulászló a szabadban, a nép

színe előtt is teszi le az esküt, az ország bárói pedig ünnepélyes menetben viszik a koronázási jelvényeket a király előtt. Az ország bárói II. Ulászló óta az anyaország zászlóját, II. Lajos koronáztatásától fogva pedig az anyaország, a kapcsolt részek, továbbá a hűbéri tartományok zászlóit vitték a király előtt ünnepélyes menetben. Ez által a nemzet a koronázás tényében való részvételét mutatta egyrészt, másrészt kifejezi ez a királyságnak közhatalmi jellegét is. A koronázási szertartás egy részének a templomból a nép színe elé való kivitele pedig a koronázásnak közjogi jelentőségével függ össze.

A Mária bazilikától a Szt. Péter templomig terjedő uton a nép közé pénz, vagy egyéb értékes tárgyak («bona missilia, mummi et vectes») szórattak. I. Ulászló koronázásakor már csak pénzt szórnak a nép közé. Mária ideje óta az újonnan megkoronázott király a Szt. Péter templomban Szt. István kardjával néhány nemest arany-sarkantus vitézzé szokott avatni. A szabad kir. városok is részt vettek a koronázási ünnepélyen. Ez összefügg a városok országrendiségével, a melyet 1405-ben nyertek el. Tudjuk, hogy a budaiak Mátyás koronázásán olyként vettek részt, hogy egy budai polgár vitte az ország zászlóját. I. Ulászló idejében pedig olyan tolongás volt a koronázás alkalmával, hogy a király alig tudott a templomba bejutni, azért a templomba csakis főrangúak és nemesek bocsáttattak be. A rend fentartását pedig a templom előcsarnokába felállított felvértezett budai polgárookra bízta. Dlugoss és a «Budai jogkönyv» a budaiaknak ezen jogáról mint már régi idők óta fennálló kiváltságról emlékezik meg. Egyéb városokról is tudjuk, hogy részt vettek követeik által a koronázásokon. Így Pozsony város követei 1439-ben I. Ulászló megkoronázása alkalmából és II. Lajosnak 1508. évi koronázási ünnepélyén voltak jelen saját zászlójuk alatt. A koronázások alkalmával különösen a tárnoki városok, Kassa, Bártfa, Eperjes, Buda, Nagyszombat, Pest és a bányavárosok közül: Körmöcz- és Besztercebánya, továbbá több erdélyi város is képviseltették magukat követeik által. Régi szokás volt, hogy a nemzet a koronázás alkalmával ajándékot adott az új királynak. Ezen ajándék nemcsak pénzből állott, hanem értékes tárgyakból is. A vegyesházi királyok korából tudjuk, hogy a szabad királyi városok ezüst medenczét, serlegeket, kupákat és drága szőnyegetek ajándékoztak. Később csak pénzajándék járta, de a mennyiség nem volt meghatározva.

5. §. *A királyi eskü és a királyi hitlevél.*

A koronázási cselekménynek legfontosabb része a királyi eskü és a királyi hitlevél.

Ismeretes dolog, hogy az Árpádházi királyok korának vége felé a királyi eskü alkotmányszerű esküvé lesz. Róbert Károlynak 1309. évben történt megkoronázását leíró «Instrumentum coronationis» című okmányból kivehetőleg a király az egyház védelmére és az ország alkotmányának megtartására tett esküt. Letette pedig ezt az esztergomi érsek és a pápai és császári közjegyző kezébe, a ki utóbbi az eskü letételéről kiállította a fentemlített okmányt. Az eskü corporális volt, a mennyiben az esztergomi érsek és a nótárius által tartott evangélium érintése mellett mondotta el a király az esküformulát és pedig magyar nyelven való megmagyarázás után.

Lajos koronázási esküjét nem ismerjük ugyan, de tudjuk, hogy letette. I. Ulászló az eskü letételét megigéri választási szegődvényében midőn mondja: «Nevezetesen először ígérjük és elfogadjuk, hogy mihelyt Isten segélyével nevezett Magyarország koronáját felveendjük, Magyarország minden szabadságát, törvényes jogát és jó szokásait, a melyek a jelen időig fennállottak és megőriztettek, eskünkkel és királyi levelünkkel meg fogjuk erősíteni». Posthumus László helyett, mint Bonfinius írja, Cilley tette le az esküt. Az 1453. évi I. t.-cz. közelebről határozza meg ezen eskü tartalmát, a mennyiben kiemeli, hogy az a nemzet minden jogaira és a területnek épségben tartására és annak védelmére vonatkozik. II. Ulászló király esküje arról nevezetes, hogy nemcsak a koronázó templomban esküdött meg, hanem hogy az esküt a nép színe előtt a szabadban is megismételte. II. Lajos helyett 1508-ban apja, II. Ulászló tette le az esküt. Lehet azonban, hogy midőn 1521-ben nejét, Habsburgi Máriát megkoronázták, letette ő maga is a királyi esküt, ámbár erről a decretumokban nincsen is említés.

Felemlitendő, hogy ezen korszakban a koronázások alkalmával nemcsak a király esküdött meg, hanem a koronázásnál jelen volt urak is tettek le esküt, és pedig arra nézve, hogy a megkoronázott királyt törvényes uruknak elfogadják és hogy iránta köteles hűséggel viseltetnek. A jelen voltak esküje az összes távollevő nemesek esküjének tekintetett, úgy, hogy az egyesek mintegy

a nemzet nevében és a helyett esküdtek meg. Van ilyen esküre példa Róbert Károly megkoronáztatása alkalmával. Az eskü benne foglaltatik a már említett «Instrumentum Coronationis»-ban. Az esküigéret a király hatalmának és méltóságának elismerését foglalja magában, tehát nem olyan értelmű, mint a homagiális eskü a nyugaton. Nagy Lajos megkoronázásáról szóló források ilyen esküről nem tesznek említést. De Posthumus Lászlónak 1440-ben történt megkoronázása alkalmával tudjuk, hogy az összes előkelők a királynak örök hűséget és hódolatot esküdtek. Bonfinius említi ezt. De utal ilyen hűségi esküre az 1453. évi t.-cz. is. Nemcsak az országgyűlésen jelenlevőktől kívánja meg a törvény a hűségi és engedelmességi esküt, hanem minden egyes egyházi és világi főurat, nemest és előkelőt egyenként kötelezi az eskünek letételére.

A *koronázási hitlevél* «Diploma inaugurale» nem más, mint a királyi alkotmányos eskünek írásbafoglalása és ennek törvénybeiktatása. A mint említettük, III. András idejéből van legelső adatunk arra, hogy királyi hitlevél kiadatott.

Az 1298. évi 41. t.-cikknek ide vonatkozó része így hangzik: «Elhatároztuk és örök törvényképp megállapítottuk, hogy a király az egyháznak és az ország lakosainak szabadságát, úgy azokat, a melyeket megkoronáztatása alkalmával írásban kifejezett, mint azokat, melyek ezen határozatban elmondatnak (tartsa meg. Itt csonka a tv. szöveg) . . . essék a kalocsai érsek által kimondandó (átok alá). Ezeken kívül szigoruan tartassanak meg mindazok, a melyek a király által megkoronáztatásakor kiadott levélbe foglaltatnak.» Látjuk ebből, hogy a király adott ki koronázási hitlevelet (III. András), de annak szövege nem maradt ránk. A bevezetésből és befejezésből azonban ki lehet magyarázni, hogy a királyi hitlevél választási szegődvény alakjában formuláztatott. A hitlevélben előadattak a nemzetnek jogai és szabadságai, ezek a koronázás alkalmával a király elé terjesztettek, a ki az okmányt pecséttel megerősítette.

A szent Korona államszervezet kezdő korában ilyen hitlevél kiadásáról tudomásunk nincs. Pótolta azonban ezen alakszerű hitlevél kiadását az aranybullának megerősítése, a melyet a nemzet mindig alkotmányos jogainak alaptörvényeként tekintett. Zsigmondot tulajdonképpen a főuraknak egy része választotta meg

királynak. Ezen főurak, az u. n. «liga» tagjai között szerződés «pactum conventum» jött létre, melyben a király megígéri, hogy «a főpapokat, bárókat, főembereket, nemeseket, minden rendű, rangú lakosokat minden szabadságukban meg fogja tartani.» Albert és a nemzet 1439-ben kötött ilyen pactum conventumot. A szerződést két példányban szerkesztették meg. Egyiket a király, másikat a nemzet adta ki. 28 pontból állott, a bevezetés és záradék mindkét példányban más.

Ezen okmány tartalmánál fogva királyi hitlevél számba megy. A királyi hitlevélnek tulajdonképpen formájával csak első Ulászlónál találkozunk, mert őt a többi feltételen kívül még azon feltétel alatt is választották meg, hogy az elébe terjesztett felavatási hitlevelet elfogadja. Ezen feltételt Ulászló Krakkóban, 1440. márcz. 8-án el is fogadta.

Első Ulászló megválasztását megelőzőleg a nemzet kiküldöttjei a leendő király elé terjesztették azon feltételeket, melyeket a nemzet a király megválasztásához köt. Ilyenek a királyi hitlevélnek leendő kiadásán kívül voltak a törökök elleni védelem, Podólia és az elzálogosított szepesi városokra vonatkozó intézkedések, Posthumus László trónutódlása stb. Ezen feltételeket a leendő király elfogadta. A nemzet Ulászlót tehát választási szegődvény «capitulatio» alapján választotta meg.

Ulászló, ígéretéhez képest, megkoronáztatása alkalmával ki is adta alkotmánybiztosító oklevelét, a mely az aranybullának, III. András megkoronáztatása alkalmával kiadott törvények válogatott részeinek és Nagy Lajos 1351. évi decretumának megerősítéséből állott. Ezen I. Ulászló-féle megerősítése a régi decretumoknak olyan alkotmánybiztosíték volt, mely igen közel áll a királyi hitlevélhez és ezt ilyképpen pótolta is. V. vagy Posthumus László, midőn 1453-ban sok viszontagság után elfoglalta a trónt, országgyűlést hirdetett Pozsonyba. Tudjuk, hogy Lászlót csecsemőkorában koronázták meg. Hitlevél akkor nem volt kiadható. De annak kiadása a királynak trónralépése alkalmával sem történt meg. A rendek azonban — a mint erről már megemlékeztünk — az országgyűlésen azt határozták — és ehhez a király is hozzájárult, hogy a király tartozik megesküdni arra, hogy az ország és a rendek minden szabadságát, mentességeit és az ország törvényeit szentül meg fogja tartani. Ez alatt a rendek különösen Zsigmond és Albert

decretumait értették. Ez foglaltatik benne az 1453. I. törvény-czikkben.

Mátyás megválasztása után (1460) csak négy évvel, 1464-ben koronáztatta meg magát. Ezen alkalommal megerősítette a II. András-féle aranybullát, Nagy Lajos 1351. évi és Zsigmond 1435. évi törvényeit és ily módon adta ki a királyi hitlevelet. Mátyás királynak uralkodása, mint említettük, különösen uralkodásának kezdetén, nem volt alkotmányos, azért a rendek szükségesnek látták őt az 1472. évi XV. és az 1475. évi I. t.-cz.-ben figyelmeztetni arra, hogy a felavatási hitlevél minden körülmények között megtartandó.

II. Ulászló forma szerinti hitlevelet adott ki. A hitlevél 20 pontból áll. A második pontban igéri a király, hogy az ország lakosainak jogait, törvényeit szentül megtartja és kimondja, hogy az ország területét épségben tartja. II. Lajost, II. Ulászló kívánságára koronázták meg és Ulászló is adta ki helyette a koronázási hitlevelet.

6. §. *A koronázási cselekmény egyéb mozzanatai.*

A koronázási cselekmény egyéb mozzanataihoz tartoznak a következők:

A király megkoronáztatása után a Szt. István által emelt Mária templomban már Mária ideje óta néhány előkelő nemest aransarkantyus vitézzé avat. Ennek jelentősége az, hogy a király kormányát a fegyverek kedvező jelével kezdje meg és hogy a királynak semmire se legyen nagyobb gondja, mint a haza védőképességére, czélja legyen annak diszét emelni és védeni, hatalmát gyarapítani. A Mária bazilikából a király ünnepélyes menetben a Szt.-Péter és Pál templomba halad, a hol legfőbb birói hatalmát gyakorolván, néhány pert maga intéz el. Ennek emlékét Posthumus László és I. Ulászló megkoronáztatásának leírásai szolgáltatják. Ezen két templom közötti uton a nép közé érmekeket, ajándék- és emléktárgyakat szórnak, a miről Mátyás király koronázásának leírásában már mint szokásról (*quae in ea celebritate spargi solent*) emlékeznek meg a források.

7. §. *A királyné megkoronázása.*

A királynékat megkoronázták ezen korszakban is. Ismeretes dolog, hogy III. Honorius pápának 1220. évi kiváltságlevele szerint a veszprémi püspök, ki a királynénak kancellárja, a veszprémi Szt.-Mihály templomban koronázta meg a királyok hitvestársait. Ha a királyné koronázása a királyéval együtt történt, akkor a felkenetést és a koronának a királyné fejére való illesztését a veszprémi püspök végezte. Ha azonban más időben koronázzák meg a királynét, akkor az esztergomi érsek végzi az egyházi felkenést és a veszprémi püspök teszi a királyné fejére a koronát. Ezen korona azonban nem a szt. Korona volt, hanem a XIII. és XV. századból való források szerint a királyné megkoronázása az úgynevezett házi koronával (*diadema reginalis*) történt.

Mátyás király esküvőjének leírásából tudjuk, hogy a királyok a királyné megkoronáztatásakor is avattak fel aranysarkantyus vitézeket. A királyné, megkoronáztatása folytán alkotmányos jogok birtokába nem jutott.

8. §. *A koronázási jelvények és a korona őrzése.*

A koronázási jelvények között a legfontosabb a szt. Korona. A szt. Korona felső részét Sylvester pápa adta Szt. Istvánnak. Az alsó rész görög eredetű és valószínűleg ugyanaz, melyet Dukas Mihály küldött I. Gézának. A többi jelvények a következők: A királyi jogar, végén arany gömbbel, az ország almája, a mely arany lemezből készült, tetején kettős kereszttel, oldalán a magyar és az Anjou címerrel, a palást, melyet Gizella királyné adott 1031-ben a székesfehérvári bazilikának, az apostoli kettős kereszt, mely azonban alighanem Mátyás idejéből való; a kard, keztyük és a saru. A szt. Korona őrzésének helye eleinte, mint az előző korszak tárgyalása alkalmával említettük, a székesfehérvári bazilikának sekrestyéje volt, a hol annak megőrzése az örkanonokra volt bízva. Azonban 1198-ban a sz.-fehérvári prépost belátta azt, hogy a szt. Koronának ilyenmő megőrzése nem elegendő és engedelmet kért a pápától, hogy «mivel az országnak a Korona biztonságában lététől függő érdekei azt kívánják, magáról másra ruházhassa át a Korona megőrzését». Ezen okmány mutatja, hogy a korona-őrzés már akkor országos érdeknek tekintetett.

A szt. Korona féle államszervezet korában a szt. Korona a vise-grádi várban, erre külön esküvel kötelezett katonaság által őriztetett. Az őrség élén világi főurak voltak, a kikből lettek a koronaőrök. A visegrádi várnagy, «castellanus», szintén esküvel volt a korona őrzésére kötelezve. Más katonát, mint olyant, a ki a korona megőrzésére esküvel kötelezve volt, a várnagy nem is bocsáthatott be a várba. Ezen intézkedésnek szüksége akkor következett be, midőn Venczel a szt. Koronát Csehországba vitte. A korona Venczeltől Bajor Ottóhoz került, ettől pedig elvette 1307-ben Apor László erdélyi vajda. Innen végre 1310-ben került a korona Róbert Károlyhoz. Nem tudni, vajjon a székesfehérvári stallum jövedelmei fordítottak-e a korona őrzésére rendelt katonaság fenntartására. Albert király özvegye, Erzsébet, 1440-ben fiának, Posthumus Lászlónak megkoronáztatása után vitte el a koronát a visegrádi várból és azt Frigyes császárhoz juttatta, kinek azt elzálogosította. A Korona végre 1462-ben a nemzet által 60,000 arany árán Frigyesről visszaváltatván, Mátyás 1464-ben megkoronáztatta magát. Az 1464. évi II. t.-cz.-ben ki lett mondva, hogy «mivel a Korona elidegenítéséből kipótolhatlan károk és viszontagságok hárulnak az országra és a Korona sok fáradtság és küzdelem után az ország közönségének pénzén szerzetett vissza, az ország főpapjainak, báróinak és nemeseinek akarata szerint, a királylyal együtt, a Koronának kellő őrizéséről, ennek kellő helyéről és az erre alkalmas személyekről gondoskodás fog történni.» A Korona megőrzésének helye ismét Visegrád lett. A most említett törvényben érintett és a Korona megőrzésével megbizandó személyek alatt csupán a nemzet által megválasztandó koronaőröket lehet érteni. Erre utal az 1492. évi III. t.-cz. II. Ulászló idejéből, mely a koronaőrök megválasztásáról szól. Itt a koronaőröknek a nemzet által történendő megválasztásáról már mint régebben fennálló jogról tétetik említés. Ezen törvényczikkben a Korona megőrzésének helyeként ismét Visegrád vára emlittetik, mely ezen czélból a koronaőröknek átadandó.

A vár tényleg a koronaőrök kezére adatott. Cryspus Syrmiai püspök és Báthory András koronaőrök 1493-ban leköszöntek, mire Bakács Tamás egri érsek és Zápolya István nádor, szepesi gróf választattak meg koronaőröknek.

Ugyanezen időből van adatunk arra is, hogy a koronaőrök

a magok részéről mikép intézkedtek a koronának megőrzéséről. A koronaörök maguk gondoskodtak a XV. század végén a vise-grádi vár őrcsapatáról, vagy legalább ezen csapatnak egy részéről. Ők rendelték ki saját fegyveres szolgálk (familiares, a kikből az egyháziaknál az egyházi nemesek lettek) sorából a várnagyot (Castellanus), — és pedig mindegyike egyet — a kit ezen fegyveresek élére állítottak. A castellanusok azután mindkét koronaörnek esküt tettek, hogy az ő tudtuk és beleegyezésük nélkül a koronát helyéről el nem távolítják, ahhoz hozzá nem nyulnak, azt sem a királynak, sem az egyházi főurak vagy az ország bárói közül senkinek ki nem szolgáltatják. A castellanusok kikötötték azt, hogy ők határozzák meg az őrség számát, több katonát ne legyenek kötelesek a várba bocsájtani, csak akkor, ha a vár támadás folytán veszélyeztetve volna. Arról is volt gondoskodva, hogy az egyik koronaőr halála esetén ki lép annak helyébe a korona fölötti rendelkezést illetőleg, természetesen a másik életben maradt koronaőrrel együtt. A koronaörök mindegyike rendelt ki tehát várnagyot mint parancsnokot, mindketteje adott őrcsapatot, a várnagyok a korona megőrzése tekintetében mindkét koronaörnek tettek esküt. Ugyanily adat van 1529-ből is.

A koronaörök tehát saját maguk rendelkeztek a Korona biztonsága iránt. Ezen rendelkezésben tehát van bizonyos magánjogi vonás. Nem tisztán közjogi intézkedések ezek. Magánjellegük különösen abban nyilvánul meg, hogy a Korona iránti rendelkezés Bakács Tamás érsek halála esetén annak fivérére száll. Korlátozva van eme intézkedés avval, hogy ez csupán a másik életben maradó koronaőrrel együtt rendelkezhetik, továbbá avval, hogy ezen intézkedés csak időleges és az új koronaőr megválasztásáig tart. Ezen óvóintézkedés avval függ össze, hogy a felelősség az örökösökre is kiterjed. Helyesebbnek találta tehát a koronaőr, hogy ő saját családbelijeit közül azt jelölje meg mint felelős családtagot, a kit ő maga ilyennek kiszemel. Az örökösök felelősségének gondolata azon későbbi (XVII. századbeli) törvényes intézkedésekben jut gyakorlatilag kifejezésre, hogy az örökösöket törvénybe iktatással mentették fel a felelősség alól.

Az 1498. évi XXV. t.-cz. a koronaörök személyére nézve azon nevezetes változást foglalja magában, hogy koronaőr csak világi főúr legyen. Ezen törvény Zápolya nagy befolyásának és Bakács

Tamás iránti ellenszenvének kifolyása. Az 1500. évi XXIII. t.-cz. is olyként rendelkezik, hogy a Korona őrzése két világi főúrra bízandó, a kiket a király és az országgyűlés választ. A Korona ezen korszak végéig Visegrádon őriztetett.

III. FEJEZET.

A végrehajtási hatalom és a bíraskodás.

A) A központi kormányzat és a központi és innen a vidékre kiterjedő királyi igazságszolgáltatás.

1. §. *A királyi udvar, a központi kormányzat.*

A királyi udvar színhelye a központi kormányzatnak. A király nemcsak képviseli a kormányzati hatalmat, hanem tényleg kormányoz is. Világos ebből, hogy a királynak személyes tehetsége, erélye, majd a tanácsosok személyének megválogatása körüli tapintata, magát a kormányzatot befolyásolja. A királyi kormányzat felelőtlen és csak a korszak végszakában mondatik ki a királyi tanácsnak, mint közjogilag szervezett testületnek felelőssége.

A királyi udvar színhelye nemcsak a végrehajtó hatalomnak, de a királyi központi bíraskodásnak is. A királynak székhelye mint helyszíne a királyi központi kormányzatnak és a központi igazságszolgáltatásnak: a királyi curia. A királyi curia mint a királyi legfelsőbb szervezett igazságszolgáltatásnak színhelye és a királyi tágabb tanácsnak, mint a legfelsőbb végrehajtó hatalom alkotmányos intézményszerű testületének székhelye, külön fogalomká fejlődött. A királyi udvar ezenkívül összefoglalja mindazon személyeknek, kik közjogi, tehát nyilvános hivatali, vagy a királyi háztartás révén annak székhelyén a királyi tekintély fényét is emelve, vele együtt közösségben élnek.

Ezen korszakban a királynak székhelye Róbert Károly alatt eleinte Temesvár, majd 1332-től ugyanezen király alatt Visegrád. Nagy Lajos 1346-ban Budára tette át udvarát, a hol az a korszak végéig megmaradt.

A midőn a nemzet a királynak külföldi személyes kapcsolatait, idegen koronáknak viselése okából attól tarthatott, hogy az országból eltávozik és így a királyi hatalomnak fénye is csorbát szenvedhet, de másrészt ezáltal — mert hiszen a király lévén a

végrehajtó hatalomnak legelső szerve — az országnak ügyei is hátrányt szenvedhetnének: ki szokott törvényileg mondatni, hogy a király állandóan az országban köteles tartózkodni. Így történt ez Albert alatt, midőn az 1439. évi XXII-ik t.-cz. mondotta ki a királynak Magyarországon leendő állandó tartózkodását. Ugyanezen szempont alá esik az ország rendének 1445. évi Constitúciójának 6-ik szakaszában V. László király választásához fűzött azon feltétele, hogy Albert király gyermeke a koronával együtt a nemzetnek átadatik (*in medium nostri . . . dare voluerit, dederitque*). II. Ulászló pedig az elébe terjesztett választási szegődvényben (1490. 8. §.) igéri meg, hogy többnyire Magyarországon fog tartózkodni.

A király a kormányzati hatalmat, tehát a felségjogokat a nemzettől a koronázás tényével történt reáruházása alapján gyakorolja (*dantes nihilominus . . . praefato domino nostro nunc coronato regi plenissimam illam facultatem et potestatis plenitudinem in faciendis gratiis ac donationibus st.* Az ország rendének nyilatkozata Székesfehérvár, 1440. július 17.).

A nemzetnek részvétele az ország ügyeinek intézésében legkételetesebben jut érvényre az országgyűlésen érvényesülő törvényhozási ténykedésben. De az országgyűlés hatáskörébe nem pusztán törvényhozási, hanem adminisztratív teendők is tartoznak. Az országgyűlés azonban nincsen mindig együtt, azért a nemzet összességét pótolja, különösen a végrehajtó hatalomban való részvételt illetőleg — de még néha a törvényhozásban is — a szt. Koronához fűződő felfogáshoz képest, a nemzetnek egyik része: az egyházi és világi főurak, a bárók, a kik az ország tanácsát, vagy a király mellett a tágabb királyi tanácsot alkotják. Az országgyűlés mint nagy testület nem is alkalmas a szorosabban vett végrehajtási funkciók végzésére, ezért ezek onnan a koronázás által történt átruházás folytán a királyra és a tágabb tanácsra szállottak át. A tágabb tanács mintegy kibővülése a szűkebb tanácsnak, melynek főfontosságu és elsőrangu szerve már az Árpádok idejétől a királyi cancellária, azon hivatással, hogy a királyt állandóan a végrehajtó és birói hatalom gyakorlásában támogassa. A szűkebb királyi tanácsnak súlypontja a birói és közigazgatási hatáskör szoros kapcsolatánál fogva, az igazságszolgáltatásban kerekesendő. A tanácsnak egyes tagjai különös megbízás alapján szűkebb testületek fejeiként működnek, a kiknek vezetése alatt adminisztratív hivatalok (a kir. cancellária) vagy bíróságok (pld. a praesentia

specialis, a praesentia personalis) működnek. A királyi hatalomnak átruházott természetéből folyik, hogy az országos ügyekben való döntés országgyűlési végzemények alakjában a király távolléte esetén is bekövetkezik (1474), továbbá hogy a királyi trón be nem töltése esetén az országos tanács viszi a kormányt, hogy kormányzó választható a király távollétében vagy kiskorúsága esetén, a ki mellé a kormányzó-tanács éppúgy adatik, mint a király mellé a szűkebb királyi tanács. A végrehajtó hatalmat gyakorolhatja tehát a tágabb királyi tanácscsal nemcsak a király, hanem az országos tanácscsal együtt a kormányzó is (Hunyadi János, Szilágyi Mihály) vagy a királyi helytartó, a kit a király biz meg (1474: XII.), illetve bizonyos esetekben a nádor, a kinek ezen természetű jogköre évszázadokon át fejlődve, különösen Mátyás király alatt törvénybe is iktatott. Mindezen tételek természetesen csak ezen korszak második részének felelnek meg, midőn a szt. Koronáról szóló tan már teljesen ki van fejlődve. A királyi vagy kormányzói hatalom állandóan a tágabb vagy országos tanács közreműködése mellett gyakoroltatik.

A nemzet összességének részvéte az országos ügyek kezelésében az Anjouk és részben még Zsigmond idejében is teljesen nem érvényesült. Országgyűlések — mint később látni fogjuk — különösen az Anjouk idejében, nem igen tartattak, úgy hogy csupán a tágabb királyi tanács, az egyházi és világi főurak alkotják azon testületet, mely a királyi udvarban a közigazgatást és bírói ténykedést a királylyal együtt végzik.

Azért mégsem vagyunk azon nézetben, hogy a «Praelati barones ac proceres» a tágabb királyi tanácsnak a kormányzatban való részvétele kizárólag hűbéri befolyásnak volna tekintendő. Igaz ugyan, hogy Róbert Károlynak a hűbéri udvari napokról közvetlen tapasztalatai lehettek. Lehetséges, hogy ő a nyugati elfogásból kiindulva, csak ezeket tekintette hivatottaknak az udvar, tehát a közigazgatás és bíráskodás ügyeiben való részvételle, mint azokét, kik terjedelmes ingatlanaiknál és közhivataluknál fogva a nemesek közül kiváltak. Megfigyelendő azonban, hogy ezen állapotok körülbelül már az Árpád-házi királyok idejében is meg voltak, hogy az alsó nemességnek harcza a nagybirtokosok és hivatali nemesség ellen már az aranybulla idejében fejezte be fejlődésének egyik szakát és hogy az előkelők, ha úgy akarjuk,

a birtok- és hivatali aristokratia volt a vezetője az országos ügyeknek — tehát az országos tanács — akkor is már, a midőn az új dynastiának megválasztásáról volt szó. Az Anjouk tehát tulajdonképpen akkor, a midőn a tágabb királyi tanácsnak az országos ügyekben való intéző jogát elismerték, csak a meglévő állapotokkal számoltak.

A korszak kezdetétől a XV. század közepéig, úgyszólván az országstanács vagy a tágabb királyi tanács választja meg a királyt is. Csak I. Ulászló alatt, az 1447: XLIV-ik t.-cikkben mondatik ki az, hogy a királyválasztásnál a megyei követek is működjenek közre. Mátyás megválasztásánál a nemességnek ezen részvétele már hatályos. A korszak kezdetétől fogva látjuk azon törekvését a köznemességnek, hogy az országos ügyekbe befolyást szerezzenek (1386: I.) s csak a korszak végén tudja elérni azt, hogy a királyi tanácsban érvényesül (1498: VII., 1500: X., 1518: XXXIX.).

Ha tehát a nemesség összessége a korszak elején tényleg nem is volt birtokában az állami ügyek intézési hatalmának, a nemzet felfogásának szempontjából mégis csak a nemesség összességét illette meg az állami ügyek intézése a királylyal együtt és a királyi tágabb vagy országos tanács akkor, midőn a köznemesség kizárásával végezte a végrehajtó hatalmat, azt az összesség nevében is gyakorolta. Működése a királyi tágabb tanácsnak tehát a nemességnek ebbeli időleges beleegyezésén és hallgatólagos hozzájárulásán alapult, a mit legfőképp azon körülmény is mutat, hogy a nemesség a törvényhozás körébe tartozó functióknak az érvényességét elismerte akkor, midőn a királynak a praelatusok és bárókkal alkotott decretumok országos kötelező ereje ellen kifogást nem tett.

A nemesség kénytelen volt jogainak küzdelemmel érvényt szerezni és éppen ezen küzdelemnek eredménye a szt. Koronáról szóló felfogásnak végbefejezése, mely a XV. század közepén érvényesül. Az össznemességnek a közügyekben való részvétele ezen helyen, a hol a végrehajtó és birói hatalomról van szó, csakis mint forrása ezen hatalmi functióknak került szóba, mert igen természetes, hogy ezen jogoknak tényleges gyakorlata az össznemesség által — kivéve a törvényhozást, a melyet más helyen tárgyalunk — már a testület nagyságánál és nehézségénél fogva — a mint ezt már érintettük — sem lehetséges. Csak a közhatalmi

functióknak átruházott természetére és eredetére, tehát azoknak a szt. Korona tanában kifejezett minőségére, azok megosztottságára utalunk akkor, ha azoknak gyökereit a nemzet összességénél találjuk fel. Különben a praelati barones et proceres sem működtek közre mindnyájan a közügyek végzésénél, csak joguk volt részt venni. Másrészt bizonyos mérvben — különösen a szűkebb királyi tanácsban, a központi királyi bíróságoknál — a nemességnek mintegy képviselő útján való érvényesülése az egész korszakon át szintén biztosítva volt (Iurati assessores).

A királyi tanács alkotmányyszerű intézmény. Kiderül az abból, hogy a királyok, különösen a külföldről megválasztottak, a tanácsnak meghallgatását megigérik (1339 : I., 1490 : 7. §.). De abból is, hogy a végrehajtó hatalom minden intézkedése a tanácscsal együtt történik. Daczára ennek a tanács — legalább a tágabb — a korszak végéig szervezve nincs. Van ugyan egy törzse a tanácsnak, a melyben van szervezet és ez a szűkebb tanács mint bírói testület (1458 : XXXV., 1495 : VIII. st.). Szervezve van még a kormányzó mellé adott tanács is, melynek tagjai számszerint meg vannak határozva (1446 : VII.). De a tágabb tanács tagjainak a száma nincsen meghatározva.

A tágabb tanács tagságának joga sincs szabályozva. Általános kellékként csak azt kívánják törvényeink, hogy a királyi tanács tagjai mind honfiak legyenek. Ezért kellett ezen különben természetesnek tetsző feltételt külön, több ízben törvényileg biztosítani, (1453:III.), a választási szegődvényekben, hitlevelekben (1490:9. és 10. §.) ígértetni, mert már Róbert Károly trónrajutásakor azt tapasztalta a nemzet, hogy a külföldről megválasztott királyok külföldi tanácsosokkal is vették magukat körül.

A tágabb tanács tagságának joga csak a tanács tagjainak egy részére nézve alapult a közjogon, azoké t. i., a kik hivataluk, méltóságuk alapján voltak tagjai a királyi tanácsnak. Azoké, a kiket Werbőczy valódi báróknak (veri barones) nevez. Vagy azoké is, a kik a szűkebb tanácsban országgyűlési kirendelés folytán nyertek helyet. Azonban ezeknek a tagsága sem volt örökletes, mert csak a hivatal, a méltóság viselőjének vagy a kirendelt személyéhez volt kötve.

A tanács többi tagjaira nézve a tanácsbeli tagságuknak ezen közjogi föltétele nem forgott fenn. Alapja az ő tagságuknak hü-

béries természetű volt — a nagybirtok. Minthogy az ősiség következtében ezen birtok a családhoz fűződött, az ősiség által ilyképen garantált ingatlan, ha a családban bekövetkezett örökösödés okozta elaprózás annak nagyságát meg nem bolygatta, ez a családbelieknek többé-kevésbé állandó alapját képezhette a királyi tanácsban való részvételnek. Nem volt tehát elhatárolva azoknak a száma, a kik a királyi tanácsban részt vehettek. Nem volt meghatározva azon ingatlan nagysága sem, a mely — pld. úgy mint az angolszász alkotmányban a nagy thanség — jogalapját képezte volna annak, hogy valaki a királyi tanácsba meghívassék. A meghívástól sem függött a tanácsban való részvétel. A nagybirtokos nemes csupán ezen minőségénél fogva vehetett részt a tanácsban.

Voltak tehát a tágabb királyi tanácsnak hivatalos tagjai. Ezeknek tagsága közjogi természetű volt. Voltak azután tagjai a királyi tanácsnak, a kiknek megjelenési joga a nagyterjedelmű ingatlan tulajdonából indult. Természetes dolog, hogy ezeknek részvéte sem volt mindig és kizárólag önkéntes. A király meg is hívta tanácsosait a tanácsba. De mert a tagsági jog nem volt szabályozva, az sem volt meghatározva, hogy kiket hívjon meg a király. Valószínű, hogy úgy az önkénytes megjelenés körül, mint az egyes személyek meghívása körül is, az állandóság folytán bizonyos jogszokás fejlődött ki, úgy, hogy a megjelenés is egyesekre nézve jogszokásra volt visszavezethető. A külön, tehát nem hivatalos minőségen alapuló meghívás, illetve a szokásjogon alapuló megjelenés eredményezte, hogy ezen tanácsbelieket ellentétben a valódi bárókkal (*veri barones*), *barones solo nomine*, czimzetes báróknak nevezték idővel. A tanácsnak elnevezése *consilium* vagy néha *curia*. A tanácsnokokat *consiliarius*oknak nevezik.

A királyi tanács szervezetére nézve állandó azon törekvés, hogy oda a köznemesség is belekerüljön, továbbá hogy a tanács-tagok hűséges eljárásukra esküt tegyenek, végre hogy a kötelességeknek megszegésére bizonyos sanctió létezzék. Mindezek a tételek az 1386. évi *decretum* töredékében is már bennfoglaltatnak.

A szűkebb királyi tanács szervezetének fejlődése különben, a mint már említettük, szoros kapcsolatban van a központi birói szervezet fejlődésével. Az octavális törvényszék szervezetét a 1446: IX. t.-cz. rendelkezései határozták meg, hogy az a nádor és az országbiróból, két egyházi, két világi főurból és hat nemes-

ből álljon. Azon esetre pedig, ha a bíróság együtt nincs, egy egyházi, egy világi főúr és két nemes *állandóan* legyen a kormányzó mellett.

Ezen tanácsot a kormányzó az egyházi és világi főurakból, a lovagokból (milites) és nemesekből a szükséghez képest kiegészítheti. (4. §.) Ez utóbbi intézkedés úgylátszik a szűkebb tanácsnak a tágabb tanácscsá való kibővíthetésére vonatkozik — külön megbízás útján.

Az octavális törvényszékkal való összefüggését a szűkebb tanácsnak az 1498. évi II. és VII. t.-czikkéből is kivehető. A tanács a II. cikkben az octávákhoz megválasztandó 16 jogban jártas köznemes közül nyolczczal egészítendő ki akkor, ha abban az egész országot érdeklő ügyek tárgyalatnak. Ezen tanácsbeli tagok eljárásukra esküt tartoznak tenni. Az 1500. évi X-ik t.-cz. elrendeli, hogy az octavális törvényszék törvénytudó 12 tagjának félévenként váltokozóan kell a királyi tanácsban részt vennie.

Végre az 1507. évi V. t.-cz. kimondja azt — és ez a királyi tanács fejlődésében a leglényegesebb — hogy a királynak a tanács tudtán kívül tett intézkedései érvénytelenek és hogy azon tanácsstag, a ki a kir. tanácsban az ország törvényei és a közjó ellen vét, az országgyűlésnek feljelentendő. Ezáltal a tanács felelőssége ki lett mondva és minthogy az országgyűlésnek leendő feljelentés az *összes* tanácsstagokra szól, az *országgyűlés így az egész tanácsra nyert befolyást*. Az 1518. évi bácsi decretumnak XXXIX-ik czikke a királyi hatalomnak nevezetes korlátozását foglalja magában, a mennyiben a végrehajtó hatalmat a királyra és vele egyenlően a *kirendelt* kir. tanácsra ruházza. Ez azonban nem jelentette a nemességnek győzelmét az aristocratia felett, mert a szűkebb tanácsnak tágabb tanácscsá való kibővülése a főuraknak ülés és szavazati joga ezen törvényben is biztosítva van.

Említettük, hogy a nemességnek az országgyűlések határozatai alapján a kir. tanácsban jutott hely, de az 1518. évi törvényhozás sem biztosította azt, hogy az országgyűlésileg kirendelt tanács a tágabb tanácscsal szemben döntő határozatokat hozzon, mert a törvény még mindig fentartotta a főuraknak régi tanácsbeli tagságát és döntő befolyását is. A mint továbbá említettük, a nemességnek a főnemesség elleni harcza betölti az egész korszakot a tanácsban való döntő részvételért. Végre 1525-ben érte el a nemesség célját. Az 1525. évi (rákosi) I. törvényczikk ugyan szintén biztosítja a

főuraknak az országgyűlés által kirendelt tanácsban való részvételt, de kimondja, hogy a döntés mégis a *kirendelt* tanácsnál legyen. Ugyanezt tartalmazza az 1525. évi (hatvani) I. t.-cz. is. *Ezáltal a végrehajtó hatalom a szűkebb, tehát az országgyűlésileg kirendelt tanács kezébe került.* A szűkebb tanács hatásköre a folyó adminisztratív ügyek elintézésére terjedt ki. Az 1498. VII. t.-cz. szerint ha a tanács országos édekü ügyben határoz, a 16 nemes ülnökön kívül még 8 nemes jelenléte szükséges. Az 1507. évi VII. t.-cz. szerint minden az országot érdeklő ügy tartozik a tanács elé. Ezen hatáskör az 1518. évi XXXIX. t.-czikkben még közelebb iratik körül.

Ezen törvényből általában ki lehet venni, hogy a királyi tanácsban történt a tisztségnek adományozása, a királyi jövedelmekre való felügyelet. Ezen törvény nemcsak a végrehajtó hatalmat, hanem a királyi felségjogok gyakorlását is megosztja a király és a tanács között. Az ország pénzügyi viszonyainak teljes ziláltsága folytán az 1519. évi (bácsi) XVI. és XVII. czikke a királyi tanácsot ruházta fel a királyi jövedelmeknek olyként való ellenőrzésével, hogy a kir. kincstár évenként a királyi jövedelmekről a kir. tanácsnak tartozzék számadást tenni. A tágabb királyi tanács hatáskörébe tartoztak az összes fontos államigazgatási ágak, sőt a királyi személyes biráskodás ügye is szoros kapcsolatban van vele. Az országos tanács is ilyképpen működött és a kormányzóval együtt gyakorolta a legfőbb központi biráskodást.

A királyi tanácsnak törzsét alkották pedig a királyi udvar főtisztviselői, a kik ezen korszakban már az ország főméltóságaként szerepelnek és hivatalos állásuknál fogva tagjai a királyi tanácsnak, az ország valódi bárói, a «veri barones regni.» Ezek között legelső helyen áll:

1. A nádor, a Comes Palatii, kinek előkelő állása és országos főméltósággá való kifejlődése már az előbbi korszakban befejezett dolog.

A nádor a korszak nagyobb részén át királyi kinevezés útján kerül méltóságába. A nemzetnek befolyása a nádori állásra még a XIII. századból való törvényekben is ki van fejezve.

Albert alatt természetesen a királyi tanácsnak jut ezen befolyás. Az 1439. évi II. t.-cz. szerint a nádort a király «a főpapoknak, báróknak és az ország nemeseinek tanácsára velük együtt egyező akaratából választja».

A Mátyás király alatt 1485. évben megalkotott úgynevezett nádori czikkek bevezető részében azonban már a nádornak az országgyűlés által leendő megválasztásáról van szó. Az 1492. évi XXXIII. t.-cz. ismét kiemeli, hogy ezen választásnak a király egyetértésével kell megtörténnie. A nemességnek döntő befolyása Werbőczy megválasztásánál érvényesült, kit a köznemesség 1525-ben emelt a nádori méltóságra. A nádori méltóság egy. Daczára ennek az előző korszak végén és ezen korszak elején előfordul, hogy az országnak egy időben több nádora is volt. A nádornak a végrehajtó hatalom gyakorlása körül igen tekintélyes rész jutott.

A király távollétében a nádor viszi a kormányt. Ezen elv már 1414-ben, Zsigmond királynak az országból való távolléte idejében érvényesült. Az egyházi ügyekben azonban ekkor a király helyettesévé az esztergomi érseket nevezte ki. Ezen kormány hatásköre a végrehajtó hatalom egész körére, a bírói hatalom keretében pedig még a kegyelmezési jogra is kiterjedt — tehát tulajdonképpen minden királyi felségjogra, kivéve a privilegiumosztogatás jogára. Megszorítottan azonban még erre is — a mennyiben birtokadományozási joga a nádornak Zsigmond idejére vezettetik vissza. Királyi helytartónak is nevezik ezért a nádort egykoru oklevelek.

A nádori czikkek még közelebben írják körül a nádornak jogállását.

A király kiskorúsága esetén a nádor gyámja a királynak — tehát gyámkormányzó és mint ilyen az ország lakói neki éppúgy tartoznak engedelmeskedni, mint a királynak. (II. cz.) A nádor helyettesíti a királyt akkor is, ha a király együgyű vagy hanyag. Ő fogadja a követeket, ő felel azoknak. (VII.) A nádornak a végrehajtó hatalom körüli jogkörét a király távolléte esetére a nádori czikkek (XI.) törvényileg is biztosítják. Ő az országnak rendes helytartója. Itt azonban már a kegyelmezés és a birtokoknak korlátlan adományozásának joga kivételik a nádori hatáskörből. Úgy látszik, hogy annak elismerésével, hogy a nádor helytartója a királynak annak távollétében, helytartói hatásköre, különösen a birtokadományozási jogra nézve, esetről-esetre határozatott meg a király által. Így II. Lajos is, midőn Bátori István nádort távollétének idejére helytartónak rendelé ki, azt 32 jobbágytelekig terjedő adományozási joggal ruházta fel.

A királyi tanácsnak a nádor után következő előkelő tagja:

2. Az udvarispán, kinek állása az országbíróéval egy személyben egyesül — Comes et iudex curiae. Ennek tevékenysége főleg a bíráskodás terén érvényesült. A végrehajtó hatalomban inkább csak mint a tanácsnak tagja vett részt. A hadügyi adminisztrációnak egyik részét az 1498. évi XXXIII. t.-cz. bizta rá, a mennyiben a végvárakra való felügyeletet az országbíró gyakorolta.

3. A tárnokmester, kinek sajátlagos pénzügyi hatósági teendőit ezen korszakban a kincstartók (thesaurarii) végzik, főszerepe van a tárnokmesternek a városok fölötti igazságszolgáltatásban.

4. A kancellár már az Árpádok idejében legközvetlenebb tanácsadója volt a királynak. Ezen szerepe a jelen korszakban is megmaradt. Súlypontja a kancellár, illetve Nagy Lajos óta a főkancellár (supremus, summus cancellarius) és a Róbert Károly idejétől fogva létező kisebb kancellária élén álló titkos kancellár (Secretarius Cancellarius) tevékenységének, szintén a királyi igazságszolgáltatásban keresendő. Ezen most kiemelt bírói szerepe a főkancellárnak 1464-ig tart.

Tagja volt a királyi tanácsnak — azonban szintén leginkább bírói működésben, 1464-től fogva a királyi személynök — a personalis. Ezeken kívül szerepelnek a tágabb királyi tanácsban jelenlétük esetén a Horvát-, Tót- és Dalmátországi bán, a végvidéki, mint a szőrényi, a macsói bánok, az erdélyi vajda, a pozsonyi gróf, szerepelnek továbbá a szorosabb értelemben vett udvari méltóságok és tisztségek viselői, tehát azok, a kik a királyi udvartartáshoz tartoznak. Ezeknek részvétele, azért mert állandóan a királyi udvarban tartózkodtak és a tanácsban való részvétel nem volt limitálva, valószínűleg gyakoribb volt, mint a mégis inkább a vidéken tartózkodó valódi vagy címzetes báróké, a kikhez a később említendő szabadispánok is tartoznak. A szorosabbban vett udvari méltóságok a következők voltak: A főudvarmester (marescallus), a ki Róbert Károly idejétől fogva az udvarnak vezetője, továbbá a főlovász-, a főajtónálló-, a főasztalnok-, a főpohárnok- és a fővadászmesterek.

A királyi udvarba tartoztak még a királyi kamarás, mint a kamarásoknak feje. A királyi udvartartást kiegészítették a testőrök, (milites aulae regiae) a királyi udvarnokok (aulici pld. 1475: X.) és az apródok (iuvenes aulae regiae).

A királynéknak külön udvartartásuk volt. A királynénak volt

udvarbirája (iudex curiae), a ki a királyné ingatlanjain lakó udvarnokok felett biráskodott, volt kancellárja, tárnokmestere, voltak udvarhölgyei (puellae domus regiae).

Felemlitendők még a vitézrendek is, a melyek az Anjouk által hozzánk átkerült nyugoti középkori lovagi szellemnek élő tanujelei. A lovagrendek a testületi szervezkedésnek eredményei, a lovagok, azaz a hadi foglalkozást mint élethivatást folytató egyéneknek — rendjén belül. A vallás, a felebaráti szeretet gyakorlása és ezeknek, úgy mint a gyengéknek vitézi bátorsággal való védelme képezték a talajt, a melyből a lovagrendek keletkeztek. Mindezen célok elérése végett testületekbe csoportosultak a lovagok. A vitézrendek keletkezése a keresztes háborúk idejébe nyúlik vissza, a szt. földre. Itt keletkezett a XI-ik században a Joanniták rendje, a XII-ikben a Templosok egyházi vitézrendje. Ezek mintájára alakultak azután a többi vitézrendek, melyeknek tagjai szűkebb testületet alkottak, a melybe a lovagoknak fel kellett vététniök. A rendhez való tartozás bizonyos külső jelvény viselése által volt feltüntetve — ez a rendjel.

A nyugattal való kapcsolatban keletkezett Róbert Károly alatt az első szervezett és alapszabályokkal ellátott vitézrend 1318-ban. Ez a *Szentgyörgy vitézek lovagrendje* volt, melynek alapszabályai 1326-ban adattak ki. Ezek szerint a rendnek 50 tagja lehetett. Fővédője a király volt. Élén áll a rend kancellárja egy egyházi és egy világi bíróval, kik egyedül ítélnék a rend tagjai felett.

Kötelesek a rendtagok a királyt és az országot veszélyektől megóvni. A rendtagoknak jelvénye fekete köpeny, melynek csuklyáján, a belső részen «in veritate iustus sum huic fraterali societati» felírás van.

Az *Arany-sarkantyus lovagrend* szintén Róbert Károly alatt keletkezett, valószínűleg a Zách-féle merénylet után, a király személyének védelme okából. Szervezve nem volt. A koronázás alkamával — valószínűleg Mária idejétől fogva — avat a király némely előkelőt arany-sarkantyus vitézzé.

A *Sárkány lovagrend* Zsigmond alatt alapított. Már 1394-ben létezett, alapszabályai 1408-ban adattak ki. Jelvénye egy kereszt «O quam misericors est Deus»-féle felirással és erről lelógó sárkány. Ezen jelvényt azonban csak a rendnek 24 nagykeresztese használhatta, a többiek pusztán a sárkányt viselték. A Husziták elleni háborúk adtak okot a rend megalapítására.

A kereszténységnek a törökök, mint hitetlenek ellen viselt háborui adták okát annak, hogy Mátyás király 1472-ben a *«Krisztus kinszenvedésének rendjét»* alapította.

A rendnek tagjai lehettek királyok, fejedelmek fő- és köz-nemesek, egyháziak és világiak sőt nők is, asszonyok és szűzek. A rendnek jelvénye három arany vagy ezüsből készült tövisből fonott koszorú, abban egy oszlop kötéllel átfonva és rajta keresztben egy lándzsa és egy nádszál spongyával. Erről lánczocskán függ egy veres kereszt, benne pálcza és három szög, I. N. R. I. felírással. A kereszt jobboldalán függ egy korbács, baloldalán egy seprő. Mindez aranyból vagy ezüsből van készítve, a szerint vajjon lovagok viselik-e a jelvényt vagy *«kenétek»*, azaz szolgálatban álló nemesek.

Csak egy nyomunk van arról, hogy Mátyás király ezen rendjelet adományozta. Bécsben ugyanis Mátyás, az udvarban tartózkodó Schweiczi követet a Szt. István templomban 1488-ban lovaggá ütötte.

A királynak czime ezen korszakban: *«Majestas»* vagy *«Regia Serenitas»*. Az országos és udvari főméltóságokat *«magnifici viri»* czimzéssel tisztelték meg.

2. §. *A királyi kancellária.*

A királyi kancellária ezen korszakban is azon feladattal volt megbízva, hogy a királyi okleveleket megszerkeszsze és kiadja.

A kancelláriának feje a kancellár, summus, supremus vagy eximius Cancellarius, a ki ezen korszakban már országos főméltósággá lett. Előkelő egyházi főurak, leginkább az esztergomi érsek, de püspökök is (mint pld. Zsigmond alatt a zágrábi, nagyváradi) viselik ezen országos főtiszttséget.

A főkancellár egyéb állásánál fogva nem lehetett maga személyesen az okmányok kiállításának közvetlen közege. Alatta állott mint a kancelláriának vezetője, az alkancellár, azután a notáriusok stb., a kik az okmányokat megszerkesztették, a scriptorok, a kik írták.

Az alkancellár ezen korszakban szintén méltósággá lesz és közvetlen befolyása a királyi kancelláriára szintén nem folytonos. Ezen állásban is előkelő egyházi főurakat látunk, pld. Nagy

Lajos alatt a veszprémi püspököt, a királyné kancellárját, majd állandóbban a székesfehérvári prépostot.

A királyi kápolna — Capella regia — ezen korszakba is átnyulik. Ennek feje is előkelő egyházi főúr, (prépost, püspök) a comes capellae. A comes capellae, a Róbert Károly idejében keletkezett kisebb vagy titkos kancelláriának is egyuttal vezetője és mint ilyen, a *titkos kancellár* címét viseli. Róbert Károly idejében ő a Visegrádon lévő királyi levéltárnak őre.

A comes capellae állása és a titkos kancellári állás azonban csak a XIV. század végeig van egy személyben egyesítve, innen túl külön személy viseli a két méltóságot.

A titkos kancellária szervezett hivatal volt. Működtek ott jegyzők, notáriusok stb.

Az 1435. évi (VI.) XI. és XII. t.-cz. a korszak elejétől fogva külön álló két kancelláriának birói működésére vonatkozó díjjait határozza meg.

Általában el van fogadva*), hogy a nagyobb és a kisebb vagy titkos kancellária Mátyás által 1464-ben egyesített. Ezen egyesítés azonban csupán az igazságszolgáltatásra nézve teljesen bizonyos. Véleményünk szerint azon körülményből, hogy a fő- és titkos-kancellári méltóságot 1464-en túl több ízben egy és ugyanazon személy viselte és azon tényből, hogy 1464-től fogva a főkancellárnak személyes királyi helyettesi bírósági minőségéről (praesentia specialis) említés téve nincs, hanem csakis a titkos kancellár személyes praesentiajáról, továbbá hogy az 1486. évi LXVIII. t.-cz. a főkancellárt az ország főbirái között már meg sem említi, továbbá abból, hogy ennek birói tevékenysége a titkos kancellárra, illetve ennek helyettesére, a *locumtenensre* ment át: még egymagában nem lehet teljes bizonyossággal arra következtetni, hogy a főkancellária a titkos kancelláriával egyesült.

Az 1508. évi decretum záradékában például előfordul külön a főkancellár, a titkos kancellár és a királyi jelenlét személynöke (Praesentiae nostrae Locumtenens).

Véleményünk szerint a biráskodási teendők úgy a főkancelláriában mint a titkos kancelláriában talán még sem szívták magukba és nyelték el teljesen a végrehajtói functiókat. Az igaz-

*) Hajnik: A királyi bírósági jelenléte stb. czimű jeles értekezésének 17. és 18-ik lapja.

ságszolgáltatási functiók szemlátomást jobban domborodtak ki, mint a közigazgatási teendők. Ezért az ezek körében bekövetkezett változások is szembeötlőbbek, mint a többiek.

Az bizonyos, hogy a királyi kancellár személyes királyi bíraskodása, a praesentia specialis megszűnt és hogy a titkos kancellár, illetve ennek helyettese, a locumtenens, képviseli a királyi személyes bíraskodásnak szervezett bíróságát, hogy tehát a speciális és personális praesentia mintegy egyesül. De a kancellári bíraskodásban lefolyt ezen hullámvászon még nem jelenti a főkancelláriának, mint közigazgatási hatóságnak absorbeálását is okvetlenül. Valószínű, hogy a főkancelláriának ezen hatásköre is megszűnik és hogy a két kancelláriának egymás közötti hatásköre sem volt kellőképpen elhatárolva, a minnek tulajdonítható azután azon körülmény, hogy a fő- és titkos kancellárok néha felváltva szerepelnek, úgy, hogy még királyi decretumokat is ad ki mindegyikük, pld. a titkos kancellár Mátyás alatt az 1486. évi decretumot, továbbá hogy királyi decretumok a titkos kancellár őrizetére bízott titkos királyi pecsétek alatt kelnek (1475.). Ha nem azon álláspontra helyezkednénk, hogy a két kancellária még 1464. után is administrative külön működött, úgy el kellene fogadni, hogy az egyidőben létező két kancellár egyenlőképpen főnöke volt a kancelláriának, vagy azt kellene feltételeznünk, hogy olyan esetben, ha a főkancellár nem volt egy és ugyanazon személy a titkos kancellárral, a főkancellár már csupán cím szerint volt méltóság és tényleges működése az alkancellár által sem pótoltatott már.

A királyi kancelláriának az okmányok kiadása körüli tevékenysége szorosan függ össze a királyi pecsétekkel, melyek mint hiteles pecsétek (*authentica sigilla*) az okmány hitelességét igazolják.

A főkancellárnál volt az aranybulla és a királyi kettős pecsét megőrzés végett, a melyek alatt a privilegiumok, adománylevelek szoktak volt kiadatni. A kettős pecsét két példányban vésetett ki. Ezek ellenében a főkancellár — legalább a XIV. században — saját pecsétjét tette le a nagyobb kancelláriában. Megesett, hogy sürgős esetekben, a kancelláriában felhalmozott egyéb ügyek gyorsabb kiadványozása végett királyi oklevelek a főkancellárnak ezen pecsétje alatt is kiadattak. Ezen körülmény azonban magában az okmányban külön kiemeltetett.

A kancellár a nála levő pecsétek biztos megőrzéséről maga gondoskodott. A XIV-ik században ezt a főkancellár olyképp tette, hogy a pecséteket udvari embereire (familiares) bízta.

Az aranybulla és kettős pecséten kívül éltek a királyok más pecsétekkel is, akkor, a midőn nem volt a két említett pecsét alkalmazható. Ez volt a *secretum sigillum*, a titkos pecsét. A *secretum sigillum* eleinte nem jelentett egy külön fajlagos pecsétet, hanem csak azt jelentette, hogy a király ezt nem mint rendeset, hanem külön alkalommal használja. Ezen külön, *secretum*, vagy titkos pecsét őrzése a titkos kancellárra bízott és minthogy idővel ennek a mondott helyen letett pecsétnek a használata is állandósult, a *secretum sigillum* vagy titkos pecsét is fajlagosan külön királyi pecsétté vált. Ezen titkos pecsétnek jelentősége idővel emelkedett, a kettős pecséttel egyenlővé lett. Zsigmond már czimer-adományokat állít ki ezen (*minori seu secreti*) pecsét alatt (pld. Chapy Andrásét 1418-ban), míg végre királyi decretumokat is a titkos pecsét alatt adnak ki, pld. az 1475-ikét. A titkos pecsétet idővel függő pecsétként is alkalmazzák privilegiumokon.

A főkancellárnál, mint a *specialis praesentia* képviselőjénél, volt ezen királyi bíróságnak pecsétje is. 1458-ban vésettek ilyent. A király azonban ezen pecsétjét, mint sajátját, bárkinek őrizetére bízhatja (1459 : XXXV.).

A titkos kancellár, mint a *personális praesentia* képviselője, ezen királyi bíróság pecsétjével élt, mely ő reá, illetve a *locumtenens*re volt bízva. Midőn a főkancellár speciális *praesentia*ja megszűnik, a bírói pecsét a titkos kancellárnál, illetve a *locumtenens*nél van.

A gyűrűs pecsét tulajdonképpen a királynak magánjellegű pecsétje volt. Az első korszakban őrzi a *notarius apocrysius*. Közhitelű pecsétté emeli Róbert Károly, midőn úgy intézkedik, hogy III. Endre oklevelei az ő gyűrűs pecsétje alatt erősíttessenek meg. Az 1471. évi VIII. törvénycikk a királyi pecséteket, t. i. az aranybullát, a kettős, a titkos, a bírói pecsétet felsorolván, utolsó helyre a gyűrűs pecsétet teszi, a miből világos, hogy ez is közhitelű pecsét volt.

A kancelláriában az okmányok kiállításának megkönnyebbítése okából használtak iratmintákat, formulákat. Ezekről a források előadásánál tettünk már említést.

3. §. A királyi legszemélyesebb igazságszolgáltatás a központban és az ebből keletkezett további bíraskodási szervek.

Az igazságszolgáltatásnak forrása a király, illetve ezen korszakban a szt. Korona. Ennek jelentősége egyrészt az, hogy a bírói felségjog is átruházott természetű, másrészt pedig, hogy a bírói hatalom gyakorlása is megoszlik a király és a nemzet között. Jellegzi az igazságszolgáltatást, hogy szorosan összefügg a végrehajtó hatalom gyakorlásával, sőt hogy mindkettőnek szervei azonosak. Ezen azonos szervek működésének súlypontja pedig az igazságszolgáltatás felé hajlik. A közigazgatási teendők a bírói teendők mellett majdnem másodrangúknak tűnnek fel. Látszik ez például a szűkebb királyi tanácsnál, a két kancelláriánál. Lehet, hogy az igazságszolgáltatásnak ezen elsőrendű szereplése csupán látszat. Látszat pedig azért, mert a bírói jognak gyakorlása bírói szervezetet tételez fel. A szervezés pedig maradandóbb nyomokat hagy maga után. Másrészt azonban tény, hogy az állami élet funkciói között egyiknek sem tulajdonítottak olyan fontosságot, mint az igazság kiszolgáltatásának. Ki van ez fejezve a koronázás alkalmával avval, hogy a koronázási szertartás egyik lényeges mozzanataként szerepel a király bírói felségjogának gyakorlása, a midőn a király néhány pert tényleg, vagy legalább jelképiesen (Posthumus László) elintézi. A királyi bíraskodás mint a koronázási szertartásnak egyik része az egész korszakon át tartotta magát, sőt I-ső Ferdinánd koronázása alkalmával is divott még.

Az előre bocsájtottak alapján midőn a bírói szervezetet és a királyi hatalmat mint főforrását az igazságszolgáltatásnak, továbbá ezeknek kapcsait a végrehajtó hatalom szerveivel tárgyaljuk, mindezeknek eredetét messzebb visszamenve az állami élet funkcióira hivatott tágabb körű szervek működésében kell keresnünk. A bírói funkcióknak tágabb körű szervei voltak a törzsszervezeti «communitas», a székesfehérvári törvénytörvények, a vidéki congregationalis jellegű nádori törvénytörvények, az évi törvénytörvényeknek átalakulása folytán keletkezett törvényhozói gyűlekezetek, mely változásnak ütköző pontja éppen az volt, hogy közjogi jellegű pereket is ezen gyűlekezet hatáskörébe utaltak. Ilyen tágabb körű szerveknek bírói működése a jelen korszakban is folytatódik. Ott vannak a

nádori proclamata congregatiók, a megyei congregatiók birói működésben, az erdélyi vajdának congregationális bíróságai, a királyi tágabb tanácsnak birói tevékenysége a királylyal együtt, vagy ha király nincs, ennek legfelsőbb birói functiója, elvégre pedig, — és ez mutatja leginkább szoros kapcsolatát a birói hatalomnak a nemzet összeségével, hogy még ezen korszakban is bizonyos perekben maga az országgyűlés gyakorolja a birói hatalmat. A birói hatalom tehát nemcsak a végrehajtó, hanem a törvényhozói hatalommal is kapcsolatban van. A nemzet ilyen formán a birói felségjogot átruházza ugyan a királyra, de ezen átruházás daczára kivehet egyes súlyos eseteket és ezen ügyekben a birói hatáskört magának tartja fenn. Ilyen ügyek pld. a hűtlenségi perek, melyekben a király a XV-ik század végéig maga ítelt a tanácscsal. Az 1495. III. és 1507. VII. t.-cz. szerint ezen perek az országgyűlés elé tartoznak, csak ez mondhat ítéletet.

A mint a mult korszak tárgyalásánál említettük, a királyság kezdetén a nemesség a királynak közvetlen birói hatalma alá tartozott. Ezen tétel elfogadására készített először a királynak megkoronáztatása alkalmából gyakorolt birói tevékenysége, továbbá, hogy a nemesség a tized és pénzbevéltási ügyeket kivéve nem tartozott a várispán birói hatalma alá. Hozzájárul még azon körülmény is, hogy a király utazó bíróságot is tartott, melynek illetékessége alá a nemesség tartozott. A királynak ezen közvetlen birói működése egyrészt lehetséges volt, mert a királyság kezdő korában még sűrűn találkoztunk a nemzetségi bírakkal («hamis bírák») a kik a királyi bíraskodás alól sok elemet elvontak, de szükséges is volt a királynak közvetlen bíraskodása éppen azon okból, hogy ezen hamis bírának működése megszűnjék. De lehetséges is volt ezen közvetlen királyi bíraskodás, mert hiszen a székesfehérvári törvénynapok is elvontak sok ügyet a királyok *folytonos* birói működésétől. A mint említettük a királyi közvetlen bíraskodásban a királyt a nádor helyettesítette legelőször. Ezt onnan következtetjük, mert a nádor a királyi udvarnokoknak ugysis bírāja volt, továbbá, mert a királyi utazó bíróságot a vidéken is a nádor helyettesítette és ebből fejlődött ki aztán a nádornak általános birói joga a nemesek fölött, a mi azáltal nyer befejezést, hogy a nádornak külön curiája keletkezik. Ezáltal természetes, hogy a királyi legszemélyesebb bíraskodás alá tartozott esetek számban megfogytak

és hogy az országbíró mint *praesentia regia* lett a királyi személyes igazságszolgáltatásnak állandó szervévé.

A XIII. században amint említettük, a nádor volt a nemességnek rendes bírója. A kir. curiába tartoznak a nemesek nevezetesebb birtokperei, különösen a kir. joggal kapcsolatos perek, azonkívül azoknak perei egyáltalában, — tekintet nélkül a per tárgyára, — a kik a királytól különös privilegium alapján kaptak jogot rá, hogy perük csakis a királyi curiában fog elintéztetni. A *praesentia regia* az Árpád-korszakban a curiában a királyi bíraskodást jelentette, melynek keretében a király néha személyesen is ítél, természetesen a királyi tanácscsal. Az Anjou-korban 1342-től fogva a nádor ismét a királyi curiában gyakorolja a bíraskodást. De midőn visszakerül a kir. curiába, nem gyakorolja a *praesentia regiát*, tehát nem végzi azon birói teendőket, melyek már most a király legszemélyesebb birói teendőiből indulnak ki, hanem képviseli a «*praesentia palatinalist*». A királyi curiában a nádor mint a «*praesentia palatinalis*» képviselője azon pereket fejezi be, melyeket a vidéken a nádori congregatiókon megkezdett, de ott bizonyos okokból be nem fejezhetett. A nádornak működése tehát tulajdonképpen a kir. curiai bíraskodásnak kiágazása. A kir. curiában a XV. század elejéig még egy rendes bíró van; ez a tárnokmester. A tárnokmester a kir. curiában képviseli a «*praesentia tavarnicalist*». Birótársai között szerepelnek ekkor már a városok képviselői. A királyi legszemélyesebb bíraskodásnak szerve — tehát a *praesentia regia* mellett, maradtak ügyek, a melyekben a király tényleg személyesen ítél. Ezekben is helyettesítette magát a király. Megbízott egy udvari tisztviselőt. Ez volt a különös jelenlét bírósága, vagyis a «*specialis praesentia regia*». Ilyen megbízás már a múlt korszakban is előfordulhatott, a nélkül hogy ezen újabb legszemélyesebb bíraskodásnak szerve még állandóan kifejlődött volna. Nagyon közel fekvő dolog volt azonban, hogy a király azon hivatalos személyt bizza meg ujabbán a legszemélyesebb bíraskodás teendőivel, a ki a királyi oklevelek megszerkesztésével foglalkozik. Ez pedig nem volt más, mint a kancellár, Nagy Lajos óta a főkancellár. A kancellár vagy alkancellár állítja ki a *specialis praesentia*n kiadott okleveleket, birói ítéleteket. Mivel ez állítja ki az oklevelet, igen természetes, hogy a király a *specialis* birói teendőket is a főkancellárra bízta. A *specialis* királyi bíraskodásnak helyettesi-

téséből keletkezik a királyi curiában 1380-tól fogva a «praesentia regia specialis», melyet a főkancellár képvisel. Az Anjou-kor végén a királyi curiának legelső birájává lesz a királyi kancellár. A specialis praesentia regiához tartoznak azon ügyek, melyek a király specialis kiváltsága alapján kerülnek a királyi curiába, vagy azoknak ügyei, a kik privilegiumot kaptak nemcsak olyan értelemben, hogy ügyük a királyi curiában fog elintéztetni, hanem hogy abban a specialis praesentia regia fog itélni. Midőn a legszemélyesebb királyi biráskodásnak újabb szerve már állandóan a főkancellár, megint maradtak fenn ügyek, a melyek a királynak legszemélyesebb biráskodása alá tartoztak. Ezen biráskodása a királynak a «personalis praesentia». Olyan ügyek tartoztak ide, a melyek a nádor vagy az országbíró biróságától, felülvizsgálás céljából kerültek a király elé. Megjegyzendő, hogy a király személyes jelenlétének birósága nem is volt a királyi curiához kötve, hanem a királynak személyes tartózkodási helyéhez kapcsolódik, a mi a biróságnak azon jellegéből indul ki, hogy ez a királynak legszemélyesebb birósága. A biróságnak hatásköre 1435-ig, Zsigmond király Decretum maiusának kiadásáig nincsen szabályozva. Felsőbírói ügyek, hűtlenségi perek azok, melyek feltétlenül ide tartoznak, mert ezeket mindig legszemélyesebben intézte el a király. A királynak bírótársai a főpapok és bárók, a kik éppen a király tartózkodási helyén a király körül vannak. 1435-ben azonban változás következik be. A kisebb és nagyobb hatalmaskodási perek elszaporodnak. A proclamata congregatiókon teljesített vizsgálat után ezen ügyeket a királyi curiába terjesztették fel. Az 1435. évi IV. és V. t.-cz. intézkedik arról, hogy a proclamata congregatiókon nyomozott ügyek, a personalis praesentia, a nádor vagy az országbíró elé terjesztendők. Ennek következtében a personalis praesentianak ügyköre nagyon tágult, a mi igen nagy megterheléssel járt. Beállott tehát ismét szüksége annak, hogy a király birósági működését átruházza. A helyettesítésről eleinte úgy gondoskodtak, hogy az országbírónak praesentia regiája és a kancellárnak praesentia specialisa együttvéve képviselte a király személyes jelenlétét. Ezen helyettesítés csak átmeneti intézkedés volt. A két praesentia megbízása mellett előfordul, hogy egyes egyháziak, mint birósági «deputatusok» képviselik a personalis praesentiát. A personalis praesentia csak 1453-ban szervezkedik állandóan. Ekkor lesz a

személyes jelenlét bíróságának képviselőjévé a titkos kancellár. Mióta a personalis praesentiának állandó szerve van, innentől a specialis praesentiának jelentősége alább száll. A rendes bíróságok hatásköre alóli kivételek, azon perek, melyek a királynak specialis protectioja folytán a kir. curiába kerülnek, már most mióta a titkos kancellári praesentia keletkezik, ide jutnak, mert ez képviseli a tulajdonképpeni legszemélyesebb királyi bíraskodást. Ennélfogva a specialis praesentia ügyköre megcsappant, másrészt azonban a hatalmaskodási esetek megszorodtak, melyek ide tartoztak. Az 1453. évi XXXII. t.-cz. rendelkezése szerint a hatalmaskodási esetek a personalis praesentiából átutaltattak a specialis praesentia elé. A specialis jelenlétet ezen esetben egy «protonotarius» t. i. a specialis jelenlétnek egyik ítélő mestere képviseli. Ezen protonotariusnak külön pecsét adandó. Hat nemes mint bírótárs működik vele. Bekövetkezik azután azon változás, hogy a rövid határidejű perek, melyek a specialis praesentiához utasítottak, 1452–63-ban már a personalis praesentiánál is meg voltak indíthatók. Ennek következtében igen természetes dolog, hogy előbb midőn átutalták ezen pereket a specialis jelenléthez, hogy ezen bíróságnak hatáskört szabjanak, most midőn ezen pereket meg lehetett indítani a personalis praesentiánál is, a főkancellárnak jelentősége ismét megcsökkent (1458). A jelzett körülményeknél fogva a két praesentia közötti különbség meg is szűnt. De még inkább megszűnt a különbség 1464-ben. Ezután az okmányokban csupán a personalis praesentiáról történik megemlékezés. A personalis praesentiát még mindig a titkos kancellár képviseli. Ezt igazolja az 1486. évi LXVIII. t.-cz., midőn az ország rendes birái között a nádor és az országbíró után a titkos kancellár említettik, a kinek helyettese is van, a ki a királynak birói pecsétjét is őrzi. Már azon körülmény, hogy ezen locumtenens őrzi a praesentia personalisnak pecsétjét, mutatja, hogy ezen locumtenensnek állása idővel fontosabb lesz, mint magának a titkos kancellárnak az állása, a ki a personalis praesentiának még mindig hivatalos képviselője. De a titkos kancellár nem volt mindig jelen és így a locumtenens lett idővel tulajdonképpeni képviselőjévé a személyes jelenlétnek. A locumtenensnek neve «personalis» vagy személynök. *Tehát a személynökség a personalis praesentiának*, melyet a titkos kancellár képviselt, helyettesítéséből indul ki. Ezen személynök épügy, mint

az ország többi nagy bírái, minden ügyben ítelt. Itélt a kir. táblán, a «*sedes judiciaria*»-n, melynek tagjai az ország nagybírái és helyettesei. És pedig ítelt nemcsak az oktavalis, hanem a vármegyék-től felebbezett, ide felkerült u. n. «*transmissionalis*» perekben is, továbbá a «*breves brevium*»-okban, a 15—32 napos hatalmaskodási perekben is. Ezért az 1514. évi L.V. t.-cz. értelmében a personalisnak állandóan Budán kellett laknia. Innentúl ha azt akarták kifejezni, hogy a király legszemélyesebben ítél, akkor ezt úgy fejezték ki, hogy «*propria in persona*» ítél a király. Ilyenkor az idézés a király felsége elé történik. Voltak esetek, midőn a király a praesentiák mellett személyesen ítelt. Így az örökös grófok tartoztak a király legszemélyesebb bíraskodása alá. Ide tartoztak továbbá azon ügyek, melyek a curia militarisból kerültek fel, ezenkívül a hűtlenségi és nagyobb hatalmaskodási esetek. Az 1498. évi VIII. t.-cz. szerint a nagyobb hatalmaskodási esetek, az «*invasio domus, verberatio, detentio és interemptio nobilium*» a királynak legszemélyesebb bírósága elé tartozik. Ugyanezen rendelkezést ismétli az 1518. évi XVII. t.-cz.

A hűtlenségi pereket a király már régi időtől fogva a nagyobb tanácsban intézte el. Az 1495. évi III. t.-cz. szerint azonban a hűtlenségi (*nota infidelitatis*) esetekben csak az idézés történik a király által, de a legközelebbi országgyűlés elé, melynek hatáskörébe tartozik, a mint már említettük, ilyen perekben ítéletet hozni. Ezen intézkedést az 1507. évi VII. t.-cz. megismétli. A vádat a személynök képviselte és az országgyűlésen jelen lévő nemesek összessége mondja ki az ítéletet. Az ítéletet az ország három nagy bírása adja ki pecsétje alatt. A királynak legszemélyesebb jelenléte mellett folyik le az igazságszolgáltatás sokszor a «*sedes judiciarian*», az ország nagy bírái által tartott törvényszéken. Személyesen van jelen a király a központi bíróságnál akkor, ha a sedes iudiciarián hozott ítélet a királyhoz felebbeztetik. A Habsburgok alatt a királynak legszemélyesebb bíraskodása megszűnt, daczára annak, hogy I-ső Ferdinánd megkoronáztatása alkalmával még tart bírói széket.

A király személyesen bíraskodik még a curia militarisban is. Ezen bíróságnál vagy személyesen van jelen, vagy pedig helyettesíteti magát a comes curiae által, a mely tisztség kapcsolatban van mindig az országbíró méltóságával (*Comes et iudex curiae*.) A curia militaris

a királyi udvarban tartózkodó vitézeknek (aulae regiae milites) becsületbirósága volt Róbert Károly idejétől fogva. Illetékessége eleinte csupán a királyi udvar nemeseire terjedt ki. Később azonban nem csupán ezek nyertek ezen bíróságnál igazságot, hanem a többi nemesek is, ha becsületre és emberségre tett ígéret nem váltatott be, mindazon ügyekben tehát, a melyek ilyen ígéret nem teljesítése folytán becsületbe vágó eredményre vezettek — «in factum honoris». Az egyszerű becsületsértések a vármegyei bíróság elé is voltak vihetők, de ha felperes a sértőt a curia militaris elé idéztette — ennek meg kellett felelni. A felek elmaradása a becsületsértés következményét vonta maga után. Megjelenés esetén a bajvívás döntött. A legyőzött becsületvesztetté lett. Kizáratott az emberi társaságból. Ezen állapotának megfelelő ruhában is kellett járnia.

4. §. A központi királyi bíróságok szervezete. A királyi tábla kifejlődése. Szervezete és hatásköre. Fellebbviteli bíróságai. Az egyes nagybírák. Személynői szék.

A királyi curiában a király személyes bíraskodás szerveivé vált bíróságok: a nádor, (a kinek a mult korszakban keletkezett külön curiája 1342-ben megszűnt és ha nem ítelt a vidéken, ismét a királyi curiában végezte a bíraskodást) az országbíró, a főkancellár, a titkos kancellár, illetve a személynök bíróságai, szervezett bíróságokká fejlődtek ki. Mindegyik bíróságnál voltak helyettesek, segédek. A helyettesek — vicegerentes — voltak az alnádor, az alországbíró és a különös és személyes jelenlétnek helyettese — a későbbi locumtenens.

A királyi curiának említett bírái, a kik a személyes királyi igazságszolgáltatásnak váltak szerveivé, az ország rendes (judex ordinarius) bíráinak neveztettek. Jellemző tulajdonságuk ezeknek az, hogy joguk volt minden ügyben bíraskodni. Ha hatáskörük nagyjában szabályozva is volt, a hatáskörök határvonalai nem voltak szigorúak, sőt egyik bíró a másik helyett is eljárhatott — meg is esett, hogy a király maga tett át ügyeket az egyik bírótól a másikhoz. Az ország rendes bíráinak sorrendjét, a mint ezt már a kancellária tárgyalásánál említettük az 1486. LXVIII. t.-cz. írja elő. Első helyen van a nádor, azután következik az országbíró, azután a titkos kancellár, illetve ennek helyettese a locumtenens.

Már itt nem szerepel a főkancellár. A nagy biráknak segédjei voltak a protonotáriusok. Ezeknek jelentősége a pernek a XIII. században kifejlődött írásbeliségével függ össze, a nádornak és az országbirónak már a mult korszakban volt protonotáriusa.

Ezen korszakban, a XIV. században a specialis praesentia bíróságának kifejlődésével találkozunk ennek protonotáriusával (protonotarius specialis praesentiae), majd a főkancellár bíróságánál a XV. század második felében a praesentia personalis protonotáriusával, a ki akkor midőn a két bíróság egyesült, a személynök protonotáriusává lesz. Azért azonban, daczára annak, hogy a főkancellár bírósága, — a specialis praesentia megszűnt — ennek protonotáriusa tovább is megmaradt, úgy hogy a curiában 1464-től a nádor, az országbiró és a két személynöki protonotárius működik.

Protonotáriusát minden nagy bíró maga nevezte ki, alattuk voltak a megfelelő számú jegyzők, náluk volt az illető nagy bírónak pecsétje. A Protonotárius — ítélőmester — saját nagy birájának ítélőszékén jelen volt, ő szerkesztette az ítélettervezeteket, ő terjesztette ezeket elő. Az ítélőmestereknek az 1498. évi IV. t.-cz. értelmében nemesi származásuaknak kellett lenniök. A XIV. században a különböző nagy bírák ítélőmesterei, bármely nagy bíró által tartott bírói széken is részt vehetnek és pedig mint bíró-társak. Néha itt saját nagy birájuk helyetteseiként (vicegerens) is szerepeltek.

Az ország rendes, vagy nagy bírái eleinte nem alkottak a curiában szervezett bíróságot, továbbá a curiában nem is működött állandóan egy bíróság sem. Midőn a fentemlitett bíróságok a királyi személyes biráskodásnak szerveivé lettek, az évnek bizonyos visszatérő szakáiban tartottak bírói széket a nagy bírák. Ezek voltak az u. n. nyolczados bírói székek, az octávák. Az octáva tehát bizonyos visszatérő időben kijelölt, egyházi ünnepeket követő nyolczadnapon (eleinte ezen nyolczadnap pontosan tartatott be) kezdődő biráskodást jelent. Ilyen octavális bíróságokat nemcsak a curiában tartottak meg, hanem más felsőbb központi bíróságoknál, de még a vármegyéknél is.

Már ezen octávás bíróságok megtartásából látható, hogy a királyi curiában nem volt folytonos igazságszolgáltatás, de nem is volt együttesen működő egységes szervezett törvényszék. Az ország nagybíráinak mindegyike tartotta a maga bíróságát, a nél-

kül, hogy hatáskörük szigoruan el lett volna egymástól különítve. Ezen körülmény azáltal nyer beigazolást, hogy egyik ügy az egyik nagybírótól a másikhoz volt átutalható. Ezen az egyik vagy másik nagybíró által, természetesen nagyjában mégis hatáskörébe tartozó ügyekben tartott bírói széken a többi nagybírák, azok helyettesei és ítélőmesterei vettek részt. Az ítélet mindig az ítélőszéket tartó nagybírónak pecsétje alatt adatott ki.

A mint annak idejében a perek írásbelisége okozta azt, hogy azon hatóság, mely a peres eljárással összefüggő írásbeli teendőkkel, különösen az ítéletlevelek megszerkesztésével és azoknak kiadásával volt megbízva, — a kancellária t. i. — a királyi személyes bíráskodásnak szervévé lett: úgy a perek egy nemének, a hatalmaskodási pereknek megszorodása és azoknak a királyi curiába való terelése lett közvetlen oka egyrészt a personalis praesentia létesítésének, de még annak is, hogy az igazságszolgáltatás gyorsítása végett rövid határidejű perek keletkeztek és annak is, hogy a curiai bíráskodás állandósított, a curiában működő nagybírák bíróságai egy bírósággá szerveztettek, egyszóval hogy a királyi curiában a XV. század második felétől a kir. tábla, sedes iudiciaria vagy tabula regia elnevezése alatt szereplő bíróság keletkezett.

S azon körülmény, hogy a curiában legutolsónak létesült bíróság keletkezésének okait — ugyanezen bíróság elé tartozó ügyeknek sokasága — követő további ok eredményezte a sedes iudiciariának állandósítását és szervezését, úgy ezen körülmény adja meg egyuttal annak magyarázatát is, hogy a szervezett királyi tábla élére a korszak végén ugyancsak legutolsónak keletkezett bíróság feje, a locumtenens, a személynök kerül.

A királyi tábla szervezetének structurája meg volt azon közegeknek együttműködésében, a kiket már felemlítettünk. Maguk az országos nagybírák, azok helyettesei és ítélőmesterei és mindezekhez csatlakozóan a királyi tanácsnak tagjai.

A midőn a királyi tanácsból a királyi curiában működő szorosabb értelemben vett bírósági személyekhez a meghatározott számú és megjelenési köteleességgel kirendelt személyek kerülnek, kiknek szolgálati ideje is meg van határozva, a királyi táblának szervezete be van fejezve.

A királyi központi bíróságon nemcsak a tágabb tanácsnak

tagjai vettek részt, hanem már a korszak elejétől fogva vannak adataink arra, hogy a nemesek sorából is hivattak meg ülnökök, assessores.

A központi igazságszolgáltatás terén tehát a nemességnek a közügyekben való részvétele inkább sikerült, mint a központi végrehajtó hatalom gyakorlásában. A központi végrehajtó hatalom fejlődésének tárgyalásánál említettük a kormányzói tanácsot és azon rendelkezését az 1446. évi IX. t.-cikknek (Kovachich Sylloge 112.), hogy az octavális törvényszékek tartása czéljából két praelátus és két báró rendeltetett ki, a kik hat nemessel együtt működnek a kormányzó és nádor és az országbíró mellett. Ezen így meghatározott száma a központi bíróság tagjainak nincsen korlátozva, mert ezen bírósághoz a tágabb tanács is hozzájárulhat — a kormányzó meghívása alapján. Ez a legelső törvényes intézkedés a bírósági ülnökök kirendelésére vonatkozólag, mely azonban csak az octávákra, tehát nem folytonosan működő törvénykezésre vonatkozik.

A királyi tábla állandósítása azonban nem késett. A hatalmaskodási esetek megszorodtával a divó hosszú határidejű octávák (magna seu integra) mellé rövid idejű eljárás létesült (evocationes breves, breves brevium), a mely bíróság az octávákon kívül, vagy ezek után folyton tartandó és pedig a specialis praesentiát képviselő nagybíró vezetése alatt, a kinek részére külön pecsét vésendő és a kinek külön ítélőmestere is van. Ezen bíróság szervezéséhez tartozik hat előkelő nemes és a jogban jártas (prudens) ülnöknek kirendelése. A protonotáriusnak mindig Budán kell laknia. Az ülnökök díjazásáról a király gondoskodik, mert ő nekik állandó lakásra van szükségük. (1458: XXXV.) Az ülnököket a király a tágabb tanácscsal rendeli ki. Az 1478. évi XII. t.-cz. azonban az ülnököknek országgyűlésen történő megválasztásáról szól, egyuttal kiemelve, hogy úgy az octávákon, mint az állandó bíróságon a nádor, az országbíró és a személyes jelenlét bírójának, a nyolczados ülnökök felének okvetlen jelen kell lenniök.

A királyi táblán tehát, a melyen néha, különösen pénteken, a szegények ügyeinek tárgyalása alkalmával, a király is jelen volt, a midőn szervezve van, jelen vannak az országnak nagybírái, ezek helyettesei és ítélőmesterei, jelen *lehetnek* a felsőbb központi bíróságok fejei, mint a tárnokmester, a horvát-szlavon-dalmát bán,

az erdélyi vajda, ezeknek helyettesei, ítélőmesterei, a nagy seneschal, a kik csak akkor kötelesek megjelenni, ha külön meghívatnak, továbbá jelen vannak az ülnökök. A főuri ülnökök száma később három, utóbb négy, a nemesi ülnököké pedig tizennégy, később tizenhat.

Az 1486. évi III. t.-cz. szerint az ország nagybirái körül legalább kettőnek kellett jelen lennie. Az ülnököknek a nyolczados törvényszéken teljes számban, a breveseken pedig az ülnökök fele részének kellett jelen lennie és pedig váltakozva, a mit az 1500. évi X. t.-cz. félévi sorrendben állapít meg és pedig tizenkettes számban. A XVI-ik században rendes fizetést állapítottak meg az ülnökök számára.

A *királyi tábla hatáskörébe* tartoztak mindazon perek, a melyek a megyei bíróságok hatáskörén kívül estek, továbbá a megyei bíróságoktól fellebbvitt ügyek, végre a központi felsőbb bíróságoktól fellebbvitel útján idekerült perek. A Horvát-Szlavon-Dalmát országokból meg az erdélyi vajdai székből felebbezett ügyek az udvarispán, országbíró által és pedig soronkívül adatnak elő (1500 : VI.)

A *királyi tágabb tanács* a király elnöklésével, a királyi táblától fellebbezett ügyekben, továbbá 1495-ig a hűtlenségi perekben ítélt. Ekkor az utóbbiak, a mint már említettük, az országgyűlés hatáskörébe utaltattak.

A királyi táblától a király személyéhez fellebbezett ügyek tárgyalása alkalmával a bírák, ítélőmesterek és ülnökök az 1500. évi VII. t.-cz. szerint jelen lehettek ugyan, de nem szavaztak. Az újonnan meghozott ítélet azon nagybíró pecsétje alatt kelt, a kinek ítélete fellebbeztetett.

A királyi tábla szervezésével kapcsolatban van a protonotariusok, ítélőmesterek működésének szabályozása, a perek elintézésének sorrendjére és nyilvántartására vonatkozó intézkedések, végre mindazon rendelkezések, a melyek a birói függetlenség érdekében történnek. A sedes iudiciaria szervezése előtt az ítélőmesterek működésüket nem kötötték mindig a királyi curiához, hanem sokszor otthon, a királyi curiától távol is működtek. Olyasféle állapotok lehettek azok, a melyekkel az előbbeni korszakban is találkozunk, midőn a törvény tartotta szükségesnek kimondani azt, hogy a nádor pld. csak a curiában ítélhet, végre-

hajtási parancsokat is csak onnan intézhet és csak az udvarnokok felett megválasztott birói működést végezhet otthon. Midőn ezen korszakban a kir. tábla szervezve lett, az ítélőmestereknek a curián kívül való ténykedése nem szűnt meg mindjárt. Az 1486. évi XX. t.-cz. foglalkozik ezen kérdéssel. A törvény megtiltja, hogy az ítélőmesterek saját lakásukon és az ország rendes biráinak jelenléte nélkül hozzanak ítéleteket; kimondja, hogy mindig a kir. táblán kell az ítéleteket meghozni és az ítéletlevelek a kir. táblán adassanak ki. Az ítélet élő szóval volt kihirdetendő és az előadó ítélőmester aláírásával volt ellátandó. Ha az ügyet a speciális vagy személyes jelenlét protonotáriusa intézte el, akkor a nádori ítélőmester írta alá az ítéletet és viszont. A korábbi perbehívások és perfelvétel által megkezdett ügyeknek tárgyalása mindig megelőzi a később megkezdett pereknek tárgyalását (1500 : III. és IV. t.-cz.). Ezért a pereket nyilván kell tartani. Ezen célból »Reges-trum»-ok vezetendők, a melyek az ítélőtábla ülnökeinél legyenek és melyekbe a felek is betekinhetnek (1500 : V. t.-cz.).

Korán történtek arra nézve is intézkedések, hogy a bíróság tagjainak igazságos ítélete a peres felek érdekében biztosíttassék. Történt pedig ez részben a birói eskü és a hivatalos titok megőrzése, meg a birói függetlenség érdekében tett rendelkezések, részben pedig a megvesztegetés elleni intézkedések által.

A Corpus Jurisban, Nagy Lajos decretuma végén van egy régi esküminta, a mely így szól: »Igazat nem hamisítasz, hamisat nem igazítasz és ezeket semmi áron által nem hágod» . . . A hivatalos titok megőrzésére vonatkozik az eskü ezen része: »Ok nélkül meg nem mondom, Isten téged úgy segéljen és a Szt. kereszt». Az 1435. évi I. t.-czikkben látjuk a birói esküre vonatkozó első törvényes intézkedést. Birói esküt tartoznak tenni az ország összes birái, helyettesei, ítélőmesterei és ülnökei. Ismételten intézkednek erről az 1486. évi (decretum maius) LXXIII-ik és az 1492. évi évi XXXIII. t.-czikkek. A birói függetlenséget óvja az 1492. évi X. t.-cz. A bíróra ugyanis sem a király, sem egyházi vagy világi főúr semmiféle befolyást nem gyakorolhat. A bírák megvesztegetése ellen is történtek intézkedések. Különös dolog azonban az, hogy a bíráknak szabad volt ajándékot elfogadni. Csakis azon ajándékoktól tiltattak el, a melyek egyenesen a megvesztegetést célozták. Ha a megvesztegetés ténye a bíróra rá volt bizonyít-

ható, akkor annak súlyos következménye volt. Az 1498. évi IV. t.-cz., a midőn a törvényszék tagjainak pártatlan működését biztosítandó, a birói esküt ismételten követeli, külön pontban említi az ítélmestereknek esküjét s kiemeli evvel szemben, hogy már most minden peres félnek tetszésétől fog függni, vajjon akarnak-e az ítélmestereknek ajándékot adni, vagy sem. De ha valaki a peres felek közül rá bizonyítja az ítélmesterre azt, hogy ajándék által indítatva, hamis ítéletet mondott, akkor az ítélmester fej- és jószágvesztésre ítéendő. A törvénynek ezen rendelkezése mutatja, hogy a XV. század végén a bíraskodási teendők súlypontja az ítélmestereknél volt.

A kir. tábla egyes nagybíráiról megjegyzendő, hogy a nádor a nemességnek rendes bírása volt. Ezen korban is bíraskodásának egy része a vidéki congregációkban folyik le. 1342-től fogva külön curiája megszűnik és visszakerül a királyi curiába. Törvénykezése itt folyik le, ha nem ítélt a vidéki congregációkon. Vidéki bíraskodása a nádornak kiterjed nemcsak Magyarországra, hanem a XIV. században különösen Szlavonországra is. A nádornak birói állását az u. n. nádori cikkek szabályozzák. Az 1485. évi II. és VI. t.-cz. szerint a nádor, ha az ország rendei között egyenetlenségek támadnának, ő köteles ezeket kiegyenlíteni, ha pedig a király és nemzet között támadna egyenetlenség, úgy a nádor mint közvetítő köteles eljárni. A nádor tehát «iudex medius». A IX. cikk szerint a nádor az országnak legfőbb bírása (iudicum regni maximus). Mint ilyennek, oly széles hatásköre van, mint a királyon kívül senkinek. Mindennemű hatalmaskodási és birtokperben az ország bármely lakosát megidézheti. Az ingatlanok iránti perek kivételével azok, a melyek a királyi jogra vonatkoznak, különösen a nádor bíraskodása alá tartoznak. A nagyobb hatalmaskodási esetek az ország más birái elé is kerülhetnek. A dalmaták fellebbezett ügyei eleinte szintén a nádor által voltak elintézendők. Ő ítélt azon perekben, melyekben maga a király van érdekelve, továbbá azokban, a melyekben kiváltság alapján a nádori bíraskodás különösen biztosítva van. Továbbá hatáskörébe tartoztak a vám és harminczad és a kegyuri jogok iránti perek. Látjuk, hogy a kir. táblához ő nevezi ki az alnádort és az ő ítélmesterét. A nádornak ezen rendes birói hatalmától megkülönböztetendő azon bíró hatalma, a mely őt, mint a király

helytartója, különös megbízás alapján illeti, a midőn a királyi tanácscsal ítél.

Az udvarispán (comes curiae) a nádornak a királyi curiából való kiválása után mint országbíró a praesentia regiát képviseli és így azon bíróságot, a hol a XIV-ik század közepéig mindazon perek nyertek elintézését, melyek a kir. curiába tartoztak. Azoknak pereit, a kik egyéb bírák illetékessége alól mentességet kaptak, továbbá a privilegiumok és okmányokból származó perek is. A XIV. századból tudjuk, hogy a megyei bíróságoktól bizonyos ügyek a kir. curiában az országbíró elé kerülnek. Werbőczy idejében az Erdélyből és Szlavonországból megfellebbezett ügyek szintén az országbíró elintézése alá kerültek. Ez az 1500. évi VI. t.-cz.-kel a mint már említettük, törvénybe is iktattatott.

A kir. személynök Werbőczy Istvánig mindig előkelő egyházi személy. Midőn a királyi táblán a rövid határidejű perek folytán állandósul a bíráskodás és a királyi tábla szerveztetik, a királyi táblának elnökévé ő lesz. Eléje tartoznak a felsőbb központi bíróságoktól, mint a vajdai és tárnoki széktől a curiába fellebbezett ügyek, továbbá a személynöki városoktól, u. m. Esztergom, Lőcse, Székesfehérvár és a bányavárosoktól felkerült fellebbezések, mely utóbbiakat 1499-től fogva a személynöki széken (sedes personalitia) külön kirendelt birótársakkal intézett el. A személynöki szék tehát a királyi táblától külön álló bíróság volt.

5. §. *A királyi és nádori bíráskodás a vidéken.*

Azon alapelv, hogy a bíráskodásnak forrása a király, nemcsak a központi igazságszolgáltatás terén érvényesül, hanem abban is, hogy a királyi vidéki, tehát utazó bíróság ezen korszakban is működik.

A király maga is tart a vidéken bírói széket. Rendesen ugyan nem, de van rá példa ezen korszakban is. Van rá eset Zsigmond és Mátyás király idejéből, hogy Pozsony és Sopron, illetve Pest és Pilismegyékben maguk a királyok tartottak congregationális törvényszékeket. Midőn a király magát ilyen bíróságok megtartásánál helyettesítette, fejlődtek ki egyrészt a nádori congregatiók, illetve más felsőbb központi bíróságok, mint pld. az erdélyi vajdai bíróság.

A király ugyanis eleinte nem állandóan helyettesítette magát ezen vidéki királyi birói székek megtartása alkalmával. Előfordul az országbíró, a tárnokmester, az alnádor sőt az érdekelt vármegyéknek főispánja is mint királyi missus.

Idővel azonban, a mult korszak hagyományaihoz képest a királynak állandó megbízottjává a nádor lesz. A nádornak congregatióális vidéki biráskodása tehát királyi megbízáson alapszik.

A nádor birói székét gyűlésen tartja meg, mely gyűlés eleinte egy egész vidékre, tehát több vármegyére terjedt, később azonban rendszeren két megyére terjedtek ki ezen gyűlekezetek. A gyűléseket össze kellett hívni — proklamálni, — a miért is proclamata congregatióknak nevezték. Ez királyi levéllel történt oly hozzáadással, hogy a vármegye lakossága a nádor által kijelölendő helyen jelenjék meg, hogy a biráskodásban részt vegyen és az ítéletnek alávesse magát mint a király ítéletének. A bíróság egy hétig működött. A szabadban tartatott meg és azon az érdekelt megyék lakosainak — idővel — Zsigmond idejétől fogva — a nemességnek birság terhe mellett kellett megjelennie. Jelen kellett lenniök a vármegye tisztviselőinek, a vármegyei bíróság tagjainak, tehát az alispánnak, a szolgabírónak és esküdteknek, a kik a nádor birótársai voltak. Esetleg helyettesítette a vármegyei bíróságot a közgyűlés által megválasztott tizenkét nemes, kik fel lettek esketve.

Hatáskörébe tartoztak a nádori congregatióknak a bűnügyek — és ezeknek valamely vidéken való elharapódzása volt rendszeren a nádori congregatiók megtartásának első oka. De eljárta a nádor a királyi jogok nyomozásában, továbbá hatalmaskodási és birtokjogi ügyekben, vámhelyek megállapításában, ítélt vámszedési, hatalmaskodási és birtokperekben. Az *ius regiumot* illető perek azonban — a mint említettük, a királyi tanácshoz tartoztak.

A nádori congregatiók a XV. századig tartották meg jelentőségüket, ebből veszítettek, a midőn a hatalmaskodások a királyi curiába kerültek, továbbá midőn Zsigmond alatt kimondatott törvényileg az, hogy a királyi curiában kiszabott birságok nem csupán a nádori congregatió, de máskor is behajthatók.

A congregatiók azon vidék lakosainak — melyen megtartattak, tetemes megterheltségével jártak. Velük járt ugyanis a nádori *descensus*, személyére és kíséretére nézve az élelmezés terhe a megyékre

nehezedett. Ezért szedtek vagy élelmiszereket, victuáliákat, vagy e helyett váltságpénzt, collectát.

Ezen okból a vármegyék igyekeztek a congregatióktól szabaddulni. Mátyás király azonban a megyéknek a congregatiók megtartása ellen mutatkozó törekvését arra használta fel, hogy a megtartásuk alól való felmentést adó alakjában váltatta meg a megyék által. Minthogy ezen eljárás már általános szokássá lett, a vármegyék körében mindinkább nagyobbodott a nádori congregatiók iránti ellenszenv és megnyilatkozik azon törekvés, hogy a nádori congregatiók eltöröltessenek. Az 1478. évi VII. t.-cz. csak a királyi tanácstól tette függővé a congregatiók megtartását öt éven túl. Öt éven belül csak bizonyos megyékben volt hirdethető a congregatió, de descensus nélkül és csupán a bűnügyekre vonatkozó hatáskörrel. Az 1486. évi I-ső törvénycikk végleg eltörli azokat.

6. §. *Felsőbb központi bíróságok.*

Felsőbb központi bíróságok alatt értjük azon bíróságokat, a melyek mint a központi királyi curiai biráskodásnak kiágazásai az ország egyes területeire nézve a nemeseknek nagyobb jelentőségű pereiben, vagy a városi polgároknak hasonló ügyeiben olyan jelentőséggel bírtak mint a királyi tábla, illetve a nádori biráskodás az anyaterületre nézve.

A mint a központi királyi biráskodás kiágazik az anyaterület vidékére, a hol a király maga vagy külön megbízottja, — a kinek személye és méltósága változott — de idővel a nádor személyével állandósul, úgy ezen felsőbb központi bíróságoknak egy része is olyképpen keletkezett, hogy az országnak a központtól távolabb eső, esetleg földrajzilag is különálló területeire a királyi curiából főhivatalnokok küldettek ki birói megbízással, majd ezen vidékeknek közigazgatási főhivatalnokai bizatnak meg állandóan a királynak személyes biráskodásával, a minek következménye azután az, hogy ezen területek és a központ között a folytonos kapcsolat a birónak esetről-esetre való kiküldetésével megszűnván, a területeknek főhivatalnokai saját vidékükön állandó felsőbb központi bíróságoknak vezetőivé lesznek. A vidék és a központ között azután a kapcsolat pusztán a legelőkelőbbek és kiváltságosak központi illetékessége és a fellebbezéseknek odavaló irányításával jut kifeje-

zésre. A központi vidéki felsőbb bíróságoknak vezetői a biráskodást épp olyan módon tartják meg, mint a milyen módon szokás volt megtartani a központhból a vidékre kiágazó királyi vagy nádori biráskodást, t. i. congregatiókban. Ezen congregatióknak összefüggése a központi birói hatalommal sokszor ki is van fejezve. Így Erdélyben a vajda — kinek van önálló curiája udvarbiróval stb. a XIV. század elején fejlődésében befejezett bíróság — az erdélyi részekre kiható congregatiókat tartott. Az erdélyrészi congregatiók a XIV-ik században a királyi curiával annyiban függték össze, hogy ezeken a királynak különös jelenléte (*specialis praesentia*) külön királyi megbízott által volt képviselve. Ezen különös megbízott lehetett a vajda is. A *specialis praesentia* tehát a vidéken is működött külön megbízás alapján. Természetes, hogy a *praesentia specialis* alatt itt nem szervezett bíróság értendő, hanem a királynak legszemélyesebb biráskodása megbízás útján. A congregatión jelen voltak az összes Erdélyben birtokos egyházi és világi főurak, a kiknek jelenléte 1355. óta kötelező volt még akkor is, ha rendes lakhelyük nem is volt Erdélyben, hanem az ország más részében még akkor is, ha távolmaradásra királyi felmentést kaptak volna. Jelen voltak továbbá az összes nemesek, a szászok, a székelyek, az oláhok, tehát Erdélynek összes lakosai.

Ezen speciális királyi jelenlét a királyi curiába való elmenegetelt pótolta, hogy oda a nagy utat és fáradtságot kimélve, menni ne kellessen.

Épp ilyen jellegű congregatiókat tartott a szlapon bán is a maga területén. Bizonyos ünnepek által megjelölt napokon a szolgabírák és esküdtekkel, nemkülönben a nemesekkel együtt ült törvényt, a mely törvényt napokon bárki előadhatta keresetét.

Igy fejlődtek ki azután a hadilag különálló egyéb területeken is külön felsőbb bíróságok. Ilyen bíróságok voltak a macsói és szörényi bánnak bíróságai. A macsói bán eleinte bizonyosan csak a szigoruan vett bánság területén gyakorolta a hadi hatalom mellett a biróit is. Hadi hatalma azonban a Dunántúl egyes megyéire is kiterjedvén, midőn egyik-másik megyének (pld. Baranyának) főispánsága is az ő személyében egyesült, a közigazgatással is kapcsolatba jutott egyéb hatásköre. Könnyen érthető, hogy innen csak egy lépés kellett ahhoz, hogy a birói hatalom is kezébe kerüljön.

A XV-ik században már befejezettnek tekintendő azon fejlődés, hogy ezen most érintett birói hatalomból központi vidéki táblák, a horvát-dalmát báné, az erdélyi vajdaé, meg azután a végvidéki bánoké, pld. a macsói bán táblája megalakult, a mely táblák azon vidékre nézve olyan jelentőségűek voltak, mint az anyaországban a sedes iudiciaria. A fellebbezés útján azonban ezek között és a királyi curia között fennállott a kapcsolat. Ezen fellebbezések az 1500. évi VI. t.-cz. értelmében soron kívül bármely octáván voltak elintézendők. Csakis a főpapok és egyes főurak ingatlant érintő és egyéb személyes kiváltságon nyugvó pereit tartoztak közvetlenül a királyi curiába.

Az erdélyi és szlapon részekben a vajda és a bán szintén tartottak octavális törvényszékeket, éppúgy, mint a macsói és szörényi bán is saját területén. Horvátországban azonban nem tartottak octávákat, itt a bán előre kijelölt helyen és időben tartott utazó bíróságot.

Az ország lakosainak egy részére nézve, azokra t. i., a kik a magánjogilag szabadok között első helyen állottak és a kiknek külön alsó bíróságaik is voltak, szintén fejlődött ki egy felső központi bíróság. Ezek voltak a városi polgárok illetve városok lakosai, a felsőbb központi bíróság pedig volt a *tárnokmesteri szék*.

A tárnokmester az Anjouk korában még a királyi curiának rendes bírása. Ő a városoktól a királyi curiába fellebbezett perekben a rendes bíró. Ennek folytán idézése «coram nobis» történt. Birótársai még ezen korban a királyi curiában tartózkodó nemesek, a kik azonban nem nemesi, hanem polgári, városi jog szerint ítélnék.

A városok 1405-ben országrendiséget nyervén, evvel összefüggőleg bekövetkezett az, hogy a tárnokmester kiválik a királyi curiából, önálló központi felső bíróság élére kerül, a mi által létrejön a tárnoki szék, mint a városi bíróságok előtt lefolyt és fellebbezett pereknek elintéző bírósága. (1405: IV.) Legalább túlnyomólag, mert a leányváros bíróságától az anyaváros bíróságához lehetett fellebbezni. (1405: V.)

Harmadik folyamodásu bíróságként szerepelt, és pedig már 1405-től fogva, a királyi személyes jelenlét bírósága és pedig addig, míg ezen bíróság szervezve nem volt, a királyi legszemélyesebb bíróság. 1499-től fogva pedig a már említett személynöki szék

(Sedes personalitia), midőn ugyanis a személynök külön bírótársakkal városi jog szerint ítél. Midőn 1405-ben a tárnoki szék szerveztetik, ezen bíróság úgy, mint előbb is, praesentia tavernicalis-féle megjelölés alatt szerepel. A jelzett időn túl a tárnokmesternek bírótársai már nem kerülnek ki a bárók és nemesek sorából, hanem a tárnoki városok kiküldött polgáraiból. Már a XV-ik század második évtizedéből vannak erre nézve adatok. A városok kiküldöttjeire nézve azonban eleinte még nem volt állandó gyakorlat. Előfordult ugyanis, hogy a személynöki városok kiküldöttjeivel (Székesfehérvár, Esztergom) is ítél a tárnokmester. Ebből arra lehet következtetni, hogy a tárnokmester eleinte egyáltalában a városok ügyeiben ítél, illetve látható, hogy a városok közötti ezen megkülönböztetés még nem alakult ki teljességgel, a mi csak akkor következett be, a midőn Mátyás Székesfehérvárt, Esztergomot és Lőcsét a tárnoki hatóság alól kivette és a személynök alá rendelte. Szám szerint minden városból 2—3 bírótárs küldetett ki, legtöbb esetben azonban 2—2. Határozatképes a tárnoki szék azonban csak akkor volt, ha legalább öt társbíró volt jelen.

A tárnoki székre vonatkozó szabályok az alája tartozó városokkal (Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Kassa, Bártfa, Eperjes és II. Ulászlótól fogva Pest) egyetértően állapítottak meg. Ugy a Zsigmond, mint a Mátyás idejéből ránk maradt tárnoki czikkek bevezetései tesznek erről tanuságot. Zsigmond idejéből való azon elv, hogy bűnügyek nem tartoznak a tárnoki szék hatásköréhez. Kölcsönügyletekből származó követelések iránti pereket pedig csak 60 forint erejéig lehet ide fellebbezni. Harmadfokra pedig csak a 300 frton felüli és ingatlanra vonatkozó perekben volt a fellebbezés megengedve. A tárnokmesternek és helyettesének állandóan Budán kellett laknia. A tárnoki szék évenként egyszer Budán tartandó meg, melyre a bírótársak a határnapot megelőzőleg legalább is egy hónappal idézendők meg. Ezen intézkedésekre szükség volt, mert Zsigmond előtt megesett, hogy néha hét esztendőn át sem tartottak tárnoki bíraskodást.

A tárnoki széken hozott ítéletek egy külön e czélra nyitot könyvbe voltak bevezetendők, a mely fellebbezés esetén a személynöki székhez volt felküldendő.

Az ítélet a tárnokmester által, annak pecsétje alatt adatott ki.

A tárnokmesternek jövedelmeit képezték az ítéletek, illetve átküldő parancsokért járó díjja, a melyek a per tárgyának értéke szerint igazodtak, továbbá a városok által a tárnokmesternek fizetendő évi járandóságok.

Ha valamely nemesnek városi polgár ellen, vagy valamely város mint testület ellen van pere, akkor ezen ügy olyan esetben, ha a nemes embernek az illető megyében van ingatlanja, a vármegyei bíróság elé, ha pedig nincs, vagy ha nagyobb hatalmaskodásról van szó, az 1498 : XXXVIII-ik t.-cz. szerint a személyes jelenlét bírósága elé tartozik.

B) A vidéki igazgatás és bíraskodás.

1. §. A vármegyék.

A mint annak helyén említettük, a XIII. század végén fejlődik át a királyi vármegye autonóm vármegyévé. Ezen átfejlődésnek súlypontja a vármegyei önálló, a nádori vidéki bíraskodástól függetlenül megtartható megyei bíraskodásban jut érvényre. Az autonomia köre azonban még evvel nincsen teljesen kimerítve és azon kapcsolat, mely a központi királyi hatalom és a vidéki kormányzat között a mult korszakban a vármegyének királyi minőségében jut kifejezésre, ezen korszakban is érvényesül még bizonyos módon, mint például abban, hogy a vármegyei congregatiók a király által elrendelt nádori congregatiókkal függenek össze, továbbá, hogy a vármegyei külön gyűlések bizonyos ideig csupán a király rendeletére tartatnak meg, hogy birságok csak a nádori congregatiókon hajtandók be, a mihez járult még az is, hogy a királyi vármegyét alkotó elemeknek egy része, t. i. a nem nemesek, még jó soká, ha nem is egyenlő súlylyal mint a nemesek, szerepelnek a vármegyei életben, úgy, hogy a vármegye teljes autonomiájának kifejlődése időben körülbelül összeesik az autonóm *nemesi* vármegyének kialakulásával. A vármegye csak akkor lesz *nemesi* vármegyévé.

A mult korszakbeli vármegyei rendszernek egyes szálai tehát ezen korszakba is átnyulnak. A hatáskör tartalma is megmarad, illetve átnyulik ezen korszakba. Ennek mikénti gyakorlása azonban mindinkább az autonomiába fejlődik át. A régi vármegyének hadi, birói és gazdasági, azaz pénzügyi feladatai voltak. Rövi-

den tehát a megye birói és közigazgatási functiókat teljesített. Ezen feladatokat a megváltozott viszonyok között a megye ezen korszakban is végzi. A fejlődés fokozatos és szerves.

E mellett a vármegye már Róbert Károly idejében is a vidéki közigazgatás és birói szervezet legfontosabb tényezőjének tekintetett. A főispán és a négy szolgabíró, mint a vármegyének hivatalnokai, a XIII. században elnyert állásukat a megyék élén most is megtartják. Róbert Károly idejében a közállapotok hathatós orvoslásra szorultak. Hatalmaskodások az előkelők részéről egymást érték, a miért is a kirótt birságok és a bíróságok által elrendelt végrehajtások a központi ellenőrzést nem nélkülözhatték. Róbert Károly uralkodása idejében látjuk már ezen ellenőrző intézkedéseket, melyek azonban úgy látszik, célhoz még nem vezettek, mert, amint már másutt érintettük, idővel a birságoknak behajtása a nádori congregatiók idejére szoríttatott. Róbert Károly idejében csupán a külön kirendelt királyi és káptalani ember jelenlétében volt megengedve a megyében birságokat behajtani. Az erre vonatkozó rendelkezésekből láthatjuk azt, hogy a vármegye mint vidéki szervezet, a király részéről el van ismerve. A királynak erre vonatkozó összefoglaló rendelkezései minden egyes megyéhez elküldettek. Nagy Lajos idejében a megyei szervezet még inkább megerősödik. Ekkor az autonomiának egyik része, hogy t. i. a vármegyék az állami végrehajtó hatalomnak szervei, már teljességgel ki van alakulva. Nagy Lajos az 1351. évi decretumot a megyéknek megküldi, a miből látszik, hogy a megyék azon testületek, a melyekre a törvényeknek végrehajtása bízva van.

A megyék ezenkívül külön szerveivé lesznek a politikai életnek is. A vármegyékben közügyekről is tanácskoznak és erre a király által hivatnak fel. A congregatiók, melyekben a tanácskozások folytak, királyi rendeletre tartatnak meg. A tanácskozások a királynak és az országnak ügyeiről folytak (*super ... negotiis Domini nostri Regis ... et Regni nostri*). A tanácskozásra a főispán és a szolgabírák — tehát a megyei hatóság — adták ki a meghívót. Szólott pedig ez az Anjouk alatt még a vármegye összes lakosainak, nemeseinek és nem nemes lakosainak (*Nobilibus et ignobilibus*). Ezen körülmény a vármegyének akkoriban még demokratikus jellegére utal. A meghívás köröztetett; egyik

vármegyei lakos a másiknak küldi tovább. A megjelenés kötelező volt és pedig 3 márka birság terhe mellett.)*

A nem nemesi elem azonban lassanként kiszorul a vármegye közeletéből, a mi különösen arra vezetendő vissza, hogy a nemesi ingatlan lett alapjává a honvédelemnek, a banderialis szervezetségnek, a nemesek maguk is legelső sorban viselték a hadi kötelezettség terhét, továbbá a nemességnek túlsulya a politikai életben egyébként is általában el volt ismerve, a hűbériség befolyására pedig a nemesek és nem nemesek közötti élesebb megkülönböztetést illetőleg már nálunk is, hasonlóan mint a nyugaton, éreztették a maguk hatását. A nemesség keretén belül fejlődött ki továbbá a «sanior pars» is, a mely a tanácskozások sorsát eldöntötte. Így azután a nem nemesek mindinkább kiszorultak a vármegye közeletéből, a minek legjobb bizonyítéka, hogy 1435-ben a decr. majus VI. czikke csupán a nemesekre rójja ki az említett 3 márkányi birságot, ha a megyegyűléseken meg nem jelenének. Ez által a vármegyének átfejlődése aristokratikus zárt szervezetté be van fejezve.

A vármegyének ezen aristokratikus jellegű fejlődésével függ össze, hogy már az 1435. évi D.-m. II. czikke szerint a szolgabírák csak a vármegye gazdagabb előkelő nemeseiből kerülnek ki. A vármegye közönsége *választja* meg őket. Az 1471. évi XV. t.-cz. szerint vármegyei tisztséget csupán nemes ember viselhet. Az idegének pedig éppenséggel ki vannak zárva. A főispánt az 1486. évi LX. t.-cz. szerint a király a királyi tanácscsal nevezi ki és pedig vagy valakit a bárók sorából, vagy valamely tekintélyes birtokos nemest, a ki személyes tulajdonságainál fogva is alkalmas ezen állásra.

Az alispánt ugyanazon törvény értelmében a főispán nevezi ki és pedig a vármegyebeli nemesek sorából, a vármegye nemeseinek hozzájárulásával. A főispán a királynak, az alispán a vármegyének teszi; le az esküt (1486 : LX. t.-cz.).

A vármegye rendes vidéki organuma az állami élet functiói-

*) Az „Ars notarialis“ (6. l.) ezen helye, a király és az ország ügyeiben leendő tanácskozásról lévén szó, *általános* nemcsak nádori, tehát birói congregatióra utal. Ha ez így van, akkor a birság alatti köteles megjelenés nemcsak a nádori congregatióra divott, hanem a megyei gyűlésre is.

nak. És ezen functiók nem pusztán a hadügyi és pénzügyi igazgatás körében mozogtak (pld. hogy az adók az adószedők által csupán a szolgabírák közbenjárásával szedhetők be, 1470 : I. t.-cz.), hanem a vármegyék a felső bíróságoknak is nyomozó, megállapító és végrehajtó közegei. Azon időben pld., midőn a nemességnek fejenkénti megjelenése az országgyűlésen kötelező volt, a vármegye ezen kötelesség körül ellenőrző kötelességeket teljesített.

Avval, hogy a decretumok már Nagy Lajos által a vármegyékhez küldettek, a vármegye a végrehajtó hatalom rendes szerveiként ismertettek el, avval pedig, hogy a törvénytervezetek küldettek el a vármegyéhez, a mi Zsigmond (1433.) idejétől fogva történt, a vármegyének politikai sulya növekedett és eredményezte azt, hogy a vármegyék mint testületek országos ügyekben tanácskozáván, ezen ügyeknek eldöntésére testületi befolyást nyertek. A politikai életnek súlypontja így lassan, Zsigmond idejétől fogva, a vármegyékhez fűződött. Zsigmond idejétől fogva tapasztalható, hogy a vármegyék saját szükségletükre adót vetnek ki. Törvényileg az önálló adókimutatás az 1486. évi LXIV. t. cz.-ben mondatott ki.

A mi a vármegyei tisztviselőket illeti, tudjuk azt, hogy a XIII-ik század végén a főispán (comes parochianus) állása a várispán (comes castri) állásával állandóan egyesült volt már, hogy továbbá az udvarbíró (comes curialis) már vicecomesse — viceispánná, azaz alispánná lesz és hogy, ámbár még ezen korszak elején is előfordul a régi terminologia, az alispán, a vicecomes állása már most megállandósul. Azon nemesekből, a kik a vidéki királyi és nádori bíráskodások alkalmával a proclamata congregation a király, illetve a nádor mellett mint bírótársak szerepelnek, lesznek a szolgabírák, a iudices nobilium. Ugy szintén szerepelnek már a múlt korszak végén (1298 : XLV. t.-cz.) a négy szolgabíró mellett a bírótársak, a iurati assessores és pedig nyolczan, a kik a szolgabírákkal a nyomozásokat teljesítik. Ugyan ezen megyei tisztviselőkkel találkozunk ezen korszakban is.

A főispáni állás fényben és tekintélyben mindinkább emelkedett és pedig különösen azért, mert több hivatalos állásnak egy személyben való egyesítése folytán, rendesen igen előkelő országos főméltóságok viselték egy-egy megyének a főispán-ságát is. Hiszen már említettük azt, hogy a főispán még a törvény értelmében is *vagy a bárók, vagy az előkelő nemések sorából*

került ki. Igen természetes, hogy ezáltal, mert ezen főispánok az összes teendőket el nem láthatták, az alispánok hatásköre eleinte helyettesítés, majd később ezen teendőknek állandó ellátása folytán mindinkább tárgult.

A főispánnak hatáskörébe tartozott még a XIV-ik században a biráskodás is. Ez azonban később az alispán kezébe került. A főispán ügyelt a pénzügyi kezelésre, különösen arra, hogy a kamarai jövedelmek kellőképpen befolyjanak. Ő közvetítette a királyi rendeleteket és ellenőrizte ezeknek foganatosítását. A mint említettük, a főispáni hatáskörbe tartozó ügyeknek egy része átment az alispán hatáskörébe.

A korszak elején még a főispán szerepel a négy nemessel a nádori proclamata congregatiókon, ő a megyének legelső bírása és gyakorolja a birói hatalmat a nádori congregatiókon kívül is a négy szolgabíróval együtt.

Róbert Károly idejében alakult ki a vármegyei bíróság az alispánnal, a négy szolgabíróval és az esküdtekkel (iurati assessores — jurassores). Az igazságszolgáltatás terén tehát már állandóan a főispán helyett az alispán szerepel. Az alispán a négy szolgabíróval és az esküdtekkel képviseli a Sedriát, a vármegyei bíróságot. Az esküdtek száma nem volt mindig egyenlő. Említettük az 1298. évi XLV. t.-cz. rendelkezéseit. A XIII-ik század elején a forrásokban mint «iudices iurati et inquisitores» szerepelnek, a mely megjelölés nemcsak birótársi, hanem nyomozó és végrehajtó feladatokra is utal. Nálunk is meg van tehát a nyoma annak, hogy úgy mint a nyugaton a probi homines-ből, a kik a bizonyító juryt alkották, lesznek a birótársak, a mi ott az esküdtszéki intézményre vezetett, vagy pedig a mint a nyugaton a végrehajtó közegekből, a Schultheiszból, ki a Gráfnak végrehajtó közege volt, bíró lesz, a nyomozó, bizonyító közegekből lesznek a társbírák. Az 1444. évi X-ik t.-cz.-ben még a «probi homines»-féle megjelölés is előfordul.

Mátyás király idejében szintén szerepelnek még mint végrehajtó közegek. Számra nézve lehettek tizen, tizenketten. Az 1492. évi LIII. t.-cz. végrehajtói minőségüket beszünteti. A káptalani ember mellett királyi ember teljesíti ezen feladatokat. Az 1514. évi VI. t.-cz. tizenkét választott nemesről szól, a kik a megyei Sedrián, mely eredetileg szintén congregationális, tehát teljes bíróság volt

(v. ö. az 1495. évi. XVI. t.-cz. 21.), az összes nemességet helyettesítik. Bekövetkezik ugyanis, hogy a megyei Sedria a congregatióktól függetlenül és önállóan működött, így pld. a Sedria minden 13—15-ik napon ült össze a XV. század végén (1492: LIII. t.-cz.).

A szolgabírói tisztet a megválasztott egyén köteles volt elfogadni. Ha valaki alapos ok nélkül visszautasította a választást, 25 marka büntetésbe esett. A visszautasítás oka lehetett a királyi és hadi szolgálat, vagy ha valaki igaz és menthető okból a vármegyében állandó lakással nem birt. Az egyházi főurak és a bárók tisztjei is élvezték ezen mentességet. A megválasztott legalább egy évig volt köteles hivatalában megmaradni. Ha egy évig ellátta hivatalát, akkor lemondhatott és csak öt év múlva állott fenn reá nézve, újra megválasztása esetén, a hivatal elvállalásának kötelessége (1435. évi D.-m. II., 1486: IX., 1492: XXXIV.). A vármegyei hivatalnokok között szerepel ezen korszakban már a *jegyző* is.

A főispán, alispán és szolgabírák pecsétjei hiteles pecsétek voltak, a melyek alatt az ítéletlevelek ki voltak adhatók. A vármegyének, mint ilyennek, ezen korszakban — egy-két kivétellel, a hol az egész vármegye használt pecsétet — hiteles pecsétje még nem volt.

A vármegyék szervezetében Pest és Pilis megyék alkottak kivételt. Ezeknek nem volt alispánjuk, hanem csak szolgabíráik és esküdteik (1492: C. és 1495: XX.). Ezek csupán a nemesi uri székekről fellebbezett ügyekben ítéltek, a nemesek ügyei közvetlenül a király alá tartoztak.

A vármegyei bíróság tagjai már az 1435. évi D.-m. I. czikke szerint — éppúgy, mint az ország nagybírái — bírói esküt tesznek. Ezen eskü az igazságos és részrehajlatlan bírói működésre vonatkozik. A megyei bíróságnak ezen esküjét ismételten írják elő a törvények (1486: LXXIII., 1492: XXX.).

A bíráskodásnak függetlensége meg volt óvandó, a peres feleknek, a bíróságokat veszélyeztető erőszakos fellépése ellen is. Szokássá vált ugyanis a XV. század vége felé, hogy a peres felek maguk és hozzátartozóik, sőt a hatás kedvéért még a magukkal hozott jobbágyaik is felfegyverkezve jelentek meg a megyei Sedrián azon okból, hogy minél nagyobb fegyveres kísérettel az ellenfélre — meg a bíróságra is megfélemlítőleg hassanak.

Ezen visszaélés ellen intézkedik az 1486. évi LXV-ik t.-cz. Elrendeli, hogy a fegyverek a birói széken kívül leteendők, hogy még látszatja se legyen annak, hogy a jog és törvény a fegyverek közepette szünetel és hogy a felek arról is szerezzenek meggyőződést, hogy itt nem erőszakról, hanem a jog érvényesítéséről van szó.

A proclamata nádori congregatiók a vármegye által kijelölt helyen, a szabadban tartattak meg. A vármegyei, ezektől független congregatiók, lassanként a vármegye székhelyére kerültek, a mi természetesen az állandósult Sedriára is szól. Megesett azonban, hogy egyes megyékben ehhez nem tartották magukat, hanem hogy a birói székeket a már megállapított helyektől különböző helyeken tartották meg. Ezért intézkedett az 1495. évi XIX. t.-cz. olyképpen, hogy ezentúl a birói székeket az előbbi, régi helyekre tegyék át.

A vármegyei bíróságok hatásköre, — eltekintve attól, hogy a vármegye a felsőbb bíróságoknak a pert megelőző tényálladékok megállapító és bizonyítékok beszerző, azonkívül végrehajtó közege is volt a hiteles helyek kiküldöttjeivel együtt, a mely teendőket vagy maga a király, vagy az országnak valamelyik nagybirája hagyta meg nekik, — kiterjedt a vármegyebeli nemesek és nem nemesek ügyeire. A nemeseknek azonban csak kisebb ügyei tartoztak ide, a nem nemesek ügyei közül pedig azok, a melyek a földesuri vagy városi bíróságok alá nem tartoztak.

A nagyobb birtok iránti és hatalmaskodási perekben a központi királyi, illetve nádori bíróság volt illetékes. Ámbár erre is akad kivétel a XIV-ik században. Már abból is látható a most említett általános elvnek érvénye, hogy a király sok esetben kiváltság alapján vesz ki egyes nemeseket a vármegyei bíróság illetékessége alól. És mert a nemesek sok esetben annak örve alatt, hogy bírósági kiváltságuk van, magukra nézve el nem ismerték a vármegyei bíróság illetékességét, ilyen kifogások meg a közállapotok hátrányára szolgáltak, mert a kir. curiában indítani pert mégis nehezebb volt: az 1486. évi XXI. és az 1495. évi XV. t.-cz. elrendelte, hogy feltétlenül csak az örökös grófok nem tartoznak a vármegyei bíróságok illetékessége alá, a többi nemesek csakis olyan esetben, melyben az ügy a királyi bíróság elé tartozik.

A kisebb ügyekhez pedig tartoztak a nemesek elleni, őket compositióval sújtó bűnperek, hatalmaskodási perek addig, míg ezek a királyi curiába nem kerültek és ott a personalis praesentiahoz nem utaltattak, továbbá más bíróságok ius gladii alá nem tartozó bűnperek (1405: V. t.-cz.) és a kisebb polgári perek is, követelés, kártérítés czimén, zálogügyek 100 frt érték erejéig (1504: VII.), 10 hold erejéig való birtokfoglalási perek, továbbá azon ügyek, melyekben az uri szék jobbágyak ügyeiben az eljárást nem teljesíti.

A megyei bíróságoknál már a XIV. századtól fogva találkozunk octávakkal. Midőn a Sedria kialakul, a birói működés már octávákhoz kötve nem volt.

2. §. *A városok.*

A városok mint saját immunitással bíró testületek, a melyek közvetlenül a király főhatósága alá tartoztak és a melyeknek területe a király naturale dominiumához tartozónak tekintett, a XIII-ik század végével fejlődtek ki. Keletkezésük alapját képezi a helyhez fűződött ipar és kereskedelemből kifejlődő állandó vásár és az ezzel kapcsolatos vásári majd városi jog, a más hatalom (földesuri) alatt kifejlődött községi szervezet, mely szervesen fejlődik át városi szervezetté, melyet azután a királyi kiváltság is elismer és a letelepített hospeseknek adott királyi privilegium. Ezen háromféle alaphól keletkeztek a városok, melyeknek főjellemvonása a királyi béke által biztosított szabadság, a közvetlen királyi hatalom alá tartozás kapcsolatban az immunitással.

Hogy az ország lakosainak bizonyos osztálybeli csoportja, különösen ha külföldről telepítettett ide, királyi privilegium alapján saját jogával élhetett, mely aztán városi magyar joggá fejlődött, visszavezethető még a középkor kezdő korszakában általánosan elfogadott azon elvre, hogy mindenki saját származása szerinti joggal élhetett. A lex originis a jog alkalmazásával lévén a legszorosabb kapcsolatban, gyakorlatilag is leginkább a bíraskodásban jut érvényre. Ezért alkotják a városi privilegiumok súlypontját a bíró és esküdtek szabad választásának joga, a mi megint avval függ össze, hogy a városi polgárok saját joguk szerint ítélendők meg, tehát saját joguk szerint élhetnek. Területük immunis lévén rendszerint a váro-

sokon belül egységes városi jog is fejlődött ki, de a származásjoga még ezeken a kereteken belül is érvényesült, a mennyiben egyes városokban, pld. Pozsonyban, a magyarok külön birájával találkozunk — de a származás elvét alkalmazva (a jog minőségének érvényesülésében) találkozunk még külön zsidó bíróval is, a ki a városok előkelő — nem zsidó — polgáraiból neveztetvén ki, a rendes bíróságokon kívül, külön bíróságokat képviseltek. A városi igazságszolgáltatás képviseli tehát itt is a városi külön életnek gerinczét, evvel van kapcsolatban a városi igazgatás, melynek igen nagy részt az igazságszolgáltatással egy és ugyanazon szervei vannak. A városi biráskodás Zsigmond idejéig királyi privilegiumokon nyugszik, innentől, 1405-től fogva pedig külön vidéki országos biráskodássá lesz. A városok élén áll — a mint ezt már említettük a városi bíró, a iudex és tizenkét esküdt — iurati. Ezen testület a városi tanács, mint a hogy azt későbbben elnevezték. Ezen elnevezésben a végrehajtó hatalom fogalma is benne van. A hol a községi szervezet lesz városivá, ott a villicus, vagy major villaeből lesz a iudex, az esküdtek pedig e mellett is megmaradnak. Ezen testület végzi a biráskodást és a végrehajtói teendőket. Hogy a városi fejlődés a vásár fejlődésével és annak állandósításával van kapcsolatban, igazolást nyer avval, hogy XV. és XVI-ik században is működik a városi rendes bíróságon kívül külön vásári bíró, a kinek már most hatásköre az, a melyre a vásári ügyeknek gyors és könnyed ellátása végett szükség van, de a mely hatáskörben a külön kialakult városi bíróság el nem járhatott többé maga, a mióta a városi lakosságnak rendes bíróságává lett. A városi bírót és esküdt társait megválasztják a városi, ott birtokos polgárok. A választás rendszeren Szt. György napkor történik és egy évre szól. A megválasztott, a városi plébános által tisztségének fontosságára figyelmeztetvén, ünnepélyes módon a templomban teszi le az esküt. A XV—XVI. századbeli források igazolják, hogy ezen eskü a király, a szt. Korona és a város iránti hűségre szól, továbbá az igazságos és minden befolyásolástól mentes biráskodásra. Az esküdtek is tesznek esküt. A birói tiszt viselhetése különben bizonyos feltételekhez volt fűzve. Egyes városi jogokban vannak bizonyos kizárási okok. Ilyenek a gyilkosság, a házasságtörés és hamis eskü miatt való elítélés, továbbá az özvegyállapot. A XV-ik században egyéb feltételekhez fűzték a városi bíró tisztségének viselhetését. Meg-

kivánták, hogy az illetők legyenek istenfélők, a birói tisztre alkalmasak, mérsékletesek és igazságszeretők, legyenek továbbá azon városbeli háztüzhelyes polgárok.

A bíróság önkénykedése és a birói tisztnak elhanyagolása ellen a felek biztosítva voltak. Ha a bíró vagy esküdt kötelességét megszegi, nem csak hivatalától fosztják meg, hanem szigorúan meg is büntetik. A bíró minden intézkedéseért felelős. A birói és esküdti hivatal megválasztásuk idején belül megszűnik: halál, elköltözés vagy lemondás és a tisztségtől való megfosztás által.

A városi bíróságnak hatásköre különös privilegium nélkül csupán polgári perekre terjedt ki. Bűnügyekben csak akkor ítéltetett a városi bíróság, ha a *jus gladii* (patibuli) királyi privilegium alapján elnyerte. Vele járt a halálbüntetés kiszabásának és a későbbi középkorban a kivallatás által való bizonyításnak joga. Az 1405. évi D.-m. V. cikke kiterjeszti ugyan a *jus gladii* az összes városokra, daczára annak azonban a XVI. században is találkozhatni a *jus gladii* külön adományozó királyi privilegiumokkal. Verböczy idejében azonban (III. 20) már minden város birta a *jus gladii*.) A büntető hatalom sok városban a *forum delicti commissi* elvénél fogva mindenki, tehát a nemesek ellen is gyakorolható volt. Ha azonban valamely városi bíróság nemes embert elég ok nélkül halálos büntetéssel sújtott, akkor a városi bíró fej- és jószágvesztésre ítéendő. A vagyon $\frac{2}{3}$ része a királyé, $\frac{1}{3}$ része az elítélt rokonaiké. Abból, hogy sok esetben egyik városnak jogával ajándékozott meg egy éppen városi kiváltságot nyert község vagy telep, keletkezett az anya és leányváros közötti megkülönböztetés. Az utóbbinak bíróságától az elsőnek bíróságához lehe-

*) Ezen körülmény esetleg avval magyarázható, hogy az említett törvénycikk csak általában a városoknak bűnügyi hatáskörét állapította meg (*facultas puniendi*) de nem foglalta volna még magában a *jus patibuli*. Ezen hely nem is egészen világos. A cím bevezetése szerint testcsonkító büntetést, tehát a halálos büntetésnél csekélyebbet nem szabhat ki a városi bíróság — a miből a halálos büntetések kimondására való jog kétségesnek látszik. De a cím I-ső §-a a nemesek ellen *jogtalanul* kiszabott halálos büntetések következményeiről szól — a miből világos, hogy jogos halálos büntetést a városi bíróság a nemes ember ellen is kiszabhat. Ebből következik, hogy polgári vagy más nem nemes ember ellen a halálos büntetést kiszabhatja a városi bíróság. Ezért fogadtuk el a szövegben foglalt tételt.

tett fellebbezni. Az is megesett, hogy egy és ugyanazon városnak két városnál volt fellebbezési bírósága. Tartozási ügyekben az egyik — fontosabb, birtok, tulajdon és örökjogot érintő ügyekben egy másik tekintélyesebb városnak bírósága volt a fellebbezési bíróság. A városi bírácoknak fizetése nem volt. Kaptak tiszt ruhát (Hofgewand), természetbeli járandóságot, mint sót, fát, továbbá az ítéletek után díjjakat és birságpénzeket.

A városi közigazgatás külön kifejlődött szervei közé tartozik a polgármester, kinek állása eleinte egyik tanácsnok állásával volt kapcsolatban. Hatásköre csak idővel növekszik. Ezen állás a XIV. század végén alakul ki. Találkozunk azután a városi írakkal (Stadtschreiber), *jegyzővel*, kinek a peren kívüli eljárásban, hiteles oklevelek, osztályok, jogügyletek, végrendeletek felvétele körül nagy szerepe volt. Ő vezette a bírósági jegyzőkönyveket, a földkönyveket. A városi vagyonkezelés a városi kamarai hivatal által végzetett, melynek élén áll a városi *kamarás*, aki rendesen elkönyvelte a kiadásokat a számadási könyvekbe.

A városok jogügyeinek ellátásával foglalkoztak a *városi ügyészek* (Stadtptobreyer). A városi egészségügyről is volt gondoskodva, voltak *orvosok*, városi *bábák*, gyógyszerházak és kórházak is. A városi szegényügy korán képezte a hatóságok intézkedéseinek tárgyát. Egyes városokban szerepelnek a szegény és tehetetlen polgárok ellátását célzó intézetek (Bürgerspital), a melyek részben alapítványokból tartattak fenn. A városok földesurak is voltak. Ilyen minőségben voltak jobbágyaik, voltak saját hatáskörük alá tartozó községi előljáróik. A jus gladii után ezen saját földesuri községeikben is gyakorolták.

A városoknak volt külön czimerük és pecsétjük. A városi tanács feloszlott szűkebbre, melyet a bíró és esküdtek alkottak és tágabbra. A tágabb tanács 24—60 tagból állott. A tágabb tanács tagjai (Genannte) szintén választás útján kerülnek ezen állásba. A szűkebb tanács közigazgatási teendőket végzett, felügyelt a közbiztonsági viszonyokra, a vásári teendőkre az autonómián belül. A tágabb tanács mindebben támogatta a belső tanácsot. Ez képviselte a városi közakaratot és a bírósági tagokon kívül ez választotta meg a tisztviselők nagy részét. A külső tanács tagjainak megbízása életfogytig tart és hivatalos esküt is tesznek. A külső tanács tagjai végrendeletek és okmányok ünnepélyesítésére, szemlék meg-

tartására ki voltak küldhetők. Ilyenkor 2—3 külső tanácsbelinek jelenléte kívántatott meg az ügylet hitelesítésére. Ha a szűkebb tanács valamely ügy eldöntésében a felelősséget vállalni nem akarta, ezen ügyet áttette a tágabb tanácshoz. A tágabb tanács a szűkebb tanácsot ellenőrizte.

Nevezetes helyet foglalnak el a városok közül a bányavárosok.

Ezen városoknak két csoportját lehet megkülönböztetni, az alsó és a felső bányavárosok csoportját. Az egyes csoportbeli városok érdekközösségben voltak, melynek alapja azonban nem volt a szövetség, hanem azoknak a királyok részéről egy és ugyanazon célra való kirendelése és közös érdekeit szolgáló kiváltságokkal való ellátása.

A hat alsó magyarországi bányaváros, tehát Körmöcz, Selmecz, Ujbánya, Bakabánya, Besztercebánya és Libetbánya 1405-ben Zsigmond király által szabad bányavidéknek nyilvánítván, a bányászat és igazságszolgáltatás tekintetében ezek között bizonyos érdekközösség fejlődött ki. Zsigmond 1428-ban ezen hat bányavárost és a vidékbeli várakat mint Véglest, Saskót, Zólyomot, de Breznóbánya és Korpona városokat is, a királyné jövedelmi forrásaként jelölte ki. Ezeket birta Borbála, Erzsébet, Beatrix királyné. 1440-ben elvált Bélabánya Selmecztől és így a bányavárosok érdekcsoportjában ez mint hetedik szerepel. Számos királyi privilegium ezen bányavárosokra közösen adatott ki. Mátyás 1470-ben az összes taxák és contributiók alól mentesíti őket, 1471-ben megvámmentességet nyernek. II. Ulászló 1500-ban kiváltságaikat megerősíti. 1502-ben Ulászló a bányavárosokat Körmöczöt, Selmeczet, Besztercebányát, Ujbányát, Bakabányát, Fejér- és Libetbányát a körmöczi kamarához tartozónak mondja ki. 1514-ben (III. 3. §.) Ezen városok csoportja már a törvény által is egy közösségnek ismertetett el, a minek következtében a privilegiumokban foglalt előjogokat az egész vidék egyenlően gyakorolta és Körmöcz vezetése alatt igazságszolgáltatás tekintetében is egy közösségnek tekintett.

A felső bányavárosok meg Gölniczbánya vezetősége mellett alkottak érdekközösséget, a melybe Szomolnokbánya, Igló, Rudabánya, Jászó, Telkibánya és Rozsnyóbánya tartozott. Ezek 1487-ben szerveztettek.

3. §. *A földesuri immunitások.*

A földesuri immunitásnak kifejlődése — a mint ezt a múlt korszak tárgyalása alkalmával jeleztük — kapcsolatban van a rabszolgaságnak lassankénti megszűnésével és avval, hogy a nem szabad állásúak közé szabad elemek is belekeverődtek, a kik azokkal összevegyülve egyrészt a nem szabadok jogállását emelték, másrészt pedig a szabadok fölötti hatalmat is megállapították. A rabszolgák fölötti magánjellegű uri hatalomból lesz a közjogi jellegű földesuri hatalom. A földesuri hatalom tehát a jobbágyok osztályának keletkezésével fejlődik. A jobbágyok fölötti földesuri hatalomnak alapja a jobbágyoknak földhözköötöttségében keresendő. A földhözköötöttség pedig a középkorban az úgynevezett félszabadságnak lényege. A földhözköötöttségnek hátránya az, hogy a jobbágy az ingatlant el nem hagyhatja. Előnye pedig, hogy az úrnak akaratából csak az ingatlannal együtt kerülhet más hatalom alá. A földhözköötöttségből — melynek kérdése ezen korszakban végleg az 1514. évi Dósa-féle parasztlázadás után nyert a jobbágyságra nézve kedvezőtlen elintézés — származnak azután minden jogok, a melyek a földesuri hatalomban találkoznak. A szabadság mérve, a jobbágy községi élet és az abban érvényesülő jogok a földesúr akaratától, kiváltságaitól függenek, melyek sokszor királyi megerősítést tételeznek fel. A földesuri jogok a jobbágyokkal szemben, ezen jogoknak végrehajtásában érvényesülnek. A mint egyrészt az előbbeni korszakban a foglalkozás szerint csoportosuló nem szabadok irányában a földesurnak voltak hasznos jogai, terménybeli és munka körüli szolgáltatásokra, úgy ezen jogok táguultak mindazon hasznokkal, a melyek előbb olyan népekkel szemben illették a királyt, kik a királynak saját ingatlanjain, esetleg várterületeken voltak letelepitve és a kiknek tartozásai ezen területeknek eladományozása folytán immár a földesurat illették meg. A mint előbb ezen tartozások közjogi jellegű adók voltak, úgy ezek az ingatlanok eladományozása folytán közjogi jellegűket elveszítették és a földesurat megillető magánjellegű, földesuri tartozásokká változtak át. A földesuri hasznos jogoknak kezelése, a jobbágyokra háramló adók és a banderialis rendszerrel kapcsolatos hadi kötelezettségek igen természetesen bizonyos adminisztrációs kört állapítottak meg, amely a földesuri hatalom hatás-

körét alkotta. A földesuri hatalom Nagy Lajos alatt ki van fejlődve, a midőn úgy az egyházi, mint a világi földesurak mint immunitásos urak jobbágyaik fölött hatalmukat gyakorolják. Ezáltal a jobbágyok csak közvetve tartoznak a királyi hatalom alá. Ezen közvetítő, vagy a szt. Korona elméletének megfelelőleg a királylyal megosztott hatalom foglalta magában a vidéki végrehajtó és birói hatalomnak egyik körét. Igaz ugyan, hogy ezen hatalom bizonyos irányban — pld. a hadügy, a közadózás terén, vagy az igazságszolgáltatás megtagadása, halálos ítélet meghozatala esetén, ha a földesurnak *ius gladii*ja nem volt, — a vármegyei hatóság tekintélye, közvetítése, intézkedése, ellenőrzése mellett érvényesült csak.

A földesuri hatalom tehát közjogi jellegű alapokon nyugszik és a maga teljességében magánjognak nem tekinthető. A földesuri hatalom a nemességnek a királylyal megosztott közhatalmán alapszik, részben a nemesi ingatlannal van kapcsolatban, részben királyi privilegiumon indul. A benne lévő jogositványok különösen a hasznosak ugyan magánjellegűekké lesznek, de azért ezen körülmény még nem változtatja át az intézményt magánjogivá.

A mint a középkorban a végrehajtó hatalom a birói hatalommal egyáltalában kapcsolatban van, sőt a hatáskörök között tulajdonképpen ez utóbbi a legelső, úgy a hatásköröknek ezen viszonyait a földesuri hatalomnál is megállapíthatjuk. Legfontosabb joga a földesurnak tehát a jobbágyai fölötti bíraskodás. Ezen jognak jellege különösen közjogi természetű. A földesuri hatalomnak, az immunitásnak leglényegesebb jogositványa a földesuri bíraskodásra vonatkozó jog. Akkor teljes a földesuri hatalom, akkor van ezen hatalomnak fejlődése befejezve, midőn a földesurat jobbágyai fölött megilleti a birói jog. Nagy Lajos 1334-ben a földesuraknak azon jogát, hogy ők jobbágyaik fölött minden ügyben, kivéve a súlyosabb természetű fenyítő ügyeket, maguk, vagy tisztjök által ítéelhetnek, az országban dívó szokásjognak módja. Az 1351. évi XVIII. t. cz.-ben a földesurnak jobbágyai fölötti bíraskodási joga már egyáltalán nyer elismerést. Az uriszéknek birói hatásköre közvetve el van ismerve az 1405. évi decr. min. 5. cikkében is. Kifejezetten iktattatott törvénybe az uriszék az 1405. évi (3.) X. cikk által. Bárkinek is legyen keresete valamely jobbágy ellen, a földesur, a dominus terrestris előtt köteles a pert megindítani. Az 1440. évi III. t.-cz. a földesuri bíróságokat az egyházi bírósá-

gok ellen is megvédte, a mennyiben a földesuri bíróság illetékesége alá tartozó egyének az egyházi bíróságok által csak olyan esetben idézhetők meg, ha a sértett egyházi személy az ítélettel nincs megelégedve, vagy ha a földesur az igazságszolgáltatást megtagadná. Mátyás alatt 1467-ben a földesuraknak ama jogát, hogy ők jobbágyaikat és birtoktalan szolgálkait (familiaris impossessio-nati) saját bíróságuk elé állíthassák, régi törvényes szokásnak mondták. Mátyás alatt a földesuri bíraskodás minden birtokos nemest megilleti, kivéve a közbűntettek esetét, ha ugyan a földesurnak nincsen ius patibulija.

A földesuri birói hatalom tehát a legtökéletesebb, ha hatáskörileg nemcsak a polgári, hanem a bűnperekre is kiterjed, ha vele jár a jus gladii, illetve a ius patibuli. A birói jog, a mint említettük, felségjog, a mely a nemzettől a királyra van átruházva, kivéve az országgyűlésnek fentartott eseteket (Hűtlenségi esetek). Ezekről eltekintve, a birói felségjog a maga teljességében illeti meg a királyt. A halálbüntetés kiszabása pedig mindig királyi jognak tekintett. A nádor fejvesztést nemes ember ellen csak a király tudtával mondhatott ki. A testcsonkító büntetéseknek kimondása szintén csak a királyt megillető jognak tekintett (1405. (II.) III. t.-cz.).

Hogy más hatóságok ezen jogot gyakorolhassák, ehhez külön törvényhozási vagy privilegiális felhatalmazás szükséges. Ezen felhatalmazás idővel a nádori congregatiókra nézve egyáltalán meglevőnek fogadtatott el és innen ered, hogy a vármegyék a jus gladii különösen nem nemes lakosok ellenében gyakorolták. A nádori congregatiónak területi leválásából és állandósításából keletkezett ugyanis a vármegyei bíraskodás, a mely idővel ugyanazon hatáskörben mozgott, mint maga a nádori vidéki bíraskodás. A városokra nézve már megemlékeztünk, hogy az ottan gyakorolt ius patibuli részben törvényen, részben privilegiumon indult.

A földesuri bíróságok privilegium alapján élhettek csupán a ius patibulival. Ezen jog magában foglalta a bitófa felállítását, a kivallatás alkalmazását, a gonosztevőknek a kiváltságolt területen való letartóztatására vonatkozó jogot és az azok fölötti, a halálbüntetés alkalmazásával járó ítélkezést.

A földesur, birói székét birótársakkal tartotta meg. Ha felperes nemes volt, ugy ezen birótársak nemesekből és nem nemesekből kerültek ki. Különben nem nemesek voltak a birótársak.

Korán, még a XV-ik században fejlődött ki azon szokás, hogy a földesur birói székét a vármegye törvényes bizonyossága mellett tartotta meg. Ezen célból két szolgabírónak kiküldetését kérte a földesur. Ezek azután jelentést tettek az eljárásról.

A földesuri hatalom a földesur minőségéhez képest, eredetére nézve különböző volt,

Megkülönböztethetjük mint földesurat a királyt, a királynét, a közjogi ingatlanokon a szent Koronát, egyházi és világi főurakat, ezek között a szabad grófokat, majd az egyszerű nemeseket, továbbá testületeket, mint pld. a káptalanokat, conventeket és a szabad kir. városokat. Természetes dolog, hogy a földesuri hatalom a királyi családhoz tartozó ingatlanokon külön szabályozást nem kívánt, éppoly kevésbé azon ingatlanokon sem, a melyek közjogi természetűek voltak. A többi ingatlanokon a földesuri hatalom az ingatlanok eladományozása által keletkezett akkor, a midőn a földesuri hatalom a jogrendben egyáltalában már el volt ismerve. A földesuri hatalom gyakorlására nézve is volt különbség a különböző földesuri területeken. Természetes, hogy a földesurnak közjogi minősége, előkelősége, vagy azon körülmény, vajjon a földesur testület-e, vagy sem, vagy pedig vajjon a földesur hajlandó-e jobbágyságot adni, döntött a fölött, vajjon maga gyakorolja-e a földesur a maga hatalmát, vagy pedig megbízás útján gyakorolja-e azt? A megbízás egyáltalában a gazdasági teendőket végző hivatalnokok hatáskörével jutott kapcsolatba. Ilyenek voltak a comesek, az officialesek, a castellanusok, állandó átruházás esetén a villicusok és a soltészek.

A közjogi eredetű földesuri hatóságokhoz, mint a király, a szent Korona területein lévőkhöz (így pld. a régi vármegyeszervezetekből fenmaradtakhoz) lehet számítani a szabad grófságok földesuri hatóságát azon szempontból, hogy ezek sem tartoznak a vármegye hatósága alá. Ezek a vármegyék mellé rendelt hatóságok, éppúgy, a hogy az angolszász alkotmányban, találkozunk a századoknak koordinált közigazgatási területekkel. A szabad grófságok közvetlenül a király hatalma alá tartoztak.

4. §. *A kiváltságolt nemzetiségek.*

A kiváltságolt nemzetiségek között szerepelnek ezen korszakban is:

1. A kúnok, a kik a mult korszakban nyert kiváltságaikban 1514-ig maradtak meg. A kúnok közigazgatásilag és bíróságilag ezen korszakban is a nádor alatt állottak. Törzsi szervezetük helyhez kötődve adja meg a kún közigazgatási és bírósági szervezetet.

A XV. században a nádor, a ki az ország zászlósa lett, mint a kúnok főbirája, hivatását személyesen nem igen teljesítette, azért találkozunk helyettesekkel, a kiket a király nevezett ki és a kik mint a kúnok «comesei», nagybirái, szerepelnek. Ilyenek voltak pld. 1436-ban gúthi Ország János világosi kapitány és zarándi főispán és Kathai László zolnoki főispán, egyidőben tehát ketten. Továbbá 1448-ban Ujlaky Miklós erdélyi alvajda, 1456-tól 1469-ig Marczali János. A kúnoknak ezen «comesei» is tehát előkelő hivalt viselő egyének voltak.

A király azután ezekhez intézi parancsait a kún ügyekben való eljárást illetőleg. Ezeknek hatáskörébe tartozott különösen megállapítani az alsóbb kún hatóságokat képviselő egyéneknek ezen hivatalokra vonatkozó jogczimét stb., egyáltalán tehát az ellenőrzés.

Meg kell különböztetni ezen kún comesektől a király által kinevezett azon közegeket, a kiknek feladata volt a kún területekből a királyt megillető jövedelmeknek beszedése és egyéb a király hatáskörébe tartozó végrehajtási functióknak teljesítése. Ezek voltak a XV. században az u. n. «*officiales regis*» vagy «*iudices cumanorum forenses*». Működésük királyi ellenőrzés alatt állott, nehogy visszaéléseket kövessenek el. A királyi jövedelmeket ezek Budára voltak kötelesek beszállítani. Az 1405. évi nádori czikkében (XI.) a nádornak a kúnok fölötti birói joga törvényileg is biztosított, a miért ezek neki évenként 3000 drb aranyat fizetnek.

A régi nemzetségi biráknak, akkor midőn ezeknek állása valamely területhez fűződik, megfelelnek az ezen korszakbeli szálláskapitányok, az ági biráknak pedig a székkapitányok.

Közigazgatásilag és bíróilag tehát az egész kún terület szállásokra és székekre oszlott. Több szállás tartozott egy szék területéhez.

A XIV. században a szálláskapitányok már királyi adomány

alapján kapják állásukat, illetve azon ingatlant, a melylyel örökletesen a szálláskapitányi állás kapcsolatban van. Ezen kinevezés azonban visszavonható, a király tetszéséig szól «usque tamen ad nostrum placitum», a mi az örökösökre is vonatkozik. Ily feltétellel kapja a kinevezett szálláskapitány hivatalát — ad gubernandum. A XV-ik században ezen rendszer egyáltalán divott. Minthogy azonban a hivatal — ámbár a visszavonásig — az örökösöket is megillette, sokszor eshetett meg, hogy örökösödés czimén egyesek bitorolták birói jogait. Ezen oknál fogva volt szükséges, hogy időközönként a szálláskapitányoknak jogczimei megvizsgáltassanak, a mi a «kún birák» által történt, a mint azt fentebb érintettük. A vizsgálatot tartó kún biró, ha a jogczimet nem látta beigazoltnak, meg is foszthatta a bitorlókat állásuktól és mást nevezhetett ki. A királyok a vizsgálatot megejtő kún biráknak néha utasításokat is adtak, hogy milyen királyok adományai alapján maradhattak meg a szálláskapitányok állásaikban. Ha a hivatalban lévő nem a király által megjelölt királyi adományból birta állását, ettől meg volt fosztható.

A szálláskapitányok a legalsóbb közigazgatási és hatósági forumot képviselték. A községi igazgatást és igazságszolgáltatást végezték, mindenestre esküdtekkal. Pecsétküldés által idéztek.

Hatáskörük szűk volt. Fontosabb ügyek az egyik székkapitány hatáskörébe tartoztak. Ilyen volt a jászberényi szék, a melyen a székkapitány három szálláskapitánynyal (a fénszaui, árokszállási, és négyszállási) mint esküdtekkal ítelt.

Ilyen székbíróshoz — pld. a jászkunszékhöz — a szállásbíróshoz fellebbezni is lehetett. V. László 1456-ban elrendelte, hogy a szálláskapitányok külön válaszzanak egy kapitányt, meg a földműves kúnok is, ezek ezenkívül tizenkét esküdtet és ez legyen a fellebbviteli bíróság.

Ezen korszakban, a XV-ik században, hét székkapitányságról tudunk. Ezeknek fejei a régi hét generatio, genus utódjainak tartattak.

Ezek voltak: 1. Hontos, 2. Zenthely, 3. Halas, 4. Kolbász, 5. Berén, 6. Mise, 7. Kecskemét.

A székkapitányok hatásköre több szállásra terjedt ki. Alattuk voltak a szálláskapitányok, a kik egy vagy több szállásra kiterjedőleg birtak hatáskörrel.

A székkapitányokat, vagy székbirákat a kúnok a XIV-ik században is még választják. Az egyedüli korlát az, hogy a választás csupán egy, a királyhoz hű emberre eshetik, a kinek megválasztása a király által történendő megerősítés végett felterjesztendő. Zsigmond idejében már csak a kúnoknál «létező» (constituti) székkapitányokról van szó. A szabad választás már nincsen kiemelve. A nádor, vagy a iudices cumanorum — ritkán általános törvényt napokat is tartanak.

Az 1498. évi XLVII. t.-cz. olyan ügyekre is kiterjesztette a nádori bíráskodást, a melyek kúnoknak, jászoknak és ruthé-
neknek nemesi birtokokra való átmeneteléből, vagy nemesi jobbágyoknak az ő területükre való átmeneteléből származnak. A kúnok és országos nemesek birtokainak határigazításából származó perek szintén a nádor hatáskörébe tartoztak, a miről az 1526. évi XLI. t.-cz. szól.

Az 1514. évi XXIII. t.-cz. a kúnokat és jászokat a teherviselés kérdésében királyi jobbágyoknak minősítette. Ilyen minőségben a többi királyi ingatlanokon lévő jobbágyokkal egyenlően kötelezte őket a törvény a bérek, ajándékok és kilenczedek fizetésére. Ez által tehát országos nemesi minőségüket elveszítették.

II. A bessenyők is külön igazgatási és igazságszolgáltatási csoportot alkotnak. Területük nem összefüggő. Voltak ilyenek Csanádban, a Dunántúl. Ők is a nádor alá tartoztak, a ki a közvetlen királyi főhatóságot képviselte. Ezenkívül saját nemzeti comesaik igazgatták ügyeiket. Ezek is congregatiókban tartották meg biróságaikat. A comesen kívül a comes curialis is szerepel közöttük, ki úgy látszik a rendes, a congregatiókon kívüli igazságszolgáltatást gyakorolta. A XV. század második felében a bessenyők már a rendes biróságok illetékessége alá tartoztak.

Külön közigazgatási és birósági területet alkottak még.

III. a *szepesti szászok* is. A szepesti szászok különállásának alapszervezetét V. István adta meg 1271. évi privilegiumában. Birájuk a comes, a «szepesti gróf», a kit szabadon választanak. Ez magánügyi perekben, pl. örökség, tartozási ügyekben, maga ítél. Nagyobb jelentőségű bűnügyekben azonban nem egyedül, hanem a szepesti főispánnal együtt végzi a birói teendőket. Ezen biróságnak székhelye Lőcse. A bűnügyekből befolyó birságok egyrésze a szepesti grófot, másik része pedig a főispánt illeti meg. Ezen

szervezetben megmaradtak a szepesi szászok az Anjou korszakban, sőt még később is. Róbert Károly 1312. és 1314-ben, Nagy Lajos pedig 1347-ben írja át, illetve erősíti meg a szepesi szászok privilegiumát. Még bővebben írja körül a szászok jogait az igen terjedelmes 1370. évi statutum és az ahhoz fűzött 1505. és 1516. évi pótlások. Ezen korszakban arra nézve következik be változás, hogy a szepesi főispán helyett szükség esetén néha az alispán, esetleg a várnagy, «castellanus», alkotják a szepesi szász bíróságnak királyi tekintélyen alapuló alkatelemét. A 24 szepesi város mindegyikének élén külön városi bíró volt. Ezen bírák egyrészt az egyes városokban gyakorolták a bírói hatalmat, másrészt pedig mint esküdtek működtek a szepesi gróf mellett. A szepesi grófi bíróság a 24 városi bíró-ülnökkel, idővel felebbezési forummá lett. A gróft az u. n. «százask tanács» választja meg, (1370. évi St. 56.). Amint a városok száma apadt, úgy apadt a társbíráknak száma is. Midőn Zsigmond 1412-ben Lubló várán és városán kívül 15 szepesi várost elzálogosított, a többi város jelentősége is alább szállott. Ezentul csak a többi város bírái fordulnak elő mint ülnökök. Így voltak a XVI. század elején is. A 15 városnak jövedelmei zálogosítottak csupán el. Egyházi ügyekben a magyar király rendelkezési jogát minden tekintetben fentartotta. A király ki is emeli, hogy az elzálogosított városok tulajdona őt illeti meg. (XVI. szd. eleje).

A szepesi grófnak választás útján való meghívása két évre szólott. A két évnek lejárata után köteles bírói tisztéről lemondani. Ezen lemondás után a százaskok megválaszthatják újra két évre. A mint a grófnak társbírái a városok bírái, úgy a százaskok a városok esküdteiből kerültek ki. Ezek alkotják a grófnak u. n. tágabb tanácsát. A «Iudices iurati etseniores provinciae Scepusiensis» alkotják a szepesi szász föld legfelsőbb igazgatási és igazságszolgáltatási forumát, a mely a statutumok megalkotására is hivatva van. A bíróság székhelye Lőcse, ámbár I. Ulászló, ki mint lengyel király az elzálogosított 15 városnak zálogtartója, ezen 15 várost a többi városokkal ismét egyesítvén, rövid időre Késmárkot tette a szepesi gróf székhelyévé (1440. évi priv.). Az igazságszolgáltatás költségeiben az összes 15 szepesi város részesedett. Minden város évenként bizonyos összeget fizet a fenytő ítéletek végrehajtása czéljából.

IV. Külön közigazgatás és bíráskodás alatt állottak a szepesi

lándzsás nemesek is, a kik még IV. Béla alatt 1243-ban nyerték el kiváltságukat. A királyi hadseregben lándzsa alatt szolgáltak. Volt külön ispánjuk, alispánjuk, voltak szolgabiráik. Ezek alkották a kerület hatóságát. Csak lopási, pénzhamisítási és tized ügyekben tartoztak a szepesi ispán alá. Ezen kiváltságok jelen korszakban is fennmaradtak.

IV. FEJEZET.

A törvényhozó hatalom.

1. §. A nemességnek az országgyűlésen való megjelenési módja. A királyi meghívók.

Az Árpád korszakban a király és a tanács együttesen alkotják meg a decretumokat. Ezenkívül törvényalkotó gyűléseken is hoztak törvényeket. Az ilyen gyűléseken, a synodusokon, a mint azt fellemlítettük, szerepelnek az egyházi és világi főurak, a nemesek és néha a nép is. Olyan gyűlések, a melyeken bárki részt vehet, a székesfehérvári törvényt napok voltak. A székesfehérvári törvényt napoknak azonban eleinte nem szabályalkotási, hanem törvénykezési jellegük volt. Ezeknek ilyszerű jellege csak a XIII. században változik meg, a midőn a gyűléseken közjogi bíráskodást is végeznek. Ez által ezen gyűlekezetek idővel közjogi jellegűekké válnak. A törvényhozásnak azon módja, hogy a király a nemzettel együtt gyakorolja a törvényhozás jogát, már az 1267. évi törvényből vehető ki. Az összes nemesség kérésére erősítette meg ugyanis a király a hozzá felterjesztett javaslatot. Még inkább látjuk ezt az 1298. évi decretum bevezetéséből, a melyből kiviláglik, hogy a decretumban foglalt pontokat a király az ország főpapjaival és nemesseivel együtt alkotta meg. Ugyanez kivehető az 1298. évi XLII. t.-cz.-ből is. Az Anjou korban, különösen Róbert Károly alatt az országgyűléseknek kevés nyoma van. Róbert Károly a «lármás» országgyűléseket nem kedveli és ezeknek megtartását a királyság tekintélyével sem tartja összeegyeztethetőnek. Mindennek daczára vannak nyomai az országgyűléseknek. Így 1318-ban a király országgyűlési meghívót küld ki és pedig azért, mert Kalocsán a főpapság zsinatot tartván, átokkal fenyegette a királyt, ha országgyűlést nem tart. A meghívó «Rákos mezejére Szt. János ünnepe utáni

nyolczad napra» szól, a hol mindazok megjelenjenek «qui se nembra regni nostri existimant». 1320-ból is van nyoma az országgyűlésnek. Ugyanis fenmaradt ezen évből egy ítélet, melynek bevezetésében a két érsek, a nyitrai, csanádi, veszprémi, sirmiai, győri, váradi, pécsi és bosinai püspökök előadják, hogy ők az ország összes nemességével «diaetát» tartván Sz.-Fehérváron, megerősítik nevezett város polgárait a nekik IV. Béla által adott kiváltságaikban. Az országgyűlés eredménye ismeretlen. Nagy Lajos alatt sem igen tartatnak országgyűlések. 1345. és 1347-ben voltak ugyan tanácskozások. A források szerint, a király «tanácskozott országa főpapjaival, báróival és nemeseivel»: de vajjon ezek tényleg országgyűlések számába mennek-e, arra adat nincs. Csak 1351-ből tudjuk, hogy a király tényleg országgyűlést tartott. Nagy Lajos ekkor az «Arany bullát» erősítette meg. Mária alatt sem igen változtak a viszonyok. 1384-ben elvégre tartott a királyné országgyűlést, de kevésbé önelfelhatározásából, mint inkább kényszer folytán. A mi ezen országgyűlés alkotó elemeit illeti, megjegyzendő, hogy innenől fogva fordul elő ismét, hogy a nemesség képviselő, illetve helyettesítés útján vesz részt az országgyűlésen. A megjelenés módjára nézve azonban az egész korszakon át elvként megmarad, hogy a nemesség fejenként jelenik meg. A képviselő csak egyes esetekben fordul elő, a mi inkább oeconomicus okokra vezetendő vissza.

Megemlítendő, hogy már az 1267. évi országgyűlésen fordult elő azon eset, hogy a nemesség megyénként négy megválasztott kiküldött tagja által képviseltette magát. Ezek voltak az «electi nobiles». Mária idejében, az 1385. évi országgyűlésen is ilyen «nobiles electi» jelennek meg. Ha ezen kiküldetésnek okát keressük, ennek magyarázatát a következőkben találhatjuk. Ismeretes, hogy az Anjou családbeli királyok a lármás országgyűléseket nem kedvelték és ezeket nem tartották alkalmasoknak országos ügyekről való tanácskozásra és határozatok meghozatalára. Ezért történt meg az, hogy az országos ügyekben való intézkedéseknek súlypontja a királyi tanácsba került. Ezekhez járultak még a közlekedési eszközöknek silánysága, a nagy távolságok mint olyan körülmények, a melyek a nemesség fejenkénti megjelenésének akadályaiul szolgálhattak. A XIV. század vége felé a megyei szervezet megerősödik, de a megyegyűléseken is inkább csak a «pars sanior» hozta meg a határozatokat. Valószínű, hogy a megyei szervezet-

ben érvényesülő ezen tanácskozási elv befolyást gyakorolt az országgyűlések tanácskozási módjára is. Ha tehát a gyűlésen magán, ugyis csak az előkelőbbek, tehetősebbek és az értelmiséget képviselő egyének vettek tényleg részt a tanácskozásokon és ezek döntöttek is, akkor a többieknek jelenléte, a kik ilyen tulajdonságokkal nem bírtak, ugyis többé-kevésbé felesleges is volt. Ezért ugyanezen cél elérésére elegendőnek vélték, ha már eleve kiválasztja a vármegye azokat a nemeseket, a kiknél a mondott feltételek megvoltak és a kik előreláthatólag a többieknek megjelenése esetén is a tanácskozásokban döntő szerepre lennének hivatva. Ezáltal az összes nemesség megjelenési jogától nem fosztatott meg. Az electi nobiles mellett a többi nemesek is megjelenhettek, ha akartak. De a kiküldötteknek megjelenése kötelező volt. A nemességnek ilyféle megjelenésével találkozunk 1397-ben a temesvári országgyűlésen, a midőn a megyék részéről négy-négy nemes volt jelen. 1405-ben szintén találkozunk a megyék és már a városok követeivel is. Az 1411. évi decretumból nem vehető ki, vajjon kik voltak az országgyűlésen jelen. Az 1433. évi kir. propositiók, a melyek eleddig írásba nem foglaltattak, írásban a megyékhez is megküldettek. A propositiók ennek folytán a vármegye gyűlésein is meg voltak vitathatók, a minek alapján a vármegyének kialakult közvéleménye a kiküldött nemeseknek is tudtára esett. Sőt ezen 1433. évi propositiókban el is rendeltetett, hogy a megválasztott nemesek a megvitatás eredménye alapján tárgyaljanak a főpapokkal és bárókkal (*quod de huiusmodi opinionibus et totali intentione eorum plene informatos ad Praelatos et Barones Regni congregatos pro facienda in omnibus conclusionem futuris semper temporibus destinarent*). Ezen rendelkezés elismerése a köznemesség országgyűlési befolyásának, de egyuttal alapkiindulása a követi utasítási rendszernek is. Ezen javaslat törvényerőre nem emelkedett.

Az 1435. évi (II-ik) törvényből azonban kivehető, hogy ez az országnak «egész teste» (*totum corpus*) által hozatott meg. A jelenlévők, mint a távollévőknek képviselői jártak el és pedig «*cum plena facultate absentium*». Ezen a távollévők helyett való megjelenés azonban nem vonatkozik tisztán a nemesekre s így nem tudni, vajjon ezen országgyűlésen a nemesek csupán választott kiküldöttek által voltak-e képviselve, vagy pedig fejenként

voltak-e jelen. Ugyanis a királyi tanácsnak jelenlévő tagjai szintén a távollevők helyetteseinek tekintettek. Ennek utána a nemesek az országgyűléseken ismét tömegesen, fejenként jelennek meg. Így I. Ulászló alatt az 1444. évi országgyűlésen, majd 1446-ban is, a midőn kormányzó választatik. Az 1447. évi országgyűlés a nemességnek fejenkénti megjelenését határozta el. Minthogy azonban az országgyűlésen megjelent nemesség az egész gyűlés tartama alatt sajátjából volt kénytelen magát fentartani, ez a szegényebb nemességre nézve felettébb terhes volt. Ezért az 1447. évi XLV-ik t.-cz. azon nemeseket, kiknek birtoka kisebb 20 jobbágy teleknél, a személyes megjelenés kötelezettsége alól felmentette. Az 1448. évi XIII. t.-cz. ismét a fejenként való megjelenést kívánja. Mátyás alatt azonban visszatérnek a választott nemesek intézményére és csak egy esetben, 1462-ben t. i. látjuk azt, hogy a nemesség megint fejenként jelenik meg. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy ezen országgyűlésnek igen nagy fontossága volt. Ismeretes, hogy a szent koronának Frigyesztől való visszaváltásáról volt a szó. Egyébként a Mátyás alatti országgyűléseken csak az «electi nobiles» jelennek meg. A Jagellók alatt azonban ismét a fejenkénti megjelenésre térnek vissza. Innentől fogva kifejezetten látható a nemességnek azon törekvése, hogy a személyes megjelenéstől felmentessék. Látható ez a törvényekből is. Oka ezen törekvéseknek egyrészt az országnak általános gazdasági hanyatlása volt, a mely a nemesség nagy részére nézve, a személyes megjelenést elviselhetlen teherré minősítette, másrészt a királyi tanácsban képviselt főuri osztálynak politikai tulsulyra való törekvése és az innen eredő zaklatások, a melyek a megjelent nemességet érték. A nemesség arra törekedett tehát, hogy politikai súlyának biztosítása mellett kevesebb számban ugyanazon eredményt érje el, a mit az országgyűlésen képviselt physikai számának daczára nehezen és csak nagy áldozatok árán tudott elérni. Az 1495. évi XXVI-ik és az 1498. évi I. t.-cz. a nemességnek fejenként és kivétel nélkül való megjelenését kívánja. Tekintetbe vétettek azonban itt is azon nehézségek, a melyek a szegényebb nemességre a személyes megjelenés folytán hárultak. Ezért az utóbbi törvény bizonyos kivételt állapított meg. Ugyanis az egytelkes nemesek tizen együttvéve küldenek ki egyet maguk közül. Általában bizonyos lanyhaságot lehet tapasztalni az országgyűléseken való megjelenés körül. A szegénysorsu alsóbb nemesség-

nél ez vagyoni viszonyaiknál fogva érthető volt. De nemcsak a szegényebb alsó nemesség maradozott el — a mit, a mint láttuk a törvényhozás méltányos intézkedésekkel elismert — hanem a főpapok, bárók és tehetősebb nemesség körében is fordultak elő — és pedig úgy látszik nem gyéren — indokolatlan elmaradozások. Ezért egyrészt szükségesnek mutatkozott a mentségi eseteket törvényileg szabályozni, másrészt a törvényhozás súlyos bírságok terhe alatt volt kénytelen rászorítani a mulasztókat kötelességük teljesítésére, végre pedig gondoskodni kellett a törvényhozásnak arról is, hogy a vármegyék a megjelenésre kötelezettek fölött kellő ellenőrzést gyakorolva, egyuttal lehetetlenné tegyék azt, hogy a vármegyei közegek a kötelességmulasztókkal bűnös egyetértésben legyenek. Mindezekről az 1498., 1500. és 1518. évi törvényhozás tartalmaz intézkedéseket. Az 1498. évi I. t.-cz. szerint mentességet élveznek a király, az egyházi és világi főurak és a többi országlakosok hivatalnokai, a végvárakban katonáskodó egyének, a betegek, nyomorékok, a teljesen szegények és azok, a kik az országból követségben távol vannak, vagy külföldön utaznak. Az osztatlan állapotban lévők, maguk közül egyet küldhetnek. Az 1500. évi I. t.-cz. még azoknak is ad mentességet, a kik külföldön tanulmányait folytatják. De ezen mentességi ok csak egyszer volt érvényesíthető. A törvényhozásnak ezen intézkedéseilhez fűzött sanctiói pedig abból állottak, hogy az 1498. évi I. t.-cz. szerint az egyházi és világi főurak 800, a nemesek pedig 400 arany forint bírság mellett voltak kötelesek az országgyűlésen megjelenni, ha csak a törvényben felsorolt mentségi okok egyike vagy másika rájuk nem alkalmazható. Az 1518. évi (bácsi) XXVIII. t.-cz. szerint ezen bírságok a megjelent szegény nemesek között osztandók fel.

A megjelenés ellenőrzése a vármegyékre volt bízva. Az ellenőrzés organumai pedig az 1498. évi I. t.-cz. szerint a fő- és az alispánok. Kimondatott, hogy 400 arany forintnyi bírságot fizet azon fő- vagy alispán, a ki pénzzel vagy ajándékkal megvesztegetve egyeseknek a nemesek közül megengedi, hogy otthon maradjanak. Az 1518. évi (bácsi) XXVIII.-ik t.-cz., midőn az elmondottakra nézve fentartja az előbbeni intézkedéseket, az ellenőrzést végző közegeknek mulasztásait még szigorúbban bünteti. A bírságon kívül rájuk még a hivatalvesztés is kimondandó. Ámbár a mohácsi vészig, (sőt 1572-ig), elvben a nemességnek az országgyűlésen fejenként

való megjelenése van elfogadva, a mint az előbbiekből látható, ezen jog a nemesség részéről mindinkább terhes kötelességként tekintetett. Tényleg úgyis volt és éppen a törvényhozás által megkívánt kötelességszerű megjelenés volt egyrészt oka annak, hogy a nemesség teljesen elszegényedett, sőt hogy sokan a nemesek közül jobbágyi sorsra jutottak vagy kénytelenek voltak ingatlanjaikat zálogba adni (1526. évi rákosi XVI. t.-cz.). A nemesség zömének elmaradását az országgyűlésekről, a hatalmas főnemesség fel tudta használni arra, hogy magának az országgyűlésen döntő befolyást szerezzen. Ezen cél elérésére azután a főnemesség más eszközökhöz is nyúlt. Vagy későn jelentek meg a főnemések, vagy a gyűlés megnyitását késleltették, vagy huzták halasztották a tárgyalásokat úgy, hogy az alsóbb nemesség kifogyott a pénzből, élelemből és kénytelen volt hazamenni. Ekkor azután csak a visszamaradt főnemések határoztak. Szükséges volt tehát ezen visszaélések elhárítása céljából is intézkedni. Az 1492. évi CVIII. t.-cz. elrendelte azt, hogy ezután a kitűzött határnap elteltével csupán négy napig várjanak még és a négy nap lefolyása után tekintet nélkül a meg nem jelentek számára a tárgyalást okvetlenül megkezdjék. A másik oka annak, hogy a nemesség sokszor a tárgyalás megkezdése előtt volt kénytelen eltávozni, az volt, hogy a főnemések, a királyi tanács tagjai, külön a királytól eredő propositiókat nem tárgyalták kellő időben és ezért ezek nem is kerülhettek idejekorán az országgyűlés elé. Ezért az 1495. évi XXV-ik t.-cz. elrendelte, hogy a főpapok és bárók az országgyűlésen elé kerülendő tárgyakat minden más, a királyi tanács elé tartozó ügy megelőzésével vitassák meg és ha nézeteltérés volna közöttük, akkor a kir. főajtónálló állítsa helyre az egyetértést, szedje be a szavazatokat és ezeknek (a józanabb rész) mérlegelése után állapítsa meg a döntést és csak az ilyen tárgyalási módon megvitatott propositió terjesztessék az országgyűlés elé. Ezen, a királyi tanácsnak külön előkészítő tanácskozásból indult ki a XVI. század első felében (ha ugyan még nem is törvényhozásilag) a felső tábla, a későbbi főrendiház.

Ezen kérdés azután összefügg az országgyűlés összehívásával is. Az országgyűlést a király hívta össze. A korszak elején nunciusok által, de 1318-ban már királyi meghívók (*litterae regales*) útján történt ez. A meghívók — regalisok — a király nevében a kancellár által állíttattak ki és szólottak a nemesség

összeségéhez. Megküldettek a megyéknek, 1405-től fogva állandóan — mert előbb is fordul elő erre példa — a városoknak és Szlavoniának. A XV. századtól fogva (1495.) a királyi tanács tagjai személyenként hivattak meg. A meghívókban a tanácskozási tárgyak általában jelöltettek meg, 1433-ban a mint láttuk, a propositók a megyéknek előzetesen megküldettek. A meghívók kiküldése és a tanácskozások megkezdése között megfelelő időnek kellett lennie, hogy a meghívottak kellő időben megjelenhessenek. Ezen idő a korszak elején nem volt szabályozva. 1318-ban 108 nappal, 1397-ben egy hónappal az országgyűlés megkezdése előtt küldettek szét a meghívók. Az 1495. évi XXV. t.-cz. elrendelte, hogy a meghívók az országgyűlésre annak megkezdése előtt legalább egy hónappal küldessenek ki. II. Lajos uralkodásának vége felé a nemesség szintén tömegesen jelenik meg az országgyűlésen, különösen a Zápolya-párt, amely még az egytelkes nemeseket sem vette ki ezen kötelezettség alól.

2. §. *A törvények megalkotása, különböző fajtái, a kihirdetés, szentesítés és külső alakjuk.*

Az Árpádok és az Anjouk alatt a törvényhozás lényegileg a királynál és annak belátása szerint a tanács tagjainál van. Zsigmond ideje óta ellenben az összes nemzet vesz részt a törvények alkotásában. Werbőczy (Hármaskönyv I. r. 3. címében) ezen közfelfogást kifejezésre is juttatja. Werbőczy szerint a király önkakaratából és saját kezdeményezéséből végleg mit sem rendelhet el, hanem össze kell hívnia a «népet» és meg kell kérdeznie, vajjon el akarja-e fogadni indítványát. Ha a nép elfogadja, csak akkor tekintendő a király előterjesztése törvénynek. Werbőczy szerint azonban a törvény kezdeményezésének joga nemcsak a királyi hatalomból indul ki, hanem a népnél is megvan. Azaz, a törvény kezdeményezési jog kiindulhat a törvényhozásra jogosított nemzetelektől is. Ha a nemzetből kiinduló indítványt a király elfogadja, akkor az is törvényerőre emelkedik. Azonban a javaslatokra vonatkozó ezen megegyezés egymagában véve nem elegendő, hanem szükséges, hogy a király az elfogadott határozatot szentesítse, tehát ünnepléses formában nyilvánítsa ki az elfogadást, királyi pecsétjével ellátva és az elfogadott törvényt ki is hirdettesse. A törvényhozás

terén ebben fejeződik be a szt. Korona államszervezet tana, mely szerint a törvényhozás a nemzet és király között megoszlik.

A törvények rendesen olyként vannak szövegezve, hogy azokból ki lehet venni, vajjon ki indítványozta azokat; a nemzet-e vagy a király? Mert azon törvények, melyek az országgyűlésből indultak ki, rendesen kérelem alakjában vannak előterjesztve és ezt a király elfogadva törvényt emeli. A törvények sorában meg kell említeni a pactum conventumokat. Ezek külformaságra annyiban különböztek a törvénytől, hogy két példányban adattak ki. Ilyen pld. az 1439. évi törvény, melynek két példányán a bevezetés és a záradék különböző. Külön említendő az *«országos decretum»* is, a melyről II. Ulászló koronázási hitlevelének 18 pontja emlékezik meg. Országos decretum az, a mely a nemzet ősi szabadságait határozza meg és a mely a király megkoronázása előtt hozatik meg. Később egyáltalában a nemzet kezdeményezéséből kiindult törvények nevezetnek *«decreta regni»*-nek. (Werbőczy II. könyv 3. cím 5. §.). A *«Constitutio regnicolarum»*, vagy *«Decretum Statuum et ordinum»* az interregnum ideje alatt az országos rendek által meghozott törvények.

A kir. megerősítés, a szentesítés két részből áll: a király nevének aláírásából és a megpecsételésből. A kihirdetés pedig ezen korszakban olyként történt, hogy a szentesített törvény példányai a vármegyékhez és később a városokhoz is elküldettek. A Hármaskönyv épen azért nem lett törvényt, mert a vármegyéhez való elküldetés, tehát a kihirdetés elmaradt. De nemcsak a megyékhez küldötték el a törvényeket, hanem olyan egyes, előkelő főurakhoz is, a kik az országgyűlésre személyesen el nem jöhettek. A Decretumok már az Árpád korszakban ott szövegeztettek meg, a hol a királyi kiadványok általában készültek, t. i. a kir. kancelláriában.

Ezen korszakban a szövegezést jobbra a protonotáriusok végezték. Már az Árpád korszakban láthatni, hogy a törvények három részből állanak, u. m. a bevezetésből, a törvény tulajdonképpeni szövegéből és a záradékból. A bevezetésben benne szokott lenni a királynak megnevezése, továbbá az országgyűlés megtartása helyének megjelölése, meg szoktak jelölteni az országgyűlést alakító elemek, a kir. tanács, illetve az egyházi és világi főurak, majd a nemesek és városok. A törvénynek második része alkotja

annak tulajdonképpeni szövegét, melyben a törvényhozásnak rendelkezése benne foglaltatik. A törvény záradéka, a «Conclusió» főjelentőségű része a törvénynek. Ebben foglaltatik ugyanis a szentesítés, a király aláírása, és a megpecsételés, — illetve középkori szokás szerint, a királyi aláírást magát is pótló megpecsételés. Ebben van benne — és pedig már a mult korszak végén, — vajjon a törvényki által adatik ki, a fő- vagy titkos kancellár által-e és melyik pecsét alatt. Benne van a törvény kelte is. A záradék másrészt azért is fontos, mert ebben szoktak felsoroltatni a törvény alkotása idejében méltóságait viselő egyházi és világi főurak név szerint. Ezen szokás az Anjouk idejében már ki van fejlődve. Előbb inkább csak a korszak végén fordul elő. A világi bárók sorát a pozsonyi gróf zárja le. A záradékolásnak ezen módja azonban nem fordul elő minden törvélynél. Csak az ünnepélyes alakban kiadott Decretumoknál használják azt. Mert vannak nem ünnepélyes alaku törvények is; olyanok, a melyeknek záradékában pusztán a dátum fordul elő (pld. 1405. II., 1411., 1481.).

3. §. *Az országgyűlés elemei, az országgyűlés helye, a tárgyalások módja.*

A törvényhozó testület alkotó elemeire nézve említettük, hogy a törvényhozás súlypontja eleinte a királyi tanácsnál volt és hogy csak Zsigmond óta láthatni a nemességnek egyenlő befolyását a törvényhozás terén. Ebből fejlődött ki azután ezen korszakban azon elv, hogy a törvényt a király és a nemzet együtt hozza meg. Az 1-ső szakaszban tárgyaltuk a nemességnek mikénti részvétét a törvényhozásban és egyuttal ama küzdelmet is, a melylyel kénytelen volt a nemesség a maga helyét a főnemességgel szemben kivívni. Ezen küzdelem vezetett egyrészt a következő korszakban arra, hogy a törvényhozó test kétfelé szakadt. Az Anjouk idejében érvényesülő hűbéri elveknek és a Zsigmond alatt hatalmát nem egyszer a királysággal szemben érvényesítő főnemességnek háttérbe szorításával függ össze azon körülmény, hogy a vármegyék, illetve a nemesség mellett csakhamar a városok is országrendiséghez jutottak.

Ez nem más, mint a királyi hatalomnak szövetkezése a harmadik renddel, az alkotmánynak szélesebb alapokra fektetésével, a királyi tanácsnak néha a királyi hatalmat is veszélyeztető

törekvéseivel szemben. Természetes dolog, hogy egy olyan elemnek politikai jogokkal való felruházása, a mely idegen volt, a politikai jogokkal bíró nemzettel szemben bizonyos nehézségekkel is járt, mert tartani lehetett attól, hogy az eddig jogosítottak körében ezen újítás féltékenységet és elégedetlenséget szül. Ezért nem is történt a városoknak meghívása egyszerre. Eleinte csak egyesek hívtak meg.

Az 1397. évi temesi országgyűlésről tudjuk, hogy oda történt városi meghívás. De nem bizonyos, vajjon volt-e ennek foganatja. Ha Kovatsichcsal elfogadjuk azt, hogy az 1402. évi Pozsonyi gyülekezet országgyűlés volt, akkor utalhatunk rá, hogy Pozsony és Sopron város ezen képviselve volt. 1405-ből van azután olyan adat, a melyből következtetni lehet, hogy innentől fogva a városok országrendiséget élveztek. Zsigmond király 1405. évi decretum minusának (1-ső) bevezetésében ugyanis elmondja, hogy ezen országgyűlés főleg némely városnak, a biztonság kedvéért kőfallal való körülvétele és némely szabad községnek városi rangra való emelése végett hivatott össze. Ezen országgyűlés elemei között a királyi városok, mezővárosok és szabad községek követei is szerepelnek. Tény azonkívül az is, hogy ezen decretum minusban foglalt országgyűlési határozatok legnagyobbbrészt városi ügyekre vonatkoznak, a miből következtetni lehet, hogy ezen országgyűlés tanácskozásain egyáltalában részt vettek már a városok követei és hogy nem pusztán a városoknak megerődítése; falakkal való körül-vételének kérdésében hallgattattak meg, mint a mire a Katona által egész terjedelmében (IV. 11. 661.), Kovachich által kivonatosan közölt privilegiumból következtetni lehetne. 1405—1445-ig nem igen látjuk nyomát annak, hogy a városok az országgyűléseken jelen lettek volna. Ebből arra lehet következtetni, hogy kellett bizonyos idő ahhoz, míg ezen idegenszerű új elemet a nemesség mint vele az országgyűlésen döntő tényezőt elismerte. Az 1445. évi országrendi első törvény, posthumus László kiskorúsága alatt, («Regnicolarum constitio prima sub minoritate Ladislai post-humi») említi ismét a városok követeit, «civitatenses». 1446-ból pedig, a székesfehérvári országgyűlésre szóló városi meghívólevélről van tudomásunk. A városok eleinte az országgyűlésen csekélyebb számban voltak képviselve, csak a tárnoki városok: Buda, Pest, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Bártfa, Eperjes szerepel-

nek ott. Az 1514. évi III. t. cz.-ben azonban még előfordulnak Ó-Buda, Esztergom, Székesfehérvár, Lőcse, Szakolcza, Szeben és Szeged városok is.

A városok részére kiadott országgyűlési meghívólevelek a városokhoz mint testületekhez voltak intézve, a város bírójához, az esküdtekhez, a polgárokhoz, az egész városi közönséghez. Oly felhívással adattak ki ezek, hogy a város saját polgárai közül egyet vagy többet küldjön az országgyűlésre. 1452-ben előfordult Kassán, hogy úgy a magistratus, mint a városi közönség külön-külön küldöttek követeket az országgyűlésre. Rendesen azonban csak úgy szólottak a meghívók, hogy az előkelőbbek sorából küldendő egy-két követ és pedig teljes meghatalmazással «pleno mandato». A követek azután oly módon képviselik a várost, mint a szt. Korona alá tartozó nemesi birtokot, illetve mint azoknak közösségét, kik ezen területen a polgári jogokat élvezik. A városi polgároknak az országgyűlésen egyenként megjelenniök nem volt szabad. Azért az ő kiküldöttjük ezen szempontból nem is megy olyan számba, mint a vármegyék electusa, hanem a jelzett szempontból tényleges követ volt, olyan t. i., mint a milyeneket a megyék később küldöttek. Az egyes városok követeinek száma nem volt egyenlő. Előfordul hogy kettőt vagy négyet küldenek az egyes városok. Sokszor a városnak vagyoni viszonyai voltak döntők, vajjon hány követet küld.

Az országgyűlés egyéb elemeihez tartoztak a *szepesti szászok* is. A meghívó a szász közönséghez, illetve az egyes «hét szék»-hez volt intézve, oly felszólítással, hogy követeiket teljes meghatalmazással küldjék az országgyűlésre. A követeknek száma négy vagy több volt.

Szerepeltek az országgyűléseken a *székelyek* is. A székely követeknek száma sem volt határozottan megállapítva. Felhívja a királyi meghívó a székelyeket, hogy három-négy meghatalmazottat «quatuor aut tres personas de medio eorum cum plenaria auctoritate tractandi ac concludendi» küldjenek az országgyűlésre.

Az országgyűlésnek helye nem volt meghatározva. Legtöbbször a Rákoson tartották meg azt. Voltak azonban máshol is országgyűlések, így Szegeden, Temesváron, Budán, Tolnán, Pozsonyban. A mohácsi vészig a szabad ég alatt tartják meg a gyűléseket.

Rendszeres tárgyalási módot ezen, a szabad ég alatt tartott gyűléseken nem kell keresnünk. Jellemzi a tárgyalások mikéntjét

Róbert Károlynak ama kijelentése, hogy ő a «lármás» országgyűléseket határozathozatalra alkalmasoknak nem tartja.

Bizonyos rendszertelenség uralkodott a királyi tanácsnak előkészítő tanácskozásain is, a hol a királyi propositiókat tárgyalták.

Az 1495. évi XXV. t.-cz. igyekezett ezen előkészítő tanácskozásoknak menetjét szabályozni. A Rákoson megtartott országgyűlések alkalmával sátrak voltak felállítva, a melyekbe az ország bárói egyes más országgyűlési elemekkel való szűkebb tanácskozás végett vissza szoktak vonulni, hogy ezeket saját véleményük helyességéről meggyőzzék. Ilykép történt ez pld. 1446-ban a városi követekkel. A határozatok körül különben az előkelőknek volt döntő súlyuk a «pars sanior»-nak. A határozatokat közfelkiáltással hozták meg. Így történt a dolog pld. Hunyady Jánosnak kormányzónak, Mátyásnak királylyá való megválasztása alkalmával. Midőn már a városokban tartották meg az országgyűléseket, akkor az országgyűlési tagoknak lakásáról is kellett gondoskodni. A város köteles volt az országgyűlés tagjainak lakást adni. Az egyházi főurak lakásai iránt többször maga a király intézkedett. A többieknek lakásáról a főlovászmester, illetve a lovászmesterek gondoskodtak. Ezek mellett működtek a lakáskiosztók, «distributores hospiciorum». Ezek azután érintkezésbe bocsátkoztak a város magistratusával és ez osztotta ki a lakásokat. A király által az országnagyok részére előre kijelölt házak azonban a distribúcióba belc nem vonhatók. A városokban sem tartották az országgyűléseket eleinte zárt helyen, a nagy termek nem voltak bőviben és így a tömegesség okozta azt, hogy az országgyűlések itt is eleinte szabad ég alatt tartattak meg.

V. FEJEZET.

A rendi szervezet.

1. §. *A nemesi rend.*

A mult korszak végén bekövetkezett változások átnyulnak a jelen korszakba is. A nemesség, ha jogi egysége nem is bomlott fel, politikai súly tekintetében bizonyos árnyalatokra szakadt, melyeknek alapjait a terjedelmes birtok, az előkelő tisztségeknek

viselése, sőt azoknak némelyikénél örökletes volta és a közhatalomban való részesedésnek mértéke képezték.

A jogi egység a nemesek sorában megmaradt, mert az adományrendszer kevés kivétellel minden ingatlanra fentartotta a jus regiumot és ha a XIII. században, az aranybullát követő korszakban láthatni is azon törekvést, hogy a nemesség a fokozatosan elnyert szabadrendelkezési jog folytán a jus regiumot háttérbe szorítsa, — azon elv, hogy a nemesek mindnyájan, legyenek azok főnemesek vagy bárcsak köznemesek is, közvetlenül a királyi hatalom alá tartoznak, nem pedig más valakinek a hatalma által közvetve, — változatlanul megmaradt. Más szóval a nemesség és a királyi hatalom között nálunk ép úgy mint Angliában a kapcsolat közvetlennek maradt meg, nem keletkeztek közvetített kapcsolatok, nem képződött tehát hűbériség. Ebben rejlik nemességünknek jogi egysége. A királyi hatalom és a nemesség között fennálló közvetlenség, mely a nemességnek jogi egységét eredményezte, — összefügg a királyi adományrendszerrel. Ha azon kapcsolatok, melyek a nemességet az ingatlannal és a királyi hatalommal közvetlenül összefűzik, közvetlenségükben részben megszűnnek, a nemességnek általános egysége is veszélyeztetve lehet. Azon ut, a melyen a királyi hatalom saját érdekében, de a nemesség érdekében is az ingatlanoknak közvetlen kapcsolattal a királyi hatalomhoz való fűzése érdekében eljár, vezetett az ösiséghez. A politikai egység azonban, ennek daczára helyreállítva nem lett, sőt a köznemességnek a főnemességgel szemben, a mint azt különösen a központi igazgatásnál, az országgyűléseknél kimutattuk, folytonosan kellett küzdenie azon helyért, mely őt az alkotmányban megillette.

És ezen fejlődés elűt a nyugatitól. A nyugaton jelen korszakunkban a hűbériség mint rendszer már bomladozó félben van. A hűbériség a szakadozottság és a fölé és alárendeltségi láncolatoknak és az ezekből keletkezett rendi elkülönítéseknek a rendszere. A hűbériség virágzásának korszakában ennek hatása hozzánk is eljutott. Ez okozta a nemesség politikai egységének megbontását. Az ösiség megakasztotta ugyan a jogegységnek szétmállását, de a nyugatról adott lökés a politikai egység rovására tovább is hatott, akkor is még, midőn a nyugaton a hűbériség szünedezésével a nemesség keretén belül keletkezett különbségek szünedeztek és a nemességnek politikai egysége ott már mindinkább

megszilárdult. A hűbériségnek érintett hatása hozzánk aránylag későbben jutván el, az innen származó társadalmi hullámmzás tovább folyik az egész korszakon át és eredményezte a főnemességnek és a köznemességnek egymástól való eltávolodását, melynek végeredménye tulajdonképpen a rendi országgyűlésekben jut a XVI-ik, illetve a XVII-ik században gyakorlatilag kifejezésre. Korszakunkban tehát a nyugaton a nemesség keretén belül keletkezett különbségek elsimulnak, nálunk pedig mindegyre nagyobbodnak. A politikai különválásnak már fent említett egyes alapjai, kapcsolatban a nemesség jogi egységével, eredményezték a nemességnek politikai kettéválását, a *főnemességre* és a *köznemességre* és eredményezték azt, hogy nem keletkezett *főuraság* és *köznemesség*. Minthogy ugyanis nálunk nem fejlődtek ki területi uralmak, ezt pedig a nemességnek jogi egysége akadályozta meg, a nemesek közül a legelőkelőbbek *főnemessékké* és *nem főurakká* lettek. A főnemesség fogalma pedig a fenti alapokon alapuló különbségekből eredt, de a jogegységnek hűbérelles azon hatásából is, hogy a közhatalom épségben tartásával az előkelőség azon mérvben nagyobbodott, a mely mérvben valamely nemes ebben részt vett, de nem annak destructiv elsajátításából. A nemesség keretén belül keletkezett árnyalatok alapjait illetőleg a következők jegyzendők meg.

Az ingatlan vagyonnak különbözősége már az aranybulla idejében éreztette a maga hatását. Ezért tiltotta meg a decretum XVI. cikke egész vármegyéknek eladományozását. II. András után azonban a terjedelmes birtokadományozások egymást érték. Különösen a szabad rendelkezés bekövetkezése után történtek bőséges elidegenítések kegyes és egyházi célokra. Az ingatlan vagyon terén ilyképpen keletkezett aránytalanságok egyrészt a nemesség egy részének elszegényedését okozták, másrészt veszélyeztetve volt a nemesi köteleességeknek aránylagos általánossága, tehát a királyi hatalomnak érvényesülése is.

Ilyen állapotokat talált elő Róbert Károly. Fáradozása a szentszékekkel együtt a most érintett régi aristokratia megtörésére irányult. Természetes azonban, hogy e mellett arra is törekedett, hogy maga is teremtsen olyan vezető, az állami életben a királyi hatalom érdekeit képviselő újabb elemet, mely az előbbi hatalmasok befolyását ellensúlyozza. Ilyképpen keletkezett az aristokrátiának egyik újabb eleme, mely ugyan a királyi hatalom megerősítésére

egyik részben alkalmas volt, de nem volt még elérve azon bajoknak gyökeres orvoslása, melyek a ingatlanoknak aránytalan megoszlása és a szabad rendelkezés elvének hatályban volta folytán számtalan visszasságok forrásaiként szerepeltek.

Ezen visszasságok folytán keletkezett bajoknak tovább fejlődését Nagy Lajos király 1351. évi u. n. ösiségi törvényével akasztotta meg. A midőn II. András aranybulláját megerősítette a király, a nemesek ingatlanjaira vonatkozó szabad rendelkezési jogot, az aranybulla 4-ik pontját nemcsak hogy nem erősítette meg, hanem egyenesen betiltotta, hogy a nemesek ingatlanjaik fölött szabadon rendelkezzenek azon hozzáadással, hogy az ingatlanok a nemesnek elhalálózása után mindig annak legközelebbi rokonaira szálljanak. Visszaállította tehát az ösiségi törvény az ingatlanoknak viszonyát a királyhoz, illetve a szt. Koronához, visszaállította az aranybulla után megbontott családi elvet, helyreállított ismét az összes ingatlanokkal szemben a háramlás, a *jus regium*, a területi főtulajdonjog, helyreállított a családnak az ingatlanhoz való kapcsolata, de belterjesebben mint az ágisággal, a menyiben az átháramlásnál már most nemcsak az utolsó birtokostól, hanem az első szerzőtől való leszármazás döntött. A családi elv, a családnak joga az ingatlanra tehát már most nem volt részleges, az osztály megejtése nem szüntette meg a háramlást, hanem általános, a család összes tagjaira, tehát az összes oldalági rokonokra is kiterjedő szükség-szerű örökösödést állapított meg, a mely örökösödsre vonatkozó jog az első szerzőtől, tehát az őstől való leszármazás volt csak bizonyítandó, a mi után nyerte is el az egész intézmény az «ösiség»-féle elnevezést. Az ösiség által biztosítva volt tehát az ingatlan, az egész család részére. De korlátot is szabott az ösiség azon veszélynek, mely a szabad rendelkezés idejében a nemesi család tagjait a teljes elszegényedés alakjában fenyegette.

A mint Hajnik találóan mondja, az ösiség nem más, mint a hűbéri rendszernek magyar alkalmazása és hazai alakban való átfejlesztése. Eredetére nézve ezen ide alkalmazott és sajátlagosan nemzeti irányban tovább fejlesztett rendszer nem más, mint a háromféle európai hűbéri örökösödési rendszerek közül a *lombard* hűbéri örökösödés. Alkalmaztatott pedig ez a magyar nemesség jogegységének fenntartásával, hűbéri alkötelekeknek kizárásával, a királyi hatalomnak minden nemesre egyenlően és közvetlen érvényesülésével, egy szó-

val a *királyi adományrendszernek* kiegyenlítő hatásával. A fennállott volt szabad rendelkezés folytán keletkezett szertelen ingatlan-fluctuáció ezáltal véget ért. Természetes azonban, hogy a máris bekövetkezett óriási vagyonskülönbségek, mint tényleges állapotok, a szerzett jogok sérelme nélkül nem voltak megszüntethetők. Megmaradt a terjedelmes ingatlanok birtokosainak vagyoni túlsúlya, megmaradt az ennek folytán keletkezett tekintély, befolyás, az avval kapcsolatos, főhivatalok viselésére vonatkozó előny, az udvarral és az állami étellel való állandó összefüggés, a királyi tanácsban és a hadvezetésben való részvétel — tehát az állami ügyeknek intézésére vonatkozó elsőség — a baronátus, a zászlós uri minőség — tehát politikai elsőség, a többi kisebb terjedelmű ingatlanokkal rendelkező nemességgel szemben. A nagyobb jogok azonban igen természetesen nagyobb kötelességekkel is jártak és éppen ezen nagyobb jogok voltak következményei annak, hogy a nagyobb kötelességek teljesíthetők voltak.

A nemesség körében keletkezett árnyalatoknak további alapját képezte a főbb hivataloknak, méltóságoknak viselése.

A hivatalos állások előkelősége már a múlt korszakban különböztette meg azok viselőit a többi nemesektől.

Ezen megkülönböztetésbe belejátszott a királyság kezdete óta a keresztény egyháznak tekintélye, vezető szerepe is. Eredménye ennek az egyházi és világi főnemesek közötti megkülönböztetés. Az egyház a maga hierarchikus szervezetével az alkotmányban is nyomatékosan jutott érvényre. Az érsekek és püspökök, az apátok és prépostok nem csak az egyházi hierarchiában szerepeltek legelső helyen, hanem érvényesültek az alkotmányban is és itt nemcsak gazdag földbirtokuknál, hanem egyuttal legmagasabb egyházi hivatalaiknál fogva is belejutván az állami legelső főméltóságokba, még a világi főnemesek elé is kerültek. Az egyház és az állam között fennálló kapcsolatnak bensősége külsőleg azáltal is érvényesült, hogy az egyházi főnemesekből került ki a királyi tanács tagjainak egyrésze, másrészt egyes főméltóságok állandóan egyes egyházi főnemesek személyével kapcsolattak össze. A most érintett kapcsolatnak szoros volta kitűnik még abból is, hogy a koronázási cselekmény körül bekövetkezett változás, annak átalakulása, éppen-séggel nem szorította ki abból az egyháznak tevékenységét, hanem azt fentartotta, sőt a koronázási cselekménynek végrehajtóját, az

esztorgomi érseket, — éppen azért mert ő innentúl már nem pusztán egyházilag koronáz, hanem *kifejezetten*, legelső sorban *közjogilag* is, — ezen minőségében, tehát a közjog szempontjából, a főnemések csoportjában legelső helyre tette.

A terjedelmes ingatlan, a tizedre való jog, a közjogi állásokhoz való közeli kapcsolatokon kívül az ingatlannal járó tetemes kötelelességek, a melyek a honvédelemben való tevékeny részvételben, — mely még a hadvezetőségig is fokozódhatott — és a nagyszámu banderiumok kiállításában nyilvánult meg: olyan körülmények voltak, a melyek a főpapságnak a főnemések között a legelső helyet biztosították.

Az egyházi hierarchiával kapcsolatos közjogi előkelőség teremtette meg tehát az egyházi főnemességet.

A közjogi előkelőség pedig, mely az országos főméltóságoknak és a királyi és a királyné udvarában viselt előkelő tisztségeknek viselésében és a királyi tanács tagságában jutott kifejezésre, létesítették a világi főnemességet, mely a birtokaristokratia mellett, sőt legtöbbnyire ugyanezen alapokon is, a hivatali főnemességet képviselte.

Az előrebocsájtottakból is láthatni, vajjon milyen viszonyban volt a nemesség a közhatalommal szemben.

A szent koronáról keletkezett felfogás minden nemes embert a szent korona tagjaként ismerte el. Ezen tagság, mely a nemesi ingatlannak, melynek gyökere szintén a szent korona, a nemzet tagjainak a közügyekben való részvételével állott a legszorosabb kapcsolatban. A szent koronához való viszony egyenlővé tette ugyan a nemességet jogi szempontból, de a közügyekben való részvételnek mérve, a kiválóság alapjául szolgáló egyéb már tárgyalta különböző alapokkal együtt, különbséget létesített közöttük.

És éppen a szent koronával való egyenlő jogi kapcsolat idézte elő azt, hogy nálunk a *közhatalomban való részesedésnek foka* lett a többi alapok mellett kifejezője az előkelőségnek és nem úgy mint a nyugaton, a felségjogok közhatalmi egységét szétmálasztó területiség, ezen jogoknak a központi hatalomtól való elragadása — a területi souverainitás — a miért is nem képződött nálunk főuraság, hanem csak főnemesség.

A főnemesség fogalma tehát nemcsak az országos és udvari főméltóságok viseléséhez fűződött, hanem megnyilatkozott ezek

által, vagy a közügyekben egyébként érvényesülő tevékenység mértékében is. Ezen megkülönböztetés vezetett idővel, a jelen korszaknak végén is már a királyi tanácsnak megkülönböztetőleg érvényesülő befolyásával, az egységes országgyűlésnek két alkotó elemre való szétoszlására, vezetett a születésbeli főnemesség kifejlődésére, melynek gyökerei a királyi tanácsban keresendők — a baronatusban — majd pedig a nemességnek az országgyűlésen való fejenkénti megjelenési jogának megszűnése után, a személyes meghívásoknak, a jelen korszakbeli és megértelmezett főnemeseik részére való korlátozásához és ezen meghívásoknak illetve ezek hatályának egyes családokra nézve történt állandósításához.

A főnemeseik és köznemeseik közötti megkülönböztetésnek most tárgyalt alapjain kívül megemlítendő még, hogy a korszak vége felé előfordulnak a külföld példájára szórványosan főnemesi (bárói) örökletes címadohányozások is, a melyek azonban csak előhírnökei voltak a következő korszakban nálunk is állandókká lett rangemeléseknek, a mely későbbi rangemelésekkel kapcsolatos elnevezések jelentősége jelen korszakunk alkotmányfejlődésében használt elnevezések jelentőségével nem azonos. A «báró» és «gróf» féle megjelölésnek ugyanis nálunk más értelme volt, mint a nyugaton. Talaja ezen két méltóság keletkezésének, viszonyuk a köz hatalomhoz éppen ellenkező.

A nyugaton a báróságnak eredete a szabadság és függetlenségben keresendő. Az őállamszervezetben a szabad embert nevezték el bárónak. A fél szabad állapot megjelölésénél a «báró» szó határozó volt. A «barschalk» volt a fél *szabad*. A báró-féle megjelölés, mint a szabad ember elnevezése a conservatív Angliában még a tulajdonképpeni középkorban is szerepelt. A Frank-korszak végén a rendi szervezet még főleg a szabadság mértékével függött össze, úgy hogy a máris mutatkozó hivatali és birtokbefolyások mellett a szabadság fokozata határozta meg azt, vajjon valaki a «teljes», a «közép» vagy «alsóbb szabadok» (Hochfrei, Mittelfrei, Minderfrei) sorába tartozik-e?

És a hűbéri befolyás következtében keletkezett függőségi viszony, mely a szabadság teljességét legalább bizonyos irányban, a lánczolatos fölé és alárendeltség tekintetében korlátozta, alkalmat adott a Frank-korszak végén még a főnemesség keretén belül is olyan megkülönböztetésre, a mely ismét a szabadság mérvével

függött össze és ezen megkülönböztetés vezetett a nyugati, középkori báróság fogalmához, a birodalmi szabadurasághoz, a Reichsfreiherr rendi állásához. A Reichsfreiherrja szabadsággal azért van szorosabb kapcsolatban, mert ő nem függ semmi fölöttes hűbértől és pedig azért nem, mert ő olyan nemes, a ki egyáltalában nincsen hűbéri viszonyban. Ő olyan szabad ember, a ki régi középfoku szabadságát (*mediocris*, *Mittelfrei*) előbbeni közvetlen kapcsolatával a királyi hatalommal, illetve a birodalommal fenntartotta, kinek nincsen hűbéri ingatlanja (*feudum*), hanem csak ősi foglalási ingatlanja (*allodium*), a ki nem tesz le hűbéri esküt (*homagium-ot*), hanem csupán az állampolgári hűségre van kötelezve (*fides*). A nyugati Freiherr, báró nem hivatali állása után kerül az előkelők sorába, hanem megkülönböztetett szabadságánál fogva, mely nem hűbéri, hanem szabad-allod birtokán és birodalmi közvetlenségén nyugszik akkor, a midőn a nyugaton a XI-ik századtól fogva a nemesség születési nemességgé lesz és a báróság fogalma is az átörökléssel jut lassan kapcsolatba.

Nálunk azonban a «báróság» egyenesen a hivatallal függ össze. Az előkelőséggel, melyet az előkelő királyi, tehát udvari és országos hivatalnak viselése juttat. Ilyen értelemben véve tehát nálunk a Comes (pld. *curialis major*, vagy a főispán) is báró. Az előző korszak okleveleiben is előforduló «*Praelati et Barones*» alatt tehát a főpapokat és udvari, illetve országos főhivatalnokokat kell érteni, az utóbbiakhoz számítván 'mindazokat, a kik jogosítva vannak a királyi tanácsban való részvétel okából a királyi udvarban megjelenni, a kik hivatalos állásuknál fogva a királyi oklevelek kiállítására körül részt vesznek, a kik a királyi rendelkezések, ügyletek körül eljárnak, a kiknek később a királyi rendelkezések körül intéző részük van és a kik eleinte mint tanúk, mint fogantatók, később mint a királyi rendelkezéssel hasonló jelentőségű intéző szervek a királyi tanácsban megállapított igazgatási, törvénykezési és bizonyos időben törvényhozói functiókat végeznek, vagy a kik ilyen tevékenységre fel vannak jogosítva. Innen magyarázható az, hogy a királyi oklevelekben a királyi rendelkezés olyan-nak van megjelölve, a mely a praelatusok és bárókkal együtt történt meg, innen érthető az, hogy a királyi oklevelek záradékában a praelatusok és bárók, a kik hivatalos állás tekintetében különbözők voltak, részint névleg fel is vannak sorolva, legelső

sorban pedig a királyi kancellár vagy vicekancellár, mint az okmányoknak kiadója van neve szerint megjelölve. A magyar báróság eredete tehát a királyi udvarban összpontosult országos kormányban, a királyi tanácsban keresendő, a bárók közötti különbség pedig azon mérték különbözőségében rejlik, a milyen különbség volt az egyes főhivatalnokok udvari és országos működésében. Innen származott a Werbőczy által is említett különbség a *valódi* (veri, ex officio, naturales) és a *czimzetes* (solo nomine) *bárók* között, továbbá azon különbség is, a mely a barones banderiat et nec banderiat között fennállott, mely különbség a hadi terhekben és jogokban való részesedés mérvében rejlik, abban t. i. hogy voltak bárók, a kik képesek voltak olyan létszámmal bíró csapatot kiállítani, melynek létszámához kötve volt ennek önálló, saját zászló alatti vezetése (barones banderiat) vagy pedig nem voltak képesek ilyen csapatot kiállítani (barones banderia non habentes). Az utóbbiak tehát más (hivatali) minőségük szerint bárók ugyan, de hadi szempontból nem azok.

A mi a grófi állást illeti, eléggé ismeretes az, hogy a nyugaton a gróf — Gráf — alatt előkelő hivatalnokot kell érteni, a ki utódja az ösgermán szervezeti Fürstnek, a kinek utódja bírói ténykedésben a Thunginus. Ismeretes, hogy a gráfi állásnak jelentősége eleinte inkább hadi és csak idővel egyesülnek ezzel a közigazgatási és bírói teendők, a midőn a Gráf a Gau élére kerül. Midőn a Gráf hivatalos állását örökletessé változtatja át, azt idővel a hűbériség befolyása folytán a területiséggel kapcsolta össze. Ezen hivatalos grófságból keletkezett azután átöröklés útján a grófság, mint rendi állás. Utaltunk rá, hogy a Comes Európaszerte eredetileg olyan hivatalnok, kinek teendője főleg gazdasági jellegű.

Ilyennek voltak kezdetben a mi Comesek is. Az udvari Comesek, a nádor, az országbíró, a várak illetve vármegyék élén álló Comesek, a főispánok. Egyes Comeseknél — különösen a most említetteknel — hivatalos állásuknak gazdasági oldala azonban lassanként háttérbe szorul és szereplésük immár csak az udvari illetve országos és vidéki bírói és közigazgatási teendők végzésében jut kifejezésre. Az egyes főurak, pld. praelatusoknak még ezen korszakban is szereplő Comesei, a kik mint intézők, gazdasági kezelők és ezzel kapcsolatban mint bírák is működnek, jelentőség tekintetében a többi Comesek mögé kerülnek. Nálunk azonban

a most első helyen említett Comesek állásukat át nem öröklik, össze nem kapcsolják területekkel és így az örökletes grófságnak gyökerei nálunk nem is a hivatalnoki állásu Comesekben keresendő. Mert a Comes sajátlagos hivatalnoki minőségében (pld. a Comes curialis major, később nádor) nálunk tulajdonképpen báró. Bárók alatt értetvén az összes világi főnemesek, a királyi tanácsban való részvételük alapján.

Az örökös grófság nálunk ép úgy, mint a nyugaton, a báróság fokozottabb szabadság fogalmával van kapcsolatban. A fokozottabb szabadság alatt pedig tulajdonképpen a fokozottabb függetlenség értendő. A függőséget az «egy és ugyanazon» nemesiség keretén belül, természetesen csupán igen finom árnyalatok által különböztethetik meg a teljes fokozottabb függetlenségtől. A függetlenség teljessége közhatalmi jellegű királyságban pusztán olyan közvetlenségben keresendő, a melylyel szemben nem a hűbéri függőség áll, hanem csupán a királyi hatalom alatt álló állami hivatali szervek, hivatali hatáskörének teljességéből való függőség. Ilyen szabadságot, ilyen értelmű függetlenséget élveztek nálunk a *szabad ispánok*, szabad grófok; *comites liberi*. S a mint a szabad ispánság, mint valóságos rendi állás kifejlődött volt, a későbbi századokban, az ujkorban ezen szabad főnemesi állás külön méltósággá lett a czimben, mert a későbbi korszakban királyaink a nyugati befolyás alapján is, de a most jelzett hazai intézményt is alapul véve, a szabad ispánság mintájára a szabad bárói czimet is ajándékozták (pld. *liber baro in Stompfa et Detrekeo st.*).

A szabad grófság intézménye okmányainkban visszanyulik az Arpádorszakba. Azon okmányok azonban, melyek ezekről szólnak, nem hitelesek. Az egész intézmény, véleményünk szerint szintén nyugati befolyásra, a hűbériségre vezetendő vissza. S mert a hűbériség nálunk intézmény nem volt, a hatás eleinte nálunk csak tényleges és nem jogi alapokból indult. Az élet által létesített tények sokszor jogi szentesítést is kapnak. Annyival is könnyebb volt ez a jelen esetben, mert a szabad grófságnak lényege, annak személyi oldala a hazai viszonyokban is meg volt. Értjük a szabad ispánnak közvetlenül a királyi hatalom alá való rendelését. Meg volt ez mindazon főnemeseknél, báróknál, a kik különös királyi privilegium alapján csupán a királyi legszemélyesebb birói hata-

lom alá tartoztak. Ezt a meglévő előjogot pusztán jogrendünkben szintén ismeretes, egyéb földesuri, illetve immunitásos jogokkal kellett szorosabb kapcsolatba hozni, az illető főnemest *kifejezetten* minden más, a nemes emberre nézve kifejlődött vidéki hivatalnoki hatalom alól kivenni, ezeket privilegiumba kellett foglalni és meg volt a szabad ispánság jogi kialakulása.

A mint ismeretes, a hűbériség hatásai nálunk az Anjouk uralkodása alatt lépnek fel közvetlenebbül. A földesuri hatalom ekkor fejlődik ki a maga teljességében, az immunitások ekkor jegeczesednek ki leginkább. S a mint a vármegye kifejlődése a nemesség zömét bizonyos irányban a vidéki közigazgatási és bírói hivatalnoki szervezettel hozta kapcsolatba, természetes, hogy a hatalmas főnemesek, a királyi udvarral való kapcsolatuk folytán is sokszor arra törekedtek, hogy függetlenségük a vidéki közigazgatási szervekkel szemben megmaradjon. Annak a hatalmas főnemesnek, kinek intéző szerepe volt a közhatalom gyakorlásának legfelsőbb központi szervezetében, kevésbé a vármegye volt közeleti működésének középpontja, mint inkább a királyi udvar, törekvése is az volt tehát, hogy közvetlensége a vármegyének daczára is megmaradjon. A főnemesek ezen törekvésének támpontja jogilag meg volt azon sarkalatos nemesi előjogban is, hogy minden nemes ember tulajdonképpen csak a király hatalmának van alávetve. De kedvezett ezen törekvésnek maga az élet is, egyrészt azon tény által, hogy a XIV. század elején bekövetkezett trónviszályok elősegítették a főnemeseknek főuraságát, ép úgy, mint Franciaországban a hűbéri korszak elején, — természetesen nem olyan mélyreható destruktív eredményekkel, mint ott — másrészt a Róbert Károly által újra létesített udvari aristokráciából új életre kelt királyi tanács. Elősegítette ezen törekvéseket a királyi tanács, különösen azon tulajdonságánál fogva, hogy az a királyi hatalommal egyenlő, azt korlátozó tényező volt, a mely súlypontját képezte az országgyűléseknek, sőt azokat sokszor helyettesítette és a mely az országgyűléseknek két házra való szakadását eredményezte, de a mely a külön, legalább előkészítő tanácskozások alakjában már a jelen korszakban is a vármegyétől külön álló életet élt.

Mindezen körülmények hatottak rá, hogy egyes, hatalmas főnemesek eleinte jogi forma nélkül teremtették meg maguknak azon viszonyokat, melyek együttvéve a szabad ispánság fogalmá-

nak feleltek meg és hogy ezután arra törekedtek, hogy ezen viszonyoknak jogi alapot is szerezzenek, sőt még arra is találhatni példát, hogy a szabad ispánság jogi formáját sokkal régebbi eredetűnek igyekeztek feltüntetni és költött oklevelek átíratásával, tehát helytelen uton — az ő véleményük szerint kellő hatálylyal — szereztek azt meg.

Igy állott a dolog pld. a Blagay és a Frangepánok szabad grófságával. A Blagayak a goriczai nemzetségből származtak és II. Andrástól (1218.) meg IV. Bélától (1241.) kaptak szabad ispánságot. A Blagayak a XVI-ik században Krajnába származtak el. Fent hivatkozott szabad grófságukra vonatkozó okleveleik azonban Thallóczy Lajos fejtegetései szerint hamisítványok. Ép ez áll a Frangepánok szabad grófságára is, kiknek ide vonatkozó okmányaik a XVI-ik században készültek.

A Blagayak, de különösen a Frangepánok hatalmas családok voltak, a kik akkor, midőn szabad grófságukról szóló okleveleik készültek, bizonyosan élvezetében voltak már azon jogoknak, a melyek a szabad grófság fogalmát felelték.

A Bazini és Szentgyörgyi grófok a Hunt-Pázmán törzsből származó, már a XIV-ik században hatalmas főnemesei voltak, a kik akkor midőn Frigyes császár, mint névleges magyar királytól 1459-ben a szabad grófságot avval kapták meg, hogy ők az összes főnemesei elé helyeztetnek, a hatalom és tekintélynek igen nagy fokán állottak. Maga a szabad ispánság azonban névleg ezen okmányban sincs felemlítve. Sokan ezért a Szentgyörgyieknek grófságát német grófságnak is tartják. A szabad grófságnak ilyeszerű elnevezésével különben is csak a XIV-ik századtól fogva találkozunk, midőn Róbert Károly 1325-ben Ricolph mestert nagy hadi érdemei folytán ajándékozta meg a szabad ispánsággal. Ilyen szabad grófsági családok voltak még a Zápolyák is, kik a Frangepánok és a Szentgyörgyi és Bazini grófok mellett, mint szepesi grófok, és az Ujlakyak, kik mint hercegek (Ujlaky Lőrincz, mint Ujlaky Miklós boszniai király fia, királyi herceg volt, a Szerémség nem magyar hercegséget, legfeljebb szabad grófságot biztosított) szerepelnek az 1492. évi XXI. és az 1498. évi XXII. l.-cz.-ben.

A szabad grófságnak lényege az, hogy egy bizonyos terület, (comitatus) a vármegye területéből kivételül és közvetlenül örökösen a szabad grófnak hatósága alá rendeltetik, a ki meg maga közvet-

lenül a király főhatósága alá kerül. Ez utóbbi körülmény, különösen a bírószági exemtióban nyilvánul meg. A területnek exemptiója pedig abból áll, hogy a szabad grófság területén, tehát a «comitatus»-ban megyegyűlések, congregációk nem tarthatók. Legtiszább képet nyújt ezekre nézve a Hunyadi János kormányzó és utódainak szabad grófságáról szóló, V. László-féle 1453. évi kiváltásglevél. Besztercze város és annak környéke képezi a szabad grófság területét. Ez «Districtus et Comitatus perpetuus»-nak mondatik.

Ezen szabad grófsággal járt az önálló banderium saját zászló alatti vezetésének a joga és (1498. XXII. t.) az egyházi kegyuri jog, a vörös pecsétviaszk használatának joga. A Hunyadiak családi czimere meg lett bővitve. A szabad grófsággal jár rendszeren a földesuri biráskodásnak legmagasabb foka, a ius patibuli, a pallos jog. De ez nem okvetlenül járulékosan, hanem külön privilegiális rendelkezés folytán.

Az alsóbb foku földesuri birói jogokat a szabad gróf ugyis már mint földesur gyakorolta. A vérhatalomról a Szentgyörgyi és Bazini grófoknak meg Hunyadi Jánosnak szabad gróffokká történt kineveztetésük alkalmával szó nem volt még; a régi hamis, Árpád korabeli 1218. évi goriczai (Blagay)-féle okmányban sincsen benne a ius patibuli adományozása, az csak a Béla-féle 1241. évi oklevélbe van belevéve. Ha ezen okmányokra nem is lehet mint olyanokra hivatkozni, mint a melyek a vonatkozó családoknak szabad grófsági jogczimét igazolják, a hamisítás idejének felfogására nézve azonban mégis mérvadók, a mennyiben azon nézetet tükröztetik vissza, hogy a ius patibuli nem tartozik járulékosan mint jogositvány a szabad grófság jogkörébe, hanem hogy az a szabad grófság adományozásának daczára, külön királyi adományt tételez fel.

Tény az, hogy a Szentgyörgyi és Bazini grófok Nagy Lajostól még 1363-ban és pedig csak egyik ingatlanjuk területére (Csütörtök) való hatálylyal (tehát a Frigyes-féle 1459. évi adomány előtt) kapják meg a ius gladii.

Természetes dolog azonban, hogy valószínűleg nem létezett szabad gróf, a ki a ius patibulit akár már mint földesur szabad gróffá történt kineveztetése előtt, vagy azután nem nyerte volna el. Hiszen az immunitásos jogok csúcspontját jelezte ezen jog és így

teljesen érthető, hogy a *ius patibuli* lassanként a szabad grófsággal járó jogként tekintetett, mert tényleg birta is azt minden szabad gróf. (V. ö. a későbbi korszakra nézve az 1655. évi XXXVIII. t.-cz. 3. §-át.)

Mindezekből látható, hogy a szabad grófság képviselte nálunk a külföldi báróságot olyképpen, hogy ez nem állhatott szemben a hűbéri területiséggel, mert ez nálunk nem volt, hanem csak a vidéki hivatali szervezettel és a királyi közvetlenségnél fogva maga sem válhatott területi uralommá ép oly kevéssé, mint az angolszász Thanség, melyhez szintén hasonló, mert a Than mint földesur is közvetlenül a király alá tartozott, de királyi megbízás alapján saját területén királyi hivatali jogokat a Schireffel mellérendelten gyakorolt.

A *herczeg*-féle czimmal is találkozunk ezen korszakban. A *herczeg*-féle elnevezés az Árpádkorszakból, mint a királyi család fitagjait illető megjelölés került át ezen korszakba. Mátyás király fiát, Corvin Jánost szlavon *herczeggé* nevezte ki. Utóhangja ez az Árpádkori királyi családi ducatusoknak, továbbá átvitele a törvényes származású királyfiak czimének a törvénytelen ágyból származó királyfira, végre kifejezése azon általános, ezen korszakban észlelhető szokásnak, hogy mindazon bárókat, a kiket területi hatalom illet meg, tehát a bánokat, a hűbéri tartományok fejéit stb. *princeps*-féle elnevezéssel illették (Telekinél).

Külön *herczegi* czimnek adományozása ezen korszakban nem fordul elő. A későbbi korszakban előforduló *herczegi* czimadományozások külföldi előképeken kívül, tulajdonképpen a magyar szabad grófság alapjain indulnak. A külföldi *herczeg*ek, kik ezen állásuk élvezetében kerültek ide (péld. Nagy Lajos idejében Tivadar Litvánia *herczeg*e, vagy Nagy Lajos rokona, László oppelni és veluni *herczeg*)*) tulajdonképpen külföldi *herczegségük* révén szereplnek mint ilyenek.

A «*princeps*»-féle megjelölés azonban mint gyűnév előfordul a főnemesekre is alkalmazva. A főnemeseket egyáltalán *Barones* és *Magnates*-féle elnevezés alatt ismerték. A «*Mágnás*»-féle megjelölés ugyan Werbőczynél csak a névleges bárókkal van egyértelműleg használva (I. 93., 4. §.), a miből azután kiviláglik,

*) Fehér: C. D. IX. 4., 99.

hogy a «principes»-féle elnevezés alatt tulajdonképpen csak a valódi bárók értendők. Különösen azok, a kik hivataluknál fogva bizonyos terület fölött birnak joghatósággal, a végvidéki bánok t. i. Előfordul a «princeps»-féle megjelölés ritka esetekben, egyes kiváló főnemesekre, például az esztergomi érsekre alkalmazva. Nem tartjuk kizártnak azt, hogy a «princeps»-féle megjelölés a most tárgyalt értelemben a német választó fejedelemség mintájából indult. Németországban tényleg a választó fejedelmek voltak a legelső főurak (Curfürsten), nálunk meg a valódi bárók voltak a legelőkelőbb főnemések. A németországi területi souverainitáshoz legközelebb állott a valódi báróknak jogállása, legkivált azoké, a kik mint végvidéki bánok bizonyos irányban tényleg gyakoroltak jogokat egy területre nézve. A bárósággal Róbert Károly óta a «Magnificus» czim járt a megszólításnál, melyet a király is használt.

A mint említettük, a bárók valódiakra és névleges bárókra osztattak fel. A valódi és névleges bárók közötti különbség a főtiszttség viselésére vezetendő vissza. Szoros megkülönböztetés azonban nem volt és csak a jogszokás nyújtott bizonyos külső támpontot, a mely után a valódi báróságot meg lehetett állapítani. Azt t. i. vajjon kinél, melyik főhivatalnál végződik a valódi és melyiknél kezdődik a czimzetes báróság. Werbőczy is utal ezen kétségre. Szerinte (I. 94.) a valódi báróknak ismertető jele, hogy azoknak nevei a decretumok záradékában név szerint fel vannak sorolva. Ezek a nádor, az országbíró, a Dalmát-Horvát-Szlavon bán, az erdélyi vajda, a székely gróf, a szörényi és macsói bán, a tárnokmester, a főajtónálló, a főpinczemester, az asztalnok, a főlovászmester és pedig úgy a királynak mint a királynénak nevezett főhivatalnokai, végre a temesi és a pozsonyi gróf. Werbőczy idejében tehát a pozsonyi gróf zárja le a valódi bárók sorát. A nagyobb és a kisebb zászlós urak közötti különbség pedig a banderialis hadi szervezetből indult ki, a mennyiben a világi bárók közül a legelső, tehát a nádor, az országbíró, a Dalmát-Horvát-Szlavon bán és az erdélyi vajda, továbbá a székely gróf és a végvidéki bánok — tehát különösen a főtiszti banderiumoknak vezetői — tekintettek nagyobb zászlós uraknak. A tiszti banderiumok a jelzett létszámmal a XV. században, különösen a területi bán-ságokkal voltak kapcsolatban, később ezen létszám megfogyott.

A valódi báróság fogalma tehát a nagyobb zászlós uri minőséggel érintkezett.

Egyébként is volt különbség a valódi és névleges báró között. A valódi báró özvegyének hitbére száz márka volt, a névleges báró özvegyéé pedig csak ötven. (Egy márka Werbőczy idejében négy magyar forint. I. 93., 4. §.) A magánjog terén azonban a főnemességnek megkülönböztetése a köznemességtől nem volt teljesen szabatos. Ugyanis a «Mágnás», vagy névleges báró özvegyének hitbére azon nemesek özvegyeinek hitbérével volt egyenlő, a kiknek 50 jobbágytelket kitevő és ezt meghaladó ingatlan vagyonuk volt.

Ezen, szintén Werbőczy idejében fennálló elv mutatja egyrészt azon tényt, hogy eredetileg az ingatlannak nagysága képezte alapját a főnemesség és a köznemesség közötti különbségnek, a nélkül azonban, hogy a megkülönböztetést eredményező ingatlanok nagysága eleinte szabatosan meg lett volna határozva. Másrészt pedig mutatja azt, hogy azon nagybirtokosok, a kik a vagyon szempontjából a névleges bárósággal egy alapon állottak, csak lassu fejlődési folyamat után szorultak a közjog szempontjából külön csoportba azáltal, hogy némelyek közülük állandóbb meghívás, vagy a gyakorlat szentesítette jogszokás folytán a királyi tanácsnak állandó tagjaivá lettek (névleges bárók). A magánjog terén azonban ezen megkülönböztetés — a családi és örökösödési jognak egyáltalán conservatívabb természete folytán is — nem következett be, hanem ők is, ámbár csak a névleges bárókkal, de mégis a mágnásokkal a hitbér tekintetében egy elbánás alá estek. Özvegyeik — ámbár nem voltak tényleg főnemések — a névleges bárók hitbérét kapták, 50 márkát t. i. és nem a többi, alsóbb nemesekét, a kiknek hitbére Werbőczy idejében közbecsü útján állapítottatott meg.

Ezen, a módosabb nemesek és a névleges bárók közötti, közös magánjogi szemponton kívül a különben jogilag egységes nemesség keretén belül keletkezett politikai elkülönítési folyamat azonban tovább tartott. A politikai *jogok* szempontjából ugyan az összes nemeseknek az országgyűlésen való megjelenését illetőleg az egész korszakon belül törvényes intézkedés nem történt. De a királyi tanácsnak, az országgyűlésen való egységes megjelenési jogra irányuló szétbomlasztó hatása észrevehető. És ezen körülmény okozta azután azt, hogy a főnemesség és a köznemesség között

egyébként is keletkeztek bizonyos megkülönböztetések. Ezen megkülönböztetések azonban a szent korona féle felfogáshoz simulnak.

A közhivatal, a közhatalomban való részesedés adja az ingatlanon kívül az előkelőségnek alapját és ha a királyi privilegium egyes esetekben szintén hozzájárul az előkelőség létesítéséhez, vagy ezen előkelőség egyes jogositványainak megteremtéséhez, ezen körülmény sem változtat az aristokratia jellegén, nem teremt meg patrimoniális kapcsolatokat.

A királyi privilegiumon alapuló szabad grófságon és a korszak végén előforduló egyes örökös báróságon kívül fordulnak elő egyes jogositványoknak privilegiumon alapuló eladományozásai is, a melyek azonban többé-kevésbé mind az örökös grófság köréből valók.

A mint az örökös grófság nem más mint a báróságnak a vidéki hivatali hatalom alóli függetlenítése és a bárósággal járó előjogoknak bizonyos területtel való egybekapcsolása, úgy az örökös báróság adományozása tulajdonképpen nem más, mint a régi értelemben vett bárósággal járó politikai és társadalmi előkelőségnek az örökösök számára való biztosítása, a mely előkelőség bizonyos külsőségekben és előjogokban érvényesül, a régi báróság lényegét képezett főtiszttség nélkül. A régi értelemben vett bárók a «báró» jelzőt nevük előtt nem használták. A báróságnak királyi adományozásával keletkezik csak ezen megkülönböztetés, melynek tulajdonképeni ideje azonban a következő korszak. Ilyen külsőség péld. a vörös viasszal való pecsételésnek joga is, a mely jog úgy látszik eleinte csak a legelőkelőbb főnemeseket, illetve a valódi bárókat illette meg. Ezekből származott az át az örökös grófokra. Innen van az, hogy a valódi bárók akkor midőn ezen báróságuk véget ér (péld. Hunyadi Jánosé, Geréb Peteré és Mátyásé — kik mint erdélyi vajdák, illetve Dalmát-Horvát-Szlavon bánok voltak valódi bárók), a valódi báróknak ezen kiváltságával továbbra is felruháztatnak. Innen magyarázható, hogy a vörös viasszal való pecsételésnek joga később, a XVI. század elején mint külön jogositvány, mely azonban a bárósággal van kapcsolatban és mely a báróságnak külső jele, az örökös báróság előhírnökeként külön vagy annak előjogaként, vele együtt adományoztatik.

A praelatusok és bárók még egyéb vonatkozásaikban is különböztek a többi nemesektől. Eltekintve attól, hogy igen sok-

szor a királyi legszemélyesebb bíróság volt rájuk nézve illetékes, perjogilag is élveztek bizonyos előjogokat.

A praelatusok, ha mint felek tettek esküt, csak lelkiismeretükre hivatkoztak.*) A szerzetesek pedig szerzetesi fogadalmukra. A főpapoknak imént jelzett és a báróknak letett esküje tiz nemesnek esküjével volt egyenlő. Ez volt az ugynevezett «ius decem personatus.»**)

A homagium, a vérdíj az embernek pénzben kifejezett értéke, vagy a hogy Werbőczy magyarázza (III. 5.), a gyilkosnak fejkált-sága. Teljesen igaz, hogy a holtat semmi áron sem lehet megváltani, illetve életre teremteni. De azért a vérdíj nem a tettes, hanem a megölt személy rendi állása szerint igazodik és ezen értelemben a vérdíj mégis a meghalt embernek értékét fejezi ki. A főpapok és főnemesek vérdíjja nálunk 400 arany.

Említés nélkül nem hagyhatjuk az *örökös főispánságokat* sem, a melyek ugyan a megyei rendszerrel vannak szoros kapcsolatban, de összefüggenek a magyar főnemesség intézményével is, a mennyiben a vidéki közigazgatás legfőbb szerveinek egy családban való állandósítását örökösödés útján létesítették, a mi egyrészt a bárósággal, másrészt az örökös főrendiséggel hozza őket kapcsolatba. Az örökös főispánságban, a mit Hajnik az örökös főispánságról szóló jeles értekezésében máris kifejtett, az előző korszakhoz képest lényeges különbséget állapíthatunk meg. A múlt korszakbeli örökös főispánságok közül a világiak (péld. a Frangepánoké Modrusra nézve) jelentősek azért nem voltak, mert a vonatkozó területek megyei szervezettel nem bírtak. Az egyháziak közül pedig csak az esztergomi érseknek V. Istvántól 1270-ben adományozott örökös főispánság tartotta meg jelentőségét.

Az örökös főispánságoknak Árpádkorszakbeli jelentősége főleg a velük kapcsolatban lévő jövedelmekben keresendő. Midőn azonban Róbert Károly uralkodása alatt a castellanatusi vármegyei intézménnyel, a vármegyék jövedelmei ezek után és már nem a főispánok útján kapcsolódtak össze a királyi kincstárral, az örökös főispánságok jelentőségének súlypontja már nem azoknak jövedelmi, hanem hivatali minőségében keresendő. És ez azon örökös főispánság, mely a jelen korszakban keletkezve 1870-ig állott fenn.

*) Pld. Fehér: C. D. IX. 2., 352.

**) V. O. Hajnik: Magyar bírósági szervezet és perjog 333—334.

Az ily értelmű örökös főispánságok korszakunk vége felé, leginkább a XV. században vagy egyes régi egyházi örökös főispánságok felélesztésével, mint Zsigmond alatt a veszprémi püspöknek veszprémi, V. László alatt a győri püspöknek a győri, Mátyás alatt a nyitrai püspöknek a nyitrai, az 1464-ik évi országgyűlés által a váradi püspöknek a bihari, II. Ulászló alatt a kalocsai érseknek a bácsi, a pécsi püspöknek a baranyai és az egri püspöknek a hevesi főispánsággal történt örökös megadományozása által keletkeztek, vagy pedig egyes vármegyékben fekvő fontos várak várnagyságának állandóan valamely főispánsággal való összekapcsolása által. Így történt ez a trencsényi várnak a trencsényi, a pozsonyi várnak a pozsonyi, a munkácsi várnak a beregi, a szklabinjai várnak a turóczi, a solymosi várnak az aradi főispánsággal való összekapcsolása, daczára az 1447. évi XVIII. t.-cz.-ben foglalt erre vonatkozó tilalmának.*)

A midőn ilyen várnagyság, vagy kapitányság kiváltság útján örökösen a vonatkozó vármegye főispánságával kapcsoltatott össze, a vármegye fölötti főispáni hatósági jogok is állandóan egy családhoz fűződtek és keletkezett az örökös főispánság, melynek tovább fejlődése a következő korszakba nyulik át.

A főnemesség és köznemesség közötti különbség már az előadottakból is kitűnik. A főnemesség a központi és legfelsőbb vidéki végrehajtó és igazságszolgáltatási teendőket, az udvari tisztéseket, a legfőbb katonai szolgálatot, az országgyűléseken való vezető szerepet tartotta kezén, míg a köznemesség inkább a vármegyei közéletben szerepelt. Születésbeli főnemesség azonban a korszakon át általában nem volt, a nemesség jogegysége megmaradt és csak a XV. század végével találjuk a születésbeli főnemesség fejlődésének kezdő szálait, melynek kialakulása az egyetemes törvényhozási testnek kétfelé való válásával függ szorosan össze, meg királyi privilegiumon is alapszik.

A *nemesség megszerezetlik* születés, adományozás, flusítás és örökbefogadás által. A nemes apának törvényes házasságból származó gyermeke születésénél fogva nemes. Hazai középkori jogunk az egyenrendű házasság jogi fogalmát nem ismeri, ismeretlenek nálunk a nyugati nem egyenrendű házasságnak jogi következményei

*) Kovachich: Suppl. II. 68.

is. (Péld. «Das Kind folgt der ärgeren Hand» stb.) A főnemesség és köznemesség között pedig már azon oknál fogva sem fejlődhetett ki a családi jog terén ilyen jogi válaszfal, mert a nemesség — daczára a politikai különbségeknek — egy és ugyanaz.

A nemességnek születés czimén való átöröklésénél azonban mindig a törvényes apának állása dönt. A nemes nőnek gyermeke ha nem nemes ember a férje — nem nemes, kivéve ha a nő fiúsztatik.

A nemesség egyrészt a nemesi ingatlannal van szoros kapcsolatban, másrészt a szent korona tagságával. A mint a szent korona gyökere minden nemesi ingatlannak, úgy mindenki, a ki királyi adományból ilyen ingatlant szerez, a szent korona tagjává — *membrum sacrae coronae* — lesz.

A nemesség tehát, nemesi ingatlannak királyi adományozásával szereztetik meg. Ezen adományozás alkalmával annak hatálya az utódokra is kiterjesztetik. A nemesi szabadság a közteherviselés alóli mentességgel jár, a mi néha ezen terhek viselésének kötelezettsége alóli mentesítéssel, néha pedig a nem nemes állapotból a nemesek sorába való felvétel által szokott a királyi privilegiumokban kifejezésre jutni.

A várjobbágyság állása, kik a XIV., sőt a XV. században is léteznek még, a korszak elején már a nemesekéhez igen közel áll. Róbert Károly a várbeliek (*castrenses*) sorából «*in coetum nobilium Castri jobbagonum*» emel néhány érdemes egyént. (Feh. VIII. 1., 396.) Megesett azonban ezen korszak elején még az is, hogy a birtokadományozás által való nemesítés, a várszolgálat kötelezettsége mellett történt (Feh. IX. 2., 455.). Daczára annak, hogy a várjobbágyságot már nemes várjobbágyságnak nevezik, még sem voltak ezek országos nemesek, mert az a többieket «*veri et puri regni nobiles*»-féle elnevezés által különböztetik meg az előbbiektől. (Feh. IX. 6., 106.)

Hivatali nemesség mint Franciaországban (*noblesse de Robe*), nálunk nem fejlődött ki. Oly értelemben t. i. nemesség, hogy maga a hivatalnak viselése nemesített volna. Sőt ellenkezőleg, nálunk a közhivatalok viselése a nemességhez volt kötve, a mint ezt különösen a vármegyei szervezet fejlődésénél kimutattuk.

De igenis fejlődött ki nálunk ezen korszakban, mindenesetre nyugati befolyás folytán olyan nemességnek adományozása is, a mely nem függött össze a nemesi ingatlannal, de evvel majdnem

teljesen egyenlő hatályu volt. Ez a czimeres nemes levél (litterae armiales) általi nemesítés.

A nemesítő levél általi nemesítés eredete Franciaországban keresendő, a hol már a XIII. század végével találkozunk ilyen nemesítésekkel (noblesse des lettres). A francia királyi hatalomnak a hűbériséggel való küzdelme, az abszolutizmus felé való törekvés, teremtetten meg a nemességnek ezen fajtát. Összefügg ez az udvari élettel, a király környezetében való tartózkodással, az ott, vagy általában a király személye körül szerzett érdemekkel.

A hűbéri nemesség Franciaországban nemességének címét egyrészt nem vezethette vissza mindig királyi adományozásra, vagy hűbéri adományozásra egyáltalán, annak czime sokszor nem volt a jog, hanem az erőszak, a hatalom. Mielőtt a születésbeli nemesség kifejlődött, a hadi foglalkozás egymagában nemesített. Idő kellett hozzá, hogy a születésbeli és a nemesi ingatlannal kapcsolatban lévő nemesség fogalma kifejlődjék. Midőn azonban a nemesség itt is már a születésen meg a hűbéri ingatlanon nyugodott, a hűbéri ingatlanok pedig nem igen sűrűn szállottak vissza, a nemesség fogalma pedig mindezekhez és még mindig legkiválóképpen a hadi foglalkozáshoz volt kapcsolva, a király pedig egyrészt nem volt mindig azon helyzetben, hogy hűbért adományozzon, ilyen adományozást egy alantos hűbérurra sem háríthatott, másrészt a nemességgel megadományozandónak esetleg nem is voltak hadi érdemei, de még talán foglalkozása sem volt ilyen: a királynak módot kellett keresnie, hogy a fennálló hagyományokkal szakítva, már megerősödött pusztá királyi hatalmából is jutalmazhasson, — a nemességnek más módon való adományozása által. És Franciaországban éppen egy királyi udvari aranymívesnek pusztá királyi oklevéllel történt nemesítése szolgáltatja az első példát nem katonai, hanem az ipar terén szerzett érdemeknek nemesítés által való megjutalmazásra.

A nemesítésnek ezen módja áterjedt Németországba is, a hol az evvel létesített nemességet «Briefadel»-nek nevezték. Nálunk a most tárgyalt korszakban találkozunk az ingatlan adományozása nélkül, pusztán királyi oklevél által való nemesítésekkel. Összefügg ez nálunk a czimeradományozásokkal.

A czimereknek egyes családok részére való örökös adományozása a király által nálunk ezen korszakban fejlődik. De a czimer-

adományozás eleinte nem kapcsoltatott össze a nemesítéssel, hanem nemesek kaptak külön okmánynyal, leírva, külön lefestve czimer jelvényeket. Így péld. a Semsei, vagy a pókateleki Kondé család már régen birtokos nemes család volt, a midőn 1401-ben, illetve 1435-ben czimerét kapta.*) De nemcsak nemesek kaptak a királytól czimert, hanem nem nemesek, polgárok is, a nélkül, hogy a czimeradományozással a nemesség egybe lett volna kapcsolva. (Werböczy I. 6.) A fejlődés azonban oda terelődött, hogy a nemesítéssel kapcsoltatott össze a czimernek adományozása is.**) Az első, ezen korszakbeli, nem nemeseknek juttatott czimeradományozások csak akkor jártak a nemességgel, ha ezen körülmény a királyi privilegiumban külön ki volt emelve. Látható ebből, hogy a czimer ezen korszakban nem bizonyítéka a nemességnek.

Csoma József heraldikai kutatásai derítették ki, hogy nálunk a nemzeti czimerek már a XIII-ik században bőviben voltak használatban. Teljesen színeivel együtt Csoma tizenkilenczet, színek nélkül tizenegy árpádkori nemzeti czimert állapított meg. A nemzeti (genus) alatt itt nem a honfoglalás idejéből való kell érteni, hanem több ágban virágzó, egy közös törzstől leszármazó családot. Hiteles pecsétek is voltak már az Árpádkorszakban egyes alsóbb hivatalt viselt köznemeseknek. Varju Elemér mutatta ki, hogy a XIII-ik század végén a vármegyei hivatalnokoknak, az ispánoknak, a szolgabíráknak, a várnagyoknak voltak czimeres hiteles pecsétjeik. Használtak tehát czimert is.

A korszakunkba eső czimeradományozások alkalmával, a királyi privilegiumok, különösen az első, nem tartalmazzák mindig a czimert lefestve. Sokszor annak csak leírásával, vagy rajzával találkozunk.

*) Lásd a Semseikre nézve Fch. C. D. X. 4., 64. A Kondéékra vonatkozólag pedig a családnak leveles ládáját a Pozsony vármegyei levéltárban. V. ö. még b. Nyáry Albert: „A heraldika kézikönyve“ czimű munkát az első czimeradományozásokról. Továbbá Fejérfataki „Magyar czimeres emlékek“ és Áldásy „A m. n. muzeum k. czimjegyz. II. Czimeres levelek“ czimű munkákat, vagy Fehér: X. 5., 577., 624., 627. stb.

**) Arma fegyver, a paizs is védő fegyver, a melyre a czimerjelvények festve vannak; ilyen védő fegyver a sisak is, mely a paizs fölött diszszel, az egyes lovagokat külsőleg megkülönböztető jelvénytől ábrázoltatik. Mert a királyi oklevél ilyen armának használatát biztosítja, nevezetük a királyi oklevél armálsnak

A nemesség megszerzésének negyedik módja a *fiusitatio* — *praeffectio*.

A fiusitatio összefügg a királyi adományrendszerrel. A nemesi ingatlan adományozása a család részére legnagyobbbrészt pusztán a fiutódok — haeredes — javára történt. Ritkább olyan adomány, mely a nőutódokra nézve is — «haeredibus ac posteritatibus utriusque sexus» — hatályos.

Ha az eredeti adomány csak fiági és az utolsó jogosított fiutód birtokosnak halála esetén az ingatlan visszaszállana a szent koronára, lehetséges, hogy a király az adományt a nőutódokra is kiterjesztheti. És ez a fiusitatio. És pedig olyan, hogy ezáltal senkinek az érdeke sem szenved hátrányt. Szokásba jött azonban, hogy a fiusitatio olyan esetben is szokásossá vált, a midőn a családnak birtokban lévő csakis egyik ágának utolsó fiutódja kérte a fiusitációt. Természetes, hogy ilyen esetben a többi ágbeli életben lévő fiutódok hátrányt szenvedtek.

Nagy Lajos alatt mondatott ki ezután elvként, hogy valamely nőutódnak fiusitatioja csak akkor engedtetik meg, ha az illetőnek a negyedik ízben belül firokona nincs. 1397-ben azonban ezen határvonal az ötödik ízre terjesztetett ki és pedig törvényileg a temesvári országgyűlésen. *)

A fiusitatio tulajdonképpen új adomány, beiktatásra szorul**) és feltételes természetű, a mennyiben, ha a kérelmezőnek fiutódja születnék, hatályát veszti, de a fiusitott nő az utószületett fiutóddal egyenlőképpen örökösödik. A fiusitott nőnek ingatlanja szerzemény természetével bír. Ha nem nemeshez ment férjhez — és pedig azért mert nemesi ingatlant adományból kapott — gyermekei nemesek lesznek.

A nemesség megszerezhető még örökbefogadás — adoptio — által is.

Az örökbefogadásnál a vérségi kapcsolatnak jogi hatályai az örökösödésre vonatkozólag olyas valakire terjesztetnek ki, a kire nézve ezek hatályosak nem lennének. Hiteles hely előtt, az örökbefogadottnak rokonai jelenlétében kötendő szerződéssel szokott a

*) V. ő. Knauz: az 1397. évi temesvári országgyűlést sat. Tört. t., III. 239. és Feh. C. D. X. 2., 782—783.

**) Pld. Feh. C. D. X. 1., 179., 180.

rokonná fogadás, — mely leggyakrabban fiuvá fogadás, de lehet testvérré fogadás is, — végbe menni. Minthogy adománybirtokban való örökösödési jognak, arra az adománylevél záradéka szerint nem jogosított egyénre való kiterjesztésről volt szó, igen természetes, hogy ehhez királyi jóváhagyás volt szükséges. (Werböczy I. 8.)

Az örökbefogadás családtagok jogait nem csorbíthatja, a miért is még királyi jóváhagyás esetén is hatálytalan, ha valamely talán elébb nem ismert családtagnak érdekeit sértené.

Nemesítő hatása van még a *honfiusításnak* is. A honfiusítás a király és a királyi tanács beleegyezésén mult. A honfiusítottak a király és a szent korona iránti hűséget esküvel voltak kötelesek fogadni. A honfiusítás rendszerint csak nagyobb érdemek megjutalmazásaképp engedélyeztetik.

A fentiekben láttuk, hogy voltak bizonyos körülmények, a melyek az egy és ugyanazon nemességnek politikai ketté oszlására vezettek. Ezen körülményeknek egyike, másika azonban azt is eredményezte, hogy még a köznemesség keretén belül is keletkeztek bizonyos árnyalatok, megkülönböztetések, eltekintve a nemesítési módoknak, az új nemesítésnek a nemesség keretén belül okozta különbségektől. Mert a régi nemesség — *prænobiles* — mindig előbbre valónak tartotta magát az újabb nemességnél. A birtokos nemesség és az armalista nemesség között is keletkezett bizonyos különbség. Eltekintve attól, hogy az előbbeninek rendszere, intézménye régibb volt az utóbbinál, az ingatlan vagyonhoz fűződő állandó családi kapocs, az ennek folytán érvényesülő befolyás a vármegyei közéletben és a teljes teherviselési mentesség nagyobb tekintélyt biztosított a birtokos nemességnek. De a mint a főnemesség és a köznemesség között keletkezett különbségnek egyik alapokaként a vagyon nagyságában keletkezett különbség tekintendő, úgy a vagyonnak különböző nagysága a köznemesség keretén belül is eredményezett bizonyos megkülönböztetéseket. És ezen megkülönböztetések ezen kevésbbé vagyonosakra nézve majdnem a nemesség jogi egységének megbomlására vezettek.

A nemesi jogoknak háttérében ugyanis mindig nemesi kötelesek lappangnak. A nemesi jogok és az ezek összességével kapcsolatos nemesi kiváltságos jogállásnak háttere és annak mintegy alapkiindulása a nemesi köteleességeknek teljessége. Az utóbbiak csak feltételei az előbbieknél mint következményeknek.

Ha a vagyoni függetlenség ingadozik, ha a nemesi kötelességek teljesítése kérdésessé válik, a nemesség kiváltságolt állásában is bekövetkezik bizonyos hátrányos változás. Innen származnak a jómódu nemesek, *nobiles bene possessionati*, az egy telkes nemesek — *nobiles unius sessionis* — és a birtoktalan nemesek — *nobiles impossessionati* — közötti megkülönböztetések.

A jómódu nemesek képesek a megyei tisztségekre (1435. D. m. II.), az egytelkes nemesek (1475: VI. 1478: IV.) az adózást és a katonáskodási terhet már nem képesek áthárítani a jobbágyok nagyobb számára, már nem élvezik a nemességnek tehermentességi jogait teljesen, a birtoktalan nemesek (1470: VI.) sorsa pedig már a jobbágyokéhoz közeleg, a mit a nemesség akkor hangsúlyozott különösen, a midőn az országgyűlésen való fejenkénti megjelenés kötelezettsége alól való felmentését kérelmezte, utalván arra, hogy ezen költséges kötelezettség teljesítése folytán sokan közülök jobbágyorszra jutnak.

A szabad embernek fegyveres szolgálatával, de egyuttal a függőségnek bizonyos sajátosságos nemével függ össze azoknak jogállása, a kik a *praedialisták* neve alatt a nemességnek bizonyos válfaját alkotják. A fegyveres szolgálatnak és a függőségi viszonynak minősége és az ezekből származott szabadsági jogok azonban megkülönböztetik ezen nemeseket az országos nemesektől.

Keletkezésére nézve ez is hűbérszerű. Ingatlan vagyon, fegyveres szolgálat ellenében. Ezen állásbeliek előkelőségének alapja egyrészt a fegyveres szolgálaton, — (*Nobiles Praediales, seu Exercitantes*) — másrészt azon körülményen alapszik, hogy szabadok, esetleg elszegényedett nemesek vállaltak egyes előkelőknél, névszerint egyházi főuraknál, szolgálatot. Alapja azon viszonyoknak, a mely ilyképpen keletkezett, a «familiaris»-féle állapot. Az állandó szolgálat következtében keletkezett mintegy családi viszony. Akkor, a midőn ezen familiareseknek ellátása a középkori gazdasági viszonyokhoz mérten ingatlan kijelölésével történt és a midőn hadi szolgálat jutott állandóan az ezt elvállalt egyének utódaira, örökösre is kiterjedő hatálylyal kapcsolatba, be volt fejezve a rendi állásnak olynemű csoportbeli kifejlődése, mely egyrészt hűbéri természetű, másrészt pedig határvonalán áll a nemeseknek és magánjogilag szabadoknak.

Az ide került országos nemesek állásában bizonyos jogkevesbedés következett be.

A volt országos nemesek azonban emelték a többi magánjogilag szabadok állását. A jogkevesbedés különösen a politikai jogok keretébe tartozik, míg a magánjogi viszonyok többé-kevésbé érintetlenek maradtak. Ezen körülmény részben abban nyeri magyarázatát, hogy a magánjog általában szorosabb kapcsolatban van az egyénnel — mutatja ezt pld. a család-örökösödési jognak közismert konzervatívabb természete, másrészt pedig a jogfejlődés egyáltalán mutatja azon tényt, hogy a nemeseknek vérdíjja, magánjogi képessége sok időn át marad még meg, midőn politikai jogait, pld. elszegényedés esetén el is veszítették. Az angolszász ceorlok vérdíjja pld. megmarad akkorának még akkor is, midőn ők különben már nem nemesek, hanem csak magánjogilag szabadok. Magánjogi jogképességük sem változik akkor, midőn ők különben már nemeseknek nem tekintetnek.

A német alsóbb nemességnek keletkezése — egyrészt a volt, de hűbért már nem kapott hűbéres nemesekből, másrészt a ministerialisokból — is tanulságos a most felvetett kérdésre nézve. A nemesek lemondanak nemességükről, belekeverődnek a ministerialisok csoportjába, a mi által ezeknek jogállását emelik, de volt nemességük egyik lényeges ismertető jelét, a Schöffnenbarfreiheitet megtartják, tehát még közjogi, nemesi jogot, a bírói tisztségre való képességüket is érvényesíthetik.

A volt országos nemeseknek előbbi állásukkal járó kiváltságaira utal azon körülmény, hogy okleveleink az egyházi nemeseknek magánjogi kiváltságos jogállását «*ex antiqua et ab olim reservata praerogativa nobilitatis*»-féle kitétellel jelölik meg.*) A kiváltságos jogállás itt egyenesen nemesinek mondatik, a mely régi idők-től fogva megtartatott és pedig**) országos jogszokás alapján nemesi szabadsággal.

Az egyházi nemeseknek ezen, az országos nemesekkel egyenlő kiváltságai, jogállása érvényesült a peres és perenkívüli eljárásban, különösen az eskületételben, a tanuskodásban, általában a bizo-

*) A vajkai esztergomi érseki nemeseknek 1411. évbeli Zsigmond-féle oklevélben. Feh. C. D. X. 5., 160. l. és Knauz: Új Magyar Múzeum X. 1.

**) Folytatólag: „... de Regni nostri consuetudine per veros Regni nostri nobiles libertate et consuetudine gauisi extiterint.“

nyitó eljárásban, továbbá a nemesekkel egyenlő magasságu vérdíjban, a vámmmentességben, végre még a magánjogi ügyletek megkötésében, — a fassiókban.

A peres és perenkivüli eljárásra vonatkozó ezen szabályok rájuk nézve nemcsak egymásközötti, hanem harmadik személyekkel folytatott ügyeikben is alkalmaztattak.*)

Ilyen egyházi nemeseik voltak a kalocsai érseknek,**) a püspököknek, némely apátoknak és a káptalanoknak is.

A mint annak helyén említettük, a *kunok* jelen korszaknak végeig országos nemesekként tekintettek, a közterhek viselése azonban a nem nemesek állásához hozta őket közelebb. (1467 : II.)

Országos nemesek voltak még a *székelyek* is.

A mi a nemesi előjogokat egyáltalán illeti, ezeket röviden a következőkben lehet összefoglalni.

A nemesi szabadságnak alapvető törvénye az 1222. évi aranybulla. A magyar nemzet azonban ebben mindig többet látott, mint pusztán a rendi szabadságnak biztosítékát. Innen magyarázható, hogy az aranybulla sok századon át helyettesítette a hitlevelet s hogy a nemzet mindenkoron sürgette az aranybullának a király által leendő közmegegyezését.

Jelen korszakunkban az aranybullának megerősítése illetve újonnan kiadása nemcsak az alsóbb nemesség jogainak a főnemességgel szemben való biztosítását jelentette, hanem evvel egyuttal az alkotmánynak biztosítását is. Mindezeknél fogva az aranybullának jelentősége sohasem keresendő annak egy-egy részletes intézkedésében, hanem az abban foglalt tételeknek összességében, a maga egészében. Ha az aranybullának ezen alkotmányjogi jelentősége mellett a nemesség rendi kiváltságait egyenkint akarjuk mérlegelni, úgy különösen annak 2-ik, 3-ik, 7-ik, némileg 16-ik és végre sajátos jelentőségében a 31-ik czikkre kell súlyt fektetnünk. Mert a nemesnek csupán előzetes idézés mellett való letartóztatása (2.), annak adómentessége (3), csak a hon védelmére, belföldön való katonai kötelezettsége (7.), az ellenállási jog (31.) alapjait képezik a nemesi szabadságnak. Azon rendelkezés pedig, hogy egész vármegyék és méltóságok örökösen adományoztatni nem fognak

*) „Tam in causis propriis, quam alienis.“

**) Lásd Fehér : C. D. X. 4., 753.

(16.), a nemességnek azon jogát foglalja magában, hogy pusztán a megkoronázott király hatalma alatt áll, — tehát az 1351. évi XI. t.-cz.-ben biztosított jogi egységét a nemességnek, ha esetleg királyi herczegi területen is tartózkodnék.

Az aranybullának korszakunkban való többszöri megerősítése, természetszerűleg a nemességnek sarkalatos előjogait biztosította. Ezen jogok Werbőczynek híres primae nonusában (I. 9.) külön tárgyalattak, mielőtt még az 1439. évi XXVII. t.-cz. is foglalkozott volt a nemeseknek azon jogával, hogy senki törvényes elítélés nélkül le nem tartóztatható. Werbőczy idézett helyen a nemesi előjogokat a következőképpen adja elő:

1. A nemes ember törvényes idézés és törvényes elítélés nélkül le nem tartóztatható.

2. A nemes ember csupán megkoronázott királyának hatalma alatt áll. A király sem járhat el nemes ellen a jogszolgáltatás mellőzésével.

3. Jövedelmeit tetszése szerint élvezheti és adómentes. Ezekhez járul

4. Az ellentállási jog.

A nemeseknek előjogai különben már a vérszerződés pontjaiban felismerhetők.

2. §. *A magánjogilag szabadok általában. A városi polgárok.*

A magánjogilag szabadoknak zömét és e mellett alkotmányilag is legfontosabb csoportját ezen korszakban a városi polgárok alkotják.

A XIII-ik század második felében, a rendi szervezet keretén belül bekövetkezett hullámszás eredményei igen természetes ezen korszakba nyúlnak át. Kevesen maradtak meg a magánjogilag szabadokból régi rendi viszonyaik között.

A várszervezet felbomlásával és a várföldek eladományozásával mindazon népelemek, a melyek ezekhez fűződtek, ezen köteleik alól felszabadultak és vagy a politikailag jogosultak első csoportjába, a nemesek csoportjába kerültek vagy a városok kötelekébe jutottak vagy földesuri hatalom alá kerülve, jobbágyokká lettek.

A várszervezetbe tartozó vagy ezen kívül álló magánjogilag szabadoknak egy része azonban, mindenesetre egy bizonyos ideig fentartotta eddigi szabadságát*) és ezek voltak azon elemek, a melyek a vármegyének megadták eleinte annak említett demokratikus jellegét. Ez az állapot azonban csak addig tartott, a meddig a nemesség a vármegyével teljesen egybe nem olvadt, a meddig azt kizárólag nemesi-aristokratikus jellegű testületté nem tette. A XIV. század végével ezen fejlődési folyamat már a nemesség javára dől el, a XV. században pedig végleg be van fejezve. Igen természetes, hogy a demokratikus vármegyének aristokratikus vármegyévé való átalakulása kapcsolatban van azon ténnyel, hogy a régi magánjogilag szabadok csoportjában megindult változás befejezéséhez ért, hogy azok mint ilyenek — legalább nagyobb számban — létezni megszűntek. A még létező várjobbágyok az országos nemesek jogállásához mindinkább közeledtek volt. Nobiles jobbagyones castri-féle elnevezés alatt szerepelnek még a XIV-ik században,**) sőt még a XV-ik század vége felé is «nobiles castrenses» elnevezés alatt.***)

A magánjogilag szabadok csoportjában legelső helyre kerültek, a mint már említettük, a városi polgárok.

A városi szervezet már más helyen tárgyalatott. Ezen helyen még csak a következők emelendők ki. A városi polgárok, a város mint testület, tehát annak egésze által közvetve jutottak kapcsolatba a szent koronával. Ők, mint ilyenek, nem voltak tagjai a szent koronának, mert egyénenként nem voltak nemesek.

Hanem a városnak területe a király, illetve a szent korona peculiumához tartozván, maga a város összesége nemesnek tekintett. Eltekintve attól, hogy a város, mint ilyen lehetett földesur és gyakorolta földesuri jogait, lehettek jobbágyai, a kik fölött ítélkezett, volt pallosjoga, volt joga a földesuri jövedelmekre, maguk a városok azáltal, hogy 1405-ben törvényileg biztosított számukra a követküldési jog, országrendiséget nyertek. A városoknak tehát volt országrendiségük, a városi polgároknak egyénként azonban országrendiségük nem volt, de volt polgári szabad-

*) Lásd pld. Mátyás 1467. évi dmát.

**) Feh. C. D. IX. 3., 666. Az országos nemesek ezektől megkülönböztetőleg „puri regni nobiles“-féle elnevezés alatt szerepelnek. U. i. 667.

***) 1467. II. 2. §.

ságuk, mely szoros kapcsolatban van a városnak szabadságával. A polgári szabadság igen közel állott a nemesi szabadsághoz.

A városi szabadság fontosságát királyaink és törvényhozásunk is kellőképpen méltányolták. A városok az ipar és kereskedelem terén közgazdasági tényezők, nagy a fontosságuk a honvédelemben is, a miért a városi és polgárainak szabadsága, királyaink gondoskodásának állandó tárgya volt.

Gazdaságilag fontos az egyes városoknak kiváltság útján jutott árulerakási és árumegállítási jog. Ezek közül az első az idegen kereskedők által a város területére jutott áruknak itt való eladását foglalván magában, a városnak alkalma nyílt saját szükségleteinek beszerzésére. A második meg bevételi forrást nyújtott az iránt, hogy a városba jutott áruk, a városnak járműveivel továbbíttassanak.

Egyes városok pedig polgárainak számára, néha az egész ország területére való hatálylyal, vám- és harmincadmentességet kaptak. A magán és büntetőjog tekintetében pedig a városi polgárok az országos, tehát nemesi jogon kívül állottak, saját jogukkal élhettek, saját bíróságaik illetékessége alá tartoztak. Városi ingatlant szabad tulajdonképpen birhattak. Adózás tekintetében pedig a polgárok a városi hatóság intézkedése alá tartoztak, melynek feladata volt a városokra kirótt közterhek bevétele körül eljárni. Ilyen adók voltak a rendes adók, a census, az évi collecták,*) a taxák,**) a boradó stb. és a rendkívüliek, mint a hadi adók, az ujévi ajándékok (buda, strenalia) stb. Ha ez utóbbiak a közvagyonból fedezhetők voltak, innen kerültek ki. Ha pedig nem, igen természetes, hogy az egyes polgárokat közvetlenül terheltek.

3. §. Az alsóbb néposztályok.

Az alsóbb néposztályok közül nevezetes helyet foglalnak el ezen korszakban a jobbágyok. A jobbágyok osztálya a földesuri hatalom kifejlődésével függ a legszorosabban össze. Keletkezését az egységes jobbágyi osztálynak már a földesuri hatalom tárgyalása alkalmával adtuk. A rabszolgák, félszabadok és a libertinusok,

*) Pld. Eperjes : Fehér C. D. X. 4., 285. Késmárk : U. O. 286.

**) Pld. Pozsony : Feh. C. D. XI. 104.

nem teljes jogra szabadon bocsájtottak, elszegényedett szabadok összeolvadásából kerülnek ki a jobbágyok, a kik a magán uri hatalomból kifejlődött, mindezen elemekre kiterjedő egységes földesuri hatalom alá jutnak. Jellege a jobbágyi állásnak a földhöz kötöttség és a földesuri jogoknak megfelelő terhek viselése, továbbá a közterheknek általuk való teljesítése is. Összefüggenek ezek a közterületeknek földesuri területekké való átváltozásával, a földesuri hatalom egyik alkotó elemét képezett uri rendelkezési joggal és a közadóknak magánjogi jellegű tartozásokká való átfejlődésével és a közterhek viselésének az alsóbb néposztályok vállára való áthárításával.

A földhöz kötöttség és a földesuri szolgáltatások közül azok, a melyek nem függenek össze szorosan a volt közadókkal, a rabszolgának urához való viszonyából indulnak. Az urnak a rabszolga személye fölötti korlátlan rendelkező jogából. Ilyen, a személyes szabadságot korlátozó intézkedési joggal, különben másokkal szemben is találkozhatni, olyanokkal szemben t. i., kiknek sajátlagos foglalkozása képezi akadályát a korlátlan szabadköltözködésnek. Ilyen korlát állott fenn a hűbériség virágzása korában, még a hűbéresrel szemben is pld. Franciaországban. Csak bizonyos, a hűbéri jogban körülírt esetekben távozhatott el a hűbéres hűbéri ingatlanától. Ennek oka azonban itt nem az egyéni szabadság korlátolt voltában keresendő, hanem a katonai foglalkozásban. Abban t. i., hogy a hűbéres mindenkoron készen legyen található hűbérura hívására.

Ilyen katonai szempont volt iránytadó a mi várjobbágyainknál is, a kik a vár ingatlanjához voltak fűzve hadi kötelezettségeik teljesíthetése okából. Ezen tartózkodási kötelezettség, mely azonban a mi várjobbágyainknál szorosabb volt, mint a hűbéreseknél, nem azonosítható a földhöz kötöttséggel. A földhöz kötöttségnek eredete az urnak a rabszolga fölötti azon teljes rendelkezési jogából indul, hogy a rabszolga elidegeníthető*) és személye fölött teljesen szabadon lehet rendelkezni. Ezen rendelkezés, az urnak a rabszolga szolgálati minőségének meghatározásával függ össze, tehát avval is, hogy az ur a rabszolgát saját ingatlanával hozhatja olyan kapcsolatba, hogy ez állandó, az utódokra is átörököthető

*) V. ö. Fehér, VII. 5., 146. Voltak rabszolgakereskedők.

állapottá lesz. Azonosul, a földdel így egybekapcsolt szolgáknak az állapotja azokéval, a kik hódítás idejében meghagyattak az ingatlanokon, a félszabadokéval és azokéval, a kik mint szabad parasztok elszegényedésük folytán gazdai foglalkozásuk mellett az urnak, mint földesurnak rendelkezése alá kerülnek állandóan. Így az urnak feltétlen rendelkezési joga alapján, melynek emlékei még éltek, hiszen alig egy emberöltővel azelőtt a rabszolgakereskedéssel is találkozunk,*) — beszélnek a források még mindig udvarnokok és királyi lovászok területeiről, (Feh. IX. 4., 151.) de még rabszolgákról is a XIV. század végén, (U. O. 495.) — a földdel kapcsolathoz jutott nem szabadok a többi említett elemekkel együtt, a feltétlen rendelkezési jognak mintegy surrogátumaként olyan állandó viszonyba kerültek az ingatlanhoz, hogy attól önként el nem távozhattak. De a már most meglévő földesuri hatalomnak kiegyenlítő hatása folytán már az összes egybeolvadt elemeknek személyisége el lévén ismerve, a szabad költözés feltételeinek teljesítése esetén kívül, a mikor esetleg polgári szabadságot is nyerhettek, csak az ingatlannal együtt juthattak más földesuri hatalom alá. A földesuri hatalomnak ezen kiegyenlítő hatása annyival is inkább hathatott, mert a szabadság áradata lassanként elsodorta a rabszolgaságot különben is. A halál esetére,**) a hiteles helyen***) történt szabadonbocsájtások vagy korlátozott vagy teljes szabadságot eredményeztek, a szabadon bocsájtottak azonban már foglalkozásuk folytán is ezen állásukban maradtak meg és gazdasági függésbe jutottak.

A jobbágyi állásnak súlypontja eleinte inkább a jobbágyi köteleességeknek teljesítése volt oly annyira, hogy ezen korszak végeig (1514.) ezen kötelezettségek teljesítése a földhöz kötöttséget is megbonthatta, a mennyiben evvel ellentétben a jobbágyoknak szabad költözködését is lehetővé tette. Azt lehet mondani, hogy a földesuri hatalom fejlődésének végbefejezése meg a jobbágyi osztály fejlődésszerű kikerekítése idejében a szabad költözködési jog élte virágzásának tetőpontját. Hiszen akkor még nagyon sokan tartották közvetlen tudatukban azoknak teljes szabadságát, kik

*) Knauz Mon. eccl. Strig. II. 215.

**) Fehér: V. 3., 271.

***) U. o. III. 2., 486. V. ő. u. o. VII. 5., 286.

nem a szolgasorsból, hanem a szabad paraszti elemből, vagy szabadon bocsájtás folytán kerültek a jobbágyok közé. Ezeknél a függőség leginkább a szolgáltatások teljesítéséből állott, a melyek a földesur által nekik használatul kijelölt ingatlanok élvezete után jártak. Személyük szabadsága csak gazdasági érdekekből korlátoztatott. Hozzájárult még az, hogy királyaink a földnépének szabad mozgásában ipari és kereskedelmi érdekeknek előmozdítását, a polgári elem megszaporodását és evvel nevezetes közgazdasági érdekeknek megvalósítását látták.

Idővel azonban egyre szorosabb lesz azon gyűrű, mely a jobbágyokat földesuraikhoz, illetve azok ingatlanjához fűzi, a volt szolga elem fölötti rendelkezési jog kerül előtérbe, a szabad költözködés formai akadályai nőttön-nőnek, a földesurak gazdasági érdeke, meg az országnak adó szükséglete érdekközösséget teremt, mely a jobbágyok terheit mind nagyobbakká, majd elviselhetetlenekké teszi. Bekövetkezik a pórlázadás és az ezt követő reakció, a jobbágyoknak hátrányára. A földhöz kötöttség teljessége, a szabad költözködés betiltásával.

A szabad költözködés és a földhöz kötöttség elve között tehát bizonyos harc kezdkezik. A királyi hatalom elősegíti az elsőt, a föld tulajdonosai, a nemesek saját gazdasági érdekeik szempontjából szűkebb körre igyekeznek ezt szorítani. A korszak végén ezen ellentét a jobbágyok hátrányára dől el.

Már az 1298. évi LXX. t.-cz. rendelkezik a szabad költözködéssről. Más akadályja ennek nincsen, csak az esetleg fennálló, még le nem rótt földesuri tartozás. Ennek lerovása után a jobbágy elhagyhatja földesurát, máshova vagy más helyre mehet ingó vagyonával együtt. Királyi okleveleink az ekkor keletkező városokba való jobbágytelepítéseket is szem előtt tartják, midőn a szabad költözködésnek kedveznek. 1397-ben — a midőn a most idézett előbbi törvény megerősítetik — meg van adva a költözködni kívánó jobbágyoknak annak lehetősége, hogy a szolgabíró az ő érdekében közbe járhat olyan esetben, ha őt a földesur a költözködésben megakadályozná. Az 1405. évi (kisebb végz.) VI. t.-cz.-ből kiolvashatni, hogy a földesurak jobbágyaiknak szabad költözködését avval igyekeztek meggátolni, hogy ellenök fennálló birságbeli követeléseiket (Birsagia) be nem hajtva, ezen követelések czimén tartották őket vissza. A törvény ezen visszaélést azáltal igyekszik meg-

szüntetni, hogy a követelések behajtására csak egy havi időt enged. Ha ezen idő elmúlt és a behajtás a földesur részéről meg nem történt, a jobbágy a tartozás fennállásának dacára szabadon költözködhetik. Ezen rendelkezést ismétli az 1405. évi (nagyobb v.) XIV. t.-cz. Az ezen egy hónap alatt járandó tartozások pedig ennek lejártától számított 15 nap alatt hajtandók be. A követelésnek ezen határidő alatt elmulasztott behajtása, a jobbágynek szabad költözködését nem akadályozza meg (XV. cz.). Az elmenetel maga már földesuri *engedélytől* függött. Ennek megadása után azonban tiltja a törvény (XVI. cz.) a jobbágynek zaklatását.

Azon szabály, hogy a jobbágynek a földesurtól való eltávozása a földesurnak *engedélytől* függ, kifejezésre jut már az 1351. évi XVI. t.-cz.-ben is. Ugyanazon tétel vehető ki az 1435. (nagyobb v.) VII. t.-cz. 2-ik esetéből. Birság terhe mellett tiltja a törvény az engedély nélküli, erőszakos elvitelét a jobbágynek és az engedély nélkül eltávozott jobbágynek visszakövetelése esetén, ennek jogtalan visszatartását. Viszont azonban ha az engedély megadatott és a tartozások lerovattak, de a volt földesur jogtalanul tartja vissza a már elbocsájtott jobbágyot, úgy erre szabja ki az alispán és a szolgabírákból álló bíróság a három márka birságot (1492. XCIII). A jobbágyoknak földesuri engedély nélkül való elvitelét és azoknak önként való eltávozását az 1492. évi törvényhozás (XCIV. t.-cz.) az 1435-ielhöz hasonlóan tárgyalja. Az 1514. évi XV. t.-cz. végre a szabad költözködést, midőn azt már az 1474. évi XIV. t.-cz. egy egész évre felfüggesztette volt, «teljesen és minden időre» eltörli.

Az előadottakból tehát látható, hogy a jobbágyoknak szabad költözködése először csupán a terhek lerovásától van függővé téve, majd a tartozások lerovásának kötelezettsége mellett a földesur engedélyétől, végre pedig e korszak végén a szabad költözködés teljesen megszűnik. Említettük, hogy a földesuri tartozások eredetét az urnak szolgálja fölött megvolt feltétlen rendelkezési jogában látjuk. A szolgáknak foglalatosságuk szerinti csoportosítása és mezőgazdasági állandó alkalmazása ennek egyes ágai szerint, de egy mivelési földesoporthoz való állandó kapcsolása, számtalan Árpádkori okmányból látható. Ha a szolga az ingatlannal együtt királyi adomány útján került egy földesur tulajdonába, a szolgának a földdel kapcsolatos hivatásszerű foglalkozása már előbb is meglévén, ezen foglalkozás rendszerint folytatódott és a királyi

oklevelekben részletesen körül is íródott.¹⁾ De azért az ur határozhatott a szolgálat minősége fölött.²⁾

A midőn a földesuri hatalom lett alapjává a jobbágyi állásnak és szabadok, szabadon bocsájtottak is kerültek oda be, sokszor meg a munkás kezek megszerzése végett a földtulajdonosok telepítéshez is kénytelenek voltak folyamodni, a jobbágyi tartozások a jobbágyteleknek használatul való átadásának feltételeiként külön megállapítottak, a miből keletkeztek az *urbariumok*. Ilyen *urbariumokkal* a XIV. századtól fogva már gyakrabban találkozunk.³⁾ De voltak ezeknek előzményei már előbb is. A földesurak sokszor alantosaik panaszai folytán, hogy őket szerfölött terhelik a földesuri szolgáltatásokkal, írásban biztosították őket szabadságuk mérvéről.⁴⁾ Ezen írásbeli biztosítások alkotják a szolgálati jogot (a nyugaton *Hofrecht*), melynek alapjául szolgált teljesítések többször panasz tárgyát is képezvén a király előtt, hatósági (pld. nádori) elintézés alá is kerültek.⁵⁾

A földesuri tartozások tehát a szolga fölötti rendelkezésen indulva, magukban foglalják a most földesuri jellegű volt közadókat, (mint a földbért, a boradót az évente háromszor, karácsonykor, husvétkor és Szt. István napkor szedetni szokott adót stb.), a királyi rendelkezésen alapuló és adományozás folytán a földesuri hatalom alatt is megmaradt tartozásokat és munkákat és az *urbariumokban* esetleg külön meghatározott (már némiképpen szerződéses jellegű) tartozásokat és munkákat. Az utóbbiak a *liptói Registrumban* (1396.) *servitia rusticali*aknak vannak elnevezve. Az

¹⁾ Pld. ...*terram ad duo aratra sufficientem, et ipsa aratra cum quatuor mansionibus servorum et duo molendina, cum duobus molen-dinariis. In praedio vero nostro decem et novem capita vinitorum, qui vinum vinearum suarum propriis sumptibus ad monasterium deferre tenentur...* stb. Feh. III. 1., 64.

²⁾ *Contulit etiam in prediis omnibus supra memoratis libertinos, servos et ancillas diversorum officiorum: qui vero omnes tales ad voluntates Dominorum suorum et accidentia negocia de loco ad locum transferuntur, de servicio ad servitium transmutantur.* Feh. VII. 5., 213.

³⁾ Wenczel, Mezög. Tört. A zágrábi kápt. stat. 1334-ből, 273. l. vagy az 1338. évi *urbarium* 289. l.

⁴⁾ ...*ipsorum petitionibus annuentes, eisdem libertates conditionales, literis in eisdem specificè expressas, concessissent.* Fehér, VII. 5., 353.

⁵⁾ Wenczel, i. m. 243.

1514. évi törvényhozás a jobbágyi terheket pénzbeliekre (exactiones XV. t.-cz.), munkákra (Servitium XVI. t.-cz. hetenként egy nap) és ajándékokra (munera XVII., XIX., XX. t.-cz.) osztja fel.

De nemcsak ezen terhek neheztedek a jobbágyokra, hanem ugyszólván az összes közszükségletek, adók hárítottak rájuk. Így állott ez a banderialis hadszervezet folytán a nemesi ingatlan nagyságával járó hadikötelezettség terheinek megkönnyítését célzó kilenczeddel is. A nemességre háruló ezen hadikötelezettség terheivel függött össze a termény kilenczed részéből álló ezen adózás, a melyet a jobbágyság fizetett, melyet kénytelen volt a földesur behajtani, mert a kilenczedért ő maga is szavatolt. Ha nem hajtja be, ő maga teljesíti azt. Az 1351. évi VI. t.-cz. elrendeli, hogy az összes jobbágyok és hasonállású emberek, mint föld- és szőlőmivesek, udvarnokok is, kivéve a fallal körülvett városok lakói (exceptis Civitatibus muratis) terményeik kilenczedét szolgáltatassák be. A törvény senkinek a jobbágyságot sem veszi ki ezen teher alól. Fizetik ezt a király és a királyné jobbágyságai meg az összes bárók és nemesek jobbágyságai. Egyházi főurak birtokain, első sorban szedetik a tized, ezután ezeknél is a kilenczed.

Ezen a jobbágyságot terhelő adó rendszeresítését a törvény a királyi fény nagyobbodásával meg avval indokolja, hogy a nemesek a királynak hűségesebben legyenek képesek szolgálni.

Ezen «hűségesebb szolgálat» mindenesetre a banderialis szervezettel és az ezáltal a nemességre hárult terhekkal függ össze. A tized beszolgáltatásának módjára nézve ezen törvény (1. §.) ismét a régi rendszert, a *terménybeli* beszolgáltatást fogadja el, az 1291. évi XXVI. t.-cikkkel ellentétben, a mely annak pénzben való lerovását kívánta. A tized most is a megyés püspököt illette, annak egy negyede a helybeli plébánosnak járt, míg huszad része, az u. n. *huszad*, a királyi kincstárba folyt. Járt ez a gabonaneműek, a bor és állatok után. A kisebb tizedet, a kisebb fajta hasznos háziállatok és a méhrajok után szedték. A tized beszedési módját illetőleg az 1411. évi V. t.-cz. elrendelte, hogy a tized a fél eskü alatti valloinása, nem pedig a tizedszedők becslése alapján hajtandó be. A be nem szolgáltatott tized behajtása nem is hatósági közbenjárás mellett történhetik meg, hanem csupán egyházi büntetések alkalmazásával (1411. VI. t.-cz.).

A mint a vagyon mindenrendű és állású egyének csoportján

belül, elvégre bizonyos megkülönböztetésekre vezet és főleg az ingatlan vagyonnak nagysága volt a nemesség keretén belül is oka a főnemesség és köznemesség közötti megkülönböztetésnek, az utóbbiak körében meg a jómódu és egy telkes nemesek közötti ellentétre vezetett: — ugyanilyen jelenségek mutatkoznak a jobbágyok viszonyai között is, melyek ugyan kifelé a jobbágyi jogegyenlőséget nem bontották meg, de befelé, a jobbágyok között, hogy úgy mondjuk társadalmi megkülönböztetésekre vezetett. Ezen megkülönböztetés a régi jobbágyvilág emlékeként még most is meg van a falusi nép között. A «gazda» és a «zsellér» közötti különbség még most is él; a házatlan falusi ember pedig mai napig is nem bérlőnek megy más háztulajdonoshoz, hanem «*zsöllérségbe*» szegődik. Ezen megkülönböztetésnek azonban nemcsak belső társadalmi felfogáson alapuló hatása volt, hanem gyakorlati értékkel is birt, a mennyiben a nagyobb vagyon a jobbágyok körében is nagyobb terhekkel járt, a mire különösen az 1514. évi törvényhozás utal (XV. t.-cz.).

Természetes, hogy a jobbágyoknak vagyon szerinti megkülönböztetésénél legelső sorban nem azoknak saját vagyonáról van szó, hanem arról, a melyet a jobbágyok a földesurnak teljesítendő szolgáltatások ellenében a földesurtól használatul kapnak. Mert az ingatlanok tulajdona mindig a földesurat illeti. (Sed totius terrae proprietas, ad Dominum terrestrem spectat. Werb. III. 30., 7. §.). Lehet azonban a jobbágnak saját vagyona is, a melyet öröklött, ez az ősi vagyon*). De lehetett saját szerzeményi (acquisitae) vagyona is, melynek eredete a földesuri munkán kívül szabadon teljesíthető munkásságára vezetendő vissza a jobbágnak. Az ingó ilyenféle vagyonról, ha törvényes örököse nincs, szabadon végrendelkezhetik a jobbágy, az ingatlanak azonban csak feléről. Ha a jobbágy nem végrendelkezett, halála után ezen vagyon is, épp úgy mint az ősi, melyről nem rendelkezhetett, a földesurra száll (Werb. III. 30. 1. 2. §.).

A jobbágyok között tehát vagyoni különbségek lehettek, úgy a földesurtól eredő ingatlan nagysága, mint a saját vagyon szempontjából is. A jobbágyok teherviselési kötelességének alapjává azoknak összes ingatlan vagyona lesz.

*) Lásd pld. Fehér IX. 2., 753.

Látjuk ezt a hadi adó, a *dica* kirovásánál. Az 1478. évi IV. t.-cz. 4. §-a szerint a *zsellérek*, a kik vagy telküket stb. vagy *saját* szőlőjüket művelik, a *dica* alá esnek. Az 1514. évi XXII. t.-cz. szerint pedig a házatlan zsellérek három éven át minden földesuri teher fizetése alól felmentetnek. Ezen idő alatt kötelesek maguknak házat építeni és ez által magukat a többi jobbágyok közé helyezni. Ha a házat fel nem építenék, épügy fizetik az évi egy aranyat kitevő censust, mint a házzal bíró jobbágyok, a kiknél laknak. Ezen ház a jog szempontjából, szerzeményi természetű. A törvény 2. §-a a *saját házzal* bíró zselléreknél teherviseléséről is szól. Ebből világos, hogy idővel a jobbágyi szolgáltatások alapjává a jobbágyoknak összes vagyona lett. Összevetve az 1478. évi IV-ik és az 1514. évi XXII. t.-cz. rendelkezéseit a H. K. (III. 30.) határozmányjaival, kitűnik, hogy a jobbágy a földesur tulajdonát képező telek megművelése és annak beépítése által arra nézve bizonyos állandó jogot, a jobbágyi köteleességekkel terhelt állandó használati jogot szerzte meg, mely a szerzett vagyona nézve az első szerzőnél örökösök hiányában korlátolt rendelkezési szabadsággal is járt, a nemesi adomány-ingatlan első szerzőjének biztosított rendelkezési jog analogiájára.

A jobbágyi ősi és szerzeményi vagyon különállása ezen korszakban csupán a szerzeményre vonatkozó korlátolt rendelkezési jogban érvényesül. A következő korszakban, midőn a jobbágyoknak költözködési joga ismét elismertetett, ezen vagyon különállása a költözködéssel kapcsolatos, a fölötti intézkedésekben jut gyakorlatilag érvényre.

A jobbágyok között tehát ezen korszakban megkülönböztetés van a házzal bíró megtelepedett, tehát telkes jobbágyok között egyrészt (*rustici uxorati sive sessionati, seu domos habentes*), másrészt a zsellérek között (*sive autem inquilini*) (1514. XV.). Ezek is lehetnek házzal bírók és olyanok, a kik másoknál laknak, tehát házatlan zsellérek (1514. XXII.).

Vajjon létezett-e a jobbágytelek egység nagyságára vonatkozólag bizonyos általános mérték, nincs megállapítva.

A jobbágytelkeket népesekre (*sessiones populosae*) és elhagyottakra (*desertae*), azonkívül mezősejiekre (*campestriales**) osztják az oklevelek. Az utóbbiak tanyaszerűek.

*) Wenczel, „Mezőg. Tört. 268.

A jobbágytelek állott a ház, udvar és kertből, a hozzávaló mívelés alá vett szántókból és a közös földből jutó haszonvételekből.

Megemlítendők még a *mezővárosok* (*liberae villae*), a melyeknek lakói királyi vagy földesuri és sokszor a király által is megerősített privilegiumok alapján bizonyos mérvű szabadságot élveztek. Kötelezettségeik, vagy jobbágyi tartozásaik alól részben való felmentésük, ezen kiváltságlevelekben szabályoztattak. Jelentőségük ezen mezővárosoknak inkább mezőgazdasági, kevésbé ipari és kereskedelmi volt. A *földesuri községek* szintén a földesurtól nyert szabadságot élveztek, az itt lakó jobbágyok tehát ezen helyi szabadság szempontjából bírálandók el.

A jobbágyok és ezek községein kívül voltak még szabad parasztok is, a kik a földesurak gazdasági cselédségeként szerepelnek. Ezek a Werbőczy által említett «*familiares ignobiles*». Később «*servi conventionales*». A «*servi conditionati*» ugyanezen szempont alá esnek. A gazdasági munkások munkájuk ellenértéként földet kaptak használatul.

Szabad földmívelők telepes községei voltak ezen korszakban úgy mint az előbbiben a *soltészségek* és az ezekhez hasonló erdélyi szász «*gerebiatusok*» és az oláh *kenézségek*.¹⁾ A soltészségek eredetileg német telepítvények voltak. Később belföldiek is vállalkoztak az ország északi, erdőkkel borított vidékein az irtásra és soltészközségek létesítésére. Jellegük a mint már érintve volt az, hogy a községi előljáró, az első vállalkozó soltész állása örökletes.²⁾ A soltészségek a királyhoz intézett kérelem folytán királyi adomány alapján keletkeztek. A királyi jövedelmek és másoknak jogai azonban ezen adomány folytán sérelmet nem szenvedhettek.³⁾ A soltészség mint szerzett jog, adás-vétel tárgya lehetett.⁴⁾ Természetesen más földesúr is alapíthatott soltészséget, a mi szerződés útján történt.⁵⁾ Idővel a soltészközségek jobbágyközségekké lesznek. A soltészségekhez hasonlóak a «*Rectoratus*»-ok vagy «*Vognicatus*»-ok, amelyek a XIV. században, különösen a Vág völgyében divtak.⁶⁾

¹⁾ Fehér X. 1., 87. XI. 503. XI. (2.), 99.

²⁾ Fehér C. D. IX. 4., 99. XI. 102.

³⁾ Kovachich: Form. soll. Styli 533. Mátyás király: 135. V. ő. még Fehér C. D. X. 1., 580.

⁴⁾ Fehér C. D. X. 2., 89. IX. 4., 664.

⁵⁾ Katona: II. IX. 166.

⁶⁾ Fehér C. D. XI. 517., 519.

4. §. *A zsidók.*

A zsidók jogállásában ezen korszakban változás történt. 1360-ig ugyan ép olyan kedvező viszonyok között éltek, mint az Árpád-korszakban, a melyben a törvényhozás, királyi privilegium biztosította szabadságukat. Az Árpádok idejében a zsidóknak jogállása daczára annak, hogy a külföldön már javában folytak a zsidóüldözések, eléggé biztosítottnak tekintendő. Ingatlant szerezhettek, az ország egész területén — különösen a korszak második felében — szabadon lakhattak, jogügyleteket a jog veszélyeztetése nélkül köthettek, mint a királyi jövedelmek bérlői a közgazdaság terén tág szereplési kör jutott nekik. Ezen utóbbi szereplésük fenállott az arany bullában, illetve véglegesen az 1233. évi beregi szerződésben foglalt korlátozó intézkedések hatályba lépéséig és azontúl is, midőn IX. Gergely pápa IV. Bélát, a tatár veszélyre való tekintettel, a beregi szerződésben foglalt és a zsidóknak kamarai hivatalok viseléséből való kizárására tett esküje alól 1239-ben feloldotta. A budai 1279. évi zsinatnak ez irányu korlátozó intézkedései valószínűleg nem fogantatosítottak. Helyzetük tehát, viszonyítva azt a zsidóknak Európaszerte bekövetkezett sanyaru állapotához, kimagaslóan kedvezőnek mondható.

Nagy Lajos idejében a külföldi zsidóüldözések árja mihozzánk is elkerült. A király 1360-ban a zsidókat kitiltotta az országból. A magyar zsidóság történeti fejlődésével különösen foglalkozott az ő sajátlagos alaposságával Hajnik Imre. Utána Helmár Ágost és dr. Kohn Sámuel érdemes munkái említendők. Az utóbbi szerző Nagy Lajosnak, a zsidók kitiltása körül tanúsított magatartását a korszak szellemével és a királynak keresztény lovagi minőségével teljes tárgyilagossággal indokolja. A zsidók elüldözésének oka azon hittérítési kísérletek meghiusulása volt, a melyek a király részéről indítottak meg.

A kitiltott zsidók zöme Lengyelországba vetette magát. Egy másik része Ausztriába és az evvel szomszédos tartományokba menekült. A pozsonyi zsidók Hainburgba, a soproniak Wiener-Neustadtba vonultak. A kitiltás azonban nem tartott sokáig. 1365-ben a király engedélye folytán ismét visszatértek. A zsidók visszatérésük után már nem voltak olyan előnyös helyzetben, mint elűzetésük előtt.

A IV. Béla által kiadott szabadalomlevél rendelkezései legnagyobb részét elveszítették hatályukat.

A zsidók most is a király szolgáláiként szerepeltek. Fizették a királynak a védelemért járó díjjakat, a zsidó adót, a mely különben az 1251. évi védőlevelével által állapítottatott meg. Ők, mint a királynak szolgálai, annak feltétlen rendelkezése alatt állottak. Üzleti foglalkozásukon kívül, különösen ez utóbbi körülmény volt oka annak, hogy a királyi városokban telepedtek le, tehát azon területen, a mely a királynak «naturale dominiuma»-hoz tartozott. Másutt csak a király engedelmével lakhattak. Földesurak csak a királynak engedelmével «tarthattak zsidókat». Ilyenkor azonban a királynak is, a földesurnak is fizették a zsidó adót. Ezen zsidóadót a királyok sokszor elzálogosították, adósságok törlesztésére átutalták stb. A most jelzett és földesuri területeken való tartózkodás esetén járó kétszeres védődíj, kifejezetten csak a Zsigmond-féle 1436. évi zsidó privilegium 2-ik pontja által állapítottatott meg. A kétszeres védődíj még inkább készítette a zsidókat arra, hogy a városokba tömörüljenek.

A mint az előbbi korszakban, úgy a zsidók ezen korszak elején is még közvetlenül a király bíraskodása alá tartoztak (nagyobb ügyekben t. i.), a ki ezen tevékenységét a kancellárra bízta. A zsidók kiutasítása és befogadása után azonban azoknak jelentős ügyeit az «országos zsidóbíró» látta el, a kit a király leginkább a bárók sorából nevezett ki. Sokszor a nádor is viselte ezen tisztet. Az országos zsidóbíró pedig hatóságát rendesen külön kinevezett helyettese, az «alzsidóbíró» által gyakorolta. Szerepeltek még keresztény «zsidóbírák», a keresztények és zsidók közötti ügyeknek elintézésére a városokban is. A zsidóknak egymás közötti kisebb ügyei a zsinagógákban megtartott zsidóbíróság — a bedthin döntötte el.

A zsidók helyzetének és foglalkozásuknak mikénti fejlődésére nálunk épp azon körülmények gyakoroltak befolyást, mint a külföldön. Csakhogy ezen körülmények nálunk különösen száműzetésük után történt visszafogadásuk idejétől fogva, tehát későbbben hatnak.

Alapoka ezen a zsidókra nézve hátrányos fejlődésnek azon, ezen időben nálunk is elterjedt nyugateurópai felfogás volt, hogy a zsidók csak a megtűrés alapján fogadtattak be és így nem is

esnek viszonyaikat illetőleg a rendes elbírálás alá. Táplálta ezen felfogást pénzüzérkedő foglalkozásuk is, mely azért lett rájuk nézve kizárólagossá, mert a kamatszedést az egyház keresztény emberre nézve tiltott cselekménynek minősítette, ezen megvetendő foglalkozás pedig ugyszólván a zsidóknak kiváltságos foglalkozásává lett. Tekintélyüket pedig ezen foglalkozás éppenséggel sem emelte, sőt mind inkább a megvetéssel hozta őket kapcsolatba. A pénzüzérkedés azonban szükségesnek tartatott olyképpen, hogy a zsidók szükség esetében kötelesek voltak kölcsönöket adni.

A kamatok pedig igen magasak voltak. Hiszen $43\frac{1}{3}$ és $86\frac{2}{3}$ százalékról tudunk, «többet nem» volt szabad venniök.*) A Zsigmond-féle zsidó privilegium meg 100 dénár után 2 dénár heti kamatot engedélyez, kamatkikötés nélkül. Szerződésileg még többet is lehetett kikötni. Ez tehát több, mint száz perczent. Lehetőséges, hogy ezen magas kamatláb volt sokszor nálunk is oka annak, hogy a hitelezők a királyhoz, mint a zsidók tulajdonosához, ki fölöttük, mint szolgálai fölött feltétlenül rendelkezhetett, azon kérelemmel fordultak, hogy a zsidó követeléseket semmisítse meg.

A zsidóknak, mint hitelezőknek biztonsága tehát éppenséggel sem volt feltétlenül megnyugtató, mert Nagy Lajos idejében is fordultak elő ilyen intézkedések, ámbár a király sohasem engedte el a tőkét, hanem csak a kamatot. A zsidóknak IV. Béla alatt biztosított vámmentessége is megszűnt, a városi terhekhez a védő adón kívül is kötelesek voltak hozzájárulni, a kereskedelemből kizárattak, külföldi kereskedőkkel egyes helyeken érintkezésbe nem léphettek, ipart a nálunk is elterjedő czéhrendszer keresztényi jellegénél fogva nem űzhettek. Számkivetésükből való visszatérésük után pedig előbbi ingatlanjaik is legnagyobb részt már más kézen voltak, a király azokat, mert a zsidók vagyona fölött szabadon rendelkezhetett, eladományozta. Városokban azonban szerezhettek ingatlant, házat. Szőlőbirtokaik is voltak.

A zsidóknak előbbeni előnyös jogállása rosszabbra fordult. Érthető dolog tehát, hogy a zsidóság azon volt, hogy állapotán javitson. Ezen törekvésnek külső jelensége, hogy a zsidók érdekeik megóvása végett szervezkednek, tanácskoznak, a zsidó községek maguk közül a legelőkelőbbeket megválasztják, hogy mint meg-

*) Kohn: A zsidók tört. 170. l.

bizottjaik a zsidóság érdekeit mozgatsák elő. A IV. Béla-féle 1251. évi zsidó privilegiumnak létezése is már majdnem feledésbe jutott. A zsidóknak most érintett mozgalma hozta azt ismét napfényre. Valami *Salamon* nevű székesfehérvári zsidó közbenjárása folytán hagyta meg Zsigmond a székesfehérvári káptalan-nak, hogy az ott őrzött — közelebről meg sem jelölt privilegiumról — adjon Salamonnak és a többi zsidóknak hiteles kiadványt. A káptalan ezen meghagyásnak meg is felelt, kiadta az 1251. évi privilegiumot. Innentől fogva a mohácsi vészig, az összes királyok a zsidók kérelmére megerősítették azt, a Zsigmond által 1436-ban átírt és még kibővített alakban.

A zsidókat jogaikban csupán a mindenkori királynak védőlevele biztosította. Ezért siettek ők mindenkoron, hogy a király megkoronáztatásakor tőle — neki bőséges ajándékokkal is kedveskedve — a kiváltságlevél megerősítését kieszközöljék. V. László és Mátyás király a privilegium megerősítését csupán «salvo iure alieno» adta ki. Ez utalás arra, hogy a zsidók fölött a királyon kívül már földesurak is nyertek védőjogot, azonkívül pedig a szabad királyi városoknak is volt bizonyos joghatóságuk az ott lakó zsidók fölött. Ezen körülmény kapcsolatba hozható azon ténnyel, hogy egyes uralkodók, pld. Erzsébet, Hunyadi János stb. egyes városoknak hadi terheik részben való megtérítése okából a királyi zsidó jövedelmet hosszabb időre átengedték. A zsidók azután a városoknak fizették a védődíjat (Judenzens). Ennek folytán a hatósági kapcsolat közöttük és a zsidók között szorosabbá lett. Összefügg evvel azon tény, hogy a városi bíróságok eleinte tán elvétele, később állandóan a zsidókra is egyenlőképpen ép úgy mint a városi polgárookra, illetékesekké lettek. Fellebbezés esetén pedig a zsidók pereit is a tárnokmester ellátása alá kerültek.

Igy történt azután, hogy egyrészt a városi zsidóbírák jelentősége apadt, de az országos zsidóbírói állás is megszűnt. Mint-hogy azonban az utóbbinak, különösen a zsidók érdekeinek megvédéséből eredő hatásköre nem ment át a tárnokra, ezen hatáskör pótlása vált szükségessé. Ez a *zsidó praefectura* felállításával történt, melynek létesítése 1477 körül esik.

A zsidó praefectus zsidó ember volt, a ki a zsidóság érdekét a királyi udvarban képviselte. A praefectura felállítása azonban

nem volt pusztán zsidó érdek, hanem kincstári érdek is, a mennyiben a praefectus vetette ki és szedette be inntől fogva a királyi védődíjokat, a zsidó censust, a mely az egyes zsidó községeket és azok egyes tagjait terhelte.

A védődíjjak fizetéséből eredő teher annál kisebb volt, minél többen voltak zsidók a községben. Innen ered a zsidók között támadt ellenkezés oly esetekben, ha többen közülök elmenekültek más helyre. Példa erre, hogy midőn Pozsonyból tömegesen vándoroltak ki a zsidók a Sz.-Györgyi és Bazini grófok területére, a visszamaradtak panaszt emeltek. A kivándoroltak visszatérése ennek folytán nemsokára be is következett. A zsidó-elöljáró, a praefectus volt inntől fogva a zsidóknak hivatászerű szószólója, ő eszközölte ki a zsidó privilegiumoknak kiadását a királyoknál. Volt neki büntető joghatósága is a zsidók fölött. Megbizottja által a rendetlenkedőket Budára, az ő rendes hivatali székhelyére vitette, bebörtönözte stb. A zsidó praefecturának viselése előkelőbb állást biztosított; a középkorban nálunk is kötelező zsidó jelvények viselése alól a király a praefectust fel szokta menteni. Megemlítendő, hogy a praefectusi állás egy és ugyanazon családhoz, a *budai származásu és ott lakó Mendelékhez* fűződött.

II. Ulászló tárnoki czikkei szerint (1503 előtt), ha zsidó alperes ellen per indítandó, a budai várnagy (Castellanus) illetékes. Ettől a tárnokhoz és ha a per tárgya a 300 frtos értéket meghaladja, még a királyhoz is lehetett felebbezni. Ezen intézkedés tehát megváltoztatja a városi bíróságoknak Mátyás király által 1459-ben kinyilvánított, keresztényekre és zsidókra nézve is egyenlő illetőségét. A mi a zsidó jelvényeket illeti, megjegyzendő, hogy a mult korszakban az 1233. évi beregi egyezményben és az 1279-ik évi budai zsinati határozmányokban foglalt azon rendelkezés, hogy a zsidók vörös foltot viseljenek ruházatukon, úgy látszik hatályba nem léptek. A budai zsinat felosztatása miatt talán ezen kérdést bővebben nem is tárgyalta. A jelen korszakban azonban igenis Pozsonyban csúcsos kalapot, Budán meg kerek, vörös köpenyen sárga foltot viseltek. A zsidó jelvényeknek viselése 1520-ig volt kötelező, a midőn azok II. Lajos király által eltöröltettek.

Ilyen megkülönböztető jelek viselésére különben a középkorban nemcsak a zsidókat készítették, hanem a Saracénokat is. A negyedik lateráni zsinat 1215-ben határozott ezen tárgy-

ban.¹⁾ Nálunk ugyanigy határozott II. András 1232-ben.²⁾ A budai 1279. évi zsinat a ruházat mellső baloldalán sárga kerek foltot ír elő, míg a zsidók jelvénye amint említettük, vörös kerek folt lett volna. Kötelezték ezeken kívül ilyen megkülönböztető jelvények viselésére Franciaországban a megtért eretnekeket is, az Albigeneket, a Catharanusokat. Az 1229. évi Toulousi zsinat határozatai szerint tévtanaik elhagyásának jelül ruházatuk mellső részén két keresztet voltak kötelesek viselni. Innen nevezték el őket «crucisignatus»-oknak.³⁾ Az elítélt heretikusok hátukon és mellükön viseltek sárga keresztet és pedig még akkor is, ha lakásukon tartózkodtak.⁴⁾ A hamis tanuzásban bűnös 4, nyelv alaku vörös posztódarabot viselt; kettőt elől, kettőt hátul a felső ruházaton.⁵⁾ A ráolvasás vagy az úrvacsorája ellen vétők egy sárga — a szent ostyát ábrázoló — foltot viseltek.⁶⁾ A leprosusok (kiütéses betegek) szürke vagy feketeszinű köpenyt és egy sajátlagos csuklyát hordottak, némely helyen meg két darab fát is vittek magukkal, melyet össze kellett ütniök, hogy az így keletkezett zaj által közeledésüket jelezzék és a szembe jövőket a kitérésre figyelmeztessék. Ezáltal akarták az érintkezést és a betegségnek terjedését megakadályozni.⁷⁾ Láthatni ezekből, hogy a megkülönböztető jelvények viselésével Európaszerte találkozunk és hogy ezek nem pusztán a zsidókra voltak kötelezők, hanem másokra is. Legnagyobbrészt ezen jelvények vallási indokokra vezetendők vissza.

VI. FEJEZET.

A hadügy.

1. §. Általában.

Ismeretes dolog, hogy az Árpádházi királyok korában kétféle hadsereg volt megkülönböztetendő, a királyi és nemzeti hadsereg. A királyi hadhoz tartoztak: a várjobbágyok, a kik a had-

¹⁾ Ulysse Robert: Les Signes d'infamie au moyen age. 114.

²⁾ Endlicher Mon. Árp. 437. Theiner vetera mon. I. 117.

³⁾ Ulysse Robert i. m. 117.

⁴⁾ U. o. 119.

⁵⁾ U. o. 142.

⁶⁾ U. o. 143.

⁷⁾ U. o. 147.

seregnek legnagyobb részét képezték, a királyi főtisztviselők, a kik még birtokuk után is kötelesek voltak vitézeket állítani, továbbá mindazok, a kiknek a király, a mint a források mondják, «quibus amplas concessimus donationes» (1231 : XV.) nagy kiterjedésű ingatlanokat adott, sokszor pedig olyan feltétellel, hogy a királyi hadba bizonyos számú katonát kötelesek állítani. Ezen hadseregbe tartoznak még a szepesi szászok, a kik a birodalom határain belül 500, a birodalmon kívül 100 harczost állítottak azon esetben, ha a király személyesen vezette a hadat. Ha nem a király volt a hadvezér, hanem valamelyik főúr, akkor csak 50 katonát állítottak ki. A királyi hadseregbe tartozott még a székely felkelés. Az Árpádházi királyok korszakában ezen királyi hadseregben szolgálnak már zsoldosok is. A királyi hadseregnek jellege, hogy az a királynak hadba hívására mindig készen áll és pedig úgy támadó, mint védő háboru esetére, külföldön is (királyi zsoldosok) meg belföldön is, hacsak a külföldi szolgálat kötelezettségére nézve bizonyos kivételek a katonai teherrel járó ingatlanok adományozása alkalmával nem tétettek.

A királyi hadseregen kívül volt még a nemzeti hadsereg. Ebbe tartoznak a királyi főtisztviselők, azután azon földbirtokosok, a kik földbirtokaikat vitézek állításának kötelezettsége mellett kapták, azonkívül az összes nemesség, tehát a nemesi felkelés. Ennek célja legelső sorban a honvédelem, a miért elvben külföldi hadjáratokra nem alkalmazható; csakis akkor, ha ebbe beleegyeznek és zsoldot kap. (1222 : VII.). A derékhad csak nagyobb veszély elhárítása céljából köteles felülni, ha a veszély elhárítására a királyi hadsereg nem elegendő. A királyi hadsereg tehát legelső sorban köteles a belbékét fenntartani és szükség esetén az ellenséggel szembeszállani. Lényegében tehát megfelel a frank «Landfolgé»-nak, míg a derékhad felülése egyenlő a nyugati «Heerfahrt»-tal. Mert a hadi kötelezettség személyes, csak a betegek, a birói tisztet viselők küldhettek helyettest. Egyébként nem volt helye a helyettesítésnek, a hadi szolgálat megváltásának. Mert a királyi hadsereg csekélyebb volt, mint az egész hadsereg a derékhaddal együtt, daczára annak, hogy a háboruizenésnek joga a királyt illette meg, támadó és külföldi háboruknak viselése egyedül a királyi haddal nem képzelhető — és így ilyen hadi vállalatok mindig a nemzet beleegyezésétől voltak függővé téve. A nemesség a háboru idejére tartozott magát élelmezni és fegyverrel is

ellátni. Az élelmezés ilyen rendszer mellett nem lehetett kielégítő. Ezen hiánynak tudható be, hogy a hadsereg még belföldön is sokszor egész vidékeket pusztított. A felszerelés is gyakran nagyon hiányos volt. A nemesi felkelésben legelső személy maga a király. Ő vezeti a hadsereget. Külföldre menni, támadó háboruban résztvenni, a mint említettük, a nemzet nem volt köteles. Ez teljesen beleegyezésétől függött. Ha azonban a nemesség erre vállalkozik, nem köteles magát élelmezni, sőt zsoldra is van igénye.

Ha a hadiszervezet így csonkitlanul megmarad, teljesen megfelelhetett volna a maga céljainak. A dolgok azonban másként fejlődtek és pedig még az Árpádok idejében. A királyi hadseregnek zöme ugyanis már az Árpádokorszak vége felé a királyi rendelkezés alól kikerült akkor, a midőn a hadiszervezetnek alapját képező várszervezet felbomlott. A várszervezet felbomlásával az odatartozott népelemeknek rendi, illetve osztályszervezete is megváltozik. A várjobbágyok közül sokan a nemesség sorába kerülnek és mint ilyenek már nem a királyi, hanem a nemzeti hadseregnek lesznek alkotó elemeivé.

A várjobbágyoknak másik része földesuri immunitások hatalma alá kerül, mások megint városi polgárokká lesznek. Nemcsak a várjobbágyok, de a várnépbeliek viszonya is megváltozott. Mindezen elemeknek szereplése megszűnt tehát a királyi hadseregben. Ehhez járult még a várépítési engedély is. A magánvárak építésére vonatkozó engedély az ország biztonságának emelése okából közvetlenül a tatárjárás ideje után (1242.) adatott ki. Az újonnan emelt várak védelmére azután a nemesek sorából is sokan vállalkoztak, de meg más szabad állásuk is, kik mindnyájan csökkentették a királyi hadseregnek létszámát. Mindezen körülmények gyengítették a királyi haderőt. A hadiszervezetnek sulypontja pedig rendszerint a királyi hadseregben keresendő. A mindenkori készenlét, a hadiszolgálat idejének korlátlansága és feltétlensége könnyebben mozgó és könnyebben kezelhető alkatrészévé avatják a hadseregnek királyi alkotó elemét.

A nemzeti hadsereg bizonyos feltételek mellett működik csak; a veszély ideje, a mely magyarázatokra és megfontolásokra szolgáltat okot, a fővezérek személyszerinti meghatározása, a területek minősége a hol működik stb. nehézkesebbé teszi a hadseregnek ezen alkotó elemét.

De eltekintve azon körülményektől, melyek a hadsereget szervezetenként gyöngítették, azt sem lehet állítani, hogy a rendi szervezetben bekövetkezett hullámvás az összes elemeket, melyek a királyi hadseregből kikerültek, átvitte volna a nemzeti hadseregbe. A szabad királyi városokba huzódó várjobbágyoknak személyes hadi kötelezettsége megszűnt. Róbert Károly uralkodásának kezdetén ugyan még voltak harczoló várjobbágyok és ezek a kúnokkal, székelyekkel, részben a szepesi szászokkal, a kik évi adójuk felemelése után saját területükön belül voltak kötelesek hadba vonulni (Feh. VIII. 2. 57.), maradványait alkották a régi királyi hadseregnek, de ezen hadsereg semmi körülmények között sem lehetett eléggé erős támasza a királyi hatalomnak.

Az Árpádházi királyok korából az Anjou korszakba való átfejlődés tehát a hadi szervezetben is átmenetet jelent. Azon alapok, a melyekre a hadi szervezet ezen korszakban le lett téve, szélesebbek, terjedelmesebbek voltak, mint azon jelenségek, melyek az új rendszernek csak intézményszerű előhírnökeiként szerepeltek. Értjük a hűbériség hatása folytán keletkezett hadszervezeti alapokat.

A hadiszervezet körében ezek ugyanis csirájukban felismerhetők már a Szt. István-féle államszervezet korszakában is. Elég itt a várszolgálattal kapcsolatos várjobbágyi viszonyra, a bizonyos számu fegyveres vitézek állításának kötelezettségével járó ingatlan adományozásokra*) utalnunk, mely intézmények közelebből hűbéri természetűek. De távolabbról a nemzeti hadseregnek hadi kötelezettsége sem áll igen távol a hűbéri jellegű hadi kötelezettségtől, mert ingatlan ellenében jár és pedig ép úgy korlátolva, mint a hűbéri hadi kötelezettség, t. i. pusztán védelemre szorítkozik bel-földön, külföldön és támadó háboruban pedig csak fizetés mellett és az érdekeltek beleegyezésétől függőleg érvényesül.

Az Anjou korszakban azonban a hűbériség közvetlenebbül hat. A fennállott hadi szervezet pedig fel volt bomolva, feladatának többé meg nem felelhetett s így természetes, hogy akkor, midőn az ujjaszervezésnek kérdése merült fel, királyaink a régi jelenségek és a korszerű európai áramlat hatása alatt láttak annak megoldásához.

A hadi szervezet alapjaként részben a főhivatalok viselését, részben pedig az ingatlan vagyonnak nagyságát ismerték el.

*) Pld. Wagner An. Scep. I. 115.

Az előbbi körülmény a hadi szervezetben a királyi hadsereg hagyományait tartotta fenn, az utóbbi a nemesség jogegységének elismerése mellett az egész hadsereget az ingatlannal hozta kapcsolatba. Mindez Róbert Károly idejében indul meg, a ki a hűbériség légköréből jutott a magyar trónra. Magával hozta a nyugati lovagi szellemet, melynek hatása az udvari életben, a királyi udvarban keletkezett intézményekben (curia militaris, lovagi rendek, torna-játékok, czimeradományozások stb.) mutatkozott, de éreztette ezen szellem a maga hatását különösen azon intézmény ujjaszervezésében, a mely a lovagi szellemmel a legszorosabban függ össze: — a hadseregnek szervezésében. Az udvari élet, a király környezetében való tartózkodás hozzászoktatta a nemességet az új intézményekhez és önkénytelenül is belevitte őket azok elfogadásába és gyakorlati érvényesítésébe.

Az udvari élet, a királyi kitüntetés, a királyi kegy a nemesség hiuságának hizelgett. S midőn az Anjouk a földbirtokosoktól megkivánták azt, hogy saját embereiket is állítsák hadba és ezeket saját czimeres zászlójuk alatt vezessék, a nemesség ezt inkább kitüntetésnek vette, mint megterheltetésnek. Róbert Károly ezen ujjaszervezéshez akkor fogott, a midőn a várkatonaságnak régi alapokon való ujjaszervezése a *recaptivációk**) — a várbirtokok visszafoglalása útján t. i. — csekély eredményre vezettek. A várszervezet ugyanis meggyengült formájában belenyulik Róbert Károly uralkodási éveibe is. Az eladományozott, vagy inkább a czim nélkül bitorolt ingatlanok visszavétele és a meggyöngyült várszervezetnek visszaállítása csak kísérlet volt, egészében nem sikerült. Ezen nemleges eredmény készítette a királyt a hűbéri elveknek alkalmazására a hadügy terén. Kezdődik a *banderiális hadi szervezet kora*.

A zászlónak mint hadi jelvénynek használata visszanyulik az előző korszakba. Elnevezése: *vexillum*, *labarum*. A «*vexillum regis*» átvitt, de tágabb értelemben a királyi hadsereget is jelenti.**)

A zászló tehát már ezen korszakban is a csapat fogalmát helyette-

*) U. i. 127. l.

**) IV. László 1238-ban: ...de cetero iidem ...illa gauderent libertate, qua ceteri Regni sui nobiles gauderent *sub vexillo suo regio militantes*. Wagner Dipl. Tára 292. Kovachichnál: Suppl. ad Vest. I. 380.

siti. A vármegyei zászlóaljok szintén saját zászlójuk alatt szerepeltek.)*

A zászló olasz elnevezése «bandiera» vagy «bandera.» Átvitt értelemben a Banderium szintén a zászló alatt összegyűlt csapatok összessége. (Zászlóalj.) A zászlónak és átvitt értelemben a zászlóaljnak ilyféle elnevezése Róbert Károly alatt honosul meg az olasz hűbéri áramlattal kapcsolatban, ámbár erre való példa a mult korszakból is van.**)

A vexillum és banderium azonban a hadi szervezetnek magának egymástól különböző jellegét jelentik. A vexillum tulajdonképpen korszaka — *az elnevezés ugyan helylyel-közzel ezen korszakba is átnyulik* — a személyes és csak kivételesen az ingatlannal járó hadi kötelezettséget jelenti, mely korszakban a helyettesítés és pénzzel való megváltás elvben ki van zárva.

A Banderium fogalmával az ingatlan nagysága után járó katonaállítás függ a legszorosabban össze, jelenti a magánjogi elveknek a hadi szervezetbe, annak tagozatába való belevegyülését s ámbár a hadi kötelezettségnek közjogi egysége megmarad, a földesuraknak saját zászlójuk és czimerük alatt a kellő számaránytól feltételes csapatparancsnoksága, a helyettesítés és a hadi kötelezettségnek pénzen való megváltása, a csapatok egyes alkotórészeinek a vármegye hatásköre alól való sokszoros elvonása: mind olyan körülmények, melyek a hűbériségnek befolyását jelentik a hadiszervezetben.

A banderiális hadi szervezet tehát részleteiben nem egyenlő a hadi szervezet egységével, hanem inkább annak szakadozottságával. Az egység pusztán az egész hadseregben, ha a derékhad is kivonul és azon elvben jut kifejezésre, hogy a hadi kötelezettség az ingatlan nagyságával, tehát a jobbágytelkekkel, azok portáival (militia portalis) arányban áll. Kifejezésre jut ezen egység még a királyi főtiszti banderiumokban szolgáló elemek fentartása végett szedett egyáltalános adózásban, a dicában is.

A királyi hadseregnek sulypontja az előbbi korszakban a várszervezetre nehezedett. Az ujonnan kialakult autonóm vár-

*) Kovachich Suppl. ad. Vest. 328.

**) „Banderium nostrum regium“ 1260. Kovachich az oklevelet gyanusnak tartja. Suppl. ad. Vest. 382. Horváth Mihály: A magyar honvédelem című munkájában tört. pedig valódinak. Magyar tudós társ. évk. 318.

megyében ezen sulypont már elvész és oda kerül a királyi, főpapi és főtiszti banderiumokba. Ezen banderiumok fölszívták a vár — illetve a vármegyei katonaságnak egy részét, a mennyiben az önálló csapatparancsnokság, a saját zászló alatti vezérség magával hozta azt, hogy a főurak, a kik ezen joggal birtak, már azon okon is, hogy minél nagyobb létszámu Banderiumot állítsanak, elvonták a megyék hatósága alól saját embereiket és a maguk Banderiumai alá gyűjtötték.

A banderiális hadi szervezet fejlődésének kezdetétől indul meg tehát a létszám gyarapításának ezen áramlata a vármegyei csapatok rovására, melynek végeredménye volt a XV-ik század végén bekövetkezett szabályozása annak, hogy kik legyenek azon főurak, kiknek önálló banderiális joguk van és kik vonhatják el telekatonáikat a vármegyei katonai hatáskörből (1492: XX., XXI.).

A banderiális jog tehát eleinte époly kevésbé volt törvényileg szabályozva, mint a banderiumoknak szervezete. A törvényes intézkedések a haderő emelése érdekében, hogy t. i. a nemesség egyáltalában képes legyen a hadi kötelezettségnek megfelelni és hogy Banderiumokat állíthasson — csak közvetett természetűek voltak. Ilyen közvetett intézkedés Nagy Lajos idejében az ősiségnek és a kilenczedszedésnek törvénybe iktatása. Az első az aranybullának 1351-ben — kivéve 4-ik pontjának — megerősítésével, az utóbbi az 1351. évi VI. t.-czikkel történt. Az ősiség a nemesi ingatlannal összefüggő egyáltalános hadi kötelezettséget emelte, a mennyiben a nemesi ingatlant a családhoz, másrészt a szt. koronához fűzte. A kilenczedadó pedig a katonáskodás költségeinek fedezésére szolgált és közvetlenebbül áll kapcsolatban a banderiális rendszerrel, a mennyiben a nemességnek felszerelését és a háboru ideje alatti eltartását biztosította. A költségeknek a kilenczed által való biztosítása azonban ugy látszik elégtelennek bizonyult, mert van rá példa, hogy a nemesek a létszám kiállításában — Nagy Lajos alatt — egymással versenyezvén, ezen verseny legalább egyeseket az anyagi tönk szélére juttatott*). A banderiumok létszámának emelése volt oka annak, hogy a banderisták a banderiumokba, csakhogy azoknak állományát megnagyobbítsák, a jobbágysági elemet is belevonták.

*) Fehér IX. 2. 218.

A banderiumok alkotó elemei eleinte csupán nemesek, szabadok, familiaresek és szolgákból állottak. A jobbágyok a fejlődés első korszakában nem törvényes, hanem a főnemesek magánintézkedései nyomán kerültek volt oda. Ez azonban — mert hiszen a létszámot tetemesen emelte — lassan állandó szokássá lett. Valószínűleg már Lajos idejébe vezethető vissza a jobbágytelkeknek megszámítása, tehát a hadi kötelezettségnek az ingatlan nagyságával való állandó összekapcsolása. Idővel egyrészben a hadi adó, a dica is*), a mely a telekkatonaságnak, később pedig a banderiumok ezen most említett alkotó elemeihez csatolt zsoldos csapatok ellátását célozta, a tisztí banderiumokra szállt, a melyeknek fentartási költségei elsősorban ugyan a főtisztí jövedelmeket, idővel egyáltalában a királyi jövedelmeket is terhelték**), ha nem is folytonosan és állandóan***).

A banderiumok alkotó elemei és így azok létszáma is a banderista urak vagyoni viszonyaitól függött, melyeknek a hadi szervezettel való összekapcsolása eleinte pusztán az uraknak nemes versenyén indult, de már az Anjou-korban legalább részben (ösiség, kilenczed) törvényhozásilag adattak meg azon alapok, a melyekre a hadi kötelezettség fektethető volt. Mulasztásnak csak azt lehet mondani, hogy a midón a honvédelemnek alapjai ilyenképpen megadattak, a kötelezettség maga törvényileg nem fűzetett ezen alapokhoz, úgy, hogy a hadi szervezetre fordítandó költségek (pld. ut nobis fidelius possint famulari) állandó kapcsolata a hadi szervezettel meglazult. A banderiális hadi szervezetnek első fénykora Nagy Lajos halálával megszűnik. A nagy fejedelem személyes varázshatása letűnván, az ő személyiségéhez fűződő hadi szervezet gyarló foszlányokra szakadt.

Zsigmond király nagy küzdelmek árán igyekszik a honvédelemnek szétkuszált szálait felvenni és a törvényhozás auctoritása mellett honvédelmi rendszert alkotni. Eleinte az átvett intézménynek továbbműködését szintén csak királyi auctoritás mellett igyekszik megindítani. Történnek jobbágyi összeírások, hadi adókat vetnek ki, de mindez nem elegendő a szétbomladozó rendszert biz-

*) Feh. C. D. X. 2. 256.

**) Lásd Horváth i. m. 325. és 1454: (II.). 2. 2. §.

***) V. ö. Kovachich: Suppl. I. 428., 429. Különösen 1522: XXI. és 1525.: (rákosi) XVI. t.-cz.

tos alapokhoz fűzni. Az 1397. évi országgyűlés is foglalkozik a kérdéssel. A jobbágyság száma szerint — a mely az ingatlan nagyságát képviseli — minden 20 jobbágyság után állítandó egy lovas katona (Huszár). Ezen intézkedés azonban csak ideiglenes természetű lett volna. 1427-ben pedig a csapatokban uralkodó fegyelem hiányának, a beszállásolás és a hadsereg élelmezése körül létező határozatlan állapotoknak akar a király gátat vetni. (Brassói rendelet.) A hadseregben uralkodó sanyarú viszonyokat azonban leginkább a Zsigmond-féle 1433. évi hadszervezeti proposíciók tüntetik fel. Ezekből kivehető, hogy kétségek támadtak a védőhadjáratban résztvevő nemesek sorában az iránt, vajjon védelmi kötelezettségük területileg meddig terjed, az ország határai alatt mit kell érteni? A nemesi felkelés működése ugyanis már az aranybullának határozatai szerint csupán az ország határáig terjed. Minthogy az ország területe az alávetett hűbéri tartományokkal bővült, a királyi hatalom valószínűleg ezen tágabb határt és nem az anyaország határát óhajtotta a nemesség hadikötelezettségének területeként kijelölni. A nemesség azonban úgy látszik, ellennézetben volt. A táborozás ideje sem volt törvényileg szabályozva és gyakran megesett, hogy a nemesek az élelemből kifogyva, vagy más fontosabb ok nélkül is, idő előtt, önként hagyták el a tábort.

A csapatok harci képessége részben a táborban megjelenők testi alkalmatlansága, részben a hadi felszerelés elégtelen volta miatt tetemesen alászállott. Megjelentek ott aggastyánok, szegények, botokkal ellátva fegyver helyett, úgy, hogy inkább koldusoknak, mint harcosoknak illettek be.*) Mindezen hiányok orvoslására hívják fel az 1433. évi proposíciók a vármegyéket. Ép így meg lett volna a megyék által hivatalosan állapítandó a jobbágyságnak számaránya a telkek nagysága szerint, intézkedés lett volna teendő súlyos büntetések kiszabásával a katonáknak garázdálkodásai, kártevései és erőszakoskodásai ellen, a hivatalban lévők helyettesítése tárgyában, a külföldi háború esetén fizetendő zsold nagyságáról (1 arany forint) esetleg sóban (salarium), a hadbahívás ideje és helyéről, a táborból időnek előtte való eltávozásról, mely körülmények kétséget kizáró módon rámutatnak azon hiányokra, a melyek a hadiszervezet körül felmerültek. Az 1433. évi propo-

*) 1433 : II.

sitiók, melyeket a Husszita és a török veszedelem sugaltak, törvénynyé nem lettek. Csak 1435-ben történt meg a hadi szervezetnek codificálása. Ezen törvénybe a két évvel ezelőtt a megyék elé terjesztett tervezetből egyes intézkedések jutottak bele. Kovachich szerint ez képezte alapját, adta az anyagot az 1435. évi törvényhez*). Az itt lefektetett alapelvek nagyjában véve a későbbi hadi szervezeti törvényekben is érvényesültek. Minthogy állandó hadsereg nem volt — érthető, hogy a törvényhozás különösen akkor foglalkozott ezen főfontosságú kérdéssel — és pedig a királynak kezdeményezése folytán, a mikor az országot közvetlenül vagy távolabbról is veszély fenyegette. Az 1433. évi javaslatot, az 1435. évi törvényt (I) első sorban a cseh Hussziták-tól eredő veszély sugallta. De közelgett a török veszedelem. Meg volt már a nikápolyi csatavesztés is. Erre vezethető vissza az 1433. évi javaslatnak azon rendelkezése, hogy az ország határai, a hadi kötelezettségnek területi szempontból való terjedelme megállapítandók. A török veszedelem Konstantinápolynak török kézre való jutása által közvetlenebbé vált.

Innen magyarázható az 1454. évi hadszervezeti törvényhozás. Mátyás királynak pedig sűrűn viselt háborúi szükségképpen maguk után vonták a hadügy körüli 1459. évi törvényeket. Mátyás alatt azonban a hadügy ismét nevezetesen fellendült. A király egyénisége a hadi szervezet terén is érvényesült olyképpen, hogy a bandériális szervezet második fénykorát Mátyás uralkodása idejében élte. Halála után a fokozatos hanyatlás következett be. II. Ulászló meg II. Lajos alatt egyrészt a török veszély küszöbön állott, másrészt pedig a nemességnek a hadügy körül tanúsított buzgósága egyre és pedig aggodalmat gerjesztő módon csökkent. A hadi szervezet terén a közállapotoknak ziláltsága szemmel láthatóan tükröződött vissza, a miből önkényt következett, hogy a törvényhozás a teljesen decomponált hadiszervezetet a veszélyben lévő haza megmentése okából megerősíteni igyekezett. Innen az 1492., 1498., 1500., 1521. évi törvényeknek intézkedései. Tény, hogy ezen törvények a lehanyatlott bandériális szervezetbe új szellemet önteni képesek már nem voltak. A pártviszályok közepette a harci szellem kimuló félben volt és bekövetkezett a mohácsi vész,

*) Kovachich : Suppl. 419. „... vix dubitare licet, quod ipsae hae propositiones materiam Decreto illi praeberint.“

a mely nem pusztán az ellenség számszerű túlerejében találja meg a maga magyarázatát, hanem azon sok hibában is, a melyek a vitézül harczoló sikra szállott csekély haderőnek elégtelenségét előidézték.

Igyekezni fogunk a következőkben a banderiális szervezetnek lényegét, úgy amiképen az a forrásokban letett elvek szerint kialakult, röviden összefoglalni.

2. §. *A királyi hadseregnek viszonya a derékhadhoz. A királyi sereg banderialis részei. A banderiumok alkotó elemei.*

A hadi szervezetnek súlypontja, a mint már felemlítettük, a királyi hadseregben keresendő. Ennek lényege azonban nem csak abból áll, hogy a király feltétlenül rendelkezik felette, hanem abból is, hogy a honvédelemnek súlypontja legelső sorban erre nehezedik. Ezen elv le van téve az 1433. évi propositiók XVIII. és XXI-ik czikkeiben. Még inkább jut azonban kifejezésre az 1435. évi decretum (V-ik) bevezetésében, a hol a király nem csak elismeri ezen kötelességet, de a veszélyeztetett helyek királyi költségen való megerősítését is igéri. A királyi hadsereg tehát első sorban köteles a támadásokat visszavetni s csak akkor lép tevékenységbe a derékhad, ha a királyi hadsereg erre elegendő nem volna. A királyi hadseregnek elsőségét a védelemben és a derékhadnak csak másodszorban való szereplését, a nemesség a közszellem hanyatlásával mindinkább hangoztatta. Ezen körülmény is egy adattal több arra, hogy a mohácsi vész ideje felé a régi hadi erények ragyogó fényükből mindinkább veszítenek. Erre egyenesen rámutat a Mátyás idejében meghozott 1459-iki decretum, a mely még hozzá olyan király uralkodása idejében hozatott meg, a ki alatt a banderiális szervezet az Anjouk után még egyszer — de utoljára — fénykorát élte. De ismétli ugyanazt a 1492. évi XIX-ik törvénczikk is.

A királyra legelső sorban háruló ezen honvédelmi kötelezettség áll a szükséges védőcsapatoknak kiállításából (1435. (V.) bevezetés, 1492 : XIX. stb.) és a veszélyeztetett helyek megerősítéséből (1435 : bevezetés). A mihez a végvidékek megerősítésének kötelessége legelső sorban tartozik. Ez utóbbi körülmény különö-

sen abból is látható, hogy a tiszti bandériumok között legelső sorban a végvidéki, a báni és az erdélyi vajda bandériumai szerepelnek.

A királyi hadsereg ilyenképpen gerinczét alkotja a teljes haderőnek és a derékhad, közvetlen nagyobb veszély esetén, az előbbinek szétesztálásában annak harczászati szempontból szükséges kiegészítő részévé lesz.*)

A királyi hadsereg pedig áll:

1. a királyi bandériumokból,
2. a királyné bandériumaiból,
3. a főtiszti bandériumokból,
4. a praelatusok bandériumaiból,
5. a városi bandériumokból,
6. a szepesi nemesi tiz lándzsásokból,**)
7. a szepesi és erdélyi szászok és
8. a székelyek felkeléséből,
9. a Jász-Kún csapatokból.

A másodsorban tevékenységbe jutó derékhad a nem tiszti bandériumokhoz tartozó főnemesek és nemesek és a vármegyék bandériumaiból áll.

A bandériumok alkotó elemei, a mint ezt már fentebb említettük, különböző volt. Ezen különbség nem csak az intézménynek időszerű fejlődési szakaiban állapitható meg, hanem a fejlődés befejezése után is, a midőn a fent elősorolt válfajai keletkeztek a bandériumoknak.

A hadrendi beosztásnak ősi alakja a törzsi csoportosítás.

Érintve volt annak helyén, hogy a törzsi szervezetnek ezen maradványa a királyság idejébe is belenyulik t. i. a Szt. István-féle államszervezet korszakába. Érdekes jelenség, hogy a nemzetségek hadrendi összetartozandósága még ezen korszakba is átnyulik. Érvényesül ez az egyes bandériumokban még akkor is, ha a bandérium parancsnoka különös állásánál fogva bandériumát egyuttal más alkotó elemekből is állítja össze. Minthogy a nemzetségi kötelék a legősibb hadrendi beosztás is és mert ennek a nyoma ezen korszakba is átnyulik, a bandériumok legelső — lehet már most csak egyenként és kivételesen feltűnő és lassanként

*) Lásd az 1433. évi javaslatához fűzött banderiális beosztást. (Kovachich: Suppl. I. 425—448.)

**) U. i. V. ő. Zsigmond király 1433. évi felhívását. 450. l.

elmosódó — alkatelemeként a rokonsági csoportot említjük fel. Ugylátszik mintha a rokonoknak *egy* zászló alatti katonai szolgálattétele a szokásjog alapján kötelező is volt és hogy ezen kötelezettség a rokonsági fok közelségéhez simult.**) Ezen jelenségnek magyarázatát azonban nemcsak a régi nemzeti elvben találhatjuk meg, a melyre még azon körülmény is emlékeztet, hogy a XIV-ik század végén is még a «Vexillum» elnevezés alatt szerepel a zászló alatti hadcsapat,**) hanem az ingatlanok családi mivoltában is, a mely ingatlan mint családival, annak egészével, tehát nemcsak osztatlan állapotban, de osztottban is általában jár a hadi kötelezettség. A helyettesítésnél az ingatlan egységét csupán az osztatlan birtok képviselte.***) Ezen régi időkből ide átszármazó alkotó elemét a bandériumoknak minőségileg véve figyelembe, nemcsak a tiszti bandériumokban kell keresnünk, hanem annak létezését fel kell tételeznünk a többi főnemesi bandériumokban is.****)

A bandériumoknak időszerinti fejlődése folytán keletkezett többi alkotó elemeiről általánosságban már fentebb emlékeztünk meg. Ezen alkotó elemeknek minőségi fejlődésénél azonban döntő szerepe volt a bandériumoknak minősége is, a mivel egyrészt azoknak a hadi szervezetben való hozzátartozandósága, másrészt azoknak létszáma is összefügg.

Mert más alkotó elemekből állottak a királyi, főtiszti és praelatusi bandériumok, mint a főnemesek és a vármegyék bandériumai és a többi bandériumok. Elég ezen különbséget egyelőre csupán azoknak nemesi, saját telekkatonai és zsoldosi, meg főtiszti állásuknál és földbirtokosi minőségüknél fogva is rendes módon kiállítandó katonai elemeikre való hivatkozással jelezni. A főuri bandériumoknál pedig ezek közül egyes alkotó elemeknek hiányára, továbbá a vármegyéknél az oda utalt telekkatonaságra, az egytelkes nemesekre utalni.

Figyelemmel tehát az alkotó elemekre, a létszám viszonyokra, szólhatunk már most az egyes bandériumokról is.

*) ... ac proximis et consanguineis in prima, secunda et tertia generationis lineis eisdem annexis et attinentibus. Fejér X. 2. 448.

**) Lsd. u. i. ... sub ipsorum trinis vexillis. 1397. Azonkívül 1401. Feh. X: 4. 56.

***) V. ő. 1435. I. (V.) 4.

****) V. ő. a most idézett helyeket.

3. §. A bandériumok vezetésének joga. A hadsereg fölötti királyi fővezénylet. A hadbahívás joga. A végvidékek megerősítése mint királyi kötelesség.

A bandériumnak vezetése külön jogon és kötelességen alapszik. Ezen jognak és kötelességnek alapja egyrészt a közjogi hivatal, méltóság, mely eleinte szorosabban függött össze ezen közjogi állásnak katonai természetével — a legelső állandóbb tisztí bandériumok a bánsági vagy ilyen természetű méltóságokkal voltak kapcsolatban, — másrészt az ingatlan vagyonnak nagysága.

Közjogi legfőbb méltóságával jár a királynak azon joga és kötelessége, hogy ő személyes főparancsnoka az egész hadseregnek,¹⁾ tehát a királyi és a derékhadnak is; az összes bandériumoknak, az összes felkelőknek. Az egész hadsereg alatt, úgy a szárazföldi, mint a tengeri haderő értendő.²⁾ A hadseregnek főkapitánya a nádor (1485 : IV. t.-cz.), a ki azonban a királynak rendelkezése alatt áll. A főkapitányi állás — néha kettő is volt — különben a rátermettség mérvéhez képest adott esetben a király,³⁾ illetve a király és az országgyűlés által másra is át volt ruházható.⁴⁾ Hunyadi János a «Capitaneus exercitus generalis» a «Supremus Capitaneus armorum et Dux militiae exercitus... regis» czímmel⁵⁾ él. «Summus capitaneus regius» féle elnevezés alatt is szerepel

¹⁾ F. C. D. IX. 4. 49...illuc in medium Vestri... proficiscemur... more exercituantium egredi et nobis cum iter arripere possitis. Továbbá Feh. C. D. X. 5. 163—164. ... dum nos castrum nostrum Galamboch nuncupatum in regno nostro Rascie situatum et per ipsos turcos potenter occupatum cum aliis nostris fidelibus personaliter obsederamus... dum post cum fidelibus regni nostri Praelatis et nobilibus ad domandam... rebellionem Olachorum ad partes Transalpinos exercitualmente profecti. fueramus. Feh. C. D. XI. (II) 56. Hunyadi János fővezérnek relációjá Ujlaky Miklós erdélyi vajdához: ...et iter suum usque ad castra domini regis dirigeret...

²⁾ V. ő. Feh. C. D. X. 5. 307.

³⁾ Feh. C. D. X. 4. 387: „tunc nos adversus eundem praefatum Joannem Banum in Capitaneum nostri exercitus constituentes“ vagy Kovachich Suppl. I. 455. In generales autem et principales Capitaneos omnium gentium... exercituare debentium constituimus... Petrum Cheh de Léva banum Machoviensem ac Stiborium de Bolondocz.

⁴⁾ 1454 : I. 1492 : XIX. 1526 (rákosi) XVIII.

⁵⁾ Fehér C. D. XI. 2. 58. 63.

a főkapitány a korszak végén.¹⁾ A csapatbeliek fölött a fegyelmi jogot a kapitány gyakorolta; neki azok feltétlen engedelmisséggel tartoztak (1433 : XV.). Kisebb hadi vállalatokra, városok ostromlására stb. a király maga rendelte ki a haderőt és nevezte ki a kapitányokat.²⁾

A hadbahívás joga szintén királyi jog³⁾, sőt veszély idejében kötelesség is. Ezen jogot a király vagy személyesen vagy a főkapitány által gyakorolja,⁴⁾ a ki a felhívóparancsot különösen a hadseregnek királyi alkotó elemeit illetőleg az egyes várnagyokhoz adja tovább. (Fehér C. D. IX. 2. 206.) A derékhadra nézve (generalis exercitus) azonban korlátozva van a hadbahívás joga a királyi vagy országos tanács⁵⁾, az országgyűlés felhatalmazása, a veszély mérve és az ország védelmére szorító feltételek által,⁶⁾ az egész hadsereg nézve pedig az országgyűlés szervezeti, (a bandériumok kulcsa) és részben a rendkívüli adók (dica, subsidium) megszavazásának joga által. A XV. századbeli törvények veszély esetére felhatalmazták a királyt a derékhad felhívására. (1492 : XIX. 3. és 4. §§., 1498 : XVIII.).

Szükség esetén gyakorolja a hadbahívás jogát a királyi kapitány is. Ez azonban csak valódi, komoly veszély esetére volt gyakorolható. Ha a királyi kapitány kószahireknek hitelt tulajdonít és a híreknek alaposságát meg nem vizsgálva könnyelműen hívja hadba az ország seregét, vagy ha ezt rosszhiszeműleg cselekedné, hűtlenségbe esik.⁷⁾ Végsszükség esetére, az országgyűlés felhatalmazásával megilleti a királyt nemcsak a királyi és a derékhadnak felhívása, hanem az általános felkelése is, a midőn a hadi kötelezettségnek teljesítése már megint nem a vagyontól (ingatlantól) függ, hanem ismét személyessé lesz: — per singula capita (1459 : XLIX.).

¹⁾ 1525 : XV. 5. §. Kovachich : Sylloge I. 355.

²⁾ Feh. C. D. X. 5. 46. és X. 2. 829. ... Nicolao, filio Leukus de Kallo... ad circumvallationem — procedere — et ibidem una cum... Georgio Chak... David de Albertis et Joanne Fanchk, quos Capitaneos eiusdem congregationis exercituali deputauimus.

³⁾ F. C. D. IX. 4. 48. 49.

⁴⁾ 1492 : XIX. 3. és 4. §§. Feh. C. D. X. 1. 182.

⁵⁾ F. C. D. XI. (2) 98., legalább a levélből következtetve, mely a tanács akaratából kelt.

⁶⁾ 1459 : I. 1492 : XIX.

⁷⁾ 1498 : XIX.

A hadbahívás veszély esetén, általános felkeléskor, a véres kardnak körülhordozásával történt még ezen korszakban is. A hadbahívásnak volt sanctiója. Valószínű, hogy a véres kard összefüggésben volt ezen sanctióval. A XIV-ik század közepén a hadbahívási parancsba még bele is vették az engedetlenségnek következményét: a fejvesztést.»... ergo ad decimum quintum diem cum nobis, *quia caput perdetis.*»*)

A végvidékek megerősítése különösen a király gondozására volt bízva. (1523 : XVIII.) Az e körüli intézkedések foganatosításában azonban a király az országgyűlés tanácsára volt utalva (1439 : XI.). A végvidékek rendesen a végvidéki katonai főtisztviselő, bán, vagy gróf (temesi gróf) főkapitánysága alatt voltak, úgy hogy egész országrészek külön főkapitányok alá kerültek.**)

Ilyen kapitányoknak, úgy mint a frank korszakbeli Landfolgénéél a veszélyeztetett terület Markgrófjának, szintén volt hadbahívási joguk.***)

A végvárak, várnagyoknak parancsnoksága alatt állottak. A török veszély közvetlensége idejében két ilyen castellanus is volt egy várban, kik közül az egyiknek fejvesztés büntetésének terhe mellett mindig a várban kellett maradnia. (1495 : XXXVI.) Királyi felségjog a békekötésnek joga is. (1444 : XXXI.)

Az egyes bandériumok között legelső helyen állanak a királynak bandériumai. A király, a ki mint a legelső közjogi méltóságnak viselője, az egész hadseregnek fővezére, ezen katonai tevékenységén kívül egyuttal mint földbirtokos is****) hozzájárul a hadi terhek viseléséhez, a hadseregnek kiegészítéséhez, az általános bandérium állítási kötelezettség teljesítése által. A banderiális katonaság túlnyomólag lovasság; ez különösen a királyi bandériumokra nézve áll.

Királyi bandérium több volt. A király annyi bandériumot

*) F. C. D. IX. 2. 206.

**) Ladislaus de Losoncz *Capitaneus generalis regnorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque Banus Zeuriniensis* ... Feh. Cod. D. X. 1. 393. 1492. (I.) megerősítés 3. §. A temesi gróf az ország alsó részének főkapitánya. Ilyen alvidéki főkapitány volt Tomory kalocsai érsek is közvetlenül a mohácsi vész előtt. Ezen minősége volt döntő arra, hogy a mohácsi csata hadseregének egyik főkapitányává tették.

***) 1447 : XXIII. Kovachich Suppl II. 72 ... „neque Dominus Gubernator neque Banus Exercitum generalem promulgare debeat.“

****) ... ratione dignitatis et bonorum suorum : 1525 : XVI.

állított fel, a mennyit jövedelmeiből kiállítani képes volt. A midőn az 1433. évi javaslat a bandériumok létszámának megállapítására törekedett (IV. cz.), a hadi szolgálatnak a telekhez kötöttsége még törvényileg megállapítva nem volt, az 1397. évi országgyűlés intézkedése pedig csak egy konkrét esetre vonatkozott. Elvben tulajdonképpen még mindig átnyulik ezen korszakra a személyes hadbakerésnek rendszere.*) A javaslatnak tárgyalása után feljegyzett adatokból,**) melyeknek a vármegyéket érdeklő részeit okvetlenül maguk a vármegyék intézték el — már tisztább képet nyerhetünk a bandériumokról.

4. §. *A királyi hadsereg banderialis részeiről különösen.*

A) A király és a királyné bandériuma.

A királyi bandériumokban, melyek ugy a király személyének biztonsága, mint az ország védelme okából szerveztettek,***) rendszeren ezer lovas volt. Ezen bandériumok az ország különböző hadseregeinek alkotó részeit képezhették. Ha t. i. az egész haderő harcászati okokból az ország különböző részeibe osztatott szét s így külön önálló hadseregek külön harcászati feladattal szerveztettek, a királyi bandérium ezen hadseregek majdnem mindegyikében szerepel és legkevésebbé hiányzott azon hadseregben, melyben maga a király is jelen volt. Itt a királyi bandérium már nem is állott ezer emberből — hanem a lehetőség szerint többől. Az 1433. évi javaslat azon királyi bandériumnak a létszámát, melyet a király maga vezet, négyezer emberre teszi. Összesen szerepel itt négy királyi bandérium, melyek közül három ezer, egy pedig négyezer emberből áll.****)

A király ezen bandériumok élére külön kapitányokat nevezett

*) „quamvis isto modo numerus exercituantium esset minor, quamsi tota communitas per singula capita insurgerent...“ 1433: VII. (propositiók).

**) Kőszeghy Sándor: Zsigmond király két honvédelmi szabályzata. Hadt. közl. 1892. 602. l.

***) Quod serenissimus Princeps Dominus Mathias Dei gratia Rex Hungariae... Banderia sua pro custodia personae suae et tutela Regni... levare teneatur. 1459: I.

****) Kovachich Suppl. 444—447.

ki, a mi a királyi bandériumoknak többes számából, meg azon körülményből is következik, hogy az egyes bandériumok külön hadseregekben lehettek elosztva. Azon hadseregben, melyben a király személyesen jelen volt, az ő bandériumán kívül jelen volt a testőrsereg is és ennek tagjai közül a királynak legszemélyesebb védelmével megbízott vitézek.*)

A sajátlagos királyi bandérium fogalma tehát egy bizonyos, a király által állítandó és ő általa közvetett vagy közvetlen módon vezetendő harcos csoportot jelent, ép úgy mint a bandérium fogalma egyáltalán a mások által bizonyos számban állítandó harcos csoporthoz és ennek kiállítója által való vezényléséhez simul. A királyi bandérium féle elnevezés azonban ritkán ugyan — de mégis — az egész hadseregre is alkalmaztatik. A vonatkozás azonban itt inkább a királyi vezényletre, illetve az ezt képviselő királyi zászlóra — banderium regale — értendő. T. i. azon hadseregre, mely a királyi zászló alatt egybegyűl.**)

A «Banderium regale» tehát itt hasonértelmű a «Vexillum regis»-sel, mely átvitt értelemben az egész hadseregre van alkalmazva.

A «Vexillum regis» azonban a sajátlagos királyi bandériumnak a jelvénye épúgy, mint a zászlósúrak saját zászlója az általuk vezetett zászlóaljnak sajátlagos jelvénye.

A sajátlagos királyi csapatnak is volt külön zászlója — a királyi zászló, melynek volt külön zászlóvivője: a «Vexilifer regius», a ki, legalább ezen korszak elején, királyi várak várnagyjai (castellanus) közül neveztetett ki. Ezen tisztség viselése minden esetre kitüntetés számba ment.***)

A királyi zászló mellett a hadra kelt seregben ott diszlik az ország zászlója is. Ennek helye az országbirónak bandériumában van. Ez pedig a király bandériuma mögött utolsónak sorakozik. Maga az országbiró lobogtatja ősi szokás szerint az ország

*) A mohácsi csata alkalmával II. Lajos király testőrei: Kállai, Ráskai és Török Bálint, Szalay-Baróthi I. 386.

**) 1435: I. nec non comites singulorum comitatus ... sub banderio regali cum baronibus, proceribus et nobilibus dictorum comitatum et eorum gentibus; per modum generalis expeditionis exercitualiis ... succurrere debebunt ...

***) Fehér IX: 5. 470.

zászlaját sarkantyuzatlan csizmában ülvén meg a lovat annak jelél, hogy az ország zászlójával megfutamodni nem szabad.*)"

A királyi bandériumok alkotó elemei lényegükben a többi bandériumok alkotó elemeitől nem különböztek. Figyelembe veendő azonban egyrészt, hogy azoknál, a kik a bandériumokba szabad elhatározásból sorakoztak, azon körülmény, hogy ők a *királynak* bandériumába léphettek be, vonzó erővel birhatott, másrészt pedig midőn a bandériumokba zsoldosok is kerültek a királyi jövedelmeket később törvényileg is terhelő fenntartási kötelezettség legközvetlenebbül a királyi bandériumokra terjedt ki és a királyi bandériumoknak száma különösen a királyi kincstár fenntartási képességétől függött. A királyi bandériumoknak létszáma tehát ezen két körülménnyel függ a legszorosabban össze, de meg azon harmadik körülménnyel is, hogy a királyi ingatlanok nagysága az azokkal kapcsolatban lévő telekkatonaság számában gyakorlatilag is érvényesült. (1459 : II., 1463 : III.) Midőn a harci dicsőség utáni vágy lejjebb szállott, midőn a katonaszkodás inkább teherként nehezedett az egyesek vállára, a hadi terheknek tényleges viselése mindinkább a királyi hadseregbe hárítottatott s legelső sorban magára a királyra. Az összes törvényeken végigvonul ezen törekvés, a melyben kifejezésre jut, hogy a honvédelem legelső sorban királyi köteleesség, az ország megerősítése és a királyi hadseregnek fenntartása a királyi kincstárt terheli — és a nemzetnek csak szükség esetén éled fel hadi kötelezettsége.

A midőn tehát a honvédelemnek javarésze a királyra hárult, a királyi jövedelmektől függött, vajjon hány bandériumot képes a király kiállítani, fegyverrel ellátni és eltartani. Már az 1433. évi proposíciók is utalnak erre.***) A közállapotok általános hanyatlásával függ össze, hogy a közvagyon kezelése körül bekövetkezett visszaélések a királynak hadi kötelezettségére nem egyszer aggasztólag hatottak vissza, a mi a királyi pénztár kezelésére vonatkozó törvényes intézkedésekre is vezetett. (1454 : II.)

A királyi bandériumoknak létszáma tehát ezer lovas.***) A

*) A mohácsi csatarend beosztásában az utolsó hadosztályban Drágfi országbíró vitte az ország zászlóját.

**) 1433. XXI.

***) 1498 : XXI.

kincstár megvizsgálásának eredményétől függ, hányat képes király ezen kívül kiállítani.

A királyi bandériumok kiállítása mindig «iuxta facultatem suam» kívántatott meg a királytól*). Az 1507. évi VI. t.-cz. régi szokásra hivatkozik, midőn a királyi bandérium létszámát ezer lovas teszi. Ezeknek magyaroknak kell lenniök. Közülök 400-at a király curiában, 600-at a végvidékeken tart.

A királyi bandériumokéhoz hasonló szempont alá esnek *királyné bandériumai* is. Az 1525. évi XVI. t.-cz. szövegéből is kitér, hogy a királyné közjogi állásánál fogva és vagyonához mérte állított ki több bandériumot.

A királyné részére a királyok által bizonyos területek vagy jogok jövedelmi forrásokként szoktak volt kijelölteni. — Azor kívül mindenesetre voltak a királynénak magántulajdonába tartozó ingatlanjai is. A kijelölt közjogi területek és jogok jövedelmei királynét ezen minőségében illetik meg, a miért is bandérium állítási kötelezettségének elbírálásánál a «dignitas», királynéi méltóság is döntött, földbirtokosi minősége pedig egyáltalános jellegű alapot teremtett a banderium állításának kötelességére nézve.**)

Ha a törvények egyáltalában megengedték azt, hogy a tiszti banderiumok vezetői a saját ingatlanjaik után kijáró telekkatonaságot saját banderiumaikba vigyék, sőt az 1454. évi VII. törvény cikk még a tisztiek vagy más bárók szolgálatában álló nemeseknek is megengedte azt, hogy saját telekkatonáikat uraik banderiumaiba vigyék (ezen utóbbi rendelkezés csak ideiglenes volt) és így elvonják ezen telekkatonákat a vármegyei szolgálattól: — igen természetesen, hogy a király és a királyné banderiumába is belevonhattak a király és királyné telekkatonái is.

Ezen elemek azonban a király és a királyné banderiumát csak kiegészítőleg, a telekkatonaság rendszerének általános fejlődésével jutottak, míg az ott szolgáló nemesek a fennállott vagy általános személyes hadi kötelezettség idejéből fenmaradt törzsralkották, a zsoldos elem pedig a királynak a hadi szervezet köré

*) 1459: I. Ide utal az 1463: III. t.-cz. is. Quod Dominus Rex d. suis *poreventibus Regalibus*, ducat gentes suas ad hunc exercitum in copia, qua fieri poterit majori. Kovachich Sylloge: 180.

**) 1525: XVI. t.-cz. Az 1433. évi prop. XXI. cikke szerint pedig „Praefatus autem Dominus Rex, et Serenissima Domina Regina de *proventibus suis* levabunt potentiam suam...“

régi időktől fenmaradt azon kötelezettsége alapján szerepel, hogy ő a neki rendelkezésére álló királyi jövedelmeket legelső sorban a hon védelmére köteles fordítani.

A király és a királyné bandériumaiban szolgáló nemesek, vagy azok a kik udvari tisztségüknél fogva — pld. mint a kisebb zászlósúrak — a király és a királyné udvarába tartoztak, a banderium nélküli bárók (*barones banderia non habentes*), a kik mint *familiars* szerepelnek (pld. a pinczester stb.¹⁾, de még inkább a testőrök (*aulae regiae milites, armigeri*) és az ezen korszakbeli udvarnokok, kik testületileg voltak szervezve és külön kapitány által vezényeltettek,²⁾ — telekkatonáikkal együtt tartoztak a királyi banderiumba, katonák akkor sem vonultak a vármegye zászlója alá, midőn a korszak vége felé a banderiális jog, különösen azon szempontból, hogy a telekkatonaság a vármegyei banderiumokból el ne vonassék, szigorú elbírálás tárgyát képezte.³⁾

Ezeknek ide tartozandósága azon közvetlenségből folyik, mely közöttük és a király között fennállott. Ha béke idejében tisztük vagy hivataluk folytán mindig a király közvetlen környezetét alkották, nem valószínű, hogy hadrakelés esetén ezen közvetlenség megszűnt volna, még azokra nézve sem, a kik békében nem is teljesítettek közvetlenül katonai szolgálatot.⁴⁾ De még inkább áll ez a várnagyokra nézve, a kik sokszor a királyi udvari katonák (*aulae regiae miles*) sorából kerültek ezen fontos állásba és a kik mint a várbeli katonaságnak parancsnokai katonáikkal együtt — ha ugyan ezek a várból kikerültek — szintén a királyi banderiumhoz csatlakoztak.⁵⁾

B) A főtishti bandériumok.

A *főtishti banderiumok* vezetői — kapitányai, a királyi illetve országos legelső főméltóságok.

Ezen banderiumok jellege az, hogy ide szegődnek nemesek, zsoldosok, ezekbe jutnak az itt szolgáló nemeseknek telekkatonái — a kik tehát nem tartoznak a vármegyei banderiumokba, mind-

¹⁾ Feh. 4. 205. l.

²⁾ Csánki Dezső I. Mátyás udvara 34. l.

³⁾ 1500: XXI. 1. §. 1518: II. Kovachich Syll. I. 243.

⁴⁾ V. ő. Feh. C. D. X. 2. 274. Domini Stephani . . de Kanisa *magistri Janitorum et Comitum Siculorum* . . servitiis, quibus ipse . . pro tuitione et defensione nostrae personae, lateri nostro continuo insistendo et in arena ipsius certaminis . . dimicando . . nullatenus nos deseruit.

⁵⁾ Feh. C. D. IX. 2. 58.

ezek fentartásáról a királyi kincstár gondoskodik, a mennyiben a királyi főtisztek, különösen ebbeli köteleességeik teljesíthetése végett külön fizetést — illetve sójővedelmet (*Sallarium*) húznak. A királyi főtisztek azonban ezen minőségükön kívül is, mint földbirtokosok tartoznak katonákat állítani, a kik szintén a vonatkozó bandériumokhoz csatolandók. Volt azonban erre is kivétel, mert Mátyás uralkodása elején a főtisztek tisztí banderiumaikat saját telekkatonáikkal nem egészíthették ki, hanem azokat a vármegye zászlója alá voltak kötelesek sorakoztatni. (1459: IX.)

A kiállításnak kulcsa a telekkatonákra nézve természetesen az egyáltalános. A főtisztek, főpapok és a derékhadba tartozó önálló banderiumot vezénylő nemesek telekkatonái és a nem ilyen nemesek telekkatonái között a különbség csupán az, hogy az első csoportba tartozók rendszerint saját banderiumaikhoz csatolják katonáikat *) az utóbbiak pedig ha maguk el is szegődtek a királyi, főtiszti, vagy a derékhadhoz tartozó banderiumokba és oda el is vihették a kapott fizetésből eltartható katonákat, a többi telekkatonákat a vármegye zászlóaljában kellett visszahagyniok. (1435: IV.) Az utóbi körülményen csak ideiglenesen változtatott az 1454. évi VII. t.-cz., mely megengedte, hogy a nemesek egyáltalában saját telekkatonáikat uruk banderiumába vigyék. Hogy a most hivatkozott törvényes rendelkezés azon alapelvvel szemben, hogy csak az önálló banderiumi joggal bíró urak vonhatják el a vármegyétől telekkatonáikat — csak kivételes természetűnek tekintendő, igazolja azon körülmény, hogy már Mátyás uralkodásának elején szükségesnek tartották az 1455. évi IV. t.-cz. rendelkezéseit visszaállítani és az abban foglalt elvet szigorubbán körülírni. Az 1459. évi XXVI. t.-cz. szerint ugyan — már határozottabban kiemelve — csupán azon jobbágyok vihetők a főuri vagy főpapi banderiumba, a kiknek számára az ezektől kapott zsoldpénz kifutja. A fölös szám a vármegyéhez kerül. Ugy látszik azonban, hogy Mátyás alatt a telekkatonáknak a vármegyétől való elvonása ismét általánosabb szokássá lett — mert az ő uralkodása után következnek azon törvényes intézkedések, melyek a banderiumi jog megállapításával a telekkatonáknak a vármegyéhez való visszaterelését is czélozzák. (1492: XX., XXI.)

*) Horváth Mihály: A magyar honvédelem történeti vázlata. Tudós Társ. Évkönyvei VI. 324. 1500: XXI.

A mint már más helyen felemlítve volt, a tiszti banderiumok egyrésze tulajdonképpen a bánságok, a végvidékek megerősítésével és védelmével függenek össze, tehát azon királyi kötelességgel, hogy a végvidékek legelső sorban a király által védessenek meg.

A legelső felemlített rendszeres tiszti — kincstárilag már a XIV-ik század végén, pld. a király részéről egyik bán által közvetlenül beszédett kilenczedből*) fentartott — bandériumok a végvidékiek. És mivel a végvidékek megerősítése legelső sorban a királyra tartozik, a tiszti bandériumok egy részének eredete is, egyrészt idevezetendő vissza. De nem kizárólag, mert hiszen már az előző korszakban is elvben el volt fogadva, hogy a királyi tisztviselők a királyi hadseregbe tartoznak. Mindenesetre ezeknek vezetése alá kerültek a várszervezetből kikerült katonák, várjobbágyok, esetleg zsoldosok stb., a kik kincstári eltartásban részesültek. (Várföldek, zsold.) A midőn a várszervezet felbomlásával a várkatonaság a XIV. század végén, a XV. század elején már intézményileg létezni megszűnt, a királyok a megmaradt várral kapcsolatban még mindig ennek ispánjával, illetve az alispánnal és a várnak várnagyjával, ki rendesen egy és ugyanazon személy szokott lenni**) és a ki ilyenkor, mint «Comes castralis» vagy «Dux exercitus» szerepel,***) tartották fenn az összeköttetést katonai szempontból — a mennyiben ezeknek állását a bandérium tartásának jogával kapcsolatban elismervén, őket még a régi várszervezeti hagyományok alapján tiszti csapatok vezetőiként tekintették, de a bandérium fentartásáról maguk gondoskodtak.

A banderiális rendszernek törvénybe iktatása előtt, Zsigmondnak zavarteljes, sőt Durazoi Károly fiának, Lászlónak behívása folytán veszélyeztetett korszakában, midőn a főurak elpártoltak tőle és csak egyeseket bizhatott meg a sok oldalról fenyegető

*) Feh. C. D. IX. 4. 332.

**) Stephanum Aulae nostrae militem Castellanum nostrum de Segvár et Comitem de Segvár... Joannem, nunc Comitem et Castellanum nostrum de Saaros. F. C. D. X. 5. 466. Az alispán is lehetett várnagy. Lásd Feh. C. D. IX. 4. 683., — de rendszerint a főispán alatt voltak a várnagyok, különösen ha a vármegyében több vár volt. U. o. X. 3. Comes et sui Castellani et officiales.

***) Fejér C. D. XI. 543.

veszedelem elhárításával, ezen szintén tisztí jellegű bandériumoknak ellátása is, a szükségszerűség parancsszava után irányult.*) Megesett az is, hogy ezen várnagyok sokszor a főtisztí bandériumok későbbi létszámának megfelelő (400 lovas) csapatot vezettek, a melynek eltartásáról maguk is gondoskodtak**). Kincstári el-tartásban részesülő katonáknak, királyi főtisztviselők katonai parancsnoksága alá való rendelése, ezen korszakban tehát csak folytatódott; csak hogy ezen elv kapcsolatba jutott a banderiális szervezettel.

Legkifejezettebben megnyilatkozott a főtiszteknek személyes hadi kötelezettsége kapcsolatban a banderiális szervezettel és a tisztí fizetéssel a katonai végvidékeken, a hol a királynak védelmi kötelezettsége az utóbb említett körülményben gyakorlatilag már úgy is érvényesült.

A végvidékbéli rendszeres tisztí bandériumok létezéséről korábbi időből, mint a többi főtisztí bandériumokról azért is van tudomásunk, mert ezen főtisztí bandériumok sajátlagos cél-juk szerint állandóbbak voltak, mint a többiek. Ezeknek készen-léte ugyszólván folytonosan fennálló szükségé fejlődött, mert a török veszedelem mindinkább közeledvén, legalább a határokon kellett a hadsereget mindig készen tartani.

A hadrakelés szükségessége tehát itt volt legelső rendű, ide sűrűsödött mintegy az állandó készenlét s mivel erről legelső sor-ban a királynak kellett gondoskodnia, fizetéssel, zsolddal, termé-szetes, hogy itt fűződik a hadvezetésnek joga legelső sorban a főtisztí álláshoz és jut kapcsolatba a királyi jövedelmekből járó ellátással, salláriummal.

Ilyenekről már a XIV-ik századból vannak adataink. A sző-renyi bán pld. 1391. táján sürgeti meg a királynál a bñnsági seregben szolgáló nemeseknek fizetését, ha nem is pénzben, de legalább sóban, a mely só ha ilyképpen fel nem használtatik, úgy is megsemmisül.***) Az 1433. évi propositiókban, majdnem kizárólag végvidéki főtisztí bandériumok vannak felsorolva. S mi-dőn idővel a határvidékeknek megvédése a török veszély közvet-lensége folytán mindegyre fontosabb kérdéssé fejlődött, a királyi

*) Fehér C. D. X. 4. 222.

**) F. C. D. X. 5. 471. 473.

***) Feh. C. D. X. I. 724. I.

jövedelmek pedig egyre fogytak, bizonytalanokká lettek, a tiszti bandériumok létszáma is majd csökkent, majd emelkedett és így a határvédelem szempontjából elegendő támpontot már nem nyújthattak: a bandériumoknak ismét azon faja irányított a határszélek felé, melyeknek létszáma biztosabb alapokra volt fektetve, t. i. a főpapi bandériumoknak egy-egy csapat része. Ezek ugyanis a tized alapján biztos létszámban voltak fentarthatók. (1518: (bácsi) I. 7. §.) A királyi hatalom azonban nemcsak a főpapi bandériumoknak rendszeresítése után hasznosította ezen tizedjövedelmeket olyképpen, hogy az azzal rendelkező főpapok bandériumaik egy részét határvárakban voltak kötelesek tartani, hanem gondolt erre pl. már Nagy Lajos is, a midőn az erdélyi, tehát szintén bizonyos tekintetben végvidéki várak védelmi költségeire a brassói esperesi kerület tizedének egy részét nyolcz évi időtartamra jelölte ki ezen célra.)*

Az 1433. évi királyi propositiók idejét Zsimond királynak már megemlített zavarteljes uralkodásának ideje előzte meg. Már volt alkalom a hadi szervezetnek akkoriban zilált állapotjára utalni. Ez azon korszak, a melyben az Anjouk személyéhez fűződő első fénykora a bandériumoknak letűnik, amelyben a hadi kötelezettségnek az ingatlannal való kapcsolata törvényileg még szabályozva nem volt. Az utóbbi körülményből azután következik az is, hogy ámbár akkor már a hadi szervezet banderiális volt, ennek sulypontja még mindig a személyes felkelésben rejtett, ez azonban a honvédelem szempontjából megnyugtató támpontul nem szolgálhatott (1433: II.).

Ezen átmeneti korszaknak határozatlansága forrásainkból is kiolvasható. A határozatlanság okaként azonban nemcsak az átmenetben keresendő, hanem abban is, hogy a királyi hatalom meg volt bénítva, sokan a főnemesek közül különösen a Dalmát-Horvát-Szlavon részekén a király elleni bandérium szervezésével**) nyíltan felleptek, tehát a királyi hadsereg (pl. «praelati») egy részét éppen a királyi hatalom megsemmisítésére használták fel, úgy hogy a király aránylag csekély haderővel rendelkezett.

*) F. C. D. IX. 3. 224., 225.

**) Feh. C. D. X. 4. 234., 235. ... quibus nonnulli praelati, magnates, procures et nobiles regni nostri ingrati... rebellionis calcaneo ducti... vota... cum crimine lesae majestatis nostrae in personam Ladislai... direxerunt, ac tandem *banderium erigendi*...

Ez pedig a bandériumok összeállítására is visszhatással volt. Innen magyarázható tehát részben, hogy a tiszti bandériumokról, azok létszámáról, összeállításáról gyér adataink vannak és hogy a határszéliekről, melyeknek szervezése a királyi hatalomra végzetessé vált, ezen korszaknak lezajlása után a király legelső gondolataihoz tarthatott, biztosabb képet alkothatunk.

Innen magyarázható, hogy a tiszti bandériumok ezen átmeneti korszakban még ugyyszólván túlnyomólag az előbbi korszakból átvett «vexillum»¹⁾ féle elnevezéssel jelöltetnek meg, továbbá, hogy ezen bandériumok, daczára annak, hogy tisztiek, létszámuk tekintetében főleg familiaresekből, barátokból és rokonokból állanak,²⁾ kiknek rendszeres fizetése nem igen volt,³⁾ de jutalmukat úgy a bandériumot vezető főtisztek, mint a familiaresek igenis ki szokták venni, mert a felségsértés folytán hűtlenségbe esett ellenfeleknek a koronára szállott ingatlanjait rendszeren ők kérték fel, a király pedig szolgálatjukat ezen adományokkal⁴⁾ és czimeradományokkal⁵⁾ is megjutalmazta.

Ezen hirtelen bekövetkezett felkérés és adományozás⁶⁾ is egy adattal több annak igazolására, hogy a tiszti bandériumok nem igen dotáltattak a király részéről.

A nádori bandériumnak nyomát láthatni 1390-ben,⁷⁾ de úgy látszik, hogy akkor a nádor még nem mint ilyen, hanem

¹⁾ F. C. D. X. 4. 56, 57, 388.

²⁾ U. o. 53 «*cum suis complicitibus et gentibus ac Siculis nostris*... U. o. 56 „*cum tertio vexillis, validis nobilium virorum militantium praecipue consanguineorum ipsorum emanate cohorte*. U. o. X. 5. 624. „*ymo praefatus nobilis Nicolaus, pater eiusdem Thomae, in copiosa sua familia ac strenuitatis et virtutum armatura, dum in campo castris Nicopolis*... U. o. 315., 316. ... Comes Symon plurimo fratrum et familiarum suarum cetu Comitatus una nobis cum dirigere gressus bellicosos... U. o. 472. ...*cum suis familiaribus et sequacibus in ipsum exercitum proficiscendo*...

³⁾ U. o. X. 4. 388. ...*qui solus cum sex vexillis suis propriis*... in dictu regno nostro Bosne procedendo...

⁴⁾ U. o. X. 4. 56.

⁵⁾ U. o. X. 5. 623.

⁶⁾ U. o. X. 4. 206.

⁷⁾ Fehér C. D. X. 1. 596. idem Nicolaus Palatinus, Tum Banus Machoviensis... quum ... Sigismundus rex exercitualmente processisset, praefatus Nicolaus Palatinus, suo banderio solemniter erecto...

együttal mint macsói bán szervezte az ő bandériumát. A bandérium szervezésének súlypontja tehát még nem nádori főtisztí, hanem határvidéki, báni minőségében keresendő a nádornak. Az 1403. évbeli forrásokban már tisztán a nádori bandériumra történik hivatkozás.¹⁾

Azonban az 1433. évi propositiókban a nádori bandérium nem fordul elő. De midőn a nádor az ország főkapitánya és legelső bárója, kétség sem férhet ahhoz, hogy ő ezen minőségénél fogva is vezetője ne lett volna egyik tisztí bandériumnak. Ezen feltevésen nem változtat az 1498. évi XXI. törvényczikk rendelkezése sem, a mely a kir. kincstár terhére rótt határvédelmen kívül a tisztí bandériumok közül csupán a királyét, az erdélyi vajdáét, a székely ispánét, a horvátországi bánét és a temesi ispánét sorolja fel — mert a nádornak katonai főtisztí mivoltát még a neki külön ezen minőségénél fogva kijáró készpénzfizetése és sójuttaléka is igazolja.²⁾

Az 1433. évi propositiók idejét megelőzőleg van nyoma az országbíró bandériumának is. A midőn az országbíró a királyi hadseregben szerepel³⁾ nem igen tételezhető fel, hogy már a korszak elején bandériuma ne lett volna. Az utóbbi körülményt igaz, hogy az idézett forráshely nem igazolja. De Zsigmond király siklósi fogságából való kiszabadulása után 1400-ban kiadott kegyelemlevelében már megemlékszik egy 400 lovasból álló csapatról, mely a hűtelen Ladányi Tamás püspök egri várának megostromlására indult.⁴⁾ Ezen csapatot egy 1403-ból való leírás Rozgonyi Simon

¹⁾ Fehér: X. 4. 215 ... ipre vero Magister Thomas vir Magnifici Domini Nicolai de Gara, regni nostri Hungariae Palatini, et Banderio eiusdem, virili et strenua, praesumptiosa ... adhaesione, praenotatis ... rebellibus... se opponere studuerunt. V. ő. u. i. 207. és Fehér X. 2. 763.

²⁾ Kovachich Suppl. II. 305.

³⁾ Fehér C. D. Hazai oklevéltár 261.

⁴⁾ Feh. C. D. X. 2. 749. ... nec non virum magnificum comitem Simonem nunc Judicum curiae nostrae ... 753. ... et castrum Agriense ... cum quadringentis equitibus virorum pugnantium numero completis... diligentis obsequii laudabiliter exsoluerunt in suis et suorum expensis... ibidem praelibatus Comes Simon sanissimi consilii maturitate perspicuus in suorum monitum eleganti... nostrorum aemulorum corda flexit...

országbiró bandériumának mondja.¹⁾ Ezen bandérium a résztvevők, főleg János sárosi főispán és várnagy és István bakonyi ispán és zalavári várnagy költségén állíttatott fel.²⁾ Tiszti minőségére azonban abból lehet következtetni, hogy a király ezen időbeli, ugyanazok által vállalt hadiszolgáltatásokért tiszti fizetést (sallariumot) utalt ki nekik — melyet azonban ők — valószínűleg, hogy nagyobb érdemeket szerezzenek és előbbi hűtlenségük megbocsájtására még súlyosabb indokkal szolgáljanak, el nem fogadtak.³⁾ Egy másik, 1412. évből való forráshely is az akkori, szintén Rozgonyi Simon országbiró fegyveres csoportjáról — bandériumáról szól.⁴⁾

Az 1433. évi propositiókban az *udvarbiró* — Magister Curiae — (a magister curiae és az országbiró — et iudex curiae között különbség volt), mint egy száz lovasból álló csapatnak vezére előfordul ugyan, de nem pusztán ezen minőségében, hanem egyuttal mint Pozsegai főispán is. Ezen oknál fogva nem dönthető el, vajjon itt az udvarbirói bandériumról van-e szó, vagy tulajdonképpen bánságról.⁵⁾ A Mátyás és II-ik Ulászló korabeli hadi tiszti fizetési lajstromban azonban szerepel a magister curiae is.⁶⁾ A *tárnokmester és a főajtónálló* bandériumának 1433. előtt is van nyoma és pedig visszanyúlólag a XIV-ik századnak körülbelül utolsó évtizedébe. Zsimond király uralkodásának kezdő éveiben bekövetkezett belzavarok és a török veszedelem közepette is a Kanizsayak szereztek különös érdemeket.

Ezek közül szerepelt az egyik testvér mint tárnok, a másik

¹⁾ Fehér X. 4. 203... Iudex Curiae, quod 400, solum equites duceret...

²⁾ Lásd az 1-ső jegyzetet.

³⁾ Feh. X. 2, 755. In ipsorum namque constantioris fidei demonstrationem plerumque salaria ipsis per nos deputata relaxando propriis eorum bonis pro nostri nominis excellentia militare maluerunt. Lásd ugyanezt: X. 5. 473.

⁴⁾ Fehér C. D. X. 5. 316. ...Ipse Comes Simon plurimo fratrum et familiarum suorum cetum Comitatus una nobiscum dirigens gressus bellicosos...

⁵⁾ Kovachich Suppl. I. 425. és 427. „De magistro curiae regiae. licet et hic per officium tantum exprimatur, quia tamen una additur et Comes de Posega, dubitare potest, an non eidem qua tali Bandarium adscriptum sit.“

⁶⁾ Kovachich Suppl. II. 309.

mint főajtnálló; mindegyike vezetett egy-egy bandériumot, mely azonban főleg rokonokból került ki. Érdemeik jutalmát ezek szintén leginkább igen terjedelmes birtokadományozások után nyerték el, a melyeket tán leginkább a harmadik testvér, az esztergomi érsek és főkancellár befolyásának köszönhettek.¹⁾ Minthogy azonban a bandériumok alkotó elemei között a rokonokon kívül más nemesek is szerepeltek, ezen bandériumok, melyek különben a török veszedelem elhárítása, tehát nemcsak a király, hanem az ország érdekében is szerepeltek, mindenesetre királyi eltartásban is részesültek, és így ezen szempontból is tisztieknek tekintendők.

Az 1433. évi propositiókban a főajtnálló bandériuma ugyan nincsen benne, a tárnoki bandérium azonban már előfordul²⁾ és pedig 50 lovassal.³⁾ A XV-ik század második felében a tárnokmesteri méltóság a budai várnagysággal volt összekapcsolva. A tárnok a kincstártól ekkor ezen a czimen kapja katonai tisztii fizetését.⁴⁾

A tisztii bandériumok közül — a melyek nem határszéliek — tehát csupán a Magister Curiae és a Tárnokmester bandériumai említetnek fel az 1433. évi javaslatban, melyek közül azonban az első egy főispánsággal, az itt fel nem említett, de tisztii bandériumként szereplő nádori bandérium pedig a XIV-ik század végén egy határvidéki bánsággal — a macsóival — van kapcsolatban.

Mindezen az 1433. évi propositiókat megelőző főtisztii bandériumok még leginkább a vérrokonokból kerülnek ki, többé-kevésbé az illető bárók saját költségeiből szerveztetnek és tartatnak fenn, a királyi kincstárból való javadalmazásának elve

¹⁾ Fehér C. D. X. 4. 50. ... Domino Joanni de Kanisa Archiepiscopo almae Ecclesiae Strigoniensis nec non Nicolao pridem Tavernnicorum (1388—1398) et Stephano de dicta Kanisa Janitorum nostrorum regalium magistris (1395-től, az okmány kiadásakor is 1401.)... eisdem Domino Joanni Archiepiscopo et Stephano... cum propriis eorum geminis seu binis, ac Magnifici viri Domini Nicolai, fratris ipsorum carnalis, magistri Tavernnicorum nostrorum... cum tertio vexillis validis nobilium virorum militantium, precipueque consanguineorum ipsorum armata cohorte laudabiliter insigneque suffultis et stipatis uno nobiscum personaliter progredientibus adversus et contra turcorum...

²⁾ Kovachich Suppl. I. 437.

³⁾ Kovachich u. i. 448. Kőszeghy Sándor kiegészítése: Hadtörténelmi Közlemények 1892. 606.

⁴⁾ Kovachich Suppl. II. 309.

ugyan fennáll, a mi a főtiszti bandériumok egyik jellemző tulajdonságát teszi ki, de gyakorlatilag nem igen érvényesül.¹⁾

A mint már ki volt emelve, nagyobb fontosságuk volt a tiszti bandériumok kialakulása korszakában *a határvidéki, bán-sági bandériumoknak*, a melyek a határvédelem szempontjából — különösen a török becsapások idejében — állandóan tartattak fenn. A tiszti bandériumok súlypontja tehát azon uraknál volt, a kik tiszti állásuk és az ezzel kapcsolatban lévő terület fölötti hivatalos jog és kötelességnél fogva a honvédelemnek legközvetlenebb tényezőivé lettek. Ide tartozik legelső sorban *a horvát-szlavon és dalmát bán*.

Ennek bandériumaival találkozunk pl. már 1400-ban, midőn Zsigmond király a Bulgáriába özönlött török sereg ellen indul. A király által személyesen vezetett hadseregben szerepel a horvát-szlavon-dalmát bán vexillum.²⁾ A Durazoi Károly fiának vállalta ellen különös érdemeket szerzett magának az akkori horvát-szlavon-dalmát bán, új bandériumot állított fel³⁾ és a lázadók legyőzésével Zsigmond király ügyét előmozdította. Ezekért 1403-ban adományt is kapott.⁴⁾ A *macsói bán* bandériumairól már Nagy Lajos idejéből vannak egyes adatok.⁵⁾ Zsigmond királynak Bosznia hűbérese elleni ügyében pedig, annak lázadó előkelőivel szemben, a Boszniába induló királyi csapat kapitányává tett macsói bán szerepel hat saját vexillumával.⁶⁾

¹⁾ Feh. X. 2. 755.

²⁾ Feh. C. D. X. 4. 64. ... praefatus quondam Nicolaus *sub vexillo fidelis nostri magnifici viri Domini Nicolai de Gara, regnorum Dalmatiae et Croatiae et totius Slavoniae Bani* ... exstitit interemptus.

³⁾ U. o. 234–235. ... Viri magnifici, Ladislai, filii Ladislai de Gordoua Dalmatiae et Croatiae, nec non Slavoniae regnorum nostrorum Bani. ... tramite iustitiae nouum Banderium ipsorum virili praesumptuositate erigendo...

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ XI. 85.

⁶⁾ X. 4. 385. Magnificus Joannes filius Joannis de Maróth, Banus noster Machouiensis... 388... eundem Joannem Banum ad huius modi facta expedienda habilem... agnoscentes, Capitaneum nostri exercitus perficiendo in subsidium dicti regis Osthoye transmissimus, qui solus cum sex vexillis suis propriis et valida sua exercituali potentia indicto regno Bozne procedendo...

Az 1433. évi propositiók előtt szereplő tiszti bandériumokhoz számítandó még a *székely ispáné* is, a ki ezen bandériumot azonban nem tisztán a hadköteles székelyekből, hanem más alkotó elemekből is, rokonok és barátokból állította össze.¹⁾

Ezen utóbb említett határszéli tiszti bandériumok szerepelnek az 1433-ik évi propositiókban is, és pedig a *horvát bán*, a *szlapon bán* egy-egy bandériummal azon 500 lovassal, a mely két egyesített bánság Mátyás és II. Ulászló idejében a legmagasabb tiszti fizetéssel szerepel.²⁾ Előfordul továbbá a *macsói bán* 400 lovassal, szerepelnek a *székelyek*, a *szászok*, az *erdélyi vajda* pedig két bandériummal, a ki a XVI-ik század második felében már szintén nevezetes tiszti fizetést kapott.³⁾ Meg van nevezve a *maróthi bán* ezer lovassal és a *moldvai és havasalföldi bán* is.⁴⁾ Körülbelül ezen időbe esik a *temesi grófságnak* a keletkezése is, mely szorosan összefügg a határvidék megerősítésével és annak védelmi szervezetével. Ugyanezen körülmények szolgáltak okul a pozsonyi grófság keletkezésénél. A várkapitányságnak (castellanatus, várnagyság) összekapcsolása a főispánsággal egy oly területen, mely az ország határán fekszik, határvédelmi szempontból fölötte fontos. Így történt ez Temesvárott és Pozsonyban is már a XIII-ik században.⁵⁾ Pozsonymegye pedig a maga vár-ispánságával különösen a Husszita háborúk idejében jutott ilyen határvédelmi szerepre épügy mint pl. Galgóc vára; a mely utóbbi ugyanezen oknál fogva az 1433. évi propositiókban bánságnak van elnevezve.⁶⁾ A temesi grófság keletkezése összefügg a területnek határszéli katonai fontosságával,⁷⁾ a várkapitányságnak és a főispánságnak összekapcsolásával, egy nagyobb jelentőségű határszéli bánságnak oda kapcsolásával, összefügg továbbá a várnagyságnak és főispáni állásnak nagyon előkelő főtiszti méltóságokkal való egyesítésével. Ez utóbbi körülmény elvégre a

¹⁾ Feh. X. 4. 53. ... praefatus vir magnificus Stephanus de Kanisa, pro tunc Comes Siculorum nostrorum existens, cum suis complicitibus et gentibus, ac Siculis nostris...

²⁾ Kovachich Suppl. II. 305.

³⁾ U. i. 310.

⁴⁾ Kovachich Suppl. I. 444–446.

⁵⁾ Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez: Pesty és Ortway 64. 65. l.

⁶⁾ Kovachich i. h. 448.

⁷⁾ Okl. Temesv. tört. I. 267. l.

temesi grófot már azon esetre is a zászlós urak közé emelte, a mikor már ennek *nem egyébkénti zászlós uri minősége* volt oka annak, hogy a zászlós urak között szerepeljen. Így Nagy Lajos a Temesvári és a végvidéken ehhez közel fekvő Sidóvári, Sebesvári, Mihálydi és Orsovai várnagyságokat a bolgár bánátussal kötötte össze. 1368. előtt is így volt már ez. Ezen évben pedig szintén ilyen értelemben rendelkezik a király.¹⁾

Csekély idővel rá, és ebből különösen lehet következtetni a területnek nagy fontosságára — a király már pusztán a temesi főispánságot és a temesi várkapitányságot (castellanatus), a bánság nélkül rokonára, Lászlóra, opuliai herczegre és nádora ruházza át. Nemsokára azonban, 1371-ben t. i. ismét visszakerül a főispánság és a castellanatus az előbbi főispánra, szintén úgy, a hogy az László herczegnél volt, a bulgáriai bánság nélkül.²⁾ Az opulai herczeg és nádor t. i. a temesi grófságot felcserélte a pozsonyi grófsággal (1373).³⁾

És a mint a XIV-ik század végével a források is már egyenesen ráutalnak a temesi területnek hadászati és védelmi fontosságára és igazolják azt, hogy a király külön ezen célból és pedig a temesi grófhhoz irányított rendeletekkel intézkedett a temesi határvidékeknek katonai megerősítéséről, a mi a temesi főispánnak különösen familiareseiből álló csapatjai által történt⁴⁾ — a XV. század elején a temesi ispánság a sókamara főnökének állásával

¹⁾ Fehér IX. 4. 120. „Ludovicus... fidelibus suis Castellanis de Temesvár, de Sydowar, de Sebesvár de Myhald, et de Orsowa... cum nos *Banatum, regni nostri Bulgariae simul cum dictis castris*... a Magistro Ladislao... anferentes magistro Benedicto... contalerimus... fidelitati vestre... mandamus, quatenus dicta castra... Benedicto... presente... homino nostro... restatui facere debeatis... populis dictorum castrorum degentibus... damus... regiis edictis quatenus eidem magistro Benedicto... obedire teneatis, iuraque sua et *proventus* ex parte vestra provenientes et provenientes homini suo tempore consuetudo extradare persolvere et administrare studeatis...

²⁾ Fehér C. D. IX. 4. 240.

³⁾ U. o. 564.

⁴⁾ Feh. C. D. X. 2. 549. ... Magistri Nicolai, Comitis nostri Temesiensis... signanter in defensione et munitione confinium regni nostri *a parte ipsius Temesvár ex nostro edicto* per eosdem facta, contra et adversus saevissimorum Paganorum Turcorum scilicet et Rasciorum ipsa confinia regni nostri saepios hostiliter subiurentium diram barbariem, *motis et habilis cum nonnullorum familiarum* suarum periclitatione rebus et personis non parcendo, laudabiliter insigniter qua *exhibitis et impensis*. (1396).

jutott kapcsolatba,¹⁾ a temesi gróf pedig már az ország bárói között szerepel,²⁾ sőt a XV-ik század vége felé a decretumok záradékában a pozsonyi gróffal együtt fel is említették.³⁾ A temesi grófságnak tehát nagy volt a hadi jelentősége és éppen ezen fontosságnak tudható be azon törvényes intézkedés is, hogy a temesi gróf más főispánságot a maga személyében nem egyesíthetett, (1498: XLIV.)⁴⁾ de tiszti minőségénél fogva bandériumot is vezetett, (1518: X. 2. §.) a kisebb zászlós urak közé tartozott és a királyi tanácsnak is tagja volt. (1518. bácsi. 40.) Az ide vonatkozó forráshelyek ugyan szintén arra utalnak, hogy a bandérium felállításának költségeit eleinte ő maga viselte.⁵⁾ Agrófságnak jövedelmei azonban nem lehettek csekélyek és így azokból a hadi terhek viselésére is elegendő juthatott.⁶⁾ Mátyás idejében, meg a XVI. század elején a temesi grófságnak hadi költségei, melyek a királyi kincstár által viseltetnek, már igen tetemes összegeket tettek ki.⁷⁾

A tiszti bandériumokhoz sorolandók még az *udvari tisztek* közül a *főkamarás*,⁸⁾ a *kincstartók* (Thesaurarii),⁹⁾ a *királyné udvarbírájának*¹⁰⁾ bandériumai, a *végvidékiek* közül pedig a *végváarak kapitányainak* — mint a *Nándorfehérvári, Jaiczai várakéi* — és a *határszéli többi* (pl. a *szőrényi*)¹¹⁾ *bánok és a rácz despota*¹²⁾ bandériumai.

1) Fehér X. 5. 281., 789., 852.

2) Okl. Temesv. tört. I. 540. l. 1417.

3) 1486. 1498: XXI. 1508. Sylloge. 231.

4) Evvel szemben különös jelenség az, hogy a XIV. század végén és a XV. század elején két testvér, kiknek Miklós neve is azonos volt, együtt viselték a temesi grófság méltóságát, de még kun bírák is voltak. Okl. Temesv. tört. I. 285–287. l.

5) Feh. C. D. XI. 148. . . . M. Stephani (Rozgon) pridem Temesien-sis . . . Comitis (1438. 1439-ben: U. o. 329. l.: Stephani de Rozgon alias Comitis Temesisis . . . U. o. 151.) annotatus Comes Stephanus ad singularem . . . Domini Imperatoris requisitionem et *commissionem* de suis propriis . . . et Domini Petri episcopi Agniensis fratris sui facultatibus sumptibus que et expensis gentes exercitiales *duorum Banderiorum* leuandi . . .

6) V. ő. m. f. Fehér IX. 4. 120.

7) Kovachich Suppl. II. 305, 310, 319, 320.

8) Kovachich Suppl. II. 309.

9) U. o. 320.

10) U. o. 309.

11) U. o. 316. V. ő. Piringer: Ungarns Banderien II. 47.

12) 1498: XXII. t.-cz.

C) A királyi és a főtiszti bandériumok kiegészítésének egyéb módjai. A castellanatusok. A királyi és főtiszti bandériumok eltartása.

Azon alapelv fenntartása mellett, hogy a most említett bandériumokat vezető tisztek saját ingatlanjuk után is külön állítottak telekkatonaságot, a bandériumoknak létszáma, szolgálathoz fogadott nemesekből, zsoldosokból egészítődött ki, a kik a vezető tisztek útján, a nekik átadott királyi jövedelmekből, illetve azon területnek királyi jövedelmeiből tartattak fenn, a mely területnek jövedelmeit ők báni, főispáni, várnagyi, kapitányi minőségben huzzák.¹⁾

Kiegészíthette a király ezen tiszti bandériumok létszámát a saját területeiről kikerülő jobbágysággal is — ha ugyan azokat saját bandériumaihoz nem csatolta.²⁾

A királyi és tiszti bandériumok kiegészítésének egyik alapját látjuk az egész korszakon át a királyi castellanatusokban. Ezek voltak maradványai a régi letűnt várszervezeteknek és mint ilyenek megtartották a jelen korszakban is régi hadi és államgazdasági jelentőségüket. Ezen helyen csak hadi jelentőségüket emeljük ki, a mi a banderiális szervezet kialakulása idejében az egész ország területére nézve áll, a kialakulás befejezése után pedig különösen a végvidékre nézve. Az ország egyéb területén a fő vagy alispánsággal voltak többször kapcsolatban, a végvidékeken pedig több castellanatus a hadi védelem okából került néha egy szempont alá és így egy egész védelmi területnek, egy bántágnak egymással összefüggő harczászati pontjait alkották. A főispánok mint castellanatusok szükség esetén önálló csapatparancsnokok is lehettek³⁾ és akkor az ő csapatjuk is bandérium számba ment, mely a vármegye bandériumától külön állott és a királyi hadsereghez tartozott. Ha a castellanatus seregének nem volt önálló

¹⁾ Lásd pl. Fehér IX. 4. 120.

²⁾ Kovachich Sylloge I. 1459 : II.

³⁾ V. ö. Fehér X. 4. 222. és X. V. 471—72. az utóbbit összevetve a Fehér : X. 4. 203. old. igaz, hogy nem biztos vajjon az országbiró volt-e a parancsnok, vagy a várnagyok és főispánok. A bandérium azonban az utóbbiak által állítottatott fel.

parancsnoka, akkor csapatja belekerült valamely főúr, határvidékieknél az illető bán seregébe.¹⁾

Úgy a királyi, mint a főtiszti bandériumoknak a jobbágyokból kikerült alkotó része ezen általános kulcs szerint állíttatott ki 1435. után, a mely kulcs azon évi és a vonatkozó későbbi törvények által a bandériumokra nézve egyáltalán meg lett állapítva.

A mi a királyi és tiszti bandériumoknak a királyi jövedelmekből való fenntartását illeti, megjegyzendő, hogy ezen fenntartási kötelezettség fennállott ugyan mindig, de a módoszatok és az alapok a királyi jövedelmek rendszeresítésével függvén össze, a kincstári jövedelmek mikénti kezelése a legérezhetőbb befolyással volt magára a hadi szervezetre is.

Akkor a midőn még a bandériumok kiállítása pusztán lelkesedésből, ugyszólván önként történt, a midőn az Anjouk lovagi szelleme átszivárgott a nagy urak és a nemesség összes rétegeibe, a királyi kincstár nem igen terheltetett meg a hadi költségekkel. A legelső ide vonatkozó törvényhozási intézkedések — távolabbról az ősiség — közelebbről a kilenczedadó — teljesen elegendő alapot teremtettek a nemesség hadi terhének elviselhetésére. Innen magyarázható, hogy a hadi szervezetnek törvény útján való szervezése előtt még a tiszti bandériumok kiállítása körül is tovább folytatódik az önköltségen való kiállításnak példája, hogy a tiszti bandériumok alkotó elemei között azok magvaként még mindig szerepelnek a familiares, consanguinei és a complices, a kik köré csoportosulnak a többi alkotó elemek kitágítólag és kiegészítőleg.

Természetes, hogy ezen fejlődési menet nem csupán a hagyományos tudatra vezetendő vissza, mert felemlítettük, hogy mindezeknek daczára a királynak azon kötelezettsége, hogy ő tartozik a tiszti bandériumokat fenntartani, nem csak elvben, de a gyakorlatban is érvényesült, hanem visszavezetendő még ezen átmeneti korszaknak pénzügyi helyzetére is, a mely tudvalevőleg Zsigmond idejében éppenséggel sem volt rendezett. Legrendetlenebbek lehettek pedig a pénzügyi viszonyok Zsigmond király

¹⁾ Így a Temesvári, Sidóvári, Sebesvári, Mihálydi és Orsovai castellanatusok a Bolgár bánátussal kerülnek össze. Fehér IX. 4. 120. 1371-ben azonban a temesi grófság a castellanatussal együtt ismét önállóvá lesz. Feh. IX. 240. jobban 340.

uralkodása elején azon politikai zavarok közepette, a melyek a királynak trónját, uralmát megingatták, és mindenesetre a királyi hatalom előtt még azon jövedelmeket is elzárták, a melyek rendes viszonyok között még rendelkezésére lehettek volna. Minthogy forrásaink a banderialis rendszer első fénykora után és annak törvénybeiktatása előtt, javarészt ilyen korszakból valók, a melyben a leirt viszonyok teremtik meg a helyzetet, természetes hogy a tiszti bandériumok közül sokan a főtisztek saját költségén állíttatnak ki. A többi bandériumoknál pedig a király a fizetés dolgában olyképpen rendelkezett, a hogy az adott viszonyok között a lehetőség ezt megengedte.

Különben már Nagy Lajos idejében találkozunk ilyenféle intézkedésekkel, a midőn az erdélyi várak fönntartására a brassói főispán és castellanusok kezéhez bizonyos időre a brassói espreesség tizedének negyedrészt rendeli juttatni.¹⁾

Az esztergomi vár ostromára kiküldött nyitrai ispán 300 lovashból álló bandériumának zsoldja, mely fejenként havonta 10 forintot tett ki, Zsigmond király részéről 1403-ban olyképpen fedeztetett, hogy egy várat jelölt ki az ispán részére haszonzálogként, melynek jövedelmeit az ispán addig és azon összeg erejéig huzhatta, a meddig igazolandó követelése ezekből kielégítést nem nyer.²⁾

Hogy a pénzszűkes világban a királyi jövedelmek egyik legbiztosabb forrását, a sójövédelmet használták fel fizetési eszközként³⁾ és hogy a királyok éppen a bandériumok létszámában szolgáló nemesek zsoldigényét (salláriumát) esetleg sóval is elégitették ki, már fentebb említettük.⁴⁾

A zsoldnak elnevezése — pénzben kifizetve — stipendium.⁵⁾ A «sallarium»-féle megjelölés a stipendiumnak, tehát a készpénz zsoldnak sóval való helyettesítéséből ered. A főtisztek különben még akkor is sóban kapták fizetésüknek egy részét, midőn már a készpénzfizetés a zsoldnak rendszeresített és nagyobb hányadát tette ki.⁶⁾

1) Fehér C. D. IX. 3. 224—225.

2) Fehér X. 4. 222.

3) V. ö. Okl. Temesv. tört. I. 330. l. ... pro salariis ... Sales ad mille florenos ... dare velitis ...

4) Fehér X. 1. 724.

5) Lásd Fehér X. 4. 222.

6) V. ö. Kovachich: Suppl. II. 305.

Ezen oknál fogva, mert tehát a só rendszeres fizetési eszközként szerepelt, Zsigmond király már 1433. évi propositióiban utalt annak szükségességére, hogy a sónak mértékszerinti egységára megállapíttassék. Történt pedig ez éppen a zsoldosok fizetésének kérdésével kapcsolatosan, a mennyiben egy lándzsásnak vagy íjjásznak jutaléka nem naponként, hanem az egész hadjárat tartamára egy-egy arany forintban állapított volt meg.¹⁾ Ezen arany forinthez viszonyított volt azután a sónak bizonyos mennyisége. Egy mázsa t. i., a mely az aranyforintnak egyenértéke.²⁾ Ezen viszonyítás tényleg már Nagy Lajos idejében divott a miből valószínű, hogy a zsoldosok fizetése ekkor is ilyképpen történt.

Ezen fizetési módok a túlsúlyban lévő terménygazdasági rendszerrel vannak szoros kapcsolatban. Ismeretes, hogy a terménygazdasági rendszernek a pénzgazdaságba való átfejlődése legelső sorban az ipar és kereskedelem góczpontjaiban, a városokban figyelhető meg. A városok meg a király naturale dominiumához tartozóknak tekintettek. Ennek természetes következménye volt azután az, hogy a városoktól befolyó rendes jövedelmek alkalmas forrásokként kínálkoztak a hadi költségek fedezésére.³⁾ Innen magyarázható azon többször megismétlődő jelenség, hogy a királyok bizonyos kiadások fedezésére a csak jövőben esedékes városi jövedelmeket utalványozták. De nem csak a rendes jövedelmek voltak ezen célra fordíthatók, hanem sokszor megesett az is, hogy rendkívüli terhek róhattak rájuk, kényszer kölcsönök alakjában az esetleges ellentmondás súlyos következményével.⁴⁾ Ilyen pénzbeli áldozatok viselése a városokon kívül még a szepesi tiz lándzsás kerületre is hárult.⁵⁾

A mint a most érintettekből látható, a királyi hatalom csupán a castellanatusokon belül maradhatott meg a katona eltartás terménygazdasági rendszerénél — ingatlan hadi szolgálat ellenében — a többi tiszti bandériumok ellátásánál már a pénz-

¹⁾ Kovachich : Suppl. I. 400. 1433 : XII.

²⁾ U. o. 401. 1433. XIII.

³⁾ Kovachich Suppl. I. 450—451.

⁴⁾ Fehér X. 2. 311.

⁵⁾ Kovachich Suppl. I. 450—451. Itt ugyan megváltásra lehet következtetni.

ben, vagy az avval egyenértékelt sóban való fizetési módszerre ment át. Ennek nehézségeire azonban ráutaltunk már, midőn az államgazdaságnak sokszor felmerülő zavaraira és rendszertelenségére hivatkoztunk. Innen eredtek a bandériumok kiállításának sokszoros akadályai. Mert a zsoldnak a bandériumot vezető ur által leendő előlegezése, a zsoldnak csupán a jövőben, esetleg zálogba kapott ingatlan jövedelmei által leendő kielégítése, esetleg a bandérium költségeinek a kir. kincstár részére leendő teljes elengedése, nagy vagyont és áldozatkészséget tételezett fel, a miért nagyon gyakran nem is fordulhatott elő.

A zsoldnak sokszor történt elmaradása okozta azután azt, hogy a zsoldosok ott vették élelmüket, a lovaknak a szükséges abrakot, a hol találták, erőszakosan, fizetés nélkül.

Ezen körülmény tette azután szükségessé egyrészt a katonai descensus jogának szabályozását, másrészt pedig a katonák eltartására szükséges pénzbeli jövedelmeknek rendszeresítését.¹⁾ Ez utóbbi kérdésnél meg kell különböztetni a királyi hadseregre és az egész hadseregre szóló intézkedéseket. A királyi hadseregnél csupán a rendes kincstári jövedelmek jöhettek számba, a derék hadnál és az egész felkelésnél (generalis exercitus) szerepelnek a rendkívüli bevételek, a hadi adók, a melyek egy különös hadjárat költségeire előlegesen és külön intézkedés által állapítottak meg.

A descensus kérdése összefügg azon intézkedésekkel, a melyek a katonák által elkövetett bűncselekmények ellen tétettek. Elv az, hogy a katonaságnak csupán elszállásolásra, de csak télen, a midőn szalmát és tüzelőfát is követelhet, van igénye; nyáron csak a szabadban pihenhet meg. Ekkor lovai számára addig a meddig a rét lekaszálván nincsen, legelőre is van joga. Mindez ellenérték nélkül követelhető.²⁾ Az élelmi czikkeért a katonának fizetnie kell és pedig meghatározott árszabás szerint.³⁾ A ki élelmiszert, vagy más nagyobb értékű dolgot eltulajdonít, büntetendő cselekményt követ el és a kárnak négyszeresével bűnhődik.⁴⁾

¹⁾ V. ö. 1439 : III. (Fehérnél XI. 245.)

²⁾ 1427. évi brassói rendelet VI. Kőszeghy Sándor Hadtört. közl. 1892. 590. l.

³⁾ U. o. VII.

⁴⁾ U. o. II.

Az okozott károkért a katonai parancsnok is felelős.¹⁾ Mindezekről a király rendeleti uton, később azonban már a törvényhozás is intézkedett.²⁾

A királyi hadseregnek zsolddal való ellátását sürgeti idővel a törvényhozás is és pedig egyenesen azon czélzattal, nehogy a zsoldosok zsákmányolás által megzavarják a közrendet. Azonban e körül nem csekély nehézségek keletkeztek. A király nem igen rendelkezett az erre szükséges pénzzel. Állandóbb királyi jövedelem volt a kamarai haszon. Megesett, hogy a király nem fizethette ki az egyes banderista urak által kiállított költségeket, úgy hogy ezek adósok maradtak a stipendiummal. Kénytelen volt a király ilyenkor bizonyos területnek kamarai hasznát ezen költségek utólagos fedezésére a bandériumot vezető urnak kiutaltványozni.³⁾ Mindezeknél fogva a tiszti bandériumoknak zsolddal való ellátása és különösen a határvédelem szempontjából is súlyt vetett a törvényhozás ezen királyi jövedelmeknek helyes kezelésére és intézkedik arról, hogy azok tényleg a királyi kincstárba jussanak. Az 1445. évi IX-ik t.-cz. a pénzverésből származó kamarai haszonnak és bármely királyi jövedelemnek — minden beavatkozás eltiltásával — intézkedik a királyi kincstárba való beszolgáltatása és helyes kezelése iránt.

Az 1446. évi XVI. t.-cz. pedig az elzálogosított királyi javaknak visszaváltását rendeli el, hogy azok hadiczelokra fordíthatók legyenek. És a mint az 1459. évi I. t.-cz. megkívánja, hogy a király bandériumait tehetségéhez képest mozgósítsa, a II. t.-cz. a királyi ingatlanoknak összeírását rendeli el. Minthogy azonban a királyi hatalom jövedelmeinek elégtelensége folytán, különösen a határszéli katonaság eltartása körül folyton nehézségekkel küzdött, sőt élelmiszerek és malmok is erőszakkal foglaltattak le — az 1468. évi XVII. t.-cz.-ben kénytelen volt a király megigérni, hogy ezen visszasságoknak beszüntetéséről gondoskodni fog.

A kincstárnak a hadi költségek czímén való megterheltetése ugyanis nem volt csekély. Egy Mátyás király idejébe visszaterjedő elszámolás, melyet II. Ulászló is előterjesztett az országgyűlésen,

¹⁾ U. o. III, V.

²⁾ 1435 : VIII., IX., 1445 : XX., 1447 : XLIV., XLV., 1463 : XIII., 1475 : VIII., 1492 : XXII., XXIII. stb.

³⁾ 1439 : III., 1458 : III. Fehér XI. (2) 53.

ugyanis 103,109 forint,¹⁾ egy későbbi pedig 144,878 forint terhet, (ebből 21,384 forint sóértéket) mutat ki.²⁾ A hazafiúi lelkesedésnek és áldozatkészségnek azon ideje pedig, a midőn Hunyadi János, mint erdélyi vajda a Szerbiába és Albániába betört török hadsereg ellen saját költségén, más segítség nélkül először 32,000 forint, másodszer meg 63,000 forint kiadással szervezte hadseregét,³⁾ letűnt már. A királyi kincstár, a bevételek rossz kezelése miatt a korszak vége felé sokszor üresen állott olyannyira, hogy törvényhozásilag kellett gondoskodni még a királyi konyha szükségleteiről is, nehogy a királyi asztal és az udvartartás a legszükségesebbekben is hiányt szenvedjen.⁴⁾ Ezen viszonyok adják azután magyarázatát annak, hogy a midőn 1518-ban általános felkelés hirdettetett, a mely a királynak személyes jelenlétét is igényelte, a királyi hadsereg felállítását csakis az általános felkelés költségeinek fedezésének módjával, a hadi adó kivételével tette a törvényhozás lehetővé.⁵⁾ Ezen hadi adóból azután az erdélyi vajda, a temesi gróf, a horvát bán nyílt csatatéren működő bandériumai szerelendők fel, illetve ezen főtiszteknek az ezen évre járó tiszti fizetése kiadandó. Ezen hadi adóra esik a végvárok kapitányainak fizetése és a királyi bandériumnak felállítása is.⁶⁾

A hadi adó kezelését is ujonnan kellett szervezni. A kincstár ellen fennálló sokféle követelés, továbbá az adó beszedésének költségei alkalmat adtak a kincstárnoknak meg az adószedőknek is, hogy a kincstár hitelezőit, vagy magukat, ha ők is ezek közé tartoztak, a beszédett összegekből kielégítsék. Ezért kötelezte a törvény a kincstárnokot eskületétel mellett arra, hogy adószedőnek senkit sem fog alkalmazni, a ki a kincstárral szemben hitelezői viszonyban van, és nem fog kincstári adósságokat kifizetni. Az adószedőknek is ilyen hitet kellett letenniök és megígérniök,

¹⁾ Kovachich Suppl. II. 309.

²⁾ U. o. 320. V. ö. Fraknói: II. Lajos számadási könyve. Tört. tár. XXII. Ebben előfordulnak az országos főtisztek és a végvidékek kapitányainak fizetései. Pl. 52., 53., 66. (udvari huszárok), 73. (temesvári zsoldosok), 79. (temesi gróf), 81. (horvát bán), 84. (nádor) stb.

³⁾ Fehér XI. (2) 73.

⁴⁾ 1518. (bácsi) XV. t.-cz. Kovachich Sylloge 253. V. ö. Fraknói II. Lajos udvara, 40. l.

⁵⁾ 1518. (tolnai) IX.

⁶⁾ 1518. (tolnai) X. 2. és 3. §.

hogy a szabályszerű beszédési díjjakon kívül egyéb költségeket nem fognak visszatartani.¹⁾ Az 1454. évi II-ik t.-cz. a kincstárnak azon czélból való megvizsgálását rendelte el, vajjon miképen kezeltenek a jövedelmek és hogy a tiszti bandériumok zsoldjukat kikapják. Ezen kérdéssel látszik összefüggésben lenni a királyi javaknak és jövedelmeknek 1514-ben történt törvénybe iktatása is.²⁾ Az 1518. évi XIII. t.-cz.-ben pedig a kincstárnoknak elszámolási kötelezettsége is megállapított.

A királyi és főtiszti bandériumok azonban nem csak élelemmel voltak a királyi jövedelmekből ellátandók — hanem fegyverrel — hadi felszereléssel is. Mindez a tiszti fizetésből volt fedezendő. Az elszámolásokban a szükségletekre szánt összegek külön említetnek. Külön szerepel a lovasságnak felszerelése, a ruha, a ruhára való posztó stb.³⁾

D) Fegyvernemek.

A hadi felszerelés pedig szorosan összefügg a csapatnak fegyvernemek szerinti tagozatával. Súlypontja a fegyvernemeknek az egész korszakon át a lovasság volt.

A magyar nemesség hadi szolgálata a lovasszolgálat.

A tiszti bandériumok és pedig ugy azok, melyek «ex officio» állittatnak ki,⁴⁾ mint azok, a melyeket a főtisztek földesuri minőségben állítanak és a melyeket a tiszti bandériumokhoz csatolhatnak⁵⁾ lovasokból állott. Az utóbbiakra természetesen a többi nem tiszti bandériumokra szóló általános szabályok mérvadók.⁶⁾

A lovasságnak alkalmazása a nyílt csatatérhez fűződik. A várszolgálat legelső sorban kíván gyalogságot. Azon főtisztek tehát, a kik határszéli szolgálatot teljesítenek, lovas bandériumokon kívül csapatjukat legelső sorban kénytelenek gyalogsággal kiegészíteni.

A tiszti bandériumok lovas létszáma a már többször jelzett átmeneti korszakban meg nem állapított. Ez onnan van, hogy a

¹⁾ 1518. (tolnai) X. XI. bácsi : XXI.

²⁾ 1514 : III.

³⁾ Kovachich Suppl. II. 311—320.

⁴⁾ U. o. 327.

⁵⁾ 1500 : XXI.

⁶⁾ Pl. 1492 : XX.

létszám akkor még túlsúlyban a rokonságból, elszegényedett nemesekből, barátokból és pajtásokból (consanguinei, amici complices) önként, a lehetőség szerint állittatik össze. A mint fentebb láttuk, ott a hol már tiszti fizetés is szóba kerül, már mutatkoznak idővel azon határozott keretek, a melyek a megállapodott létszámhoz vezetnek. Szó van a forrásokban ugyanis a fent említettek szerint 300, 400 főről. Az utóbbi létszám, a 400 t. i. azután meg is maradt. Valószínűnek tartják azonban, hogy előbb 500 lovasból állott egy főtiszti bandérium.¹⁾ Ezt valószínűsíti egyrészt az, hogy ez a fele a királyi bandériumnak, mely 1000 lovasból állott. Továbbá, hogy egy későbbi időből való forrás, midőn az esztergomi érsek bandériumainak létszámát határozza meg, egyét 500 lovasra teszi.²⁾

A lovasság nehéz és könnyű fegyveresekből állott. Ezen besztás az egész hadseregben, tehát úgy a királyi, mint a főtiszti és a többi bandériumokban is érvényesült. Jelentősége a harczászati módban keresendő. Nálunk a könnyű lovasságnak szerepe régibb, ez az ősi fegyvernem. A nehéz fegyverzetű lovasság inkább nyugati befolyásnak tudható be. A lovagi korszaknak behatása volt ez.

A honfoglaló magyarság lovasságának könnyű, meglepetés-szerű mozdulatai és az evvel kapcsolatos harczászati módszere, könnyű fegyverzete, a hajító dárda, az íjj meg a tegezben tartott nyil³⁾ biztosította számos győzelmeit. A harczászatnak ezen módszere, idegenszerűsége különösen a nyugaton okozott zavart, meglepetést. Innen magyarázhatók a német haderőnek nehéz küzdelmei, a melyek árán csak nagynehezen sikerült a magyar áradatot visszaszorítania. Az előkelő harczosnak is főfegyvere a dsida, páncélja könnyű pikkelyes, sisakja rövid. Kardja nem volt minden harczosnak, az ősi kard kétélű keskeny, vége felé kissé görbült.⁴⁾

¹⁾ Zsindely István : Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt 215. l.

²⁾ Kovachich : Suppl. II. 321.

³⁾ Bölcs Leo taktikáján kívül lsd. pld. Ekkehart. IV. Casus Sancti Galli. G. Meyer. 81. l. A dárda, gerely, dsida, hajító és szuró fegyver. Nehezebb alakja, leginkább szurásra : a kopja. Bárczay Oszk. A hadügy fejlődése II. 596., 597.

⁴⁾ Bárczay O. i. m. II. 600. l. A tömeg páncél helyett vastag bőrt használt a védelemre. U. o. 620.

A királyság idejében, a nyugattal való állandó kapcsolat folytán a könnyű lovasságnak szerepe már nem kizárólagos. Már Kálmán idejében az ispánok jövedelmeik szerint vértés vitézek állítására köteleztetnek. Csekélyebb jövedelem esetén állittatik csupán a vért nélküli katona.¹⁾ Azon népek harczászata, fegyverzete, kikkel egy másik nép kénytelen megmérkőzni, átszarmazik erre is. Ez a szükségnek kényszere. A mórok lovassága megteremtette a hűbéri lovasságot. A nyugattal való érintkezés ismertette meg őseinket a nehéz fegyverzettel. És a midőn a keletről a könnyű, tatár lovasság hazánkba beözönlött, a magyarság már leszokott volt ősi, a tatárokéhoz hasonló harczmodoráról, a mely körülmény az ellenség számszerű túlereje mellett bizonyosan nem csekély módon eredményezte a tatárpusztítás szomorú végeredményeit.

Ezért sem volt elhanyagolandó a könnyű lovasság, fönn volt tartandó a nehéz fegyverzetű lovasság mellett. És tényleg a könnyű fegyvernem szerzett a magyar lovasságnak Európaszerte hirnevet. Az Árpádok állandóan tartották a könnyű fegyvereseket, sőt külföldi fejedelmeknek is nem egyszer küldöttek ijjászokat, kik nyíllal voltak felfegyverkezve.²⁾ A magyar huszárok harczmodora és felszerelése a nyugat leghatalmasabb fejedelmeit arra birták, hogy saját csapatjaikban is képezzenek ki ilyen huszárságot, a mi különösen Mátyás király fényes korszakának behatása folytán történt.³⁾ A nehéz fegyverzetben a nyugati befolyást inkább az Anjouk idejében tapasztalhatni. Igaz, hogy akkor a nyugaton a lovassági szellem már alászálló félben volt, ezen időbe esik a nehéz lovasságnak több helyen a gyalogsággal szemben bekövetkezett kudarcza, úgy hogy a megváltozott harczmodor a gyalogság megerősítésére terelte a közfigyelmet. A nehéz fegyverzet több költségbe is került, a nehéz sisakok, vérték csak a jómóduak által voltak beszerezhetők, úgy, hogy ezek az Anjouk idejében nálunk is leginkább a tornajátékoknál jutottak alkalmazásba.

Hogy azonban alkalmazták a nehéz lovasságot, kétségtelen;

¹⁾ Kálmán I. 40. Vajjon a panceratus (nehéz) és loricatus (könnyű) vértés közötti különbség (Bárczay 624.) itt szem előtt tartatott-e — kétséges. De ha igen, ismerték a loricatus ellentétét — a panceratust is. Igaz, hogy a lorica a XI. században általában rostélyos vagy gyűrűs páncél inget jelentett.

²⁾ Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődése. II. 594.

³⁾ Meynert H.: Das Kriegswesen der Ungarn 87. l.

hiszen maguk a decretumok is utalnak a nehéz és könnyű lovasság közötti különbségre, mely utóbiakat huszároknak nevezik.¹⁾ A nehéz lovasságnál a dsidát vagy lándzsát a kopja helyettesíti. Mátyás idejében a nehéz lovast védte a nehéz fémsisak, a mellvért és sulyos páncél.²⁾

Ambár a derékhad felállítására vonatkozó törvények a nehéz és könnyű fegyverzetű lovasság közötti arányt egyenlővé tették,³⁾ a könnyű lovasság úgy látszik aránytalanul nagyobb számu volt, mert pl. az 1479. évi hadjárat alkalmával 62,000 lovasból csak 16,000 volt nehéz fegyverzetű.⁴⁾

A királyi és főtishti bandériumokban és a praelatusiakban is a legtehetősebb elemek kerülvén össze, a hadi kötelezettség teljesítése körül a nehéz fegyverzet mindenestre inkább lehetett képviselve, mint a derékhadban.

A fegyverzet minőségét különben a szükség teremti meg. Eleinte ezen korszakban a kelet felől fenyegető török veszély és a cseh husziták és később a szintén ilyen jellegű Giskra-féle mozgalmak ellen voltak kénytelenek leginkább védekezni. A huszita háboru a gyalogság és hadi szekerek, szekérvár alkalmazására utalták,⁵⁾ a török hadsereg pedig csekélyebb sulyt vetett a nehéz felszerelésre, de voltak ott tetemes számban gyalogosok, a janitsárok, a mi a gyalogság és zsoldos rendszer⁶⁾ fejlesztését (mert hiszen a telekkatonaságban is voltak gyalogosok pl. 1454: IV. t.-cz.) tette szükségessé. Mindezek, — meg ezután a lőpornak lövegekre való felhasználása is bekövetkezett már,⁷⁾ — a hadi felszerelést és a hadi szervezetet más irányokba terelték, mint a nehéz fegyverzetnek a nyugaton is már letűnt, fejlesztésére.

Ezek voltak okai annak, hogy nálunk a hadi felszerelésben sajátlagos magyar típusok, a magyar vért⁸⁾ és a magyar sisak

¹⁾ 1492: XX., 1498: XVI.

²⁾ Meynert i. m. 91.

³⁾ 1492: XX.

⁴⁾ Bárczay i. m. II. 515. Lsd részletezve: *Óváry Lipót: Jelentés Olaszországi kutatásaimról. Századok 1884. 509.* Florenczi okirat a „Magyar király haderejéről.“ Szentkláray, a „Dunai hajóhad története“ című munkájában ezen okmányt 1476-ra teszi.

⁵⁾ Jähns: Geschichte der Kriegswissenschaften I. 296, 297, 302, 303.

⁶⁾ V. ö. Tóth-Szabó Pál: Giskra 24, 31. I.

⁷⁾ Jähns: Geschichte der Kriegswissenschaften. I. 224.

⁸⁾ A huszárságnál rákpánczélszerűen, mozgathatóan. Bárczay i. m. 625.

keletkezett, mely utóbbi perzsa eredetű ugyan, de jellegzetes magyar felszereléssé változván át, a korszak végéig használatban maradt, sőt külföldön, pl. Burgundiában is utánzásra talált.¹⁾

A lovas felszereléséhez tartozott az íjj, a tegez, a kard, a csákány; ezt a lovast nevezték tegzes lovasnak.²⁾ A nemesektől és azoknak familiareseitől (lándzsa, gleve) már megkivánták a pánczélos inget, a sisakot, nyakvértet, a mellvértet, a paizsot és a lándzsát.³⁾ Volt azonban ennél csekélyebb felszerelés is, a mi különösen a csatlósokra áll, ha a kiállító nemes ember szegényebb sorsu.⁴⁾ Az ősi fegyver, az íjj és a nyil, különben ezen korszakban is szerepel még a nemesség felszereléseként.⁵⁾ Ezen felszerelés állott a derékhadhoz tartozó nemességre és annak lándzsáira (gleve). Mindez, igen természetesen, még fokozottabb módon áll a királyi, főtiszti és praelatusi bandériumokra nézve is.

És éppen a felszerelés egyenlő volta vág bele a bandérium szervezeti tagozatába is. A mennyiben a nemes, a ki sisakkal, nyak- és mellvérttel, lándzsával és paizsszal volt felfegyverkezve, a hozzá egy csoportba tartozó két familiarissal teljesen egyenlőképpen volt fegyverrel ellátva. És csak a szegényebb sorsuak *szolgáinak* (csatlósainak) felszerelése lehetett csekélyebb. Vajjon a hármas csoporton, tehát a nemes és a két familiarisán kívül hány fegyveres szolga, csatlós tartozott ezen alsóbb egységhez, a lándzsához, (gleve nyugaton) nincsen kiemelve. De hogy a szegényebb nemeseknek familiarisai nem voltak, csak fegyveres szolgálk az bizonyos.⁶⁾

A fentebb, számos helyen idézett familiaresek, a kikből a bandériumok a consanguineusok és compliceseken kívül állottak, a bandérium hadi belső szervezetében is szerepeltek tehát. Magyar típusai ezek a familiares, a nyugati trustisbelieknek, kiket a házközösségbe, a tágabb értelemben vett családba való tartozás fűzött szorosabban a nemes urhoz, különösen pedig hadban állás esetén. Ezen familiares tehát az alsóbb hadi beosztásban a tiszt, a nemesi

¹⁾ U. i. 617—618.

²⁾ 1435 : II. A székely könnyű lovas felszerelése és lándzsa, a paizs és a kéziíjj. Óváry L. m. f.

³⁾ 1463 : XII. 1. és 2. §§.

⁴⁾ U. i. 3 §.

⁵⁾ Feh. IX. 2. 275 ... cum armis et sagittis servire consueti nobiles. 1353.

⁶⁾ V. ö. az 1463. XII. t. 1—2. §§-ait és a 3. §-t.

bandériumnak éppen olyan kiegészítő és csoportbeli alsóbb tagozati részét képezték, mint a hogy a királynak udvari fegyveres szolgálai a familiares,¹⁾ az aulae regiae milites, huza rones aulici²⁾ stb. a királyi és királynéi bandériumnak voltak kiegészítő alkotó elemei.

A mint említettük, a magyar hadseregnek súlypontja mindig a lovasságban volt. A várszolgálat, a határvédelem meg a cseh és török háborúk azonban csakhamar a gyalogságnak szervezését, a löpőnek lövegekre való felhasználása pedig a tűzértségnek létesítését és mindhárom fegyvernem szaporítása okából a zsoldos hadrendszernek szélesebb alapokra való fektetését tették szükségessé. S azért, mert úgy a fegyvernemek kialakulása, a hadi beosztás, meg a hadi rendszerben beállott változások (gyalogság, tűzértség, zsoldos sereg) legelsősorban ott történtek, a hol a hadi szervezetnek súlypontja, meg azután állandóságának gyökerei voltak, t. i. a királyi bandériumokban, a legszemélyesebb királyi hadseregben és a tiszti bandériumok köreiben: ezen most érintett kérdéseket ezen helyen tárgyaljuk.

A midőn a gyalogság és zsoldos szervezetről szólunk — nem állunk új intézményekkel szemben s ezért tulajdonképpen csak azt figyeljük meg, vajjon ezek a magyar sereg lovassági és személyes, majd a földbirtokkal kapcsolatos bandériális része mellett milyen mértékben és számarányban foglalnak helyet, midőn pedig a tűzérsegről szólunk, megfigyeljük a lövő fegyverek használatának a gyalog, illetve zsoldos hadsereggel való összekapcsolását.³⁾

A gyalogság a hadseregnek alkotó része volt már az előző korszakban is. A szorosabb értelemben vett várszolgálat, az e körüli, mondjuk «műszaki» szolgálat, (castrenses — civiles, indagines errigere stb.) ezen fegyvernemet nem nélkülözhetette. A midőn a várvédelem a harcászathoz egyik részévé lett, a katonai szolgálatnak egy része gyalogságot tételez fel. S mivel a magyar nemzet lóra termett nemzet, nyílt csatatéren lóhátról, cselbevetéssel, menekülés közti győzelemmel szereti befejezni ütközeteit, soká tartott, a míg nyílt csatatéren a gyalogság a lovasság szerepével kiegyenlítődött. Innen magyarázható, hogy maga a nemesség a bandériális had-

¹⁾ Fraknói: II. Lajos szám. könyv. m. f. 127.

²⁾ U. u. pl. 87.

³⁾ Ezen irányban a cseh kelyheseknek harci modora a kocsi-várakkal, Európaszerte gyakorolt hatást.

szervezet korszakában is megmaradt ősi fegyverneménél, a lovasságnál és hogy a gyalogsági szolgálatot azok végezték leginkább, kiknek szolgálati neme fölött, születésbeli alsóbb állásuk folytán a hatóság, a földesúr rendelkezhetett, vagy a kik önként szerződés útján szegődtek el katonai szolgálatba; ezek a zsoldosok.

Döntő volt a szolgálat minőségére nézve ezeken kívül még azon körülmény is, hogy a gyalogsági felszerelés sokkal olcsóbb, mint a lovasságé. Az utóbbinál pedig a költség mennyiségének fokozatát a nehéz és könnyű lovasság közötti különbség határozza meg. Kevesebb költségbe került tehát a könnyű lovasságot kiállítani, mint a nehezet, csekélyebb anyagi áldozatba került a gyalogost felszerelni és ellátni, mint a könnyű lovast. Lehet, hogy többször ezen szempont is döntött a katonaállítási kötelesség meghatározásánál. Olcsóbb volt a gyalogosnak eltartása is, mint a pánczélos lovasé. Így pl. Posthumus László idejében egy vértess lovaskatonának heti zsoldja egy arany forint volt (28 garassal számítva), míg egy gyalogosé körülbelül csak fele 13 garas.¹⁾

A gyalogságnak a nyugaton bekövetkezett győzelmei, a melyeket a XIV. században 1302-ben a flandriai gyalogosok a francia Chevalerie fölött a Kortryk melletti «sarkantynus csatában», — a sweiczi gyalogosok 1315-ben a morgarteni csatában az osztrák nemesség fölött — 1332-ben Oldenwörden mellett a Ditmarscheni gyalogosok pedig az észak-német nemesség fölött vívtak ki,²⁾: európai hatással voltak a gyalogság fejlesztésére. Németországban a városi csapatok,³⁾ Csehországban a husziták a szekereket kezdték a gyalogság továbbításával kapcsolatba hozni. Nálunk, a mint már említve volt, a huszita mozgalmak, másrészt a török csapatoknak nagy számu gyalogosai, a janitsárok voltak befolyással a gyalogság szaporítására és a zsoldos csapatok alkalmazására is.

Királyaink, honvédelmi rendszerünk azon alapelvénél fogva, hogy a nemesség csupán az ország határáig köteles a királyi zászlót követni, gyakrabban jutottak azon helyzetbe, hogy zsoldos csapatokat szerződtesse. Ilyen zsoldos csapatok egyes vállalkozók parancsnoksága alatt Európaszerte kezdenek szerepelni.

¹⁾ Meynert i. m. 76. l. De azért voltak lovas zsoldosok is. Inkább azonban később. Mátyás seregében volt már (1479.) 6000 cseh, morva s sziléziai nehéz lovas. Óváry m. f.

²⁾ Jähns i. m. I. 296.

³⁾ U. i.

Az olasz Condottierik, a német Landsknechtek jó pénzért sokszor bárkinek az érdekét voltak hajlandók szolgálni.

Ilyen vállalkozó volt például Urslingeni Werner herceg, a ki 3500 vértés lovast és 2000 gyalogost volt képes összetoborozni, kik leginkább csak rablás és fosztogatásból éltek. Nagy Lajos királyunk nápolyi hadjárata alkalmából szintén szolgálatjába fogadta volt ezen csapatot egy időre.¹⁾ Zsigmond király pedig 1428-ban szegődtetett olasz hajító íjjászokat a török háború alkalmából szolgálatjába.²⁾

De Zsigmond idejébe estek a cseh kelyhesek elleni háborúk is, a melyek nem csak a hadviselés szempontjából közvetlen hatottak a mi harczászati, felszerelési viszonyainkra, hanem a huszita háborúk befejezése után a harczy foglalkozáshoz szokott és ujólag alkalmazást kereső harczosok «testvérülések»-ben egyesülvén, felajánlották volt szolgálatjukat másfelé is. Ezeknek egyrésze Podiebrad György cseh király zsoldjába lépett, másrésze azonban zavargásai folytán Morvaországból kiüzelve Magyarországra vette útját és itt 1466-ban Kosztolány mellett vetette meg lábát. És ezen zsoldos csapatnak egy része, az t. i. a mely Mátyás királytól az ellenük intézett megsemmisítő hadi vállalatja után kegyelmet kapott, képezte nevezetes részét azon zsoldos csapatnak, mely «fekete sereg» elnevezése alatt,³⁾ a királynak hadi vállaltai közben nevezetes szerepre volt hivatva és a mely sereg Mátyást jobban függetlenítette királyi hatalmában, hadi vállalkozásaiban, mint a középkori királyok hosszú sorozatában bármely mást királyt. Ezen zsoldos hadseregnek erőssége állandóságában és ennél fogva különösen abban keresendő, hogy harczedett olyan elemekből állott, a kiknek élethivatásuk volt a harczy foglalkozás.

A kelyhesek idejéből való Giskra szereplése is, a kit még Zsigmond király fogadott volt szolgálatjába a török háborúk alkalmából. Giskra, Albert király alatt is szolgált, hű maradt annak özvegyéhez Erzsébet királynéhoz is. Ezt a cseh származásu harczedett katonát szemelte ki Erzsébet, fia László érdekeinek

¹⁾ Hormayer: Taschenbuch für vaterländische Geschichte. 1843. 273.

²⁾ Meynert i. m. 64.

³⁾ Meynert i. h. 82. A fekete seregre nézve v. ö. Szerémi: Adatok a fekete seregről. Századok: 1903. 921. 1.

megvédésére az országban. Neki adta a bányavárosok és Kassa fölötti főkapitányságot. Giskra hadai, a melyek 1462-ig, Mátyás király előtti végleges meghódolásáig zaklatták a felvidéket, a kikkel Hunyadi János¹⁾ és Mátyás király fegyverei is kénytelenek voltak — és többször balszerencsével megvívni — szintén cseh-morva zsoldosokból állottak, valószínűleg a kelyhesek csoportjaiból, a kik rablásból, pusztításból élén, örömmel ragadták meg az alkalmat, hogy zsoldos szolgálatba szegődhessenek.²⁾ Giskrának 1462-ben történt meghódolása után úgy ő maga, mint cseh-morva zsoldosai közül sokan megmaradtak Mátyás király szolgálatjában és ezen zsoldosok is a fekete sereget egészítették ki.³⁾ A szerencsétlen várnai ütközet alkalmával (1444) a magyar seregben gyalogosok nem voltak. Hogy azonban Hunyadi János seregeiben is szerepeltek gyalog zsoldosok és hogy azok egy része már kézi tüzelő fegyverekkel volt ellátva, a mi különösen a rigómezei ütközet idejére áll (1448), szintén el van ismervé.⁴⁾

Mátyás előtt a török janitsárok gyalog serege lebegett minta képként, a midőn a fekete sereget (ad imitationem Janicerorum Turcicorum) szervezte.⁵⁾ A «fekete sereg» mint zsoldos seregnek létesítése esetleg nyugati előkép után is indult, mert a lovagi szellemnek bizonyos fokig való alábbszállása, meg főleg Franciaországban a királyi hatalomnak a hűbériséggel szemben abszolút kialakulása különösen szükségessé tették volt már a zsoldos seregnek létesítését. Így keletkeztek VII. Károly alatt 1445-ben a Chalonsi ordonancokkal az u. n. ordonanc csapatok. S mivel ezen csapatok élén nemesek parancsnokoskodtak, a zsoldos lovagseregnek bizonyos keveréke létesült. 1498-ban Ausztriában I. Miksa alatt keletkezett egy ilyféle sereg zsoldos alapokon.⁶⁾ Mátyás fekete serege állott lovasokból és gyalogosokból.

A gyalogosok nehéz és könnyű fegyverzetűekre oszoltak. Az utóbbiak a «gregarii seu pedites».⁷⁾ A nehéz fegyverzetű gya-

1) Fehér XI. (2) 159–161. l.

2) Tóth-Szabó Pál: Giskra 7–8. l.

3) U. i. 49. l.

4) Meynert i. m. 77. és 90. l.

5) Meynert i. h. 83.

6) Meynert i. h. 85.

7) Fraknói: Mátyás kir. lev. II. 107.

logosok jellegző fegyvere a számszerij (Armbrust), a melynek kezelése a löveg elhelyezése körül a XIV. században az ijinak a lábbal, annak kengyelvasba helyezésével való meghuzásával a XV. században a motolának vagy emeltyűnek kezelésével,¹⁾ a gyalogszolgálatot tétélezte fel. Voltak azután kerekre helyezett nagy számszerijjak is, melyekkel köveket és nagyobb, sőt még gyújtó nyilakat is hajítottak. Ezek épügy mint a többi hadi gépek, mint a hajítók, inkább ostromfegyverek voltak.²⁾

A számszerijjasok (ballistarii) a nyugaton leginkább a városok harcosaiból kerültek ki. Nálunk is így volt ez. Pl. Zsigmond király 1398-ban intézkedik, hogy a traguriak Bosniába, melynek erősségei ellen a királynak ilyen ballistariusokra szüksége van, a városi számszerijjasokat küldjék azonnal a királyi sereghez, a hűtelen Herwoya vajda ellen folytatott hadjárat alkalmából. Felszerelésükhöz tartozott és pedig minden egyes harcos részére két lándzsa és jó sok «hamarnyil» (veriton).³⁾ A «hamarnyil» nyeléhez bórdarab és faszilánk volt erősítve, hogy forgó mozgásba jöjjön.⁴⁾

Jellemzi még a nehéz gyalogságot a nehéz pajzs. Ennek alsó vége hegyes volt, úgy hogy a paizsot földbe szurhatták.⁵⁾ Ilyenekkel voltak ellátva Mátyás király nehéz gyalogosai az *armati seu clipeati*.⁶⁾ A lovas huszárok paizsai kisebbek és így könnyeb-

¹⁾ A gépezeten kívüli alkotó részeit a szerszámiának adja következő forráshely. Pozs. vár szám. könyvei 1448: „Item und hab geben den pogner (Bogner, szerszámi) noch des purgermaister geschefft das er den Veit flander ain Sewl (kötél) und ain Nuss (dió) a mely mögé az in huzatott, hogy megfeszítve tartsa addig, mig a nyíl ráhelyezve el nem bocsájtatik) und ain Senif (in) zu seiner Armbrust gemacht hat, als dy *Saldner* awf dy veint pey der nacht zu maist gewart haben 22 groschen, facit 5 Sch. 4 den.

²⁾ Fehér X. 2. 263. 1395. Rex antem *bellicis machinis* adiunctis, castrum... dedit ruinae et expugnauit.

³⁾ Fehér X. 2. 564. ...ballistarios nostros, quos meliores et plures habetis et habere potestis... destinare debeatis, ita tamen, et quilibet eorum duas hastas et *veritones* in bona copia se cum debeant apportare...

⁴⁾ Bárczay II. 130. l.

⁵⁾ Setztartschen. Ezek rendesen fából készültek, bőrrel, vagy diszesebben bársonnyal vonattak be, „mer auf die *Tartschen mit dem Stachel* 5 viertl samt per 1 fl. 38 D.“

⁶⁾ Fraknói Mátyás kir. lev. II. 107. A fentemlített flórenczi okmány szerint Mátyás seregében 4000 ballista volt. V. ö. Óváry m. f.

ben voltak kezelhetők.¹⁾ Ezek Mátyás király huszárjai, a kiknek fegyvere a nyíl. Ellentétben a nehéz fegyverzetű lovasokkal — armigeri.²⁾

Mátyás nehéz gyalogsága között voltak már kézi tüzi fegyveresek³⁾ is és pedig nehéz fegyverzetűek, kik lövés alkalmával a fegyvert a magukkal hordott és földbe szurt villaszerű állványokra voltak kénytelenek helyezni, melyek nehéz mivoltuknál fogva nem igen voltak továbbíthatók s ezért sokszor a legközelebbi városokból szereztek azokat.⁴⁾ Ha azonban erre előreláthatólag alkalom nem nyílt, úgy a továbbítás körül fegyveres szolgák (pueri et servitores) segédkeztek. A fegyvert és a súlyos paizsot ugyanis egy ember nem továbbíthatta.⁵⁾ A löfegyverrel ellátott gyalogosok között voltak könnyű fegyveresek is, kik már vállukra alkalmazhatták a löfegyvert használat közben. Ezen fegyver különben akkor még elég ritka volt. Ezek voltak a pixidariusok, a kik az összes gyalogságnak egy ötöd részét alkották.⁶⁾ A XVI. század elején a felső vármegyék seregeiben is fordulnak már elő gyalogos puskások.⁷⁾ A mint a várnai csata alkalmával a magyar seregben nem volt gyalogság, Hunyadi János alatt a rigómezei ütközetben magyar részről már 2000 gyalogos zsoldos szerepel. Mátyás alatt a gyalogság 15000 lovas mellett 5000-re szaporodott fel. 1487-ben pedig 8000 fővel és meghaladta a lovasságot, mely csak 2000 emberből

¹⁾ Meynert i. h. 90. Pozsony vár. szám. könyve 1553. A XV. századból pedig: „Item dem Tartschenmacher (a paizskészítés tehát külön iparág volt) das er gemainer Stat in das Rathhaus 2 Setztartschen gemacht hat, hab ich im geben 3 Pf. Eodem die von In dieselben setztartschen die Stekhen zu machen (a melyekkel a földbe szurattak) hab ich den Eysenhofer Schlosser geben 40. D. Pozsony vár. szám. könyv 1478. Rakovszky István: Alterthümliche Überlieferungen von Pressburg.

²⁾ Fraknói: Mátyás király levelei II. 105. A székely könnyű lovas-ság létszáma 16,000 volt. Lsd: Óváry m. f.

³⁾ A flórenczi okmány szerint 4000 volt Mátyás seregében. Lsd: Óváry m. f.

⁴⁾ Pozsony város számadási könyvei 1477. „Item XXII. Gappellndy man geprauchet hat gen hainburg zu dem Sturm . . .“

⁵⁾ Fraknói V. Mátyás kir. levelei 107. A király levele (1481) Veronai Gábor bibornok-püspökhöz Nápolyba.

⁶⁾ U. i. 107. l.

⁷⁾ 1518. (Tolnai) VI.

állott.¹⁾ Mátyás seregében pompás volt a fegyelem, a melyet nem csekély mérvben segített elő a zsoldnak pontos kifizetése.

A mi a lovasságnak és gyalogságnak a harcban való együttműködését illeti, ezt közvetlenül Mátyás király leírásából tudjuk. Elvként áll, hogy a nehéz fegyverzetű katonaság, legyen az akár lovasság, akár gyalogság elsősorban a védelemre szolgál. A könnyű lovasság és a könnyű gyalogság pedig támad.

A nehéz lovasok, Mátyás király leírása szerint «falként szolgálnak, helyükből soh'sem mozdulnak akár közölük valakit le is gyilkolnak». A könnyű lovasság pedig kedvező alkalommal kirohan. Ha fáradt, vagy veszélyt sejt, a nehéz lovasság mögé vonul, ott megpihen és új erőre kapva ismét siet az ütközetbe.

Az összes gyalogságot és a puskásokat a nehéz paizsosok veszik körül. Ezek paizsaikat a földbe szurva, kifelé fordítva, mintegy várfalat alkotnak körülöttük. Innen — tehát védett helyről harcolnak a körülvelt gyalogosok és kedvező alkalommal rohannak ki.²⁾

Mátyás halála után a zsoldnak pontos kiszolgáltatása megszűnván, a fekete sereg enyészetnek indult, megszűnt a fegyelem, úgy kellett a zsoldosokat szekérváraikból kiszorítani; végre pedig 1493-ban a seregnek megszűnése kimondatott.

A királyi hadseregben a gyalogságnak nagy szerepe volt a várszolgálat körül. A végvárakban nagy számban voltak gyalogos zsoldosok.³⁾ Ezek közül a «strázsák» látták el a szorosabb várszolgálatot, kik utódai a múlt korszakban említett «ewrökök»-nek (*speculatores*). Parancsnokok voltak a várban a castellanusok és vicecastellanusok, a várnagyok és azok helyettesei. A csapatok alosztályai kapitányok és tizedesek — *decuriók* alatt állottak.⁴⁾ A castellanusok az ország belsejében a fő- és alispáni állással köttettek össze.⁵⁾ Ezeknek katonai szolgálatra való rátermettsége és a királyi

¹⁾ Meynert i. m. 95. l. 1479-ben Mátyás seregében, mely 148,080 emberből állott, 84,080 főnyi gyalogság volt, mely a 64,080 főnyi lovasságot 20,080 fővel haladta meg. Óváry: „Jelentés“ stb. Századok 1884. 509, Flórenczi okmány.

²⁾ Fraknói i. h. 107—108.

³⁾ Kovachich Suppl. II. 308. l. Fraknói II. Lajos szám. könyv. i. h. 98., 97., 81. stb.

⁴⁾ Kovachich. Suppl. II. 308. 313. l. stb. A *speculatorok* szolgálata (eori, v. ő. Fehér X. 2. 44.) sok helyen közöl áll az *exploratores* szolgálatahoz, — a végvidékeken V. ő. 1518: XXV.

⁵⁾ Fejér IX. 3. 525., 236., IX. 2. 359. stb.

seregbe való tartozása (castellanus minőségükben t. i.) abból is látható, hogy sokszor az udvari őrsegbeliekből (aulae regiae milites) kerülnek ki.¹⁾ A husszita befolyásból hozzánk elkerült «szekérvár» szolgálatra utalnak a várnak gyalog zsoldosai között szereplő «szekerész mesterek» — magistri Rotarum,²⁾ mint a műszaki csapatoknak parancsnokai. Ezeknek igen természetesen nyílt csatatéren is volt szerepük.³⁾ Alájuk tartoztak a szekérszek — curriperi. Ezek továbbították a hadigépeket, motolás nagy számszerijjokat, a XV. századtól szereplő ágyukat, löport, a folyók átkelésénél szükséges tutajokat és hajókat, a szekérvárhoz tartozó gyalogosokat. A magister Rotarum vezette ezen csapatok működését a hadigépek felállítása, kezelése körül és vezette a szekérvár körüli szolgálatot is. Az ágyuk kezelése a puskmesterek által történt. A szekérvár-szolgálat a gyalogosoknak szekéren való továbbításából és a szekereknek erődítésképpen való összeállításából állott.⁴⁾

A löpornak lövedékek vetésére való felhasználása után keletkezett a tüzéség, a mely a királyi hadseregnek zsoldos csapatjai között nálunk is fontos szerepre jutott.

A löpor feltalálása Chinából indul. Átveszik az Arabok és ezektől különböző uton Spanyolországon, Itálián, Konstantinápolyon, a Balkánon és Magyarországon át kerül Európa egész területére.⁵⁾ A XIV-ik századból kiindulólág a XV-ik században a löporfegyverek Európaszerte divtak már.⁶⁾ A tüzifegyverek használata csakhamar nálunk is meghonosodott. Ugy látszik azonban, hogy azokat eleinte csak ostromok alkalmával, megerősített helyekről alkalmazták. Védelemre tehát. Támadásra pedig

¹⁾ Fejér: X. 5. 466. l.

²⁾ Kovachich Suppl. II. 308. l.

³⁾ V. ö. Fehér XI. (2). 249. l.

⁴⁾ Hogy nálunk alkalmazták a husszitáktól átszármaztatva a szekérvárát igazolja: Pozsony szám. könyv. 1478.: „Den glukhem, das er 4 fert getan hat mit Holz awß dem Rathawß hinaus für sant Larenzenthor zu des *Kunigs wagenpurgk*“

⁵⁾ Bárczay II. 627. A löport tehát nem Schwarz Berthold szerzetes találta fel, kinek személyéről sem bizonyos, vajjon létezett-e. Eleinte a löpor az u. n. „görög tűz“ alakjában használtatott (Meynert 68), később rakéták és tüzes nyilak vetésére (Jähns i. m. I. 223). Az Arabok azonban már a XIII-ik században használták a „madfaa“ nevű tüzi fegyvert. Ez volt az őse a kézi tüzifegyvereknek és ágyuknak. (Meynert i. m. 68.)

⁶⁾ Olaszországban 1326-ban, Franciaországban 1340-ben használták már ágyukat. Bárczay 229—231. Meynert 69. Jähns 226—228.

akkor, ha ez szintén védett helyről történt.¹⁾ Áll ez különösen a nehéz, nagy és nehezen továbbbitható mozsarakra, ágyukra, melyeket nem egykönnyen lehetett továbbítani.²⁾ A királyi várak azonban jó korán voltak ellátva mozsarakkal, ágyukkal.³⁾ Különben akkor, midőn nálunk már használnak ágyukat, használnak még röppentyűs tüzes nyilakat is.⁴⁾ Daczára azonban azon nehézségeknek, melyekkel az ágyuk továbbítása körül küzdeni kellett — alkalmazta ezeket már Zsigmond király is.⁵⁾ És ámbár a várnai csata alkalmával a magyar táborban alig volt ágyu,⁶⁾ Hunyadi János erélyesen gondoskodott ilyenekről.⁷⁾ Mátyás király pedig az új fegyverre nagy súlyt vetett.⁸⁾ Használták már a könnyebb kézi tűzfegyvereket is.⁹⁾ Az ágyuk felállítása, megtöltése, irányítása azonban szakértelmet tételezett fel. Ha elő is fordult, hogy egyes csapatoknak vezérei «in directione et gubernatione bombardarum» maguk vették ki részüket, mint a hogy például Rozgonyi Istvánról van megírva¹⁰⁾ — ez valószínűleg ritkaság számba ment. Az ágyuk kezelésére külön csapatoknak kellett idővel a gyalogságból leválasztania. Az első tüzerek maguk az ágyuöntők voltak és azok segédjei.¹¹⁾ És ezek képezték magvát azon csapatnak, mely a vártüzér szolgálatban már a tüzer — «bombardarius» név alatt szerepel.¹²⁾

¹⁾ Pld. Midőn Pozsony város, Pozsony várát ostromolja 1439-ben.

²⁾ Hosenwein János nagyszombati polgár 1417-ben fogott hozzá a tüzéségről (Archelei) szóló munkájához. Orbán mester készítette azon ágyuórást, melynek kőgolyója 600 fontot nyomott és a mely Mohamed szultán alatt 1453-ban Konstantinápoly falait döngette. Ekkor szűnt meg a kelet-római birodalom (Byzanc) Lásd Meynertnél. 71. Bérczaynál II. 627. l. A nagy ágyukat őseink „Szakállasok“-nak nevezték. „Plixides barbati“ II. Lajos szám. könyve 60. l.

³⁾ Pozsony v. szám. könyv. 1439... „dem Span awf dem Haus (a vár) an den mörser den dy Stat von Im gekawft hat“.

⁴⁾ Lsd. Rakovszkynál: Fehden und Kriegszüge der Stadt XXIV.

⁵⁾ Fejér XI. (1) 150. l.

⁶⁾ Meynert, 87. l.

⁷⁾ Így pld. Pozsony egymagában szállított a kormányzónak három nagy sulyu ágyut, 12 kisebb kézi ágyut a hozzávaló kőlövedékkel és löporral. 1454. évi szám. könyv.

⁸⁾ Hainburg város kapuján még most láthatók az ő kő-lövedékei. (Meynert 88. l.)

⁹⁾ „Hantpūxen . . . Hackenpūxen“ Pozs. vár. sz. k. 1454.

¹⁰⁾ Fejér XI. (1) 150.

¹¹⁾ Puxenmeister — a mesterek. Segédjeik: Arich-aribater. Pozs. vár. szám. könyv. 1443. *Bombardariis Jayciensibus una cum famulis deputati.* Kovachich Suppl. II. 313. l.

¹²⁾ U. i.

E) A Praelatusok bandériumai.

A praelatusi bandériumoknak tulajdonképpen szintén tiszti jellegük van. A legszorosabb kapcsolatba jutnak a királyi hadsereggel. A haza védelmét a király legelső sorban az ő saját, a főtiszti és a *praelatusi* bandériumokkal együtt vállalja.¹⁾ A praelatusoknak ezen hadi kötelezettsége egyrészt nagy terjedelmű ingatlanjaival, másrészt egyéb biztos, folytonosan számbavehető, állandó jövedelmével — az egyházi tizeddel függ össze. A főpapok bandériumai tehát még királyi fizetésre, zsoldra sem szorulnak. Azok a főpapok egyházi, — közjogi méltósága alapján állítandók ki. Az érsekek, a püspökök, apátok bandériumai ezért a királyi seregbe tartoznak. Fennállásuk majdnem biztosabb alapon nyugszik, mint a báróké. A főpapi bandériumnak parancsnoka maga a praelatus. Így volt ez azon átmeneti korszakban is, a mely az Anjouk korszakát követte — a banderiális hadiszervezet törvényes szabályozásáig. Későbből pedig tudjuk, hogy még végvidéki kapitányok, sőt fővezérek is kerültek ki közülök. A bandérium létszáma az átmeneti korszakban még nem volt meghatározva. Semmi esetre sem állott azonban az — ha csak az illető praelatus pénzviszonyai ezt megengedték — a tiszti bandériumok létszáma mögött. Alkotó elemeihez tartoztak a *familiaries*, a kikből az egyházi nemesek — a praedialisták alakultak ki. Ezek ingatlant kaptak hadi szolgálatuk ellenében. Ha azonban az ingatlan adományozása terménybeli szolgáltatások ellenében történt, a hadiszolgálatra való kötelezettség mégis kifejezésre jut. Ha a terménybeli adót be nem szolgáltatják, meghatározott számú harczi lóval, tehát lovasítva kötelesek a főpap bandériumában szolgálatot teljesíteni.²⁾

A főpapi bandériumokba tartoztak a praedialistákon kívül a főpapok rokonai és érdektársai, továbbá egyéb oda szolgálatba

¹⁾ 1433. évi prop. VI. . . quod exercitantes, sive sint Regis, sive Reginac, sive Praelatorum vel Baronum aut generalis exercitus Regni. A két csoport tehát ellentétbe van helyezve. Ezen kívül lsd. 1458 : IV., 1459 : XIX., 1463 : XIX. stb. Az 1492 : XIX-ik t. cz. megkülönbözteti ugyan a király magán hadivállalatait az országos veszélytől. Az első esetben a praelatusi bandériumok nem tisztiek — az utóbbi esetben azok. Korszakunk végén azonban az elsők a tiszti fizetés alapján, az utóbbiak a tizedjövedelem révén teljesen egy szempont alá esnek. Mindig készenléthben tartandók. 1521 : XXXIV. t. cz.

²⁾ Pld. az aurániai perjel sziráki familiaresei. Fejér XI. (2) 55. 1.

szegődő nemesek, zsoldosok, a kiket a főpapok láttak el fegyverre és felszereléssel.¹⁾

Mert a főpapok banderiális szolgálata eleinte törvényileg nem volt szabályozva és a hadi szolgálatnak önkényes teljesítése még az Anjouk idejéből hagyományként élt tovább, a királyok egyes főpapoknak ilyen kiváló szolgálatuk elismerése és megjutalmazásaként ingatlanokat vagy egyéb jövedelmeket adományoztak.²⁾ A főpapok tehát bandériumaikat tehetségükhöz képest állították volt ki a XIV-ik, sőt még a XV. század közepe felé is.³⁾ Az 1454. évi III. t.-cz. szerint, ha a jövedelem alább száll, úgy kisebbedik a főpapok haditerhe is. És éppen ezért a megyei választott nemesek által kívánja a törvény a jövedelmek nagyságát megállapítani. A vagyoni képesség a tized jövedelmen kívül — a mely külön alapját képezi a hadi kötelezettségnek — az ingatlan nagyságával függött össze annyiban, hogy úgy a mint a báróknál, a jobbágyi elem is belevontatott a banderiális csapatba. Így volt ez már azelőtt is, mielőtt még a derékhad alkotó elemeire nézve a törvényhozás szabta volt meg a jobbágyok állításának aránykulcsát. Ennek megtörténte után pedig a «portalis militiá»-nak kulcsa egyáltalános. Ennek változása mindenütt mérvadó, a hol telekkatonaság állítandó. Így határoz pld. az 1459. évi III. t.-cz. is. A főpapok jobbágyai ezeknek bandériumaiban keljenek hadba és pedig összeírásuk szerint — secundum connumerationum. Az 1459. évi XIV. t.-cz. szerint minden 20 jobbágy után (itt a kulcs a jobbágyoknak száma által fejeztetik ki) egy jól felfegyverezett lovas, sisakkal, paizszsal, tegezzel és ijjal — vagy lándzsával ellátva — állítandó. Az egyházi nemesek azonban nem összeírás, hanem régi szokás szerint kelnek hadba.⁴⁾

A főpapok felosztatnak nagyobb és kisebb praelatusokra. A papi hierarchia okozta különbségen kívül van még köztük különbség a hadiszolgálat teljesítése körül is.

A banderiumokat állító nagyobb praelatusok, az érsekek,⁵⁾

¹⁾ Fejér X. 2. 457. I.

²⁾ Fejér X. 2. 457.

³⁾ Fejér XI. 151. I. 1438 „... Reverendi in Christo patris Domini Petri Episcopi Agriensis fratris scilicet sui facultatibus sumptibus et expensis gentes exercitantes duorum Banderiorum (az egyik az egri püspöké) levando...”

⁴⁾ 1459: IV. t.-cz.

⁵⁾ Pld. Fejér m. f. X. 2. 457.

a püspökök,¹⁾ a nagyobb apátok és praepostok.²⁾ — Az utóbbiaknak még van bizonyos foku jurisdictiójuk. — A kisebb praelatusok pedig a többi apátok és praepostok, a kik banderiumot époly kevésé vezetnek, mint a káptalanok, a conventek és a többi birtokos egyháziak.³⁾

A bandériumot a főpapok ingatlanjuk és tizedjövedelmük-ből állítják ki. A tized jövedelem mint banderiális alap a törvények szerint is hozzá kerül az ingatlan vagyon összeírása mellé.⁴⁾ Szembe állítja az 1521. évi XXXI. t.-cz. a főpapok tized jövedelmét mint banderiális alapot a királyi főtisztek (jellemzően a határvidékiekét) ezen minőségükből kifolyó hadállítási kötelezettségével. A XVI-ik század elején pedig, a török veszedelem küszöbén, a mindkét vagyoni alapon tartandó praelatusi bandériumoknak fele létszáma állandóan a végvidékeken tartandó. Veszély idején pedig az egész létszám irányítandó a végvidékekre.⁵⁾ A kisebb praelatusok a mindenkori kulcs szerint állítanak katonákat.⁶⁾ És ebben a nem banderista nemesek hadi kötelezettségével egy szempont alá esnek.⁷⁾

A nagyobb praelatusok hadi kötelezettségének leirt módja a jelen korszakban állandó marad, épügy mint csapatjaik «lándzsá» beosztása is. Csak a jobbágy állításnak kulcsa változik. Az alkotó elemek és a banderiális belső szervezet Zsigmond király idejében alakul ki és állandósul meg.

Ezen Zsigmond-féle szervezet idővel ugyszólván typussá fejlődik úgy, hogy a későbbi decretumok⁸⁾, még Mátyás király idejében is a Zsigmond-féle szervezetre hivatkoznak.⁹⁾

A nagyobb praelatusok bandériumainak létszáma — legalább a XV. század vége felé tartó időig — 500 lovas. Fele tehát a királyi bandériumok létszámának. És a mint a királyi bandériumoknál szabály, hogy a király annyi bandériumot köteles tartani, a

1) Pld. Fejér XI. 151.

2) Pld. a pannonthalmi apát vagy az aurániai perjel. Fejér XI (2) 55. l.

3) 1459 : VI. t.-cz.

4) 1463 : IV. 1518. (tolnai) III.

5) 1518. (bácsi) I. 7. §.

6) 1459 : VII.

7) U. i.

8) Pld. 1454 : III.

9) 1459 : VI.

hányat királyi jövedelméből tarthat, ezen elv a nagyobb praelatusok bandériumaira is alkalmaztatik,¹⁾ a mi különösen az esztergomi érsekre és az egri püspökre nézve áll.

Az 1433. évi propositiók szerint a kalocsai érsek, a nagyváradai, a pécsi, az erdélyi és a zágrábi püspök, meg az aurániai perjel²⁾ egy-egy bandériumot állítanak. A többi püspökök és a nagyobb apátok pedig csekélyebb hadierőt állítanak. Így a csanádi püspök 200 lovast,³⁾ a boszniai püspök 100 lovast,⁴⁾ a győri és a veszprémi püspök egyenként 50, a pannonthalmi apát 25 lándzsát állítanak.⁵⁾

Hogy egy-egy lándzsa, egy csapat egészben, több harczosból álló, de egybetartozó kisebb csoportot alkot, — már több ízben említettük. Az 1463. évi XII. t.-cz.-ből kivehető, hogy egy-egy vitéz legalább két familiarissal együtt alkotott ilyen kisebb harczos csapatot, mely a lándzsa fogalmának megfelel. Ugyanezen t.-cz. 3. §-a azonban igazolja azt, hogy ezen csoporthoz még fegyveres szolgák (famuli, csatlósok) is tartoztak. Ezeknek a száma azonban a törvényben nincsen megállapítva.

Eredete a lándzsa beosztásnak — la lance — a nyugati hűbéri seregben keresendő (Gleve, Glefe, Glene). Ott a lándzsabeosztásnak súlypontja a nehéz fegyverzetű lovasban keresendő, a «mester»-ben, kinek felszereléséhez sajátlagosan a lándzsa — azaz a lovas szúrófegyver — is tartozott. A mesternek volt harczy ménje és úti háta lova. Eredetileg csak egy szolgája volt. Melléje került idővel egy lovasított íjjász. Így keletkezett a dupla gléve. Kiegészítődött ez a XIII. század folyamán meg egy íjjászszal, a XIV. században pedig két gyalogossal, kik közül az egyik íjjász, a másik lándzsás volt. Állott tehát a gléve öt fegyveresből és egy lovasított szolgából — összesen hat emberből.⁶⁾

A VII. Károly francia király által létesített „Ordonáncz-századok“ száz lándzsából állottak, melyeknek mindegyikében hat személy volt. A nehéz fegyveresen és apródján kívül volt a lándzsában egy fegyveres szolga és három íjjász.⁷⁾

¹⁾ Kovachich Suppl. II. 321. I. Suppl. I. 447. I.

²⁾ Kovachich Suppl. I. 445—446.

³⁾ U. i. 10.

⁴⁾ U. i. 445. I.

⁵⁾ U. i. 448., 449. I.

⁶⁾ Jähns: Gesch. d. Kriegswissenschaften I. 295.

⁷⁾ Meynert: 85. I.

A mi hadi szervezetünkben a lándzsa beosztás a nyugatról, a nehéz fegyverzetű lovasság révén került. Az egyes lándzsák a consanguinei, complices és familiaresekből állottak össze. A könnyű lovasságnál valószínűleg nem szerepelt a lándzsabeosztás. A huszár egymagában is megállotta a maga helyét.¹⁾ Nálunk a lándzsának létszáma biztosan három — lehet azonban, hogy 5 emberből állott.²⁾ A „familiares“ bővebb meghatározását adja az 1526. évi XXXVIII. t.-cz. A familiaresekhez tartoznak a praelatusok, a bárók udvartartásához tartozó hivatalnokok; az ajtónállók, az udvarmesterek, a testőrök. Háboru esetén természetes, hogy ezek alkotják a bandériumnak magvát, meg a lándzsa beosztásnak alapját is.

Az egyháziak a török veszély közeledténél arányában a honvédelem érdekében mindinkább igénybe vették. A főpapság panaszt is emelt, hogy tizedjövedelmein túl van megterhelve. Elrendelte a törvény (1518 (bácsi) III. t.-cz.) a tizednek hatósági összeírását. És minthogy a teljesen eladósodott kincstár a határvárak megerősítésére képtelen volt, még azon egyháziaknak jövedelmeit is megadóztatták, kiknek tized joguk nem volt. Ez a hadi adónak egy sajátlagos neme útján történt, mely a borjövedelemre támaszkodott.³⁾ Általános felkelés esetén a káptalanok annyi lovaszt állítottak ki, a hány kanonok volt a káptalanban.⁴⁾

F) A városok.

A városok hadi kötelezettsége kétféle. A városnak megerősítése és a szükséges védelem, másrészt külön csapatokkal a királyi hadseregben való szolgálat. A városnak védelmi állapotba helyezése a város költségeit terhelte. A megerősítés királyainknak korai gondja volt. Különösen a határszéli városoknak kőfallal való körülvételét rendelték el a királyok. A költségek ellenértékeként azután kiváltságokban részesítették a királyok a városokat.⁵⁾ Történt pedig ez már Nagy Lajos alatt is.

¹⁾ U. o. 86.

²⁾ Horváth M. „A magyar honv. tört. vázlata“ (Magyar Tudós Társ. évk. VI. 323) czimű munkájában 5 emberre, Zsindely: „Magyar alk. az Anjouk alatt“ czimű munkájában 10 emberre teszi. Indok nincs adva.

³⁾ 1518. (bácsi) XIX. 1519: XV.

⁴⁾ 1523: XLI. 2. §.

⁵⁾ Fejér IX. 2. 142. IX. 4. 42.

Az 1396. évi nikápolyi csatavesztés volt egyik oka annak, hogy Zsigmond király 1397-ben a temesvári országgyűlésen az elzálogosított várak és városok visszaszerzésére törekedett.¹⁾ Odamár városi köveket is hívott meg²⁾ azon célból, hogy azok a rendekkel együtt a török veszély elhárítására szükséges intézkedésekről tanácskozzanak.³⁾

Az 1405. évi (II.) decretum bevezetéséből⁴⁾ ezen előző tanácskozásoknak eredményét is kiolvashatni. Ugyanis egyes városoknak köfallal való körülvételét ezen törvény rendeli el. Ezért a városok nagy gondot fordítottak falaik, kapuik, védőtornyai, árkaik építésére.⁵⁾ A védelmi szolgálatot a városi polgárok maguk teljesítették. De már a XV-ik század elején találkozhatni zsoldosokkal is. Ezeket veszélyes időben a veszélyhez mért számban állandóan is tartják.⁶⁾ Fegyverekkel a város látta el zsoldosait.

A városok egyes csapatokkal a királyi sereget is kiegészítették.⁷⁾ Egyesek a királyi seregbe meghatározott számú lándzsást küldöttek.⁸⁾ A csapatok a városban a polgármester vagy más előkelő polgár kapitánysága alatt állottak. Szükség esetén több kapitány is volt.⁹⁾ A csapatok külön zászló alá csoportosultak.¹⁰⁾ A fegyvereket rendszeren a városokban készítették. Voltak itt íjj-¹¹⁾ és paizskészítők¹²⁾,

¹⁾ Kovachich Suppl. II. 290.

²⁾ Fejér X. 2. 453.

³⁾ Kovachich Suppl. II. 292.

⁴⁾ 3., 4. §§.

⁵⁾ V. ö. Fejérpataky: Magyarországi városok régi szám. könyvei 41., 133., 229. stb. Pozsony, Nagyszombat, Bártfára nézve. Kemény Lajos: Kassa város szám. könyvei 6. 1. stb. stb. Zsolnának megerősítését Zsigmond szintén 1405-ben rendeli el és egyuttal privilegiummal kártalanítja. Fej. XI. 535.

⁶⁾ V. ö. Rakovszky I. Alterth. Überl. von Pressburg XXIV. Fehden u. Kriegszüge der Stadt.

⁷⁾ Pld. Pozsony 1440-ben 100 embert küldött Budára. Ezek között volt 30 nehéz fegyveres, 10 szuronyos (Spiesser) rövid oldal fegyveres (mit kurzer Wer) 13, könnyű kézi puskás (mit „Handrören“) 35. Rakovszky m. f. Brassó 50 lándzsást (Feh. IX. 2. 237.) Buda és Székesfehérvár 10–10 lándzsást állított (Kovachich Suppl. I. 451.) stb.

⁸⁾ Pld. Székesfehérvár 10-et. Kovachich Suppl. I. 451. Brassó 50-et. Fejér IX. 30. 237.

⁹⁾ „Dem hauptmann Ballhasan Schedler Tischler“ stb. Rakovsky m. f.

¹⁰⁾ „Den Soldnern zu ainen panyr“ U. o.

¹¹⁾ Fejérpataky m. f. 181., 82., 298. stb.

¹²⁾ U. i. 394.

pánczélcsinálók¹⁾, fegyverkovácsok²⁾; voltak ágyuöntők.³⁾ A városokban készítették a löport⁴⁾, lövedéket, a kő- és ólomgolyókat. Ha pedig szükség volt rá, a város saját költségén szerezte be a fegyvereket.⁵⁾ Királyaink nemcsak mint a királyi hadseregnek alkotó részeit vették igénybe a városok hadi erejét — és pedig egyik város védelmére leginkább más városok csapatait,⁶⁾ — hanem igénybe vették általános hadi célokra a városoknak pénzerejét is. A városoktól a király állandóbb természetű jövedelmeket, adókat szedett. Ezen biztos jövedelmeket a király sokszor rendkívüli időkben is igénybe vette, sőt ennek beszámításával kötelezte a városokat, hogy a kir. zsoldosok részére szükséges fegyvereket, ruhákat ők szállítsák.⁷⁾ Többször előfordult, hogy a királyok nem csekély hadi taksákat róttak ki és hogy fegyverek, hadiszerek szállítását követelték a városoktól.⁸⁾

Láthatni mindezekből, hogy a városok nevezetes helyet foglaltak el a hadiszervezetben.

G) A szepesi tiz lándzsások. A szepesi szászok.

A Szepességben úgy látszik a királyság első századaiban még igen gyér volt a lakosság. A nemes elem ezen a vidéken, mely még nagyrészt sűrű erdőséggel volt borítva, csekély számban volt. A lakosság gyarapítása végett telepítette le ide II. Géza a XII. század derekán a szászokat. A telepítés azonban még nem egyesítette őket egy nemzetiségi egészbe. Csak V. István alatt történt meg ez; 1271-ben, a midőn a közös Comes választásának joga biztosított számukra. Egyes szász csoportok azonban kaptak már előbb is bizonyos helyi kiváltságokat, melyek kivették őket a főispán és bármely birói hatóság alól, megkapták a biró-választásnak, a

1) U. i. 378.

2) U. i. 5. l.

3) U. i. 111. 83., 133., 321 stb.

4) U. i. 481.

5) A Bártfaiak Krakkóból, a Pozsonyiak, Nagyszombatiak Bécsből vásároltak itt-ott tüzi fegyvereket, löport, nyilat stb.

6) Kovachich Suppl. I. 450

7) Mátyás pld. 1481-ben kötelezi Kassát a posztószállításra! Kemény m. f. 16.

8) A taksákra nézve lsd. pld. Fej. XI. 105. Pozsony Hunyadinak, Mátyásnak szállított fegyvereket. Szállít Nagyszombat és a többi város is.

végrendelkezésnek jogát és csak bizonyos, a királyi kincstárnak járó tartozások fizetésére köteleztettek.¹⁾

A gyéresebb számban lévő nemeseket az összefüggés nélkül közéjük telepített, de csoportonként máris kiváltságokban részesített jövevényeknek külön fejlődése, saját ősi jogaik iránt aggodalommal tölthette el és saját sorsuk iránt érzett bizonytalanság közepette szükségesnek láthatták saját jogállásukat úgy a királyi hatalommal, mint a telepéseket szemben is biztosítani és megállapítani. Hogy telepítések alkalmából ilyen eljárás szokatlan nem volt, mutatja pld. a Kun-privilegium is. Ott a királyi hatalom a nemességnek kérdéseit, melyek a telepítés folytán felmerültek, szintén rendezte volt.

Igy történt a Szepességben is a szász telepések kiváltságainak befolyása, hogy ne mondjuk előképe után, az ott lakott országos nemesség viszonyainak rendezése. De nem a telepések közé való beosztással, hanem azok külön állásával, az ott kisebbségben lévő országos nemességnek csoportbeli összefoglalásával és külön privilegiumnak biztosításával. A Szepesség tehát országos nemesi állását védte meg, de még annál többet is kapott, a mennyiben a szászok előjogaihoz hasonló jogosítványokra tett szert. Ezen jogállás biztosításának módja, meg annak tartalma is azután közelebbi kapcsolatba hozta ezen nemeseket a királyi hatalommal, mint a milyenben voltak a többi országos nemesek.

Nem hiába esik időbeli sorrendben olyan közel egymáshoz a szepes-olaszi szászoknak privilegiuma, a szepesi nemeseknek privilegiumához. Mindkettő IV-ik Bélától ered és 1243-ból való. A szász privilegium juniuselsején²⁾, a szepesi nemeseké junius 7-én kelt.³⁾

A szász privilegium mentesíti a szászokat az ispán joghatósága alól. Ugyanily mentesség van a szepesi nemesek részére is biztosítva. A szepesi ispán nem ítélkezhetik fölöttük, csak a tized és a pénzbevéltási ügyekben. A mely kiváltság a teljesen, mindenütt még ki nem alakult vármegyének a nemességgel szemben meglévő általános jogállapotnak felel meg. Tehát azon viszonynak a vármegye ispánjával szemben, a melyben a nemesség az autonóm

¹⁾ Fejér IV. 1. 278.

²⁾ Fejér IV. 1. 279.

³⁾ U. i. 280.

vármegye teljes kialakulása előtt volt. Azonkívül azonban, a tized és pénzbeváltó ügyekhez, a melyekben a vármegye a nemesek fölött illetékes, még egy eset kerül — t. i. a vármegyének a lopási ügyekben rájuk nézve való illetékessége. Amint az olasz szász privilegium biztosítja a hospeseknek a bíró szabad választásának jogát, úgy a király a szepesi nemeseknek is megadja azon jogot, hogy kisebb, egymás között támadt pereiket saját választotta bírájuk intézze el. A bajvivással eldöntendő perek azonban a királyi jelenléthez tartoznak. A mint a szepes-olaszi szászoknak megadja a király, törvényes örökösök hijjában a szabad végrendelkezési jogot, úgy a szepesi nemeseknek fi-lemenők hiányában a király úgy ingatlan mint ingó vagyonuknak leányaik férhezmenetelük esetén, ezekre, vagy özvegyeikre való átháramlását biztosítja. De a vagyonnal járó kötelezettség ezen örökösökre is áthárul. A megterhelhetetés, azaz a privilegiumban biztosított szabadságnak ellenteljesítése szintén meg van mind a két privilegiumban. A szászoknál ennek főmája a házhelyek után fizetendő adó, a szepesi nemeseknél pedig a nemesi hadikötelezettségnek fokozása. És ezen szolgálatnak a derékhadbeli szolgálaton túl menő köteleltsége képezi az ellenértékét annak, hogy a király a nemeseknek ezek csoportját bizonyos tekintetben az országos nemesek jogain fölül emelte (bíróválasztási jog, a főispán hatósága alól való állandó mentesítés, a nemesi ingatlanban való nőági örökösödés szabályként). Ezen megkülönböztetett hadiszolgálat, mely nem pusztán személyes, hanem az ingatlan nagysága után induló katonaaállítás kötelezettségéből áll — tehát hűbéries jellegű — már az előző korszakban hozza a szepesi nemeseket a királyi hatalomhoz közelebb és juttat nekik helyet a *királyi hadseregben*.

A többiekben régi nemesi szabadságuk épségben marad.¹⁾ Az adó- és vámmentesség biztosittatik számukra stb. A hadikötelezettségnek mérve pedig abból áll, hogy a királyi hadivállalatokhoz négyen — kiknek nyolcz ekealjnyi földjük van, kötelesek egy jól felfegyverezett katonát állítani.

A kiváltságolt nemesség pusztán az «összes szepesi nemesek»²⁾ elnevezése alatt szerepel. Katonaállítási kötelezettsége a fenti módon

¹⁾ U. o. „quam ab antiquo habuerunt, conservare volentes libertatem“.

²⁾ U. o. 279. „quod nos *universis Nobilibus de Scepus*“.

van az ingatlanhoz viszonyítva. A katona pedig tisztességesen legyen felfegyverkezve.¹⁾ Világos ezekből, hogy ekkor nem a szepesi neméseknek egyik része kapta meg a kiváltságot, hanem a szepesi nemességnek akkori összessége, nem lehetett szó tehát akkor még külön lándzsás kerületről, de még «lándzsások»-ról sem, mert a privilegium a kiállítandó katonától csak «tisztességes felszerelést» kíván és nem szabja meg annak lándzsával való felfegyverkezését.

Hogy a királyi hatalom kész volt egy nemességi csoportot a többi országos nemések köréből kiemelni, magyarázatát csak abban találhatja, hogy a szepesi nemések aránylag kisebb számban voltak és hogy a szepesi szászok telepítése a lakosságnak gyér volta miatt szükséges lévén, az ezeknek adott privilegiumok a nemességet is ösztökölték ilyeneknek elérésére. Ha a Szepesség sűrűbben lakott nemesi terület lett volna, nem szorul telepítésre s így az ottani nemesség sem részesül külön jogállásban. Pedig a szászoknak telepítése sok fáradsággal járt, a királyi hatalom nagy fontosságot tulajdonított ennek. Birtokadománynyal is megjutalmazta azokat, a kik a telepítés körül fáradtak. És jellemzően az ország határán, a Tátra hegységben elnyúló terjedelmes királyi erdőkből jut ezen adomány.²⁾

A kiváltságolt szepesi nemések zárt csoportja idővel megszorodott. Ezeket a király «saját népei» közül a «szepesi harczoló nemések» — *exercitantes de Scepus* — közé emeli.³⁾ Történik pedig ez a szolgáltatással terhelt ingatlanak határjárás útján való felszabadításával⁴⁾, annak a többi szolganépek ingatlanjaitól való elkülönítésével és az így nemesi ingatlanná tett ingatlanak az adományos részére való átadásával, az adományosnak pedig «a

¹⁾ U. i. „Unum mittere debeant *decenter armatum*“. Mindenesetre különös jelenség, hogy a nemések bizonyos csoportjának privilegium adja meg azon jogot, hogy nem személyesen, hanem harczosok állításával tegyenek eleget honvédelmi kötelezettségüknek, — midőn IV. Béla pld. a vágvidéki székelyeknek, kik előbb 100 fegyveres állításával járultak a királyi hadsereg kiegészítéséhez, kiváltsággéppen megengedi, hogy innétül a nemések módjára, személyesen harczoljanak. Székely oklt. I. 14. l.

²⁾ Wagner An. Scep. I. 134.

³⁾ Wagner An. Scep. I. 107.

⁴⁾ U. i. . . . *ad libertatem Nobilium et Exercitantium de Scepus reambulari . . . faceremus . . .*

szepesi harczoló nemesek» közé való sorolásával.¹⁾ A «lándzsás»-féle elnevezés tehát sem a nemesre, sem a területre vonatkoztatva még nem fordul elő.

A «lándzsás»-féle elnevezés, a melylyel a mostani korszakban találkozunk, valószínűleg szintén a szász szomszédoktól került át a szepesi harczoló nemesekhez. Azoknak hadikötelezettségét ugyanis az V. István-féle 1271. évi nagy szabadalom levél állapítja meg olyként, hogy a királyi seregbe 50 lándzsával felfegyverezett harczost²⁾ kötelesek állítani. Midőn a szepesi nemesek harczoló csapatjai külön, a megyei hatóság alól kivett területtel kapcsolódtak össze, saját választotta ispán, alispán és szolgabírák gyakorolták ezen a területen az igazságszolgáltatás jogait.³⁾ Ők pedig lándzsás vitézek állításával teljesítették hadiszolgálatukat, a lándzsás vitézek száma, tiz után tehát, nevezték el magát a kiváltságolt nemességet és magát a területet is.⁴⁾ A szepesi egész terület ugyanis idővel az alsó, vagyis nagyobb és a felső, vagyis a tiz lándzsás területre oszlott.⁵⁾ A harczoló nemeseknek privilegiumait Róbert Károly 1314-ben és 1323-ban, II. Ulászló pedig 1512-ben ismerték el, illetve irták át.⁶⁾

Az ingatlan nagysága azonban mindig döntő volt a hadikötelezettség mérvére. És ezen teher az ingatlannal oly szoros kapcsolatban volt, hogy eladás esetén is terhelte azt. A személyes hadikötelezettség nem mehetett volna át az ingatlan vevőjére, de az ingatlannal kapcsolatos haditeher az új tulajdonosra is átment (dologi teher). Ezért ha a hadikötelezettség a király által pénzben váltattott meg, akkor az egyes ingatlanokra eső hányadrész az ingatlant terhelte, ha csak az eladó tiz lándzsás nemes a maga és utódjai részére ezen terhet át nem vállalta.⁷⁾ A XV. századbéli források már határozottan utalnak a «tiz lándzsás»-féle elneve-

¹⁾ U. i.

²⁾ „cum quinquaginta viris armatis lanceatis“ Lichner Michnay nál, Ofner Stadtrecht 238.

³⁾ II. Ulászló így intézi hozzájuk levelét: *Comiti vel vicecomiti et iudicibus ac universitati nobilium decem lanceatorum comitatus Scepusiensis*. Hajnik: „A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és vegyesházi királyok alatt“ 110 l. V. ő. Fehér VIII. 5. 103.

⁴⁾ V. ő. Bél. M. Hung. ant. et nov. Prodromus 123. De *Sede Decem Lanceatorum*.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Fejér: VIII. 5, 93, 129 és IV. 1. 280.

⁷⁾ Fejér IX. 1. 139.

zésre. Az ugyan tény, hogy felmerülhetne azon kérdés, vajjon a «gentes decem lancearum» ugyanazt jelenti-e, mint a «nobiles sub decem lanceis militantes», vagy a «decem lanceatorum»-féle kifejezés, azaz hogy az utóbbi nem jelenthet-e tiz lándzsaaljat és nem mint az előbbi, 10 lándzsás vitéz állításának kötelezettségét. De az érvek kellő mérlegelése után mégis az utóbbira kell következtetni arra t. i., hogy a hadikötelezettség összesen csak 10 lándzsás állításából állott.¹⁾

¹⁾ A „nobiles sub decem lanceis militantes” Fejéرنél fordulnak pld. elő IX. 1. 141. l. A „nobiles decem lancearum” a fent idézett II. Ulászló-féle 1503. évi rendeletben. A „gentes decem lancearum” a budai vagy székesfehérvári katonaállítási kötelezettséget 10 emberrel fejezik ki. Kovachich Suppl. I. 451. Az első érv a tizes csapat és a tiz lándzsaalj ellen az, hogy a szepesi szászoknak hadikötelezettsége 50 lándzsás állításából állott. Ha a szepesi nemesek 10 lándzsaaljat voltak volna kötelesek állítani, úgy az ő kötelezettségük is legalább harmincz, — de valószínűleg 50 emberre volna tehető. Ez pedig a szepesi nemesség népességével valószínűleg még akkor sem lett volna arányos, figyelemmel a szász népességre. Felhozható még, hogy a budaiak és székesfehérváriak, a kik „decem equitibus pharetrariis” szolgáltak, a hadikötelezettség megváltása alkalmából, közvetlenül megelőzik a forrásokban a szepesi nemességet. Valószínűvé teszi ezen megváltás egysége a hadikötelezettség egyenlőségét is, de még a megváltási összeg egyenlőségét is. A városok pedig 10 ember után fizetnek 1680 arany forintot. A Fejér IX. 1. 146. lapon olvasható helyen 7 hold szántóföld után a megváltási összeg 4 garas. Ha 16 garas számíttatik 1 forintra, 1 arany forint körülbelül $\frac{1}{4}$ márka (egy márka 4 arany forint). A 4 garas egy negyed forintnak, vagy $\frac{1}{16}$ -od márkának felel meg. Egy-egy holdra jutna tehát $1\frac{3}{4}$ garas, vagy körülbelül $\frac{1}{8}$ -ed forint. 9 holdra pedig 1 frt. 1680 frt pedig 15,120 holdnak (iugera) felelne meg. Körülbelül ennyi területe lehetett is a szepesi nemességnek. A Bél Mátyás Prodromusában felsorolt „Tizlándzsás” 14 helység ingatlanja — levonva a 223 kat. hold erdőseget (Magyarország gazd. Stat. 1895) 9842 magyar holdat tesz ki. Ha ennyi volt volna a középkori terület, 9 hold után 1 frtot számítva — nem is tiz, hanem csak 7 ember lett volna állítandó. A 15,120 hold azonban körülbelül mint a szepesi nemeseknek területe elfogadható, mert egyrészt a „iugerák” nagysága sem biztos, az arany forintnak garas tartalma sem volt mindenütt és mindenkoron egyenlő, továbbá a terület, annak gazdasági művelési módja által is változott 400 év alatt. Különben Fényes: „Magyarország és a hozzá kapcsolt tart. Statisztikája” című munkájában (1837 III. 301 l.) az 1802. évi II. t.-cz. által megszüntetett 10 lándzsás kerületre szintén mondja, hogy a hadikötelezettség abból állott „hogy hajdan közülük 10-en mindig tartoztak a magyar királyt háboruiba kísérni”.

A *szepesti szászok* hadikötelezettsége a jelen korszakban bizonyos változásokon ment át. Az V. István-féle 1271. évi privilegium szerint 50 lándzsás állítására voltak kötelezve. Állították ezeket a királyi seregbe és pedig úgy kül- mint belháboru esetén. Földbér címén fizettek évenként 300 márka ezüstöt.¹⁾ Jelen korszakunkban megerősíti a kiváltságlevelet Róbert Károly 1317-ben²⁾ és 1328-ban,³⁾ Nagy Lajos 1347-ben.⁴⁾ A népesség száma időközben megszorodott. Ennek arányában emelkedett földbérük is. 1317-ben 1200 márkára, 1328-ban 1400 márkára emelkedett. A magasabb földbérbe azonban beszámították királyaink a telepéseknek más kötelezettségeit. Némelyek ezek közül meg is szűntek a beszámítás folytán. Fölmentettek ennek folytán az összes országos rendes és rendkívüli adók és a királyi descensus alól.⁵⁾ Régi hadikötelezettsége a szász telepéseknek már felemlítve nincs. A felemelt pénzbeli tartozásba a királyi hadseregben teljesítendő hadiszolgálat is be van tudva. Honvédelmi kötelezettségük azonban a szepesti szászoknak nem szűnhetett meg. Ezen körülmény ki is van emelve a kiváltságlevelekben. Országos veszély esetén kötelesek felkelni.⁶⁾ Saját területük megvédésére pedig kötelesek teljes erejüket érvényesíteni.⁷⁾

H/ Az erdélyi szászok és a székelyek.

A honvédelmi kötelezettségnek megváltása különben ezen korszakban az *erdélyi szászoknál* is divott.

Róbert Károly pld. 1318-ban a Medgyestelki és Sádselyki szászoknak hadba vonulását a victuáliákkal és descensusal együtt évi 400 márka ezüstön megváltatja.⁸⁾ A két székre vonatkozó kiváltságnak előzményei ezeknek a Nagyszebeni széktől való elszaka-

1) Lichner Michnaynál (Ofner Stadtr.) 237. l.

2) Fejér: VIII. 2. 57.

3) U. i. VIII. 1. 435 l. Wagner An. Scep. I. 196. l.

4) Fejér: IX. I. 470.

5) Lásd. a most idézett helyeket.

6) Wagner An. Scep. I. 197. l. . . „es sey in welchen es ist vnsern Landt an allein so es gebieth . . .“

7) U. i. „ . . . in dem Cyps aber an derselben Craniz (Gränze, határ) und darumb zu einer beschirmung ihres Lands, so sollen sie gffichtig seyn zu helfen mit irer ganzen Krafft“.

8) Fejér VIII. 2. 161. l.

dásában keresendő. A Nagyszebeni kerület, magát Nagyszeben nem számítva, hét székre oszolva, az elkülönített kerületet a «két szék» megjelölésével illették. Ezek a *septem et duae sedes*.¹⁾ A «két szék» azonban azon kéréssel fordult volt Róbert Károlyhoz, hogy egyesítene őket a többi hét székkal és erősítse meg előjogaikat. A királyi intézkedés minderre megtörtént, de az egyesítés nem következett be, sőt az elkülönítés még inkább tárgult a fent említett 1318. évi privilegium által.²⁾ A «két szék» hadi kötelezettségének megváltása azonban nem tartott sokáig. Nagy Lajos azt 1369-ben visszavonta, de azért az évi 400 márkáról sem mondott le. Kötelezte a „két széket“, hogy saját zászlója alatt épügy teljesítsen hadi szolgálatot, mint a Nagyszebeniek — tehát tehetségéhez képest.³⁾ A mint a többi szász területek a korszak végén egymással történt egyesítésük előtt tulajdonképpen egymástól különálló belételeket éltek, úgy ezen külön élet a hadügy terén is érvényesült. Így Kolozsvár (1316) minden 60 házhely után állított egy felfegyverzett vitézt.⁴⁾ Nagy Lajos pedig ezen hadi kötelezettséget 200 arany forinton váltatta meg.⁵⁾

Ilyen külön életet élt Besztercze-Naszód vidéke és a Bárczaság is. Ezek, meg Kolozsvár és a «két szék» a székely gróf alá tartoztak.⁶⁾ Az utóbbi csak 1393-ban egyesítettett a «hét székkal».⁷⁾ A bárczasági szászok kelet felé terjedő háború esetén általános hadi szolgálatot teljesítettek. Nyugat felé pedig, ha a király vezette a sereget, 50 lándzsás vitézt állítottak.⁸⁾

Csapatparancsnokok voltak a szék- vagy királybirák,⁹⁾ a városi csapatokat vezette a polgármester¹⁰⁾ és az alája tartozó kapitányok. Az egész szász haderő parancsnoka pedig a hét szék feje volt, a nagyszebeni polgármester.¹¹⁾ A birodalmi hadseregnek részét az erdélyrészi sereg alkotja, az erdélyi vajda főparancsnok-

1) V. ö. Teutsch: Geschichte der Siebenbürger Sachsen I. 101. l.

2) U. o. 106. l.

3) U. o. 138. l.

4) Fejér VIII. I. 596. l.

5) Meynert i. h. 58. l.

6) Székely Okt. I. 45. 48. Teutsch m. f. 108., 138., 141.

7) U. i. 157. 161.

8) U. i. 142. l.

9) U. i. 122. l.

10) U. i. 221.

11) U. i. 195. l.

sága alatt. Saját czimeres zászlója alatt vezeti hadba a vajda ezen hadsereget.¹⁾ Az erdélyi sereg pedig áll a magyar, az erdélyi szász és a székely csapatokból.

A királyi seregbe tartozott a *székely feikelés is*, a székely gróf közvetlen vezetése alatt. A vajda és a székely gróf méltósága különben sokszor egy személyben pontosult össze.²⁾ A híressé vált csiki székely krónika, melynek valódisága mellett Szabó Károly is sikra szállott volt, a legújabb történeti kritikának már véglegesen áldozatává lett. Természetes, hogy most már mindazon következtetések is, a melyek ezen forrásból merítettek, meg nem állanak.³⁾ A székelyek hadi kötelezettségéről különben a székely krónika keveset tartalmaz.⁴⁾ Karácsonyi János éles kritikája már sok valódinak tartott okmány hamis voltát igazolta be.⁵⁾ Legújabban a Székelyek eredetéről irt jeles értekezésében eloszlatta azon kételyeket, a melyek a

¹⁾ V. ö. Tagányi Károly Századok 1893. 54. l.

²⁾ Székely oklt. I. 49., 99. l. „Comes Siculorum nostrorum generalis Capitaneus gentium nostrorum partium Transsylvanarum.“ A *székely sereg és a királyi hadsereg közötti szoros összefüggést* jelzik az okmányoknak ilyen kitételei is: „cum Siculis nostris et cum suis complicitibus“. Fejér X. 4. 53. Különben az erdélyi seregnek *határvidéki* jellege volt, a mely már ezen oknál fogva is összefüggött a királyi haderővel.

³⁾ Lsd. fönt az ős-állam szervezeti részt: 296., 298., 301. stb. lapokon. Ezen rész régebben íródott, még 1905-ben rendeztetett sajtó alá. Szádeczky meggyőző érvelései „A csiki székely krónika“ című jeles munkájában későbbben jutottak kezeimhez. A székelyek *régi írására* vonatkozólag, a melyről az ős nemzeti műveltségi viszonyoknál (300. old.) tétetett említés, felemlitendő, hogy az ott felhozottak Kállay Ferencz a „Pogány magyarok vallása“ című munkájából (178. l.) részben a Wiener Jahrbücher 29. Anzeige Bl. 8. l. idevonatkozó adataiból vették. A *régi betűrovás* ügyében Fadrusz János elhalt szobrász-művészünk 1903-ban idézett fel mozgalmat azon kijelentésével, hogy a régi rovás írás nemcsak emlékek, hanem, hogy az a nép között él. Foglalkozott ezen kérdéssel a tudományos Akadémia is. 1903. nov. 3-án tartott ülésében a kiküldött bizottság megállapította, hogy a betűrovás a nép között már nem él. Érdekes Herman Ottó véleménye, a ki a betűrovás és számrovás közötti összetévesztésre utalt. Ak. Ért. 1903. 176—177. füzet. 348. l. V. ö. még: Tallóczy L. „Adatok a magyar pénzügyi kezelés történetéhez.“ Magyar Gazdaság Történelmi Szemle II. 1895. 118—120. l. „A rovás.“

⁴⁾ Pld. a 13-ik és 21-ik vers. Az utóbbi szerint „a király oltalmára 100 lovast tartanak.“

⁵⁾ Hamis oklevelek jegyzéke 1400-ig. Szt. István oklevelei és a Sylvester Bulla.

Székelyek eredetéről és Erdélyben való letelepedéséről felmerültek.¹⁾ Ezen felderítések fényt vetnek a székelység hadi kötelezettségére is. Mert ha elfogadjuk, hogy a Székelyek a honfoglaló magyar seregnek «műszaki» csapatjaként szerepeltek, mint útkészítők, kik a hadsereg útjában lévő rengeteg erdőket kivágták és hogy ilyképpen működtek még a királyság idejében is²⁾, meg van fejtve vajjon miért telepedtek le általában erdős vidékeken és különösen Erdélyben — de hadiszolgálatuk minőségére is következtethetünk ezekből. Arra t. i. hogy a székelység leginkább mint gyalog-csapat működött. Ebből következtetve, valószínű, hogy ezen szolgálatban jelen korszakunkba belenyúlólag is még megmaradtak.

Vajjon azonban a lovas szolgálat a XIV-ik században is csak még a lófőkre, illetve hadnagyokra szorítkozott-e, — kiknek «lófő» elnevezése onnan származott, hogy a gyülekező helyen a kapitány háza elé lófejet tűztek ki és hogy ezzel összefüggően a székelyek osztálybeli csoportosítása főemberekre (primores), lófőkre és köznépre, vagyis gyalogosokra — darabontokra³⁾ is csak későbbi eredetű-e? — eldöntött kérdésnek még sem tarthatjuk.⁴⁾ Mert az oklevelekben olvasható «*trium generum*»-féle megjelölés nemcsak az összes Székelyekre vonatkoztatva fordul elő,⁵⁾ hanem előfordul az egyes székekre is alkalmazva.⁶⁾ Ebből tehát mégis csak arra kell következtetni, hogy a «genus» szó nem jelenti mindig pusztán a nemzetséget, mert egy-egy szék keretén belől ilyen különbség még sem lehetett, hanem jelentheti a minőségbeli — mondjuk rendi különbséget is, a mely a hadi beosztásra utal. A XV. században ezen hadi beosztás már kétségtelen. Az egyes székek csapatjait ve-

¹⁾ A Székelyek eredete és Erdélyben való letelepedése. 1905.

²⁾ U. i. 63. l.

³⁾ A gyalog szolgálat a pásztori foglalkozásra utalna. Darabontok, — gyalogosok. És pedig voltak gyalogosok úgy, mint ilyenek voltak a későbbi hajdúk. Lásd *Takáts Endre* Akadémiai felolvasását: *A hajdu*.

⁴⁾ Karácsonyi: A székelyek eredete stb. 71. l.

⁵⁾ Pld. Székely oklt. I. 48. 49.

⁶⁾ Pld. Székely oklt. V. 32. l. „*virorum trium generum, Sicularum sedis Kyzdy*.” Különben egyes oklevelekben a *pociores*, vagy *proceres* és a *nobiles Sicularum* mellé van sorolva az „*omnium generum*” az „*universitas Sicularum*”-ban. Midőn az „*universitas*” csak az összes Székelységre vonatkozhatik, nem jelentheti az „*omnium generum*” a három széket, illetve tán a három szék előkelő nemeseit és procereseit. Székely oklt. V. 12. l.

zette a *major exercitus*¹⁾ ki a kapitánynyal (*capitaneus*) azonos és a ki rendileg a birákkal és nemesekkel együtt a pociorokhoz — főemberekhez tartozott.²⁾

I) A Jászok és Kunok.

A királyi hadseregbe tartoztak végül a Jászok és Kunok csapatjai is. Ezek tartották fenn legtovább az ős-magyar harczimodort és felszerelést. Felszerelésük a nyil és íj (íjjász — jász.) Rendkívüli ügyességgel használták ezt, lóhátról meg gyalogosan is. Eleinte leginkább lovascsapatot alkottak, később (pld. Belgrád ostrománál 1456-ban) teljesítettek már gyalog szolgálatot is.³⁾ Volt közöttük tegzes lovascsapat, voltak kézijas és paizsos vitézek. Ezek a XV-ik században közvetlenül a király környezetében kapták hadi beosztásukat.⁴⁾ A jászkun szabadságnak különben fő jellemvonása az, hogy a jászok és kunok a királyi hadseregben teljesítették hadi szolgálatukat.⁵⁾

A szállás- és székkapitányok voltak csapatparancsnokaik. Hadi beosztásuk — legalább a korszak elején a nádor banderiumában keresendő — a ki, a mint ez eléggé ismeretes, főbirájuk is volt.⁶⁾

5. §. A derékhad.

A mint a haderőnek súlypontja a királyi haderőre nehezedett, úgy a hadseregnek fokozódtabb harczképessége — már számerejénél fogva is — a derékhadban, végső sorban pedig az általános

¹⁾ Székely oklt. I. 43. „Siculi de Chik et nominatim ex eisdem Ladislaus major exercitus (1405.).

²⁾ Székely oklt. V. 26. „tunc si potior Siculorum fuisset, puta Index vel Capitaneus, aut alter nobilis . . . si vero fuisset inferioris status, videlicet primipulus, hoc est lofew . . . si vero fuisset communis Siculus . . .“ Az 1463. évi hadiszabály szintén hamisítvány lévén — a jelen tárgyalás körébe nem volt belevonható (Karácsonyi 22.).

³⁾ Gyárfás: A Jász-Kunok tört. III. 416.

⁴⁾ U. i. 417.

⁵⁾ U. i. Oklevéltár 463. l. . . . ut ipsos eximendo a potestate Domino et Jurisdictione filiorum keverge et aliorum quorumlibet, *in statum et cetum Jazonum specialiter regiae Majestati exercituare debentium* . . . transferre . . . dignaremur. 1323.

⁶⁾ U. i. Oklt. 500. l. . . . Nicolaus Palatinus adducta secum maxima armatorum et sagittariorum suae gentis quantitate . . . cum plurimorum fratrum proximorum militum et servientium . . . famulatus exhibere curavit . . . fideles.

felkelésben keresendő. A derékhadnak működése fokozatos veszélyt tételez fel és addig nem működik, míg a királyi sereg a veszélyt elhárítani képes.¹⁾ Jellemzi a nemzeti hadsereget, hogy az a felkelő nemességből és annak jobbágyaiból állván össze, csak a király személyes vezetése alatt köteles hadba szállani,²⁾ hogy feladata csak honvédelmi, tehát csak az ország határain belül működik³⁾ továbbá, hogy a hadban állás ideje korlátozott.⁴⁾

A derékhadban is érvényesül a banderiális rendszer. Mérvadó az ingatlan nagysága. Ezen nagyság után állítandó a kellő számú portális militia, mely ha egy bizonyos számot kitesz, biztosítja a földesurnak saját zászlója alatti csapat vezényleti jogát. Ha az ingatlan ezen mértéket meg nem üti és így a földesurnak saját banderiális joga nincs, — ő maga saját hadibeosztását keresheti ugyan királyi, esetleg főtishti banderiumokban, — telekkatonasága azonban nem megy vele (csak egy időben volt erre nézve kivétel)⁵⁾ — hanem a vármegye banderiumába kerül.

Második, de nem kevésbé fontos szempontját alkotják ugyanis a derékhadnak a vármegyei banderiumok. A királyi hatalom t. i. a régi várszervezet felbomlása és az autonóm vármegye kialakítása után a castellanatusok útján tartotta fenn a vármegyékben a régi hadszervezeti kapcsolatot. A mely vármegyékben azonban ilyen castellanatusok nem voltak — ott ezen kapocs vajmi laza volt. A személyes felkelés egyéb hiányain kívül, ezen hiányon is akart a királyi hatalom segíteni, midőn a hadi szervezetet törvénnyel igyekezett biztosabb alapokra fektetni.

A vármegyéket kellett főleg ismét a hadiszervezettel kapcsolatba hozni. Ide irányultak az 1433. évi proposíciók is. Más helyen volt már említés téve róla, hogy a király óhajta szerint a vármegyékre lett volna bizandó annak megállapítása, vajjon a vagyoni állapot szerint hány tegzes lovas állítható az egyes vármegyék által? Ezen kérdéssel kapcsolatban az árvák, aggasztánok és szegények a személyes felkeléstől meg lettek volna kimérendők és ezek többen együttvéve tehetségükhöz képest közös költsé-

1) 1435: I. 1447: IX. stb.

2) 1459: XVII., XXVII., 1463: XIX. stb.

3) V. ő. 1222: VII., 1447: X., 1458: V., 1492: XVIII.

4) Pld. 1458: VI., 1459: XVI., 1463: IX.

5) 1459: I.

gen állítottak volna vitézeket.¹⁾ A tervezet szerint a hadban állás ideje ne legyen a személyes felkelésnél eddig szokásos 15 nap — hanem az terjedjen hosszabb időre. És ezen időt a szükséghez képest a hadban álló csoportra nézve állapítsa meg a király, vagy a főkapitány.²⁾ Meg lett volna állapítandó a tegzes lovasság lándzsái számára (lándzsa-alj) a zsold és pedig az egész hadjárat időre egy-egy arany forintban.³⁾ A mint tehát már ezekből is látható, a személyes hadi kötelezettség *mellé* elsősorban a vagyonhoz mért hadi kötelezettség került. Az 1435. évi (I.) törvény, mely a hadiszervezetet elvégre szabályozta, szintén már ilyen irányban intézkedik.⁴⁾ Intézkedik ezen keretek között az egybeszámitás kényszerével azon célból, hogy azon esetben, ha a kulcs egy nemesnek ingatlanjából ki nem kerül, a vagyonegység többek vagyónának összeszámitásából kerüljön ki.⁵⁾

A jobbágynélküli nemesek, ha más urnak szolgálatába szegődtek, evvel — ha pedig nem: — tehetségükhöz képest felszerelve a vármegye zászlója alatt kötelesek hadba állani.⁶⁾

Az általános felkelésnél szereplő személyes hadkötelezettség esetén pedig van helyettesítés is. Még pedig az osztatlan ingatlan után teljesítendő hadiszolgálatnál olyképpen, hogy az osztatlan állapotban közös háztartásban élő több testvér helyett csak az egyik köteles hadba állani.⁷⁾

A katonaillesztésnek kulcsa először az 1435. évi II. t.-cz.-ben állapítottatott meg. Minden 33 jobbágytelek után egy, száz után négy — ijjal, tegezzel, karddal, csákánynyal felfegyverezett lovas állítandó. Az ingatlan nagysága után tehát annyi lovas járt, a hány ezen kulcs szerint az összes ingatlan után kikerülhetett. A kiknek nincsen 33 jobbágytelkük, azok másokkal együtt — kiknek ingatlanjából ezen 33 jobbágytelek kikerül — állítják a lovas katonát.

¹⁾ 1433. évi Band. Reg. III., IV.

²⁾ U. o. V. III.

³⁾ U. i. XII. a „*pro una lancea pharetra equestris*“ nem jelenteti az egyes lándzsás és tegzes vitézt. V. ö. Kőszeghy i. h. 595.

⁴⁾ 1435. II. ... „*ipsimet personaliter aecedendo: ad quoslibet exercitus regni generalis conducere teneatur.*“ (t. i. a telekkatonaságot is) és 1435: III.

⁵⁾ 1435: II. 1. §.

⁶⁾ 1435: III.

⁷⁾ 1435: IV. 1463: XV.

Az 1454. évi IV. t.-cz. közelebbről a *jobbágykaput* jelöli meg a hadbaállítás alapjaként és pedig minden száz kapu után négy tegzes lovas és két, — tegezzel, paizsszal és kopjával ellátott gyalogos állítandó. Ezen utóbbi intézkedésből látható, hogy a most jelölt időben a derékhadban is már megnövekedett a gyalogságnak jelentősége. Ezen törvény szerint tehát száz porta után (*militia portalis*) hat ember volt állítandó. A törvénynek egyéb intézkedései is, különösen azok, a melyek a haderő pontos kiállítása érdekében súlyos büntetésekkel sújtották azt, a ki katonáit kiállítani elmulasztotta — mert a hiányzó lovasért tizenhat, a hiányzó gyalogosért tíz arany forint volt a mulasztó ingatlanjaira vezetendő végrehajtás terhe alatt fizetendő¹⁾ — elég súlyosak voltak. Ezen okból a király és az országgyűlés együtt kötelező ígéretet tettek arra, hogy ilyen szokatlan — csak a közelgő török veszély által indokolt súlyos megterheléstől — a jövőben a nemességet megkímélik. Hivatkozik e mellett a törvény a rendes, szokásszerű hadiszolgálatra — a mely a jövőben a most elrendelttel ellentétben, alkalmaztatni fog.²⁾ A hadiszolgálat rendes kulcsaként pedig a Zsigmond idejéből származó kulcs tekintendő. A Zsigmond-féle hadi szervezetre különben későbbi törvények is hivatkoznak.³⁾

Az 1459. évi törvényhozás a katonaállítás kulcsát a jobbágyak számával hozza kapcsolatba. Minden egyes — urának bért fizető — huszadik jobbágy után állítandó egy — karddal, paizsszal, tegezzel és nyíllal, vagy az utóbbi helyett lándzsával jól felfegyverzett lovas.⁴⁾ Nem számítatnak azonban össze a zsellérek, a kik fizetik a kamarai hasznót,⁵⁾ de igenis összeirandók az Oláhok, Ruthének és Szlávok, a kik a *lucrum camerae*t nem fizetik és így hadkötelesek.⁶⁾ Ez utóbbiak ha más módon is szoktak hadiszolgálatot teljesíteni — ezen mód rájuk nézve az összeírás mellett is épségben marad.⁷⁾

Ezen korszaknak rendes adója a «*lucrum camerae*», később

¹⁾ 1454: XI.

²⁾ U. i. XIV. Ilyen ígéret különben később is tétetett; pld. 1463: XVIII.

³⁾ Pld. 1459: VI. 1471: VII. t.-cz.

⁴⁾ 1459: X.

⁵⁾ 1459: XI.

⁶⁾ 1459: XIII., XXXII.

⁷⁾ 1459: XXXII. 2. §.

«Tributum fisci regalis». A hadi adó: «taxa», «contributio» vagy «subsidium» a csapatok fenntartására szolgál. A korszak elején nemcsak a felszerelés, de a csapatoknak eltartása is a nemességet terhelte.¹⁾ A hadi adó előbb a tiszti banderisták, illetve a vármegyék rendelkezésére bocsájtatott,²⁾ később azonban³⁾ kincstárilag kezeltetett. Minőségileg rendkívüli természetű. A hadi adónak ezen természeténél fogva a törvényhozás ebbe másféle közterheket szokott beszámítani, vagy a nemességet másképpen kárpótolni ezen rendkívüli megterheltetés ellenében. Persze maguk a nemesek és a curiájukban tartózkodó jobbágyok és szolgák ugy sem estek a hadi adó — dica — alá,⁴⁾ épp oly kevésbé az egytelkes nemesek sem.⁵⁾ Szerepelt a dicának kárpótlásaként, a lucrum cameraenak a dicába való beszámítása.⁶⁾ Kárpótolja a törvényhozás a dicával terhelt nemességet sónak kiosztásával,⁷⁾ de még a hadi szolgálat alól való felmentéssel is.⁸⁾ A hadakozás kötelezettsége és az adófizetés között különben is van bizonyos összefüggés. Az hadakozik, a ki hadi adót nem fizet⁹⁾ s midőn a hadi adó beszámítódott a lucrum camerae-be, elengedték ezt annak, a ki hadakozott,¹⁰⁾ de nem volt hadköteles az, a ki azt fizette. Ezért nem kerültek pld. 1459-ben összeírás alá a zsellérek, — de fizették a lucrum cameraet. Azért voltak hadkötelesek a ruthének, oláhok és szlávok — mert nem fizették a lucrum cameraet. És mert az egytelkes nemesek szükség esetén fejenként keltek fel — taxa alá nem is estek.¹¹⁾

Az 1459. évi törvényhozás¹²⁾ szerint a csak tíz jobbágygyal bíró nemes személyesen köteles hadba szállani. És az 1463. évi törvényhozás a kulcs megállapításánál is innen indul ki. Ugy az egytelkes, mint a csak tíz jobbágygyal bíró nemesek személyesen kelnek fel,

¹⁾ 1454: VIII., 1459: XXI.

²⁾ 1500: XXI.

³⁾ 1518. (bácsi) I.

⁴⁾ 1470: III.

⁵⁾ 1472: X.

⁶⁾ Kovachich Syll II. 206. I. 1474: V.

⁷⁾ 1474: II.

⁸⁾ Pld. egy évig a nemesség nem tartozik felkelni: 1468: XV., 1478: I., II., 1474: VII.

⁹⁾ 1439: XIX.

¹⁰⁾ 1467: VII.

¹¹⁾ Pld. 1519. (bácsi) XXXIX.

¹²⁾ XXIII.

azon nemesek pedig, kiknek tiz és husz között van jobbágyuk: egy lovast, kiknek husz és harmincz között: két lovast állitanak és így tovább minden tiz jobbágy után egy lovast. A praelatusok és bárók szintén ezen kulcs szerint kötelesek állítani katonáikat,¹⁾ azonkívül igen természetesen maguk is hadba szállanak.²⁾ Az 1492. évi törvényhozás a kulcs megállapításánál ismét visszatért a huszas alaphoz. De nem a jobbágyok száma képezi alapját a számításnak, hanem ismét a porta. Az 1492. évi XX. t.-cz. szerint ugyanis minden husz kapu, azaz egy egész jobbágytelek után állitanak ki egy lovas katonát, a ki legalább is lándzsával, paizszal és ijjal, lehetőség szerint pánczéllal is legyen ellátva. Ugyanily felszerelésű katonát állitanak az egytelkes nemesek minden tiz ház vagy udvar után.³⁾ Az 1498. évi XVI. t.-cz. megint lejjebb szállította a kulcsot. Most úgy határozza a törvény, hogy a husz porta utáni kulcs helyébe a harminczhat porta utáni kerüljön. A déli vidékek vármegyéiben pedig (Pozsega-, Valkó-, Szerém-, Bács-, Csongrád-, Csanád-, Zaránd-, Torontál-, Arad-, Temes- és Békésmegyékben) minden 24 porta után állittassék egy paizszsal, lándzsával, pánczéllal, bőr- vagy érczsissakkal ellátott lovas. Az egytelkesek azonban itt szintén (összesen) 36 jobbágytelek után állítanak egy ilyen fegyverzetű katonát. A 1518. évi (tolnai) II. t.-cz. ismét a huszas kulcsra tér vissza. Minden 20 jobbágytelek után egy, legalább lándzsával és paizszsal felfegyverzett lovas állítandó. Ezen huszas kulcs járja az egyháziak által tizedük fejében kiállítandó katonaságuk mellett — kijáró csapatoknál is.⁴⁾ Az északi vármegyékből pedig nem lovasok, hanem puskás gyalogosok állítandók.⁵⁾

Az 1523. évi törvényhozás (20. t.-cz.) az egytelkes nemeseknek ismét személyes felkelését rendelte el. A törvény a hadi kötelezettség teljesítése körül bekövetkezett hanyatlást eléggé jellemzően azon rendelkezésével fejezi ki, hogy az egytelkes nemesek ne kocsin, hanem vagy lóháton, vagy gyalog vonuljanak ki. Az egytelkes nemesek, a mint ezt a fentiekből láthatni, vagy tehetségük-höz képest, közösen állítottak ki katonát, vagy pedig személyesen

¹⁾ 1463 : II.

²⁾ „Secum exercitantes, ducere debeant“ u. o.

³⁾ 1492 : XX.

⁴⁾ U. i. III. cz.

⁵⁾ 1518. (tolnai) VI.

— tehetségükhöz képest felszerelten teljesítettek hadi szolgálatot a vármegyei bandériumban. Midőn a törvények az egytelkes nemesekről ily módon intézkednek, ezen intézkedés nem vonatkozik az ő személyes (általános felkelési) hadi kötelezettségükre,¹⁾ hanem a hadi kötelezettségnek dologi oldalára, a nemességnek általános katonaaállítási kötelezettségére. Minthogy az egytelkes nemesnek jobbágya nincs, vagy a szegényebb nemesnek nincs *annyi* jobbágya, a kikre a kulcs értelmében a hadi kötelezettségnek dologi része áthárítható volna, a törvény annak surrogátumaként vagy többeknek együttes vagyoni erejét veszi alapul (1459:XXI.), vagy a nemest személyesen kötelezi a hadi szolgálatra (a dologi áthárítás helyett per capita pld. 1518. toln. II. 1. §.) és vagyoni tehetségéhez méri felszerelését (pld. 1475:III. t.-cz.). Így tehát tulajdonképpen az egytelkes nemesnek ezen hadi szolgálata a jobbágyéhoz hasonló. S ezért emelik ki a törvények, hogy az egytelkes nemes (tehát daczára ennek) a dica alól mentes. Az 1519. évi (bácsi) XXXIX. t.-cz. ezt a nemességnek legjellegzetesebb ismertetőjével világítja meg, avval t. i. hogy az egytelkes nemes is részes az általános nemesi felkelésben.

A korszak vége felé úgy mint a királyi hadseregben, úgy a derék hadban is szélesebb körben terjed a zsoldos rendszer.²⁾ A hadi kötelezettség teljesítése körül bekövetkezett lanyhaság a főnemeseknél a jobbágyok számának eltitkolásában, a nemeseknél pedig az általuk a zsoldosok tartására beszedett taksák kezelése körül tanúsított szabálytalanságban nyilvánult meg. S ezért intézkedett az 1518. évi (bácsi) I. t.-cz. a jobbágyok hivatalos összeírásáról és a taksáknak kincstári kezeléséről. A zsoldos rendszernek mindinkább túlsúlyba jutását és a nemességnek személyes hadi kötelezettségétől való idegenkedését legjobban mutatja az 1522. évi (budai) országgyűlés 23. czikke, mely azt határozza, hogy a praelatusi és főtishti banderiumokon kívül a jövő hadjáratban senki sem köteles jelen lenni vagy hadakozni, hanem a begyülendő adóból (kincsből) fogadtassanak fel zsoldosok. A tiszti banderisták részére pedig még nagyobb számban, mint előbb. Persze a közvetlenül fenyegető török veszély az országgyűlés figyelmét a katonaaállítás kulcsára is ráterelte ismét. Az 1523. évi

¹⁾ V. ö. 1433:III.

²⁾ V. ö. 1522. (budai) LII

XVIII. t.-cz. ugyan a tizes kulcsot fogadta el, de az 1526. évi (rákosi) IX. t.-cz. még ezen is túlmént. Annyi katona állítandó, a mennyit a nemesség vagyoni viszonyai megengednek. Végzsükség esetén pedig a jobbágyok is, a király rendelkezéséhez képest egy ötödrészben, vagy még fejenként is — ezt azonban a törvény csak a legvégső esetben engedi meg — hivandók hadba. Így a jobbágyosság a mellett, hogy fizette a subsidiumokat, — mert az ezekkel megterhelt nemesség a jobbágyoktól szedte be azokat¹⁾ — idővel még a fejenkénti hadi kötelezettséggel is meg lett terhelve.

Fontos kérdés volt a kulcsnak megállapítása. Szükségesnek tartotta a törvényhozás, hogy ez hatóságilag történjék. De a vármegye autonomiájának megfelelőleg vármegyei hivatalos közegek által végeztette az e körüli teendőket, sőt még a nemességnek sajátlagos érdekét is szem előtt tartva, annak is engedett bizonyos befolyást a kulcs megállapításánál.

Ezen álláspontot már az 1433. évi propositiók is jelezve,²⁾ az 1435. évi VI. t.-cz. a kérdést olyképpen oldotta meg, hogy a megyei összes birtokosoknak — legyenek azok maga a király, a királyné, bárók vagy nemesek — jobbágysági a szolgabíró által irandók össze, a ki mellé a vármegye nemessége választ egy bizalmi férfit a köznemesek sorából, nem pedig a hatalmasok közül. Ezek a jobbágyokról lajstromot készítenek, melynek mását a megyei ispánnak szolgáltatják át.³⁾ Később a megyeispán kapja az eredetit és mását a király.⁴⁾ A korszak vége felé az eredeti lajstromok a királyhoz küldettek. Ezeket a tárnok házában őrizték.⁵⁾ Az 1459. évi törvényhozás szerint a lajstromozókat maga a király jelöli ki a vármegye nemesei közül. Ugy látszik, hogy a lajstromozást végző tisztség közkedveltségnek nem igen örvendett; lehetséges, hogy a vármegyei lajstromozás nem is volt nagyon pontos. Ezért vette kezébe az eljárást maga a királyi hatalom. Következtethetni erre az 1459. évi XIII. t.-cz.-nek azon rendelkezéséből, hogy az összeírói tisztség elfogadására a nemességet ötven márka birság terhe mellett kényszerítették. Minthogy a hadi adó portánként, illetve jobbágyonként való összeszámitás alap-

¹⁾ 1521 : XXI.

²⁾ 1433 : IV.

³⁾ 1435 : VI.

⁴⁾ 1459 : XIV.

⁵⁾ 1500 : XXII.

ján vettetett ki,¹⁾ ezen összeszámitás pontosan megadta a portáknak, illetve jobbágyoknak számát. A törvényhozás ezért néha eltekintett a katonaállítás céljából történendő ujólagos összeszámitástól, és ezt csak ott végeztette újból, a hol adóösszeírás nem történt. A katonaállítás alapjául pedig a hadi adó beszédese végett készített lajstromokat fogadta el.²⁾

Az 1498. évi XV. t.-cz. megint a szolgabírákra, és a nemesek által választott bizalmi férfiakra bizza az összeírást, kik eskü alatt végzik eme megbízásukat.

A továbbiakban a törvényhozás inkább a rendkívül zilált pénzügyi viszonyok rendezését kísérelte meg, hogy ezzel kapcsolatosan minél nagyobb számban lehessen zsoldos csapatokat tartani.

Zsigmond király az ő 1433. évi Banderialis Regestrumával tulajdonképpen a harczy képességében lehanyatlott nemesi, személyes hadviselést akarta pótolni. Az általános nemesi felkelés helyébe akarta szervezni a megyék szerint, azok nemesei által vagyoni képességük arányában állítandó banderiumokat.³⁾ Akarta ezt különösen azért is, hogy a szegényeknek fegyvernélküli megjelenését, az aggoknak és még fegyverviselésre alkalmatlanoknak a seregben való szereplését megszüntesse.⁴⁾ El akarta ezzel érni a hadi teher egyenlő szétosztását s ugyanezen cél lebegett szeme előtt akkor is, a midőn a kijelölendő kulcs szerint kiállítandó banderiális jutalék iránt azon nemesekre nézve is intézkedett, a kik másoknak szolgálatában állanak.⁵⁾

A Zsigmond király által célba vett ezen helyettesítése a személyes felkelésnek azonban kizárólagosan nem érvényesült, hanem a későbbi törvényhozásban I. a személyes felkelés és II. a dologias hadi kötelezettség egymás mellett szerepel. De azért a telek után kirótt katonaság (II.) adja a harczosoknak zömét a vagyon arányában s midőn a törvények a derékhadnak kiállítását elren-

¹⁾ 1467: IV.

²⁾ 1463: II.

³⁾ 1433: VIII. „ut si modo praemissa per ipsam communitatem nobilium . . . dicti equestres ex eorum medio pro Exercitu generali deputati.“ Lsd. Kovachich Syll. I. 396. Ugyanezt még tisztábban fejezi ki az 1433. XVIII. cz. „... oportunum sit... sic disponere... et providere de comitatibus quorum nobiles... pro defensione Regni... sunt deputati sive per singula capita secundum antiquam consuetudinem Regni veniant sive de quolibet Comitatu pharetrarii sub certo numero mittantur...“

⁴⁾ U. i. 397. 1433. IX.

⁵⁾ 1433. XI.

delik s annak a királyi, a tiszti és praelatusi banderiumok utáni szereplését kívánják, intézkednek egyuttal (I.) a nemeseknek felkeléséről is.¹⁾ Ide (I.) vezetendők vissza azon intézkedések, a melyek a nemességnek a felkelésben hiány nélküli részvételét czélozzák, mint az egytelkes és szegényebb nemeseknek a haditeherben való mikénti szereplését — miről már volt szó — továbbá ugyane sorolandók azon intézkedések, a melyek a kiskoruak, a szolgálatban állók, az özvegyek helyettesítésére, az otthon lévő előkelők hitvestársai érdekében kivételesen a hadba vonulástól felmentett nemesekre vonatkoznak. Természetes folyományai a hatályában fenn tartott személyes felkelésnek még azon intézkedések is, a melyek a szolgálati határidőnek megszorítására, a szolgálatnak az ország határai közé szorítására, a felmentésekre, a hadba állásnak a király vezényletéhez fűzésére vonatkoznak, továbbá azok is, a melyeknek czélja az, hogy a hadikötelezettség teljesítése körül bizonyos sanctióval ellátott kényszereszközök álljanak rendelkezésre.

A banderiális szervezetben pedig (II.) a személyes és az ingatlan nagyságához fűzött védelmi rendszer összekapcsolása eredményezi a banderiumok létszámának emelkedését és ennek biztos alapokra fektetését, eredményez egy a törvény által biztosított széles alapot, a melyen a védelmi rendszer nyugszik. Ezzel (II.) függenek azután össze mindazon kérdések, a melyek a banderiumi joggal, a létszámmal, a telekkatonaságnak hol teljesítendő szolgálatával, a banderiumok főuri és vármegyei csoportosításával, azoknak ellátásával, a zsoldosokkal való kiegészítésével és a hadsereg fenntartásával vannak kapcsolatban.

Minthogy a derékhad két most említett csoportjának (I. és II.) összekapcsolása után még mindig divtak bizonyos felmentések, a melyek (III.) egyes hadképes elemeket a hadiszolgálat alól kivontak,²⁾ törvényeink az általános felkelés mellett, a mely pedig lehetett *általános* vagy *részleges*, az ország bizonyos területére, vidékére vagy egyes megyéire kihatólag — az összes haderőknek szereplésével ismerik még a fejenkénti felkelést is — per capita.³⁾

A mi a most jelzett kérdések első csoportját illeti, (I.) tehát

¹⁾ 1435: II., 1445: XXI. 1., 2. §§. 1454: IV., VII., VI. 1458: V., VI. 1459: X., XVIII. 1463: V., VIII., IX., XVI. 1492: XIX., XX., 1498: XVII., XVIII. stb.

²⁾ Pld. 1459: XXXVI., XXXVII., XXXVIII. stb.

³⁾ 1459: XLIX.

azon intézkedéseket, a melyek azt czélozzák, hogy a hadiszolgálat alól ki ne vonja magát senki, ez terheljen aránylagosan mindenkit, továbbá azon intézkedéseket, a melyek az általános felkelésnek a nemesi jogok által korlátolt minőségére¹⁾ és a fegyelem fenntartására vonatkoznak — röviden álljanak a következők:

Hogy a hadkötelezettség alól történtek felmentések, eléggé bizonyítják a formulák. Mindenesetre sűrűbben fordultak elő ilyenek — különben nem készítettek volna formulákat ezen esetekre.²⁾ A törvényhozás azonban midőn a hadi kötelezettséget egyáltalánosította, annak pénzben való megváltását főbenjáró büntetés terhe alatt betiltotta³⁾ és mindennemű kivételt megszüntetett.⁴⁾ Az egytelkes és szegényebb nemesek hadi kötelezettségét szabályozta — mire már fentebb kiterjeszkedtünk.

A mágnások és nemesek kiskoru fiainak és árváinak⁵⁾ a hadiszolgálatra testi gyöngeségük folytán alkalmatlanoknak, az aggoknak és özvegyeknek⁶⁾ hadi kötelezettségét is rendezte. Ezek helyett ugyanis harcosok küldendők a seregbe. A bárók és előkelő nemesek nejeinek udvartartásához tartozó hivatalnokok, mint az udvarnagy, a pinczester és az asztalnok — a kik ezen szolgálatban visszamaradhatnak — továbbá a várak őrzésére visszamaradt várnagyok és néhány nemes, maguk helyett szintén kötelesek jobbágyokat küldeni a seregbe.⁷⁾ Minthogy ez tulajdonképpen személyi helyettesítés, — ilyen szolgálatban állóknak egyéb hadi kötelezettsége is épségben fennmarad.⁸⁾

A nemesi felkelésnek sajátlagos személyes hűbéries jellegű feltételeihez tartozik, hogy csak a király fővezénylete mellett köteles működni, hogy hadi kötelezettsége időhöz és az ország határaihoz van kötve, tehát védelmi természetű.

A működés idejével szoros kapcsolatban áll igen természetesen a tábor helyén való pontos megjelenés és a hadviselés idejének teljes kitöltése, tehát olyan irányu cselekmények beszünte-

¹⁾ Lsd. az aranybullát.

²⁾ Kovachich Form. Soll. Styli 554., 469.

³⁾ 1454. XII.

⁴⁾ 1463 : V.

⁵⁾ 1454 : IV.

⁶⁾ 1463 : VI. 1. §.

⁷⁾ 1463 : VI., VII.

⁸⁾ 1518. (tolnai) V. t.-cz.

tése, a melyek a tábornak időelőtt való elhagyásával követtetnek el, melyeknek legsúlyosabb esete a hadból való szökés. Az utóbbi kérdések magától érthetőleg legnagyobb részt a seregnek dologi hűbéries alkotó elemeire — a telekkatonaságra nézve is állanak, mert hiszen ez adja meg az egész szervezetnek banderialis jellegét és a jelzett kérdések az általános fegyelemmel függenek össze. Kivétel azonban a telekkatonáknak belföldön való alkalmazása körül van, mert ezek pld. Mátyás alatt külföldre is alkalmaztattak.

A mi a derékhadnak működési idejét illeti, ugylátszik, hogy az eleinte tényleg csak tizenöt napra terjedt. Az 1433. évi banderiale Regestrum VIII. cikkéből lehet ezen időre következtetni. Kovachich ugyan¹⁾ ezen cikket olykép magyarázza, hogy a támadást köteles a derékhad tizenöt napon át együtt maradva kivárni — a mint ezt az 1458. évi VI. t.-cz. rendeli. A Regestrum XIX-ik cikke azonban alig hagy kétséget az iránt, hogy a csapatok együtt maradásának ideje tényleg csak tizenöt nap volt.²⁾ Az 1459. évi XVI. t.-cz. a megyei banderiumoknak hadviselési idejét ezen jelzett évben a király rendelkezéséhez képest három havi időre szabta meg. A nemesség a király személyes vezetése alatt az ország határán belül köteles csupán harczolni,³⁾ de a telekkatonaság kapitányai alatt három havi időn belül az ország határain kívül is alkalmazható — ha a király akarja.⁴⁾ Ez a már fentemlített kivétel a derékhad egy részének csakis belföldön való alkalmazhatása alól. A három havi hadban állást megismételi az 1463. évi XIV. t.-cz. is.

A táborban való pontos megjelenés kötelességét a jogszokás már Nagy Lajos idejében fejvesztés sanctiójával látta el. A főkapitány, a midőn a hadbavonulást 15-öd napra tűzte ki, egyuttal megjelölte a bevonulás helyét is. A behívott várnagy oda köteles bevonulni — «quia caput perdetis.»⁵⁾ A pontos bevonulással foglalkozott a Regestrum is⁶⁾ és súlyos büntetéssel kívánta sújtani azt, a ki a tábort a megállapítandó határidőn belül elhagyja.⁷⁾

¹⁾ Kovachich Suppl. I. 357. l.

²⁾ U. i. 407. l.

³⁾ 1459. XVII.

⁴⁾ U. i. XVIII.

⁵⁾ Fej. IX. 2. 206: „ergo ad decimum quintum diem, cum nobis.“ 1352.

⁶⁾ 1433. XIV.

⁷⁾ U. o. XV.

A fegyelem fenntartása érdekében foglalkozott azután ezen kérdésekkel a törvényhozás is. Az 1435. évi VII. t.-cz. megkivánja a táborban való pontos megjelenést és pedig úgy a hadseregnek rendes tagjaitól, mint a zsoldosoktól. Ugyanezen törvény szerint a bevonulás megtagadása, a szándékos késedelmes megjelenés az ütközet kikerülése céljából, vagy az eltávozás a háboru befejezése előtt, birtokvesztéssel büntetendő. A mint a forrásokból látható, ilyen büntetéseket tényleg ki is szabtak. Az ország területének illetékes fővezére mondta ki azokat.¹⁾ A midőn az 1454. évi XIII. t.-cz. ezen rendelkezést a nemesekre nézve a hadból való szökést illetőleg megismétli, a nem nemeseket és azokat, kik uraikat a háboruba követni nem akarják, fejvesztéssel sújtja. Hasonló büntetésbe esik az, a ki a táborban pontos időre meg nem jelenik. (XVI. t.-cz.) A hadból való szökés az 1459. évi XLV. t.-cz. szerint vagyon és fejvesztéssel büntetendő. Az eltávozónak ura tisztító esküvel mentheti magát. A pontos megjelenés esetére intézkedik még az 1459. évi XLII. és az 1463. évi XV-ik t.-cz. is. Az első a királyi levél kiadásától huszadnapra kívánja a felkelést, huszonötöd napra pedig a táborban való megjelenést. Az 1463. évi XX-ik t.-cz. szerint pedig a hadba vonulást megtagadó praelatusok, bárók, nemesek azon költségek kétszeresében marasztalandók el, a melyeket hadbaszállás esetén a felszerelésre kénytelenek lettek volna fordítani. Ezen összeg erejéig a király a vonakodóknak javait lefoglalhatja addig, a meddig a büntetési összeg ki nincs fizetve. A ki pedig a foglalásnak nem enged — hűtlenségbe esik. A vármegyei nemességet a hadba vonulás körüli engedelmesség megtagadásaért az 1521. évi LVII. t.-cz. jószágvesztéssel sújtja. A hadvezetőknek azon célból való megvesztegetése, hogy a hadi szolgálat elengedtessek — szigoruan tiltva volt. Ugy a megvesztegető, mint a megvesztegetett hatalmaskodásban fejeváltsággal ítélendő el.²⁾

Áttérhetünk már most a fentjelzett kérdések második csoportjára, (II.) azokra t. i. a melyek a *derékhad banderiális szervezetére vonatkoznak*.

A derékhad banderiális szervezete tulajdonképpen két csoportból áll. A főnemesek (nem főtisztek) és a vármegyék banderiumai-

¹⁾ Fejér XI. 140.

²⁾ 1459: XXIX.

ból. Ezek közül az utóbbiaknál van a hadiszervezetnek súlypontja. Az előbbienek kiváltságosak és változók, mert a *banderiális joghoz vannak kötve*. Ez pedig nem állandó, hanem változó, mert a vagyoni hullámozásával van kapcsolatban. Amint különben már említve volt, a banderiális jognak legelső alapja a jogszokás. Legeleinte a főnemesek és nemesek versengése hozta létre a banderiumokat. Ezen versengés vontá bele a jobbágyokat a főuri banderiumokba. Történt pedig ez eleinte önként. Ezért nem volt szükség a banderiális jognak törvényes megállapítására. Az Anjouk kihalása után azonban már a szükség követelte a törvényhozás intézkedéseit. És pedig annál is inkább, mert a királyi hatalom a hadiszervezetben ennek dologi elemét tolta előtérbe a személyes felkelés rendszere mellett. De ezen dologi elem számától függött maga a banderiális jog is. Az előtérbe került dologi elem mellett pedig különösen a vármegyében szerepel a személyes felkelés.¹⁾

Szükséges volt a banderiális jognak törvényes megállapítása később azért is, mert a nemesség részéről azon célzattal, hogy saját katonasága a megyétől elvonassék s ő maga is a vármegyétől (különösen a hadi adó közvetlen kezelése okából) függetlenítessék, — az önálló csapatvezetőség már aránylag kevés telekkatonaság mellett is gyakoroltatott. Ezen törekvéseknek szélesebb körökben való elterjedése pedig a vármegyei banderiumoknak létszámát és harci képességét tetemesen alább szállította és a hadseregnek egységét még jobban meglazította és szakadozottságát még inkább elősegítette volna. De idővel, a közállapotok bomlása idejében számolni kellett a megváltozott gazdasági viszonyokkal is. Apadt a katonaaállítási képesség. Ezért a banderiális jogot csekélyebb létszámhoz kellett fűzni mint előbb. Az uri banderiumoknak száma, de azok létszáma is apadt. Kevesebb volt az uri banderium. De csekélyebb számú katonaság kiállításától függött maga a banderiális jog is.

A banderiumok első korszakából való források általában azoknak nagy létszámáról adnak tanúságot.²⁾ A regestrum az uri

¹⁾ Pld. 1454: VII., 1459: XXIV. 1463: XVI. t.-cz.

²⁾ Fejér. X. 2. 420. „gentibus armigeris, militibus fidelibusque suis asseclis antefatis, sub suo vexillo uberrime tunc ibidem aggregatis” .. 421. „... Cum vexillo suo valido armigerorum prepollente ceti...”

banderiumoknak létszámát még változó számokban mutatja. Előfordulnak banderiumok 50, 100 és 200 lovassal.¹⁾ Valószínű, hogy az uri banderiumoknak létszáma idővel szintén 500 emberre növekedett. A létszámnak változó magassága és a fentemlített egyéb okoknál fogva a korszak vége felé az 1492. évi XX. t.-cz. állapította meg az uri banderiumok létszámát. Az egészekét 400-ra, a félbanderiumok létszámát pedig 200-ra tette. Meghatározta a törvény a fegyvernemet is. A létszámba tartozó katonának felerésze nenéz, felerésze könnyű lovasokból — huszárokból álljon. A hercegek (Korvin János²⁾ és Ujlaky Lőrincz) és szabad grófok (Zápolya István szepesi gróf,³⁾ a Szentgyörgyi és Bazini grófok, a Frangepánok és a Corbaivak) hadkötelezettsége iránt pedig az 1492: XXI. t.-cz. intézkedik. Ezek vagyonuk és jobbágyaik száma szerint olyképpen vonuljanak ki, mint a zászlós urak.

Ezen intézkedéseket megismétli az 1498. évi XXII. t.-cz. és a főtiszti banderistákon kívül egyenként felsorolja a szabad grófokat és főnemeseket, kiknek banderiumi joguk van. Ezeknek sorát kiegészíti az 1500. évi XXI. t.-cz. még tíz, névszerint felsorolt udvarnokkal, a kiknek szintén van önálló banderiumi joguk. A csapatok fentartására megállapított hadi adó ezeknek ingailanjaira is kirovandó és a beszedett adó az ő kezükhöz adandó.⁴⁾ Ezen tíz személy tehát telekkatonáival együtt époly kevéssé kerül a vármegyei banderiumba⁵⁾ mint a többi banderiumi joggal bíró főnemes. Az előbbiek telekkatonasága csak akkor kerül a vármegyei banderiumba, ha a király szolgálatában avagy követségben nincsenek elfoglalva.⁶⁾

A nem banderista nemesek azonban a *vármegye banderiumába tartoztak*⁷⁾ telekkatonáikkal együtt. Ezeket ugyanis, a mint említve volt, csupán a tiszti banderisták vihették magukkal tiszti csapataik kiegészítése végett. A más uraknál szolgálatban álló nemesek telekkatonasága azonban a vármegye banderiumába tartozott. Csupán a szolgálati ur pénzén felfogadott zsoldosokat

¹⁾ V. ö. Kovachich : Suppl. I. 444—448. l.

²⁾ V. ö. Kovachich : Suppl. II. 270.

³⁾ U. o. és Wagnernál An. Scep. I. 145.

⁴⁾ 1500: XXI. 6. §.

⁵⁾ 1518: II. (bácsi).

⁶⁾ 1500: XXI. 8. §.

⁷⁾ 1518: II. (bácsi).

vihették magukkal az urnak banderiumába.¹⁾ Ezen szabály alól — a mint már jeleztük — csak az 1454. évi VII. t.-cz. tett kivételt — mely ideiglenesen megengedte, hogy ezen nemesek magukkal vihessek telekkatonáikat. Ha valamely nemesnek különböző vármegyében volt ingatlanja és így több vármegyében telekkatonasága is, az összes telekkatonaság azon vármegye banderiumához csatoltatott, a melynek területén az ingatlanok tulajdonosa lakik.²⁾ Lehetőség, hogy ezek körül visszaélések történtek, hogy egyik-másik nemes más vármegyében lévő ingatlanját eltagadta, hogy ne kelljen onnan katonákat állítania. Az 1463. évi XVI-ik t.-cz. ezért, a midőn a több vármegyéből kikerülő telekkatonaságnak a birtokos nemes által leendő egységes vezetését ujólag megengedte, bizonyos ellenőrzést állapított meg a körül, hogy egy és ugyanazon birtokos nemesnek összes telekkatonasága tényleg kiállíttassék. A másik megye ispánja vagy alispánja által kiadott bizonyságlevéllel kötelesek a más megyebeli telekkatonák jelentkezni, a mely levélből azoknak kötelező száma kiviláglik. A kik a törvény rendelkezését figyelmen kívül hagyják, vérdíjjuk magasságában birságotlatnak meg.³⁾

A vármegye banderiumába tartoztak a városoknak mint földesuraknak jobbágyai is, a kik a vármegye területén lévő ingatlanok után állíttattak.⁴⁾ A korszak vége felé a vármegyék is tartottak zsoldosokat.⁵⁾

A vármegyei banderiumnak parancsnoka rendesen a megyei ispán. Történeti folytatása ez a várispán katonai szereplésének. A várispánnak a király adja a megbízást. De nincs annak személyéhez kötve. Más is megbizhat a vármegyei banderium vezetésével.⁶⁾ Ezekből lettek azután idővel a vármegyék kinevezett kapitányai.⁷⁾ A felkelésre vonatkozó parancsot a király⁸⁾ vagy a főkapitány intézte a vármegyéhez, annak ispánjához vagy alispánjához.⁹⁾

¹⁾ 1459 : XXV.

²⁾ 1459 : XXIV.

³⁾ 1463 : XVI.

⁴⁾ 1525 : XIX.

⁵⁾ 1522. (budai) XLII. t.-cz.

⁶⁾ 1459 : XIV.

⁷⁾ 1522. (budai) LII.

⁸⁾ Pld. Fej. X. 4. 77. l.

⁹⁾ *Pesti* : Oklevelek Temes vármegye történetéhez 286.

Az ország egyes részei a honvédelem szempontjából külön rendelkezések alá tartozván (pld. Erdély vagy Horváth-Szlavonország¹⁾ stb.), részleges és különös felkelések esetén a felkelésre vonatkozó parancsot a király közvetlenül ezen országrészekhez intézte. Ezen parancsokban azután benne voltak a hadi felszerelés beszerzésére vonatkozó figyelmeztetések is.²⁾

A csapatok fegyelme és a lakosok vagyonbiztonsága érdekében a törvényeknek egész sorozata tiltja a nemesek házaiban való descensust, az élelmiszerek önkéntes pénznélküli beszerzését s utasítják a törvények a katonaságot, hogy csak saját költségén és ne fosztogatásból éljen.³⁾

A csapatok eltartására szolgál a hadi adó.⁴⁾

Abból kifolyólag, hogy a megerősítés kötelezettsége első sorban a királyt illeti meg, de másrészt azon oknál fogva is, hogy a birtokaristokratia különösen ezen korszak elején erős váraikra támaszkodva, a királyi hatalommal sok helyen daczolt: — a várépítés királyi jognak tekintetett. Ezért ehhez külön királyi privilegium volt szükséges.⁵⁾ Ha várak ilyen engedély nélkül épültek — a mi igen sokszor egyes királyok elhunytá után és az új király választása közötti időközökben történt — maga a törvényhozás rendelte el ezen váraknak lerombolását — kivéve, ha ezek egyes vidékeken országos érdekűeknek el nem ismertettek. A lerombolást elmulasztó személy hütlenségbe esett.⁶⁾

6. §. *A vízi haderő.*

A) A Dunai haderő.

A Duna az országon keresztül vezető nyílt közlekedési útként kínálkozott. Ezen nyílt útnak megvédéséről korán kellett gondoskodni. S minthogy egyrészt a megerősítési eszközök egyikének a vizet tekintették mindig (várarkok stb.), a Duna mellett lévő véghelyek megvédésével a Dunának védelme szintén szorosan függ

¹⁾ V. ö. Teleky: Hunyadiak kora. IX. Okt. 99—101. Itt a horvát bánhoz van intézve a bizonyos számú harczosok állítására vonatkozó felmentést tartalmazó figyelmeztetés is.

²⁾ Pld. Fejér IX. 4. 49. l.

³⁾ Pld. 1474. XV. stb.

⁴⁾ Pld. 1500: XXI. 1. §. stb.

⁵⁾ V. ö. Fej. IX. 3. 235. l.

⁶⁾ V. ö. 1458: VI., 1471: XXIX., 1492: XV.

össze. A végvidékek védelme pedig főleg a király kötelessége volt. Ígyképpen a dunai haderő szintén a királyi haderőnek kiegészítő része és szorosan össze is függ a végvárak katonai szervezetével. Sokszor az egyes végvárak katonai állományával van kapcsolatban a dunai haderő.

De másrészt szükség volt ezen haderőre a szárazföldi csapatoknak és hadi eszközöknek továbbítása, ezeknek egyik partról a másikra való átszállítása, az élelmezés lebonyolítása stb. okából is.

Dunai haderőnk volt már a Szt. István-féle államszervezet korszakában is.

Valószínű, hogy létszámának első elemei azon királyi szolganepekből kerültek ki, a kik a folyamok mentén telepítettén le, közvetítették a rév- és hajóközlekedést a partok mentén és azok között.¹⁾ Igen természetes, hogy a hajóépítésben és annak irányításában is a folyammenti telepes népek szerezhettek maguknak legelsősorban tapasztalatokat és hogy ezen szolgálatban járatos emberek csatoltattak a mozgóhadsereghez is mint „utász” vagy „műszaki” csapatok.

A dunai hajóhadnak azonban legelső s valószínűleg hosszabb ideig tartó feladata éppen a csapatoknak továbbítása volt. A szorosabb értelemben vett harcászati feladatokat a hajókra helyezett szárazföldi katonaság végezte legelsősorban. Sajátlagos vízi harcászati teendői a dunai hajóhadnak, a csapatoknak biztos, védve, földve, a folyókon való továbbításában, a haladás gyorsaságának fejlesztésében, a mozdulatok ügyességében, az ellenséges hadi erő hatásos megtámadásában, az ellenséges támadás romboló élének kikerülésében, a „hajóvárak” összeállításában, a hajók lánczokkal való összekapcsolásában, a folyók elzárásában stb. keresendők. Idővel és helyenként persze a *«királyi naszádosok»* csapatja a hajóhad ezen kétszeres feladatát egymagában is egyessítette. Az Árpádkori dunai hadi erőről leginkább a krónikásokból van tudomásunk, azon csaták lefolyásából, a melyek a Dunán vagy annak mentén vívattak, vagy a csaták minőségéből következően. Különösen Aba Samu,²⁾ Salamon,³⁾ III. István⁴⁾ és

¹⁾ V. ö. Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története 34. l.

²⁾ Szentkláray i. m. 35.

³⁾ U. i. 37. l.

⁴⁾ U. i. 40.

III. Béla királyok alatt találkozunk dunai hajóhaddal. Az utóbbit a király Fridrik német császártól, annak a szentföldre irányított útjában, mikor a fényes fogadtatás után Zimonymál az ország határait átlépte, ajándékba kapta.¹⁾

Korszakunkban a dunai hajóhad már mint hadilag szervezett intézmény bontakozik ki. Fejlődésében a fenttjelzett uton halad. Szerepel a dunai haderő Zsigmond alatt Nikápoly,²⁾ továbbá az Aldunánál fekvő Galambócz,³⁾ 1440-ben és 1456-ban Nádorfehérvár⁴⁾ ostrománál. Az utóbbi alkalommal kivívott győzelmet a dunai hajóhad döntötte el.⁵⁾ Egyáltalában a török veszély és az ellenség által használt hajórajok készítették a magyar hadvezetőséget is arra, hogy a dunai hadi erőt szervezze.

Mátyás szervezi a vízi haderőnek csapatjait szélesebb alapon. Felszereli a dunai hajósokat «naszádokkal» (Nassau), a dunamenti telekkatonaságot alkalmazza hadi hajósszolgálatra, s a mint a hadsereget ezen időben már egyáltalán zsoldosokkal egészítette ki, a «királyi naszádosok» csapatja is jórészt zsoldos népből áll. A déli folyammenti vidék lakossága, a szerbek, horvátok, még inkább a dalmaták szegődnek el zsoldosokként.⁶⁾ Állomásaik külön parancsnokok alatt voltak Győrött, Komáromban, Csepelen, Budán, Péterváradján, Zalán-Keménben és Zimonyban.⁷⁾ Ezen egyes csapatoknak volt közös főparancsnokuk, a ki az egész dunai hajóhad fölött állott. Az aldunai hajóhad azonban ugy látszik mégis csak sulypontja volt az egész dunai haderőnek. Ezen körülmény különben azon szerves kapcsolatból magyarázható, mely a végvidékek védőrendszere és a naszádosok szervezete fölött egyáltalán fennállott.

A Florenczben Óváry Lipót által felfedezett okmányból, mely a Mátyás-féle szárazföldi és vízi haderőt leírja, kivehetjük, hogy Mátyás idejében a dunai haderő már teljesen szervezve volt, s hogy már mint ilyen — nem pedig pusztán mint a szárazföldi

¹⁾ U. i. 41.

²⁾ U. i. 49.

³⁾ U. i. 50.

⁴⁾ U. i. 51., 59. Fejér XI. (2) 225. „Perprius ante predictam pugnam, cum galeis habuimus in aqua.“

⁵⁾ Szentkláray 59. l.

⁶⁾ U. i. 61.

⁷⁾ U. i. 65.

hadsergeknek továbbítására szolgáló csapat — teljesítette a maga feladatait.

Mátyás dunai hadereje állott 330 hajóból, melyeken, a vízi-jármű szolgálatot teljesítő egyéneken (matrózokon) kívül, — kiknek száma 2600, 10,000 harczos volt elhelyezve. Ezek között volt 1700 lándzsás, 1200 vértés, a többi számszerűs és ijjas.

A hajók között van 16 igen nagy 44 evezős gálya, a melyeken van száz fontos lövegeket vető 4 nagy ágyu, 100 igen hosszú ágyu, a melyet hazai nyelven *«esfivizének»* neveznek, végre 200 kézi puská. A nagy ágyuk mellett 3 pattantyus teljesít szolgálatot. Nándorfehérvár alatt állott még ezeken kívül 34 hajó. Az utóbbiakat nevezték *«naszádok»*-nak. Volt rajtuk egyenként 18 evezős, 18 puskás katona és két pattantyus mester. A naszádoknak orra igen hosszú és mindegyiken van egy *«esfivize»*, a mely 40 fontos lövegeket vet. A hajóhadba még többfajta, számszerint negyven kisebb-nagyobb ágyu tartozik.

A hajóhadnak egyik föladata az, hogy a partról jövő támadást visszatartsa. Ezért a vele hozott czölöpök, deszkák, rudak segítségével 2 óra alatt hajóvárat lehet összeállítani, melyben 7—8 ezer harcos foglalhat helyet. A hajóvárat bombardákkal, tarackokkal, serpentinákkal szerelik fel, a víz felőli oldalánál meg 16 hajóval fedezik. A mozgó flottillát a parton lovas védőcsapat kíséri. Ezek válogatott szerbekből kerülnek ki. Ellenséges földön mint *«martalóczok»* nagy pusztítást okozhatnak.¹⁾ — Mátyás király halála után, a mint egyáltalában az egész hadseregben, úgy a dunai haderőben is, hanyatlás következett be. A naszádok kipróbált katonái elszéledtek, hajó sem volt elegendő. Csak 1498. után, a midőn a véghelyek megerősítéséhez komolyan fogtak hozzá — találkoztunk ismét a vízi hajórajjal, — a Dunán, a Száván, leginkább a véghelyekkel kapcsolatban. Ilyen csapatok vannak Nándorfehérváron 1000 főnyi, Sabácson 500 főnyi létszámmal²⁾ stb. Szervezete a vízi hajórajnak nem változott. A naszádosok főparancsnokán³⁾ kívül vajdák vezették a csoportokat. A végváraknál a naszádosok 500 főnyi csapatokra oszoltak. Ezek két vajda alá tartoztak, úgy,

¹⁾ Óváry L. által közölt okmány m. f. Századok 1884. 510. l. A vízi haderő. A *«hajóvár»* a *«kocsivárnak»* vizen való utánzása.

²⁾ Kovachich Suppl. II. 306—307.

³⁾ Szentkláray m. f. 78.

hogy egy vajdaság 250 emberből állott. A vajdaságokat tizedekre osztották. Az 500 naszádosnak volt 50 decuriója.¹⁾

II. Lajos uralkodása alatt az általános pénzhiány és a kincstárnak rossz kezelése a naszádosokra is kihatott. Évekig várakoztatták őket is a véghelyek katonáival együtt zsoldjukra, csekély részfelfizetésekkel tartván őket.²⁾ Ezért rést is ütött megbízhatóságukon a fegyelmezetlenség. Révay István helyébe Báthory Endrét nevezték ki a számban megfogyott naszádosok élére. Nándorfehérvár oltalmára csak három nagyobb gálya és néhány naszád szállította le a Dunán a 600 gyalogost. Zimony után Nándorfehérvár is elveszett. A megmaradt naszádosokat Pétervárad alá tömörítették, hol körülbelül 1000-re szaporodván fel a számuk — még Pétervárad időleges megmentése körül szereztek érdemeket. A zilált pénzügyi viszonyok a vízi haderőnek fenntartását felette megnehezítették. A török veszély egyre közelgett, pedig Tomory Pál, alsóvidéki főkapitány figyelmeztette a királyt a naszádosok fontos szerepére és feladatára. A király is belátta, hogy a dunai közlekedés elzárása velhet csak gátat a török előrenyomulásnak.³⁾ A naszádosok érdemeinek megjutalmazása végett és azon célból, hogy szolgálatukban kitartásukat megszilárdítsa, állította ki II. Lajos részükre — Tomory figyelmeztetésére és a királyi tanács hozzájárulásával — szabadalomlevelüket 1525-ben. Legnevezetesebb pontjai ezen kiváltságlevelnek a következők. A naszádosok szolgálati idejük alatt nemesi perjogi eljárás alá tartoznak, csupán kapitányuk előtt perelhetők és a naszádokon perjogi menedékjoguk van. A vajdák állásukba vajda-társaik négyes jelölése és a kapitánynak ezek közül egynek kinevezése által jutnak. Ha a vajda-társak a jelölést elmulasztanak, a kapitány szabadon nevezi ki a vajdát.⁴⁾ A kapitány tehát a vajdák fölött áll mint parancsnok. Ha valamely hajóraj egy várhoz tartozik, a várnak kapitánya a hajórajnak kapitánya. A naszádosok fölött azonban parancsol még a főkapitány is. Ehhez vihetők fel a kapitányi bíróságtól (mely esküdtekkel egészítették ki) a perek és innen még a király személyes bíróságá-

¹⁾ Kovachich Suppl. II. 314—315.

²⁾ V. ö. Fraknói II. Lajos udvara és számadási könyvek m. f.

³⁾ Szentkláray m. f. 82—94. l.

⁴⁾ Lsd. a II. Lajos-féle kiváltságlevelet Szentkláraynál. I.

hoz is.¹⁾ Daczára mindezen kiváltságoknak, a sajkások hada már meg nem erősödhetett. A csekély magyar vízi haderő Mohács alól Buda felé evezett, mert a török óriási vízi haderejével szembe nem szállhatott.²⁾

B) A tengeri haderő.

A tengeri haderő létezése a legszorosabb kapcsolatban van azon viszonynyal, a melyben Dalmátia, illetve a dalmát városok a szent koronával szemben voltak.

Dalmátia ugyanis még mindig a byzanczi császárok névleges főhatalma alatt — egyszer szorosabb, másszor kevésbé szoros kapcsolatban volt a magyar főhatalommal. Egyik-másik város többször (pld. Zára) huzamosabb ideig teljesen a velencei köztársaság birtokában volt. A tengerpart fölötti főhatalom huzamosabb ideig a velencei köztársaság és Magyarország között ugyszólván megoszlott, de tényleg inkább Velence gyakorolta azt, mig nem Nagy Lajos alatt a zárai békekötés 1358-ban a velenceieket Dalmátiából és Zarából kizárta.³⁾ Az ezen alkalommal nyert több más jog azonban, mint pld. a szabad tengeri kereskedelem, a sókivitel stb. — az 1381. évi turini békekötés által⁴⁾ nevezetesen korlátoltatott. Nagy Lajos halála után megújulnak az előbbeni viszályok. Zsigmond idejében nápolyi Durazoi Károly fiának Lászlónak vállalkozásait segíti elő Dalmátia. Innen indul ki egyrészt azon törekvés, hogy Zsigmond királyi hatalmától megfosztassék és László tétessék meg királynak. 1402 körül a dalmát városok egymásután Lászlónak hódoltak.⁵⁾ Zára földjére lépett 1402. augusztus 24-én a zárai tanács meghívására⁶⁾ László képviselője Alajos, a nápolyi és a magyar királyi zászló kibontása mellett, ünnepélyes menetben, az érsek és a prépost kíséretében, trombitaszó harsogása között. László 1403-ban Zarában koronáztatta meg magát magyar királynak. Innentől fogva, nápolyi László törekvéseinek sikertelensége

¹⁾ U. i. 370.

²⁾ Szentkláray i. m. 97., 98.

³⁾ Gróf Wilcsek Ede: Magyar Tengerészet az Anjou korban: Századok: 1884. 439.

⁴⁾ U. o. 519.

⁵⁾ Horváth Magy. tört. II. 100.

⁶⁾ Fejér X. 4. 162.

és a lázadás megszüntetése után — a mikor még László eladta volt Zárát Velenczének,¹⁾ Velence folyton háborgatta a dalmát városokat. Zsigmond a Nagy Lajos-féle taktikához folyamodott és Velenczét a szárazföldi oldalról támadta meg 1411-ben. Orozai Pipó temesi gróf Trevizóig haladt. Az eleinte szerencsés hadjárat azonban 1413-ban csak fegyverszünettel végződött a statusquo biztosításával és hadi kárpótlásnak kikötésével.²⁾ Időközben Velence a dalmát városokat egyenként hatalmába kerítette, a mely veszteségeken a megismételt friauli háboru sem használt, mert ez is 1432-ben vereséggel ért véget.³⁾ A Dalmátiáért évszázadokon át folyt versengésben tehát Velence volt a nyertes fél. Ragusa és Veglia szigete azonban magyar főhatóság alatt maradt az 1423. évi békekötés értelmében is. Veglia pedig a királyhű Frangepánok birtoka — 1470-ben szintén a velenceiek kezére került úgy, hogy a XV-ik század végén már csak Ragusa és Dalmáciának északi — Horvátországgal határos része, tartozott magyar főhatóság alá.⁴⁾

Dalmátia, illetve az ezt alkotó városok Magyarországhoz tartozandóságuk idejében a legnagyobb szabadságnak örvendtek. Kereskedelmi és hadierejük, tehát tengeri csatahajóik is, olyképpen tartoztak a magyar főhatóság alá, a mint maguk a városok. Ezen hajók alkották a magyar haditengerészetet. Hadihajóink és haditengerészetünk léte tehát e városoknak Magyarországhoz való kapcsolatától függött. Nem létezett közvetlen, ezen városoktól független, esetleg ezeket is célbantartó haditengerészetünk. De addig a meddig a városok a magyar király főhatósága alatt voltak, a király mint legfőbb hadur, a városi hajóhadak fölött is rendelkezett. Ilyféle sajátlagos rendelkezési jogot nyert Nagy Lajos a zárai 1358. évi békekötés által a velenceiek hajóállományának egyik része fölött is. Ez persze nemzetközi szerződésen alapult és egy idegen hatalom hajóállományára vonatkozott. A köztársaság ugyanis köteleztetett a magyar király kívánatára bármikor, ellenszolgáltatás nélkül 24 gályát a király rendelkezésére bocsájtani. A felszerelés és a legénység eltartása a király költségeit terhelte. A hajóparancsnokokat és

¹⁾ Fejér: X. 4. 766.

²⁾ Horváth i. h. 113.

³⁾ U. i. 119.

⁴⁾ Fejér: IX. 3. Partes Dalmatiae a Hungaria per Venetos auulsae. XXXVI—XXXVIII. I.

a hajó hadvezérét a király nevezte ki.¹⁾ Első ízben *Cessarói Jakab* zárai főnemes neveztetett ki magyar királyi admirálissá. Ezen hajóhad azonban sohasem működött a magyar király rendelkezésére. A velenceiek még a Lajos által kért gályák építését és a törökök ellen kívánt gályáknak rendelkezésre bocsátását is 1367-ben ki tudták kerülni.²⁾

A dalmát városoktól különálló és Dalmátiát Velenczétől is végleg és tartósan függetlenítő tengeri haderő nem volt. Ragusa pld. a mely a kelet felé tartotta fenn kereskedelmi összeköttetéseit, — époly magasságu évi összeget fizetett a török szultánnak mint a magyar királynak. — Hajóin nem használta a magyar zászlót, hanem a keleti kikötőkben már ismert raguzait.³⁾ A zárai békekötés után szándékolta Nagy Lajos Velenczével szemben a dalmát helyzetet végleg tisztázni. Velence uralmát az Adrián végleg kellett volna megszüntetnie. De az újabb hadjáratot bevégező 1381. évi turini béke még kevésbé kedvezett a helyzet javításának — mint a zárai békekötés.

Daczára azonban mindezeknek s különösen annak, hogy a velencei gályákból álló haderő sem került tevékenységbe, sőt hogy 1367-ben Nagy Lajos az iránt már teljesen tisztában volt, hogy a velencei tengeri haderő ránézve nem létezik — szerepel még továbbra is a király által kinevezett *tengernagy* és pedig az *egész tenger-mellékre szóló* általános *hatáskörrel*, (Amiratus maritimus generalis)⁴⁾ jelölül annak, hogy Nagy Lajos, a dalmátparti tengerészetet is főhaduri hatalmában tartotta. De nemcsak általános hatáskörrel bíró tengernagyok neveztek ki a király által, hanem a dalmát városok külön élete folytán a király az egyes városok tengerészeti ügyeinek ellátására, ezekhez külön is nevez ki tengernagyokat.⁵⁾ Rendelkezik a király tengerészeti szertárak (Arsenal) létesí-

¹⁾ Wilček m. f. 439.

²⁾ U. i. 514.

³⁾ U. i. 509. 511., 1.

⁴⁾ Fejér IX. 4. 165. l. „Cum nos aliqua vobis per fidelem nostrum familiarem Baldassar de Dorba de Janua, Comitem Fares, Braze et Curzola et *Amiratum* nostrum maritimum generalem comiserimus, referenda et etiam iniungenda“ ... 1369.

⁵⁾ Fej. X. 5. 307. „Ecce igitur fidelem nostrum dilectum Ugolinum de Auria de Janua ad officium Admiratie et in Admiratum in regimine maris dictae Civ. nostre Tragur diligenti consideratione praehabita prouidimu seligendum ... ut ispse in officio administratoriae“ ... 1412.

tése iránt, hadi kikötőkkel, a melyekben a királyi haderőhöz tartozó gályák biztosságban tarthatók legyenek.¹⁾

Mindezekből látható, hogy a király mint főhadur a tengeri haderő parancsnokainak kinevezése, azok katonai közigazgatási teendőinek beosztása körül közvetlenül és kizárólag rendelkezett. Ilyen módon rendelkezett tehát a király az összes városok hadiereje — tehát a tengeri haderő fölött is. A királyok saját használatukra mindig intézkedtek a szükséges gályákról. — Így tudjuk ezt Nagy Lajos idejéből.²⁾ Zsigmondnak a nikápolyi csatavesztés után Konstantinápolyba és innen tengeren a dalmát partokra kényszerült menekülése alkalmával pedig szintén zárai gálya rendeltetett ki.³⁾

Megemlítendő még, hogy a Szt.-János vitézrend vrániai perjel-ségnek tengeri hadiereje szintén a király rendelkezése alatt állott. Természetes azonban, hogy a rendnek sajátlagos hivatásszerű szolgálata a király rendelkezési jogát sok tekintetben korlátozhatta.⁴⁾

A magyar kormányzatot, a végrehajtó hatalmat a *tengermelléki bánok* képviselték. Ezek azonban az ottani szétkuszált viszonyok rendezésére kevés hatással lehettek. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a bánok sűrűn váltották fel egymást és rövid ideig maradtak csak hivatalaikban, másrészt bánságuk soha nem volt kizárólag a tengermellékre kiterjedő — többször meg egyszerre több bán hatáskörébe esett a tengermellék.⁵⁾ Királyaink politikája a tengermelléki főurak megzabolázására azután oly irányba terelődött, hogy igyekeztek őket birtokaikból, bevehetetlen sziklaváraikból (kivéve a Frangepánokat, kik mindig királyhűek voltak) az ország belsejébe, birtokaiknak magyarországiakkal való elcserélésével — terelni. Így történt, hogy pl. Nagy Lajos alatt a Subichok (Brebiriek) Osztrovicza várát az Unna melletti Zerin várral voltak kénytelenek felcserélni, a kiknek utódjaiból kerültek ki a Zrinyiek.⁶⁾

¹⁾ Fejér X. 5. 670. „...requirimus et rogamus, quatenus prope eandem nostram civitatem (Trau) quemdam *Arsenatum*, in quo galeae nostrae tutae et saluae stare possint, praeparetis“... (1416)

²⁾ Fejér IX. 4. 243. l.

³⁾ Fejér X. 2. 410. l.

⁴⁾ Gf. Wilcsek m. f. 515.

⁵⁾ V. ö. u. i. 303., 307., 311., 439., 440. l.

⁶⁾ U. o. 435.

Hasonló politikát követett Zsigmond király is.¹⁾ Ezen törekvések azonban kevés eredménnyel jártak, tán a tengerészet fejlődését sem mozdították elő, mert a tengeremlékről elkerült elemek közvetve sem gyakorolták már a tengerészetre az előbbeni befolyást.

Dalmátia a tengerészet középkori fejlődésére különösen azért gyakorolt befolyást, mert nála maradtak a régi classicus hajóépítés technikájának hagyományai legtovább és legtisztábban meg, az ő partjaikból került ki az a rengeteg és hajóépítésre legelső minőségű fa, a melyet különösen Velence sok hajóinak építésére használt és innen került ki az a sok legénység is, mely a kereskedelmi és hadi hajók benépesítésére szükséges volt.²⁾

A hajók építésénél a dalmátok mindig figyelembe vették a viszonyokat, a melyek között az építendő hajók használatba kerülnek. A kereskedelem közvetítésére ugyan szükségük volt öblös vitorlásokra, de azért voltak gályáik is, a melyek hosszúak voltak és alacsonyak. A jádrai gályák valószínűleg egyenlők a velenceiekével. Ezeket sebes mozgékonyságuknál fogva (hosszu sörcevezőkkel) alkalmazták háborúban, de használták a háborúban a vitorlásokat is³⁾. «Barcassáik» a dalmát városoknak bizonyosan szintén voltak, épp úgy, mint a nápolyiaknak.⁴⁾ De a partvédelemre rövid és széles hajókat építettek, hogy a sziklás partok között elférhesse- nek és a kisebb öblökben könnyen fordulhassanak.⁵⁾ A löfegyverek alkalmazása idejében igen természetes, hogy ezeknek a hajókon való elhelyezése okozott gondot. Valószínű, hogy ez volt oka annak, hogy Nagy Lajos Velenczében szándékolt gályákat készíttetni s hogy ezen kívánság megtagadásának oka talán az lehetett, hogy a velenceiek ilyen gályák kiadása által ezen téren szerzett tapasztalataikat elárulni nem akarták.⁶⁾

Zsigmond után is maradtak még fenn bizonyos kapcsolatok a magyar királyság és egyes városok között. Így pld. Albert 1439-ben erősítette meg Ragusának ennek Zsigmond királytól kapott egyes

¹⁾ V. ö. Fejér X. 2. 488., 494. (1397.)

²⁾ Gf. Wilcsek i. h. 312.

³⁾ U. i. 314., 512.

⁴⁾ Fej. X. 4. 164.

⁵⁾ Wilcsek m. f. 314.

⁶⁾ Wilcsek gf i. h. 515.

kiváltságait.¹⁾ Ragusa különben az egész korszak alatt kapcsolatban maradt a szent koronával,²⁾ mely kapcsolat leginkább védnőségnek felel meg.³⁾ Ragusán kívül megmaradt a kapcsolat Dalmáciának Horvátországgal határos részével is, míg az e kettő közé eső rész Velencze birtokába — és innen török kézre jutott volt.⁴⁾

¹⁾ Teleky: Hunyadiak kora, Okt. X. 15., 21., 22. l. V. ő. u. i. 39. l.
²⁾ V. ő. Gelcich: Ragusa és Magyarország. Különösen Diplomatarium 431—684. és XIV. lap.

³⁾ V. ő. u. i. XLVIII—L. lap.

⁴⁾ V. ő. Fejér IX. 3. XXXVIII—XXXIX. l. VI. Partes Dalmatiae per Turcas auulsae.

Javitandók.

3. old. felülről 4. sor „szétválasztó“ helyett „szétmálasztó.“
13. „ alulról 12. sor „itt“ helyett „nálunk.“
20. „ fölülről 5. sor „a“ helyett „A“
23. „ alulról 3. sor „XVIII. századbeli“ helyett „XVI. századbeli.“
31. „ felülről 13. sor „Historiae“ helyett „Historia.“ irandó.
48. „ 2. §. A czimben „és“ után „részben“ beszurandó.
50. „ 3. §. „A Frank birodalom kialakulása“ után: „Az Angolszász uralom keletkezése.“
58. „ 2. sor felülről „A Merovingek *kihalása*“ helyett „A Merovingek *trónfosztása*.“
61. „ felülről 17. sor „730“ helyett „731“
62. „ „ 20. „ „751“ helyett „754“
63. „ „ 14. „ „Piatrimonium“ helyett „Patrimonium“ irandó.
76. „ alulról 12. sorban „az“ kihagyandó.
77. „ „ 5. sor „875“ helyett „857.“
80. „ 2. §. Németország 1-ső sor felülről „901“ helyett „911.“
88. „ alulról 15. sor „Frank“ helyett „következő.“
105. „ felülről 2. sor „félszabadoké“ helyett „szabadoké.“
107. „ alulról 6. sor „köthet házasságot“ után „szabaddal.“
117. „ alulról 10. sor „a kiknek“ helyett „Ezen hercegeknek“ irandó.
133. „ a czim elé „6. §.“ helyett „H).“
137. „ a czim elé „7. §.“ helyett „I).“
140. „ a czim elé „8. §.“ helyett „K).“
145. „ a czim elé „9. §.“ helyett „6. §.“
151. „ a czim elé „10. §.“ helyett „B).“
155. „ a czim elé „11. §.“ helyett „C).“
157. „ a czim elé „12. §.“ helyett „7. §.“ irandó.
161. „ felülről 15. sor „területen“ után „ilyen esetben“ beszurandó.
188. „ felülről a 16. sorhoz „minősége“ helyett „jellege“ irandó.

194. old. alulról a második sor előtt kimaradt „3. §. Az *egyház befolyása a házasságkötésre.*“
203. „ felülről a 8. sorban „a neve“ után irandó: „a Frizeknél.“
215. „ felülről 1-ső sor „csak“ után „később.“
238. „ 4. §. a czimben „adóssági fogság“ után „Járadék-vásár“.
240. „ felülről 16. sorban „kötelező“ helyett „kötelezett adós“ irandó.
241. „ 18. sor végén „Einlagerung“ pótlendő.
242. „ a czimben „E)“ helyett III.
265. „ a czim előtt „F)“ helyett „III.“ utána „Anyagi jog“ irandó
267. „ alulról a 11. sorban „meghatározva“ helyett „meghatározza“ irandó.
279. „ felülről 7. sor végéhez „illetve csekélyebb birságot“, a 16. sorban „ismerték“ után „de előfordulnak Typusok“ pótlendő.
281. „ a czim előtt „Alaki jog“ irandó, a cz. előtt „G)“ törlendő.
301. „ az utolsó kikezdésben a csiki székelj krónikából következtettek elhagyandók.
307. „ 5. sor felülről „Konstantinus“ helyett „*a kazár khán*“ irandó.
314. „ 10. §. utolsó bekezdésében a csiki székelj krónikához fűzött következtetések elhagyandók.
- Éppúgy a 315. old. utolsóelőtti bekezdésében és a
316. old. olvasható ezen krónikával összefüggő fejtegetések elhagyandók.
318. „ Az utolsó előtti sorban „Nyugoti“ helyett irandó: „*Keleti.*“
334. „ felülről a 14. sorban „kiratyí“ helyett olvasandó „királyi.“
347. „ a második bekezdés harmadik sorában „főzászlósai“ helyett „*bároi*“ irandó.
351. „ a 4. §. czimében „korlátozása“ helyett olvasandó „*korlátlansága.*“
366. „ második bekezdés alulról a 3. sorban „királyi“ törlendő.
368. „ a 3. §-ban felülről a 2. sorban „notariusból“ helyett „notariusokból“ olvasandó.

369. old. az utolsóelőtti bekezdés utolsóelőtti sorában „az egész XII. században“ helyett „a XII. század végefelé tartó időig“, a
370. „ első sorában“ „Cancelláriának“ helyett „Cancellárnak“ olvasandó.
377. „ harmadik kikezdés utolsó sorában „királyi“ törlendő; „volt“ után „a hol a vidéken megkezdett perek befejezhetők“, a
381. „ második bekezdés negyedik sorában „más“ után „külön igazgatási“, a
382. „ utolsó bekezdésének utolsó sorában „tagozattá“ után „és a következő korszakban kizárólag“ szurandó be.
389. „ felülről a 4. sorban „után“ szó mögött „ha mint castellanusok fenn nem maradtak“,
- U. o. a „főispán“ czimben a 10. sorban „melynek“ helyett „kinek“,
390. old. 3. bekezdés 4. sorában „Curialis“ helyett „Catri“ irandó.
398. „ 3. bekezdés után: „A hol önálló várak maradnak: „Castellanussá“ lesz a várnagy, kinek hadi jelentősége körülbelül megfelel a régi Comes Castri jelentőségének“ szurandó be.
403. „ utolsó bekezdésében „magánjogi“ után „elemeket is tartalmazó“, „nem“ után „kizárólag“ iktatandó.
427. „ 6. pont után „7. Az ellentállási jog“ irandó.
429. „ utolsó bekezdésében „contrensesek“ helyett „castrensesek“ irandó.
430. „ felülről a 8. sorban „már“ helyett „más“, a 13. sorban „várszervezetek“ helyett „várszervezeteknek“, a 20. sorban „cartrenses“ helyett „castrenses“, a
435. „ 2. bekezdésében „udvarhoz“ helyett „udvarban“ irandó.
443. „ az első bekezdésben „kisebb“ után „egymásközötti“, a harmadik bekezdésben „viselni“ után: „A szabolcsi és a budai zsinat vörös foltot ír elő“ szurandó be.
477. „ a czimben, XV. század után: „A XVI. századnak a mohácsi vészig terjedő szaka“ irandó.

